Warsaw Memorial Book

Ṿarshah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Varshah.
DESCRIPT	3 v. : ill. ; 31 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Warsaw.
	Warsaw (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Warsaw.
ADD'L NAME	Gruenbaum, Yiẓḥak, 1879-1970.
	Tartakower, Aryeh, 1897-1982.
ADD'L TITLE	Entsiḳlopedyah shel galuyot, vol. 1, 6, 12

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

אנציקלופדיה של גלויות

אנציקלופדיה של גלויות

ספרי זכרון לארצות הגולה ועדותיה

כרך שנים־עשר ("ווארשה" ג׳)

הועד הצבורי להנצחת שם י. גרינבוים ז"ל

זלמן שזר, נשיא המדינה, **גולדה מאיר,** ראש הממשלה

יו"ר הועד: משה קול, שר התיירות

א.

יצחק גרינבוים

ב.

אחריתה של יהדות פולין

המערכת:

ח. ברלס, פרופ׳ א. טרטקובר, פרופ׳ ד. סדן

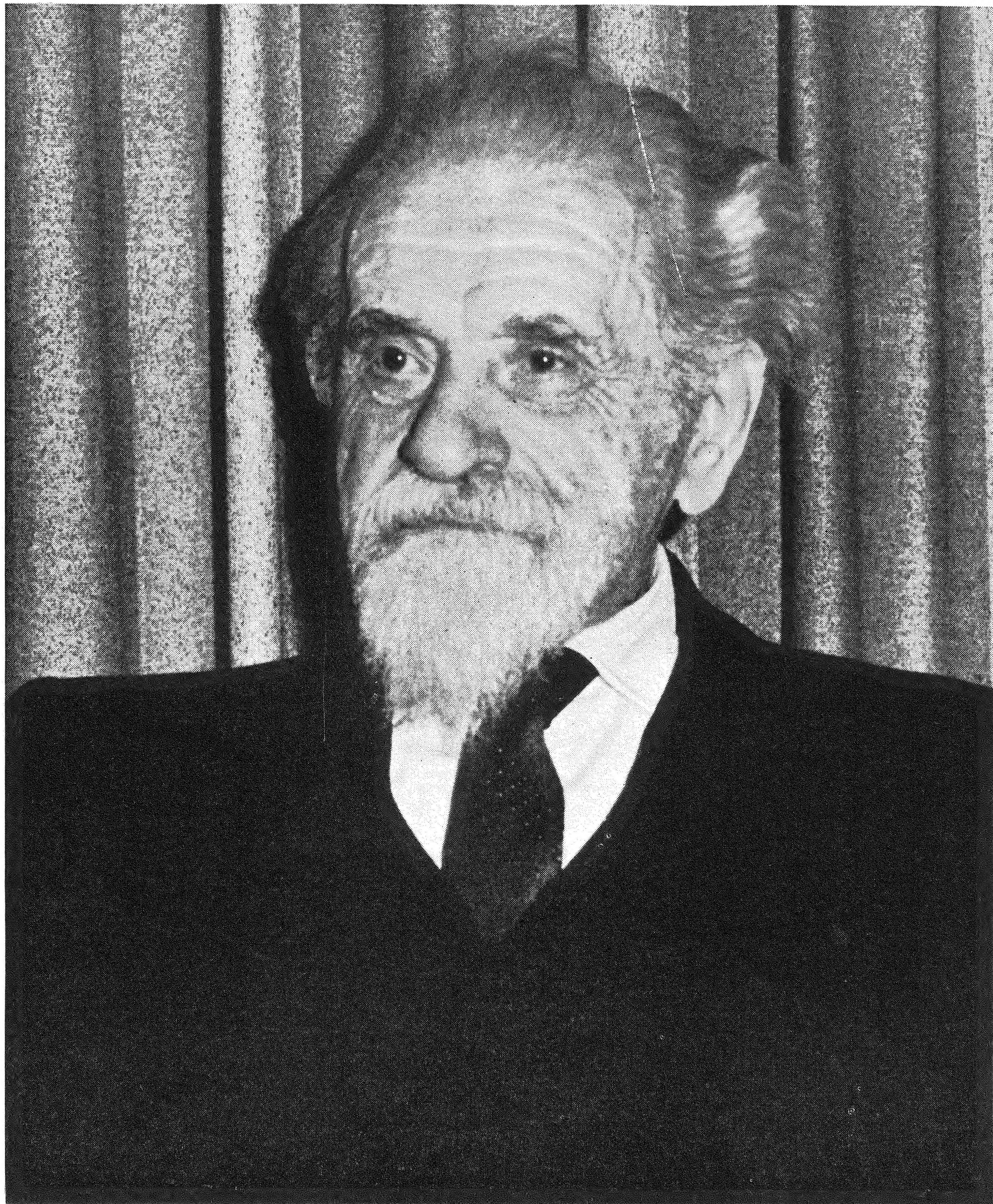

הוצאת "אנציקלופדיה של גלויות" בע"מ, ירושלים

בהוצאת הספר השתתפו:
ממשלת ישראל • הסוכנות היהודית
קרן־הזכרון למען תרבות יהודית

נדפס בדפוס "דף־חן" בע"מ
ירושלים, תשל"ג—1973

יצחק גרינבוים, 1969

ציוני־דרך בחייו של יצחק גרינבוים

יצחק בן יהושע גרינבוים, נולד בווארשה בכסלו תר״מ — 24 נובמבר 1879. אביו היה יהודי משכיל ומן הלוחמים בעד השכלה בפולין.

בתחילה נתחנך בעיר פלונסק, לשם עברו הוריו לגור. למד ב״חדר״ ובגימנסיה בפלונסק.

באוניברסיטה של ווארשה גמר את חוק למודיו בתואר עורך־דין.

עוד בלמדו בגימנסיה בפלוצק (1898) הצטרף לחוגים ציוניים. את עבודתו העתונ־אית התחיל כסטודנט באוניברסיטה של וארשה, בשנת 1901, בבת אחת בעברית ובאידיש בעתונים ״יוד״, ״השלח״, ״הדור״. את מאמריו חתם בפסיבדונימים: י. ג., צעיר וכו׳.

היה חסיד של ״עבודת ההווה״ בגולה, והגן על עמדתו זו ב״ועידת הלסינגפורס״ ובעתונות הציונית ללשונותיה: ״דאס אידישע פאלק״, ״גלוס ז׳ידובסקי״, ״ראזסוו־ייט״, ״העולם״, ״הזמן״, ו״הצפירה״. השתתף בכל העתונות הציונית ברוסיה־פולין, וגם ערך זמן מסוים את העתונים ״גלוס ז׳ידובסקי״, ״ווסחוד״, ״זיצ׳יע זידוב־סקי״ וכו׳.

בשנים 1910—1908 גר בווילנה והיה המזכיר הכללי של ״המרכז הציוני״ ברוסיה. למן הקונגרס הציוני השביעי השתתף בכל הקונגרסים הציוניים.

באותו זמן השתתף בעתונות האידית — ״פריינד״ (הפטרבורגי), ״די אידישע וועלט״, ״דער טעלעגראף״ ועוד. פרסם מאמרים רבים על יהדות פולין ומלחמותיה לשווי זכויות. בשנת 1914 ערך את העתון הציוני היומי: ״פעטראגראדער טאגבלאט״, וניהל מלחמה תקיפה בעד הקהילה החילונית והזכויות לאידיש במוסדות הממשל־תיים, בתי־המשפט וכדומה.

בשנת 1918 חזר מרוסיה לפולין העצמאית, ומיד התחיל בעבודה ציונית ענפה. ערך את ״דאס יודישע פאלק״ (1919) ו״הצפירה״ היומית (1920). נבחר כציר ל״סיים״ הפולני, ולמנהיג ה״קולו״ היהודית, אף הועמד בראש ״הועד הלאומי של יהודי פולין״. כציר ה״סיים״ היה בועדת החוקה של מדינת פולין והשתתף בעיבוד חוקתה. בהיותו מיוזמי ״גוש המעוטים״ (1922), ניהל מלחמה נועזת ועקבית בממ־שלה הפולנית בעד זכויות היהודים.

היה מזכיר ההסתדרות הציונית בפולין ואח״כ נבחר כיו״ר ההסתדרות הציונית ונשיאה.

מתפקידיו בפולין: היה ממייסדי ״תרבות״ בפולין, נשיא המשרד הארצישראלי המרכזי וראש הנהלת הקרן־הקיימת.

בהתנגדו לתכנית פרופ׳ וייצמן לארגון הסוכנות היהודית המורחבת, הוא ייסד פרקציה מיוחדת בשם ״על המשמר״ לשמירת אופיה הדימוקרטי של הציונות בפולין והיה נשיאה.

בשנת 1925 ביקר בארץ־ישראל, ופירסם רשמי־מסעו ב״היינט״. שבוע־שבוע הופיעו מאמריו על נושאים ציוניים ומדיניים כללים, וכן הוציא, מטעם סיעת ״על המשמר״ ירחון בשם ״די ציוניסטישע בלעטער״.

בקונגרס הציוני הי״ח, בשנת 1933, נבחר להנהלה הציונית ולהנהלת הסוכנות היהודית כראש מחלקת העליה ומחלקת העבודה וגם כהן כיו״ר ״מוסד ביאליק״.

פירסם ספרים בעברית, אידית, רוסית ופולנית, בהם: ״מלחמות יהודי פולין״, ״שעורים על התנועה הציונית״, קובץ מאמרים בשאלת היהודים בפולין, — ״המלח־מה״, קובץ מאמרים על מאורעות השנה הראשונה של מלחמת 1918—1914, ״חבלי גאולה״, ״בימי שואה וחורבן״.

בארץ פרסם מאמריו ב״העם״, ״הארץ״, ״על המשמר״ ו״למרחב״.

מכינוייו העתונאיים: י. קנאי, בן יהושע, בן ישראל, י. בן־חורין וכו׳.

ב־29 ביוני 1946 נאסר על־ידי ממשלת המנדט יחד עם כמה עסקנים ציונים אחרים, והיה עצור בלטרון ללא משפט 130 יום, עד ששוחרר ביום 5 בנובמבר אותה שנה.

עם קום המדינה היה י. גרינבוים חבר הממשלה הזמנית ושר־הפנים הראשון של מדינת ישראל. לאחר פרישתו מן הממשלה, קבע מושבו בקבוץ גן־שמואל, שם היה בנו. הוסיף להשתתף בעתונות היומית, ונלחם לדעותיו האישיות בעניני המדינה והצבור.

בתשי״ד — 1959 נבחר כאזרח־כבוד של העיר תל־אביב.
נפטר ו׳ באלול תש״ל, 7 בספטמבר 1970.

התוכן

א. יצחק גרינבוים

ב. אחריתה של יהדות פולין

חינוך ותרבות בפולין העממית

במבואי האסופה

א.

ספר יצחק גרינבוים, הניתן בזה בידי קהל הקוראים, רוב הכנתו והתקנתו נעשה באחרית חייו, והשלמו וגמרו לאחר פטירתו, ואף חלוקתו מעידה על כך —, הוא כולל שלושה מדורים: מדור ראשון, המביא דברי הערכה עליו ודברי זכרון משלו; המדור שלאחריו מביא דברים על אחרית חייה של גולת היהודים על אדמת פולין; מדור אחרון, המביא דברי הספד על האיש אשר היה ואיננו עוד. אולם, אף שהספר משופע דברים רבי פנים המשקפים צדדים שונים ומקרנות־חזות מיוחדות, אין הוא מתאמר למצות את דמות האיש, כנושא תקופה סוערת ומסעירה ונשואה, ודיו במה שהוא משרטט ראשי־קוויה, ודור משלימים יבורך.

כי היתה זו אישיות בולטת בייחודה, גם אם מרכיביה היו שקופים וברורים, כשם שגילוייה, ועיקרם יציבתו האמיצה ועשייתו הנמרצת, היו שקופים וברורים. ספק, אם נמצא בקרב סגל קברניטי־היהודים שבדור מי שהיה, מבחינה זו, עשוי כמותו — והכוונה היא לא בלבד למערך־תכונות כשל חיים וייצמן, אלא אף כשל דוד בן־גוריון וזאב ז׳בוטינסקי, אם להצטמצם על שלישיה זו של בני־תחרותו למעמד ולעמידה במערכת הציונות על דרכה ודרכיה.

אולם, אף שאין להכחיש באותה שקיפות ובהירות, שהעמידה אותו בחינת אילן הניצב בצהרי־יום, לא כמראה־סדנו הגלוי ומגולה תכונת שרשו הכסוי והסמוי, וממילא לא כתודעתו הגלויה יניקתו הסמויה, והיא שפירנסתו רב־יתר משהיה מוכן להודות בכך, ואדרבה ככל שהודייתו, ואפילו אפשרות הודייתו בכך, פחתה והלכה, שהניקנה נראה לו כמוטבע, סתר שרשיו הגדיל לעשות, והיא חידה העתידה להעסיק כמה וכמה בעלי פתרונות.

ב.

ואם מותר לנסות כבר עתה ראשית ניסוי בכך, נאמר, כי ודאי הרבה מסיבות גידולו, נתיבות חינוכו וגלגולי חייו עשו. לענין מסיבות גידולו — הורתו בכרך גדול, וארשה המעטירה, על קהילתה, קהילת היהודים ורתחיה, אבל ילדותו עברה עליו בפלונסק, עיר־יהודים טיפוסית, העשויה כשאר הקהילות, ערי היהודים ועיירותיהם, אך היא רגישה ורוגשת יתר עליהן, ודווקא בנקודת ההפיכה של הדור, היא הציונות כממשות, והקורא בזכרונותיהם של בניה, חלוצי ציוני ציון, שלמה צמח, דוד בן־גוריון, שלמה לביא, יצחק יציב, רואה זאת בעליל. לענין נתיבות חינוכו — בתי־האולפנה של דורות, החדר והישיבה, שוב אינם לו מה שהיו לרוב בני דורו וגילו, שכבר אביו המשכיל כבוסר עליהם ומנסה על פי דרכו, להיות בעצמו מחנכו של בנו, שסופו קונה דעתו בגימנסיה, באוניברסיטה, ועיקר קניינו בקניני עמו מכוח עצמו בא לו. ולענין גלגולי חייו — רבו כן רבו חילופי מקומותיו, וארשה, ווילנא, פטרבורג, ושוב וארשה, כשם שרבו תפקידיו ועשיותיו, אך חילופים אלה ואלה כבר באו משמה ולשמה של תכלית יציבה אחת, היא הציונות, שהיה כל ימיו אבירה ולוחמה, ועשה מלחמתה באמיצות, שלא היו בה עיפוי ורהייה, ובעקשנות שהיתה למשל. ודאי הדין עם שראו ככוח התוסס ומתסיס את תנופת מלחמתו והתמדתו בה, את אמונתו ביסוד המהפכה שבציונות, כשם שהדין עם שראו את האמונה הזאת כרוכה באמונה של הדור וסביביו ביסוד המהפכה, שתנועתה רחשה מעברים. אך טעות היא להניח, כי עזותו באה לו מאוירת הדור וסביביו, כי הנה ראינוה מתמדת ומוסיפה גם בכהות אש המהפכה להיותה אש זרה. הלכך שורת הדין נותנת, כי לא נהסס לבקש את שורש עמידתו במערכות המלחמה לעמו, קיומו, רוחו, כבודו וחירותו, בו בקרבו, כבנה־נאמנה של עדת־עמו, עדת יהודי פולין, וביחוד מרכזה השרוי במה שנקרא פולין הקונגרסאית, שלא היתה נטועה כמותה בתוך גולתה ונטיעתה קבע, במשך דורות רבים, שלא ידעו טלטולים וגירושים גדולים, אך לא היתה כמותה מצוינת בייחודה,

באמונה, בתורה, בלשון, בלבוש, בהווי; ואף בבוא הדיסאוריינטציה בדורות אחרו־נים, כירסמה בקליפתה ואל תוכה לא באה, ובבוא הריאוריינטציה נתפסו לה גם מרכזה גם היקפה ואף שהדעות נפלגו אילך ואילך, וכמספר הכיוונים השונים מספר המפלגות, שמשכו, אחת אחת, למהלך אחר של ההיסטוריה, כוחה של הריאוריינטציה לאמתה היא הציונות, תקפה והלכה ואין אותה תקופה בגדר המצויר בלא הדינאמו, ששמו וטיבו יצחק גרינבוים, שנתן לה, ליהדותה של פולין, וממילא ליהדות כולה, את שהיא נתנה לו, — מלחמתה לעצמיותה, ככורח חוקתה ההיסטורית והאקטואלית.

ג.

איך ועד־מה תכונתו, פירנסה את עמידתו, הוא אופי פעולתו, ואיך ועד־מה נתפרנסה מתכונתה של ההוויה, הוא מצע פעולתו, היא היא חידת חייו ופתרונה. כי לפי תכונתו ,שראשי־קוויה היו בתפיסה הראדיקלית ובנטייה הקנאית (ולא בכדי בלטו בכנויי־הקולמוס שלו ״צעיר״ ו״קנאי״), יותר משנועד להיות דברה של ההוויה היהודית הכוללת, נועד להיות דוברה של פלגה גדורה בה, וגידור כזה היה לו כדרך הטבע, בין הכרעתו היתה כפי שהיתה, מבחינה ממשית, כלומר לצד הציונות ובתוכה, בין היתה כפי שעשויה להיות, לפחות מבחינה תיאורטית, שלא לצדה של הציונות ואפילו מחוצה לה. ודאי מה שהכרעתו היתה כפי שהיתה, בין במחיצתו של י. ל. פרץ, שהשפעתו לא היתה עשויה להוליך לציונות, ואיפכא מסתברא, בין במחיצתו של לשצינסקי, שציונותו היתה מצומצמת על פלגה אחת (״ארבעטער־ציוניסטן״) וכל עצמה אפיזודה, יש בו כדי להעיד, כי הזהות בין ההוויה היהודית כמציאות ובין הציונות כמדיניותה הלגיטימית, היתה לו כמושכל ראשון, אבל גם בה ניתן לו לבור עשייה ההולמת יותר את אופיו, מכפי שבררה, וראשוני ״הפועל הצעיר״ חשו, כנראה, שותפות־נפש בינם ובינו, אם באו לפניו בהצעה להיות עורכו של כלי־מבטאם. אמנם, תימה היא שלא נמשך למה שהיה עשוי לקצר, כדי שנות דור, את דרכו לתכליתו ואף לספק את היצר הסוכן בו, יצר הראדיקליות, בחידודו המור־ניסטי, ולהעמיד לה לתנועת הפועלים העברית הצעירה קברניט רב־עלילה, אבל הוא נגרף, בהיפך אופיו, לפרדוכסיה של התנועה הציונית, שנענתה להוויה היהודית על דרך כפל־הפנים, ודימתה כי אפשר לה בשווה לאחוז בגולה ולא להניח ידה מציון, ולכרחה נשתסעה בשרשרת הסתירות שנכרכו בכך.

המבקש לעמוד על שרשרת סתירות זו, מתוך בדיקת הביוגרפיה של יצחק גרינבוים, שאפיו גזר עליו, בכל תחנה ותחנה של פעולתו, בחינת בכל לבבך ובכל נפשך, מבין, כי האיש לא יכול שלא להיענות לאופיו, אבל דווקא משום שגייס מלוא כוחות גופו ונפשו במערכה ומערכה, לא נמנעה, בחינת אם אני כאן הכל כאן, ואפילו נחמיה לא היה עומד בחלוקה הפרדוכסלית של אחת ידו בבבל ואחת ידו בירושלים.

ד.

אך שורת הדין מחייבת הדגשה, כי האיש עמד רוב ימיו בסתירה זו, במלוא מתיחותה שלה ובמלוא מתיחותו שלו, ולא הקל על עצמו במיני פשרה ופישור, כדרך שהקלו על עצמם רבים ולא־שלמים, שהשלו עצמם וזולתם בנוסח השגור של הבדלה בין מערכה שהיא אמצעי ומערכה שהיא תכלית, ולא הניחו שיגרתם, ואדרבה הגבירו נעימתה הקולנית, משנעשה האמצעי תכלית לגופו, והיא מין ציונות שהכל יש בה אבל ציון לא כאחיזתם הרעיונית הרחוקה אלא כאחוזתם הממשית הקרובה של עם־היהודים, שגאולתו פירושו גאולתו מפיזורו וכינוסו, אין בה. לא שהאיש לא ידע מיני השלייה, הוא ידעם גם ידעם, ובשעות שעמד לו כוח ניתוח עצמו, — והוא ענין נדיר לטיפוס מובהק כמותו, שתנופת עשייתו התוססת ומתסיסה מכהה, במעט או בהרבה, את תנוחת התבוננותו השקטה ושקוטה בעצמו, — הנהיר דרך־עוצב זו לעצמו ולזולתו, אבל ידע גם ידע, כי אפילו אמת זו היתה מתנהרת לו לא בלבד בדיעבד, אלא אף מלכתחילה, לא היתה הביוגרפיה שלו משתנית, שכל מערכה שניצב בה, היתה לו בחינת עמידתו של אותו מורד־אמונה שאמר: **Hier stehe ich anders kann ich nicht**, דהיינו: פה אני ניצב ולא אוכל לא־כן. לאמור, אילו אף ידע מראש, כי קווי־הראש והמישנה של תפיסתו: הראדיקאליזם, הפרוגרסיביות, הדמו־קרטיות, יועד להם לא כגורל הצפוי תחילה אלא כגורל שסופו נגזר להם, לא היה

יכול שלא להעמיד תכנית הלסינגפורס, ולפעול ברוחה ולמענה, לא יכול היה שלא לתבוע תביעותיו הנמרצות מעל בימת הסיים, לא יכול היה שלא לנסות וללכד את גוש־המיעוטים בו, שהר קווי הראש והמשנה של תפיסתו, לא פחות משהיו פרי בינתו והבחנתו, הבאות לפעול לאורה של ההנחה המקובלת, כי המדיניות היא אמנות של האפשרי ומיצרו, היו פרי אפיו וחפצו, הבאים לפעול לאורה של ההנחה שאינה מקובלת, כי המדיניות היא אמנות של מעבר לאפשרי ומרחבו.

ה.

ואם בחזית שנחשבה לו דרך כך, בחזית שנחשבה לו תכלית לא־כל־שכן. וכך מסתברת כוללותו, שעשתה אותו, עתים במידה גדושה ועתים במידה מחוקה, קברניטה הנבחר של יהדות פולין כהוויתה וייחודיותה, שריחקה אותו מקצות המחנה, אם במדיניות ההווה (חבורת ליאון רייך ודרך הפשרה שבידם), אם במדיניות הציונות (חבורת ״עת לבנות״), והוא ריחוק שעשה אותו כאן וכאן מיעוט, וקירבה אותו לקצות המחנה (תנועת הפועלים הציונית, וביחוד תנועת הנוער החלוצית), מבלי שיבליע עצמו בו, כפי שראינו אותו מקרוב, בפעולתו בארצנו, בין בהנהגת הציונות והישוב, בין בהנהגת המדינה, שאף עתה כאילו נמזגו לו כוללות וייחודיות, וגם בה קירובו מאלה וריחוקו מאלה עשו אותו מיעוט, כמעט חלוט, אך גם בהמירו מרחב קברניטות הרבים בזוית ההבעה של יחיד, לא נשתנה האיש ושיחו, הוא הוא בכל תמורות־גורלו, מיקשת־אופי אחת ודברים אחדים.

וחובה לי להעיר, כי הערכת האיש, כפי שניסיתי בה, אינה הערכת חסיד אלא הערכת יריב, כי חלקתי על כפל־מסלולו ולא נמשכתי לו, מהיותי אדוק בהלכותיהם של רבותי שלמה שילר ואברהם קורקיס, וכמותם ראיתי במדיניות־ההווה, שהציונות נרתמה לו, השלייה שכמשפטה של השלייה היזקה הקשה בצידה, אבל מהם דווקא למדתי להבין את הדיאלקטיקה של חזיון כחזיונו של גרינבוים; מפי הראשון שהודה, כי ממרחק הימים הוא מבין לכורח־הארעי של מלחמה כמלחמתו של א. שטאנד לחיסונו של האדם הציוני והתקנתו לרצון־הקבע של גאולתו בארצו; מפי האחרון שהורה, כי קיומנו בגולה סופו תבוסה, אך חילוק גדול יש, אם נפיל מוץ לכל רוח מצויה ושאינה מצויה ולא מסוגלים לגאולה על דרך ההמלטות למקלט־ארעי או מקלט־קבע, או נפיל קצתנו או רובנו, כשקומתנו קומה ושידרתנו שידרה, ומהיותנו בחזקת frangar non flectar (נשבר אך לא ניכף), נהא מסוגלים לגאולה על דרך שיבתנו לארצנו. ודומה עלי, כי משהו מראייה זו מרתת בין שיטי יצחק גרינבוים, בבואו לסקור, סקירה־לאחור, את דרכו ופיתוליה.

ו.

זה מקרוב קראתי את הפואימה של נשיאנו, זלמן שזר, ״בין איתני גולה״, והיא שיחה בין ר׳ יוסף איש רוסהיים ובין ר׳ שלמה מולכו. המחבר אומר בכותרת המישנה של הפואימה: שיחה שלא היתה, אך קוראה אומר: שיחה שהיתה עשויה שתהיה, ולא בלבד בימים הרחוקים ההם אלא בימים הקרובים עתה. ואפשר שמקץ הימים יתעורר משורר לכתוב גם הוא כשירה הזאת, כשיחה הזאת, אבל היא תהיה כשיחת היריבים, ששניהם מכונסים בנפש אחת, וכאחד המועמדים לשיחה פרדוכסלית זאת, אם לא כראשם, יהיה יצחק גרינבוים. והוא, המשורר, יסביר, דרך שירה, את אפשרותה וכרחה של שיחה כזאת, רב יתר משיכולים להסביר מעריכים בני דורנו עתה.

ז.

ולעת־עתה יקראו את שאמרו בו, בספר שלפנינו, בני הדור. ונזכיר לטוב שלושה שנפטרו בינתיים לעולמם — בנו, בנימן גרינבוים, איש מצניע לכת, חניך ״השומר הצעיר״, חבר קיבוץ בגן־שמואל, שבו ישבו אביו ואמו בימי שיבתם; תלמידו, משה סנה, שאחריתו פייסה בינו לבין ראשיתו; מוקירו, שמואל לחובר, אשר מידו לנו הביבליוגרפיה המצוינת המפקיחה עינינו על כל תנובת עטו הזרויה אילך ואילך. תהיה נשמתם כנשמת האיש הנערץ עליהם, צרורה בצרור החיים.

דב סדן

ירושלים, תשרי תשל״ג.

א.

יצחק גרינבוים

ד"ר נחום גולדמן

יצחק גרינבוים

יצחק גרינבוים, אשר במשך עשרות בשנים הייתי קשור לו אישית בידידות־אמת וגם במישור הפוליטי, כחבר הפרקציה הראדיקלית, היה אחד האישים האופייניים והבולטים ביותר ביהדות זמננו. ברצוני להקדיש לו שורות מספר, בתור אדם, ומיחס אישי, לפני שאנסה להעריך את דמותו הפוליטית והש־פעתו, כמו כן את מעמדו בתולדות הדור המיוחד, שהוא ואנכי שייכים לו.

לפי אופיו היה אחת הדמויות המושלמות והטהורות ביותר בקבוצת המנהיגים היהודים בדורנו, בר־לבב בטיעוניו, שמעטים כמוהו בכושר הקרבה עצמית ובדבקות אמת, בתחושת שליחותו ואחריותו המוטלת עליו. לא רבים היו בין חבריו במנהיגות הדור, שהצטיינו בתכונות אלו באותה מידה. הוא היה אידיאליסט במובן הטוב והקיצוני ביותר. אין אני מכיר רבים מן המנהיגים היהודים בדורי, שטובת ההנאה האישית, דאגתם למשפחה, שלא לדבר על נוחות החיים, היה להם ערך זעום כל כך כמו אצלו. הוא היה מאותן הדמויות הקלסיות המצויות בתולדותינו, שבזכותן הובטח במידה רבה המשך קיומו של עמנו ואשר הקדישו את חייהן ופעלן לרעיון ולאידיאלים בלבד, אשר ראו עצמן כמכשיר ביד כוח עליון של היסטורית העם, ואשר עיצבו את חייהן בדרך זו. הנאמנות לרעיון היתה אצלו לעדי־פות מוחלטת לעומת נאמנותו למנהיגים אחרים, לידידים קרובים, ואפילו להמונים ולעם, שפעל בשמם.

תכונתו זאת היתה יסוד יעודו ואופיו כמנהיג ודמות פוליטית. לאמיתו של דבר הוא היה מנהיג דתי, אשר נקלע לאידיאולוגיה פוליטית של לא־דת ואפיקורסות. הדבר האופייני באדם, וביחוד אדם גדול, אינו הרעיונות והאידיאולוגיה שהוא מאמין בהם, אלא אופיו ומבנה תכונתו הנפשית. מנעוריו היה קנאי, אשר דבק בקנאות זו, ברעיונות פוליטיים ולאומיים טהורים, לעתים אף אנטי־דתיים, כשם שגדולי ישראל הקנאים לתורה נהגו, במשך מאות בשנים. ניתן לומר, שהוא היה איש "נטורי קרתא" של המדיניות הציונית. תכונת היסוד הזאת, בתופעתו המדינית, מגלה את גדלותו, אך גם את חולשותיו ומגרעותיו כמנהיג פוליטי. סגולותיו באו בעיקר לידי ביטוי בהזדהותו ללא סייג עם העם למענו נלחם, אומנם, אותו העם שרצה לראותו כאותו האידיאל שהצטייר לעיניו. בשבילו לא הכריע הדבר, שהמונים ילכו בעקבותיו, אף שהיה במשך הרבה שנים מנהיגה הנערץ ביותר של יהדות פולין. הוא עורר אימון יוצא מגדר הרגיל בקהל חסידיו אשר ידוע ידעו, שבכל מעשיו הוא רואה נגד עיניו רק את טובתם, אומנם לפי תפיסתו הוא. הוא לא ייחס ערך רב למעמד ולהצלחה חיצונית. חסרו לו הרצון לשילטון והנאת השילטון. אשר אצל רוב המנהיגים הפוליטיים הם המעין שממנו נובעים מרצם והשאפתנות בפעולתם. אין דבר האופייני יותר לגרינבוים מן העובדה, שבהיותו שר־הפנים הרא־שון של מדינת־ישראל, הציג כתנאי להתמנותו, שהמשטרה תפורד ממשרד־הפנים, ובזכותו מהווה ישראל כיום אחת המדינות המעטות בעולם, שקיים בה משרד־משטרה מיוחד (דבר שאינו רצוי כל כך מבחינה עניינית לתדמיתה של ישראל). כל שר־פנים היה רואה ברצון ואף עומד על דרישתו להיות שליט על המשטרה, כבסיס לעמדת־כח. הוא לא רצה בשילטון כזה וראה בו, בתחושתו הנכונה, את הסכנה הגדולה של פתיון מדיני. למעשה, הוא הרגיש עצמו תמיד לא נוח במקצת בהיות השילטון בידו, הן בתור חבר הנהלת ההסתדרות הציונית העולמית והן בתקופת כהונתו הקצרה, כשר בממשלה הראשונה של מדינת ישראל.

מאושר היה בעצם רק באופוזיציה, שהרי קשה להשאר לוחם, כאשר אדם אוחז בשילטון, ונאלץ לעשות ויתורים ולהסכים לפשרות. לא זו בלבד, שכורח כזה לא היה לחלוטין לרוחו, אלא שנעדר ממנו אף כל כשרון לכך. באותן השנים, שפעלתי איתו בצוותא, בתוך הקבוצה הציונית הראדיקלית, שהיתה קטנה אך פעילה מאד, נזדמן לי שוב ושוב להתרעם או לצחוק על קוצר־ידו לתמרונים טקטיים. פעם אחת, כאשר נכשל בשגגה טקטית, בישיבת הועד הפועל, שבעטיו הפסדנו את הרוב להצעה חשובה של הסיעה הראדיקלית, אמרתי לו, במקצת מתוך רוגז ובמקצת באירוניה, שעליו להוציא ספר־לימוד לטקטיקה פוליטית וזה יהיה בוודאי ספר הומוריסטי יותר ממיטב ספורי שלום־עליכם. אם להבין את הפוליטיקה כתכסיס, מעשה פשרות או משא־ומתן מתוך ויתורים הדדיים, הרי היה חסר בו לאמיתו של דבר כל כשרון של פוליטיקאי. הדבר שגרם לו סיפוק ונתן לו אורך־רוח, מרץ והתלהבות היוצאים מגדר הרגיל, הן כנואם והן כפוליטיקאי, היה יצר־הקרב, אבל לא מלחמה למען עמדה עצמית, לא למענו ולא למען הקבוצות שפעל בשליחותן, אלא למען עקרונות ורעיונות, שהרגיש עצמו נושא דברם.

היה התגלמות של אנטי־אפורטוניסט, ולא נתן את הדעת על הכורח לעשות ויתורים, שהפוליטיקה מטילה כמעט תמיד על כל איש הרוצה להשיג בה דבר. הוא נולד להיות מנהיג של מהפכה מתמדת, אבל לזה היה חסר לו, בתחום יהדות־הגלות, המכשיר הנחוץ לשילטון. חולשות אלו בתדמיתו כמדינאי לא היו מכריעות בתקופה ובסביבה, שהוא חי ופעל בהן, בתוך יהדות פולין, במחצית הראשונה של המאה ה־20. מכאן כה רבה

הצלחתו, למרות מגרעות אלו. המיעוט היהודי הפולני, בפולין רוויית האנטישמיות — לעתים רק אנטישמיות בכוח שלא מדעת, אך לרוב גלויה מאד וממשית — לא היה יכול בלאו־הכי להיות שותף לשילטון במדינת פולין. כל אשר יכול המיעוט היהודי הזה לעשות, היה להלחם על זכותו כמיעוט ובתור אזרחים, ולכל היותר למשוך את שאר המיעוטים אליו בתור בני ברית, דבר שגרינבוים הצליח לעשות בהצלחה רבה במשך שנים מספר, כאשר ליכד יחד וריתק את ״בלוק המיעוטים״, בנסיבות שההיסטוריה גרמה להן. במצב היהדות בפולין, נודעת חשיבות־יתר, בעיני המיעוט הלאומי, לאיש־לוחם מאשר לבעל פשרות, למהפכן מאשר לתכסיסן.

העובדה, שמרבית המנהיגים היהודים — הפולנים האחרים, ציונים ולא־ציונים, שביקשו להשיג בדל־מעמד של שילטון למיעוט שלהם, דחו בלהיטות את הקו המדיני, שהוא נקט בו, היתה מובנת ובלתי־נמנעת. אולם, העם בהמוניו הלך עמו, מפני שהרגישו, בחוש הקיים לעתים קרובות בהמון, שלטובתו חשוב יותר להלחם מאשר להנות מהצלחות קטנות של יום־יום. הצלחתו הגדולה של יצחק גרינבוים היתה בכך, שהחזיר בפעם הראשונה את רגש הכבוד העצמי והגאווה ליהדות פולין, המדוכאת והנרדפת מאות בשנים, הבזוייה לשמצה בעיני הגויים. עמידתו הלוחמת זאת של מנהיגם השפיעה על כל חסידיו להרים ראש, וככל אשר הרוב הפולני הלא־יהודי התנגד לגרינבוים ולשיטתו ונלחם בו ללא רחמים, לעתים באמצעים לא־טהורים ביותר, כן נעשה רב יותר רגש הכבוד העצמי של המוני היהודים וגדלה השפעתו של גרינבוים. עמידתו זו היתה בעצם של ״יחיד״, אמירתו המפורסמת של פילוסוף גרמני ״החזק ביותר הוא זה שהוא יחיד בדעתו״ הלמה אותו יותר מאשר כל מנהיג יהודי אחר בתקופתו — היתה יכולה להיות אופינית לו באמת. רק מפני שהיה בעל עוז־רוח לא ישוער עמד בתוקף נגד ים של מחאות של הרוב העצום בסיים הפולני, ואף היה אפילו מאושר בתוך הסערה, שעמד בה כמעט לבדד. אלה היו רגעיו המאושרים ביותר בפעילותו הציבורית. כל זמן שהיה מאמין בצדקתו — להטיל ספק בעמדתו אין זה לפי אופיו של טיפוס של לוחם כזה — הוא הרגיש עצמו בלתי פגוע ומאושר בעצם. רגעיו ההיסטוריים הגדולים הבלתי־נשכחים, היו בעומדו על בימת הפרלמנט הפולני בהתנצחו עם מנהיגי המפלגות הפולניים או בעצרות־עם עצומות, בהתייצבו כטריבון שלא היה כדוגמתו ליהדות פולין. רגעים, שבהם מיליוני היהודים הללו, לאחר מאות שנים של דכוי ורדיפות, הרגישו שוב את כבודם העצמי וגאונם ההיסטורי. באותם הרגעים, ובשנות מלחמתו הנמרצת ללא־הרף למען זכויות המיעוט היהודי הפולני, רכש גרינבוים לעצמו את מקומו בהיסטוריה היהודית, לא של דורנו בלבד אלא של תולדותינו בכלל.

בהקדישו את חלק־הארי של מלחמתו לרעיון הציוני ולתביעתו למדינה יהודית, ראה דבר מובן מאליו; הוא היה ציוני לפי מיטב המושג של מילה זו. הוא נשא את נפשו, לא בלבד למדינה, בה יהיה העם היהודי כעם שווה־זכויות לשאר העמים במדינתם, אלא למדינה בה יתגשמו אידיאלים אנושיים נשגבים — בהם ראה, בכל היותו מתנגד לדת, את התוכן האמיתי של ההיסטוריה והתרבות היהודית. לפיכך נמצא מקומו תמיד בצד השמאל בגיאוגרפיה של המפלגות הציוניות. היה חסיד ומחייב נלהב של הקיבוץ, מליץ־יושר מתמיד על זכויות הפועלים בתנועה הציונית ובמדינת ישראל, אחד אשר לא ידע פשרות הן במדיניות החוץ והן במדיניות הפנים הציונית, אשר לדידו היה המקסימום שווה ערך למינימום.

במובן מסוים היתה הטרגדיה של יצחק גרינבוים, כמו של רבים מן המנהיגים הציוניים בדורו, שהוא הגיעה לשיא, כאשר התגשם הרעיון הציוני ע״י הקמת מדינת ישראל. המדינה החדשה הזאת, ואנשיה, שהתחשלו במציאות אחרת לחלוטין של מדינה,

בוועידה הציונית, לונדון, 1946: (מימין לשמאל) למטה — ד״ר הרטגלס, ד״ר זומרשטיין, ח. גרוסמן, א. צוקרמן; באמצע — נ. גולדמן, מ. שרת, א. ה. סילבר; למעלה — י. גרינבוים, מ. סנה

היו במידה מה זרים למזגו. כדי להנהיג מדינה דרושים ויתורים תמידיים, פירצות בהגשמת הרעיונות הראדיקליים הגדולים, וביחוד הדברים אמורים במדינה, שלידתה בנסיבות הקשות של המאה ה־20 ובתוך המציאות של המזרח הקרוב, מוקפת המוני ערבים שעדיפותם המספרית עצומה — ואשר בזמנו של גרינבוים בוודאי לא העלו על הדעת להכיר במדינת היהודים. דור הצברים החדש, תערובת נדירה ומיוחדת במינה של עוז־רוח ונכונות לקראת סכנה, המגיע כמעט לידי הרפתקנות, — חד גיסא, וסלידה טבעית בפני אידיאולוגיות ותחושה רבה למציאות מאידך־גיסא — לא היה הדור שעבורו גרינבוים היה יכול להיות מנהיג מוכר. בכל מעלותיו וחסרונותיו עמד בשולי המדיניות הישראלית, מבלי שיודה בכך ובלי להסיק את המסקנות המתבקשות מכך, דבר זה הביא לידי אכזבות טרגיות בשבילו ולהתנהגות בלתי צודקת מאד של הבוחרים בישראל כלפיו.

בהיסטוריה היהודית של המאה ה־20 יישאר אולי כהנציג הוותיק והטהור ביותר של הדור, שאפשר לכנותו דור האוטו־אמנציפציה, של הדור שגמר אומר לשים קץ למצב של מאות בשנים, שבו עמנו היה לאוביקט של ההיסטוריה או לאוביקט של קפריזות עמי־הרוב הלא יהודי. דור זה החליט לקחת את גורלו בידו ולא לחכות עוד לנסים, אלא לשנות את מצבו במו ידיו ובאופן ראדיקלי. איש לא היה לסמל נשגב בדרך העם היהודי אל מדינת היהודים כגרינבוים, אך הוא היה נאלץ, כרבים בדור המעבר, להסתפק לראות, כגולת־הכותרת של פעילותו, את הגיעו לשלב הראשון בדרך הזאת — הקמת המדינה, ובתקווה להיכנס לפנתיאון של ההיסטוריה היהודית, ושדורות באים יובילו את הדרך אל מטרות חדשות.

משה קול

יצחק גרינבוים — הלוחם מלחמת עמו

שבע־ימים ורב־פעלים הלך לעולמו יצחק גרינבוים, בהתקרבו לשנת ה־91 לחייו. לפני שנתיים אמר לי גרינבוים, שלא היה רוצה למות במצב דומה בו היה שרוי אביו, שהאריך ימים ונסתלק לעולמו מבלי שהיה עוד בהכרה. אכן, נתקיימה משאלתו של גרינבוים: הוא נפטר בעודו בהכרה מלאה, כשעבר לתל־אביב מהקיבוץ כדי להיות בין תלמידיו ומעריציו, לאחר שחי בגן־שמואל שתים־עשרה שנה, ליד בנו ומשפחתו.

היום אנו יכולים להשקיף אחורה אל ימי ראשית צעדיו של גרינבוים ולראות בפרספקטיבה היסטורית את הישגיו והישגי דורו הגדולים. במלאות לגרינבוים תשעים שנה, חגגו ראשי המדינה וידידיו ומעריציו תאריך זה בהשתתפותו. במעמד ההוא אמרתי, כי אנו מציינים את התאריך החשוב בחייו של גרינבוים, כאשר הפרק ההיסטורי הגדול של יהדות פולין הגיע לסיומו; ואותו קומץ יהודים קטן, שנשאר עוד בפולין ונרדף בשנים האחרונות על־ידי הקומוניזם האנטישמי, אף הוא נוטש את ביתו מחוסר אפשרות לנשום במחנק ולחיות בסיוט יום־יומי.

גרינבוים נסתלק לעולמו, כשיהדות פולין הגיעה לסוף דרכה. ויש בזה מן הסמל הטראגי; אולם יחד עם זה, חזיון רב־משמעותי הוא מבחינה יהודית, ואולי גם כללית, לצמידות שבין שני התאריכים הללו. תקופת גרינבוים היתה תקופה רבת הוד וגבורה, מלחמות ומאבקים, הישגים ואף חורבן וכליה.

ב־1950, כתב גרינבוים, במבוא לספרו "הדור במבחן":

"אין לך דור מאושר כדורי, שעלה על במתי החיים בפולין בראשית המאה שלנו וזכה להגיע לימינו אלה, ואין לך דור אומלל כמותו, שכל כך רבו וגדלו קרבנות הדמים שהביא במשך חמישים שנות המאה, רבת ההיש־גים וההתקדמות, הסבל והחורבן. בכל דורותיו של עמנו, מיום לכתו בגולה לא תמצאו דוגמתו".

שורות אלו ממצות את הרגשתו של גרינבוים, עשרים שנה לפני פטירתו — לאחר שזכה לראות את הגשמתה של הממלכ־תיות היהודית.

יצחק גרינבוים נולד בוארשה, ב־24.11.1879, ונתחנך בפ־לונסק ובפלוצק. הוא סיים את מחלקת המשפטים באוניברסיטה של וארשה, העיר בה עשה את מרבית שנותיו ואשר היתה מר־כז מלחמותיו וגדולתו במנהיגות. תחנות חייו האחרונות היו: ויל־נה, פטרסבורג, פריז, ירושלים, תל־אביב וגן־שמואל. גרינבוים גדל ונתחנך בין המוני בית ישראל בפולין, חי את בעיותיהם ושאף את שאיפותיהם. הוא נשם עם ההמונים, שמספרם הגיע למיליונים; התייצב בראשם, לחם את מלחמותיהם והיה המנהיג המוכר והנבחר של העם היהודי בפולין. מנעוריו, תקופת לימודיו בגימנסיה בפלונסק, נמשך לציונות. תנועת התחיה וגאולת העם היתה לתוכן חייו.

שתי החזיתות של תנועת התחיה

הוא היה מראשי הסוללים של הדרך לציונות המעשית: מצד אחד עסק בבניין הישוב בארץ־ישראל, בעליית חלוצים ובכי־בוש הארץ על־ידי עבודה; ומצד שני, היה הלוחם העקבי ביותר במלחמה על שיווי הזכויות של היהודים בארצות הגולה. הוא היה בין הצירים שהשתתפו באופן פעיל בועידת הלסינ־גפורס, והיה ממגשימיה הנאמנים של תורתה זאת בפולין.

את עיקר המטרה ראה בבניין הבית הלאומי, בחתירה למדינה יהודית; יחד עם זאת מעורה היה תמיד בבעיות היומיומיות של המוני בית ישראל בתפוצות. הוא התייצב בראש המלחמה לזכויות מיעוטים לאומיים ונגד האנטישמיות, פעל לכיבוש הקהילות, לבניית בתי־ספר, לחינוך הילדים ברוח יהודית לאומית; ואותו זמן נאבק למען חיזוק הציונות, רוח התחיה הלאומית, כל עוד המוני ישראל יושבים בגולה.

כשחזר לפולין, אחרי מלחמת העולם הראשונה, נבחר לצי־הסיים הפולני והועמד בראש הנציגים הנבחרים היהודיים בפרלמנט הפולני. הוא נלחם את מלחמת עמו, יישר את גיוום של ההמונים והציל חלק ניכר מן הדור הצעיר מהתבוללות אדומה ולבנה כאחד. במאבקיו אלה נעשה לדמותה האהובה של יהדות פולין, נישא ממש על כפיים. אותה תקופה עשה רבות למען שיקום בית ישראל בפולין, שנפגע בימי מלחמת העולם הראשונה.

ברם, מעולם לא שכח את העיקר — את עבודת הבניין במולדת ההיסטורית של העם היהודי. בהצהרת בלפור ראה אתחלתא־דגאולה, ובמסגרת מאבקיו בפולין על זכויות היהודים נטל חלק אקטיבי ביותר בבניין רשת בתי־הספר העבריים, בפעולה למען הקרנות הלאומיות, בעידוד החלוץ ותנועות הנוער הציו־ניות ובחיזוק העליה לארץ־ישראל.

את פעולותיו אלה המשיך בפולין העצמאית עד לעלייתו לארץ, ב־1933. אותו זמן גברו האנטישמיות והטוטליטאריות בפולין, וכמעט נמנעה כל אפשרות להמשיך במאבק על זכויות המיעוט הלאומי היהודי.

בסוף מלחמת העולם השניה, ובשנים לאחריה, הגיע יצחק גרינבוים למסקנות טרגיות ביותר בקשר לעבודת ההווה בגולה: יהדות פולין לא היתה עוד; כולה נחרבה, נרצחה. אל מסקנותיו הגיע עוד באותם הימים, כשמאות אלפים יהודים, שחזרו כרפטריאנטים מברית־המועצות, התהלכו כצללים בתוכה:

„כל עזרה לשארית הפליטה של יהדות אירופה, אבל שום מאמצים לשם חידוש פני הגולה והקמת הריסותיה. כל המאמצים צריכים להיות מכוונים לשם פריקת עול הגלות וריכוז העם במולדתו החופשית...". „ואין מקום לחיים חדשים של בני אדם בבית־קברות. כשפולין החדשה קמה מתוך הריסותיה, אין שרידי יהודיה רואים בה מקום לעצמם ואין הם מרגישים עצמם שותפים לעם הפולני בהקמת הבניין החדש...". „נחתמו דברי ימי העם היהודי בפולין. כך גזרה ההיסטוריה ואין להשיב".

כמה טרגדיות שופעות שורות אלו. אלה שזכרו את העבר המפואר של יהדות פולין, כשיצחק גרינבוים עמד בראש ההמונים, בראש שלושה מיליונים יהודים, יקראו אותן שורות בהתרגשות ובדמע. מנהיג יהדות פולין לא נרתע מלחתוך גורלה של יהדות פולין לתמיד. הדברים נכתבו על־ידי אישיות, ששתתה מקובעת כוס התרעלה, דברים המזכירים את צלילי „איכה".

גוש המיעוטים הלאומיים

את ימי מלחמתו של גרינבוים על זכויות היהודים בפולין, מפאר אחד מפעליו המדיניים הנועזים, שרבו עליו החולקים. המדובר ב„בלוק המיעוטים הלאומיים", שהקים לבחירות אל ה„סיים" והסינט הפולני, ביחד עם יתר המיעוטים הלאומיים במדינה. הוא בנה אז תורה שלימה מסביב לזכויותיהם של מיעוטים לאומיים, ולאחר מלחמת העולם הראשונה היה מראשי התנועה הזאת באירופה. בעקבות חוזה ורסייל הוקמו, כידוע, מדינות חדשות, שבתוכן התגוררו מיעוטים לאומיים, אשר בחוזה־השלום הובטחו להם זכויות מיוחדות. למיעוטים אלה היו אינטרסים משותפים. בעיקר היו אלה מיעוטים טריטוריאליים, שישבו על אדמתם ושלטו בלשונם ובתרבותם. לא כן המיעוט היהודי, שהיה מפוזר ומפורד בארצות שונות.

גרינבוים טען, שיש להבטיח את זכויות המיעוט המפוזר, בדומה לזכויותיהם של המיעוטים הלאומיים הטריטוריאליים. הוא פיתח קונצפציה, שפולין היא מדינת־לאומים וצריכה לדאוג מלבד לעם הפולני — גם לכל המיעוטים שבתוכה. עליה לאפשר להם אוטונומיה תרבותית־לאומית, לדאוג לשיווי זכויותיהם ולפתח בהם הרגשת שותפות מלאה במדינה. הוא שיתף את המיעוט היהודי עם שאר המיעוטים הלאומיים והקים חזית משותפת, שעוררה כבוד בתוך העם הפולני — וגם פחד.

מצבם של היהודים בפולין הקונגרסאית היה קצת שונה ממצבם בערי־הספר המזרחיות ובגאליציה, שם ישבו היהודים בין הרוסים הלבנים או בין הפולנים והאוקראינים. ומצבם היה עדין ביותר. זה הביא לידי ויכוח חריף מסביב ל„בלוק" וצדקת דרכו. ימי גוש המיעוטים לא נמשכו; אולם כיום כדאי להעלות פרשה זו, שגילמה העזה גדולה של מנהיג יהודי לאומי.

הציונות הראדיקלית — „על המשמר"

גרינבוים היה ציוני עממי מראשיתו ועד סוף ימיו. שרשיה הסוציאליים של ציונותו, מצאו את ביטויים המקורי בקול־קורא אל הפועלים היהודים, שהצטרפו אל „התנועה המהפכנית של העם היהודי".

וועד „על המשמר", יארשה, 1925, באמצע יצחק גרינבוים

יצחק גרינבוים (הראשון מימין), בתור שר הפנים בישיבת הכנסת הראשונה

"הציונות מעוררת את העם היהודי לחיים ולעבודה. אולם לא נוכל להתחיל בחיים החדשים אלא לאחר שכל המיעוטים והדיעות השולטים בעמנו על החיים והעבודה, על הכבוד והרגש האנושי, ישתנו תכלית שינוי". כזאת כתב גרינבוים בשנת 1903 וקרא לפועלים היהודיים להתגייס למען שיחרור עמנו. הוא תבע שינוי ערכים בבניין הישוב היהודי בארץ־ישראל. הדרך הזאת הביאה אותו לשותפות נאמנה עם המתישבים, עם הפועלים, עם בוני הקיבוצים והמושבים, עם מגשימי המהפכה של הערכים הלאומיים בארץ־ישראל.

ציונותו היתה עשירת תוכן סוציאלי ותרבותי. היא אמרה: התחדשות סוציאלית ותרבותית, עברית־לאומית. היא גרסה: יהודי לאומי הכובש את ארצו בעבודתו, ביצירתו ובדמו. טבעי הדבר, שהיה לוחם תמיד לתוכן הדמוקראטי האמיתי של הציונות. מאז שאף למזיגה מלאה של הערכים הלאומיים, הסוציאליים־התרבותיים, שבעצם היוו את תוכנה של הציונות הראדיקלית, זו שהיה מראשיה וממחולליה.

הוא לחם נגד הרחבת הסוכנות היהודית, מתוך חשש מפני טשטוש דמותה הדמוקראטית והעממית של התנועה הציונית. הוא התייצב נגד צרות האופק והראייה של הבעל־ביתיות הציונית, שרצתה לקומם את שכבת המעמד הבינוני היהודי בפולין נגד החלוץ ובוני הקיבוץ.

יחד עם קבוצת חברים אירגן את סיעת "על המשמר" וקרא למלחמה למען הערכים הציוניים הדמוקרטיים ותכנה המשחרר של התנועה. בראשיתה, נשאר במיעוט בהסתדרות הציונית הכללית בפולין; אולם לאחר שעברו כמה שנים, הגיע בה לרוב וחינך את הציונות הפולנית על ערכי הציונות המהפכנית ועל הברית עם תנועת העבודה בישראל. באותם הימים נפגש עם ז'בוטינסקי; באשר שניהם היו רתומים למאבק נגד שיתוף הפעולה של חיים וייצמן עם ממשלת המנדט. אלא שההידברות בין הראדיקלים והרביזיוניסטים לא התגשמה מעולם, עקב גישתם השונה לערכים הסוציאליים והיחס אל תנועת העבודה בארץ.

קשיי קליטתו במחנה הציוני הכללי

גרינבוים היה ציוני־כללי קלאסי, במובן הרחב של המלה הזאת. הוא ראה בציונות־הכללית את תנועת התחיה היהודית עם כל עושרה הסוציאלי, התרבותי והמהפכני. בעצם, ביטאה הציונות הראדיקלית שלו את ציונותו הכללית. הציונות הכללית היתה בעיניו תנועה, שפרשו ממנה הציונים הסוציאליסטים והציונים הדתיים, ונשארו אלה שלא הזדהו רק עם מעמד אחד או שכבה אחת בעם.

כשהתחיל תהליך ההתגבשות בציונות, לא היה קל לגרינבוים להיקלט בתוך מחנה הציונות־הכללית ולמצוא בו את מקומו. רק ב־1935 — לאחר שהפילוג בועידה העולמית של הציונים הכלליים בקראקוב בין האגף הימני, המעמדי, שרצה להקים אירגון עובדים משלו ולפלג את הסתדרות העובדים, ובין האגף הציוני המתקדם על חלקיו השונים — הוקמה ההתאחדות העולמית של הציונים הכלליים. היא איחדה בתוכה את הציונים נאמני וייצמן, את הציונים המתקדמים בארץ־ישראל, ואת אנשי "העובד־הציוני" ו"הנוער־הציוני". הצטרפו אליה גם הציונים הראדיקליים עם גרינבוים וחבריו, שהתמזגו בתוך ההתאחדות.

בנעוריו השתייך גרינבוים לפרקציה הדמוקרטית, שהיוותה את הגרעין הראשון של נאמני הסינתיזה הציונית המתקדמת, אשר לחמה למען מיזוג הציונות המדינית, הרוחנית, התרבותית והמעשית.

בשנת 1933 — כשהתיישב גרינבוים בארץ־ישראל, לאחר שנבחר בקונגרס בפראג כחבר ההנהלה הציונית — כתבתי ב"הארץ" שהגיע הזמן, כי וייצמן וגרינבוים וחבריהם, שהיו ממקימיה של "הפרקציה הדמוקרטית", יחדשו בארץ־ישראל.

ד"ר משה גליקסון, עורך "הארץ" אז, תמך ברעיון זה. ואמנם נעשו מאמצים ללכד את הציונים המתקדמים והדמוקרטים, את הציונים הראדיקליים עם גרינבוים, את הציונים יוצאי גרמניה עם קורט בלומנפלד ופנחס רוזנבליט, ואת אנשי "הנוער-הציוני" ו"העובד-הציוני" — לכוח אחד ולחדש את תפארתה של הציונות המתקדמת.

המיזוג הזה לא עלה בקלות; כי אנשים אלה היו מנהיגים של אסכולות וגישות שונות בארצות שבהן חיו, ולא היו מוכנים לקבל מרות חדשה, או מנהיגות משותפת. ביחוד נעשה קשה האיחוד, לאחר שגרינבוים נכנע לתלמידו משה קליינבוים (סנה), שליכד את התאחדות הציונים הכלליים וברית הציונים הכלליים, ובדרך זאת כמעט שחיסל את האגף המתקדם בציונות הכללית.

היו אלה ימי חולשה לגרינבוים. "העובד-הציוני" לא הצטרף. כן נשארו מבחוץ הציונים יוצאי גרמניה, שהקימו את "העליה החדשה". אילו היו הציונים הראדיקלים, עם גרינבוים בראש, וכן הציונים מגרמניה, הציונים הדמוקרטיים והמתקדמים בישראל ומחנה העובדים והחלוצים של "הנוער הציוני" ו"העובד הציוני" מתלכדים, בראשית שנות השלושים, לאירגון אחד, הרי היו היום למחנה גדול ובעל השפעה במדינה.

רק המפלגה הפרוגרסיבית, ולאחר מכן — המפלגה הליברלית העצמאית; המשיכו דרך זו בישראל. אולם המחנה הגדול התפורר. עובדה זו הביאה למצבם הטרגי של מנהיגים, שלא ראו את הנולד בעוד מועד.

היחס אל תנועת "הנוער הציוני" — חששות שנתבדו

יחסיו של גרינבוים עם תנועת "הנוער-הציוני" החלו בסימן של פקפוקים וחשדנות. כשהוקם "הנוער-הציוני בפולין — מתוך אמונה שהציונות-הכללית, כתנועת תחייה ומהפכה, משופעת ברעיונות ובשאיפות, ויש בכחה ליתן תשובה למאוויי הגאולה של הדור היהודי הצעיר — לא היה גרינבוים בין הראשונים שנתנו לו את ידו ועודדוהו. הוא התייחס תחילה ביחס ספקני למתרחש; כי חשש שמא אין כאן אלא נסיון מוסווה של הציונות המעמדית הימנית להרחיק את הנוער היהודי והציוני מהגשמה חלוצית מלאה. ב־1928 פירסם מאמר ב"דרך השומר הלאומי", בו ניסה לשכנע את התנועה, שעליה להיות הסתדרות חינוכית בלבד, ולא תנועת נוער הממשיכה דרכה בארץ ישראל ומגשימה עקרונותיה.

כאשר שאלו את גרינבוים, על שום מה הציע זאת, השיב בגילוי לב, כדרכו, כי חשש מאד, שלאחר עלייתם של חלוצי התנועה הזאת ובוגריה, ינסו להקים בארץ הסתדרות עובדים נפרדת, אנטי-סוציאליסטית.

לזכותו ייאמר, כי עמדתו זו לא נמשכה זמן רב. ואכן, כאשר חלוצי "הנוער הציוני" עלו לארץ, בנו קיבוצים, נכנסו להסתדרות העובדים הכללית, הקימו סיעה בתוכה, עמדו ונאסרו על משמרת העבודה העברית והשתתפו בכל פעולה חלוצית — היה גרינבוים מן הראשונים שלא חסך את תמיכתו בהם. בגילוי-לב, כדרכו, הכריז, שחלוצי "הנוער-הציוני" וחברי "העובד הציוני" טפחו על פניו ועל חששותיו, וכי מאמציהם לחדש את פני הציונות הכללית היו נסיונות נועזים שהצליחו.

יחסים של ידידות-אמת התרקמו אז בין "הנוער-הציוני" ו"העובד הציוני" ובין גרינבוים. אמנם, לא היתה הזדהות מלאה, ולעתים הגיע לאי-הבנה גלוייה; נראה, שהספקנות מראשית תולדות תנועתנו לא תמה לגמרי. גרינבוים נשאר אוהד למחנה הפועלים ולהסתדרות, *בזמן שאנו היינו בתוך המחנה ובו נאבקנו על דרכנו ועל השקפותינו, מאבק שהצדיק את עצמו.*

היו, איפוא, עליות וירידות ביחסינו עם גרינבוים. לבסוף גם נפרדו הדרכים. הדבר היה כבר לאחר קום המדינה. גם אז נשארה קירבה, אולם לא הזדהות. ייתכן שהבדלים בין דורות, המדברים בלשון אחרת, עשתה את שלה, אף כי עיקרי אמונתנו הציונית היו זהים.

המאבק לסקולריזציה של החיים היהודיים

גרינבוים היה לוחם אמיץ למען הסקולריזציה של החיים היהודיים. היה עקבי ללא פשרה. הוא המשיך בכך את מלחמת-ההשכלה, שרצתה לפרוק את כבלי הדת ושלטון הרבנים. בעיניו היתה הציונות מרד נגד שלטון הרבנות והצדיקים. הוא תבע להפריד בין הדת ובין המדינה; בין הציונות, כתנועת תחייה, לבין דת.

יש ובהנהלת הסוכנות היהודית הגיע להבנה מלאה עם הדתיים. ידועים יחסיו הטובים עם הרב יהודה לייב מיימון. הוא אף מצא, לפעמים את שביל-הזהב ביחסיו עם רבני ה"אגודה". ההסכם אתם התבסס על ההנחה, כי אלה לא יתערבו בחיי התנועה הציונית והמדינה ויחיו כרצונם, מתוך תנאי שלא ינסו לכפות את רצונם על רוב תושבי המדינה.

מלחמותיו של גרינבוים בעד הסקולריזציה, שורשים להן במציאות היהודית בפולין. הרבנים והרביים האנטי-ציוניים, היו נגד דחיקת הקץ שביטאה בעיניהם הציונות. הדתיים התפשרו עם השלטון בפולין ושיתפו אתו פעולה, לאחר שקיבלו מידו שליטה על הקהילות; בעוד שהציונים לחמו על זכויות של מיעוט לאומי, על דמוקרטיה פנימית בקהילות ובחיי העם, ועל התחדשות לאומית-סוציאלית.

עשרות בשנים ניהל גרינבוים את מלחמתו זאת — בתנועה הציונית, ואחר-כך עם קום המדינה. בהשקפתו הרחיק לכת וראה בשלטון הדתיים סכנה למדינה. גם לחבריו הקרובים לא נראתה עמדתו בעניני דת ודתיים, ואף חברי "הנוער-הציוני" ו"העובד-הציוני" לא קיבלו אותה. להם נראתה יותר תביעת הסינתיזה של ד"ר מ. גליקסון. האמת היא, שהמפלגות הדתיות בישראל הקלו על גרינבוים את מלחמתו וחיזקו את דעותיו. החשש מפני התנגשות בין רוב תושבי המדינה ובין המפלגות הדתיות, הביא לדחיית הדיון על החוקה. גרינבוים המשיך במלחמתו בעקביות ובקיצוניות גם יחד, וגם יריביו וגם אלה שהסכימו אתו למחצה בלבם היו מלאים הערצה למראה עמידתו.

בעד מדינה בחלק של ארץ-ישראל

בעמדו בראש הציונים הראדיקליים, נלחם גרינבוים, במשך שנים, נגד שיתוף-פעולה עם ממשלת המנדט, שסמלו היה ד"ר חיים וייצמן. לדעתו, הרחיק וייצמן ללכת בפשרות. לאחר פירסום "הספר הלבן" של פאספילד, כשווייצמן התפטר לאות מחאה והוקמה הועדה למשא ומתן עם ראמזיי מקדונלד, היו הראדיקלים, עם גרינבוים בראשם, בין אלה שעמדו לימינו.

לאחר שהוחלט על הקמת הסוכנות היהודית המורחבת, שנגדה נאבק במרירות, החליטו גם הראדיקלים להצטרף אליה. האופוזיציה מצדם היתה ממלכתית ואחראית. קו זה מצא ביטויו, גם לאחר פירסום מסקנות הועדה המלכותית של פיל, שהציעה, זו הפעם הראשונה, הקמת מדינה יהודית בחלק של ארץ־ישראל.

גרינבוים הושיט את ידו לוויצמן ועמד מאחריו וגם נרתם למלחמה למען תכנית "החלוקה". מאז ניהל את המערכה בעד מדינה יהודית, בחלק של ארץ־ישראל, בעקביות וללא תכסיסים.

הרב י. ל. פישמן ויצחק גרינבוים, 1948

היה אז ויכוח סוער בציונות, אם לדרוש את כל ארץ־ישראל כמדינה יהודית, מתוך הנחה שבסופו של דבר נצטרך להתפשר; או שעלינו לדבר בגילוי־לב ולהציע את ה"חלוקה" כפתרון יחידי. גרינבוים היה נגד התכסיסיות ובעד גילוי־לב מירבי בשאלה זאת. בקונגרסים, במושבי הועד הפועל הציוני, לפני מלחמת העולם השניה ובזמן המלחמה, נאבק על המדינה בחלק של א"י ללא רתיעה. הוא טען, שעלינו ללמוד מדרכם של החשמונאים הראשונים, שהסתפקו במדינה קטנה תחילה, מתוך תקווה להתפשט בעתיד.

עם פירסום מסקנות הועדה המיוחדת של האומות המאוחדות לענייני ארץ־ישראל ותמיכת התנועה הציונית כולה בתכנית ה"חלוקה", לא היה מאושר ממנו. רגשות אלו מצאו את ביטויים המלא, כשהחלו ההכנות להקמת המדינה.

ביום הכרזת המדינה, במוזיאון תל־אביב, היה גרינבוים בירושלים ולא יכול היה להשתתף במעמד החגיגי. בזמן המצור והמערכה על הבירה, נשא באחריות כאחד מראשי המדינה. הוא זכה להיות חבר הממשלה הזמנית ושר־הפנים הראשון שלה. נתגשם חזונו של מנהיג ולוחם ותיק. החלה תקופת המדינה ואיתה מלחמות חדשות, אכזבות לא מעטות ורגעי אושר רבים.

חבלי הגשמה במדינה

כאשר הוצע לגרינבוים להיות חבר בממשלה הזמנית, כשר־הפנים הראשון, תבע להפריד את המשטרה ממשרד זה. כידוע, מהווים ברוב המדינות בעולם, ענייני המשטרה חלק עיקרי של משרד הפנים. לרבים לא היתה מובנת — ואולי גם לא מובנת עד היום — גישתו זו של גרינבוים. טעמו היה, שהואיל והמדינה תימצא במצב־חירום, הרי יהיו ענייני הבטחון הפנימי בידי שר הבטחון והצבא. מכאן, שהאחריות למעשה תהיה על שר הבטחון. ספק אם גישתו זאת של גרינבוים היתה במקומה. לרבים מאתנו נראה גם היום, שאילו היתה המשטרה, העומדת במדינתנו על רמה גבוהה, חלק ממשרד הפנים — היה הדבר בריא יותר לכל.

בתקופת כהונתו בממשלה הזמנית, הניח גרינבוים יסוד למסורת נאה במשרד זה. חברו וידיד נעוריו, א. מ. הרטגלס ז"ל, נתמנה למנהל משרד הפנים עוד בהיות גרינבוים במצור ירושלים. שיתוף הפעולה הפורה בין גרינבוים והרטגלס נתן תוצאות חיוביות. נערכו הבחירות הראשונות, הדמוקרטיות, במדינת ישראל, שעברו בכבוד ובטוהר ובאחריות, והיו ליום חג לכל אזרחי המדינה.

אולם הימים הבאים הביאו לא רק סיפוק ואושר, אלא אף כשלונות ואכזבות. גרינבוים הגיש רשימה משלו לבחירות לאספה המכוננת, היא הכנסת הראשונה, ולא זכה להיבחר

לפרלמנט של מדינת ישראל. היתה זאת טרגדיה מרה, שדווקא הוא, הפרלמנטרי הותיק, האיש שייצג את עמו שנים רבות בפרלמנט הפולני, לא נבחר ובו בזמן נבחרו, וגם הצטרפו לממשלה, אנשי אגודת ישראל, שהיו ממתנגדיה הגדולים של הציונות ושל תנועת התחיה בפולין.

גם אכזבות נוספות נחל גרינבוים. הוא ראה, שנתרופף מתח החלוציות והעם אינו רוצה בקרבנות ובסבל לאחר שנים רבות של עמידה במערכה. "האמנם לא נענה לשם הגאולה הלאומית במידה שנענו אחרים לשם הגאולה הסוציאלית? — שאל במאמרו המסכם ב־1950. במאמריו השונים שפירסם מאז, ביטא את מלוא מרירותו ואכזבתו מן המצב. הוא חשב, שהברית שהוקמה, לפני עשרות בשנים, בינו ובין ראשי תנועת העבודה בישראל, לא תתפרק על־ידם אף לאחר כשלונו בבחירות. אולם הוא טעה ואוכזב. עשרים שנות חייו האחרונות — מאז פרש מהחיים המדיניים בישראל — היו מלאות אכזבות:

"המדינה שהצלחנו להקים אינה אלא אתחלתא של אותה הגאולה, שהתחלנו להגשים במאמצינו ובקורבנותינו מתוך בניין ויצירה, במלחמה ובהגנה. וכדרכם של כל שחרור ותקומה, של בניין עם חדש, אין גאולתנו יכולה לבוא אלא שלבים שלבים, ועדיין לא עברנו את השלב הראשון. ואולם המדינה מגבירה את כוחותינו, מחסלת ומבטלת קשיים ומכשולים, שבלי המדינה לא היתה לנו שום תקווה להתגבר עליהם. היא יוצרת אותן אפשרויות, שחזינו בדמיוננו ועכשיו הפכה למציאות. ואל נא תאמרו שהיא אמצעי למטרה נשגבה ממנה. לא! היא המטרה בתקופה זאת שאנו חיים בה".

אנו רואים אף כאן את גרינבוים בכל גדולותו ובמלוא שיעור קומתו הציונית, בעשותו את חשבונו ההיסטורי שלו ושל דורו. ברגעים אלה נעלמים המרירות, הפקפוקים והאכזבות, והוא נראה לנו שוב כאחד המנצחים, כאחד מאלה שניהלו את העם בדור הזה, ואולי לא חלמו שעוד בזמנם תקום המדינה והם יהיו בין מיסדיה. הוא היה אופטימי:

"עוד יגדל הסבל וירבו הקרבנות, אך המדינה שהקימונו לא תהיה אפיזודה בחיי עמנו. מתוך מאמצי גבורה תקום לנו לעולם ועד. ומה מאושר דורי, שראה זאת בראשיתה, שראה אתחלתא־דגאולה, את ימות המשיח בהתהוותם, בראשית יצירתם ואין סוף למעשה בראשית ולמעשה יצירה בטבע ובחיי העמים".

יש יסוד לאושר שמצא את ביטויו בשורות אלו. זכאי היה גרינבוים, הלוחם את מלחמות עמו לגאולה ושיחרור, להיות מאושר בהשגיו ובנצחונותיו; בחשבוננו הגדול, ודאי שהנצחונות היו מרובים מן הכשלונות. יהדות פולין איננה ולא תקום עוד, אולם מדינת ישראל קיימת.

דמות לוחמת — ורבם של חסידים...

יצחק גרינבוים היה אחד האישים הבולטים של דורו. הוא קורץ מאותו חומר ממנו קמים מנהיגים בעם. גרינבוים היה דמות עצמאית מוצקת ולוחמת, שהטביעה את חותמה על דורו ותקופתו. הוא לחם את מלחמות עמו ורובו הולכים אחריו; אך אותו זמן היה גדול גם מחנה מתנגדיו. נתמזגו בו סגולותיו של רבי של חסידים. הוא, שלחם ברביים האנטי־ציוניים, אהב את המושג של "רבי" והיה רגיל לנהוג בתלמידיו, בתומכיו ובידידיו, כבחסידים. הוא פסק הלכות — יהודיות וציוניות, מדיניות, דתיות וחברתיות — ולא פעם דמה המחנה הציוני סביבו כחצר חסידית גדולה.

הסופר היהודי הנודע י. ל. פרץ, היה בעיניו הרבי שלו. כך הוא כותב עליו בספרו "פני הדור". לי. ל. פרץ היתה השפעה גדולה מאוד על גרינבוים: הוא גילה לו את המאור ואת היופי שבחסידות. גרינבוים, שהיה רחוק מהיהדות הדתית ומחצרות הרביים, הכיר לפתע עולם חדש זה של יופי ושל הוד. עתה הננו מעלים בזכרוננו את דמותו של "רבי" גדול וחשוב בתנועה הציונית ובעם היהודי.

לאחר הבחירות לכנסת הראשונה, הצטמצמה פעילותו הציבורית של גרינבוים והחלה פעילותו העתונאית והספרותית. הוא המשיך בה במרץ, בהתמדה ומתוך התעוררות רבה.

גרינבוים היה ציוני מדיני, תלמיד נאמן של הרצל. באותו זמן ראה עצמו גם כתלמידו של אחד־העם. הפעילות המדינית והתרבותית היתה אצלו תמיד שלובה והרמונית. כשעמד בפולין

יצחק גרינבוים (הרביעי מימין) בכינוס הציוני הששי, 1949

בראש הלוחמים לזכויות בתי־הספר היהודיים, תבע להכיר בזכויותיהן של הלשונות עברית ואידיש; אבל באותו זמן היה גם מראשי הסתדרות "תרבות" ואחד מבוני בתי־הספר העממיים, התיכוניים והסימנרים העבריים.

כשהיה חבר בהנהלה הציונית בירושלים, נתן מכוחותיו ומזמנו ל"מוסד ביאליק", שהיה ממקימיו ומבוניו, ויושב־ראש שלו מאז הקמתו ב־1935 ועד פרישתו מתפקידיו בהנהלת הסוכנות. גרינבוים היה לוחם מדיני, סופר, היסטוריון ועתונאי כאחד. הוא ידע את הרבגוניות; כי על כן היה ציוני אינטגראלי במלוא משמעותו של מושג זה.

יצחק גרינבוים נמצא תמיד במחנה הציוני הדמוקראטי. הוא יצא תמיד כנגד כל גילוי של תקיפות וגבאות. התנגדותו להרחבת הסוכנות היהודית, נבעה אף היא מחשש פגיעה בדמוקראטיה הציונית. הוא נמנה עם הפרקציה הדמוקראטית הקטנה והחשובה, שתבעה מהרצל דמוקראטיזציה של ההסתדרות הציונית ופעילות תרבותית בתוכה.

בעמדו בראש סיעת "על המשמר" בפולין, לחם להפיכת התנועה הציונית לתנועה עממית, שתקרב את הנוער היהודי את הסטודנטים, את "האדם הקטן", את החוגים העממיים, אל התנועה הציונית. כשעמד בראש סיעת הראדיקאלים בהסתדרות הציונית העולמית וניהל את מערכותיו בקונגרסים הציוניים, ביחד עם נחום גולדמן ואישים בולטים אחרים, היה מאבקו מכוון בעיקר נגד פשרות עם ממשלת המנדט, נגד הרחבת הסוכנות היהודית ובעד הברית עם המחנה החלוצי והעובד בתנועה ובארץ־ישראל.

היתה תקופה, שנראתה התקרבות דעות בין הראדיקאלים ובין הרביזיוניסטים במאבק נגד וייצמן. אבל לידי ברית לא הגיע לעולם. הראדיקלים היטיבו להילחם, אבל בתום המערכה קיבלו עליהם את דין הרוב. הם ראו את עצמם שותפים ובעלי ברית של יתר חלקי התנועה ואחראים לשלימותה של ההסתדרות הציונית, — "המדינה בדרך". לא כן הרביזיוניסטים, שפרשו ורצו לשבור את ההסתדרות הציונית העולמית ואת הסתדרות העובדים הכללית.

בקונגרס הציוני הטראגי בפראג, ב־1933, הוקמה קואליציה מצומצמת, שנשענה על מפלגות הפועלים בציונות, על ציוני א' המתקדמים ועל הראדיקאלים ו"הנוער הציוני". קואליציה זאת החזירה, בקונגרס בלוצרן, ב־1935, את וייצמן לנשיאות. היא הורחבה אחר־כך על־ידי צירופם של "הציונים הכלליים" ו"המרזחי" להנהלה הציונית. באותו קונגרס בפראג, שגרינבוים נכנס בו להנהלה הציונית, החלה עליית כוחן והשפעתן של מפלגות פועלים מצד אחד ושל ציונים מתקדמים והראדיקאלים מצד שני. הברית הזאת, שהחזיקה מעמד במשך 15 שנה, הביאה בסופה למדינה יהודית עצמאית בארץ־ישראל.

מרי שיח שלא מיצה את העובדות

בהקדמה לספרו "פני הדור", שהופיע בשנת תשי"ח, מטעם הספריה הציונית בירושלים, כותב גרינבוים:

"לא עסקתי בכינוס זה (של מסות על מורים, חברים וידידים), אלא באנשי פולין ורוסיה ובתקופת חיי, שבה זכיתי להגיע לשיא פועלי והשפעתי. אחריה באה התקופה הארצישראלית ואתה העמידה ואף הירידה. כשמדברים עלי בארץ, רגילים לומר: "מנהיגה של יהדות פולין" ועוברים בשתיקה על פעילותי בארץ־ישראל. והוא פסק־דין מר על השתתפותי בעבודת ההנהלה הציונית במשך י"ז שנות יצירה ומאבק, ואחר־כך, זמן מה — בממשלה הזמנית. זהו גורלי בתנועה הציונית העולמית, שהמצב בארץ־ישראל הוא הקובע בה".

מרי שיחו זה של יצחק גרינבוים, שיש בו מעין סיכום של חשבון־נפש טראגי ביותר, לא היה צודק ולא מיצה את העובדות. אלמלא אותה הנהלה ציונית — שנשענה על הברית בין גרינבוים ומנהיגי תנועת העבודה בארץ — מי יודע אם היינו מגיעים, ב־1948, לעצמאות עברית במולדת. ההנהלות הציוניות, במשך השנים מ־1933 ועד 1948, בראשות דוד בן־גוריון, הכשירו את הישוב העברי בארץ לקראת העצמאות.

אלו היו שנות עליה והתבססות כלכלית; שנות הכנה וגיבוש של המכשירים הלאומיים והממלכתיים; שנות מאבק נגד ה"ספר הלבן"; שנות פעולות הצלה גדולות. וגרינבוים היה שותף מלא בכל המיבצעים הללו, כאחת הדמויות הציוניות הבולטות באותה תקופה.

הוא עמד תחילה בראש מחלקת העליה והעבודה. לאחר מכן נתחלקה מחלקה זאת לשניים והוא נשאר במעמד של ראש מחלקת העבודה. אותו זמן עשה רבות בשטח הקונסטרוקטיבי, כדי לעזור להתבססות העבודה העברית במושבה, על־ידי הקמת בתים לפועלים, קרנות למשקי־עזר ומחנות לקיבוצים. הוא דאג לא רק לפועל בלבד אלא אף לפרדסן, שעבד עבודה עברית, עודד את "החקלאים הלאומיים" והקים את ה"אוצר לחקלאות" בהנהלתו של שמואל זיקף־ז'וכוביצקי ז"ל.

אלו היו שנים של מאבק גדול לעבודה עברית. נצחון של עקרון העבודה העברית, היה נצחונה של הציונות.

גרינבוים לא הסתפק בדיבור בלבד למען עבודה עברית. כראש מחלקת העבודה, עשה רבות, מבחינה קונסטרוקטיבית, להצלחתו של המאבק הזה. ולא רק זאת; כראש מחלקת העבודה, התמסר להסדר יחסי העבודה על־ידי יצירת תפקיד התיווך בין הפועלים ונותני העבודה. כשם שעוזרו הנאמן, יוסף רבינוביץ ז"ל, היה הרוח החיה בפעולה למען העבודה העברית, כך היה אברהם ורטהיים ז"ל עוזרו לטיפול ביחסי העבודה.

באותה תקופה הוקמו לשכות העבודה הכלליות לחלוקת עבודה ונתבטלו הלשכות הנפרדות של כל מפלגה ומפלגה ושל כל ארגון וארגון. היה זה צעד חשוב לדיפוליטיזציה של חלוקת העבודה. כותב הטורים הללו — שהיה יושב־ראש ראשון של מרכז לשכות העבודה הכלליות — זוכר את המעמד החגיגי של פתיחת לשכות העבודה האלה, שהוקמו על־ידי גרינבוים וההסתדרות הכללית, בשיתוף כל יתר ארגוני הפועלים. גרינבוים השתדל להקהות את העוקץ ביחסים שבין ההסתדרות הכללית של העובדים, נותני עבודה וארגוני פועלים שונים.

בימי מלחמת העולם השניה — שעה שהשתרר מצב של חוסר עבודה בארץ והוקם "מפדה העבודה ע"י ההסתדרות, בשיתוף הועד הלאומי והסוכנות — דאג גרינבוים כי יוקם גם "המפדה האזרחי", כדי לעזור למחוסרי פרנסה מבין הסוחרים הזעירים. היו רבים שדיברו גבוהה גבוהה בשם המעמד הבינוני, אולם גרינבוים, מתוך נאמנות ציונית, השתדל לעשות עשייה ממשית למען שכבות עממיות אלו.

הוא עשה למען ההעפלה ולמען שלום־בית בין הגורמים החלוציים השונים, שעסקו בארגון ההעפלה. היה לו חלק בהסכם

שהושג על מיבנה מפקדת ה"הגנה", שבראשה הועמד תלמידו בימים ההם, ד"ר משה סנה (קליינבוים). כשפרצה המלחמה העולמית השניה ובאו ימי השואה, הועמד גרינבוים בראש "ועד ההצלה" להצלת יהדות אירופה. בשותפות "ועד ההצלה" והמחלקה המדינית של הסוכנות, בוצעו בימים ההם המיבצעים החשובים של הגנה והצלה. הוא עמד בקשרים עם יהדות אמריקה ועם כל הארגונים היהודיים והלא־יהודיים, שאפשר היה לרתום למשימה זאת, ותבע מעשים נמרצים למען הצלה מהשמדה.

באותו זמן שלח גרינבוים, כיושב־ראש ועד־ההצלה, מיברקים אל הנשיא רוזוולט, אל המרשל סטאלין ואל וינסטון צ'רצ'יל, ודרש מהם במפגיע להפציץ את מחנות־ההשמדה ותאי־הגאזים. הוא ראה את יהדות אירופה מובלת לטבח, ובכל לבו ביקש לעשות הכל כדי להציל.

וכשם שקיים את האחדות היהודית והציונית ב"ועד ההצלה", כן השתדל במיטב יכולתו, בהיותו חבר ההנהלה הציונית, למנוע מלחמת־אחים בין ה"הגנה" ובין ארגוני אצ"ל ולח"י. פרשיות אלה, שאך מעט נודע עליהן בפומבי, לוו במאבק חריף מאד בהנהלה הציונית ובועד הפועל הציוני המצומצם.

הוא הרגיש וידע, שאנו מתקרבים לתקופה המכרעת של מלחמה על עצמאותנו, כאשר הבריטים יצאו מהארץ, ורצה לשמור על שלימותו של הישוב ועל החזית היהודית המאוחדת בתוכו. הוא עשה כל אשר בידו כדי למנוע שפיכות דמים בין יהודים ליהודים.

כשהועד הפועל הציוני החליט על הקמת "מועצת העם" ו"מנהלת העם", וגרינבוים היה לחבר "מנהלת העם", נשאר הוא בירושלים והיה חבר ההנהלה האחראי — יחד עם א. דובקין וכותב טורים אלה — להמשך פעולת הסוכנות היהודית בימי מצור־ירושלים.

היו אלה ימים קשים לגרינבוים. הוא היה חבר הממשלה, אולם לא יכול היה, עקב המצור, להשתתף בישיבותיה. הוא שמר על מעמד ההנהלה הציונית, על הבית ועל פעילותו המינימלית; כי רוב העובדים נתגייסו והיו בעמדות.

באותם הימים נפל בנו בהגנה על רמת־רחל, וגרינבוים המשיך בגבורה ובשקט נפשי לבוא יום יום מדירתו לבית המוסדות. הוא ריכז סביבו אז את חברי מועצת המדינה הזמנית, חברי ההנהלה הציונית והנהלת הועד הלאומי, שנשארו בירושלים כל תקופת המצור. רק בזמן ה"הפוגה" עבר גרינבוים לתל־אביב והחל למלא את תפקידו כשר הפנים הראשון של מדינת ישראל.

איש כביר מעש

15 שנה חי גרינבוים בירושלים, מאז עלייתו לארץ ב־1933 ועד הקמת המדינה ב־1948; 10 שנים בתל־אביב, ולאחר מכן עבר לקיבוץ גן־שמואל בשומרון להיות בקירבת בנו בנימין ומשפחתו. בשומרון, לא רחוק מהקיבוץ בו חי, נמצא כפר הנוער אלוני־יצחק הנושא את שמו, שהוקם על ידי יחיאל חריף ז"ל וחבריו. כפר נוער זה הוא מהפורחים והיפים ביותר במדינתנו, ומאז הקמתו, ב־1949, גידל אלפי אזרחים התופסים מקום חשוב במדינתנו ובכל שטחי חיינו. גרינבוים היה קשור מאד לכפר הנוער הזה.

משדמות גן־שמואל השקיף על אלוני־יצחק והמשיך בכתיבתו ובחייו השקטים. הוא ראה את התפתחותה ושגשוגה של מדינת־ישראל, מלחמותיה ונצחונותיה. גרינבוים הובא למנוחות עולמים בגן־שמואל ליד רעיתו, שהלכה לעולמה שנים לפניו.

מעריציו ותלמידיו, וכל אלה שזכו לקבל השראה מאישיותו הכבירה, חברי הקיבוץ ואנשי אלוני־יצחק, ישאו בלבם את דמותו של יצחק גרינבוים ומסביבה תתרקם אגדת גרינבוים שהיא זהה עם פרקי המאבק על המדינה והקמתה. אין ספק, שיצחק גרינבוים היה אחד ממייסדיה של מדינת ישראל העצמאית. הוא עשה כדי להכשיר את הקרקע ואת התנאים להקמתה, במשך עשרות בשנים בתנועה הציונית העולמית בחו"ל, ובעיקר בפולניה; ולאחר מכן, בישוב ובהנהלה הציונית, שהיה אחד מחבריה הבולטים במשך 15 השנים הגורליות והקובעות, עד ההכרזה על הקמת המדינה.

יצחק גרינבוים היה אחד האישים כבירי המעש, שעמדו בראש העם היהודי מראשית המאה הזאת ועשו את דרכם בהנהגת העם, במלחמות על קיומו ובהכנתו לעצמאות ממלכתית. גרינבוים היה בעל תחושה היסטורית עמוקה ויסודית. דמותו תישאר נצחית בתולדות העם היהודי וחידוש הממלכתיות הישראלית.

על דמותו של גרינבוים אפשר לחנך דור. כי הערכים שהוא האמין בהם וסימל אותם, היו סינתיזה נעלה ונפלאה של מיטב ערכי היהדות והאנושות. הוא היה יהודי לאומי גאה. הוא האמין, כי מדינת ישראל תהיה טובה ממדינות אחרות, תלמד את הלקח משגיאותיהם של עמים אחרים, ובשותפות עם העם היהודי בגולה תבטיח את המשכה ונצחיותה של ההיסטוריה היהודית.

משה סנה

קנאי התחייה היהודית

״התחייה״ — זה היה שמו של החוג הציוני הראשון, אשר יצחק גרינבוים נמנה עם מייסדיו כסטודנט צעיר בוואַרשה. ״התחייה״ — זה היה שמו של הארגון הציוני העממי הגדול בוואַרשה, שהקימו אחרי שנות דור תלמידיו וחבריו הקרובים והנאמנים ביותר. אין שני שמות אלה מקריים. כידוע, שתי נקודות קובעות קו. יצחק גרינבוים תפש את הציונות כתנועת התחייה הלאומית והסוציאלית של העם היהודי, והוא יירשם בהיסטוריה כלוחם קנאי, כמנהיג דגול, כסמל מפואר של התחייה היהודית.

השפעת התקופה והסביבה

שום דבר בטבע ובחברה האנושית אינו מתרחש מחוץ למקום. גם אישיותו של אדם מעוצבת על־ידי התנאים השוררים בתקופה בה הוא נולד וחי, בסביבה בה הוא נולד וחי. יצחק גרינבוים בילה את ילדותו בעיירה פלונסק, באוירת נסיגתה של החסידות וחדירתה של ההשכלה, באחת מהעיירות פולין המשועבדת לרוסיה הצארית, בפרוץ הפוגרומים שפקדו בראשית שנות ה־80 של המאה הקודמת את יהודי רוסיה, בטרם העלייה הראשונה של אנשי ביל״ו. הוא עבר לעיר הפלך פלוצק — ללמוד בגמנסיה ושם, אז, נפגש עם שתי תנועות לאומיות שונות של שני עמים שונים: עם התנועה המדינית של העם הפולני שחתרה לשחרור מעול זרים ועם תנועת ההתעוררות הלאומית של העם היהודי, עם הופעתו רבת־הרושם של הרצל, עם בשורת הקונגרס הציוני הראשון בבזל, עם העלאתה של חיבת־ציון לתנועה פוליטית אקטיבית החותרת לשיבת־ציון ולתקומת המדינה היהודית. באותו זמן גאתה התנועה המהפכנית הכלל־רוסית למיגור הצאריזם, לשינוי המשטר, לשחרור העמלים — תנועת מהפכה דמוקרטית, בהשראת הרצן, צ׳רני־שבסקי ודוברולובוב, אשר ממנה הסתעפה תנועת המהפכה הסוציאליסטית, בהשראת פליכנוב ולנין. השפעותיהם של כל הזרמים הלאומיים והסוציאליים הללו על יצחק גרינבוים הצעיר עוד התגברו בשנות למודיו באוניברסיטת וארשה — התגברו, אך גם סוננו, זוקקו, מוזגו. וכאשר עבר גרינבוים, אחרי תום לימודיו, לווילנא ואחרי־כן לפטרוגרד לשם פעילות ציבורית, היתה כבר דמותו הרעיונית־מדינית מעוצבת כציוני קנאי, כדמוקראט מהפכני, כראדיקאל סוציאלי.

חברי הוועד המרכזי של ״התחיה״ בוואַרשה, 1932. יצחק גרינבוים (הרביעי מימין)

קבוצת ידידים באוניברסיטת ווארשה, מימין לשמאל: יאן קירשרוט, יצחק גרינבוים, ליאון לוויטה, משה קרונר, זליג וייצמן, 1902

תכנית הלסינגפורס — ומשמעותה

בפרוץ המהפכה של שנת 1905 ברוסיה, פקד משבר אידיאו-לוגי את ההסתדרות הציונית של הקבוץ היהודי הגדול ביותר בעולם. המאבק המהפכני נגד המשטר הצארי היה במישרין נוגע למיליוני היהודים נרדפי אותו משטר עריץ. המאבק המהפכני לדמוקראטיזציה של רוסיה העמיד כאחת ממטרותיו את שווי הזכויות לעמים הנתונים ב"כלא העמים" של הצארי-זם, ובכללם לעם היהודי. ההסתדרות הציונית ברוסיה, שהיתה שקועה בתעמולה לרעיון של הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל ובמקצת בפעולה מעשית למען קידוב רעיון זה, לא נתנה תשובה לצרכיהם, לא נתנה בטוי למאווייהם של המוני היהודים במציאות המהפכנית של רוסיה. על רקע זה נקראה ונתקיימה הוועידה השלישית של ציוני רוסיה בהלסי-נגפורס (1906). במרכז הוועידה עמדה הרצאתו של יצחק גרינבוים, אשר חיווה דעתו, כי "ההסתדרות הציונית ברוסיה שגתה בהמנעה ממאבק פוליטי על זכויותיהם הלאומיות של התושבים היהודים". בסיכום הרצאתו הגיש גרינבוים הצעת החלטה, בה נאמר בין השאר:

"ההסתדרות הציונית ברוסיה מצטרפת בלב שלם לדרישתם של עמים הטריטוריאליים ברוסיה, לדמוקרטיזציה של המשטר המדיני על יסוד של שלטון-עם מלא, שוויון כללי בלא הבדל מוצא, דת ומין, חופש המצפון, הדיבור, ההתאגדות וההתקהלות, חופש השביתות בצרוף עם תחיקת מגן נרחבת לטובת העובד בכל תחומי הייצור ללא יוצא-מן-הכלל, הפרדה בין הדת ובין המדינה, דהצנטראליזציה של הממשל, אוטונומיה לאזורים לאומיים ושלטון עצמי למיעוטים לאומיים"...

הצעת גרינבוים נתקבלה ביסודה, אם-כי הרוב בוועידה ריכך ומיתן אותה באי-אלה פרטים עקרוניים, שנראו נועזים וראדיקאליים מדי: במקום "שלטון-עם מלא" נאמר בהחלטה "משטר פרלמנטארי"; במקום "הפרדה בין הדת ובין המדינה"

נאמר בהחלטה "שוויון הדתות". אולם, בסך-הכל פרצה "תכנית הלסינגפורס" ביוזמת גרינבוים פרץ בחומת האידיאולוגיה השמרנית של "שוללי הגולה" מבית-מדרשו של אוסישקין (שנעדר, אגב, מוועידת הלסינגפורס). היתה זו השלמה הכרתית ל"תכנית בזל" מלפני תשע שנים (1897): "פעולת ההווה" למען הבטחת הזכויות ומלוי הצרכים — בחיים האזרחיים, הלאומיים, הסוציאליים, התרבותיים — של היהודים בתפוצות, באה להשלים בתנועה הציונית את הפעולה למען מדינת-היהודים העתידה לקום. מעשהו של גרינבוים בהלסינגפורס לא היה מעשה לשעה חולפת בלבד, אלא מעשה בעל משמעות אידיאולוגית היסטורית. הרי אין זה מקרה שבגמר מלחמת-העולם הראשונה לא יכלה התנועה הציונית להסתפק במערכה למען אישור בינלאומי של זכות העם היהודי לבית לאומי בארץ-ישראל (על-פי הצהרת בלפור), אלא "ועד המשלחות היהודיות" שהוקם ביוזמתה פעל גם להבטחת הזכויות האזרחיות והלאומיות של המיעוטים היהודיים בחוזה-ורסייל ("הקטן"). ואין זה מקרה שבפרוס מלחמת-העולם השנייה, לאחר עלות היטלר לשלטון, לא יכלה התנועה הציונית להסתפק במערכה למען הרחבת העלייה של יהודים לארץ-ישראל (שהיתה מצומצמת במידה טראגית מזוועת לעומת מספר היהודים הנדחקים ליציאה מאירופה), אלא נתנה ידה להקמתו של הקונגרס היהודי העולמי לשם ניהול מערכה

יצחק גרינבוים, 1924

נגד ההיטלריזם ולשם הגנה על יהודי התפוצות מפני הסתערות האנטישמיות אף מחוץ לתחום השלטון הנאצי.

הננו רואים, איפוא, כי בזמנים שונים של מפנה או משבר נאלצה הציונות להשלים את הפרוגרמה הארצישראלית שלה בפרוגרמה של "פעולת-ההווה" בתפוצות, כלומר, ללכת בעקבות "הלסינגפורס". אף כעת, בהתקרב המדינה היהודית למחצית היובל של כינונה, מחריפה הבעיה העיונית והמעשית של זיקת הגומלין בין המדינה לבין התפוצות. שיבת-ציון היא תהליך היסטורי ממושך, ולו רק להבטחת המשכו הכרחי להבטיח את קיומם הלאומי של היהודים בתפוצות, את חופש התפתחותם התרבותית הלאומית, את חופש זיקתם ואת חופש עלייתם למדינת-ישראל. לא תיתכן כלל פעולה למען מדינת-ישראל בלי פעולה למען החיים היהודיים בתפוצות. ומצד שני, לובשת האנטישמיות בזמננו יותר ויותר צורה של התקפה על המיעוטים היהודיים בארצות התפוצה מחמת נאמנותם הלאומית למדינת-ישראל כמנוגדת, כביכול, לנאמנותם האזרחית למדינות-הימצאם. לא תיתכן, איפוא, הגנה על זכויות היהודים בתפוצות בלי הגנה על זכות היסוד של מדינת-ישראל כמדינה יהודית, המקיימת קשרי-גומלין עם העם היהודי, ובלי הדפת השיטנה שבאמתלת "האזרחות הכפולה". תנועת התחייה של העם היהודי צריכה להקיף את הדאגה למדינה היהודית ואת הדאגה לתפוצה היהודית, כאחד — רעיונו זה של יצחק גרינבוים מימי הלסינגפורס, כוחו יפה כיום בייתר-שאת ובייתר-עוז.

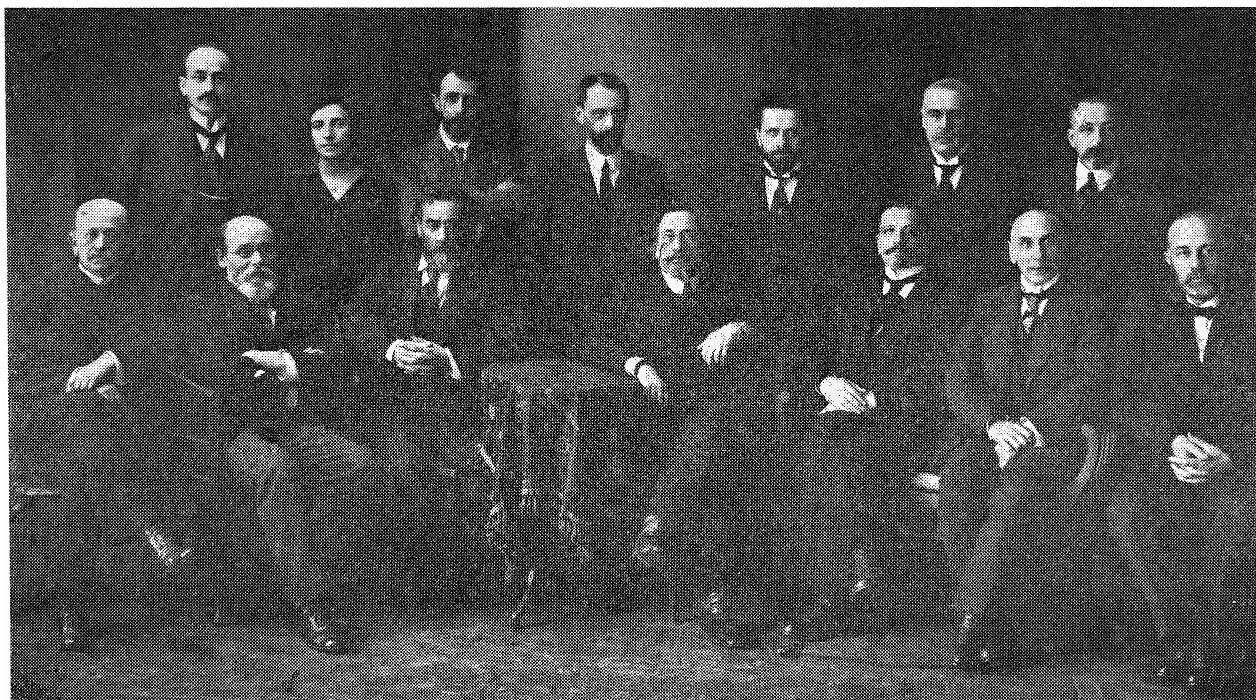
הזיקה לארץ-ישראל, התמיכה בבנין הארץ, הסולידריות עם מאבקו של הישוב היהודי בארץ-ישראל על זכויותיו — חדלו במרוצת השנים לייחד את הציונים בלבד ולהבדילם משאר היהודים, ונהפכו לנחלתם של יהודים רבים בלתי-ציונים. התפתחות זו הביאה את ההנהגה הציונית בראשותם של וייצמן וסוקולוב בשנות ה-20 המאוחרות להרחבת הסוכנות היהודית ולמתן מחצית הסמכות ומחצית המקומות בהנהלתה לקומץ של נדיבים עתירי-הון ורבי-השפעה. יצחק גרינבוים יצא חוצץ בראש סיעת הציונים הראדיקאלים נגד הסדר אנטי-דימוקראטי זה. והנה, ארבעים ושתיים שנה אחרי נסיון "הרחבת הסוכנות" משנת 1929, שנכשל לחלוטין, כבר אחרי מותו של גרינבוים, זכינו למהדורה חדשה של אותו נסיון, של הפרדה בין המחצית הציונית ובין המחצית הבלתי-ציונית של הסוכנות היהודית, בעוד קומץ של תורמים גדולים לקרנות מקבל למעשה יותר ממחצית ההשפעה והסמכות: אכן, התמיכה וההתמכרות למדינת-ישראל חדלה להיות נחלתם של הציונים בלבד והיתה נחלתו של העם היהודי כולו, אולם המחצית הבלתי-ציונית של הסוכנות המורחבת איננה מייצגת כלל-ועיקר את מליוני היהודים המסורים בלב ונפש למדינת-ישראל. הפתרון הנכון הוא ביצירת מסגרת רעיונית, מדינית, אירגונית, שיוכלו וירצו למצוא בה את מקומם כל היהודים אשר גורלו ועתידו של העם היהודי נוגעים ללבם, אשר חפצים בבצורה של מדינת-ישראל, בהבטחת הקיום הלאומי של המעוטים היהודיים בתפוצות, ובזיקת-גומלין בין המדינה ובין התפוצות, שתתבטא בעליה, בעזרה הדדית, בחילופי ערכים תרבותיים וכו'. תורשה-נא לי חוות-דעת, כי היה זה ברוח משנתו של גרינבוים, אילו ההסתדרות הציונית העולמית והקונגרס היהודי העולמי היו יוזמים הקמת מסגרת כלל-יהודית כזאת, שהיתה מאחדת בתוכניתה את הפרובלמטיקה היהודית כולה ובשורותיה את

הזרמים היהודיים כולם השואפים להמשך קיומו של העם היהודי ובמרכזו מדינת־ישראל שוכנת לבטח.

מימד בינלאומי למאבק היהודים

כל עוד עשרת הפלכים של פולין היו שייכים לרוסיה, היה גרינבוים פעיל במרכז יהודי רוסיה, תחילה בווילנא ולאחר מכן בפטרוגראד. אחרי מהפכת פברואר 1917 ומיגור הצאריזם הגיעה התנועה הציונית ברוסיה לשיא הגיאות, ואף מהפכת אוקטובר 1917 לא גרמה להפסקתה של הפעילות הציונית, וגרינבוים מילא בה תפקיד מרכזי, ובין השאר, ערך את העתון היומי בשפת יידיש "פעטראגראדער טאגעבלאט". אולם גרינבוים ראה את עצמו תמיד כיהודי פולני, ועם הכרזת עצמאותה המדינית של פולין (1918) ראה גרינבוים את מקומו בקרב הצבור של יהודי פולין. בהגיעו לווארשה, ניגש גרינבוים לכינון הלאום היהודי בפולין כגורם פוליטי, לחיזוק ההסתדרות הציונית, ככוח מרכזי ביהדות פולין. הוא חידש את הבטאון הציוני היומי "דאס יידישע פאלק" בעריכתו, כינס וועידה יהודית מכינה כל־ארצית שבחרה ב"מועצה הלאומית היהודית", ניצב בראש מערכת הבחירות לסיים (הפרלאמנט) הראשון מחוקק הקונסטיטוציה, ונלחם כציר הסיים להבטחת זכויות היהודים בניסוח החוקה, ביטא את מחאתם וזעקתם של המוני היהודים נגד האנטישמיות, האפלייה והפרעות.

הנציגות היהודית בסיים הראשון היתה מפוררת: בצד הצירים הציונים היו קיימות עוד בנפרד הסיעה של "אגודת־ישראל", הסיעה של "מפלגת־העם" ("פאָלקספּאַרטיי"), וכן נציג היהודים המתבוללים ("פולנים בני דת משה") מגאליציה. אולם הסכנה העיקרית היתה נעוצה בחוק הבחירות, שהרוב הריאקציוני האנטישמי בסיים המחוקק הכין בחינת "הבה נתחכמה" למנוע את ייצוג היהודים ושאר המיעוטים הלאומיים בהרכבים הבאים של הסיים. יצחק גרינבוים יזם אז לקראת הבחירות לסיים בשנת 1922 יוזמה נועזת ורבת־תנופה להקים "גוש המיעוטים הלאומיים" אשר בכוחות משותפים יפר את מזימותה של שיטת הבחירות. ליוזמה זו של גרינבוים היתה לא רק משמעות אלקטוראלית, אם־כי גם זו לבדה היתה חשובה למדי בהתמודדות עם הלאומנים הפולניים, מאחר שגוש המיעוטים נחל הצלחה רבה בבחירות, אלא גם משמעות פוליטית עמוקה יותר: גרינבוים הרחיב את הבסיס של מאבק המיעוט היהודי שהיווה 10% מכלל האוכלוסיה בפולין דאז על צירוף כל המיעוטים (האוקראיני, הביילורוסי, היהודי, הגרמני, הליטאי, הצ'כי, הסלובקי, הרוסי) שהוו ביחד 40% מכלל האוכלוסיה. בזה האופן נוצר כעין מימד בינלאומי למאבק הלאומי של יהודי פולין, ובמציאות המדינית של פולין נוצר גורם בר־משקל שאין לעבור עליו לסדר היום. כאשר בסוף 1922 ניגש הסיים לבחירת הנשיא הראשון של פולין (עד אז כיהן פילסודסקי בכהונה זמנית של "ראש המדינה"), הגישו כל המיעוטים הלאומיים באורח הפגנתי מועמד משלהם, דמוקראט וראדיקאל שמאלי מובהק, פולני ממוצא צרפתי, בורואן דה־קורטני. במחזור הראשון של הבחירות שום מועמד לא השיג רוב, ובמחזור השני הוסיפו צירי כל המיעוטים הלאומיים את קולותיהם למועמדן של מפלגות השמאל הפולני — המפלגה הסוציאליסטית ומפלגת האיכרים — לאיש־המדע המתקדם, גבריאל נארוטוביץ', והוא נבחר ברוב ניכר. גם למעשה זה היתה משמעות כפולה, באשר הוא הוכיח, ראשית, שהמיעוטים הלאומיים הם כוח פוליטי בחיי המדינה החדשה רבת הלאומים,

הוועד המיעץ ליד שני הצירים היהודים לדומה הרוסית האחרונה בפטרוגרד, 1916. יצחק גרינבוים עומד בשורה השנייה, השלישי מימין

ושנית, שצרוף כוחות השמאל הפולני עם כוחם של המיעוטים הלאומיים מסוגל ליצור רוב לעיצוב דמוקראטי, פרוגרסיבי של פולין המחודשת לאחר 123 שנות שיעבוד לשילטון זרים. הריאקציה הבינה גם היא את משמעות בחירתו של הנשיא הראשון בצירוף כזה של קולות. כמה ימים אחרי הבחרו נרצח הנשיא נארוטוביץ', עת פתח תערוכת ציירים בהיכל האמנויות בווארשה, מידי צייר אמן שהתנקש בחייו ביריות מאקדח. מפלגות הימין הפולני ועתוניהן חיפו על הרצח בצאתן חוצץ נגד היווי "רוב לא־פולני", לאמור: רוב פרלמנטארי בסיים בכל ענין שהוא, אשר הושג על־ידי הצטרפות נציגי המיעוטים, איננו רוב כשר לקבלת החלטות. היתה זו נקודת מפנה בהתפתחותה של פולין בין שתי מלחמות העולם — מפנה ימינה בכלל, לרעת המיעוטים בפרט, לרעת היהודים במיוחד.

גרינבוים ניסה עוד להמשיך וגם המשיך בפועל את הקו של הליכה משותפת עם כל המיעוטים הלאומיים, אבל השמאל הפולני בסיים נרתע בחלקו מהתחברות עם המיעוטים, והתנופה נפגמה.

מתוך חיפוש שותפות בינלאומית למאבקו של המיעוט היהודי בפולין, חרג גרינבוים מתחום השותפות עם מיעוטים אחרים בפולין גופא, ופנה למיעוטים לאומיים בארצות אירופה אחרות. הוא נתן יד ליוזמת כינוסו וכינונו של "קונגרס המיעוטים הלאומיים באירופה" (1925). תפקיד מרכזי בקונגרס בינלאומי זה ובמוסדותיו הקבועים מילא ליאו מוצקין, שעמד גם בראש "ועד המשלחות היהודיות" למן וועידת־השלום בוורסייל. גרינבוים וסיעתו בסיים, וכן הצירים היהודים הלאומיים של הפרלאמנטים בארצות אחרות, כגון ליטא, לטביה, צ'כוסלובקיה, רומניה, תמכו במאמציו של מוצקין לבנות מסד בינלאומי למאבקם של המיעוטים היהודיים על זכויותיהם בהתאם לחוזה הבינלאומי של וורסייל על זכויות המיעוטים הלאומיים, על אפן ועל חמתן של ממשלות המדינות שחוזה זה נכפה עליהן בניגוד לרצונן. ביסודו של קונגרס המיעוטים ושל ביטאונו "NATIO" הונח הרעיון, כי כל מיעוט לאומי הנאבק על זכויותיו שלו אינו יכול להיות אדיש למאבקו של מיעוט אחר באותה ארץ או בארץ אחרת, וכי יש לשאוף למצב, בו השלטון במדינה לא ישלול ולא יגביל את הזכויות הלאומיות של עם־המיעוט ולא יהיה מזוהה עם עם־הרוב בלבד. כשם שהעקרון החשוך של חוזה אוגסבורג (1555) cuius regio eius religio הכופה על כלל התושבים את דתו של השליט, בוטל אחרי 260 שנה (1815), כן יקיץ הקץ גם על העקרון השליט למעשה בזמננו cuius regio eius natio לפיו כופה השלטון במדינה את לאומיותו של עם־הרוב על עם־המיעוט.

מנקודת־ראות רטרוספקטיבית אפשר, כמובן, לסכם כי כל הנסיונות האלה עלו בתוהו. עם התקרב מלחמת העולם השניה, בשנות ה־30, החלו המיעוטים הלאומיים הטריטוריאליים לרקום תחזיות של הינתקות מפולין והתחברות עם אחיהם שמעבר לגבולות הקיימים: למשל, האוקראינים והביילורוסים נטו בחלקם לצרף את שטחיהם שנתפשו בזמנו על־ידי פולין אל הרפובליקות הלאומיות של עמיהם שבמסגרת ברית־המועצות, וחלקם נטו לקרוע את השטחים המערביים של אוקראינה ובייילורוסיה מפולין ואת שטחיהן המזרחיים מרוסיה, ולהקים מדינות עצמאיות ונפרדות; אצל המיעוט הגרמני בפולין גברה המגמה להתאחד עם כל הגרמנים בתחומי הרייך השלישי המורחב ("עם אחד, מדינה אחת, מנהיג אחד"). מובן מאליו, שהתפתחות זו השמיטה לחלוטין את הקרקע מן השותפות בין מיעוטים טריטוריאליים אלה ובין המיעוט היהודי. גוש המיעוטים הלאומיים חדל להתקיים כמציאות וכאפשרות.

אשר לקונגרס המיעוטים הלאומיים באירופה, הרי הועמד הוא תחת לחץ המדינות ששאפו לריביזיה של הגבולות הקיימים על־פי חוזה וורסייל וביקשו לנצל את מיעוטיהן המקופחים בארצות הסמוכות ככלי־שרת למטרותיהן הריביזיוניסטיות. קונגרס המיעוטים שותק.

אולם יש לניסיונות אלה, לחיפושי המדינאים היהודיים אחרי קשרים בינלאומיים, ערך היסטורי. נסיונותיהם של גרינבוים, של מוצקין נכשלו. כלום רק נסיונותיהם שלהם נכשלו? איזו אוריינטציה של זרמים רעיוניים־מדיניים יהודיים על גורמים בינלאומיים לא נכזבה? אך בלעדי חיבור המאבק המדיני של העם היהודי עם גורמים בינלאומיים, העשויים לסייע לו, אי־אפשר. אי־אפשר היה בעבר, אי־אפשר בהווה, אי־אפשר יהיה בעתיד. מי הם גורמים בינלאומיים אלה, על כך נטוש בכל עת ובכל מצב ויכוח מר בתוך המחשבה המדינית היהודית. גוש המיעוטים הלאומיים בפולין, קונגרס המיעוטים הלאומיים באירופה — אלה הם דפים רבי־ענין, רבי־העזה ותנופה, בתולדות חיפושיה של המדיניות היהודית אחרי משענת בינלאומית.

קו המאבק כנגד קו ההשלמה

יצחק גרינבוים נקט כלפי השלטון האנטישמי בפולין קו של אופוזיציה לוחמת, מאשימה, מוקיעה, תובעת ומפעילה לחצים. בכך הוא ביטא את המחאה והזעם שנצטברו בחביון נפשם של שלושה וחצי מיליוני היהודים, ויחד עם זאת חינך אותם לעמידה גאה וגלויה על זכויותיהם, לאי־כניעה לשרירות השררה, להתנגדות פוליטית כלפי השלטונות המדכאים והמקפחים. המוני היהודים בפולין התגאו ביצחק גרינבוים, ראו בו את מנהיגם, את שליחם, את דוברם — אהבו והעריצו אותו.

אין זאת אומרת שלא היו לו מתנגדים, יריבים ואף אויבים בציבוריות היהודית של פולין דאז. בבחירות לסיים בשנת 1922 ניצח גרינבוים לאורך כל הקו, מאחר שהצליח לקראת הבחירות ללכד ברשימת גוש המיעוטים הלאומיים את מרבית הגופים הפוליטיים והכלכליים של הציבור היהודי, ובעת הבחירות השיג רוב ארי של הקולות היהודיים. "מפלגת־העם" האנטי־ציונית של נוח פרילוצקי, שניצבה ברשימה נפרדת נגד גוש המיעוטים, הורדה מעל הבמה הפרלמנטארית והציבורית. "אגודת־ישראל", שנתמכה על־ידי חצרות הרביים החסידיים, השיגה ייצוג עלוב לעומת עשרות הצירים והסנטורים היהודיים מרשימת גוש המיעוטים. מפלגות־הפועלים היהודיות — "בונד" ופועלי ציון שמאל וימין — מעולם לא זכו לייצוג בשום בחירות ובשום בית משני בתי הפרלאמנט הפולני (סיים וסנאט); היוצא־מן־הכלל היחיד, ד"ר יצחק שיפר, אשר נכנס לסיים מטעם פוע"צ ימין בגאליציה אך הצטרף למפלגתו של גרינבוים, לציונים הראדיקאלים, אינה משנה את הכלל עצמו; רק הציונים־הסוציאליסטים ממפלגת "ההתאחדות" היו מיוצגים בסיים, מאחר שהלכו תמיד לבחירות ברשימות שבראשותן עמד גרינבוים. והסיבה לכך נעוצה, מצד אחד, בהשפעת

יצחק גרינבוים, בשורה הראשונה באמצע

הראדיקאליזם האופוזיציוני, העממיות, הבסיס ההמוני הרחב והמלוכד של רשימת גרינבוים שקסמה גם לעמלים היהודיים, ומצד שני, בהופעתן המפוררת והמתבדלת של מפלגות־הפועלים שלא היו מסוגלות — באשמת ה״בונד״ בעיקר — להתלכד אפילו אל מול שיטת הבחירות המקפחת, ולא היו מסוגלות למשוך אחריהן המונים.

על יריביו מחוץ למחנהו היה לו לגרינבוים קל יותר להתגבר מאשר על יריביו מבפנים. בתוך הסיעה היהודית הלאומית בסיים ובסנאט הפולני kolo zydowskie באו לידי בטוי שני נגודים פנימיים: האחד — בין המסורת הלוחמת, המהפכנית של יהודי השטחים שחיו בעבר תחת שלטונה העריץ של רוסיה הצארית, ובין המסורת הפרלמנטארית הדמוקרטית של יהודי גאליציה שחיו בעבר תחת שלטון המונארכיה הקונסטיטוציונית של אוסטריה; והנגוד השני, העמוק יותר והסמוי יותר — בין השכבות הסוציאליות בקרב האוכלוסיה היהודית שמצבן הכלכלי היה איתן עדיין (סוחרים גדולים, תעשיינים וכיו״ב) ובין השכבות העניות והמתרוששות, אשר איבדו את בסיסן המעמדי הבורגני או הזעיר־בורגני ואילו המעבר למעמד הפועלים או האינטליגנציה העובדת היה חסום בפניהן. על רקע ניגודים אלה פרץ ריב בין יצחק גרינבוים, יו״ר הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בפולין (וארשה) ובין ד״ר ליאון רייך וד״ר יהושע טהון, יושבי־ראש המרכזים הציוניים הנפרדים בגאליציה המזרחית (לבוב) והמערבית (קראקוב). כל־עוד האנטישמיות בפולין, בשנים הראשונות לקיומה המחודש, לבשה בעיקר צורה של פוגרומים והתנקשויות בבטחון הפיסי של היהודים, היה הקו האופוזיציוני הקיצוני של גרינבוים מקובל על הסיעה היהודית כולה. אולם אחרי גמר מלחמה עם רוסיה הסובייטית ועיצוב גבולותיה של פולין קיבלה האנטישמיות הפולנית אופי של הפלייה בשטח הפוליטי והתרבותי, ובעיקר אופי של הריסת קיומם הכלכלי של היהודים. לנוכח תמורה זו הגיעו הד״ר רייך והד״ר טהון לכלל מסקנה, כי אין ברירה אלא להתפשר עם השלטון האנטישמי ולהמתיק ככל־האפשר את רוע הגזירות. הם אמנם חתמו על מסמך של השלמה עם נציג הממשלה הלאומנית־נוצרית, סט. גראבסקי, אבל הממשלה לא קיימה את ההקלות שהבטיחה במסמך זה, ורק קרע חריף מאין־כמוהו נגרם בקרב המדיניות הלאומית היהודית.

הפיכת־מאי (1926) של פילסודסקי שמה קץ לשלטונן של מפלגות הימין הלאומני והנוצרי והכריזה על קו חדש של ״הבראה״ (״סאנאציה״). תחילה השתעשעו חוגים שמאליים פולניים, ואף המפלגה הקומוניסטית הפולנית הבלתי־חוקית, באשלייה שמשמעות ההפיכה היא העברת השלטון מידי האגף הריאקציוני של הבורגנות הפולנית אל האגף הפרוגרסיבי שלה. אולם לא ארכו הימים והוברר, כי פילסודסקי קשר את משטרו עם בעלי האחוזות הגדולות, עם אילי ההון התעשייתי, עם כת הקצונה המקצועית, וכי הוא גמר אומר לרמוס ברגל גאווה את הזכויות שהדמוקראטיה הפרלמנטארית מקנה לפרט ולכלל. שלטון זה של ה״סאנאציה״ החמיר בייתר־שאת את הנישול הכלכלי של היהודים, אבל להבדיל מן הלאומנים ה״אנדקים״, הכניס כמה יהודים משרתי־המשטר לתוך ״הגוש הבלתי־מפלגתי לשתוף־פעולה עם שלטונו של יוזף פילסודסקי״ ולתוך הרשימה שהלכה בשם זה לבחירות הסיים והסנאט.

התפתחות זו החריפה ללא־שיעור את הניגוד בין קו המאבק של גרינבוים ובין קו ההשלמה של יריביו. בבחירות של שנת 1928 עוד נחל גרינבוים הצלחה ניכרת, אולם עם הכבדת לחצו והתערבותו הגסה של המשטר הפאשיסטי־למחצה בחייהם של המוני היהודים המדולדלים, הנדכאים והנרדפים, ועם הענקת טובות־הנאה ציבוריות ואישיות על־ידי משטר ה״סאנאציה״ לתומכיו, הוצרו עד למאוד צעדיו של גרינבוים. בשנת 1930 ערך משטרו של פילסודסקי התקפה מוחצת על חסינות הסיים,

על האופוזיציה, ואסר את מרבית מנהיגיה. בבחירות של סוף שנת 1930 קיבלה עדיין הרשימה בראשותו של גרינבוים שני מאנדאטים לסיים, אבל סדן המאבק כאילו נשמט מתחת לפטיש. גרינבוים עזב את פולין, ועבר מ״עבודת ההווה״ לעבודת העתיד, להנהלת ההסתדרות הציונית העולמית והסוכנות היהודית בירושלים. חבריו המשיכו את קו המאבק על זכויותיהם וכבודם של מיליוני יהודי פולין — בתנאים קשים ביותר של החמרת הדכוי וחידוש הפוגרומים, ובשיטות שתאמו את הנסיבות והתנאים החדשים.

השואה מישמשה ובאה. באחד בספטמבר 1939 פלש היטלר לפולין וכבש אותה במהירות בזק. על היהודים נגזרה כלייה. והנה, אף בתוך חומות הגיטו נמשך הריב בין קו המאבק ובין קו ההשלמה של ה״יודנראטים״. באותו זמן איום ונורא לא היה עוד יצחק גרינבוים בפולין, אולם רוח ההתנגדות והמאבק, רוח העמידה על הכבוד הלאומי והאנושי, שהוא הפיח ביהדות פולין, רוח זו לא פגה. היא התנשאה למרומי הגבורה במרד הגיטאות, בלחימת הפארטיזאנים ביערות, בכל צורות המרי היהודי נגד הצורר הנאצי.

לא לשוא עמל גרינבוים, לא לשווא.

ראדיקאליזם רב־צדדי

הראדיקאליזם של גרינבוים בא לידי בטוי לא רק במאבק נגד השלטון האנטישמי בפולין. בתנועה הציונית יצא גרינבוים נגד המדיניות הדו־פרצופית, הצבועה והבוגדנית של המעצמה המאנדאטורית, היא בריטניה הגדולה. ומכאן האופוזיציה של גרינבוים ושל סיעתו לנשיא חיים וויצמן שייצג את קו ההשלמה וההתפשרות עם השלטון הבריטי על ארץ־ישראל. על אופוזיציה זו בתחום הפוליטי־חיצוני נוספת במרוצת הזמן המערכה האופוזיציונית של גרינבוים בתחום הדמוקראטיה הפנימית נגד הרחבת הסוכנות היהודית על־ידי השוואת התנועה הציונית העולמית, תנועה עממית המונית בעלת מבנה דמוקראטי, עם קומץ ״נוטאבלים״ בלתי־ציונים, עתירי־הון, נדיבים, ומיוחסים — על־ידי ייצוג שווה בכל המוסדות, ״פיפטי־פיפטי״.

בולט היה הראדיקאליזם של גרינבוים בתחום הסוציאלי. הוא לא הגדיר את עצמו מעולם כסוציאליסט ולא נמנה עם שום מפלגה פועלית, אבל הוא היה איש שמאל מובהק, בעל־ברית נאמן ומתמיד לתנועת העבודה הציונית־הסוציאליסטית. היתה זו מסקנה עקבית וישירה מתפישתו היסודית, כי לא תיתכן תחייתו הלאומית של העם היהודי בלי תחייתו הסוציאלית, כלומר, בלי התהוות מעמד חזק של עובדי־אדמה ופועלי־חרושת.

בהיותו ראש ההסתדרות הציונית (הכללית) בפולין, טיפח גרינבוים בכל המובנים את ״החלוץ״ ואת ״השומר הצעיר״, שנמנו עם השמאל הציוני, והשקיע הרבה מכוחותיו בחינוך הנוער החלוצי. בקונגרסים הציוניים ובמושבי הוועד־הפועל הציוני ניצב גרינבוים תמיד להדיפת ההתקפה של הימין הציוני על הבכורה של התנועה החלוצית במיכסות העלייה ובתקציב ההתיישבות, על המקום המרכזי של ציבור־העובדים המאורגן, של ״ההסתדרות״, בחיי היישוב הארצישראלי. בגלל הסולידאריות עם תנועת־הפועלים הקים את סיעת ״על המשמר״ בהסתדרות הציונית של פולין (כגרעין הסיעה העולמית של הציונים־הראדיקלים) כנגד סיעת ״עת לבנות״ (הגרעין של ״ברית הציונים הכלליים״ — ציוני ב׳). בקונגרס הציוני ה־18 בפראג (1933) הכריעה סיעת הראדיקאלים את הכף, מאחר שצירפה את קולותיה אל הקולות של סיעת ארץ־ישראל העובדת ויצרה על־ידי כך רוב שמאלי כנגד הימין המלוכד אז של הרביזיוניסטים (ז׳בוטינסקי), ״המזרחי — הפועל המזרחי״, והציונים הכלליים (ב׳); ההגמוניה הפועלית שנוצרה באותו קונגרס נמשכת עד היום הזה בתנועה הציונית ובמדינת ישראל; באותו קונגרס נבחר לראשונה יצחק גרינבוים להנהלה העולמית של ההסתדרות הציונית והסוכנות היהודית, כראש מחלקת העלייה, ולאחר־מכן כראש מחלקת העבודה. עם הכרזת המדינה והקמת הממשלה הזמנית, הוטל על יצחק גרינבוים התפקיד של שר־הפנים, שעיקר תפקידו היה עריכת מירשם התושבים ועריכת הבחירות לאסיפה המכוננת (הכנסת הראשונה). בכל התפקידים הללו הצטיין גרינבוים בגישתו הדמוקראטית הראדיקאלית.

הראדיקאליזם של גרינבוים בא לכלל בטוי קיצוני עוד בתחום אחד — בתחום היחס אל הדת. הוא היה שולל־דת קנאי ולוחם נועז לתמורה חילונית (סקולאריזציה) בחיים היהודיים — שוב מתוך תפישתו העקרונית את התנועה ואת התהליך של תחיית העם היהודי שפירושה — בין השאר — שחרורו מכבלי ההלכה הדתית והשתתתו על היסוד הלאומי כמכנה משותף.

יצחק גרינבוים נואם בחגיגה של ״השומר הצעיר״, בפילהרמוניה בווארשה, 1928

לפי מבנה ההסתדרות הציונית העולמית משחר ימיה, היה יצחק גרינבוים נחשב בעל-כורחו כ״ציוני כללי״. מי שאינו שייך לאחד ״האיגודים הנפרדים״ (כגון המזרחי, פועלי-ציון) שייך ממילא ל״איגוד הארצי״ היא ההסתדרות הארצית, ולציוני כזה שאין לו שם-לוואי סוציאליסטי או דתי קוראים בקיצור ״ציוני כללי״. אולם מבחינת אופיו והלך-מחשבתו היה גרינבוים נבדל מן הדמות הבעל-בתית של ציוני כללי טיפוסי. אין זה מקרה שהוא הגיע לקרע עם מנהיגים ציוניים כלליים, כגון הד״ר ליאון רייך והד״ר יהושע טהון, במישור הפרלמנטארי הפולני; ועל ״תכנית הלסינגפורס״ הוא היה מחולק עם מנחם אוסישקין, מראשי הציונים הכלליים ברוסיה; ובגלל היחס ל״החלוץ״ ול״ההסתדרות״ הוא רב עם מנהיגי סיעת ״עת-לבנות״, ליאון לויטה וד״ר יהושע גוטליב; ומחמת ההתפשרות של הפרופ׳ חיים וויצמן עם בריטניה ומחמת הוויתור שעשה לבעלי-המאה בהרחבת הסוכנות היהודית, הוא נקלע לאופוזיציה נגד נשיא ההסתדרות הציונית, בו הוא תמך בעבר, עת עמד וייצמן בראש ״הסיעה הדמוקראטית״ עוד מימי הרצל, ועת בוועידת-לונדון (1920) ייצג את הקו העממי, החלוצי בבניין הארץ כנגד הקו הקאפיטאליסטי הקלאסי של ברנדייס (״פינסק מול ואשינגטון״).

בהיות גרינבוים יחד עם ז׳בוטינסקי בשנות ה־20 באופוזיציה לנשיא וייצמן, הן מחמת הקו המדיני לגבי אנגליה והן מחמת הרחבת הסוכנות, סירב בכל-זאת לאחד את סיעת הראדיקאלים עם סיעת הרביזיוניסטים בגלל הניגוד הקוטבי בין שתי הסיעות ביחס לבעיות הסוציאליות, ביחס לתנועת-הפועלים; ולאחר-מכן, בשנות ה־30, התייצב גרינבוים במערכה להדיפת הסתערות הרביזיוניסטית, שניזונה לא במעט מן האווירה הפאשיסטית באירופה, — והיא אמנם נהדפה. לאחר שהוקם איחוד בין סיעת הציונים הראדיקאלים ובין סיעה א׳ (הפרוגרסיבית) של הציונים הכלליים — בשם המשותף: התאחדות עולמית של ציונים כלליים, להבדיל מן הברית העולמית של ציונים כלליים ב׳ (האזרחית הימנית) — קשה לו היה לגרינבוים אישית למצוא שפה משותפת עם ציוני גרמניה בהנהגתם של קורט בלומנפלד ופליכס רוזנבליט (פנחס רוזן) בגלל שוני ההרגלים, הסגנון וההווי בחיים הציבוריים. זאת היתה גם הסיבה שבבחירות לכנסת הראשונה לא מצא גרינבוים לעצמו מקום אף באחת משתי הרשימות של הציונים הכלליים, הופיע ברשימה נפרדת — ונכשל.

הטראגדיה של יצחק גרינבוים נבעה מן הסתירה בין הראדיקאליזם הרב-צדדי הקיצוני שלו ובין הנטיות הפשרניות והסתגלניות האופייניות לציבור שבתוכו הוא פעל. חבריו ותומכיו לא יכלו כולם לעמוד כל הזמן יחד אתו בצרוף הראדיקאליזם הלאומי, הראדיקאליזם הפוליטי, הראדיקאליזם הסוציאלי, הראדיקאליזם הדמוקראטי, הראדיקאליזם האתאיסטי, ובצרוף של כל הראדיקאליזמים הללו עם הראדיקאליזם שבטבעו של האיש. סיעת הציונים הראדיקאלים התפוררה, וממנה הלכו רבים אל השמאל הפועלי, והיו גם שהלכו ממנה אל הימין הבורגני הלאומני. גורל דומה פקד את המפלגה הראדיקאלית אשר קמה ברוסיה בשנה המהפכנית 1905; היא ניצבה שמאלה מהמפלגה הליבראלית (הקאדטים) וימינה והיא התפוררה במרוצת הזמן, וחבריה הלכו ממנה שמאלה או ימינה.

יצחק גרינבוים ויעקב זרובבל, 1949

גרינבוים בעצמו, אחרי כשלונו בבחירות לכנסת בהתחלת שנת 1949 ואחרי דחיקתו מן הזירה הפוליטית, הלך שמאלה. הוא פירסם דרך-קבע מאמרים ב״על המשמר״ של מפ״ם וב״למרחב״ של ״אחדות-העבודה״, כי שם מצא את האכסניה להשקפותיו; הוא שיתף פעולה עם ועד השלום הישראלי, וזמן מה גם עם הליגה לידידות ישראל—ברית-המועצות; הוא הסכים בשנת 1952 להיות המועמד של מפ״ם, שעמדה אז באופוזיציה שמאלית לממשלת בן-גוריון, — לכהונת נשיא המדינה אחרי מות הנשיא הראשון, חיים וויצמן. סמלי הדבר, כי הוא ביקש לבוא למנוחת עולמים בקיבוץ גן-שמואל של ״השומר הצעיר״, בו הוא חי את שנותיו האחרונות עם אחד מבניו.

אך אין להבין את סוד הטראגדיה והבדידות של האיש בלי לתת את הדעת על שואת ההשמדה שפקדה את יהדות פולין, ממנה צמח, אותה שירת והנהיג, אליה נשאר קשור בכל נימי נפשו. נכרת היער, נפלו נעקרו מיליוני אילנות — היאך יעמוד בדד אילן אחד, ״האילן הירוק״ ?!...

„האילן הירוק״

ביום מותו של יצחק גרינבוים הוזמנתי על-ידי תחנת השידור להספידו קצרות. ואלה היו דברי:

הסתלק ריש-גלותא של יהדות פולין.

גדול היה העם היהודי על אדמת פולין — גדול במנין וגדול בסגולה. המון רב וגאון רב. יצחק גרינבוים היה דגול מרבבה לא מרבבה אחת, ממאות רבבות, משלושה וחצי מיליונים.

בין שתי מלחמות-עולם ניצב גרינבוים כמצביא של מערכות היהודים על קיומם הפיסי, החומרי והרוחני הלאומי, כמחנך שלימד לעולם לא להיכנע לרשע, לדיכוי, לרודנות, לאלימות. לא להיכנע! — תכונה זו אשר גרינבוים נטע בנפשם של יהודי פולין, היא שעמדה להם בימי מסה, במרד גיטו וארשה, בכל גילויי ההתנגדות בתוך החומות ומחוצה להן.

אעשה נאמנה את רצונו של מורי ורבי, אם לא אמעט את פעלו במחצית השנייה של חייו, בארץ־ישראל. יצחק גרינבוים ראה בהגנת זכויות היהודים בתפוצות חיי שעה, — בחתירה לכינון המדינה היהודית בארץ־ישרל הוא ראה חיי עולם. בכל תפקידיו בארץ, אם כמופקד על אירגון העלייה ואחריי־כן על יחסי העבודה מטעם הנהלת הסוכנות היהודית, ואם כשר־פנים מטעם הממשלה הזמנית בראשית ימי המדינה, גילה גרינבוים כושר רב של פעילות מעשית קונסטרוקטיבית, השונה כל־כך מפעילותו כלוחם מרדן נגד שלטון זר ועוויין.

תלמידים רבים העמיד גרינבוים, והם פזורים כיום בכל פינות הארץ, בכל ירכתי הציבוריות הישראלית. כולנו גאים על ״אילן ירוק״ נהדר זה שצמח ממעמקי העם ונתעלה עד פיסגת מנהיגותו הרעיונית והמדינית.

כולנו מצדיעים דום אל עבר ארונו.

יצחק גרינבוים ומשה סנה בחגיגת יום העצמאות, 1965

THE JEWISH AGENCY FOR PALESTINE

OFFICE OF THE EXECUTIVE
P.O. Box 92,
Jerusalem

Ref. No.

ירושלים, א' תמוז תש"ז
19.6.47

לכבוד
הסתדרות אגודת ישראל העולמית,
רח' בן יהודה,
בנין סנסור,
ת. ד. 326,
י ר ו ש ל י ם.

א.נ.

הנהלת הסוכנות שמעה מפי היו"ר על מבוקשכם בדבר הבטחת עניני האישות, השבת, החינוך והכשרות במדינה היהודית לכשתקום בימינו.

כפי שמסר לכם היו"ר של ההנהלה אין הנהלת הסוכנות או שום גוף אחר בארץ מוסמכים לקבוע מראש את חוקת המדינה היהודית לכשתיווסד. הקמת המדינה זקוקה לאישור האו"ם, וזה לא יתכן אם לא יובטח חופש המצפון במדינה לכל אזרחיה ולא יהיה ברור שאין הכוונה להקמת מדינה תיאוקרטית. במדינה היהודית יהיו גם אזרחים לא יהודים – נוצרים ומוסלמים, וברור שמן ההכרח יהיה להבטיח למפרע שויון-זכויות מלא לכל האזרחים והעדר כפיה או אפליה בעניני דת או בענינים אחרים.

שמענו ברצון שאתם מבינים שאין שום גוף מוסמך לקבוע למפרע חוקת המדינה, ושהמדינה תהיה בתחומים מסוימים בת-חורין לקבוע את חוקתה ומשטרה לפי רצון אזרחיה.

יחד עם זאת מעריכה ההנהלה את תביעותיכם, והיא יודעת שאלה הם דברים המדאיגים לא רק חברי אגודת-ישראל בלבד, אלא רבים משלומי אמוני ישראל שישנם במפלגות הציוניות ומחוץ לכל מפלגה, והיא מתיחסת בהבנה גמורה לתביעותיכם שהנהלת הסוכנות תודיע לכם מהי עמדתה היא בשאלות שהצגתם, ומה היא מוכנה לעשות, במידה שהשפעתה והכרעתה נוגעת, למלא את מבוקשכם בשאלות הנזכרות.

הנהלת הסוכנות מילאה את ידי החתומים מטה לנסח את עמדתה בשאלות אשר נקבתם בשיחה, והרינו מודיעים לכם בזאת את עמדת הנהלת הסוכנות:

א. שבת. ברור שיום המנוחה החוקי במדינה היהודית יהיה יום השבת, כמובן מתוך מתן רשות לנוצרים ובעלי דת אחרת לשבות ביום החג השבועי שלהם.

ב. כשרות. יש לאחוז בכל האמצעים הדרושים למען הבטיח, שבכל מטבח ממלכתי המכוון ליהודים יהיה מאכל כשר.

ג. אישות. כל חברי ההנהלה מעריכים את רצינות הבעיה וקשייה הגדולים, ומצד כל הגופים שהנהלת הסוכנות מייצגת, ייעשה כל מה שאפשר לספק בנידון זה את הצורך העמוק של שלומי אמונים, למנוע חלילה חלוקת בית ישראל לשנים.

ד. חנוך. תובטח אבטונומיה מלאה של כל זרם בחנוך (אגב, מסדר זה קיים גם בהסתדרות הציונית ובכנסת ישראל גם עכשיו) ולא תהיה שום פגיעה מצד השלטון בהכרה הדתית ובמצפון הדתי של שום חלק בישראל. המדינה, כמובן, תקבע את המינימום של לימודי חובה, השפה העברית, היסטוריה, מדעים וכדומה, ותפקח על מלוי מינימום זה, אבל תתן חופש מלא לכל זרם לנהל את החנוך לפי הכרתו ותתרחק מכל פגיעה במצפון הדתי.

בכבוד רב

בשם הנהלת הסוכנות היהודית

ד. בן-גוריון

הרב י.ל. פישמן

י. גרינבוים

״הסטטוס-קוו״ בעיינני דת ומדינה שנחתם ע״י ד. בן-גוריון, הרב י. ל. פישמן
וי. גרינבוים, ב־19.5.1947

יצחק גרינבוים

זכרונות ומאמרים

יצחק גרינבוים

1. ילדותי

(קטעי זכרונות)

א

נולדתי בוורשה ב־24 לנובמבר (לפי החשבון שהיה נהוג באירופה) שנת 1879. בן יחיד לאמי, שהיו לה בנות בלבד מני־שואיה הראשונים והשניים עד שבאתי לעולם, ובן זקונים לאבי, שהיה קרוב לששים בזמן שנולדתי. כשהייתי תינוק בן חצי שנה עברה משפחתי לפלונסק, שבה פעל קודם אבי רבות כמשכיל, מפיץ תורתה של ההשכלה ברבים. לפי סיפורי אמי, הייתי בשנותי הראשונות ילד חולני. בזכרוני נשארו תמונות מקוטעות מאותם הימים. ואפשר כי גם זו, שאני מביא כאן, מקורה בסיפורי אמי. והנה התמונה, שלא נטשטשה בזכרוני עד היום הזה:

חדר שתריסיו מוגפים ואור השמש חודר דרכם. אור נעים, מלטף. אני עומד על המטה ואמי מטפלת בי. גם אחותי נמצאת בחדר. כולנו שרויים בשמחה, ואני איני יודע סיבתה. רק אחר כך נודע לי, שהתעוררתי לאחר משבר במחלה קשה.

והנה שוב תמונה. כבר אני בן שש ולומד בבית־הספר לילדי יהודים של הממשלה. ערב, ואני עם אחותי, תלמידה בבית־ספר כללי משותף לנערות נוצריות ויהודיות, עומדים יחד עם עוד ילדים בחדר בית־הספר היהודי. אנו חוזרים על הצגה, שעלינו להציג בחגיגה. מציגים אנו שיר רוסי, של פושקין, על ילד שמצא פגר של אדם שטבע בנהר. הוא מביא מבוהל את הבשורה לאביו האיכר. אני מדקלם את קטע השיר, שבו מספר הילד על המציאה הנוראה. אחותי מילאה את תפקיד האם. מי מילא את תפקידו של האיכר ויתר פרטי ההצגה לא נשמרו בזכרוני. רק התמונה הכללית עומדת לפני כמו חיה.

ושוב: עומד אני ברחוב על־יד בית התפילה לקתולים בדרכי לבית־הספר. לפני כלב גדול, כמעט כקומתי אני. הריני לוקח חתיכות חתיכות מן הלחמניה, שאמא נתנה לי צידה לבית־הספר, ושם על אפו של הכלב, המחכה לפקודתי. אני סופר: אחת, שתים, שלוש, זורק למעלה את חתיכת הלחמניה, הכלב תופס אותה ובולעה.

בן שש נכנסתי, כאמור, לבית־הספר היהודי, שנוסד ביוזמתו של אבי. לפי שנודע לי אחר־כך, היה החוק מרשה למספר מסויים של הורים יהודים, משלמי מס־החינוך, לבוא לפני שלטונות החינוך, שהיו אז רוסיים, ולבקש רשיון לבית־ספר מיוחד לילדי יהודים. על־פי רוב היה רשיון כזה ניתן בלי קושי, כי הממשלה הביטה בעין רעה על בתי־ספר משותפים לילדי פולנים ויהודים. בבתי־ספר מיוחדים ליהודים צריכים היו הילדים ללמוד גם תנ״ך ועברית. לאמיתו של דבר לא לימדו בימי לא זה ואף לא זה, כנראה מפני חוסר מורים וגם מפני מיעוט דאגתם של ההורים. מובן, ששלטון החינוך הרוסי לא דאג ללימודים יהודיים, אף־על־פי שהיו חובה לפי התוכנית, שאושרה לפי החוק. העיקר היה לימוד הרוסית וקצת חשבון. גם פולנית לא למדנו בבית־הספר הזה.

המורה שלנו, יעקב אושלג, גמר סמינריון כללי ממשלתי למורים, שבו לא לימדו שום דבר מלימודי היהדות. מספר היהודים בסימנריונים האלה היה קטן, אף־על־פי שהלימוד בהם ושירות בבתי־הספר המיוחדים ליהודים במשך כמה שנים שיחרר משירות בצבא. הוא לא ידע עברית כלל. נשמר בזכרוני שבתקופה מסוימת — אני מניח בסוף שנות השמונים — התחיל ללמוד עברית ושמעתי אותו מתהלך בבית־הספר וחוזר על נטית הפעלים: ״פקוד, פקדתי, פקדת... גברה אז, כנראה, תנועת חיבת־ציון בפלונסק, וחבורה של צעירים התחילה מתכוננת לעליה לארץ ישראל. מורי נצטרף לתנועה, אולם לא עלה ארצה אלא הלך לאמריקה. מתוך סבל ועמל רב התכונן שם לאוניברסיטה, גמר את לימודי הרפואה ו״עשה חיים״.

את הלימודים העבריים לימדני אבא. הוא היה בן של רב מתנגד, ששימש ברבנות בנאשאלסק ובשרפץ, עיירות קרובות לפלונסק. והחסידים רידפו אותו והוא לא נכנע כל ימיו ולא קיבל את מרותו של צדיק, ולא היה נוסע אליו בימי החגים, כמנהגם של רוב הרבנים בפולין באותם הימים. לאבי היה שם של תלמיד־חכם גדול, אולם הוא סירב להיות רב. מקצוע מסוים לא היה לו. הוא היה ״נותן עצות״ ליהודים בסכסוכים, ואף באלה שהגיעו לערכאות הרוסיים, מעין ״יועץ פינה״, כפי שנקרא בפולנית. מבקשי עצותיו האמינו כי תלמיד־חכם כמוהו מבין גם את דרכי הדין הרוסי, ועצותיו תהיינה להם לתועלת. אבי לא ידע רוסית כלל, ופולנית שמע אבל דיבר בה רק מעט ובכבדות רבה. לא היה איפוא ביכולתו לתווך אצל הפקידים בעניינים שנמסרו לו, לסדר ענייני שוחד וכדומה, כמנהגם של בעלי־עצות כאלה.

לא הבינותי מעולם, מנין שאב אבא את ידיעותיו בחוקי רוסיה ודיניה ששלטו אז בפולין. עצותיו בכללן היו טובות, והיה זמן שהרויח לחמו בהתעסקות זו. בכל אופן, פירסומו כתלמיד־חכם והתעסקותו בעניני דין ומשפט הם־הם — לפי סיפורי אמי, שהיתה אלמנה צעירה, בעלת חנות של ספרים פולניים ישנים וחדשים — שהשפיעו עליה שתסכים לשידוך עם אבי, שגם הוא היה אלמן וזקן ממנה בעשרים שנה.

אמי היתה ממשפחה של חסידים, שאחד מאבותיה היה הרבי ר׳ יעקב יצחק ״ההוזה מלובלין״ (כך שמעתי מאמי), אולם

אביה כבר עסק במסחר בספרים פולניים, וזכה שאחד מסופרי פולין, בוליסלאב פרוס, הזכירו במלים חמות בזכרונותיו על ימי בחרותו בגימנסיה בלובלין. בנותיו (והוא היה מבורך בבנות) דיברו פולנית טובה, והיא היתה לשון־הדיבור שלהן. גם אתנו, הילדים, דיברה אמא פולנית, והיא היתה לשון־האם שלנו. אולם עם אבא דיברה יידיש. גם אלינו ,הילדים, דיבר אבא יידיש, ואנחנו היינו עונים פולנית. בנישואיה הראשונים היתה אמא אשתו של סוחר בספרים פולניים ממשפחת זאלצ־שטיין, שתפסה מקום מכובד במסחר בספרים פולניים, פרנסה שהיתה באותה תקופה כולה בידי יהודים.

שבע השנים הראשונות של נישואיה עם אבי המשיכה אמא במסחרה. אולם לא הצליחה, כנראה, והסכימה סוף סוף לעצתו של אבא לעבור לפלונסק, עיירת נעוריו של אבא, שהיה נוסע אליה לעתים קרובות, ובה קיווה להתפרנס מעסקיו. אולם נתאכזב. ובווארשה הגיע לידי כך, שאבא הסכים להיות "שליח", אחד מאלה שהיו עומדים ברחוב, מוכנים ללכת לכל שליחות בשכר פרוטות. נחוץ היה לכך רשיון המגיסטראט של העיר, שהיה מורכב מפקידים פולניים, ושל המשטרה הרוסית. אך ידיעתו הבלתי־מספיקה של אבא בפולנית גרמה, כנראה, לדחיית בקשתו.

אמא לימדתני לקרוא פולנית, ועל־ידי כך נפתחה לפני הספריה הפולנית, שהביאה אתה מווארשה. לאבא היה אוסף ספרים עבריים, שרידי הספריה של "חברת שוחרי חכמה ותושיה", שיסד על־יד חדר מטיפוס חדש, שלימדו בו גם דקדוק הלשון העברית וחשבון, ואולי עוד לימודים חיצונים. את המלמד בחדר זה, ר' חיימל, הביא אבא מפלך סוּוואלק, שיהודיה נחשבו ל"ליטוואקים" (ליטאים) ומבטאם העברי היה של אנשי ליטא וזאמוט, ורבים מגדולי התורה שביניהם שאפו למיזוג תורה ודעת. המוסד — החדר והספריה החברה המכלכלת אותם — נקראה בשם מוזר "קולוקוטה". אינני יודע מה פירושו של השם ומה מקורו. איש לא יכול להסבירו לי, ובימי ילדותי ובחרותי, כל ימי חיי אבי, לא התעניינתי בתעלומת שמו העממי של מוסד ההשכלה, שאבי יסד וטיפח עד קצה יכולתו.

בלימודי העבריים לא עשיתי חיל. אבא ראה זאת למגינת לבו ולא יכול להתגבר על אי־רצוני. הוא לא ידע למשוך את לבי, לב ילד ער לגבורה ולהרפתקאות, לשירה ולתעלומות אגדה. למדנו חומש ולבי לא התעורר לשירה שבסיפורי ברא־שית, שמות או במדבר. ואותה שעה ראה אבי, שהתחלתי לקרוא פולנית ואני בולע ממש את הספרים, שנמצאו בספרית אמי. החליט אבא לקרבני אל השפה העברית על־ידי קריאת ספרי השכלה ובחר את הביוגראפיה של נפוליאון הראשון, קיסר צרפת, שנכתבה בידי מרדכי אהרן גינצבורג, אחד מסופרי ווילנה המשכילים. זה היה הספר הראשון שהכניסני לעולמה של האגדה על נפוליאון. קראנו את הספר כולו, ובזכרוני נשמר הרושם העז, שעשה עלי וגם על אבי הסיפור על מותו של נפוליאון באי הלנה הקדושה בשבי הבריטי. שנינו בכינו, אבא ואני.

אולם גם ספר זה לא הביאני לידי קריאת ספרים עבריים. גם אבא נתייאש ממני ועזבני לנפשי. פשוט נלאה, כנראה, בשוא את אדישותי ואת כשלון נסיונותיו לעורר בי חשק ללימודי העברית. כך נפסקו לימודי העבריים. ומן ה"חדר" יצאתי עוד לפני כן, בלי שוב אליו. משום שהמלמד הרביץ בי על עבירה שאינני זוכר מה היה טיבה, כשם שנשמט מזכרוני כל יומי היחיד ב"חדר". אלמלא סיפורה של אמי לא הייתי זוכר כלל שטעמתי טעמו של "חדר", ואם גם מקצת מן המקצת. אמי לא יכלה להשלים עם כך, שעל בנה־יחידה תורם ידו של מלמד, וגם אבא, כנראה, לא הפציר, שאוסיף לבקר את ה"חדר", וסמך על עצמו, שיכניסני באוהלה של תורה. אולם לא ניתן לו הדבר.

אני זוכר את אבא כאיש זקן, אבל היה עוד ער ובעל־מרץ ולא ידע חולי, אף־על־פי שהשתעל כל ימיו. הוא נהג כיהודי כשר, התפלל שלוש פעמים ביום ולא עבר עבירה כל ימי חייו. אולם היה מן המקילים בדין וחפשי במחשבותיו. הוא היה אדם סגור־לב ולא הרבה שיחה לא עם אשתו ולא אתנו הילדים. היה לו מצח גבוה של תלמיד־חכם, ועיניים חומות, יושבות עמוק בחוריהן, שהיו מביטות כאילו מתוך שאלה ותמיהה. לבוש היה סורדוטי ולא "קאפוטה", כמנהג ששלט עוד בעיירות. ארשת פניו היתה עגומה וחיוך עלה על שפתיו רק לעתים רחוקות. איני זוכר שצחק פעם בקול. כאילו סבל הרבה בחייו ונתאכזב בתקוותיו לעתים תכופות. בבית ישב שקוע בקריאה בעתון או בספר, אולם כשנמצא בחברה של מכריו וידידיו — היה ראש המדברים, ואליו היו פונים בשאלות והוא היה מספר מזכרונותיו. בעודי ילד לקחני אבא לפעמים אתו בימי שבתות למסיבות־חברים כאלה ולטיולים, אולם לא הקשבתי לשיחות והייתי מהלך מסביב למשוחחים והמטיילים ומוצא לי דברים מעניינים יותר מתוכנן של "שיחות חכמים". פעם, זוכר אני, קרה לי מקרה רע בשעת טיול בשבת בחברת אבא וידידיו. הם היו מטיילים בנחת ובאיטיות מחוץ לעיר, במקום שהתחיל כביש מכוסה אבנים קטנות. לא יכולתי לסבול כמובן, את קצב הליכתם האיטי ואת עמידתם כפעם בפעם, כשגברה התרכזותם בשיחה. התרוצצתי סביבם ואספתי אבנים בכביש וידיתי אותן לכל צד. מעשה שטן, פגעה אבן אחת במצחו של אבא. נבהלתי עד למאוד ועמדתי במקומי מלא חרדה וחרטה. אולם אבא לא נתרגז, לא נזף בי בכעס ולא הטיל עלי עונש. הוא ידע כי זה היה בשגגה וראה כמה נבהלתי ונתחרטתי על המעשה. אולם טיולים אתו בשבת לאחר מקרה רע זה — איני זוכר. אבא חדל, כנראה, לקחת אותי עמו.

ב

אמא עוד היתה באותה תקופה צעירה. בווארשה גרו שתי אחיותיה הצעירות ממנה עם אם זקנה. שתי אחיות קשישות היגרו עם בעליהן לאמריקה וגרו בניו־יורק. האחיות הצעירות למדו בווארשה, אחת — ניגנה על פסנתר, ואחת — זמרה, וגמרו קונסרבטוריון. הן התפרנסו משיעורים שנתנו במקצוען. על האחות שניגנה פסנתר סיפרו שהיא בעלת כשרונות וגם הופיעה בקונצרטים. סבתא היתה זקנה מאוד ואיני זוכר, ששוחחה אתי. גם דוד היה לאמי בווארשה, אחי אביה, וגם הוא בעל חנות ספרים פולניים. היו לו בנות בלבד, ואחת מהן, בחורה יפה וטובת לב, היתה משחקת אתי תמיד, כשהייתי מבקר בחנות עם אמי בשעת ביקוריה בווארשה.

לאבי היה בן מנישואיו הראשונים, יחיד שנשאר לו מאשתו, שילדה לו ילדים רבים וכולם מתו תינוקות. גם האשה מתה צעירה במחלת לב. היא היתה מבית גולדה, שעבר לפלוצק, עוד לפני שעברה לשם משפחתי, ושם הצליחו עסקיה של

המשפחה ונשתנה סגנון חייה, כנהוג. הקשר בין אבי ובני משפחת גולדה היה אמיץ ולא נתרופף כל ימי חייהם של אבי המשפחה והבנים.

בנו היחיד של אבי היה קשיש ממני בשנים רבות. הוא התיידד עם אמי ואחיותיה, ובתקופה שאני זוכר היה חתנה של דודתי הזמרת. היה עובד אז בחברה קבלנית והיה משתכר לא רע, וממשכורתו היה משלם את שכר־הלימוד של אחותי הבכורה לאמי מנישואיה עם אבי, שלא זכרתיה מימי ילדותי הקדומים, כי בהיותה בת שש נשלחה לדודתי לווארשה ונכנסה לגימנסיה למכינה. היא היתה עליזה והתרוצצה בחוצות פלונסק והשתובבה, ואמא, שטיפלה בשני ילדים קטנים, ואחד מהם חולני, לא יכלה להשגיח עליה ושלחה אותה לווארשה.

כשלא הצליח אבא בכל עסקיו ובכל נסיונותיו, שבתוכם היתה גם מלמדות, מיהר הבן הבכור לבוא לעזרתו, ונוסף להוצ־אות החינוך לאחיותי היה שולח לאבא לפלונסק 15 רובל לחודש, סכום שהצטרף לרווחיו המקריים והנדירים של אבא והיה צריך להספיק לכלכלת המשפחה. והוא הספיק. בזכותה של אמא, שניהלה את משק ביתנו בחריצות ובחיסכון עד קצה הגבול. היא עשתה את כל העבודה במשק הבית, רק לכביסה הגדולה היתה שוכרת "גויה" בתקופה שאני זוכר. בחריצותה הצליחה למנוע את השתלטותו של העוני המנוול. זוכר אני, שלא פעם נאלצה, בהתקרב יום השבת, לתבוע מאבא שיתן לה לצרכי השבת או בכלל למשק הבית, והוא תשובה אחת היתה לו: "מה אעשה לך, וכסף אין לי". כשכלו כל טענותיה של אמא וגבר יאושה, היתה פורצת מלבה טענה, שלא יכלה להבליג עליה: "לך והשתדל!" (משפט זה ביידיש: "געה, סטארע זיך!", הפך לפתגם במשפחתי, והשתמשנו בו תכופות). אז נסתתמו טענותיו של אבא ונפסקה חליפת הדברים. לא ידעתי באותם הימים ואינני יודע עד היום, איך הצליחה אמי להיחלץ מן המצוקה, אולם במשק הבית לא הורגש המחסור, ובשבת היה דג על השולחן וגם בשר, ובדירתנו שלטה מנוחה וקדושת השבת. גם לאבא היה חלק בזה, כי היה מקיל מאוד בדין, ואמא סמכה עליו ולא הכירה רב אחר על פניו.

בנסיעותיה כפעם בפעם לווארשה היתה אמא לוקחת אותי, כנראה לאחר שנתחזקה בריאותי. ימי ביקוריה הזכירו לה את הימים הטובים, כשהיתה יושבת בבירה הפולנית, מבקרת תיאט־רונים וקונצרטים, שבהם השתתפה לפעמים גם אחותה הצעירה. לא פעם שמעתי בבית שיחות על התיאטרונים ועל השחקנים שהצטיינו בהם, על האופרה וזמריה. וראה פלא, לפעמים נתערב גם אבא בשיחות אלה, ומתוך ידיעה והבנה. גם הוא היה מבקר, כנראה, בתקופה הוורשאית של חייו עם אמא, ואפשר עוד קודם לכן, בתיאטרונים של וארשה והיה זוכר את האופרות ואת הדראמות, ואת זמריהם ושחקניהם ידועי־השם.

מהנסיעות עם אמא נשארו לי זכרונות מקוטעים. מן הרא־שונות שמורה בזכרוני נסיעה בחורף. פלונסק לא היתה מחוברת עם וארשה בקו מסילת־ברזל. צריך היה לנסוע ברכבת למצודת מודלין ומשם בעגלה לפלונסק. פעם טעתה אמי, משום מה, והקדימה לרדת מן הרכבת. היה ליל חורף, והמקום היה עזוב. לנוסעים לפלונסק היו העגלות עומדות ומחכות במודלין. זמן רב חיפשה אמא עד שמצאה עגלה, שתביאנו לפלונסק. היה קר מאוד, ואמא עטפתני בכל דבר חם שנפל לידה. אולי משום כך לא נמחק הדבר מזכרוני. ודאי בכיתי מקור ומפחד, כשאמא התרוצצה בחיפושיה אחרי עגלה, אולם גאוותו של נער, שגבורי ספרי ההרפתקאות שקרא שימשו לו דוגמא, מחתה את זכר הפחד והקור מזכרוני. הגענו בשלום לפלונסק, וימים רבים היתה אמא מספרת על ההרפתקאות של אותה נסיעה.

ועוד ליל־ביעותים אני זוכר בווארשה. הייתי כבר ילד גדול באותה נסיעה. משום מה לא היה די מקום ללינה בשביל כולנו בבית דודותי. הוחלט שאני אלון בדירתו של אחי, שלא היתה רחוקה מדירת דודותי. אחותי, שעברה לווארשה לאחר גמרה את בית־הספר למתחילים ונכנסה לגימנסיה, הובילה אותי לדירתו של אחי, השכיבתני במיטה, ציוותה עלי לישון וכיבתה את הנר, שדלק על־יד המיטה, והלכה לה. זמן מה שכבתי במנוחה, אולם לא יכולתי להירדם. התחלתי מחפש גפרורים, כדי להדליק את הנר, ולא מצאתי. אחותי פחדה, שמא לא איזהר ואגרום לדליקה, והחביאה את הגפרורים. חשמל עוד לא חדר בימים ההם לבתי וארשה, וגם מאור הגז היה נדיר. דמיוני התחיל עובד ומעביר לפני עיני תמונות מתמונות שונות. לאט לאט נעשו מפחידות ביותר והפכו לתמונות־ביעותים. התחלתי שוב לחפש אחרי גפרורים. אך לשוא. קמתי וחיפשתי את בית־השימוש. לא מצאתי. יצאתי אל הגזוזטרה. אור הכוכ־בים חיזק קצת את רוחי. לא יכולתי להבליג ועשיתי את צרכי מהגזוזטרה, וכל הזמן רעדתי מפחד, שמא יראני השוער או יבהילני איזה דייר החוזר הביתה. תיארתי לעצמי, מה גדולה תהיה החרפה והבושה. אולם לא קרה שום דבר. חזרתי לחדר ולמשכב וניסיתי לישון. אולם לשוא היו מאמצי. תמונות הבהלה החרידוני שוב. בכיתי, לא היה שומע לי. לא יכולתי לשכב עוד במיטה. קמתי והתחלתי להתלבש. החלטתי לעזוב את הדירה וללכת אל הדודות. אך לא ידעתי את הדרך לביתן. זוכר אני, שעברתי בריצה רחובות מוארים, מלאים אנשים, ברחוב אחד נכנסתי לשער הבית, עליתי לקומה וצלצלתי לדירת דודותי. חוש טמיר הובילני ברחובות עד הבית והדירה. לא שאלתי איש, לא חיפשתי את הדרך. עברתי את הרחובות, כאילו ידעתי את הדרך מזמן. גדולה היתה תמיהתן והתפעלותן של אמי ודודותי, וזמן רב היו משוחחים במשפחה בנס זה שנתרחש לי.

ובאחת מנסיעותי לווארשה עם אמי קרה דבר, שהיה עשוי להביא אסון על משפחתי. אחי הגדול בן־אבי אהב לשוחח אתי, היה שואל אותי שאלות ומתפעל מתשובותי. ויהי ערב — ואין "ויהי" אלא לשון צרה, כידוע — וכולנו, אמי ודודתי ואחי, ישבנו על הגזוזטרה ושוחחנו. אינני זוכר באיזו דרך נגעה השיחה בענייני הבית ומצוקתו. ולאחר שעניתי לשאלותיו של אחי כמה תשובות, שחשבתי אותן למחוכמות ביותר והייתי מלא גאווה עליהן, אמרתי לו לאחי: "אילו הייתי במקומך, הייתי מגדיל את התמיכה לאבא, הוא כבר זקן ואינו יכול לעבוד. והרי, — הוספתי, — משכורתך גדולה היא, ולא יכבד ממך לעשות כאלה. בסופם של הדברים שאלני פשוט: "מי אמר לך כל זאת?" ובשטף תשובותי, שגברה גאוותי עליהן, עניתי: "אמא שלי". אפשר להבין מה הרושם שעשו דברי אלה. יצא מהם, כי אמא דרשה שאחי הגדול, בנה החורג, יגדיל את תמיכתו למשפחתנו, ולימדה אותי שאשמיע את תביעתה באזניו! והיא מעולם לא דיברה על אחי ועל תמיכתו שהיא קטנה, גם לא שמעתי שום שיחה על כך בבית. אולם אחי לא יכול להסביר לעצמו אחרת את תשובותי על שאלותיו, והאשים את אמא

והתרחק ממנה. אני לא הבינותי, מה עוללתי בתשובותי ה"מחוכמות", אדרבה, ציפיתי לתהילות ותשבחות בזכותן. לא ארכו הימים ונתרחק גם מדודתי, שעמד לשאת אותה לו לאשה. אבא נאלץ להתערב בדבר, והצליח להביא לידי פשרה של פירוד ולמנוע מחלוקת. כשנגעו בדבר בשיחות בבית, לאחר שאחיותי ואני גדלנו, היתה אמא אומרת ואחיותי תומכות בדבריה, שאלמלא אותה השיחה ותשובותי "המחוכמות", לא היה הדבר מגיע לידי קרע ולהתרחקות של אחי ממשפחת אמי ולפירוד בינו ובין דודתי.

לאמא היתה בת מנישואיה הראשונים. היא לא ישבה אתנו בפלונסק. מכמה רמזים ששמעתי מפי אמא לאחר שגדלתי, הבינותי, כי אבא לא חיבב את הבת הזאת, וכשנולדו הילדים ראתה אמא הכרח לעצמה להוציאה מן הבית. לא ידעתי לאן. כמו מבעד לערפל זוכר אני, שנתעוררתי פעם בבוקר ושמעתי שיחה מתוך בכי בין אמא, אחיה ובתה, שבאו להיפרד לפני יציאתם לניו־יורק, לפי הזמנתה של דודתי, שהצליחה בניו־יורק "לעשות חיים". היה לה בית־חרושת לנוצות בת־יענה, ואמא קיוותה כי בתה תמצא בעזרתה את דרכה בחיים. הבת היתה צעירה ויפה, ואמא בטחה באחיה ובאחותה, שהם ישמרו עליה מכל אסון. אולם אותו יום, בבוקר השכם, לבה לב־האם ניבא לה רעות. היא לא זכתה לראות אותה עוד. לאחר זמן קיבלה ידיעה, כי בתה "יצאה לתרבות רעה", והדודה שלא היו לה ילדים, גירשה אותה מביתה. לאחר זמן נודע, מה טיבה של אותה יציאה לתרבות רעה: היא התחתנה עם איטלקי. הקשר בינה ובין אמא ניתק לגמרי, אבל כפעם בפעם עלה זכרה על לבה. כל הימים לא חדלה להאשים את עצמה, שהסכימה לשלחה לאמריקה. הפצע לא הגליד כל ימי חייה. ואילו את הטינה שלה על אבא, שבגללו הורחקה הבת מביתה, הסתירה עמוק בלבה, ולא העיזה להעלותה על שפתיה.

בתקופת חיינו בפלונסק ביקרה אותנו הדודה מניו־יורק, שאליה נסעה אחותי. היא באה אל הרבי לבקש "תיקון", כי היתה עקרה. לשם כך עשתה נסיעה קשה מניו־יורק לפולין, וביקרה גם אותנו בפלונסק. אינני יודע על מה דיברו ביניהן האחיות, ודאי סיפרה הדודה לאמא את קורות בתה. אולם זוכר אני, כי בהיפרדה מאתנו נתנה לי מתנה: חמישה רובלים זהב. אמא לקחה ממני את המתנה, הראשונה והאחרונה שקיבלתי בימי ילדותי. סכום גדול כזה, שליש מתמיכתו של אחי, היה תמיד דבר בעתו במשקה של אמא.

כל הטראגדיה הזאת היתה אפופה סודיות ואת פרטיה לא ידעתי. כשהייתי בפעם הראשונה באמריקה התראיתי עם אחותי זאת, והיא עוד דיברה פולנית. היא נתאלמנה ונישאה שנית לאיטלקי. אמא כבר לא היתה בחיים, וכנראה שמרה אחותי טינה עליה בלבה, כי לא שאלה עליה ולא סיפרה לי את קורותיה. גם אני לא שאלתי. עוד ניכרו בפניה אותות יופיה ועליזותה. היא היתה שרויה בעולמה החדש וזרה לנו ולעולמנו. יותר לא ראיתיה.

לאמא היה חוג מכרים ומכרות שלה, צעירים וצעירות ממנה. היא היתה מבלה אתם, מטיילת בערבי אביב וקיץ מחוץ לעיר. ביחוד נתרבו הפגישות והטיולים, כשחזרה אלינו מוורשה אחותי הקשישה, לאחר שלא הצליחה בלימודים בוורשה. היא עשתה שנתיים במחלקה השנייה, וכשנשארה גם במחלקה השלישית לשנה שנייה — החליט אחי, שהיה משלם את שכר־הלימוד בשבילה ובשביל אחותי האחרת, שהצטיינה בלימודיה, שלא ייתכן להוציא כסף ללימודיה של נערה, שאין לה חשק ללמוד. היא חזרה לפלונסק, והמורה שלי התחיל מלמדה, שתוכל לשוב לגימנסיה. אולם היא היתה באביב שנותיה, נערה יפה, אדומת־שיער ויפת־עיניים, עליזת־מזג וצמאת־חיים.

הטיולים האלה לא מצאו חן בעיני. היו משאירים אותי בבית לבדי, כי אבא גם הוא היה עוזב את הבית אחר ארוחת ערב. לא תמיד מצאתי גם אני חברים למשחק בשעות הערב. הייתי משתדל לעכב את אמא, והארכתי את האכילה עד כמה שהיה באפשרותי. אחותי היתה מתרגזת, ופעם אחת הפכה את כוס התה שלפני, וכפסע היה בין המעשה הזה ובין הפיכת הסאמוואר (המיחם) הרותח, שעמד על השולחן. אמא נבהלה מאוד והטיול נתאחר הפעם, למורת רוח אחותי. ופעם אחת נשארתי לבד שקוע בקריאה. אבא לא היה גם הוא בבית והדלת היתה סגורה. חשבו, כנראה, שאגמור את הספר ואלך לישון. אולם הפעם לא הארכתי לקרוא עד גמר הספר, וכשהפסקתי את הקריאה התחילו ההתרגזות והעלבון גוברים עלי. איך זה יכולה אמא לעזבני לבדי בבית ריק וסגור? איך לא היתה מרחמת עלי ועושה את רצונה של אחותי? התמרמרותי עלתה עד שפתחתי את החלון — דירתנו היתה בקומה א' — וקפצתי החוצה ורצתי לחפש את אמא ולהביאה הביתה. ידעתי את מקום הטיולים, ומתוך ריצה הגעתי אל חבורת המטיילים. מיד נטפלתי אל אמא בבכי ובטענות, שהיא עוזבת אותי לבדי, ותבעתי שתשוב אתי הביתה. אמא לא יכלה להשקיטני וחזרה אתי הביתה, ואחריה אחותי, מלאה מרירות וכעס.

בחבורה של אמי היו שתי אחיות בשם גוזיק, שהיה להן סמוך לבית־מגורנו בית קטן עם חצר גדולה, מכוסה עשב ופרחים בימי אביב; וכן האחיות שוהמאכר וכל האינטליגנציה שבעיירה: המורה, בן קרובו של אבי, שלום גרינבוים, שקראו לו בשם איזידור (מוסב מיצחק), כמו שאמא קראה לי בדרך הקטנה דורק, אף־על־פי שנקראתי בשם יצחק, על שם רבי יעקב יצחק "החוזה מלובלין", שעליו היתה גאוותה. גם החובש פינקלשטיין, ובנו הצעיר של חובש אחר בעיירה דרוזדוביץ', היו נמנים על חבורת אמי (רופא יהודי ועורך־דין לא היו בעיירה באותה תקופה). כולם דיברו פולנית. וכשנתאספו בערבי־החורף בביתנו, קראו ספרים פולניים, וביניהם את הפואימות של אדם מיצקביץ'. לא הרבה נשאר בזכרוני מקריאה זו, שהקשבתי לה. רק תמונה אחת מספר־החזון "דזיארי" (הקבצנים) של מיצקביץ' נקבעה במוחי ובלבי, תמונה של ליל ציפיה למשהו איום העתיד להתרחש, והקבצנים מביעים את פחדם במשפט חוזר:

שקט, פחד מלחש פה...
מה יהיה פה, יתרחש פה?

אחותי נהנתה, כמובן, מאוד מחבורה זו. דרוזדוביץ, הצעיר שבחבורה, נמשך אחריה, וגם הוא מצא חן בעיניה. מן הספרים שקראתי בפולנית כבר ידעתי על אהבה ומצלצול־קולה של אחותי, כשהיתה פונה אל דרוזדוביץ, הבינותי כי צומחת כאן אהבה. אולם היא לא הבשילה. דרוזדוביץ ומשפחתו היגרו לאמריקה. ואמא, לאחר נסיונה המר שהיה לה עם בתה בניו־יורק, לא הסכימה שאחותי תינשא לדרוזדוביץ ותהגר אתו. גם אחותי לא נעצבה הרבה אחרי אהבתה הראשונה הזאת.

לאמא לא היה פנאי לטפל בי לאחר שגדלתי וחדלתי לחלות.

משק-הבית וחבורת מכריה גזלו ממנה את כל זמנה. כשהייתי תינוק סיפרה לי סיפורים, אבל לא נשאר בלבי כל זכר מהם. גם בית אבא שלה בלובלין ועל "החוזה מלובלין" ועל ר' אלימלך מליז'נסק, שהזכירה את שמם לפעמים, לא סיפרה. וכך גם אבא, שהיה מזכיר לפעמים תכופות ובחיבה רבה את שמו של ר' שלמה פוזנר ואת בנו, שהשתתף בהתקוממות הפולנית של 1863 ונפל באחד הקרבות, — לא היה מספר כלום על הימים שעברו, וגם לא על הישיבה שלמד בה בקוחארי, המושבה היהודית על־יד פלונסק, שיסד פוזנר. כל זה נודע לי אחר־כך, כשגדלה התעניינותי בדברי ימי יהודי פולין. וכשסיפרה אמא על פטירתו של "החוזה מלובלין" ביום שמחת תורה, כשביקש להקביל את פני המשיח היורד — לפי שגילו לו — מן השמים. ולא זכה לעלות לקראתו ונפל ומת, היה אבא מלגלג ואומר: בימי חייהם של אבא ואמא לא ידעתי כלל, מה גדולים האוצרות של היסטוריה, הווי ואגדה, שהיו שמורים בזכרונם.

ג

אבא היה ראציונליסטן. בלמדו אותי תורה לא סיפר לי אף אגדה אחת מאוצר האגדות התלמודיות על האבות, על משה ומלחמותיו על נפש עמו שיצר, על מותו על סף הארץ שאליה הוביל את דור המדבר ארבעים שנה. הוא לא ידע לנטוע בלבי אהבה לעבר הקדום, לעורר התעניינות בעלילות הגבורה והסבל של אבות־אבותי. עוד בילדותי הרגשתי כי חסר משהו בנאמנותו לדין ובשמירה על המסורת. השבתות והחגים נשמרו בביתנו כהלכתם, אבל משוללות היו נשמה יתירה זו, המכניסה בהם את השירה המיוחדת, החודרת ללב הילד ונחרתת עמוק בזכרונו. לא שמעתי מפי אבא אף ניגון אחד. הברכות, הקידוש והאגדה בליל ה"סדר" נאמרו ונקראו בקול פשוט ובהברה רגילה ובמהירות, שנקנתה על ידי הרגל של שנים. אמא, שעבדה קשה בערבי שבתות וחגים, רחצה כל גופה עם גמר עבודתה, כאילו ניטהרה ונתקדשה, לבשה בגדי יום־טוב, ערכה את השולחן, הדליקה נרות ובירכה עליהם. מוכנה היתה לקבלת שבת ויום־טוב. ואבא היה לפעמים הולך למניין להתפלל או מתפלל בבית, והיה מתיישב בכיסאו ומקדש על החלה. רק בחג היה מקדש על היין בעמידה ולא היה דורש שנעמוד גם אנחנו. חוש הטקס החגיגי והרגשת הנשמה היתירה והחגיגיות זרים היו לו, ההבדל בין החול והחג היה קטן.

רק בימים הנוראים גברה בביתנו אוירה של חג וקדושה. אמא היתה לובשת שמלה לבנה מקושטת תחרים, שהיתה שמורה אתה מיום כלולותיה, והולכת לבית־התפילה, ואבא גם הוא היה פושט את החול של כל הימים ולובש קדושת חג. הוא היה לוקח אותי למקום התפילה ומעמידני על ידו. אולם התפילה לא משכה את לבי, ומראה בית־התפילה, המלא יהודים עטופי טליתות החוזרים אחרי החזן בקול המולה, לא עורר את רגשותי. לא ארכה השעה והתחמקתי ממקומי על יד אבא ויצאתי החוצה. לא זכיתי לאותה חרדת הקדושה והתרוממות הרוח, שקראתי עליהן אחר־כך בסיפורים ובזכרונות.

הרגש שגבר והלך בלבי עם השנים להווי הדתי שנשמר בביתנו היה בו משום הקלת ראש. הרגשתי שאין בכל אלה אלא הרגל, מצות אנשים מלומדה. וכשהכרתי את אחיו הצעיר של אבא, שהיה רופא והיה נוהג בביתו אחרת ממה שנהג אבא, נתבררה לי הסיבה, שהשליטה את החול על ביתנו. מובן שדבר זה לא נתברר לי בתקופת ילדותי בפלונסק, אבל נדמה לי שבאותה תקופה הרגשתי את הדבר הרגשת־מה. אבא היה מספר דברים מקוטעים על עזרתו, שהושיט לאחיו הצעיר ממנו בשנים רבות, שיפרוץ מכתלי בית המדרש ויעבור למרחב שמחוץ לד' אמותיו. דודי התחיל מתכונן לגימנסיה בהיותו בן י"ח שנים, עמד בבחינות למחלקה השמינית, גמר אותה ונכנס לא לאוניברסיטה של וארשה, שנקראה — בית־הספר הראשי, אלא למוסד הרפואי הצבאי בפטרבורג. הכריעו בוודאי נימוקי שיחרור מן הצבא. באותה תקופה של מלכות אלכסנדר השני היה יהודי צעיר, שעזב את כתלי בית־המדרש וקנה השכלה, על־פי רוב מתקבל בזרועות פתוחות ונהנה מעזרה. אפשר שבגלל עזרה זו, שניתנה בצורת סטיפנדיה, בחר דודי במוסד הרפואי הצבאי. אחיו של אבא גמר את חוק לימודיו בהצטיינות ונכנס לצבא. הוא שירת בו במשך שנים ועלה מדרגה לדרגה, וכשצריך היה להתמנות גנרל, הציעו לו שיתנצר. דודי סירב ועזב את הצבת בדרגת אלוף, התחתן וקיבל נדוניה והתחיל עובד בווארשה כרופא מנתח.

כל זה סיפר אבא לא פעם בבית, ומתוך גאווה. וניכר היה מנעימת הסיפור, שאילו היה אבא צעיר כאחיו היה הולך בדרכו. אלא שגילו ועול המשפחה וצרות הנישואים הראשונים עצרו בעדו, והוא נשאר בעולמו הצר. לפני ילדיו פתח את שערי העולם הרחב.

חוג ידידיו ומכריו של אבא זר היה לי. אבא לא היה מביא מהם הביתה אלא לעתים רחוקות. אף שמותיהם לא נשמרו בזכרוני, פרט לקרובנו שלום גרינבוים ואביגדור גרין, למשפחת צמח. על תלמידי ה"קולוקוטקה", כלומר, אותו ה"חדר" שנוסד על־ידי אבא ולימד בו ר' חיימל, שאבא היה מזכירו בחיבה ובהערצה, ועל חברי החברה "שוחרי חכמה ותושיה", לא שמעתי ולא כלום. משער אני שרבים מהם עזבו את פלונסק לאחר שהוצאו על־ידי בית הספר הנ"ל מעולמם הצר. מיחסם של אחדים מהם לאבא, שהיו מבקרים הוריהם בפלונסק בימי ילדותי, יכול אני לשער, שהם זכרו לו לאבא את חסד לימודם בחדר ה"קולוקוטקה". על מלחמותיו נגד החסידות ובעד ההשכלה לא אהב אבא לספר, כשם שלא סיפר על מאמריו נגד רבנים, שעיוו את הדין בענייני גטין ועגונה, ועל מאבקו להשיב את הצדק על מכונו. מצאתי את מאמריו של אבא ב"המליץ" רק כשחיטטתי בניירותיו לאחר מותו.

אבא לא היה מחסידי "הצפירה" של סוקולוב ואת מאמריו שלח ל"המליץ". כשרציתי לחתום על עתון עברי, המליץ אבא על "המליץ" אף־על־פי שגיליונותיו היו מגיעים לערי פולין רק ביום השלישי לאחר הופעתם, ו"הצפירה", שיצאה בווארשה — ביום השני. ב"הצפירה" לא ראה עתון לוחם לצדק, ובעורכיה לא ראה אנשים עזי־נפש שלא יסתגלו לחסידים. מבין הרבנים דיבר בהערצה על ר' יהושע מקוטנא. בצדיקים ובבעלי־מופתים זילזל, וכן בכל האמונות הטפלות, שהיו נפוצות עוד באותם הימים לא רק בין פשוטי העם. היה אוהב לספר, כי פעם עבר בלילה על־פני בית־הכנסת ושמע שקוראים לו בשמו לעלות לתורה. לפי אמונת העם היתה קריאה זו סימן מובהק למותו הקרוב של הנקרא. אבא לא ניבהל אלא ענה: "עמי ארצות, כלום אינכם יודעים שאסור לכוהן לבוא בין המתים, ואני כוהן."

מניח אני שראה בצער רב, איך אני משקיע עצמי בקריאת ספרים פולניים. ספרו של מרדכי אהרן גינצבורג על נפוליאון לא פתח לפני את עולם הספרות העברית, ובספריתו של אבא לא היו ספרים דומים לו, וספרי החכמה ב״מאור עיניים״ ו״עקידת יצחק״ וכדומה, ואפילו ״שירי תפארת״ של וייזל לא היו חומר מושך לב נער בן תשע ועשר.

כך נעזבתי לנפשי. ביקרתי בבית־הספר, קראתי ספרים פולניים, שמצאתי בספרית אמא, והתרוצצתי בעיירה עם חברים ולבדי. איש לא הדריכני בקריאתי. איש לא שאלני, להיכן אני מתרוצץ ועם מי. מובן מאליו, שהאווירה בבית וחיי המשפחה וצרותיה הקטנות והגדולות, השיחות ששמעתי והנוהג שראיתי — כולם השפיעו עלי. אבל לא ״חונכתי״ ולא הודרכתי.

בבית־הספר למדתי והצטיינתי. לא עלה לי הדבר בקושי. הייתי מהיר־השגה ובעל־זכרון. הקריאה בספרי הרפתקאות ומסעות וגם בסיפורים היסטוריים מתולדות פולין וצרפת, מכיבוש אמריקה ומלחמות אדומי־העור — העשירה את ידיעותי והרחיבה את אופקי והעמיקה את רגשותי. מצאתי בין הספרים הפולניים ספר קטן ומצויר — סיפורי התנ״ך הגנוזים מעובדים לילדים. קראתי אותו בעניין רב והוא חיזק בי את זכר הדברים שלמדתי מפי אבא ועוד הוסיף עליהם. השכלתי העברית לא היתה פחותה מזו של חברי, שלמדו ב״חדר״ לאחר גמר לימודם בבית־הספר. ספרי קופר ודיומה, אויגן סיו, ואלטר סקוט, דיקנס, ויקטור הוגו ואחרים, ספרי קראשבסקי, רזבוסקי ואחרים, נוסף על שירי מיצקביץ׳ וסלובאצקי, שנקראו בביתנו בהתאסף חבורת אמי, העשירו את ידיעותי הכלליות בדברי ימי פולין וצרפת ובמלחמות־החירות של העמים המדוכאים. גיבוריהם לקחו את נפשי, עוררו בי חיבה לפולנים, שנלחמו על זכויותיהם, לצרפתים, עזי־הנפש ועליזי הרוח ואוהבי החופש, השפיעו על חלומותי ושאיפותי. כששאלוני באותם הימים, מה אני רוצה להיות כשאגדל, הייתי עונה בגאווה ילדותית ובהתפארות:

״אדמירל של הצי הצרפתי!״ — ותשובתי היתה מעוררת, כמובן, צחוק של רצון וחיבה. הרגשתי בכך והייתי מתמלא גאווה.

יצא שמי בעיירא כשל ילד־פלא כמעט. סיפרו בבית שבהיותי בן שש ולומד בשנה הראשונה בית־הספר, ביקר בו מפקח לבתי־הספר העממיים וכתב בספר־הביקור, שנתקל בילד בעל כשרונות גדולים וידיעות רבות, שעורר בו חשש שמא תזיק התפתחותו השכלית לבריאותו. אחיין הבחורות גוזיק, שנמנו על חבורת אמי, עורך־דין שבא לביקור או ניסה להשתקע בעיירה, שמע עלי וסיפר לשופט העיר. ופעם אחת עצרו בי שניהם ברחוב ונכנסו אתי בשיחה על קורות פולין. הם נהנו מתשובותי ושאלוני על המלך האחרון של פולין, סטניסלאב פוניאטובסקי. עניתי בלי לחשוב הרבה, שהוא היה בוגד. בתשובתי זו כבשתי את לבותיהם הפאטריוטיים. אלמלא הסיפורים בבית, ספק הוא, אם הדברים היו נשמרים בזכרוני. אבל אמא ואבא שמעו עליהם מפי מכריהם, וסיפרו למכריהם בנוכחותי, וכך נקבעו בזכרוני, מפיהם.

בזכרוני שלי נשמרו דברים ומעשים אחרים לגמרי.

על יד עיירתנו זרם נחל ששמו היה פלונקה, אולי משום שהעיירה נקראה בשם פלונסק, ואולי להפך: העיירה נקראה על שם הנחל. בימי הקיץ היתה כל האוכלוסיה היהודית מתרחצת בנחל על־יד הגשר בתוך העיירה. אמא היתה לוקחת אותי אתה כשהייתי קטן. בגדי־רחצה לא היו ידועים בפלונסק, והנשים התרחצו בכותנת־לילה. כשגדלתי עברתי לעזרת הגברים, ואבא, שהיה גם הוא בין המתרחצים, השגיח עלי. התחלתי ללמוד לשחות. זמן רב לא הצליח הדבר בידי. עד שפעם הרחקתי ללכת בנחל והרגשתי לפתע שהמים כיסוני. עיני היו פקוחות. ראיתי את השמש דרך המים והיא ירוקה. תקף אותי פחד והתחלתי מכה במים בידי וברגלי עד שצפתי על פניהם. כך נתגלה לי סוד השחיה, שלא יכולתי לגלותו בעזרת כדורים נפוחים. למדתי לשחות. כשסיפרתי את הדבר בבית, באו אמא ואחיותי אל

מהווי העיירה בפולין: יהודים בשוק

הגשר, שבקרבתו נמצא מקום הרחצה לגברים, והיו עומדות ומביטות ומתפלאות, איך אני שוחה במים הרבים של הפלונקה.

היו לי ימי־החופש בקיץ לשחייה ולשעשועים במים ובחול, שעל שפת הנחל. שעות ישבתי חליפות במים ועל החול. הייתי יוצא מן המים מרוחץ ונקי, מתפלש בחול ומתלכלך כולי וחוזר אל המים, טובל ושוחה, וחוזר חלילה. פעם שלחה אותי אמא לקנות להם לארוחת הבוקר. יצרי משכני אל המים, להתרחץ ולשחות קצת, ואחר־כך אמרתי לשוב עם הלחם הביתה. אך כשנכנסתי אל המים הקרים והמענגים, נשכחה שליחותי מלבי. התחלתי נוהג כדרכי: שוחה ויוצא ומתפלש בחול וחוזר למים ושוחה ושוב יוצא ומתפלש. ביליתי בנעימים שעות על שעות, ובבית חיכו לי עד בוש. כשעברו כמה שעות ולא חזרתי, התחילו דואגים לי והלכו לחפשני, ומצאוני על שפת הנחל עליז וחסר־דאגה. איני זוכר אם נענשתי ואיך, על כך שהרעבתי את אמא ואת אחיותי. אולם שנים רבות הזכירו לי אחיותי את עווני ורוע־לבי וחוסר־דאגתי לאמא.

גם את היער הכרתי באותן השנים. נהגנו בבית־הספר לחוג את גמר השנה. הוטל על תלמידי הכיתות הגבוהות לקשט את חדר־הלימוד בענפים, בעלים ובפרחים. היינו הולכים ליער, שנמצא בקירבת העיירה, מטפסים על עצים, אוספים ענפים בעלי עלים, פושטים בשדות וקוטפים פרחי־בר, שוזרים זרים מעלי הצפצפה ותולים בחדר הלימוד ומכסים את הכתלים ענפים מפיצי־ריח היער והשדה. נעמה עלינו ההליכה ליער ושמחנו מאוד לאפשרות זו שניתנה לנו, לטפס על עצים גבוהים ולבלות שעות אחדות ביער. היינו מתרוצצים, צועקים ומעוררים את ההד, מתחבאים איש מרעהו ומחפשים איש את רעהו בקולי קולות ומקשיבים להדים המתעים.

לא התידדתי עם חברי בבית־הספר. רק שמותיהם של שלושה מהם נשמרו בזכרוני: דרוזדוֹביץ, אחיו של אותו בחור, שנמנה על חבורת אמי ועורר בלב אחותי הבכורה אהבה ראשונה; ליאון רוזנבלאט, שקיבלתי ממנו מכתבים בהיותי בכיתות הגבוהות של הגימנסיה, והשלישי רוזנברג, שאיני זוכר ולא כלום עליו ועל מעשיו.

עם נערים פולניים היו לי פגישות של קרב. ברחוב שגרנו בו בשנותינו האחרונות בפלונסק התנשא בית־התפילה הקאתולי בעיירה. ומאחוריו גבלו שדותיו ברחוב יהודי, שהיה יוצא אל רחוב בית־הכנסת. בזמן מסויים, ואיני יכול לקבוע, אם היה זה בקיץ או באביב ואיך הגענו לכך, היתה מתאספת חבורה של נערים, יוצאת אל השדה שמאחורי בית־התפלה, ושם המתינה לה חבורה של נערים פולניים. התחיל קרב באבנים. האבנים הנזרקות מכל צד לא היו מגיעות ולא היו פוגעות. ומשני הצדדים לא העיזו להתקרב לצד ה"אויב". "המישחק" הזה, ששיחקנו בימי השבתות, נהג שבועות אחדים עד שפסק. ודאי מישהו מן השכנים השגיח בדבר ונבהל לתוצאותיו, אילו היתה אבן פוגעת בחלון של בית התפלה. הוא גרש אותנו, ובזה הציל את העיירה ואותנו מאסון.

בפגישת־קרב שניה הייתי לבדי. בקצה העיירה, בואך לבית התפלה הפרבוסלאבי, נמצא צריף גדול של מכבי אש מתנדבים ועל ידו מכשירי התעמלות. ילדי הפולנים היו מחבבים מאוד את המקום והיו מתעמלים במכשירים שעמדו בו. גם אני מצאתי את המקום טוב. פעם אחת באתי ומצאתי חבורה של ילדים פולניים מטפסים על הסולמות. עולים ויורדים בלוח משופע. רציתי גם אני ליהנות מן המכשירים ומתענוגות ההתעמלות. הילדים לא הרשו לי והגיע הדבר לידי מכות. אחזתי בעמוד ולא זזתי מן המקום. פני ואפי נשרטו עד זוב דם. בסופו של דבר גברה החבורה וברחתי מפניה. שבתי הביתה ואמא נבהלה, כשראתה אותי ופני מכוסים בדם. כשרחצה אותי ניחמתיה, שאלה הם פצעי־כבוד, סימני גבורה, ואין להצטער עליהם. אמא נוכחה לדעת שאין אלה אלא שריטות ונרגעה; ואחר־כך סיפרה בצחוק על פצעי־הכבוד שלי, והיו הדברים לשם־דבר בבית.

הגיע לעיירה תיאטרון יהודי נודד. איני זוכר אם אמא ביקרה בתיאטרון ולא לקחה אותי אתה, או שחשבה לפחיתות־כבוד לה לחזות בהצגה "ז'ארגונית„. מובן מאליו, כי על לבו של אבא לא עלתה המחשבה "הזרה", שהוא ילך לתיאטרון, המציג הצגותיו להמון העם. אולם אותי משכו דוקא הצגות אלה. ראיתי ילדים רבים מסתובבים סביב הצריף של מכבי־אש מתנדבים, בו הציג התיאטרון מחזותיו. ראיתי שהם אינם קונים כרטיסים ומתגנבים אל האולם. כסף לקנות כרטיס לא היה לי. כמובן, לא העזתי לבקש מאבא או מאמא כסף לקנות כרטיס לתיאטרון, ולא נשארה לפני אלא דרך הילדים, שהצליחו להתגנב לאולם. עשיתי איפוא כמוהם. השמירה בכניסה לאולם לפני ההצגה היתה מעולה ואי אפשר היה להתגנב בין הנכנסים, מפני שדרשו מכל נכנס להראות את כרטיסו. נאלצתי לנסות את מזלי לפני המערכה השניה, ולא הצלחתי. שיחק לי מזלי רק לפני המערכה השלישית.

הציגו את המחזה "שולמית". לא ראיתי את ראשיתו, אבל קסמו לי המערכות האחרונות. חזק היה הרושם של אהבתה האומללה של שולמית, שבגד בה מאהבה, על אף שבועתו הגדולה והנוראה והעדים, שהעידו נגדו, הבאר והלבנה. גם הניגונים לקחו את לבי.

ההצגה השניה היתה "בר־כוכבא". משום מה נשארה בזכרוני השיחה בין פאפוּס ולולינוס, שעוררה צחוק רב בקהל. לא הרבה הבינותי מן השיחה, אבל צחקתי עם כל הקהל. ומוזר הדבר, כי מן המחזה הזה נשאר לי רק זכרון עמום. והרי צריך היה להלהיב את דמיוני. שגבורת מתמרדים למען חירות עמם היתה קרובה ללבי מן הספרים הפולניים שקראתי. היתה זו התוודעות הראשונה עם דמותו של משיח, שניסה לגאול את עמו ונפל חלל בהגינו על מצודתו האחרונה. עד אז שמעתי רק הלצות על ימות המשיח. "כשיבוא המשיח" היו רגילים לומר, כשביקשו להדגיש שהדבר לא יקרה לעולם. והנה ראיתי דמותו של משיח חי ונלחם למען עמו ונופל חלל עקב בגידה שבגדו בו. ומי יודע, אם הכרה ראשונה זו לא השפיעה על התעניינותי בתנועות המשיחיות ועל הבנתי, שלא היו אלה נוכלים ורמאים, אלא גבורי העם, שלא הצליחו במאמציהם לגאול אותו מגלותו.

יום אחד מן הימים האחרונים לפני נסיעתנו לפלוצק, טיילתי לבדי בשדות. היה ערב של קיץ. הגעתי למקום שהפלונקה התרחבה לאגם זעיר. לא חשבתי הרבה, פשטתי בגדי ונכנסתי למים. שכבתי פרקדן על גבי ושחיתי, כשעיני תקועות בשמש השוקעת. הייתי לבדי, נפש חיה לא נראתה בכל הסביבה. לבי נתמלא הרגשה, שלא ידעתי מהי. געגועים בלתי ברורים, כמיהות נוגות. אבל טוב היה לי, כל כך טוב וכל כך עצוב. איני זוכר כמה זמן בליתי במים. שקיעתה של השמש עוררה אותי מחלומותי הנוגים והנעימים. יצאתי מהמים לבשתי את

בגדי והלכתי. אולם התמונה של נער שוחה פרקדן בנחל בין שדות ומביט אל השמש השוקעת — נחרתה בלבי עד היום הזה. כך נפרדתי מפלונסק, מן הנחל, משדותיה, מילדותי חסרת הדאגה.

ה

הגיע זמן העקירה מפלונסק. הוחלט שאכנס לגימנסיה, אבא היה אומר שיקריב הכל, כדי שאמשיך בלימודי. שאיפתו היתה שאגמור ארבע מחלקות ואכנס לסמינריון לרבנים בברסלוי או בברלין. על־יד בית הכנסת לנאורים בווארשה היתה קימת קרן תמיכה למתכוננים להיות רבנים מטיפים. אבא היה בטוח שתינתן לי תמיכה זו. העניין סודר בקלות: אחי הסכים להגדיל את תמיכתו ולשלם בעדי שכר לימוד.

רחוב יהודי בפלוצק

אמא ואחיותי צריכות היו לעבור לפלוצק בדיליז'נס, שיצא מהעיירה בלילה, ואבא ואני — עם שקיעת השמש, בעגלה טעונה רהיטים וכלי־בית. ספה הועמדה לרוחב העגלה מאחורי מושבו של העגלון, ויכולנו לשבת וגם לשכב עליה. נתמלאתי גאווה, שהוטל עלי להילוות אל אבא ולשמור בלילה על רכושנו. מי יודע, מה יוכל לקרות ביערות, שדרכם עבר הכביש מפלונסק לפלוצק. דמיוני התחיל מצייר תמונות שונות, שבהן הראיתי את עוז רוחי וגבורתי.

מאחותי, תלמידת הגימנסיה, נודע לי אחר־כך מה נעימות היו שעות הפרידה מן המכרות והמכרים, שבילו אתן עד שעת יציאת הדיליז'נס. היא דיקלמה לפני החבורה משירי המשוררים הפולניים, והם נהנו והיללו אותה מאוד. אולם לא קינאתי בה; ידעתי שמילאתי יחד עם אבא תפקיד חשוב: שמרנו על רכוש המשפחה.

בפלוצק עמדתי בהצטיינות במיבחן למחלקה הראשונה, אולם הוכנסתי למכינה מפני ההגבלות, שהוטלו אז על בני היהודים בכניסתם לגימנסיה. הימים שבהם פתחו לפני ילדי יהודים צמאי־השכלה את שערי בתי־הספר והאוניברסיטאות כבר לא היו אז. נפל פחדם של יהודים משכילים על הממשלה. כולם היו חשודים, שמא יצאו מהפכנים דומים לאלה, שהשתתפו בתנועות המהפכניות והתנקשו בחיי אלכסנדר השני, קיסר רוסיה, עד שהרגוהו. מספרם של ילדי היהודים בגימנסיות של פולין ותחום המושב נקבע לעשרה אחוזים, ולכן נאלצתי להכנס למכינה, אף־על־פי שעמדתי בבחינה למחלקה הראשונה בהצטיינות, בשעה שכל בלתי־יהודי היה מתקבל למחלקה זו אף־על־פי שידיעותיו היו מספיקות בקושי. ההגבלה ותוצאותיה היו ידועות לי מכבר ולא עשו עלי רושם: זו היתה המציאות, איש לא ידע אז, אם יחול בה שינוי ומתי.

כניסתי למכינה פתחה לפני את שערי הגימנסיה. זכות של־בכורה היתה לתלמידי המכינה, וגם ליהודים בתוכם, לעבור למחלקה ראשונה בלי בחינות, אם כמובן, לא היו בין הנחשלים בלימודיהם. וילדי היהודים בגימנסיות באותה תקופה של הגבלות לא היו בין הנחשלים רובם ככולם.

ידיעותי, שרכשתי לי בבית־הספר העממי בפלונסק, עלו בהר־בה על אלה שנדרשו במכינה. הרגשתי עליונות לגבי חברי, והיא שהכשילה אותי באחד השיעורים הראשונים. הקשבתי לתשו־בותיהם של התלמידים לשאלות המורה. התפלאתי מאד, שחברי מתקשים בתשובות על שאלות קלות ופשוטות. והנה ענה ילד אחד תשובה טיפשית כל כך, שלא במתכוון פרץ מפי צפצוף עז. המורה (שמו עוד שמור בזכרוני: מילונוב) נתכעס לשמע הפרעה חצופה כזאת, שלא נשמעה כמותה בכתלי הגימנסיה, ושאל: מי ציפצף? מי התחצף עד כדי כך? הילדים נבהלו, אבל איש מהם לא קם ולא פתח פיו. המורה התחיל לאיים על כל המחלקה בעונשים קשים. קמתי ואמרתי: "אני ציפצפתי, ושלא במתכוון. הדהימה אותי התשובה ששמעתי ופרץ הציפצוף מפי". אך הודאתי לא הצילה אותי מעונש קשה. המורה פסק, שאשאר במחלקה לשעתיים לאחר גמר הלימודים, ורשם ביומן ציון רע מאוד ברוסית ופחות רע בהקשבה, שקידה והתנהגות. הרגשתי עלבון צורב: הציפצוף פרץ מפי נגד רצוני, הודיתי

על פשעי, והנה נהג המורה באכזריות נגדי! נשארתי בכיתה לבדי, לאחר שעזבו אותה החברים בשאון של שמחה. בא השומר וסגר את הדלת. שעתיים ישבתי גלמוד ונעזב, שקוע במחשבות נוגות, מה יאמרו הורי? בוודאי הם דואגים לי ואינם יודעים, מה הסיבה לאיחורי. ודאי יחפשוני, ישאלו את חברי, אולי יבואו לגימנסיה וישאלו, מה קרה לי. מה גדולה חרפתי! ומה עוללתי? האומנם כבד עווני כל־כך? והורי יצט־ערו ויענשוני גם הם, וגם ידאגו שמא ישנאני המורה ויראה בי חצוף שאין לו תקנה. עגמת נפשי גדלה והלכה.

חששותי לתגובת הורי לא נתאמתו. אמא דאגה קודם כל להאכילני. ואבא עם אמא גם נזפו בי וגם ריחמו עלי. הם הבינו לנפשי יותר מן המורה הפדגוג, שנפגע מציפצופי. אולם מאותו יום נתנדפה הרגשת עליונותי במחלקה. ימי לימודי במכינה עברו עלי בשלום. ידיעותי הספיקו לגמרי ולא היה צורך, שאשקוד ביותר על לימודי. יכולתי להתמסר למשחקים ולקריאת ספרים מן הספריה של אמא, שלא נמצאו לה קונים בפלונסק, כשם שלא נמצאו לספריה העברית של אבא.

מול דירתנו ישבה משפחה פולנית של שופט בעיירה קרובה לפלוצק, שהודח ממשרתו בגלל השקפותיו הלאומיות הפולניות. אשתו היתה קאתולית אדוקה ושני בנים לה, תלמידי הגימנסיה, במחלקה ראשונה ושניה, ועוד ילדה קטנה. סיפרו עליהם שהיו עשירים וירדו מנכסיהם. שם המשפחה, סטאנקביץ, היה היסטורי, של בית־אצילים בליטא. במשפחה זו נתחנך חברי למחלקה, ובזכותו נתוודעתי לשני הבנים ולכל המשפחה. לאב המשפחה לא היתה שום עבודה, ולאחר שאכלו את שיירי־רכושם, התחיל המחסור מציק. בתקופה שאני מספר עליה לא כלו עדיין כל התקוות וגם המחסור עדיין לא ניכר כל כך בביתם. נתיידדתי עם שלושת החברים והיינו משחקים יחד בחצר הבית, שהיתה רחבה ומתאימה למשחקים בצוותא. נצטרפו אלינו עוד נערים מן הסביבה, כולם פולנים, ואני היהודי היחיד ביניהם.

בתקופה זו, ראשית שנות התשעים של המאה התשע עשרה, יצאה הטרילוגיה המפורסמת של שנקביץ' "באש ובחרב" "המבול" ו"האדון וולודיובסקי", שהקיפה את תקופת מרד חמילניצקי והמלחמות והפלישות שהתחילו בעקבותיו. היה זה ספר על מפלות ונצחונות, על גבורה והקרבה מתוך אהבת מולדת שבסופה הצילה את פולין מכיליון גמור. היה זה באותם הימים ספר נחומים ועידוד, לאחר התבוסה בהתקוממות של 1863. בלענו כולנו את הספר ונתרשמנו ממנו כל־כך שהתחלנו מחקים במשחקינו את גבוריו. היינו בונים מבצרים, נחלקים לכובשים ומגינים; היינו מתקינים לעצמנו חרבות־עץ ועורכים קרבות בחצר הבית. כשגדל מספרנו נפרדנו לשני מחנות, ועברנו לערוץ שבין הגבעות בסביבתה של פלוצק. מצאנו שם מערות בשיפועי הגבעות והיו לנו למקום־מחבוא ולמצודות. אני נתמניתי סגן מפקד־מחנה, שבראשו עמד נער קשיש שלא היה תלמיד הגימנסיה שלנו, ושמו פאיבסקי.

כדי לזיין את המחנה נחוץ היה כסף או קרשים. כסף לא היה לי ולא יכולתי לפנות לאבא או לאמא, כי ידעתי מה המצב במשפחתנו, שאין כסף לצרכי משחק. ולא היה נעים לי, שאינני יכול להשתתף בדבר חשוב כל־כך כזיון המחנה, והבטחתי שאמצא קרשים.

בפלוצק גרה המשפחה גולדה, שעסקה באותה תקופה במסחר בעצים לבניין. אבי־המשפחה אברהם גולדה היה גיסו של אבי בנישואיו הראשונים. הידידות בין אבא ובין המשפחה לא נפסקה עם מות אשתו הראשונה וגם לא לאחר שנשא לאשה את אמי. ולא רק עם הגיס, אלא עם כל בניו, שכיבדו מאוד את אבא. בדירתו של אברהם גולדה נערך מניין, ואבא היה מתפלל בו ומשמש למתפללים מורה־הוראה בדיני התפילה. הייתי לפעמים מצטרף לאבא בביקוריו בבית גיסו לשעבר. הייתי מבקר במחסן העצים הגדול שהיה להם, והפקידים היו מכירים אותי ומרשים לי להתרוצץ בחצר המחסן. עלה על דעתי, שאוכל לקחת מן הקרשים המתגוללים בחצר המחסן ואפשר לקחתם גם בלי לשאול רשות.

ואמנם, יום בהיר אחד נכנסתי אל החצר ולקחתי לי קרש נאה לעשות חרבות. אחד הפקידים ראה אותי, ומשום מה לא עצר בי מיד, אלא סיפר את הדבר לאדוניו והוא מסר על־כך לאבא.

קשה לתאר, מה גדול היה צערו וכעסו של אבא. הביאני לדין לפני בעל המחסן. שאלוני, איך מלאני לבי לגנוב קרש מחצר המחסן? הרי מה שעשיתי אינו אלא גניבה, כי לא ביקשתי רשות מהפקיד השומר על החצר. עניתי שלא ידעתי כי קרשים קטנים, המתגוללים בפינות החצר, נחוצים ונחשבים ואסור לקחתם בלי רשות. וכן סיפרתי, לשם מה לקחתי את הקרש. אך טענותי לא נתקבלו ונגזר עלי שאשיב את הקרש הגנוב. ראיתי שאבא מלא צער ובושה בגלל המעשה שעשיתי. הוא לא הרים עלי יד, אלא דרש בכל תוקף שאחזיר את הקרש. הוא הבין שהעונש הגדול ביותר הוא בשבילי ההכרח לפנות אל חברי בדרישה, שישיבו את הקרש. ואני הייתי מוכן להתגבר על הבושה, אולם חששתי, שמא עשו מן הקרש חרבות ולא אוכל להחזירו. מה יהיה אז?

לא היתה ברירה אלא למהר אל החבר, שהיה ממונה על כלי־הזין, לספר לו הכל ולבקש שיחזיר לי את הקרש. לאושרי

יצחק גרינבוים, תלמיד גמנסיה, 1899

עוד היה שלם, וחברי הבין למצב ולא הכביד עלי כלל אלא החזיר את הקרש, ואני הבאתיו למחסן ומסרתיו לשומר. מעשה הגניבה הזה נחרת בלבי עד היום, ובייחוד צערו הגדול של אבא.

המשחק בצבא איבד את חינו בעיני, אולם לא הפסקתיו ועוד השתתפתי בקרב גדול בערוץ שבין הגבעות. אפשר שלאחר קרב זה קרה הדבר ששימש מיפנה בחיי.

ישבתי פעם אצל המפקד שלי בפתח ביתו. שוחחנו על עניינינו, ואיני זוכר איך נתגלגלה השיחה ל"שאלת היהודים". פאיבסקי היה גלוי־לב וגם חשבני לאחר מן המחנה, פולני לכל דבר. הוא אמר לי, שהוא מחבב אותי מאוד, אולם את היהודים הוא שונא. לא עניתי לו, אלא פרצתי בבכי וברחתי ממנו ולא נפגשתי אתו עוד. הרגשתי כי קרה לי דבר איום, וכי אין לי מקום בין חברי, שביליתי אתם שני קיצים במשחקים. לא ידעתי בבירור את הסיבה, ואילו שאלוני לא הייתי יכול להסביר בדיוק, מה מרחיקני מהם. אולם הרגשתי, שאינני שייך עוד לחברתם. כאילו הבינותי, שאינני יכול להיות היהודי החביב היחידי מבין יהודים שנואים. משבר עמוק נתחולל בנפשי. פניתי לאבא וביקשתי ממנו שימצא לי מורה טוב לעברית, כי ברצוני ללמוד את השפה. כבר היו לי שיעורים — אחד משומרי הגימנסיה הזמינני להיות מורה לבנו ושילם לי רובל וחצי, שהיה אז סכום גדול בעיני. אבא לא שאלני מה קרה לי, ושמח מאוד לבקשתי. לאחר ימים אחדים הודיעני, כי המורה שמואל פנזון, שהיה מפורסם בעיר כמורה טוב, הסכים ללמדני עברית, אלא שיש לו פנאי רק בשעה מאוחרת בערב — מעשר עד אחת־עשרה. הסכמתי לשעה זו, ושמחתי מאוד, שהוא דורש רק רובל וחצי לחודש, סכום שיכולתי לשלם בעצמי ממה שהשתכרתי בשיעורי אני.

התרחקתי מחברי הפולניים והתקרבתי אל חברי היהודיים. נכנסתי לעולמו של עמי, להיכל זכרונותיו, מלחמותיו, סבלותיו ותקותיו. נתבגרתי בן רגע, כאילו המשא הכבד של צער עמי וצרותיו ירד פתאום על כתפי.

תמה ילדותי.

2. אבא שלי

בן זקונים הייתי לאבא. לפי חשבוני היה בן 56 כשנולדתי, אולם מלא כוח ומרץ על אף הצרות שעברו עליו בימי חייו.

הוא היה בן לרב מתנגד, שלא קיבל עליו מרותם של הצדיקים, אשר שלטונם גבר באותה תקופה על המוני היהודים בפולין ורבניהם. על אביו ועל יוחסי משפחתו לא סיפר לי מעולם. לפעמים שאלתיו על אבותיו. היה עונה לי ברצון: אבי היה רב וסבי — מלמד. מלמד? — הרהרתי — ולפני עיני עמדו תמונותיהם של מלמדים שראיתי בפלונסק ובפלוצק וחדלתי להפציר בו שיגלה את "היחוס" שלנו.

והנה במקרה נודע לי דבר לפני זמן מה מפי קרוב, שהביא אלי מכתב מרבו של אירגון יוצאי שרפץ באמריקה בדבר ספרו על חידושי תורה. הוא הראה לי הקדמה לספר זה ובה מצאתי ידיעות על משפחת אבי. לפי הידיעות האלה מוצאה מפרנקפורט שעל נהר מיין בגרמניה ומקור שמה הוא, כפי שהיה נהוג בגיטו של עיר זו, בשלט שעל הבית: "גרינער בוים" — מזה גרינבוים. על יד הבית של משפחת אבי עמד בית שעליו היה רשום "ווייסה רוזה" וממנו השם ווייסרוזה, הוא שמו של אותו רב, נכד של אחת מאחיות אבא, שנישאה לרבה של שרפץ אשר ירש, כנראה, את כסא הרבנות של סבא שלי. את קרובי, בעלי שם משפחה זה, הכרתי בהיותי תלמיד הגימנסיה בפלוצק. הם היו סוחרים בביצים, שהיו קונים בכפרים ומוכרים למוציאי סחורות מפולין לגרמניה. כולם ניספו בימי השואה פרט לאותו רב בעל הספר. ניצל מהם רק אחד היושב כעת בבני ברק.

בהקדמה לספר הנ"ל מסופר, שהמשפחות גרינבוים ווייסרוזה עברו לפולין בסוף המאה הי"ח, כפי הנראה. בעיירה שנשתקע בה אבי המשפחה היה הוא ידוע כתלמיד חכם וקרוי בשם מ"צאצאי רש"י", כלומר התייחס על רש"י. בנו, סבא שלי, היה מפורסם כעילוי, ור' שלמה פוזנר, גביר ומשכיל מפורסם בתקופת פאסקביץ, לקח אותו לביתו כמורה לבניו. מסיפורי אבי ידעתי, שהיה קשר בינו לבין ר' שלמה פוזנר, שהעריצו מאד. לאחר פטירתו של אבא בזקנה מופלגת הצצתי לדרכונו ומצאתי לתמהוני הרב רשום בו — קרסטיאנין (איכר). לא יכולתי להבין איך קרה הדבר, שאבא, בן רב, נרשם בספרי האוכלוסיה היהודית כאיכר. העניין נתברר לי, כשהתחלתי מרחיב ידיעותי בתולדות יהודי פולין בתקופת שלטונו של פאסקביץ, בימי הצאר ניקולאי הראשון, שהוכתר מלך פולין.

ה"גזירה" לגייס יהודים לצבא הרוסי, לשירות של עשרים וחמש שנים, לא חלה על פולין. לכן לא ידעו בה את תוצאותיה הטרגיות; את ה"חוטפים" לפי פקודות ראשי הקהילות ואת ה"קנטוניסטים". אולם, כשחויבו תושבי מלכות פולין וביניהם גם יהודי פולין בשירות הצבא, הוקטן זמן השירות לעשר שנים ושוחררו מחובת השירות אלה מהם שעברו להתיישבות חקלאית באחוזות של עשירי היהודים. גדולי הרבנים פירסמו כרוז לטובת התיישבות זו וחובתם של היהודים, בעלי האחוזות, להקים בהן מושבות. ר' שלמה פוזנר, שהיתה לו אחוזה בקרבת פלונסק — קוכארי שמה — היה בין המעטים שנענו לקריאה. הוא גם הקים במושבה ישיבה ונראה הדבר, שאבא למד בישיבה זו ונרשם בין המתיישבים בה ובספרי האוכלוסיה נמנה עם האיכרים.

בימי חיי אבא לא בא דרכונו לידי ולא יכולתי לשאלו, מה פשר השתייכותו למעמד של איכרים, שהיו באותה תקופה צמיתים ועובדים לטובת אדוניהם "הפריצים". על המתיישבים היהודים לא חל, כמובן, חוק הצמיתות. אולם ידעתי מסיפורי אבא על קשריו עם ר' שלמה פוזנר ועל יחסי ההערצה אליו. חשבתי שמקור היחס הוא בדעותיו של אבא, שהיה משכיל פעיל, בין אלה שנשארו בתוך תחום חייהם של היהודים ושאי־פתם היתה להפיץ השכלה עברית ולהקל את עול הדין. ר' שלמה פוזנר שימש להם דוגמה. עשרו ויחסיו עם הפריצים ועם הרשות לא הוציאוהו מתחום חיי עמו ולא עשוהו מתבולל,

השואף להתמזגות עם העם הפולני, לשונו, תרבותו ושאיפותיו המדינית. אדרבא, הוא נפל קרבן לפקידות הפולנית, שהאשימה אותו בתקופת ההתקוממות של 1830/31 בעבירות נגד השלטון ובבגידה.

את הדברים האלה לא שמעתי מפי אבא. הוא לא סיפר לי על חייו ופעולותיו, על סבא הרב, שנרדף ע״י החסידים בהיותו רב בנאשילסק ושרפץ, שתי עיירות קרובות לפלונסק, ועל יחסיו עם ר׳ שלמה פוזנר. רק פעמים אחדות תוך כדי שיחה שמעתי, שהפקידים הפולניים הם שחיבלו ביחסים בין יהודים לפולנים בתקופת המרד והשלטון העצמי שלאחריו. זכר צרותיו של ר׳ שלמה פוזנר השפיע, כנראה, על דעותיו.

אבא שמע פולנית, היה מבקר בתיאטרוני וארשה והיה משתתף בשיחות בביתנו על מחזות שונים ושחקנים מפורסמים, אבל קשה היה עליו הדיבור הפולני. רוסית לא הבין כלל. נתפרסם כתלמיד חכם, אולם לא רצה ללכת בדרכי אביו ולעשות את הרבנות מקור פרנסתו. מקצוע מסויים לא היה לו. עסק בעסקים שונים, ובעיקר במתן עצות לשואלים שהיו להם ענינים בערכאות. היהודים האמינו בחכמתו ובהבנתו כל דין, שהרי תלמיד חכם היה ובקי בפירושי הלכה. את דיני פולין והקודכס של נפוליאון הראשון, שהיה לחוק לפולין מימי נסיכות וארשה, לא למד, את לשונות השלטון לא ידע, ורחוק היה מעסקי תיווכים בין יהודים השואלים עצה לבין הפקידות הפולנית והרוסית, וממילא לא ידע לתווך במתן השוחד כדרכם של ״בעלי־יועצים״. אף על פי כן נמצאו יהודים, שהיו מאמינים בתבונתו והיו פונים אליו בשאלות משפטיות, בסכסוכים וכיוצא באלה.

אשתו הראשונה היתה ממשפחת גולדה, שעלתה לגדולה בראשית המאה החולפת. היא ילדה לו ילדים רבים, שרק אחד מהם נשאר בחיים, ומתה ממחלת לב בהיותה צעירה לימים. בתקופה זו חלה פעילותו של אבא בפלונסק (פלינצק). הוא אירגן חברה ל״חכמה ותושיה״, שהקימה ״חדר״, בו לימדו לא רק גמרא אלא גם תנ״ך ודיקדוק. שיטת הלימוד של הגמרא היתה ליטאית, שיטת הפשט. לשם זה הזמין תלמיד חכם מפורסם, ר׳ חיים פיליפובר מפלך סובאלק, שהיתה עליו השפעת רבני ליטא, והוא שהטביע את חותמו על החדר החדש. על יד החדר נתקיימה ספריה, שאת שרידיה ראיתי בימי ילדותי ובחרותי, בהיותי תלמיד גימנסיה בפלוצק. היו בה ספרי השכלה מתקופת ברלין ווילנה וגם ספרי פילוסופיה של ימי הביניים: עקדת יצחק, חובת הלבבות ועוד. את רוב הספרים תרמתי בהסכמת אבי לספריה הציונית, שיסדתי על יד האגודה הציונית הראשונה בפלוצק.

החברה ל״חכמה ותושיה״, החדר, שהיה מבשר החדרים המתוקנים של תקופת ההתעוררות הלאומית, והספריה, נקראו בפי יהודי פלונסק בלעג ״קולוקוטקה״. בשם זה עבר להיסטוריה מוסד תרבותי עברי ראשון, שרוח חדשה שררה בו. כששמעתי שם זה מפי אבא ויהודי פלונסק אחרים לא שאלתי מי ומדוע קראו לו כך, כשם שלא שאלתי דברים רבים שצריך הייתי לשאול, אילו היתה דעתי כשהייתי צעיר נתונה לעבר, אך מחשבותי היו אז פנויות לעתיד. עכשיו, כשעבר זה נעשה יקר ללבותינו מאד, מפני זוהר הקדושה והגבורה הקורנת מעלייתם של יהודי פולין בתקופה האחרונה והשמדתם בימי מלחמת העולם השניה, איני יכול לסלוח לעצמי, שלא שאלתי את אבא על קורות חייו ופעולותיו והסתפקתי בפירורי דברים ורמזים.

אבא רחוק היה מהרעיון, שמחובתו היא לספר לבנו את כל מה שעבר עליו ומה שראה בימי חייו הארוכים ומה פעל. בבית היה לרוב שותק מעיין בספר או בעתון. אולם בחברת אנשים בני דורו היה אוהב לשוחח, להתווכח ולספר. שומעיו היו מקשיבים לדבריו ומצאו בהם ענין רב. בימי ילדותי ובחרותי היו לי ענינים אחרים, שנראו לי חשובים יותר, וכשהייתי עם אבא בחברת מכיריו לא הקשבתי לשיחות אלא באוזן אחת ולמקוטעין.

כשעזבתי את החדר לאחר יום אחד של לימוד, התחיל אבא מלמד אותי בעצמו. לא עורר בי חשק ללימוד. רחוק היה מהשירה שבסיפורי המקרא, לא הלהיב את דמיוני ואף לא נטע בי אהבה לתוכן.

בהנהגת ביתו שמר על הדין ועל המנהג, אף שהקל בהם מאוד. אולם את רוחם, וביחוד את השירה הנובעת מהם, לא ידע להבליט. אף ניגון אחד לא שמעתי מפיו. איני זוכר שהיה מזמזם פעם. את ה״קידוש״ בשבת וביום טוב היה אומר בלי כל ניגון וכן את ה״הגדה״ בפסח. אולם לא היה שכלתן יבש משולל רגישות. עד היום זוכר אני שבכינו יחד, כשקראנו בספרו של מרדכי אהרן גינצבורג את תולדותיו של נפוליאון הראשון והגענו לתיאור מותו בשבי הבריטי באי הילנה הקדושה.

למדתי בבית ספר ממשלתי לילדי יהודים, שנפתח בפלונסק ביוזמת אבי. על פי החוק היו שלטונות החינוך מחוייבים להקים בית ספר מיוחד לילדי יהודים, לפי בקשתם של יהודים משלמי מס חינוך שמספרם נקבע בחוק. אבי אירגן הורים במספר הדרוש ובפלונסק הוקם בית ספר, בן שתי מחלקות. בתכנית הלימודים של בתי ספר אלה נכללו גם לימודי הדת והשפה העברית, במידה הדרושה לקריאה ולהבנה בתפילות, כמובן. למעשה, לא נלמדו הלימודים האלה כלל. היהודים לא דרשו אותם והמורים, גומרי סמינריונים ממשלתיים, רובם לא ידעו בעצמם את השפה העברית, ואם ידעו לא רצו ללמדה בכלל וכחלק של הדת בפרט. היהודים לא ביקשו בבתי ספר ממשלתיים את לימוד לשון הקודש והדת, לפי תכנית השלטונות הזרים. גם הקמת סמינריון מיוחד למורים יהודים לא ביקשו, והשלטונות הרוסיים לא חשבו על כך כלל.

אבא ראה בבית ספר עממי זה פרוזדור לגימנסיה. לא פעם שמעתי ממנו, שיעשה כל מה שבכוחו כדי שאמשיך בלימודי. שאיפתו היתה שאגמור ארבע מחלקות של גימנסיה ואכנס לסמינריון לרבנים נאורים. הוא היה בטוח, שאקבל סטיפנדיה מן הועד לחינוך רבנים נאורים, מכון יהודי פולין, שהיה קיים ליד בית הכנסת לנאורים שברחוב טלומצקה בווארשה.

אף־על־פי־כן לא דאג הרבה לחינוכי הדתי. הבית שלנו התנהג, כאמור, כדת וכדין. היה זמן שאמא לבשה פאה נכרית. אולם כשנמאס עליה הדבר והורידה אותה, לא התנגד אבא. כבר הזכרתי שהיה מקיל גדול. בשאלות שנשאל ע״י אמא היה פוסק תמיד לקולא. אולם היה מתפלל שלוש פעמים ביום כדין, והיה דורש גם ממני שאתפלל בבוקר, אולם לא הכביד עלי. היה לוקח אותי בשבתות לבית הכנסת ואחר־כך ל״מניינים״ שהתפלל בהם. כיוצא בזה לימדני את התנ״ך, אבל כשראה,

שאין ברכה בלימודי — חדל. כסף לשלם למורה, שילמדני במקומו, לא היה לו.

הפרנסה מ״עצות״ לא הספיקה. הוא ניסה במסחר ולא הצליח, וכן במלמדות. הישועה באה מידי בנו מנישואיו הראשונים, שהיה כבר משתכר יפה כפנקסן. הוא קצב לנו סכום חדשי למחיה ואז רווח לו לאבא.

הסכום הספיק בקושי, ולא פעם שמעתי שיחות בין אמא ואבא בדבר כסף הדרוש להכנת השבת. תשובותיו של אבא היו תמיד: מה אעשה לך, כשאין לי. אולם בבית לא היתה העניות מורגשת. זה כבר היה סוד הנהלתה של אמא.

כאביו הרב נלחם אף הוא בחסידות. היה לועג לסיפורים על המופתים של הצדיקים. אמא, שהתייחסה אל החוזה מלובלין, היתה מספרת על פטירתו, כי הוא נפל ממרומים, בצעדו מחלון ביתו בשמחת תורה לקראת המשיח, שלפי חשבונו צריך היה לבוא באותו יום. אבא היה מסביר מיד, שודאי היה בגילופין מרוב שמחת התורה ונפל מחלונו. כשהיה מקרה, ורב פסק דין עוול בעניני גיטין או עגונה, היה מתייצב במערכה נגד הפוסק. בין ניירותיו של אבא מצאתי גליונות ״המליץ״, שנדפסו בהם מאמריו נגד רב שהחמיר, לדעתו, בפירוש הדין. ראה בזה עוול ודרש צדק ולא דין.

אבא היה מקוראי ״המליץ״. ב״הצפירה״ זלזל. פשרנותו של סוקולוב, שנהג זהירות רבה לגבי החסידים והאדוקים, לא היתה לפי רוחו. אולם ברבות השנים נחלשה גם נכונותו לקרב. כשהתעוררה תנועת חיבת ציון נצטרף אליה. בדין וחשבון של הוועד האודיסאי מצאתי את תרומתו, אף על פי שחסר לו תמיד כסף למחיה. זוכרני, בתקופת ההתעוררות של סוף שנות השמונים התחילו הצעירים שהיו מבאי ביתנו לומדים עברית. אפשר באה ההתעוררות הזאת בהשפעתו של אבא. ילד הייתי וזוכר אני שהמורה בבית הספר שלמדתי בו היה מתהלך בשעת ההפסקה הגדולה ושונה ״פקוד, פקדתי. . .״.

כשקרבו ימי כניסתי לגימנסיה החליט אבא לעבור לפלוצק. אחי הגדיל את התמיכה החדשית וע״י כך נתאפשר הדבר. עמדתי בהצטיינות בבחינות למחלקה הראשונה, אולם נכנסתי למכינה, מפני ההגבלות שנהגו אז לגבי יהודים. עם כניסתי לגימנסיה הוקל מעלי עול המצוות עוד יותר. אבא לא הכביד עלי, אולם כשמלאו לי שלוש עשרה שנים לימדני להניח תפילין. זמן מה הייתי מניח אותן. כשחדלתי, עבר על המעשה בשתיקה.

אולם כשנכשלתי במעשה־ילדות, שהוגדר על ידי המאשימים בשם גניבה, לא חס עלי אבא ונהג אתי בחומרה יתרה. קרה לי דבר ביש. שיחקתי עם חברי מישחק חיילים. על כל משחק הוטל להביא סכום מסויים, כפי יכולתו, לקניית עצים, מהם עשינו לנו חרבות. לא יכולתי לפנות לאבא או לאמא שיתנו כסף למטרה זו, כי ידעתי שאין להם. בושתי לגלות את הדבר לפני חברי. לגיסו של אבי, אברהם גולדה, היה מחסן של עצים. לא פעם עברתי על ידו וראיתי שמתגלגלים קרשים קטנים וגדולים בחצר. יום אחד נכנסתי ולקחתי קרש, שנראה לי מתאים לעשות חרב ממנו. איש לא היה באותה שעה בחצר. אולם פקיד אחד ראני וסיפר לבעליו. הדבר הגיע לאבא. הוא ציווה עלי, שאחזיר את הקרש. אך כבר מסרתי אותו למפקדי ובושתי לבקש שיחזירוהו לי. להמרות את פי אבא לא העזתי. לאשרי לא הספיקו לעשות ממנו כלי מלחמה והשיבוהו לי.

כשהבאתיו הביתה ציווה עלי אבי שאחזיר אותו לפקיד שעל החצר. עשיתי גם זאת. אז הביאני אבא לפני גיסו והציגני ככלי מלא בושה. שמעתי דברי מוסר בוטים ומעליבים. נתחוור לי שחטאתי חטא איום — בגנבה.

לא נענשתי עונש גופני, הושפלתי עד דכא. זמן רב לא יכולתי למצוא לי מקום ולהרים עין אל מכרי. אבא לא חס עלי ואף אמא לא ביקשה רחמים עלי. עד היום זוכר אני את המעשה הזה. בכל פעם, שנזכרתי בו בימי ילדותי ובחרותי, רעדתי מבושה, אף בימים שכבר הבינותי, כי מעשה ילדות היתה העבירה שנכשלתי בה. כה גדולה היתה עלי השפעת העונש המוסרי שהענישני אבא.

גדולה היתה שמחתו כשפניתי אליו באותה שנה וביקשתי, שימצא לי מורה עברי שילמדני. הוא לא שאלני מה קרה לי, מדוע פתאם נתעורר בי חשק ללמוד עברית. הבטיח שימצא מורה טוב ומילא את הבטחתו. המורה העברי, שמואל פנזון, שנתפרסם בעיר כמורה מצויין, הסכים ללמדני וקבע את שיעוריו בעשר וחצי בלילה — זמן אחר לא היה לו. ושכר זעום קבע לעצמו — רובל וחצי לחודש, כי סיפרו לו, שאת השכר שאני מקבל בעד שיעורי שלי, אני מקדיש לתשלום למורה עברית. מאז החלה קירבה יתירה ביני לבין אבי. הוא הרגיש, שהפעם לא תרחיק ההשכלה את בן זקוניו מהעם היהודי, חייו, סבלו ותקוותיו. הוא הבין, שחל מיפנה עמוק בהכרתי, שנרתעתי מהטמיעה אשר על מפתנה כבר דרכה רגלי. נסיון מר היה לו בבחינה זו עם אחיו, שהיה צעיר ממנו בעשרים שנה ובעזרתו קנה השכלה ועבר לעולמם של הפולנים. דודי זה עמד בבחינה למחלקה השמינית של הגימנסיה, גמר אותה בהצטיינות, ולמד רפואה באקדמיה הצבאית לרפואה בפטרבורג. לאחר מכן שירת בצבא כרופא. בדרגה של אלוף עזב את הצבא, אף על פי שהציעו לו דרגה של גנרל, בתנאי שימיר את דתו. סירב וחזר לוארשה והתחיל עובד כרופא מנתח פרטי. הוא התעניין זמן מה בשאלות לרפואה וההיגיינה ובתחיקה הדתית היהודית, וב״הצפירה״ הופיעו מאמריו, ביניהם מאמרי פולמוס נגד דעותיו של ד״ר י. ל. קצנלסון. אולם התרחק מעולמם של היהודים. לא הצליח אבא גם עם בנו היחיד שנשאר לו מנישואיו הראשונים. גם הוא לא עמד בפני הזרם של טמיעה והתבוללות, אף על פי שבילדותו למד ב״קולוקטקה״. והנה בן זקוניו, שלא הצליח לעורר בו חשק ללימודים העבריים ושחרר עצמו מעול המצוות וההרגלים הדתיים על אף מאמציו, חזר והתמסר בכל לבו ללימוד השפה העברית וספרותה, התחיל קורא עברית ובכספו שהרוויח בשיעוריו קנה ספרים עבריים וחתם על ״המליץ״. היה בזה מעין שילומים לאכזבותיו של משכיל עברי, שהרס במו ידיו את הסכר וראה מתוך צער רב ורפיון רוח, כי זרם המים החזק גורף את חניכיו ואת הקרובים לרוחו ואין בכוחו להושיע.

מטבעו היה אבא סגור־לב ולא גילה את רגשותיו, ומיום המיפנה ברוחי הרגשתי ביחסו אלי חמימות שלא ידעתיה קודם. הוא סלח לי את זלזולי במצוות, שעמל לשוא להרגילני בהן, ושמח כשפעם בשיחה לבבית גיליתי לו שאני מקבל עלי לצום בתשעה באב, שהוא יום אבל לאומי ולא דתי. עדיין לא התמרדתי אז. הלכתי בימי החגים ל״מנין״, שהיה בביתו של גולדה גיסו, ואחרי מותו — בבית בנו של גולדה, שלמד בבית הספר לרבנים בוארשה, לא גמר אותו ונעשה סוחר מצליח,

אולם לא שינה ממנהג אביו והחזיק ב"מנין". אבי שימש בו כעין רב וקבע את הדין בסדרי התפילות. לאחר שהגעתי לבר־מצווה שיתף אותי בברכת הכהנים. כשמרדתי בעול הדת והמצוות, מתוך הכרה שבשלה בי לאט לאט ולאחר שאבדה לי אמונתי בלי מאבק פנימי וסבל, — לא עשה אבא דבר כדי להשיבני מדרכי. רק פעם גרמתי לו צער רב, כשגיליתי בשיחה אתו שאבדה אמונתי לחלוטין והריני כופר בעיקר. לא ניסה לייסרני בדברים, אבל לא הבליג על רגשותיו והבינותי עד כמה גדול כאבו, שבנו הגיע עד כדי כך. איני זוכר את פרטי שיחתנו אלא את הרושם שעשו עלי יסוריו שלא יכול להסתירם.

אז הבין, שתקוותיו לשלחני לסמינריון לברסלוי ולראותי מכהן בוארשה, או בעיר גדולה אחרת בפולין, כרב לעדת הנאורים — נגוזו לגמרי.

בהיותי במחלקה הרביעית נתברר לי שאגמור את הגימנסיה ואכנס לאוניברסיטה, למחלקת הרפואה, כמובן, שהרי באותה תקופה של הגבלת זכויותיהם של היהודים להשכלה גבוהה, רק הרפואה נשארה כמקצוע מפרנס ליהודים. התנחם שאלך בדרכי דודי ואפשר שגם אהיה עוזרו בבית החולים הקטן שבנה. אולם איכזבתי את שניהם. נחמתו היחידה היתה ציונותי ועבודתי בתנועה.

אבא הגיע לגבורות. בגיל השבעים עוד היה נוסע לפלונסק בעגלה לילה שלם. היה לו מגרש, שמי שהוא תפס אותו, ואבא היה מתדיין אתו על זכותו. כל ימי ילדותי עד היכנסי לאוני־ברסיטה טיפל במשפטו עד שזכה בו. זו היתה מלחמת חייו. לאחר שניצח בה ועברו ימי השמחה נוכח שלא נשתנה שום דבר בחייו ובחיי המשפחה, כי הסכום שקיבל בעד המגרש כבר היה באותם הימים לא רב — ארבע מאות רובלים. אז כאילו נתרוקנו חייו מכל תוכן. הילדים הלכו בדרכים שבחרו בהם, והזקנים נשארו גלמודים בפלוצק. מצאנו אני ואחותי, שמוטב להעבירם לוארשה. אבדה לו לאבא סביבתו שהוקירה אותו. וארשה שלו לא היתה קיימת עוד. הזקנה השתלטה עליו יותר ויותר. לא יכול לקרוא עוד, וההתנוונות מתוך זקנה התחילה גוברת והולכת. וצר היה, צר מאד, לראות התנוונות זו.

יצחק גרינבוים

חמישים השנים האחרונות של יהדות פולין

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה

בראשית אוגוסט 1914 פלשו צבאות אוסטריה לדרומה של פולין והתקדמו עד לובלין. אותה שעה פשט לגיונו של פילסודסקי לקלצי והתחיל מעורר את האוכלוסין למרד. בווארשה הלכה בינתיים ונתחזקה תנועת פינוי השלטונות הרוסיים וגיוס מהיר של עתודות הצבא.

הצבא הרוסי נתרכז ליד לובלין ועבר להתקפת־נגד עצומה, היכה את הצבא האוסטרי, שנסוג לגאליציה. גדודו של פילסודסקי נאלץ גם הוא לסגת מקלצי. צבאות רוסיה, שנתרכזו בברלין, פלשו לגאליציה והגיעו תוך קרבות למצודת פרשמישל. גדוד גרמני פלש לקאליש, עשה בה שמות, כאילו רצה להוכיח להם לפולנים, מה צפוי לה לאוכלוסיה, ממנו.

מצרפת באו אז ידיעות רעות. הצבא הגרמני, שרוכז ברובו נגד צרפת, פלש לבלגיה הנייטראלית. הפרת הנייטראליות השפיעה על ממשלת בריטניה, שתאסור מלחמה על גרמניה ותצטרף לצרפת. חילותיה של זו האחרונה לא יכלו לעמוד בפני לחץ הגרמנים שהתקדמו במהירות ונסוגו עד למארנה. גבר אז הלחץ על רוסיה, שתשנה את תוכניתה. לחץ זה התחיל עם כניסת הגרמנים לבלגיה. הממשלה הרוסית השתמטה, אך בסופו־של־דבר נכנעה. שני מחנות שחנו ליד מלווה וקובנה פלשו לפרוסיה והתקדמו לקראת הגרמנים, נאלצו לשלוח תגבורת לפרוסיה ובעזרתה הונחלה תבוסה שלמה לשני מחנות הרוסים שנסוגו לבסיסיהם. בצרפת נערכו צבאות גרמניה על־יד הנהר מארנה. פאריס ניצלה. צרפת התאוששה והגבירה מאמציה בקרבות. התקדמות בזק של הגרמנים נעצרה. התחילה מלחמת עמדות.

כל ההתפתחות הזאת שינתה את פני המלחמה. גאליציה נכבשה על־ידי צבאות רוסיה לאחר כניעת מבצר פרשמישל, והרוסים הגיעו עד מבואות קראקוב. כאן נעצרו והובסו על־ידי מחנה גרמני, שבא לעזרתם של האוסטרים.

הצבא הרוסי נסוג לעבר הסאן. אותה שעה פלשו מחנות צבא גרמניה לפולין והתחילו מתקרבים לווארשה ונפתח הקרב על פולין.

השלטונות הרוסיים חזרו לווארשה (פרט לאוניברסיטה הווארשאית). עם ביטול הפינוי נתפרסם כרוזו של המצביא העליון, הנסיך הגדול ניקולי ניקולייביץ, דודו של הצאר. בכרוז זה נקרא העם הפולני לשתף מאמצים במלחמה באוייב הגרמני, שהיה פורץ בימים קדומים מזרחה, כובש ארצות סלאביות וכופה עליהם את דתו, לשונו ותרבותו. הוזכר בו, בכרוז, הניצחון המכריע על המיסדר הגרמני ליד גרונוואלד, בה נעזרו הפולנים בגדודים רוסים. הכוונה היתה לרוסים הלבנים, שליטא השתלטה על ארצם בימי נסיכיה הראשונים ובהתאחדה עם פולין נצטרפה לחילותיה בכל כוחותיה.

בשנים 1964—1965 פרסם יצחק גרינבוים ז"ל סידרת מאמרים בעתון "על המשמר" בשם "יהדות פולין בחמשים השנים האחרונות" או "חמשים השנים האחרונות של יהדות פולין". החיבור מתחיל בתקופה מפרוץ מלחמת העולם הראשונה ב־1914, והיה בדעתו שיגמר במאורעות של עד 1964. למעשה, נפסקת הרציפות ההיסטורית של המאמרים באמצע שנות השלושים. כמנהיגה של יהדות פולין עד לפרוץ מלחמת העולם ב׳ הכיר גרינבוים הכר היטב את יהדות פולין על כל בעיותיה, וגם את עמדתם של שליטי הארץ לבעיות אלו. לכאורה, נראה (גם לפי הכותרת של סידרת המאמרים) שגרינבוים התכוון לדון במכלול הבעיות של יהדות פולין ולאור ההתפתחות המדינית־חברתית של הארץ. יש בחיבורו תמונה חלקית בלבד גם של השנים שקדמו לשואה ולחורבן של יהדות פולין. יש לציין, שגם בהכירו היטב את נושאי המאמרים לא כתבם מתוך גישה של היסטוריון מובהק, אלא כמנהיג שפעל וחי את התקופה מקרוב והרגישה על בשרו.

המאמרים סדורים כמעט באופן כרונולוגי, אך יש בהם גם סטיות מן הסדר שהיו דרושות לשם גיבושן של שלל הבעיות מבחינת הנושאים. לפיכך, שינינו מן הסדר של הופעתם בעתון. מרוב גודש הנושאים והבעיות נמצא גם עירוב דברים שונים במאמר אחד, אף אם בדרך כלל הקפיד המחבר ז"ל שלא לסטות מן הנושא. אכן, אל לנו להתעלם מן הקשיים במלאכת הטיפול בעניינים הסטוריים ומסובכים במסגרת הצימצום וההגבלות שהטיל על עצמו בעבודתו זו.

בעזבונו של גרינבוים ז"ל נמצא גם חיבור גדול ומקיף על ה"גולה היהודית בפולין" מראשיתה עד התקופה של השואה והחורבן. לצערנו לא הגיעה עוד השעה לפרסומו.

(פרקי המאמרים, בעיבודו ובעריכתו של א. אלפרין, פורסמו ב"טאג־מארגן־זשורנאל" ניו־יארק, ב־1971)

המערכת

המצביא העליון הרוסי קרא לעם הפולני להוציא מנדנה את חרב גרינוואלד, ולשבור את עוצמת גרמניה, אז יתאחדו שוב חלקי פולין המבותרים, ולפולין המאוחדת — בגבולות האימ־פריה הרוסית — תוענק שלטון עצמי, בתנאי שתכבד את זכויות המיעוטים הלאומיים: או־אז תזרח שוב שימשה של פולין.

כרוז זה, שנגע בזכרונות היסטוריים יקרים לפולנים, כוונתו היתה להרגיע את צרפת. אותה שעה פורסם כרוז לתושבי גאליציה המזרחית, שבישר התאחדותה עם אחיהם שברוסיה. זו היתה מטרת המלחמה העיקרית של האימפריה הרוסית.

הדמוקראטים הלאומיים, שנשארו נאמנים לדמובסקי ולמדי־ניותו, ראו בכרוזו של המצביא העליון הבטחה מחייבת, שתוציא את פולין לדרך־המלך, המובילה לעצמאות. היא גם תשפיע על בעלות־בריתה של רוסיה, בריטניה וצרפת, שישתחררו מפחדם לנגוע בבעית פולין, שלא לפגוע ברגשותיהם של שליטי האימ־פריה הרוסית.

ערב המלחמה נפגש דמובסקי עם הוועד־הלאומי העליון, שהוקם בגאליציה והציע לקבל אוריינטאציה אחידה על אנגליה. הוא לא הצליח לשכנע את יריביו, שהאמינו בנצחונה של גרמניה במלחמה זו וברצונם לחזק את אוסטריה על־ידי איחוד גאליציה המערבית עם פולין הקונגרסאית ליחידה שלישית בקיסרות, לצידן של אוסטריה והונגריה. לשם מעמד עצמאי כזה, בגבולות האימפריה האוסטרית־הונגרית־פולנית, היה הוועד הלאומי העליון מוכן לוותר על הכיבוש הפרוסי ועל מזרח גאליציה האוקראינית, כשם שדמובסקי וסיעתו ויתרו לשם איחודה של פולין — המבותרת ליחידה מדינית — על חבלי בילורוסיה ואוקראינה, שהיו בידי פולין לפני חלוקתה הראשונה וגם על מזרח גאליציה.

אלה היו חשבונות מדיניים, ששימשו סלע מחלוקת בין שני המחנות הפולניים, אולם עמוק בליבותיהם של השניים קיננה האמונה בנס שיתרחש, אם המלחמה תימשך ויצטרפו לשני המחנות גם מדינות אחרות, ובראשן ארצות־הברית, בהן נתאר־גנו אזרחיה הפולניים, עם הפסנתרן המפורסם איגנאצי פאדרב־סקי בראש. הם ניצלו את קשריו ופירסומו, כדי להשפיע על ממשלת ארצות־הברית לטובת פולין.

אחדות הרגשות הביאה למעין הסכם לבבות בין שני המחנות, שלא החריפו את ריב האוריינטאציות, וביחוד לא קמו נגד מפעלו המזוין של פילסודסקי, עד כדי־כך, שמנעו את פירסום התגובות על המאסרים והגירושים ההמוניים לפנים רוסיה ואף לסיביר.

לעומת זאת, התרכזו הלאומיים־הדימוקראטיים בהפצת עליליות־ריגול וגרמו לדיכוי היהודים בפולין הקונגרסאית ובגאליציה גם־יחד.

המלחמה נגד רוסיה הצאריסטית עוררה בחוגי היהודים בגרמניה ובאוסטריה מחשבות, שהגיעה השעה להציל את יהודי פולין מרשעותם של הרומנובים ומשטרם. זכר משפטו של בייליס בפרשת עלילת־הדם, עורר באותן הארצות בנוער היהודי — ובעיקר הציוני — התלהבות למלחמה, בה (כפי שהאמינו) תוכ־רע רוסיה הצאריסטית וישוחררו היהודים מעולם מלכות הרשע.

בגרמניה הוקם באותו זמן ועד מיוחד, למען יהודי המזרח ובראשו התייצבו ד״ר בודנהיימר, ראש הקק״ל; הפרופ׳ ד״ר אופנהיימר וד״ר זוברנהיים.

ההנהלה הציונית, שבין חבריה נמנה גם נחום סוקולוב וד״ר צ׳לנוב, שלחה לוועד זה את נציגה. היו לו, לוועד, קשרים עם משרד החוץ ועם מטה הצבא הגרמני. הוא גם עיבד לביצוע תוכנית דמיונית על הקמתה של מדינת לאומים גדולה, שתשמש חיץ בין רוסיה והמערב, ובה יתאחדו יהודי פולין ויהודי תחום־המושב, ויחד עם הגרמנים יהוו את הגורם המכריע במדינת־הלאומים הזאת. יוענקו להם, ליהודים כמו ליתר עמי המדינה שיוויון אזרחי מלא, וזכויות לאומיות רחבות. תוכנית זו לא נדונה באופן רציני בשום משרד ובשום חוג בעל השפעה, אולם היא הביאה לידי כך, שבפולין הקונגרסאית, שנכבשה בידי גרמניה בשלהי השנה הראשונה למלחמה — דנו ברצינות בשאלת מעמדם של היהודים כחטיבה לאומית מיוחדת, שצריכה ליהנות משוויון־אזרחי מלא ומזכויות מיעוט־לאומי — בתחום הדת, הקהילה, החינוך והתרבות.

כשפלשו צבאות גרמניה ואוסטריה לפולין נתפרסם כרוז ליהודים, מטעם המפקדה הראשית של הצבאות המאוחדים. הכרוז, שהופץ גם ביידיש ובעברית, פנה ליהודים ובישר להם את שיחרורם משושלת הרומנובים הפושעת: הבטיח להם יחס הוגן מצד הצבא, ותשלום בכסף מלא בעד הסחורות, שהחיילים והצבא יקנו מהם; דרש אמון למפקדות, שישגיחו כי לא יבולע ליהודים.

הכרוז הזה הגיע, כמובן, לידי משרד־המודיעין הרוסי וגרם להתערבות חברי הוועד־הפועל הציוני מרוסיה, שדרשו במפגיע כי נציגה של ההסתדרות־הציונית — ושל הציונים בכלל — יעזבו את הוועד למען יהודי המזרח.

אותה שעה כבר התחילו מאשימים את היהודים בפולין ובגאליציה בריגול לטובת גרמניה ואוסטריה, ובמעשי־איבה נגד רוסיה. דרשו חברי הוועד־הפועל ברוסיה שההסתדרות־הציונית תכריז על יחסה הנייטראלי במלחמה הנטושה באירופה, בה חי רובו של העם היהודי במדינות הנלחמות, וכי שומר העם היהודי על הלויאליות האזרחית בכל אחת מהן.

כרוזו של המצביא־העליון לצבאות רוסיה לא נתקבל בהת־להבות, כפי שציפו לה בפטרבורג. הכול ידעו, שהמצביא־העליון אינו מוסמך לחייב את הקיסר ואת ממשלתו, אולם הפנייה במלחמה נגד אויב משותף, ההבטחות שניתנו בפרהסיה לאיחוד חלקי פולין המבותרים — העידו על מגמה ואולי גם על תוכנית. אין לזלזל איפוא בכרוז ויש להשיב עליו בידידות — החליטו בציבור הפולני הפעיל. סוף־סוף, רוסיה קשורה עם צרפת ובריטניה הגדולה, והללו חוששות לקרע בין חצר־המלכות והמוני העם הרוסי ולהחרפת שאלת פולין, והיו רוצות לראות שינוי במדיניות־הפולנים בכלל, ולגבי פולין בפרט.

כך הסבירו עתוני הדמוקראטיה־הלאומית את ערכו הרב של כרוז הנסיך הגדול, ניקולאי ניקולאייביץ, והכריזו על יחס של אהדה לצבא הרוסי, שהתחיל מתרכז בפולין.

הוועד האזרחי המרכזי הוקם בראשית המלחמה מתוך תקווה,

שהגיעה השעה לתפוס את השלטון במדינה, אך לעת־עתה אירגן את העזרה לניזוקי המלחמה ולסובלים מפעולות ההרס; בראשו התיצבו מנהיגי הדמוקראטיה הלאומית, ואמני הברית עם רוסיה; הוזמנו אליו שני יהודים מתבוללים כדי "להכשיר" את הוועד בעיני האופוזיציה הרוסית והממשלית של אנגליה וצרפת. בעלי האוריינטאציה האוסטרית של ממשלה שתקום, כמובן, לאחר תבוסת הצבא האוסטרי וכיבושו וירדו למחתרת.

בעתונות היהודית שררה מבוכה בימי התקדמות הצבא האוסטרי ללובלין ועם סימני הפינוי של השלטונות מוורשה. אולם, כשפורסם כרוזו של המצביא־העליון, הגיבה עליו העתונות בשמחה, מתוך הדגשת אמונתה, שגם המיעוט הלאומי היהודי נכלל במושג הכללי של מיעוט לאומי, שזכויותיו יובטחו בפולין המאוחדת.

המטה הראשי לא שם־לב למאמרי העתונות היהודית, אולם העתונים של סיעת דמובסקי — ובמיוחד העתון הזול המיועד להמונים "דווא גרושע" (שתי פרוטות) — פתחו בהסתה נגד היהודים, המרשים לעצמם לסלף את הכרוז של המצביא־העליון. אין הכרוז מתכוון — הסביר בזעם — ליהודים, אלא למיעוט לאומי סלאווי ולבני הדת הנוצרית. אל יתיימרו היהודים שדואגים להם. נתונים הם בידי העם הפולני לשבט או לחסד...

במאמר זה ניתן האות: פולין הוצפה בגל של עלילות על יהודי העיירות, העוסקים כביכול בריגול לטובת הגרמנים; המקבלים את חייליהם בסבר פנים־יפות, משוחחים אתם בלשונם־הם הקרובה לגרמנית; מספקים להם מזונות, ובכלל — משתפים איתם פעולה; סיפרו באוזני קצינים רוסיים מעשיות על העברת זהב לגרמנים בארונות־מתים, על קווי חוטי־עירוב שאינם אלא חוטי טלפונים סודיים, בהם מודיעים לגרמנים ידיעות על הצבא הרוסי ותנועותיו...

בסיפורי מעשיות כאלה עסקו הכול: העירוניים, אנשי עיירות, בעלי אחוזות עתונאים ואנשי החברה הגבוהה.

תוצאות כל הלחישות הללו, שרק חלק מהן מצא לו מקום בעתונות, לא איחרו לבוא. שלטונות הצבא הרוסי, שאמונם ביהודים בכלל — וביהודי פולין בפרט — לא היה גדול, היטו אוזן קשבת לכל הסיפורים, הלחישות והמעשיות.

החיילים מן המקומות המרוחקים שברוסיה, שלא ראו יהודים מעודם, ונתקלו בעיירות פולין ביהודים בעלי זקנים ופיאות, מדברים בלשון בלתי מובנת, מפחדים מפניהם — האמינו לכל שמועה; ובהיכנסם לעיירות יהודיות או בנסיגותיהם מהן — היו מכים ביהודים, בוזזים חנויותיהם, מתעללים בכל החשוד בעיניהם. הם הובאו לפני הקצינים והללו מסרום לבתי־דין שדה.

גדודי הגרמנים, שנכנסו לעיירה לאחר נסיגת הרוסים, היו משום־כך מתקבלים כגואלים; וכשהללו נאלצו — בנסיבות הקרב — לצאת, וקציני הגדודים הרוסיים שוב חזרו שמעו סיפורים על יחס היהודים לצבא הגרמני והיו מענישים קשה את היהודים...

"החברה היהודית הדתית"

בחמישה בנובמבר 1916 הודיעו גרמניה ואוסטריה על החלטתן לחדש את מלכות פולין. זו היתה החלטה עקרונית ולא נקבעו בה גבולותיה של המלכות וטיבה ואף זמן הגשמתה. חשדו, שאין זו אלא יצירת "פירמה", שתאפשר הקמת צבא פולני אשר יצטרף לצבא הגרמני בחזית המערבית, שבה התכוננה גרמניה להתקפה רבתי בכיוון חדש, לאחר שצבאותיה נעצרו בדרך הישירה לפאריס. לאחר ההכרזה צריכות היו להינתן פקודות ביצוע, אך הן איחרו לבוא.

המאבק המסובך בין גרמניה ואוסטריה וכן בחוגי הממשלה הגרמנית ובמטה הצבא, בין מגמות שונות לגבי פתרון בעיית פולין, לא נגמר עדיין. לעומת זאת הוא נסתיים לחלוטין בחזית היהודית. יחד עם ההצהרה על הקמת מלכות פולין פורסמה חוקת החברה היהודית הדתית. בסמיכות זו שבין ההצהרה והחוקה כאילו הודגש, שזכויות היהודים בתחום הדת, החינוך והעזרה הסוציאלית לא הושארו להחלטתה של המלכות הפולנית העתידה, אלא הובטחו מראש בשעת הקמתה.

תוכנה של החוקה הכזיב את הציונים ובמיוחד את העממיים, שתלו תקוות כה־מרובות במגמתו של השלטון הגרמני ובהשפעתו של הוועד למען המזרח. בלט המיפנה, שחל בינתיים בשלטון הכיבוש הגרמני לגבי המפלגות היהודיות. האורתודוכסיה היהודית בגרמניה, שמרכזה היה בפראנקפורט, הצליחה לרכוש את אימונו של המטה הצבאי ודחתה את הוועד למען המזרח ואת המפלגה העממית ממעמדם כמקורבים לשלטונות הכיבוש. שליחיה של אורתודוכסיה זו, הרבנים קרליבאך וכהן, הצליחו להתקשר עם האדמו"ר מגור, להשפיע עליו, שיסכים לאירגון מפלגה מיוחדת בשם "אגודת ישראל" לשם הגנה על צביונו הדתי של הציבור היהודי בפולין. אגב, עוד בימי שלוט הרוסים התנהל המו"מ בין החסידים שבפולין והחרדים שבליטא, המתנגדים לציונות, לבין חרדי גרמניה מבית־המדרש שבפראנקפורט בדבר הקמת חברה עולמית, שתאחד את כל שומרי המצוות שבעולם למלחמה בעד שלטון הדת, המצוות והרבנות בחיי העם היהודי.

הגבלת ההתאגדות בכלל והתאגדות בין־לאומית בפרט, בימי שלטון הרוסים, הפריעה להקמת "האגודה" ובמיוחד להתחלת פעולותיה לפי כוחותיה ואפשרויותיה. אולם היסוד הונח וכשהגיעו לפולין שליחיהם של חרדי פראנקפורט הוכשרו התנאים להגברת השפעתם.

"ווארשעווער טאַגבלאַט" נסגר ואת מקומו תפס עתונה של האגודה, "דאָס יידישע וואָרט", שנבנה גם הוא מחסדי שלטון הכיבוש. גם המתבוללים תמכו ב"אגודת ישראל" וכמעט וחודשה הברית ביניהם, ששלטה בעבר הקרוב. הרב ד"ר כהן התפאר, כנגד האשמות עתונאי יהודי מחוץ לפולין, ש"האגודה" בפעולתה מנעה החרפת היחסים בין הפולנים והיהודים, והוסיף, שהציונים והעממיים קילקלו הכול במאבקם במועצת העיר וארשה ובדרישותיהם הלאומיות המוגזמות.

חוקת "החברה היהודית הדתית" באה כתוצאה מהשפעות אלו, ניכרו בה עוד שרידי השפעות הדרישות הלאומיות, אולם

גברה המגמה הדתית, שבלטה בעיקר בהאדרת שלטונם של הרבנים, שנעשו חברי ההנהלה בקהילות והשתתפו לא רק בדיוניה, אלא גם בהצבעות. אך הקהילה חוייבה לטפל בחינוך ובעזרה סוציאלית וזכות הבחירה הוענקה לכל יהודי, המשלם מס של מארק אחד, הצנז הכספי בוטל — אך סמלו נשאר. הנימוק לכך היה, שאין להעניק זכות בחירה להנהלת הקהילה לעניים, הנעזרים על־ידה. כן נקבע מרכז לקהילות בארץ, שייצג את היהודים לפני השלטון, ובו הוגדלה שוב השפעתם של הרבנים. בעקבות לחצם של המתבוללים, נקבע בחוקה, שהסוטים מן הקוו הדתי הכללי רשאים להקים מעין עדות מיוחדות בתוך החברה הדתית הכללית, עדות, שייהנו משלטון עצמי בענייניהן. רק החובה לטפל בענייני חינוך כללי הזכירה, ש"החברה" אינה דתית בלבד, כפי שהדגישו שמה ותוכנה של החוקה ומגמתה. אולם להלכה ולמעשה הוכרו היהודים רק כעדה דתית, וכל הדרישות לראות בהם מיעוט לאומי נדחו כליל. בעיית היהודים נפתרת, איפוא, בהתאם לדרישותיהן של המפלגות הפולניות והמסורת הפולנית מימי האחווה בין היהודים והפולנים, שמצאה את ביטויה בריפורמות ויילופולסקי. לא ייפלא, איפוא, שהוועד המרכזי הציוני פירסם גילוי־דעת נגד חוקת החברה היהודית הדתית.

בינואר 1917 שוב עשתה גרמניה צעד קדימה להגשמת הבטחותיה בדבר הקמת מלכות פולין. השתלשלות המלחמה היתה לרעתן של גרמניה ובעלות בריתה. בארצות־הברית גברה והלכה הנטייה להתערב במהלך המלחמה ולהשפיע לטובתה של פולין. גרמניה ראתה חובה לעצמה להתחיל בהגשמת הבטחותיה שלה. בשלהי ינואר 1917 הוקמה מועצה זמנית למלכות פולין ועל ידה דפארטמנטים אחדים ששימשו כמעין משרדי שלטון. הראשון היה הדפארטמנט לענייני חינוך, שנתקל בהתנגדות היהודים כבר בצעדיו הראשונים בקשר להסדר ענייני בתי־ספר למיעוטים. המיעוט היהודי הוצא מכלל המיעוטים והוכרז שבכל בתי־הספר המיועדים ליהודים מטעמים דתיים — שמירת השבת וחגי ישראל — ואף ב"חדרים" תשלוט הלשון הפולנית כלשון הוראה.

הציונים והעממיים המשיכו במאבקם בעד לשון הוראה עברית או יידיש, אבל מחאותיהם ומאמציהם היו לשווא. בבתי־ספר ליהודים, שהוחזקו בידי העיריות או המחלקה לחינוך ותרבות, הושלטה הלשון הפולנית ולא נלמדו בהם שום לימודים יהודיים פרט לדת, שאף היא נלמדה בבתי־ספר מועטים בלבד. ב"חדרים" לא בוצעה הפקודה. התנגדותם של החרדים והאגודה, שדיברה בשמם, היתה חזקה עד־כדי־כך, שהרשות החדשה לא ניסתה לשבור אותה באותם ימי בראשית, כשהגרמנים התחילו להעביר את השלטון צעד צעד לפולנים.

נצחון המהפיכה ברוסיה במארס 1917 והקמת הממשלה הרוסית הזמנית, שהצהירה על עצמאותה של פולין, וכן הצהרתו של נשיא ארצות־הברית וילסון על השינויים ההכרחיים בחיי עמי אירופה וביניהם הקמת פולין עצמאית, אילצו את שלטון הכיבוש להאיץ את הגשמת הבטחותיו בדבר כינונה של ממלכה פולנית. הוקמה ממשלה פולנית ובראשה ההיסטוריון יאן קוכארז'בסקי, שהבוחרים היהודים שללו ממנו את המנדאט לדומה הרביעית. התחילו מדברים על כינוס הסיים ובסופו־של־דבר נתמנתה מועצה של שלושה שליטים, שהועמדו בראשה של ממלכת פולין. יאן קוכארז'בסקי הצהיר לפני נציגי העתונות היהודית, ששאיפתו להביא לידי שיתוף־פעולה עם היהודים. שלטון הכיבוש לא חדל אותה שעה לחתור להקמת צבא פולני, שיצטרף לצבאות גרמניה. אולם היה חשש להצהיר על גיוס בימים שבהם הלך מצב הגרמנים בצרפת הלוך והחרף, וגם בחזית הרוסית נעשה קשה יותר מדי יום ביומו. אולם עדיין עמדו בחזיתות כוחות גדולים, שאי־אפשר היה לזלזל בהם. או־אז נעשה נסיון להעביר את הלגיון של פילסודסקי לרשות המפקדה הגרמנית ולכוף על החיילים והקצינים שבועה חדשה, שבה דובר על נאמנות לברית מעצמות המרכז. הלגיון כולו סירב להישבע. פילסודסקי נאסר ונשלח למצודת מאגדבורג בגרמניה וחיילי הלגיון וקציניו למחנה ריכוז.

במועצה הממלכתית, שמחציתה נתמנתה על־ידי מועצת השליטים ומחציתה נבחרה בידי המועצות העירוניות, היו אף הרב פרלמוטר כנציג הדת היהודית, יוסף נתנזון מקרב המתבוללים ושני נציגי אגודת ישראל, יואל וגמייסטר מווארשה ומשה פפר. כנציגים בשטח הכיבוש האוסטרי ישבו בווארשה שלושה יהודים: המהנדס אדולף וייסבלאט, בלתי־מפלגתי, הנוטה למתבוללים, ונוח פרילוצקי ומלודז', ד"ר יז'י רוזנבלאט (ציוני).

ראש הממשלה החדש ססאצ'קובסקי, הזכיר בנאומו את בני דת משה, שמעמדם יסודר, לכשייקבע מעמד הדתות במדינה הפולנית. הגיבו על נאום זה ד"ר רוזנבלאט, שדרש חופש התפתחות ליהודים וזכויות מלאות, ופרילוצקי, אשר תבע אוטונומיה אישית־לאומית. נציגי ה"אגודה" לא יכלו לשתוק ונציגם פפר הביע את אמונתו, כי מדינת פולין, שקמה לתחיה, "תדאג גם לאוכלוסיה היהודית לפי המסורת הטובה של פולין הקדומה, שהעניקה שיווי זכויות וגילתה סובלנות דתית".

בשלהי 1917 הסכים שלטון הכיבוש לערוך בחירות לשלטונות הקהילות, לפי חוקת הבחירות החדשה. הן נערכו בכל הערים והעיירות, פרט לווארשה ולודז'. תוצאות הבחירות, שהשתתפו בהן הפעם גם בני דלת־העם (במידה שהסכימו לשלם מארק אחד מס הקהילה), לא גילו שום דבר בלתי־צפוי: נבחרו נציגי ה"אגודה", ציונים ועממיים. הבחירות בווארשה ובלודז' היו מכריעות מבחינת היחס להתבוללות והעדפת אחת משלוש המפלגות הראשיות, לפיכך חששו מפני בחירות אלו המתבוללים ואתם הפולנים ולחצו על שלטונות הכיבוש, שידחו את הבחירות. בשלהי שנת 1918, על סף הכניעה, מסרו שלטונות הכיבוש את קביעת מועד הבחירות לידי שלטונות הקהילות בווארשה ובלודז', שנבחרו עוד בשנת 1912. מובן, שברית המתבוללים עם ה"אגודה" לא מיהרו לערוך את הבחירות.

גאליציה המזרחית מכריזה על כינון מלכות אוקראינה

80% של ההמונים רוגזים בראש־וראשונה על היהודים, שחייבים לעזור לממשלה במלחמתה בהפקעת המחירים, על גילוי סחורות מוסתרות מוכרז פרס.

גרינבוים הסביר בתשובה על דבריו של ראש־הממשלה כי

אינו אנטישמי, שידועות השקפותיו ומשום כך פנו אליו. הוא היפנה את תשומת־ליבו של ראש־הממשלה לכך, שרקע הפרעות בקילץ היה מדיני ולא כלכלי. ד״ר בראון הוסיף, שאף עתוני קילץ הסבירו את התחוללות הפרעות בדרישותיהם המופרזות של היהודים. גם במערב־גאליציה גרמו אותן סיבות מדיניות לפרעות.

מוראצ׳בסקי לא הסכים לכך. במו עיניו, ראה בשצ׳אקובה שבגאליציה המערבית חנויות נוצריות שדודות. בשקע הדומברובי — אמר — שודדים חנויות בלי הבדל דת ולאום.

ברוסיה — ענה גרינבוים שחזר ממנה זה עתה — הבינו שהאנטישמיות מכתימה את התנועות הסוציאליות, והכריזו עליה מלחמה. הממשלה בארצנו אינה עושה כך! יכולים אנו להמציא ידיעות על הטירור בארץ נגד היהודים. משתלטת הדיעה, שאין עונש על פגיעות ביהודים. צריך לשים קץ למצב זה.

בתשובה על כך אמר ראש־הממשלה מוראצ׳בסקי, כי מזמן שהתחיל שירותו לא התחוללו פרעות. אין איפוא טעם לפרסם הודעה, שתוצאותיה יהיו שליליות. ״אם יפרצו פרעות — נגיב מיד״, אמר.

ממקורות רשמיים למחצה התחילו מגינים על הטירור נגד היהודים ועל הפרעות, אבל כפי שדרשו נציגי היהודים והבטיחו השלטונות העליונים בשיחות. הסוכנות הטלגראפית הפולנית הסבירה את סיבת הפרעות, שפרצו בקילץ, בתעמולה בולשביסטית המכוונת נגד פולין והעם הפולני. לשכת־העתונות הציונית הפיצה הודעה, שבה סתרה טענותיה של הסוכנות הפולנית הטלגראפית. בסוף הודעתה היא קובעת, שכלל היהודים אחראי רק ליהודים שנבחרו על־ידיו, וכי לעם היהודי הזכות כמו לכל עם, שיתנגשו בקרבו כל הרעיונות והמחשבות המתנגשים בקרב עמים אחרים.

הוועד המרכזי הציוני קבע שסכנת הפרעות הגוברת בפולין נובעת מניצולן של הנטיות האנטישמיות במאבק המפלגות. האשמות שהטילו על היהודים משוללות יסוד במידה בולטת, וגל־הפרעות מאיים בהגברת אנארכיה במדינה העומדת בבניינה. אף־על־פי־כן לא העז איש ממנהיגי הציבור הפולני לגנות את ההסתה האנטישמית, המשתוללת בארץ.

פרעות בלבוב

הודעה זו נשלחה לכל העתונות הפולנית בכ״ח לנובמבר. בכ״ט בו נזדעזע כל הציבור היהודי והפולני עם הידיעות על פרעות ביהודים, שפרצו בלבוב לאחר השתלטות הצבא הפולני על האוקראינים. היה זה אחרי שהללו פתחו בקרבות נגד השלטון בבירת גאליציה המזרחית, ואילו הצליחו בהם, היו מביאים — כך סברו — לביסוס שלטונם בשטחי־הכיבוש האוסטרי עד הנהר סאן.

עם התפוררות אוסטריה קמה ממשלה זמנית אוקראינית בחלק זה, שהיה מאוכלס רוב אוקראיני, והממשלה הזמנית החליטה למשוך את היהודים לצידה. בין הציונים נמצאו עסקנים שחשבו את דרישות העם האוקראיני לצודקת ותמכו בהן. לעומת זה החליטה הממשלה הזמנית למלא אחרי דרישות היהודים, לא רק לשוויון אזרחי הלכה־למעשה, אלא גם לאוטונומיה דוגמת אותה שהחליטה עליה הראדה האוקראינית בקיוב לגבי מיעוטים לאומיים וביניהם המיעוט היהודי. זו גם התחילה מתגשמת ביד משה זילברפארב, השר הראשון לענייני היהודים בממשלה האוקראינית בקיוב, בחודשים המעטים, שבהם היה קיים הסכם בין הממשלה הזמנית עם קירנסקי בראשה, לבין אוקראינה, שהיתה בעלת אוטונומיה טריטוריאלית רחבה. מחוזות גאליציה המזרחית, שבהם התחילה הממשלה האוקראינית מתבססת, לא גילו התלהבות יתירה למצב החדש. אמונתם בנצחונם לא היתה חזקה כלל, אף־על־פי שהאוקראינים נהנו מתמיכתם של חוגי החצר האוקראיני של גאליציה. בארמונו בהרי הקארפאטים ישב אז אחד ההאבסבורגים, שהיה מוכן לקבל את כתר מלכות אוקראינה.

את ספקותיהם של היהודים הגביר הפחד מפני הקואופראטיבים לקניה ומכירה, שהוקמו בין האיכרים האוקראינים ואשר דחקו את רגלי היהודים מעסקי התיווך בין הכפר לעיר. אמנם בימי קיומה של אוסטריה הם קיבלו ברצון את הברית בין הציונים לבין האוקראינים בבחירות לפרלאמנט הווינאי, אולם כאשר כבדה עליהם ידם של הפולנים השליטים בגאליציה בגלל ברית זו, נעשה יחסם בגאליציה המזרחית לאוקראינה עצמאית — פושר.

אולם ראשי הציונים ראו חיוב במלכות אוקראינה, בכך שיחסר בה עוד זמן רב המעמד הבינוני, ואף לא יספק את צורכי המדינה, בה בשעה שבגאליציה שתיספח לפולין גדלו שני המעמדות האלה, ומאבקם הכלכלי והמדיני כבר איים על היהודים. היהודים היו מצדדים בשאיפותיהם של האוקראינים, אולם פיקפקו בנצחונם ופחדו לסכן את עצמם על־ידי תמיכה גלוייה באוקראינים, בעיקר כאשר נפתחו הקרבות על השלטון בלבוב, אשר היתה מוקפת כפרים אוקראיניים לרוב, אבל אוכלוסייתה היתה פולנית ויהודית. לפיכך החליטו להכריז על נייטראליות, שיחידת חיילים יהודים הגנה עליה.

כאשר התברר כי הפולנים מנצחים והולכים, פשטו שמועות בין הפולנים בלבוב, שהיהודים עזרו לאוקראינים ויש להענישם. נערכו פרעות ביהודים, שמבצעיהן היו חיילים וההמונים שנגררו אחריהם, אשר חשקו ברכוש היהודים. הידיעות הראשונות שהגיעו לווארשה ולקראקוב סיפרו על מאות הרוגים ואלפי פצועים. הרושם היה מזעזע, לא רק בציבור היהודי אלא גם בפולני, שפחדו מפני התגובה של האומות המנצחות, אשר פיקפקו בכלל, אם יש לספח את גאליציה כולה לפולין המחודשת או רק את חלקה הפולני לפי רוב האוכלוסיה, כלומר את גאליציה המערבית.

פנייה לפילסודסקי

ד״ר טהון וד״ר לזר הגיעו בכ״ט בנובמבר לווארשה ופנו לוועד המרכזי הציוני בבקשה, כי בראיון שקבעו להם ראש־המדינה וראש־הממשלה ילווה אליהם המזכיר הכללי. הביאו איתם תזכיר קצר, שבו נוסחו דרישות האוכלוסיה היהודית שהיתה שרויה באימה. המשלחת נתקבלה על־ידי פילסודסקי, ששמע — כדרכו — את דברי התזכיר, אשר קרא לפניו ד״ר טהון, והשיב עליו. הוא חזר על הודעתו, שכבר פירסם פקודות לצבא, כי יגן על היהודים מפני פורעים, ולפי ידיעותיו הוקראה הפקודה הזאת במקומות רבים בפני יחידות־הצבא. אשר ללבוב הרי השתולל בה קרב, ובמלחמה קורים לפעמים דברים איומים. יהודי לבוב גילו חוסר נאמנות כלפי פולין והפולנים. אמנם, מצבם היה קשה, שהרי הרובע היהודי נמצא בחלק העיר, שהיה תפוס בידי האוקראינים, ונדרשה גבורה רבה לשמור בתנאים כאלה

על הלויאליות. הוא כבר קיבל מברק, שבפרעות השתתפו אנשי העולם התחתון ונפגעו לא רק יהודים בלבד.

ד"ר טהון הסביר, שבין המפלגות היהודיות בלבוב אין מצדדים בזכות האוקראינים, והוא בטוח שהיהודים לא הפרו את הנייטראליות. גם בפשמישל האשימו את היהודים, כי נלחמו בשורות האוקראינים. אולם נקבע לאחר חקירה, שהאוקראינים היו פורצים לבתי יהודים ויורים מהחלונות על הצבא הפולני, שהיה בטוח כי היורים הם יהודים. הוא ביקש מראש הממלכה, כי יפרסם את פקודתו לצבא, שאינה ידועה כלל לציבור.

— איני יכול לפרסם הודעות מדיניות אלא לפי הצעת הממשלה — השיב פילסודסקי. הוא חזר על דבריו, שאמר למשלחות היהודיות הקודמות, על בעיית היהודים הסבוכה והמסתבכת, אשר אין למצוא לה פתרונות לפני כינוס האסיפה המכוננת. היהודים ישתתפו בבחירות אליה, ונציגיהם יוכלו להביא טענותיהם ודרישותיהם לפני הגוף המכריע.

פלוגות הגנה

בטוחני — אמר גרינבוים — שפרעות ביהודים אינן בין העניינים, שיש לדחות פתרונם עד האסיפה המכוננת. הידיעות על הפרעות בלבוב זיעזעו ממש את הציבור היהודי, והעתונים יצאו במסגרות שחורות.

— כאשר תלו במזרח־גאליציה פולנים רבים, וכאשר כעת נוהגים הגרמנים בחבל פולדיאשיה באכזריות כלפי האוכלוסיה הפולנית, אין העיתונים הפולניים מופיעים במסגרות־אבל — השיב פילסודסקי.

— אלה היו קורבנות־מלחמה, ואילו בלבוב נהרגו ונשרפו אנשים רק משום שהיו יהודים. הפשעים לגבי פולנים אינם מצדיקים פשעים לגבי יהודים. ההודעות בדבר הפרעות סותרות אלו את אלו. מטילים אחריות על היהודים בעד פעולות יחידים, מאשימים אותם באהדה לבולשביזם ובאיבה לפולין — אמר גרינבוים.

— אני מקבל הודעות כאלה לרוב. הודיעו לי, כי בוולודאווה התנפלו בלילה יהודים עם "קאצאפים" (כינוי־גנאי לרוסים) על פלוגות־פרשים, גזלו מהם נשק ומקלעים.

— לפי הידיעות שלנו התנגשו אנשי פ.א.וו. (אירגון צבאי) עם אנשי הנ.ד., והיהודים עזרו לראשונים.

— אלמלא קיבלתי ידיעה זו מקצין שאני מכירו, לא הייתי מאמין בכך. אולם בבריסק ובליטא כולה מתייחסים אל הפולנים באיבה.

— אנו יודעים שבבריסק ובכל ליטא התחילו היהודים מארגנים פלוגות־הגנה מפני פורעים, כשנפוצו ידיעות, כי עתידים הם להיות תחת שלטון פולני. איננו מגינים על יהודי וולודאווה, אם אמת בפי הקצין. אנו תובעים רק, שלא יטילו אחריות על כולם — בשל מעשי יחידים או קבוצות. מאשימים אותנו, שאנו אוהדים את הבולשביקים, אולם שום עתון פולני, שמיהר לפרסם האשמות אלה, לא הדפיס את הודעתו של הוועד המרכזי הציוני, שמסביר את יחסם האמיתי של היהודים למפלגה הבולשביסטית. הכרחי הוא שהציבור היהודי יידע, מה אומר לנו ראש־המדינה בין ארבעה קירות.

— אם הממשלה תציע לי דבר זה, אעשהו. עליכם לפנות אל הממשלה — אמר פילסודסקי, ובזה נגמרה השיחה.

בתום מלחמת־העולם הראשונה

המשלחת פנתה אל ראש־הממשלה מוראצ'בסקי. ד"ר טהון סיפר את תוכן התזכיר וסיים בדברים אלה: "אין כוונתנו להתלונן אלא דרישתנו היא, שהממשלה תפרסם הודעה נמרצת נגד הפרעות, בלי לכלול בה הערות עוינות ואיומים לגבי יהודים". מוראצ'בסקי השיב: "לפי הדו"ח מלבוב נקבע, שיהודים נלחמו בשורות האוקראינים, אולם אף־על־פי־כן מגנה הממשלה את הפרעות ותילחם נגדן. עד עכשיו הממשלה לא עשתה זאת, משום שלהבטחות של הממשלה יש ערך, אם בכוחה להגשימן. הוא מאמין, שעם קביעת הבחירות לאסיפה המכוננת יירגעו הרוחות, וברגע מתאים תצא הממשלה בכל התוקף נגד המהומות האלה ותדאג לשמירת הסדר והשקט. הוא מקבל ידיעות מחו"ל, מנציגי פולין, על מחאות היהודים, המביאות נזק לפולין". ד"ר טהון וגרינבוים הדגישו, שהם פונים בכל פעם לשלטונות והאיומים בפולין אינם נשארים סוד בעולם, וזעקת הקורבנות מוצאת הד בחו"ל. אפשר להרגיע את דעת הקהל בארץ ובחו"ל על־ידי גינוי ברור וחד־משמעי של הפרעות ופירסום הוראות־מניעה יעילות.

ראש הממשלה הדגיש, כי ההודעה האחרונה של הסוכנות הטלגראפית הפולנית לא פורסמה על־ידי הממשלה. פתחו כבר בחקירה, והאשמים ייענשו.

"אין די משטרה"

אין לממשלה די כוחות־משטרה, כדי לערוך חיפוש אחרי הרכוש היהודי בכפרים ובערים. אשר לשאלת ד"ר טהון, אם הממשלה מכירה בחובת הממלכה לשלם פיצויים לקרובנות הפרעות ולהעניק שילומים לאלמנות ויתומים הסביר, כי מצבו של האוצר אינו מאפשר זאת — ושאלה זו תובא לפני האסיפה המכוננת.

הוועד הציוני המרכזי פירסם כרוז ליהודים, שבו תיאר במיוחד את הפרעות בקילץ ובלבוב, הוקיע את החיפוי על שפיכת דמם של יהודים וקרא ליום אבל ומחאה. כן הכריז, ששחיטות ופרעות לא יהיה בכוחן לאלצנו להפסיק את המאבק למען זכויותינו הלאומיות, למען תחייתנו וגאולתנו. באותו זמן פורסם גם כרוז מיוחד לעם הפולני, שהוקיע את מאורעות־הדמים בלבוב ואת שתיקתם של קברניטי־העם — בעת שנדרשו לפרסם הודעה או כרוז, שימנע את הפרעות בעודן באיבן. השאלות אם מחכים לשפיכת־דמים נשארו בלי תשובה. נשפך דם יהודים לרוב בלבוב, אך שתקו וחיפשו אמתלות, כדי להצדיק את הטבח. ביום ט' בדצמבר 1918 — נאמר בכרוז — סגרו היהודים את סדנותיהם וחנויותיהם, את לשכותיהם ואת בתי־הספר, הם שבתו מכל מלאכה ומילאו את בתי־הכנסת ואת אולמי האסיפות, כדי להביע את מחאתם וזעמם ולהכריז קבל עם ועדה על פתחי הקברים בלבוב בשם הנרצחים החפים מפשע:

"דורשים אנו אמת וצדק, עונש לאשמים ותגמול לניזוקים. לא נשקוט ולא נירגע עד שנשבור את כבלי הגלות, עד שנשים קץ לדרך גלותנו העקובה מדם, עד שיובטחו זכויותינו וייגאל עמנו ותיבנה ארץ אבותינו, ארץ־ישראל".

פילסודסקי: יעלו לא״י

בכ״ט בנובמבר אותה שנה הופיעה לפני ראש־המדינה משלחת יהודי מחוז ינדז׳יוב והגישה לו תזכיר על תעלולי כנופיה במחוז. שהיתה מתנפלת על יהודי העיירות, שודדת רכושם ושורפת בתיהם. לאחר ששמע ראש־המדינה את דברי התזכיר העיר, כי היהודים אינם שולטים בעצביהם. ראש המשלחת, המהנדס טננבוים, ענה שהסיבה היא פשוטה. כל האוכלוסיה הנוצרית מתייחסת באיבה ליהודים. עוד לפני ביטול הכיבוש האוסטרי קראו מכל הצדדים — ״נגרש קודם את היהודים ואחר־כך את הכובשים״.

פילסודסקי ענה: ״הנה עובדה כי קרה אחרת. בעיית היהודים היא מסובכת מאוד. פתרונה בידי היהודים — יעלו לא״י״.

— שאל אחד מחברי המשלחת: ״האם דעתו של ראש־המדינה היא, שרוב היהודים היושבים בפולין זה שבע מאות שנה צריכים כעת לעוזבה״?

״אני מתכוון רק לחלק מהם. אולם יחסנו ליהודים הוא טוב מאוד. מעניקים להם כל הזכויות״.

״על הנייר״, השיב חבר המשלחת. ״אילו היו הזכויות למעשה ולא להלכה בלבד, היתה פולין נוכחת, מה נאמנים יהיו האזרחים היהודים, מה גדול יהיה חלקם בבניין הממלכה״.

בי״ז בדצמבר פנה הוועד הציוני המרכזי אל ראש המדינה המצביא העליון במכתב בדבר תפיסת ראשי הציונים בלבוב כבני־ערובה. משלחת של נציגי הוועד המרכזי, אשר בה השתתפו אברהם פודלישבסקי, המהנדס משה קרנר והמזכיר הכללי, נתקבלה על־ידי ראש המדינה. נציגיה מיחו נגד היחס כלפי היהודים כאל צד במלחמה והאשמת ההסתדרות הציונית בבגידה, והם תבעו את שיחרורם של חברי הוועד המרכזי הציוני בגאליציה: ד״ר וינגל, ד״ר רייך, ד״ר גאבל וד״ר הויזמן, עורך העתון הציוני. גרינבוים הוסיף, כי לפי הידיעות שנתקבלו מלבוב קיבל הגנראל רוזבאדובסקי משלחת של נציגי הארגונים היהודיים בלבוב עם טוביהו אשכנזי בראש, שהבטיחו כי אין יסוד להאשמה, שחברי הוועד המרכזי הציוני שיתפו פעולה עם האוקראינים.

בני ערובה

ראש המדינה הודיע, שבימים אלה הוא ייפגש עם רוזבאדובסקי בקראקוב וידון איתו במעשה שעליו סיפרה המשלחת, אשר אותו הוא רואה כרציני מאוד. אי אפשר להסדיר פגישה זו בלי שיחה עם רוזבאדובסקי. האנטישמים בלבוב כוחם גדול, והם יכולים לנצל עניין זה למטרותיהם.

גרינבוים העיר, שלא ידוע איפה נמצאים בני־הערובה. יש חשש שמא יקרה להם מה שאי אפשר יהיה לתקן. פילסודסקי הרגיע את המשלחת והודיע, שמושל לבוב הוא אדם בעל תבונה וגם קיבל הוראות מתאימות לפני נסיעתו. אם יתלקח שוב קרב רחובות בלבוב, צפוייה סכנה לכל תושבי העיר.

— אין אנו מדברים על סכנה כללית — היתה התשובה — אלא על זו הצפוייה ליהודי לבוב בלבד. לרגל ההסתה ב״פובודקה״ (עתון פולני) נאסרו הציונים כבני־ערובה. פתחו במנהג הגנראלים הרוסיים. מתוך צער הוא מזכיר את הדבר — אמר.

הפסיקו פילסודסקי ואמר: ״הציונים מכבידים על המצב״.

ענה גרינבוים: ״צר לנו מאוד, שאנו מטריחים את ראש המדינה, אבל לא אנו העורכים פרעות ולוקחים בני־ערובה״.

כל הדרישות בדבר פירסום הודעת הממשלה נגד הפרעות לא הועילו. .אמנם שוחררו חברי הוועד המרכזי הציוני בלבוב, אבל הדבר לא פורסם, כשם שלא פורסמו עוד צעדים קטנים, שננקטו לפי דרישות המשלחות. מוראצ׳בסקי לא מצא הזדמנות לגנות את הפרעות. כל השיחות וכל התזכירים נתפרסמו בעתונות היהודית בלבד ולא הגיעו לציבור הפולני. העתונות הפולנית לא הגיבה עליהם.

״השמצת פולין״

תגובות דעת־הקהל במדינות המערביות שימשו תואנה להאשים את היהודים בהשמצת פולין והעם הפולני. על־ידי הפצת ידיעות בעולם, לא רק התביעות בדבר הפרעות והטירור לא נענו, אלא גם תביעות כלליות אחרות. מכתב אל מנהל המחלקה לענייני הדתות, פרופ׳ דמבינסקי, בדבר טיפולו בחוקת החברה הדתית היהודית, שפורסמה על־ידי שלטון־הכיבוש הגרמני, אף על פי שראש המדינה הודיע לנו לא פעם, שיש להמתין בפתרון בעיות היהודים עד כינוסה של האסיפה המכוננת — נשארו בלי תשובה. ערב כינוסה של האסיפה המכוננת פורסמה פקודה שקיצצה בחוקה והוציאה ממנה כל מה שעורר חשש, שמא תשתנה דמות הקהילה היהודית, והיא תהיה דתית בלבד. גם בהוראות לביצוע הבחירות נקבע, כי יהודי שלא נולד בפולין ואינו מצהיר שהוא רואה את עצמו כבן לעם הפולני אין לו זכות לבחור ולהיבחר. זו היתה פגיעה גלוייה בהצהרת הממשלה העממית, שהיא תנהג בכל האזרחים במידה שווה, בלי הבדל דת ולאום, ואף לא יכפו על היהודים שיעשו שקר בנפשם ויצהירו שהם פולנים לפי לאומיותם. במכתב שנשלח לראש־הממשלה על־ידי הוועד הציוני המרכזי הודגש, כי בימי הכיבוש הגרמני לא הוגבלה זכותם של היהודים כיחידה לאומית. הממשלה נדרשה להסביר, כי ההצהרה נובעת להשתייכות לממלכת פולין ולא לעם הפולני, אולם התשובה לא ניתנה. נראה שקיוו להיפטר על ידי כך מהמוני ״הליטוואקים״, שלא נולדו בפולין וסירבו לחתום על הצהרת השתייכותם לעם הפולני.

פרט למתבוללים ו״האגודה״

בכ״ו בדצמבר 1918 נפתחה בווארשה ועידה מוקדמת לדיון בדבר כינוס ועידה לאומית יהודית. קדמו לפתיחה זו אסיפות של נציגי המפלגות בדבר שיתוף־פעולה בכינוס הוועידה היהודית הלאומית בפולין. בפטרוגרד הגיע גרינבוים לפני צאתו לידי הסכם דומה בין כל המפלגות היהודיות, ובתוכן ״הבונד״ והמפלגות הציוניות־סוציאליסטיות.

בראשית אוקטובר פנה הוועד המרכזי הציוני לכל המפלגות והזמינן להתייעצות בדבר הקמת נציגות לאומית יהודית בעקבות המצב המדיני החדש בפולין והמתרחש בכל העולם כולו. להזמנה זו נענו כל המפלגות, פרט למתבוללים וה״אגודה״.

המתבוללים הודיעו בעתונות הפולנית שלא ישתתפו בנציגות הלאומית היהודית. אגודת האורתודוכסים הודיעה בעתונה ״דאס ידישע ווארט״, שהנציגות תוקם משום שהמפלגות הלאומיות חוששות שלא יזכו ברוב בבחירות הקרובות לקהילת וארשה.

בישיבה הראשונה השתתף מהמפלגות הסוציאליסטיות רק ״הבונד״, הס.ס. ופועלי־ציון נעדרו. נציגי המתבוללים החדשים הודיעו, שהם לא ישתתפו בנציגות, שתראה את עצמה לאומית.

פילסודסקי, תקומת פולין והיהודים

בשנת 1905 עמד פילסודסקי בראש השביתה, שפרצה בפולין כמו בכל הקיסרות הרוסית. המלחמה בין רוסיה ויפאן נסתיימה בנצחון יפאני. התבוסה גרמה תסיסה עצומה בממלכת הצאר והדיה היו גדולים עוד יותר בפולין. הוכרז חרם על בתי־הספר והמיכללות והטכניון, שבהם שפת ההוראה היתה רוסית. פולין הלכה בדרכה־שלה.

בפולין היתה השביתה מלאה ונמשכה יותר זמן. הפולנים לא התלהבו כלל מן המאניפסט הידוע של הצאר ניקולאי. הם הציגו את התביעה לכנס אסיפה מכוננת לא רק בפטרבורג אלא אף בווארשה. בפולין הותקפו תחנות המשטרה עוד לפני מרד הפועלים במוסקבה, החנקת המרד במוסקבה ובווארשה, בידי יחידות המשמר, ששבו משדה־הקרב, הוכיחה כי הצבא נשאר נאמן לצאר. בפולין בוצעו מאסרים המוניים והפעילים נכלאו במיבצר מודלין.

מאניפסט הצאר בישר הקמת דומה מחוקקת, מתן שורת חירויות ואף בחירות קרובות. הפגנות־תודה גדולות נערכו גם בערי תחום המושב, המפגינים נשאו את דגלי הקיסרות ותמונות הצאר ומאחוריהם הלכו כמרים עם דגלים מקודשים ותמונות של קדושים. ומאחורי הכמרים הלכה המשטרה.

פרעות ברוסיה — אך לא בפולין

ההמונים הללו מילאו את רחובות הערים. מולם יצאו הפגנות של בלתי־מרוצים, פועלים ויהודים, שנשאו דגלים אדומים וסיסמות: "הלאה שלטון־היחיד", "תחי האסיפה המכוננת", "שוויון לכל האזרחים". כאשר נפגשו שתי ההפגנות אירעו קטטות ופרעות דמים. נתקבל הרושם, שהפגנות התודה אורגנו מראש כדי להתקיף את נושאי הדגלים האדומים ובראש־וראשונה את היהודים שנטלו חלק בהפגנות. בפולין לא יצאו לרחובות הפגנות־תודה ואף לא הגיעו הדברים לידי פרעות ביהודים. היו שמועות, שמתכוננים לכך, אולם חלוקת נשק בין פולנים ויהודים ואירגון משמרות משותפים בבתים מנעו את הדבר. תחת זאת בוצעו התקפות על אנשי משטרה רוסיים ושורת התנקשויות אחרות כגון התקפה על רכבת, שהובילה כסף.

המאניפסט, וההפגנות והפרעות בעקבותיו, שמו קץ לשביתה ברחבי הקיסרות ולאחר־מכן גם בפולין. החלו הכנות לבחירות לדומה הראשונה. פילסודסקי וחבריו החרימו את הדומה והבחירות. אך הדמוקראטים הלאומיים החליטו להשתתף בבחירות, כדי לנסות לנהל מדיניות בתוך הדומה הרוסית.

פילסודסקי יצא לקראקוב. הוא היה בטוח, כי בקרוב תפרוץ מלחמה ולקראתה החל להתכונן. האוריינטאציה שלו היתה על אוסטריה: החלק האוסטרי של פולין יתאחד עם פולין שבידי רוסיה וייצור מדינה עצמאית, אך יש לכונן כוח צבאי פולני.

ואמנם בשנת 1914 פרצה המלחמה: בין אוסטריה, גרמניה ותורכיה מזה ורוסיה, אנגליה וצרפת מזה. עד מהרה נסחפה בלגיה הנייטראלית בכוח לתוך המלחמה כאשר הגרמנים פלשו אליה.

אוסטריה חדרה לפולין ופילסודסקי עם הלגיון שלו הגיע לקלץ, מקום־שם הכריז על מרד פולני. והנה פלש הצבא הרוסי למזרח גאליציה ולפתע התהפך הגלגל. בפטרבורג התארגנו החברים הפולניים בדומה והתחברו עם רוסים רבי־השפעה, שגרמו שינוי בכל תוכנית המלחמה.

לפתע פורסם מאניפסט לכל הפולנים בחתימתו של דוד הצאר, אשר מונה למפקד העליון של הצבא הרוסי. במאניפסט הוא פונה לפולין בקריאה לחדש את הברית עם רוסיה, כדי לכונן פולין גדולה בעלת אוטונומיה רחבה בתוך הקיסרות הרוסית. במאניפסט הוזכרה השותפות הפולנית־רוסית בקרב נגד הגרמנים ליד גרינוואלד. ונזכרה בו גם תביעה לשמירת זכויותיהם של מיעוטים.

הכוחות הרוסיים, שנמצאו בפולין, נשלחו נגד הצבא האוסטרי, אשר הגיע עד קרושניק והרוסים ניצחו בקרב והוסיפו ללחוץ על האוסטרים, שנאלצו לסגת אל מאחורי הגבולות. הידיעה על־כך הגיעה לפילסודסקי והלה עזב את קלץ בחיפזון.

היהודים — "מרגלים למען הגרמנים"

בינתיים התקרבו הגרמנים לפאריס והצרפתים זקוקים היו לעזרה דחופה. שני חילות של צבא רוסיה חדרו לפרוסיה המזרחית. ליד אגמי פרוסיה המזרחית התחוללו קרבות דמים ובסוף נסוגו הרוסים ותפסו רק עמדות מצידו של הגבול. החל מאבק על פולין, שנמשך כמעט שנה. הגרמנים התקדמו בקושי רב. ערים ועיירות עברו מיד ליד. הרוסים חוזרים וכובשים נקודות מסויימות לזמן־מה ושוב תוקפים הגרמנים ומשתלטים על המקום סופית. מפקדי היחידות הרוסיות מצטדקים ומסבירים את מפלותיהם בפעולת הריגול של היהודים. על־כך מספרים פולנים, המוסרים כי היהודים מקבלים את פני הגרמנים בשמחה רבה.

הם מבינים את לשונם. המוני הפולנים מבינים קצת רוסית. והפולנים מספרים לרוסיה על ההתקרבות בין גרמנים ויהודים. והנה מצאו את הסיבה: הריגול היהודי הוא אשם שהרוסים נסוגים. אף סוכני פילסודסקי, שעסקו בריגול למען גרמניה ואוסטריה, הפיצו אף־הם את המעשיות הללו.

הוטל, איפוא, חשד על היהודים ועמו החלו הרדיפות. נמצאו המרגלים ונידונו למוות. אך זה לא עזר. והנה לקחו בני ערובה. המעשיות בדבר הריגול היהודי לא נעלמו. לבסוף נמצאה עצה: כאשר הרוסים נסוגו עד וארשה והחליטו להגן עליה, טיהרו את הסביבה מיהודים וגירשו את כולם אל העיר. לאחר־מכן גורשו היהודים ממחוזות קובנו וגרודנו. בעקבות הגירוש נפתחו לפני היהודים כמה מחוזות, מקום שם היה אסור להם לשבת קדם־לכן.

לפני צאתו מפולין הקונגרסאית פילגו פילסודסקי וחבריו את המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פ.פ.ס.). הוא המתין למלחמה, התכונן לקראתה ואירגן את הנוער למעשים.

לאחר שהצבא האוסטרי נהדף, באו הגרמנים לעזרתו. הפעם התקדמו האוסטרים והגיעו עד לובלין, שנהפכה לבירת חלקה האוסטרי של פולין. הקרב על וארשה נמשך כמה חודשים. לבסוף נטשו הרוסים את העיר והגרמנים נכנסו אליה. המאניפסט שבו הוזכר קרב גרינוואלד התרוקן מתוכנו. הפולנים לא סייעו בידי הרוסים.

תקומת פולין העצמאית והיהודים

בשנת 1916 הודיעו הגרמנים, כי בהדרגה תיכון פולין כמדינה עצמאית. נפתחו אוניברסיטה פולנית ורשת בתי־ספר. גם ליהודים הבטיחו הגרמנים הקמת אירגון יהודי־דתי עם מחלקה גדולה לענייני תרבות. ברגע מסויים גם טריומוויראט שליט עם מועצה, שאליה צורפו גם יהודים. גם פילסודסקי צורף אל

המועצה. אט־אט הוקמו מישרדים שונים — סממנים של מדינה, הנמצאת בהתהוותה. כבירה נקבעה קראקוב. כל הפעולה הזאת נעשתה במגמה ליצור צבא פולני, שיילחם בצידה של גרמניה. פילסודסקי, מצידו, הגביר כוחם של לגיונותיו, שנלחמו לצד גרמניה. מאוחר יותר, כאשר לגיונותיו נדרשו למסור שבועה חדשה, סרבו הם — ובראשם פילסודסקי, לעשות כן. פילסודסקי נכלא במיבצר של מאגדבורג וחייליו — במחנות. כאשר נכנעו הגרמנים, שוחרר פילסודסקי והגיע לווארשה. הטריומוויראט מסר את השלטון לידיו ולדאשינסקי, אשר הכריז קודם־לכן בלובלין על תקומתה מחדש של פולין, קיבל את מרותו של פילסודסקי, שבידו רוכז השלטון. אולם הדמוקראטים הלאומיים התנגדו והם הסיתו, כדרכם, נגד היהודים. הושמעה הסיסמה ״יחי פילסודסקי, הכו ביהודים!״ —

ב־11 בנובמבר 1918 פנה הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית לפילסודסקי בבקשה שיסכים לקבל משלחת מטעמה. ב־12 בנובמבר הגיעה הזמנה בכתב, אשר בה נאמר, כי פילסודסקי מבקש לדעת את דעת המשלחת על הקמת ממשלה פולנית.

י. גרינבוים, המזכיר הכללי של הוועד המרכזי, הציג לפני פילסודסקי את עמדת ההסתדרות הציונית. עד כה לא שמו לב לעם היהודי בפולין. לא אבו לשמוע תביעותיו ולא התחשבו בצרכיו. הממשלה הראשונה של פולין העצמאית, שבראשה עמד ד״ר סאפוז׳ינסקי, כאילו הביעה רצון לחדש את החרם נגד היהודים. ביום הראשון של החירות עוררו את האנטישמיות. העתונות הפולנית מדברת על הציונים, היהודים הלאומיים, כאילו היו שונאי פולין. בחוצות וארשה צועקים: ״יחי פילסודסקי, הכו ביהודים!״ — המעשיה, שהיהודים מגלים יחס עויין לתחייתה של פולין, אינה אלא שקר, אותו מנצלים כאמצעי יעיל נגד התנועה הסוציאליסטית.

ההסתדרות הציונית סבורה, שהפתרון בשביל העם היהודי צריך להימצא על־ידי יצירת מרכז יהודי בארץ־ישראל. מעצמות ההסכמה הכירו בפתרון זה ושום מדינה לא התנגדה. כן שואפת הציונות לבנות בארצות, אשר בהם יושבים המוני יהודים, חיים יהודיים על בסיס עצמאות לאומית. היהודים היושבים בפולין זה מאות שנים, מצהירים שוב ושוב, שהם נכונים ליטול חלק בכינון הרפובליקה ויצירת משטר דמוקראטי, שביסודו ישמש רצון העם.

חיים יהודיים דמוקראטיים

לפיכך רואים אנו צורך בהקמת ממשלת קואליציה רחבה ובבחירות אסיפה מכוננת. כן רצוננו, כי בחיינו היהודיים יחולו שינויים דימוקראטיים. שואפים אנו לכך, כי חיי היהודים יתבססו על קהילות לאומיות, שמתפקידן לטפל בצרכים המיוחדים של היהודים והנהלותיהם ייבחרו בבחירות חופשיות, חשאיות ויחסיות, אשר בהן ישתתפו גם נשים. מבקשים אנו כינוס ועידה יהודית על־יסוד בחירות. הוועידה חייבת לדון על הקמת ועדי קהילות. היא תאשר את ההצעה בדבר אסיפה מכוננת. יש ליצור מזכירות לשאלות יהודיות מיוחדות וליד המזכירות מועצה יהודית זמנית.

נשתתף במינוי ועדות הבחירות לאסיפה המכוננת.

פילסודסקי הודה והכריז, כי יעיין בתביעה. אשר לקריאות ״יחי פילסודסקי, הכו ביהודים״ חושב הוא לנחוץ להעיר, כי לאחרונה מנצלים אנשים רבים את שמו למטרות שונות ומשונות. הוא אינו יכול להתגונן בדיבורים, אך יעשה כך במעשים.

המשלחת הביעה את אמונה ותקוותה, כי נגמרו הזמנים, כאשר התעלמו מן היהודים ומתביעותיהם — לרוע המזל נמשכו זמנים אלה יתר על המידה.

חברי הנשיאות של הוועידה הרביעית של ההסתדרות הציונית בפולין, וארשה, 1919. יצחק גרינבוים, החמישי בשורה הראשונה

אני חזרתי ופניתי לפילסודסקי בתקופות בחירות אחדות ולאחר־מכן. וכל פעם נוכחתי לדעת, כי לא נעים לו לנגוע בשאלת הפרעות נגד היהודים. הוא היה שולח אותנו אל ראש הממשלה מוראצ׳בסקי. מוראצ׳בסקי היה נואם נאומים סוציאליסטיים, אך בנוגע לפרעות לא פעל הרבה. פילסודסקי מסר לו, כי במקרה שהוא, מוראצ׳בסקי, יפנה אליו יעשה את כל הדרוש. אך מוראצ׳בסקי לא פנה אליו. בעניין לבוב היו הפרזות רבות, אך די היה בשבעים הקורבנות. ולבסוף טושטשה כל הפרשה. אשר לבני הערובה, נבהל פילסודסקי, פן יקרה משהו לא טוב. הוא התערב ובני הערובה שוחררו.

המלחמה בין פולין ובריה״מ

בראשית פעולתו חלם פילסודסקי על פדראציה עם האוקראינים. אך הוא נאלץ לשגר צבאו לעזרת הדמוקראטים הלאומיים, שהתמרדו נגד האוקראינים בלבוב. הוא השתלט על אוקראינה המזרחית, אך לא כבש את לב האוקראינים. והנה חדרו הבולשביקים לאוקראינה ממש כשם שחדרו לקיוב, שנכבשה קודם־לכן בידי צבא פילסודסקי. זמן־מה שיתפה האינטליגנציה הביילורוסית פעולה עמו, אך בסוף ניצחו הדמוקראטים הלאומיים והקאתולים, ואלו הביילורוסים התרחקו. גם הליטאים פנו לו עורף בשל וילנה, שכבש ולא הוציאה עוד מידו.

בינתיים נסתיימה נסיגת הגרמנים מן הצפון אל הדרום. בדרום הלכו הפולנים בעקבות הגרמנים הנסוגים ותפסו את מקומם. אולם בצפון מסרו הגרמנים את השלטון לידי אנשי המקום, הביילורוסים הפראבוסלאביים. כאשר הבולשביקים התקרבו לפינסק פרצה מלחמה. הרוסים התקרבו לווארשה בצפון וללבוב בדרום. המצב נעשה מסוכן מה־גם שממשלת הדמוקראטים הלאומיים פנתה אל מעצמות המערב בבקשת עזרה. אך הללו יעצו לפולנים להסתפק בגבול הניימן. מצרפת הגיע הגנראל המפורסם וייגאן, אשר יעץ לסגת לגדה המערבית של הוויסלה. ואז אירע מיקרה מוזר, מפוזנאן הודיעו, כי הצבא לא יילחם אם בין הלוחמים יהיו יהודים. אף אנשי פילסודסקי נעתרו לתביעה זו ואלפי יהודים הוצאו מן הצבא ורוכזו במחנה יאבלוביה. בימים ההם היה פילסודסקי עסוק בהכנות לבלימת ההתקדמות הרוסית לעבר וארשה. ביחידות שלו לא נטפלו ליהודים. בקרב ליד הוויסלה נחלו הרוסים מפלה. הכוחות הפולניים הדפו אותם עד לברזינה ונעצרו שם. בביאליסטוק התייצבה משלחת רוסית, שבראשה עמד קומוניסט פולני. הלה סיפר, כי דניקין כבש את קיוב והגיע עם צבאו עד לקורסק בדרך למוסקבה.

פילסודסקי שיגר אחד מאנשי אמונו לדניקין, כדי להיוודע מה עמדתו כלפי פולין; הוא לא זכה לתשובה ברורה; מכל מקום אמר דניקין, שאולי תוענק לה אוטונומיה.

ואכן ניתנה למשלחת הקומוניסטית תשובה, כי הצבא הפולני יפסיק פעולותיו וימתין. הקומוניסטים ריכזו את כוחותיהם נגד דניקין ולא עברו ימים רבים עד שהלה נוצח ונעלם מן הבמה.

מול התקדמות צבא רוסיה המועצתית

צבאות הגרמנים ובעלי בריתם השלימו את הנסיגה שלהם מן החזית הארוכה שבמזרח. הם היו מוסרים את השטחים, שנטשו, לבריה״מ, אשר צבאה הלך בעקבותיהם.

אולם גם הצבא הפולני לא ישב בחיבוק־ידיים ואף־הוא נע צפונה ומזרחה תוך מאמץ להקדים ולתפוס את המקומות, שניטשו על־ידי הגרמנים, בטרם ישתלטו עליהם היחידות הסובייטיות. ואכן עלה בידו במקומות שונים להקדים ולהתבצר ואלו במקומות אחדים הגיע לידי התנגשות בין שני המחנות. ברוסיה הלבנה, וביחוד בחלק המערבי, הקאתולי שלה, הצליחו אנשי פילסודסקי בעזרת עסקני הפפ״ס והאכרים השמאליים להשפיע על מנהגי התנועה הלאומית־הסוציאליסטית הביילורוסית, שיצדדו בשלטון פולין. הללו עשו זאת מתוך פחד מפני המהומות והרעב, ששררו אותה־שעה ברוסיה, ומתוך אמונה, שבפולין תנצח תוכנית הפדרציה, אשר פילסודסקי וסיעתו דגלו בה. ללא שפיכות דמים השתלטה פולין על ביאליסטוק ביילסק וסוקילקה ומייד הוחלט לספחן למדינה הפולנית, מאחר שגליל זה היה מאוכלס גם פולנים לא רק ביילורוסים ויהודים. בסיים נתקבל חוק בדבר סיפוח שלושת המחוזות וביטול ההגבלות על זכויות הפולנים, אשר הונהגו שם בתקופה הצארית.

הצעות סיעת ״המועצה הלאומית״ להסיר גם את ההגבלות לגבי היהודים, מיקצתן לא הגיעו לכלל דיון ואלו התיקונים להצעות הממשלה, אשר הוצעו על־ידי דוברי הסיעה בוועדת החוקה והמשפטים ואחר־כך בסיים, נדחו בידי רוב המפלגות נגד קולותיהם של צירי הפפ״ס והיהודים בלבד. משנתברר, כי לא יימצא בסיים רוב להצעה בדבר ביטול הגבלת היהודים במחוזות המסופחים, אף־על־פי שנערכו במחוזות הללו בחירות לסיים ואף נבחר שם ציר יהודי — פרברשטיין — החליטה הסיעה להציע ביטול ההגבלות, שחלו עדיין על היהודים בשטחי הכיבוש הרוסי והאוסטרי לשעבר. הצעות אלו לא יצאו כלל ממגרות המרצים. אולם אחר כניסתו של הארטגלאס לוועדת החוקה ובחירתו, כנהוג, למרצה על הצעות סיעתו, נתקלו ישיבות ההתייעצות, שנהוג היה לקיימן עם המיניסטריונים המעוניינים ביחד עם הממשלה, בטרם יובא עניין כלשהו לוועדה, בהחרמה.

כיבוש ופרעות

במקומות, שם הגיע ליד התנגשות בין הצבא הפולני, שהתקדם צפונה בכיוון גבורנה ווילנה, לבין הצבא הסובייטי הנסוג, דהיינו בסביבות וילנה פרצו הפולנים אל הערים וערכו פרעות־דמים ביהודים, כיוון שראו בהם ידידי הקומוניסטים ובמיוחד נפל חשדם על הציונים.

המשורר לייב יפה, שעמד אותה שעה בראש ההסתדרות הציונית בווילנה נאסר והיתה צפויה לו העמדה־לדין לפני בית־משפט־של־שדה בעצם ימי הרתיחה. בעניינו נשלח לווילנה יצחק גרינבוים. הוא נתקבל על־ידי מפקד היחידה, שכבשה את וילנה, הגנראל רידזשמיגלי, והסביר לו מיהו יפה, מה מעמדו ועמדתו וקיבל ממנו הבטחות כי יעיין בדבר. בינתיים החלו מגיעים לשלטונות הצבא, לראש המדינה ולמצביא העליון מברקים מכל בירות העולם ובהם תביעות לשיחרור של יפה. בין התחומים היו יחידים בעלי שם בארצותיהם, שהיו ידועים גם לפילסודסקי ועוזריו, גנראל רידזשמיגלי קיים את הבטחתו ואף קיבל הוראות מתאימות מווארשה, וכך ניצל יפה מגורל דומה לזה של הסופר וייטר אשר נרצח בשעת הכיבוש.

תחומן של וילנה וגרודנה וכן החבל המערבי של רוסיה הלבנה לא סופחו לפולין מייד, כפי שהדבר נעשה לגבי חבל ביאליסטוק. הכריעו כאן שיקולים מדיניים, אי־רצון להתגרות

במעצמות המערב. שבימים ההם עוד האמינו, כי צבאות קולצ'אק, קורנילוב ודניקין סופם לנצח במלחמת האזרחים והיה בדעתן להחזיר לרוסיה המשוחררת מן השלטון הקומוניסטי את כל נחלותיה פרט לפולין.

גם בדרום התקדם הצבא הפולני וכבש את וולין, הגיע לקיוב וכבשה. לא היה בדעתם של הפולנים לספח את כל השטחים הכבושים באוקראינה, אולם נשמעו דעות, כי יש להשתמש בכיבושים אלה כדי להגיע לכלל הסכם עם האוקראינים בדבר ויתורם של אלה האחרונים על גאליציה המזרחית, שתישאר בידי פולין, תמורת עזרה פולנית להתבססותה של אוקראינה מעבר לזברוץ'. שאיפות אלו לא הגיעו לכלל דיון רציני, שכן הצליח הצבא הסובייטי להבקיע את החזית הפולנית בדרום ובצפון והגיע למבואותיה הצפוניים והמזרחיים של וארשה ועד למחוזות הדרומיים של פולין הקונגרסאית. בראשית תקופה זו נתעורר שוב בחוגי הפולנים הרצון להתפשר עם היהודים.

נכונות מסויימת לפשרה — בעת צרה

בממשלתו של סקולסקי, מראשי אחד הפלגים של הדמוקראטיה הלאומית, השתתפו גם עסקני גאליציה המזרחית וביניהם בילינסקי, (מי שנתפרסם בעבר כשר הכספים של אוסטריה) כשר האוצר ודובלבניקי כתת-שר בנשיאות מועצת השרים. לפי הצעתם הוזמן אלפרד נוסיג, שלא ניתק את קשריו עם הסופרים והמדינאים הפולנים בגאליציה והיה גם ידוע כציוני (ובתור כזה יש לו, בוודאי, קשרים עם ראשי ההסתדרות הציונית בווארשה) לשמש כמתווך בין הממשלה, ראשי המפלגות הפולניות והנציגות היהודית. הוא פנה אל ראשי הציונים וסיפר להם על התפקיד, שהוטל עליו על-ידי הממשלה הפולנית בבקשו את הסכמתם לתיווך שלו. הם היססו קמעה, כי זכרו את התפקיד המפוקפק שמילא בקושטא בתקופת שלטונם של התורכים הצעירים, את מעשיו ללא תיאום עם נציגות ההסתדרות הציונית ואת הנזק שגרם בהצעותיו הפשרניות. ואף-על-פי-כן הוחלט גם בסיעת המועצה הלאומית שלא לדחותו. ולראות, מה יהיו תוצאות מאמציו. אחרי-ככלות-הכל היו פתוחות לפניו דלתות, שנבצר היה מן הנציגות היהודית להגיע אליהן.

דרכו של נוסיג היתה דומה לזו שבחר בקושטא: הוא חתר תחת ההגמוניה של הציונים ודרש להזמין גם את נציגי שאר המפלגות היהודיות בטענה, שהממשלה תובעת זאת. המועצה הלאומית הזמנית לא התנגדה מתוך שיקול שלא לתת נשק בידי הממשלה הפולנית. נוסיג פתח בשיחות עם המפלגות הפולניות ודרש מהן לשגר את נציגיהן לדיונים. במארס 1920 נתקיימה הפגישה הראשונה, שהשתתפו בה סקולסקי, שר הפנים יציכובסקי ותת-השר ורובלבסקי, שלאחר-מכן גמר את ההלל על נוסיג, בספרו על היחסים בין פולנים ויהודים.

פגישה זו לא נשאה אופי של משא-ומתן. הממשלה לא שלחה הזמנות ונהגה, כאילו ביקשו היהודים ראיון ונתקבלו על-ידי ראש הממשלה ושר-הפנים בנוכחות התת-שר בנשיאות מועצת השרים. נוסיג הבטיח, שיישלחו הזמנות ואחר-כך אמר, שהן יחולקו למוזמנים לכשיבואו, ועל-ידי כך העמיד את נציגי היהודים במצב, שלא יכלו לסגת מן ההשתתפות בשיחה, אף-כי אורגנה כראיון. ראש הממשלה חשש, כי יאשימוהו בניהול במשא-ומתן רשמי עם היהודים — אולם מצבה של פולין היה בכי-רע וצבאה נמצאה בנסיגה מליאה לפני צבא בריה"מ.

סקולסקי הקשיב לדבריהם של נציגי היהודים, אשר תיארו לפניו את מצב בני עמם ודרשו את הגשמתו הלכה-למעשה, של חוזה המיעוטים, אשר אושר על-ידי הסיים המכונן. הוא השיב לדבריהם באמרו, כי ישתדל למנוע את הפגיעות ביהודים בבתי-הנתיבות וברכבות, אולם את הדרישות בדבר שוויון הזכויות אמר, מן הנמנע למלא בבת-אחת, אפילו תסכים לכך הממשלה ותביא הצעה בנידון זה לסיים, תידחה זו על-ידי הרוב שבו. לכן אין דרך אחרת, אלא להגשים את השוויון בהדרגה. את חוזה המיעוטים רואה הציבור הפולני כעלבון קשה ועל הגשמתו אין לדבר כלל, אולם הממשלה לא תתנגד אם צירי הסיים יהיו היוזמים לכך. טוב הדבר, שד"ר נוסיג משוחח עם צירי הסיים הפולנים, שיסכימו להיפגש עם הצירים היהודים, כדי לדון בבעיה היהודית. לבקשתו של נוסיג כי ישב ראש בפגישה זו, השיב בשלילה.

יחס פוגע מצד הפולנים

נוסיג התחיל במאמצים להשפיע על המפלגות הפולניות, כי יסכימו להיוועד עם צירי היהודים. כעבור זמן-מה הודיע לצירי היהודים שהפגישה תתקיים באחד מאולמי הסיים ואף נקבע מועד. בינתיים התפטרה ממשלת סקולסקי. צירי היהודים באו כולם לישיבה וחיכו עד בוש: הצירים הפולנים לא הופיע, ואף לא הודיעו על-כך ולא התנצלו כנהוג בכל חברה הגונה. ולדיסלאב גראבסקי, ראש הממשלה החדשה, יצא לחוץ-לארץ, לוועדת ראשי ממשלות ההסכמה בספא לבקש עזרה נגד הצבא הסובייטי, שהתקדם לעבר וארשה. בוועידה זו נוכחו צירי היהודים לדעת, שאין להם לצפות לעזרה ממשית ממעצמות אלה. צרפת שיגרה את הגנראל וייגאן, שנתפרסם בהגנתו על ורדן, ובריטניה גילתה נכונות להציע לבריה"מ את תיווכה, בתנאי שפולין תסכים לקביעת הניימן כגבולה הצפוני. גראבסקי חזר מיואש מיחסו של המערב. וייגאן הציע, שהצבא הפולני יטוש את הגדה הימנית של הוויסלה ואת וארשה ויתגונן בגדה המערבית. פילסודסקי לא קיבל עצה זו והתחיל מתכונן למיתקפת-נגד תוך ריכוז כל כוחותיו במבואות וארשה למערכה מכרעת.

אפשר לשער, שבספא נגעו גם ביחסה של פולין אל המיעוט היהודי ובהתחייבויותיה הבין-לאומיות. כשחזר גראבסקי לוארשה, הוא פתח מייד במשא-ומתן עם היהודים וקרא לישיבה משותפת של נציגי המפלגות הפולניות והיהודיות. הפעם נענו הפולנים ושיגרו את נציגיהם ולא החרימו את הפגישה כבימי סקולסקי. אותה שעה היה נראה כי ממלכת פולין עומדת להתמוטט.

זמירות חדשות בפי גראבסקי

נתקיימו שלוש ישיבות בראשות ראש-הממשלה, ולאדיסלאב גראבסקי. בישיבות אלו נתגלה כי גראבסקי מוכן לצעד ממשי חשוב, כדי להביא לפשרה בין הצדדים. הוא האמין, כנראה שבמקרה זה יוכלו היהודים לעזור בהשפעתם למדינה הפולנית. את הישיבה הראשונה פתח גראבסקי בציינו את חשיבותה של הבעיה היהודית ואת הצורך לפותרה כך, שהיהודים יהיו מרוצים ממצבם. דעתם של רוב נציגי המפלגות הפולניות לא היתה

נוחה בהקדמה מעין זו לשיחות ופלוני, כומר, הפסיק את דברי ראש הממשלה בשאלה: כלום את דרישות הפולנים אין למלא? ענה גראבסקי, שיש גם צורך למלא את דרישות הפולנים ובכך הרגיע את הכומר. נראה היה בעליל, כי הוא עוצר בחבריו שלא להתפרץ לשמע דברים, שלא היו רגילים לשומעם מפי ראש־ממשלה פולני בדברו על בעיית היהודים.

נוסיג, שהוזמן אף־הוא לישיבה, נתבקש להרצות על עמדות שני הצדדים והוא סיים דבריו בהצעה, לראות את חוזה־המיעוטים כבסיס להסכם. ציר מפוזנאן פתח בוויכוח עם ד"ר נוסיג, אולם מייד השתיקו ראש הממשלה בהעירו, שלא הרצאתו של נוסיג עומדת לדיון אלא ההצעה בדבר הקמת וועד בין־מפלגתי, כפי שהועלתה בזמנו. נשאלת השאלה מה מטרת הוועד הבין־מפלגתי? הוזכר המשא־ומתן בפאריס בין משלחת פולין ומשלחת מטעם הנציגות היהודית וגם אותו ועד לענייני היהודים, אשר נבחר ביד הסיים באחת מישיבותיו הראשונות, אך לא ניתנו לו הסמכויות שנהנות מהן שאר ועדות הסיים. דחיית הצעתם של היהודים היתה בבחינת גזר־דין־מוות לגבי הוועד ואמנם חדל הלה להתקיים לאחר ישיבות אחדות. בדברים אלה נימק גרינבוים הצעה. בשעת הסכנה, הוקם ועדה אשר מסמכותה להציע לממשלה תקנות שיש לפסרמן, וחוקים שיש להביאם להחלטה בסיים, כדי לפתור את הבעיות הכאובות ביותר. ידם של היהודים, אמר, מושטת לשלום, אולם היא נשארת כל הזמן תלויה באוויר.

פרילוצקי הביע דעתו, שאם המפלגות הפולניות ידונו בשאלות היהודים מן הבחינה הממלכתית, הרי לא יקשה להגיע להבנה ולפשרה מניחה את הדעת. הוא הסכים לוועדה בעלת סמכויות לפעול, אחדים מבין נציגי המפלגות הפולניות ביקשו לחדש אותה ועדה לשאלת היהודים, שכבר נבחרה בידי הסיים. אך ד"ר שיפר, שהשתתף בוועדה הנ"ל מטעם היהודים הודיע, כי היא גמרה את מלאכתה בהכינה שאלון לשם עריכת מישאל בשאלת היהודים, ואולם הסיים לא חזר עוד לדון בשאלה זו והמישאל לא יצא אל הפועל. סיכם ראש הממשלה, כי הוסכם להקים ליד הממשלה מועצה מיוחדת לשאלת היהודים, אשר בה ישתתפו נציגי כל סיעות הסיים. המפלגות היהודיות וכן כל המיניסטריונים העוסקים בענייני היהודים.

והנה מיהרו היהודים למסור לעתונות היהודית דין־וחשבון על דיוני הישיבה, שנקראה על־ידי ראש הממשלה, והדגישו את הודעתו שמן הדין להביא את הדברים לידי מצב, אשר היהודים יהיו מרוצים ממנו, ואלו בעתונות הפולנית לא נמסר דבר על הדיונים ועל דבר ראש הממשלה. נציגי היהודים שהשתתפו בישיבה הראשונה נתכנסו כדי לדון בתוצאותיה והסיכומים המשתמעים ממנה. והוסכם, לפי הצעת סיעת המועצה הלאומית הזמנית שיש לדרוש מעין שביתת־נשק. ההסתה האנטישמית משתוללת בארץ ובעקבותיה מתפשטות והולכות פרעות, פגיעות ונגישות נגד היהודים. במצב זה מן ההכרח להרגיע את הרוחות, למען לאפשר דיון שיזם על פתרון בעיית היהודים. אושרה רשימה של הצעות לתקנות ממשלתיות וחוקים, שיש להביאן לישיבה השניה, אשר מועד כינוסה נקבע למחרת היום, הי"ז ביולי 1920. למרצה על ההצעות נבחר י. גרינבוים.

בישיבה השניה השתתפו שוב ראש־הממשלה, השרים ונציגי סיעות פולניות אחדות וכל נציגי הסיעות היהודיות. ראש־הממשלה פתח את הדיון בהצעה להתחיל בוויכוחים כלליים ולבחור בוועדה, אשר תכין את החומר בשביל המועצה. גרינבוים העלה בשם חבריו את ההצעה, שנתקבלה על־ידיהם בישיבה המיוחדת ואמנם התרכז הוויכוח סביב הצעה זו וסעיפיה.

ד"ר לווינשטיין, מראשי המתבוללים היהודים בגאליציה המזרחית, הסכים להצעה. ד"ר לווינשטיין הדגיש, כי איננו יכול להחריש עוד שכן הקרקע מתמוטטת מתחת לרגלי היהודים, המרגישים עצמם כפולנים בכל נפשם ומאודם.

דרישה לצעדים תקיפים

ואלו הן הדרישות שהוסכם לדון עליהן באותה ישיבה:

א) המועצה להגנת המדינה, אשר הוקמה עם גבור הסכנה מצד צבאות ברית־המועצות שהתקדמו אל פנים הארץ, ואשר היהודים לא הוזמנו להשתתף בה, תפנה בכרוז לאוכלוסיה לחדול מן האיבה בשעה שדרוש ליכוד כל התושבים. בכרוז זה יש להדגיש, כי ההתנפלויות על היהודים אינם אלא מעשים מחפירים, סימני פראות ואנארכיה, החותרות תחת כוחה ויסודותיה של המדינה וסוללות את הדרך לבולשביקים. את הכרוז יש לפרסם בכל הארץ ולדביקו על הקירות.

ב) המיפקדה העליונה של הצבא תוציא פקודה, שבה תגנה נמרצות את הפגיעות ביהודים ותאיים בעונש חמור על כל מי שיימצא אשם בהשתתפות בפגיעות אלו או באי־התנגדות להן. על מפקדי יחידות הצבא (הגדודים, והפלוגות וכו') תוטל האחריות בעד הפגיעות מעשי־ידי פקודיהם, והוא־הדין גם לגבי מפקדי תחנות מסילות־הברזל והיחידות המוסעות ברכבות וכו'. פקודה זו תפורסם בצורת כרוז בכל הארץ ובמיוחד בתחנות הרכבת.

ג) הממשלה תוציא חוזר לכל השלטונות האדמיניסטראטיביים והמשטרתיים ובו צו לדכא ללא דיחוי ובאמצעים החריפים ביותר כל נסיון להסית לפגיעות ביהודים, לאסור את המסיתים לפגיעות ואת המשתתפים בהן ולסיר מעל הקירות את הכרזות והמודעות המסיתות נגד האוכלוסיה היהודית. תוחל אחריות פלילית או משמעתית על הפקידים האחראים לפשע של אי־נקיטת אמצעים אלה. את החוזר יש לפרסם ברבים.

ד) יש לחדול מפירסום הודעות ופקודות מטעם הצבא, המזהות את הבולשביקים עם היהודים ולוחמות בבולשביזם על־ידי הסתה, היוצרת הלכי־רוח אנטי־יהודים.

ה) יש לאסור אף על אגודות ויחידות פירסום כרזות, כרוזים ומודעות אנטי־יהודיים ולהכריז על פירסום מעין זה כעל מעשה פלילי הגורר אחריו עונשים.

ו) כן על הממשלה לארגן התיעצות עם העתונים לשם הסברת ההסדר להמנע מפירסום מאמרים שיש בהם משום הסתת ההמונים נגד היהודים. על עתונים שיפרסמו מאמרים מסוג זה. תוטל אחריות פלילית.

ז) יש להימנע מעריכת מצודים ברחובות היהודים בלבד, נוהג, העושה את הרושם כאילו רק היהודים משתמטים מן השירות בצבא וגורם להתפשטות סיפורי־בדים המגבירים את האנטישמיות.

הפולנים "מחזירים את הכדור"

הוויכוח שנתעורר לאחר קריאת התביעות וביסוסן, נגע בשא־

לה, מי אשם, שהדברים הגיעו למצב כזה. נציגי המפלגות הפולניות השתדלו להוכיח, שהיהודים נוטים לבולשביזם, שה־מפלגות הלאומיות שלהם מנהלים מדיניות של איבה נגד המדינה הפולנית, שעל מפלגות אלו לחדול ממדיניות זו ועליהן להשפיע על יהודי חוץ־לארץ, כי יפסיקו את מלחמתם נגד פולין בזירה הבין־לאומית. נציג הדמוקראטים הלאומיים טען כי היהודים הם־הם המתחילים, שהם יורים בחיילים פולניים מחרימים את המסחר הפולני ושהאמצעים שהוצעו, לא זו בלבד שלא יועילו, אלא אף יגבירו את השואה, שהרי ירגיש עצמו הציבור הפולני, כאילו הושב על ספסל הנאשמים.

,נציג סיעת העירונים האשים את גרינבוים בהשתתפות בא־סיפה בלונדון, אשר קיבלה החלטות נגד פולין והרי זה מעשה בגידה. לדבריו על היהודים לשנות את מדיניותם בחוץ־לארץ. בא־כוח הפפ״ס תמך במידת־מה בהאשמות האלו, אולם טען נגד המפלגות הפולניות, העתונות והמשטרה. העתונות משסה את ההמונים ביהודים והמשטרה אינה מגינה עליהם בשעת פגיעות ופרעות. אולם היהודים אחראיים ליחס הבלתי־חיובי של אחיהם בחוץ־לארץ כלפי פולין. מכל הטענות האלו הסיקו את המסקנה שהצעדים המוצעים על־ידי נציגי היהודים טעונים עדיין עיון נוסף.

נציגי היהודים התנגדו בתוקף לטענות הללו. אין יסוד להא־שמות שמטיחים נגדם. המדיניות הקיימת כלפי היהודים דומה לזו של הגרמנים נגד הפולנים, מטרתה לדחוק את רגלי היהו־דים ולהביאם לעזיבת הארץ בהמוניהם. מדיניות זו לא תצליח, כשם שלא הצליחה המדיניות הרוסית בתקופת השלטון הצארי. בעובדות לקוחות מן החיים הוכיחו כמה נזק גורמת מדיניות זו ומה בולטת היא המגמה לדחות את היהודים בימין ובשמאל כאחת, יש לציין, שהפעם תמך ד״ר לווינשטיין בהצעות המפ־לגות היהודיות.

בישיבה השלישית האחרונה, אשר התקיימה ב־27 ביולי, כבר נעדר ראש הממשלה. במקומו פתח את הישיבה סגן־השר בנ־שיאות הממשלה, ורובלבסקי. הוא הודיע, כי הממשלה דנה בהצעות נציגי היהודים. הכרוז לאוכלוסיה כבר חובר ונערך ומחכה לאישור בידי הממשלה החדשה אשר תבוא במקומה של ממשלת ולאדיסלאב גראבסקי. מועצת המינסטרים תוציא פקודה אל הצבא ובה סיכום של הפקודות, שכבר הוצאו בידי המפקדה העליונה של הצבא, נגד הפרעות והפגיעות ביהודים. הפקודה תפורסם ותודבק על הקירות. תונהג בארץ ביקורת ולא יורשה פירסום כרוזים נגד היהודים. ואם יופיעו כאלה באורח בלתי־ליגאלי, הם ייחרמו ויוסרו מן הקירות. אשר לכרוזי יחידות הצבא, אין הממשלה יודעת עליהם דבר וחצי דבר, אך אם יובאו לפניה יפורסמו הפקודות הדרושות. הממשלה תקרא לאסיפת באי־כוח העתונות כדי להשפיע עליה, שתימנע מתעמולה אנטישמית. חיפושים אחר משתמטים מן הצבא אינם נערכים רק ברחובות היהודים, אלא בכל שטח הערים.

הודעה זו השאירה רושם גדול לא רק על היהודים אלא אף על נציגי המפלגות הפולניות, במיוחד רגז נציג האיכרים השמא־ליים שליווינסקי אשר שאל: ״ומה יעשו היהודים? אם יתפר־סם כרוז מטעם הממשלה בדבר האנטישמיות, הרי מן הדין שגם היהודים יפרסמו כרוז. אי־אפשר שהממשלה תפנה אל האוכלוסיה בעוד שהיהודים ישבו בשקט וימתינו״.

פרילוצקי ענה, שבכל מדינה מסודרת שומה על הממשלה לשמור על הסדר ולמנוע פגיעות, נגישות ופרעות. הוא הציע, שתוקם ועדה, אשר תחקור את ההאשמות נגד היהודים בדבר בגידה במדינה. ועוד, שתפורסם הודעה כי בחיפושים באגודות היהודיות לא נמצא דבר.

שליווינסקי התנגד לוועדת חקירה. אין לחטט בעבר. יש שגם היהודים יפשפשו במעשיהם.

היהודים לא יצדיקו את הדין!

גרינבוים הסביר, כי לא ייתכן, שהיהודים יצדיקו על עצמם את הדין. חקירות שנעשו, הוכיחו, כי אין יסוד לעלילות שהע־לילו על היהודים. היהודים גם לא ישבו בשקט ולא המתינו, כי־אם הקימו ועד להגנת המדינה, הוציאו כרוז בנידון זה לאוכלוסיה היהודית ואף נתפרסמו מאמרים פאטריוטיים בעתו־נות. העתונים הפולניים אינם רושמים עבודות אלו. שלטונות הצבא דוחים את היהודים, הרוצים לעזור להם. בקרב הצבא מתפשטת האנטישמיות במידה מבהילה. אף היהודים המתבו־ללים נמצאים בצבא במצב טראגי. אי־אפשר כי בנסיבות אלו יכריזו היהודים שאמנם חטאו, אך לא יוסיפו עוד. אי־אפשר לעשות כן בשעה שמכריזים באורח רשמי למחצה, כי המלחמה בבולשביקים הינה מלחמה ביהודים, בשעה שמציירים את השטן הבולשביסטי בדמות טרוצקי היהודי ולא בדמותו של לנין הרוסי. וד״ר שיפר הוסיף מחיי הפועלים היהודים הנרדפים על צוואר.

ההסברים הללו לא הועילו, אי־אפשר בכרוז אחד, טענו הנציגים הפולנים, דרוש גם כרוז יהודי. גם היושב־ראש ויובל־בסקי תמך בהם. אולם הודה, כי אסור לדחות עוד את הצעדים להבטחת חייהם, רכושם וכבודם של היהודים. הממשלה היא די חזקה כדי ללחום בכוונות בגידה בקרב היהודים.

לבסוף הוצע לבחור בוועד פועל מיוחד, שישתתפו בו שלושה באי־כוח של הסיעות הפולניות, שניים־שלושה באי־כוח של הסיעות היהודיות ובראשו יעמוד נציג הממשלה. איש לא התנגד להצעה זו והיושב ראש נעל את הישיבה בהודיעו, שהממשלה תפנה לכל הסיעות של הסיים בדרישה, כי ישגרו נציגים קבו־עים אל המועצה ובישיבתה הראשונה ייבחר הוועד.

המכתבים לסיעות הסיים לא נשלחו, במקום ממשלת גראבסקי שהתפטרה הורכבה ממשלת קואליציה של ויטוס, אשר לצידו עמד דאשינסקי כסגן היושב־ראש. היתה זו לפי דברי פפ״ס ממשלת האיכרים והפועלים, שמתפקידה להציל את פולין ולגרש מעל אדמתה את צבא ברית המועצות, שהתקרב לווארשה.

המאבק נגד איסור עבודת יום ראשון

הרוב האנטישמי בסיים המכונן פתח את התקפותיו על מעמדם הכלכלי של יהודי פולין עוד בימי הממשלה הזמנית. עם העברת מסילות־הברזל מידי הכובש הגרמני לממשלת פולין פוטרו כל העובדים היהודים, שנתקבלו על־ידי ההנהלה הגר־מנית.

לא היתה כאן שום העדפת יהודים מצידה, שכן אותה שעה נתקבלו לעבודה פועלים חדשים בלי שנערכו פיטורים בין הוותיקים. או הציבור הפולני ראה בצעד זה סימן לברית, הק־יימת בארץ בין הכובש והיהודים.

הצעה הראשונה לסדר־היום של הסיים אשר הוגשה בידי

הנציגות היהודית, נסבה על פועלים אלה. היא לא זכתה שיע־מידוה לדיון, ובימים הראשונים של הסיים אף לא היה בכוחם של הנציגים היהודים לאלץ את המארשאלק וחבריו לנשיאות לעשות זאת, כשעברה מסילת־הברזל בגאליציה המזרחית, עם השתלטות צבאות פולין על תחום שלטונה של הממשלה האוק־ראינית, לידי פולין, פוטרו הפקידים והפועלים היהודים, שעבדו במסילה זו בימי הקיסרות האוסטרית. האמתלה לכך היתה "שיתוף פעולה עם האויב", כביכול, אף־על־פי שגם הפקידים והפועלים הפולנים לא נטשו עבודתם, כדי להכשיל את האוק־ראנים. ושוב לא הועילו תזכירים ופניות מצד סיעת המועצה הלאומית לממשלה. מסילת־הברזל בפולין טוהרה מן הפועלים היהודים, ובכך נעשה הצעד הראשון לנישול העובדים היהודים מכל מיפעל שעבר לידי הממשלה.

קואליציה מקיר אל קיר נגד היהודים

לא חלפו חודשים מועטים, ולנציגות היהודים בסיים הגיעו ידיעות, כי בחוגי הממשלה מתכוננים להגיש לסיים הצעת־חוק בדבר שעות העבודה ויום מנוחה.

בחוק זו היו מעוניינים השמאל והימין גם יחד. השמאל הסוציאליסטי ועמו הפועלים הלאומיים והדתיים דרשו לאשר בחוק את יום־העבודה של שמונה שעות בתעשיה, במלאכה, במסחר ובפקידות, וכן כמובן, את ימי המנוחה ביום א׳ ובחגים הקאתוליים. בקשר לכך התעוררה השאלה בדבר מנוחת השבת. ברור היה כי אם לא יישארו בתוקפן ההנחות מימי השלטון הרוסי בדבר שעות העבודה בימי א׳ ובחגים הקאתוליים, תהיה זו מהלומה כבדה בשביל המסחר והמלאכה היהודיים.

ודווקא במהלומה זו היו מעוניינים החנוונים ובעלי־המלאכה הפולנים, שקיוו להיבנות מכפיית שני ימי מנוחה לשבוע על בעלי־חנויות היהודים, המשביתים את עבודתם בשבת. כל הזעיר־בורגנות הפולנית ראתה בחוק זה מכשיר אדיר, אשר ידחק את רגליהם של היהודים ממקורות הפרנסה וימסרם לידיהם. וזאת בראש־ובראשונה באותן עיירות, אשר בהן היו מבקרים בכל יום א׳ ובכל חג האיכרים מן הסביבה, ואחר תום תפילת־הבוקר בכנסיה היו מתחילים במכירת היבול שמשדו־תיהם, וקונים בחנויות היהודיות את המוצרים הדרושים להם. רוב פרנסתם של החנוונים היהודים, ובפרט של הקמעונים שביניהם, היתה על הפדיון מן הימים האלה. גם בערים הגדו־לות נהגו הפועלים והפקידים הפולנים להקדיש את ימי א׳ בשבוע ואת החגים לקניות בחנויות היהודים. מובן־מאליו, שהחנוונים הפולנים הביטו בקנאה על עסקיהם הטובים של היהודים בשעה שחנויותיהם־שלהם סגורות.

הכמורה הקאתולית ראתה במצב זה הפרעה ונזק רב להש־פעתה, והוא הדין לגבי התועמלנים המפלגתיים ועסקני התר־בות, שהשתדלו לנצל את ימי המנוחה לכל מיני מפעלים תרבותיים ואסיפות פועלים. כך מצאו עצמן המפלגות הקל־ריקליות בחזית אחת עם המפלגות הלאומיות, שעשו מאמצים להאדיר את כוח הבורגנות הפולנית על חשבון הבורגנות היהו־דית ואף עם המפלגות הסוציאליסטיות. לחצה של חזית מאוחדת זו שבר את התנגדותם של אנשי הכלכלה, שחששו כי כפיית שני ימי מנוחה על היהודים תגרום לזעזועים במלאכה ובמסחר, ולהתייקרות, שהרי היו המחירים בחנויות היהודיות זולים יותר מאשר בחנוייתיהם של הפולנים.

חילול שבת או אובדן פרנסה

נציגי היהודים פתחו בשתדלנות בטרם הוגשה ההצעה. בשיחות עם פקידים בכירים וחברי ממשלה נתקבלו הבטחות מרגיעות, שיתחשבו עם דרישותיהם. אולם כשהוגשה ההצעה לסיים, היתה האכזבה רבה עד־מאוד. לא רק שלא ניתנו כל הנחות לחנויות, אלא אסרה העבודה בימי המנוחה אף במוסדות היהודיים, כגון מישרדי הקהילות והאירגונים. נתחוור, כי בכל הסיים לא יימצא אפילו ציר אחד, שיעז לתמוך במתן הנחות ליהודים. ואף הממשלה קיבלה את הדין, אף־כי ידעה שלא תוכל להגשים את כל סעיפי החוק הלכה־למעשה.

המועצה הלאומית הזמנית ליהודי פולין פנתה לציבור בכרוז, אשר בו סיפרה על תוכן הצעת החוק בדבר מנוחת יום ראשון בשבוע והחגים הקאתוליים, אשר כבר פעמיים הוסרה מסדר־היום והועברה לוועדה למיסחר ותעשיה. הכרוז הדגיש את הסכנה הגדולה המאיימת על היהודים, המוני העובדים היהו־דים, השובתים במלאכתם בימי שבת ובחגי ישראל ייאלצו להימנע מעבודה גם בימי א ובחגים הקאתוליים. הצעת החוק מעמידתם לפני ברירה לקיים שבת פעמיים בשבוע או לעבור על מצוות דתם ולהרוס את צורת חייהם. מנוחה של יומיים בשבוע תשים לאל את כושר ההתחרות שלהם. יישבר מטה לחמם. אין למדינה רשות לכוף עלינו את הרס צורת חיינו.

אין אלה תירוצים, קבע הכרוז, המטרה האמיתית הינה טמיעה וגם נשירה. הנציגות היהודית כבר פתחה במשא־ומתן תוך דרישה שירשו לעובדים היהודים שאינם עובדים בשבת לעבוד ביום א׳ בדירות סגורות ולפתוח את חנויותיהם למשך חמש שעות, אם הן סגורות בשבת.

לפי שעה אין סיכוי שדרישה זו תתקבל אומר הכרוז, ועל־כן נדרשים הסוחרים ובעלי־המלאכה, הנחים בשבת ובחגי היהו־דים, לפנות לוועדת העבודה ולוועדת המסחר והתעשיה של הסיים בתביעה, שלא תופעל לגביהם כפיה בלתי־צודקת, שתמיט עליהם הרס כלכלי. דבר זה נוגד את חופש המצפון, את זכותנו לשמור על אורח חיינו, ואף את הסעיף בחוזה המיעוטים האוסר על כפיית עבודה בשבת. "פעלו, כל עוד לא איחרתם את המועד", מסיים הכרוז את דבריו.

סוציאליסט מתבולל מתייצב נגד בני עמו

המשא־ומתן לא הביא שום תוצאות. בכ׳ בנובמבר סיכם גרינ־בוים את המצב בנאום, שנשא במליאת הסיים. הוא ענה לפרל, אחרון היהודים בפפ"ס של פולין הקונגרסאית, שנשאר במפ־לגה, בעוד החברים היהודים האחרים נטשוה על שדחתה את הגשמת הסוציאליזם למען כיבוש עצמאותה של פולין ובהתב־ססותה כמדינה ריבונית; פרל טען בדבריו, שאין החוק כופה על היהודים לעבוד בשבת ועל־כן איננו פוגע גם בחופש המצפון שלהם. גרינבוים הסביר, שהאיסור לעבוד בימי ראשון מעמיד את היהודי המאמין לפני ברירה לחלל את שבתו או לסבול מתוצאות המנוחה הכפולה, הנכפית עליו על פי חוק זה. ואם החוק פוגע במקורות הפרנסה ובחופש המצפון של היהודים הרי מהווה הוא מעשה עוול וכפיה. הן אין פרל מכחיש, שרצינו לעקור את השבת מחייו של הפועל היהודי, למען יוכל להתקרב אל הפועל הפולני, לבקר באסיפותיו, לשתף עמו פעולה, ולח־יות את חייו. לולא היה פרל סוציאליסט יהודי מתבולל, היה מבין, שאין לכפות טמיעה בכוח השלטון, בהטלת חוקים.

פרל סבור, כי הפועל היהודי אינו דבק בשבת ולא ירגיש ב־כפיה. אך כבר שיפר, היהודי והסוציאליסט, הסביר לו, כי הפועל היהודי חי בסביבה יהודית והוא נח בשבת ועורך אסיפותיו ביום מנוחתו־שלו — ממש כפי שעושה זאת הפועל הלא־יהודי ביום א׳. —

גרינבוים הזכיר, שבשלזיה ייערך משאל־עם ויש להוכיח לפועלים שם, כי בפולין יוכלו לחיות חיי פועלים וסוציאליסטים. וקיימים עוד אזורי המזרח, שפולין מבקשת לספחם באמצעות משאל בקרב האוכלוסיה. באזורים הללו גדול אחוז היהודים. כלום שאל פרל את עצמו, מה יחשבו היהודים באותם אזורים, כשישמעו על כפיית מנוחת יום א׳ בשבוע ? מה יאמרו הללו, לכשיישאלו לדעתם ?

פרל חושש, שאם יהיו היהודים רשאים לעבוד בימי א׳ ינצלו זאת המעבידים היהודים ויעקפו את הביקורת. כלום סבור הוא, כי מפעל נוצרי יכריז על עצמו על היותו יהודי, כדי לרמות את השלטונות ! הרי בפולין אין מעניקים זכויות יתר לפירמות יהודיות ולמה איפוא יעמידו מפעלים נוצרים פני יהודים ?

החיים יהיו חזקים יותר

הנואם נגע באותם הקלות ותיקונים, שעצם כוחות החיים עתידים לחולל בחוק, כדי ליטול ממנו את הנזק הצפון בו. האמצעים הללו גורמים לעיוות החוק וזורעים דמורליזציה בין אלה המצווים להפעילם, על המחוקק לשאול את עצמו, אם רוב הציבור יוכל לעמוד בכל אלה.

בסוף דבריו עמד הנואם על מאבק הבורגנות הפולנית, המ־בקשת להתיש את כוחה של הבורגנות היהודית ולרשת את מקומה. המסחר נמצא עדיין ברובו בידי היהודים ונישולם ממנו עלול להביא אף נזק למדינה.

הוא סיים את דבריו באומרו, שהיהודים לא ייכנעו, אך נאומו של פרל השפיע גם על אלה שרצו להקל על היהודים. כלום ייתכן שיהיו יהודים טובים ממנו ? הסיים לא שעה לני־מוקי הנואם האחרון ודברי יתר הנואמים היהודים. החוק נתקבל וכשהודיע המארשאלק על דבר זה, נשמע קול קריאתו של גרינבוים: "ברגע זה הפסידה פולין את מינסק, וילנה ופינסק". קריאה זו, שאת פירושה אפשר היה להבין מתוך נאומו, הוצאה כמובן מפשיטה ולא פעם הביאוה כהוכחה ליחס האיבה של גרינבוים כלפי פולין.

הנציגות היהודית הוציאה כרוז אל העם היהודי בפולין, אשר בו הובע הבטחון "שהעם כולו עומד מאחורי פועליו, סוהריו ובעלי־המלאכה שלו. המאבק למען השבת, למען מצפוננו הדתי, למען ייחודנו הלאומי טרם נסתיים. הפסדנו בסיים, אך אין זאת אומרת עדיין, כי הפסדנו בחיים. נוסיף להגן על ייחודנו ועל כל הקדוש לנו. אפשר לשוברנו. אך מן הנמנע

ועידה ארצית ראשונה של חברי המועצות העירוניות היהודיות בפולין, 1922. יצחק גרינבוים, בשורה הראשונה, החמישי מימין

להכניע אותנו. יהודים, עוד מעט והחוק על מנוחת חובה ביום א׳ ייכנס לתוקפו. אך הוא ייתקל בחיים בעקשנותנו בת אלפיים השנים במסירות נפשנו ובאמונה שלנו בצדק״.

כרוז זה פורסם בכל העתונות היהודית, פרט ל„מאמענט״ ולעתונים של ״אגודת ישראל״.

רצח הנשיא נרוטוביץ׳ ותככי שיקורסקי

ציוני גאליציה נדהמו נוכח כוחו של גוש המיעוטים והסולידאריות שלו בבחירות הנשיא. בהצבעה הראשונה, שנערכה בישיבה המשותפת של הסיים והסינאט, הצביע גוש זה בעד פרופ׳ בודואן די־קורטאניי, שנתפרסם כמתנגד חריף לדיכוי המיעוטים הלאומיים.

היתה זו הפגנה בלבד, מחווה של תודה לאדם, שהעז לצאת נגד המדיניות הלאומנית של הפולנים על כל גילוייה. כשנתברר שגוש המיעוטים על מאה ציריו יש לאל־ידו להכריע בין שמאל וימין, הצביעו כל אנשיו בהצבעה השניה בעד המהנדס גבריאל נארוטוביץ׳, ממקורביו של פילסודסקי. הוא נבחר וקיבל על עצמו את התפקיד. והנה יצאה עתונות הימין בשצף־קצף נגד ״פשע לאומי״ זה. שומו שמיים! מיעוט פולני גבר על רוב פולני בעזרת המיעוטים הלאומיים המלוכדים. הנה נשמט השלטון מידי העם הפולני ונמסר לבני עמים זרים! תוצאות המאורע הזה עלולות להיות הרות סכנה, הרסניות ביותר. לא ייתכן, איפוא, כי נרוטוביץ׳ יושב כנשיא וייכנס לתפקידו. הדמוקראטיה הלאומית אירגנה הפגנות המוניות. אנשים לאלפים תפסו את כיכר שלושת הצלבים, סמוך לבניין הסיים הפולני, וניסו להפריע לצירים ולסנאטורים להיכנס. בחשמלית הוכה אחד הסינאטורים היהודים, בעל צורה יהודית בולטת. אולם לא ניתנה, כנראה, הוראה לאחוז בכל האמצעים למניעת השבעתו של הנשיא. הנשיא אומנם הושבע והחל בעבודתו.

״הלכה״ מקודשת בדמי נרצח ורוצח

לא עברו ימים מועטים והצייר נוביאַדומסקי התנקש בחיי הנשיא, בשעת פתיחת תערוכה בבית האמנות, ורצח אותו בירייה. הוא אף איבד עצמו לדעת, בדונו עצמו למוות בעוון רצח. כך קידש הרוצח בדמו של הנשיא ובדמו־שלו את הלכה הלאומנית, שאסור למיעוט בקרב הפועלים להיעזר בבחירות מתמיכה מצד אזרחי פולין, בעלי לאומיות בלתי־פולנית.

״שני הצדדים לא אבו אותה שעה להביא לידי מלחמת אחים. יו״ר הסיים, מר ראטאי, ממנהיגי האיכרים הימניים, התחיל לפעול בהתאם לחוק בסמכות נשיא המדינה. במו״מ שנפתח בין הסיעות, לא שיתף גוש המיעוטים. הושגה פשרה, שלפיה הועמד ווצ׳יכובסקי לבחירה. הסכם זה בין השמאל והאיכרים העמיד את גוש המיעוטים לפני ברירה קשה. שכן בהיותם רוב בסיים לא היו בעלי ההסכם זקוקים לתמיכה. אפשר היה, אמנם, למסור פתקים לבנים, אך בכך היו מאשרים את ההלכה, אשר חודשה על־ידי הימין. ולפיכך הוחלט להצביע בעד ווצ׳יכובסקי, שהיה אותה שעה מועמדם של השמאל וסיעת האיכרים. הגנראל שיקורסקי נתמנה לראשה של הממשלה. שמתפקידה היה להשקיט את הרוחות.

פניה ל״אחים הסלאביים״

ראש הממשלה החדש פתח בפעולה במגמה לזרוע פירוד בין סיעות המיעוטים הלאומיים. הוא ביקש ומצא דרכים למגע עם צירי האוקראינים מגליל חלם, שהיתה להם השפעה גדולה על הצירים מוולין, אשר טרם הסתגלו למצבם החדש כאזרחי פולין. בעתונות הופיעו מאמרים על ההבדל בין מיעוטים המרוכזים במדינה כולה, הבדל זה — הוכח במאמרים הללו — גדול עוד יותר בפולין, שכן קרובים בה המיעוטים הלאומיים הטריטוריאליים לעם־הרוב מבחינת מוצאם, בהיותם אף־הם סלאבים. ולפי שחיו מאות בשנים יחד עמהם — תביעותיהם הלאומיות של המיעוטים אלה צודקות ויש למלאן תוך התאמה לתנאים, אשר בהם שרויה המדינה הפולנית החדשה. את הדברים הללו הסביר שיקורסקי למנהיגי הסיעות הסלאביות והבטיח להם הנחות שונות, בראש־וראשונה בתחום החינוך.

מנהיגי סיעות האוקראינים והביילורוסים נתפתו להבטחות והתחילו מתרחקים מן היהודים והגרמנים. אותה שעה, נסתמן מיפנה בסיעת האיגוד של יהודי ״פולין הקטנה״ (שמה של גאליציה בפי הפאטריוטים הפולנים). כשנתפרסמה הידיעה בדבר עריכת הבחירות לסיים ולסינאט, בגאליציה המזרחית, הודיע הוועד המהפכני של האוקראנים על החרמתן ואיים בעונש־מוות על כל אדם שיעז להפר חרם זה. בוועד המרכזי של ציוני גאליציה הוחלט להשתתף בבחירות, אולם הפחד מפני איומי האוקראינים היה גדול. בשיחות, שהתנהלו בווינה בין הוועד המרכזי של האוקראינים ונציגי היהודים, נתברר שאין המנהיגים האוקראינים מתנגדים להשתתפות היהודים, שכן מוטב היה מבחינתם, שייבחרו במקומם צירים יהודים מאשר פולנים. יחד עם זה הושמעה כנראה גם משאלה, שנציגיהם של יהודי גאליציה המזרחית ישמיעו הצהרה על מעמדו המיוחד של חלק זה מתוך שטח הכיבוש האוסטרי לשעבר.

ד״ר רייך וחבריו סירבו עוד בימי השתתפותם בוועד המשלחות היהודיות להתאחד עם שליחי הוועדים הלאומיים מווארשה וקראקוב, אשר הקימו את נציגות יהודי פולין. איחוד מעין זה היה פוגע כמובן, בנייטראליות היהודית כלפי הסיכסוך הפולני־אוקראני. קשה היה לראות בהשתתפות בבחירות לפארלאמנט הפולני ביטוי לדביקות היהודים בעקרון הנייטראליות, אולם כיוון שהאוקראינים הסכימו לכך, הרי היתה תקווה, שהעניין יסתדר על הצד הטוב ביותר, אם ד״ר רייך יצהיר מעל בימת הסיים על עמדתו לגבי מעמדה של גאליציה המזרחית. ואמנם התעקש האיש זמן־מה בכוונתו זו. אולם לבסוף הניאוהו חבריו מלהשמיע הצהרה, אשר היתה מתקבלת על־ידי כל המפלגות הפולניות כפגיעה וכעלבון כבד, שהרי לא נפתרה שאלת האוקראינים סופית מבחינה בין־לאומית. לאחר שרייך קיבל את דעת חבריו, הצטרפה סיעתו ל״קולו״ (סיעה) היהודית ונבחרה נשיאות בת שלושה חברים: גרינבוים, טהון ורייך.

לנואם מטעם ה״קולו״ בוויכוח על הודעת ראש הממשלה נבחר ד״ר טהון. שיקורסקי הודיע, שהיהודים אזרחי פולין ייהנו מן הזכויות המגיעות להם, אך לא יוענקו להם זכויות־יתר. ד״ר טהון עמד בנאומו על הודעה זו ומתח ביקורת קשה על ההבחנה בין זכויות אזרחיות שוות ובין פריבילגיות, הבחנה שאינה אלא שרירותית ומשמשת הסוואה לדחיית הגשמתו של שיווי הזכויות. הוא לא כבש את התמרמרותו ורמז לתוארו הצבאי של ראש הממשלה. ייתכן וברמז זה נשמע הד ליחסים

הגרועים שהיו קיימים בין הלגיון, שבראשו עמד בימי מלחמת העולם הראשונה שיקורסקי, ובין פילסודסקי. על־כך השיב ראש הממשלה בהערה מעליבה באומרו, כי ניתוחו של טהון היה "תלמודי־אמיתי". סיעת הצירים משטח הכיבוש האוסטרי לשעבר לא התנגדה להצביע נגד הצעת האימון לשיקורסקי.

הופעתו הראשונה של ד"ר רייך בסיים נתקבלה באיבה גלויה, בקריאות־ביניים ובצעקות שלא פסקו. הוא נאלץ להפסיק את נאומו. גילוי יחס זה, אשר העיד כי טרם נשכחה ה"נייטראליות" של יהודי גאליציה, עשה רושם כביר על סיעת "האיחוד הגאליצאי" והגביר את התנגדותה לקשרים קרובים כלשהם עם סיעות המיעוטים הלאומיים. הצעותיהם של גרינבוים וויגודסקי לשמור על הקשר עמהן, נדחו. אולם המציעים לא הפצירו במתנגדים, שכן לא היו בטוחים, אם אמנם המיעוטים הסלאביים, שעוד האמינו בהבטחותיו של שיקורסקי, מעוניינים עדיין בקשר זה.

ה"אגודה" והסוחרים, שגם הם ביקשו הזדמנות לרמוז למפלגות הפולניות המשתתפות בממשלה, כי אין לראותם כחסידי הברית בין היהודים והמיעוטים, שמחו נוכח חילוקי־הדעות בין הציונים לבין עצמם והתחילו לתמוך במתנגדים לשיטת הציונים משטח הכיבוש הרוסי לשעבר. לא ארכו הימים והללו החלו לגלות את אוזני "המקומות המתאימים", כי מתחרטים הם על ש"נתפתו" להשתתף עם הציונים במעשה מפוקפק כזה, כמו גוש המיעוטים הלאומיים.

הקרע בין פילסודסקי והשמאל

הנציגות היהודית, שתלתה גם היא תקוות מרובות בפילסודסקי וממשלתו וגם נוכחה לדעת, שקל יותר להשפיע על המיניסטרים, שברובם היו יוצאי המחתרת הסוציאליסטית, נתקלה בחששות וספקות, שנתעוררו מחמת ההתנגדות הפאסיבית של הפקידות, שלעתים קרובות סילפה, פחות או יותר, את הוראות הממשלה. גם בהסברותיו של ראש הממשלה הורגשה השפעת נימוקיהם של אנשי הימין והתגברות החששות להתמודד אתם בתחום בעיות היהודים, או לעבור עליהם לסדר־היום. משום כך לא נתמלאו דרישות הנציגות היהודית בשלמותן, אלא נתגלה רצון טוב, שאין כביכול אפשרות להגשימו כולו מפני מכשולים אובייקטיביים, שמקורם לא רק ביחס הציבור, אלא בטיבן של הדרישות ובחידוש שבהן. לא הועילו הסברים של נציגי היהודים, לא נראו הצעותיהם להזמין פרופסורים יהודיים לוועדות הבחינות בגימנסיות העבריות. תמיד נמצאו נימוקים לדחיית הצעות כאלה, למלא רק מיקצת הדרישות בלבד, כדי שלא לעורר את דעת היריבים. מובן שגם ההתרחקות מן השמאל וההתקרבות אל הימין פעלו פעולתם. דבר זה נתגלה במיוחד באי רצון לפגוע, כביכול, באוטונומיה של בתי־הספר הגבוהים ע"י ביטול חוזר המינסטריון להשכלה, שהעביר לסמכותן של מועצות הפאקולטות והמחלקות את הסדר קבלת היהודים. גזירת המיכסה הסגורה ליהודים, נומרוס קלאוזוס, הוסיפה לחייב.

בנציגות היהודים גברה והלכה ההתמרמרות, וכעבור שנה להפיכה פתח ראש החוג הארטגלאס בנאום ביקורת על היסוסי הממשלה לפעול לפי הצהרתה היסודית בענייני היהודים. את נאומו גמר באזהרה, שסבלנותה של הנציגות היהודית הגיעה לגבולה. אנשי המשרות והאגודה נהפכו למצדדים נלהבים במדיניות המאבק עם הממשלה הקיימת. הנהלת החוג היהודי הואשמה ודווקא ע"י ד"ר רייך, ביחס של כניעה ועבדות לגבי הממשלה ומחנהו של פילסודסקי. אולם כשהגיע לידי כך שהוצע ע"י גרינבוים להצביע נגד התקציב, שהמשיך ביחסן של הממשלות הקודמות לצרכיהם של היהודים ושלל מהם כמעט כל תמורה לחלקם הגדול בעול המיסים, לא תמכה סיעת ציוני גאליציה בהצעה זו והצביעו יחד עם אנשי האגודה והסוחרים בעד הימנעות מהצבעה.

סיעת גוש לשיתוף עם השלטון

עם התקרבות מועד קיומו של הסיים והסינאט גברה פעולתו של מחנה ההפיכה בין המפלגות ובציבור הפולני. הוקם גוש בלתי מפלגתי לשיתוף־פעולה עם הממשלה. הגוש הציג לו למטרה לרכוש לו רוב בסיים ובסינאט, כדי שיוכל להגשים תוכניתו, בלי שיראה עצמו נאלץ להשתמש באמצעים דרסטיים. הוא הבטיח ל"אגודה" שאם לא יגיע לידי איחוד המפלגות היהודיות בהשתתפותה ולא יובטח לה מספר מתאים של מאנדאטים ידאג הגוש הבלתי מפלגתי הנ"ל להבטיח לנציגה ולנציג הסוחרים מאנדאטים בטוחים ברשימתו הוא. אולם בתנאי שלא יהיו אלה רבנים. אי אפשר לו לגוש השובר את הנוהג להימנע מלהכניס ברשימה פולנית נציגי יהודים, להרחיק לכת עד כדי כך.

סיעת המועצה הלאומית ונשיאותה לא ידעו ולא כלום בדבר מו"מ זה עם נציגי הגוש הבלתי מפלגתי. ממשלת פילסודסקי לא קיימה את הבטחותיה, שהודיעה עליהן בנאומו של בארטל, והתחילה נוטה יותר ויותר ימינה מבחינה ממלכתית כללית ובמיוחד מבחינה יהודית. והגיע עד כדי כך שגם בארטל לא יכול היה לשתף פעולה אתה, התפטר והסתלק מפעולה מדינית בכלל, אולם ברור היה שלגוש הבלתי מפלגתי חודרים יותר ויותר "בעלי תשובה" מסוגם של אלה הרואים תמיד את מקומם עם המנצחים שתפסו את השלטון, ואין לוותר עליו. ברם, הדרישה לשתף פעולה עם הממשלה אינה מחייבת שינוי דעות והשקפות. אפשר להשפיע על הממשלה, לחזק בגוש הבלתי מפלגתי את המקדשים את המציאות ומאמינים שעל־ידי הסתגלות אליה יחישו את תהליכי רכישת רוב בציבור.

כך התחיל גידולו של גוש המשתפים פעולה עם הממשלה. לאט לאט, כמעט בלי משים גבר התכסיס על האידיאל, שלשם הגשמתו נתפס השלטון. בלי להרגיש מדוע ואיך נתקבלו על דעתם של תופסי השלטון רעיונות ודעות, שהתקוממו נגדם בתקופת הביקורת וההתמרמרות. המטרות שדרשו את השגתן נדחו לזמנים נוחים וטובים יותר. מובן מאליו, שבין אותן המטרות שנדחו, היה גם מילוי דרישותיהם של היהודים, כפי שהצהיר ראש הממשלה הראשון פרופ' בארטל. גרינבוים החליט לברר אם יש תקווה, שדרישות עקרוניות של היהודים תתמלאנה על אף הכול. הוא פנה למנהיג הגוש הבלתי מפלגתי סלאבק וביקש ממנו, שיקבלנו לשיחה. סלאבק נענה והסביר בתשובה על שאלותיו דברים ברורים. הממשלה קבעה לה רשימה של פעולות לפתרון השאלות הכאובות ביותר. בראש הרשימה עומדות כמובן, שאלות ממלכתיות פנימיות וחיצוניות שאין לדחותן. שאלת היהודים אינה נחשבת בין אלה, ואין

הממשלה חושבת, שיש לדחות את הקץ לגבי שאלות יהודיות השנויות במחלוקת בציבור הפולני. זמנן יבוא לכשיתבצר מעמדה של הממשלה. אשר לשאלת הבחירות לסיים ולסינט תראה ברצון הקמת גוש יהודי שתשתתף בה "האגודה".

גרינבוים ניסה לשכנע את סלובאק, שיחס זה ישפיע לרעה על מצבם של היהודים. הרי אי אפשר יהיה לצפות שפתרון השאלות הממלכתיות, הן הפנימיות והן החיצוניות, לא יעוררו שאלות חדשות, שלא יסבלו גם הן דיחוי. אי מילוי דרישות היהודים ישפיעו גם הוא לרעה על מצבם ודיחוי בירורן בלי סוף יוכיח שהממשלה מזלזלת בצורכי היהודים ודרישותיהם. מה שנוגע לשיתוף "האגודה" בגוש היהודי אין הדבר מתקבל על הדעת, שהרי האגודה, שקיבלה את המאנדאטים שלה מידי גוש המיעוטים פנתה לו עורף וחיבלה בו. סלאבק ענה על כך נמרצות: האגודה נצטרפה אל מחנה המארשאל פילסודסקי, כשעוד היה חלש. דבר זה לא יישכח לה והיא לא תיעזב. המארשאל יודע את רגשותיהם של המוני היהודים אליו ולא יסבול הקמת מחיצה ביניהם לבינו.

מן ההודעה האחרונה נשמעה אזהרה ברורה. ברור היה גם כן, שהממשלה תדרוש נציגות מכובדת ל"אגודה" ותכתיב לו לגוש היהודי הלאומי פעולות כראות עיניה. בנשיאות המועצה הלאומית נידונה השאלה על כל תוצאותיה וסכנותיה והוחלט לחדש את גוש המיעוטים.

הדיקטאטורה המשתלטת

בראשית 1927 חלה התקרבות עם האוקראינים בגאליציה המזרחית, אשר החליטו לא להחרים עוד את הבחירות ולהשתתף בהן בכל מרצם. בפגישות הראשונות הוחלט להוציא ירחון משותף, שיוקדש לבעיות המיעוטים הלאומיים. הירחון, שנקרא "נאציה", פורסם בארבע שפות: פולנית, צרפתית, אנגלית וגרמנית. לאור יצאו שלוש חוברות, הרביעית הוחרמה והופעת הירחון הופסקה בפקודת השלטונות.

ירחון זה מילא את תפקידו באפשרו את הקמת גוש המיעוטים בהשתתפות האוקראינים על־אף מעשהו של שווארצבארד, שנקם בפטליורה את נקמת אחיו היהודים, שנרצחו בידי חייליו של המנהיג הזה בערי אוקראינה ובעיירותיה — מבלי למנוע את הטבח. "אונדה" המפלגה הלאומית־דמוקראטית הראשית של האוקראינים בגאליציה המזרחית, היתה בעלת קשרים גם בוולין שעליה השתלטה "מפלגת הפועלים והאיכרים המהפכנית" הקומוניסטית. הוסכם שמועמדי היהודים יוכנסו לרשימות ה"גוש" באותם מקומות, שבהם צורפו בשנת 1922; כלומר לא בגאליציה המזרחית. סיעת המועצה הלאומית הסכימה לכך, כדי לא לעורר מלחמת בחירות חריפה עם רשימת יהודי גאליציה. גם הפעם הצטרפו לגוש המיעוטים הגרמנים והביילורוסים, שהתנגדו למעשיה המהפכניים של ה"רומדה הביילורוסית".

תחבולות הממשלה

הפעם לא קמה ברית של איחודים, לאומיים. מקרב היהודים הצטרפו לגוש המיעוטים ההסתדרות הציונית בפולין, המזרחי בפולין והמונים בלתי־מפלגתיים. בתוכם האירגון המאוחד של בעלי המלאכה שפרש ממפלגת העממיים וסניף המפלגה הזאת בווילנה בראשות ד"ר שבד. המפלגות הציוניות־סוציאליסטיות המשיכו בדרכן המעמדית. לאחר שה"בונד" נכשל במאמציו להקים גוש סוציאליסטי של המיעוטים או גוש סוציאליסטי יהודי, הוא התקשר באיזור הבחירות ביאליסטוק עם הפ.פ.ס. ובווארשה ווילנה עם סיעת הסוציאליסטים הבלתי־תלויים, רובם יהודים. הוא נחל מפלה ולא הגדיל את מספר הקולות שלו בארץ כולה, אף־על־פי שהממשלה התייחסה אליו בחסד ולא הפריעה לו. "האגודה" התאחדה עם הסוחרים והצליחה רק בווארשה, שבה הוצגה מועמדותו של הרב לוין, רבה של קהילת רדשוב בגאליציה המערבית, אשר נבחר גם בשנת 1922 הודות לתמיכת האוקראינים, תושבי המחוז. בשאר המחוזות שירתה רשימה זו את הממשלה במניעת מאנדאטים מן היהודים. הממשלה קבעה לעצמה אסטראטגיה מיוחדת במלחמתה נגד גוש המיעוטים. היא פגעה ברשימות הגוש במקומות שבהם היו הללו מעורבות ואף תמכה, כמובן, ברשימת "האגודה" והסוחרים וגם לא הפריעה ל"בונד" ולפועלי ציון שמאל. היא לא נרתעה מפסילת רשימות באמתלה כלשהי, בהטלת אימה על האזרחים היהודים המתמרדים. על החנוונים ובעלי המלאכה שביניהם, ואף לא מזיופים ומטירור. בלבוב הועבר המאנדאט השני של רשימת יהודי גאליציה הודות ל"נס" שקרה בספירת פתקי ההצבעה. באיזור רובנה—לוצק שבוולין הפריעו בריונים לאסיפות היהודים, שאורגנו על־ידי מועמדם בגוש המיעוטים והמועמד נפצע קשה.

כשלא הועיל גם הטירור, ונצחונו של ה"גוש" באיזור זה נראה בטוח, השתמשו בזיופים, שהיו גסים עד כדי כך, עד שבית־המשפט, אשר בדק את הבחירות, לא יכול היה לאשרן. הן בוטלו, ובבחירות החדשות ניצח גוש המיעוטים, והמועמד היהודי נבחר אף הוא, אך לא זכה להופיע בסיים אשר פוזר בינתיים על־ידי הממשלה. מאנדאט זה גרר אחריו עוד מאנדאט מן הרשימה הארצית, ונבחר ד"ר אייזלר ממנהיגיהם הצעירים של ציוני גאליציה.

מיספר הקולות, שבהם זכה הפעם גוש המיעוטים כולו, היה גדול מזה שקיבל בשנת 1922. אולם היהודים הפסידו את המאנדאטים, שהיו להם בפעם הראשונה בביילורוסיה, בשני אזורי וולין ובאיזור זאמושץ. מיספר הקולות היהודיים, שגוש המיעוטים קיבל, ירד — במיוחד בשל לחץ הממשלה על החנוונים, בעלי־המלאכה ובעלי־הבתים בעיירות הנתונות ללחץ הממשלה, וגם בגלל חישוביהם של אנשים פיקחים, שלא רצו לסכן עצמם לשם הפגנה בלבד, ומכל מקום, שם לא היתה תקווה כי ייבחר יהודי, הצביעו בעד הממשלה. רק בווילנה נכבש מאנדאט חדש בעקבות הצטרפות בעלי־המלאכה שפרשו מן העממיים.

הסיעה של המועצה הלאומית חזרה לסיים במיספר מוקטן של מאנדאטים — שבעה (ועוד שניים נוספו לה ערב פיזור הסיים) ולסינאט — כמחצית המאנדאטים שרכשה ב־1922. בה בשעה ירד מיספר המאנדאטים בגאליציה המזרחית והמערבית לששה בסיים ולאחד בסנאט. לציוני גאליציה קשה היה להשלים עם מעמד של אופוזיציה עניינית בחוג היהודי, אשר בחר את גרינבוים ליו"ר שלו. בשלהי הסיים השני, כשמדיניות ההתפשרות נחלה מפלה והרטגלאט עמד בראש הנציגות. הם תבעו לפתוח במאבק נגד ממשלת בארטל, על־אף

מדיניותו החיובית המוצהרת כלפי היהודים. הם האשימו את הרוב בכך, שאינו מבין כי המנצחים בהפיכת מאי 1926 לא יחזיקו מעמד ושמדיניות הרוב איננה אלא מדיניותם של עבדים. עמדתם זו השתנתה משנוכחו לדעת כי טעו בחשבו־נותיהם. כבעלי חוש מציאותי במדיניות התחילו מתקרבים יותר ויותר אל המפלגה השלטת, אף־על־פי שזו לא הצליחה לרכוש לה רוב בפארלאמנט. הרוב בנציגות היהודית, אשר ראה כי המפלגה השלטת מתרחקת והולכת מן הכוונות והמג־מות לטובת היהודים, שהכריזה עליהן, החריף את ביקורתו נגד מדיניותה הכללית והיהודית, במיוחד בבעיות כלכליות ופינאנסיות והתחיל להצביע נגד הממשלה והתקציב שלה, בתומכו בשמאל ובימין שהתלכדו במאבקם נגד המגמות האנטי־דמוקראטיות של הממשלה ומפלגתה בפארלאמנט. דווקא עתה התחילה הסיעה מגאליציה להטיף להתקרבות, למאמצי שתדלנות ושיכנוע בשיחות עם חברי הממשלה. נוסף על־כך איימו בפרישה מן ה״חוג״ ופתחו במאמצים למשוך לצידם את ״הריאליסטים״ אשר בסיעת המועצה הלאומית.

קו אנטי־יהודי

ראש הסיים, מנהיג פ.פ.ס. הוותיק דאשניסקי, ניהל את מאבק הסיים נגד הממשלה, שהמשיכה במאמציה לקצץ בסמכותו ולהרחיב את סמכויותיה־שלה. הפארלאמנט היה מתאסף רק למושב אחד בשנה, אשר בו הוא דן בראש־ובראשונה בתקציב, ולא הספיק לו הזמן לעורר שאלות תחיקה. היוזמה תחיקתית עברה כולה לידי הממשלה. בהפסקה בין מושב למושב היא היתה מוציאה פקודות והוראות ומסדירה כרצונה את העניינים, שלא סבלו דיחוי או שמוטב היה מבחינתה־שלה להסדירם שלא בהשתקפות הסיים. התבלטה יותר ויותר המגמה להשת־מט מביטול סעיפים הפוגעים ביהודים, בתוך חוקים שעסקו כתיקונם בתקציבים שגדלו והלכו, התנכרה הממשלה לצור־כיהם של היהודים ולא שעתה לביקורת המחריפה והולכת מצד נציגי ״החוג היהודי״. גברה המגמה לנישול כלכלי וניצול פינאנסי. רעיונות בדבר דיכויים הכלכלי של היהודים מבית היוצר של הדמוקראטיה הלאומית החלו לקנות להם יותר ויותר שביתה בקרב מנהיגי הפיכת מאי.

ואף־על־פי־כן היה משום תועלת במאבק להאטת התהלי־כים הללו ואף להגשמת אי אלו דרישות מצד היהודים, אשר נלחמו למענן, למן שנותיה הראשונות של פולין המחודשת. שאלת ״הזרים״ חוסלה סופית וגם בגלילות הספר הוכרה אזרחותם הפולנית של אותם יהודים אשר עברו לערים ולעיירות שנספחו לפולין, ולא נרשמו בשעתו ב״מעמדות״ במקומות מגוריהם או שאבדו להם תעודותיהם בימי המהפיכה והמלחמות. שר־הפנים, סקלאדקובסקי, התפאר בחסד הגדול שעשה עם היהודים והגזים, כנהוג, במיספר היהודים שנהנו מ״חסדו״ זה. נסתיימה האחדת מצבן החוקי של הקהילות היהודיות ברחבי פולין, ואף גאליציה המזרחית לא הוצאה מכלל זה חרף התנגדותם של המתבוללים וחסידי בלז, שהצטיינו בנאמנותם לממשלה. לפי חוקת הקהילות האחידה הונהגו בחירות דמוקראטיות, אולם של גברים בלבד; הושאר הסעיף בדבר זכותה של הממשלה למנות חברי הנהלה כשה־ממשלה תמצא זאת לנכון, וגם הסעיף על הקמת מועצה עליונה של הקהילות נשאר בתוקפו. הנציגות היהודית דרשה את מחיקת הסעיף בדבר המינויים מטעם הממשלה ואת הפעלת הסעיף בדבר המועצה העליונה — ולא נענתה.

הוכנה חוקה, שלפיה עמדה להתחסל ההגבלה של זכויות היהודים, אשר נשארו מימי השיעבוד. אולם פיזור הסיים מנע בעד הדיון.

סוף ה״סיים״ השלישי

המאבק בין ה״סיים״ והממשלה גבר במושבו השלישי מיום ליום. הגיע לידי כך, שביום בהיר אחד הופיעו באולם הישיבות קצינים במיספר רב. איש לא ידע מה כוונתם. המארשאלק דאשינסקי סירב לפתוח את הישיבה כל־עוד שוהים הקצינים בבניין. סיפרו על שיחות סוערות, שהתנהלו בינו לבין פיל־סודסקי, שני החברים למפלגה הסוציאליסטית ולמאבק לעצ־מאות פולין. בסופה של התנגשות זו ניתן אות, והקצינים עזבו את הסיים, כאילו לא היה דבר.

מאותו יום ברור היה, שימיו של הסיים ספורים. לאחר שנתקבלו שינויים בחוקת הבחירות שהבטיחו לממשלה רוב בסיים הרביעי, אשר מתפקידו היה לבחון את חוקת היסוד מימי הסיים המכונן — פוזר הסיים.

הסיים השלישי נכנס להיסטוריה של פולין כסיים המאבק. דאשינסקי, שבשעתו הכתיר את פילסודסקי כגיבורה הלאומי וגואלה של פולין, לא הצליח להציל מידיו אותה פולין משש־ינה זה האחרון את טעמו. מלחמתו העמיקה את התהום שנתגלעה בין האיש, שראה עצמו כגואל, ובין חבריו ותלמי־

יצחק גרינבאום בוואַרשה, 1925

דיו שהלכו אחריו עד לימי ההפיכה, ולאחריה. כשהתאכזבו ממנו ומרדו בו, הכניעם באכזריות של עריץ, אשר אמונתו בעצמו מסנוורת עיניו מראות את התהום הפעורה לרגליה של פולין.

הבחירות לסיים הרביעי, שנערכו בשנת 1930, היו הבחירות הדמוקראטיות האחרונות בפולין והבחירות הראשונות שהממשלה אירגנה אותן כרצונה, בהשתמשה בכל תחבולות העורמה והמירמה, הזיוף והכפיה לשם הנחלת נצחון לרשימותיה.

ציוני גאליציה מפלגים

פיזור הסיים הפסיק את המאבק שהשתולל בימיו האחרונים בקרב החוג היהודי. הסיעה הגאליצאית, שבראשה התייצב אחר מותו של ד״ר רייך — ד״ר טהון, תבעה לעצמה את הראשות, מכיוון שמדיניות המאבק הכזיבה ויש ללכת בדרך מתונה יותר, ריאליסטית יותר — דרך של שתדלנות ופסיעות קטנות תוך נאמנות לעקרון הממלכתיות הפולנית המחייבת התרחקות ממיעוטים לאומיים אחרים. באחדותה של סיעת המועצה הלאומית נראו בקיעים. הורגש, שחברי הסיעה עייפו ממתח מדיניות המאבק ומתגעגעים לימי־המנוחות של השתדלנות והקריבה לשליטים למיניהם. גרינבוים מוכן היה לפנות את מקומו, אולם פיזור הסיים שם קץ למאמצי מתנגדיו.

בבחירות החדשות מן הנמנע היה להמשיך במדיניות הקודמת. בוולין ובביילורוסיה שלטו הקומוניסטים. ״אונדה״ לא ראתה שום סיכויים לנצחון בעזרת היהודים. מנהיגה, ד״ר לוויצקי, אמר בגלוי, שאינו רואה הצדקה לברית עם היהודים בשטח הכיבוש הרוסי לשעבר, כש״היהודים שלו״, כלומר יהודי גאליציה המזרחית, מתרחקים מכל קשר עם האוקראינים ומתקרבים אל הפולנים. הוועד הציוני המרכזי החליט להקים גוש ציוני ופתח במשא־ומתן עם הציונים בגאליציה המזרחית.נדמה היה, שהושג הסכם בדבר הקמת רשימה משותפת, ונותרה רק השאלה של קביעת הרכב המועמדים. הוועד המרכזי בלבוב לא מיהר להיפגש עם אנשי ווארשה והופיע רק ביום הגשת הרשימות. משהוצע לשליחי לבוב לערוך את הרשימה הארצית המשותפת, הם הודיעו כי כבר הגישו את רשימתם, אולם נכונים הם לדון על הרשימה המשותפת; אולי תימצא פשרה. גרינבוים השיב שאין זה כדאי, כיוון שרשימתם הוגשה כבר, ואף לא נותר זמן לדיונים. הוועד המרכזי בוואראשה צריך להזדרז בקביעת רשימתו, פן יאחר את מועד ההגשה.

הממשלה נגד רשימת גרינבוים

הוגשו איפוא שתי רשימות ציוניות: הגאליצאית, שבטחה בחסות הממשלה, והציונית אשר בראשה עמד גרינבוים. הממשלה הודיעה ליהודים המקורבים לה, כי תעשה הכול כדי שגרינבוים לא ייבחר. לרשימות הארציות שוב לא היה כל ערך, שכן ברור היה כי אף לא אחת משתי הרשימות תגיע לשישה מאנדאטים בשישה אזורי בחירות.

הממשלה קיימה את הבטחתה: היא עשתה באמת את הכול כדי להנחיל תבוסה לגרינבוים. העתון ״היינט״ הוזהר שאם ידפיס מאמר של גרינבוים או מאמר אחר כלשהו לטובת רשימתו, כי־אז ייסגר הוא או כל עתון אחר שיופיע במקומו. כל האולמות, אשר בהם עמדו להיערך אסיפות לטובת רשימות גרינבוים, הוכרזו כבלתי־מתאימים למטרה זו. לאסיפה אחת שנתקיימה בחצר נכנסו בריונים פולנים בכוונה לפוצצה. צריך היה להתחכם ולהכריז על ההחלטות ועל נעילת האספה בטרם הבינו הבריונים את המתרחש. על־אף כל האמצעים הללו קיבל גרינבוים מיספר קולות גדול מאלה, שנפלו בחלקם של הרב לוין, נציג ה״אגודה״, והסוחרים. בלודז׳ נבחר ד״ר רוזנבלאט בעזרת הגרמנים. פרבשטיין בביאליסטוק, ויגודסקי בווילנה נכשלו. פרט לרב לוין לא נבחר איש מבין הרשימות היהודיות היריבות בכל אזור הכיבוש הרוסי לשעבר. התבוסה היתה שלמה, אף־על־פי שהרשימה הציונית בשטח הכיבוש הרוסי לשעבר זכתה ב־39.1 אחוזים מן הקולות שניתנו לרשימות היהודיות, ואלו רשימת האגודה והסוחרים ב־29 והבונד ב־10 אחוזים בלבד. הרשימה הגאליצאית זכתה בת־מיכת הממשלה בארבעה מאנדאטים. לאחר הבחירות פירסם גרינבוים איגרת, שבה נאמר, כי ציוני גאליציה הם־הם מעתה האחראים למדיניות היהודית.

תמורות בהסתדרות הציונית

תבוסת הרשימה הציונית שדגלה בהמשך המאבק לשוויון מלא ולזכויות של מיעוט לאומי שימשה כמיפנה לא רק בפוליטיקה היהודית אלא בחייהם הציבוריים של היהודים בכלל. גברה העייפות ופחתה האמונה, שניתן לעמוד בפני הטירור של הממשלה ביסודו של מחנה פילסודסקי, אשר פנה ימינה לאחר שדיכא את נסיונו של השמאל הסוציאליסטי ונציגי האיכרים לעורר תנועת מרי נגד הממשלה. דיכוי זה בוצע בחימה שפוכה תוך שאיפה להשפיל את מנהיגי התנועה בעיני העם, לשבור את רוחם ולהכניעם עד כדי כך שלא יהיה עוד בידם למשוך אחריהם המונים.

המנהיגים של פ.פ.ס. ושל מפלגות האיכרים — השמאלית, ״ויזוולניה״ והמתונה של גאליציה המערבית, ובראשם ויטוס — נעצרו יום אחד והובאו למצודת בריסק. דרכם לשם היתה רצופה ייסורים וביזיונות. במיוחד התעללו במנהיג הוותיק של התנועה הסוציאליסטית, היהודי ליברמן. העינויים ומעשי הביזוי נמשכו בכלא, אך איש לא הוצא להורג: כולם שוחררו, כאשר נתברר לפילסודסקי ועושי דברו, כי אין עוד סכנה צפויה מהם. ההמונים לא נשמעו לקריאתם ועוד פחות נחלצו להגנתם. פילסודסקי פנה עורף להם ולמפלגותיהם והוא ואנשיו התקרבו בראש־וראשונה אל האצילים בעלי השמות ההיסטוריים המצלצלים והאחוזות הגדולות בחבלי הספר, שהוחל בחלוקת מיקצתן בין מתיישבים פולנים. בוויכוח בעתונות ובציבור נאמרו בפי מבטאי רעיונותיו של פילסודסקי דברים רבי משמעות: המעשים נעשו למען לא יהיה צורך להפעיל תותחים ברחובות וארשה ואכן הם לא הופעלו.

הסוכנות המורחבת

היהודים הבינו, שהממשלה שכבשה לעצמה רוב בסיים, הינה מוכנה לכול כדי לשמור על שלטונה, ואם לא פגעה במנהיגיהם הציוניים, שלא קיפלו דגלם, והסתפקה בתבוסתם בבחירות, הרי עשתה זאת, משום שזילזלה בכוחם ולא ראתה צורך להחמיר עמהם. ידוע היה לממשלה שחלק זה של התנועה

הציונית לא שינה את טעמו, ואף ניסה להמשיך במדיניות המאבק שלו, אולם גם לא נעלמה ממנה עובדת המאבק הפנימי, שאותו חלק מנהל בתנועה הציונית העולמית בכללה וזו שבפולין בפרט.

ביוקר עלה נצחונם של וייצמן ואוסישקין על ברנדייס וחבריו בקשר להעדפת ההון הלאומי וקרן היסוד, אשר הוקמה בתקווה לרכז באמצעותה תוך זמן קצר את מיליוני לי״ש שהיו דרושים למימון תוכנית בעלת מעוף לבניין ארץ־ישראל. קבוצת ברנ־דייס היתה קרובה לחוגי בעלי ההון בין יהודי אמריקה. הללו התרכזו רובם־ככולם סביב הוועד היהודי האמריקני, שחבריו עמדו בראש הג׳וינט, שהוקם עוד בימי מלחמת העולם הראשונה במטרה לעזור ליהודים שנפגעו בה. והוא המשיך בהגשת עזרתו אף לאחר המלחמה, בייחוד במדינות החדשות כגון פולין, ליטא, רומניה וכיו״ב. מגמת הג׳וינט היתה לשקם ולבסס את חיי היהודים במדינות הללו, כדי למנוע יציאה המונית מהן. יחסם של אנשי הג׳וינט כלפי הציונות היה אדיש או פושר. מכל־מקום לא האמינו, שההתיישבות בארץ־ישראל, בעקבות הצהרת בלפור תביא תוצאות, שיהיה בהן כדי לשנות מעיקרו את מצב ההמונים היהודיים.

וייצמן פתח במשא־ומתן עמהם בדבר שיתופם בפעולת בניין הארץ בתור ״בלתי־ציונים״, שאינם מקבלים את תורת הציונות ואף לא את מרות ההסתדרות הציונית. הוא הציע להרחיב את ההסתדרות הציונית על־ידי הצטרפותם כגוף בלתי־ציוני בעל זכויות וחובות שוות להסתדרות הציונות בפעולות בניין הארץ ובגיוס הממון הדרוש להרחבתן.

הפלוגתא בפולין סביב תוכנית וייצמן

תוכנית זו עוררה התנגדות בקרב ההסתדרות הציונית ורק בקונגרס הציוני בציריך, בשנת 1929, נחתם ההסכם בין קבו־צות בלתי־ציוניות לבין ההסתדרות הציונית בדבר הקמת גוף משותף, מועצה מורכבת מנציגי הקונגרס ונציגי החלק הבלתי־ציוני, שמספרם לא היה קבוע. לפי הסכם זה שימש נשיא ההסתדרות הציונית גם כנשיאה של הסוכנות המורחבת. ההסכם נחתם אחרי מאבק שנמשך שנים. בפולין הוא גרר אחריו פילוג בתנועה הציונית. הרוב שבה נמשך אחרי תוכנית וייצמן בהאמינו שהיא תגדיל את הכנסות קרן היסוד ולא יחסרו עוד אמצעים לפעולת בניין רחבה. המיעוט התארגן לסיעה שקראה לעצמה ״על המשמר״ והקימה יחד עם חברים במדינות אחרות סיעה חדשה בקונגרס, הסיעה הראדיקלית, שניהלה מאבק עקשני נגד הסוכנות היהודי תהמורחבת, הצביעה על הסכנות הכרוכות בה לגבי אופיה העממי של הציונות והתריעה נגד האשליה באותה תוכנית, שאם לא תתגשם תגרום להחשת כוח ההשפעה של התנועה.

למאבק זה, שהעמיק והלך, נוסף גם המאבק נגד פשרנותו של וייצמן ביחס לממשלה הבריטית, שהתחילה לצמצם את זכויות הסוכנות היהודית, כפי שנקבעו במאנדאט, אשר נמסר לברי־טניה בידי ועידת השלום ואושר בחבר־הלאומים ואחר־כך גם על־ידי ארה״ב, שלא היתה חברה ב״חבר״.

עליית גראבסקי ו״עת לבנות״

על גבור העליה מפולין בעקבות מדיניות הנישול של ממשלת ולאדיסלאב גראבסקי, שנהפכה ברובה לעליית הבורגנות הזעירה ורק בחלקה נשארה חלוצית, קמה בהסתדרות הציונית סיעת ״עת לבנות״, שדרשה הרחבת פעולת הבניין ותמיכה במעמד הבינוני, בהתיישבות העירונית על חשבון ההתיישבות החלוצית. הניגודים בין שתי הסיעות החריפו והלכו. אולם

המשרד הא״י בוורשה, בהתחלת 1921. חברי ההנהלה, מימין לשמאל: (1) חיים ברלס, (4) ד״ר פ. קורנגרין (5) ל. לוויטה (יו״ר)

יצחק גרינבוים בווארשה, 1929

הם לא פגעו עדיין במדיניות המאבק לשוויון מלא ולזכויות לאומיות. בשאלות אלו היתה ההסתדרות הציונית בפולין עדיין מאוחדת.

לאט-לאט הביאה התקרבותה של "עת לבנות" אל הציונים של גאליציה בשאלות הציונות וארץ-ישראל, בעקבותיה גם התרחקותה של הקבוצה הזאת בענייני המדיניות הארצית, ה"אוגודה" (התפשרות) עם ממשלת גראבסקי עשתה רושם רב על מנהיגיה והם החלו למתוח ביקורת קשה על מדיניות הוועד הציוני המרכזי והמועצה הלאומית בנטותם יותר אל אותה מדיניות שלה הטיפו מנהיגי הציונות בגאליציה.

בוועידה השביעית בשנת 1925, עת הגיעה העליה מפולין לשיאה, גברה השפעתה של סיעת "עת לבנות" והנהלת ההסתדרות הציונית עברה לידיה.

המועצה העליונה — מכשיר מדיניות ה"אוגודה"

בתקופה זו של פילוג פנימי בהסתדרות הציונית בפולין ושל עליית "עת לבנות" התאחדו שלוש ההסתדרויות הציוניות (של פולין הקונגרסאית, של גלילית הספר ופוזנאן ושל גאליציה המזרחית והמערבית ושלזיה עילית). נבחרה מועצה עליונה, שדנה בעניינים המשותפים להסתדרויות: המדיניות הציונית הכללית, בעיקר בקונגרס, וכן המדיניות הכללית בפולין. תפקידה של המועצה, ששלטו בה הוועדים המרכזיים של לבוב וקראקוב, היה מעיקרו לא רק לתמוך במדיניותו של וייצמן אלא בייחוד במדיניותם של רייך וטהון בפולין גופא. בימי המשא-ומתן עם ממשלת ולאדיסלאב גראבסקי השתמשו במועצה העליונה כדי לאשר את פעולותיהם ואת ההסכם שכרתו. נציגי הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית, שהיה מורכב על טהרת "עת לבנות" טענו כל הזמן שבענייני המדיניות הציונית בפולין אינם חולקים על עמדת הסיעה "על המשמר", והנה בסופו-של-דבר התברר, שהמועצה העליונה אישרה את ההסכם בין י"ב הסעיפים ואת ההצהרה בשם נציגות יהודי פולין באוזני ראש הממשלה, הצהרה שהבטיחה נאמנות לקו הממלכתי (כפי שהוטבע בידי העם הפולני באותם ימים, יש להוסיף כדי שהדבר יובן לאשורו). מובן, שהוספה זו לא הוזכרה בדין-וחשבון אשר נמסר ל"קולו" היהודי.

גם כאשר התברר עד מה הכזיבה ה"התפשרות", לא היה הוועד המרכזי מסוגל לסגת והוסיף להיגרר אחרי ציוני גאליציה. הוא התכחש להודעותיו מן הזמן, שהנהגת ההסתדרות הציונית עברה לידיו, לאמור שאין חילוקי-דעות בענייני המאבק שניהלו הוועד המרכזי הקודם. אשליית ההתפשרות עם ממשלת האחים גראבסקי דחתה את דעותיו הקודמות של סיעת "עת לבנות", אף-על-פי שמדיניותה הפיננסית של הממשלה נועדה לנישולו של אותו מעמד בינוני שהוועד המרכזי החדש התיימר לבטאו בתומכו בהצעת וייצמן בדבר הרחבת הסוכנות היהודית ובתובעו העדפת ההתיישבות העירונית על ההתיישבות החקלאית שהיתה ברובה עובדת וחלוצית. ראשי הוועד המרכזי החדש, ליאון לוויטה, וד"ר גוטליב, הרחיקו לכת עד כדי כך, שהתעלמו מאותה קבוצה של אנשי המעמד הבינוני שאירגנם שמואל ז'וכוביצקי, ומחסידיו — "הצדיקים" מיאבלונה וקוז'ניץ, שהלכו להתיישבות והקימו את מגדיאל ואת כפר-חסידים. תנועה זו חדרה אף אל חוגי החרדים, שהיו קרובים לחסידי גור ולאגודה, ובמאמציו של גישטנקורן אורגנה קבוצה אשר הקימה את המושבה "בני-ברק". עידוד לפעולותיהם מצאו הללו דווקא בקרב סיעת "על המשמר". הוועד המרכזי הסתבך במאבק עם מחנה העבודה, אשר נגדו יצא בהאשמה, כי משתמש הוא

בהתיישבות במידה רבה לצורך עריכת ניסויים סוציאליים המייקרים אותה ומסיחים את דעת המתיישבים מן המטרה הציונית העיקרית ובכך מחבלים במטרה זו.

קבוצת וארבורג־מארשל, ההתיישבות בבריה״מ ומתנגדי וייצמן

תוך־כדי משא־ומתן עם קבוצת בעלי יכולת מארצות־הברית, שבראשם עמדו העו״ד מארשאל ופליכס וארבורג, פרץ משבר: קבוצה זו ואיתה הנהלת הג׳וינט נתפסו לרעיון בדבר התיישבות יהודית בבריה״מ, במקומות שבהם היו קימות מושבות חקלאיות יהודיות מימי ניקולאי הראשון ובצפונה של קרים. בתקופת הקומוניזם הצבאי ומלחמת האזרחים, תקופה שבה התחוללו פרעות דמים בחלק הדרומי של תחום המושב, התרוששו היהודים ונסתמו מקורות פרנסותיהם. נאסר עליהם להמשיך במסחר הזעיר ובמלאכה וכמעט נשללה מהם זכות הקיום בכלל. בפי השליטים הם נקראו ״לישנצי״, כלומר משוללי כל זכות, והשלטונות לא מצאו תרופה למצבם ודרכם לשילובם בתוך המשטר החדש. אותה שעה טרם החלה התפתחות התעשיה אשר בלעה לאחר־מכן המוני יהודים. רק דרך אחת היתה עתה פתוחה לפניהם, הקמת משקים זעירים ליד הערים והעיירות. יהודי העיירות נאחזו באפשרות זו והתמסרו לעבודה במשקיהם, שתוצרתם מצאה שוק טוב בעיירות הסביבה.

כתוצאה מנסיון מוצלח זה הועלתה הצעה ליישב את היהודים בקרים ובמיוחד בחלקה הצפוני, שהיה שומם בחלקו הגדול. הממשלה הסכימה להצעה זו ואף להשתתפות של הון יהודי מארה״ב במימושה. גם קבוצת מארשאל־וארבורג מצאה, שהצעה זו עשוייה לעזור במידה מרובה לפתרון הבעיה הכלכלית של יהודי בריה״מ ולשילוב חלק רב מהם, אשר נסתם מקור פרנסתם במשטר החדש. כמשא־ומתן עם נציגי השלטונות הסובייטים לא נדונו שאלות רעיוניות ופוליטיות כמו במשא־ומתן עם וייצמן וההסתדרות הציונית העולמית, ותוך זמן קצר הושג הסכם ואף גוייס ההון הדרוש בסך חמישה מיליוני דולארים. הוקמה חברה מיוחדת לתמיכה במפעל־האגרו־ג׳וינט. בתפוצות הגולה התחילו לדבר על הקמת רפובליקה יהודית בקרים.

התפתחות זו הרסה את תקוותיו של וייצמן. כפו עליו מאבק אידיאולוגי, שרצה להימנע ממנו, מאבק על ארץ־ישראל כארץ יחידה שבה ניתן להקים בית לאומי יהודי. הציונים בארה״ב בראשותו של סטיפן וייז פתחו במלחמה נגד מפעל קרים והתומכים בו. וייצמן, שרצה בכל מחיר להמשיך במשא־ומתן הסתייג מן המאבק שהחל בו סטיפן וייז והסתייגותו עוררה מחאות בשורות האופוזיציה שבקונגרס ובקרב ״על המשמר״. אולם ההמונים ראו במחאות אלו מעשה חבלה בתוכנית הרחבת הסוכנות של וייצמן כדרך יחידה לגיוס ההון הדרוש להרחבת בניין הארץ. הם פנו ברובם עורף למנהיגי האופוזיציה, המפריעים כביכול, להצטרפות בעלי היכולת ואנשי המעשה מארה״ב, שמהם ציפו לחיסול הניסויים הסוציאליסטים ולהעמדת ההתיישבות החקלאית והעירונית על בסיס משקי בריא. בקושי רק הצליחו גרינבוים ופודלישבסקי לקיים בידם את המאנדאטים שלהם לקונגרס הציוני ה־14.

בעקבות משבר העליה הרביעית

המשבר בקליטת העליה ההמונית משנת 1925 הביא בעקבותיו ירידה של אלפי אנשים מאוכזבים ומיואשים לפולין, שבה הוקל במקצת מצב היהודים עם נצחון הפיכת פילסודסקי וכינון ממשלת בארטל הראשונה. המועצה העליונה של ההסתדרות הציונית חדלה להתכנס. ב״קולו היהודי״ נבחר הארטגלס ליו״ר במקומו של רייך שהתפטר. עלתה קרנה של האופוזיציה מיסוד ״על המשמר״, שכן נתברר הצדק שבביקורת הנזעמת על הוועד המרכזי שבו שלטו מנהיגי ״עת לבנות״.

הסתדרות ״השומר הצעיר״, גרודנה. באמצע לייב יפה, 1924

גברו השאיפות לאיחודה של ההסתדרות הציונית. התארגנה קבוצה של בלתי־מפלגתיים, שבראשה התייצב עורך "היינט", אברהם גולדברג. מצבם המדיני של הציונות והישוב בארץ החמיר והלך וצריך היה ללכד את הכוחות לשם הדיפת נסיון מחודש לצמצם את זכויותיהם, שנעשה הפעם מצד ממשלת הלייבור. הג'וינט והוועד היהודי האמריקני בבריה"מ התאכזבו מתקוותיהם לגבי התוכניות בבריה"מ והפסיקו את פעולות האגרו־ג'וינט. לא ארכו הימים ותוכנית קרים ניטשה כליל בשל ההתנגדות מצד הטטארים שם. נשתפרו הסיכויים להסכם עם קבוצות הלא־ציונים בארה"ב ואף רפתה ההתנגדות להצעת וייצמן, לאחר שהלה קיבל את דרישות הציונים הרדיקאליים ושל פועלי ציון בדבר הבטחת זכויות ההסתדרות בתוך השותפות עם הלא־ציונים. במיוחד הובטח, שלא ייפגעו הזכויות של ההסתדרות הציונית, כפי שאושרו בסעיפי המאנדאט, אשר בהם היא הוכרה כסוכנות יהודית. ערב הקונגרס ה־15 הגיעו שתי הסיעות היריבות לידי הסכם והוקם ועד מרכזי זמני משותף, שניהל את הבחירות לקונגרס. סיעת "על המשמר" זכתה בבחירות אלו למספר קולות גדול יותר מאשר "עת לבנות", אך קיבלה פחות מאנדאטים. בקונגרס הצטרפו צירי "עת לבנות" לסיעת הציונים הכלליים ואילו סיעת "על המשמר" הוסיפה לשתף פעולה עם הציונים הרדיקאליים.

מאורעות הדמים בארץ וועידת ציוני פולין

הקונגרס ה־15 בציריך אישר את הקמת הסוכנות המורחבת נגד קולות האופוזיציה. בטקס חגיגי חתמו הצדדים על החוזה ועל התקנון. אולם לא בשעה טובה ומוצלחת קם האיחוד. עוד בימי המושב הראשון של מועצת הסוכנות חלה מנהיג הלא־ציונים מאמריקה, לואיס מארשאל, ולא קם עוד מחוליו. זאת ועוד: לא היה סיפק בידי צירי הקונגרס ומועצת הסוכנות המורחבת לשוב לבתיהם והנה הגיעו הידיעות על מאורעות הדמים נגד הישוב היהודי בארץ־ישראל, שאורגנו בידי המופתי הירושלמי וסיעתו. ועל הטבח שנערך ביהודי חברון ובבאר־טוביה. בירושלים ובמקומות אחרים הדפה ההגנה את התוקפים. הפרעות היו תגובת הערבים על הידיעה, שאדירי ההון בין יהודי אמריקה הצטרפו אל ההסתדרות הציונית העולמית. הממשלה הבריטית נבהלה והתחילה מחפשת דרכים לפיוס הערבים. מאמציהם של וייצמן ופליכס וארבורג, נשיא מועצת הסוכנות, עלו בתוהו. נתפרסם הספר הלבן של הלורד פאספילד.

בינואר 1930 התקיימה הוועידה התשיעית של ההסתדרות הציונית בפולין. הפעם נבחר רוב של נציגי "על המשמר" ולצידו עמדו נציגי הבלתי־תלויים והרביזיוניסטים שעדיין השתתפו כסיעה בהסתדרות הציונית של פולין. מספר הצירים הגיע ל־400, אשר ייצגו ציבור של 20,000 ציונים משלמי מס חבר. ראש ההנהלה הציונית העולמית, נחום סוקולוב, שביקר אותה שעה בפולין, כינה את הוועידה "מחצית הקונגרס".

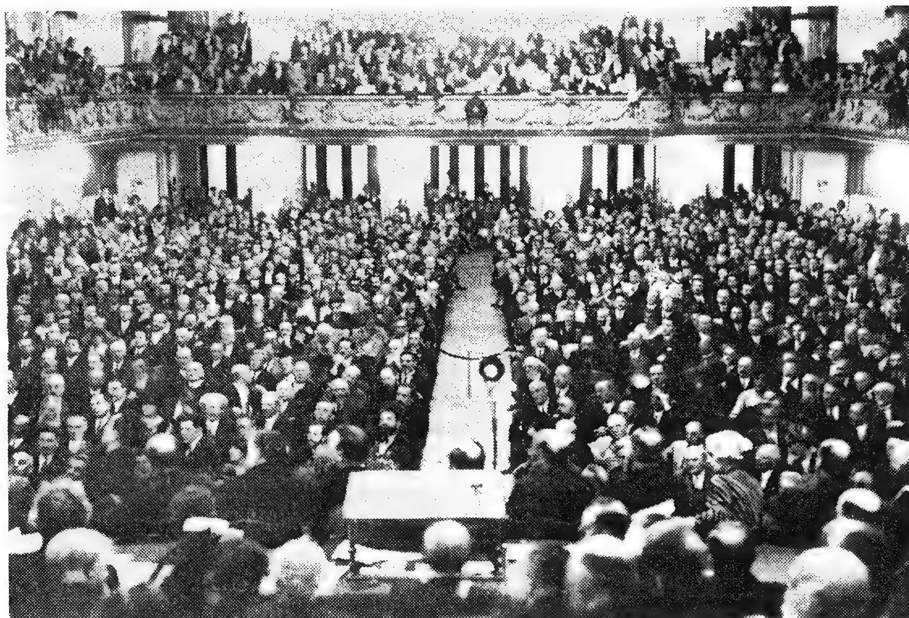
ציוני פולין לימין וייצמן במאבק נגד הספר הלבן

ליאון לוויטה פתח את הוועידה והדגיש בנאומו, שמאורעות הדמים בארץ־ישראל לא יטילו אימה על היהודים והציונים, והם ימשיכו בעליה ארצה. סוקולוב הירצה על מצב הציונות והישוב בארץ והעלה על נס את גבורת אנשי הישוב "שעוד תשמש נושא לשירת גבורה ואמונה". הוא קרא להתנערות מן היאוש ולהמשך בניין הארץ על אף הכול. את דבריו סיים בקריאה: "גבורה היא לבנות את הארץ", גרינבוים הדגיש בנאומו שהציונים עמדו על טעותם ושהציונות תתגשם בדרך השלום ובניין הארץ בלבד. העליה חייבת להיות עלייתם של בונים וכובשים.

על־אף הלך־הרוח האחיד שהשתרר בוועידה, לא הצליחו הסיעות להגיע לכלל פשרה ביניהן ולבחור ועד מרכזי משותף.

מסיבה לכבוד נחום סוקולוב, וארשה 1930, לימינו: יצחק גרינבוים

ישיבת הפתיחה של המושב המייסד לסוכנות היהודית לא״י, ציריך, 11 באוגוסט 1929

הוועידה הארצית הציונית בפולין, וארשה 1937. משמאל לימין: (1) ד״ר מ. קליינבוים, (3) יצחק גרינבוים
(4) ד״ר א. רוזנבלאט

אולם הרוב בוועידה לא נרתע מפני האחריות לשאת בעול הנהלת ההסתדרות הציונית בפולין בימים קשים שהגיעו בשביל התנועה הציונית, אשר הרוב בה נוכח בצידקת ההנחות העיק־ריות של "על־המשמר".

צעדו הראשון של הוועד המרכזי החדש היה להיענות לקריאת ההנהלה הציונית בלונדון ונשיאה וייצמן, לעמוד לצידו של זה האחרון במאבק נגד הספר הלבן מיסודו של פאספילד ולד־רוש את ביטולו משום שהנחותיו הן עויינות לציונות וחוסמות לפניה את הדרך להתקדמות. גריגבוים שנבחר ליו"ר הוועד המרכזי שוגר ללונדון, שם נערך כינוס ראשי ההסתדרויות הציוניות הארציות, כדי לקבוע את קוו המאבק והדרישות מצד הסוכנות.

החלטה זו של הוועד המרכזי גררה אחריה את פרישת הסיעה הרביזיוניסטית בפולין מן ההסתדרות הציונית. לדעתם של הרביזיוניסטים היתה שעה קשה זו כשרה ביותר להפלת וייצמן ולבחירת הנהלה חדשה. הוועד המרכזי לא הסכים לדעה זו והרביזיוניסטים הקימו בפולין הסתדרות משלהם, שנצטרפה לאחר־מכן להסתדרות הציונית החדשה אשר בחרה בזאב ז'אבוטינסקי למנהיגה.

חיזוק מעמדה של ההסתדרות הציונית בפולין

ממשלת פולין אישרה את ההסתדרות הציונית בפולין אחר היסוסים מרובים. בעת הקמת הממשלה פעלה ההסתדרות הציונית על־יסוד אישור שניתן מצד שלטונות הכיבוש, כמוה כשאר המפלגות. הזמנת נציגי ההסתדרות הציונית בידי פיל־סודסקי להתיעצות בדבר הקמת הממשלה הזמנית נראתה כהכרה־למעשה בקיומה ובפעולותיה של הסתדרות זו, לאחר הקמת המועצה הלאומית הזמנית, שמועמדיה נבחרו לסיים המכונן והיוו רוב מוחלט בנציגות היהודית המאוחדת, נתחזק מעמדה של ההסתדרות הציונית על כל מוסדותיה, שהיו משות־פים לתנועה הציונית כולה. במיוחד נהנה מחסות זו המישרד הארץ־ישראלי המרכזי, שניהל את ענייני העליה מפולין כולה, ואת פעולות ההכשרה של החלוץ הכללי, אשר אף־הוא אורגן בידי השמאל במישרד הארץ־ישראלי. תקציבו כיסתה ההס־תדרות הציונית עד שהוחלט להעביר את החזקתו לידי ההנה־לה הציונית בלונדון, שהקימה מחלקה מיוחדת לענייני עליה.

עוד בשנים הראשונות של המשטר הצבאי בארץ־ישראל התחילה העליה מפולין, את האות נתנו תלמידי האוניברסיטה בווארשה וקבוצה גדולה מהם יצאה מפולין בדרכה לארץ־ישראל, אל הבית הלאומי של העם היהודי. גם בעיירות פולין קמו קבוצות נוער עולה, שלא אבו להמתין להסדר העליה מצד השלטונות הבריטיים, אף כי ההנהלה הציונית העולמית הזהירה מפני עליה המונית בלתי־מאורגנת. אנשי המעמד הבינוני החלו בהקמת אגודות לשם קניית קרקעות והתישבות בארץ־ישראל ולשם הקמת בתי־חרושת. האמצעים הדרושים נאספו בין חברים, שהתחייבו לשלמם בשיעורים. זרם הפליטים מאוקראינה ודרום־רוסיה, אזורים אשר בהם השתוללה מלחמת האזרחים שנתלוותה פרעות דמים ביהודים, הגדיל בהרבה את מספר העולים. ההסתדרות הציונית והמועצה הלאומית קיבלו את הפליטים תחת חסותם וערבו לפני השלטונות, שלא יישארו בפולין ללא רשות, הפליטים הורשו לחכות עד שיסודרו ענייני העליה או ההגירה שלהם.

דרכם של העולים היתה רצופה מכשולים ואבני נגף ולא כולם הגיעו למחוז חפצם. ויזות לארץ־ישראל העניקה המשלחת הצבאית הבריטית רק לתושבי ארץ־ישראל שרצו לחזור, לאנ־שים שנדרשו על־ידי קרוביהם ולבאי כוח אגודות ומוסדות ציבוריים, שעלייתם הוכרה כרצויה. השאר נאלצו לבקש דרכים בלתי־לגאליות ולא כולם החזיקו מעמד. רק בשנת 1920 נתן מישרד־החוץ הבריטי הוראות להעניק ויזות לציונים על־פי אישור מצד ההסתדרות הציונית. אולם מאורעות הדמים ביפו, במאי 1921, הביאו לידי הפסקת העליה וכשנתחדשה, נקבעו לה גבולות ותנאים מכבידים ונדרשו סידורים שונים שמגמתם היתה לצמצם את מספר העולים. לפיכך חלו בזרם היהודים ארצה עליות וירידות לסירוגין. אולם במשך עשרים שנות קיום פולין המחודשת עלו לארץ־ישראל כ־150,000 יהודים ואם נוסיף את מספר "המעפילים", כלומר את מספרם של הללו שעלו בניגוד לחוק, כי־אז נגיע בוודאי ל־200,000.

תנועת החלוץ והמפלגות

תנאי העליה וההתיישבות בארץ הביאו לידי התארגנות תנועה של חלוצים שהכשירו עצמם לעבודת כפיים ולחיים בקיבוצים; הוקנתה להם ידיעת הלשון העברית והם הוכנסו לאווירת ארץ־ישראל בעודם בגולה. התנועה הזאת הקיפה המוני נוער, שלא ראה לעצמו עתיד בפולין, מאס בפרנסות הרגילות בעיירות ואף במאבק הבלתי־פוסק שאינו מביא לידי פתרון ראדיקאלי של בעיות חייו הכאובות. הוקמו מקומות הכשרה למאות, חוות חקלאיות וסתם מקומות שבהם הרגילו עצמם בני הנוער לכל עבודה ולתנאי קיום קשים. לא היה בכוחה של התנועה הציונית להפוך את כל מקומות ההכשרה לחוות חקלאית ולמוסדות לימוד מקצועי. בסופו של דבר היה דבר זה לטובה, שכן הרגילו מקומות הכשרה אלה את הנוער לחיי צנע ועבודה קשה בצוותא וזה מנע מהם אכזבות בארץ־ישראל, במחנות אשר הסוכנות בירושלים הקימם ליד מושבות המטעים. שם המתינו החלוצים להתיישבות תוך מאבק קשה על עבודה עברית. מחוסר תקציב לקרקע והתישבות נמשכה ציפיה זו שנים.

כמובן, לא הסתפקו בהכשרה פיזית אלא הוסיפו הכשרה רוחנית, אשר בה הושם הדגש על ערכה של העבודה כיסוד להגשמת הציונות ובניין הארץ, לכך נוסף לימוד הסוציאליזם הציוני לסיעותיו שקמו בארץ־ישראל. "החלוץ" שהוקם בפולין תחילה באירגון כללי, נהפך לאירגון ארץ־ישראל העובדת. המדריכים הרוחניים שנשלחו מן הארץ האצילו מרוחם על קיבוצי ההכשרה. איש־איש לפי השתייכותו לאחד הזרמים הקיבוציים שאז התפתחו בארץ.

התפתחות זו והענקת רשיונות עליה בראש־וראשונה לחלו־צים גרמה לכינון תנועות חלוציות נפרדות מן החלוץ הכללי, ראשון מבחינה זו היה, כמובן, הנוער הדתי, שחונך לאורח חיים מסורתי ולערכי התורה. לאחר־מכן הוקם החלוץ הכלל־ציוני, שהתנגד לחינוך לסוציאליזם. הנוער הציוני שאורגן על־ידי יוצאי השומר הצעיר, משזה האחרון נעשה סוציאליסטי, התאחד עם החלוץ הכלל־ציוני. אירגון הנוער הרביזיוניסטי "בית"ר" התחיל אף־הוא מקים פלוגות הכשרה. אך חיש־מהר חדל מכך, שכן לא עסקה התנועה הרביזיוניסטית בבניין הארץ ובית"ר ריכז מאמציו בהכשרה צבאית.

לפני הפירוד בין "על המשמר" ו"עת לבנות" קיבל הוועד המרכזי את החלוץ הכללי תחת חסותו ועזר לו כפי יכולתו. אך בתקופת שלטון "עת לבנות" הוא התרחק מ"החלוץ" ואף יחסו אל החלוץ הכלל־ציוני והנוער הציוני היה פושר. עם החזרת "על המשמר" לשליטה בתנועה הציונית נשתנה היחס כלפי החלוץ הכללי וגם אל החלוץ הכלל־ציוני. אותה שעה כבר עבר החלוץ הכללי למחנה ארץ־ישראל העובדת שהתרכז בטיפול בענייניו, לא היה בכוחו של מחנה זה להאציל מרוח החלוציות הציונית על הפועלים היהודים, שנהרו ברובם אחרי הבונד, הנלחם בציונות על כל צורותיה, ואחרי־כן אף אחרי פועלי ציון שמאל שעמדו בקצה השמאל של מערכות הפרו־לטריון היהודי. פועלי־ציון ימין בפולין שהתאחדו עם "צעירי ציון" אשר פרשו מן ההסתדרות הציונית, ניסו ללא הצלחה יתירה להתקיים כמפלגה ציונית־סוציאליסטית נפרדת. "צעירי ציון" ידעו להשפיע על המפלגה המאוחדת, שהעמידה בראש דאגותיה את הטיפול בהחלוץ הכללי. טיפול זה הגביר את כוחה בבחירות לקונגרסים הציוניים והגדיל את יצוגם בהם. אך עם זאת הוסיפה לשמור על טהרותה המעמדית וסרבה לשתף פעולה בענייני המדיניות המקומית עם ההסתדרות הציונית.

גם בתחום החינוך לא הצטרפה המפלגה המאוחדת ל"תרבות" שניהלה את פעולתה בלשון העברית, אלא ניסתה להקים חברה מיוחדת — "שול־קולט", שהשליטה בבת־הספר שלה את השפה העברית ולשון יידיש גם־יחד. פעולתה זו לא הוכתרה בהצלחה מרובה.

חינוך ותרבות ביישוב היהודי־פולני

לאחר ש"האגודה" פתרה את בעיית בתי־הספר שלה על־ידי כניעה גמורה לממשלת הסאנאציה, הצליחה לקיים רשת של "חדרים", בתי־ספר לבנות "בית יעקב", וישיבות ובראשן — "ישיבת חכמי לובלין". בשנת 1936 היו ברשת בתי־הספר של חברת "חורב" 49,123 תלמידים, ביניהם גם ילדים בגיל הרך; ב־248 בתי־ספר של "בית יעקב" למדו 35,585 תלמידות וב־167 ישיבות — 15,941 תלמידים.

לפי נתוני הסטאטיסטיקה הרשמית היו המספרים קטנים יותר, בסך־הכול למדו במוסדות האגודה 110,649 תלמיד. לעומת זאת היו במסגרת "יבנה" של "המזרחי" רק 229 מוס־דות ובהם 15,923 תלמידים. יש לציין, כי על החדרים ו"תל־מודי־התורה" הוכנסו בחשבון מוסדות האגודה.

מוסדות חינוך חילוניים הונהגו על־ידי החברות "תרבות" ו"צישא" ובמקצת על־ידי "שול־קולט". ב"תרבות" שלטה העברית כלשון ההוראה בכל המקצועות, פרט לאלה, שלפי דרישות הממשלה השתמשו בהם בפולנית (לשון פולנית וספ־רותה; דברי ימי פולין והגיאוגראפיה של הארץ). מיספר התל־מידים הגיע ל־44,780. מוסדות אלה כללו בתי־ספר יסודיים וגימנסיות, סמינריונים למורים ומורות וקורסים לגננות. בשנת 1938 נהפכו הללו לפדגוגיון, שנהנה מזכויות ממלכתיות. מספר גני־הילדים הגיע ב־1934/35 ל־72 וירד עד 1938 ל־67.

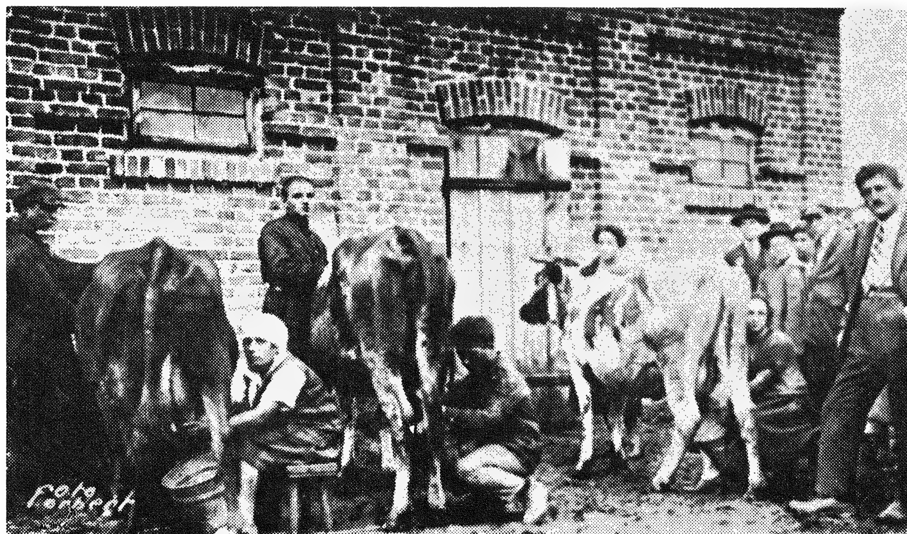
"צישא" כללה בתי־ספר יסודיים, מיספר קטן של גימנסיות וסמינריון למורים ומורות.

גם לה היו גני־ילדים, אשר מספרם הגיע ב־35—1934 ל־11. בשאר מוסדות החינוך שלה (169 במיספר) למדו 16,486 תלמידים.

ב־16 מוסדות של "שול־קולט", ששלטו בהם עברית ויידיש להוראת מקצועות כלליים ויהודיים, הגיע מיספר התלמידים באותו פרק זמן ל־2,343.

בתי־ספר עבריים ויידיים ממשלתיים ו"אוטראקוויסטיים"

בסך־הכול למדו ב־1,465 מוסדות־חינוך יהודיים 180,181 תל־מידים. לפי נתוני הסטאטיסטיקה הממשלתית היו המיספרים כאמור נמוכים יותר. בבתי ספר היסודיים הממשלתיים למדו 425,566 ילדים יהודים, מהם 343,671 בבתי־ספר מיוחדים לי־הודים, שנקראו "שבסובקי" (מלשון "שבת"), משום שלא נת־קיימו בהם לימודים בשבתות, ואלו באותם בתי־ספר יסודיים, שנוהלו בידי חברות יהודיות — 81,895. במיספר זה אינם כלו־

חוות הכשרה חקלאית בגרוכוב, 1935

לים תלמידי מסדות ה״אגודה״ שלא הותאמו בתוכנית הלימודים שלהם לטיפוס בתי־הספר הממשלתיים. בשנת 38—1937 ביקרו, לפי הספירה הממשלתית, 97,400 תלמידים ב־626 מוסדות יהודיים. במיספרים אלה לא נכללו הגימנסיות ובתי־הספר היסודיים ה״אוטראקוויסטיים״ של יהודים, שלשון ההוראה בהם היתה פולנית ונלמדה בהם במידה זו או אחרת גם הלשון העברית. בפולין הקונגרסאית ובגאליציה שלט טיפוס זה של גימנסיות, וביניהן הצטיינו הגימנסיות מיסודו של ד״ר ברוידה בלימוד מרובה של עברית ודברי־ימי היהודים. בתי־ספר יהודיים שבהם שפת ההוראה היתה יידיש או עברית, נמצאו בעיקר בגלילות הספר, אשר בהם הלשון הפולנית לא היתה שגורה בפי היהודים, פרט לגאליציה המזרחית. חינוך ציוני ניתן בבתי־הספר של ״תרבות״, ״יבנה״, ״שול־קולט״, בגימנסיות האוטראקוויסטיות של ד״ר ברוידה ועוד אחדות, כגון ״חינוך״, ״אסכולה״ ודומיהן בווארשה, בגאליציה המערבית ובגלילות הספר, והוא הקיף בסך־הכול כ־70,000 תלמידים ותלמידות. לרשת זו עוד יש להוסיף מוסדות־לימוד גבוהים, כגון המכון למדעי היהדות בווארשה: ״תחכמוני״, שחינך מורים ורבנים בעלי השכלה תיכונית טובה, אך כמעט אף רב אחד לא יצא למוסד זה; וכן הסמינריון למורים בבתי־הספר היסודיים לילדי היהודים שהממשלה החזיקתם.

מי ומי בבתי־הספר השונים

בבתי־הספר היסודיים של ״תרבות״ למדו: 71 אחוזים ילדי בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים, 12 אחוזים ילדים של פועלים ודלת־העם ורק ארבעה אחוזים ילדי סוחרים אמידים וחרושתנים. בבתי־הספר של ״צישא״ היה בוודאי מיספר ילדי הפועלים גדול יותר. ולא נמצאו בהם כלל ילדים מבתים אמידים. הסיבה למספרם הגדול של ילדי יהודים, אשר ביקרו בבתי־ספר יסודיים שהוחזקו בידי הממשלה ואשר לא נלמדו בהם כמעט מקצועות יהודיים ואף המורים היהודים נדחקו מהם בשנות השלושים בהתמדה, יש למצוא בעובדה שההוראה ניתנה בבתי־ספר אלה חינם־אין־כסף. בתי־הספר הללו שימשו כמכשיר לטמיעה לאומית גם בקרב דלת־העם.

המשפחות אשר דיברו בביתם פולנית נהגו לשלוח את בניהם־בנותיהם לגימנסיות אוטראקוויסטיות. בגימנסיות הממשלתיות לא עלה מיספר היהודים על חמישה אחוזים. לעומת זאת, בגימנסיות פרטיות בעלות זכויות מלאות, אשר אליהן שלחו את ילדיהן משפחות יהודיות אמידות דוברות פולנית, הגיע שיעור היהודים לשלושים אחוז ומעלה. הרוח ששררה בגימנסיות אלו היתה לרוב חילונית וחופשית. נמצאו גם גימנסיות מסוג זה, שבעליהן וכל תלמידיהן היו יהודים, זכויותיהן היו מוגבלות ונלמדה בהן עברית במידה מצומצמת.

בתי־הספר של היהודים הוחזקו, כמובן, על חשבון היהודים בלבד. 70 אחוז מן התקציב של בתי־ספר ״תרבות״ בשנים 38—1937 כוסה משכר לימוד, שני אחוזים נתקבלו מעיריות, 3 אחוזים מקהילות יהודיות, 4 אחוזים ממפעלים שאורגנו בידי הוועדים שתמכו ב״תרבות״ ואחוז אחד מ״ג׳וינט״. הגרעון הגיע ל־20 אחוזים וכוסה בידי המורים, שלא קיבלו את משכורתם בזמן ולעתים קרובות לא זכו לתשלום כלל בימי החופש. המשכורת היתה דלה, אולם המורים ראו בעבודתם שליחות ציונית־עברית ולא מקצוע פרנסה גרידא. מצב הגימנסיות העבריות היה טוב יותר, אך התחיל להתערער משהוברר שלא יינתנו להן זכויות ממלכתיות ואפילו לא מצומצמות.

צישא — רשת חינוך יידישאי חילוני

צישא (הארגון המרכזי של בתי־ספר שלשון ההוראה שלהם היתה יידיש) נוסדה בשנת 1921 בכינוס מוסדות־חינוך חילוניים. בין המייסדים היו עסקנים של ה״בונד״ ושל ״פועלי ציון שמאל״, של העממיים, ״הסוציאליסטים מפלגתיים, ששאפו להקמת בית־ספר יסודי חילוני, אשר תשלוט בו היידיש כשפת־הוראה וגם כלשון, אשר אותה ואת ספרותה ילמדו כמו שאר לשונות. בית־הספר הראשון מטיפוס זה נוסד עוד בשנת 1911 בווארשה בחסותו של י. ל. פרץ, ובראשו התייצב המורה גילינסקי, בשנה הראשונה למלחמת העולם הראשונה, אשר בה הוצפה ווארשה פליטים מן העיירות שבאזורי החזית ליד נחל בזורה (רובם־ככולם היו דוברי יידיש) הוקמו בתי־ספר ובתי־מחסה לילדים, ובבתי־הספר הללו נקבעה לשון־הדיבור

כלשון ההוראה. הללו התפתחו לימים לבתי־ספר יסודיים; מקצתם עמדו תחת חסותם של פרץ ודינזון ומקצתם תחת חסות ה"בונד". בעקבות הבונד הלכו פועלי־ציון שמאל, אשר הקימו בשנת 1916 בתי־ספר יסודיים מאותו סוג. יחסם של שלטונות הכיבוש הגרמניים לבתי־ספר אלה היה תחילה שלילי: רצונם היה, כי היהודים ישמשו כמכשיר לגרמניזאציה והם התנגדו להכניס לבתי־הספר שבתחום שלטונם את היידיש כלשון־הוראה. לאחר מאבק קשה נענו שלטונות הכיבוש לדרישה לאשר את בתי־הספר מן הסוג הנ"ל וגם בתי־ספר שלשון ההוראה בהם היא עברית, אך יחד עם זאת הרשו ליהודים דוברי פולנית לשלוח את ילדיהם לבתי־ספר פולניים. עם הקמת ה"ג'וינט", אשר התחיל לתמוך בבתי־הספר היהודיים, הוחלט כי הסיוע לבתי־הספר, שלשון־ההוראה בהם היא יידיש, יינתן על־ידי "פופלס רליף" (חברת סיוע עממית), אשר השתתף בהקמת הג'וינט. בווארשה הוקם ועד, אשר בראשו עמדו הסופר יעקב דינזון, מאֶדם (מראשי הבונד) ורייכמן (מראשי פועלי ציון שמאל). ועד זה פעל עד 1921, שאז כבר הוי קיימים 178 מוסדות־חינוך ובהם 47 גני־ילדים, 130 בתי־ספר עממיים וגימנסיה אחת — עם 20,000 חניכים בסך־הכול. לא בנקל מצאו מנהלי בתי־הספר האלה בכינוסם שפה משותפת נוכח השוני שבהשקפותיהם ושאיפותיהם...

ר ד י פ ו ת ו מ א ב ק י ם

השלטון הפולני התייחס לבתי־הספר של ציש"א בחשד לא רק בשל לשון ההוראה שבהם, אלא אף משום שבין מנהליהם, ומוריהם תפסו מקום בראש אנשי "בונד" ו"פועלי־ציון שמאל", אשר נחשדו בנטיה לקומוניזם. בימי המלחמה בין פולין ורוסיה הסובייטית התחילו לסגור בתי־ספר, אשר היו קיימים בגלילות־הספר בתקופת שלטון ה"ראדה" האוקראינית. לא ארכו הימים, והוחלט גם לחסל את בתי־הספר, של ציש"א, מפני שאין מלמדים בהם דת ומשום ששפת ההוראה בהם היא יידיש, ודבר זה מונע פיקוח על הלימודים מצד המיניסטריון להשכלה, אך תחת לחץ ציבורי מצד היהודים, אשר מנהיגי פ.פ.ס. תמכו בהם, ויתרה הממשלה ובשלהי 1922 הוענקו לבתי־הספר של ציש"א זכויות רשמיות, והלימוד בהם נחשב כמילוי חובת־לימוד כללית.

ציש"א סבלה מרדיפות הממשלה, אשר גברו כל־אימת שגברה הריאקציה. רק בימי ההפוגה, בשנים הראשונות אחר נצחון הפיכת פילסודסקי הונח לה, לציש"א. היא אף זכתה לתמיכה מצד ממשלת בארטל ומעיריות שונות ובראשן עיריית וארשה. לאחר הבחירות של שנת 1930, אשר בהן זכתה מפלגת הממשלה לרוב מכריע, חודשו הרדיפות הישירות שהביאו לכליאת עסקני ציש"א, חברי המפלגות הסוציאליסטיות, וגם לסגירת בתי־ספר מטעמים אדמיניסטראטיביים, כביכול, כגון אי־התאמה המיבנים וכד'. בתי־הספר שנאסרו התאחדו עם אלה שנשארו לפליטה.

מצבה הכספי של ציש"א היה דחוק כל הזמן, בייחוד בעשור האחרון לקיום פולין המחודשת. התמיכה של "הסיוע העממי" היתה זעומה, פסקו התמיכות מצד העיריות בשל יחסה העויין של הממשלה כלפי היהודים הלאומיים והמפלגות הסוציאליסטיות לאחר מעשה בריסק. ציש"א נאלצה לפנות לעזרת ידידי החינוך היידישאי החילוני בארצות מערב־אירופה ובאמריקה הצפונית והדרומית.

במשך כל זמן קיומה, נמשך בציש"א המאבק הפנימי בין הכיוון המעמדי הטהור ובין השאיפה להרחיב את בסיס החינוך. הבעיה לא הגיעה לכלל פתרון, אך בעשור האחרון נסתמנה ב"בונד" נטיה "כלל־ישראלית" במקצת, כאשר נתגלתה האפשרות לתפוס את מקומה של ההסתדרות הציונית בראש המאבק המדיני. יחסה השלילי של ציש"א לחינוך העברי ותביעותיה לראות בחינוך היידישאי החילוני את החינוך הלאומי בה"א הידיעה, היו ללא ספק בעוכריה וגרמו לא מעט לכשלונה. ובה־בשעה כללה הנציגות הציונית בסיים כל הזמן, במאבקה על זכויות בית־הספר היהודי, את כל הזרמים של החינוך הלאומי, ללא הבדל לשון ההוראה, מכלל זה הוציאה, כמובן, את בתי־הספר האוטראקוויסטיים שהשליטו את הפולנית כלשון־הוראה, פרט למקצועות יהודיים טהורים, אשר נלמדו בעברית או ביידיש.

התנגשות בשאלת העברית

בימי הסיים המכונן הגיעה שאלת לשון־ההוראה בבתי־הספר היהודיים הלאומיים לכלל התנגשות דראמתית. להצעה בדבר ההכרה בבתי־הספר היידישאיים במוסדות החינוך של המיעוט היהודי הלאומי, אשר הוגשה מצד ה"עממיים", הוסיפה סיעת המועצה הלאומית תיקון, שיוכרו גם בתי־הספר שלשון־ההוראה בהם הוא עברית. התיקון נדחה ברוב גדול של הסיים, שהצטרפו אליו גם שני חברי הסיעה העממית, אולם גם הצעתה־שלה נדחתה והצביעו נגדה גם חברי המועצה הלאומית, שלא יכלו להסכים, כי רק בתי־הספר ביידיש ייחשבו לבתי־ספר של המיעוט הלאומי היהודי. כמובן עורר צעד זה מחאה נמרצת בקרב סופרי יידיש, ומחאה זו אומנם בוטאה באסיפה שנערכה במועדון העתונאים ברחוב טלומצקה 13.

בשלהי שנות העשרים הוקם מוסד מדעי יהודי, שנתפרסם בשמו המקוצר "יוו"א". לאחר כיבוש פולין בידי הנאצים הועבר מוסד זה לניו־יורק והתקדם שם בפעולותיו ועבודות המחקר של חבריו.

כדי להשלים את התמונה על החינוך היהודי הלאומי, שהתפתח בפולין המחודשת, יש להוסיף כי כל אירגוני הנוער טיפלו בחינוך חבריהם. באירגוני הנוער הציוניים ובמקומות ההכשרה החלוצית לימדו עברית — דיבור וקריאה — תולדות התנועה הציונית ותנועת הפועלים, ידיעת ארץ־ישראל ובכלל התאמצו המדריכים, שנשלחו מארץ־ישראל, להנחיל לנוער את עיקרי החלוציות ותורת העבודה. באירגוני הנוער של ה"בונד" חינכו למאבק סוציאליסטי ולהגנה מפני התקפות בריונים, אשר התרבו בשנות השלושים.

הודות לתנועות הנוער גדל והלך מיספרם של דוברי עברית בין אותם המוני העם, שלא זכו לקנות להם את ידיעת הלשון וספרותה בבתי־הספר של "תרבות"", ובגימנסיות שלה או בגימנסיות האוטראקוויסטיות. העתונות העברית, אשר באותה תקופה נעלמה כמעט, וכל הנסיונות לחדשה נכשלו, התרכזה בתנועות הנוער וב"החלוץ", אשר בטאוניהם פירסמו ברובם בלשון העברית.

ה ע ת ו נ ו ת ה י ה ו ד י ת

ברחוב היהודי השתלטה העתונות ביידיש, אולם גם צמחה

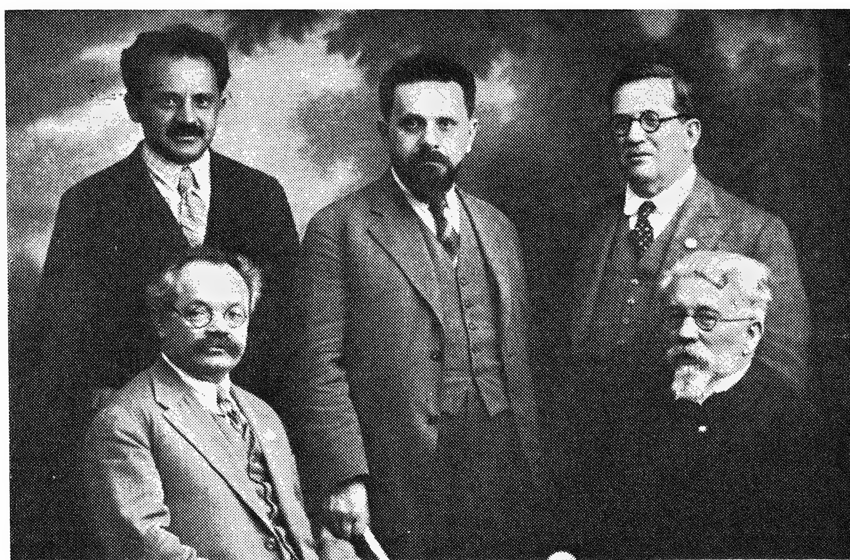
עתונות יהודית בלשון הפולנית בשלושת המרכזים של יהדות פולין, בווארשה, קראקוב ולבוב. בווארשה יצאו שלושה עתונים ביידיש, שהופצו ברחבי הרפובליקה הפולנית. גם בערים הגדולות במחוזות השונים הופיעו יומונים: בלודז' בווילנה, בביאליסטוק ולובלין, ושבועונים יצאו אף בערים קטנות יותר. בקראקוב ובלבוב נפסקה הופעתם של העתונים ביידיש ובעברית, אשר הוצאו בהן קודם-לכן מפעם בפעם. אולם בקראקוב קמה קבוצת צעירים, אשר הוציאו לאור קבצים בעברית, שהוקדשו לבעיות פילוסופיה וספרות. בווארשה המשיכה חברת "אחיאסף" זמן מה בעבודתה ושם פעל גם פרק זמן מסויים סניף של הוצאת "שטיבל" והוציא אף הוא קבצים אחדים. ביידיש יצאו מוניטין להוצאת "קלאצקין" בווילנה, אשר פירסמה את ספריהם של סופרים צעירים, שקמו בעשרים שנות קיומה של פולין המחודשת. גם לספרות העברית קמו בעלי-כשרונות גדולים, שהעשירו את השירה ואת הפרוזה העברית ואת המחשבה הלאומית בביטויה בעברית. גם במחנה החרדים התחילו מנשבות רוחות חדשות, שבאו לידי גילוי בעתונות של "האגודה" בשלהי קיומה של פולין. אחדים מן הסופרים האלה הגיעו בהמשך התפתחותם אף עד להצטרפות אל התנועה הקומוניסטית.

בערים ובעיירות של פולין המחודשת פיכו מעיינות החיים התרבותיים. אף בעיירות הנידחות אפשר היה למצוא בתי-ספר ומוסדות תרבות וכן סניפים של כל המפלגות. מרצים ומדריכים מכל הזרמים, וביניהם סופרים ומשוררים, היו מבקרים בהן מפעם בפעם.

מתיאטרון עממי לתיאטרון אמנותי

התיאטרון התקדם אף-הוא הרבה בעשרים שנות קיומה של הריפובליקה הפולנית המחודשת. היה בנמצא לא רק התיאטרון בשפה המדוברת, שהתפתח בשנות השמונים של המאה הקודמת בתיאטרון עממי בגבולות האימפריה הרוסית. ברומניה ופולין עברה עליו התפתחות ניכרת בשלהי תקופת השיעבוד הרוסי, והוא אף ניזון הרבה מהתפתחותו בארה"ב; נמצאו גם ניצנים של תיאטרון עברי, ונעשו נסיונות אחדים בתחום זה בווארשה ובלודז' — הופיעו "משוגעים לדבר" ובראשם צמח, אשר הניחו את היסוד לתיאטרון העברי במוסקבה בימי שלטונו של לנין; אותו תיאטרון זכה לסיוע מצד גדולי הבמאים וביניהם הקומיסאר לענייני תרבות לונאצ'ארסקי. מראשיתו התפתח התיאטרון העברי כתיאטרון אמנותי רציני, שהתרחק מדרכי התיאטרון ביידיש, אשר תקופה ארוכה היה תיאטרון עממי משעשע וקל ועורר צחוק והזיל דמעות מעיני פשוטי-העם. עם גבור התענינותם של סופרים בעלי-שם בתיאטרון, עם הדירת שחקנים בעלי השכלה כללית ותיאטרונית אליו, לאחר שלא מצאו לעצמם מקום בתיאטרונים הבלתי-יהודיים, התהילה עלייתו של התיאטרון היידישאי, אשר התפתח והתקדם כתיאטרון אמנותי והתרחק מהתיאטרון העממי, ששלטו בו הפארסה, האופרטה והמולדראמה. לתיאטרון זה נמצא כבר קהל מקרב האינטליגנציה היהודית, קוראי עתונות יידיש, חברי המפלגות ותנועות-הנוער, אנשי האיגודים המקצועיים של פועלים, בעלי-מלאכה וסוחרים זעירים. אולם ה"המונים", דלת העם ואנשים פשוטים — הללו התרחקו מן התיאטרון החדש, שנעשה "אינטליגנטי" מדי בשבילם.

בשלהי מלחמת העולם הראשונה התארגנה להקה תיאטרונית שנתפרסמה כ"להקה וילנאית". להקה זו דחקה את רגלי התיאטרון הווארשאי היידישאי, אשר בעת הכיבוש הסתגל יותר-על-המידה לחיילים ולקצינים הגרמנים. כדי להיות מובן להם, הירבו בו להשתמש במלים גרמניות והתחילו אף להביא שחקניות מגרמניה. הלהקה הווילנאית לעומת זאת, בהציגה מחזות מקוריים כתובים ביידיש או מתורגמים לשפה זו, השתמשה בניב ליטאי, שהיסוד הגרמני נחלש בו בהרבה בעקבות השפעת העברית התורנית, והיא עקרה את ההשפעה הגרמנית מן התיאטרון. הלהקה הווילנאית כבשה

יצחק גרינבוים בחבורת סופרים ומנהיגים ציוניים, וארשה 1920
משמאל יושבים: ד"ר מ. גליקסון, א. פודלישבסקי. עומדים: ש. צ'רנוביץ, י. גרינבוים

את לב העתונות והקהל במחזותיה הרציניים ובגישתה האמנותית.

"הדיבוק" של אנסקי בהצגתו העממית בבימויו של דוד הרמן סייע לקו ההתפתחות החדש. "הדיבוק" היה מחזה, שכבש הן את ההמון והן את הקהל, אשר דרש תיאטרון אמנותי רציני ובכך הגדיל את קהל מבקרי התיאטרון. קם תיאטרון וארשאי מובהק בשם "ויקט" (תיאטרון וארשאי אמנותי ביידיש), אשר הציג את "מוטקה גנב" מאת שלום אש ואחר־כך מחזות אמנותיים אחרים, כתובים יידיש ומתורגמים, ואף ניסה להתאים את גודלפאדן לטעמו של הקהל בפולין המחודשת. חזרה אל הבימה הרצינית גם אסתר רחל קאמינסקה, מן השחקניות המוכשרות בתיאטרון האמנותי של התקופה הקודמת. ועוד להקה נוסדה — "התיאטרון החדש" — שאף היא ניסתה להרחיק־לכת בקו המודרני.

התיאטרון "הבימה" בוורשה, 1925. השלישי מימין: יצחק גרינבוים לידו — חנה רובינה

יש לציין גם את הבמה הזעירה, את להקות "עזאזל" ו"אררט", שכבשו את הקהל במיניאטורות אמנותיות, במחזות של הווי מסוגנן ובסאטירה פוליטית. "אררט" בהדרכת המשורר ברודרזון משך קהל רב להצגותיו.

התפתחות מזורזת של מוסדות ציבור

על רקע המאבק של הנציגות היהודית בסיים, של העתונות אשר שיתפה את המוני קוראיה במאבק זה, של מריבות המפלגות וההתעוררות הציבורית, שהקיפה את יהדות פולין כולה, התפתחו חיי התרבות הלאומיים והציבוריים ביידיש, שלא היו כמותם בשום תקופה בתולדות יהודי פולין. לא היה מקום, שלא חדרה בו רוח זו של תחיה לאומית, של יצירה והתעוררות המונית. גם העולם המסוגר של החסידות נמשך לתוך תהליך זה והסתגל לצורות חדשות של חיי ציבור. עתונה של ה"אגודה" בשלהי תקופה זו סיגל לעצמו את סגנון הספרות ונתגלו בו בעלי כשרונות גדולים.

בתחום חיי הכלכלה פעלה כגורם מכריע מדיניותה של ממשלות פולין המחודשת, שפתחה מהימים הראשונים בשיטה של תמיכה בבורגנות הגדולה והזעירה הפולנית ובהרחקת היהודים מעבודה במישרדי הממשלה ובמוסדות המונופולין שלה. התעשייה הגדולה היתה סגורה בפני פועלים יהודיים מראשית התפתחותה. ה"בונד" הכריז על מאבק על זכות־עבודה לפועלים יהודיים וקיווה לסיוע מצד הפועלים הפולניים, ובמיוחד מצד המפלגות הסוציאליסטיות. קרה שבעלי בתי־חרושת יהודיים, בייחוד בעיירות חרושתיות, רצו לקבל פועלים יהודיים וניתקלו בהתנגדות הפועלים הפולניים. לאחר נצחונה של הפיכת פילסודסקי, בראשית ימי שלטונו של פר' בארטל, הצליח ה"בונד", לאחר שגברה השפעתו בעיריית וארשה, להביא לידי קבלת שני יהודים לעבודה בחשמליות של וארשה, אשר הנהלתן היתה בידי העיריה. הוא פירסם את ההישג הפעוט הזה כנצחון גדול, הפותח את השערים להכנסת עוד יהודים. אולם לא עברו ימים רבים והעניין נשתתק לגמרי. מה היה גורלם של שני היהודים, שנתקבלו לעבודה, לא נודע ברבים, אבל ברור היה כי לא היה המשך להישג־מיפנה זה כביכול.

חוק מנוחת יום הראשון, שנתקבל עוד בסיים המכונן בסיוע פ.פ.ס, לא שונה במשך כל התקופה שבין מלחמות־העולם. אמנם הוא הומתק קצת תחת לחץ הנציגות היהודית, שלא פסקה להילחם לביטולו, אבל רק לבעלי־מלאכה, שעבדו בסדנאות סגורות ולמשרדי חברות מיסחר ואגודות ציבוריות יהודיות. החנויות היהודיות ברחובות שבחלק הפולני של וארשה והערים הגדולות בכלל היו סגורות לחלוטין, ברחובות היהודיים היו פתוחות למחצה ובעליהן היו נאלצים לשלם למישטרה מס, כדי שלא ירשמו את העבירה ולא יודיעו עליה

לרשות. בימי האינפלציה הדוהרת לא הורגשה הגזירה בכל תוצאותיה, אולם לאחר הריפורמות הפיננסוית של גראבסקי וקביעת מטבע חדשה, וייצובה במידה מסויימת התחילו תוצאות גזירת יום הראשון מתבלטות.

השוק הרוסי אבד לה למלאכה והתעשיה היהודית הזעירה. אמנם צירוף וולין ורוסיה הלבנה המערבית וגאליציה כולה לפולין החזירה חלק מהשוק הזה, אולם אי־אפשר היה להשוותו עם מרחבי האימפריה הרוסית, שנסגרו בפני פולין בכלל, והתעשיה היהודית הזעירה בפרט. לא עלה על דעת הממשלה, כי יש לעזור לשינוי המיבנה הכלכלי של היהודים. את מלאכת הממשלה עשה הג׳וינט.

עזרת הג׳וינט

הג׳וינט עמד בפעולתו בפולין ביחסים ישירים עם הממשלה ולא היה זקוק לעזרת הנציגות היהודית. השפעת מנהיגותו בארצות־הברית וזרימת הדולארים שלו לפולין דיין היה, שהממשלה לא תפריע לו. הוא מצדו שמר על אי־התערבותו בעניינים מדיניים. אולם במשך הזמן קנו מנהליו נסיון והבינו, כי פעולתם תלויה במצב המדיני של היהודים. ביטא את ההכרה הזאת ד״ר כהן, שהיה מנהל הג׳וינט בפולין שנים רבות, במשפט חריף: ״יש שמאמצי העזרה הכלכלית שלנו מצליחים ומשפרים מצבם של היהודים והנה מתפרסם חוק או ניתנת פקודה וכל עבודתנו היתה לשווא״.

מצב זה השפיע לרעה בראש ובראשונה על פעולתה הכלכלית של המועצה הלאומית הזמנית, וגם על התפתחותם של מסדות החינוך והתרבות, שהעברית היתה שולטת בהם. הם הופלו לרעה בראשיתם, אף־על־פי שמיספר הילדים שנהנו מהם, היה גדול מזה, שלמדו במוסדות־חינוך, שהיידיש היתה בהן לשון־ההוראה.

בראשית עבודתו נהגה הנהלת הג׳וינט לשלוח לארצות אירופה, שנהנו מעזרתה, ״חטיבות״ פקידים, אשר ניהלו את העבודה לא רק במרכז אלא גם בסניפים. היה בזה משום אי־אמון לעסקנים מקומיים וגם, אולי במידה מרובה יותר, ההכרה כי עבודת העזרה תהיה חופשית ועצמאית יותר, אם יעמדו בראשה אזרחי ארצות־הברית. אם היתה בכך מידה פחות או יותר גדולה של אמת, הרי מצד שני התיש נוהג זה את כוחותיהם של אותם המוסדות, אשר פעלו למען יצירת מרכז ליהדות פולין, מעין מועצה עליונה של הקהילות, שאותה הציעו הציונים. ראשי הג׳וינט באמריקה התנגדו להצעה זו ושאיפתם היתה להפריד בין העזרה הסוציאלית והכלכלית לבין המאבק המדיני. אולם לאחר שנים של פעולות החטיבות באו לכלל דעה, כי יש להעבירן לידי עסקנים מקומיים, שלצידם תעמוד נציגות הג׳וינט, אשר תשתתף בפעולה ותפקח עליה.

נציגות זו נתמנתה בידי הנהלת הג׳וינט בצלמה ודמותה של ההנהלה האמריקנית שהיתה מורכבת מגופים אשר ייצגו את חלקי הציבוריות היהודית בארצות־הברית: הוועד היהודי האמריקני, חוגי האורתודוכסיה וחוגי הפועלים. בפולין צריך היה לשנות קצת את החלוקה הזאת ולהכניס את הציונים כגוף מיוחד, מה שלא נעשה בארצות־הברית בשל פרישת הציונים, שבראשם עמד השופט בראנדייס. בפולין הביאה מגמה זו לידי חיזוקם של חוגי הכלכלה, וביניהם לידי החזרת המתבוללים ששלטו לפנים בקהילות ווארשה ומתבוללים־למחצה, שלא נהנו מאמון ההמונים ועמדו רובם בראש אגודת הסוחרים הגדולים. מינויים למועצה שעמדה בראש פעולת הג׳וינט הגבירה את השפעתם והפכה אותם לגורם מדיני, שהשתמש יחד עם ״האגודה״ בהזדמנות הראשונה, כדי לעזוב את המחנה הלאומי הציוני ולהגרר אחרי הממשלה, מבלי לשים־לב ליחסה האמיתי כלפי היהודים.

סיוע ועזרה הדדית

בשלב השלישי עזר הג׳וינט להקמת חברות לפי מקצועות הפעולות. הוקם ״צנטוס״, שריכז בידיו את העזרה הסוציאלית, במיוחד ליתומים ולילדים עזובים: ״טאז״ שטיפל בענייני בריאות; ״אורט״ שהתרכז בפעולה למען הכשרה מקצועית ולמען העברת המוני יהודים, שנסתמו מקורות פרנסתם, לעבודה פרודוקטיבית; ״האיגוד הקואופרטיבי היהודי לאשראי״, ששיקם את חברות האשראי ההדדי, אשר התפתחו בשטחי הכיבוש הרוסי לשעבר בעזרת יק״א ונתפרקו ברובם בימי מלחמת־העולם הראשונה. הוקם גם בנק מרכזי לקואופראטיבים יהודיים, שחוסל בשנת 1932 ובמקומו נוסד מרכז לאשראי הדדי. בשנת 1926 הוקם ועד מרכזי לקופות גמילות־חסדים, שהג׳וינט השתתף בהשקעות בהונם הכללי ב־50 — 60%, ואשר פעלו בהענקת אשראי לדלת העם, רוכלים ובעלי דוכנים בירידים, כדי שיחזיקו מעמד מול דוחקי רגליהם מטעם הממשלה, או תנועת החרום הכלכלי, שהגבירה פעם בפעם את פעולתה, בעידוד המפלגה הלאומית־דמוקראטית וסיעותיה הראדיקאליות.

בעזרת הג׳וינט הוקם גם מרכז לקניית חומרי־גלם בשביל בעלי־מלאכה, אשר היה קשור עם המפלגה העממית. ג׳וינט תמך בו, אולם הפיקוח על פעולותיה לא מנע אי־סדרים שעירערו את האמון בהנהלת המפעל.

בסיים, בעל הרוב של ה״סאנאציה״, נתקבל — על אף התנגדות הנציגות היהודית, — חוק תעשייה, אשר חייב כל בעל־מלאכה לקבל ״תעודת אומנות״, שבלעדיה לא היה רשאי להחזיק בסדנה. נקבע מועד לבעלי־המלאכה למילוי דרישות החוק. 40 אלף בעלי־מלאכה לא יכלו לעמוד בפני דרישות אלו, אז הוקם ״ועד מרכזי לבעלי־מלאכה״, אשר בעזרת הג׳וינט פתח בפעולה נרחבה, הכשירה ב־1934/5 — 20 אלף בעלי־מלאכה לעמוד בבחינות לשם קבלת ״תעודת־אומנות״, ששימשו גם רשיון לחינוך שוליות והעסקתם. גם להם עזר הג׳וינט להסתגל לתנאים החדשים. בשנת 1939 הוקם ״ועד כלכלי יהודי״, אשר עזר למיפעלי תעשייה זעירה. באמצעות קרן־שיקום מיוחדת. להמשיך בעבודתם ולהעסיק פועלים יהודים, שלא יכלו למצוא עבודה במפעלי תעשיה גדולים.

ג׳וינט עזר לקואופרציה הצרכנית של הפועלים. העזרה ניתנה לשני מרכזי הצרכניות — של הבונד ושל פועלי־ציון שמאל. כך קיים הג׳וינט תפקידים ממלכתיים, שהאיטו את תהליכי סתימת פרנסותיהם של היהודים, בני המעמד הבינוני ודלת־העם. עזרתו הכספית באה במקום עזרת הממשלה או השלימה את עזרתה. תמיכות הממשלה — הכל משנת 1928 עד 1938 — התחילו ב־4.5% מהכנסת ״צנטוס״, למשל, ועלו ל־7.7%, כדי לרדת שוב ל־4.6%. תמיכות העיריות התחילו

ב־14.8%, עלו ל־20.8% וירדו עד ל־10 אחוזים. תמיכות הג'וינט התחילו ב־24.2%, ירדו ל־5.5%, כדי לעלות שוב עד ל־19.9%.

עזרת הג'וינט לא הקטינה את פעולות העזרה הרגילות של חברות יהודיות מסורתיות וחדשות. הן המשיכו בקיומן, אף גדלו והתרחבו ולבשו צורות מודרניות יותר. מוסדות אשראי הדדי, שנקראו בשם בנקים, ומוסדות גמילת־חסד נמצאו כמעט בכל עיר ועיירה. בתי־ספר מקצועיים, קורסים להכשרה מקצועית והקניית מקצוע בכלל גם אלה היו נפוצים ביישובי היהודים, כשם שנפוצים בהם מוסדות בריאות ועזרה ליתומים ולילדים עזובים.

עד כמה גדולה ומסועפת היתה פעולה זו לא ידענו בשעת מעשה, רק לאחר השואה, כשהחלו להתפרסם ספרי־זכרון מוקדשים לקהילות יהודיות שנכחדו, עמדנו תוהים ומתפעלים מכל החזיון הזה של התפתחות מוסדות־ציבור יהודיים.

מצב היהודים בימי עליית היטלר לשלטון בגרמניה

העשור השני של תקופת פולין המחודשת בין שתי מלחמות העולם הצטיין בשלטונו של מחנה פילסודסקי. לאחר שמיגר את כל אויביו, הכניע את היהודים ברובם, ושיתק את מיעוטם, בייחוד את האוקראינים בגאליציה המזרחית, ע"י מיבצע של "עשיית שלום", פאציפיקאציה בפולנית, שהפכה להיות שם־דבר מפורסם.

בסיים הרביעי שלט רוב מכריע של המפלגה הממשלתית, שמטרתה היתה לחסל את המישטר הפרלמנטארי כליל ולהנהיג מישטר חדש, שבראשו יעמוד פילסודסקי, אשר לא יסרב עוד לקבל לידיו כהונה מכרעת זו. לשם השגת מטרתה ניגשה המפלגה לעבד הצעת חוקת־יסוד חדשה, לשנות את חוק הרשויות מתוך שאיפה למנוע הפיכתן למרכזי האופוזיציה לשלטון. יחד עם כל אלה החליטה הנהלת המחנה הממשלתי לפתור סופית את שאלת השיוויון האזרחי הפורמאלי של יהודי פולין. היה זה מס, ששולם לדעת־־הקהל המערבית והוכיח שפולין המחודשת אינה אלא חלק מן המערב וכל אזרחיה נהנים מזכויות שוות.

בי"ז במארס שנת 1931 הוצעה ונתקבלה הצעת־חוק המבטלת באופן כללי את ההגבלות שעוד היו קיימות בקשר עם מוצא, לשון, גזע או דת. לא היתה זו הצעתו של הרטגלאס, שביטלה את הגבלת זכויותיהם של היהודים לא רק באופן כללי וגם פירטה אותן, כדי שלא יימצאו בעלי מזימות לעבור על החוק ולהכניס הגבלה חדשה, שתימצא הכרחית, כביכול בזמן מן הזמנים. ניתנה לחוק הסוואה כללית, כאילו אינו מטפל ביהודים בלבד. המרצה גם הוא נמנע מלהדגיש את עיקרו של החוק, אף־על־פי שהזכיר, שטיפלו בשאלה זו כל הסיימים ולא הגיעו לפתרונה. החוסר בחוק כזה, שיסודו במסורת הסבלנות הפולנית, הצהיר, לא גרם אמנם נזק כלשהו לאוכלוסיה תודות לפסק־דינו של בית־הדין העליון, שהסביר, כי אין מקום להגבלת זכויות מטעם השוני בדת, בלאום או בלשון לפי חוקת היסוד המחייבת. מובן, שהדגיש כי אין זה מקרה, שרק הסיים שיש לו רוב קבוע ומכריע הגיע לידי קביעת חוק כזה. לייתר תוקף החליטה הממשלה לחדש תמיכה לחברות יהודיות, כגון "צנטוס" בעוד וגם העניקה זכויות לשתי גימנאסיות עבריות ואף לאחת יידישאית.

עובדה זו הודגשה במיוחד ע"י הרטגלאס במאמרו בעתון פולני "נובה סלובו" (מלה חדשה) שהוצא ע"י "היינט" והבייע את דעותיו של הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית.

החוג היהודי תומך בממשלה

החוג היהודי בהנהגתו של ד"ר טהון שמר על יחס חיובי לממשלה. בציבוריות היהודית התחזקה הדעה, שאי אפשר לצפות לממשלה שתהיה טובה יותר ליהודים מהקיימת והנתמכת ע"י רוב יציב. דעה זו היכתה שורשים, כשמיניסטר־הפנים פיראצקי הוקיע בנאומו בסיים את התפרצויות תלמידי בתי־הספר הגבוהים נגד חבריהם היהודים ואת נסיונותיהם לצאת לרחוב ולהכות ביהודים. הוא הדגיש, שברחובות דוכא הנסיון הזה באיבו ע"י המשטרה ולא מצא לנכון להזכיר שעגלונים וסבלים יהודים הצליחו להבריח את כנופיות הסטודנטים טרם הגיעה המשטרה. הוא הבטיח שכל נסיון של פרעות ביהודים ידוכא, אולם אין ביכולתו לעבור את שערי האוניברסיטאות, הנהנות מאוטונומיה.

מאחורי התפרעות תלמידי בתי־הספר הגבוהים עמדה, כמובן מפלגת הדימוקראטים הלאומיים, שלא נפגעה ע"י רפרסיות הממשלה, אע"פ שנהגה באופוזיציה כמו השמאל. היא לא הצטרפה לשמאל כשהתחיל מארגן תנועת הפגנות ומרי. ההתקפה על יהודים ועל הממשלה התומכת בהם, המפקירה את פולין לשלטונם, נראתה לה יעילה יותר. והיא לא טעתה בחשבונה. אמנם ההתקפה הראשונה לא הצליחה והופסקה, כשנתברר שהממשלה מתכוננת להגביל את אוטונומיה של בתי־הספר הגבוהים, היא מצאה בלי קושי אמצעי אחר להטריד את היהודים והממשלה. ברם, רצח פיראצקי ע"י אלמוני גרם למאסרם בין חברי הסיעות הראדיקליות בקרב הלאומיים הדימוקראטיים, שנחשדו ברצח האיש, שדיכא התפרעותם נגד היהודים. כשנתברר שהרצח בוצע ע"י אוקראיני בגלל פעולות "הפאציפיקאציה" בכפרי האוקראינים במזרח גאליציה, שוחררו בריוני הסיעה הראדיקאלית מבתי־הכלא וחזרו לעבודתם. למעשי התגרות ביהודים.

הוברר אז שאין החוג היהודי יכול לתמוך בממשלה בכל פעולותיה, על אף מאמציו. בשנה הראשונה הוא הסתפק בהימנעות מהצבעה על הצעת התקציב, שהתנכר לצריכיהם של היהודים והמשיך להיות תקציב של ניצול פינאנסי ונישול. גרינבוים ראה חובה לעצמו להצביע נגד התקציב, כדי להביא לכלל ביטוי את דעתם של המוני היהודים שהצביעו בעד רשימותיו.

ההתפכחות והצבעה נגד הממשלה

הסיים דחה הצעת תיקון לתקנון הסיים שלוועדותיו ישלחו נציגיהם גם סיעות שמיספר חבריהם קטן משנקבע בתקנון, אולם סיעת הממשלה הסכימה לצרף נציגים רצויים לה בדעה מייעצת בלבד. הצעתו של גרינבוים להתחבר לסיעות המיעוטים ולהשתתף בוועדות בזכות ולא בחסד, ככל חבריהן, נדחתה ע"י החוג. היתה זו ההפגנה של נאמנות למדיניות הממלכתית, שדרש המחנה של פילסודסקי, כשם שנדרשה ע"י סטאניסלאב גראבסקי בשעתו. ההפגנה לא שינתה, כמובן, את המצב.

בשנה השניה לסיים הרביעי כבר ראה החוג עצמו נאלץ להצביע גם הוא נגד התקציב, כשם שהצביע גרינבוים. רק בדבר הגבלת האוטונומיה של בתי־הספר הגבוהים היסס החוג להצביע עם סיעת הממשלה בניגוד לגרינבוים, שיצא בגלוי נגד שלטונות בתי־הספר הגבוהים, המנצלים את האוטונומיה לא רק לרעת היהודים, אלא לרעת המדע וחופש המחשבה, בסוגרם את היכלי המדע, לא רק בפני פרופסורים יהודים, אלא גם בפני אנשי מדע פולנים פרוגרסיביים. כמו כן לא חשש גרינבוים להצטרף לאופוזיציה בהצבעת אי־אמון לממשלה, אעפ״י שעם האופוזיציה נמנו גם סיעת הלאומים הדימוקראטיים. מה ששימש נימוק לחוג להצביע בעד אימון.

בשלהי שנת 1932 פנתה המנהיגות של המחנה הלאומי, שכלל את המפלגה הלאומית הדמוקראטית והסיעות האנטישמיות, למפלגת הממשלה בארבע שאלות יסודיות בדבר המדיניות הפולנית בבעיית היהודים. השאלות נתפרסמו ב״עתון הווארשאי״ בטאונה של המפלגה הלאומית דימוקראטית, ואלה הן: 1) ״מה הם הטעמים היכולים למנוע מבחינה פולנית הנהגת איזו צורה שהיא של ״מיכסה סגורה״ ליהודים בבתי־ספר גבוהים; 2) מדוע מפלה הממשלה לטובה במינוי למישרות המדינה, לספקים למדינה, בהלוואות למפעלי תעשיה את היהודים על לאומיים פולניים; 3) מדוע לא נעשה דבר כדי לשחרר את פולין מכבלי החוזה בדבר מיעוטים לאומיים; 4) האם אין היהודים גורם זר, המחייב יחס מיוחד בתחום המדיני, המשקי התרבותי?״...

צריך להעיר כאן, שהמושג יהודי כלל בשאלות אלה לא רק יהודים אלא גם משומדים. בביטאונה של מפלגת הממשלה באה תשובה חריפה, שסתרה את הנחותיו של המחנה הלאומי. תשובה זו זכתה למאמר ב״היינט״ הקובע, שהסאנאציה איתנה בהשקפתה, כי היהודים הם אזרחי הממלכה שווי זכויות. תעמולתו של המחנה הלאומי נתחזקה אחרי התגובה החריפה. המחנה הפולני הלאומי ידע היטב שבעיית היהודים היא מקום־התורפה של הממשלה ומפלגתה.

נצחון היטלר בגרמניה

בינתיים ניצחו היטלר וסיעתו בגרמניה ותפסו את השלטון. מושגים רבים, שנחשבו אף במחנה הפולני הלאומי שאין להשתמש בהם בחברת עמים בעלי תרבות, הוכשרו לאט לאט ע״י השתלטות היטלר בגרמניה. לא עברה שנה מזמן שנשאלו השאלות דלעיל וב״עתון הווארשאי״ נתפרסם מאמר, שהודיע באופן גלוי לאמור: ״כדי לעמוד בפני התפקידים המוטלים עלינו, חייבים אנו להוציא את היהודים מפולין. זהו הפתרון של הבעיה הכאובה הזאת, המסכנת שיווי משקל פנימי בחיי העם״.

מפלגת הממשלה הגיבה על סיסמה זו בקביעה, שאין היא מביאה אלא לידי השלטת אנארכיה מדינית בקבוצות העומדות תחת השפעתו של המחנה הלאומי.

הודעות אלו לא מנעו מהממשלה להמשיך במדיניות כלכלית נגד היהודים. היא הלכה והתפתחה בעקבות דרישותיו של המחנה הלאומי ולחצן של הקבוצות ״האנארכיסטיות״, שפתחו בפעולות אנטישמיות ולא נרתעו מפני הסתה לפגיעות ואף לפרעות ביהודים ע״י ניצול מצבם הירוד של האיכרים ושמועות שונות בדבר מעשי־איבה של יהודים נגד פולנים.

מצבם הכלכלי של היהודים הלך ורע. תהליכי ההידלדלות של המוני היהודים העמיקו והגיעו לידי כך, שאורגנה התקפה על הדוכנים של היהודים בירידים. ליד הדוכנים האלה עמדה דלת הסוחרים היהודים, שהיו נוסעים מיריד ליריד עם חבילות סחורות זולות, שהיו מוכרים לאיכרים דלים, אשר לא היו ביכולתם לקנות בחנויות קטנות ביותר. הריפורמה האגררית, שהחליט עליה עוד הסיים המכונן הוזנחה לאחר הברית שנכרתה בין פילסודסקי ובעל האחוזות הגדולות, העדיפו לחלק את האחוזות הגדולות בגלילות הספר ולמוכרן לאיכרים הפולנים, שהסכימו לעבור עם משפחותיהם לספר ולהתישב באחוזות שנחלקו, אף על פי שידעו כי האיכר האוקראיני והביילורוסי ראה בפעולה זו נישול כלכלי ולאומי. התיישבות זו הוצדקה בעובדה, שהיא מעבירה אדמה שהיתה בידי האצולה הפולנית מאות בשנים לידי איכרים פולנים, אין פעולה זו גוזלת אף שעל אדמה הנמצא ברשותם של אוקראינים או ביילורוסים. אין איפוא יסוד לטענות של נישול. הצדקה זו לא נראתה להם לאיכרים, לאינטליגנציה האוקראינית והביילורוסית: השינאה בגלילות הספר של פולין הלכה וגברה והביאה לידי התנגשויות דמים בין המתיישבים ושכניהם.

פעולה זו לא פתרה פתרון כלשהו את בעיית האיכרים מחוסרי קרקע, את בעלי חלקות זעירות, שלא הספיקו לכלכלת משפחה. היציאה למרכז תעשיה שגרמה בשעתה, לאחר שיחרור האיכרים, לפיתוח תעשיה ולהקמת מעמד פועלים פולנים, לא הועילה הפעם. מספר מחוסרי העבודה בין פועלי בתי חרושת הגיע למאות אלפים. כלכלני המחנה הלאומי הראו אז על העיירות היהודיות ועל פרנסות תושביה היהודיים ואף על אלה שראו עד אז בזויות בעיני הפולנים כגון: מסחר הדוכנים בירידים. נקבעה הלכה שאין מוצא להמוני האיכרים המדולדלים, אלא לרשת עמדות הפרנסה של היהודים, שיש לדוחקם מן הארץ.

ברית־ידידות עם גרמניה הנאצית

הנציגות היהודית ראתה חובה לעצמה לעבור מנאומי התאוננות ומתקווה, שהממשלה תראה בעוניים של היהודים ותקל מעול־המיסים הכבד ותדאג גם להם — למחאות והצבעה נגד התקציב, מה שלא העזו אנשי ״האגודה״ והסוחרים וגם בעלי מלאכה מאימת חוק התעשיה. ה״קולו״ היהודי העז להצביע נגד תקציב 1933/4 תוך תקווה, שמעשה נועז זה יביא לידי שינוי כלשהו. תקווה זו לא נתקיימה.

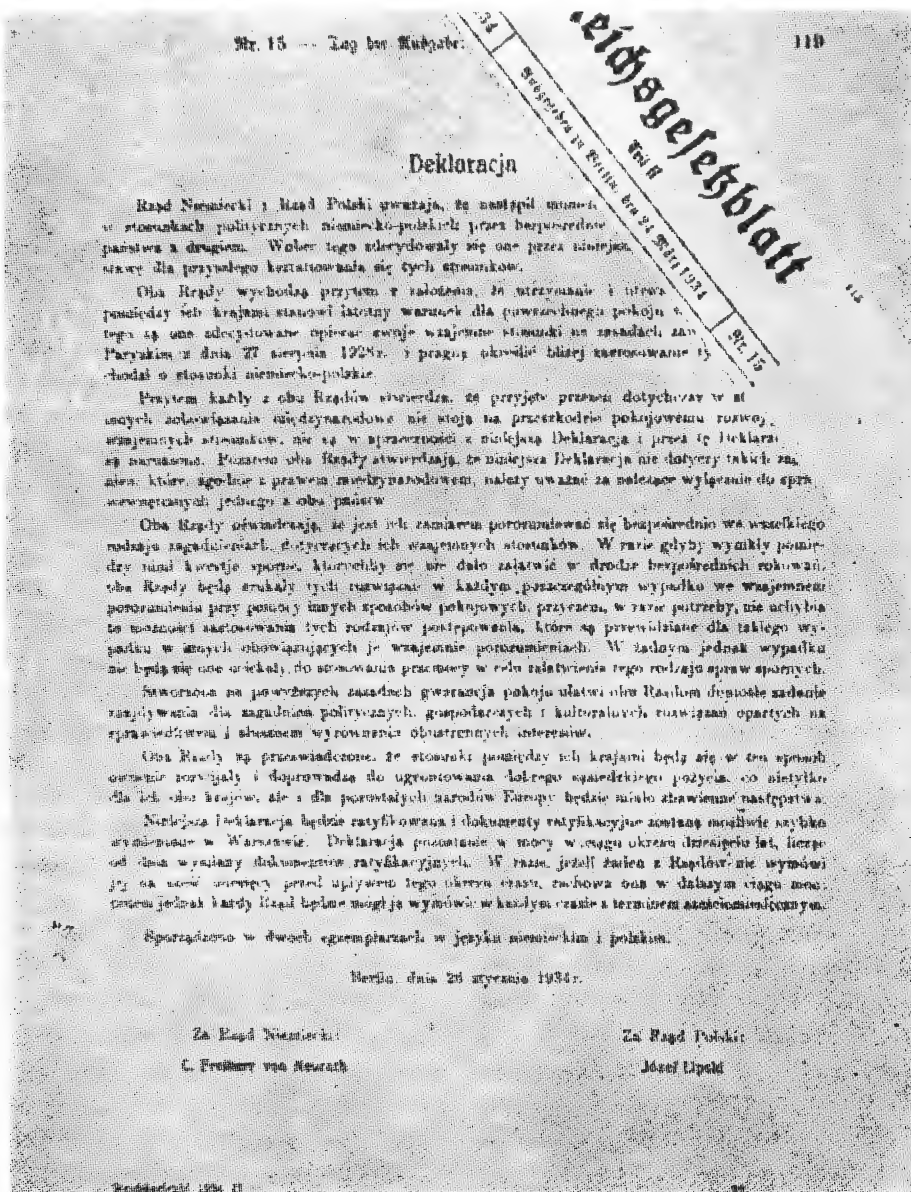
בינתיים פתח היטלר בהגשמת תוכניתו נגד היהודים. הקרבן הראשון היו יהודי פולין שדרו בערי גרמניה מזה שנים. הם גורשו והובאו לגבול הפולני ונאלצו לרדת מהרכבות ולהיכנס לשטח שבין הגבולות. הממשלה הפולנית באה לעזרת אזרחיה המגורשים ונתנה להם רשות להישאר בעיירה זבונשין. ה״ג׳וינט״ החיש את עזרתו וגם הוקם ועד עזרה מטעם יהודי פולין. הממשלה הפולנית לא הסתפקה בחסד, שגמלה לפליטי גרמניה: היא פתחה פעולה בחבר־הלאומים לשם הטלת התחייבויות, שנדרשו על יסוד חוזה המיעוטים הלאומיים, גם על גרמניה, דרישתה של פולין נדחתה. המעצמות נהגו זהירות רבה ביחסן לגרמניה, שראו בה תריס חזק נגד רוסיה המועצתית, חזק בהרבה מפולין.

פעילות אנטי־נאצית לפני המיפנה

יהודי פולין השתתפו בהפגנות נגד גרמניה הנאצית יחד עם יהודי אמריקה ואירופה. הנציגות היהודית בסיים פירסמה גילוי־דעת נגד מעשי הברבריות של הממשלה הנאצית. היא פנתה בפטיציה למועצת חבר־הלאומים, שבה הובעה בשם יהודי פולין התנגדות לשלילת זכויות אזרחיות מיהודי שלזיה הגרמנית, שנהנתה ממעמד מיוחד, וביקשה לנקוט אמצעים יעילים להחזרת זכויות שנגזלו ולתיקון המעוות. נציגי הקהי־לות והארגונים היהודים נדרשו לטלגרף לחבר הלאומים על הצטרפותם לפטיציה זו. החוג היהודי חתם גם על תזכירו של ועד העזרה המאוחד, שנוסד על־ידי יהודי העולם. התזכיר נשלח לחבר הלאומים נגד העוול, שנגרם ליהודים בגרמניה, והודגש שהוא פוגע בהתחייבויות גרמניה שקיבלה עליה בשנות 1919 ו־1922.

הממשלה הפולנית ראתה ברצון התעוררות זו של יהודי פולין, אותה שעה סיפרו בלחש על הצעתו של פילסודסקי למעצמות, שתינתן לו רשות להתקיף את גרמניה טרם יספיק השלטון הנאצי להתבצר בה. ד״ר טהון ראה אז צורך נפשי להודות מבמת הסיים לממשלה הפולנית, שהגינה על היהודים, השרויים בגיהינום הגרמני. הוא הביע הכרתו על הגנתה עלי־הם מעל במות בינלאומיות. ״מתגאה אני — אמר ד״ר טהון — שהנני שייך למדינה, אשר התייצבה במלחמה היסטורית בין ברבריות וציביליזאציה, על קרקע הציביליזאציה והתרבות ולא התכחשה למסורתה המהוללת של אלף שנים״.

דברים אלה נאמרו ערב המיפנה, שחל ביחסה של פולין

Nr. 15 — Tag der Ausgabe: 119

eichsgesetzblatt

Nr. 15

Deklaracja

Berlin, dnia 26 stycznia 1934 r.

Za Rząd Niemiecki: C. Freiherr von Neurath

Za Rząd Polski: Józef Lipski

הצהרה על ברית ידידות גרמניה־פולין, 1934

לגרמניה של היטלר. כשנוכחה ממשלת פולין, כי המעצמות אינן נוטות למלא דרישתה לדכא את הנאציות ולשחרר ממנה את אירופה, שינתה דעתה מן הקצה אל הקצה. פילסודסקי כבר היה חולה והתערבותו בענייני המדינה פחתה והלכה. התחילה תקופת שלטונה של "הקולונלים": המפקח על הצבא, הגנרל רידז-שמיגלי, ראש-הממשלה הגנרל סקלדקובסקי ושר-החוץ הקולונל בק, כשל כוחם לעמוד בפני הלאומיים הדימוקראטים וגל האנטישמיות שגאה בארץ. בין ברית-המועצות לבין גרמניה הנאצית העדיפו את זו האחרונה לאחר שנתברר לה, שהמעצמות המערביות גם הן מעדיפות אותה ואין בכוונתן להפריע לשלטון הנאצי להתבצר ולהחזיר לגרמניה עוצמתה שמלפני מלחמת-העולם הראשונה. במצב זה נראה להם לשליטים החדשים, שההתקרבות לגרמניה הנאצית תחזק עמדתה כלפי המערב וגם כלפי ברית-המועצות. גרמניה הנאצית גם היא ראתה בהתקרבות זו בינה לבין פולין הוכחה יתרה למעצמות המערב, כי מגמתה לפנות נגד ברית-המועצות, לאיים עליה ולמנוע התפשטותה. מדיניות זו היתה, כמובן, רצויה למעצמות המערב והחלישה את פחדן מפני התפרצות מלחמת-עולם חדשה. היהודים הרגישו, שמיפנה זה במדיניות פולין יגביר את השפעתן של הסיעות האנטישמיות הראדיקאליות ואת פעולותיהן נגד היהודים.

ד"ר טהון העז לצאת בנאום חריף נגד הממשלה, שכרתה ברית עם "הבארבארים". הוא האמין בשעתו, שנמצא ליהודי פולין שדה-פעולה משותף עם הממשלה נגד אויב משותף וקיווה לשינויים לטובה במצבם של היהודים. לפיכך עזר בהקמת חזית אנטי-גרמנית חזקה, שפתחה בפעולות מדיניות בינלאומיות והכריזה חרם על תוצרת גרמניה. הממשלה עודדה פעולה זו.

ד"ר טהון חשש מהשפעתה של גרמניה על מדיניות פולין לגבי היהודים, הוא גם חשש לפולין, החוזרת על טעויותיה ההיסטוריות ומאמינה בכוונותיה הטובות של גרמניה כלפי פולין.

העתונות הפולנית הגיבה בזעם על נאומו של ד"ר טהון. בטאונה של הדמוקראטיה הלאומית יצא נגד "החוצפה" היהודית להתנגד למדיניותה של פולין בענייני חוץ, כשהעם הפולני כולו תומך בה.

הפעולה האנטיגרמנית של הציבור היהודי התחילה יורדת פלאים. את המכה הראשונה קיבלה מאגודת הסוחרים הפולנים, שהציעו לה להצטרף להחרמת מוצרי גרמניה. הסוחרים הפולנים סירבו והזכירו את פנייתם שלהם לסוחרים היהודים שיצטרפו להחרמת גרמניה שפגעה בפולין ובפולנים. הם הזכירו להם את הנימוקים הכלכליים נגד חרם מוצרי גרמניה. אותם הנימוקים, כתבו בתשובתם, מונעים אותם להצטרף לחרם בשל פגיעות ביהודים. ראשי הפעולה האנטיגרמנית לא שמו לב לסירוב הסוחרים, כי בטחו בעזרת הממשלה. כשנחתמה ברית הידידות של פולין עם גרמניה לא חיכו, שהממשלה תרמוז להם, כי אין פעולה זו רצויה, ורבים הפסיקו את פעולתם.

החוקה החדשה

הממשלה הפולנית מצאה, כי השעה נוחה לפעולה, שדרש ממנה המחנה הלאומי בארבע שאלותיו, שהציג לה. במושב מועצת חבר הלאומים הכריז שר-החוץ בק, כי פולין אינה רואה עצמה מחוייבת עוד למלא אחרי חוזה המיעוטים, לאחר שנדחתה דרישתה להטילו על כל המדינות, שמיעוטים לאומיים נמצאים בגבולותיהן. היא לא תשתתף עוד בדיונים בשאלות הקשורות בחוזה זה. הוסבר לו לנציגו של פולין, שאין לצד אחד זכות לבטל חוזה, אלא בהסכמת הצד השני. ואין איפוא להצהרתו תוקף משפטי. אולם הממשלה הפולנית לא שעתה לכך וקראה לעם הפולני לחוג את שבירת כבלי השיעבוד האחרונים, שהעיקו על פולין. היהודים הרגישו שנהרסה מישענתם הבינלאומית אשר עצרה את התקפות האנטישמיות. איש מנציגי היהודים לא השתתף בחגיגות.

בשנת 1931 הכניס הרוב הממשלתי הצעת חוקת היסוד המתוקנת, שהגבירה את שלטונו של הנשיא והעלתה אותו למעלת שליט אחראי לפני אלוהים וההיסטוריה בלבד, וכל המנגנון הממלכתי אחראי לפניו. עם זה הכריזה את הממלכה לאידיאל לאומי יחיד ומיוחד, שהאזרח חייב להקריב למענו את כל כוחו ומאודו, לעבוד אותה והיא — הממלכה ונשיאה חייבים לדאוג לחייו, בטחונו, כבודו ואושרו. בהצעה הראשונה עוד נשאר הרבה מהמישטר הדמוקראטי, עוד הובטחו חירויות האזרח, עוד לא גבר החשד בנאמנותו ובכושרו להתמצא בנבכי המדיניות ובתסבוכת יחסי העמים.

במשך ארבע שנים דנו בהצעה זו והכניסו בה שינויים שהפכו את הנשיא לשליט-סוברן התופס את מקומותיהם של מאות הסוברנים — חברי הפרלמנט. לפי מידת פילסודסקי ותביעותיו ערכו את חוקת היסוד. מה שעוד השאיר, בכוונה או בשגגה, משלטון העם — בא הסינאט וביטל. אולם כשנתקבלה החוקה ופורסמה בשנת 1935 כבר חלה פילסודסקי את מחלתו, שלא קם ממנה ולא השאיר יורש, מנהיג וגואל, שיעביר את פולין בסערות התקופה ויקבע לה מקום נכבד בין שני הענקים, אשר סכנתם לשלמותה וחירותה של פולין חזרה ונתחדשה.

מבוכה השתלטה בין תלמידיו הנאמנים של פילסודסקי, שלא ראו אישיות, אשר תוכל לתפוס מקומו של המנהיג, שהסתלק מן העולם בתקופה מסוכנת כל כך. החליטו איפוא למסור את השלטון לראש-הממשלה, להעמיד את מפקחי הצבא בראש הכוחות המזויינים ולהבטיח על-ידי שינוי ראדיקאלי של חוקת הבחירות, שלא רק יבוטל עקרון היחסיות, אלא יבטיח שנבחרי העם יהיו גם בחיריו, המוכשרים לנהל את המלכה בדרכיו של המנהיג המנוח. את "הבחירים" הללו תקבע הממשלה בשני שלבים, בשלב קביעת המועמדים על-ידי ועדות מיוחדות, שהרוב בהן יהיה מנאמני הממשלה. כדי לצאת חובת הדמוקראטיה תינתן גם לקבוצות של עשרת אלפים בוחרים להעמיד מועמדים משלהם. גם בשלב השני תהיה עין הממשלה פקוחה, והמועמדים של קבוצות אלו, שלא יימנו — לדעת הממשלה — עם "בחירי" העם, לא יוכנסו לרשימות המועמדים לבחירה, שרק בקירבם אפשר יהיה לבוחר לבחור. נביא לדוגמה את הרכב הוועדה הוורשאית לקביעת המועמדים: 34 נציגים ללשכה החקלאית, 146 — לעיריית ווארשה, שנתמנתה בידי הממשלה לאחר פיזור קודמתה; 100 — ללשכות מיסחר ותעשייה — מוסדות התלויים בממשלה, 74 — לאיגודי הפועלים ו־39 נציגים לאגודות האינטליגנציה המקצועית. כסימן ליחס של צדק לפועלים של יהודים ניתנה

רשות לפועלים לאומיים פולנים, לבונד, ופועלי־ציון שמאל וימין לשלוח כל אחת נציג אחד לוועדה הקובעת את רשימות המועמדים.

התשובה לחוקת־הבחירות מחוכמת זו, שלפיה הממשלה היא שתמנה למעשה את חברי הסיים והסינאט, היתה שלילית מוחלטת, כל המפלגות הפולניות והיהודיות של הפועלים וההסתדרות הציונית בכיבוש הרוסי לשעבר הודיעו, כי לא ישתתפו בבחירות. הממשלה לא עשתה טרגדיה מהחלטתן. די היה לה במפלגה שלה ובעריקי המפלגות האחרות שהצטרפו אליה, כדי ליהנות בכל ההנאות החוקיות והבלתי־חוקיות, הקשורות בחברות בסיים או בסינאט. הממשלה היתה בטוחה בנאמנותן של המפלגות היהודיות, שהלכו אחריה כל הזמן, ונמצאו לה גם מבין ציוני "עת לבנות" אנשים שהתגעגעו כל הזמן למאנדאט בסיים או בסינאט ונחפזו לנצל שעתם שהגיעה סוף־סוף. הם הצדיקו גם את מעשיהם בהכרח להתייצב במערכה הקשה של הגנה על זכויות היהודים. למרבית החרפה פרצו מריבות בין שואפי המאנדטים בקרב מפלגות אלו. לא הרגישו הללו שפסק דינן ייחרץ בידי השלטונות. בלבוב, נפסל משום מה ד"ר רוזמרין, בעל העתון "חווילה" וממלא מקומו של ד"ר טהון, שהתפטר מראשות "החוג" משום שהחליט להצביע בעד חוקת היסוד החדשה. ניתן רמז או הוראה והוועד הציוני המרכזי בלבוב מסר את המאנדאט לידי ד"ר זומרשטיין. מובן מאליו, שהממשלה לא נהגה הפעם בצימצום אכזרי: מיספר נציגי היהודים בסיים והסינאט האחרונים עלה על מיספר הנציגים בסיים הרביעי.

חידוש הפוגרומים וחוק השחיטה

גדל משקל האספסוף בשורות "בחירי העם" שהוכנסו לסיים בידי הממשלה. הללו שיתקו את כוח ההתנגדות שלה לאנטישמיות, אשר גברה בקרב הציבור הפולני. קמה מפלגה לאומנית קיצונית (נאר"א), שדגלה בטירור נגד היהודים. נערכו התנפלויות על יהודים בודדים, שעברו ברחובות מעורבים, ועל נשים יהודיות שבילו עם ילדיהן בגן הסאכסי בוארשה. כנופיות מאורגנות ניסו לחדור אל הרחובות היהודיים ולזרוע בהם אימה. תנועה זו הרחיבה את פעולתה אף לערים ולעיירות מחוץ לווארשה והסיתה את האיכרים לפגוע ביהודים בכל הזדמנות ובמיוחד בימי הירידים. עד־מהרה היא עברה לפרעות דמים. עמדת הממשלה שנמנעה מנקיטת אמצעים חריפים נגד התוקפים, עוררה את הפועלים, את הנוער ואת דלת העם לארגן הגנה עצמית מפני התקפות הבריונים. התרבו מקרי התנגשות עם האנטישמים ונמצאו ביניהם אף מוכים ופצועים. במקרים כאלה התערבה המשטרה, בהפרידה בין הצדדים והיא אסרה בעיקר את היהודים המתגוננים.

בפעולות המאורגנות ובהסתת ההמונים אמרו מנהיגי נאר"א לא רק למרר את חייהם של היהודים באיומים ודיבורים, אלא להוכיח להם כי חייהם ורכושם אינם עוד בטוחים בפולין ועליהם להסתלק מן הארץ. אם אין בכוחם של מנהיגי "המחנה הלאומי" להשפיע על הממשלה, כי תלך בדרך בעלי בריתה הגרמנים, הרי יאלצו הם אותה באמצעות מעשי טירור לעשות כן.

מדיניות ה"אדרבא"

הממשלה ביקשה מוצא מן המצב, המסכן את בטחון הציבור, וחיפשה דרך להגברת ההגירה היהודית וכן בירירה תוכנית ליציאה המונית. היא שיגרה ועדת חקירה למאדאגאסקאר, עוררה את שאלת עלייתם של יהודי פולין לארץ־ישראל במושבים של חבר־הלאומים, ובשיחות עם נציגי הסוכנות היהודית טענה נגד העדפת יהודי גרמניה בחלוקת הסרטיפיקאטים. אולם היא נמנעה מלהקל על היהודים בהעברת הונם לארץ־ישראל ובכך הרתיעה רבים מהם מלעלות. בימים ההם עשתה הנהלת הסוכנות בירושלים נסיון להתקשר עם פולין בחוזה מסחרי, אך הסכם זה לא התקבל על דעתם של סוחרי תל־אביב ופקידי משרד המסחר הפולני גם־יחד. התקוות, שתיפתח דרך דומה ל"העברה" מגרמניה, לא נתקיימו ולאחר שנה לא חודש ההסכם. שלטונות פולין קבלו, שהעברת הון יהודי מפולין באורח בלתי־חוקי הגיעה לסך חמישים מיליון זהובים.

לאמיתו של דבר התכוונה הממשלה להוכיח להמונים, שהיא עושה את הכול למען החשת היציאה של היהודים מפולין והגברתה, מאשר להקל על היציאה הזאת בפועל־ממש. בחוגי נאר"א נתפרשה מדיניות זו של הממשלה כמעין אישור למעשי ההסתה וההתגרות שלהם נגד היהודים. עקב מצב זה השמיע בסיים ראש הממשלה, סלאדקובסקי, שהממשלה תילחם במחוללי פרעות ואילו במאבק הכלכלי נגד היהודים אין היא רואה כל פשע. אדרבא, ינהלו־נא את המאבק הזה. מדיניות זו של "אדרבא" ("אוושם" בפולנית) נהפכה איפוא לסיסמה רשמית של הממשלה כלפי היהודים.

פרעות פשיטיק

עובדה זו עודדה ביתר שאת את הפעולה האנטישמית. ההסתה, שגברה והלכה, הביאה בכנפיה פרעות ממש במקומות שונים בפולין, שנתקלו גם הפעם בהתגוננות מצד היהודים. בעיירה פשיטיק (מחוז ראדום) נהרג בריון מתקיף בידי אחד המגינים. המשטרה הופיעה ועצרה יהודים, אשר הואשמו ברצח והובאו לדין. מהלך המשפט ופסק־הדין הוכיחו בעליל, שהתגוננות יהודים מפני בריונים תוקפים נחשבת כפשע. כבימי רוסיה הצארית נשללה מן היהודים הזכות להתארגן לשם הגנה מפני פורעים, שעה שהמשטרה משתמטת ממילוי חובתה למנוע פרעות.

בציבור היהודי גברו הזהירות וההתאפקות לגבי תיאור המצב כהווייתו, שלא לתת פתחון פה לאויבים ומסיתים. בוועדת התקציב של הסיים דרש אחד מנואמי מפלגת הממשלה, כי שר החוץ יתמוך בשאיפות היהודים להתרכז בארץ־ישראל או בארץ אחרת. שגריר פולין בארה"ב לשעבר ומי שהיה שר האוצר, הקימו מפלגה חדשה במגמה לסייע ליציאת היהודים לארץ־ישראל או לארצות אחרות, למען שחרר את פולין מהמעמסה הכבדה של מיליוני היהודים המצויים בתחומה. השניים הצהירו על נאמנותם לשוויון האזרחי, אך גילו את דעתם, שעל הממשלה להעדיף בכל מקרה פולנים על פני יהודים.

העתונות היהודית ברובה יצאה ללחום בהלך רוח זה בנימוקים השאובים מאוצר האפולוגטיקה הנושנה, כלומר — ביקשה להוכיח, כי היהודים, במרצם ובכשרונותיהם, מביאים

תועלת לארץ שבה הם יושבים. כל הודאה מצד יהודי, כי עם הקמת המדינה הפולנית והתפתחותה הכלכלית נעשו המוני יהודים מיותרים, נחשבה כצידוק־הדין העשוי לחזק את האנטישמיות. העתונות הפולנית ניצלה תכסיס זה וראתה בו גילוי של רצון להישאר בפולין ולהשתלט עליה. אחוזי פחד, פן ייכנעו השלטונות לדרישה לגרש את היהודים מפולין, הכריזו המנהיגים השכם־והערב על נאמנותם ודביקותם במדינה ועוררו תשובות חריפות בעתונות האנטישמית. גם עתון הבונד הצטרף למקהלה זו, אשר הוקיעה כל אדם, שהודה במציאותם של גורמים כלכליים, הדוחפים את המוני היהודים ליציאה. סופריו ומנהיגיו של הבונד הוסיפו לראות במהפיכה מדינית, ובפרט סוציאליסטית, את הפתרון לבעיית היהודים ודבקו באמונתם, כי עמוקים השורשים, שהיכו יהודי פולין בארץ זו והם לא ייעקרו לעולם. הם ניצלו את הלך־הרוח, שבקרב הציבור הפולני, כדי להגדיל את השפעת מפלגתם כגורם פוליטי יחיד, הלוחם בכל כוחותיו לזכויות היהודים כילידי הארץ, כחלק אורגאני מציבור אזרחיה של פולין.

חידוש המאבק ו"תוכנית האוואקואציה"

לא קל היה לציונים לעמוד נגד הלכי־רוח אלה ובייחוד נגד הפחד, שמא ינוצל התיאור הנכון של מצב היהודים בידי שונאי היהודים. הציונים, שקראו לעליה לארץ־ישראל ולא העלימו את הגורמים הכלכליים הדוחפים ליציאה, הדגישו בכל הזדמנות שאין ברצונם לחדול מן המאבק לשוויון הזכויות הלאומיות והוקיעו את הגבלת הזכויות ואת מדיניות הנישול כשוט הנועד להפוך את יציאתם המסודרת של היהודים למנוסת אימה ובהלה. בעיצומה של אווירת הפחד מפני גירוש אפשרי, סכנה שהיתה רחוקה. על־אף הדרישה הגוברת והולכת, ניסה הוועד המרכזי הציוני בוורשה לחדש את המועצה הלאומית וקרא לוועידת צירי הסיים הקודמים, אשר נבחרו בבחירות חופשיות כנציגי העם היהודי בפולין. הנסיון לא הצליח ושימש רק כסימן, שהחלה התאוששות בקרב הציבור היהודי וגוברת ההכרה, כי דרך המאבק אינה רק תריס מפני השתלטות מנטאלית של עבדות, שיפלות ושחיתות מוסרית, אלא עשויה גם לשמש כאמצעי יעיל ומעשי וכוחה לעצור בעד הטירור והנישול הכלכלי.

מנהיג הרביזיוניסטים החליט לנצל את כוונות הממשלה הפולנית ועיבד, כדרכו במדיניות, תוכנית "גואלת" להבקיע את חומת המדיניות הבריטית המכוונת נגד גידול היישוב היהודי בארץ־ישראל ואף תקל על ממשלות פולין ורומניה לעמוד בפני לחץ האנטישמים. הוא פנה לממשלת פולין בהצעה, שתסייע לשינוי המדיניות הבריטית המצמצמת את העליה היהודית והוא התחייב לארגן יציאה של 75 אלף יהודים מפולין מדי שנה. הממשלה שמחה להצעה זו וקיבלה את פני ז'בוטינסקי בכבוד רב. שר־החוץ בק הזמינו לשיחות על תוכניתו וגילה רצון טוב וכוננות מלאה לסייע בידי ז'בוטינסקי בהגשמת תוכניתו, שנקראה בפיו לא יציאה סתם אלא "אוואקואציה".

העתונות היהודית נתלתה בכינוי זה ותקפה את ז'בוטינסקי ואת הרביזיוניסטים על שמסייעים הם בידי האנטישמים, מחזקים את נימוקיהם ומצדיקים, כביכול, את תוכנית גירוש היהודים. הממשלה ראתה בהודאת מנהיג יהודי כז'בוטינסקי, שהשפעתו בציבור היהודי בפולין היתה בקו עליה, סימן שיש תקווה ליציאה המונית של יהודים ואפשר לרסן בכך את אלה, המשתמשים באמצעי לחץ בארבאריים כגון פרעות ודחיקת רגלי היהודים על־ידי חוקים כאיסור השחיטה הכשרה, שבו דנו אותה שעה בסיים.

איך להגשים רעיון זה נגד רצונה של בריטניה, ששלטה בארץ־ישראל בתוקף המאנדאט של חבר הלאומים — זאת לא ידע ז'בוטינסקי ובק לא התעניין בכך. היה לו צורך להשלות את ההמונים, להכהות את עוקצה של ההסתה האנטישמית ולהסוות בעזרת מנהיג יהודי את מדיניות ה"אדרבא", שעליה הכריז ראש הממשלה סקלאדקובסקי. בשיחות עלו, כנראה, רעיונות שונים: על ועידות המדינות המעוניינות בהקטנת מספר היהודים בתחומן, שתדרוש מבריטניה את ביטול ההגבלות לעליית יהודים לארץ־ישראל; על העברת המנדאט מידי הבריטים למעצמה אחרת, אשר תגשים ללא היסוסים את המשימה שהטיל חבר־הלאומים על בריטניה הגדולה, דהיינו — תסייע להקמת בית לאומי של העם היהודי בארץ־ישראל. היו אלה רעיונות סתמיים, שלא נהפכו לתוכנית פעולה. לא נשמע מפי המנהיגים הרביזיוניסטיים דבר על הגשמת התוכניות שהסעירו את הציבור היהודי, אך נוצרה אגדה בדבר תוכנית גואלת שלא יצאה לפועל באשמת מתנגדים קטני אמונה וחסרי מעוף.

עם התבצרות השלטון הנאצי בגרמניה והתעצמותו התחיל היטלר בהסרת התחייבויותיה של גרמניה כלפי המנצחים־מאתמול. סופחה אוסטריה, ארץ הסודטים נקרעה מצ'כוסלובקיה וסופחה לרייך השלישי, צ'כיה נהפכה לארץ חסות וסלובקיה — למדינה "עצמאית" הקשורה לגרמניה הנאצית. במשימה זו נטלה חלק אף פולין, שקרעה מצ'כוסלובקיה שני מחוזות הרריים. בעקבות הברית עם גרמניה הגיעה פולין לכלל פשרה עם האוקראינים במזרח גאליציה, שתלו תקוות בהיטלר ובהבטחותיו להקים מדינה אוקראינית גדולה בדרומה של רוסיה, לאחר שישבור את בריה"מ לרסיסים. עד "הנצחון בעתיד" התחילו יהודי גאליציה משלמים את מחיר הפשרה הזאת: האוקראינים לחצו על היהודים, דחקו את רגליהם ואילצום לצאת מן הכפרים. הממשלה הפולנית הוסיפה לחפש דרכים "הומאניטאריות" לפתרון בעיית היהודים, המעיקה על פולין. היא הוסיפה להבטיח, כי תדכא פרעות ותמנע התקפות על היהודים, אך כאשר התפרצו הבריונים ופתחו בפרעות, לא מיהרה לפעול עד שגדל מיספר היהודים המוכים והפצועים וההכרח להתערב ולנקוט אמצעים נעשה בולט ביותר.

אנטישמיות "הומאניטארית"

אותה שעה זממו בסיים להנחית על היהודים מהלומה ניצחת. כשם שבסיים המכונן השתמשו בחוק מנוחת יום ראשון, כדי להעמיד את המוני היהודים לפני הברירה לחלל את השבת או להפסיד יום פרנסה, כן פתחו בסיים האחרון של פולין בדיון על איסור השחיטה לפי הדין היהודי, כדי להכביד על חיי היהודים שומרי מצוות. אפילו בבתי היהודים, שלא שמרו על כשרות, נהוג היה לקנות בשר כשר משום הרגל או מטעמי היגיינה. הצירה פריסטור, אלמנתו של אחד ממקורבי פילסודסקי, התייצבה בראש הלוחמים בעד שחיטה "הומאניטארית"

ודורשי איסור השחיטה לפי דיני היהודים, שאינם דואגים, כביכול, להקל על הבהמה את ייסורי המוות. הרוב בסיעת הממשלה התייצב מאחורי הגברת פריסטור ולחץ על הממשלה, שתסכים לאיסור השחיטה, אשר יפגע בשומרי הכשרות ויאלצם לעזוב את פולין.

ללחץ זה היה גם טעם כלכלי. לפי דיני הכשרות לא נחשב החלק האחורי של הבהמה ככשר ועל־כן נמכר כבשר טרף במחירים זולים בהרבה מן החלקים הכשרים. כתוצאה מכל אלה נוצר מעין מונופול יהודי בשוק הבהמות והבשר, שעסקני החרם הכלכלי נגד היהודים ביקשו לשוברו. איסור השחיטה נראה כדרך היעילה ביותר להשגת המטרה הזאת.

הממשלה חששה להסכים להצעה שקבלתה וביצועה היו נתקלים בקשיים מרובים, כלכליים ומדיניים, והיו שוב מלכדים את היהודים נגד הממשלה והמשטר. הכרזת צום מצד הרבנים והאדמו״רים בכל רחבי פולין והשביתה הכללית, אשר כל המפלגות היהודיות לרבות הבונד הכריזו עליה בפעם הראשונה בתולדות יהודי פולין, עשו רושם גדול על הממשלה. הסתבר, כי הפעם לא תוכל אגודת ישראל להשלים עם הגזירה, כפי שהשלימה עם חוק מנוחת יום א׳, ותיאלץ לפרוש ממחנה הממשלה על־אף נאמנותה, שעמדה עד־כה בכל מיבחן. כן חששה הממשלה מסיבוכים. במשק המדינה בעקבות הצורך לייבא בשר כשר ולשלם תמורתו במטבע חוץ, ומהברחה שממדיה עלולים לגדול.

חששות אלה גברו על הפחד להופיע בעיני העם כמגיני היהודים. לפיכך לחצה הממשלה על מציעי החוק ממפלגתה שלה ודרשה מהם להכניס תיקונים, שיאפשרו אספקת בשר כשר ליהודים לפי הדרוש. לא קל היה להשפיע על הרוב במפלגה, אשר ראה בהנחתת מכה זו על היהודים חזות־הכול. לבסוף נכנע הסיים. במקום איסור השחיטה הוחלט על הגבלות לפי מיכסה ונאסר על היהודים לעסוק במכירת בשר טרף. הסדר זה הניח את דעתם של תומכי הממשלה בקרב היהודים, שכן לא הכזיבה הממשלה את מעריציה, אשר הצהירו זה־מכבר כי זוהי הטובה בממשלות שקמו מאז תקומת פולין. הללו לא היו מודאגים ביותר מהעלאת מחיר הבשר הכשר ואף מן ההצעות להכין חוקים דומים לגבי סחר החלב והירקות, שאף הוא נמצא ברובו בידי היהודים.

הפקרת צ׳כוסלובקיה מצד מעצמות המערב, וביניהן צרפת, שהיתה קשורה עמה בברית, גזלה את מנוחתה של פולין. אמנם היא נהנתה מביתור שכנתה בידי גרמניה וכיבושה, אלא שלא נתקיימו התקוות החבויות, שמנהיגי פולין גילו רק לנאמניהם הקרובים ביותר, דהיינו שסלובקיה ה״עצמאית״ תתקרב אליה, שכן דומה לשונה ללשון הפולנית. המנהיגות הקאתולית של סלובקיה ביכרה את חסות היטלר ומפלגתו על ההתקרבות לפולין.

הידידות בין גרמניה ופולין הצטננה והלכה, אצל הממשלה הפולנית גברו חששות, שמא ביום אחד יעמדו מעצמות המערב מנגד ותורה של פולין יגיע במועד שנקבע בברלין. שר־החוץ בק יצא ללונדון, כדי למשש שם את הדופק (דרך אגב: הרביזיוניסטים ראו בנסיעה זו הוכחה, שמאמצי ז׳אבוטינסקי נושאים פרי), ולשם חיזוק הבטחון, שאמנם יעמדו לה בריטניה וגם צרפת (אשר בה פיקפקו המוני העם, אם כדאי להם לשפוך דמם למען דאנציג) בעת צרה.

יצחק גרינבוים (השלישי מימין) בוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בוורשה, 1939

לא חלף זמן רב, הפורענות שחששו לה, אמנם באה. השלטון הנאצי החל להשמיע דרישות, שפולין תפנה את "המסדרון הפולני" המפריד בין גרמניה ופרוסיה המזרחית ומבטיח לפולין גישה אל הנמלים הבאלטיים דאנציג וגדיניה. המשא־ומתן הדיפלומאטי הרחיק את בעלי הברית זה מזה. נמשכו הפרובוקאציות של גרמניה בגבולה של שלזיה עילית, וממשלת היטלר מיהרה להאשים את פולין כי פתחה במלחמה. הקלגסים הנאציים החלו בפלישה. רק ביום השלישי של המלחמה מילאה בריטניה את התחייבותה ובעקבות צרפת הכריזה אף־היא מלחמה על גרמניה, אך הסתפקה בהכרזה בלבד ולא נקטה שום צעד רציני כדי להחיש עזרה לפולין. החיילות הפולניים לא עמדו בפני האויב ונסוגו תחת לחץ בכוון דרומי־מזרחי כדי להתרכז מחדש בגבולות וולין ופול־סיה ולהמשיך שם בהתנגדות. בדרך הנסיגה הגיעה אל הצבא הפולני הידיעה, שגיסות בריה"מ חצו את הגבול, לרגע שיעשעו הגדודים והדיביזיות הנסוגים עצמם באשליה, שבריה"מ באה לעזרתם, אף־כי הכשילה פולין בשעתו את הצטרפותה של מעצמה זו למערב בהתנגדות להיטלר, בסרבה להסכים למעבר של הצבא האדום בשטחה. אך לא עברו אלא שעות ספורות עד שנתברר, כי נכרת הסכם בין בריה"מ לגרמניה בדבר חלוקתה של פולין. שר־החוץ מולוטוב הודיע בנאום ברדיו לפני העולם ומלואו, שהקיץ הקץ על פולין ושלעולם לא יהיה לה עוד תקומה.

עוד זמן רב עמדה וארשה בפני הפולשים ונכנעה רק תחת לחץ ההפגזות הכבדות של הארטילריה, אשר הובאה למבואו־תיה, ושל ההפצצות האוויריות שהגדילו את ההרס שבעתיים. על חורבותיה של פולין חגגו גרמניה הנאצית ורוסיה הקומו־ניסטית את נצחון בריתן: גרמניה תפסה את השטח הפולני מבחינה אתנוגראפית ואלו בריה"מ — את חלקיה הביילורוסיים והאוקראינים של המדינה. יהודי פולין עברו מפגעי אנטי־שמיות מהססת, של ממשלה, שנרתעה מנקיטת אמצעי גירוש וכליון, לידי גרמניה הנאצית, שלא נרתעה משום תוכנית של השפלה, התעללות, דיכוי והשמדה.

יהודי פולין הגולים בססס״ר ויחס הפולנים באיבקואציה

מן הדו״ח של י. ג. גרינבוים בישיבת המזכירות של הועד־הפועל של הסתדרות העובדים
ב׳ תשרי תש״ג—1943

היה בדעתי להציג את ענין המשא־ומתן בדבר עלית יהודי פולין במועצת הסתדרות העובדים. אולם, מכיון שדיוני המו־עצה היו פומבים, ומאידך, לפי כל העובדות הידועות לי לא הייתי יכול להימנע מהאשמות קשות לגבי שתי הממשלות של הפולנים ושל ברית־המועצות גם יחד — בקשתי מח׳ רמז לתת לי אפשרות להרצות את דברי במזכירות הועד־הפועל בשאלת הפליטים היהודים מפולין, הנמצאים בין הפטיש והסדן, ואין הם יכולים לעזוב את רוסיה אלא במספר זעום מאד. בנוגע למשא־ומתן עם הממשלה הפולנית, הרי קיימת ליד הסוכנות היהודית ועדה לעניני פולין. ואשר לממשלה הרוסית — חשבתי שאפשר יהיה אולי למצוא דרך לטפל בענין.

מה הוא המצב לאמיתו? ידוע לכם, כי בשעה שנכרתה הברית בין רוסיה ופולין, לא נפתרה שאלת הקְרֵסים[1] לאמור: שאלת החלק המזרחי של פולין ובתוכו גם גאליציה המזרחית עד לנהר הטאן, אותם החבלים שנכבשו על־ידי פולין אחרי מלחמת העולם הראשונה ונמסרו לה על יסוד ועידת השלום בריגה. לאחר פרוץ המלחמה הנוכחית, בימי בריתה עם גרמניה, כבשה רוסיה את החבלים מידי פולין ועשתה אחר־כך דבר, שכל ממשלה עושה בתנאים כאלה (אין בזה שום הבדל בין ממשלה בורגנית ובין ממשלה סוציאליסטית) — היא סידרה בחירות באותם החבלים וחילקה אותם לשני חלקים: לחלק אוקראיני ולחלק רוסי. הבחירות, כמובן, הצלי־חו, למפלגה הקומוניסטית ניתנו מאה אחוז של הקולות, והאסיפות המכוננות החליטו פה אחד, על רצונן שיסופחו לריפובליקה הסובייטית האוקראינית ולריפובליקה הסובייטית הכללית. זוהי העובדה הראשונה.

לאחר שרוסיה כרתה ברית עם פולין, כאילו נתבטלה בריתה עם גרמניה על כל תוצאותיה, אבל כאן הדברים אינם ברורים. יש חשד, ששיקורסקי[2] אמנם הסכים באופן לא רשמי, שכל החבל ישאר בידי רוסיה. בזה מאשימים אותו מתנגדיו. הנוסחה הרשמית היא, שהשאלה הזאת נשארת תלויה ועומדת עד לאחר הנצחון. ואם היא נשארת תלויה ועומדת, הרי שאין לחשוב בתור עובדות קיימות את כל אותם הסידורים שנעשו בינתיים על־ידי רוסיה. הגישה הרשמית הרוסית היא: לא הוסכם, שהשאלה נשארת תלויה ועומדת — הוסכם רק שאתם, הפולנים, רשאים לעורר את השאלה הזאת מחדש לאחר הנצחון. הבדל הניסוח כמובן, חשוב מאד. אם לקבל את הנוסחא הפולנית, הרי מתבטלות תוצאות הבחירות מאליהן. ואילו לפי הנוסחא הרוסית — אין הן מתבטלות, והרשות בידי הפולנים לעורר את השאלה רק לאחר הנצחון. אותן המעצמות, אשר תסדרנה את המשטר באירופה, הן שתפתורנה גם את השאלה הזאת. ורק אם הפתרון יהיה לטובתה של פולין ויידרש מרוסיה לעזוב את החבלים האלה — רק אז תוצאות הפלביסציט תהיי־נה בטלות ומבוטלות.

הפולנים אומרים: הרוסים רואים את כל היהודים, ללא הבדל — בין אם הם תושבי החבלים הללו ובין אם הם פליטים שנמצאו בחבלים הללו, לפני סיפוחם לפי החלטת האסיפות המכוננות — כאזרחי רוסיה המועצתית. הם גורסים כיוצא מן הכלל רק הפולנים לפי לאומיותם ונותנים להם את הזכות להכריז, אם רצונם בכך, שהם אזרחי פולין. לשאר תושבי החבלים האלה ולפליטים שנמצאו בהם באותה שעה אין זכות כזאת. הם אזרחי רוסיה וכל התלוי באזרחות הרוסית נוגע גם אליהם, דהיינו: אין להם רשות לצאת יחד עם הצבא הפולני לחוץ־לארץ, אין להם רשות לקבל סרטיפיקטים לעליה ולעזוב את רוסיה לשם זה. כך אומרים הפולנים, והם מוסיפים וקובעים, כי הם נמצאים במצב של מלחמה קשה עם הממשלה הרוסית בדבר אזרחותם הפולנית של היהודים, שמוצאם מן החבלים המזרחיים של פולין או שמצאו את עצמם בתור פליטים בגא־ליציה, בוולין, ב״קְרֵסים״ הצפונים והמזרחים.

הפולנים, טוענים איפוא: אתם מאשימים אותנו כאילו איננו רוצים להוציא את היהודים מרוסיה. לא נכון הדבר — זו עלילה וסימן של איבה. אתם חותרים בכך תחת שמה הטוב של פולין, ומאשימים באנטישמיות במקום שאיננה, אנחנו עשינו כל אשר יכולנו כדי להציל את כל הניתן להציל, ואם הצבא הפולני הוציא כארבעת אלפים יהודים, הרי זו תוצאת המלחמה המיואשת, שאנחנו נלחמים לאזרחותם הפולנית של היהודים, ואתם אינכם מבינים את הדבר ומאשימים אותנו, במקום ללחוץ באמצעות הקשרים שבידיכם על שלטונות רוסיה. אנחנו פנינו אליכם, דרשנו שתלחצו מצדכם. ואתם לא עשיתם את הדבר. זוהי, איפוא, אשמתכם ואין לכם מה לטעון.

מסרתי לכם באופן אובייקטיבי מאד את טענותיהם של הפו־לנים, המין. קוט וגם השלטונות הפולניים בלונדון מראים קורספונדנציה שלמה על הענין, את התזכורות הדיפלומטיות של הצירות הפולנית בקויבישב לשלטונות רוסיה ואת תשובותיהם, וכל התשובות הרוסיות שליליות הן. הרוסים אומרים: אנחנו

1 חבלי הספר.

2 ראש ממשלת פולין בגולה.

הוצאנו מן הכלל רק את הפולנים, וזה מצדנו חסד, כדי להוכיח לפולנים את יחסנו החיובי אליהם. אבל אוקראינים, רוסים־לבנים, יהודים — אלה אזרחי רוסיה ובנוגע אליהם אין מה לדבר. מכתבים אלה עושים רושם גדול. אם כי לא עלי ולא על הרטגלס [3], אבל על שוורצברד [3] הם עושים רושם, והוא שלח לנו טלגרמה האומרת: "אני שוכנעתי שהאשמה תלויה ברוסים. ישנם מכתבים של באי־כוח השלטונות הסובייטים האומרים: היהודים הם אזרחי רוסיה. וכשפונים אליהם ושואלים: אם כן, למה אסרתם את ארליך ואת אלטר,[4] אנשים שנולדו בפולין ומעולם לא היו תושבי החבלים הללו — הם עונים: הם היו פליטים בחבלים הללו וזה מספיק. וכשמוסיפים לטעון, שארליך ואלטר הרי ישבו במאסר בזמן הפלביסציט — עונים: הם לא צריכים היו כלל להצביע באופן אישי, האוכלוסיה הצביעה בעדם והחלטת האוכלוסיה מחייבת גם אותם, בין אם היו ובין אם לא היו אותה שעה במאסר, הם איפוא אזרחי רוסיה. ובמכתב תשובה לממשלה הפולנית נאמר: אין לכם שום רשות להתערב בגורלם של ארליך ואלטר. הוא הדין בנוגע לזומרשטיין, שנאסר בתור ציר לשעבר של הפרלמנט הפולני.

אולם מן הצד השני ישנה תיזה אחרת, תיזה שלנו, על יסוד העובדות הפרקטיקה הידועות לנו. מספרים, כי בשעה שהיהודים התייצבו בפני הועדים המעורבים של באי־כוח הרוסים והפולנים, אשר מתפקידם היה להחליט אם המתייצב זכאי להכנס לצבא הפולני, בדקו הפולנים את כולם בכל חומרת הדין. עובדות רבות מעידות שהרבה יהודים, שקבלו רשות מן הועדות המעורבות להתייצב בפני הועדות הפולניות הטהורות לשם קבלתם לצבא — נפסלו ולא נתקבלו, באמתלאות שונות. קבוצות שלמות נתקבלו לצבא הפולני רק הודות ללחץ של השלטונות הרוסיים. ומעשה בקבוצת יהודים שנכנסו לצבא הפולני והועברו לאירן, אבל לאחר שהגיעו למחנה הוצאו מן הצבא באמתלה, שלא נבדקו ע"י ועדי הרופאים, והיה עליהם לשאת על השרוול הימני סרט עם האות ד', המעידה על היותם אזרחים (ציווילים) — דבר שעורר תרעומת גדולה מאד. ישנה עובדה של קולדוביינקה בזעיר־אנפין (קולדובייקה — מחנה ריכוז של הנוער הציוני בפולין), שמאחוריה היסטוריה שלמה. היתה הצעה של הרביזיוניסטים להקים בתוך הצבא הפולני גדודים יהודיים. בישיבה שהשתתפו בה הציונים יחד עם הבונדאים, לא נתקבלה ההצעה הזאת, בכל זאת נעשה, כנראה, דבר בכיוון זה. אחר־כך רוכזו האנשים במחנה שנמצא בתוך יער, בתנאים גרועים מאד. הפולנים הוצאו ועזבו יחד עם הצבא את רוסיה ונשארו במחנה רק היהודים (כחמש־מאות במספר). סוף דבר היה, שמאיור אחד פולני הוציא אותם, כנראה על דעת עצמו, והביאם בתור גדוד יהודי לאירן. כאשר באו לפהלבי התפזרו רבים מהם, מפני שפחדו, שמא לא יוכלו בתור גדוד יהודי להגיע לארץ־ישראל. המאיור הפולני הביא לארץ רק פלוגה יהודית קטנה בת מאתיים איש, אשר פוזרו כאן בין יתר הפלוגות הפולניות. אין שום ספק בדבר, שאלמלא אותו מאיור, היו יהודים אלה נשארים עד היום מחנה ולא היו יוצאים יחד עם הצבא הפולני באיבקואציה האחרונה.

וזאת לדעת: היו שתי איבקואציות. האיבקואציה הראשונה, שמנתה כשלושים־אלף אנשי צבא, הופנתה כולה לארץ־ישראל — זה היה הקורפוס של הגנרל זייץ. מספר היהודים בקורפוס זה הגיע ל־1800—1600, ומספר היהודים בין שנים־עשר אלף הציביליים שיצאו את רוסיה יחד עם הצבא — לשש־מאות וחמישים. אותה שעה נשלחו גם כמה מאות ילדים להודו, ובתוכם רק תשעה יהודים. האיבקואציה השניה התחילה כבר לאחר התחלת המשא־ומתן שניהלנו בנוגע לאחוז הזעום של היהודים המוצאים. מחינו נגד הדבר בתוקף. טענתנו היתה, שהפולנים אשמים בדבר. כל העובדות שספרתי מוכיחות, שהדבר היה תלוי ברצונם של הפולנים, ואילו רצו — היו יכולים להוציא הרבה יותר פליטים יהודים מרוסיה. שלחנו טלגרמות לשיקורסקי וקבלנו ממנו תשובה, שכל הידיעות הללו בשקר יסודן, שהאשמים הם הרוסים, ועצתו הטובה לנו שנחדול מכל הענין, מפני שאנחנו גורמים רעה לפולין. אולם, לא חדלנו מן המאמצים והמשכנו במשא־ומתן עם השלטונות הפולניים. הגיעו הדברים לידי כך, ששמורק ואנוכי נקראנו, כנראה, על פי הוראה מגבוה, לקונסוליה הפולנית בירושלים ובתל־אביב להתייעצות בנידון זה. דרשנו: א) שיגדילו את מספר החיילים היהודים בתוך הצבא הפולני, ב) שיגדילו את מספר הציביליים היוצאים את רוסיה יחד עם הצבא; ג) להוציא את הילדים. הוספנו, שבעד הילדים אנחנו מקבלים אחריות מלאה. על דרישותינו אלו קבלנו תשובה שללית, כמובן בסגנון אדיב מאד. נאמר לנו: אנחנו עושים כל מה שבכוחנו לעשות, אלא שהרוסים מפריעים ואיננו יכולים לעשות יותר מזה, בנוגע לילדים — נשתדל.

עם התחלת האיבקואציה השניה היתה לנו כבר לשכה בטהרן ובראשה רודניצקי, ציוני טוב וחבר טוב. הוא היה בפהלבי כאשר התחילו מגיעים לשם גדודי הצבא הפולניים ואתם הציביליים התלויים בהם. קבלנו ממנו דינים־וחשבונות ושוב מתקבלת אותה תמונה: אנשי הצירות הפולנית ואנשי המטה עם קוט בראשם כותבים, שעשו כל מה שביכולתם כדי להגדיל את מספר היהודים באיבקואציה, אבל לא הצליחו — הרוסים הפריעו. שפר הגיש לפולקובניק הפולני חבר המטה, רשימה של חלוצים ועסקנים ציוניים שצריך להוציא אותם. איש המטה הבטיח את עזרתו בענין זה, ויש לנו ידיעות, שאמנם נשלחו לפי הרשימה הזאת מכתבים רבים בדרישה, שהאנשים יבואו למקום מיועד ויכנסו למחנות. אבל ידוע, כי עקב התנגדותם של השלטונות הרוסיים, רבים מהם לא יכלו להגיע למקום המיועד ונשארו.

אולם, היו עובדות שהפולנים פסלו יהודים שנשלחו על־ידי השלטונות הרוסיים כזכאים להתגייס לצבא הפולני. והפולנים לא רצו להכניסם למחנות היוצאים למרות, שלא היתה כל התנגדות לכך מצד הרוסים. בדין־וחשבון ושיחה בין ראש המטה הפולני ובין גנרל ז'וקוב (אחיו של המצביא בחזית מוסקבה), שגם יהודים היו נוכחים בה, היה גנרל ז'וקוב האיש שדרש מהפולנים להכניס את היהודים למחנות היוצאים, ואילו הגנרל הפולני הוא שאמר: "הרי אתם הרוסים חושבים את היהודים לאזרחי רוסיה — מה הנכם רוצים מאתנו?" ענה ז'וקוב: "הרי לפניך ההוראות שלי, הראה לי

3 חברי "הועד לעניני פולין" בירושלים ובלונדון.
4 עסקנים שמאלניים יהודים מפולין, שגלו לרוסיה, נאסרו שם והוצאו להורג.

סעיף, שלפיו אין רשות ליהודי, אם רצונו בכך, לצאת מרוסיה יחד עם הצבא הפולני?", ידוע לנו, שמספר חלוצים הוכנס בהשתדלותו של פולקובניק רודניצקי לתוך מחנות היוצאים. חלק מהם, הגיע למקום ריכוז המחנות, לקרסנובודסק, ושם סירבו לקבלם. הבחורים הצליחו בכל זאת להתגנב לאוניות, על אף השמירה המעולה של הרוסים, עברו את הים הכספי והגיעו בשלום לפהלבי, אולם שם נאסרו על־ידי שלטונות הצבא הפולניים, לפי פקודת גנרל אנדרס, בתור חשודים כסוכני הנ. ק. ו. ד., שצריך להסגירם לידי שלטונות רוסיה, לאמור לשלוח אותם חזרה. הוכחנו שאין כל יסוד לחשדות אלה. ולמרות כל הוכחותינו סירבו לשחררם. רק בימים האחרונים נתקבלה טלגרמה על שחרורם מן המאסר. היה גם מקרה, שקפיטן רוסי איים על הפולנים, שאם לא יקחו אתם קבוצה של יהודים, יוציא מן הרכבת פולני אחד כנגד כל יהודי שישאירו, והאיום השפיע (אגב, אותה קבוצה הוכנסה לקרון מיוחד שהיה סימן עליו: "מיעוטים לאומיים"). והיו מקרים, שרק הודות להתערבותם של קצינים אנגלים בפהלבי לא נשלחו יהודים חזרה לרוסיה.

העובדות שסיפרתי דיין כדי להוכיח, שכנראה ישנם שתי דרכי התנהגות, אחת תורה שבכתב, ואחת שבעל־פה — לפי התורה שבכתב הפולנים הם בסדר והרוסים אינם בסדר; ואילו לפי ההוראות שבעל־פה לרוב הפולנים אינם בסדר והרוסים מתנהגים כראוי. אין העובדות שמספרים עליהן יהודים, שהצליחו לצאת את רוסיה, הן עדות־ראיה. הפולנים אף אינם מכחישים אותן. אמנם קוט, שאינו יודע את כל הפרטים, מכחיש את העובדות הללו. אבל הגנרל זייץ, למשל, שדברתי אתו — לא ניסה אפילו להכחישן. וכאשר קראתי לפניו כמה פרוטוקולים כאלה, התחיל להסביר לי, שהיהודים הציקו לפולנים במחנות־ההסגר ברוסיה; כי בשעה שנכנסו צבאות רוסיה לחבלי פולין המזרחיים היו היהודים מפרקים מעל קצינים פולנים את כלי־זיינם. והוא ספר לי עוד "מעשה נורא": כשעבר בראש פלוגת חיילים ברחובות גרודנה, נפגש ביריות מאחד הבתים, וחייליו שהקיפו את הבית מצאו קבוצת יהודים ליד מכונת־יריה. שאלתי מה עשה להם — ענה: לא כלום. אמרתי: לא נהגת, אם כן, כחייל. ענה: אבל נהגתי כבן־אדם. אמרתי: אני מרוצה מאד שספרת לי על מקרה זה, הדבר מתקבל על הדעת, הוא אפשרי. כשספרו במלחמה הקודמת על שפיכת מים רותחים על־ידי יהודים — אמרתי: שקר ענו בנו, אין עושים דברים כאלה בזמננו. אבל אם אתה מספר, שירו עליך יהודים ממכונת־יריה — אינני יכול ואינני רוצה להכחיש את הדבר. אני ואתה יודעים יפה, שהיו בקרב היהודים גם קומוניסטים, ואם היו לקומוניסטים פלוגות מזויינות, מובן שעשו מה שעשו. הוא לא הכחיש את הדבר, אבל התחיל להוכיח לי, שאי־אשפר להתייחס אחרת. וגם אחרים אינם מכחישים את העובדות הללו.

איך להסביר את שני הדברים האלה? הנה נזדמן לי לקרוא תזכיר שכתב פרופסור אחד בפקודת הצירים הפולניים בקויבישב, המוכיח על יסוד עובדות ומיסמכים את התיזה הפולנית. אבל המשונה הוא, שכל העובדות שהוא מביא בתזכירו (מלבד התשובות של המיניסטריון לעניני חוץ הרוסי) נוגעות רק לחבל אחד, לקזכסטן — אין הוא מספר שום עובדה הנוגעת לחבל אוזבקיסטן, אין הוא מספר על יחסו של גנרל ז'וקוב ליציאתם של היהודים מרוסיה, ולעומת זה הוא מתעכב על יחסו השלילי של גנרל אחר. יתכן מאד, שבחבל אחד ישנה פקודה להפריע ליציאתם ובחבל שני אין הוראה כזאת. יתכן, שרוצים להיפטר מן היהודים שנתרכזו על ידי הגבול ולא מן הנמצאים בפנים הארץ. קשה לדעת את כל הסיבות והגורמים, שהביאו לתסבוכת הזאת. אבל כתוצאה מכך הגיעו מרוסיה לטהרן, מתוך מאה ועשרה אלף איש, רק קצת יותר מששת־אלפים יהודים וכאלף ילדים. הילדים הוצאו, כנראה, בלי הפרעות יתירות, הודות לאותה הודעה שמסרתי, כי הילדים הם על אחריותנו.

כדי שהתמונה תהיה שלמה, עלי לספר לכם עוד דבר בנוגע לילדים, אשר יש בו קצת משום סנזציה. אמרתי, שבין מאתיים הילדים הפולנים שנשלחו להודו היו רק תשעה ילדים יהודים. הילדים הנשלחים מרוסיה לחוץ־לארץ נמסרים בדרך כלל לקוואקרים, לאנשי הכהונה הקתולית וכו' — הם האפוטרופסים על הילדים, הם הדואגים להם ומחנכים אותם. כמובן הילדים היהודים מפריעים לסידור זה, אין יודעים מה לעשות בהם, מפחדים שמא יאשימו את אנשי הכהונה, שהם מביאים ילדים יהודים לידי שמד וכו', ולכן מוטב לא להוציאם מרוסיה בכלל... והנה סופר על תכנית רחבה של הוצאת חמישים־אלף ילדים מרוסיה ושליחתם לאפריקה הדרומית ולאמריקה הצפונית — הפעל הנעשה כאילו על חשבונו של רוזבלט. אך סופר גם, שסטאטס או ממשלת אפריקה הדרומית הודיעה, שתקבל ברצון את הילדים הפולניים, אבל היא מבקשת לא לשלוח ילדים יהודים. טלגרפנו לז'וינט באמריקה כדי להיוודע על הענין, רצינו להשתמש בתכנית זו כדי להוציא ילדים יהודים, וקבלנו תשובה שאין אמת בדבר, שבואשינגטון אין יודעים כלל על הודעה כזאת, טלגרפתי לקירשנר[5] בענין זה, וגם הוא השיב שאין אמת בידיעה זו, אבל הוא מציע שאמסור לו את הידיעה הזאת ממקורות פולניים רשמיים. עניתי, שהידיעה הזאת באה לא רק מן הפולנים ואין לי כל אפשרות לשלוח אותה באופן רשמי, אף בקשתי ממנו שיוסיף לחקור בענין. ושוב נתקבלה ממנו תשובה, שאין יודעים דבר על הענין. יתר על כן: הוא קבל הבטחה מאת הממשלה הדרום־אפריקאית, שלא תהיה כל הפליה בין ילדים פולנים וילדים יהודים. אין, איפוא, שום ספק בדבר, שאת כל הענין המציאו הפולנים, כדי לכסות על השארת הילדים היהודים ברוסיה. אין לי ספק שזו היא אמצאת אחד הפקידים של הצירות הפולנית. יש לדעת שהפולנים שעברו את כור המבחן של רוסיה ושל הכיבוש הנאצי נתפסו לשינויים בדעותיהם אשר איש מאתנו לא יכול היה לשערם. אילו היו שואלים אותי, למשל, מה דעתו של קבטינסקי, שישבתי אתו יחד חמש־עשרה שנה בסיים, ביחס ליהודים, הייתי אומר: אי־אפשר לחשוד בו, שיעשה דבר רע ליהודים בתור כאלו. והנה מספרים כעת גם פולנים על קבטינסקי, שהיה בטשקנט בא־כוח הממשלה הפולנית לעניני פליטים, והוא נהג כלפי היהודים כאנטישמי מובהק. הוא ראה בעיניו כיצד בחורים יהודים היו ניגשים לקצינים פולנים ונוטלים מהם את כלי זינם, ואין הוא יכול לסלוח להם

5 ב"כ ועד ההצלה ביוהנסבורג.

את הדבר. או, למשל, אדם כשטירק, סוציאליסט פולני מלבוב, שנחשב ממש לאחד מחסידי אומות העולם — עכשיו מספרים עליו, שבתור מנצח על פעולות העזרה לפליטים התנהג גם הוא כלפי היהודים כאנטישמי מובהק.

ומדוע אני פונה אליכם? צר לי לנגוע בדבר, שלאחדים מכם הוא בודאי כאוב במקצת. אותן השיחות עם באי־כוח הרוסים שהיו כאן, אותו סגנון של "הבה נתנשק"[6] — אינו יכול להביא לנו תועלת, ההיפך מזה הוא הנכון. שום שלטון שבעולם, היודע שיש לנו טענות אליו, לא ינהג כבוד בנו על יסוד סיסמא כזאת. אני כשלעצמי לא יכולתי לעשות דבר אמנם נתכבדתי בביקורו של פטרנקו, בסוכנות היהודית, אבל פטרנקו בא בלויית שבעה יהודים, שאינני יודע על מי שמרו — עליו או עלי. בכל אופן, צריך היה לדבר אתו ועם מיכיילוב[7] על יסוד עובדות, לספר להם על מהות הענין. עם פולין אנחנו מדברים קשות; אנחנו מכינים תזכיר על יסוד כל העובדות הידועות לנו שנשלח לממשלה הפולנית. אינני יודע אם תהיה איבקואציה שלישית, ויתכן שלא תהיה ולא תבוא אבל צריך שידעו, שאין אנו מקבלים את התיזה שלהם, כי יודעים אנו שהם לא רצו להוציא יהודים מרוסיה, שהם עשו בכל יכולתם כדי שאותם היהודים שנפטרו מהם בדרך זו, לא ישובו חזרה לפולין, שהם היו מוכנים לתת לנו את כל עזרתם רק בתנאי שנוציא את היהודים על יסוד סרטיפיקטים לא"י. (זו היתה תכניתם). כך מדברים אנחנו עם הפולנים, וצריך שנדבר גם עם הרוסים בסגנון כזה. כבודנו בתור עם דורש את הדבר. אמנם רוסיה מגינה במלחמתה על ארץ־ישראל ולו גם בעקיפין, צבאות רוסיה הצילו אותנו מכליון חרוץ — בזה אין שום ספק. ואילו נכנעה רוסיה בפני היטלר וצבאותיו היו מגיעים למזרח הקרוב — לא היה נשאר מאתנו כאן שריד ופליט. אך ברור, שהפולנים רוצים ללחוץ עלינו, למען נתחיל במלחמה עם הסובייטים או למען נעזור להם במלחמתם הם עתה על הבליהקוסים".[8] אינני מתכוון אף רגע לעשות דבר בכיוון זה. בכלל אינני מתכוון למלחמה — אני מתכוון להעמדת השאלה שלנו בפני שלטונות רוסיה בכל חריפותה ובכל מערומיה, כמובן באופן ידידותי. וחשבתי, — אולי אני טועה בזה — כי מוטב שאת התפקיד הזה תקח עליה הסתדרות הפועלים וביחוד אותן המפלגות הסוציאליסטיות שלנו, הקרובות יותר, לפי דבריהן, לרוחה של רוסיה המועצתית. אינני יכול להציע עתה הצעה, אבל הענין חשוב עד מאד, זהו ענין של הצלת רבבות. אולי היה כדאי, שההסתדרות תפנה באופן רשמי בתזכיר, אולי כדאי היה שאחד החברים מן המפלגות הסוציאליסטיות בהסתדרות העובדים יעשה דבר, או יסע לאנקרה לדבר עם וינוגרדוב באותו ענין, וגם עם הציר הסובייטי בטהרן. הלא האנשים שלנו בואשינגטון ובלונדון מדברים על הענין בלי ידעות על כל העובדות האלו. ומאיסקי[9] וליטבינוב יכולים להסתפק באותה תשובה שנתן שיקורסקי או סטאנצ'יק[10] לד"ר שברצברד — תשובה הסותמת את כל טענותיו. אינני מאמין בלחץ על אנגליה בעניין זה. אין לאנגליה מצפון כה נקי לגבי רוסיה והיא לא תעשה דבר, ביחוד לטובת היהודים, כדי ללחוץ עליה. גם אמריקה לא תעשה דבר, בכל אופן לא בסיטואציה זו. נשארת לנו רק דרך זו שאמרתי. ואינני מקוה הרבה גם מדרך זו, אבל איננו פטורים מלנסות ללכת בה.

6 פתגם פולני.
7 מן הצירות הסוביטית.
8 חבלי הספר של מזרח־פולין.
9 שגריר ברית־המועצות בלונדון.
10 ב"כ ממשלת פולין בגולה, בלונדון.

כלפי פנים וכלפי חוץ

מנאומיו של יצחק גרינבוים

1. בקונגרסים הציונים
2. בסיים הפולני

1. בקונגרסים הציונים

על הרחבת הסוכנות היהודית לא״י

מכתב גלוי לנשיא ח. וייצמן

אדוני הנשיא!

הריני שואל את עצמי, מדוע אני פונה אליך, אדוני, במכתב גלוי, וקשה לי להשיב על השאלה. איני מדמה בנפשי אף לרגע, שדברי ישפיעו על החלטותיך, שהתחלת כבר להגשימן ושהסכימו להן ועידותיהם של כל האירגונים הציוניים כמעט כולם לארצותיהם. אין לי אף שמץ תיקוה, שיוכל לבוא שינוי כלשהו בתכניותיך, שעוד אפשר לעצור את תהליך הכניעה בפני מתנגדינו ולהפסיק את תהליך החיסול של ההסתדרות הציונית, שהתחלת להגשימו במעשיך בזמן האחרון.

גלויה וידועה לפני כל חומרתם של הביטויים שאני משתמש בהם. מבין אני, מה נורא הדבר, אם אני רואה הכרח לעצמי לצאת בקיטרוג כזה על מנהיג תנועתנו, נשיא הסתדרותנו. ואולם רוחי הציקתני ואיני יכול להבליג. רואה אני חובה קדושה לעצמי לומר את הדברים המכאיבים הללו בפנייתי הישרה אליך, אדוני הנשיא. וזו הסיבה האמיתית למכתבי זה הגלוי. אין אני מקווה, שימצאו דברי אוזניים קשובות, אבל מרגיש אני, שהם צריכים להיאמר, שחובתי היא להשמיעם באוזניך.

בשנתיים האחרונות, לאחר הקונגרס השנים־עשר וגם קודם לכן, הייתי מתומכי וסניגורי מדיניותך, שהגינותי עליה בעל־פה ובכתב מפני התקפותיהם של ידידך ותומכיך עתה. ראיתי בך אישיות טראגית, מנהיג שניצח במערכה גדולה, שעשויה היתה להיות המערכה המכרעת, והנה הוא רואה שצפויה לו סכנה להפסיד את המלחמה כולה, משום שאין העם מביא את הקרבנות בהונו ואונו. עתים נדמה לי, שאתה וחבריך העפלתם לעלות לפיסגה של הר גבוה, וכובד משקלם של ההמונים האדישים מושך אתכם מטה מטה, ואין מועיל במאמצים העל־אנושיים שאתה מתאמץ, כדי להחזיק מעמד על הפיסגה וכדי להעלות אליך את העם בהמוניו. בכעס ובבוז הקשבתי על כן לדבריהם של אלה, שדרשו ממך מדיניות השׂשה לקרב, שהא־שימוך בוותרנות, באופורטוניות מזיקה, שתלו את כל מפלותינו בארץ ישראל בחולשתך. לא יכולתי להבין, כיצד אפשר לדרוש ממך, שתאסור מלחמה קשה ומסוכנת, בשעה שחסרים האמצ־עים לכך; כיצד אפשר לדרוש, שנתחיל בהתקפה, בשעה שמוכרחים לסגת, לפי שאפסו הכוחות. הלכתי אחריך, הגינותי על מדיניותך בכל מקום שהיתה ידי מגעת, מפני שחשבתי, שצריך לגייס תחילה את הכוחות הדרושים, לזמן את האמצעים הענקיים, ואחר־כך נוכל לשנות את מדיניותנו. לפי שעה עלינו להתגונן בתחום העמדות שתפסנו.

סלח לי, אדוני הנשיא, שאני משתמש במושגי מלחמה ובציורי־מלחמה. נראה לי, שמתאימים הם למצב ומביעים ביתר דיוק את רעיונותי ורגשותי, שאפשר שותפים רבים לי בהם. והרי כוונתי היא, שכל זה יוסבר לך. הלא נלחמנו לפנים יחד בתוך הסיעה הדימוקראטית, הלא היית פעם מנהיגי באופוזיציה להרצל, ואף־על־פי שאמרתי באותם הימים, בשעת פגישתנו הראשונה, שיש הבדל בין סיעתי שלי לבין הסיעה הדימוקראטית, הרי בכל זאת הוספת להיות מנהיגי מאז ועד עתה.

רואה אני אותך, אדוני הנשיא, פונה עורף לעקרונות שנל־חמנו להם בימי הרצל, עקרונות שנחלו ניצחון בתקופה האח־רונה. בצער רב ובזעם אני רואה אותך בנסיגתך מן העמדות שתפסנו, בירידתך במידרון, ולא אל ההמונים הציוניים שלנו אתה יורד, אלא עד לאותם הקבוצות והחוגים, שמעולם לא היו קרובים לענייננו, שמעולם לא יכלו ולא רצו להבין אותנו, והיו שמים תמיד אבני נגף על דרכנו ומכריזים עלינו בקולי קולות שהרפתקנים אנו, דימאגוגים מזיקים המתעים את ההמו־נים, הזורעים מדנים בקרב העם ומעוררים שינאה אליו. וכניעה זו עלולה ליהפך לכניעה שלמה, עלולה להסתיים בחיסולה של ההסתדרות הציונית. התנועה הותעתה בדרך עקלקלות, והיא מפסידה את תוכנה המשחרר והמרענן, ונהפכת והולכת למיפעל של בניין הארץ, הנתמך על־ידי בעלי טובות שונים, גדולים וקטנים, שמרובה אימתם של המוני העם עליהם. והרי אנו עוררנו את ההמונים לחיים ולמאבק, לימדנו אותם שכל המבקש לגמול להם טובות חייב לשאת באחריות כלפיהם, ואין אדם רשאי לדבר בשמם, אם אינו מודה באחריות זו.

כלום אין אתה מרגיש, אדוני הנשיא, שנאמנותך לכל העיק־רים האלה פוחתת והולכת, כשאתה בא להגשים את תכניתך בדבר הרחבת הסוכנות היהודים? כלום אין אתה מרגיש, שאתה ניכנע לגבירים ולתקיפים — ל״יהודי־הכסף״ ול״אדירי היהודים״ — כשאתה מוותר על העקרון של אימון העם והאח־ריות בפניו, כדי ״למשוך״ את הגבירים הללו אלינו? בכוחו של העם ובזכות אימונו בך ואחריותך, בפני נציגותו ניצחת ועלית על פיסגת ההר, הכרחת את ״יהודי הכסף״ ואת ״אדירי היהודים״, הרואים עצמם כאילו היו בחירי האלוהים מבלי להבין שאלוהיהם זה אינו אלא עגל הזהב, שמקור גדולתם נמצא מחוץ לחיי־העם, ומקומם בעם עיתים אינו ניכר כמ־עט, — אותם הכרחת להכיר בך ולהודות ברום מעלתך, אף־על־פי שמקורה של זו בחיי עמנו, ביחס ההמונים אליך, ואף על פי שעגל הזהב אינו אלוהיך. ואולם הם מכירים בך ואינם מכירים

בתורתך, שבה דוגל היית כל הימים. הם אינם מודים בריבונותו של העם ואינם מוכנים לקבל עליהם את מרותו, ואתה, דברו ושליחו של העם, תחת אשר היה עליך להניעם שייכנעו לפני העם ויישאו בעול האחריות בפניו או לדחותם ולחסום בפניהם את דרך ההשפעה על העם, שהם מבקשים לשעבדו לרצונם, לחבל ברוחו ולפורר את אירגונו בחסדיהם וטובותיהם — ניכנע אתה בפניהם, לפני הונם, והנך בא להפקיר בידיהם את ההנהלה של עבודת הבניין, את הקמת הבית הלאומי שלנו בארץ־ישראל, בלא להטיל עליהם אחריות כלשהי. ולא זו בלבד, אלא דומה שנוח לך בכך, בזכותם תוכל גם אתה להסיר מעל עצמך את עול האחריות הכבד.

לא החזקת מעמד, אדוני הנשיא, כרעת תחת המשא הכבד של הנהלת ההסתדרות הציונית ועבודתה בתוך הקוניונקטורה המדינית, ההולכת ורעה מיום ליום. כך נשבר פעם הרצל ובא אלינו בהצעת אוגאנדה כמקלט־לילה. גם אז הסכים הרוב הגדול להצעתו, עכשיו אתה מציע לנו לצרף אל הסוכנות היהודית אנשים ומוסדות, שאינם מכירים בעקרון האחריות בפנינו, ואף לא בפני נציגות משותפת של העם היהודי. ואולם הרצל ראה שהגיע עד לחומה אטומה, שתקוותיו לתוצאות המשא־ומתן עם הממשלה התורכית נתבדו. ומה החומה, שניתקלת בה אתה, אדוני הנשיא? הלא הסברת לנו, שהיחס אלינו בלונדון לא נתקלקל, שירידתנו המדינית נפסקה. ואם הנסיגה שבאה אחרי ניצחונותינו המדיניים הגיעה לסופה, הרי יש ויש מקום לקוות להתקדמות מסוימת. תכנית הפדרציה הערבית לא הדריכה מנוחתך, כנראה — מה המריצך איפוא, לעשות עכשיו מה שלא רצית לעשות קודם לכן? מדוע אתה מוכן להיכנע עכשיו לפני מתנגדינו, בעוד שלא רצית להסכים לשום פשרה עם בראנדייס וקבוצתו, שהיו בתוך המחנה ולא שללו את עקרונותיו?

אומר אתה, אדוני הנשיא, שהמיכשול הוא אי־רצונו של העם להביא קרבנות, אי־נכונותו לספק את האמצעים הגדולים הדרושים לנו. גם בנידון זה היה המצב לפני שתיים שלוש שנים רע יותר. אז קראנו דרור לדמיוננו, ראינו בחזון רוחנו תמונות מזהירות, כיצד העם חש להביא את ההון הגדול הדרוש לנו. ואילו המציאות היתה גם אז עגומה למדי. עכשיו נמוג ענן האשליות והבינונו שדרושים מאמצים רבים וגדולים, כדי שנוכל לאסוף את הכסף הדרוש, שחייבים אנו ליצור מכשיר חזק וקבוע, שיחנך את העם לראות בתרומותיו מס לאומי, ואף יגבה אותו ממנו. ודאי, המאמצים הנדרשים מאתנו עולים על כוחותיהם הרגילים של בני־אדם, אבל כלום אין ענייננו דורש מאתנו מרץ רב ומאמצים יוצאים מן הכלל?

המוני הציונים עייפו מאד והגיעו עד לייאוש: אבדה להם האמונה בכוחותיהם, ונתפסו לביטחון שווא בהון האדיר שיביאו אתם מ"השותפים". אגב, אדוני הנשיא, מהו המצב בנידון זו? לא שמענו עד היום אף דיבור אחד על ההון שיכניסו אלה, שאתה ניכנע לפניהם, וקשה להאמין, שלא ביטחת עצמך בנידון זה. אולם נשוב אל העייפות ואל היאוש, שכאילו השתלטו על העם. דומה, שאתה, אדוני הנשיא עייפת ונואשת מהעם. אבל מנהיג אינו רשאי להתייאש מעמו. עייפותו וייאושו של מנהיג מוכיחים, שהרסן נשמט והולך מידו. ברם, דבר זה אינו מקנה רשות למנהיג העם להיכנע בשמם של אלה, שנתנו אימונם בו ומסרו את המנהיגות לידיו.

איני מקווה לקבל תשובה על מכתבי זה. אולי תידרש לו בקונגרס. ואולם ראיתי חובה קדושה לעצמי לומר לך, אדוני הנשיא, את הדברים הגלויים והנאמנים האלה. ייתכן שיש בהם כדי להכאיב, אולם נובעים הם מעמקי הלב.

בשנת 1928.

הקונגרס הציוני הי"ז

(הרצאה על מצב היהודים בעולם)
(5/7/1931)

ברגשי כבוד וברעדה מפני האחריות, עולה אני על במה זו, מעליה נשמע בפעם הראשונה לפני שלושים וארבע שנים קולו של יהודי גאה בדבר מצבו של עמנו בארצות הגלות. הוא לא בכה, לא ביקש רחמים ולא השמיע דברי אפולוגטיקה, לא העלים ולא עטף בצעיף דברים. בעיניים פקוחות ומעמיקות לחדור, בלי מורא ופחד אלא מלא זעם וצער חדר לתהום המציאות היהודית. קרע פצעים שהגלידו, גילה את האמת המרה והאיומה. הרעד והפחד מתחזקים עוד יותר, כי עלי לומר דברי בישיבה מוקדשת לזכרו של המנהיג, שהביע הראשון את המושג *צרת היהודים*, הדגיש את תוכנה הטראגי ומצא בלבו עוז לזרוק בפני העולם את דרישת המדינה היהודית כתשובה לבעיה, שלא מצאה עד אז פתרונה, בעית העם הנודד. משני המורים הגדולים הבלתי נשכחים האלה, למדנו, איך עלינו להשתלט על המציאות ולמצוא את המעבר מחשכת הגלות לאור הגאולה, הנקנית בעבודה ובמאבק.

גורלנו המר מאלצנו שאפתח סקירתי בתיאור מאורע דמים שאירע בחיינו, בפרעות ביהודים, שפרצו בימים האחרונים בסלוניקי. מרכז זה של עמנו בדרומה של אירופה, העיר של גדולי המקובלים, העיר היהודית בעלת רוב יהודי גדול — עומדת לאחר המלחמה הבלקנית הראשונה בראשית חיסולה. היא נפלה בידי היוונים ומיד התחיל החיסול: נפתחה יציאת היהודים לארצות שונות. ברם איש לא יכול לתאר לעצמו שבסלוניקי יפרצו פרעות דמים ביהודים, שעד כה היו מנת גורלם המר של יהודי רוסיה.

...נכון הדבר, כל ממשלה רואה כי חובתה הראשונה היא להבטיח שקט וסדר בארץ, שלא יותקפו אזרחים שקטים. לשם זה עומדים לרשותן של הממשלות משטרה וצבא. אחרי המלחמה עובדו תקנות והוראות איך להגן על השקט ולדכא כל התעוררות חשודה... אולם הן אינן פועלות דוקא כשהתעוררות חשודה מכוונת נגד יהודים. ואז מאחרים המגינים על הסדר לבוא ולהגן על היהודים, ואז לא מגיעות הידיעות בעיתן בדבר המאיים להתרחש, ואז לא התכוננו כוחות ההגנה, והמשטרה לא הספיקה ואף הצבא נמנע מלהגן. וכל הלאווים האלה הם תירוצים והצטדקות מיוחדים במינם, אבל כך הוא המצב. או אז קובעים ואומרים: התקפות על יהודים דומות כמעט למאורעות הטבע: בלבות של הבלתי יהודים מפעפעת אש שינאת היהודים והיא פורצת בהזדמנות הראשונה כשלא ציפו להתפרצות, והיהודים מוכים ומעונים, שדודים ואף מתעללים בהם — ומרצחים אותם. ביסודה של הסברה זו מונה שקר. התקפות על יהודים הן מאורגנות בכל מקום. הפרעות הן בכל מקום מכשיר של טירור המוני, שבעזרתו רוצים לשבור

התנגדותם של היהודים, או לקבוע דוגמא מרתיעה; להסית ולארגן את ההמון נגד יהודים, או להעמיד את הממשלות במצב של מיבחן הכוחות. וזה נעשה על חשבון שלומנו וביטחוננו.

כשאנו, היהודים מתגוננים או מתכוננים להתגונן ומזדיינים — רואים בזה פשע. נדירה היא ההכרה שגם אנו בעלי הזכות הקדושה להתגונן מפני התנפלויות עלינו, אם אין כוח העומד להגן על חיינו, כבודנו ורכושנו. רואים בזה פשע נגד המדינה, ...אבותינו ואנו בעצמנו חשבנו, כי הפרעות הן התפרצויות הקשורות במשטר מיוחד, זה של הצארים ברוסיה, ברמה נמוכה של תרבות, בפראות וכיוצא בהן. היינו מנחמים עצמנו ואומרים — הציביליזציה תתפתח, רמת התרבות תעלה, הסדר ישופר והפרעות יעלמו. אולם לאחר המלחמה נאלצנו להודות שכל ההסברות לא היו אלא אשליות. המציאות הוכיחה, שאפשר גם בברלין ובאוניברסיטה של וינא — להכות יהודים. כשהולך וגובר אי שקט ומשתלטת ההרגשה שעומדים על וולקאן, הופכים את היהודים בכל מקום לשעיר לעזאזל.

אין מצבנו בטוח בשום מקום וביחוד במזרח אירופה, שעדיין לא הגיעו בה למישקל מאוזן ובכל יום יכולים להפתיענו בשינויים. הבטחת ביטחון חיינו, כבודנו ורכושנו הפכה להיות אחת מבעיות חיינו, שאין לנו תשובה עליהן. שום דבר לא יפריע לנו להרים קולנו במחאה נגד פגיעה ועוול הנגרמים לנו. אל נמנע להפיץ בין המוני היהודים את הרעיון שדורנו לא יושיט את צווארו לשחיטה כאבותנו, אלא שהוא בעצמו יגן על עצמו, אם אין כוח מבטיח חיינו וכבודנו. (מחיאות כפיים).

ההתפתחות לאחר המלחמה הביאה לידי כך שנתמלאו תקוות אבותנו. השיוויון האזרחי השתלט להלכה בכל המדינות, פרט לאפריקה הצפונית ועוד ארצות שאינן בין מדינות השייכות לעולם הציוויליזאציה. הדורות שנלחמו בעד שיוויון זה האמינו שהוא יפתור את בעית היהודים. הם לא היו תמימים, שיאמינו שיתגשם השיוויון האזרחי בין לילה. הם ידעו, שהוא יכתב על הנייר, אולם במשך הזמן יתגשם גם בחיים, ובסופו של דבר יפתור את בעית היהודים. אנו הציונים היינו הראשונים שהודענו עוד לפני מלחמת־העולם הראשונה מעל במת הקונגרסים שלנו, כי השיוויון עדיין אינה עובדה קיימת. הראשון היה אחד־העם, שקבע עובדה זו במאמרו העברי, אחר כך מכס נורדוי בקול רועם. הם הוכיחו שגם בארצות שקויים השיוויון במציאות לא נעלמה בעית היהודים. עכשיו נתברר: השיוויון האזרחי לא הצליח לפתור את בעית היהודים והיא קיימת ומורגשת יותר משהורגשה לפני המלחמה, כשנשארו שרידי ההגבלות, שלא פגעו אלא במועטים.

כשהעניקו ליהודים שיוויון אזרחי, שלטה בעולם השיטה הליבראלית. מוסדות דמוקרטיים שלטו בחיים המדיניים המשפטים. החיים הכלכליים היו חופשיים מהתערבות המדינה. הכוחות הכלכליים התחרו ביניהם באופן חופשי. לאחר ביטול ההגבלות, שכבלו את יוזמת היהודים, נפתח לפניהם שדה פעולה רחב שיכלו להתחרות עם החוגים השליטים. גדלו אפשרויותיה בהתחרות זו משום שהרדיפות והצרות של מאות בשנים פיתחה והחריפה תבונתם; גדל כושר ההסתגלות ואף כושר הסבל במלחמת הקיום, עלה בהרבה על יריביהם, שהתחרו בהם. הם נאלצים לסגת ולעזוב את שדה ההתחרות לטובת החותרים תחתם. שוברים את כושר ההתחרות של היהודים ע״י הכוח והנוהג של המישרדים הממלכתיים, מחלישים את ההתחרות היהודית, גם אם היכתה שרשים בחיים הכלכליים במשך מאות בשנים. חוק מנוחת יום ראשון במיזרח אירופה, מקורו דתי, אבל מגמתו הוא לדחוק את רגלי המתחרה היהודי. כשמיספרם של היהודים קטן, משתמשים ברצון בכשרונותיהם; כשגדל המיספר ומגיע לגבול מסויים המסכן את השכבות השולטות, מתחילה נישולם ביחוד מעמדות השילטון. אותו התהליך משתלט בחוגי הפיננסים של ארצות הברית, בחוגי האינטלקטואליים שבאירופה המרכזית ובחוגי המנהיגות המדינית של ברית המועצות. אפשר לקבוע מעין חוק: קיימת נקודת שובע בשירות היהודים; כשהם עוברים נקודה זו מיד גוברים תהליכי נישול וגזירות.

תאמרו זכויות המיעוט, שאנו הציונים ניסחנו אותם הראשונים. בימי המלחמה, דרשנו לא רק את ארץ־ישראל בשביל היהודים הרוצים לעלות אליה, אלא גם זכויות בשביל היהודים שישארו בארצות הגלות. עיקרון של זכויות מיעוטים ניצח והובטח ע״י החלטת ועידת השלום. אולם ניצחנו על גבי הניר בלבד. רק במדינות שאוכלוסיה היהודית קטנה היא, כמו באסלנדיה או בלטביה, הוגשמו בהן פחות או יותר זכויות המיעוטים. אולם בארצות, בהן קיימים מיעוטים לאומיים רבי־מיספר וביניהם המיעוט היהודי, עוד לא נעשה אף צעד אחד, כדי להגשים זכויותיהם. צורות ההסתגלות שלפני מאות שנים אינן מספיקות בתקופתנו. אנו זקוקים לא רק לביטולן של הגבלות שונות, אלא לזכויות חיוביות, זכות סידור קהילתינו על יסודות חדשים לאומיים, זכות חינוך הנוער על יסודות תרבותנו שלא תנותק שרשרת הזהב המקשרת דורותינו בעבר ובהווה עד היום. ואכן, אנו נופלים קרבן של רפורמות הכרחיות. ועוד דבר: יש לחדול לנצלנו ע״י הטלת מיסים גדולים עלינו, כדי לממן כל צרכי האזרחים פרט לצרכים שלנו.

כך נמצאים אנו במצב של מלחמה בעד זכויותנו כאזרחים וכמיעוט לאומי. מלחמתנו זו נחשבת כפשע, כחתירה תחת המדינה. מדוע? לכל עם מותר להילחם בעד זכויותיו; לנו אסור.

...מבין השינויים, שהמלחמה גרמה להם, פוגעת בנו ביותר ההתפתחות ברוסיה המועצתית. יהדות רוסיה הצטיינה בחיוניותה ובכושר יצירה. רוב ערכי התרבות והמדיניות, שאנו נהנים מהם, נולדו תוך יסורי־הישובים ההמוניים של יהודי רוסיה הישנה. המהפכה הביאה לידי חורבנה של יהדות רוסיה. היתה השואה, שגרמו לה תהליכי התמורות, הדומות לרעידת אדמה, שהמהפכה הסוציאלית והכלכלית הביאה ברוסיה. העיירה, הסוחר, בעל המלאכה, האינטלגנציה — מה קרה להם? אכן נקטה רוסיה המועצתית באמצעים, כדי לשלב את העם היהודי בחברה המוקמת בה. ואם רוצים להיות נאמנים לאמת, שום ממשלה עדיין לא ניסתה לפעול בכיוון זה. יישובים חקלאיים קמים, מנסים לשלב יהודים בתעשיה. אולם ההמון הגדול של היהודים נשאר מחוץ לחיים החדשים של מדינת הסובייטים. הם הפכו להיות בני־אדם, שבשבילם נקבע מושג מישפטי "לישאָנצי" כלומר "משוללי כל". משוללי תנועה, שהרי הגבולות סגורים, כאילו נדונים למיתה, מתנוונים והולכים הם בעירותיהם ואינם יכולים להשיג יותר מאשר שילוב קבוצות־קטנות של צעירים בחברה חדשה, ואלה נדונו לחיים. מתפתח תהליך מהיר של התבוללות בלבד, שאינה

שאיפה מתוך רצון אלא תהליך טבעי של טמיעה, כמעט של ספיגה. יהודים אלה נספגים ע״י המעמד שאליו הם חודרים. נהרס והולך יסוד החיים היהודיים, צורתה הדתית והלאומית. פורשים הם מן העבר של העם היהודי, קורעים את קשרי המסורת, את הזיקה לתפוצות עמם, הפזורות ברחבי העולם. מדברים הם לשון חדשה, לא את היידיש של עמנו, אלא שפה חדשה בנויה על היידיש שהמילים העבריות שבה נכתבות בצורה חדשה שאין להכירן.

אנלוגיות מוזרות יוצרת ההיסטוריה. בראשית המאה התשע־עשרה נתעוררה הפיכה דומה ביהדות גרמניה. השתלטה הסתגלות לסביבה הגרמנית. נמשכו חיי היהודים בצורתם הדתית, אולם נמחקה מן הסידור המילה ציון, נמחה כל זכר של ציון, נותק כל קשר עם החיים החפשיים בארץ־ישראל בעבר הרחוק. הפכו את הדת היהודית לרעיון מופשט.

אותו הדבר מתרחש כעת. אבד שלטונה של הדת בחיי היהודים, צורות חדשות משתלטות והולכות, ומי שנותק קשרו עם א״י, לא נשארה לו אלא הלשון המדוברת כקשר יחידי המקשר עם העם. ...אל תאמינו, שבחיי יהודי רוסיה נשארו חורבות בלבד. עוד כוחות רעננים מורגשים בהם. מזמן לזמן מגיעים אלינו צלילים חלשים בשפה העברית, צלילי כאב וסבל בעברית, יצירות משוררי עברית מוכשרים. קיימת מחתרת ציונית, הנוער מקריב עצמו בעד הציונות. התנועה הציונית חיה ונותנת ביטוי לרצונה לחדש חייה וחירותה הלאומית. נאמניה נכלאים בבתי כלא של ג.פ.או., מגורשים לסיביר הקרה, לאיי הים הלבן, למדבריות הלוהטות של טורקסטאן, כהמהפכנים בימים עברו של שלטון הצארים. לא נותקה השלשלת, חוליות חדשות מצטרפות על אף הכול.

הציונות ברוסיה היתה תמיד תנועה של מעונים. בימי הצארים ובימינו אלה. מעל הבמה הזאת שולחים אנו לידידנו הסובלים והנרדפים ברוסיה המועצתית את ברכותנו, ברכות אחים עמוקות וחמות. (מחיאות כפיים סוערות) ישאבו מהם נחומים וכוח להמשיך בדרכם, דרך המעונים. עוד ניפגש בדרך השיחרור, בזמן התחיה השלמה.

ובמקומות שלא פרצו מהפכות, מה המצב ? בארצות השוכנות בין הים הבלטי לבין הים השחור, מספר היהודים קרוב לששה מיליונים, בו בשטח מתפתחים אותם התהליכים במקומות שאין פורצות מהפכות באים הם לידי ביטוי בדרך אבולוציונית. אולם היהודים גם כאן נדחקים ונידחים. שכבות חדשות של אוכלסי המקום תופסות מידי היהודים מיקצועות ומקורות פרנסתם. בידיהם כוח השלטון והחוק, היהודים נדחקים והולכים, ההתחרות מוגבלת, וכושר היהודים להתחרות נחלש ונשבר. מתפתח והולך המון של יהודים עודפים, שאינם יודעים מה לעשות, לאן ללכת.

...העיירה עומדת בחורבנה, העיר הגדולה גדלה והולכת ובהן מתרבות תופעות של התפראות ודלות גוברת של היהודים. האינטליגנציה היהודית חסרת ידיעת התורה, אינה יודעת מה לעשות. הנוער אינו יודע את דרכו. הזקנים מתים והולכים בעוני וביאוש. והדרישה היא שלא יושם חבל על צווארם ע״י מיסים כבדים. אין הם נהנים ממיסים אלה, שחלקם הגדול מכסה את צרכי המדינה. אם רוצים היהודים לספק צרכיהם נאלצים הם להטיל על עצמם מיסים חדשים נוספים. יהודי נושא בעול מיסים פי שנים מעמיתו הבלתי יהודי, בעל מעמדו.

אולם צרה גדולה ביותר היא ששערי העולם סגורים בפני יהודים. כל הארצות שהיהודים הגרו אליהן, סגורים כמעט בפניהם כעת.

במשך חמישים שנה התרכזו בארצות־הברית כמעט חמישה מיליונים יהודים. טרם הגיע הזמן לנתח את תהליכי חייהם, ברם, אותות שונים מעידים על כך, שחייהם יקבלו אותה צורה ותוכן ויתפתחו לפי אותם החוקים, כחיי יהודי אירופה. העובדה, שניסגרו שערי ארצות־הברית בפני כל מהגרים וביחוד בפני היהודים, מעידה על כך במידה מכרעת. נדודי היהודים נתקלו במיכשולים והגיע הדבר עד כדי כך, שארץ־ישראל, הנבנית בכאב ובסבל, נהפכת לארץ כניסה לעולים המתחרה עם ארצות שהיו מכניסות מהגרים להמוניהם.

...סמלו של העם היהודי בעיני בלתי יהודים הריהו היהודי הנודד. אמת גדולה צפונה בסמל זה. היהודי הנודד הוא הנושא את רעיונו וחייו של העם היהודי, היהודי הניזרק והנידח, המחפש מקום מנוחה, הנאלץ ליצור צורות חיים חדשות במקום אלה שיצר וגילם והם נהרסו בנדודיו. אלה מהם שהשכילו להסתגל בשלמות לארצות שעברו בנדודיהם, לא היו אף פעם לנושאי רעיון העם וחייו. רוב הנודדים הנידחקים, המחפשים רק פינה להניח את הראש, נערמים בהמוניהם ; כוחות ענקיים, מהרסים ובונים, מפוררים ויוצרים. הם מחלישים עתידנו בארץ ישראל, מבצרים חרותנו על אף המיכשולים, והם יקימו את מדינת ישראל.

...כשאנו סוקרים את חיי היהודים לאחר המלחמה ועד היום הזה, אומרים אנו : אם העולם ישבור ויהרוס את הכוחות הבונים העולים ומתאספים בקרב המוני העם היהודי, יהפכו המוני היהודים לכוחות מפוררים מהרסים ומחריבים ; אולם אם העולם יבחר אחרת, יבין לשאיפותינו ויצור תנאים שיחזקו ויגבירו כוחות היצירה שלנו, או אז ישחרר עצמו מקללת בעית היהודים ואת העם היהודי מקללת הגלות.

בקונגרס הציוני הכ״א

(16—25/8/1939)

(מדינה בחלקה של ארץ היא הקובעת)

יום ו׳ 18/8

קונגרס חשוב ! כל אחד מאתנו, שזכה להיות חבר בהנהלת הציונית, והיודע כי הוא יכול להכריע על ידי חוות־דעתו לטובת החלטה שאינה דווקא בענייני כסף בלבד, אלא החלטה שחיי אדם תלויים בה — מרגיש את כובד האחריות הרובצת עליו. משום כך מחובתי להביע דעה ברורה ומפורשת בשאלה המכריעה, כיצד יכולים אנחנו להילחם במדיניות החסלנית של ממשלת המנדט.

סבורני, שבשעה כזאת אסור לעורר את שאלת האשמה, אלא אם כן מאמינים, שפתרון האשמה יכול להכריע בשאלת חיסול המשבר. כוחו של הגורם הציוני עולה וגדל עם כוחו של הישוב היהודי בארץ־ישראל. אולם כל זמן שהישוב היהודי לא יהיה כוח מכריע בארץ, לא תהא הציונות כוח מכריע בפתרון שאלת א״י. הנני קובע את ההנחה הזאת, שממנה נובעות תוצאות שונות. אכן, היה זמן שאנו הציונים חשבנו, אף היינו בטוחים, כי מצוקת היהודים וכוח הלחץ של שאלת היהודים

בעולם יכולים להיות, ובאמת גם הנם, גורם מכריע. כך האמין הרצל, ועל יסוד זה בנה את כל המדיניות שלו. אולם אנחנו חיים 40 שנה אחרי הרצל, אנחנו למודי נסיון. עברה עלינו המלחמה והתקופה שלאחריה, ואנו בונים את ארץ־ישראל במשך כל הזמן הזה. לכן אנו יודעים, שכאשר מצוקת היהודים מגעת לממדים גדולים כל כך כמו בימינו, כשהדברים מגיעים לידי יציאת אירופה, יציאה הכרחית של קיבוצים יהודיים גדולים בארצות שונות. כשמגיעים — אולי לא לפי דוגמת גרמניה — לידי סכנה של יציאת מיליוני יהודים מפולניה ורומניה בעקבות השפעתם של תהליכים כלכליים ושל פוליטיקה כלכלית אנטי־יהודית, כשמאות אלפים יהודים, שמאחוריהם עומדים מיליונים הדוחקים אותם ונדחקים עמהם יחד, יוצאים לנדודיהם, כדי למצוא פינת חיים חדשה, מולדת חדשה — הרי מצוקת היהודים, במקום לשמש גורם המסייע לפתרונה הציוני, הופכת לגורם המפריע לו. מצב זה מטיל אימה ופחד על ממשלת המנדט ומביא לידי כך, שהיא רואה חובה לעצמה להקים חומה בפני זרמי העליה, כדי שלא יציפו את הארץ בהמוניהם המתפרצים במהירות ובכוח איתנים.

...בינינו לבין ממשלת המנדט היתה רובצת בכל הזמנים, ואף בטובים שבהם, תהום רבה. שונות היו דעותינו ביחס לקצב התפתחותנו בארץ. המילה הראשונה ששמעתי בארץ־ישראל, כשבאתי במגע עם נציגי ממשלת המנדט, הגנרל ווקופ, היתה: חילוקי הדעות בינינו אינם אלא חילוקי־דעות בדבר הקצב. כשיצאתי מחדרו אמרתי לעצמי: מילתא זוטרתא, רק בקצב אנו מחולקים... אולם הדבר היה נכון. תמיד החזיקו אותנו בכנף בגדנו. תמיד הגינה הממשלה על ארץ־ישראל מפני החיפזון והקצב המהיר של עבודתנו, והפריעה בעדם אף בזמנים הטובים ביותר. כלום יכולנו בדיבורים ובנימוקים לגשור גשר על פני תהום זו?

נמצאו בינינו אנשים תמימים הטוענים, שאילו היה וייצמן דופק על השולחן, היתה אנגליה מספקת את תביעותינו. ולא נימוקים ולא מילים. כוח לחצנו, התנדבותנו והתמסרותנו לאשר אנו יוצרים ובונים — אלה הם הכוחות המכריעים. אבן הבוחן שלנו, היא — אם יש לנו 200.000 יהודים בארץ־ישראל או 500.000 או אם יהיה לנו מיליון יהודים. תכסיסנו במלחמתנו תלוי במישרין במיספר: ומשום כך, כשאנו מדברים בימי המשבר הנוכחי על מלחמה בספר הלבן, נוכל לקבוע, שאנו די חזקים להילחם בכוח עובדות, ולא רק בכוח נימוקים. היום יש לנו אפשרות להיעזר במלחמתנו בכוחן של עובדות. היכן הן העובדות האלו? נברר לעצמנו אילו עובדות אנו יכולים ליצור בארץ־ישראל, ואילו עובדות שאין ביכולתנו ליצור.

זוהי השאלה העומדת בפני כל אדם ישר, בפני כל ציוני בר־לבב. אם איננו הרפתקן, — מחובתו להציג לעצמו את השאלה הזאת ולתת עליה תשובה. ביחסים בין עמים לעמים קוראים לזה "אולטימה רציו" — הנימוק האחרון, או בקיצור — מלחמה; וביחסים בין מדכאים ומדוכאים נקרא זה בשם מרד, מהפיכה. אנחנו בארץ־ישראל, בתנאים הנוכחים, במידת כוחו הנוכחי של הישוב היהודי, איננו יכולים לשלוח את ידנו לזה, בשום צורה, כי צריך שנתן לעצמנו דין וחשבון, מה תהיינה התוצאות של כל מעשה הנעשה. יש אנשים המאמינים באמונה שלמה, שאם ישתמשו בטירור ויפלו כמה מאות ערבים, יבוא העם הערבי ויפול על ברכיו לפני ממשלת המנדט ויתחנן לפניה שתמלא את תביעותינו היהודיות, ובלבד שהטירור יפסק. זהו הדבר הקרוי בפי העם טימטום־מוח. אין זו רמאות הואיל והאנשים מחרפים את נפשם למוות, אולם זהו טימטום־מוח.

אותו יחס עלינו לקבוע לגבי כל נוסחאות, שאין להן לפי שעה שום תוכן, כגון מרי אזרחי, נון־קואופריישן, אי־שקט במדינה, טירור. הרי דבר אחד, אשר ישתמשו בו, גורר אחריו דבר שני והדבר האחרון מביא בעל כרחו לחשוב את כל הסיסמאות האלו, הטובות בשביל עם היושב על אדמתו, שאין לו שאלה של כניסה אל ארצו, כמחוסרות כל ממשות. אם נסתלק מהנוסחאות המופשטות ונתחיל לדבר על הגשמתן, יתברר מיד שה"נון־קואופריישן" שלנו אינו "נון־קואופריישן", והמרי האזרחי איננו מרי אזרחי, כי הרי קודם כל עלינו לדאוג לכך שניכנס ארצה, דיננו כדין גנרל הצריך קודם כל לרכז את צבאותיו בטרם יתחיל בקרב מכריע. ואין אנו יכולים להיכנס לקרב מכריע, כל זמן שאין אנו מרוכזים בארץ ישראל. דוקא במידת הריכוז שלנו תלוי היקף מלחמתנו וכוח־תנופתה. אילו היינו מגיעים למיליונים במספרנו, היה מחייב אותנו הכלל של ultimo ratio עכשיו כשמספרנו אינו עולה על מאות אלפים, מחייבנו כלל אחר.

ואני אומר: עיקר העיקרים הוא להכניס יהודים לארץ־ישראל. זוהי אבן הבוחן הקובעת את כל מעשינו: טוב הוא כל דבר המכניס יהודים לארץ־ישראל, ורע — כל המרחיקם מארץ־ישראל. ומשום כך עומדת במרכז מלחמתנו בספר הלבן העליה. אם העם היהודי יוכיח — ואני אומר בכוונה העם היהודי — ששום כלי יוצר לא יצלח לעכב את עלייתנו ארצה, הספר הלבן יבוטל. לא המרי האזרחי, לא ה"נון־קואופריישן" הם עיקרי המלחמה הזאת, אלא העליה! עליה של 10.000 נפש בשנה הבטיחה ממשלת המנדט לערבים, כדי להרגיע את רוחם ולהוכיח להם, שרוב יהודי לא יקום בפלשתינה. אולם אם לארץ־ישראל יעלו בשנה במקום 10.000 יהודים — 30—40 אלף, בכל הדרכים, בכל התנאים, בכל האפשרויות — יופר הספר הלבן ולא ישאר זכר ממנו. אז יוכח קבל עם, שהוא אינו ניתן להתגשם. הערבים יפירו אותו והממשלה האנגלית לא תוכל לקיימו.

זוהי נקודת הכובד של מלחמתנו — העליה. כל השאר אינו אלא מסקנה הנובעת ממנה. בן־גוריון אמר היום, איני יודע אם הובן כראוי — "עד כמה שכוחותינו מספיקים, עלינו להתנהג במלחמתנו בספר הלבן כאילו היינו עם ממלכתי בארץ־ישראל". עד כמה שכוחותינו מספיקים! מכאן נובעות תוצאות גדולות להתנגדותנו לספר הלבן. שבהן המפתח לענינים.

אגע כאן בשאלה אחת, שרוצים להתעלם ממנה משום שהיא יכולה לגרום לחילוקי־דעות גדולים. אולם אני רואה משום חובה לעצמי לנגוע בה. כשאנו אומרים: אנו נלחמים בספר הלבן; כשאנו אומרים, שהמנדט של אנגליה על ארץ־ישראל עומד ויעמוד בעין — הרי אפשר לשאול: אפשר לממשלת המנדט להפר את תקנותיו אחת ואחת, והמנדט ישאר בכל זאת בידיה. ואז הוא יהפוך לרועץ לנו, כי תבוטל השליחות המיוחדת שעליה הוא נבנה. והוא ישמש אז כסות לשלטון בלבד. צרפת קרעה חבל של סוריה ומסרה אותו בידי ממלכה אחרת, אולם המנדט על סוריה, על כל סעיפיו, נשאר בידי צרפת. תקנות המנדט הנוגעות לבית הלאומי היהודי בטלות והולכות. כלום יש סיכוי לתיקווה, שהתנגדותנו תיצור מחדש את המצב שהיה קיים בטרם התחיל החיסול הזה? כלום יש תיקווה כזאת? אני

אינני מאמין באפשרות כזאת. אין כוח בעולם, שיכריח את ממשלת המנדט למלא אחרי תקנות המנדט שלדעתה אינן ניתנות להתגשם. שום ממלכה איננה יכולה להכריחה לכך, אפילו לא חבר־לאומים אחר שיהיה פחות תלוי באנגליה. משום כך עלינו לשאול את עצמנו, מה יבוא במקום תקנות אלו? מהי מטרת התנגדותנו בשעה זו? אין זו השאלה המפורסמת של המטרה הסופית. המטרה הסופית נשארת בתוקפה, כפי שהיתה תמיד בשעה שנמנענו מלדבר עליה. אפילו בשעה שהרצל כתב בתוכנית בזל "מקלט בטוח" במקום "מדינת יהודים", נשארה בתוקפה אותה המטרה הסופית שנקבעה על ידי ההיסטוריה שלנו ואשר שמה הוא — גאולה, מילה עברית, המביעה על ידי ההיסטוריה שלנו, על ידי יסורי ישראל, את נחמתנו, את תיקוותנו, את שאיפתנו לארץ־ישראל, לחיים אנושיים, לשיחרור; לתקומה; גאולה — זוהי מטרתנו הסופית.

אולם למטרה הסופית מובילות דרכים שונות. ועלינו לשאול את עצמנו: מה היא המטרה שאליה צריכים אנו לשאוף בתנאים הנוכחים כדי לרכז את המיספר הגדול ביותר של יהודים בארץ ישראל? זוהי השאלה המכריעה. אם על יסוד תקנות המנדט המתחסלות והולכות, אין אנו יכולים לרכז מכסימום של יהודים בארץ ישראל, מוכרחים אנחנו לחפש סטטוס, שיתן לנו את האפשרות של ריכוז זה, אשר יגשים את החזון הנעלה והנשגב של הגאולה. אחת היא, אם אנו רוצים בכך או לא, אם זוהי סכין בגוף חי מורכב מאנשים חיים. אם הללו אינם נמצאים באותם המקומות שמבתרים אותם, אין הארץ המבותרת גוף חי לגבינו; אז חותכת סכין החלוקה בגוף חי אחר ולא בגופנו. אל תקחו בהקפה מושגים מעמים אחרים. אם גוזרים את פולניה, הרי גוזרים את גופה החי בסכין, יען כי הפולנים יושבים בפולניה. אולם כשגוזרים את ארץ ישראל, אין הסכין גוזרת את גופנו אנו. רגילים אנו לא לפחד מפני מושגים, מפני מילים, ואפילו הקדושות בעיני האנשים. ואני אומר, שעלינו להחליף בתנאים הנוכחים את התקנות המתחסלות והולכות של המנדט. מדינה יהודית, מדינה יהודית בחלקה של ארץ־ישראל, כדי שנוכל לרכז מיספר רב של יהודים בארץ, אחרת אין התפתחות לתהליך עליית היהודים לארץ־ישראל. הוא לא היה אחר בכל התקופות, אף בדורות הקדומים ביותר. שום תהליך של שיחרור עם ומדינה, הדומים לשלנו לא התפתח בדרך אחרת. אין להעלות על הדעת, שלפתע פתאום יוכל עם לכבוש את כל המדינה כולה ולהשתלט עליה, אף־על־פי שאינו יושב על אדמתה. לא, הוא ישתלט ראשית כל רק על חלק המדינה הנמצא ברשותו. שליטה לא תיכון על מילים, על החלטות, על נימוקים; שליטה יסודה בכוח. אם יהיה לנו כוח בארץ ישראל בחלקה של המדינה, נהיה שליטים באותו החלק. ומדינה היא שליטה. היינו חוטאים לרעיון הגאולה, אילו הסתלקנו בשל רעיונות ערטילאיים, שאין להם אחיזה בחיים, מהאפשרות לאשר את קיומנו ולקיים את זכותנו בחלק של ארץ־ישראל. שליטתנו בחלקה של ארץ־ישראל, השליטה שתאפשר לנו להגדיל מיספרנו באופן חפשי, לחזק ולשכלל באופן חפשי את כוח הגנתנו, היא הקובעת, מה טוב ומה רע בשבילנו.

בקונגרס הציוני הכ"ב

(כליונם של יהודי אירופה)

(9—24/12/1946)

עלינו, על היהודים, עברה בשנות המלחמה אחת השואות הקובעות את דרכי ההיסטוריה שלנו. מיספר הקרבנות — כמעט שליש של העם היהודי כולו. יחסן של אומות העולם, בין אם הן אומות שסבלו בעצמן במלחמה הזאת ובין אם הן אומות שחגרו את כל כוחותיהם במלחמה, ניצחו ושיחררו את העולם מהמפלצת הנאצית — כאלה כן אלה יחסם אלינו כיום מעיד שהתרחש משהו לא שכיח אפילו בתולדות עמנו, ההולכות מחורבן אל חורבן ומשואה אל שואה. בכל דברי ימינו לא ניתן אישור כה איום ליתמותו של העם היהודי, המופקר בידי שונאיו האכזריים. בכל דברי ימינו לא הובלטו באופן כה טראגי חוסר המולדת וחוסר השיוויון של עם ישראל בין העמים, אשר בעטיין נוטלה מאתנו כל אפשרות להתגונן מתוך סיכויים כל שהם להצלחה.

האם חזינו מראש את האחרית הטראגית של התקופה האירופית בתולדותינו?

לא! גם אלה שתיארו את עתידנו בגלות אירופה בצבעים השחורים ביותר, לא יכלו להעלות על הדעת חיסול דמים כזה, השמדה כזאת. לכל היותר העלו על הדעת שיוגברו הגזירות של המוני היהודים, שיוצאו אלפים ורבבות יהודים, קרבנות זעזועי הדמים, מהפכות ומלחמות אזרחים, ממסגרות חייהם והם ינדדו מבוהלים ומורעבים, מנושלים ומעונים. אולם איש לא חשב, שום הוגה־דעות יהודי לא הגיע אף ברגעי יאושו למחשבה כזאת, שתיערכנה שחיטות מתוכננות, טבח של מיליוני יהודים בערים ובעיירות, ובמחנות־מוות שיוקמו במיוחד למטרה זאת. לשום עם לא היתה הזדמנות להכיר אנשים ועמים באורם הגרוע ביותר, כאשר ניתן לעם היהודי בנדודיו עקובי־הדם; ואף על פי כן אי־אפשר היה גם ליהודי להעלות על הדעת, ואפילו בחזון יאושו, כי בני אדם, ובייחוד בניו של עם, שיצאו לו מוניטין כעם של "משוררים והוגי־דעות", ירד עד לשפל המדרגה, וייהפך למיפלצת צמאת דם, הרוצחת גם ילדים וזורקתם לכבשני האש בעודם חיים.

והדבר הזה התרחש. ושנים על שנים התכוננו אל הדבר הזה, כשם שהתכוננו שנים על שנים אל המלחמה כולה. המומחים שלהם המציאו מכונות ואביזריהן, בשביל ההשמדה, הקימו בתי חרושת למוות, ותיכנו תוכניות להשמיד רבבות אנשים דבר יום ביומו בלי שהדבר יפגע בתליינים. המפלגה הנאצית חינכה והדריכה המוני אנשים, שהיו מסוגלים לרצוח יום יום אלפים ורבבות בני אדם, והם נתאמנו לענות את קרבנותיהם עינויי־מוות עד אשר יאבד להם כל רגש וכל כוח התנגדות.

היהודים היו הקרבנות הראשונים. כל היהודים, בלי הבדל — בין אם חטאו במשהו לעם־האדונים הרוצח, ובין אם נכנעו לכל מה שהוטל עליהם. עמים אחרים היו צפויים לעונש רק אם ניסו להתקומם, למגר את השלטון הזר השנוא; היהודים נחשבו כולם, בלי יוצא מן הכלל, לסכנה גדולה ביותר לשלטון הנאצי. הסכנה היתה כרוכה בעצם קיומם. זהו גורלם של היהודים תמיד, כי בקום האכזריות והרשע לשלוט בעולם, רואים הם ביהודי את השונא, שיש להשמידו מיד... אף מנעו מאתנו את הכבוד הגדול, בדו"חות שנכתבו על מחנות המוות

וקרבנותיהם, לא ניתן לנו המקום בראש, ומאות אלפים, ואולי מיליוני היהודים, שנרצחו, נזקפו על חשבון ארצות מוצאם, על חשבון האומות השליטות. עינם היתה צרה אפילו בכתר העינויים שזכינו בו...

אחת מאבני היסוד של תוכנית ההשמדה, אשר תיכננו הנאצים, היתה — להסתייע בתהליך ההשמדה בקרבנותיהם עצמם, ולהפוך את הקרבנות עצמם למענים ותליינים. בכל מקום ומקום הנהיגו הגרמנים שלטון עצמי, כביכול, ליהודים, הקימו שורה של אירגונים יהודיים, שעליהם הוטל להוציא לפועל את פקודותיהם שלהם. נוצרה אשליה, כי יש בכוחם של "זקני היהודים" הללו גם לעזור, להגן על אלה, שהם היו המייצגים אותם, כביכול. האשליות האלה של יהודים, המרומים והמוטעים, היו לעתים כה חזקות, שרבים קיימו את אשר נצטוו לעשות בפקודותיהם של הנאצים, הביאו את כל הקרבנות שנדרשו מהם, בהיותם סבורים, כי על ידי כך יצליחו להציל את הנותרים, את שארית הפליטה — עד אשר חוסלו כולם יחדיו.

אולם בקרב היהודים בפולין ובארצות אחרות התרחש הפלא הגדול וקמה תנועת מרי, אשר התפרצה בהתמרדות גלויה בגיטאות וארשה, ביאליסטוק וכדומה, ואף במחנות המוות של טריבלינקה וסוביבור. אף קודם לכן התאגדו חבורות טירור בקראקוב, בבנדין ובמקומות אחרים. קבוצות פרטיזנים התאגדו ויצאו אל היערות, ביחוד ביערות וולין ופוליסיה. בשנת 1943 נוצרה כעין חזית יהודית, שהיתה מובדלת ומנותקת מחזיתות המלחמה הגדולות, ושום מפקדת צבא לא נתנה עליה את דעתה. זאת היתה חזית של גיבורים, שנלחמו בקרב אחרון, למען הציל את נשמת עמם, כבודו, הכרת עצמו.

לא היה כל סיכוי, ואף כל תועלת ממשית, בגבורה הזאת. בהתנגדותם היו היהודים עוד יותר גלמודים ועזובים מאשר בסבלם ובמצעדם לקראת המוות. איש לא הגיש להם עזרה במרד שהכריזו. כשהיה להם צורך בנשק, היה שומה עליהם לקנותו בכספם או לייצרו במו ידיהם. רק לעתים נדירות, נדירות מאד, היו מקבלים עזרה מן העמים השכנים. ואם היה מי שטיפח בלבו את האמונה, כי הסבל מאחד, מטשטש ניגודים, מעביר קינאה ושינאה, יכול היה להיווכח על נקלה כי זוהי טעות מרה. אדרבה, הסבל האיום עוד הוסיף בדידות על בדידותם של היהודים. כאשר קם והיה המרד, והיהודים ביקשו עזרה מאיגודי המחתרת של העמים הכבושים, היתה התשובה — בפולין, למשל — קרה ואכזרית, בכנותה והיא נתנה ביטוי לבדידותו האיומה של העם היהודי בארצות גלותו. "מבינים אנו — נאמר להם ליהודים שביקשו עזרה להתמרדותם — כי אין אתם יכולים לחכות עוד; אבל שעתנו שלנו טרם הגיעה; אנו חייבים לחכות, עד שתגיע השעה, אם כי מכם נבצר לחכות; לא אשמתנו היא זאת". וכך רחצו הם בנקיון כפיהם, בשעה שלוחמי ישראל נפלו גלמודים ועזובים בחוצות הגיטאות. מעל לראשיהם התנופף ברוב המקרים דגלנו הלאומי, אשר אנו, הציונים, הנפנוהו כאן בבאזל, לפני כחמישים שנה.

כבימים מקדם על חומות ירושלים, מצדה וביתר, כן קידשו עתה גבורנו את שם ישראל בקרב חסר כל סיכויים לנצחון. אולם הפעם הרגש הרגישו גיבורינו, כי אין הם הלוחמים האחרונים, אלא הראשונים, אשר הרימו את נשקם והקריבו את חייהם הצעירים קרבן על מזבח הצלת העם, על מזבח נשמתו — נשמת האלמוות, על מזבח חירותו וגאולתו.

ויזכר נא הדבר: תותחים רעמו. פצצות התפוצצו על פני חוצות וארשה היהודית, בתים עלו באש שהמרצחים הציתו, והיהודים התגוננו ברימונים מתוצרת בית, ובנשק האבטומאטי המעט שחטפו מחיילי הנאצים. וארשה הפולנית עמדה מרחוק. היא חיה את חייה הרגילים. פולנים הצטופפו ברחובות הסמוכים לגיטו, כדי להסתכל משם במחזה, כיצד נלחמים ונופלים היהודים, וכיצד אין הגרמנים יכולים להשתלט עליהם במשך ארבעה שבועות.

חדשים עברו, ושוב עמדה וארשה אחוזת להבות. הפעם היתה זאת וארשה הפולנית. גלמודה אף היא, אך לא מיותמה כיהודים. מכל העברים היו באים אוירונים וזורקים נשק ומזון. אל היהודים לא ניסה אף אוירון אחד להבקיע לו דרך. אכן, אחרי נסיונות מועטים חדלו לבוא גם אל הפולנים. אז נשארו מיותמים גם הם, כיהודים, באותה וארשה עצמה. והם נלחמו ונפלו, עד אשר נכנעו. אף על פי כן התייחסו אליהם כאל שבויי מלחמה, בעוד אשר לוחמי הגיטו הובלו לטריבלינקי ולמיידאנק ושם מצאו את מותם האכזרי בידי התליינים הנאצים.

מארצות מערב אירופה היו יוצאות — מאז קיץ 1942 כמעט עד סוף 1944 — מדי שבוע בשבוע, ואחרי כן לעתים רחוקות יותר, רכבות מלאות יהודים, אנשים נשים וטף, אל מחנות המוות בפולין, שנעשתה בית מטבחיים ליהדות אירופה. פעם אחת ויחידה התנפלו פרטיזנים יהודים, יחד עם חבריהם הבלגים, על רכבת כזאת והצילו כמה מאות יהודים, שהובלו לתאי הגאזים שבמחנות המוות בפולין. רק רכבת אחת בבלגיה; בארצות אחרות: בצרפת, בהולנד, בהונגריה — אף לא אחת. אפילו פעם אחת לא התנפלו שם פרטיזנים על הרכבות האלה. כשפנו לפרטיזנים בצרפת בהצעה לערוך התנפלויות על רכבות מוות אלו, היתה התשובה: "חשבונות אסטראטיגיים מחייבים להתנפל על רכבות צבא בלבד". אף פצצה לא התפוצצה מעל לרכבות המוות, בשעה שפוצצו רכבות תחמושת; אף פצצה אחת לא הושלכה ממטוסי צבא על הרכבות האלו. בשלווה ובבטחון היו רכבות אלו מהלכות על פני מסילות הברזל של אירופה בהובילן יהודים, לא לעבודה בלבד, או לעינויים, לרעב ולחולי, שהיו מנת גורלם של הטראנספורטים הכלליים, אלא לתאי הגאז, שלתוכם הושלכו לכתחילה טראנספורטים שלמים, ורק אחר כך נמלכו והשמידו את הזקנים והחלשים, והשאירו לפי שעה את הצעירים והחזקים בכדי להעבידם בפרך. אם פוצץ מי שהוא את תאי הגאזים וכבשני המוות היו אלה התליינים הנאצים עצמם; הפצצות של מעצמות הברית חסו עליהם. וכאשר תבענו, בתקופה של ההשמדה של יהודי הונגריה, שיפציצו את מחנות המוות, היתה תשובתה של הרשות הצבאית העליונה: "אין הדבר הזה מעשי!". כמעט באותו פרק זמן הופצצו ונהרסו בתי חרושת למוצרי נפט בקירבת אושבינצ'ים, שבהם עבדו גם יהודים; אולם בתי־חרושת למוות שבאותה אושבינצ'ים גופה — עליהם פסחו... היו גם שאמרו לנו, כי דוקא מתוך רגשי רחמים ליהודים אינם מפציצים את המחנות הללו; שמא ייהרגו, חלילה, יהודים בשעת ההפצצה... רחמים משונים ומוזרים... אנו יודעים את הרחמים הללו הגובלים עם האכזריות הגדולה. הלא אלה השולחים לארץ־ישראל אניות מלאות יהודים, בלי לשים לב לסכנה המאיימת עליהם — המה הפושעים, ולא אלה השולחים אניות לחסום את הדרך בפני יהודים אלה, למנוע אותם מלהגיע

אל מקום מיקלטם היחיד, אל ארץ שאיפתם, בה הם מקווים למצוא להם בית. כך היה גם טורקוומאדו מעלה יהודים על המוקד מחמת רחמים גדולים עליהם, למען הצילם מאש התמיד של הגיהנום.

כל אותו הזמן, לפני שממשלת הנאצים נתנה את האות להשמדת היהודים וכל הזמן שהיתה עדיין מסתפקת בנישולם ועקירתם בלבד, בבידודם והשפלתם, וברציחת אלפים ורבבות "דרך אגב", שתק העולם הדימוקרטי. הוא אטם אזניו משמוע את המתרחש בפולין, ביוגוסלביה ובארצות אחרות. עדיין ישבו בגרמניה, נציגי ארצות-הברית, אשר בוודאי הביאו לידיעת ממשלתם, מהו המצב של היהודים. חששו כנראה, ממשלות הארצות הלוחמות מפני עמיהן, שמא יתפתו להאמין, כי המלחמה היא "מלחמת היהודים", כאשר ניסתה התעמולה הנאצית לתארה. והן שתקו. הנאצים הביאו תחילה בחשבון את החשש, שמא עלולה פעולת ההשמדה להחיש את הצטרפותן של ארצות הברית למלחמה, ועל כן ניסו להיפטר מן היהודים בדרך של הרעבה, השפלה וגירושים. שנת 1940, עד תחלת 1942, עוד היתה אפשרות ליציאתם של המוני יהודים מתחומי גרמניה וארצות כיבושה. השלטון הנאצי פעמים אף הכריז על כך. אולם ארצות ההגירה סגרו את שעריהן בפני היהודים, וממשלת המנדט ראתה לנכון לחסוך לעת אחרת אף את רשיונות העליה שעוד נותרו לפי הספר הלבן משנת 1939. כל מיני קשיים נערמו למען צמצם את מספר העולים; ממשלת המנדאט הכריזה בגלוי, כי רשיונות עליה לא יינתנו ליהודים הבאים מארצות הכיבוש הגרמני — ואיזו ארץ מן הארצות, בהן התרכזו המוני יהודים, לא היתה אז בידי הקלגסים הגרמנים?!

כאשר ברית-המועצות, ואחר כך ארצות-הברית, נצטרפו למלחמה, התחילה תקופת השמדת יהודים בהמונים. אולם מדיניות העליה של ממשלת המנדט נשארה כאשר היתה. בתשובה לעליה "הבלתי חוקית" החלה ממשלת המנדט משתמשת באמצעי דיכוי אכזריים, שהביאו לידי איבוד לדעת של מאתיים מעפילים ומעלה, אשר ירדו מצולות בפוצצם האניה "פאטריה"; לגירוש מעפילי האניה "אטלאנטיק" וכליאתם במאוריציוס, ולשואת האניה "סטרומה", שהוטבעה אחר שלא הירשו לרדת אף לילדים. דוכאה העליה "הבלתי ליגאלית". היהודים מארצות אירופה הכבושה בידי גרמניה הוסגרו לידי המפלצת הנאצית.

אכן, אי אפשר היה להוסיף להחריש ולטשטש את כל מעשי הזוועה. מתוך תאי הגאז שבמחנות המוות בקע ועלה ללא הפוגות קול הזעקה הפולח לב. אך התשובה היחידה היתה: מכתבים של השתתפות בצער; נאומים; אף החלטות של פרלמנטים והבטחות של ממשלות, כי יחפשו דרכים לעזרה. נעשו גם הסכמים בינלאומיים בדבר הקמת ועדה מיוחדת שתשקוד על הצלת יהודים; אף כונסה ועידה בבירמודה, כדי לטכס ולחפש דרכי עזרה ליהודים. אבל דרכי הצלה לא נמצאו. כל אשר הציע ועד ההצלה שלנו, כל אשר דרש, נראה בעיני הממשלות הללו, כלא מעשי, "לא בר-ביצוע"; ואמצעים אחרים ודרכים אחרות לא הוצעו במקום הצעותינו ודרישותינו אנו. רק בשנת 1944 נוסד "ועד רוזבלט", ונעשו נסיונות לפעול במקצת. אולם, הנסיונות נתקלו מיד במדיניות הספר הלבן וב"רגשי הרחמים", כביכול, ליהודים, שלא להעמידם בסכנה בשעת בריחתם. ומכל הנסיון יצא — אפס. ואנו נשארנו תלויים בכוחות עצמנו ובאמצעי עצמנו, שלא הספיקו לעשות רבות וגדולות. יכולנו להציל אלפים, בעוד שמיליונים הושמדו.

כשם שהיהודים בגיטאות לא יכלו להאמין, כי ארצות הדימוקראטיה הלוחמות מגלות אליהם יחס אדיש כזה, מסתכלות בקור רוח בתהלוכתם לקראת המוות ואינן עושות מאומה להצלתם, כן לא יכלו להאמין בזה גם היהודים במחנות העבודה והמוות. הם סבורים היו, שאנו, אחיהם, אשמים, שאיננו תובעים, איננו צועקים, איננו מעוררים. לא ידעו, שהדימוקראטיות הלוחמות פשוט אינן מוצאות "דרך" להצילם. נבצר מהם להבין את המתרחש, טחו עיניהם מראות, כי מחורבנם נהנים מיליונים שאינם יהודים, הכובשים בינתיים את מקומות עבודתם ותופסים את מקורות פרנסתם. רכושם של היהודים היה לטרף לנאצים; אבל את מקומם בחיים ובכלכלה — ירשו שכניהם. החלל שנתהווה על ידי השמדתם לא נשאר ריק. אמנם, אי שם הוגשה עזרה ליהודים; קרה גם שאנשים השליכו נפשם מנגד למען עזור ליהודים. אולם בעת ובעונה אחת נעשו על ידי כך גם היהודים טרף למעשי סחטנות; והמעטים שניצלו, אנוסים היו להסתיר את יהדותם, לבוא במסתרים, כי היתה צפוייה להם סכנת הסגרה, אם יתגלו. דרך היסורים של האנוסים המודרניים הללו, הדרך הנמשכת עד היום הזה, זה שנה ומעלה לאחר הניצחון על המפלצת הגרמנית — איננה ידועה עדיין לציבור הרחב. ופחות מזה ידועים יסוריהם של הפרטיזנים היהודים, שפעלו ושאבדו בקרב גדודי הפרטיזנים הכלליים.

...נחמה אחת ויחידה היתה אז ליהודים בשנים האיומות האלו: הם האמינו באמונה שלמה, כי כאשר יבוא הניצחון, ישאו אותם, את הנותרים לפליטה, על כפיים, על כנפי נשרים יביאו אותם לארץ ישראל ככתוב באחד החזונות המשיחיים.

והניצחון בא. וגדולה היתה השימחה אצל היהודים שנותרו לפליטה, המעטים שניצלו מן ההשמדה. אולם מיד באה האכזבה המרה, שאיש לא פילל לה. היהודים שיצאו מן המחנות ומן היערות ראו לנגד עיניהם עולם זר, עויין. בכל אשר פנו, ניתן להם להבין — אם בצורה גסה ואם בצורה עדינה וברמזים — כי להם אין מקום בתבל זו שלאחר המלחמה. וגם הממשלות היו אחוזות דאגה: האם אפשרי, אמרו, להשיב את הזכויות ליהודים ולהחזירם למצב שהיו בו לפני המלחמה? ואם גם אפשר להחזיר להם את הזכויות, כלום נוכל להחזיר להם עסקי העבודה והפרנסה, שנפלו לידי אחרים, וכל מצבם הכלכלי — היתכן? האם אפשר לבוא בריב עם מיליונים בגלל קומץ יהודים? התשובה ניתנה או נרמזה כמעט בכל הארצות. פעמים גלויה וגסה; פעמים מוצנעת ואדיבה, כביכול, אך תמיד ובכל מקום נתקבלו היהודים בעניות בצאתם ממחבואיהם וממחנותיהם, היהודי חש שהוא מיותר, כי מקומו תפוס ומקום אחר אין לו. רק בצרפת, בבלגיה ובהולאנד נמצא מקום ליהודים חוזרים ואף הוחזרו להם דירותיהם ומקורות פרנסתם.

כך מסתיימת תקופת אירופה בתולדות העם היהודי. בנחלי דם, באש וגפרית, מסתיימת תקופה זו.

בדרך עקובה מדם הלכו היהודים בתקופתם האירופית עד אשר הגיעו, לשיא התפתחותם. זעזועים פנימיים כבירים ונפתולים רבים העלו את עם ישראל באירופה לרמה של תרבות, שיש בכוחה להעפיל ולהגשים את חלום הנצח של הגאולה, אותה גאולה שאבותינו ציפו שתבוא בדרך נס.

בתקופה הזאת השתתפו היהודים לא פעם כגורם בעל ערך

בהתפתחותם של עמי אירופה, בהתפתחות חייהם הסוציאליים, התרבותיים והפוליטיים — בייחוד במאת השנים האחרונות. וקרה שהיהודים נתפסו לאמונה, כי הם כבר נעשו חלק שווה זכויות ושווה מעמד במשפחת העמים של אירופה; הם האמינו, כי עתידם קשור קשר הדוק אל עתיד העמים שבתוכם ישבו. היו זמנים שהיהודים נתפסו אף למחשבה, כי ההתמזגות השלמה והמלאה עם אותם העמים היא תעודת חייהם ותכליתם. אולם ירחי הדבש של אחווה והתבוללות לא ארכו. הגיעו שנים רעות של משטמה והתנכרות.

המשטמה וההתנכרות מצד עמי אירופה החזירו את בעלי רגש הגאון הלאומי אל עמם, שכן באירופה המזרחית לא פסקו החיים המיוחדים של המוני היהודים, וההשפעה של תרבות אירופה הביאה לידי מזיגה של יהדות ואירופיות במלוא ערכה המוסרי והתרבותי; מזיגה של הישגי המחשבה האנושית והערכים הניצחיים של התרבות העברית. נתחדשה רוחו היוצרת של העם עתיק הימים.

והנה באה המיפלצת הגרמנית הנאצית והרסה־השמידה הכל. בתמרות עשן של כבשני האש נחרצה הכליה על היהדות החדשה הזאת. עטרת המזיגה האירופית־יהודית. אך צוואה השאירה לנו יהדות זו: סיימו אתם את המיפעל הכביר והנעלה! אל תירתעו מפני שום קושי ושום מיכשול. שימו קץ לחוסר המולדת, לחיי גלות, לנדודי נצח על פני רחבי תבל; שובו והשתרשו במולדתכם העתיקה, היו לעם בן חורין בבתיכם, חבר שווה זכויות במשפחת העמים — ולא תבוא עוד שואה כזאת על היהודים.

את הצוואה הקדושה הזאת מלא נמלא, ויהיו קרבנותינו כאשר יהיו!

2. בסיים הפולני

(מן המבוא)

...זה מזמן רציתי להוציא לאור בתרגום עברי את נאומי בסיים הפולני. מטרה מיוחדת היתה לי בזה. איני יכול להיזכר כרגע, מי היה הממציא את המושג "סיים ציוניזם". צירוף של שתי המילים האלה נעשה בכוונה, כדי להוכיח "שציוניזם" זה, שיש לו קשר עם הסיים, פסול הוא, משפיל את הציונות ומעלה עליה את הסיים. לשון אחרת: ציוני שנבחר לסיים מקריב את ציונותו על מזבח פעולתו בסיים. שהרי חובתו להקדיש כוחותיו לציונות, הדורשת את כל האדם, את כל מרצו, כושר הקרבתו וכשרונותיו, ואלו הוא מתמסר לסיים הפולני. משמע, שהציונות שלו לקויה, מוזנחת, משום שאת כל אונו מקדיש הוא לסיים הפולני. עבודה זרה ממש.

זוכר אני שמושג זה "סיים־ציוניזם" נוצר בארץ ישראל. אם זכרוני אינו מטעה אותי, נתפרסם מאמר בשם זה ב"הפועל הצעיר". איני זוכר את תוכנו, אבל נפגעתי בו, כנראה, פגיעה חזקה. זמן רב ביקשתי להוכיח, עד כמה טעה המחבר, שעבודתי בסיים לא היתה קשורה בציונות ובפעולות למענה. והנה זכיתי, והאפשרות להוכיח זאת ניתנה לי לעת זקנתי, כשאני מכנס את מאמרי, את כל רכושי הרוחני. נאספו איפוא בספר מיוחד, בעל שני חלקים, נאומי בסיים הפולני, בקונגרסים ובוועידות הציוניים. משום כך קראתי לספר בשם: "כלפי פנים וכלפי חוץ"*. רצוני להדגיש שרוח אחת ושאיפה אחת לשני חלקי הספר. רוח המאבק על תחייתו של העם היהודי וגאולתו בארצו שלו. איש לא יבין את ציונותי, אם לא ידע, מה היתה פעולתי בסיים הפולני, וכן יקבל רושם מוזר מנאומי בסיים, אם לא ישים לב, ש צ י ו נ י היה הנואם.

...משהגיע הרצל למשבר אוגנדה, נתבררה לו האמת, שלא עמד עליה בראשית דרכו. תהליכי התגשמותה של הציונות בשלבים שלבים, מחייבים אותה להגן על אינטרסי־הגולה למקומותיה, לפתוח במאבק לא רק לשיוויון אזרחי, אלא גם להכרת היהודים כעם אחיד בעולם כולו, כעם בעל צרכים מקומות מושבותיו. רק סיפוקם של צרכים אלה יציל את העם מהתבוללות וטמיעה ויעורר את הכוחות הדרושים, לשם השגת מטרתו העיקרית, שהיא שיבתו למולדתו הקדומה וחידוש חייו כעם חופשי היושב בארצו וחולש על גורלו, כמוהו ככל העמים.

הפקרת הגולה בידי מתבוללים חילוניים או דתיים ואפילו בידי "גבאים", שתדלנים ו"מושיעים" מקרב בעלי הון והשפעה למיניהם, היתה מביאה את המוני העם לידי ירידה איומה, היתה מרחיקה אותם מהציונות, שאינה דואגת לחיי יום־יום שלהם ומבטיחה להם רק חיי "עולם הבא" בארץ ישראל.

הרצל ניתקל בצידה האחד של בעיה זו עוד בראשית דרכו. משׁשאלוהו מה יחסם של העם וראשיו ומנהיגיו להצעתו ופעולתו, הבין, שתשובתו לא תספק את שליטי העולם ולכן קרא לציונים: "לכו וכיבשו את הקהילות". פירושה של סיסמה זו היה: על הציונים להיות נציגי העם, בעלי זכות לדבר בשמו. בציונות בלבד אי אפשר לרכוש זכות זו. אפשר בשמה לקבל תרומות־כסף, אפשר להפיץ שקלים, מניות, אגרות־חוב, להקים מוסדות, שיתחבבו על ההמונים, אפשר להגדיל את מיספר חברי ההסתדרות ולהגביר השפעתם של הקונגרסים הציוניים וגם לפתוח בבנין הארץ ובמדיניות יהודית. אך כל הדברים האלה עדיין אינם מעניקים זכות לדבר בשם כל העם היהודי המאורגן בקהילות, הבוחרות הנהלותיהן וראשיהן מתוך דאגה לגורלה של הגולה. בחירות — והן המאבק לסיפוק צרכיהם של היהודים ועל הזכות לחיות חיים לאומיים בתנאי גולה בשמו של העם הדורש פדותו וגאולתו.

בדרך זו הגיע חלק מהציונים לידי ההכרה, שעליהם לנהל מדיניות יהודית בגולה ולא להפקירה למתנגדי הציונות. ודבר זה נחוץ לא רק מן הבחינה הזאת. הוא הכרחי גם מבחינה רעיונית.

הציונות כתנועה עממית קוראת למהפיכה יסודית בחייו של העם היהודי לתפוצותיו. מהפיכה זו — ביטויה הוא שיבת ציון והתקבצות המוני העם בה, בניין גשמות הארץ והקמת מדינה בה, אשר תשלוט בגורלו של העם ותבליט את אחידותו בכל קולקטיביים, תרבותיים, כלכליים וסוציאליים מיוחדים בכל

* י. גרינבוים, נאומים בסיים הפולני.

העולם ואת רצונו לחיות בכל מקום בעולם כחטיבה לאומית מוכרת ובעלת זכויות שוות לאזרחי מדינות מושבותיו וכן זכויות של מיעוט לאומי לשם סיפוק צרכיו הדתיים, התרבותיים והסוציאליים ואף הלאומיים, שמקורם באחידות העם ובשאיפה להבטיח התפתחות מדינתו כמרכזו הלאומי.

על בעיותינו במדינת פולין

הצהרה בוויכוח על דו"ח של נשיא המיניסטרים

(24 בפברואר 1919)

המארשאלק: רשות־הדיבור לציר גרינבוים (קולות: היהודי השלישי. לא ניתן לדבר. שאון.) המארשאלק מצלצל ואומר: בבקשה מכם אדונים לשמוע בשקט את דברי הציר. (צירים רבים עוזבים את האולם).

הציר גרינבוים: סיים נעלה! בזמן הקצר שהועמד לרשותי אין ביכולתי לדון בכל הבעיות היהודיות שרציתי לעמוד עליהן. נאלץ אני להסתפק בקריאת הצהרה בשם הצירים הלאומיים היהודים.

(קורא) אנו מקבלים בשימחה רבה את תקומתה של המדינה הפולנית המאוחדת והבלתי תלויה ששבה לתחיה. מאורע היסטורי זה חג הוא לצדק העולמי, שלא פסק אורו, חג נצחון נהדר.

כאזרחי המדינה הפולנית השווים בזכויות ובחובות שואפים אנו לעמול בכל כוחותינו למען שיקומה של פולין חופשית, אדירה ומאושרת שישלוט בה הצדק, שקיומה ושיגשוגה יהיו מושתתים על שלטונו של העם, על הצדק הסוציאלי ושיוויון זכויות למעשה לכל אזרחיה ועל הכרת המיעוט היהודי הלאומי והזכויות המגיעות לו.

אנו דורשים לא רק מתן זכויות שוות להלכה, אלא בעיקרו של דבר להגשמתן הנאמנה למעשה בכל תחומי החיים הציבוריים, הכלכליים והמדיניים. שומעים אנו מפי נציגי הממשלה והמפלגות הבטחות חגיגיות שיוענק שיוויון זכויות, כאילו דבר זה הוא בבחינת בעיה. הלא בפולין הקונגרסאית אנו נהנים משוויון זכויות זה יותר מחמישים שנה, ורק עריצות הצארים — כך נהגו לקבוע — צימצמה והגבילה את זכויותינו, בשעה שבכיבושים האוסטרי והפרוסי נהנו היהודים זה מזמן מזכויות שוות. אין אנו רוצים להאמין אף רגע, שמישהו בפולין מטיל ספק בזכותנו לשוויון מלא.

אולם, לצערנו הרב נאלצים אנו לקבוע, שעוד רחוקים אנו משוויון אמת בזכויות. שעות התחיה הקדושות של פולין קשות הן לנו, ליהודים, פי כמה מאלה שעברו עלינו בזמן האחרון. פרצו נגדו פרעות, שלא האמינו באפשרותן עד הימים האלה. אין ברצוננו לנצל רגע זה, כדי להרחיב בתיאור שערוריות הדמים הנבזות. אולם גבר כאבנו בימי אסון אלה, שכן לא נשמע בציבור הפולני קול מחאה נמרץ ותקיף נגד התפרעות מתועבת זו. הרינו קובעים שהממשלות לא השתמשו בכוחות שעמדו לרשותן, כדי לדכא התפרצויות אלו נגד חייהם ורכושם של אזרחים, ולא זו בלבד: הן לא דאגו לתפוס את הפושעים ולהענישם. (שאון קולות: לא נכון!) בידי תעודות. הן מצויות גם בידי ראש המדינה. אם אין הן ידועות לכם, רבותי הצירים, מוכן אני להראותן לכם. (קולות: הן בוודאי מזויפות. גם בידינו תעודות). הואילו להראות לנו תעודותיכם ואנו נראה את אלה שברשותנו. מובטחני שגם עליכם יעשו רושם רב.

הריני קובע שהממשלות לא השתמשו בכוחות המדינה. נשיא המיניסטרים מוראצ'בסקי אמר לנו, שיתן הוראה לנהל חקירה בדבר הפרעות בקילץ, אך היא עדיין לא התחילה. (קורא) עד היום משתולל במדינה טרור נגד היהודים, הנעזר על־ידי התפרעות חיילים שאין מרסנים אותם. קונטריבוציות, מצודים, החרמות...

החרמות ברובעי היהודים בלבד, ביטול זכויות קיימות בערי גאליציה המערבית, הרחקת פקידים ופועלים יהודים מעבודתם, התעללות בנוסעים יהודים ברכבות ובתחנות מסילות־הברזל, גזילות, הריגות, כפי שנהוג עדיין בלאפי. יהודים עוברים ושבים ברחוב פז'יאזד בוורשה, מקום מושב הממשלה, נסחבים לקסרקטינים, מכים אותם, מבזים אותם ואונסים לעבודה. הנה פרטים מן העוולות הנגרמות לנו ושעדיין נמשכות. שר הפנים נזף באשמים בחוזר מיוחד, אולם ההתקפות אינן פוסקות. המשרדים אינם מצייתים לפקודות.

דרישותינו הן בראש ובראשונה, שלא ינהגו לגבי האוכלוסיה היהודית לפי הוראות מיוחדות, תביעתנו שיושלטו ביחס אליה נורמות אשר כל הממשלות המתורבתות נוקטות למעשה. תביעותינו שהממשלה, אשר תעמוד מעתה תחת החוק של הסיים המכונן הנעלה, לא תנהג קלות־ראש באמצעים העשויים סוף סוף לסלק את העוול האדמיניסטראטיבי, המדיני והכלכלי. חובתה לרסן בתוקף את התפרצויות הכנופיות, שעזותם גברה כל כך.

סיים נעלה! אנו, היהודים, מהווים בפולין מיעוט לאומי. על אף כל הרדיפות שמרנו עד עכשיו על ייחודנו הלאומי. בימים של תחיית העמים המדוכאים מעלים גם אנו היהודים את תביעותינו לחיים עצמאיים, שלא עבר זמנם. (שאון. קולות: לפלשתינה!) הדימוקראטיות הגדולות שבמערב, אשר ניגשו להקמת בנין חדש בעולם, על יסוד הגדרה עצמית, קבעו את קיומנו כעם תוך הכרת זכותנו שלא נתיישנה לפלשתינה. (קולות: סעו לפלשתינה!) על־ידי כך הכירו בנו כעם חי, שיש לנהוג בו לפי כל הנורמות הנהוגות לגבי עמים חיים ובעלי רצון לחיות. במדינות שקמו לתחיה, וכך גם בפולין, יש מקום ללאומים שונים לצדו של העם השולט. אחידות וריבונות מלאה של מדינת פולין בשבילנו מושכל ראשון שאין לערער עליו. כמיעוט לאומי דורשים אנו זכות לקיום עצמי, כלומר לאוטונומיה במידה ובגבולות שייקבעו. יובטח מישטר פנימי של יהדות פולין, המושתת על שלטון עצמי של הקהילות, על אפשרות של פעולה רחבה בענייני היהודים, על זכות לנהל בעצמנו את חינוך ילדינו, כמובן, תחת פיקוחם העליון של שלטונות המדינה.

בטוחים אנו בטחון שאין לערערו, כי רק בדרך זו אפשר לפתור פתרון צדק את בעיית היהודים בפולין. אנו קוראים לכם, איפוא, רבותינו הצירים: אל תדחו שלושה מיליונים אזרחים מהשתתפות בעבודת הבניין של מדינת פולין. העניקו לנו תנאי חיים כאלה, שכל יהודי פולני יוכל להכריז בגאון קבל כל העולם: הריני אזרח פולין ושום דבר הנוגע למדינת פולין אינו זר לי.

על מנוחת יום ראשון

הנאום בישיבה מ־20 בנובמבר 1919

סיים נעלה!

חושבני כי הבית הרם אינו מתפלא, שאנו מגינים על ענייננו במרץ רב כזה. כמדומה, שהצירים המכירים את חיי היהודים בפולין הקונגרסאית ובגאליציה מבינים היטב את גודל חשי־בותה של בעיה זו בשביל יהודי פולין ומה תהיינה התוצאות של החוק המוצע — המהפכניות, הייתי אומר, בחייהם. כאן המציאו נימוק אופייני מאוד: אין אנו מאלצים את היהודים לחלל שבתות שלהם — אמרו. פירושו של דבר: יכולים היהו־דים להמשיך בשמירת השבת שלהם, אנו מאלצים אותם רק שלא יעבדו ביום א׳. זה באמת צודק ואף הגיוני ... הם מתארים, כנראה, את האונס בפשטות: תופסים את היהודי

הממשלה. איני יודע, איך מצליח כך להעלות שאיפה זו בקנה אחד עם הסוציאליזם. ממחנה זה לא פעם הודו, שאמנם רצויה התבוללות היהודים, אבל בדרך הטבע, ללא אונס. אולם אצלנו, מייד עם תקומת מדינת פולין מתחילים להשתמש באונס מכ־איב מאוד. באונס שיש בו כדי הרס חיי היהודים.

אדונים! הציר פֶּרל אמר כאן שהאגודות המקצועיות של הפועלים היהודים אינם קשורים כלל בשבת וכאשר יאנסו אותם לעבוד בשבת ולחללה, הם לא ירגישו כלל שיגרם להם עוול בכך. לא נכון הדבר. הציר שיפר כבר הוכיח זאת. ותעיד על כך העובדה, שבכל מקום שמצויים בו, ולו רק בכוח האי־נרציה, חיי־מסורת יהודיים, לא יכלו הפועלים לנתק את קשרם עם כוח האינרציה הזאת, עם הסביבה. והרי הדבר פשוט וברור. איך יוכל הפועל, החי בסביבת היהודים לעבוד

יצחק גרינבוים בסיים הפולני

בעורפו ואומרים לו: "עבוד, יהודי, בשבת!". ודאי, האונס לא יהיה בצורה זו, אלא בצורת חוק, ואונס ע״י חוק גרוע הוא בהרבה. כשהממלכה קובעת בשביל אזרחיה חוקים המאלצים אותם לחלל קודשיהם, הריהי משתמשת באונס. כשהממלכה משתמשת באונס כזה, הריהי, באמת, כאילו תופסת את האזרח שלה בעורפו ומצווה שיחלל קודשיו. אם לא יחלוק אדם על ההגיון והשכל הישר, לא יאמר בוודאי שאין זה אונס המביא את היהודי לחילול השבת, וכי אין זו התנקשות בחופש מצפונו.

הרוצה להטמיע באונס, בכוח החוק, רצונו לעקור את כל התכונות המיוחדות של היהודים בכוחה של הממלכה, בעזרת

בשבת ולנוח ביום א׳? מה יעשה ביום מנוחה זה? הוא לא ימצא את מקומו. מה שאתם מספרים על יום א׳ כעל יום מנוחה, כל זה מתרחש בסביבה היהודית ביום שבת, שהוא יום המנוחה שלה. כשאתם מדברים על אסיפות סוציאליסטיות, על מיטינגים וכיוצא בזה, כל זה מתרחש לפי טבע הדברים, בכוח האינרציה, בכוח מנהגים והרגלים, בכוח צורות החיים הקבועות — בשבת. ואתם באים להרוס את חיי הפועלים היהודים, לבטל את פעולות התרבות של המיפלגות היהודיות הסוציאליסטיות, של האגודות המיקצועיות, העושות בשבת פעולות אלה, כשם שאתם עושים זאת ביום א׳.

אדונים! אך תמימות היא לחשוב, שרק שמירת השבת

גורמת להתבדלותה של תנועת הפועלים היהודים. חושבני, שאין תמימים כאלה.

דובר כאן על מישאל־עם. והרי זה דבר אופייני: כשמדברים על מישאל־העם אנו מוסרים לעצמנו דין־וחשבון — כי צריך ליצור תנאים שלא יהיה בהם כדי לדחות איש, אלא כדי לקרבו לרפובליקה הפולנית, אם נשליט כאן, ברפובליקה, דינים וצורות משפטיות השוללות מהיהודים זכויות שהם נהנו מהן עד עכשיו, — מה יהיה הרושם שיעשה הדבר על המוני היהודים בארצות הספר המיזרחי, ששם הם מגיעים לאחוז ניכר? הלא ישפיעו הם על תוצאות מישאלי־העם, שאומרים אנו לערוך שם.

דומני, כשעומדים להחליט על חוק, חובתו של המחוקק המכבד את עצמו לשאול את עצמו בראש וראשונה, מה תהיינה תוצאותיו? לדעתי, לא יביא החוק המוצע את התוצאות שאליהן אתם שואפים. אדרבא, התוצאות תהיינה הפוכות מהרצויות.

עד עכשיו נהנו היהודים בתחומה של פולין כולה מהזכות לנוח בשבת ולעבוד ביום א׳. כך נוהגים גם היום. אם נאשר את החוק, כפי שהוא מוצע ע״י הוועדה, הרי שוללים אנו מהאוכלוסיה היהודית זכות קיימת וגורמים לה עוול. מתעוררת השאלה, מה מכאיב יהיה תהליך־ההסתגלות, מה נרוויח מהסתגלות זו, ולשם מה, לאמיתו של דבר, עלינו לעשות זאת? לשם פיקוח? הייתי מבין זאת, אילו היו לנו מיפעלים משותפים, אילו בסדנות הקטנות של היהודים היו עובדים גם פועלים נוצרים, אילו לא היתה קיימת שום מחיצה בתחום הכלכלי־החברתי בין יהודים ונוצרים, — או אז היה הפיקוח קשה באמת. והרי אצלנו אין המצב כך. הלא הפיקוח אינו קשה כלל וכלל. אף־על־פי שמתחשבים בשוני זה, אע״פ שהיהודים משתמשים בזכותם לעבוד ביום א׳, אין איש מנסה ליהנות ממצב זה. אף מיפעל נוצרי אחד, המעסיק פועלים נוצרים, אינו לובש איצטלה של פירמה יהודית, כדי לעבוד ביום א׳. אין פירמה יהודית בימינו נהנית מזכויות יתר גדולות כל כך בפולין (צחוק), שיימצא בעל פירמה נוצרית, אשר יסתתר תחת מסווה של מיפעל יהודי.

אם נקבל את החוק המוצע תהיינה תוצאותיו כאלה. היהודים יהיו נאלצים להסתגל. איך יקום הדבר? תמיד היו החיים מתקנים את החוקים ושינו אותם. החיים חזקים מהחוקים (צחוק). חלק מסויים מבינינו חי באימפריה הרוסית והוא יודע, שאלמלא אותם תיקונים, שהוכנסו ע״י החיים, הרי במיקרים לא מעטים היו החיים בלתי אפשריים. החיים הם שתיקנו את החוקים בדרך שנמצאה להם. אם אנו נקבל חוקים כאלה הנוגדים את החיים, יונהגו בהם תיקונים ע״י החיים עצמם. אולם אין לשנות מצב זה ע״י עונש ולחץ. אם אתם מסכימים לכך מלכתחילה ומשליטים חוקים, הגורמים עוול למיליונים, הרי מובן שמיליונים אלה יגנו על עצמם ולא ייכנעו בקלות, כפי שאתם מתארים לעצמכם. מלבד ההגנה המדינית־הציבורית קיימת עוד הגנה יומיומית, נוהג של בני־אדם לעמוד על פרנסתם, ואפשר שהגנה עצמית זו תהיה היעילה ביותר ואולי גם מזיקה ביותר לממלכה. המחוקק חייב להתחשב בתוצאות כאלו ולהימנע מהשלטת חוקים המאלצים להשתמש בתיקונים שעמדנו עליהם.

יש לי הרושם, שאי אפשר לשכנע אתכם. רק נסיון החיים ילמדכם. הריני בטוח שחוק זה לא יחזיק מעמד, לא משום שתשנו אותו. הוא לא יתקיים, יודעים אתם מדוע? אתם אומרים: משום שאין בו פגיעה בחופש המצפון; נדמה לכם, שהוא אינו גורם רעות, ואלו אנו נעמיד את הדגש על אשר השמטתם, כי יודעים אנו מה הכוונה.

הכוונה היא להתיש את כוח ההתחרות של היהודים במיסחר ובמלאכה. הנה אומרים, שאם נכון הדבר שאין לחץ שיכריח את היהודים לעבוד בשבת והם יוסיפו לנוח בו, לא יעבדו שני ימים בכל שבוע. כיוון שבמיסחר ובמלאכה ינוחו הנוצרים מעבודה רק יום אחד בשבוע — יחלש כוח־ההתחרות של היהודים במיסחר ובמלאכה.

אפשר יהיה בקלות ובמהירות גדולה יותר להפעיל עד סופו את תהליך הפולוניזאציה של המיסחר, המלאכה בערים וכדומה. רצונם להחיש תהליך זה בעזרת המכונה הממלכתית, שרק עכשיו הוקמה, רצונכם להגביר תנועותיה של מכונה זו ולהגביר את קצב התהליך. ואני מצטער, שלא נמצא לי בימין ולא במרכז אפילו כלכלן אחד שיאמר לכם, כי מבחינה ממלכתית אסור להחיש תהליכים מעין אלה. מה שאיפתכם האמיתית? לפולוניזציה של המיסחר. מה שנוגע למישרדי המיניסטרים, הלא אין אתם מאמינים בדברי עצמכם, שהם מלאים יהודים, ובוודאי לא תחשדו שאינם שותפים לרצונכם. ובכן, מה הסיבה שאינם מוציאים אל הפועל את ה״הלאמה״? הרי זה משום אי יכולתם. אחוז היהודים במסחר הוא עדיין 80—85. אפשר לבכות ולהצטער על מצב זה, אולם הממשלה נאלצת להתחשב בו, משום שהיא מוכרחה לפעול. שום תורה לא תעזור, כשצריך לעבוד במנגנון המיסחרי הקיים. מנגנון אחר לא הוקם עדיין, ואין ברירה אלא להשתמש בזה הקיים. אם ברצונכם להחיש את התהליך, אל תעשו זאת בעזרת המכונה הממלכתית, משום שהיא תיתקל בחלל ריק ותתפוצץ.

אתם חושבים, אדונים, שכל הנימוקים אין ביסודם חשבון מישפטי וממלכתי. התאמצתי להשתמש בנימוקים ממלכתיים ומישפטיים. ועל כך אתם עונים בצעקות, אולם מוכרח אני להשמיע את דברי, להזהירכם.

אדונים, עוד היום, בעוד רגע תקבלו ברוב מכריע — שהרי השמאל יצביע יחד עם הימין — חוק שיגרום עוול, חוק הפוגע בחופש מצפונם של היהודים, חוק שיתיש את כוח־ההתחרות שלהם, — ותביאו נזק כביר לממלכה הפולנית. אולם היו בטוחים, אדונים: היהודים הם עם עתיק־יומין, הוא הוסיף להתקיים על אף גזירות כאלו. הוא יבלה גם חוק כזה. לא תוכלו לנו!

כרוז המועצה הלאומית הזמנית.

משהוגשה לסיים הצעת־חוק בדבר מנוחת יום א׳ פורסם ע״י המועצה הלאומית הזמנית כרוז ליהודי פולין.

והנה הכרוז שכתבתי, והוא אושר בישיבת הנשיאות של המועצה הלאומית הזמנית:

יהודים!

לסיים הוגשה הצעת־חוק בדבר זמן העבודה ויום המנוחה במיפעלי התעשיה והמיסחר לסוגיהם, בבתי־מלאכה ואף במשרדים ציבוריים. הצעת־חוק זו עובדה ע״י הוועדה להגנת

העבודה וביסודה הונח הצוו [של הממשלה הזמנית] המחייב כעת בארץ.

...לפי ההצעה תונהג בארץ מנוחת יום א' מוחלטת. תיאסר העבודה ביום זה בכל המוסדות והמפעלים, בכל בתי-המלאכה ומישרדי הציבור, ללא יוצא מן הכלל. אף מישרדי הקהילה היהודית והרבנות, ההסתדרויות היהודיות הציבוריות ומוסדות החסד ייסגרו ביום א' בשבוע. מטעמים סוציאליים וגם דתיים — כך נאמר בסעיף העשירי של הצעק-החוק — חייבים הכול, ללא הבדל אמונה, לנוח ביום א' בשבוע. משמע, איפוא, שמטעמים דתיים מותר לחלל את דתו של הזולת.

גדולה מאוד הסכנה המאיימת עלינו, אם אמנם תתקבל הצעת-חוק זו בסיים ותהיה לחוק. המוני היהודים העובדים, הנחים בשבת ובחגי היהודים, יועמדו בתנאים שיאלצום או לנוח שני ימים בשבוע, או לעבור על אחת המצוות הקדושות של הדת, לבטל אחת מצורות-החיים שנודעת לה חשיבות לאומית [ובסופו של דבר] להחריב את כל מיבנה החיים היהודיים. במיקרה הראשון יוחלשו יהודי פולין עד מאוד מבחינה כלכלית, יישבר כוח-ההתחרות שלהם, ואלפים ורבבות יישבר מטה-לחמם. רגלי היהודים יידחקו מן המיסחר ויידלדלו מקורות פרנסתם. בין כך וכך הם נסתמים והולכים.

זה מזמן נלחמים אנו כאן בפולין בעד זכותנו לנוח בשבת ובימי חגינו. זה מזמן נאבקים אנו עם הנסיונות להרוס את קיומנו מבחינה כלכלית ורוחנית. עוד בימי שלטון רוסיה עמדנו נגד נסיונות כאלה. כבר אז ניכר היה, בייחוד אצלנו בפולין, שהמטרה היא החורבן. עכשיו אין מסתירים כלל מטרה זו. בשביל רבים הצעת-החוק הנדונה אינה אלא חוליה בשרשרת ארוכה של אמצעי נישול וחרם, המכוונים בעיקרו של דבר נגד המיסחר והתעשיה שלנו.

אומרים לנו: היו כמונו, הסתגלו לרוב ולא תסבלו. אולם אין זכות לממלכה לאלצנו להתכחש למנהגינו ולצורת חיינו, מחובת הממלכה לנהוג בהם כבוד, אם היא מתחשבת בעיקרי חופש-המצפון, בייחודם של חיי המיעוטים הנמצאים בה. שקר הדבר, שההתחשבות בייחוד זה תחתור תחת אשיות החוק בדבר יום המנוחה. אין זה אלא תירוץ בעלמא. אפשר לסדר את הפיקוח כך שהפועלים לא יסבלו ולא יעברו על החוק. הלא הפועלים מאורגנים די צורכם ובכוחם למנוע את העבדתם גם בשבת וגם ביום א' בשבוע משום שהיהודים נוהגים לנוח מעבודה בשבת. ואלו בנוגע ליהודים שומרי שבת, פחד זה אינו אלא פחד-שווא.

הצירים שלנו עומדים על המישמר ונאבקים בסיים. כבר פתחו בשיחות עם המיפלגות. הם דורשים, שיכירו בזכותם של היהודים לנוח בשבת ובחגים ולעבוד ביום א' בשבוע ובחגאות הקאתולים, בתוך הדירות. שיהיו זכאים לפתוח חנויותיהם ומחסניהם לחמש שעות באותם הימים, בהם אסורה העבודה, אם חנויותיהם סגורות בשבת. אין סיכויים רבים, שהשיחות יוכתרו בהצלחה. הציבור היהודי, הסוחרים, בעלי-המלאכה, הפועלים, כל אלה המבינים את חשיבותה של השאלה, כל אלה חובתם לבוא לעזרתנו, לדרוש שתוכר זכותנו ליום מנוחה שלנו. יישלחו מכל המקומות מיברקים של אגודות, קהילות וחברות למארשאלק הסיים וכן לוועדות להגנת העבודה ולמיסחר ותעשיה. את ההעתקים יש לשלוח אלינו. אל יטילו עלינו אונס בלתי צודק כזה, אל יהרסו את מעמדנו הכלכלי. הרי גזירה זו פוגעת בעקרון חופש המצפון, בזכותנו לייחוד חיינו, בהסכם בדבר זכויות המיעוטים, שכבר אושר והוא קובע בסעיף אחד עשר שאסור לאלצנו לעבוד בשבת.

יהודים שימרו על האינטרסים החיוניים שלכם! אל תאחרו את המועד!

המועצה הלאומית-היהודית הזמנית בפולין.

וארשה י"ט לאוקטובר 1919

הציבור היהודי נענה לקריאתנו. הקהילות, הרבנים והאיגודים המיקצועיים שלחו מברקים, אסיפות פועלים קיבלו החלטות-מחאה. אולם כל התביעות והמחאות לא זכו לתשומת-לב לא מצד המיפלגות ולא מצד הממשלה.

לשווא היו כל הנאומים והנימוקים: הסיים כולו הצביע בעד הצעת-החוק ודחה את התיקונים שהוצעו בשם המועצה הלאומית היהודית הזמנית. הלחץ האנטישמי היה חריף עד כדי כך, שאיש לא העיז להשמיע מלה אחת לטובת תיקוני הפשרה של היהודים.

לאחר אישור החוק נתפרסם, בחתימת צירי כל הסיעות היהודיות, לפי הצעת י' גרינבוים הכרוז הבא:

יהודים!

הסיים אישר סופית את הצעת-החוק בדבר זמני-העבודה בתעשיה ובמיסחר. יום הראשון בשבוע והחגים הנוצריים נקבעו כימי מנוחה מחייבים לכל תושבי הריפובליקה. התיקונים שלנו נדחו כולם ע"י צירי הסיים נגד קולותינו אנו.

צירי הסיים אטמו אוזניהם שלא לשמוע, ועצמו עיניהם שלא לראות. המומי האנטישמיות והשאיפה להחליש את היהודים מבחינה כלכלית, כדי להקל את דחיקת רגליהם מעמדותיהם הכלכליות ומהארץ, לא רצו להתחשב בשום דבר, בשום נימוק ונסיבה. הטירור האנטישמי היה חזק עד כדי כך, שלא נמצא בסיים אף איש אחד — פרט לנבחרי היהודים — שהעז להגן על דרישותיהם הצודקות של היהודים.

אולם נמצא בוגד, אדם שזה מזמן אין לו שום שייכות לאיזה עניין יהודי, שהעז להתנגד בגלוי לתיקונינו. עשה זאת חבר פפ"ס היהודי פרל, שנאומו השפיע לרעה על הסיים. אם יהודי מתנגד לדרישות היהודים, הרי הבלתי-יהודים על אחת כמה וכמה לא יסתכנו למענן.

גם יהודי גאליציה המיזרחית, היושבים בסיים משום שלא נתקיימו בחירות באזורי הבחירה שלהם, לא חסר להם עוז-הרוח לבגידה, להושטת ידם לגזירה שתיגזר על יהודי פולין.

זכות השבת שלנו עלולה להיבטל. רוצים לאנוס אותנו שנימנע ממנוחת השבת, לשבור את צורות חיינו, לפגוע במצפוננו הדתי. את כושר התנגדותנו רוצים לשבור, להתיש את כוח-הסבל שלנו. מטרתם היא פולוניזאציה של הערים, רוצים הם לגזול מידינו את המיסחר ואת המלאכה. כל זאת מקווים הם להשיג בעזרת החוק החדש. מזלזלים הם ביסודות דתנו, בייחודנו הלאומי, בכוח התנגדותנו. הללו מתיימרים שכשם שנתעלמו מדברי הצירים שלנו, כך יתכחשו לרצונו של העם היהודי, לדבקותו בתורה ובצורות חיינו, שנתקדשו ע"י סבל של שנות אלפיים.

יהודים!

בטוחים אנו שהחיים יוכיחו תוך זמן קצר, שחשבונותיהם בשקר יסודם. לא הטלנו אף לרגע ספק בדבר ואין אנו מפקפקים גם כעת שעמנו יוכיח, שלא המצאנו — אנו הצירים היהודים — את דרישותינו, שכל היהודים אתנו הם במאבק על מנוחת השבת, על הייחוד הלאומי שלנו. הפסדנו בסיים, אבל אין זאת אומרת שגם בחיים הפסדנו. נמשיך במאבקנו ובכל כוחותינו נגן על ייחודנו הלאומי ועל קודשי עמנו. אפשר לשבור אותנו אבל לא להכניע.

יהודים!

עוד מעט ויוצא החוק לפועל. הוא ייתקל במציאות האמיתית, בעקשנותנו בת שנות אלפיים, במסירות־הנפש שלנו, באמונתנו בצדק.

חתומים: י. גרינבוים. הרב הלפרן, מ.א. הרטגלס, ס. הירשהורן, ד״ר ש. וויינציהר, ד״ר י. טהאן, א.ד. נומברג,, ה. פרבשטיין, הרב פרלמוטר. (ד״ר רוזנבלט נעדר מווארשה ולכן חסרה חתימתו.)

וארשה, חנוכה תר״פ, דצמבר 1919.

נחתם המאבק בסיים

העבודה ביום א׳ במישרדי הקהילה והרבנות, בלשכות החברות הציבוריות וכן בסדנותיהם של בעלי־המלאכה היהודים — לא נפסקה. עבר זמן מה והממשלה השלימה עם המצב הזה מתוך שתיקה, אף על פי שהסיים דחה תיקון כזה שהצענו לחוק. הפיקות נתרכז במאמצים להטיל את כל כובד החוק על המיסחר והחנויות. מייד הורגשה השפעת המציאות היומיומית. המיסחר הזעיר הגן על פרנסתו באמצעים הרגילים, כפי שניבאתי. ברם — נתגלה — שהמיסחר הבינוני והגדול לא נפגע כל כך. במשך שנים אחדות שלטה בפולין אינפלאציה שגברה והלכה עד שהפכה להיות דוהרת. המארק שהונהג ע״י שלטונות הכיבוש הגרמני, לא הוצא מן השוק אלא בימי ממשלתו של ולאדיסלאב גראבסקי. הוא הנהיג מטבע חדש פולני והגדיל את המיסים, שהכבידו בייחוד על העיר ועל היהודים שבה. רק אז פרץ משבר ונפגע קשה המיסחר הזעיר היהודי. עד המשבר לא קשה היה לסגור חנויות שני ימים בשבוע ובחגי הנוצרים. מחיר הסחורה שלא נמכרה היה עולה והסוחר רק הרוויח מסגירה זו.

ובימי משבר גראבסקי התחיל המעמד הבינוני יורד בחוליותיו החלשות. יום המנוחה שכפה החוק התחיל פוגע קשות בשיכבה הנמוכה, בייחוד בעיירות שעיקר הפדיון בהן היה בימי א׳ בשבת, כשהאיכרים היו באים להתפלל בבית־תפילתם ואחר גמר התפילה היו עורכים קניות של סחורות הדרושות להם ומוכרים את תוצרתם. עם כפיית החוק בדבר סגירת החנויות ביום א׳ נתמעטו האיכרים שבאו לתפילה והכמורה התחילה מתאוננת על כך. בכל הזדמנות של משא ומתן עם הממשלה היו נציגי היהודים מחדשים דרישתם בדבר תיקון החוק ומתן רשיון לפתיחת החנויות לחמש שעות לפחות לאחר גמר התפילה [בכנסיות] לא נמצאה אף ממשלה אחת שהעיזה להסכים לדרישה זו. המעמד הבינוני הפולני והמיפלגה הלאומית הדימוקראטית והכמורה ראו בחוק מנוחת יום א׳ בשבת נשק רב עוצמה ולא ויתרו עליו.

הידהדה בסיים קריאתי שלא הגיב עליה איש. הרגשתי שאי אפשר לנו לעזוב את האולם בשתיקה לאחר שהסיים כולו הצביע נגד כל התיקונים שלנו והוציא גזירתו לחובה. תוך התרגשות השמעתי דברי בזעקה כנגד הגזירה: ״ברגע זה הפסדתם את וילנה ואת לבוב ואת מינסק!״ ברור היה לי באותו רגע, שהיהודים יתנגדו לצירוף ערים אלו, אם ישאלו לדעתם לכשייערך מישאל־עם. כלום אפשרי יחס אחר ליום־מנוחה שקבע עם ישראל, הראשון בין עמי העולם כולו ושמר עליו במשך כל הדורות, ואלה באים לערערו ע״י גזירה של שני ימי־מנוחה ולהקל על המתחרים הפולנים ולהיבנות מחורבנם. הדברים הפכו להיסטוריים, ולא יישכחו.

על חוקת היסוד של המדינה

מתוך הוכוח בישיבה מ־14 במאי 1919

...אנו דורשים רק, שליהודי פולין תוענק האפשרות להקים אירגון לשם סיפוק צרכיהם המיוחדים, שאין שום אירגון אחר יכול לספקם. אין אנו אומרים שלא ירצו לספקם, אלא שלא יהיה לאל ידם לעשות זאת. מוסדות השלטון העצמי מתנהלים ע״י רוב וטבע הדבר מחייב, שיטפלו בעיקרו של דבר בצרכיו הוא. הם ינהגו בצורכי המיעוט כאם חורגת, ולכן הכרח הוא שיקומו מוסדות מיוחדים של המיעוטים, שיטפלו בסיפוק צרכיהם הם.

אנו דורשים, שעיקרון חיוב זכויות המיעוט, שהוכרז עליו בהצהרה החוקתית, יונהג לא רק כלפי מיעוטים מדיניים אלא גם כלפי מיעוטים לאומיים ושיוכרו היהודים כמיעוט לאומי. דרישתנו היא שעל יסוד החוקה אפשר יהיה להקים אירגון שהיה לו הזכות לספק את צרכיה המיוחדים של יהדות פולין. סבורני, שאירגון כזה ימצא את מקומו ההולם במסגרת הממלכתיות הפולנית. ההצעות של הממשלה ושל סיעת ״שיחרור״ * אומרות שהאזרחים יתאגדו בגופים בעלי שלטון עצמי. לדעתנו, גם האזרחים היהודים יוכלו להתאגד בגופים בעלי שלטון עצמי. לדעתנו, גם האזרחים היהודים יוכלו להתאגד בגופים כאלה. זכות זו תוענק להם לא רק על יסוד דתי אלא גם על יסוד לאומי, לשם סיפוק צרכיהם הייחודיים.

בהצעות מדובר על זכות של שלטון עצמי לגופים אלה. גם אנו מדברים על כך, אדונים, ששלטון עצמי כזה יוענק גם לציבור היהודי על יסוד אישי.

בוודאי ידוע לכם, אדונים, שבעיית ההכרה בזכויותיהם של המיעוטים הלאומיים, — לא רק של המיעוט הלאומי היהודי, אלא של כל המיעוטים הלאומיים — נידונה כעת בפאריס. זהו עתה בבחינת הכרח, שהרי בימינו אין אפשרות לקבוע שום שטח שיינתן להקים עליו ממלכה לאומית, אשר עם אחד יהיה בה הרוב המוחלט.

בממלכות המוקדמות כעת יישארו בכל מקום חלקים מסויימים של עמים אחרים, בנוסף לעם הרוב. ואכן זכויותיהם של המיעוטים הלאומיים הללו — מן ההכרח הוא שיישמרו ושיוכרו על כך.

אנו רואים בבעיה זו עניין מרכזי מכריע. לפי דעתנו זהו המפתח למצבה הנוכחי של יהדות פולין, לאותו מצב הטעון תיקון כה רב. אילו היתה ההצהרה התחוקתית נוקטת עמדה זו, היה הרבה מהמתרחש כעת נמחק כאילו במחי־יד.

האוכלוסיה היתה נוכחת לדעת שבשאיפתנו, שבדרישותינו, כי גם לנו תובטחנה זכויות של מיעוט לאומי, אין כל איבה לממלכתיות הפולנית או איזו פגיעה במדינת פולין. הבטחת הזכויות הללו היתה משנה הרבה מאוד מן המתרחש כעת, מהתקריות, שאנו קוראים עליהן יום יום בעתונים, שעליהן מספרים לנו, לצירים היהודיים, היהודים הנפגעים מדי יום ביומו בערים ובעיירות של פולין.

בראש וראשונה אגע בפרק השני הדן בזכויותיהם וחובותיהם של האזרחים. רצוני להפנות את תשומת־לבכם לשאלת האזר־

* (Wyzwolenie).

חות הפולנית. לפי הנאמר בהצהרות יכול אדם להיוולד כאזרח פולני, אך לרכוש אזרחות זו אי אפשר, לא לפי הצעת הממשלה ולאל פי זו של סיעת "השיחרור".

אנו רואים בכך משום טעות. במדינה שקמה על חורבות המדינות שחילקו את פולין, לא ייתכן לנהוג בשאלת האזרחות כפי שנוהגים אצלנו. בשום מקום לא נהגו כך. מדינת פולין המתחדשת כעת מוצאת על אדמתה המון אנשים שנולדו מחוץ לגבולותיה, אך הם קשורים בארץ זו קשר בלתי מנותק, וצריכה להינתן להם הזכות להישאר כאן וליהנות מאזרחות פולנית, אם ירצו בכך.

...ועוד נאמר באותו פרק, שכל האזרחים שווים בפני החוק. ודאי זהו עיקרון מכריע, אולם דומני, שדווקא משום כך יש להדגישו, בעיקר בגלל המתרחש כעת בפולין כולה. יש לקבוע אחת לתמיד שמוצא, לאום ודת לעולם לא יפריעו לשום אדם ליהנות משיווי זכויות ברפובליקה.

אנו חושבים שאין בזה משום חזרה מיותרת, אלא הדגשה וחיזוק לעקרון השיוויון האזרחי. משום כך היינו רוצים שייקבע בחגיגיות בהצהרה הקונסטיטוציונית, לידיעתה של ארצנו ושל כל העולם כולו, כי אין המוצא הלאומי והדת יכולים לשמש בפולין הפרעה למישהו בהנאה מזכויות, שהן שוות לכל אזרחיה.

והלאה נאמר כאן: "שיווי זכויות אין מטרתו להביא לידי שיוויון התכונות ולאובדן ההבדלים המועילים, אלא כוונתו לשמש הבטחה של תנאים שווים לכול בהתפתחותם ושימושם של הכוחות האינדיבידואליים, של תכונות עצמיות חיוביות, כדי שיביאו לשיכלול רב צדדי של חיי העם".

לפי דעתי כדאי היה לנסח רעיון זה ולהכריז עליו כעל עיקר יסודי חשוב מאוד והוא: המדינה לא תשאף להטמעת קבוצות לאומיות או דתיות, לא תשתמש בכוח שלטונה, כדי להביא לידי חיסול הבדלים לאומיים או דתיים וקבוצתיים, לא תאלץ שום קבוצת אזרחים לוותר על הבדלים אלה מחמת היותה מיעוט ולטובת מגמות הרוב וצרכיו.

רצוני לעמוד על הפרק ה־12, ועל הסעיף הדן בבעיית הדת. בסעיף זה הוכר שיוויון כל הדתות. נאמר בפרק זה, שיחסה של הרפובליקה לכל הדתות ייקבע לאחר שישמעו החלטות נציגיהן. איך עלינו היהודים להבין סעיף זה? אין לנו רשות דתית מוסמכת ומודרגת, אף נציגות כללית מוכרת חסרה לנו. עם מי תנהל הממשלה או המדינה משא ומתן לשם קביעת היחס בין הדת היהודית והמדינה? דומני, שאי אפשר להימנע מהעמדת שאלה זו, והממשלה חייבת תשובה עליה. נציגות כזאת יש להקים, נציגות שהיהודים לא יראוהו משוללת סמכות, או שהוטלה עליהם בכוח.

אם מחברי הצעת הממשלה התכוונו לצוו בדבר סידור הקהילות היהודיות ולנציגות הדתית שיש לבחור אותה על פיו. הרי עלי להעיר, שכל האוכלוסיה היהודית ללא הבדל מפלגות, מוחה על הצוו הזה ותתנגד לכל מועצה דתית אשר תוקם על פיו. דעתנו היא, שיש אמנם להקים נציגות יהודית, אך סמכותה צריכה להיות רחבה יותר ולא מצומצמת בעניני דת בלבד.

נציגות כזאת יכולה להיות נבחרת על יסודות שיחייבו את כל יהודי הארץ, על יסודות דימוקראטיים. יש לשתף בבחירות את כל היהודים, ללא הבדל מין.

חושבני, שידוע לכם, אדונים, שבזמן של משבר נקט עמדה זו נפוליאון הראשון, בכוננו נציגות יהודית באימפריה שלו.

כך יוסדר סוף סוף היחס לא רק בין הדת היהודית למדינת פולין, אלא גם בינה ובין הציבור היהודי.

נאמר: "אסור להשתמש בחירות הדת באופן הפוגע בזולת ואיש לא יוכל לפטור עצמו מלמלא חובותיו הציבוריות בשל מצוות דתו".

עיקרון זה צודק בלי ספק, אולם דומני שניסוחו פותח פתח לפירושים נרחבים יותר על המידה ומאפשר להטיל על יהודים חובות שונות, כביכול, המנוגדות למצוות דתם. צריך לנסח סעיף זה אחרת, שלא ינוצל לצורך אפלייתם של המאמינים בדת משה או בדת אחרת של מיעוט.

תיקוותנו שנצליח להוכיח, כי דרישתנו הראשית היהודית, שבחוקת הקהיליה הפולנית יובטחו זכויותינו כמיעוט לאומי אינה נוגדת את הממלכתיות הפולנית ואינה גורמת נזק לממלכת פולין. הצענו לכונן על יסודות אלה ציבור יהודי בעל שלטון עצמי.

ועוד מקווים אנו שהסיים יסכים לעמדתנו, כי בפולין, אשר חוזיה ראוה כמשיח העמים, לא יהיה מקום לדיכוי העם המשועבד יותר מכל העמים, לדיכוי העם היהודי. הוא יזכה בפולין למה שמגיע לו, לשיוויון אזרחי ולזכויות של מיעוט לאומי אשר תאפשרנה את סיפוק צרכי־הכלל המיוחדים שלו.

הצעת חוק בדבר בתי־ספר כלליים 27.11.1927

...אין ברצוני, אדונים, לטפל בפרטים, בקשתי רק שתחליטו בדבר דחיפותה של ההצעה, שתמלאו אחרי רצונן של כל סיעות המיעוטים, של כל האוכלוסיה הבלתי פולנית, שהם חסרים בתי־ספר משלהם, ובתי־הספר הפרטיים שלהם ניתקלים ברדיפות שונות, בפגיעות וקשיים. בתי־ספר של המיעוטים הלאומיים יכולים להיות כעת פרטיים בלבד, אולם אין בכוחם של כל המיעוטים הלאומיים הקיימים בגבולות פולין להחזיק על חשבונם בתי־ספר פרטיים. אין ביכולתם של הלאום הביילורוסי והאוקראיני, לפי מצבם החומרי, לכלכל רשת של בתי־ספר פרטיים, כפי הדרוש להם. היהודים מחזיקים רשת מסויימת של בתי־ספר, שלשון הוראתם היא עברית או ידיש, והם הילוניים או דתיים. אולם הם משלמים מיסים כפולים ומשולשים. אפשר לומר שתמורת המיסים שמשלמים היהודים, מקבלים ילדי האוכלוסיה הבלתי יהודית, האוכלוסיה בעלת הלאומיות הפולנית, חינוך יסודי חינם. היהודים כמעט שאינם מקבלים תמורה [מהממלכה] בתי־הספר המוחזקים ע"י הממשלה, אפילו אלה המיועדים לילדי היהודים, שמיספרם אינו גדול, אין לימודים יהודיים נלמדים בהם כלל. התפתחות בתי־הספר הפרטיים מופרעת, ונוסף לכך מטילים הגבלות שונות על ילדי היהודים הרוצים להתקבל לבתי־ספר תיכוניים, ובמקומות שונים אף לבתי־הספר הכלליים היסודיים.

עניין זה, אדונים, הגיעה השעה שיבוא על פיתרונו. יובטחו סוף סוף קיומם והתפתחותם של בתי־ספר של מיעוטים הלאומיים. לא פעם שמענו הודעות, שהסיים אינו רוצה להפריע להתפתחותם של בתי־הספר למיעוטים לאומיים, אלא שלא הספיק לו עד עכשיו הזמן לטפל בעניין זה וגם חסר עדיין חוק בדבר בתי־הספר הפולניים. הזמן מספיק עתה, וגם קיים כבר חוק בדבר בתי־ספר פולניים כלליים. אין איפוא שום מניעה

לגשת לעיבוד חוק בדבר בתי־ספר למיעוטים לאומיים בהתאם לדרישת החוקה ולהסכם בדבר המיעוטים כדי לספק את הצרכים הדחופים של האוכלוסיה הבלתי פולנית כולה, הנמצאת ברפובליקה שלנו.

הודעה בדבר ההצבעה בנוגע לתקציב הזמני

(15 ביוני 1928)

סיים נעלה: בשם הקולו היהודי הנני מתכבד למסור את ההודעה הבאה.

כיוון שהתקציב הנוכחי, שנופח מעבר לכל מידה, מושתת אף הוא, כמוהו כתקציבים הקודמים, על הכבדת נטל המיסים על האוכלוסיה העירונית, וקודם כל על האוכלוסיה היהודית, המשלמת כמה מונים יותר מן השיעור היחסי המגיע ממנה, —

כיוון שתמורת נטל מיסים זה אין האוכלוסיה היהודית מקבלת כמעט מאומה מן התקציב הממלכתי לצרכיה הכלכליים, הצי־בוריים, התרבותיים או הדתיים, — כיוון שהתקציב הבנוי בצורה כזאת גורם להרס גמור ולהידלדלותם הנוראה של המוני היהו־דים, ובסופו של דבר מאיים הוא בעירעור שיווי־משקלה של המדינה מבחינה משקית, —

רואה לעצמו הקולו היהודי כהכרח, בלא לקבוע לפי שעה את יחסו לממשלה, להצביע מטעמים עניינים נגד התקציב בכללותו — מתוך ראיית טובת האינטרסים של האוכלוסיה היהודית והמדינה.

על המסים ועל התקציבים

הצהרת ה"קולו" היהודי

(נקראה ע"י יושב־ראש הקולו היהודי ביום 11 בפברואר 1929)

התקציב לשנת 1929/30 מושתת, כדוגמת התקציבים של השנים הקודמות, על היסודות הנושנים של הטלת עול המיסים במידה יתירה על אוכלוסי הערים, דבר הפוגע בראש וראשונה ביהודים. עומס־המיסים העובר כל גבול, הורס ממש את חייהם של המוני היהודים.

כדוגמת התקציבים הקודמים מתעלם גם התקציב הנוכחי כמעט לחלוטין מצרכי האוכלוסיה היהודית. סיפוקם של צרכים אלה נופל בכל כובדו על הציבור היהודי, והאוכלוסיה היהודית אנוסה לקיים בתי־ספר משלה, אגודות ציבוריות ומוסדות־חסד בכספי תרומות הנאספות מתוך התנדבות ע"י יהודי הארץ וחוץ־לארץ. אף לסיפוק צרכי הדת היהודית נקבע כאילו מתוך לעג לרש סכום של 120,000 זהוב, דבר המאלץ את הקהילות היהודיות להעמיס את תקציביה המגיעים למיליונים, ע"י הטלת מס מיוחד על היהודים בלבד.

יוצא, איפוא, שמכספי המיסים הנגבים מיהודים לטובת אוצר המדינה מוחזקות כל הדתות, פרט לזו היהודית. האוצר מספק צרכיהם של האזרחים כולם, פרט לאלה של היהודים. למרבה הצער משתמשים השלטונות בכספים הנגבים מאזרחים יהודים, לשם עקירת ההכרה הלאומית בעזרת בתי־ספר יסודיים, שאינם מתחשבים בצרכיהם ואף בדרישותיהם של היהודים — וגם לניהול מדיניות כלכלית הגורמת לדחיקת היהודים ממשק המדי־נה ולסתימת מקורות־פרנסתם הקודמים. הממשלה אינה דואגת כלל לגורלם של ההמונים הנדחקים והמנושלים מעבודתם ופרנסתם. בין מאות אלפי הפקידים והעובדים המקבלים משכור־תם מקופת הממשלה אין יהודים כמעט לחלוטין. מסרבים לקבל יהודים למישרות ולעבודה ולעתים קרובות אף מנמקים את הסירוב בטעמים של שייכות דתית, למרות התקנות הכלולות בחוקה. במפעלים המולאמים על־ידי הממשלה, אשר קודם לכן הועסקו בהם יהודים, מורחקים העובדים היהודים מייד או בהדרגה. ואף־על־פי שעל היהודים מעיקים במידה גדולה כל כך המיסים לטובת המדינה, אין הם מקבלים לסיפוק צרכיהם אלא סכום עלוב של כמה מאות אלפים זהובים מתוך תקציב המגיע לשלושה מיליארדים כמעט. ומה שחשוב ביותר — מדי־ניות הממשלה יוצרת תנאים המונעים כל התפתחות כלכלית ותרבותית של היהודים בפולין, ודלותם מעמיקה והולכת.

כדי להסוות מצב זה אין הממשלה חדלה מלהצהיר על כוונותיה הטובות ביותר כלפי האוכלוסיה היהודית. ואולם למע־שה מסתפקת היא בהצהרות בלבד, שבעקבותיהן אינה באה כל פעולה ואין המצב משתנה לטובה כל עיקר.

מטעמים אלה יצביע הקולו היהודי נגד אישור התקציב.

... תרשו לי אדונים, שאנסה לנתח בקיצור את מצבם הכלכלי של היהודים. בהשוואה למה שהיה בפולין הקונגרסאית לפני המלחמה הורע מצבם עד למאוד. עובדה היא, שיהודי פולין הקונגרסאית וארצות הספר (פחות בארצות הספר מאשר בפולין הקונגרסאית) היו שולחים את תוצרתם ואת הסחורות שעברו מן המערב דרך פולין אל השוק הרוסי הגדול. שוק זה אבד עתה לחלוטין והדבר גרם להדלדלותם, לסתימת מקורות הפרנסה והעבודה שלהם. נשארו רק השוק הפנימי ואותם שוקי־חוץ שיש לגלותם ולכובשם. תהליך זה של חיפוש שווקים נתן להדרכת הממשלה. אין תהליך זה מביא ליהודי פולין את התועלת שהיה יכול וצריך להביא. על כל פנים אין בו כל תמורה לשוק הרוסי האבוד.

נשאר, איפוא, כפי שאמרתי, השוק הפנימי. ומה מתרחש בשוק פנימי זה? המלאכה היהודית, התעשיה הזעירה היהודית מותקפות מכל צד, מוקפות, נדחקות; הן ניתקלות על כל צעד במיכשולים, בהתחרות שאין ביכולתן להתגבר עליהם. הקואו־פראטיבים מצד אחד, המונופולים והאטאטיזם מצד השני, התחרות של שכבות פולניות חדשות, המתחילות לעסוק במיסחר, בתעשיה זעירה, בשוק הפנימי. כל הגורמים האלה מביאים לידי דחיקת רגליהם של היהודים, העוסקים באותם המקצועות, על־ידי השכבות החדשות, על־ידי כוחות ציבוריים אחרים.

... שנה שנה ובכל הזדמנות שואלים אנו שאלה זו. אך תשובה אין אנו מקבלים. נדים לנו, לפעמים אף עונים: מה לעשות, אחרת אי אפשר, פוטרים אותנו בכמה מליצות ריקות ומסתפקים בזה. איש מהגורמים המכריעים אינו חושב, שיש לטפל בבעיה, שיש לעשות משהו, כדי להקל על גורלם, לפתוח להם דרכים חדשות, מקורות פרנסה חדשים, לאפשר להם גישה לעבודות חדשות. נהפוך הוא, עושים הכול כדי לסגור בפני היהודים כל גישה למקורות עבודה ופרנסה חדשים. המדינה היא בעלת־עסקים גדולים. המדינה מפרנסת מאות אלפים בני־אדם. כל המיפעלים שמקימה המדינה, כל הסדנאות — אין בהם דריסת־רגל ליהודים. המיסים שאנו משלמים אינם חוזרים אלינו בצורה של משכורות לפקידים, של שכר־עבודה במפעלי המדינה, ואף לא בצורת הלוואות, שבעזרתן היו מוסדות העזרה העצמית של היהודים יכולים לסלול איזה דרכי־פרנסה חדשות. ולא עוד אלא שמוסדות העזרה העצמית, הקיימים ומתפתחים

עפ״י רוב הודות לתמיכתם של יהודי חוץ־לארץ, ובייחוד של יהודי ארצות־הברית, לא זו בלבד שאינם זוכים לסיוע, אלא נתקלים על כל צעד ושעל במיכשולים, ואין בכוחם להקל על גורל היהודים, להבקיע דרכים חדשות, לפתוח מקורות חדשים של פרנסה ועבודה.

על מוסדות החינוך היהודי

הצעת־החוק בדבר בתי־ספר פרטיים

(22 בינואר 1932)

...בתי־הספר היהודיים, שלשונות העם היהודי משמשים בהם כלשונות ההוראה, הם פרטיים בלבד. מבחינה זו יוצאים הם גם מכלל בתי־ספר של המיעוטים הלאומיים. בערים יש לנו 901 בתי־ספר כלליים * פרטיים, ביניהם 458 בתי־ספר שלשון־ההוראה בהם היא עברית או יידיש, פולנית ויידיש או פולנית ועברית. מיעוטים לאומיים אחרים, האוקראינים למשל, יש להם מתוך 790 בתי־ספר יסודיים רק 33 פרטיים, לביילורוסים רק שלושה בתי־ספר פרטיים, לגרמנים מ־790 בתי־ספר מסוג זה 525 מוחזקים ע״י הממשלה ו־241 הם פרטיים. אף לליטאים — 24 ממלכתיים ו־81 פרטיים ולצ׳כים 17 ממלכתיים ו־11 פרטיים. היהודים הם היחידים, שיש להם בתי־ספר פרטיים בלבד. פירוש הדבר שהממלכה הטילה את החינוך לילדי היהודים בלשונות יהודיות על שכם הציבור היהודי בלבד, ואלו בתי־ספר הממלכתיים המיועדים לילדי היהודים אינם אלא בתי־ספר, המעבירים את הילדים על לאומיותם. שולטת בהם הלשון הפולנית ואף הדת היהודית נלמדת בהם בפולנית או אינה נלמדת כלל.

...לגבי בתי־הספר המיקצועיים המצב גרוע עוד יותר. אף בשטח הגבול המיזרחי קשה לקבל רשיון להקים בית־ספר מיקצועי שלשון הוראתו יידיש. כך הוא המצב כעת, כשאין חוק שייקבע את היחס השלילי לעברית או ליידיש כלשונות־הוראה. הסירוב להעניק רשיון לבית־ספר מקצועי שבעברית או יידיש ישמשו בו כלשון ההוראה, אינו אלא שרירות. הסעיף השני של הצעת החוק הופך את המצב הקיים לחוקי ומאפשר למיניסטריון לנהוג לפי גיאומטריה מיוחדת כזאת לגבי בתי־ספר יהודיים. אני מניח שלא אהיה נביא שקר, אם אגיד שלפי סעיף זה לא נקבל במחוזות המרכז אף רשיון אחד להקמת בתי־ספר מקצועיים שלשון־הוראתם היא עברית ובוודאי גם יידיש. יאמרו לנו שבמחוזות אלה האוכלוסיה היהודית משתמשת ברוב המיקרים בפולנית, ולא באותן הלשונות או שחדלה להשתמש בהן. לפיכך בתי־ספר, שלשונות אלו ישמשו בהם כלשונות הוראה, אינם נחוצים. הריני מרשה לעצמי להעיר, שבתי־הספר שלשון־ההוראה בהם היא עברית מתפתחים ומתרבים, כמובן, בהתאם לאמצעינו. מעידה על כך הסטאטיסטיקה. אולם קשה להתחרות עם בתי־ספר המוחזקים ע״י הממשלה, שהלימוד בהם הוא חינם. אף־על־פי־כן היה מיספר בתי־הספר מסוג זה בשנת הלימוד 1922/23 — 80, ואלו בשנת 1929/30 הגיעה ל־709. מיספר בתי־הספר שלשון הוראתם יידיש מתרבה והולך גם הוא, אם כי לא באותה מידה. במצב הקיים, נמצאים בין

* יסודיים.

365 בתי־הספר הנ״ל חדרים של ה״אגודה״, שהנהיגו את הלשון הפולנית כלשון־ההוראה בלימודי־החול והשאירו את היידיש כלשון־ההוראה בלימודי־קודש. מתוך יחס חדש נחשבים בתי־הספר של ״האגודה״ לשווים לבתי־הספר הכלליים. הריני מניח, שאין הם מתאימים בכל לתביעות הקיימות לגבי התוכניות של בתי־הספר החילוניים הכלליים.

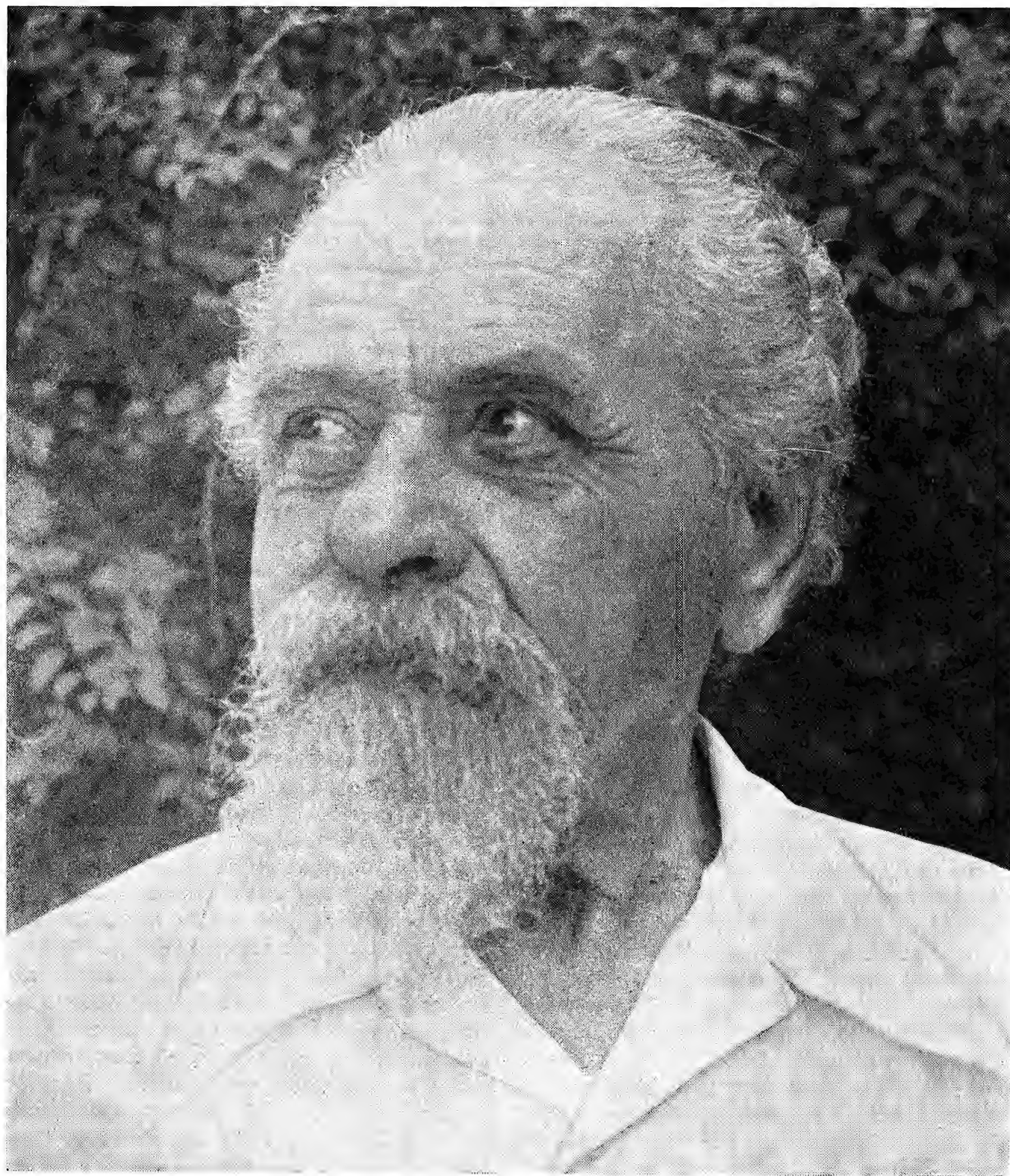
...לפי מצב העניינים, אדונים, אפשר יהיה על יסוד סימן (ד׳) של סעיף 4 לסגור לא רק את בתי־הספר הפרטיים, שלשון־הוראתם היא עברית או יידיש אלא גם בתי־ספר שלשון־הלימוד בהם היא פולנית אשר מיספרם אצלנו מגיע למאה. מה עלולה להיות משמעותו של דבר כזה בשבילנו היהודים, אפשר להסיק מהימספרים הבאים, בשנת הלימוד 1928/29 הגיע אחוז היהודים בבתי־הספר התיכוניים המוחזקים ע״י הממשלה ל־10.6 — וזאת הודות למורשת מימי הכיבוש האוסטרי לשעבר. באזורי הכיבוש הרוסי לשעבר היה אחוז היהודים קטן בהרבה. בבתי־הספר מסוג זה המוחזקים ע״י העיריות, הגיע אחוז היהודים ל־6־8 — אולם בבתי־ספר תיכוניים פרטיים הגיע אחוז היהודים ל־35.1.

סעיף 4 מאפשר סגירת בתי־ספר, אם יתגלה שבקרב הנוער הלומד בהם מתפשט הלך־רוח שאינו נושא חן בעיני הממשלה, הלך־ריוח הנראה לה כמהפכני, כפוגע בממלכה. שהרי כל תעמולה נגד הממשלה, כל דעה המתנגדת לממשלה נראית בעיניה כפגיעה בממלכה.

...חיים אנו בתקופה קשה עד מאוד. נחשול האנטישמיות שנתמזג עם נחשול הריאקציה מאיימים להציף את אירופה כולה. גבול הפרעות והתקפות דמים, שהיה בעבר גבולה של רוסיה הצאריסטית, עובר יותר ויותר מערבה. בגרמניה השתלטה האנטישמיות האכזרית של כנופיות היטלר. נדמה היה כי לפחות בפולין תשלוט ברגע זה ההכרה, שהסכנה הצפויה מגרמניה וגם מרכזים אחרים של אירופה מחייבת מאמצים לעקור אצלנו את התופעות המתגלות בגרמניה ובארצות אחרות. ולמעשה אין הדבר כך. קיימות מיפלגות הרואות מתוך קינאה עצומה את כל המתרחש והן היו רוצות ואף מנסות לחזור על אותם הדברים עצמם אצלנו בפולין. מצד שני מתנהל בכוח רב מאוד חרם כלכלי, הנתמך ע״י הממשלה בעזרת הוראות וחוקים והמוגבר ע״י ויתורים הנעשים על חשבון יהודים לטובת מעמדות או קבוצות של העם השולט בפולין.

...הריני משתמש בהזדמנות כדי לשלוח מעל הבמה הרמה הזאת ברכה ליהודי גרמניה המעונים והמדוכאים. רצוני לומר בהזדמנות זו שמרגישים אנו כעם יהודי אחד בכל העולם כולו, המאוחד בגורלו המר ובמלחמתו על עתיד טוב יותר, במארטירולוגיה הארוכה, שאינה פוסקת כמעט בכל ארצות אירופה והעולם כולו. תוך מלחמתנו הגוברת נגד נחשול הריאקציה והאנטישמיות אינה עוזבת אותנו האמונה, שעל אף הכול סופם של הצדק והקידמה החברתית לנצח. כבר עברו עלינו זמנים רעים יותר, נבלה גם את ימי־המצוקה הנוכחיים. הרינו מתיצבים למלחמה משותפת באנטישמיות העולמית, למלחמה משותפת בריאקציה המדינית והחברתית, וכשם שגברנו עד עתה על ההתפרצויות האיומות ביותר של האנטישמיות, כך נגבר גם על אלה של זמננו.

דברים על יצחק גרינבוים

יצחק גרינבוים בגן שמואל, 1965

בנימן גרינבוים

יצחק גרינבוים בגן שמואל

שבע ימים ושבע פעלים הגיע יצחק גרינבוים לגן־שמואל, יחד עם רעיתו מרים, בשלהי הקיץ 1959, והוא בן 80. הסיבה לעקירתם מתל־אביב והעברת ביתם לקיבוץ, נעוצה במצב בריאותה של רעייתו גם היא בת 80.

מוסדות הקיבוץ קבעו מעמד מיוחד של אורחי־כבוד למשפחת גרינבוים. הוכנה דירה מיוחדת, בת 3 חדרים, בקירבת חדר האוכל. גם יצחק וגם מרים עמדו על רצונם לאכול יחד עם חברי הקיבוץ, בחדר האוכל הכללי, כדי להרבות פגישות ולקשור קשרי־היכרות עם חברי הקיבוץ. כמינהגו, היה קם יצחק גרינבוים מאוחר בבוקר, לאחר שהיה ממשיך בכתיבה או בקריאה עד לחצות הלילה, ולרוב היה אוכל ארוחת הבוקר בדירתו.

בגן־שמואל המשיך את חייו הרגילים: כתיבת שלושה מאמרים לשבוע, לשלושת העיתונים, בהם השתתף ("על המשמר", "למרחב" ו"לעצטע נייעס"), כתיבת מסות לירחונים ומאספים בעלי אופי מדעי יותר וקריאה של העיתונות היומית ושל ספרים חדשים בעיניינים פוליטיים וציוניים. מדי פעם בפעם היה מרצה בפני חברי הקיבוץ. בקבלת הפנים, שערך לו הקיבוץ, עם ביואו, ציין גרינבוים, כי לשמואל מוהיליבר, שעל שמו ניקרא המקום, יש משמעות מיוחדת בחייו; גם את ראשית צעדיו הפוליטיים עשה במסגרת אירגון נוער יהודי בפלוצק, שניקרא "מזכרת שמואל". והנה בערוב ימיו הגיע לגן־שמואל. חיי הכפר והחקלאות לא היו זרים לו, כבר אביו יהושע היה תלמיד בישיבה החקלאית, שייסד אותה פֶּבזנר, אחד המשכילים הראשונים בפולין, באמצע המאה הי"ט. בספר האוכלוסים של פלוצק נירשם יהושע גרינבוים במעמד האיכרים, אחת השכבות המוכרות ע"י החוקה הצארית, והיה אחד היהודים המעטים הרשום כאיכר. לכן, היה גם ליצחק גרינבוים דבר־בואו לישוב החקלאי טבעי בעיניו.

משאלתו, לקשור קשרים חברתיים עם חברי הקיבוץ, לא התגשמה, כי היה יותר מדי עסוק. מהבוקר ועד מאוחר בלילה ישב ליד שולחנו, טרוד בקריאה ובכתיבה. חברי הקיבוץ חששו להפריעו בעבודתו ונמנעו מלפנות אליו. רק בחדר־האוכל, בשעת הארוחות, כשנזדמן לו חבר שיחה מתאים, היה ניכנס אתו לשיחה בעברית, אידיש, פולנית או רוסית. לפעמים היה זה בן קיבוץ, לפעמים איזה אורח, ועל־פי רוב — עולה חדש, שלמד באולפן של הקיבוץ. הוא היה נוהג לשאול כל אחד על מוצאו, עיר מולדתו, תנאי עליתו ומה עשה בשנות המלחמה. במיוחד שמח לפגישה עם יוצאי פולין.

השימחה הגדולה ביותר היתה ניגרמת לו, בעיקבות הפגישות עם תיירים מארה"ב, כשהיה מגלה ביניהם יהודי פולני דובר אידיש. במקרים כאלה היה שואל את האיש: "ובכן, ומתי תעלה ותביא את ילדיך לישראל?" והיה מסביר ומפציר ומוכיח לתייר כמה זקוקה המדינה לאנשים כמוהו ולילדיהם. בפגישות כאלו היה מסתתר גם הרצון, אולי הבלתי־מודע דומגי, לבחון באיזו מידה השפיעו שנות מאבקו הפוליטי בפולין, שהוא עמד בראשו, על האדם, אשר למרות הכל העדיף להגר לארה"ב. ובאיזו מידה הוא נישאר קשור לעמו, לישראל ולציונות. לרוב היה סוחט מהתייר את ההבטחה: "כשרק אחסל את עסקי באמריקה, יש בדעתי לעלות לישראל". דברים אלה גרמו לו תמיד נחת וחיזקו בלבו את אמונתו ביהודי פולין, היהודים שלו.

גרינבוים נישאר נאמן לאותה השקפת העולם, הן בתחום הציונות והן בתחום הפוליטיקה, שגיבש לעצמו בראשית המאה הזאת, וגם תגובותיו לבעיות ההווה נבעו תמיד ממנה. יחד עם זאת לא היה דוגמטי והיה מקשיב לכל רעיון חדש. עירנותו האינטלקטואלית מנעה ממנו להפוך לדוגמתיקן. אולם, עבורו, לא להיות דוגמתיקן, לא היה פירושו להיות אופורטוניסט. לעשות "פוליטיקה", ללא גישה עקרונית, דבר זה הרגיז אותו תמיד. אני זוכר היטב כיצד התקומם, באחת משיחותיו, נגד ההגדרה המקובלת ש"פוליטיקה היא תורת עשיית האפשרי" עבורו היתה בדרך כלל הפוליטיקה נסיון ל"עשיית הבלתי אפשרי". ובאותה השיחה אמר לי, שלו פוליטיקאי היה יכול לחזות מראש את תוצאות פעולתו, כעבור שנה, לעולם לא היה מעיז לבצע אותה; לכן גם לא היה איש הפשרות בפוליטיקה.

מהלת רעיתו מרים הלכה והחמירה, ובשני לפברואר 1960, היא נפטרה. זאת היתה בשבילו מכה נוראה. במשך 55 שנות הנשואים, ובעיקר במשך 30 השנים האחרונות, היה קשור מאד אליה; היה נוהג להתייעץ איתה בעיניינים פוליטיים, לקרוא באוזניה מאמרים שכתב, ולשאול את חוות־דעתה. והיא היא, שעודדה אותו בכישלונותיו, בזיקנתו, בבדידותו ההולכת וגוברת. גם בשנות פעילותו הפוליטית הקדחתנית, היה נוהג לשמוע בעצותיה, לספר לה הכל, להרהר ולשקול בקול רם את תוכניותיו ואת סיכויהן. מרים איפשרה לו להתמסר כולו לפעילות הציונית והפוליטית. היא היתה בלי ספק אחת מאבני היסוד של עולמו.

אך מבחינה חיצונית לא השתנה, לכאורה, הרבה עם הסתלקותה. היה ממשיך לקרוא יום־יום את העיתונים, לכתוב את שלושת מאמריו בשבוע. היה נוסע, פעם בשבוע, כמינהגו לתל־אביב, ל"וועד למען העולים מפולין". אך לאמיתו של דבר, מיום מותה של מרים, התחילה להכביד עליו הבדידות יותר ויותר. לא פעם התלונן בפני, שהוא מרגיש, שהוא עלול לשכוח

לדבר, מכיוון שבמשך ימים שלמים, אין לו עם מי להחליף מילה, פרט לביקורי מדי יום ביומו, בשעות הערב. במשך הזמן הצטמצמו גם בדרך הטבע, ביקורי הידידים. בני דורו מתו כמעט כולם; תלמידיו הזדקנו אף הם ומחלותיהם מנעו מהם את הביקורים המעייפים בגן־שמואל. רק קבוצה של תלמידיו־ידידיו, חברי אירגון "התחיה" מוארשה, היו ממשיכים לבקרו, מפעם לפעם.

ביקורים אלה היו עבור יצחק גרינבוים כמשב רוח רעננה. בקבוק יין היה מופיע תמיד על השולחן, השיחה התגלגלה ערה וקולנית, לפעמים מעורבת בעברית, יידיש, ופולנית, הועלו זיכרונות העבר ובעיות פוליטיות של ישראל. הוא היה צוחק בקול רם, מתלוצץ, שופע הברקות והערות פוליטיות תקיפות ועוקצניות — כמו באותם הימים הטובים בוארשה, או בירושלים.

מבין חברי גן־שמואל, התקשר במיוחד, עם מרדכי אלוני ואישתו פנינה. עמו היה נוסע מדי שבוע לתל־אביב, לעבודתו ב"וועד לעזרת העולים". משפחת אלוני היתה מבקרת לעתים, בעיקר בערבי שבת וחג ומבלה שעות ארוכות בשיחות איתו. היו עוד חברי גן־שמואל, אשר היו נוהגים לבקר בדירתו, בערבי חג, אולם קשרי ידידות ממש לא נקשרו בשנתיים האחרונות ובעיקר, כאשר התגברה מחלת העיניים שלו, התחילה הבדידות להפוך למעמסה קשה־לשאת במיוחד. הוא התגעגע וציפה בכליון עיניים לכל ביקור, אולם העובדה, שבשנים הרא־שונות לשהותו בקיבוץ, לא היה זקוק לחברה, מחמת עבודתו הרבה, השאירה את הרושם, שאין הוא זקוק לאיש, ואף שמפרי־עים לו בעבודתו. דבר זה התנקם בו עכשיו, כאשר העבודה לא יכלה לשמש לו מפלט מפני הבדידות.

פרק מיוחד בחייו מילאו הנכדים והנינים. בתקופת שהותו בגן־שמואל היו שלושת נכדיו כבר מבוגרים. נכדתו נורית ילדה את נינו הראשון. עם צאצאיו הקטנים ביותר יכול היה לבלות שעות, בשיחות ובשעשועים. היה מתייחס ברצינות רבה לתפקידו החינוכי כסבא ו"רב סבא". עם ילדי הקיבוץ ניסה לקשור קשרים, אולם, בלי הצלחה רבה, מכיוון שמסביבו נוצרה בין הילדים אגדה ממש, על הזקן היושב מאוחר בחושך,

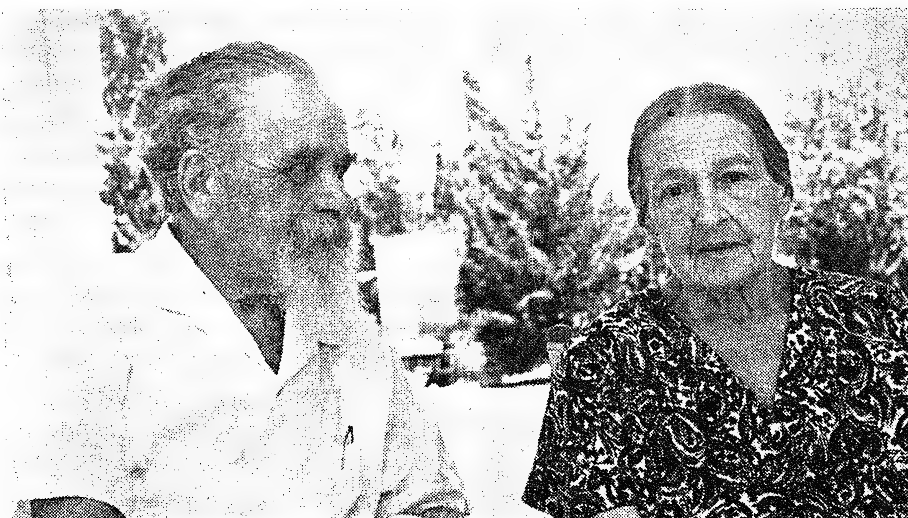

יצחק גרינבוים, בשנת 1958

ליד שולחנו וכותב. "מה הוא כותב כל כך הרבה?" היו באים לשאול. והיה קורה, שההורים היו מספרים לילדיהם על פרקי העבר של יהדות פולין ומאבקיה, ועל החיים היהודיים בגולה בכלל. יחסו לילדים ולבני־נוער בקיבוץ היה מיוחד במינו. הוא ראה בהם את עצם הגשמת חלומותיו הציוניים. בהתרגשות מיוחדת היה עוקב אחרי צעדיהם. בני־הנוער, הגבוהים והחסונים

חגיגת יום הולדתו ה־70 של יצחק גרינבוים, בביתו בתל־אביב, 1949

יצחק גרינבוים ורעיתו מרים, בגן־שמואל, 1960

האלה, היו מעוררים בו התפעלות רבה. היה קורא להם "ענקים", על כל האסוציאציות התנכיות, שהיו מעלים בו.

נראה שבגן־שמואל, נפגש יצחק גרינבוים, בפעם הראשונה, עם חיי יום־יום של ישראל החדשה, זו שצמחה מהתיאוריה הציונית. עד כה היה נפגש בהם, במישור עבודתו הפוליטית החברתית, ולא בצורה בלתי־אמצעית. כל חייו חלם ודיבר וכתב על אותו יהודי חדש, שיצמח ויגדל במולדתו, אולם דמותו של אותו היהודי נשארה, עד בואו לגן־שמואל, מעורפלת במקצת. מכאן גם התרגשותו לפגישות, אפילו החיצוניות במידת־מה, עם הנוער והילדים היהודיים, שכבר נולדו וגדלו כאן.

אכן הוא גם ביקר קשות את אותו הנוער הישראלי, שתחושת הזדהותו עם היהודי בגולה היתה רופפת למדי. מדינת ישראל סימלה עבורו את המשך המאבק הלאומי של האומה היהודית כולה. אחד הביטויים האהובים עליו ביותר, היה "התחושה ההיסטורית" כעין תחושה סוביקטיבית, רציונאלית בעיקרה, ביחס לעבר היהודי. הוא ראה במרטירולוגיה היהודית, במשך הדורות, ואף בדור האחרון, בעיקר בתקופת השואה, לקח ציוני, בסיס לעיצוב צורות החיים של המדינה. הסיבה העיקרית להסכמתו להקמת המדינה העצמאית, בחלקה של ארץ־ישראל, היתה נעוצה בעובדה, שרק על ידי מנגנון ואירגון מדיני, אפשר יהיה בימינו לפתור, מעשית, את הבעיות העומדות בפני העם היהודי בתפוצות. האירגון של הסוכנות היהודית קצרה, לפי דעתו, ידו כדי להושיע. הוא התייחס גם בחשדנות רבה לנסיונות ולזרמים, המנסים להחליף את התחושה ההיס־טורית הריאלית בתחושה מיסטית, שאינה מחייבת מעשה. בשיחותינו הרבות הירבה לדבר על נושא זה, שבו ראה סכנה לעתידנו. לא פעם עשה השוואה עם מדינת הצלבנים, שקמה בארץ־ישראל אחרי מסעי הצלב והחזיקה מעמד רק כמאה שנים. מקור כוחנו, טען, בהמוני היהודים בתפוצות. המדינה זקוקה להם, בדיוק כפי שהם זקוקים לה, ואין להסתפק בתמיכה בישראל. הקשר חייב להיות ריאלי, מודע. הוא גם ביקר את החינוך בישראל, ובעיקר את הגישה לחינוך הלאומי, שמצאה את ביטויה במושג "התודעה הלאומית". אין ספק, שגישתו זו ללאומיות יהודית, נבעה מהשקפתו הכללית על הציונות, כתה־ליך הסקולאריזציה של התחושה הלאומית המיסטית והדתית. בזמן הקמת המדינה והדיון על שמה, הציע לקרוא למדינת־היהודים בשם יהודה ולא ישראל. הוא טען, ששם המדינה צריך להיות צמוד לשם האומה, והאומה היא יהודית ולא ישראלית.

שיחות אלה הובילו אותנו לא פעם לתחומים היסטוריוסופיים ולשאלות דת. הוא התנגד להנחה המקובלת, כי שמירת הדת הצילה את קיום העם היהודי. טענתו היתה הפוכה: דווקא הקיום היהודי, חיי הגיטו היהודיים, המאבק על המשך הקיום, הציל את הדת היהודית, שהיא, בצורתה של היום, פרי הקיום היהודי. אך הוא לא היה אנטי־דתי, במובן המקובל של המילה, אלא התייחס בכבוד רב ובהבנה רבה ליהודים, השומרים על אמונתם ומקיימים את המצוות. היו לו ידידים רבים בקרב היהודים הדתיים ואף רבנים. הוא לחם רק נגד הצורות הדתיות של הלאומיות היהודית, נגד נסיונות ההשתלטות של הדת על החיים החברתיים המדיניים. בסיים הפולני הגן על הדת היהודית והאינטרסים של המוני היהודים המחזיקים בה. אולם, הוא לחם למען האופי החילוני של הקהילה היהודית והפיכתה למרכז האוטונומיה הלאומית היהודית.

השיחות על הדת היו מובילות כמעט תמיד לשיחות על אביו, יהושע גרינבוים. עד יומו האחרון היה תוהה ומהרהר על דמותו של אביו, שהשפיע רבות על עיצוב דמותו הוא.

במשך כל השנים, התכונן לכתוב זיכרונותיו על אמו ולא כתב. עבודה עתונאית שוטפת דחתה וביטלה לבסוף את שאיפתו זו, כמו הרבה תכניות ספרותיות אחרות. אולם בשיחות היה מדי פעם חוזר לזיכרונותיו. אמו היא, שהחליטה והכריעה ביחס לחינוכו. אביו מסר אותו לחדר, בהיותו כבן 4—5, ומיד, ביום ראשון ללימודו ספג מכות מידי הרבי. אמו לא יכלה לסבול זאת והוציאה אותו מהחדר. מאז למד אצל מורים פרטיים, עד שנכנס לגימנסיה הרוסית. זיכרון מות אמו לא נימחה מזיכרונו, הוא זכר כשהוא החזיק אותה בזרועותיו ודבריה האחרונים היו

"כמה מאושרת אני". הוא פחד, שגורלו יהיה כגורל אביו, אשר אף הוא הגיע לגיל מעל לתשעים, אולם בשנים האחרונות נטל ממנו כושר הדיבור וההבנה. "באריכות ימים כזאת אינני רוצה", היה אומר מדי פעם בפעם.

היה מרבה לספר את זיכרונותיו על הימים שעברו, על אגודת הסטודנטים שיסד באוניברסיטה, ועל חבריו שליווהו במשך כל ימי חייו. הוא סיפר על פעולתו הציונית הראשונה — כרוז באידיש לפועלים היהודיים בוארשה, וכיצד למד אידיש, כדי שיוכל לכתוב בשפה זו ולנאום בפני ההמונים היהודיים בשפתם. זה היה מפנה רדיקאלי בפרקטיקה הציונית, בימים ההם, כדי למשוך המוני בעלי־מלאכה, חנוונים זעירים, זבני־חנויות וכו׳, שדיברו אידיש. היה בידידות עם י. ל. פרץ, שתמונתו היתה תלויה בחדר עבודתו, עד לרגע האחרון של חייו. בעזרתו של פרץ גם גילה את כישרונו העתונאי ולמד לדבר ולכתוב אידיש. הוא סיפר על פגישתו עם מרים לוריא, רעיתו לעתיד, בקונגרס הציוני הראשון, על שיחתו הארוכה עם בורוכוב לילה שלם, על הרעיונות הראשונים של תכנית הלסינגפורס, ועל ועידת הלסינגפורס עצמה, שעל כינוסה הוחלט בשיחה בינו לבין ז׳בוטינסקי, שהיה אז מזכיר ההסתדרות הציונית ברוסיה, על העיתון "פעטרוגראדער טאגבלאט", שהיה עורכו ומיסדו, בשנות מלחמת העולם הראשונה, על מהפכת פברואר ותקוות היהודים, על המסיבה, שערכו הציונים בפטרוגרד, בנובמבר 1917, לאחר המהפכה הבולשביסטית, לכבוד הצהרת בלפור. הוא סיפר על שובו לפולין ויסוד המועצה היהודית, שהוחרמה ע"י השמאל "בונד" ו"פועלי־ציון", אשר ניסו למנוע את היותה למסגרת חוקית של אוטונומיה יהודית, על מלחמתו למען כבוד הרוב הציוני בקהילות היהודיות ועל מאבקיו בסיים הפולני, ועוד ועוד. הפצרתי בו, לא פעם, שיעזוב את כתיבת מאמריו בעיתונות היומית ויקדיש את זמנו לכתיבת זיכרונותיו; אך תמיד היה מסרב, הוא לא אהב לכתוב על עצמו. את ההיסטוריה הציונית שכתב, הפסיק עם הצהרת בלפור. "לו הייתי כותב על התקופה, שבין שתי מלחמות העולם, הייתי צריך לכתוב על עצמי", אמר. ואני מצטער צער רב, שלא רשמתי בזמנו את השיחות עמו. גם המוסדות המדעיים נזכרו מאוחר, וכשנרשמו זיכרונותיו על מצור ירושלים, במלחמת השחרור ועל פעולותיו האחרות בתור חבר הנהלת הסוכנות היהודית או שר־הפנים בממשלת ישראל — נחלש כבר זיכרונו.

אבל, היו לו תוכניות ספרותיות רבות. הוא התכוון לעבד מחדש את הספר הראשון לתולדות הציונות, רצה לכתוב על אמו, על תולדות התנועה הציונית הראדיקאלית, להרחיב ולעבד מחדש את ספרו על "תולדות יהודי פולין", שכתב בשביל משרד הביטחון. הספר לא פורסם בגלל היקפו הגדול. תוכניות לא חסרו לו, אולם חסר היה הכוח לבצעם. עוד בראשית שהותו בגן־שמואל היה כותב מאמר ארוך תוך 3—4 שעות, היה כותבו ישר וכמעט ללא תיקונים. במשך הזמן נעשתה מלאכת הכתיבה מייגעת יותר, היה מעתיק לפעמים את המאמר מספר פעמים, ומתקן את הכתוב.

כשנתיים לפני פטירתו, כאמור, התחיל להרגיש הפרעות בראייה. התברר שהיה צורך בניתוח. הבעיה העיקרית היתה — בגלל גילו הגבוה, 89, אולם בלי ניתוח היה עלול לאבד את הראייה, תוך זמן קצר. הוא היה מוכן להסתכן, אף כי סיכויי ההצלחה היו קלושים ביותר. הניתוח נעשה ואומנם הצליח.

חברי המערכת של "פעטראגראדער טאגבלאט" בפטרוגרד, מימין לשמאל: מ. גרוסמאן, ד"ר יוליוס ברוצקוס, יצחק גרינבוים (עורך), גב׳ גרינבוים, דוד כהן (המו"ל), ד"ר א. קורלניק, גב׳ ר. קלינוב, י. קלינוב, י. א. לייזרוביץ, יוסף בלומברג. הצלום נעשה בקונגרס הציוני בבזל, 1927

יצחק גרינבוים בחוג משפחתו, ורשה, 1931

אך בינתיים התקדמה מחלת הזיקנה שלו במהירות, והיא גזלה ממנו את אור עיניו. אולם לא איש כיצחק גרינבוים ייכנע למרי מחלתו. קשה־עורף היה כל ימי חייו, וכך נישאר עד יומו האחרון. היה זה מראה מרהיב, מעורר יראת הכבוד, כיצד היה נאבק בעיוורונו. תחילה לא היה מוותר על קריאת העיתונים ועל הכתיבה. בעזרת זכוכית מגדלת היה עובר בסבלנות על שורות העיתון, מאוחר יותר היה מסתפק בכותרות ובתמצית הידיעות, שהודפסו באותיות גדולות. היה מתמרמר על כך, שאיש לא חשב להדפיס עיתון באותיות גדולות, כי הרי יש רבבות בני־אדם במצבו. כשהקריאה נעשתה בלתי אפשרית לחלוטין, היה מנסה למצוא אלף עיסוקים "במשק ביתו" ובספרייתו. הייתי מציע לו לשבת, בכיסא נוח, לפני ביתו ולשוחח עם חברים עוברים ושבים, שרבים מהם ניגשו אליו. אולם הישיבה הבטלה לא היתה לפי רוחו. היה עומד שעות ליד ארון הספרים, לוקח ספר אחרי ספר ביד, מדפדף בו, בלי יכולת לקרוא. ומי יודע איזה אסוציאציות וזיכרונות היו מתעוררים בלבו, עם כל ספר. בחוש מיוחד היה מכיר כל ספר, שהיה לוקח בידו, לפי סימנים, שלעולם לא הצלחתי לדעתם. היה מרבה לשוחח בשימחה גדולה עם כל אדם שנכנס, היה מוציא מארכיונו את מכתבי מרים רעייתו מלפני 50 שנים. לפעמים היה מניח על שולחנו כתבי־יד רבים, כאילו עורך מפקד של עברו, של הזיכרונות, ושוקע בהם. לעולם לא היה מספר לי דבר עליהם.

בשנתיים אלו, בלי ספק הקשות ביותר בחייו, העסיקו אותו בעיקר שני נושאים. האחד — חובתו כלפי בנו אליעזר, שנהרג במלחמת השיחרור, במאי 1948, ליד רמת רחל. חובה זו אשר הכבידה עליו כל השנים היתה: טיהור בנו מאשמות, שהועלו נגדו מתקופת ישיבתו במחנה ההשמדה באושביץ. אומנם שני בתי־דין של האסירים עצמם בבוכנואלד ובית־דין צרפתי, זיכוהו מכל אשמה, אך הוא ראה לחובתו, לטהר את זכר בנו ולהוציא ספר מעבודותיו בנושאים על ספרות והיסטוריה (בהיסטוריה יהודית ופולנית) וכן גם את העדויות על התנהגותו, מפי חבריו במחנה, עדויות שצבר בעמל רב, ושבחלקם הוגשו גם לבית־הדין הצרפתי. הוא היה משוכנע, שאילמלא אליעזר נהרג, היה נשאר בישראל ונעשה לציוני. העובדה, שבנו היה קומוניסט פעיל במסגרת הכללית של המפלגה, ולא דווקא במחלקה הקומוניסטית היהודית בפולין ובצרפת, השאירה בו פצע פתוח, עד סוף ימיו, ובעיקר סמוך למותו, כשהיה לו פנאי רב להירהורים, בפעם הראשונה בחייו.

הנושא השני היה המפעל הציוני, והתגשמותו בישראל. הדבר היה אחרי מלחמת ששת הימים. הוא היה חוזר ומסכם בהתלהבות רבה את המבצעים הצבאיים של צה"ל ואת המבצעים הכלכליים ומפעלי הפיתוח בישראל. בו בזמן היתה לו גם ביקורת חריפה על הנעשה בחברה הישראלית. אולם הביקורת הזאת, לא היתה יכולה להעיב את תמונת ההתקדמות וההגשמה של חלום עמו. היתה זהות מופלאת בין סיכומה של התנועה, לבין סיכומו האישי של חייו, על סף המוות. ולא היתה זאת גאווה. זוכר אני, כאשר הגיעה אליו בשנה האחרונה לחייו, בקשה של איזה מוסד, בדבר כתיבת ביוגרפיה קצרה. עשיתי את המלאכה עבורו כמיטב זכרוני. פירטתי את כל התפקידים, הפעולות, שמות העיתונים שערך, ספרים שכתב במשך 70 שנים. קראתי סקירה זו באוזניו, הקשיב בדריכות, וכשגמרתי אמר: "לא ידעתי, שפעלתי כה רבות!" לא היתה זאת צניעות צבועה מצדו. פשוט, תוך המולת חייו, היתה לו, זו הפעם הראשונה, האפשרות לשמוע סיכום ממצה על מפעלי חייו. אולם גם אז גבר ה"אנחנו עשינו" על "אני עשיתי" וגאוותו העיקרית היתה על מפעל האומה ולא על חלקו במפעל זה.

יום ההולדת התשעים בחייו ניפתח, במסיבה רבת משתתפים, בבית־סוקולוב בתל־אביב. ימים רבים לפני המסיבה היה יצחק גרינבוים נרגש מאד, חשש שהתרגשותו תתגלה לעין כל, ואף לא סמך ביותר על זיכרונו. הכתיב לי איפוא, בעוד מועד, כמה משפטים של דברי־תודה וביקשני לקרוא אותם בפני הנאספים, העובדה שצילמו אותו, נכדיו וניניו, יחד עם ראש־הממשלה גולדה מאיר, היתה בעיניו לערך סמלי.

הגיעה השנה האחרונה לחייו. מדי יום ביומו, לאחר סיום סידוריו במשק ביתו, היה יוצא לסיורים בחצר גן־שמואל, והיה נהנה ומתלהב מכל מה שראו עיניו במשק, כמו איש צעיר. אולם הדבר נעשה קשה מיום ליום. לפעמים היה נופל, לפעמים היה תועה בדרך. עצם ההליכה נעשתה עליו קשה יותר ויותר. הוא נעשה ער יותר למתרחש בקיבוץ, היה דורש ממני שאספר לו על כל החדשות וגם ראה מחובתו ללכת ולנחם הורים שכולים, שבנם נפל ליד התעלה.

לאט לאט כבה אור החיים. הוא רצה לעבור לת"א, לחיות בין

נכדיו וניניו שם. לאחר מאמצים רבים התאפשר הדבר, אולם הוא נהנה מן החיים בין צאצאיו, במשך שבוע ימים בלבד. ב־7 לספטמבר 1970, השיגהו המוות. הוא ניקבר בגן־שמואל ליד רעיתו מרים, בהתאם לצוואתו.

גן־שמואל היה ביתו האחרון, בית בו ישב למעלה מ־11 שנים, ובו, לראשונה בחייו, ידע מנוחה. נע ונד היה כל ימי חייו — פלוצק, וארשה, פטרוגרד, וארשה, פאריס, ירושלים ותל־אביב. רק בגן־שמואל הכיר תחושת יציבות. אותה הוא חש בנשימה של החיים הקיבוציים השוקקים סביבו, חש באהבה והערצה. שבוע שבוע, ביום ששי, או בערב חג, היה מופיע על שולחנו זר פרחים — מפרחי גינות־הנוי של גן־שמואל.

יצחק גרינבוים עם ראש הממשלה גולדה מאיר והשר משה קול, בחגיגת יום הולדתו ה־90, בבית סוקולוב, תל־אביב, 1969

י. ריטוב

על יצחק גרינבוים

פגישתי הראשונה עם י. גרינבוים היתה בפטרוגרד (לנינגרד), אחרי מהפכת פברואר 1917, בוועידה השנייה של "צעירי ציון" (18—24 במאי) ובוועידה השביעית של ציוני רוסיה (24—31 במאי). השתתפתי בשתיהן כאחד הצירים מייקטרינוסלב (דניפרופטרובסק), והוא כאחד מחברי המרכז הציוני, מהחשובים שבהם, משכמו ומעלה, במלוא כוחו ואורו, והאיש יפה־תואר ועתיר־קסם. ממבט ראשון נתפסתי לקסמו, נתפסתי ולא השתחררתי עד אחרון ימיו. אהבתיו בחייו ואני שומר את זכרו.

בוועידת "צעירי ציון" הופיע כאורח וגם נאם בה. — בסדר יומה של הוועידה עמד גם סעיף חשוב על דרכי אירגונה של תנועת "צעירי־ציון" ומסגרתה. עד לוועידה היוו "צעירי־ציון" חלק אורגני של ההסתדרות הציונית ברוסיה, וסטאטוס זה עורר התנגדות ברחבי התנועה. בפני הוועידה עמדו שלוש הצעות: א) המשך המצב הקיים, ב) התארגנות צ"צ כפראקציה, בתוך ההסתדרות הציונית, ג) עצמאות ארגונית, תוך שיתוף פעולה, על יסודות פדרטיביים, עם יתר חלקי ההסתדרות הציונית. — היה ברור מראש, כי קלושים הסיכויים להמשך המצב הקיים, והדבר עורר דאגה בהסתדרות הציונית

קבוצת צירים מפולין בקונגרס הציוני השמיני. יצחק גרינבוים, בשורה האחרונה, השני מימין, 1906

הכללית ומוסדותיה. נזדעקו, איפוא, עסקנים ציוניים מרכזיים וניסו להניא את צ״צ מדרך הפדרציה או הפראקציה. בין אלה היה גם יצחק גרינבוים, אלא שטעמיו ונימוקיו היו שונים משל חבריו, כשם שהיה כל־כולו שונה מהם. בנאומו הוא טען לחובת השמירה על ש ל י מ ו ת ה של ההסתדרות הציונית, אך מבין פסוקיו בקעה נימה של חרדה מיוחדת: אם, חלילה, אתם, הצעירים, המתקדמים, הסוציאליסטים, תפרשו — עם מי אשאר אנוכי ויישארו חבריי לדעה ? —

גרינבוים, ביסודו, בהשקפת־עולמו — במודע ושלא במודע — היה, לפי הכרתי, ציוני־סוציאליסט. ראשיתו — ״התחיה״, ואחריתו — קירבתו למפ״ם, אף אם מעודו הוא לא ענד תג סוציאליסטי. ב־1903, ב״קול קורא״ אל הפועלים היהודים, הוא כתב: ״השיחרור היהודי אינו אלא שיחרורו של הפועל היהודי, הסובל כפועל וכיהודי. דין הוא שיהיו הפועלים היהודיים נושאיהם של רעיון השיחרור היהודי — הרעיון הציוני. התנועה הציונית היא התנועה המהפכנית של העם״. —

בוועידה של ציוני רוסיה (שנפתחה אחר סיומה של ועידת צ״צ), היה הוא, ״הפולני״, מראשי המרצים והמדברים. שמעתיו ברטט, עקבתי אחריו בהופעותיו במתכונת של נוסח גרינבוים הידועה: בהירות המחשבה, עמידה תקיפה־מלחמתית על דעותיו, החובקות עולמות של ציונות צרופה, עממית ונאורה, (לא־דתית־תיאולוגית) ציונות של חזון ושל מאבק מדיני ושל יישוב ארץ־ישראל — הלכה למעשה.

אכן, טרם הכרתיו אישית בפטרוגרד, ידעתיו אך מרחוק, שנים לפני כן, מקריאה ושמיעה עליו. עיקר פירסומו באותה תקופה בא לו ב״ועידת הלסינגפורס״ בנובמבר 1906. בהיעדרו של א. אידלסון, הארי שבחבורה, מנהיגם הרוחני של ציוני רוסיה, שהיה נתון כעורך ה״ראזסוויט״, בחקירה משטרתית ולא יכול לעזוב את פטרוגרד, עמד י. גרינבוים הצעיר בן ה־27 בראש הוועידה, ולצידו אישים כאליינינקוב, גולדשטיין, גפשטיין, ז׳בוטינסקי, זיידנמן, פסמניק, צ׳לנוב ועוד. הוועידה נפתחה בהרצאתו של ד״ר י. צ׳לנוב ובדיון על ״ל ק ח י ה ק ו נ ג ר ס ה ש ב י ע י (1905)״, ובעיקר על משבר־אוגנדה. אך אותו הסעיף המרכזי בסדר היום של הוועידה, שבגללו בעיקר, הפכה הוועידה להיסטורית, והוא: ״עבודת ההווה״ כלומר — כלל הפעולות של הציונים למען יהדות־הגולה. היה גם דיון בהרצאה של צ׳לנוב על לקחי הקונגרס השביעי ובעיקר על משבר אוגנדה. אולם במרכזה של הוועידה עמד הסעיף על ״עבודת ההווה״. הדיונים נסתכמו בהחלטות של המצע המדיני: דרישות לאומיות של יהדות רוסיה, אירגונה הפנימי, דרכי ההסברה כלפי פנים וחוץ והקו הטכסיסי של הציונים לקראת הבחירות ל״דומה״ (הפרלמנט הרוסי). כל עניינה של ״עבודת־ההווה״,

צירי ועידת הלסינגפורס, 1906. יצחק גרינבוים עומד בשורה השלישית, הראשון משמאל

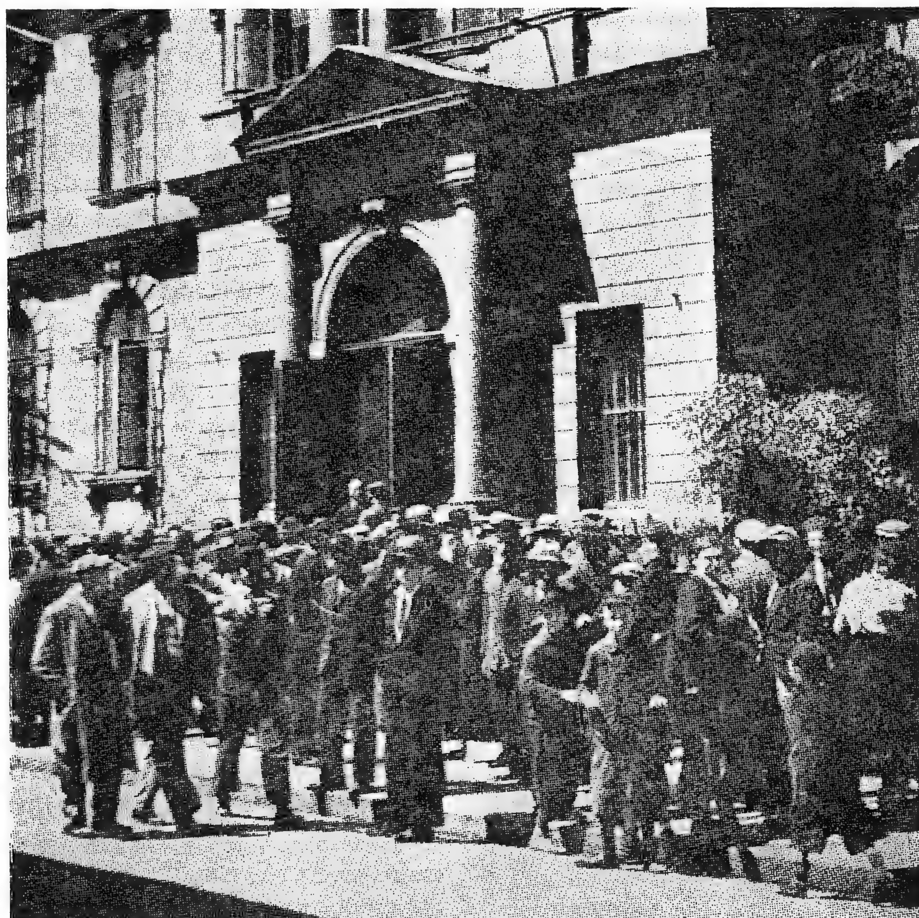
במלוא מובנה ועומקה. לא נדון אלא ביוזמתו של גרינבוים, החל מראשית שנת 1906, בפגישותיו עם עורכי העיתונים הציוניים ("ראזסוויט", "דאס אידישע פאלק", ייברייסקאיה מיסל", "גלוס ז'ידובסקי"), שהתקיימו בווילנה, פטרבורג ואו־דיסה. בפגישות אלה עוצבה ונוצקה "תכנית הלסינגפורס". הלסינגפורס שימשה מעין המשך לבזל ושמה הלך לפניה בשורות התנועה הציונית וברחבי העולם היהודי כולו. ואתה — שמו של יצחק גרינבוים וחבריו.

נער הייתי ולא ידעתי כל זאת, אלא מסיפורי אבי, הרב הציוני, ומאוחר יותר מתוך הקריאה. כאשר ראיתי את גרינ־בוים בפטרוגרד פנים אל פנים, כאחד מגיבורי חזונותי וחלו־מותי ראיתיו, לרבות גבורתו־מנהיגותו במערכת־הבחירות ההיסטורית ל"דומה", בשנת 1912, עת כרת ברית עם "פ.פ.ס" (המפלגה הסוצ. הפולנית). הפולנים הגיבו על "בגידה" זאת בהכרזתם חרם כלכלי וחברתי על היהודים ברחבי פולאן. —

עברו 4 שנים, ובשנת 1921 עברתי את הגבול והגעתי לווארשה — מושב המרכז של מפלגתי. בביקורי הראשון אצל יצחק גרינבוים, ברחוב טלומצקה, מול בית־הכנסת הגדול, הוא קיבלני בידידות רבה ומאז הייתי מבקר אצלו לעיתים קרובות, ומביקור לביקור גדלה קירבתי אליו. —

גרינבוים חזר מרוסיה לפולין בשלהי שנת 1918. כבר נסתיימה מלחמת העולם הראשונה ופרצה המהפכה בגרמניה. פילסודסקי הוחזר לפולין. התחיל תהליך נמרץ של התארגנות פולין לעצמאות ממלכתית. באותם הימים הגיע גרינבוים מ"גלותו" לכור מחצבתו — יהדות פולין וציונותה. בדרך הטבע הוא הועמד בראשה. נפתחה תקופת הסער־והפרץ בחייו. שנות עליתו ועיצוב דמותו כמנהיג־בחסד, בה השתקף והסתמל הפרק הטרגי־האגדתי של ההיסטוריה היהודית בגולה בדורותינו.

בהנהגתו התחיל המאבק הגדול לזכויות האישיות והלאומיות של היהודים בפולין, מאבק שהיו לו השלכות הרחק הרחק מעבר לגבולות פולין. מן הראוי לציין, כי בצלילות הגיונו הוא לא יצר לעצמו אשליות, וכה אמר: "מאבקה של יהדות פולין הוא, לאמיתו של דבר, מלחמת־נסיגה, שאין לה סיכויים לנצח ושתפקידה העיקרי הוא, שלא לתת ליהדות־פולין, בת שלשה והצי המליונים, להיות למרמס מכוח האנטישמיות הפולנית". אך את המאבק לזכויות היהודים הוא ניהל כאילו היו לו סיכויים לניצחון, בתקיפות וביטחון עצמי. כאשר הוזמן כראש משלחת ציונית, ביום 11 בנובמבר 1918, על ידי "בעל־הבית", יוזף פילסודסקי, הוא הצהיר באזני המזמין ופמלייתו: "ההס־תדרות הציונית רואה את פתרון הבעיה העולמית של העם

יום בחירות בקהילת וארשה

היהודי בהקמת מדינה לעם היהודי במולדתו ארץ־ישראל ובאירגון חיים של היהודים בארצות, בהן הם חיים בהמוניהם, כמו פולין, על יסודות של שלטון עצמי לאומי. שלטון זה יבוסס על הקהילות היהודיות המקומיות, שהנהלותיהן ייבחרו על פי חוקה דמוקרטית, ויטפלו בסיפוק צרכיהם המיוחדים של היהודים, כמיעוט לאומי. יש לקיים בחירות לוועידה ארצית של יהודי פולין. הוועידה תחליט על הצעת החוקה של יהודי פולין, שתובא לאסיפה המכוננת של פולין המשוחררת־העצמאית; הוועידה גם תבחר בנציגותה המוסמכת". זה קול גרינבוים וזה סגנונו. "בהזדמנות זו — נתפרסם בשעתו — "הביע גרינבוים, בסערת־רוח, את מחאתה הנמרצת של ההסתדרות הציונית על התנפלויות־הדמים של פולנים על יהודים, בעצם ימי חגיגתה של תקומת פולין החדשה, והזהיר את הציבור הפולני ונבחריו בפני הסכנות החמורות העלולות לצמוח למדינה המשוחררת, מגילויים פראיים אלה של האנטישמיות".

הוא היה יהודי גאה, שאין בו שמץ של יהירות, אלא כולו אומר כבוד ועוז־רוח ואומץ־לב "וטהר ידיים יוסיף אומץ" (איוב י"ז), או לפי ביאליק: "עומד האריה, המתבונן לרעם גבורתו, והוא — שלוו וגאה" (מתי־מדבר). בכל מהותו הוא סימל את שלילת הגלות על שום כל השלילה אשר בה. "גלות" — אמר גרינבוים — "פירושיה גירוש מן המולדת, פירוד ופיזור, הסתגלות לצורות־חיים זרות, בתהליך של צימצום והתבטלות. והאדם שביהודי והיהודי שבאדם הולך ויורד במעלתו, ושפלותו גוברת והולכת, עד שהחיים בגיטאותיו ועיירותיו נעשים לו הרגל טבעי, ואין עליו אלא לעמוד על המשמר, שלא יגדלו צרכיו, שלא תתגבר בו הכמיהה למרחב, לחירות — שמא יתערער הבניין וייהרסו גם צורות־חייו המצומצמות. זוהי הגלות! וארץ אחת ישנה בעולם, בה עולים ומשתלטים על נשמתנו זכרונות גאים ומרעננים על כל צעד ושעל, כל אבן, תל וגבעה, כל עמק וגיא, — זכרונות גאים על העבר וחלומות גאים על העתיד". והדברים, כשהיו יוצאים מפיו של גרינבוים, היה להם צליל מיוחד, גאה, תקיף ובטוח, צליל של אזרח בעל זכויות אישיות־לאומיות וכלל־אנושיות, במולדתו, שהיא עודה כבושה ומחר תהיה משוחררת ותשוב לבעליה, ובכל אתר ואתר.

זכויות אלה מגיעות, בדין ולא בחסד. זכויות דורשים, עליהן נלחמים בקומה זקופה ובעוז־רוח ואומץ־לב, בלי שתדלנות ופייסנות — זאת הדרך, ובה הלך והוביל אביר המאבק היהודי. יצחק גרינבוים.

— הוא נאבק בכוח עטו השנון, משחר נעוריו, בקצב הולך וגובר. גדוש שאיפות ודעות, רעיונות ותכניות, הוא נתן להם פורקן בעטו, אשר פתח לפניו במות רבות, כעתונאי וכעורך, בעברית, יידיש, פולנית ורוסית ("הצפירה", "הזמן", "היום", "היינט", "דאס יידישע פאלק", "גלוס ז'ידובסקי", "ז'יצ'ה ז'ידובסקה", "ראזסוויט", "יברייסקאיא ז'יזן"), לרבות שבועונים, ירחונים, קבצים וכדומה. וארוכה רשימת הספרים והחוברות, אשר פירסם ("התנועה הציונית בהתפתחותה", "פני הדור", "דור במבחן", "מלחמות יהודי פולין", ועוד.) — השפעתו כסופר, עתונאי ועורך היתה עצומה.

— הוא נלחם בכוח לשונו, כנואם בחסד. לא היו לו גינונים של נואם. הוא לא היה משנן את נאומיו מול הראי, כמנהג רבים מן הנואמים הציוניים המפורסמים בדורו. ואף לא היה קורא את נאומיו מן הכתב. אך כל נאום היה כמין פרק לעצמו בהלכה ובמעשה; היו לומדים את נאומיו ומשננים אותם. — ודומה, בין למעלה מ־800 הערים והעיירות בפולין, שיהודים התגוררו בהן, היו רק מעט שלא ביקר ונאם בהן. כל ביקור שלו היה בו משום אירוע ציבורי, בעל חשיבות לחסידיו ומתנגדיו כאחד. רבה היתה התכונה לקראת בואו ורבים היו הפירושים והוויכוחים אחר צאתו. — אין פלא שבכל נאום, מעצם הופעתו, היו קורנים האמונה והאמת, גאון האדם, וכוח־הברזל של השכנוע. על כן הלכו אחריו יהודי־פולין בהמוני המוניהם, — הם האמינו לו ובו.

הוא ניהל מלחמותיו בכוח עצם העשייה. עטו ולשונו לא היו אלא מכשירי־עזר לה. עיקר כוחו היה באירגונם של ההמונים והפעלתם במאבקי־החיים שלהם. הוא היה בונה מסגרות לפעולה ומאבק, מקים מוסדות — ועומד בראשם, נושא במלוא עול האחריות למעשיהם, ומשתף עצמו, לאחר מעשה, גם באחריות למעשים כושלים של אחרים, כאשר טובת הציבור, לפי מיטב שיפוטו ויושרו, דרשה זאת ממנו.

בשלושה שטחים עיקריים נעשתה פעולתו רבת־האנפין של י. גרינבוים: התנועה הציונית, היישוב היהודי והחזית המדינית הכללית.

התנועה הציונית. אכן, מרחבי־התנועה, המוני־העם ובייחוד "עמך", ובתוכו הפועלים ומפלגות־הפועלים, הם, שמנעוריו משכו את לבו וחזונו. "מטרתה הסופית של תנועה" — אומר גרינבוים — "אינה אלא הגשמתו של האידיאל בצורתו השלמה והטהורה. לקבוע את הצורה הממשית לאידיאל — צורות־החיים של היחיד והכלל, הרי זה עניינה של המפלגה, של ההסתדרות. מטרתה הסופית של התנועה הציונית הרי היא תחייתו של העם היהודי, שיהיה לעם נורמלי, שארץ אבותיו תשוב להיות

יצחק גרינבוים בחגיגת היובל של "השומר הצעיר", תל־אביב, 1963

ארצו־מולדתו, שלשונו הלאומית תשוב ותהייה לשפת ההמו־ נים, שצורות חייו תהיינה דרך חירות, כדרוש ויאות לחברה יהודית תקינה וחפשית. זהו האידיאל הציוני ואין אידיאל זה מבטל את עצם החיים של יהודים בגולה — אם לרצונם ואם לאונסם. מכאן — בעיית עבודת־ההווה בגולה. ועוד: מדרכה של כל תנועת־שיחרור לאומית, שמתלווה עימה אידיאל סוצי־ אלי — תיקון ושיפור תנאי החיים הסוציאליים. העם, הסובל משעבוד לאומי ושואף לגאולה, הרי שאיפתו ומלחמתו כוללות את השיחרור הלאומי והשיחרור הסוציאלי כאחד. והנושא החשוב ביותר של אידיאל כולל זה הוא — המון העובדים, שכמעט ואין להבדיל בין סבלו הלאומי ובין הכלכלי־חברתי. המוני העובדים, הסובלים מפורענויות הגלות, הם הם הבונים את החיים החדשים למען עצמם ולמען העם כולו. ובדין שהם מצרפים אל האידיאל של השיחרור הלאומי גם את האידיאל של גאולה סוציאלית". —

זאת, לטעמו של גרינבוים, היא התנועה וזה האידיאל. והגש־ מתו אינה אלא עניינם של המפלגה, המנגנון, כלי־העשייה. לתנועה זאת, להסתדרותה בפולין, נצמד גרינבוים מעודו, ומהן הוא נפרד זמנית, בצאתו לרוסיה, בימי מלחמת־העולם הראשונה, עם כיבושה של פולין ע"י הגרמנים. אחר שיחרורה של פולין הוא חזר וישב על כס ההנהגה שחיכה לו. הוא הנהיג את ההסתדרות הציונית קודם כל לצורכי עצמה, כאיר־ גון. באורח דמוקרטי הוא החליף אישים מיושנים בחדשים, תלמידיו וחבריו לרעיונותיו ודרכי מאבקו. ובהנהגתו הפך האירגון הציוני לגורם חברתי־מדיני ראשון במעלה, והוא הסתייע בו כבמנוף למען האירגון הכולל של יהודי פולין ולמאבק המדיני על זכויותיהם.

אכן, היו לו הרבה קשיים וצרות בפעולותיו, ואפילו בבית הציוני פנימה. לא מעור אחד חוברה ההסתדרות הציונית והתרוצצו בה דעות וגופים שונים ומשונים. לא קל היה לגרינ־ בוים, איש הקווים הישרים, להביא את כולם למכנה משותף. אך על הכל כיסתה ברוב המקרים, האוטוריטה שלו והיו נענים לו. — לאין ערוך קשה מזה, היה מצבו מחוץ ל"ביתו", ברחוב היהודי הרחב. שם עמדו מולו ונגדו, כוחות גדולים ומאורגנים, שמרותו לא חלה עליהם. היו המתבוללים, האנטי־ ציונים ואנטי־לאומיים, אשר בשום ארץ לא היה כוחם גדול כאשר היה בפולין, והם משלו שם, עם או בלי "כיפה", ברוב הקהילות, בייחוד בגדולות והחשובות שבהן. הם גם שלטו במערכת היחסים עם הפולנים, וכן בתעשייה ובכספים, בספרות ובעיתונות (בפולנית) וכו'. היו הדתיים (להוציא אנשי "המז־ רחי") מעין עדת נטורי־קרתא דפולין. כוחם לא היה דומה לו בשום ארץ ואפילו לא בהונגריה של מונקאטש ולא בגרמניה של פראנקפורט. היתה זאת מעצמה של חסידים, שבראשם עמדו אדמו"רים וגבאים קנאים, מורדי־אור. היו "פולקיסטים" ("פאלקס־פארטיי") — מפלגה ללא פרוגרמה וטעם וריח, ללא אתמול ומחר, אשר בשעת בין השמשות, בימי שלטון הגרמנים, התארגנו לשם בחירות וזכו בשנת 1916 ביותר מנדטים, למועצת עיריית ורשה, מאשר קיבלו הציונים. הסתחרר ראשם וגדל תאבונם וניסו לזכות בתפקיד של הנהגה ברחוב היהודי. היו גם "בלתי מפלגתיים", שגם הם קיבלו מנדטים והתחילו להתנבא במחנה. אלה ועוד איגודים שונים, מהם קיק־ יוניים, היוו קשת רחבה של הציבוריות היהודית, שצריך היה

לארגנה ולרתום אותה למאבק המדיני, בייחוד למאבק הפרל־ מנטרי. — היה עוד ה"בונד" האדיר, שמעודו לא ראה עצמו שותף לכלל־ישראל, הוא לבדד שכן, נציג יחיד — במעמד ובעם. ונגררו אחריו גם "פוע"צ־שמאל".

"רחוב" זה, בתנאים שנוצרו בגמר המלחמה (נובמבר 1918) והכרזת עצמאותה של פולין, נוכח המאבק על השלטון במדינה ולאור התפרצויות אנטישמיות ופוגרומים, היה הכרח לארגנו וללכדו לכוח־הגנה־והתקפה, "להעמיד עליו מצוות ולתת לו דפוסים ליצירת רצון ולמטבעות קיימות".

גרינבוים ראה משימה זו כמרכזית ומכרעת ונטל יוזמתה לעצמו. — באוקטובר 1918, לאחר שובו לווארשה, כינס, מטעם המרכז הציוני, את הגורמים היהודיים הציבוריים להתייעצות בדבר הקמתה של נציגות יהודית בעלת סמכות־קבע, אשר תטפל בכל בעיותיהם ועניניהם של יהודי פולין. — "הבונד" וגרוריו דחו (בניגוד לעמדת ה"בונד" ברוסיה באותם הימים) את הצעותיו של גרינבוים. אך גם ה"אגודה", הפולקיסטים, פלגות־המתבוללים ואחרים, שנכנסו לדיונים, פרשו מהם אגב עמדה שלילית. פחד "הסכנה" של רוב ציוני נפל עליהם, ונתן אותותיו גם הפחד מפני האיש גרינבוים, הלוחם הוותיק בהתבו־ ללות, בקלריקאליזם ובכל הגבאים למיניהם. למרות כל ההתנג־ דות המשיכו הציונים וחוגים קרובים אליהם לפעול למען הקמת נציגות לאומית (זמנית), ובדצמבר 1918 נתקיימו בפולין הקונגרסאית בחירות לוועידה היהודית המוקדמת. מאות אלפי יהודים נענו בבחירות, בהתלהבות עצומה לנסיון הראשון להקים נציגות יהודית עליונה, מוסמכת כלפי פנים וכלפי חוץ כאחת. זה היה הנסיון הראשון והאחרון של גרינבוים, ובעוזבו את פולין ב־1933, נשאר חלל ריק ובא הקץ לחזונו ולפעלו. — אומנם בכוח האנרציה הוסיפה להתקיים המועצה הלאומית הזמנית (צייטווייליקער נאציאנאלראט), שנבחרה ע"י "הוועידה המוקדמת", כמוסד ראשי ליהדות פולין.

המועצה הלאומית הופיעה בבחירות לאסיפה המכוננת של מדינת פולין העצמאית, שנתקיימו בראשית 1919. 400 אלף יהודים בפולין הקונגרסאית, מבין אלה אשר ב"חסדם" של השלטונות הוענקה להם זכות־בחירה, הלכו לקלפיות: למעלה מ־250 אלף נתנו קולותיהם לרשימות המועמדים מטעם המועצה הלאומית, ציונים ובעלי־בריתם.

גולת הכותרת בפעולתו המדינית של גרינבוים, באותה תקופה, היתה דבר הקמתו של גוש המיעוטים הלאומיים: יהודים, אוקראינים, רוסים, בילורוסים, ליטאים, גרמנים וצ'כים. הרעיון, היוזמה ועצם הקמתו של הגוש היו כולם פרי רוחו ומעשיו של גרינבוים. עניינו היה — להגן בכוחות מאוחדים על המיעו־ טים, נגד רצונו של הרוב הפולני השולט. בנאומו בסיים, ביולי 1922, בדיון על הצעת חוקת־בחירות "מתוקנת", אמר גרינבוים ... "נתנגד ונלחם בנסיונות העם הפולני לדכא ולהטמיע אותנו ואת כל יתר המיעוטים הלאומיים במדינה ובחבלי־ הספר. ואל תנסו להפריד ולסכסך בינינו לבין יתר המיעוטים, כשאיפת רבים ביניכם, להיותנו כלי־שרת בידכם נגד יתר המיעוטים". והוא הוסיף: "שתי דרכים פתוחות בפני המדינה: להעמיד ולבסס קיומה על דיכוי המיעוטים, בדומה לזה שנגדו לחמתם אתם עצמכם, עוד תמול־שלשום. ודכוי זה, מצדכם אתם, יביא בעקבותיו מאבק לאומי ממושך והרסני בתוך המדינה; או — משטר מבוסס על הכרה במלוא זכויותיהם

הצודקות של כל המיעוטים הלאומיים. וחייבים אתם לדעת ולזכור כי לא יינתן לכם לשלוט נגד רצונם של 40% מהאוכלוסייה, גם לא בכוח חוקת-הבחירות הריאקציונית הזאת".

משנתקבלה חוקה זאת בסיים, פתח גרינבוים בפעולה להקמת הגוש — והקימו. ולא קל היה הדבר. אדם אחר היה נרתע, נוכח הקשיים הראשונים, אך לא איש כגרינבוים יסוג. גם לא במבחן העיקרי, יציקת הסדן — חזית יהודית לאומית מאוחדת, אמנם פגומה, לא-מאוחדת; אעפ"כ המשיך גרינבוים במעשה המרכבה של רשימה ארצית מאוחדת של המיעוטים, בראשותו. מפעל זה נכנס להיסטוריה כאחד, יחיד ומיוחד, בתולדות המלחמות של עמים-מיעוטים על זכויותיהם, אפילו אם הגוש לא האריך ימים. הממשלה אדירת-הכוח, אלופת התככים, הנחיתה עליו מהלומות ניצחות בדרכי אדמיניסטרציה ומשטרה. גם בפנים, בתוך כל מיעוט, לרבות המיעוט היהודי, (האוקראינים מיהרו וערקו ראשונים) התפורר הגוש, והריאקציה חגגה את נצחונה. אך עצם הרעיון של הגוש והנסיונות להקימו הצליחו.

מעל במות רבות, גבוהות מעל גבוהות, היה גרינבוים משמיע קולו. כל נאום — פרק במערכה; כל הופעה — אירוע, בקונגרס הציוני, בוועד-הפועל ובוועידות הציוניות ברוסיה ובפולין. בין כל הבמות היתה אחת, בעלת ערך מיוחד בביוגרפיה שלו: הסיים הפולני. ארבע-עשרה שנים היה גרינבוים ציר לסיים, וארבע עשרה שנים רצופות, אם כאחד הנבחרים ואם כיו"ר ה"קולו" (הסיעה), או כראש האופוזיציה בתוך הסיעה. קולו היה רועם ומסעיר את הבית. הוא למעשה ניווט את המדיניות היהודית. בתוך השתוללות של שליאכטה וכמורה וקצונה ואינטילגנציה, שכורי שלטון ושנאה ומזימות דיכוי, השמיע דברי זעם ותוכחה ותבע זכות וצדק. לדניאל בגוב האריות דימינוהו, בתולדות מאבקינו.

וראוי להזכיר את הפרק: גרינבוים ותנועת-החלוץ. מה עמוק, חם ורוטט היה יחסו ל"החלוץ". הוא אהב את ה"חלוץ" אהבת-נפש. הוא ראה בו כליל השלמות מבחינת הרעיון והמעשה-ההגשמה בציונות. ולא היה דבר, אשר יתבקש לעשותו למען ה"חלוץ" ולא יעשנו, כאשר ייעשה דבר-מצווה.

גרינבוים והשלטונות. הוא היה עברי (הבראיסט) מוצהר ועיקבי, אמר עוד ב-1910: "הלשון העברית, היא לשוננו הלאומית, והיא לשון עתידנו. בגולה אי אפשר לה להיות מדוברת בפי ההמונים, אך בארץ-ישראל היא תשוב כולה לתחייה, כלשונה היחידה של אומתנו, וצריך לחגור כל הכוחות כדי להשליטה בחיי הארץ ולהטמיע בתוכה יסודות זרים, הנכנסים לארץ". — הוא שלל את האידישיזם, אך לא את האידיש. הוא עמד על כך, שאם בחשבון רחוק אולי אין עתיד לאידיש, הרי הווה יש לה, הווה הנמשך על פני דורות. היא לשון הדיבור והמחשבות של המונים, לשון מחשבותיהם, הלשון בה נוצרה סיפרות כבירה. מכאן יחסו אל סוקולוב ודבקותו בפרץ כאחד.

מ. צאנין

יצחק גרינבוים — די פארקערפערונג פון א פוילישן ייד

יצחק גרינבוים, וואס איז זייט דעם סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און כמעט ביז דער פארלענדונג פון די ייִדן אין אייראפע, געווען דער נאציאָנאלער מנהיג פון דעם פוילישן יידנטום, איז כלפי חוץ דערשינען ווי א פערזענלעכקייט פון איין גוס: אן אויסגעשפראָכענער מתנגד מיט א משכילישן שליף און א פארביטערטער קעגנער פון רעליגיע. שיינט מיר, אז יצחק גרינבוים האָט געמאכט אלע באמיאונגען מען זאל אים זען אין אזא פאָרטרעט.

דער מענטש אינעם מנהיג איז נישט דער וואָס גרימירט זיך פאר דער אויסערלעכער דערשיינונג. און אלע מנהיגים זענען כלפי חוץ שוישפילער פון אַ ראָל, וואס יעדער איינער באשטימט פאר זיך. אמתע שוישפילער בייטן זייערע ראָלן לויט די טעקסטן, וואָס זיי שפילן; מנהיגים שפילן אלע מאָל די איין־איינציקע ראָל, די זעלבע ראָל, אין וועלכער זיי האָבן זיך איינגעשפילט כלפי חוץ. ווי אין טעאָטראלישן שוישפיל — אז וואס גרעסער דער אקטיאָר אלץ וויניקער פילט מען, אז ער "שפילט", אזוי אויך זעט מען אלץ וויני־קער דאָס שפילן, וואס גרעסער עס איז דער מנהיג. צוליב אָט דער סיבה איז אויך יצחק גרינבוים דערשינען אין קאָנסעק־ווענטער איינהייטלעכקייט און אויסגעהאלטנקייט. ער איז עס אין דערווירקלעכקייט נישט געווען.

אין דער ווירקלעכקייט איז געווען גאָר אן אנדער יצחק גרינבוים. ער איז נישט געווען איינהייטלעך, נישט פון איין גוס, נאָר ער האָט אין דער ווירקלעכקייט געטראָגן אין זיך די אלע ווידעראנאנדן, וואס כאראקטעריזירן דעם פוילישן ייד: אונטער דער הארטער שאָל — א צעבראכן הארץ; היב־

יצחק גרינבוים, 1926

טער דער אפיקורסות — א געוואלדיקע אמונה; די מתנגדות — אַן אויסערלעכער פאנצער נישט פארכאפט צו ווערן פון חסידות.

דעם ווירקלעכן מענטש זעט מען דעמאלט ווען ער מיינט, אז מען זעט אים נישט; ווען ער איז אומיטלבאר אין זיין התנהגות. אין די צוויי צענדליק יאָר, וואָס האָבן מיך פארבונדן מיט יצחק גרינבוים ווי א רעדאקטאר מיט א באטייליקטן אין דער צייטונג, האב איך געהאט אומציייליקע געלעגנהייטן צו זען אים אין זיין אומיטלבארקייט און צו אָבסערווירן זיינע רעאקציעס.

אין די ערשטע פופציקער יארן האָב איך אין דער ווינונג פון יצחק גרינבוים, אויף דער דיזענגאָף־גאס אין תל־אביב, באמערקט א פאָרטרעט פון י. ל. פרץ. איך בין געווען זיכער, אז דער פאָרטרעט פון י. ל. פרץ אין הויז פון גרינבוימען געהערט צו יענע בילדער אין איינגעזעסענע היימען, וואס זיי הענגען צוליב געוווינהייט פון די באלעבאטים. מענטשן האבן בדרך הטבע מורא פאר ענדערונגען — לאָזט מען אויך הענגען בילדער, וואס ווערן א טייל פון דער וואנט, הגם די בילדער זענען נישט פארבונדן מיט אן אינטימער באציאונג צו זיי. איך האב געקענט יצחק גרינבוימס אויסערלעכע שטעלונג צום דעם גאנצן קאָמפלעקס פון דער יידישער טראגעדיע אין אייראפע אין די מלחמה־יארן 1939—1945 און בפרט צום קאָמפלעקס פון דער טראגעדיע פון דעם פוילישן יידנטום. ס׳האט געזאלט הייסן, אז יצחק גרינבוים האָט זיך מייאש געווען בנוגע אלץ, וואָס האָט געטראָגן דעם אלגעמיינעם באגריף ״פוילישע יידן״ און ער איז געווארן אינגאנצן ישראל־ייד מיט דעם נעגאטיוויזם כלפי דעם גלות, וואס א ישראל־ייד מיינט, אז אָן אים, אָן דעם טאָטאלן שלילת הגלות, איז ער נישט קיין פולשטענדיקער ציוניסט, קיין פולשטענדיק ישראלדיקער. יצחק גרינבוים איז שוין דעמאָלט געווען נאָך זיין שטאטלעכן נסיון פון צו זיין דער ערשטער אינערן־מיניסטער פון מדינת ישראל. איז דער פאָרטרעט פון י. ל. פרץ — דעם ראָמאנטיקער און חסידות־באזינגער אין דער יידישער ליטעראטור אין פוילן — א יוצא דופן אין הויז פון דעם משכיל און מתנגד יצחק גרינבוים אין ישראל?

אזוי האט עס אויסגעזען צו זיין ווערליק דעם אימאזש, וואָס גרינבוים האָט געהאט כלפי חוץ. אבער גארנישט פון דעם איז געווען אין דער ווירקלעכקייט. יצחק גרינבוים האָט אויפגעגעבן זיין ווינונג אין תל־אביב און איז אוועק מיט זיין פרוי לעבן אין קיבוץ גן־שמואל. איך בין געפאָרן אים באזוכן אין זיין נייער היים און ווען איך האב געעפנט די טיר — האב איך אנטקעגן מיר דערזען גרינבוימען אַ זיצנדיקן ביי א טיש און איבער זיין קאפ — דער פאָרטרעט פון י. ל. פרץ. אויפן סאמע אָנזעעוודיקסטן פלאץ. קיין שום אנדער בילד האט זיך נישט געזען — נאָר דער פאָרטרעט פון י. ל. פרץ.

טאקע אין די פופציקער יארן האט יצחק גרינבוים ביי א ליטעראריש געלעגנהייט אין הויז פון דעם יידישן שרייבער יואל מאסטבוים אין תל־אביב, געהאט זיך ארויסגעזאגט, אז י. ל. פרץ און שלום עליכם האבן נישט מער וואס צו געבן דעם נייעם דור אין ישראל אין די געענדערטע באדינגונגען. אָט די מיינונג האט דעמאלט ארויסגערופן הייסע אָפקלאנגען אין דער גאנצער יידישער וועלט. אויב אזוי — וואס אזעלכס איז פארבונדן מיט דעם פאָרטרעט פון דעם דיכטער פון דער ״די גאלדענע קייט״ און ״פאָלקסטימלעכע געשיכטן״, וואס ער הענגט אויפן אנגעזעענסטן פלאץ אינעם קיבוצישן הויז פון יצחק גרינבוים?

גרינבוים האָט באמערקט מיין אויפמערקזאמקייט צום דעם

יצחק גרינבוים מיט א גרופע שרייבערס, 1903. אונטן זיצן, פון רעכטס אויף לינקס: ה. ד. נאָמברג, שלום אש, אין דער מיטן זיצן רעכטס אויף לינקס: ד. פרישמאַן, בן־אביגדור, מ. ספקטור, ד״ר יוסף לוריא, ד״ר ח. ד. הורוביץ, יעקב דינעזון, י. ל. פרץ, ד״ר י. ל. קלויזנער; פון רעכס אויף לינקס: ש. ל. גורדון, א. ליודוויפול, יצחק גרינבוים, ישראל שץ, אברהם רייזן, לפמן לווין, סוילי יקובוביץ

פאַרטרעט אין דער סיטואַציע מיט אים אין דעם קיבוצישן הויז, און ער האָט זיך צעזונגען וועגן דער גרויסקייט פון י. ל. פרץ נאָך אין די טעג פון "הזמיר" אין וואַרשע, פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. י. ל. פרץ... דער אויס־דרוק פון גייסטיקן סך־הכל פון דעם פּוילישן ייד. י. ל. פרץ... ער איז געווען אַלץ וואָס עס איז געווען דער פּוילי־שער ייד. י. ל. פרץ... ער האָט גענומען פון דורות און דאָס וואָס ער האָט גענומען האָט ער אַריבערגעוואָרפן איבער ידישע דורות. דער אייביקער שבת פון "די גאָלדענע קייט" און די נאַכט אויפן אַלטן מאַרק פון "ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק" זענען די צוויי אַנטיפּאָדן פון דעם גייסט פון פּוילישן יידנטום... די פאַרטיפונג פון י. ל. פרץ וואָלטן מיר געדאַרפט אין ישראל... דער יונגער דור דאַרף זען נישט נאָר דאָס שוואַרץ־ווייסע פון דעם וואָס יידן האָבן געשאַפן אין פּוילן; ער דאַרף זען די רייכקייט פון די ניואַנסן. "ער האָט געשיל־דערט אַלע ניואַנסן!" — האָט ער אָנגעוויזן אויפן פּאָרט־רעט...

ס'איז נישט געווען מער יצחק גרינבוים דער אויסגעשפּראָ־כענער מתנגד מיט דעם משכילישן שליף און דער פאַרבי־סענער קעגנער פון רעליגיע. ס'איז געווען אַן אַנדער יצחק גרינבוים — יצחק גרינבוים אַ הייסער פּוילישער חסיד, וואָס רעדט וועגן "אים זאָל לעבן" פון קאָצק, צי פון גער. און ער זעט אינעם רבין דעם צדיק, וואָס איז דער פאַרבינדער צווישן דעם הדיוט אויף דער ערד "מיט אים אין הימל"... דער טרוקענער מתנגד איז געווען אַ מתנגד למראית עין — ער האָט אַרויפגעצויגן אויף זיך אָט די ראָל נאָך אין יענע צייטן ווען ער איז געווען אין פּוילן דער בעל־מלחמה פאַר נייע נאַציאָנאַלע וועגן קעגן די פאַרעלטערטע מעטאָדן פון די רבנים און זייער שתדלנות. און כדי צו קעמפן קעגן זיי האָט ער געדאַרפט זיין קעגן זיי אויך אין זייער אמונה. די ידישע רעליגיעזע פּאַרטייען אין פּוילן, די אגודה און מזרחי, האָט ער געזען ווי פאָרשטייערס פון אַ וועלט, וואָס איז פאַרשוווּנדן מיט דעם 19־טן יאָרהונדערט. גרינבוים האָט געזען פאַר זיך נייע וועגן, נייע פּאָליטישע מעטאָדן. איז ער דאָך, גרינבוים, אין זיין פּאָליטישער פּראַקטיק אין פאַרמלחמה־דיקן פּוילן געווען אָפט ראַדיקאַלער פון די ציוניסטישע סאָ־ציאַליסטן אין פּוילן! כדי צו שאַפן דעם קאָנטראַסט אויך אין דער אויסערלעכקייט, האָט ער זיך פאַרשטייפט אין מתנגדישקייט און אין קעגנערישקייט צו רעליגיע. נאָר אין תוך איז ער געווען אַ חסיד, אפילו ווען ער האָט אין דער שיינער היים פון זיינע עלטערן באַקומען אַ משכילישע דער־ציונג.

און אַז גרינבוים איז אין תוך געווען אַ פּוילישער ייד אַ חסיד באַווייזט אויך דאָס, וואָס ער אַליין האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ רבין. אַ מתנגדישער מנהיג האָט אָנהענגער, מתנגדישע אָנהענגער, וואָס ביי אַ געלעגנהייט קענען זיי אים לאָזן שטיין איינעם אַליין. אָבער אַ חסידישער מנהיג האָט חסידים און נישט קיין אָנהענגער. חסידים פאַרלאָזן נישט זייער רבין אפילו ווען ער זאָל זיי טרייבן פון זיך, ווי עס איז געווען דער פאַל מיט רבי מענדעלע פון קאָצק, וואָס וואָס מער ער האָט זיך אָפּגעשלאָסן פון זיינע חסידים, אַלץ מער זענען זיי געפאָרן צו אים, אַלץ מער האָבן זיי אים פאַרערלעכט. פון

אלע ציוניסטישע מנהיגים אין פאַרמלחמהדיקן פּוילן איז יצחק גרינבוים געווען דער איינציקער, וואָס האָט געהאַט אמתע חסידים; זיי האָבן זיך אויפגעפירט צו אים ווי חסידים. און ביזן היינטיקן טאָג זענען די שארית הפליטה פון זיינע חסידים צוגעבונדן צו זיין געדעכעניש ווי צום געדעכעניש פון א רבין.

צי דאַרף מען א גערסערן מרחק ווי דער, וואָס האָט זיך געהאַט געשאַפן צווישן יצחק גרינבוים און זיין אַמאָליקן תלמיד משה קליינבוים־סנה אין דער צייט ווען דער לעצטער איז געשטאַנען מיטן פּנים צו מאָסקווע? דאָך אפילו אין יענער צייט איז משה סנה געבליבן דער באַהאַלטענער חסיד פון גרינבוימען, וואָרום אויך סנה איז אין תוך געווען א חסיד און ער האָט נישט פאַרגעסן זיין רבין; אַ חסיד ווערט מען נישט. אַ חסיד ווערט מען געבוירן.

אין לעבן פון יעדן מענטש זענען פאַראַן מינוטן פון אַבסאָ־לוטן אמת און אין די מינוטן דעקט זיך אָפּ די נשמה פון אַלע געוועַנדער און אָנשטעלן. פון צוויי אַזעלכע מינוטן פון אַבסאָלוטן אמת פון יצחק גרינבוים בין איך געווען אַן עדות: בעת דער ידישער שרייבער־פאַראיין אין ישראל האָט גע־פייערט זיין 75־יאָריקן געבורטס־טאָג האָט גרינבוים אין זיין רעדע אַרויסגעבראַכט פאַרביטערונג נישט פון אַ פּאָליטישן מנהיג, וואָס איז אַנטוישט אין זיינע אָנהענגער, וועלכע האָבן אים געלאָזט שטיין אין די טעג פון נסיון, נאָר עס איז געווען די פאַרביטערונג פון א רבין, וואָס זיינע חסידים האָבן נישט באַגריפן די רמזים פון זיין תורה. אין זיין רעדע דעמאָלט האָט ער זיך געוואָנדן מיט זיין פאַרביטערונג צו זיינע יידן — צו די פּוילישע יידן אין ישראל. צו וועמען דען זאָל האָבן געווענדט זיינע ווערטער דער מאַן, וואָס האָט זיין לעבן אוועקגעגעבן פאַר דעם פּוילישן יידנטום? דער צווייטער פאַל פון אַבסאָלוטן אמת איז געווען דעמאָלט ווען משה סנה איז געקומען אויף א יובילײ־פייערונג פון דעם אַלטיטשקן יצחק גרינבוים אין בית סוקולוב אין תל־אביב און אין די אויגן פון דעם יובילאַר — דעם מאַן וואָס מען האָט געהאַלטן, אַז ער איז אייז־קאַלט, ווייסט נישט וואָס עס איז אַזעלכס סענטימענט, איז מתנגדיש טרוקן — האָבן זיך געשטעלט טרערן. דער רבי האָט זוכה געווען, אַז זיין חסיד, וואָס אַלע האָבן געהאַלטן, אַז ער איז אויף תמיד "אוועק לתרבות רעה", איז צוריקגעקומען. און אויך משה סנה, וואָס נאָך אַלע נסיונות האָט ער זיך אַרויסגעוויזן מיט זיין התנהגות ווי א פּוילישער ייד א חסיד — האָט גערעדט ווי ער וואָלט זוכה געווען צוריקצוגעפינען דאָס ליכט פון זיין רבין.

דאָס פּוילישע יידנטום האָט אַרויסגעגעבן גרויסע פּערזענ־לעכקייטן־פירער. עס זענען געווען צייטן ווען, למשל, נחום סאָקאָלאָוו האָט באַגייסטערט הונדערטער טויזנטער יידן אין פּוילן. ער איז געווען זייער מנהיג, זייער וואָרט־זאָגער, אָבער ער האָט קיינמאָל זיך נישט דערוואָרבן אָנהענגער פון דעם טיפּ חסידים. יצחק גרינבוים האָט זיך דערוואָרבן מחנות חסידים, כאָטש ער האָט נישט דערגרייכט אין זיין שרייבן און רעדן די מדרגה פון פיינעזיע און סטיל, ווי נחום סאָקאָלאָוו.

גרינבוים איז געוואָרן דער מנהיג פון חסידים, ווייל אין תוך איז ער אַליין געווען א חסיד און מנהיג פון חסידים, א רבי, דערגרייכט זיין מדרגה נישט דורך פיינעם סטיל און

אפילו נישט דורך לומדות, נאר דורך דביקות צו זיין שיטה, דורך די רמזים פון זיין תורה, וואס די חסידים צענעמען זי דורך אינטואיציע. אין וואס אייגנטלעך איז באשטאנען די תורה פון יצחק גרינבוים, ווען ער איז געווען דער מנהיג פון פוילישן יידנטום און דער יידישער טריבון אין פוילישן סיים? אין תוך איז זיין תורה געווען דאָס אלץ, וואס עס האָט געזוכט דער פוילישער ייד אין דער תקופה פון גרינבוימס פירערשאפט: שארפער ציוניזם כלפי ארץ־ישראל, שארפער ראדיקאליזם כלפי די נויטן פון די יידן אין פוילן. ער האָט פארשטאנען דאס געמיט פון דעם פוילישן ייד אין דעם פערמאנענטן קריזיס צווישןביידע וועלט־מלחמות, ווען דאס פוילישע יידנטום האט זיך געראנגלט צווישן ציוניסטישער דערלייזונג און קאמף פאר דער עקאנאמישער און גייסטיקער עקזיסטענץ אין פוילן גופא.

יצחק גרינבוים איז געווען א מנהיג־רבי און נישט קיין פאָליטיקער. די קונסט פון פאליטישער מאנעווורירונג איז אים געווען פרעמד. זיין וועג איז געווען א גלייכער. אין דעם איז געלעגן זיין שטארקייט און אויך זיין שוואכקייט. זיין געזעלשאפטלעכע פאָזיציע אין ארץ־ישראל, פאר און נאָך דער אנטשטייאונג פון דער מדינה, האט ער פארנומען אדאנק דער אינערציע פון זיין פירערשאפט פון דעם פוילישן יידנטום. איז ער דאך געקומען קיין ארץ־ישראל ווי דער נישט־געקרוינטער מלך פון די דריי און א האלבן מיליאָן פוילישע יידן און דעם טראָן האט ער פארלאזט פון זיין אייגענעם ווילן. א פאָליטיקער מיט טאלאנט פאר אינטריגעס און מאנעוורן אויף זיין פלאץ, וואלט זיך אוודאי דערשלאָגן צו אַ העכערער און פעסטערער געזעלשאפטלעכער פאזיציע אין דעם ארץ־ישראל־ישוב פון א זעקס הונדערט טויזנט יידן. דער גראַדליניקער, אויפריכטיקער און ערלעכער יצחק גרינבוים האט אין דער סביבה פון די פארפאָליטיקירטע עסקנים פון דער יידישער אגענטור אין ירושלים געקענט דערגרייכן נאָר דאָס וואָס עס האט אים דערמעגלעכט די אינערציע פון זיין פירערשאפט פריער אין פוילן. און די אינערציע איז געווען אָנגעלאדן מיט א סאָלידער מאָראָלישער קראפט, ווארום זיין תלמיד, משה סנה־קליינבוים, כאטש ער איז אינטעלעקטועל און אין פאליטישן טאלאנט איבערגעשטיגן אַ סך פון די סוכנות־פירער, איז די אינערציע אליין נישט בייגעשטאנען, ווייל זי איז נישט געווען אָנגעלאָדן מיט אזא מאָראָלישער קראָפט ווי די פון גרינבוימען. דעריבער איז ער ארויסגעשטויסן געוואָרן פריער. גרינבוים איז פון דעסטוועגן געווען צווישן די גרינדער פון דער מדינה, מיטגליד פון מדינה־ראט, און פארנומען די פאָזיציע פון דעם ערשטן אינערן־מיניסטער. אבער ווען עס זענען געקומען די וואלן צו דער קאָנסטיטואירנדיקער כנסת, איז גרינבוים געבליבן איינזאם, פארלאָזן פון אַלע פארטייאישע און שטאטלעכע אפאראטן. פאר דעם מנהיג, וואס איז געווען די קרוין פון דעם וואונדערלעכן פוילישן יידנטום, איז קיין פלאץ נישט געווען אין דער ערשטער כנסת פון דער ניי־אויפגעקומענער יידישער מדינה.

יצחק גרינבוים איז געבליבן מיט זיין כתה חסידים — פוילישע יידן, וואס אין ישראל זענען זיי אין דער מערהייט געווען דיפערענצירט, אַבער פארבינדן האט זיי דער רבי. ווען גרינבוים האט "געפראוועט טיש" — אין דער מערהייט פאלן נישט פון זיין איניציאטיוו — זענען די חסידים געקומען אים באוונדערן און הערן זיין תורה. פאליטיש־גרינבוימיש אָרגאניזאַציאָנעל האָט זיי גאָרנישט דאָ פארבונדן. גרינבוים איז ווייט, ווייט פאר דער צייט געבליבן פאליטיש איינזאם אין ישראל און אן איינזאמער איז ער פארבליבן ביז צום סוף פון זיינע טעג.

זיין מצב האט גרינבוים אין די אלע יארן געוויטיקט זייער שווער. ער האט זעלטן גערעדט וועגן זיך, אבער אין די געלעגנהייטן ווען ער האט יאָ גערעדט, האט ער גערעדט נישט אָן פארביטערונג. אין זיין טעטיקייט אין דער סוכנות, כמעט ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבן, האט ער זיך אליין פארטומלט און אנגעהאלטן דעם גרינבוימישן שטאט פון א פערזענלעכקייט פון איין גוס: אן אויסגעשפראָכענער מתנגד מיט א משכילישן שליף און א פארביטערטער קעגנער פון די רעליגיעזע פארטייען. דאס איז געווען זיין אלטע אויסערלעכע ראָל, אונטער וועלכער עס האט זיך באהאלטן א הארציקער טיפישער פוילישער ייד, א חסיד א מאמין, וואס דער גורל האט באשטימט פאר אים ער זאל זיין דער לעצטער נישט־געקרוינטער מלך פון דעם פוילישן יידנטום כמעט ביז די לעצטע יאָרן פון דער פאָרלענדונג.

יהושע ויגודסקי

דבר על יצחק גרינבוים

אלולא פנו אלי יוזמי ספר־היובל של י. גרינבוים בדבר מאמר עליו, הייתי עושה זאת בעצמי; בכל נפשי רציתי שיימצא מקום צנוע לדברי בדפי ספר זה.

הסתופפתי בפאתי הצל שי. גרינבוים זרק על החיים המדיניים והציבוריים של פולין בטרם פרוץ המלחמה. ציוני לא הייתי, ומפני שהייתי שייך לשמאל המפלגתי, הרי מן הדין הוא שהייתי צריך להיות מתנגד לו, ולא היא, לא כזה הייתי. יצחק גרינבוים — זו דמות מרתקת שגם במתנגדיו הפיקה כבוד. לא נמניתי על קהל חסידיו של גרינבוים, וראוי שתינתן לי רשות הדיבור.

היש מקום למושג הכבוד בפוליטיקה? יש ערך רב־יותר לשאלה הזאת, אם נדון בה מזוית־הראות של הזמן והתנאים בהם נפל בגורלו של גרינבוים לפעול, כנציג המיעוט הלאומי היהודי, המפוזר ומפורד תוך ניגודי מעמדות ורעיונות. גרינבוים חדר לתוך נבכי העניינים הרבה יותר מחסידים מארקסיסטיים מובהקים; הוא ראה בציבור היהודי ישות היסטורית, הנתונה בשינויים של תנועה ברציפות, הפושטת צורה ולובשת צורה תמיד בכל זמן. וכאן יוגד דבר על ענין הכבוד: את גרינבוים איש־הפוליטיקה הנחה לא תקוה ערטילאית המעורה בעם גולה ללא בית ורדוף מחלוקת. היהודים לא התקיימו ולא יכלו להתקיים מעבר לזרם החיים הכללי של התפתחות החברה וחליפותיה; גרינבוים זכה לכבוד מצד מתנגדיו היהודים, מכיוון שגילה הבנה למקורות העצמה והחולשה, באידיאולוגיה שהחזיקו בה. אכן, המציאות של החיים הציבוריים והפוליטיים של היהודים היתה בכל הכיוונים של האידיאות והרעיונות, שבאו לידי גילוי לא בפעילות המפלגות הפוליטיות בלבד; היתה להם שליטה גם במדע, באמנות, בספרות, בזרמי המחשבה. למקרא זכרונותיו של גרינבוים נקל לתפוס כמה הבין לרוח של המתנגדים לדעתו: כל אותם הידידים והמכירים, המעריצים והחולקים עליו, שעם הקרובים לרוחו ולדרכו, היו שהוצאו להרוג בידי התליינים של היטלר או רבי־השלטון של ברית־המועצות. מה רב הכבוד שרחש גרינבוים ל״אויביו״ הנרצחים, שכמוהו גם הם צמחו מתוך המוני העם היהודיים, חיו בהם, והושמדו יחד, כאשר נמחו מעל פני האדמה הישובים והכפרים, העיירות והעיר וארשה בתוכם — מיליוני נפשות, תקופה רבת עלילות, שאנו שואפים כעת להנציח בתוך דפי ספרים.

וכאן היה מרחב הפעילות עצום. כאשר הופיע אצלנו גרינבוים בראשיתה של מאת ה־20 היה צעיר בגיל 20 שנה, ומאז לא פסקה עמידתו בעבודה הציבורית. תקוות ועתידות רחש בפעילותו — כחבר המוסדות העליונים במפלגה, כציר הסיים, כסופר — חריף בויכוח, הוגה־דעות, עורך הדולה את החיוב בתורות החברה וברעיונות המרוחקים מן האידיאולוגיה הרשמית שהיה צמוד לה. מה מעטה התיאולוגיה בהגיונו, כמה נעדר המופשט בהוכחותיו, מה חסרה שכלתנות באדם זה, שמעולם לא התיימר להיות מטריאליסטן, מה מעטה השתפכות־נפש על בעיות פוליטיות ודוגמטיות בשיקולי־דעתו, — כל התכונות הללו יסודן אינו אלא בעובדה שגרינבוים, בעמדו על סף תקופה חדשה בקורות אירופא, נטל חלק בהתפתחותה וביצירת דמותה — כיהודי וכאזרח של מדינה שאבדה עצמאותה, ולימים־כאזרח של פולין שאחרי כ־20 שנה שוב איבדה את קיום עצמאותה. גרינבוים ראה בעיצומן של תנועות חברתיות רדופות משברים ועליות, גאות ושפל, הוא היה עד לפרץ המרד של 1905, ולהתקוממות 1917. ראוי לזכור זאת, מפני שלמאורעות הללו היתה השפעה עצומה על התפתחות דמותו של העסקן הפעיל בפולין, שהציונות עברה בה חליפות ותמורות, שכבר נשכחו. אולם, בימים ההם, לפני עשרות בשנים, ביקש כל זרם להגדיר את תדמית העם היהודי במדינה היהודית לעתיד לבוא.

גרינבוים הוגה־הדעות, המנהיג, העומד בראש היהדות של פולין, וביתר דיוק של רוב־רובה של יהדות זו, מתגלה בזכרונותיו כסופר חודר לפני ולפנים, חותר עמוקות, חכם נפשות שגורל אדם וחידותיו לא יתנו לו מנוח. המחבר כותב בזכרונותיו רק על אנשים שידע מקרוב, שפגש בהם בדרכו, אך איזו גלריה היא זאת, של אנשי רוח ובעלי אופי. גרינבוים כותב על ראשוני התנועה הציונית ומעצבי דמותה, על מנהיגים ועסקנים, על הוגי דעות וסופרי הדורות, יוצרי הספרות היהודית והעברית של זמננו, על סוחרים ואנשי צבור, רופאים ואנשי מדע בערים ובעיירות של פולין, על וארשה בתקופת השלטון הרוסי, על פולין העצמאית של שנות ה־20 וה־30.

על גרינבוים כעסקן צבורי ופוליטי ניתן להאמר, שהמזל האיר לו פנים. האמנם, בר־מזל?

אדם, אשר משחר ילדותו הטיף את רעיון המדינה היהודית והיה עד־ראיה לתקומת המדינה במולדת העם מדור־דור, — הרי ראה בהתגשמות חלומו ותקוותו. אולם, הוא הוא שצריך היה לעשות את חשבון האבידות בנפש, — השמדת המוני ההמונים היהודים, שבתוכם פעל במשך עשרות בשנים. גרינבוים — וזכרונותיו מעידים עליו — ביקר בוארשה שלאחרי המלחמה ב־1949; והוא התהלך ברחובותיה שכה היו ידועים לו, שצריך היה להכירם, והאם הכיר אותם? הוא היה בוארשה, אך האם היתה זאת וארשה שלו, וארשה של מאות אלפי היהודים — פשוטי העם ונגידיו, גדולים וצמודי קרקע־חיותם, וארשה של אנשי־מדע ושירה, רבנים ואפיקורסים, סוחרים ובעלי־מלאכה, פועלים ואנשי־עמל, ציונים וקומוניסטים, בונדאים ופועלי־ציון, דתיים ומתבוללים, מורדים וחולמים...

אכן, וארשה לא היתה אלא כעין סמל, — גרינבוים ידע והכיר את כל הערים והעיירות, את כל מקומות הישוב בהם חיו יהודים בתקוותיהם ובחלומותיהם, הגלויים והנסתרים שהביעו ברמה או בקול דממה דקה. במקומות הישוב היהודי המפוזרים על אדמת פולין. בעצמו ומרצונו בחר לו לעבור בשבילי תולדות היהודים בפולין.

יזכרו נא דבריו של אבי ז״ל, יצחק, שהרבה שנים היה, כעסקן ציוני, במחיצתו של יצחק גרינבוים. בחרדת קודש ובשמו — והוא מצא את מותו בתאי־הגזים של אושוויץ ב־1 בספטמבר 1943 — כתבתי שורות מעטות אלו.

ד״ר יוסף פאַדימאַן

יצחק גרינבוים אין פאריז

עס איז א סך געשריבן געוואָרן איבער דער גרויסע פערזענלעכקייט און מנהיגישע פעיִקייטן פון יצחק גרינבוים, איבער זיין רייכן לעבנס־וועג, ענערגיע און שעפערישקייט. וויל איך אין דאָזיקן ארטיקל נאָר אָפּמערקן דאָס קאפּיטל יצחק גרינבוים אין פאריז, אזוי ווי איך האב אים געזען אין זיין געזעלשאפטלעכער ארבעט און קאמף פאר עליה, פאר דער אחדות פון די תפוצות מיט מדינת־ישראל.

מיר פלעגן זיך מיט אים באגעגענען אין פאריז נאָך פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה. ער פלעגט קומען אין ענינים פון דער יידישער אגענץ. שוין דעמאָלט איז אונדז אויסגעקומען צו באקענען זיין געדאנקענגאנג אין דער ציוניסטישער ארבעט, אין כאראקטער פון זיין קאמפס־מעטאָד און די ליניע פון זיין ערלעכער געזעלשאפטלעכער טעטיקייט. מיר האָבן אין אים געזען א צענטראלע פיגור פון פוילישן יידנטום, מיט אחריות פאר יידישן קיום, פאר דער צוקונפט פון אונדזער פאָלק.

יצחק גרינבוים אין פאריז, 1949

נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה זענען יצחק גרינבוימס באזוכן אין פאריז געווען אָפטערע און לענגערע. עס איז געווען די תקופה פון דער גרויסער עליה פון פוילן, וואָס איז געגאנגען דורך פראנקרייך און איך האָב געזען ווי גרינבוים לעבט מיט מיט די אלע פּראָבלעמען מיט אלע פיבערן פון זיין נשמה. ער איז געווען געבונדן מיט דער גאנצער פראקטישער ארבעט, האָט זיך באגעגנט מיט יידישע מנהיגים און מיטן מיניסטער פון דער פראנצויזישער רעגירונג, זשיל מאק, מיטן גענעראל־דירעקטאר פון דזשאינט, ה׳ שווארץ, מיטן גענעראל־סעקרעטאר גאלדשטיין, מיט מארק יארבלום און מיט פינקן, מיט קעלמאן, עפּרויקין א. א. ער איז אויפגעטראָטן מיט רעפעראטן פאר גרויסע מאסן, האט געשאפן גייסטיקע פארבינדונגס־פעדעם, געפלאנצט אקטיוון אידעאליזם, שטאנדהאפטיקייט און קרבנות־גרייטקייט.

יצחק גרינבוים האָט ליב געהאט פאריז, די פראנצויזישע קולטור, די פראנצויזישע אינטעליגענץ און זייערע פריהייטס־אידעאלן, וועלכע ער האָט פארבונדן מיט דער יידישער סיטואציע און איבער אלעם איז ביי אים געווען דער אידעאל פון יידישער נאציאָנאלער דערלייזונג.

דינען דעם יידישן פאָלק — דאָס איז געווען זיין סטיכיע. ווייט פון קליינלעכער זעלבסצופרידנקייט, האָט ער נישט געזוכט קיין באקוועמלעכקייטן אין פאריז, נאָר איז אינגאנצן געווען איבערגעגעבן דער שליחות צווישן ״זיינע״ פוילישע יידן. די פוילישע יידן זענען געווען די דינאמישע קראפט פון אויפקומענדיקן יידישן ישוב אין פראנקרייך.

אויף די באגעגענישן, קבלת־פנימס און קאָנפערענצן האָט ער אין זיינע אויפטריטן געבליצט מיט לאָגיק און שארפזין. ער האט זיך באוויזן נישט נאר ווי א פלאמיקער קעמפער, נאר אויך ווי א מדריך און דערציער. מיט א טיפער אנאליטישקייט האָט ער באהאנדלט די אויפגאבן, וואס שטייען פאר די ציוניסטישע ארגאניזאציעס נאָכן אונטערגאנג פון מזרח־אייראָפּעישן יידנטום. אין זיינע וויכוחים מיט אונדז איבער פּאָליטיש־געזעלשאפטלעכע פּראָבלעמען, האָט ער געשטראלט מיט זיין גרויסן טאלאנט צו פּאָלעמיזירן. א פירער און וואָרטזאָגער, איינער פון די לאָגישסטע קעפּ צווישן די יידישע מנהיגים, איז ער אין דער אמתן געווען ווייט פון טרוקנקייט, איז אפילו געווען ליריש־סענטימענטאל. איינער פון די בייסיקסטע יידישע פּאָלעמיקער, האָט ער אָבער פארמאָגט אָן א שיעור מענטשלעכקייט. האָט

געקענט רעדן און שרייבן וועגן קעגנער מיט דער נויטיקער אָביעקטיוויטעט און אָפנקייט. זייענדיק א פּאָליטיקער, איז ער גלייכצייטיק געווען אַנגעזעטיקט מיט די שענסטע קולטור־טראַדיציעס, פֿול מיט לעבנס־כוחות, אינטערעס פאר ייִדישן עבר, מיט ייִדישן אור הגנוז, וואס וועט זיך קיינמאָל נישט אויסלעשן.

מיט זיין פערזענלעכקייט האָט ער אריינגעטראָגן לעבן אין די קרייזן, וועלכע האָבן געזוכט די וועגן ווי צו רעאָרגאַניזירן די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין פראַנקרייך. אין אָנפאַנג 1946 איז ער געוואָרן אויסגעוויילט אלס ערן־פּאָרזיצער און צו די וואלן צום 22־טן ציוניסטישן קאָנגרעס האָט ער פארנומען דאס ערשטע אָרט אויף דער ליסטע פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין פראַנקרייך.

דאן איז געקומען די אנטשטייונג פון מדינת ישראל און מיר האָבן געזען גרינבוימען ביים אָנטיילנעמען אין דער דיסקוסיע איבער דער צוקונפט פון דער ציוניסטישער באוועגונג אין דער וועלט, אין זיין שארפן ארויסטרעטן קעגן פאָרשלאַג פון דעמאָלטיקן ציוניסטישן עסקן אדוואָקאט אנדריי בלומעל, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן דער פירער פון דער אָרגאַניזאַציע פאר פריינטשאַפט מיט סאָוויעט־רוסלאַנד און האָט געהאַלטן, אז נאָך דער אנטשטייונג פון מדינת ישראל דאַרף מען ליקווידירן די אלוועלטלעכע ציוניסטישע באַוועגונג און זיך באַגנוגענען מיטן שאפן א ליגע פון פריינט פאר ישראל.

יצחק גרינבוים האָט אין זיינע ארויסטריטן, אין וואָרט און אין שריפט, געלערנט מיט אונדז די מסכתא פון ייִדישן קיום, די הארבע סוגיות פון פארפעסטיקן און אנטוויקלען די ייִדישע מדינה און עליה פון מיליאָנען ייִדן — דאָס אַלץ, וואָס פאָדערט אומגעהויערע אָנשטרענגונגען און קרבנות, אויף וועלכע עס זענען פעיִק נאָר מענטשן, וואס דער ציוניזם איז דער אידעאל אין תוכן פון זייער לעבן. פריינטשאַפט אליין איז נישט גענוג.

גרינבוימס טעטיקייט אין פאריז איז געווען אן אינטערעסאנט קאפיטל אין זיין רייכער געזעלשאפטלעכער און אָרגאַניזאַציאָנעלער טעטיקייט. צוזאמען מיט דער גרייטקייט זיך איינצושטעלן פאר זיינע איבערצייגונגען, איז געקומען צום אויסדרוק אויך די קלוגשאַפט פון א גרויסן מנהיג, די חכמה, וואָס קומט פון א שארפזיניקן מוח, אָבער איז אויסגעבאָדן אין בלוט פון הארצן און דערפאר אזוי מענטשלעך ווארעם, מיט אזויפיל אינערלעכער באציונג צו די מענטשן, וואָס האָבן אים געהאָלפן אין דער דאָזיקער ארבעט, און דערפאר אזא אינערלעכע ווארעמקייט, ליבשאַפט און טיפע פארערונג, וואָס איז געבליבן אין די הערצער פון אלע זיינע פריינט, פון אלע, וואס זענען געקומען מיט אים אין באריר.

יצחק גרינבוים בעת דער פייערונג פון 70־טן געבוירן־טאג, פאריז 1949

מדברי חברים אחרי מות יצחק גרינבוים*

מדברי יצחק בן־אהרון

חובה היא, וגם זכות, להניח פרח בשם פועלי ישראל על קברו של יצחק גרינבוים.

הוא היה ידיד ורע; לא מאנשי הסימפטיה הרדודה ולא מבני הברית של שעת־כושר. היה נאמן בממדים שרק גרינ־ביום ידע בכל עומק הנפש ובכל הכנות. לא היתה בו הזדהות עם עקלקלות הדרך, לא היתה בו סנגוריה על כשלון וחדלון. אבל היתה בו שלמות קשוחה עם עקרונות היסוד של דרכו של פועל, ולא תמיד של תנועתו הפוליטית או החברתית.

* דברים שנאמרו באסיפת האזכרה לי. גרינבוים ז״ל, ב־26.6.1971, בתל אביב, על ידי יצחק בן אהרון ויעקב עמית.

הפועל העברי בארץ ישראל היה בשביל גרינבוים התמצית של ההגשמה הציונית. ויחסו אליו היה יחס חילוני, כי הוא היה איש חילוני, זה היה יחס של מצפון ודעת, נאור ואמיץ וללא פשרה. הוא היה מראשוני־הראשונים של מטפחי ״החלוץ״ — תנועת הנוער החלוצית. לגבי גרינבוים היתה בכך משום הפתעה, כי גרינבוים השתייך לגזע של המדי־נאים, והיה בכל רמ״ח אבריו מדינאי, איש פוליטי, ולא היתה לתנועת ההגשמה החלוצית מגע רק עם מדינאים מובהקים. ברובם הגדול גם פחדו ממנה, מפני שלא היתה עשויה להסתגר, להרכין דגל, לעסוק בענינים טפלים למען מעמד, למען הישגים חולפים.

לצערי, לא הייתי מבית־מדרשו, ואף לא בן הארץ שבה טפח את מלוא כושרו כמנהיג וכלוחם. אבל, עד גרינבוים,

דברי הספד של השר יגאל אלון ליד ארונו של יצחק גרינבוים, תל־אביב, 1970

לא ידעתי בעצם אל נכון את משמעות המושג של ליברל ורדיקל. ואני מודה, שאחרי שהוא נפטר שוב אין אני יודע את זה. כי לפי המושג של ליברל שבימי נעורי, היה בשבילי, כאשר ראיתיו לראשונה, כמין תדהמה: זה לא ליברליזם פשוט. פתאום נתקלת באדם, שכל תג וכל צבע וכל גוון יש לו משמעות עמוקה, ואין לו זכות קיום אלא אם יש לו משמעות. אין כל משמעות לסיסמא, למלה להעמדת־פנים. הוא היה קורע מסכות מפני אנשים, מגלה פרצופם — גם הרוחני; ודוחה כל צביעות. וכן ראיתי את המושג של רדיקל, שאיננו סוציאליסט ואיננו קומוניסט, אינו מן הימין או מן השמאל — והוא מעבר ולעומק ולאין ערוך מעל לכל אלה.

ואם בתורות חיים חילוניות, אם ביחסי אנוש, ביחסי אדם עם היקום, בערכים של חברה וכלכלה ומשק, או בערכים של פוליטיקה ושל מאבק מדיני — הוא נחשב לקיצוני. זו אותה קיצוניות שיש לה רק פירוש אחד, והיא בקשת האמת. מציאות החיים, חולשת הדעת של האדם, כורח של גורמים אשר פועלים עלינו, מקצצים בקומה ובכושר, ברוח עמידה, לא נחשבו אצלו. אל לו לאיש הרוח, לאיש ההגות והערכים — לתרום לבקשת הפשרה. יש רק להציב נגד עיניו את סיום הדרך, את אמיתה של הדרך.

אולי זה מתעודות העניות של א״י, של החברה הישראלית, שלא קלטה את גרינבוים, אם תיאמר כל האמת. הייתי אומר שהגלות הפוליטית של א״י לא יכלה לקלוט את גרינבוים. הוא היה חזק מדי, ייחודי מדי, מחדש מדי בשביל המשך לאה, ארגוני ועסקני, כפי שהוא מתרחש בחיים הפוליטיים העסקניים בארץ, במדינה, עד היום.

בהתיחדות עם זכרו נראה את דמותו הנפלאה עד הימים האחרונים, טוהר הופעתו; הכנות והאבירות — הם שקפו נשמה טהורה. לוחם וחלוץ בלתי נרתע. והלוואי והיינו מסוגלים — ואיננו מסוגלים — להוריש משהו מן הדמות הזאת לבנינו. אני חושש מאד שאם הדור שלנו לא ישכיל לספוג משהו מתכונות אופי ורוח של יצחק גרינבוים, עלולה כל החברה שלנו להיות דלה ושחוחה.

מכאן החובה והזכות להיות שותף בהעלאת זכרון, והעלאת נר נשמה ליצחק גרינבוים ז״ל.

מדברי יעקב עמית

יש דמויות שהן כחצובות מסלע, שהן כסלע עצמו. ויצחק גרינבוים מצטייר בעיני כאיש הסלע אשר שום רוח מצויה או בלתי מצויה לא תזעזענו.

אמנם, בשנים האחרונות הוא ישב הרחק מחיי העיר, בפנת ביתו אשר בגן־שמואל, ורק לעתים רחוקות היה מזדמן בקרב חברים, אוהדים וידידים בעיר, בתל־אביב. אולם, ידענו שאי־שם, לא הרחק מכאן חיה ופועלת הדמות הזאת. וכאשר נעקר — כהעקר סלע מן הנוף — פתאום הרגשנו כי דלונו, כי דל נעשה הנוף של חיינו.

יש המונים בגרינבוים תו של טרגיות. הוא היה מנהיג אשר עלה מקרב עמו, בקרב עם יהודי פולין, בסערה של קרבות ומלחמות. אינני יודע אם כבר אז, בשעה שעמד בשער ונלחם את מלחמות היהודים ידע נאמנה שאין עתיד, שאין רציפות לאותו מאבק, כשם שאין רציפות לחיי היהודים באותה גולה מפוארת.

אבל, כאשר בתחושתו הכיר את האמת לאמתה, כאשר חש בהתקרב השואה וכאשר נתחוללה השואה עצמה, הרי היה כאותו מצביא אשר מחנהו נגף לא בתוקף משגיו לא מכוח אסטרטגיה או מהלכים בלתי־נכונים, אלא בגזרת הגורל היהודי המר והנמהר. וכך עלה גרינבוים לישראל, בטרם שואה, אבל השואה כבר התדפקה בשער.

כבר אמרו דברים על דרכו של גרינבוים בישראל: הוא הוכיח שהוא לא רק איש מלחמות, נסער בסערות, אלא גם איש העשיה הפורה, זו המצטרפת קו־לקו ותו־לתו למעשים ומפעלים. כבר אמרו דברים על גרינבוים הרדיקל. רדיקליזם פירושו חתירה אל השורש, וגרינבוים היה האיש אשר בקש לחשוף את שרשי תנועת תחיתנו. את שרשי תולדותינו. הוא לא רק עשה היסטוריה, הוא גם כתב היסטוריה. את תולדות הציונות, את תולדות סיעתנו.

ועוד דבר מופלא בו; הוא היה חברו ורעו של פרץ — איש הרומנטיקה החסידית, איש הזמר החסידי. וגרינבוים עצמו, לכאורה, היה רציונליסט בעל השכל הקר, בעל האזמל המנתח. פעמים הייתי חושד בו שמאחורי המעשה של רציונליזם, של גישה בקורתית מנתחת, חבויה נפש פיוטית חסידית גדולה. ואם חסרה ראיה לדבר זה, הרי בא ספרו, ספר המסות על ״אישי הדור״, וגילה משהו מן האמת לאמתה על גרינבוים האיש.

אנחנו ידענוהו לא אחת כאיש ריב או מדון, הרב את ריב האמת, ריב העקרונות. אך, כשאני מהרהר בו עולה בזכרוני הפסוק: ״לא יכרע ולא ישתחוה״. הוא היה איש זקיפות קומה, לא גובה שבהתנשאות — כעץ העומד בסערה ואינו נרכן עם הרוח. פעמים, יש ברוח, בשואה הסוערת, סכנה, העצים ישברו. גרינבוים היה כעץ־השדה העומד בסערה ואינו נשבר ברוח.

אולם, עם קריאת דבריו על אישים, נראה כמה הוא יודע לגלות את היסוד הטוב שבאדם, לגלות אהבה והערכה גם ליריב, שעמד נגדו בריבו.

אכן, ישראל לא ידעה לקלוט את גרינבוים. אני זוכר רק פעם אחת, במלאת לו 90 שנה, שעשה בפומבי את חשבון הנפש שלו, ואת חשבונו שלו עם חברתנו. אבל, מעולם לא ראיתיו מר־נפש, זורק מרה בזולתו. וכך ראינו את גרינבוית — אציל, תלמיד־חכם שאין רבב על בגדו.

וככה גם נפרדנו ממנו, מן הדמות התמירה, המוצקת והנעלה. נאמר פעם, שאילו היה לנו מעמד של אצולה עברית הינו צריכים למנות בו את יצחק גרינבוים, לא בזכות שלשלת היוחסין, אלא לפי עצם טבעו ומהותו, כאיש האצולה העברית אשר לא נשא פנים ולא נשא דברו לשוא.

ואת זכרו של גרינבוים כאציל עברי, כאיש האמת, שאינו נכנע ואינו משתחוה — אנו מעלים כעת.

אחרי ארונו של יצחק גרינבוים, תל־אביב, 1970

ביבליוגרפיה

ספרים ומאמרים של י. גרינבוים

תרס״א—תשכ״ט 1907—1969

סדורה וערוכה בידי

שמואל לחובר

"הביבליוגרפיה" מקיפה את פעולתו הספרותית־צבורית של יצחק גרינבוים, דברה של יהדות פולין, יו"ר של הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית, הלוחם ללא חת לזכויות היהודים כציר הסיים הפולני, חבר ההנהלה הציונית העולמית ושל הסוכנות היהודית ושר־הפנים הראשון בממשלת ישראל, עד פרישתו וסוף ימיו בקבוץ גן־שמואל, הרחק משאון העיר והמדינה.

ראשית פעולתו בשדה הספרות היתה בפולנית ב"ווסחוד" שהופיע בלבוב, בו פורסמו מאמריו על התנועות המשיחיות בעם ישראל, אך בהשפעתו של י"ל פרץ עבר ליידיש, ופרי־בכוריו פרסם ד"ר י. לוריא בשנת 1901 ב"דער יוד".

בתרס"ג התחיל לפרסם את "ההשקפות הספרותיות" ב"הש־לוח" — דברי בקורת על העתונים היומיים והירחונים שהופיעו וכן על ספרים שיצאו־לאור ברוסית ובפולנית בענייני השעה והציונות. את רשימותיו חתם: צעיר, י.ג. צעיר. חשיבות מיוחדת נודעת למאמרים שפרסם ב"העולם" בשנת תרס"ט, והוא גם אחד מעורכיו, במדורו "מעל המצפה" בחתימתו — י. קנאי. בשנים 1907—1910 השתתף ב"ראזסוויט" וב"ייב־רייסקאיא ז'יזן", ידועים היו מאמריו על ה"דומה" (בית הנבחרים) ברוסיה הצארית וכן ה"מכתבים מפולין" שנלחם בהם נגד גבאי הקהילות המתבוללים וקרא לנהוג דמוקרטיזציה בהסתדרות הציונית ולפעול נגד הקלריקליות ברחוב היהודים.

בשנים 1911—1912 היה עוזר קבוע במערכת "דער פריינד", וב־1914 הגיב, כעורכו של "דאס יודישע ווארט" על ענייני השעה בתנועה הציונית, בקהילה היהודית ובספרות. בשנים 1917—1918, שנות המהפכה ברוסיה, פרסם מאמרים ב"ייב־רייסקאיא ז'יזן", וכאשר נוסד העתון "העם" נעשה אחד המשתתפים הקבועים בו. באותו זמן הוא היה עורכו של "פעטראגראדער טאגבלאט" שפרסם בו את דבריו ומאמריו, עד שהבולשביקים החרימו את העתון, והוא חזר לפולין.

בווארשה, בתרע"ט (1918—1920) נתמנה עורך של "הצפירה" שהופיע כשבועון ואח"כ כעתון יומי, וגם של "דאס יודישע פאלק" שנתמזג עם ה"היינט", והוא היה עורכו. בכל השנים השתתף דרך־קבע בעתונות, הגיב במאמריו על השאלות והבעיות שעמדו על הפרק בחיים היהודיים: התנועה הציונית, ה"נאציאנאל־ראט" (= הועד הלאומי), נלחם בעוז נגד ההת־בוללות מזה ונגד "שלומי אמוני ישראל" ("האגודה") מזה.

בחוברות "די ציוניסטישע בלעטער" שיצאו־לאור בעריכתו בשנים 1925—1928 פרסם את מאמריו על המצב בציונות ובצבור היהודי בחתימת: י. קנאי, י. בן־יהושע.

ב־1933 עלה לארץ, והרבה להשתתף במאמריו ב"הארץ" (בעריכתו של ד"ר מ. גליקסון), ב"דבר", וגם ב"כנסת לזכר ח"נ ביאליק" וב"העולם", המאמרים נתפרסמו בחתימות: המסתכל, י. בן־יהושע.

עם הבחרו כחבר הנהלת הסוכנות היהודית קבל את התפקיד של יו"ר מחלקת העבודה והארגון, ואח"כ היה יו"ר מחלקת העליה, ובשטחי פעולה אלו פרסם מאמרים ב"העולם" והרצאות בקונגרסים הציוניים ובמושבי הועד הפועל הציוני.

בתש"ב—תש"ג (1941—1942) השתתף בעתון "הזמן" שהו־פיע ע"י בן־ציון כ"ץ. בזמן המצור על ירושלים יסד בה את עתונו "היום", ומאמריו הראשיים היו בחתימות שונות: י"ם, בן־יהושע ועוד. לאחר זמן קבע לו "טור" למאמריו ב"על המשמר" בכותרת "היחיד ברשות הרבים", וב"למרחב" בשם "מבחינותי" שנתן בהם בטוי לדעותיו המיוחדות שחרגו מן המקובל בעתונים האלו. ביידיש השתתף במאמריו בעתון "לעצטע נייעס" עד 1969.

רבים ממאמריו שנתפרסמו במשך עשרות פעולתו כונסו בספרים מקובצים: "מלחמת יהודי פולין" (תרפ"ב); בימי חורבן ושואה" (תש"ו); "דור במבחן" (תשי"א); נאומים בסיים הפולני (תשכ"ג); נאומים בקונגרסים הציוניים (תשכ"ז). שני ספריו "פני הדור" (תשי"ח, תשכ"א), מכילים הערכות וזכרונות על אישים ודיוקנאות של סופרים וראשי־צבור, חברים ומתנגדים, שפעלו בתקופות סוערות בעם.

*

"הביבליוגרפיה" — שלושה מדורים בה:

א. ספרים וקובצים
ב. מאמרים, לפי שנות הופעתם
ג. רשימות על י. גרינבוים, לאחר פטירתו

כל החומר, לפי המקור, בעתונים ובמאספים שנתפרסם בהם, בשמות ובכנויים ספרותיים.

חובה נעימה לי להודות לכל המוסדות שעבדתי במחיצתם באסוף החומר לעבודתי זו: הארכיונים — הארכיון הציוני המרכזי בירושלים; ארכיון של תנועת העבודה; ארכיוני מערכת "הארץ", "דבר", ו"גנזים" — המכון ע"ש אשר ברש ע"י "אגודת הסופרים העברים" תל־אביב.

הספריות: בית־הספרים הלאומי, ירושלים; בית אחד־העם, בית ביאליק, הספריה העירונית "שערי ציון", הספריה ע"ש י"ל פרץ, והספריה ע"ש פ. קורסקי — כלן בתל־אביב.

שמואל לחובר

א. ספרים וחוברות

1 **דער דריטער ציוניסטישער צוזאַמענפאָהר אין העלזינגפאָרס.** ווילנא, ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין רוסלאַנד, תרס"ז [1906—1907] 30 ע'.

2 *Канаи, И. Польско-еврейския отношения* (34-ая война). Сборник статеи. Петроград. Восток, 1915, 156 стр. (р.)

3 *Третий Всероссийский свезд Сионистов в Гельсингфорсе.* Подробный отчет. Вопросы реальной работы в Палестине, национально-политических требований в России и организационных, под ред. и с предисловием И. Гринбаума. Петроград, Книгоизд. "Восток", 1917. 112 стр. (р.)

הקדמתו של י. גרינבוים. ע' 3—18.

4 **אתחלתא דגאולה.** זאַמלונג פון אַרטיקלען אַרום דער ענגלישער דעקלאַראַציע וועגן ארץ־ישראל פון י. קנאי. פעטראָגראַד, פאַרלאַג "גאולה", 1917. 32 ע'.

5 **ציוניסטישע זאַמלביכער,** ערשטער בוך. רעד. דורך י. גרינבוים. פעטראָגראַד, דרוק "טאַגבלאַט", 1918. 79 ע'.

6 *Materialy w sprawie żydowskiej w Polsce* pod redakcja I. Grinbauma /1-wszy zeszyt/. Warszawa, Biuro prasowe org. sjonistycznej w Polsce, 1919. 69 p.

7 *Żydzi jako mniejszość narodowa* /2-gi zeszyt dokumentów/ pod redakcją I. Grinbauma. Warszawa.

8 **די יודישע קהילה,** זאַמלונג פון אַרטיקלען און מאַטעריאַלען. אונטער דער רעדאַקציע פון י. גרינבוים.
וואַרשא, אויסגאַבע פון אַמט פאַר פרעסע און פערלאַג ביי דער ציונ. אָרגאַנ. אין פוילען, 1920. 91 ע'.

9 **מלחמות יהודי פולין** (1905—1912).
ורשה, הוצאת "אחיאסף", תרפ"ב. 161 ע'.

9א **דער צייטווייליגער יודישער נאַציאָנאַלראַט און דער סיים־קלוב ביי אים** (בעריכט פון דער טעטיגקייט, פון יאנואר 1919 ביז יוני 1922) אונטער דער רעד. פון י. גרינבוים.
וואַרשא, פאַרלאַג צייטוו. יוד. נאַציאָנאַל־ראַט אין פוילן, 1922. 96 ע'.
צווייטע אויפלאַגע — בעריכט פון יאנואר ביז אקטאבער 1922. 128 ע'.
דריטע אויפלאַגע — בעריכט פון דער טעטיגקייט, פון יאנואר 1919 ביז יולי 1923. 280 ע'.

10 **די קאָנסטיטוציע פון 17 מערץ** מיט אַרטיקלען פון די דעפוטאַטען: י. גרינבוים און א. האַרטגלאַס, וואַרשא, פערלאג יודישער נאַציאָנאַל־ראַט, 1922.

11 **די וואַהל־אָרדינאַציע מיט אַנ'אַרטיקעל פון דעפ. י. גרינבוים.** וואַרשא, פערלאג יודישער נאַציאָנאַל־ראַט אין פוילן, 1922.

12 **סיים־רעדעס** (1919—1922).
וואַרשא, צייטווייליגער יודישער נאַציאָנאַל־ראַט, 1922. 230 ע'.
צווייטע אויפלאַגע — אויסגאַבע פון אַמט פאַר פרעסע און פערלאַג ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין פוילן, 1922.

13 **די באַלפור־דעקלאַראַציע און איר פאַרווירקליכונג** (אתחלתא דגאולה). וואַרשא, פערלאג יהודיה, 1923. 154 ע'.

14 **שעורים" ע"ד התנועה הציונית והתפתחותה.** חלק א. התקופה שלפני הרצל. ורשה, הוצאת מרכז "החלוץ" העולמי, תרפ"ז — 1927. 72 ע'.

15 **די לעגענדע, וועלכע מיר וועבען** (צו דעם פינף־און צוואַנציג־סטען יאָהרטאַג נאָך הערצל'ס טויט) זאַמלונג פון אַרטיקלען. וואַרשא, פערלאג "על המשמר" [תרפ"ט]. 39 ע'.

16 **חבלי־גאולה** (זאַמלונג פון אַרטיקלען איבער דער פערברייטערונג פון דער יידישער אַגענץ). וואַרשא, פערלאג "על המשמר". תרפ"ט—1929. 287 ע'.

הספר הזה הוגש למחברו על ידי קבוצת חברים וידידים למלאות 30 שנה לפעולתו הציונית.

17 **דער ציוניזם אין ליכט פון די ארץ־ישראל געשעהענישען.** וואַרשא, פערלאג "על המשמר", 1930. 36 ע'.

18 *Polityka żydowska w Polsce w ostatnich dziesięcioleciach.* Warszawa, 1930.

19 **געשיכטע פון ציוניזם.** לעקציעס וועגען דער ציוניסטישער בעוועגונג און איהר ענטוויקלונג (די תקופה פאַר הערצל). אויטאָריזירטע איבערזעצונג פון העברעיש דורך שמשון דוב ירושלימסקי.
ערשטער טייל. וואַרשא, פערלאג "על המשמר". 1930. 86 ע'.

20 **דער קאַמף פאַר דער יידישער קהילה אין דעם אויפגעלעבטען פוילען.** וואַרשא, פערלאג "על המשמר". תר"ץ. 160 ע'.

21 **שעורים ע"ד התנועה הציונית והתפתחותה.** חלק א. קובנה תרצ"ד.

22 **געשיכטע פון ציוניזם,** צווייטער טייל: **הערצעל'ס תקופה.** אויטאָריזירטע איבערזעצונג פון העבראיש דורך שמשון דב ירושלימסקי. וואַרשא, פערלאג "על המשמר", 1935. 77 ע'.

23 **בעיות העליה** (הרצאה במושב הועד הפועל הציוני בירושלים, אדר ב' — ניסן תרצ"ה). ירושלים—לונדון, הנהלת הסוכנות היהודית לארץ־ישראל, תרצ"ה — 1935. 12 ע'.

24 **אין דער תקופה פון מאַסן־עליה.**
אלס צוגאַב: באַריכט פונ'ם עליה־דעפאַרטאַמענט פון דער יידישער אַגענץ פאַרן יאר 1934. ירושלים—לונדון, הנהלת הסוכנות היהודית לארץ־ישראל. תרצ"ה — 1935. 32 ע'.

25 **השקל — אזרחות ציונית.** ירושלים, ההסתדרות הציונית, תרצ"ו. 24 ע'.

26 **דער שקל־סימואל פון ציוניסטישער בירגערשאַפט.** ירושלים, עקזעקוטיווע פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע 1936. 27 ע'.

27 **וואס איז הבלגה און פאַרוואס הבלגה?** וואַרשע, צענטראַל קאמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין פוילן. תרצ"ח. 31 ע'.
צווייטע אויפלאַגע — וואַרשא, ערב ראש השנה תרצ"ט. 31 ע'. (אומזיסטע ביילאַגע צום "היינט", נומ. 224).

28 **מלחמות יהדות פולניה** (תרע"ג—ת"ש). ירושלים—תל אביב, הוצאת "חברים", תש"א. 474 ע'.

29 **בימי חורבן ושואה** (ת"ש—תש"ו). ירושלים—תל אביב, הוצאת "חברים", תש"ו. 222 ע'.

30 **התנועה הציונית בהתפתחותה.** חלק א; התקופה שלפני הרצל. עשרה שיעורים. בצירוף הביבליוגראפיה מאת ג. קרסל. מהדורה ד. ירושלים המחלקה לעניני הנוער של ההסתדרות הציונית בהוצאת ראובן מס (תש"ג). 130 ע' (ערכים, ספריית המכון למדריכים, ד).

31 **התנועה הציונית בהתפתחותה.** חלק ב: תקופת הרצל. בצירוף ביבליוגרפיה מאת ג. קרסל. ירושלים המחלקה לעניני הנוער של הנהלת ההסתדרות הציונית ובהשתתפות קרן היסוד בהוצאת ראובן מס, תש"ג (ערכים, ספריית המכון למדריכים, ו.) 131 ע'.

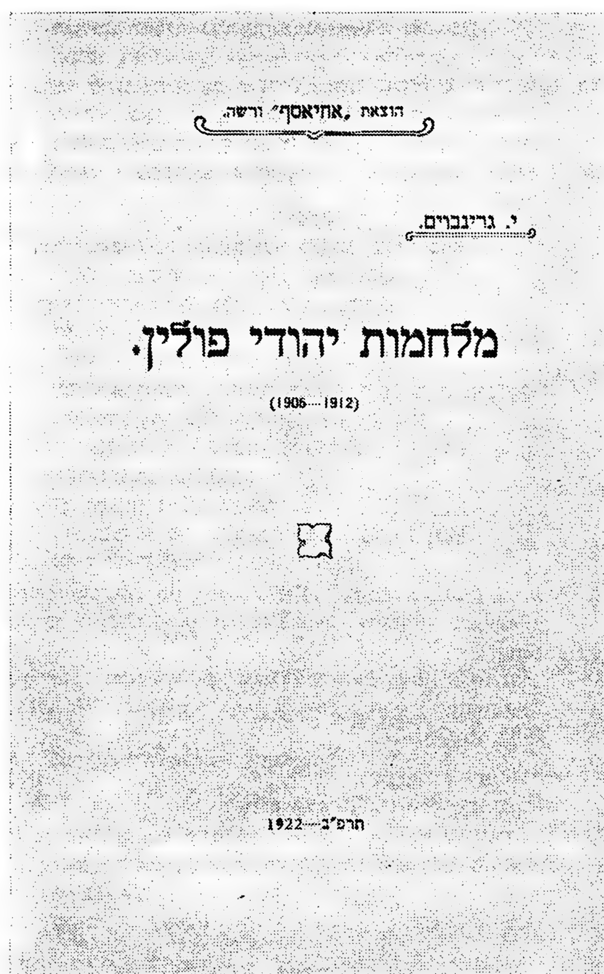
32 **במערכה הציונית** (נאומים) מאת יצחק גרינבוים ומשה סנה. תל־אביב, התאחדות הציונים הכלליים, הועדה לארגון ולהסברה, 1945. 32 ע'.

33 **במערכה המדינית.** תל־אביב, העובד הציוני — הועד הפועל, תש"ד.

34 *A cionista Mozgalom Fejlődése* I Resz. A Herzl Előtti Korszak. Jeruzsalem Kiadia a Cionista Világszervezet Ifjusági eś Chaluc Ügyosztalya, 1949, 68 pp.

35 **דור במבחן.** ירושלים, הוצאת הנהלת ההסתדרות הציונית ומוסד ביאליק (1951). 351 ע'.

קובץ המאמרים הנ"ל הוגש למחברו במלאות לו שבעים שנה ע"י הנהלת ההסתדרות הציונית והקורטוריון של מוסד ביאליק.

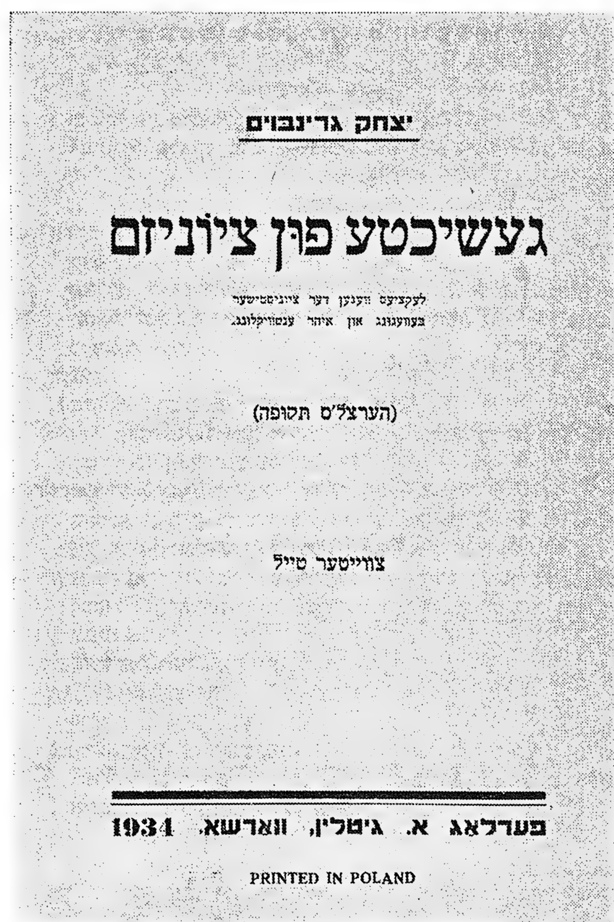
הוצאת „אחיאסף" ורשה.

י. גרינבוים.

מלחמות יהודי פולין.

(1906—1912)

תרפ"ב—1922

יצחק גרינבוים

געשיכטע פון ציוניזם

לעקציעס װעגען דער ציוניסטישער
בעװעגונג און איהר ענטװיקלונג.

(הערצל'ס תקופה)

צװייטער טייל

פערלאג א. גיטלין, װארשא. 1934

PRINTED IN POLAND

36 **התנועה הציונית בהתפתחותה.** חלק ג. ממות הרצל עד מלחמת העולם הראשונה תשעה עשר שיעורים. בצירוף ביבליוגרפיה מאת ד״ר ישראל קלויזנר. מהדורה ב. ירושלים, המחלקה לנוער של ההסתדרות הציונית בהוצאת ראובן מס. 304 ע׳ (ערכים, ספריית המכון למדריכים, י״ז).

37 **התנועה הציונית בהתפתחותה.** חלק ד. ממלחמת העולם הראשונה עד הצהרת בלפור. עשרים ושנים שיעורים. בצירוף ביבליו־גרפיה מאת ד״ר ישראל קלויזנר. ירושלים, המחלקה לעניני הנוער והחלוץ של ההסתדרות הציונית בהוצאת ראובן מס. תשי״ד. 234 ע׳ (ערכים, ספריית המכון למדריכים, כ״ב).

38 *Historia del movimento Sionista.* Volumen I-III, Buenos Aires, Departamento de yuventud y Hejaluts, de la organizacion Sionista Mundial, 1954-1955, 289, 486, 438 pp.

39 **פני הדור; מורים, חברים, יריבים.**
כרך ראשון. ירושלים, הספריה הציונית על יד הנהלת ההס־תדרותהציונית, תשי״ח—1957. 419 ע׳.

40 **פון מיין דור** [יידיש — יהושע שליינן (שילוני)] תל־אביב, פאַרלאַג ״מקור״ (מ. קאסאווער) תש״ך — 1959. 518 ע׳.

41 **פני הדור.** מורים, חברים, יריבים. כרך שני. ירושלים, הספריה הציונית על יד ההסתדרות הציונית, תשכ״א. 219 ע׳.

42 **נאומים בסיים הפולני** [ערך והוסיף הערות — מרדכי חלמיש; תורגם מן המקור הפולני בידי המחבר].
ירושלים—תל אביב, הוצאת מ. ניומן [תשכ״ג]. 416 ע׳.

43 **נאומים בקונגרסים הציוניים.**
ירושלים—תל אביב, הוצאת מ. ניומן [תשכ״ז]. 232 ע׳.

43a Ruchy mesyanistyzne w historyi żydowskiej (I-IV): Wschód Lwów 25 stycznia — 5 Kwietnia 1901. חתום: J. Ben-Izrael

ב. מאמרים לפי שנת הופעתם*:

תרס״א — 1901

44 **דאס יידישע טעאַטער:**
דער יוד, קראקוי תרס״א—1901. נומ. 1, 2. ז״ז 14—16; 15, 16.

תרס״ג

45 **מכתב אל המו״ל** [של ״הצפירה״]:
הצפירה. 11, 14 דצמבר 1903. גל׳ 273, 275.
המחבר דן בשאלת אוגנדה והתנועה הציונית, בקשר עם מאמרו של נ.ס. ״יהודי התחיה״, א: הצפירה גל׳ 267, מיום 4 בדצמבר 1903.

46 **הספרות:**
השלוח. תרס״ג. כרך יא. ע׳ 585—591.
[על ״הדרושים וחומר לדרוש״ מאת י. ניסנבוים; על ״הציונות״ (ברוסית) מאת י. ב. ספיר].

47 **האפוזיציה הציונית** (מעין בקורת):
השלוח. תרס״ג—תרס״ד. כרך יב. ע׳ 370—377.
[על ״מאזן הציונות״ (בגרמנית) מאת אלפרד נוסיג].

48 השקפה ספרותית (על ״לוח חרמון״ לשנת תרס״ג בעריכת ג. בדר; ״הפדגוג״; ״הצופה״; על ספרו של ד״ר י.מ. וורט ״על היהודים כגזע״):
השלוח. תרס״ג. כרך יא. ע׳ 71—77.

תרס״ד

49 **כתבי — עתנו א.** (השקפות כוללות) העתונים היומיים בלשון העברית: הצפירה, הצופה, הזמן; העתונים השבועיים בלשון העברית: ההשקפה, הדגל, הדור:

* מהערך מס׳ 1846 וכו׳ מתחילה רשימת המילואים לביבליוגרפיה אשר נוספו אחרי סגירת הרשימה הנוכחית.

השלוח. תרס״ד. כרך יג. ע׳ 180—189; 368—375.
חתום: צעיר.

50 **כתבי עתנו** (השקפות כוללות) כתבי העתונים הז׳רגוניים: דער פריינד, טאָג, יודישע ביבליאָטעק:
השלוח. תרס״ד. כרך יד. ע׳ 86—92.
חתום: י. גרינבוים (צעיר).

תרס״ה

51 **עוד הפעם הגנה** (מכתב גלוי ל״ציוני ארץ־ישראל״):
השלוח. תרס״ה. כרך טו. ע׳ 187—191.

52 **לשאלת הפרוגרמה שלנו** (מעין בקורת):
דער ערשטער פאַלקס־מיטינג אין ווארשא
השלוח. תרס״ה. כרך טו. ע׳ 500—512.
על ״הפרוגרמה הציונית שלנו״ מאת מ. מ. אוסישקין.
דער ערשטער פאלקסמיטינג אין ווארשא

53 דער טעלעגראַף. ווארשא. נאוועמבער 1905. נומ. 1. (19).
פאַרלויפיגע אויסגאַבע.

54 **נייע קרבנות זייַנען געפאַלן...**
דער טעלעגראַף. אקטאבער 1905. נומ. 2 (20).
אחרי הפרעות בימי אוקטובר 1905.

55 *Stare i nowe wartosci* /Przyczynek do charakterystyki głównych prądów współczesnej publicystyki żydowskiej/:
"Safrus" /książka zbiorowa poświęcona sprawom Żydowstwa/ pod redakcją Jana Kirszrota. Warszawa. 1905. str. 261-277.
[על אחד־העם וברדיצ׳בסקי].

תרס״ו—1906

56 **די וואַהלען אין פוילען:**
דאס יודישע פאָלק ערשטער יאַהרגאַנג. ווילנע 1906. נומ. 2. ע׳ 11—13.
חתום: א. קנאי.

תרס״ז

57 **די וואַהלקאַמפּאַניע אין פוילען:**
דאס יודישע פאָלק. צווייטער יאַהרגאַנג. ווילנא. 1907. נומ. 7. ע׳ 5—7; נומ. 9. ע׳ 7—10.
חתום: א. קנאי.

58 **דער קאַמפּף פאַר די יודישע שפראַך אין פוילען:**
דאס יודישע פאָלק. ווילנא. 1907. נומ. 18. ע׳ 5—7.
חתום: א. קנאי.

59 **דער פראָיעקט פון פוילישער אויטאָנאָמיע און די יודען:**
דאס יודישע פאָלק. ווילנא. 1907. נומ. 20. ע׳ 9—10.
חתום א. קנאי.

60 **אונזער פּרעסע:**
דאס יודישע פאָלק. ווילנא. 1907. נומ. 26. ע׳ 7—10.

61 **אונזערע שטרייט־פראַגן** [וועגן דער געגענוואַרטס־אַרבעט]:
דאס יודישע פאָלק. ווילנא. תרס״ז—1906. ערשטער יאַהרגאַנג. נומ. 24. ע׳ 7—8; נומ. 25. ע׳ 5—8.
חתום: א. קנאי.

62 **די וואַהלן צו דער ערשטער דומע:**
דאס יודישע פאָלק. ווילנא 1906.

63 **די וואַהל קאַמפּאַניע צו דער צווייטער דומע:**
דאס יודישע פאָלק. ווילנא 1907.

64 **די אַלגעמיין פּאָליטישע פּראָגראַם** [רעפעראַט אויפן 3־טן צוזאמענפאַר פון די רוסישע ציוניסטן אין העלסינגפאָרס]:
דאס יודישע פאָלק. ווילנא. תרס״ז נומ. 27. ע׳ 9—10.

65 **די יסודות פון אונזער נאַציאָנאַל־פּאָליטיק:**
ציון, ווארשא, תמוז תרס״ז. ע׳ 9—16.
חתום: י. ג.

66 *O wyborach do trzeciej dumy*:
Życie Żydowskie. Warszawa 1907 r.

תרס"ח—1908

67 **די וואהלען און די ווארשויער יודישער גמינע:**
דאס יודישע פאלק. דריטער יאהרגאנג. ווילנא, תרס"ח—1908.
נומ. 2. ע' 6—9; נומ. 3. ע' 4—6.
חתום: א. קנאי.

68 **די בילדונגס-פראגע ביי די יודען אין פוילען און דער פעראיין "דעת":**
דאס יודישע פאלק. דריטער יאהרגאנג. ווילנא. תרס"ח—1908.
נומ. 7. ע' 5—7.
חתום: א. קנאי.

תרס"ט

69 **מכתבים מפולין** (אסיפת הרבנים):
העולם. תרס"ט. שנה ג. גל' ג. ע' 8—10.

70 **מכתבים מפולין:** יאן ילנסקי והאנטישמיות הקלריקלית:
העולם. גל' כז. ע' 11—13.

71 **חוק השלטון העצמי והיהודים:**
העולם. גל' כט. ע' 14.

72 **עד היכן הגיעו הדברים:**
העולם. גל' יח. ע' 6—7.

73 **ברק יוסלביץ ובנו** (דף אחד מדברי ימי היהודים בפולין):
העולם. גל' כד. ע' 11—12; גל' כה. ע' 7—8.

74 **בעתונים:**
העולם. גל' לב. ע' 13—14.

75 **קונגרס לסידור האמיגרציה היהודית:**
העולם. גל' לג. ע' 3—5.

76 **"הליטוקים" והשפעתם על יהודי פולין:**
העולם. גל' לד—לה. ע' 14—17.

77 **דער נאציאנאל-יידישער קלוב אין פוילן:**
פאלקסבלאט. ווילנא, 1908. ערשטער יאהרגאנג. נומ. 1. ע' 7—8.
חתום: א. קנאי.

תר"ע

78 **אחרי הקונגרס התשיעי** (I—IV):
העולם. תר"ע. שנה ד. גל' א. ע' 2—4; גל' ב. ע' 3—5.

79 **לשאלת הלשונות:**
העולם. גל' ז. ע' 3—4; גל' ח. ע' 4—6.

80 **תחיית ההתבוללות בפולין** (א—ג):
העולם. גל' יז. ע' 4—6; גל' יח. ע' 4—6; גל' יט. ע' 3—4.

81 **די ציוניסטישע באוועגונג:**
פאלק און לאנד (זאמלבוך), רעד. משה שאליט. ווילנא, 1910. ע' 9—36.

82 **על מפתן הקונגרס התשיעי** (א—ד):
הזמן. ווילנה. יד, כא, כח מרחשון; כו כסלו תר"ע — 16, 23, 31 באוקטובר; 29 בנובמבר 1909. גל' 225, 231, 238, 260.
חתום: י. קנאי.

83 **על הפרק; א. הלשון והשכלת העם:**
הד הזמן. ווילנה. כג אדר א' תר"ע — 19 בפברואר 1910. גל' 43.
חתום: י. קנאי.

84 **אליזה אוז'שקה:**
הד הזמן. יז אייר תר"ע — 18 במאי 1910. גל' 108.

85 **על הפרק; ב. המעונים** [על צירי היהודים בדומה השלישית]:
הד הזמן. כה אייר תר"ע — 21 במאי 1910. גל' 115.
חתום: י. קנאי.

86 **החוק ע"ד פינלאנדיה:**
הד הזמן. י סיון תר"ע — 5 ביוני 1910. גל' 125.
חתום: י. ג.

87 **על הפרק; ג. הציונות ותיקונה:**
הד הזמן. יח, כ סיון תר"ע — 12, 14 ביוני 1910. גל' 132.
חתום: י. קנאי.

88 **השלטון העצמי בערי פולין:**
הד הזמן. כד סיון תר"ע — 18 ביוני 1910. גל' 136.
חתום: י. ג.

89 **הכרת האומה היהודית באוסטריה:**
הד הזמן. כד סיון תר"ע — 18 ביוני 1910. גל' 136. חתום: יג.

90 **סימני התעוררות** [על מנוחת השבת]:
הד הזמן. ד תמוז תר"ע — 28 ביוני 1910. גל' 144. חתום: יג.

91 **במחנה המתקדמים הפולנים:**
הד הזמן. כד אלול תר"ע — 15 בספטמבר 1910. גל' 210.
חתום: י. ג.

תרע"א

92 **עוד לשאלת הלשונות:**
הד הזמן. יב כסלו תרע"א — 30 בספטמבר 1910. גל' 264.

93 **האנטישמיות הפרוגרסיבית בפולין:**
העולם. תרע"א, שנה ד. גל' לט—מ. ע' 7—9; גל' מא—מב. ע' 7—10.

94 **הקהילה היהודית בפולין והשלטון העצמי:**
העולם. תרע"א. שנה ה. גל' מא. ע' 5—6.

95 **חורבן האילוזיות של חמישים שנה** [לשאלת זכויותיהם של היהודים בפולין]:
העולם. גל' מז. ע' 7—9.

96 **על המצפה: חוסר המסוה.**
העולם. גל' מא—מב. ע' 5.

96א **שאלת עבודת ההוה** (מדברים בכנסיה של ציוני רוסיה):
הד הזמן. 17 בדצמבר 1910.

97 **בעולמנו הקטן** [עניין נאטאנסון — דיקשטיין ועוד]:
הד הזמן. ב טבת תרע"א — 18 בדצמבר 1910.
חתום: Gamma

98 **לעצטע ווארט פון דער ארוזשעשקא'ס וועגן יידישן נאציאנאליזם:**
דער פריינד, ווארשא. 13, 15, 16 סעפטעמבער 1911. נומ. 211, 213, 214.
חתום: י. ג.

99 **די נישט דאנקבארע:**
דער פריינד. ווארשא 1911.

100 **דער מארגראביא וויעלאפאלסקי:**
דער פריינד. ווארשא. 1911.

תרע"ב

100א **מלחמת הבחירות לשלטון הקהילה בווארשה** (I—III):
העולם. תרע"ב. שנה ו. גל' ה. ע' 4—6; גל' ו. ע' 3—5; גל' ח. ע' 6—7.

101 **ערב הבחירות לדומה הרביעית בפולין:**
העולם. תרע"ב שנה ו. גל' טז. ע' 3—6; גל' יז. ע' 3—4.

102 **מדברים** (בבאנקט של "הזמיר" בווארשה לכבודו של י. ל. פרץ):
הד הזמן. ווילנה. 26 בספטמבר 1912. גל' 262.

103 **די וואהלען אין דער אידישער גמינע אין ווארשא** (א בריוו פון פוילען):
די יודישע וועלט. פעטערבורג. 1912. נומ. 3, 4.

תרע"ג

104 **מלחמת החרם כנגד יהודי פולין** (I—IV):
העולם. תרע"ג. שנה ז. גל' כו. ע' 8—9; גל' לא. ע' 9—10.

105 **סטאניסלאב מנדלסון** (מצבת-זכרון):
העולם. גל' לא. ע' 2—6.
חתום: י. ג"ם.

106 **מדברים** (במועצת ציוני רוסיה בקונגרס הציוני האחד עשר בוינה):
הזמן. אלול תרע"ג — 24 באוגוסט 1913. גל' 190.

תרע"ד

107 **אויף דער טאגעס-ארדנונג; ד"ר נתן בירנבוים** (צו זיין יובילעאום):

דאס יודישע פאלק. פיערטער יאַהרגאַנג. ווארשא, תרע"ד — נומ. 4. ע' 1—2.
בלי חתימה.
108 דער חורבן פון די פוילישע אילוזיעס:
דאס יודישע פאַלק. פיערטער יאַהרגאַנג, ווארשא, תרע"ד — 1914. נומ. 7—8, ע' 5—6.
די פראָבלעמען פון דער פאַלעסטינא־אַרבעט (א מין הקדמה):
דאס יודישע פאַלק. נומ. 9. ע' 4—5.
חתום: י. קנאי.
109 די יודישע פערטיידיגונגס — פאָליטיק אין פוילן (א פאָרטראַג):
דאס יודישע פאַלק. פיערטער יאַהרגאַנג. ווארשא. תרע"ד — 1914. נומ. 10. ע' 4—5; נומ. 11. ע' 4—6.
110 צוריק צו הערצל:
דאס יודישע פאַלק. כ תמוז תרע"ד. נומ. 13—14. ע' 18—19.
111 צוויי טויזענד פינף הונדערט יאַהר [פונ'ם ערשטען חורבן]:
דאס יודישע פאַלק. פיערטער יאַהרגאנג. ווארשא. ח' אב תרע"ד — 31 יולי 1914. נומ. 15. ע' 1.
112 יודיש אין ארץ־ישראל:
דאס יודישע פאַלק. נומ. 15. ע' 3—4.
חתום: י. קנאי.
113 בפולין:
העולם. תרע"ד. שנה ח. גל' — ע' 2—6.

114 *Письма из Польши:*
Рассвет. С-П-Б. Но. 35-28 августа 1914 г. Но. 37-12 сентября 1914 г.; Но. 40, 42, 43-3, 17, 24 октября 1914 г.; Но. 46, 47-1, 28 ноября 1914 г.; Но. 52-21 декабря 1914 г.

1915

115 *Письма из Польши:*
Рассвет. Но. 1-4 января 1915 г. Но. 5, 6, 7, 8, 22 февраля 1915 г.;
חתום: И. Канаи
116 *Польский "прогресс":*
Рассвет. Москва, Но. 21-24 мая 1915 г.
117 *Городское самоуправление в Польше и еврейские интересы:*
Еврейская жизнь. Москва. Но. 1-5 Июля 1915 г.
חתום: Бен-Иошуа.
118 *Накануне*
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 6, 8, 9, 23 августа 1915 г.
חתום: И. Бен-Иошуа.

1916

119 *Отклики издалека:* (I-X):
Еврейская Жизнь, Москва. Но. 16-17. 24 апреля 1916 г.
Но. 21, 22 — 22, 29 мая 1916 г.
Но. 30 — 24 июля 1916 г.
Но. 33, 35 — 14, 8 августа 1916 г.
Но. 39, 40 — 25 сентября 1916 г.
Но. 42 — 16 октября 1916 г.
Но. 46 — 6 ноября 1916 г.
Но. 51-52 — 18 декабря 1916 г.
חתום: И. Канан.
[המחבר דן במאמר זה על מצבם של יהודי פולין].
120 *Дилемма:*
Еврейская Жизнь Москва. Но. 14-15 — 3 апреля 1916 г.
[על הפוליטיקה של "הפראקציה היהודית" בדומה הרביעית].
121 *Варшавский обывательский комитет:*
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 24, 25, 26 — 12, 19, 26 июня 1916 г.
חתום: И. Канаи.
122 Junctum:
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 29—17 июля 1916 г.
123 *Навет:*
Еврейская Жизнь Москва. Но. 24 — 21 августа 1916 г.
חתום: И. Г.
124 *Неодложеная задача:*
Еврейская Жизь. Москва. Но. 36 — 4 сентября 1916 г.
חתום: И. Г.
125 *К. Вопросу об общине:*
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 38 — 18 сентября 1916 г.
חתום: И. Г.
[לשאלת הקהילות].
126 *Борьба за еврейскую "печать":*
Еврейская Жизнь — Москва. Но. 41. 9 октября 1916 г.
חתום: И. Г.
127 *От демагогии к неизвестеости:*
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 43 — 23 октября 1916 г.
חתום: И. Г.
128 *Проект общинного налога:*
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 44 — 30 октября 1916 г.
129 *Ожидания и перемеиы:*
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 48 — 20 ноября 1916 г.
חתום: И. Г.
130 *Десятилетие гельсингфорской программы:*
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 48 — 27 ноября 1916 г.
חתום: И. Г.
131 *Неопределенность:*
Еврейская Жизнь. Но. 49 — 4 декабря 1916 г.
חתום: И. Г.
132 *Две волны — Два лозунга:*
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 50 — 11 декабря
133 *Паралельное законодательство:*
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 51-52 — 18 декабря 1916 г.
חתום: И. Г.

1917

134 *В тупике* (за истекший год):
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 1 — 8 января 1917 г.
חתום: И. Г.
135 *Год в Польше:*
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 1 — 8 января 1917 г.
חתום: И. Канаи
136 *Сочетание стремлений:*
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 4 — 29 января 1917 г.
חתום: И. Г.
137 *Польская проблема и еврейский вопрос:*
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 5 — 5 февраля 1917 г.
138 *Единство еврейской нации:*
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 7-8 — 19 февраля 1917 г.
139 *Организаиия:*

Еврейская Жизнь. Москва. Но. 12-13 — 27 марта 1917 г.

140 *Всероссийский еврейский сeзд:*
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 14-15 — 16 апреля 1917 г.

141 *И. Л. Перец:*
Еврейская Жизнь. Москва. 14-15 — 16 апреля 1916 г.
חתום: И. Г.

142 *Программа наших национапьно-политических требований* (Доклад):
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 21-22 — 10 1917 г.
[הרצאתו בכינוס הציוני הכל־רוסי, פטרוגרד 24־30 — במאי 1917].

143 *Ствет И. Гринбаума:*
Еврейская Жизнь. Москва. Но. 21-22 — 10 июня 1917 г.

144 **בפולין הכבושה:**
העם. שבועון פובליציסטי־ספרותי. מוסקבה. תרע"ז—1917. גל' 4 (11) ע' 5—7.

145 **טעמי ההתנגדות לתביעותינו** (מועידת השלום אחרי גמר המלחמה):
העם. מוסקבה. תרע"ז—1917. גל' 7 (14). ע' 4—7.
חתום: י. קנאי.

146 **לשאלות הזמן** [על המהפכה הרוסית]:
העם. מוסקבה. ז' ניסן תרע"ז — 17 במארס 1917. גל' 11—12 (18—19) ע' 1—3; גל' 13—14 (20—21) ע' 5—7.

147 **דרישותינו הלאומיות־פוליטיות ברוסיה** (הרצאה בכנסיה הציו־נית בפטרוגרד):
העם. מוסקבה. כה סיון תרע"ז — 2ביוני 1917. גל' 20—21 (27—28). ע' 18—20.

148 **הציונות היא מפלגה או לא?** (תשובתו למתוכחים בכנסיה הציונית בפטרוגרד):
העם. מוסקבה. ט תמוז תרע"ז — 16 ביוני 1917. גל' 22—23 (29—30), ע' 10—11.

149 **דאס פראפארציאנעלע וואהל־סיסטעם צו דער גרינדונגס־פאר־זאמלונג:**
טאגבלאט. פעטראגראד. 4 יוני 1917. נומ. 21.

150 **די פראגראם ערקלערונגען פון די נייע מיניסטארן:**
טאגבלאט. 8 מאי 1917.
חתום: י. ג.

151 **געפערליכע וועגן:**
טאגבלאט. 7. יוני 1917. נומ. 24.

152 **אין א מזל'דיקער שעה:**
טאגבלאט. 12 יוני 1917. נומ. 28.

153 **פאליטישע בעטראכטונגען: טראגישע סתירות:**
טאגבלאט. 13 יוני 1917. נומ. 29.

154 **א פאלשער וועג:**
טאגבלאט. 15 יוני 1917. נומ. 31.

155 **די גרינדונגס־פארזאמלונג:**
טאגבלאט. 18 יוני 1917. נומ. 33.

156 *Война и еврейская проблема:*
Изд. Московского Комитета Сионистской Народной фракции "Цеирецион", 1917.
[שם, גם מאמרו של י. גרינבוים בענין הנ"ל].

תרע"ח

157 **אן פאליטישע מעקלער:**
דאס יודישע פאלק. ווארשא. תרע"ח — 1918. נומ. 2. ע' 1—2
חתום: י. ג.

158 **וואס דארף מען איצט טהון?**
דאס יודישע פאלק. תרע"ח—1918. נומ. 3. ע' 1—2.

159 **פאלקיזם און ארץ־ישראל** (א ביסל פאלעמיק):
דאס יודישע פאלק. נומ. 3. 11—12.
חתום: י. ג.

160 **די ציוניסטען און דאס הילפס־ווערק:**
דאס יודישע פאלק. תרע"ח — 1918. נומ. 12. ע' 1—2.

161 **די ווארשאווער געמיינדע־וואהלען:**
דאס יודישע פאלק. תרע"ח — 1918. נומ. 15. ע' 1—2.
חתום. י. ג.

162 **ערב די געמיינדע־וואהלן:**
דאס יודישע פאלק. תרע"ח — 1918. נומ. 16. 16—17.
חתום: י. ג.

163 **וועגן א נאציאנאלראט:**
דאס יודישע פאלק. תרע"ח — 1918. נומ. 21. ע' 1—2.
חתום: י. ג.

164 **דער פעלקער־בונד:**
דאס ידישע פאלק. תרע"ח — 1918. נומ. 35. ע' 1—2.

165 *Еврейская проблема в Полбше* (Деиствительносстъ и переспективы):
Сборники "Саффрут" под ред. Л. Яффе. Москва. Изд. "Саффрут", 1918 г. стр. 99-115.

166 **די וועלט־מלחמה און אונזערע פערספעקטיוון.** זאמלונג פון ארטיקלען פון יחיאל טשלענאוו. איבערז. פון רוסיש מיט א פארעדע פון י. גרינבוים. פעטראגראד, גאולה, 1918. 78 ע'.

167 *Еврейское Государство*
[מבוא ל"מדינת היהודים" מאת תיאודור הרצל, בתוך]:
Теодор Герцель, Том первый. Издател:ство "Кадима", Петроград, 1918. стр. 75-78 (Библиотека Классиков Сионизма).

תרע"ט

168 **דער לעצטער רינג.**
דאס יודישע פאלק. תרע"ט — 1918. נומ. 41. ע' 2—3.

169 **אויף דער טאג־ארדנונג: דער שאטן פון פוילן.**
דאס יודישע פאלק. תרע"ט — 1918. נומ. 44. ע' 5—6.

170 **אונזער פאליטישע ארבעט** (א רעפעראט געלייענט אויף די קאנפערענץ פון די ציוניסטישע פארטרויאונגס — מענער):
דאס יודישע פאלק. תרע"ט — 1918. נומ. 44. ע' 10—11.

171 **אהן א יונג.**
דאס יודישע פאלק. תרע"ט — 1918. נומ. 45. ע' 1—2.
חתום: י.ג.

172 **דער איצטיגער מאמענט און די באדייטונג פונ'ם ציוניזם פאר דער אלוועלטליכער יידן־פראגע:**
דאס יודישע פאלק. תרע"ט — 1918. נומ. 45. ע' 13—14.

173 **א געפערליך נאכשפיל:**
דאס יודישע פאלק. תרע"ט — 1918. נומ. 47. ע' 1—2.
חתום: י. ג.

174 **אויף דער טאג־ארדנונג; די וואהלן צו די קאנסטיטואנטע:**
דאס יודישע פאלק. תרע"ט — 1918. נומ. 50. ע' 3—4.
חתום: י. ג.

175 **העטרה חוזרת ליושנה:**
הצפירה, שבועון, תרע"ט — 1918. גל' 44. ע' 6—7.

176 **גם היהודים אשמים!** [על הפרעות בקלצי]:
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1918. גל' 48. ע' 5—6.

177 **בעלי תשובה:**
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1918. גל' 50. ע' 6—7.

178 **אותות נאמנים:**
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1918. גל' 52. ע' 4—5.

תרע"ט — 1919

179 **הרצאה** (בועידה המוקדמת לכנסיה היהודית בפולין):
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 1—2. ע' 5—6.

180 **נאום הנעילה:**
שם. ע' 22.

181 **הדקלרציה הפוליטית:**
שם. ע' 18.

182 **הקלריקליות שלנו:**
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 6. ע' 6—7; גל' 7 ע' 8—9.

183 **שאלת ליטא ורוסיה הלבנה:**
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 10. ע' 6—7.
חתום: י. קנאי.

184 **נאום** (ב"יום היהודים" בסיים):
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 13. ע' 10—11.

185 **חבלי השלום:**
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 14. ע' 5—6.

186 **ההרגה בפינסק:**
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל'15—16. ע' 6—7.

187 **על מפתן הססיה השניה** [של הסיים]:
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 17. ע' 5—6.
חתום: י. קנאי.

188 **י. ל. פרץ** (קטעים מזכרונות):

189 **הדקלרציה של השלישי במאי:**
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 20. ע' 5—6. גל' 21. ע' 5—6.

190 **נאום** [בסיים לשאלת המיעוט הלאומי]:
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 22. ע' 11—13.

191 **נצחון:**
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 24. ע' 4—5.
[על החוזה בפאריס המבטיח את זכויותיהם של המיעוטים הלאומיים בממלכות החדשות שקמו לאחר מלחמת העולם בענייני דת ולשון].

192 **"שופר של זהב היה בידיך...":**
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 25. ע' 5—6. [על הפולי־טיקה הפנימית והחיצונית של ממשלת פולין].
חתום: י. קנאי.

193 **השלום:**
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 26. ע' 4—5.
חתום: י. קנאי.

194 **הקתבנציה הפאריסית:**
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 28. ע' 5—7.

195 **על הסף** (לכ' תמוז):
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 29. ע' 1.

196 **התאחדות** [תשובתו למאמרו של ד"ר יהושע טהון "אחדות" בגליון הנ"ל]:
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 31. ע' 7—8; גל' 32. ע' 6—8.
[לשאלת שפת הלימודים בבית הספר].

197 **סך הכל** [של עבודת הסיים]:
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 33. ע' 5—6.
חתום: י. קנאי.

198 **על המצב הפוליטי של היהודים בפולין:** (נאום בישיבה השניה של הועידה הארצית הרביעית של ציוני פולין):
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 34—35. ע' 28—30.

199 **ועדת מורגנטוי:**
הצפירה. שבועון. תרע"ט — 1919. גל' 38. ע' 6—7.

200 *Po czwartym Zjeździe*:
Życie Żydowskie. Warszawa. Nr 16-17. 29 sierpnia 1919 r. ס. 1-2.

תר"פ — 1919—1920.

201 **לשאלת הקהילות:**
הצפירה. שבועון. תר"פ — 1919. גל' 42. ע' 6—7.

202 **הפוליטיקה של "שטיבלעך":**
הצפירה. שבועון. תר"פ — 1919. גל' 50. ע' 5—6; גל' 52.

203 **מתוך חשבונם של יסורים** (מעין סך־הכל לשנת האזרחים החדשה): ע' 7.
הצפירה. שנה נט. יא טבת תר"פ — 2 בינואר 1920. גל' 1.

204 **עוד צעד אחד** (אחרי הועידה של יועצי העדים היהודיים):
הצפירה. שנה נט. יד טבת. תר"פ — 5 בינואר 1920. גל' 3.

205 **"ילד אל מת"** [ליחסם של "שלומי אמוני ישראל להופעתה המחודשת של "הצפירה" היומית]:
הצפירה. שנה נט. יח טבת. תר"פ — 9 בינואר 1920. גל' 7.

206 **נאום** (בישיבת הסיים):
הצפירה. שנה נט. כ טבת. תר"פ — 11 בינואר 1920. גל' 8.

207 **אישורה של ברית השלום** (בין ממלכת ההסכם ובין גרמניה):
הצפירה. שנה נט. כב טבת. תר"פ — 13 בינואר 1920. גל' 9.

208 **שיטת האפוטרופסות בעבודת העזרה:**
הצפירה. שנה נט. כה טבת. תר"פ — 16בינואר 1920. גל' 13.

209 **המלחמה עם הבולשביות:**
הצפירה. שנה נט. כט טבת. תר"פ — 20 בינואר 1920. גל' 16.

210 **נאום** (בשאלת האזרחות הפולנית בסיים):
הצפירה. שנה נט. ב שבט. תר"פ 22 בינואר 1920. גל' 18.

211 **בין מלחמה השלום:**
הצפירה. שנה נט. ל שבט. תר"פ — 19 בפברואר 1920. גל' 33.

212 **מורגנטוי והרצאתו:**
הצפירה. שנה נט. א אדר. תר"פ — 20 בפברואר 1920. גל' 34.

213 **מכתבו של מילראן** (אל סוקולוב):
הצפירה. שנה נט. ג אדר. תר"פ — 22 בפברואר 1920. גל' 35.

214 **עליתו של סוקולוב:**
הצפירה. שנה נט. ח אדר. תר"פ — 27 בפברואר 1920. גל' 40.

215 **ועדת הצירים היהודים בפאריס:** (למלאות שנה לקיומו):
הצפירה. שנה נט. יד ניסן. תר"פ — 2 באפריל 1920. גל' 70.

216 **לא נרתע אחור!** [אחרי הפרעות בירושלים]:
הצפירה. שנה נט. גל' 74. כג ניסן תר"פ — 11 באפריל 1920.

217 **לפני ההכרעה:** הצפירה. שנה נט. כח ניסן תר"פ — 16 באפריל 1920 גל' 79.

218 **הנחנקים בארסם:**
הצפירה. שנה נט. א אייר תר"פ — 19 באפריל 1920. גל' 81.

219 **סתירה עיקרית:**
הצפירה. שנה נט. ה אייר תר"פ — 23 באפריל 1920. גל' 85.

220 **מתוך מלחמה בעד זכויות לאומיות** (מעין השקפה כללית על המצב בפולין):
העולם. תר"פ גל' כה. ע' 4—6.

221 **המעפיל** (מוקדש לזאב ז'בוטינסקי):
הצפירה. שנה נט. יב אייר תר"פ — 30 באפריל 1920. גל' 91.

222 **אפתח דקיוב:**
הצפירה. שנה נט. יז אייר — תר"פ — 5 במאי 1920. גל' 95.

223 **מתוך חמת פתנים:**
הצפירה. שנה נט. יח אייר תר"פ — 6 במאי 1920 גל' 96.

224 **נאום** (בחגיגות הגאולה בורשה):
הצפירה. שנה נט. יט אייר תר"פ — 7 במאי 1920. גל' 97.

225 **הפירושים:**
הצפירה. שנה נט. כ אייר תר"פ — 18 במאי 1920. גל' 101.

226 **איך זה נאמין?** (לעבודתה של הועדה הקונסטיטוציונית בסיים):
הצפירה. שנה נט. כח אייר תר"פ — 16 במאי 1920. גל' 104.
הצפירה שנה נט. כו אייר תר"פ — 14 במאי 1920. גל' 103.

227 **הצעד הראשון** (להתמנותו של הרברט סמואל לנציב ארץ־ישראל):

228 **"שונאי ציון"** (ליחסו של ה"בונד" לשאלת ארץ־ישראל והציונות):
הצפירה. שנה נט. א סיון תר"פ — 18 במאי 1920. גל' 106.

229 **כתב שטנה בשם התורה** (לתזכירה של אגודת "שלומי אמונת ישראל" בדבר ארץ־ישראל לממשלה הבריטית):
הצפירה. שנה נט. ד סיון תר"פ — 21 במאי 1920. גל' 108.

230 **תשובה לשואלים** (לנצחון הציונים בועידת סאן־רימו):
הצפירה. שנה נט. יא סיון תר"פ — 28 במאי 1920. גל' 113.

231 **המשבר הולך ובא:**
הצפירה. שנה נט. טו סיון תר"פ — 1 ביוני 1920. גל' 116.

232 **אנו הולכים לעשות נפלאות!:**
הצפירה. שנה נט. כה סיון תר"פ — 11 ביוני 1920. גל' 125.

233 **קריטריון עליון** (לשאלות בנין הארץ):
הצפירה. שנה נט. ט תמוז תר״פ — 25 ביוני 1920, גל׳ 136.
234 **הזהו הפתרון?** (לנאומו של גראבסקי בסיים):
הצפירה. שנה נט. טז תמוז תר״פ — 2 ביולי 1920. גל׳ 142.
235 **ד״ר יהושע-טהון ועבודתו הפוליטית** (חמישים שנה להולדתו):
העולם. תר״פ. שנה ט. גל׳ כג. ע׳ 7—8.
236 **ההתפתחות הציונית בפולניה** (הרצאה בלונדון, 21 במארס):
העולם. תר״פ. גל׳ כד. ע׳ 15—16.
237 **מתוך מלחמה בעד זכויות לאומיות**
(מעין השקפה כללית על המצב בפולין):
העולם. תר״פ. שנה ט. גל׳ כד. ע׳ 2—4; גל׳ כה. ע׳ 4—6; גל׳ לד. ע׳ 1—2; גל׳ לז. ע׳ 2—4; גל׳ לח. ע׳ 3—5.
238 **מדינת היהודים**
(לזכרו של הרצל, כ׳ תמוז תרס״ד — כ תמוז תר״פ):
הצפירה. שנה נט. כ׳ תמוז תר״פ — 6 ביולי 1920. גל׳ 144.
239 **הבינו לנפשנו!**:
הצפירה. שנה נט. כג תמוז תר״פ — 9 ביולי 1920. גל׳ 148.
240 **שופר זהב היה בידיך...**
הצפירה. שנה נט. א אב תר״פ — 16 ביולי 1920. גל׳ 154.
241 **המועצה לשאלת היהודים:**
הצפירה. שנה נט. יב אב תר״פ — 27 ביולי 1920. [במקום הצפירה — קרני הצפירה].
חסר מס. הגליון, כיון שכל גליון נקרא בשם אחר, מאימת הצנזורה הפולנית.
242 **מתוך צפיה** (לשאלת השלום הזמני בין פולין — לברית המועצות):
הצפירה. שנה נט. טו אב תר״פ — 30 ביולי 1920. גל׳ 160; כז אב תר״פ — 13 אויגוסט 1920. גל׳ 172.
243 **האגדה על בגידת היהודים:**
הצפירה. שנה נט. ב אלול תר״פ — 3 בספטמבר 1920. גל׳ 190.
244 **על התמורות ועל השנויים:**
הצפירה. שנה נט. כז אלול תר״פ — 10 בספטמבר 1920. גל׳ 196.
245 **לתקופת השנה:**
הצפירה. שנה נט. כט אלול תר״פ — 12 בספטמבר 1920. גל׳ 197.

תרפ״א (1920—1921)

246 **ריגה וקאלוואריה תרפ״א** (למשלחת השלום הפולנית בינה לברית המועצות):
הצפירה שנה נט. ה. תשרי תרפ״א — 17 בספטמבר 1920. גל׳ 200.
247 **על מפתן הישיבה החדשה** (של הסיים):
הצפירה. שנה נט. ח תשרי תרפ״א — 20 בספטמבר 1920. גל׳ 202.
248 **נאום** (בישיבת הסיים):
הצפירה. שנה נט. יח תשרי תרפ״א — 30 בספטמבר 1920. גל׳ 207.
249 **ששים וששה** (על היהודים שהוצא משפטם למות בעוון ״בגידה״):
הצפירה. שנה נט. יט תשרי תרפ״א — 1 באוקטובר 1920. גל׳ 208.
250 **הממשלה הנוכחית והיהודים** (נאום בסיים על האקספוזה של ראש המיניסטרים):
הצפירה. שנה נט. ו, ז חשון תרפ״א — 18, 19 באוקטובר 1920. גל׳ 220, 221.
251 **״סיים — ציוניזם״:**
הצפירה. שנה נט. י חשון תרפ״א — 22 באוקטובר 1920. גל׳ 224.
252 **מסביב לסינאט:**
הצפירה. שנה נט. יד חשון תרפ״א — 26 באוקטובר 1920. גל׳ 227.
253 **הן או לאו?** (לשאלת היהודים בפולין):
הצפירה. שנה נט. יז חשון תרפ״א — 29 באוקטובר 1920. גל׳ 230.
254 **זכויות היהודים בקונסטיטוציה הפולנית** (נאום בסיים 29 בספטמבר 1920):
הצפירה. שנה נט. כ חשון תרפ״א — 1 בנובמבר 1920. גל׳ 232.
255 **החלטות ועד צירי הקהילות שבלתדון:**
הצפירה. שנה נט. כג חשון תרפ״א — 4 בנובמבר 1920. גל׳ 235.
256 **בלי יהודי אי אפשר:**
הצפירה. שנה נט. כד חשון תרפ״א — 7 בנובמבר 1920. גל׳ 237.
257 **על הקבר הפתוח** (של ש. אנ-סקי):
הצפירה. שנה נט. כט חשון תרפ״א — 10 בנובמבר 1920. גל׳ 240.
258 **אחרי תבוסתו של וראנגל:**
הצפירה. שנה נט. ה כסלו תרפ״א — 16 בנובמבר 1920. גל׳ 245.
259 **ושוב משא ומתן:**
הצפירה. שנה נט. יט כסלו תרפ״א — 30 בנובמבר 1920. גל׳ 257.
260 **דער קאַמף אַרום דער מאַכט אין דער וואַרשעווער קהילה פֿאַר מלחמה** (געדרוקט אין רוסישן ״וויעסטניק יעווריעסקאַי אַבשטשיני״, 1914).
261 **די יסודות פון דער יודישער זעלבסטפערוואַלטונג** (א מאטעריאַל דערלאַנגט אין פויליש אין 1919 יאַהר);
אין ״די יודישע קהילה״, זאַמלונג פון אַרטיקלען און מאַטע־ריאַלן. ווארשא, פארלאַג ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין פוילן 1920. ע׳ 57—70.
262 **נאום** (בישיבת הסיים מיום 3 בדצמבר):
הצפירה. שנה נט. כה כסלו תרפ״א — 6 בדצמבר 1920. גל׳ 262.
263 **חזרה על הראשונות:**
הצפירה. שנה נט. כט כסלו תרפ״א — 10 בדצמבר 1920. גל׳ 266.
264 **ואנו מחכים זה כמה!**
הצפירה. שנה נט. ד טבת תרפ״א — 15 בדצמבר 1920. גל׳ 270.
265 **שיטת ההודאה ושיטת להד״ם:**
הצפירה. שנה נט. ח טבת תרפ״א — 19 בדצמבר 1920. גל׳ 273.
266 **המשבר:**
הצפירה. שנה נט. יח טבת תרפ״א — 29 בדצמבר 1920. גל׳ 282.
267 **לפני חידושו של המשא והמתן בדבר שאלת היהודים:**
בין הזמנים (גליון מדיני־ספרותי) ורשה, יח ניסן תרפ״א — 26 באפריל 1921.
הגליון הנ״ל הופיע במקום ״הצפירה״ שנסגרה זמנית ע״י הממשלה הפולנית) בגלל המאמר ״לזכר קדושי פינסק״.
268 **בין השמשות:**
הצפירה. שנה ס. ג שבט תרפ״א — 12 בינואר 1921. גל׳ 10.
269 **לחידושו של המשא ומתן עם יהודים:**
הצפירה. שנה ס. ה שבט תרפ״א — 14 בינואר 1921. גל׳ 12.
270 **חובתם של היהודים** (על הצבעתם בפלביסציט של שלזיה העליונה):
הצפירה. שנה ס. יב שבט תרפ״א — 21 בינואר 1921. גל׳ 15.
271 **חומה בצורה:**
הצפירה. שנה ס. כח שבט תרפ״א — 6 בפברואר 1921. גל׳ 31.
272 **נאום** (בישיבת הסיים מיום 4 בפברואר 1921):
הצפירה. שנה ס. כח, כט שבט תרפ״א — 6, 7 בפברואר 1921. גל׳ 21, 32.
273 **המשבר** (בתנועה הציונית):
הצפירה. שנה ס. ג אדר א׳ תרפ״א — 11 בפברואר 1921. גל׳ 36.
274 **״העולם״ על המשא־והמתן בין הפולנים והיהודים (ו):**
הצפירה. שנה ס. יב אדר א׳ תרפ״א — 20 בפברואר 1921.

גל' 43.
בלי חתימה.
275 נאום (בישיבת הסיים מיום 22 בפברואר):
הצפירה. שנה ס. טז, יז אדר א' תרפ"א — 24, 25 בפברואר 1921. גל' 47. 48.
276 לבירורה של שאלה קשה:
הצפירה. שנה ס. יז אדר א' תרפ"א — 25 בפברואר 1921. גל' 48.
277 לפני הקריאה השלישית של הקונסטיטוציה:
הצפירה. שנה ס. כח אדר א' — 8 במארס 1921. גל' 54.
278 למאורעות רוסיה:
הצפירה. שנה ס. א אדר ב' תרפ"א — 11 במארס 1921. גל' 57.
279 זכויות המיעוטים הלאומיים בקונסטיטוציה הפולנית:
הצפירה. שנה ס. ה, ו, ז אדר ב' תרפ"א — 15, 16, 17 במארס 1921. גל' 60, 61, 62.
280 "הדת השלטת" והנצחון המוסרי (נאום בישיבת הסיים של 11 במארס):
הצפירה. שנה ס. ד' אדר ב' תרפ"א — 14 במארס 1921. גל' 59.
281 הציוניות בעבר ובהוה:
הצפירה. שנה ס. ח אדר ב' תרפ"א — 18 במארס 1921. גל' 63.
282 השלום בריגה:
הצפירה. שנה ס. יא אדר ב' תרפ"א — 21 במארס 1921. גל' 65.
283 "העולם" על המשא־ומתן בין הפולנים והיהודים (II):
הצפירה. שנה ס. יג אדר ב' תרפ"א — 23 במארס 1921. גל' 67.
חתום: י. בן־חורין.
284 מתוך זהירות יתרה:
הצפירה. שנה ס. טו אדר ב' תרפ"א — 25 במארס 1921. גל' 69.
285 לאן? (לשאלת ההגירה):
הצפירה. שנה ס. כד אדר ב' תרפ"א — 3 באפריל 1921. גל' 76.
286 דרך יחידה:
הצפירה. שנה ס. כט אדר ב תרפ"א — 8 אפריל 1921. גל' 81.
287 "אנחנו חלמנו על פולין אחרת" (נאום בסיים):
בין השמשות, קובץ מדיני־ספרותי, ורשה. י' ניסן תרפ"א — 18 באפריל 1921, ע' 7.
[הופיע לאחר שנסגרה "הצפירה" זמנית ע"י הצנזורה].
288 המשלחת הציונית באמריקה:
הצפירה. שנה ס. כ ניסן תרפ"א — 28 באפריל 1921. גל' 86.
289 נאום (בחגיגה למלאת שנה להחלטת סן־רימו):
הצפירה. שנה ס. כד ניסן תרפ"א — 2 במאי 1921. גל' 78.
290 על הבגידה המחפירה של "שלומי אמוני ישראל" (נאום באסיפת־העם של ההסתדרות הציונית בפולין):
הצפירה. שנה ס. כו ניסן תרפ"א — 4 במאי 1921. גל' 89.
291 ברית־הדם (למאורעות ביפו):
הצפירה. שנה ס. כח ניסן תרפ"א — 6 במאי 1921. גל' 91.
292 נאום (באסיפת־העם של המאורעות ביפו):
שם.
293 מדוע לא הצביעו היהודים בעד הרטיפיקציה של החוזה הריגאי?:
הצפירה. שנה ס. ה אייר תרפ"א — 13 במאי 1921. גל' 97.
294 בדבר החרמת הצפירה וסגירתה לשני שבועות (אינטרפלציה של הציר גרינבוים וחבריו בסיים אל נשיא מועצת המיניסטרים בגלל הדפסת המאמר "לזכר קדושי פינסק בגל' "הצפירה" מס. 85):
הצפירה. שנה ס. ד אייר תרפ"א 15 במאי 1921. גל' 98.
295 בדבר השפטים שנעשו בפועלים היהודים ביום הראשון למאי (אינטרפלציה בסיים מיום 13 במאי):
הצפירה. שנה ס. ח אייר תרפ"א — 16 במאי 1921. גל' 99.
296 קול הדברים (להגברת האמצעים למען העבודה בארץ־ישראל):
הצפירה, שנה ס. יב אייר תרפ"א — 20 במאי 1921. גל' 103.
297 אם יהיו לנו אמצעים גדולים — מוטב!
הצפירה. שנה ס. יט אייר תרפ"א — 27 במאי 1921. גל' 108.
298 דמנו בראשנו:
הצפירה. שנה ס. ד סיון תרפ"א — 10 ביוני 1921. גל' 120.
299 על האמון:
הצפירה. שנה ס. יא סיון תרפ"א — 17 ביוני 1921. גל' 124.
300 לנדון וירושלים:
הצפירה. שנה ס. יח סיון תרפ"א — 24 ביוני 1921. גל' 130.
301 השאלה העיקרית (על מפתן ישיבת הועד הפועל הגדול בפראג):
302 "העולם" על המשא־והמתן בין הפולנים והיהודים (V.):
הצפירה. שנה ס. ב תמוז תרפ"א — 8 ביולי 1921. גל' 142.
הצפירה. שנה ס. יא, יד תמוז תרפ"א — 17, 20 ביולי 1921, גל' 149, 152.
חתום: י. בן־חורין.
303 הישוב והתנועה:
הצפירה. שנה ס. כג תמוז תרפ"א — 29 ביולי 1921. גל' 160.
304 על מצבנו בפולין (נאום בועידה הארצית הציונית בלודז):
הצפירה. שנה ס. כט תמוז תרפ"א — 4 באוגוסט 1921. גל' 165.
305 תשובתו למבקרים:
הצפירה. שנה ס. כט תמוז תרפ"א — 4 באוגוסט 1921. גל' 165.
306 על הספקות ועל ההתלהבות:
הצפירה. שנה ס. ח אב תרפ"א — 12 באוגוסט 1921. גל' 172.
307 איפה ואיפה (לתשובתו של המיניסטר סקולסקי על האינטרפלציה בדבר סגירת "הצפירה" על שהדפיסה מאמר, שהוקדש לזכר קדושי פינסק):
הצפירה. שנה ס. טו אב תרפ"א — 19 באוגוסט 1921. גל' 178.
308 על עיקר "העולמיות":
הצפירה. שנה ס. כב אב תרפ"א — 26 באוגוסט 1921. גל' 184.
309 [על הזכויות הלאומיות של העם],
[נאום בקונגרס הציוני השנים־עשר בקרלסבאד, ישיבה שמינית]:
הצפירה. שנה ס. ט אלול תרפ"א — 12 בספטמבר 1921. גל' 198.
310 התשובה אל עצמנו:
הצפירה. שנה ס. כ אלול תרפ"א — 23 בספטמבר 1921. גל' 205.
311 יש שהשתיקה יפה לנו...:
הצפירה. שנה ס. כז אלול תרפ"א — 30 בספטמבר 1921. גל' 211.

תרפ"ב (1921—1922)

312 איה מקור מצבה הרע של פולניה? (נאום בסיים בשעת הויכוחים על האקספוזה של נשיא המיניסטרים):
הצפירה. שנה ס. ד תשרי תרפ"ב — 7 באוקטובר 1921. גל' 216.
313 על מפתן תקופת הכינוס הפנימי:
הצפירה. שנה ס. יד תשרי תרפ"ב — 16 באוקטובר 1921. גל' 220.
314 להורבן עולמנו היהודי שברוסיה:
הצפירה. שנה ס. יט תשרי תרפ"ב — 21 באוקטובר 1921. גל' 223.
315 אין למדים מן הנסיון:
הצפירה. שנה ס. כו תשרי. תרפ"ב — 28 באוקטובר 1921. גל' 227.
316 די פוילישע קאָנסטיטוציע און די יודישע פראַגע:
דער חודש. װארשע. 1921, נומ. 1, 2.
317 הפוגרומים בפולין (נדפס בראשונה ב"ספר הפרעות" שהוצא על ידי הועד הפועל הציוני. קלן 1910, בלשון הגרמנית);
בתוך ספרו:
מלחמות יהודי פולין (1906—1912) ורשה, אחיאסף, תרפ"ב — 1922. ע' 5—50.

318 נאום (בקונגרס הציוני השנים-עשר בקרלסבד, כח אב—יב אלול תרפ״א — 1—15 לספטמבר 1921):
בתוך: הקונגרס הציוני השנים-עשר. ורשה, הוצאת אחיאסף, תרפ״ב. ע׳ 79—80.
319 נאך דער זיצונג פון אַקציאָנס-קאָמיטעט:
נייער היינט. 13 יאנואר 1922. נומ. 12.
320 פון דער גנויזא — גאַס ביז דער דזיקא-גאַס:
נייער היינט. ווארשא. 3 פעברואר 1922. נומ. 30.
321 אַ פאָלק מיט אַ לאַנד אין גלות (איינדרוקען פון א סינפיינער-צוזאַמענפאָהר):
נייער היינט. 6 פעברואר 1922. נומ. 32.
322 דאָס אידישע שול-וועזן און די רעגירונג:
נייער היינט. 10 פעברואר 1922. נומ. 36.
323 דער סוף פון דעם קאָנסטיטואירענדען סיים:
נייער היינט. 21 פעברואר 1922. נומ. 45.
324 אונדזער טראַגעדיע אין פוילען:
נייער היינט. 3 מערץ 1922. נומ. 54.
325 די מאָדערנע סנבלטן:
נייער היינט. 10 מערץ 1922. נומ. 60.
326 חלוצים (געווידמעט שבוע-החלוץ אַקציע):
נייער היינט. 14 מערץ 1922. נומ. 63.
327 אַרעה, וואָס פאַרוואַנדלט זיך אין א טובה:
דער רעפאַטריאַנט (ספעציעלע בייל‌אגע צום ״נייער היינט״ נומ. 66. 17 מערץ 1922.
328 די 2-טע סעסיע פונ׳ם ציוניסטישען אַקציאָנס-קאָמיטעט:
נייער היינט. 24 מערץ 1922. נומ. 72.
329 די פאַראייניקונג פון ווילנא:
נייער היינט. 26 מערץ 1922. נומ. 73.
330 דריי יאָהר אַרבייט פון ציוויוויליגען אידישען נאַציאָנאַל-ראַט:
נייער היינט. 7 אפריל 1922. נומ. 84.
331 דריי יאָהר אַרבייט פון צייטווייליגען אידישען נאַציאָנאַל-ראַט:
נייער היינט. 9 אפריל 1922. נומ. 85.
332 וואָס גרעסער די שוועריגקייטען שטאַרקער די אָנשטרענגונגען:
נייער היינט. 11 אפריל 1922. נומ. 87. ספעצעלע שקל-ביילאַגע.
333 ברוך הבא (צום אָנקומען פון שלום אש אין פוילען):
נייער היינט. 12 אפריל 1922. נומ. 88.
334 סימנים (צו די פאַרלעזונגען פון באַדוען דע קאָרטענעי, האַלובקאַ און שפּאַטאַנסקי וועגן דער אידען-פראַגע אין פוילן):
נייער היינט. 18 אפריל 1922. נומ. 92.
335 דאָס רוסיש-דייטשע געשפּענסט:
נייער היינט. 28 אפריל 1922. נומ. 98.
336 אזוי ווי אין צאַרישען רוסלאַנד:
337 די סיים-דעדע וועגן דער וואַהל — אַרדינאַציע (סטענאָגראַפישער
נייער היינט. 5 מאי 1922. נומ. 103.
בעריכט):
נייער היינט. 14 מאי 1922. נומ. 110.
338 אויך א רפואה! (וועגן דעם אַרטיקעל ״די ציוניסטען אין היץ״ פון ״קוריער וואַרשאַווסקי״):
נייער היינט. 16 מאי 1922. נומ. 112.
339 דער קאַמף פאַר אונדזערע רעכט (רעדע אין סיים, 16 מאי):
נייער היינט. 19 מאי 1922. נומ. 115.
340 מען זוכט די גערעכטע:
נייער היינט. 24 מאי 1922. נומ. 119.
341 ד״ר יהושע טהאָן (צום 25 יעהריגען יובילעאום פון זיין ציוני-סטישער ארבייט):
נייער היינט. 25 מאי 1922. נומ. 120.
342 פריהער און איצט (טעאָדאָר הערצל׳ס 18-טער יאָהרצייט):
נייער היינט. 16 יולי 1922 נומ. 163.
343 ביים סיום פון א גלענצענדע תקופה:
נייער היינט. 26 יולי 1922. נומ. 172.
344 די עכט-פוילישע תורה:
נייער היינט. 28 יולי 1922. נומ. 174.
345 נאָך דער יאָהר — קאָנפערענץ:
נייער היינט. 8 סעפטעמבער 1922. נומ. 210.
346 לוטאָסלאַווסקי׳ס שליחות:
נייער היינט. 15 סעפטעמבער 1922. נומ. 216.
347 די בעדייטונג פון דעם נאַציאָנאַליטעטען-בלאָק (בעריכט-רעפעראַט פון דעפוטאַט י. גרינבוים):
348 די געשיכטע חזר׳ט זיך איבער:
נייער היינט. 24 נאוועמבער 1922. נומ. 272.
349 אַ צייכן:
נייער היינט. 29 נאוועמבער 1922. נומ. 276.
350 ווידער די ״געמישטע מעהרהייט״:
נייער היינט. 21 דעצעמבער 1922. נומ. 295.
351 עס ווילט זיך נישט גלויבן:
נייער היינט. 22 דעצעמבער 1922. נומ. 296.
352 דער טעות און זיין רעזולטאַט:
נייער היינט. 29 דעצעמבער 1922. נומ. 302.
353 Rede:
Stenographisches Protokoll des XII Zionisten Kongresses /Vom 1 bis 14 September 1921/. Jüdischer Verlag, Berlin, 1922. p.p. 242.

תרפ״ג

354 המועצות הלאומיות [היהודיות]:
לוח-אחיאסף. ורשה. תרפ״ג. שנה יג. ע׳ 193—207.
355 שאלת הלשונות במלחמתנו הלאומית:
העולם. תרפ״ג. שנה יא. גל׳ ז. ע׳ 139—140.
356 שאלות שאין להן תשובה (על הספר הלבן):
העולם. תרפ״ג. שנה יא. גל׳ מט. ע׳ 900—901.
357 לשאלת ה״ספוח״:
העולם. תרפ״ג. שנה יא. גל׳ כ. ע׳ 405—406.

תרפ״ד

358 פשרנות:
העולם. תרפ״ד, שנה יב. גל׳ ד. ע׳ 64.
359 להשבונה של הציוניות, א:
העולם. תרפ״ד. שנה יב. גל׳ יב. ע׳ 225.

תרפ״ה

360 נאום בקונגרס הי״ד:
העולם. תרפ״ה. שנה יג. גל׳ לה. ע׳ 682.
361 שאלת האוטוריטה והשלטון בישראל! (הרצאה):
היום. ורשה. כו טבת תרפ״ה. 22 בינואר 1925. גל׳ 19.
362 הנוער:
היום. ג אדר תרפ״ה — 27 בפבוואר 1925. גל׳ 50.
363 היום אנו נעשים לעם האוניברסיטה!:
היום. ז ניסן תרפ״ה — 1 באפריל 1925. גל׳ 78.
364 היהודים ובתי הספר בפולין (א—ג):
הארץ. כ סיון, א, טז תמוז תרפ״ה — 12, 22 ביוני; 8 ביולי 1925.
365 שאלה הדורשת פתרון:
דבר, יח תמוז תרפ״ה — 10 ביולי 1925.
366 די אידן און דאָס שולוועזן אין פוילן:
בלעטער פאַר אידישע דעמאָגראַפיע, סטאַטיסטיק און עקאָ-נאָמיק. בערלין 1925. 3-טער יאַרגאַנג. נומ. 5. ע׳ 104—110.
Сионизм и Палестина (Памяти Идельсона):
Сборник памяти А. И. Идел:сона. Берлин, 1925. стр. 183-190.
368 על העליה לא״י מפולין (הרצאה בקונגרס הי״ד):
דבר. כ תמוז תרפ״ה — 12 ביולי 1925.
369 משה העם (צום אָנדענקען פון זיין 50-ער יאָהרצייט):
ציוניסטישע בלעטער. צוויי וואָכענשריפט פאַר די פּראָבלעמען פון דעם אויפלעבען פון ידישען פאָלק אונטער דעם הויפּט-

לייטונג פון יצחק גרינבוים. ערשטער באנד. ווארשא תרפ"ה־ו 1925. נומ. 1. ע' 3—14.

370 **אויף דער טאָג־אָרדנונג (נאָטיצען):**
א. **די אוניווערזיטעטס — פייערונגען און די באלפור־טעג:**
ציוניסטישע בלעטער. נומ. 1. ע' 38—40.
ב. **פרצ'ס טעג:**
דאָרט. ע' 40—42.
ג. **נאכן זיעג:**
דאָרט. ע' 43—45.
ד. **עס איז געוועזען א טעות** (נאך דער ווינטער סעסיע):
חתום: י. קנאי.

371 **אויף דער טאָג־אָרדענונג (נאָטיצען)**
א. **די ימי החול:**
ב. **דער חורבן פון אַקציאָנס קאָמיטעט:**
דאָרט. ע' 80—81.
ג. **דער בודזשעט פון דער פוילישער רעפובליק:**
דאָרט. ע' 82—94.
חתום: י. קנאי.

372 **די מלחמה וועגן סעקולאַריזאַציע פונם יידישן פאָלקס־לעבען (I—V):**
ציוניסטישע בלעטער. נומ. 3. ע' 111—115;
נומ. 4. ע' 157—162;
נומ. 5. ע' 208—214.

373 **אויף דער טאָג־אָרדנונג (נאָטיצען):**
א. **עס איז א ערלעדיגטער ענין:**
דאָרט. נומ. 3. ע' 124—126.
ב. **דאס אַקטועלע און דאס נישט אַקטועלע:**
דאָרט. ע' 126—127.
ג. **ווידער אונטערהאַנדלונגען מיט דער רעגרונג:**
דאָרט. ע' 129—133.
חתום: י. קנאי.

374 **אויף דער טאָג־אָרדנונג (נאָטיצען):**
א. **דער נייער נציב:**
ציוניסטישע בלעטער נומ. 4. ע' 177—179.
ב. **דאס יידישע שולוועזען און דער שפּראַכען־קאַמף:**
דאָרט. ע' 181—185.
חתום: י. קנאי.

375 **פאר דער ענטשיידונג:**
ציוניסטישע בלעטער. נומ. 6. ע' 249—255.
די געענדערטע לאַגע (נאך דער זיצונג פון א.ק.):
דאָרט. ע' 299—303.

376 **דער 14־טער קאָנגרעס און וואס ווייטער?**
ציוניסטישע בלעטער. ע' 377—383.

377 **פּאַרטייען און ריכטונגען אויפן XIV — טען קאָנגרעס** (כמעט פסיכאָלאָגיע סקיצען):
א. דער מזרחי; ב. אַלטאַלענאַ (זשאַבאָטינסקי); ג. אמערי־קאנער; ד. "עת לבנות"; ה. די דייטשען; ו. "התאחדות"; ז. די פועלי ציון; ח. די נאָטאַבלען:
ציוניסטישע בלעטער. ע' 397—410.
חתום: י. בן־חורין.

378 **די רעדע פון י. גרינבוים** (אויסצוג):
ציוניסטישע בלעטער ע' 414—418.
אויף דער טאָג־אָרדענונג:
די בירגערשאפט פון ארץ־ישראל:
דאָרט. ע' 431—433.
חתום: י. קנאי.

379 **די יידישע קאָלאָניזאַציע אין דרום־רוסלאנד און דער "קרימיזם":**
ציוניסטישע בלעטער. נומ. 11—12. ע' 457—463.

380 **אויף דער טאָג־אָרדענונג:**
א. די ערשטע סעסיע פון אַקציאָנס־קאָמיטעט (דאס פּראָבלעם פון דער עקזעקוטיווע):
ב. **די אמת'ע געפאַהר**
דאָרט. ע' 478—481.
דאָרט. ע' 482—483.
חתום :י. קנאי.

381 **גורלו של ההסכם בין פולין והיהודים:**
הארץ. כח תשרי תרפ"ו — 16 באוקטובר 1925.
נייער היינט. ביילאַגע צום נומ. 244 (20 אקטאבער 1922).

382 **אחרי המשבר הממשלתי וה"אוגודה":**
הארץ. יא, יב טבת תרפ"ו — 28, 29 בדצמבר 1925.
דאָרט. ע' 45—48.
העולם. תרפ"ו. שנה יד. גל' יח. ע' 320—321.

383 **ההסתדרות הציונית מה היא?**

384 **בין תקופה לתקופה:**
הדואר. תרפ"ו. שנה ה. גל' ד. ע' 50—51.

385 **ועידת שלום (על מושב הועד הפועל הציוני):**
הדואר. תרפ"ו. שנה ה. גל' לח. ע' 710—711.

386 **על אסיפת הנבחרים השניה:**
דבר. יב אדר תרפ"ו — 26 בפברואר 1926.

387 **לקראת הועידה השניה לציוני פולניה:**
היום. שנה ב. כו אדר תרפ"ו — 12 במארס 1926. גל' 359.

388 **ההסתדרות הציונית מהי?**
היום. ט אייר תרפ"ו — 23 באפריל 1926. גל' 386.

389 **מאורעות מאי:**
היום. ח סיון תרפ"ו — 18 במאי 1926. גל' 405.

390 **וואס ווילן מיר איצט?:**
על המשמר. א זאמעל־בלאט, ווארשא. חוה"מ סוכות תרפ"ו — אקטאבער 1925.

391 **דער גלגל החוזר** (באַטראַכטונגען איבער דער יידישער עמיגראַ־ציע):
פ אריזער היינט. 20 אויגוסט 1926.

392 **אונזער קלאַסען קאַמף:**
היינט. ווארשא. 3 סעפטעמבער 1926.

תרפ"ז (1926—1927)

393 **עוד נסיון אחד:**
הצפירה. שנה סה. כא תשרי תרפ"ז — 29 בספטמבר 1926. גל' 1.

394 **מתוך צפיה:**
הצפירה. שנה סה. כח תשרי תרפ"ז — 6 באוקטובר 1926. גל' 5.

395 **גאות ושפל:**
הצפירה. שנה סה. ל תשרי תרפ"ז — 8 באוקטובר 1926. גל' 7.

396 **בין הזמנים:**
הצפירה. שנה סה. מרחשון תרפ"ז — 16 באוקטובר 1926. גל' 13.

397 **הדרך אל הציונות** (מהרצאתו באסיפת־עם בלודז):
הצפירה. שנה סה. יב מרחשון תרפ"ז — 20 באוקטובר 1926. גל' 17.

398 **סמני התעוררות:**
הצפירה. שנה סה. כג מרחשון תרפ"ז — 24 באוקטובר 1926. גל' 20.

399 **הקהלה היהודית וה"אגודה":**
הצפירה. שנה סה. כ מרחשון — 28 באוקטובר 1926. גל' 24.

400 **אין צייכן פון "ירידה"** (נאך דער סעסיע פון ציוניסטישען פאַרטיי ראַט):
היינט. ווארשא. 5 נאוועמבער 1926.

401 **דער היימשער טעריטאָריאַליסט:**
היינט. ווארשע, 28 נאוועמבער 1926.

402 **הסכסוך בגלל טכס הפתיחה:**
הצפירה. שנה סה. כז מרחשון תרפ"ז — 4 בנובמבר 1926. גל' 30.

403 **התלותה המכאיבה ביותר:**

הצפירה. שנה סה. יג כסלו תרפ"ז — 19 בנובמבר 1926.

404 הפרעות ברומניה:
הצפירה. שנה סה. יד טבת תרפ"ז — 19 בדצמבר 1926. גל' 68.

תרפ"ו (1926—1925)

405 מדבריו (בחג היובל של הקהק"ל, באנטורפן):
ציוניסטישע בלעטער. נומ. 2. ע' 76—79.
הצפירה. שנה סה. טז טבת תרפ"ז — 21 בדצמבר 1926.

406 תקציב ממשלת פולין לצרכי היהודים:
דבר. כב טבת תרפ"ז — 27 בדצמבר 1926.
חתום: י. קנאי.

407 *M. le Député Grunbaum*:
Compte Rendu des séances du Congrés des groupes natinaux Organisés dans les Etats européens. Geneve, 25-27 Aout 1926. p. 85-86.

408 נאום (בקונגרס ה־ט"ו):
העולם. תרפ"ז. שנה טו. גל' לז, ע' 2.

409 נומרום נולוס (מכתב מרומניה):
הדואר תרפ"ז. שנה ו, גל' לד, ע' 544—545.
חתום: בן יהושע.

410 תפקידנו בשאלת בתי ספר האלימנטריים מיסודה של הממשלה:
הצפירה. שנה סו. כח טבת תרפ"ז — 2 בינואר 1927. גל' 1.

411 מדברים (באסיפת קבלת הפנים הגדולה לכבודו של סיר וינדהם דידס):
הצפירה. שנה סו. כט טבת תרפ"ז — 3 בינואר 1927. גל' 2.

412 אחר־העמיות — בעולם הבלתי יהודי:
הצפירה. שנה סו. ד שבט תרפ"ז — 7 בינואר 1927. גל' 6.

413 לשאלת הזכויות הפומביות של בתה"ס שלנו:
הצפירה. שנה סו. יא שבט תרפ"ז — 14 בינואר 1927. גל' 12.

414 דער נייער קורס, זיין זיעג און זיין צוזאַמענברוך:
ציוניסטישע בלעטער. תרפ"ז — 1926. צווייטער יאָהרגאנג. נומ. 1. ע' 2—8.

415 אויף דער טאָג אָרדענונג: א. דער קאַמף מיט דער אַרבעטס־לאָזיקייט אין א"י; ב. די גאַלוואַניזירונג פון דעם אַגענץ־פּלאַן. ג. די ביולעטענען:
דאָרט. ע' 10—15.
חתום: י. קנאי.

416 די איצטיקע לאַגע (רעדע געהאַלטען אויף דער קאָנפערענץ פון די ראַדיקאַלע ציוניסטן):
ציוניסטישע בלעטער. נומ. 2. ע' 33—42.

417 אויף דער טאָג־אָרדענונג: א. די לעצטע ציוניסטישע קאָנפע־רענצען; ב. די קאַלאַניזירונג פון טויזנטער נפשות:
דאָרט. ע' 58—63.
חתום: י. קנאי.

418 נאך צוואנציק יאָהר (צום אָנדענקען פון העלסינגפאָרסער צוזאמענפהאָהר):
ציוניסטישע בלעטער. תרפ"ז — 1927, נומ. 4—5. ע' 106—116.

419 אויף דער טאָג אָרדענונג: די באָסטאָנער רעדע:
דאָרט. ע' 140—143.
חתום: י. קנאי.

420 אחד העם און די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע:
ציוניסטישע בלעטער. נומ. ש. ע' 170—175.

421 אויף דער טאָג ארדענונג (נאָטיצן): א. נאך סיר ווינדהאמס בעזוך; ב. די רומענישע אָנפאלען אויף יידען און זייער אָפּקלאַנג:
דאָרט. ע' 190—195.

422 אויף דער טאָג ארדענונג: א. די קאַנאַסאַ פון פראפ' וויצמאן:
ציוניסטישע בלעטער. נומ. 7. ע' 208—212.
חתום: י. קנאי.

423 פינסק און וואשינגטאן (פון מיינע אַמעריקאנער איינדרוקען):
ציוניסטישע בלעטער. נומ. 11—12. ע' 337—348.

424 אויף דער טאָג ארדענונג: א. די אויסערגעוויינליכע זיצונג פון אַקציאָנס־קאָמיטעט; ב. נאך זשאבאטינסקי'ס בעזוך פון פוילן:
דאָרט. ע' 357—361.

425 נאך דעם וויצמאן — מארשאל — אָבמאַך (רעדע געהאַלטען אויף ציוניסטישע בלעטער. דריטער יאָהרגאנג. נומ. 3 (27). ע' 88—96.
א פערזאמלונג פונם ניו־ארקער ציוניסטישען ראַט):
הצפירה. שנה נט. א אייר תר"פ — 23 באפריל 1920. גל' 85.

426 מיט וואס געהען מיר אויפן 8־טען צוזאמענפאָהר:
ציוניסטישער בלעטער, נומ. 4 (28), ע' 97—101.

427 אויף דער טאג ארדענונג: א. די גאלעווקעס עליה און די לובלינער ירידה; ב. די שקלאַפעריי, וואס דראָהט אונז ג. א וואָרנונג:
דאָרט. 106—112.

428 אויפרוף; די וואהל־פּלאַטפאָרם פון דער פאראייניגונג פון ראַדיקאַלע ציוניסטען:
ציוניסטישע בלעטער. נומ. 5—6 (29—30).
בלי חתימה.

429 ווער איז שולדיק אין דער ירידה פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע?
דאָרט. ע' 163—169.

430 נאך די קאָנגרעס־וואהלען:
ציוניסטישע בלעטער. נומ. 7 (31). ע' 179—185.

431 ה"בשורה" על הסוכנות היהודית:
הצפירה. שנה סו. כ שבט תרפ"ז — 23 בינואר 1927. גל' 19.

432 על המיליון המיותר [של היהודים בפולין]:
דבר. יא ניסן תרפ"ז — 13 באפריל 1927.

433 ה"תרבות" וה"דזשוינט":
הצפירה. שנה סו. יט ניסן תרפ"ז — 22 באפריל 1927. גל' 94.

434 צופרידענע פנימ'ער (רייזע איינדרוקען):
היינט. 25 מערץ 1927. נומ. 72.

435 הציונות באמריקה וההסכם בין וייצמן ומרשאל (הרצאה):
הצפירה. שנה סו. ב אייר תרפ"ז — 4 במאי 1927. גל' 102.

436 הבחירות לעיריית ורשה:
דבר. יד סיון תרפ"ז — 14 ביוני 1927.

437 ההתקפה על הקונגרס הציוני:
הצפירה. שנה סו. יז סיון תרפ"ז — 17 ביוני 1927. גל' 138.

438 נאום (בועידה הציונית השמינית בפולניה):
הצפירה. שנה סו. 3 תמוז תרפ"ז — 4 ביולי 1927. גל' 154.

439 [מכתבו של] הציר יצחק גרינבוים ע"ד הקונגרס העולמי להגנת זכויות המיעוטים היהודים [למערכת הצפירה]:
הצפירה. שנה סו. טו תמוז תרפ"ז — 15 ביולי 1927. גל' 162.

440 ולא ביד רחבה:
הצפירה. שנה סו. כב תמוז תרפ"ז — 22 ביולי 1927. גל' 168.

441 ערבוב הרעיונות יכריע:
הצפירה. שנה סו. כט תמוז תרפ"ז — 29 ביולי 1927. גל' 174.

442 נאום (בישיבה הרביעית של הקונגרס החמישה־עשר בבזל):
הצפירה. שנה סו. ח אלול תרפ"ז — 5 בספטמבר 1927. גל' 206.
נאום (בקונגרס הט"ו):
דבר. טז אלול תרפ"ז — 12 בספטמבר 1927.

תרפ"ח (1928—1927)

443 לא נזוז ממקומנו:
ציוניסטישע בלעטער. תרפ"ח—1927. געווידמעט דעם 15־טען ציוניסטישען קאָנגרעס.
נומ. 8—9 (32—33). ע' 209—212.

444 צו דעם באַריכט פון דער עקזעקוטיווע (רעדע):
דאָרט. ע' 213—222.

445 וואס האט אונז דער קאָנגרעס געגעבען?
היינט. 26 סעפּטעמבער 1927. נומ. 220.

446 דער נייער פּראָיעקט וועגן אידישע קהילות:
היינט. 28 אקטאבער 1927. נומ. 241.

447 די באלפור־דעקלאַראַציע:
היינט. 2 נאוועמבער 1927. נומ. 244.

א פערזאמלונג פונ'ם ניו־יארקער ציוניסטישען ראט):

448 **פינף יאָהר פון צווייטען סיים:**
היינט. 18 נאוועמבער 1927. נומ. 259.

449 **מלחמת הסקולריזציה בישראל בתקופה האחרונה:**
איים. קבצים לעניני החיים. לונדון, תרפ״ח. מחלקה ג — בקורת ומדע, ע׳ 63—74.

450 **די אידישע פּאָליטיק אין פּוילען אין די לעצטע יאָהרצעהנטען** (היסטאָרישער איבערבליק):
היינט. יובילֵיי בוך (תרס״ח—תרפ״ח 1908—1928). ע׳ 64—68.

451 **סקירה** (על הצהרת בלפור בחגיגה בפילהרמוניה בורשה):
הצפירה, שנה סז, ח מרחשון תרפ״ח — 3 בנובמבר 1927. גל׳ 250.

452 **לשם מה נוצר גוש המיעוטים הלאומיים?** (מדברים במסיבת עתונאים):
הצפירה. שנה סז, טו טבת תרפ״ח — 8 בנובמבר 1928. גל׳ 455.

453 **מדבריו** (בהלויתו של הד״ר נח דוידזון ז״ל):
הצפירה. שנה סז. כג טבת תרפ״ח — 16 בינואר 1928. גל׳ 14.

454 **על העבר ועל העתיד** (מדבריו בשיחה עם עתונאי ״הצפירה״):
הצפירה. שנה סז. י אדר תרפ״ח — 2 במארס 1928. גל׳ 54.

455 **מדבריו** (בועידה השניה של הציונים הרדיקלים ״על המשמר״ בפולניה):
הצפירה. שנה סז. כד אייר תרפ״ח — 14 במאי 1928. גל׳ 110.

456 **״מלחמת השפות בתקופה הנוכחית״** (הרצאה אצל ״מעפילים״ בורשה):
הצפירה. שנה סז. כה, כח סיון תרפ״ח — 13, 16 ביוני 1928. גל׳ 135, 137.

457 **מדבריו** (בועידת ״על המשמר״ בלודז):
הצפירה. שנה מז, כז תמוז תרפ״ח — 15 יולי 1928. גל׳ 162.

תרפ״ט (1928—1929)

458 **שאלת המיעוטים הלאומיים** (מאמר ראשון — שלישי):
סנה, ירחון למחקר לעניני החיים, ערוך על ידי יעקב כהן, ורשה, שבט—סיון תרפ״ט — ינואר—יוני 1929. כרך א. ע׳ 29—33; 136—139; ע׳ 225—230.

459 **בחיינו (השקפה חדשית) I:**
שם. ע׳ 357—367.

460 **לפוליטיקה של בית הספר** (תשובתו לעורך ״סנה״ על מאמרו ״כלפי חוץ וכלפי פנים״):
שם. ע׳ 385—389.
בחיינו (השקפה חדשית) II:
שם. 516—526.

461 **רשימות:** מעשה ברנוביץ; שתי ועידות (על ועידות ״עת לבנות״ ו״על המשמר״):
שם. ע׳ 541—542.

462 **דער ערשטער פון אונזער דור** (ביים אָפענעם קבר פון נח דאווידזאהן):
היינט. 13 יאנואר 1928. נומ. 11.

463 **די לעצטע קאָנפערענצען** (פון די וואהל קאָמיטעטען פון אידישען טייל פון נאַציאָנאַלען בלאָק ווי אויך די זיצונג פון צענטראַלע נאַציאָנאַליטעטען — בלאָק):
היינט. 3 פעברואר 1928. נומ. 30.

464 **״ציי איהר ווילט, ציי איהר ווילט ניט״:**
היינט. 10 פעברואר 1928. נומ. 36.

465 **אהן א חוט השדרה:**
היינט. 14 סעפטעמבער 1928. נומ. 218.

466 **מכתבים מן הגלות א. מעין פתיחה:**
דבר. כד תשרי תרפ״ט — 8 באוקטובר 1928.

467 **מכתבים מן הגלות ב. הבחירות בקהילות היהודיות בפולין:**
דבר. כו תשרי תרפ״ט — 10 באוקטובר 1928.

468 **דברים** (במושב הועה״פ הציוני, על ״הצפירה״):
דבר. טו טבת תרפ״ט — 28 בדצמבר 1928.

468א **מכתבים מן הגולה ג. יומן עברי בגולה.**
דבר. יז כסלו תרפ״ט — 30 בנבמבר 1928.

468ב **נאום בקונגרס הציוני הט״ז בציריך**
״דבר״. ו׳ אב תרפ״ט, 12 באוגוסט 1929

469 **יומן עברי בגולה** (על ״הצפירה״):
הדואר. תרפ״ט. שנה ח. גל׳ ז. ע׳ 109—111.

469א **על סכנת השותפות החדשה. דבריו במושב הועד הפועל הציוני, ברלין.**
דבר. ט״ו טבת תרפ״ט, 28 בדצמבר 1928

469ב **הרצאה על עבודת התרבות, בקונגרס הט״ז, ציריך, ישיבת 16 אוגוסט 1929.**
דבר, י״ג טבת תרפ״ט, 28 בדצמבר 1928.

470 **דער יום־טוב פון דער פוילישער בעפרייאונג:**
היינט. 11 נאוועמבער 1928.

471 **דער קריזיס:**
היינט. 12 אפריל 1929. נומ. 83.

472 **אין טעג פון אתרוה און פיין** (א בריעף פון גענף):
היינט. 6 סעפטעמבער 1929. נומ. 204.

473 **מיר געהען קיין לאנדאן** (א בריעף פון גענף):
היינט. 8 סעפטעמבער 1929. נומ. 205.

474 **נאָך מאַקדאָנאַלד'ס רעדע** (א בריעף פון גענף):
היינט. 12 סעפטעמבער 1929. נומ. 206.

475 **וואס האבען מיר געוואונען און וואס פארשפּיעלט?**
ציוניסטישע בלעטער, וואָכענשריפט פאַר די פּראָבלעמען פון אויפלעבונג פון ידישען פאָלק אונטער דער הויפּט־לייטונג פון יצחק גרינבוים.
ווארשא. יז מנחם־אב תרפ״ט — סעפטעמבער 1929. נומ. 16 (41). ע׳ 241—242.

476 **מיר זענען אין לאנדאן, און וויצמאן — אין גענף:** (א בריעף פון לאנדאן):
היינט. 13 סעפטעמבער 1929. נומ. 210.

477 **עיקר חסר:**
היינט. 20 סעפטעמבער 1929. נומ. 216.

478 **פּאָליטישע סיסטעמען I—V:**
היינט. 27 סעפטעמבער, 4, 11, 18, 25 אקטאבער 1929. נומ. 222, 228, 233, 238, 243.

479 **די נייע סיים — סעסיע:**
היינט. 1 נאוועמבער 1929. נומ. 248.

תר״ץ (1930)

480 **אל העם היהודי בפולין** (כרוז):
העולם. תר״ץ. שנה יח. ע׳ 449.
בין החתומים: י. גרינבוים.

481 **די יסודות פון דער ציוניסטישער טעטיגקייט** (צוויי רעדעס געהלטען אויפן 9 טען ציוניסטישען צוזאמענפאָהר):
ציוניסטישע בלעטער. יז טבת תר״ץ — 17 יאנואר 1930. נומ. 2—3 (61—62).

482 **די רעדע פון דעפ. י. גרינבוים** (אויפן 9טען ציוניסטישען לאַנד־צוזאמענפאָהר):
היינט. 7 יאנואר 1930. נומ. 5.

483 **נאכ'ן IX צוזאמענפאָהר:**
היינט. 10 יאנואר 1930. נומ. 9.
דער בודזשעט און א שפּאַרע אין איהם:
היינט. 31 יאנואר 1930. נומ. 27.

484 **אבגעזאגט זיך פון דער קאַמף־פּאָליטיק:**
היינט. 14 פעברואר 1930. נומ. 39.

485 **זאל מען זיך בעציהען ערנסט צו אונזערע רייד!:**
היינט. 11 מערץ 1930. נומ. 60.

486 **פאר דער לאנדאנער סעסיע** (פונ'ם אָקציאנס — קאָמיטעט און אַדמיניסטער אַטיוועו קאָמיטעט):
היינט. 14 מערץ 1930. נומ. 63.

487 **א נייער תקופה אָנהויבען** (נאָך דער סעסיע פון אָקציאנס־קאָמיטעט):

היינט. 28 מערץ 1930. נומ. 75.
488 אראפ פון ציוניסטישע קעסטל!:
היינט. 16 אפריל 1930. נומ. 89.
489 די העכסטע פאַרקערפערונג פון דער יוגענד: (צו הערצל'ס 70־טען געבורטסטאָג):
היינט. 2 מאי 1930. נומ. 101.
490 די צייט ארבייט געגען דעם איצטיגען רעזשים:
היינט. 9 מאי 1930. נומ. 107.
491 דער קהילות — צוזאמענפאָהר:
היינט. 28 מאי 1930. נומ. 122.
492 נאָך מאסען — דעמאָנסטראציעס:
היינט: 13 יוני 1930. נומ. 135.

תרצ"א (1931)

493 ליובל השבעים של נחום סוקולוב:
העולם. תרצ"א. שנה יט. גל' ד. ע' 72.
494 והדרך מהי?
הצפירה. שנה סט. כו אדר תרצ"א — 15 במארס 1931. גל' 1.
495 מעל המצפה שלי; מה בין מדיניות יהודית עצמאית ובלתי עצמאית:
הצפירה. יד ניסן תרצ"א — 1באפריל 1931. גל' 16.
496 זעקת השבר של יהודי פולניה (הרצאה בלונדון בישיבת ועדת הסתדרויות העזרה היהודיות):
הצפירה. יא אייר תרצ"א — 28 באפריל 1931.
497 מעל המצפה שלי; שאלות שאין עליהן תשובה:
הצפירה. שנה סט. כה ניסן תרצ"א — 12 באפריל 1931.
498 תשובה על שאלות שנשאלו ושלא נשאלו:
הצפירה. שנה סט. כח אייר תרצ"א — 15 במאי 1931. גל' 49.
499 מדבריו (בוויכוח הכללי בקונגרס השבעה עשר):
הצפירה. שנה סט. כג תמוז תרצ"א — 8 ביולי 1931. גל' 94.
500 על מצב העם היהודי בעולם (הרצאה בקונגרס השבעה עשר בבזל):
הצפירה. שנה סט. כה תמוז תרצ"א — 10 ביולי 1931. גל' 96.
500א מצב היהודים בארצות הגולה (דברים באסיפת כ' תמוז בקונגרס הציוני הי"ז)
דבר. ה' אב תרצ"א, 19 ביולי 1931
501 פאסווילדים "וויסבוך", מאַקדאָנאַלדס פירוש:
היינט. 20 פעברואר 1931. נומ. 44.
502 דער צוואַנגס־כאַראַקטער פון דער אידישער קהילה:
היינט. 7 אפריל 1931. נומ. 81.
503 זאל איבערגעריסען ווערען דאס טויט־שוויגען:
היינט. 15 במאי 1931. נומ. 112.
504 פארוואס בעקעמפט איך דעם רעוויזיאָניזם?:
היינט. 29 מאי 1931. נומ. 123.
505 די מורא פאר'ן נאַציאָנאַל־דעמאָקראַטישען געשפענסט:
היינט. 7 אויגוסט 1931. נומ. 183.
506 מיטן כוח פון עבר:
היינט. 14 אויגוסט 1931. נומ. 189.
507 צווי ידיעות:
היינט. 14 סעפטעמבער 1931. נומ. 214.
508 וויכוח מיט ח. נ. ביאליק אויף "תרבות" קאָנפערענץ אין ווארשע:
היינט. 1 אקטאבער 1931.
509 דער וועג פון אידישען האנדווערקער:
היינט. 2 אקטאבער 1931. נומ. 228.
509א ביאליקס רעדע:
היינט. 5 אקטאבער 1931.
510 דער פלאַנטער ארום ארץ־ישראל:
היינט. 9 אקטאבער 1931.
511 צוריק צו שתדלנות:
היינט. 12 אקטאבער 1931.
512 פון וואנען נעמט מען די גבורה? :
היינט. 16 אקטאבער 1931.
513 דער אנטי־אידישער טעראָר אין דייטשלאנד:
היינט. 18 סעפטעמבער 1931.
514 חסד אדער משפט? (וועגען אונגערעכטע טענות):
היינט. 22 סעפטעמבער 1931.
515 די פאָלקס־צעהלונג:
היינט. 27 אקטאבער 1931.
516 דער בריסקער פראָצעס:
היינט. 30 אקטאבער 1931.
517 אויסהאלטען (וועגען דער לאגע פון ציוניזם):
היינט. 27 נאוועמבער 1931.
518 דאס טארען מיר נישט פארגעסען! :
היינט. 11 נאוועמבער 1931.
519 דער אָפקלאַנג אין אויסלאנד:
היינט. 4 דעצעמבער 1931.
520 דער מוזולמענישער קאָנגרעס אין ירושלים:
היינט. 18 דעצעמבער 1931.
521 אט דאס איז דער תכלית! :
היינט. 25 דעצעמבער 1931.
522 אָפעל פון דעפ. י. גרינבוים צו דער איד. בעפעלקערונג (קרן־היסוד אָקציע אין בענדין):
ביילאגע צו "זאגלעמביער צייטונג" נומ. 14, 1931.
523 וועגן די געשעהענישען אין פוילען:
דער טאָג, ניו־יארק. 1 דעצעמבער 1931.
524 *Otwarta droga*:
Nowe słowo. 1931, Nr 3.
525 *Kto i o co walczy?*:
Nowe słowo. 1931 r. Nr 22.
526 *Przed sądem Komisji Mandatowej*:
Nowe słowo. 1931 r. Nr 29.
527 *"Zemsta żydowska"*:
Nowe słowo. 1931 r.
528 *Cel ostateczny Sjonizmu*:
Nowe słowo. 2 sierpnia 1931 r. Nr 78.
529 *W przededniu nadzwyczajnej sesji sejmowej*:
Nowe słowo. 20 września, 19312, Nr. 123.
530 *Drogi polityki zydowskiej w Polsce /I-IV/*:
Nowe slowo 27, 30 wrzesnia Nr 131, 134; 4, 11, 13, października Nr 138, 144, 145; 1 listopáda 1931, Nr 166.
531 *Rozmyślania nad tragicznemi perspektywami*:
Nowe Słowo. 20 grudnia 1931.
532 *Palestynski wentyl emigracyjny*:
Nowe słowo. 13 grudnia 1931 r. Nr 207.
533 *Die Lage der Juden im Galuth* (*Referat*):
Stenographisches Protokoll des XVII Zionistenkongresses (Basel 30 Juni bis 17 Juli 1931) p.p. 272-279.
534 על דו־הרשויות בחיתוך:
מאזנים. שבועון תרצ"ב, שנה ד. גל' ח (קנח): ע' 11;
תרבות, וארשה. תרצ"ב. גל' ח.
535 ושוב נסיון:
בדרך. שבועון. ורשה תרצ"ב. גל' 1 ע' 1.
536 טיבה ותכונתה של שאלת היהודים בזמננו:
העולם. תרצ"ב. שנה כ. גל. כג. ע' 354—356; גל' כד. ע' 371—372.
537 מתוך פינתי, א. שערורית הסרטיפיקטים בפולין:
העולם. תרצ"ב. שנה כ. גל' כה. ע' 390—391.
538 חורבן של אילוזיה בת מאה שנים:
העולם. תרצ"ב. שנה כ. גל' כו. ע' 404—405.
539 מתוך פינתי, ב. מסביב לקונגרס היהודי העולמי:
העולם. תרצ"ב. שנה כ. גל' כז. ע' 422—423.
540 מתוך פינתי ג. ההתקפה על החלוציות ועל ההכשרה:
העולם. תרצ"ב. שנה כ. גל' כח. ע' 439.
540א ההתקפה על החלוציות וההכשרה בארץ
כ' תמוז תרצ"ב, 24 ביולי 1932
541 מתוך פינתי ד. לקראת ישיבת הועד הפועל:

העולם. תרצ"ב. שנה כ. גל' כט. ע' 454—455.
542 "ידידי" השלטונות (מעין מכתב מפולין):
העולם. תרצ"ב. שנה כ. גל' ל. ע' 473.
543 מתוך פינתי ה. שנים מקרא ואחד תרגום (לרגל ישיבת הועד האדמיניסטרטיבי של הסוכנות):
העולם. תרצ"ב. שנה כ. גל' לב. ע' 505—506.
544 מתוך פינתי ז. אחרי הועידה המוקדמת לקונגרס העולמי:
העולם. תרצ"ב. שנה כ. גל' לד. ע' 533—534.
545 לשאלות הסתדרותנו:
העולם. תרצ"ב. שנה כ. גל' לה. ע' 548—549.
546 מתוך פינתי ח. אחרי לונדון — וינה:
העולם. תרצ"ב. שנה כ. גל' לו. ע' 566—567.
547 מתוך פינתי ט.:
העולם. תרצ"ב שנה כ. גל' לז. ע' 580—581.
548 מתוך פינתי יא. איחוד של השמאל הציוני:
העולם. תרצ"ב. שנה כ. גל' מ—מא. ע' 629—630.
549 מתוך פינתי: על איומים ומעשי טירור:
העולם. תרצ"ב. שנה כ. גל' לח. ע' 596—598.
550 אשתקד וילנה — השתא לבוב ... (מעין מכתב מפולין):
העולם. תרצ"ב שנה כ. גל' מז. ע' 733—734.
551 מתוך פינתי יד. סכנה שבטלה — סכנה מתחדשת:
העולם. תרצ"ב. שנה כ. גל' מו. ע' 174—176.
552 מתוך פינתי טו. הציונות בפריז ובצרפת:
העולם. תרצ"ב. שנה כ. גל' מט. ע' 765—766.

די וואס זענען אוועק און וואס געהען.

553 אוועק (פונם קאָנגרעס-ציוניזם):
היינט. 1 יאנואר 1932.
554 א פארגעסענער יובל (I—II):
היינט. 7, 15 יאנואר 1932.
555 דאס באַפליגעלטע קעמעל:
היינט. 29 יאנואר 1932.
556 נאר נישט אנווארפען אנאימה! :
היינט. 12 פעברואר 1932.
557 "ווילנע":
אידישע וועלט. ניו-יארק. 21 פעברואר 1932.
558 דאס פּראָבלעם פון שול-וועזען:
היינט. 26 פעברואר 1932.
559 די געפאהרען, וואס דראהען אונזער שול-וועזען:
היינט. 4 מערץ 1932.
560 די פולמאכטען:
היינט. 11 מערץ 1932. נומ. 160.
561 דער גורל פון דער פאך-בילדונג פאר אידען לויט דעם נייעם שול-געזעץ:
היינט. 20 מערץ 1932.
562 לאן — וואוהין? :
היינט. 25 מערץ 1932. נומ. 71.
563 פערטרייבט נישט די נשמה יתרה! :
היינט. 1 אפריל 1932. נומ. 77.
564 אונטערוועגס-געדאנקען:
היינט. 15 אפריל 1932. נומ. 89.
565 דער ווילנער פּראָצעס:
פאריזער היינט. 20 אפריל 1932.
566 די מאָטיווען פון ווילנער פסק-הדין:
פאריזער היינט. 25 אפריל 1932.
567 "דער פוילישער איד"
פאריזער היינט. 2 מאי 1932.
568 דאס פראבלעם פון דער צייט אין דער ציוניסטישער בעוועגונג:
היינט. 6, 13 מאי 1932.
569 ציוניסטישע אויפגאבן אין פראנקרייך:
פאריזער היינט. 9 יוני 1932.
570 דער קאַמף מיטן אַנטיסעמיטיזם און דער פלאן פון פּראָפ. טעדעסקי:
פאריזער היינט. 17 יוני 1932.
571 די פאַרבערייטונגען צום אידישען וועלט-קאָנגרעס:
פאריזער היינט. 24 יוני 1932.
572 דער חורבן פון די גרעסטע אילוזיעס פון דער אַסימילאַציע:
פאריזער היינט. 1 יולי 1932.
573 אין די וועגען פון הערצל'ען:
פאריזער היינט. 8 יולי 1932.
574 צווייפלען וועגען דעם אידישען וועלט-קאנגרעס:
פאריזער היינט. 22 יולי 1932.
575 אָפּטימיזם און פּעסימיזם:
היינט. 5 אויגוסט 1932. נומ. 148.
576 יאן קירשראַט (צום צוואַנציגסטען יאָהרצייט נאך זיין טויט):
היינט. 11 אויגוסט 1932. נומ. 153.
577 "לעסע פער" (ארום דער סעסיע פון אָקציאַנס-קאָמיטעט):
היינט. 12 אויגוסט 1932. נומ. 1954.
578 די בעשטעטיגונג פונ'ם פערבאנד פון ציוניסטען-רעוויזיאָניסטען (ארום דער סעסיע פונ'ם אָקציאַנס-קאָמיטעט):
היינט. 19 אויגוסט 1932. נומ. 160.
579 "אידען מוזען שווייגען!" :
פאריזער היינט. 7 אָקטאָבער 1932.
580 דאס מינדערהייטס-פּראָבלעם אין פראַנקרייך:
פאריזער היינט. 23 אָקטאָבער 1932.
581 ווידער א פּרוב:
היינט. 4 נאָוועמבער 1932.
582 איז עס א פּאָליטישע ארבייט? (א פּאָר באמערקונגען וועגען די אידישע סאָסיעטעס אין פאריז):
פאריזער היינט. 11 נאָוועמבער 1932.
583 דער קאַמף מיטן אנטיסעמיטיזם (באמערקונגען וועגן דעם דעם קאָנגרעס פון דער ליגע געגען אנטיסעמיטיזם):
פאריזער היינט. 2 דעצעמבער 1932.
584 אויף דער טאָג-ארדענונג.
היינט. 2 דעצעמבער 1932. נומ. 246.
585 עס בערוהיגט זיך...
היינט. 9 דעצעמבער 1932. נומ. 252.
586 אידען אין פוילען:
היינט. 18 דעצעמבער 1932. נומ. 259.

587 *Międzynarodowa polityka żydowska*?:
Nowe słowo. 3 stycznia 1932. Nr 3.
588 *Żydowscy sojusznicy sanacji* (Ex ze zjazdu rabinów):
Nowe słowo. 10 stycznia 1932. Nr 10.
589 *Mowa posla Grünbauma w Sejmie w dyskusji nad ustawą o szkolnictwie*:
Nowe słowo. 26 stycznia 1932. Nr 26.
590 *Ci, którzy wciąż jeszcze czekaja*:
Nowe słowo. 7 lutego 1932. Nr 38.
591 *Antysemityzm krzyku i antysemityzm czynu*:
Nowe słowo. 21 lutego 1932. Nr 51.
592 *Porównanie — które się narzucają*:
Nowe słowo. 13 marca 1932. Nr 73.
593 *Po zwyczajnej i budżetowej sesji*:
Nowe słowo. 20 marca 1932.
594 *Problem pracy w życiu żydowskiem*:
Nowe słowo. 27 marca 1932. Nr 86.
595 *The Power of World jewry*:
Opinion, a journal of Jewish Live and Letters. February 15, 1932. Vol. Nr 11.

תרצ"ג

596 סובב הולך הרוח (שוב לשאלת ההסתדרותיות):
העולם. תרצ"ג. שנה כא. גל' א. ע' 4—5.
[בויכוח עם דוד בן-גוריון]
597 המורה העברי (מכתב מפולין):

העולם. תרצ״ג. שנה כא. גל׳ ב. ע׳ 21—22.
598 מתוך קוצר רוח ויאוש (מכתב מפולין):
העולם. תרצ״ג. שנה כא. גל׳ ג. ע׳ 34—35.
599 מתוך פינתי: ציונות כללית מהי?:
העולם. תרצ״ג. שנה כא. גל׳ ד. ע׳ 54—55.
600 ההתקפה האנטישמית בסיים הפולני (מכתב מפולין):
העולם. תרצ״ג. שנה כא. גל׳ ה. ע׳ 71—72.
601 מתוך פינתי (בעיות העליה וההכשרה):
העולם. תרצ״ג. שנה כא. גל׳ ו. ע׳ 83—85.
602 בעד ונגד תקציב של פולין:
העולם. תרצ״ג. שנה כא. גל׳ ח. ע׳ 116—117.
603 מתוך פינתי (שאלות השקל):
העולם. תרצ״ג. שנה כא. גל׳ ט. ע׳ 130—131.
604 שתי חוקות (מכתב מפולין):
העולם. תרצ״ג. שנה כא. גל׳ י. ע׳ 150—152.
605 ועידת הפרנסים הציוניים (מכתב מפולין):
העולם. תרצ״ג. שנה כא. גל׳ יב. ע׳ 181—182.
606 מתוך פינתי (תנו לנו לעלות!):
העולם. תרצ״ג. שנה כא. גל׳ יג. ע׳ 195—196.
607 הסכם בינלאומי בדבר זכויותיהם של היהודים:
העולם. תרצ״ג. גל׳ כד. ע׳ 348—350.
608 הד התקפת היטלר בפולין:
העולם. תרצ״ג. שנה כא. גל׳ כה. ע׳ 365—366.
609 מתוך פינתי (הבטחון הפנימי):
העולם. תרצ״ג. שנה כא. גל׳ כו. ע׳ 385—386.
610 מתוך פינתי (שוב על ענין השקל):
העולם. תרצ״ג. שנה כא. גל׳ כז. ע׳ 398—399.
611 מדברים (במסיבת עתונאים לפני צאתו לא״י):
העולם. תרצ״ג. שנה כא. גל׳ מח. ע׳ 719—720.
612 מכתבים אל הצעירים (ג):
בדרך. ורשה. תרצ״ג — 1932. גל׳ 13. ע׳ 2.
613 מכתבים אל הצעירים (ד): על ציונות של הכרזות ועל ציונות של הגשמה:
בדרך. ורשה. תרצ״ג. שנה ב. גל׳ 16. ע׳ 1—2.
614 מכתבים אל הצעירים (ה): דורנו ומשוררו:
בדרך. ורשה. תרצ״ג — 1933. שנה ב. גל׳ 2 (18). ע׳ 4.
614א מכתבים אל הצעירים (ו): שעת הברירה — היא תוכיח:
בדרך. ורשה. תרצ״ג. שנה ב. גל׳ 3 (19) ע׳ 2.
615 מכתבים אל הצעירים (ז): ״שטיבלעך״:
בדרך. תרצ״ג — 1933. שנה ב. גל׳ 5 (21) ע׳ 1.
616 מכתבים אל הצעירים (ח): המחיצה שביני ובין ״הנוער הציוני״:
בדרך. ורשה. תרצ״ג. שנה ב. גל׳ 9 (25).
617 מכתבים אל הצעירים (ט): לשאינם מבחינים בין טוב ורע:
בדרך. תרצ״ג — שנה ב. גל׳ 13 (29).
618 מכתבים אל הצעירים: הנוער הציוני בא״י:
בדרך. תרצ״ג — 1933. שנה ב. גל׳ 22 (38) ע׳ 2—3.
619 על הדם השפוך... [להירצחו של חיים ארלוזורוב ז״ל]:
בדרך. תרצ״ג — 1933. שנה ב. גל׳ 24 (40).
620 בשעת הכרעה:
בדרך. תרצ״ג. שנה ב. גל׳ 28 (44) ע׳ 1.
621 העברית בקונגרס הציוני הי״ח:
בדרך. תרצ״ג. שנה ב. גל׳ 37. (53). ע׳ 1.
622 סובב הולך הרוח... (שוב לשאלת ההסתדרות):
הארץ. ח טבת תרצ״ג — 6 בינואר 1933.
בויכוח עם דוד בן־גוריון.
623 המורה העברי (מכתב מפולין):
הארץ. יח בטבת תרצ״ג — 16 בינואר 1933.
624 מתוך קוצר רוח ויאוש (מכתב מפולין):
הארץ. כו בטבת. תרצ״ג — 24 בינואר 1933.
625 ציונות כללית מהי?
הארץ. ג בשבט תרצ״ג — 30 בינואר 1933.
626 ההתקפה האנטישמית בסיים הפולני:
הארץ. י בשבט תרצ״ג — 6 בפברואר 1933.
627 פרובלימות העליה וההכשרה:
הארץ. יט בשבט תרצ״ג — 15 בפברואר 1933.
628 השקל והמלחמה על השלטון בקונגרס:
הארץ. כו בשבט תרצ״ג — 22 בפברואר 1933.
629 בעד תקציבה של פולין ונגדו:
הארץ. ג באדר תרצ״ג — 28 בפברואר 1933.
630 ועידת הפרנסים הציוניים: (מכתב מפולין:
הארץ. כח באדר תרצ״ג — 26 במארס 1933.
631 על ״הנוער הציוני״:
הארץ. יז בסיון תרצ״ג — 11 ביוני 1933.
632 הסכם בינלאומי בדבר זכויות היהודים:
הארץ. כד בסיון תרצ״ג — 18 ביוני 1933.
633 הדה של התקפת היטלר בפולין (מכתב מפולין):
הארץ. ג בתמוז תרצ״ג — 27 ביוני 1933.
634 שוב על השקל ועל הציונות:
התרץ. טז בתמוז תרצ״ג — 9 ביולי 1933.
634א הביטחון הפנימי
דבר. ט״ז תמוז תרצ״ג, 10 ביולי 1933
635 אל הבוחרים לקונגרס השמונה עשר (מעין כרוז וגילוי דעת):
הארץ. טז בתמוז תרצ״ג — 9 ביולי 1933.
635א דבריו בויכוח הכללי בקונגרס הציוני הכ״ח, פראג
דבר. י״ח אלול תרצ״ג, 5 בספטמבר 1933.
636 פון מיין ארץ־ישראל־רייזע (רייזע איינדרוקען און בעאָבאַכטונגען):
היינט 14, 23 אפריל. נומ. 88, 93; 15, 19, 26 מאי 1933. נומ. 111, 115, 121.
637 דער פרינציפ פון ״אל תגידו בגת״:
היינט. 10 פעברואר 1933. נומ. 36.
638 די ווירטשאַפטליכע נויט פון די אידען אויף דער וועלט:
היינט. 24 פעברואר 1933. נומ. 48.
639 א נייע ״באלפור־דעקלאראציע״:
היינט. 3 מערץ 1933. נומ. 54.
640 א קרבן פון עקאָנאָמישע רעפאָרמען:
היינט. 10 מערץ 1933. נומ. 60.
641 מיר מוזען גרייט זיין צו אלעם, צו יעדען קאַמף:
היינט. 12 מאי 1933.
642 די מלחמה אין געגף:
היינט. 2 יוני 1933. נומ. 125.
643 נאר נישט אַבלייגען דעם ציוניסטישען קאָנגרעס:
היינט. 9 יוני 1933. נומ. 131.
644 אראבישע פּאָליטיק:
היינט. 15 יוני 193. נומ׳ 137.
645 גרויס איז די חרפה, ברענענד די שאנד:
היינט. 21 יוני 1933. נומ. 141.
646 אונטער פרישע איינדרוקען:
היינט. 28 יוני 1933. נומ׳ 146.
647 דער אלגעמיינער ציוניזם בכלל און ביי אונז אין פוילען בפרט:
היינט. 30 יוני 1933. נומ. 149.
648 מען שפּיעלט זיך:
היינט. 3 יולי 1933. נומ. 150.
649 פארוואס האב איך געשטעלט מיין קאנדידאטור אין מזרח גאליציען?:
היינט. 7 יולי 1933. נומ. 155.
650 אין הערצ׳לס יאַהרצייט:
היינט. 14 יולי 1933. נומ. 161.
651 דער הלואה־פּלאַן פאר ארץ־ישראל:
היינט. 21 יולי 1933. נומ. 167.
652 אן גשטערן פרישען איינדרוק:
היינט. 11 יולי 1933. נומ. 158. 18 יולי 1933. נומ. 163.
653 צו די ציוניסטן אין פראנקרייך:
פאריזער היינט. 28 יולי 1933.

654 דער מוסר־השכל פון די קאָנגרעס־וואַהלען:
היינט. 28 יולי 1933. נומ. 173; 3, 4 אויגוסט 1933. נומ. 176, 177.
655 רעדע פון דעפוטאט יצחק גרינבוים (אויפן 18־טען ציוניסטישען קאָנגרעס אין פראג):
היינט. 27 אויגוסט 1933. נומ. 198.
656 נאכן 18־טען ציוניסטישען קאָנגרעס:
היינט. 11 סעפטעמבער 1933. נומ. 210.
657 די איבערגרופירונג:
היינט. 18 סעפטעמבער 1933. נומ. 217.
658 געכאפּט א מציאה! :
היינט. 27 סעפטעמבער 1933. נומ. 223.
659 דער קריזיס אין דער מינדערהייטען־בעוועגונג:
היינט. 29 סעפטעמבער 1933. נומ. 225.
660 דער פלאָנטער אין גענף:
היינט. 8 אקטאבער 1933. נומ. 230.
661 אונזער גענפער "נצחון" און דער תכלית:
היינט. 15 אקטאבער 1933. נומ. 233.
662 ביים אפענעם קבר [פון אברהם גאלדבערג ז"ל]:
היינט. 26 אקטאבער 1933. נומ. 243.
663 אָפּענסיווע און קאָנטר־אָפּענסיווע:
היינט. 3 נאוועמבער 1933. נומ. 251.
664 זאל מען וויסען און משפט'ען:
היינט. 10 נאוועמבער 1933. נומ. 256.
665 מיין ענטפער צו די אָנפאַלער:
היינט. 17 נאוועמבער 1933. נומ. 263.
666 ווען מען שטעהט אין פייער:
היינט. 24 נאוועמבער 1933. נומ. 269.
667 אונטערוועגס קיין ארץ־ישראל (א מין געזעגנונגס־אַרטיקעל):
היינט. 1, 15 דעצעמבער 1933. נומ' 274, 287.
668 געה רעד צום שכל...:
היינט. 22 דעצעמבער 1933. נומ. 292.
669 פון דערווייטענס I: אויפגעגעבען אנ'עיקר פון דער נאַציאָנאַלער פּאָליטיק:
היינט. 31 דעצעמבער 1933. נומ. 300.

תרצ"ד (1934)

670 הרצאה על פעולות מחלקת העליה של ההנהלה הציונית (במושב הועד הפועל הציוני):
העולם. תרצ"ד. שנה כב. גל' טו. ע' 222.
671 תשובה.
שם. ע' 227.
672 על המצב בעליה (הרצאה במסיבת עתונאים מטעם הסוכנות):
העולם. תרצ"ד. שנה כב. גל' ל. ע' 467—468; גל' לא. ע' 496—497.
672א תשובה למתקיפים (הרביזיוניסטים)
דבר, י"א כסלו תרצ"ד, 29 בנובמבר 1939.
673 על "סכסוכי העבודה" וההתנגשויות:
הארץ. ג שבט תרצ"ד — 19 בינואר 1934.
674 ה"אגודה" וה"מזרחי":
הארץ. י שבט. תרצ"ד — 26 בינואר 1934.
675 לאור המספרים:
הארץ. יז שבט. תרצ"ד — 2 בפברואר 1934.
676 מתוך פרגיות המצב:
הארץ. כד שבט. תרצ"ד — 9 בפברואר 1934.
677 הטראגדיה של הריאקציה היהודית:
הארץ. ח אדר. תרצ"ד — 23 בפברואר 1934.
678 מתוך לחץ הקיפוח והנישול:
הארץ. טו אדר. תרצ"ד — 2 במארס 1934.
679 שוב סכסוכי עבודה:
הארץ. ז ניסן. תרצ"ד — 23 במארס 1934.
680 תשובה וביאור [למאמרו של מ.ג. על הכוח השלישי המכריע]:
הארץ. כב אדר תרצ"ד — 9 במארס 1934.
681 על דרכה של הסיעה הרדיקאלית (הרצאה):
הארץ. יד אדר. תרצ"ד — 1 במארס 1934.
682 לשון של תוכחה וחדות היצירה:
הארץ. ל ניסן תרצ"ד — 15 באפריל 1934.
683 וזהו עיקר מלחמתנו:
הארץ. ה אייר. תרצ"ד — 20 באפריל 1934.
684 מדוע?
הארץ. יב אייר. תרצ"ד — 27 באפריל 1934.
[על הועידה המשפטית שהוקדשה לבעיות המשפטיות של חיינו ולזכויותינו בארץ ובגולה].
685 ושוב קיצוץ העליה...:
הארץ. יט אייר. תרצ"ד — 4 במאי 1934.
686 תמיד נגד הזרם:
הארץ. כח אייר. תרצ"ד — 13 במאי 1934.
687 צו השעה:
הארץ. ה סיון. תרצ"ד — 21 במאי 1934.
688 עד מתי?
הארץ. יח סיון תרצ"ד — 1 ביוני 1934.
689 סילוק הישגינו:
הארץ. כה סיון. תרצ"ד — 8 ביוני 1934.
690 שתי אגדות:
הארץ. ב תמוז. תרצ"ד — 15 ביוני 1934.
691 שיטת העבודה המעורבת ותוצאותיה ההכרחיות:
הארץ. ט תמוז. תרצ"ד — 22 ביוני 1934.
692 מפח נפש ופחד שורה על יהודי פולין:
הארץ. יח תמוז. תרצ"ד — 1ביולי 1934.
693 ירושתו של הרצל:
הארץ. כ"ג תמוז. תרצ"ד — 6 ביולי 1934.
694 הרודפים והנרדפים:
הארץ. א אב תרצ"ד — 13 ביולי 1934.
[תשובה לפרופ' קלויזנר על מאמרו "פשע וחטאת" (בירור־דברים) ב"הארץ", מיום כב תמוז תרצ"ד].
695 ביאליק שלי:
הארץ. ד אב תרצ"ד — 16 ביולי 1934.
696 על המצב בעליה (הרצאה במסיבת העתונאים):
הארץ. ו אב. תרצ"ד — 18 ביולי 1934.
697 עולם הפוך [על עבודה עברית]:
הארץ. י אב. תרצ"ד — 22 ביולי 1934.
698 מרחוק (מסביב ליסוד מועצה לאומית בוערשה):
הארץ. יח דב. תרצ"ד — 30 ביולי 1934.
698א גואל הקרקע (למפעל ההסתדרות לכפר־אוסישקין ע"י קק"ל)
דבר ו' אלול תרצ"ד, 17 באוגוסט 1934
699 מנחם אוסישקין — דער אויסלייזער:
היינט. 12 יאנואר 1934. נומ. 11.
700 דער אייביגער פעהלער:
היינט. 19 יאנואר 1934. נומ. 16.
701 אינ'ם דרייצענטען יאָהר פון דער "הסתדרות":
היינט. 26 יאנואר 1934. נומ. 23.
702 די בריעף וואס קומען אן... (דאנ'ענטפער פאר אלע):
היינט 1 פעברואר 1934. נומ. 28.
703 וואס איז מיט מיר געווארען? :
היינט. 16 פעברואר 1934. נומ. 40.
704 פונדערווייטענס: פאר א נייער תקופה:
היינט. 23 פעברואר 1934. נומ. 46.
705 אמאל און איצט (צו דער ערעפענונג פון דער קרן היסוד קאָנפערענץ):
היינט. 25 פעברואר 1934. נומ. 47.
706 משה סמילאנסקי און די "התאחדות האכרים":
היינט. 9 מערץ 1934. נומ. 58.
707 אנ'אָנזאג פון צרות און אומגליק (צו דער פראָבלעם פון אונזער אינערליכער זיכערקייט):

היינט. 16 מערץ 1934. נומ. 63.
708 פונדערוויטנס:
היינט. 23 מערץ 1934. נומ. 70.
709 די פרייד פון שאפן און וואקסן:
היינט. 30 מערץ 1934. נומ. 78.
710 רעפעראט (וועגן די פראגן פון עליה אויף דער סעסיע פון אקציאנסקאמיטעט אין ירושלים):
היינט 5 אפריל 1934. נומ. 80.
711 רעדע (אלס ענטפער אויף די דעבאטן אין אקציאנס־קאמיטעט):
היינט. 13 אפריל 1934. נומ. 83.
712 וואס האט געבראכט די סעסיע פון אקציאנס־קאמיטעט?
היינט. 19 אפריל 1934. נומ. 88.
713 דאס לעבן און דער דין:
היינט. 20 אפריל 1934. נומ. 90.
714 די פעסטונג ביים ים המלח:
היינט. 4 מאי 1934. נומ. 101.
715 די ארבייטס־קאנפליקטן:
היינט. 11 מאי 1934. נומ. 101.
716 וועגן וואס געהט עס דער עיקר? :
היינט. 18 מאי 1934. נומ. 113.
717 פונדערוויטנס: צו וואס פאר א חילול־השם מען קאן דערפיהרען!
היינט. 25 מאי 1934. נומ. 117.
718 די אסיפת הנבחרים:
היינט. 8 יוני 1934. נומ. 129.
719 אין יאהרצייט (פון חיים ארלאזאראוו, 5־טען יוני):
היינט. 15 יוני 1934. נומ. 135.
720 דער ווירבעל און די שוים:
היינט. 23 יוני 1934. נומ. 140.
721 נאך וועגן ארבייטס־פראבלעם אין ארץ־ישראל:
היינט. 29 יוני 1934. נומ. 147.
722 פונדערוויטנס: און וואס בלייבט? :
היינט. 30 יוני 1934. נומ. 148.
723 פינקערס געביין אין ירושלים:
היינט. 6 יולי 1934. נומ. 153.
724 נאך א רייזע איבער ארבייטס־מחנות:
היינט. 13 יולי 1934. נומ. 159.
725 צענטראליזאציע און דעצענטראליזאציע:
היינט. 20 יולי 1934. נומ. 165.
726 נאך ביאליק'ס פטירה:
היינט. 27 יולי 1934. נומ. 171.
727 ארץ־ישראל איז אזוי ווי בעלאגערט . . . :
היינט. 3 אויגוסט 1934. נומ. 177.
728 רייזע איינדרוקען:
היינט. 17, 24, 26 אויגוסט 1934. נומ. 189, 195, 196.
729 וועגן דער לאגע אין ציוניזם און אין ארץ ישראל (רעפעראט אויפן 11־טען ציוניסטישען צוזאמענפאהר, ערעפענונגס־זיצונג אין ווארשע):
היינט. 28 אויגוסט 1934. נומ. 198.
730 דער אלגעמיינער ציוניזם (א פרוב פון אנאליז און אויפקלערונג):
היינט. 5 אקטאבער 1934. נומ. 224; 12 אקטאבער 1934. נומ. 230.
731 מיין איבערראשונג (אויף רייזע־איינדרוקען):
היינט. 7 סעפטעמבער 1934. נומ. 207.
732 עס פארערט זיך גבורה און אויסדויער (צום נייעם יאהר):
היינט. 9 סעפטעמבער 1934.
733 מינדערהייטס־טראקטאטען אין סכנה:
היינט. 16 סעפטעמבער 1934.
734 וויקטאר יאקאבסאן (צו זיין אנדענק א פאר ווערסער):
היינט. 28 סעפטעמבער 1934. נומ. 220.

תרצ"ה (1934—1935)

735 משאלות העליה (מתוך תשובתו לדברי הויכוח בישיבת הועד הלאומי):
העולם. תרצ"ה. שנה כג. גל' ב. ע' 19—20.
736 על העליה:
העולם. תרצ"ה. שנה כג. גל' ה. ע' 68—69.
237 על מצב העליה (הרצאה במושב הועד הפועל הציוני בירושלים, אפריל 1934):
העולם. תרצ"ה. שנה כג. גל' טו—יז. ע' 248—249.
737א המצב בעליה (הרצאה בישיבת הועד הפועל הציוני, ירושלים
דבר, כ"ז אדר ב' תרצ"ה, 1 באפריל 1935
737ב נאום בויכוח הכללי בקונגרס הציוני הי"ט, לוצרן
דבר, ח' אלול תרצ"ה, 6 בדצמבר 1937
738 לקראת מלחמת מג / על זכויות המיעוטים:
הארץ. ט, יב חשון תרצ"ה — 12, 21 באוקטובר 1934.
739 מעין תשובה והסברה:
הארץ. יז חשון תרצ"ה — 26 באוקטובר 1934.
740 הרומאנטיות והחיים (הרהורים אפיקורסיים):
הארץ. כז חשון תרצ"ה — 5 בנובמבר 1934.
741 בנין ותנועה (עוד הרהורים אפיקורסיים):
הארץ. ד כסלו. תרצ"ה — 11 בנובמבר 1934.
742 בין הכנעה והתנגדות:
הארץ. כו כסלו. תרצ"ה — 3 בדצמבר 1934.
743 חגיגות (הרהורים אפיקורסיים):
הארץ. ג טבת. תרצ"ה — 9 בדצמבר 1934.
744 בנין הארץ ומלחמות הגולה:
הארץ. ז שבט. תרצ"ה — 11 בינואר 1935.
745 בימי מצוקה:
הארץ. יד שבט. תרצ"ה — 18 בינואר 1935.
746 ההשליות שחרבו:
הארץ. כו, כח שבט. תרצ"ה — 25 בינואר, 1 בפברואר 1935.
747 המשחק בתוך הפעולה המדינית:
הארץ. ה אדר א. תרצ"ה — 8 בפברואר 1935.
748 שאלות ה"אוריינטציה" של פולין:
הארץ. יב אדר א. תרצ"ה — 15 בפברואר 1935.
749 לפני המשאל בהסתדרות העובדים הכללית:
הארץ. יט אדר א. תרצ"ה — 22 בפברואר 1935.
750 הקשר האישי והקשר הטריטוריאלי:
הארץ. יז אדר ב. תרצ"ה — 22 במארס 1935.
751 צוויי און פערציג טויזענד:
היינט. 11 יאנואר 1935. נומ. 10.
752 באדען, ארבייט, עליה (א פאר ווערטער צו דער ארץ־ישראל וואך):
היינט. 3 פעברואר 1935. נומ. 29.
753 אונזער ערשטע און וויכטיגסטע זארג:
היינט. 22 פעברואר 1935. נומ. 46.
754 די גלות־לעגענדע און די ארץ־ישראל־ווירקלעכקייט:
היינט. 29 מערץ 1935. נומ. 76.
755 רעפעראט (אויף די סעסיע פון ציוניסטישען אקציאנס־קאמיטעט אין ירושלים):
היינט. 16 אפריל 1935. נומ. 90.
756 די אבגענארטע און די אבנארער (אנ'אפענער בריעף צו ב. יאושזאהן):
[צו זיין מאמר "די אבגענארטע", היינט, נומ. 79]:
היינט. 23 אפריל 1935. נומ. 95.
757 פון נתניה ביז יבנאל:
היינט. 24 מאי 1935. נומ. 119.
758 לעגענדע און ווירקלעכקייט:
היינט. 31 מאי 1935. נומ. 125.
759 צום 19־טען קאנגרעס:
היינט. 14 יוני 1935. נומ. 136.
760 צוויי וועגן:
היינט. 21 יוני 1935. נומ. 142.
761 הוזשא־סיסטעם און גלאריפיקאציע:
היינט. 19 יולי 1935. נומ. 166.

762 פראגישע קאנפליקטען:
היינט. 2 אויגוסט 1935. נומ. 178.
763 אביסיניען, ארץ־ישראל און נייע קאניונקטורען:
היינט. 9 אויגוסט 1935. נומ. 186.
764 פון א רעדע (אויף דער קאנפערענץ פון די פאלעסטינא־ אמטען אין לוצערן):
היינט. 26 אויגוסט 1935. נומ. 198.
765 דער 19־טער קאנגרעס (איינדריקען און געדאנקען):
היינט. 6, 15, 20, 30 סעפטעמבער 1935. נומ. 208, 215, 220, 227.
766 פופצעהן יאהר קרן היסוד:
היינט. 25 אקטאבער 1935. נומ. 246.
767 נאכ'ן שטרייק פון די אראבער:
היינט. 8 נאוועמבער 1935. נומ. 258.
768 ... און די פראספעריטי איז אוועק...:
היינט. 29 נאוועמבער 1935. נומ. 276.
769 אונזער איינזאמער קאמף:
היינט. 6 דעצעמבער 1935. נומ. 282.
770 גרעסטער געבאט פון אונזער תקופה:
היינט. 13 דעצעמבער 1935. נומ. 287.
771 דער טעראר געגען אידען אין ארץ־ישראל:
היינט. 20 דעצעמבער 1935. נומ. 294.

תרצ"ו

772 הבעלות על נכסי האומה (הרהורים אפיקורסיים):
התקופה תרצ"ו. כרך כט. ע' 185—191.
773 בארץ (מאורעות ומעשים):
שם. ע' 341—346.
חתום: המסתכל.
774 על מבחן ההכרעה (ו—ıı):
העולם. תרצ"ו. שנה כד. גל' כ. ע' 322—323; גל' כא—כב. ע' 349—350.
775 על סוקולוב וחייו.
העולם. תרצ"ו. שנה כד. גל' כא—כב. ע' 336.
776 לדמותו של נחום סוקולוב (קצת זכרונות):
העולם. תרצ"ו. שנה כד. גל' כז—כח. ע' 462—464.
777 נאום (בקונגרס היהודי העולמי, יום ארץ־ישראל):
העולם. תרצ"ו. שנה כד. גל' לט. ע' 663.
778 חוקי נירנברג:
הארץ. ז תשרי. תרצ"ו — 4 באוקטובר 1935.
779 מתוך צפיה:
הארץ. טז תשרי. תרצ"ו — 13 באוקטובר 1935.
780 על המתרחש בפולין (הרהורים מרחוק):
הארץ. כא תשרי. תרצ"ו — 18 באוקטובר 1935.
781 ליובלה של דגניה:
הארץ. כח תשרי. תרצ"ו — 25 באוקטובר 1935.
782 אחרי הבהלה:
הארץ. ה חשון. תרצ"ו — 1 בנובמבר 1935.
783 הרגישות שלנו:
הארץ. יב חשון. תרצ"ו — 8 בנובמבר 1935.
784 לשם ציונות בלי לואי:
הארץ. ג כסלו. תרצ"ו — 29 בנובמבר 1935;
א טבת. תרצ"ו — 27 בדצמבר 1935.
785 החלוץ והמאסף:
הארץ. י כסלו. תרצ"ו — 6 בדצמבר 1935.
786 הויכוח בשאלת "העברה" (בישיבת הועד הלאומי):
דבר. טו כסלו. תרצ"ו — 17 בדצמבר 1935.
787 השעה דוחקת:
הארץ. ח טבת. תרצ"ו — 3 בינואר 1936.
788 אנארכיה ושלטון:
הארץ. טו טבת. תרצ"ו — 10 בינואר 1936.
789 החטא וענשו (הרהורים מרחוק):

הארץ. כא טבת. תרצ"ו — 17 בינואר 1936.
790 הגיעה השעה:
הארץ. כט טבת. תרצ"ו — 27 בינואר 1936.
791 תורת העצמאות של משק הפרדסים:
הארץ. ו שבט. תרצ"ו — 31 בינואר 1936.
792 והיהודים נבוכים...:
הארץ. יד שבט. תרצ"ו — 7 בפברואר 1936.
793 אילו לשתוק ידענו (ההתנקשות של פראנקפורט פראנקפורטר בשויץ):
הארץ. כא שבט. תרצ"ו — 14 בפברואר 1936.
חתום: י. קנאי.
794 מאיר קלומל ז"ל:
הארץ. כח שבט. תרצ"ו — 21 בפברואר 1936.
795 הפעולה להפחתת חוסר העבודה:
הארץ. ה אדר. תרצ"ו — 28 בפברואר 1936.
796 לפני הקטסטרופה בפולין:
הארץ. יט אדר. תרצ"ו — 12 במארס 1936.
797 במערכה (מחשבות והרהורים מרחוק):
הארץ. כז אדר. תרצ"ו — 20 במארס 1936.
798 גיטו כלכלי:
הארץ. ו ניסן תרצ"ו — 29 במארס 1936.
799 הקונגרס היהודי העולמי:
הארץ. יא ניסן. תרצ"א — 2 באפריל 1936.
800 השיטה (עוד באמצע המערכה):
הארץ. ט אייר תרצ"ו — 1 במאי 1936.
801 במפנה:
הארץ. יח אייר. תרצ"ו — 10 במאי 1936.
802 עוד על השיטה ותוצאותיה:
הארץ. כג אייר. תרצ"ו — 15 במאי 1936.
803 והלאה מה?:
הארץ. א סיון. תרצ"ו — 22 במאי 1936.
804 מתוך פחד ההכרעה:
הארץ. כט סיון. תרצ"ו — 19 ביוני 1936.
805 אימת הארץ ואימת הגלות:
הארץ. י תמוז. תרצ"ו — 26 ביוני 1936.
806 דרך המשפט:
הארץ. יג תמוז. תרצ"ו — 3 ביולי 1936.
807 הפקידות והחוק:
הארץ. כז תמוז. תרצ"ו — 17 ביולי 1936.
808 רשמי גולה (א):
הארץ. ג אלול. תרצ"ו — 21 באוגוסט 1936.
809 רשמי הגולה (ב. הטעות החוזרת):
הארץ. י אלול. תרצ"ו — 28 באוגוסט 1936.
810 רשמי הגולה (ג. הקונגרס היהודי העולמי הראשון):
הארץ. טז אלול. תרצ"ו — 3 בספטמבר 1936.
811 מושב ציריך של הועה"פ:
הארץ. כא אלול. תרצ"ו — 8 בספטמבר 1936.
812 אחרי מושב ציריך:
הארץ. כד אלול. תרצ"ו — 11 בספטמבר 1936.
813 דער איבעררייס:
היינט. 10 יאנואר 1936. נומ. 9.
814 דאס מעמאראנדום פון דזשעמס מאקדאנאלד:
היינט. 17 יאנואר 1936. נומ. 15.
815 צו דעם קומענדיגען אויפשטייג און אויפבליה:
היינט. 24 יאנואר 1936. נומ. 21.
816 פאר דער אמעריקאנער קרן־היסוד קאמפיין:
היינט. 31 יאנואר 1936. נומ. 27.
817 די ארבייטסלאזיגקייט אין די אידישע קאלאניעס:
היינט. 16 פעברואר 1936. נומ. 40.
818 דאס פראבלעם פון ארבייט און ארבייטער:
היינט. 21 פעברואר 1936. נומ. 45.
819 צווישען צוויי פייערן:

היינט. 1 מערץ 1936. נומ. 52.
820 פון דערוויטענעס: דער געזעץ־פראָיעקט וועגן שחיטה פערבאָט:
היינט. 8, 23 מערץ 1936. נומ. 58, 71.
821 דער אַראַבישער שטרייק:
היינט. 8 מאי 1936. נומ. 106.
822 דער טעראָר דויערט אבער פּאָליטיש ווערט לייכטער.
היינט. 31 מאי 1936. נומ. 123.
823 ווי לאַנג קאָן אַנהאַלטן די געדולד? :
היינט. 5 יוני 1936. נומ. 128.
824 דער לעבענס־וועג פון נחום סאָקאָלאָוו:
היינט. 13 יוני 1936. נומ. 140.
825 פערשטאַרקטער טעראָר — פערשטאַרקטע רעפּרעסיעס:
היינט. 21 יוני 1936. נומ. 141.

תרצ"ז (1936—1937)

826 שנת תרצ"ו בחיינו:
כנסת לזכר ח.נ. ביאליק בעריכת יעקב כהן ופ. לחובר. תרצ"ז.
ספר ב. ע' 500—517.
חתום: המסתכל.
827 המלחמה לשלטון העם בגולה (לזכר נפתוליו של מוצקין):
העולם. תרצ"ז. שנה כה. גל' ב—ג. ע' 31—32.
828 הנוער ובעיותיו (נאום במועצת הנוער):
העולם. תרצ"ז. שנה כה. גל' כ. ע' 393—396.
829 אזרחות יהודית:
העולם. תרצ"ז. שנה כה. גל' כז—כח. ע' 561.
830 מתוך המערכה:
העולם. תרצ"ז. שנה כה. גל' כט. ע' 598—599.
831 לקראת הקונגרס:
העולם. תרצ"ז. שנה כה. גל' ל. ע' 621—622.
832 על עניני הארגון (הרצאה במושב הועד הפועל הציוני):
העולם. תרצ"ז. שנה כה. גל' לג. ע' 703—704.
832א אזכרה לנחום סוקולוב (בקונגרס הציוני הכ' ציריך, ישיבה ראשונה
(ע' 11—17, ע' 128—130)
833 על יחסי־העבודה בארץ (הרצאה במושב הועד הפועל הציוני, אפריל 1937):
העולם. תרצ"ז. שנה כה. גל' לג. ע' 704—705.
834 תשובתו (להרב ברוד מ"המזרחי"):
העולם. תרצ"ז. שנה כה. גל' לג. ע' 705—706.
835 רשמי הגולה ד. :
הארץ. יא תשרי. תרצ"ז — 27 בספטמבר 1936.
836 רשמי הגולה ה. :
הארץ. כה תשרי. תרצ"ז — 11 באוקטובר 1936.
837 רשמי הגולה ו. :
הארץ. יב חשון. תרצ"ז — 20 באוקטובר 1936.
838 רשמי הגולה ז. :
הארץ. יט חשון. תרצ"ז — 4 בנובמבר 1936.
839 רשמי הגולה ח. :
הארץ. כג חשון. תרצ"ז — 8 בנובמבר 1936.
840 איגנאצי דאשינסקי:
הארץ. ד כסלו. תרצ"ז — 18 בנובמבר 1936.
841 צוערי עליה:
הארץ. טז כסלו. תרצ"ז — 30 בנובמבר 1936.
842 חרפת הפרעות [בפולין]:
הארץ. כט כסלו תרצ"ז — 13 בדצמבר 1936.
843 פסיכולוגיה של פרעות ושל מלחמה:
הארץ. יא טבת. תרצ"ז — 25 בדצמבר 1936.
844 השאלות הנשאלות (בשולי החקירה של הועדה המלכותית):
הארץ. כא טבת. תרצ"ז — 4 ביאנואר 1937.
845 מדבריו (בכינוס התאחדות הציונים הכלליים בשרון):
הארץ. כא טבת. תרצ"ז — 4 בינואר 1937.
846 דוגמת גרמניה (הרהורים מרחוק):
הארץ. ה שבט. תרצ"ז — 17 בינואר 1937.
847 אזרחות יהודית (לקרא יובל הארבעים לשקל):
הארץ. יח ניסן. תרצ"ז — 30 במארס 1937.
848 על יחסי־העבודה בארץ (הרצאה):
הארץ. א סיון. תרצ"ז — 11 במאי 1937.
849 הרצל (מדבריו בערב אזכרה בסוכנות על הרצל וביאליק):
הארץ. כא תמוז. תרצ"ז — 30 ביוני 1937.
850 הרצאה שלא הורצתה:
הארץ. כו תמוז. תרצ"ז — 6 ביולי 1937.
851 מדבריו (בקונגרס העשרים בציריך):
הארץ. ב אלול. תרצ"ז — 9 באוגוסט 1937.
852 דברים (בויכוח הפוליטי בישיבות הסגורות של הקונגרס הציוני העשרים):
דבר. יא אלול. תרצ"ז — 18 באוגוסט 1937.
853 פאַר פערציג יאָהר און איצט:
היינט. 11 יולי 1937. נומ. 160.
[צום 20־טען ציונ. קאָנגרעס].
854 וואו איז דער שווערפּונקט?
היינט. 18 יולי 1937. נומ. 166.
855 די געגנערשאַפט צו דער אידישער מלוכה:
היינט. 2 אויגוסט 1937. נומ. 179.
856 דער קאָנגרעס און דאָס אידישע פאָלק זענען געבליבען פער"י־תומ'ט (געדענק־רעדע וועגן נחום סאָקאָלאָוו אויף דער ערעפע־נונג־זיצונג פון 20־טען ציוניסטישען קאָנגרעס):
היינט. 4 אויגוסט 1937. נומ. 181.
857 דאָס רעכט אויף מאָרגען (וועגן צוטיילונג און אידישער מלוכה):
היינט. 30 אויגוסט 1937. נומ. 195.
858 דער בנין איז צעטרייסעלט (נאָך דער סעסיע ראַט פון דער אידישער אַגענץ):
היינט. 27 אויגוסט 1937. נומ. 201.
859 נאָכ'ן 29־טען און פאַר'ן 21־טען קאָנגרעס:
היינט. 8, 10 סעפטעמבער 1937. נומ. 207, 211.
860 אונזער פּאָליטיק לגבי די אַראַבער:
היינט. 17 סעפטעמבער 1937. נומ. 215.
861 רוים און ירושלים (א פּאָר רייזע־איינדריקען און געדאַנקען):
היינט. 26 סעפטעמבער 1937. נומ.' 221.
862 דער טראַגישער קאָנפליקט (וועגען "שומרים" אין "הבימה":
היינט. 8 אקטאָבער 1937. נומ. 230.
863 די שטרענגע מיטלען פון דער ארץ־ישראל־רעגירונג וואָס וועלן ברענגען די נאָהענסטע טעג? :
היינט. 10 אקטאָבער 1937. נומ. 231.
864 וואָס וועט זיין נאָך וואוקאַפּ'ס צוריקקומען?
היינט. 15 אקטאָבער 1937. נומ' 236.
865 דער בעניטעטער טעראָר:
היינט. 26 אקטאָבער 1937. נומ. 245.
866 נאָך וועגען טעראָר און אנטיטעראָר (צום ארטיקעל "דער ישוב מוז בעוואפענט ווערען", היינט, 16־טען נאָוועמבער פון [מ. אינדעלמאַן]):
היינט. 3 דעצעמבער 1937. נומ. 278.
867 ענגלאַנד געהט ווידער איבערבעטען די אַראַבער:
היינט. 5 נאָוועמבער 1937. נומ. 254.
868 טעראָר און בירגער־קריעג:
היינט. 10 דעצעמבער 1937. נומ. 284.
869 ד"ר יוסף לוריא (א פאָר ווערטער נאָך זיין טויט):
היינט. 12 דעצעמבער 1937. נומ' 285.
870 די "התאחדות האכרים":
היינט. 31 דעצעמבער 1937. נומ. 302.

תרצ"ח (1938)

871 שנת תרצ"ז בחיינו:
כנסת לזכר ח. נ. ביאליק. תרצ"ח. ספר ג. ע' 485—501.
חתום: המסתכל.

872 **המתנה ותנועה:**
מאזנים. ירחון. תרצ"ח. כרך ו. ע' 212—219.
873 **שאלת האומה היהודית ושאלת ארץ־ישראל:**
מאזנים. ירחון. תרצ"ח. כרך ו. ע' 512—520.
874 **הקריטריון העליון:**
דרכי הנוער, קובץ לעניני הנוער בציונות. ירושלים, הוצאת מחלקת הנוער של ההנהלה הציונית. כסלו תרצ"ח. ע' 11—16.
875 **הנימוקים האנטיציוניים בעד חלוקת הארץ:**
טורים. שבועון. תרצ"ח. שנה ב. גל' ה. ע' 2.
876 **בפרוע פרעות בפולניה:**
העולם. תרצ"ח. שנה כו, גל' ג—ד. ע' 30.
חתום: י. בן־יהושע.
877 **הבו כבוד ליהדות הפולנית:**
העולם. תרצ"ח. שנה כו. גל' ז. ע' 104.
878 **האות הראשון** (להצעת השינויים בחוק העליה):
העולם. תרצ"ח. שנה כו. גל' ח. ע' 123—124.
חתום: י. בן־יהושע.
879 **על תגובת הדמים:**
העולם. תרצ"ח. שנה כו. גל' יא. ע' 181—182.
חתום: י. בן־יהושע.
880 **על קברו של יוסף לוריא:**
העולם. תרצ"ח. שנה כו. גל' יד. ע' 247.
881 **המצב בציונות ובישוב** (הרצאה במועצת "התאחדות הציונים הכלליים"):
העולם. תרצ"ח. שנה כו. גל' טו. ע' 261—262; גל' טז. ע' 282—288.
882 **לקראת הכרעה** (נאום בישיבת היסוד של ועד השקל הארצי בתל־אביב):
העולם. תרצ"ח. שנה כו. גל' יח. ע' 323—324.
883 **הריאקציה האנטישמית** (I—II):
העולם. תרצ"ח. שנה כו. גל' יט. ע' 344—345.
884 **אפרים פישל רוטנשטרייך:**
העולם. תרצ"ח. שנה כו. גל' מה. ע' 862.
885 **פחד החזון ופחד המציאות** (לכ' תמוז):
העולם. תרצ"ח. שנה כו. גל' מו. ע' 891—892.
886 **מיכאל אלייניקוב** (לזכר חבר):
העולם. תרצ"ח. שנה כו. גל' נא. ע' 988.
887 **מסיכומי תרצ"ח** (סקירה קצרה בתוך השנה):
טורים. שבועון. תרצ"ח. שנה ב. גל' כו—כז. ע' 2—3.
888 **כוח ההתנגדות הוא המכריע:**
טורים. שבועון. תרצ"ח. שנה ב. גל' מ. ע' 1.
888א **דבריו בהלוויית ברטולד פייבל** (בשם המוסדות הלאומיים)
889 **די אידענשטאַט אין א טייל פון א"י און זיינע געגנער:**
היינט, יובל־בוך (תרס"ח—תרצ"ח — 1908—1938). ע' 176—183.

תרצ"ט (1939)

890 **שנת תרצ"ח בחיינו:**
כנסת לזכר ח. נ. ביאליק. תרצ"ט. ספר ד. ע' 464—482.
חתום: המסתכל.
891 **נפתוליו של מוצקין:**
בתוך: "ספר מוצקין" ערוך בידי א. ביין. ירושלים, ההנהלה הציונית והנהלת הקונגרס היהודי העולמי, תרצ"ט) ע' כ—כט.
892 **עשרים שנה ל"הבימה"** (דברי ברכה והערכה):
במה, לעניני אמנות תיאטרונית, לחג העשרים של "הבימה". תרצ"ט. חוב' א' (כ'). ע' 3—5.
893 **לחשבון מלחמתנו:**
מאזנים. תרצ"ט. כרך ט. ע' 133—143.
894 **דרישת השעה:**
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' יג. ע' 233—234.
895 **למען השקל** (נאום):
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' טו. ע' 274—275.
896 **במפנה** (לענין "שיחות" לונדון):
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' יט. ע' 353—354.
897 **למאמצים, לקרבנות! :**
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' כ. ע' 374.
898 **הברירה שאנו עומדים לפניה:**
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' כב. ע' 414—415.
899 **תעודתנו בשעה זו:**
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' כג—כד. ע' 434.
900 **הכרת החיים:**
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' כה. ע' 474.
901 **בלי אשליות:**
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' כו. ע' 496—500.
902 **שלוש שנות המאורעות:**
העולם. תרצ"ט. שנה כז. ע' 493—494.
חתום: י. קנאי.
903 **הכינוסים של חברי הועה"פ הציוני:**
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' כז ע' 514.
903א **דבריו בויכוח בקונגרס הציוני הכ"א, ז'ניבה. ישיבה ששית** ג' באלול תרצ"ו, 18 באוגוסט 1939.
(הקונגרס הציוני הכ"א, דו"ח סטינוגרפי, ירושלים, תרצ"ט ע' 104—108)
904 **במלחמה בעד המולדת:**
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' כט. ע' 562—563.
905 **ואנו לנצח אנו רוצים! :**
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' לא. ע' 593—594.
906 **לנבוכי השעה:**
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' לב—לג. ע' 634—635.
907 **דמיונות שוא:**
העולם. תרצ"ט. גל' לה. ע' 673—674.
908 **לחשבון הטרור:**
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' לו. ע' 694—695.
909 **מבעיות העבודה:**
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' מב—מג. ע' 814—815.
910 **בעיות ארגוניות:**
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' מא. ע' 794—795.
911 **האם** (על קברה של רחל ויצמן):
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' מא. ע' 798.
912 **חשבונה של השעה:**
העולם. תרצ"ט. שנה כז. גל' מד—מה. ע' 854.
913 **דער קאָנפליקט צווישען צוויי קאָנצעפציעס:**
דער טאָג. 13 יאַנואַר 1939. נומ. 12.
914 **די שרעק פאַר דער אידישער אויסוואַנדערונגס־נויט:**
היינט. 27 יאַנואַר 1939. נומ. 24.
915 **פאַר די לאָנדאָנער געשפּרעכען:**
היינט. 8 פעברואַר 1939. נומ. 30.
916 **די לאָנדאָנער געשפּרעכען:**
היינט. 10 פעברואַר 1939. נומ. 36.
917 **פנחס רוטענבערג:**
היינט. 17 פעברואַר 1939. נומ. 42.
918 **דאָס איז שוין אונדזער טראַגעדיע:**
היינט. 21 פעברואַר 1939. נומ. 44.
919 **. . . און וואָס דאַרף איצט זיין אונזער הויפּט־ציעל:**
היינט. 31 מערץ. 1939. נומ. 78.
920 **דער פּלאָנטער אין די אַראַבישע לענדער אַרום א"י:**
היינט. 21 אַפּריל 1939. נומ. 92.
921 **אין דער צייט פון געפעהרליכסטען אנגריף:**
היינט. 24 אַפּריל 1939. נומ. 94.
922 **נאָר קיין טעות נישט האָבען** (נאָך וועגען ווייצמאַנס בעזוך אין קאַיירא):
היינט. 28 אַפּריל 1939. נומ. 98.
923 **מיט און אָהן אַ ערלויבניש:**
היינט. 5 מאַי 1939. נומ. 103.
חתום: י. קנאי.

924 **מיר מוזען גרייט זיין צו אלעם, צו יעדען קאַמף:**
היינט. 12 מאי 1939. נומ. 109.
925 **פּראָבלעמען פון ווידערשטאַנד:**
היינט. 19 מאי 1939. נומ. 115.
926 **צי וועט אונז ענגלאנד שטערען מיט כוח? :**
היינט. 26 מאי 1939. נומ. 119.
927 **וואס עס איז קלאָר און וואס עס איז נישט קלאָר אינ'ם ווייסבוך:**
היינט. 2 יוני 1939. נומ. 125.
928 **בענקשאפט נאך דראַמאַטישע עפעקטען:**
היינט. 9 יוני 1939. נומ. 131.
929 **ווי אזוי מיר דארפען פיהרען דעם קאַמף:**
היינט. 16 יוני 1939. נומ. 137.
930 **דער בעשלוס פון דער מאַנדאַטען-קאָמיסיע:**
היינט. 23 יוני 1939. נומ. 143.
931 **אידישער טערארר העלפט נאר דעם מופטי** (וואס מוז אבגעהיט ווערען אין אונזער קאמף?):
היינט. 23 יוני 1939.
932 **אין תהום פון יאוש און אונטערגאַנג:**
היינט. 24 יולי 1939. נומ. 161.
933 **די היסטאָרישע אויפגאַבע:**
היינט. 11 אויגוסט 1939. נומ. 185.
934 **די עליה — דאָס וויכטיגסטע:**
היינט. 13 אויגוסט 1939. נומ. 186.
935 **רעדע** (אויפן 21—טען ציוניסטישען קאָנגרעס אין זשענעווע):
היינט. 20 אויגוסט 1939. נומ. 192.

ת"ש

936 **שנת תרצ"ט בחיינו:**
כנסת לזכר ח. נ. ביאליק ת"ש. ספר ה. ע' 407—415.
חתום: המסתכל.
937 **על חורבן יהדות פולין:**
מאזנים. ירחון. ת"ש. כרך י. ע' 161—168; 381—389.
938 **ורשה:**
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' א. ע' 3.
939 **חלוקת פולין ושלום:**
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' ג. ע' 34—35.
940 **בין רוסיה לגרמניה:**
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' ד. ע' 50.
941 **וילנה:**
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' ה. ע' 67—68.
942 **אי מפלגתיות ופיאודליות מפלגתית:**
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' ח. ע' 114; גל' ט. ע' 130—131.
943 **פרופסור דב ברוצקוס ז"ל** (שנה לפטירתו):
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' יב. ע' 182—183.
944 **לשם האמת:**
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' יד. ע' 214—215.
[על אביו].
945 **לבחינת המצב והיוצא ממנו:**
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' ט"ו. ע' 227—228; גל' טז. ע' 242; גל' יז. ע' 258—259; גל' יט. ע' 291—292.
946 **האספו אל הדגל הציוני** (מנאום בכינוס הארצי למען השקל):
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' כט. ע' 450.
947 **פליטים ועולים:**
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' לא—לב. ע' 478;
קול יהדות פולין [עתון חד פעמי] תל־אביב .יא ניסן ת"ש — 19 באפריל 1940.
948 **על אשליות ועל אמתיות נשכחות:**
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' לג. ע' 506—507.
949 **חינוך אחיד:**
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' לד. ע' 520—521.
950 **מכתב גלוי לכל מי שיקראהו:**
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' לז. ע' 567;
משא יהדות פולין [עתון חד פעמי], תל־אביב. כב סיון. ת"ש — 28 ביוני 1940.
951 **מה לנו הנוער** (הרצאה):
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' לח. 582—583.
952 **פארים:**
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' מ. ע' 615.
953 **זאב ז'בוטינסקי ז"ל:**
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' מז. ע' 727.
954 **מצב חוסר העבודה בארץ** (הרצאה במושב הועד הפועל הציוני המצומצם):
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' מח. ע' 742—744.
955 **לתקופת עשרים שנה** [בימי מלחמת העולם השניה]:
העולם. ת"ש. שנה כח. גל' נב. ע' 808.
956 **ככלות שנה** [לכיבוש פולין ע"י הנאצים]:
העובד הציוני. ת"ש — 1940. שנה ג. גל' ח. ע' 2—3.

תש"א

957 **שנת ת"ש בחיינו:**
כנסת לזכר ח. נ. ביאליק. תש"א. ספר ו. ע' 428—438.
חתום: המסתכל.
958 **ערכו ההיסטורי של המרכז היהודי שבפולין:**
מאזנים. ירחון. תש"א. כרך יא. ע' 240—243.
959 **על המלחמה והשלום בישוב:**
מאזנים. ירחון. תש"א. כרך יב. ע' 83—88; 133—142.
960 הקדמה ל"יון מצולה החדש", יהדות פולניה בצפרני הנאצים מאת משה פראגר (תל־אביב, מסדה בהשתתפות הועד המיוחד לעזרת יהודי פולניה ומוסד ביאליק, תש"א — 1941) ע' 5—10 (ספריית "רמון", מס' 11).
961 **במסגרת הפנימית** (מתוך הרצאה בועידת התאחדות הציונים הכלליים, ביום 9 לספטמבר 1940):
העולם. תש"א. שנה כט. גל' ח. ע' 114—116.
962 **עוברת הכוס על יהדות רומניה:**
העולם. תש"א. שנה כט. גל' כ. ע' 306.
963 **גיטו** (הרהורים ומסקנות):
העולם. תש"א. שנה כט. גל' כו. ע' 402.
964 **קרקוב:**
העולם. תש"א. שנה כט. גל' כז—כח. ע' 418.
965 **על השקל** (מדבריו בכינוס הארצי למען השקל):
העולם. תש"א. שנה כט. גל' לו. ע' 562—563.
966 **הצעת חוק הגנה בסכסוכי עבודה:**
העולם. תש"א. שנה כט. גל' מא. ע' 647; גל' מב. ע' 659—660.
967 **על האיחוד האזרחי:**
העולם. תש"א. שנה כט. גל' מג. ע' 674.
968 **רבי יהודה הלוי:**
העולם תש"א. שנה כט. גל' מה. ע' 706.
969 **ימים נוראים:**
העולם. תש"א. שנה כט. גל' נ—נא. ע' 786—787.
970 **רשת ההסואה:** (היחס של הגויים ליהודים במלחמת העולם השניה):
העולם. תש"א. שנה כט. גל' מז. ע' 738.
971 **לחג נהלל והעמק:**
העולם. תש"א. שנה כט. גל' מט. ע' 771—772.
971א **"דוגמתה של פולין"**
"דבר", כ' ניסן תש"א, 17 באפריל 1941

תש"ב

972 **עם השנה השלישית למלחמה** (בשולי המאורעות):
כנסת לזכר ח. נ. ביאליק. תש"ב. ספר ז. ע' 381—390.
חתום: י. בן־יהושע.
973 **שלוש אופוזיציות:**
מאזנים. ירחון. תש"ב. כרך יד. ע' 132—135.
974 **דבר ארץ־ישראל אל יהדות רוסיה:**

העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ א—ב. ע׳ 4.
975 **דרכו הציונית של אוסישקין** (נאום במושב האבל של הועד הפועל הציוני):
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ ד. ע׳ 25—26.
976 **אמנם כן הוא. הצהרת בלפור לא מתה ולא תמות:**
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ ו. ע׳ 41.
977 **הודעת ויצמן ומסקנותיה:**
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ ז. ע׳ 49—50.
978 **״מחנות ההשגחה טוחנות לאט אך לבטח״:**
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ ח. ע׳ 57.
979 **לזכרו של אברהם אידלסון:**
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ ט. ע׳ 65—67.
980 **צער וחמלה וזעם אין אונים:**
העולם. תש״ב. שנה ל׳ גל׳ י. ע׳ 73.
981 **השוב השלישי:**
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ יא. ע׳ 81.
982 **לחשבון השעה:**
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ ט״ו. ע׳ 113—114.
983 **על הפרק: כקצף על פני המים, זה מזמן הגיעה השעה:**
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ טז. ע׳ 121.
חתום: י. בן־יהושע.
984 **יאן קירשרוט** (שלושים שנה למותו):
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ מו. ע׳ 387—388.
985 **אדם צ׳רניקוב:**
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ מט. ע׳ 414.
986 **אגרת אל ציוני הגולה** (לתקופת השנה מאת הנהלת ההסתדרות הציונית):
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ נ—נב. ע׳ 421.
987 **על הבעיטות ועל ה״כשלתות״:**
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ כב. ע׳ 189.
חתום: י. בן־יהושע.
988 **לאחר האסון** (סטרומה):
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ כג. ע׳ 177.
989 **על השקל** (מדבריו בישיבת הועד הפועל המצומצם ביום 17 בפברואר 1942):
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ כד. ע׳ 192.
990 **מי יתן והיה:**
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ ל. ע׳ 237.
חתום: י. בן־יהושע.
991 **הציונות האמריקאית מתיצבת במערכה:**
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ לד. ע׳ 269.
חתום: י. בן־יהושע.
992 **נוכח הסכנה:**
העולם. תש״ב. שנה ל׳. גל׳ מא. ע׳ 333.
חתום: י. קנאי.
992א **״לא נמות כי נחיה״**, מדבריו בשידור **״דבר הישוב אל יהדות רוסיה״**
״דבר״ ז׳ תשרי תש״ב, 28 בספטמבר 1941

תש״ג

993 **דרך חייו של נחום סוקולוב** (נאום האזכרה על נחום סוקולוב בקונגרס הציוני העשרים);
בתוך: ספר סוקולוב (מבחר כתביו, איגרותיו ומאמרים וזכרונות על הסופר, המדינאי והמנהיג בעריכת שמעון רבידוביץ) ירושלים, הוצאת ההסתדרות הציונית העולמית ומוסד ביאליק. תש״ג. ע׳ ט—טז.
994 **לבעיית הבעיות** (על היהודים והערבים בא״י):
בסער, מאסף, תל־אביב תש״ג. ע׳ 291—300.
995 **דברים** (בכינוס הסופרים בכז—כח תמוז תש״ב בירושלים):
שם. ע׳ ב—ו.
996 **הלאומיות היהודית:**
מאזנים. ירחון. תש״ג. כרך ט״ו. ע׳ 1—8.
997 **אכן הפקר היינו באירופה.**
מאזנים. ירחון. תש״ג. כרך טו. ע׳ 254—258.
998 **שתי בחינות** (לזכרו של חיים ארלוזורוב):
הפועל הצעיר. תש״ג. כרך יד. גל׳ 40—41. ע׳ 4—5.
999 **לקראת הבאות** (דברים בכינוס הסופרים בחולדה, ד׳ בסיון תש״ג):
מאזנים. תש״ג. כרך טז. ע׳ 259—264.
1000 **יהדות הגולה** (נאום הפתיחה בכינוס הציוני השני שנערך בתל־אביב בחוה״מ סוכות תש״ג):
העולם. תש״ג. שנה לא. גל׳ ד. ע׳ 32—33.
פעולות ההנהלה הציונית (הרצאה):
שם. ע׳ 43.
1001 **יחיאל הלפרין** (פרח על קברו):
העולם. תש״ג. שנה לא. גל׳ ה. ע׳ 60—61.
1002 **זועה ואימים:**
העולם. תש״ג. שנה לא. גל׳ ו. ע׳ 65—66.
1003 **ועדות השמדה:**
העולם תש״ג. שנה לא. גל׳ י. ע׳ 97.
1004 **הצילו את שארית הפליטה** (דברים בכינוס השני של אסיפת הנבחרים, המוקדש לאסון הגולה, טז באדר א):
העולם. תש״ג. שנה לא. גל׳ כג. ע׳ 206.
1005 **לשכת העבודה הכללית** (הרצאה):
העולם. תש״ג. שנה לא. גל׳ כה. ע׳ 221—222; גל׳ כז. ע׳ 237—238.
1006 **לאור קרב הגיטו שבורשה:**
העולם. תש״ג. שנה לא. גל׳ כח. ע׳ 246—247.
דברים (במושב אסיפת הנבחרים):
שם. ע׳ 249—250.
1007 **לזכרו של הנריק ארליך:**
העולם. תש״ג. שנה לא. גל׳ לב. ע׳ 286.
1008 **לאחר ועידת ברמודה:**
העולם. תש״ג. שנה לא. גל׳ לג. ע׳ 293—294.
1009 **ערב הויכוח בפרלמנט הבריטי** [לתוצאות ועידת ברמודה]:
העולם. תש״ג. שנה לא. גל׳ לה. ע׳ 309.
1010 **החזית היהודית:**
העולם. תש״ג. שנה לא גל׳ לו. ע׳ 317.
1011 **ד״ר יצחק שיפר:**
העולם. תש״ג. שנה לא. גל׳ מא. ע׳ 363—364.
1012 **סלוניקי:**
העולם. תש״ג. שנה לא. גל׳ מג. ע׳ 373—374.
1012א **אל־נא תפסוק ההסטוריה ביניכם: יכולתם להציל ולא הצלתם!**
״דבר״ י״ח אדר א׳ 23 בפברואר 1943
1013 **ראשית המפנה:**
הזמן. עתון לעם. ה אב תש״ג — 6 באוגוסט 1943. גל׳ 1.
1014 **אחריות איומה על האומות המאוחדות אם יחמיצו את הזדמנות ההצלה האחרונה** [גילוי דעת של הסוכנות היהודית בפרוס הויכוח בבית הנבחרים הבריטי ומברק שנשלח מטעם הועד המאוחד לעזרת יהודי אירופה הכבושה לראשי המפלגות בפרלמנט הבריטי בחתימת י. גרינבוים]:
הארץ.
דבר. טו אייר, תש״ג — 20 במאי 1943.
הצופה.
1015 **פרוגרמה אחת לנו: עליה** (מדבריו בועידת התאחדות הציונים הכלליים):
הצופה. ז אייר. תש״ג — 12 במאי 1943.
1016 **ירושלים מספידה את חללי וארשה** (מדבריו באזכרה לסופרים, לעתונאים ולאמנים שנפלו במרד וארשה):
הארץ. יב סיון תש״ג — 15 במאי 1943.
1017 **אזכרה לחללי הגיטו:**
דבר. יב סיון תש״ג — 15 ביוני 1943.

תש״ד

1018 **מחורבן לחורבן:**

כנסת לזכר ח. נ. ביאליק. תש״ד. ספר ח. ע׳ 40—45.

1018א **נחוצים לנו מעוף והקרבה** (מתוך דברים שנאמרו):
העובד הציוני. טבת. תש״ד. שנה ז. גל׳ ו—ט. ע׳ 3—5.

1019 **שתי תקופות:**
העולם. תש״ד. שנה לב. גל׳ יט. ע׳ 157.

1020 **בונקר והתגוננות:**
העולם. תש״ד. שנה לב. גל׳ כא. ע׳ 173—174.

1021 **מקור אמונתנו:**
העולם. תש״ד. שנה לב. גל׳ כב. ע׳ 181—182.

1022 **וזוהי תפילתנו:**
העולם. תש״ד. שנה לב. גל׳ כד. ע׳ 201.

1023 **מאורע פינסק — לפני עשרים וחמש שנים:**
העולם. תש״ד. שנה לב. גל׳ כו—כז. ע׳ 220.

1024 **תאריך שלא נעשה היסטורי:**
שם. ע׳ 217.

1025 **גבורי מסדה בפולין** (נאום במושב אסיפת הנבחרים):
העולם. תש״ד. שנה לב. גל׳ לא. ע׳ 262.

1026 **על השארית:**
העולם. תש״ד. שנה לב. גל׳ לח. ע׳ 301—302.

1027 **ואם נגזרה גזירה:**
שם. ע׳ 326.

1028 **עד שהגיעה השעה** (מעין סקירה היסטורית):
העולם. תש״ד. שנה לב. גל׳ לט. ע׳ 333—334.

1029 **לאחר חמש שנים:**
העולם. תש״ד. שנה לב. גל׳ מז. ע׳ 421.

1030 **הקמת הריסות הגולה והפתרון הציוני:**
העולם. תש״ד. שנה לב. גל׳ מה—ט. ע׳ 430—438.

1031 **טרבלינקה:**
הזמן, עתון לעם. תל־אביב. ערב ראש השנה תש״ד — 29 בספטמבר 1943. גל׳ 47.

1032 **זליג וייצמן:**
הזמן. עתון לעם. תל־אביב. ט תשרי, תש״ד — 8 באוקטובר 1943. גל׳ 53.

1033 **משורר היהדות בת־החורין: שאול טשרניחובסקי** (שבעה לפטירתו):
הזמן, עתון לעם. תל־אביב. כג תשרי תש״ד — 22 באוקטובר 1943. גל׳ 63.

1034 **המפנה בציבור היהודי באמריקה:**
הזמן. עתון לעם. ל תשרי. תש״ד — 28 באוקטובר 1943. גל׳ 69.

1035 **מה בין שונאינו לידידינו?...:**
הזמן. ו חשון תש״ד — 5 באוקטובר 1943. גל׳ 75.

1036 **בין התקדמות וירידה:**
הזמן. יד חשון תש״ד — 12 בנובמבר 1943. גל׳ 18.

1037 **שלטון ושטח** (מעין פרק בהיסטוריה):
הזמן. ו כסלו תש״ד — 3 בדצמבר 1943. גל׳ 90.

1038 **הכוח שבסבל:**
הזמן. יג כסלו. תש״ד — 10 בדצמבר 1943. גל׳ 96.

1039 **כאיוב בין רעיו...:**
הזמן. כ כסלו תש״ד — 17 בדצמבר 1943. גל׳ 102.

1040 **חשבוננו מהו?:**
הזמן. כז כסלו תש״ד — 24 בדצמבר 1943. גל׳ 108.

1041 **בראש ובראשונה צריך להפסיק את הטבח!:**
הארץ. ג שבט תש״ד — 28 בינואר 1944. גל׳ 138.

1042 **פחד האנטישמיות:**
הזמן. יד שבט, תש״ד — 11 בפברואר 1944. גל׳ 150.

1043 **על המתווכים:**
הזמן. א אדר תש״ד — 25 בפברואר 1944. גל׳ 162.

1044 **על הניגודים המתבלטים:**
הזמן. טו אדר תש״ד — 10 במארס 1944. גל׳ 173.

1045 **בתוך חרדת אימים:**
הזמן. כה אדר. תש״ד — 20 במארס 1944. גל׳ 181.

1046 **... ואנו משלמים את החשבון:**
הזמן. כט אדר. תש״ד — 24 במארס 1944. גל׳ 185.

1047 **לנוכח מעשי הטירוף:**
הזמן. ז ניסן תש״ד — 31 במארס 1944. גל׳ 191.

1048 **ורשה;**
בתוך: מרד גיטו וארשה, הוצאה חד פעמית של ארגון יוצאי וארשה בישראל. [תל־אביב] ניסן, תש״ד — אפריל 1944.

1049 **ליום הזכרון למרד הגיטאות בפולין:**
הזמן. יד ניסן, תש״ד — 7 באפריל 1944. גל׳ 197.

1050 **תמיד אנו מאחרים:**
הזמן. יז ניסן, תש״ד — 10 באפריל 1944. גל׳ 199.

1051 **בתוך המערבולת:**
הזמן. כ ניסן, תש״ד — 13 באפריל 1944. גל׳ 202.

1052 **אכן אשמנו בגדנו:**
הזמן. כח ניסן, תש״ד — 21 באפריל 1944. גל׳ 208.

1053 **על מפתן ההתחדשות:**
הזמן. ה אייר, תש״ד — 28 באפריל 1944. גל׳ 214.

1054 **חשבון הכוחות ובחירת הזמן:**
הזמן. יב אייר, תש״ד — 5 במאי 1944. גל׳ 220.

1055 **יזכור למורדי הגיטו בוארשה** (במושב אסיפת הנבחרים מיום ט״ו אייר תש״ד):
דבר. כג אייר תש״ד — 16 במאי 1944.

1056 **והיהודים איפה הם?:**
הזמן. כט אייר תש״ד — 22 במאי 1944. גל׳ 234.
חתום: י. ג־ם.

1057 **השינויים במציאות הם המכריעים:**
הזמן. ד סיון תש״ד — 26 במאי 1944. גל׳ 238.

1058 **אל ירגיעו את מצפונם בספקנות זולה:**
הזמן. ז סיון תש״ד — 29 במאי 1944. גל׳ 239.
חתום: י. ג־ם.
שורש הרע:
הזמן. יא סיון תש״ד — 2 ביוני 1944. גל׳ 243.

1059 **דברים** (בכינוס אזעקה להצלת שרידי ישראל בארצות שלטון הנאצים):
דבר. יד סיון תש״ד — 5 ביוני 1944.

1060 **עד כמה היינו רוצים להאמין!:**
הזמן. יד סיון תש״ד — 5 ביוני 1944. גל׳ 245.
חתום: י. ג־ם.

1061 **בשעה אחרונה זו אנו קוראים: הצילו!:**
משמר. ט״ו סיון תש״ד — 6 ביוני 1944.

1062 **כשהכול שמחים אלי גיל...:**
הזמן. יח סיון תש״ד — 9 ביוני 1944. גל׳ 249.

1063 **ברמודה שלנו:**
הזמן. כא סיון תש״ד — 12 ביוני 1944. גל׳ 251.

1064 **חופש המצפון — מהו?:**
הזמן. כה סיון תש״ד — 16 ביוני 1944. גל׳ 255.

1065 **המפנה במדיניות הערבית:**
הזמן. ב תמוז תש״ד — 23 ביוני 1944. גל׳ 261.

1066 **נכמרו הרחמים ואין לשאת באחריות...:**
הזמן. ה תמוז תש״ד — 26 ביוני 1944. גל׳ 263.
חתום: י. ג־ם.

1067 **המטרה הראשית:**
הזמן. ט תמוז תש״ד — 30 ביוני 1944. גל׳ 267.

1068 **דמיון ומציאות:**
הזמן. טז תמוז תש״ד — 7 ביולי 1944. גל׳ 273.

1069 **ממדינה בדרך — למדינה במולדת** (נאום בכינוס הציוני על הר הצופים, 40 שנה לפטירתו של בנימין זאב (תיאודור) הרצל [כ תמוז תרס״ד—תש״ד]:
הזמן. כ תמוז תש״ד — 11 ביולי 1944. גל׳ 276.

1070 **ליכוד ממלכתי כנגד פיאודליות מפלגתית:**
הזמן. כג תמוז תש״ד — 14 ביולי 1944. גל׳ 279.

1071 **לדמוקרטיה הציונית:**

הזמן. א אב תש"ד — 21 ביולי 1944. גל' 285.
1072 **הסימנים הראשונים:**
הזמן. ג אב תש"ד — 23 ביולי 1944. גל' 286.
חתום: י. ג־ם.
1073 **גם זוהי התיישבות:**
הזמן. ח אב תש"ד — 28 ביולי 1944. גל' 291.
1074 **מכתב גלוי אל הבוחר:**
הזמן. יב אב תש"ד — 1 באוגוסט 1944. גל' 294.
1075 **תחת הרושם הראשון** [לתוצאות הבחירות לאסיפת הנבחרים]:
הזמן. טו אב תש"ד — 4 באוגוסט 1944. גל' 297.
1076 **גם בעד הנצחונות משלמים אנו בדמנו:**
הזמן. כב אב תש"ד — 11 באוגוסט 1944. גל' 303.
1077 **ברל כצנלסון** (צרור פרחים על קברו):
הזמן. כז אב תש"ד — 18 באוגוסט 1944. גל' 309.
מוסר השכל מאימת התקופה:
הזמן. ו אלול תש"ד — 25 באוגוסט 1944. גל' 315.
1078 **אחת עשרה שנות מלחמה בלתי רשמית:**
הזמן. יג אלול תש"ד — 1 בספטמבר 1944. גל' 321.
1079 **הבין לא נוכל:**
הזמן. טז אלול תש"ד — 4 בספטמבר 1944. גל' 323.
חתום: י. ג־ם.
1080 **הגורם המכריע:**
הזמן. כ אלול תש"ד — 8 בספטמבר 1944. גל' 327.
1081 **על אף חששות שנתקימו:**
הזמן. כז אלול תש"ד — 15 בספטמבר 1944. גל' 333.
1082 **על סף שנת תש"ה:**
הזמן. ערב ראש השנה תש"ה — 17 בספטמבר 1944. גל' 334.

תש"ה

1083 **אוי לאותו שיחרור!**
הזמן. יב תשרי תש"ה — 29 בספטמבר 1944. גל' 340.
1084 **וארשה:**
הזמן. יט תשרי תש"ה — 6 באוקטובר 1944. גל' 345.
1085 **זכרונות:**
הזמן. כו תשרי תש"ה — 13 באוקטובר 1944. גל' 350.
1086 **אנטקעגן א נייעם היסטארישן מאָמענט:**
פלאַצק, בלעטלעך געשיכטע פון אידישן לעבן אין דער אלטער
היים. רעד. יוסף הארן. בוענאס איירעס, פלאַצקער לאנדסלייט
פאריין אין ארגענטינע, 1945. ע' 94—96.
1087 **שואת היהודים בפולין ובאירופה כולה:**
כנסת לזכר ח. נ. ביאליק. תש"ה. ספר ט. ע' 275—294.
1088 **חמישים שנות הציונות** (מעין מאזן):
קמה, קובץ א. ירושלים, תש"ה. ע' 35—43.
1089 **עם שחרורה של וארשה:**
הגלגל. יא שבט תש"ה — 1945. כרך ב. גל' 19 ע' 2—3.
1090 **התקופה הראשונה** (מבוא ל"ספר הזוועות", תעודות, עדויות
ודינים וחשבונות על שואת היהודים במלחמת העולם השניה.
כרך א: מהתחלת מלחמת העולם השניה עד פרוץ מלחמת
גרמניה—רוסיה בעריכת בנימין מינץ וישראל קלויזנר. ירו־
שלים, הוצאת ראובן מס, תש"ה) ע' ט—יד.
1091 **המנהיג והטריבון** (חיים ויצמן):
העולם. תש"ה. שנה לג. גל' י. ע' 78—79.
1092 **ד"ר יעקב ויגודסקי; לזכר גיבור בישראל:**
העולם. תש"ה. שנה לג. גל' יד. ע' 142.
1093 **ליאון לוימה** (צרור זכרונות):
העולם. תש"ה. שנה לג. גל' יז. ע' 168—169.
1094 **לנוכח גיבוש האנטיציונות:**
העולם. תש"ה. שנה לג. גל' כו—כז. ע' 242.
1095 **המרד בגיטו וארשה** (נאום באסיפת זכרון בירושלים):
העולם. תש"ה. שנה לג. גל' ל. ע' 287—288.
1096 **ביום הנצחון:**
העולם. תש"ה. שנה לג. גל' לב. ע' 303.

1097 **האומנם יוצאו הכלואים ממחנות־הריכוז כדי להכלא שוב**
מדברי יו"ר ועדת ההצלה י. גרינבוים וח. ברלס, שליח
הסוכנות שחזר מקושטא):
דבר. יז תמוז תש"ה — 28.א. 1945.
1098 **נפתולי הצלה** (מתוך הרצאה בכינוס הציוני הרביעי):
דבר. כב טבת תש"ה — 7 בינואר 1945.
דברים על ההצלה (בכינוס הציוני העולמי בלונדון, בפגישה
עם ראשי פליטת ישראל בפולין):
דבר. כז אב תש"ה — 6 באוגוסט 1945.

תש"ז

1099 **לסיומה של תקופת אירופה:**
כנסת לזכר ח. נ. ביאליק. תש"ז. ספר י. ע' 261—269.
1100 **לדראון עולם**, דברי־הקדמה לספר "מפרשת השואה", תעודות
על סבלות היהודים תחת שלטון הנאצים, ג—ד: מחנות
ההשמדה בפולין. בעריכת ישראל קלויזנר. ירושלים, ועד
ההצלה של הסוכנות היהודית בהוצאת ראובן מס, תש"ז.
1101 **עם אידלסון** (זכרונות והרהורים);
בתוך: ספר אידלסון, העורכים: א. גולדשטיין, ש. גפשטיין,
י. גרינבוים. [תל־אביב], הועד להוצאת ספר אידלסון בהש־
תתפות ההנהלה הציונית וחברת "אמנות" [1946]. ע' 58—62.
1102 **על הקונגרס הציוני בבאזל** (א—ה):
בצרון תש"ז. שנה ח. כרך טו. חוב' ד. ע' 281—290.
1102א **עוד אחד ממדורות הגיהנום** (במקום מבוא לספר "גזע כרות"
מאת משה גלבלום, תרגם מכתב־יד י. ליכטנבוים). תל־אביב,
נ. טברסקי תש"ז. ע' 7—8.
1103 **רשמי פולין:**
גזית. תש"ז. חוב' ב—ז. ע' 113—117.
1104 **נאום** (בקונגרס הציוני הכב בבאזל):
העולם. תש"ז. שנה לד. גל' יא. ע' 115.
1105 **על היהודים במחנות העקורים בגרמניה ועל שארית הפליטה
בפולין** (במסיבת עתונאים בירושלים):
העולם. תש"ז. שנה לד. גל' כד. ע' 281.
1106 **לאחר המושב המיוחד של האו"ם:**
העולם. תש"ז. שנה לד. גל' לג. ע' 391.
1107 **על חורבן יהדות אירופה** (נאום בקונגרס הציוני הכב בבאזל):
הארץ. כה כסלו תש"ז — 18 בדצמבר 1946.

תש"ח

1108 **תכניתו של א. רופין על הקמת אזורים אבטונומיים יהודים
באי"י:**
עתידות, ירחון. תש"ח. שנה ד. ע' 196—205.
1109 **הבו כסות לנידחים ולמעפילים:**
העולם. תש"ח. שנה לה. גל' ז. ע' 86.
1110 **חורבן הגולה ויתמות השארית.**
העולם. תש"ח. שנה לד. גל' ז. ע' 97.
1111 **משה קרנר** (בן השבעים):
העולם. תש"ח. שנה לה. גל' ז. ע' 102.
1112 **דברי השר יצחק גרינבוים על תפקידי משרדו:**
העולם. תש"ח. שנה לה. גל' לח—לט. ע' 675.
1113 **דברים** (במושב הועד הפועל הציוני):
העולם. תש"ח. שנה לה. גל' מה. ע' 682.
1114 **על האוניברסיטה בירושלים:**
שם. ע' 686.
1115 **כסות לנידחים ולמעפילים:**
דבר. כג. חשון תש"ח — 6 בנובמבר 1947.
1116 **בחזית השניה (האו"ם):**
עתון היום, ירושלים. י"ז באדר א' תש"ח — 27 בפברואר
1948.
1117 **ולתהו ובוהו בישוב לא הגיע . . .:**
עתון היום, ירושלים. כד באדר א' תש"ח — 5 במארס 1948.
1118 **הגיע תורם של מוסדותינו העליונים:**

עתון היום, ירושלים. א באדר ב' תש"ח — 12 במארס 1948.

1119 **ליובל הששים של פרופ' זליג ברודצקי:**
עתון היום, ירושלים. ו' באדר ב' תש"ח — 17 במארס 1948.

1120 **לאור המתרחש:**
עתון היום, ירושלים. ח באדר ב' תש"ח — 19 במארס 1948.

1121 **פסח תש"ח:**
עתון היום, ירושלים. יד בניסן תש"ח — 23 באפריל 1948.

1122 **מכונני השלום בירושלים:**
עתון היום, ירושלים. יט בניסן תש"ח — 28 באפריל 1948.

1123 **צבא יהודי:**
עתון היום, ירושלים. כו באייר תש"ח — 4 במאי 1948.

1124 **מאיגרא רמא לבירא עמיקתא:**
עתון היום, ירושלים. ה באייר תש"ח — 14 במאי 1948.

1125 **בעקבי התמורות:**
עתון היום. ירושלים. יב באייר תש"ח — 21 במאי 1948.

1126 **והדברים ברורים:**
עתון היום. ירושלים. יט באייר תש"ח — 28 במאי 1948.

1127 **את ירושלים לא נפקיר!:**
עתון היום. ירושלים ד בסיון תש"ח — 17 ביוני 1948.

1128 **האסון:**
עתון היום. ירושלים. יח בסיון תש"ח — 25 ביוני 1948.
חתום: בן־יהושע.

1129 **האקורד האחרון:**
עתון היום. ירושלים. כח בסיון תש"ח — 5 ביולי 1948. גל' 143.
חתום: בן־יהושע.

1130 **לאחר ההפגנה:**
עתון היום. ירושלים. טז בתמוז, תש"ח — 23 ביולי 1948.

1131 **כלליות ומעמדיות:**
עתון היום. ירושלים. ח מנחם־אב תש"ח — 13 באוגוסט 1948.
חתום: בן־יהושע.

1132 **ימי ירושלים:**
עתון היום. ירושלים. כב מנחם־אב תש"ח — 27 באוגוסט 1948.

1133 **נאום שלא נאמתי:**
עתון היום. ירושלים. כט מנחם־אב תש"ח — 3 בספטמבר 1948.

תש"ט

1134 **ועידת הלסינגפורס והחלטותיה:**
עתידות. ירחון. תש"ט. ה. ע' 327—338.

1134א **בשחר התנועה: בר ברוכוב לשנת ה־31 למותו**
בטאון החטיבה הצעירה. כ"ח כסלו תש"ט, 30 בדצמבר 1948 (שנה ב' גל' 43, ע' 6)

1135 **נאום** (במושב הועד הפועל הציוני בירושלים):
העולם. תש"ט. לו. גל' ל. ע' 481—482.

1136 **רשמים מיהדות אמריקה הלאטינית** (במסיבת עתונאים):
העולם. תש"ט שנה לו. גל' לט. ע' 651.

1137 **נזכה — והבנין חדש יתחיל משנת תש"ח:**
היום. ירושלים. ערה"ש תש"ט — 13 באוקטובר 1948.

1138 **מי הרויח?:**
היום. ירושלים. כא תשרי תש"ט — 24 באוקטובר 1948.
חתום: י. בן־יהושע.

1139 **על טהרת הבחירות לאסיפה המכוננת:**
היום. ירושלים. מר־חשון תש"ט — 8 בנובמבר 1948.

1140 **מדוע פרשתי ומדוע חזרתי בי:**
היום. ירושלים. ט"ו בכסלו תש"ט — 17 בדצמבר 1948.

1141 **. . . ובלבד שנימנע ממלחמת "תרבות":**
היום. ירושלים. כט בכסלו תש"ט — 21 בדצמבר 1948.

1142 **לא יחזירתנו אחורנית!**
היום. ירושלים. כב טבת תש"ט — 21 בינואר 1949.

1143 **כבימי עזרא ונחמיה:**
היום. ירושלים. כג בטבת תש"ט — 25 בינואר 1949.

1144 **מסקנות ראשונות** [אחרי הבחירות אל אסיפה המכוננת].
היום. ירושלים. כו בטבת, תש"ט — 28 בינואר 1949.

1145 **לארתור הנטקה ליובלו השבעים וחמש:** (במקום נאום במסיבה לכבודו):
היום. ירושלים. ו באדר תש"ט — 7 במארס 1949.

1146 **הממשלה החדשה** (מתוך נאום באסיפת חברים ואוהדים בתל־אביב:
היום. ירושלים. יד באדר, תש"ט — 15 במארס 1949.

1147 **הקלריקליזם שלנו:**
היום. ירושלים. יז באדר תש"ט — 18 במארס 1949.

1148 **תוך כדי הסכמי שביתת הנשק:**
היום. ירושלים. כד באדר, תש"ט — 25 במארס 1949.

1149 **בעקבות מסיבת "אנשי רוח":**
היום. ב בניסן, תש"ט — 1 באפריל 1949.

1150 **על סף כניסתנו לארגון האומות המאוחדות:**
היום. ירושלים. ט בניסן תש"ט — 8 באפריל 1949.

1151 **חג חירותנו במדינת ישראל:**
היום. ירושלים. יד בניסן תש"ט — 13 באפריל 1949.

1152 **העליה ההמונית אינה אלא מבצע מלחמתי:**
היום. ירושלים. כ בניסן תש"ט — 19 באפריל 1949.

1153 **אל נא ירד המתח!:**
היום. ירושלים. כג בניסן תש"ט — 23 באפריל 1949.

1154 **לפני המושב של הועד הפועל הציוני:**
היום. ירושלים. ל בניסן תש"ט — 29 באפריל 1949.

1155 **לא ניתן לי להשתתף בהכרזה: על הקמת מדינת ישראל:**
היום. ירושלים. ה באייר, תש"ט — 4 במאי 1949.

1156 **למושב המרכזי העולמי של הציונים הכלליים:**
היום. ירושלים. ז באייר, תש"ט — 6 במאי 1949.

1157 **עם ישראל חבר לאו"ם:**
היום. ירושלים. יז באייר, תש"ט — 13 במאי 1949.

1158 **ושוב בענין הקליטה:**
היום. ירושלים. כח באייר, תש"ט — 27 במאי 1949.

1159 **הפילוג במזרחי — ותיאוקרטיה שאינה תיאוקרטיה:**
היום. ירושלים. ה בסיון תש"ט — 2 ביוני 1949.

1160 **מרחוק ומקרוב:**
היום. ירושלים. יא בתמוז תש"ט — 8 ביולי 1949.

1161 **אלכסנדר גולדשטיין** (לזכרו של חבר):
היום. ירושלים. יח בתמוז תש"ט — 15 ביולי 1949.

תש"י

1162 **העליה השניה וועידת הלסינגפורס:**
ארבעים שנה (קובץ) תל־אביב, הפועל הצעיר, תש"י. ע' 26—29.

1163 **נחום סוקולוב וטרגיות חייו** (פגישות וזכרונות):
אורלוגין. 1951. חוב' 4. ע' 267—273.

1164 **אלכסנדר גולדשטיין:**
תו שין טית (שנתון "דבר"). תל־אביב, תש"י. ע' 426—430.

1165 **יצחק ניידיץ:**
העולם. תש"י. שנה לז. גל' יג. ע' 253—254.

תשי"א

1166 **יצחק לייבוש פרץ** (זכרונות בשנת המאה להולדתו):
אורלוגין. 1951. חוב' 2. ע' 41—44.

1167 **"שופרו של משיח קיבוץ גלויות":**
על המשמר. 7 בינואר 1951.

1168 **עליה, הגירה ומעמדה של ההנהלה הציונית במדינה.**
על המשמר. 21 בינואר 1951.

1169 **הקיימת כפיה דתית בישראל?:**
על המשמר. 14 בינואר 1951.

1170 **שתי שנים לכנסת הראשונה:**
על המשמר. 28 בינואר 1951.

1171 **מתנקב בנו שלטון התכסים:**
על המשמר. 4 במארס 1951.

1172 **ואולי הזק יציב נחוץ לנו?:**

על המשמר. 11 במארס 1951.

1173 **על מלחמת המדינה והדת** (מדבריו במועדון לתרבות מתקדמת):
על המשמר. 23 במארס 1951.

1174 **תכריע הציונות!** .
על המשמר. 25 במארס 1951.

1175 **נעשה את חשבונה של התנועה הציונית והסתדרותה:**
על המשמר. 1 באפריל 1951.

1176 **בין קונגרס לכנסת:**
על המשמר, 8 באפריל 1951.

1177 **שויון בקרבנות:**
על המשמר. 15 באפריל 1951.

1178 **המחשבה היהודית מהי?** :
על המשמר. 20 באפריל 1951.

1179 **קיבוץ גלויות:**
על המשמר. 22 באפריל 1951.

1180 **אל נעמיד עצמנו במצב של לית ברירה:**
על המשמר. 29 באפריל 1951.

1181 **חזית עממית:**
על המשמר. 6 במאי 1951.

1182 **לחשבון שלוש שנות העזר:**
על המשמר. 10 במאי 1951.

1183 **אין מזל לקונגרס הציוני הראשון בירושלים:**
על המשמר. 13 במאי 1951.

1184 **״זה האיש גרינבוים״:**
על המשמר. 27 במאי 1951.

1185 **כשפסקה אחריותה של הממשלה:**
על המשמר. 3 ביוני 1951.

1186 **ומהי עכשו המטרה?** :
על המשמר. 11 ביוני 1951.

1187 **לאחר הבחירות הראשונות לקונגרס הראשון בציון:**
על המשמר. 17 ביוני 1951.

1188 **פגישותי עם דוד רמז:**
על המשמר. 19 ביוני 1951.

1189 **לאחר הבחירות לקונגרס:**
על המשמר. 24 ביוני 1951.

1190 **מתוך רדיפה אחרי שלטון יציב:**
על המשמר. 1 ביולי 1951.

1191 **היש אצלנו מפלגת המרכז ומי היא?** :
על המשמר. 8 ביולי 1951.

1192 **ההתפארות והמציאות:**
על המשמר. 15 ביולי 1951.

1193 **סיכום:**
על המשמר. 29 ביולי 1951.

1194 **והנה נגוז החלום:**
על המשמר. 5 באוגוסט 1951.

1195 **התקופה האמריקנית בתנועה הציונית:**
על המשמר. 14 באוגוסט 1951.

1196 **ברית השאננים עם בעלי הסיסמה — ״הבה נתעשר״:**
על המשמר. 19 באוגוסט 1951.

1197 **ממדינת ישראל — למדינת היהודים בשביל העם כולו** (נאום בקונגרס):
על המשמר. 24 באוגוסט 1951.

1197א **דבריו בוכוח הכללי בקונגרס הציוני הכ״ג, ישיבה שלישית, עשרים ואחת.**
הקונגרס הציוני הכ״ג, דו״ח, ירושלים תשי״א — 1951
(ע׳ 62—67, ע׳ 501—503)

1198 **המאבק על נפש הציונות האמריקנית:**
על המשמר. 26 באוגוסט 1951.

1199 **דברים** (בעצרת נכי המלחמה):
קול נכי המלחמה. ספטמבר—אוקטובר 1951. גל׳ 2—3. ע׳ 5,2.

1200 **מתוך חשבון של פחד:**
על המשמר. 2 בספטמבר 1951.

1201 **פגישותי עם נחמן סירקין:**
על המשמר. 9 בספטמבר 1951.

1202 **ובכן — אי המוצא?** :
על המשמר. 23 בספטמבר 1951.

1203 **ניטראליות:**
על המשמר. 30 בספטמבר 1951.

1204 **כסלע מוצק** (עשר שנים לפטירת אוסישקין):
על המשמר. 12 באוקטובר 1951.

1205 **קצת היסטוריה ובחינת הברירה:**
על המשמר. 21 באוקטובר 1951.

1206 **מדוע חתמתי על העצומה?**
על המשמר. 26 באוקטובר 1951.

1207 **ההגיון מחייב:**
על המשמר. 4 בנובמבר 1951.

1208 **מה צריך להכריע בחשבוננו?**
על המשמר. 11 בנובמבר 1951.

1209 **״בלי גרמניה אי אפשר!״:**
על המשמר. 2 בדצמבר 1951.

1210 **״אולי קודם־כל שאלה מדינית־מוסרית״:**
על המשמר. 20 בדצמבר 1951.

1211 **״לא נלך בדרכי קרנסקי!״:**
על המשמר. 25 בדצמבר 1951.

1212 **תרומת־עבודה** (אחרי אסון־השטפון):
על המשמר. 31 בדצמבר 1951.

1213 **וואס פרץ איז געווען פאַר מיין דור:**
די גאָלדענע קייט. 1951. ב 7. ע׳ 65—69.

1214 **איז פאַראַן רעליגיעזער צוואַנג אין ישראל?** :
אונדזער וועג. ניו־יארק. 15 מערץ 1951, יאָרגאַנג 28. נומ. 5. ע׳ 4—6.

1215 **צי איז ביי אונדז פאַראַן א צענטער־פּארטיי און ווען איז זי?** :
אונדזער וועג. ניו־יארק. אויגוסט 1951, יאָרגאַנג 28. נומ. 11. ע׳ 4.

תשי״ב

1216 **חוקי הגלות:**
אורלוגין, 1952. חוב׳ 6. ע׳ 261—272.

1217 **לא אתם!** [נגד חידוש המגע עם גרמניה]:
דפים לחקר השואה והמרד, מאסף ב׳. הוצאת הקיבוץ המאוחד תשי״ב — 1952. ע׳ 8—10.

1218 **הקונגרס הציוני הראשון בציון:**
בצרון תשי״ב. כרך כה. ע׳ 75—83.

1219 **אין זאת אלא עזרה, לגרמניה ניאו־נאצית!** :
על המשמר. 6 בינואר 1952.

1220 **לא הוליכוני שולל:**
על המשמר. 8 בינואר 1952.

1221 **המאבק לא נסתיים:**
על המשמר. 13 בינואר 1952.

1222 **המכשיר הראשי להגשמה:**
על המשמר. 17 בינואר 1952.

1223 **ובכן חלוציות מהי?** :
על המשמר. 20 בינואר 1952.

1224 **ומי ישלם את החשבון:**
על השמר. 3 בפברואר 1952.

1225 **על סימנים מבשרי רעה ועל תקות שוא:**
על המשמר. 10 בפברואר 1952.

1226 **הלואי ואתבדה:**
על המשמר. 20 בפברואר 1952.

1227 **כשמלאכתם נעשית ע״י אחרים . . .** :
על המשמר. 5 במארס 1952.

1228 **״כחשבון ההיסטורי לא הגיעה שעתנו״:**
על המשמר. 23 במארס 1952.

1229 **אל נהפוך את הזכות לחסד:**

על המשמר. 30 במארס 1952.

1230 המאור שבתורה ומדינתנו התיאוקרטית:
על המשמר. 6 באפריל 1952.

1231 "איך הגעת לחיים כאלה"? :
על המשמר. 9 באפריל 1952.

1232 "המפלגה האלטרנטיבית":
על המשמר. 13 באפריל 1952.

1233 חזית אחת — חזית הגאולה! :
על המשמר. 20 באפריל 1952.

1234 לאחר ארבע שנים:
על המשמר. 30 באפריל 1952.

1235 בין קוממיות לגאולה:
על המשמר. 5 במאי 1952.

1236 נחוצים לנו כוח חדש וצמאון הגאולה:
על המשמר. 12 במאי 1952.

1237 ציונות של אתמול וציונות של היום:
על המשמר. 19 במאי 1952.

1238 "גנגסטריזם":
על המשמר. 25 במאי 1952.

1239 תקופת המתיחות המזויינת:
על המשמר. 2 ביוני 1952.

1240 השלישיה נתפרקה:
על המשמר. 9 ביוני 1952.

1241 כולנו עמדנו במבחן:
על המשמר. 15 ביוני 1952.

1242 בלי יסוד:
על המשמר. 30 ביוני 1952.

1243 הערמה:
על המשמר. 22 ביוני 1952.

1244 אליעזר קפלן:
על המשמר. 14 ביולי 1952.

1245 תפיסות:
על המשמר. 20 ביולי 1952.

1246 היש בעובדות משום אות וסימן? :
על המשמר. 28 ביולי 1952.

1247 השאלה היא — מהי התמורה והמחיר? :
על המשמר. 4 באוגוסט 1952.

1248 הנימוקים:
על המשמר. 11 באוגוסט 1952.

1249 ההתקפה והכניעה:
על המשמר. 25 באוגוסט 1952.

1250 הסיסמה הגואלת — מאחרינו:
על המשמר. 8 בספטמבר 1952.

1251 צרור פרחים על קברי הצנחנים:
על המשמר. 15 בספטמבר 1952.

1252 למה מכניסים את היראה לתוך הטומאה? :
על המשמר. 19 בספטמבר 1952.

1253 "כה אמר מנחם אוסישקין":
על המשמר. 1 באוקטובר 1952.

1254 הקואליציה וההתפשרות:
על המשמר. 13 באוקטובר 1952.

1255 משבר, משבר — ואין משבר:
על המשמר. 20 באוקטובר 1952.

1256 רשות היחיד ברשות הרבים; לפני אותה בעיה:
על המשמר. 30 באוקטובר 1952.

1257 רשות היחיד ברשות הרבים; מה רב המרחק!... :
על המשמר. 8 בנובמבר 1952.

1258 דרכו של וייצמן הנשיא הראשון לישראל:
על המשמר. 10 בנובמבר 1952.

1259 רשות היחיד ברשות הרבים; הנשיאות במדינת ישראל:
על המשמר. 17 בנובמבר 1952.

1260 למה אתיצב לבחירה:
על המשמר. 24 בנובמבר 1952.

1261 על לקח משפט פראג:
על המשמר. 2 בדצמבר 1952.

1262 רשות היחיד ברשות הרבים; על בחירת הנשיא:
על המשמר. 7 בדצמבר 1952.

1263 צרור זכרונות:
על המשמר. 12 בדצמבר 1952.

1264 רשות היחיד ברשות הרבים; לאחר בחירת הנשיא:
על המשמר. 15 בדצמבר 1952.

1265 רשות היחיד ברשות הרבים; הושלם המעגל:
על המשמר. 22 בדצמבר 1952.

1266 רשות היחיד ברשות הרבים; מה תועלת תצמח מכך? :
על המשמר. 29 בדצמבר 1952.

תשי"ג

1267 רשות היחיד ברשות הרבים; קרח מכאן ומכאן:
על המשמר. 5 בינואר 1953.

1268 הגורם האנטישמי [בפולין]; בתוך: אנציקלופדיה של גלויות. כרך א; וארשה. העורך יצחק גרינבוים. ירושלים ותל־אביב, הוצאת חברת אנציקלופדיה של גלויות [תשי"ג — 1953]. עמ' 50—116.

1269 רשות היחיד בחשות הרבים; פנינו לאסיה ומה הכוונה? :
על המשמר. 12 בינואר 1953.

1270 רשות היחיד ברשות הרבים; לאחר פראג—מוסקבה:
על המשמר. 25 בינואר 1953.

1271 רשות היחיד ברשות הרבים; מאכס נורדוי — 30 שנה למותו:
על המשמר. 29 בינואר 1953.

1272 רשות היחיד ברשות הרבים; על צידוק־הדין והיוצא מזה:
על המשמר. 2 בפברואר 1953.

1273 רשות היחיד ברשות הרבים; האסון:
על המשמר. 16 בפברואר 1953.

1274 רשות היחיד ברשות הרבים; והעיקר חסר בויכוח:
על המשמר. 23 בפברואר 1953.

1275 רשות היחיד ברשות הרבים; האואנגארד היהודי:
על המשמר. 10 במארס 1953.

1276 רשות היחיד ברשות הרבים; ואלה תולדות:
על המשמר. 17 במארס 1953.

1277 רשות היחיד ברשות הרבים; אפולינארי מאכסימיליאן הרטגלס:
על המשמר. 29 במארס 1953.

1278 רשות היחיד ברשות הרבים; חמשים שנה לפרעות קישינוב ומרד הגיטאות:
על המשמר. 17 באפריל 1953.

1279 לאחר חמש שנים:
על המשמר: 20 באפריל 1953.

1280 הסכויים לשלום:
על המשמר. 28 באפריל 1953.

1281 רשות היחיד ברשות הרבים; האם מפחד הבאות? :
על המשמר. 5 במאי 1953.

1282 רשות היחיד ברשות הרבים; זה לעומת זה:
על המשמר. 12 במאי 1953.

1283 רשות היחיד ברשות הרבים; סימן לכניעה:
על המשמר. 2 ביוני 1953.

1284 רשות היחיד ברשות הרבים; חזון מרקיע שחקים ומציאות עלובה:
על המשמר. 9 ביוני 1953.

1285 רשות היחיד ברשות הרבים; על ה"שעטנז", הדגל והחינוך הממלכתי:
על המשמר. 23 ביוני 1953.

1286 רשות היחיד ברשות הרבים; על הציונות:
על המשמר. 30 ביוני 1953.

1287 רשות היחיד ברשות הרבים; מקץ 5 שנים:
על המשמר. 12 ביולי 1953.

1288 רשות היחיד ברשות הרבים; ההישגים ומחירם:
על המשמר. 31 ביולי 1953.
1289 רשות היחיד ברשות הרבים; המפנה והתמורה:
על המשמר. 3 באוגוסט 1953.
1290 רשות היחיד ברשות הרבים; בשורת הסבל והקרבנות:
על המשמר. 11 באוגוסט 1953.
1291 רשות היחיד ברשות הרבים; "כבד את מוריך":
על המשמר. 25 באוגוסט 1953.
1292 רשות היחיד ברשות הרבים; העליה והירידה:
על המשמר. 15 בספטמבר 1953.
1293 רשות היחיד ברשות הרבים; לבחינת המשברים הרעיוניים בציונות:
על המשמר. 23 בספטמבר 1953.
1294 רשות היחיד ברשות הרבים; במערכות מפא"י אין כל חדש:
על המשמר. 30 בספטמבר 1953.
1295 רשות היחיד ברשות הרבים; הקונגרס היהודי העולמי:
על המשמר. 6 באוקטובר 1953.
1296 רשות היחיד ברשות הרבים; בזכות "גויי שבת":
על המשמר. 13 באוקטובר 1953.
1297 רשות היחיד ברשות הרבים; התפטרות ולא פרישה:
על המשמר. 20 באוקטובר 1953.
1298 רשות היחיד ברשות הרבים; בשעת מבחן וסכנה:
על המשמר. 27 באוקטובר 1953.
1299 רשות היחיד ברשות הרבים; ציון־דרך:
על המשמר. 4 בנובמבר 1953.
1300 רשות היחיד ברשות הרבים; כלום זוהי אחריות? :
על המשמר. 10 בנובמבר 1953.
1301 רשות היחיד ברשות הרבים; הציונות במדינה.
על המשמר. 25 בנובמבר 1953.
1302 רשות היחיד ברשות הרבים; העומדים אנו לפני מיפנה:
על המשמר. 1 בדצמבר 1953.
1303 רשות היחיד ברשות הרבים; "הציוני — איידן":
על המשמר. 15 בדצמבר 1953.
1304 רשות היחיד ברשות הרבים; מנפלאות הגולה:
על המשמר. 22 בדצמבר 1953.
1305 רשות היחיד ברשות הרבים; בדרך לחיסול ההסתדרות הציונית:
על המשמר. 31 בדצמבר 1953.
1306 סאָציאַלע אַנטוויקלונגס־טענדענצן אין מדינת ישראל:
אונדזער וועג. ניו־יארק, יוני 1953. יאָרגאַנג 26. נומ. 8 ע' 8—10.

תשי"ד

1307 ימי פטרוגרד שלי (קטעי זכרונות):
העבר. רבעון. תשי"ד. חוב' ב. ע' 23—33.
1308 לבטי ההתנחלות במדינת ישראל:
אורלוגין. 1954. חוב' 10. ע' 380—389.
1309 רשות היחיד ברשות הרבים; ציוני מהו? :
על המשמר. 5 בינואר 1954.
1310 רשות היחיד ברשות הרבים; על הקונגרס הציוני שנדחה:
על המשמר. 12 בינואר 1954.
1311 רשות היחיד ברשות הרבים; גם לגזול וגם לרשת:
על המשמר. 19 בינואר 1954.
1312 רשות היחיד ברשות הרבים; חזון ותוכנית:
על המשמר. 2 בפברואר 1954.
1313 יוסף רבינוביץ:
על המשמר. 23 בפברואר 1954.
1314 ד"ר ארתור הנטקה ומקומו בתנועה הציונית:
על המשמר. 9 במארס 1954.
1315 רשות היחיד ברשות הרבים; גבעת הנציב:
על המשמר. 6 באפריל 1954.
1316 רשות היחיד ברשות הרבים; תוכנית משיחית חובקת זרועות עולם:
על המשמר. 23 באפריל 1954.
1317 שלושה:
על המשמר. 29 באפריל 1954.
[על שלושת ראשי "מועצת הזקנים" בימי הנאצים בוארשה, לודז', סוסנוביץ וזאגלמביה: אדם צ'רניאקוב, חיים רומקובסקי ומשה (מוניק) מרין].
1318 לפני תשובתו של ראש הממשלה:
על המשמר. 18 במאי 1954.
1319 דברי ניחומים:
על המשמר. 25 במאי 1954.
1320 "עוגן ההצלה":
על המשמר. 6 ביוני 1954.
1321 אכן, דברים בגו . . . :
על המשמר. 11 ביוני 1954.
1322 סימן לדור — נס לדורות:
על המשמר. 22 ביוני 1954.
1323 ד"ר נחום גולדמן (לדמות דיוקנו — עם יובל הששים):
על המשמר. 18 ביולי 1954.
1324 צנחני ההצלה:
על המשמר. 1 באוגוסט 1954.
1325 ברכה לכינוס הארצי של ועדי־השלום:
על המשמר. 16 באוגוסט 1954.
1326 אי המוצא? :
על המשמר. 20 באוגוסט 1954.
1327 מדינה למופת:
על המשמר. 17 בספטמבר 1954.
1328 "בחירות איזוריות":
על המשמר. 25 בספטמבר 1954.
1329 ההיתה הציונות כלי־שרת בידי האימפריאליזם? :
על המשמר. 15 באוקטובר 1954.
1330 פאטריוטיזם ישראלי והעם היהודי:
על המשמר. 22 באוקטובר 1954.
1331 "שני קצות המקל":
על המשמר. 29 באוקטובר 1954.
1332 שבעים שנה לועידת קאטוביץ:
על המשמר. 12 בנובמבר 1954.
1333 "נר לאלהים, בדל־נר לשטן":
על המשמר. 21 בנובמבר 1954.
1334 מכתביו: הדור וקורבנו:
על המשמר. 26 בנובמבר 1954.
1335 ככל העמים העם היהודי:
על המשמר. 3 בדצמבר 1954.
1336 המיעוט הערבי:
על המשמר. 10 בדצמבר 1954.
1337 גם שוללים יענו אמן:
על המשמר. 17 בדצמבר 1954.
1338 השניה בעליות:
על המשמר. 24 בדצמבר 1954.

תשט"ו

1339 ימי פטרוגרד שלי (קטעי זכרונות):
העבר. רבעון. תשט"ו. חוב' ג. ע' 25—40.
1340 רשמי ארגנטינה:
בתוך: ספר ארגנטינה (בואנוס־איירס, תשט"ו) ע' 163—166.
1341 חזות חלוצית:
על המשמר. 7 בינואר 1955.
1342 תרומת הקסם של בן־גוריון:
על המשמר. 14 בינואר 1955.
1343 האם עדיין לא הגיעה השעה? :
על המשמר. 21 בינואר 1955.
1344 נטורי קרתא מתקיפים גם בחו"ל:
על המשמר. 11 בפברואר 1955.

1345 האם לא הגענו עד הגבול?:
על המשמר. 18 בפברואר 1955.
1346 היכן הם אדירי־המדע?:
על המשמר. 25 בפברואר 1955.
1347 סימני־תזוזה:
על המשמר. 4 במארס 1955.
1348 עד מתי?:
על המשמר. 18 במארס 1955.
1349 "פרס ליהודים":
על המשמר. 25 במארס 1955.
1350 הבה נבחון שוב את מצבנו המדיני:
על המשמר. 1 באפריל 1955.
1351 העליה ההמונית ולשוננו העברית:
על המשמר. 8 באפריל 1955.
1352 ידידים וידידות:
על המשמר. 15 באפריל 1955.
1353 ראובן נוחימובסקי — שבעה למותו:
על המשמר. 18 באפריל 1955.
1354 לפני שתים עשרה שנה:
על המשמר. 19 באפריל 1955.
1355 המאבק על עצמאות ועל ניטראליות:
על המשמר. 27 באפריל 1955.
1356 זה לעומת זה:
על המשמר. 6 במאי 1955.
1357 העובדות תובעות:
על המשמר. 3 ביוני 1955.
1358 בשורת ד"ר גולדמן:
על המשמר. 10 ביוני 1955.
1359 חשבונות המעבירים את הממשלה על דעתה:
על המשמר. 17 ביוני 1955.
1360 עוד לא אחרנו (דברים לועידה היהודית העולמית נגד חימוש גרמניה):
על המשמר. 20 ביוני 1955.
1361 עשר שנים הראשונות:
על המשמר. 26 ביוני 1955.
1362 אכן זהו האידיאל:
על המשמר. 1 ביולי 1955.
1363 ה"הצלה" וגבולה:
על המשמר. 8 ביולי 1955.
1364 עיקר המאבק:
על המשמר. 17 ביולי 1955.
1365 המהפכה המשולשת שניצלנו ממנה:
על המשמר. 5 באוגוסט 1955.
1366 על סף הסירוב השלישי:
על המשמר. 9 בספטמבר 1955.
1367 מטיפי המוסר הציבורי ומעשיהם:
על המשמר. 16 בספטמבר 1955.
1368 שתי גרמניות:
על המשמר. 23 בספטמבר 1955.
1369 עת להשתחרר מאשליות:
על המשמר. 30 בספטמבר 1955.
1370 הגיעה שעת מיפנה:
על המשמר. 7 באוקטובר 1955.
1371 "הפועל המזרחי":
על המשמר. 14 באוקטובר 1955.
1372 ארתור הנטקה (שבעה למותו):
על המשמר. 17 באוקטובר 1955.
1373 והיכן מקומנו?:
על המשמר. 21 באוקטובר 1955.
1374 נוכח הסכנות המאיימות עלינו:
על המשמר. 28 באוקטובר 1955.
1375 לאחר כינון הממשלה החדשה:
על המשמר. 10 בנובמבר 1955.
1376 אחר שליחותו של שרת:
על המשמר. 4 בנובמבר 1955.
1377 אשר יגורנו:
על המשמר. 18 בנובמבר 1955.
1378 המציאות והתקוות:
על המשמר. 2 בדצמבר 1955.
1379 מאיר אבנר:
על המשמר. 22 בדצמבר 1955.
1380 מסביב לנקודה:
על המשמר. 30 בדצמבר 1955.

תשט"ז

1381 הויכוח הגדול:
6 בינואר 1956.
1382 שהשמחה במעונם:
על המשמר. 13 בינואר 1956.
1383 לזכרו של תלמיד וחבר (על יוסף רגב [גרביצקי]):
על המשמר. 19 בינואר 1956.
1384 המאבק בשל העזרה לישראל:
על המשמר. 20 בינואר 1956.
1385 בשולי מושב מליאת ההנהלה הציונית:
על המשמר. 3 בפברואר 1956.
1386 המועדים להיות קורבן:
על המשמר. 13 בפברואר 1956.
1387 היש לברך ברכת שהחיינו?:
על המשמר. 24 בפברואר 1956.
1388 הגם בשעת רצון בלעדינו?:
על המשמר. 7 במארס 1956.
1389 בפרוס השנה התשיעית לעצמאותנו:
על המשמר. 15 באפריל 1956.
1390 מכתב אחרון שכתב לי סוקולוב:
על המשמר. 20 באפריל 1956.
1390א דבריו בקונגרס הציוני הכ"ד, ישיבה שלוש־עשרה, חמשית
דו"ח סטינוגרפי של הקונגרס הציוני הכ"ד, ירושלים (ע' 88—91; ע' 336—338)
1391 מי יתן ולא יקויימו אזהרותינו:
על המשמר. 11 במאי 1956.
1392 שתי רשויות:
על המשמר. 25 במאי 1956.
1393 על פרשת דרכים:
על המשמר. 1 ביוני 1956.
1394 לפני ועידת מפא"י:
על המשמר. 8 ביוני 1956.
1395 בראשית... (זכרונות והרהורים):
על המשמר. 22 ביוני 1956.
1396 במערבולת המהפכה והמהפכה שכנגד:
על המשמר. 15 ביוני 1956.
1397 למחרת הנצחון:
על המשמר. 29 ביוני 1956.
1398 "כופין אותו עד שיאמר רוצה אני":
על המשמר. 20 ביולי 1956.
1399 עם בואם של אסירי ציון:
על המשמר. 29 ביולי 1956.
1400 סיסמתנו היחידה:
על המשמר. 10 באוגוסט 1956.
1401 פשע והתגוננות:
על המשמר. 5 בספטמבר 1956.
יעקב לשצינסקי:
על המשמר. 5, 14, 19 בספטמבר 1956.
1402 שני קוים יסודיים (הרהורים ליובל):
על המשמר. 5 באוקטובר 1956.

1403 **היינו לגורם:**
על המשמר. 19 באוקטובר 1956.
1404 **בתוך מערבולת מדינית:**
על המשמר. 16 בנובמבר 1956.
1405 **מיבצע נועז:**
על המשמר. 2 בנובמבר 1956.
1406 **רשות התעסוקה ולשכת העבודה:**
על המשמר. 14 בדצמבר 1956.
1407 **לפני חמישים שנה (א):**
על המשמר. 21 בדצמבר 1956.
1408 **50 שנה לועידת הלסינגפורס:**
על המשמר. 28 בדצמבר 1956.

תשי״ז

1409 **יובל שנשכח** (חמשים שנה לועידת הלסינגפורס):
העבר. רבעון. תשי״ז. חוב׳ ה. ע׳ 11—17.
1410 **רשות היחיד ברשות הרבים;** גורלה של האינטליגנציה היהודית:
על המשמר. 11 בינואר 1957.
1411 **רשות היחיד ברשות הרבים;** או״ם לא יוכל להתחמק:
ע להמשמר. 25 בינואר 1957.
1412 **רשות היחיד ברשות הרבים;** שיחות גלויות ושיחות סודיות:
על המשמר. 8 בפברואר 1957.
1413 **רשות היחיד ברשות הרבים;** מדוע אין להאמין להבטחות ואין להיכנע?:
על המשמר. 22 בפברואר 1957.
1414 **ד״ר מנחם (מאכס) סולוביצ׳יק-סוליאלי:**
על המשמר. 15 במארס 1957.
1415 **רשות היחיד ברשות הרבים;** בצל ההתחרות בין המעצמות:
על המשמר. 29 במארס 1957.
1416 **רשות היחיד ברשות הרבים;** ההפתעות והמגמה:
על המשמר. 15 באפריל 1957.
1417 **לזכרו של מרדכי נרקיס:**
על המשמר. 26 באפריל 1957.
1418 **שתי הודעות ומסקנותיהן:**
על המשמר. 26 במאי 1957.
1419 **רשות היחיד ברשות הרבים;** על העם היהודי ועל מדינת ישראל:
על המשמר. 26 ביולי 1957.
1420 **רשות היחיד ברשות הרבים;** הכינוס העיוני ותוצאותיו:
על המשמר. 30 ביולי 1957.
1421 **רשות היחיד ברשות הרבים;** הרביזיה הציונית החדשה (א):
על המשמר. 25 בספטמבר 1957.
1422 **הרביזיה הציונית החדשה (ב):**
על המשמר. 4 באוקטובר 1957.
1423 **רשות היחיד ברשות הרבים;** אין מקום לתיאוקרטיה פעילה בימינו!:
על המשמר. 18 באוקטובר 1957.
1424 **רשות היחיד ברשות הרבים;** ״אין צורך בשינוי כלשהו בקו המדיניות!״:
על המשמר. 11 בנובמבר 1957.
1425 **משה קרנר הגיע לגבורות:**
על המשמר. 19 בנובמבר 1957.
1426 **רשות היחיד ברשות הרבים;** ...והעיקר חסר מן הנאום [של ראש הממשלה בויכוח על מדיניות החוץ של ישראל....]:
על המשמר. 22 בנובמבר 1957.
1427 **רשות היחיד ברשות הרבים;** אל תתנו אות ל״תשובה אחורה״:
על המשמר. 6 בדצמבר 1957.
1428 **רשות היחיד ברשות הרבים;** אין להשיב את הזמן אחורנית:
על המשמר. 20 בדצמבר 1957.

תשי״ח

1429 **פגישותי עם בן ציון כץ:**
העבר. רבעון. תשי״ח. חוב׳ ו. ע׳ 5—8.
1430 **אורות וצללים** (10 שנים למדינת ישראל):
מאסף ישראל לשנת העשור. תל־אביב, תשי״ח. ע׳ 23—31.
1430א **התנועה הציונית בימי מלחמת העולם הראשונה:**
עתידות ט. ירושלים, תש״ח. ע׳ 34, 126, 196, 317.
1431 **רשות היחיד ברשות הרבים;** שאלות הדורשות תשובה ברורה:
על המשמר. 24 בינואר 1958.
1432 **רשות היחיד ברשות הרבים;** בראשית תהליך הליכוד הערבי:
על המשמר. 21 בפברואר 1958.
1433 **רשות הייחד ברשות הרבים;** מצאו שעה כשרה לענין ביש:
על המשמר. 16 במארס 1958.
1434 **רשות היחיד ברשות הרבים;** מושב הועד הפועל הציוני:
על המשמר. 28 במארס 1958.
1435 **רשות היחיד ברשות הרבים;** מלחמת התרבות בישראל בעשור הראשון:
על המשמר. 24 באפריל 1958.
1436 **רשות היחיד ברשות הרבים;** ההצהרה המשותפת ודברי העידוד:
על המשמר. 23 במאי 1958.
1437 **רשות היחיד ברשות הרבים;** שלטון עצמי או ביורוקרטיה:
על המשמר. 8 ביוני 1958.
1438 **רשות היחיד ברשות הרבים;** על הסף?:
על המשמר. 20 ביוני 1958.
1439 **רשות היחיד ברשות הרבים;** הישברו את עמנו לרסיסים?:
על המשמר. 1 ביולי 1958.
1440 **לזכר נעדרים:** זושיה סוקולוב־רויאל:
על המשמר. 3 באוגוסט 1958.
1441 **עם ״ספר הפארטיזאנים היהודים״** (בעריכת מ. גפן, ח. גרוסמן ואחרים):
דבר. מוסף לספרות ולאמנות. 19 בספטמבר 1958. ע׳ 5.
1442 **מיין ביאליק:**
פאלק און ציון. ירושלים. יולי 1958.

תשי״ט

1443 **עם ספר הפרטיזנים היהודים;**
בתוך: ספר הפרטיזנים. כרך א. מרחביה, ספרית פועלים בסיוע ״יד־ושם״, רשות הזכרון לשואה ולגבורה [1959]. ע׳ לא—לט.
1444 **על מפתן השואה והמרד;**
בתוך: אנציקלופדיה של גלויות. כרך ו: וארשה, חלק ב. ירושלים / ותל־אביב הוצאת חברת אנציקלופדיה של גלויות. תשי״ט — 1959. ע׳ 29—42.
1445 **רשות היחיד ברשות הרבים;** פרזידנטים עליך, ישראל:
על המשמר. 16 בינואר 1959.
1446 **רשות היחיד ברשות הרבים;** עשור לכנסת:
על המשמר. 30 בינואר 1959.
1447 **רשות היחיד ברשות הרבים;** זכות העליה — היא צפור נפש ישראל:
על המשמר. 22 בפברואר 1959.
1448 **רשות היחיד ברשות הרבים;** יוסף שפרינצק (לדמותו הציונית):
על המשמר. 27 בפברואר, 3 במארס 1959.
1449 **רשות היחיד ברשות הרבים;** על פקודות ודו״חים:
על המשמר. 10 באפריל 1959.
1450 **רשות היחיד ברשות הרבים;** האמנם התרוקנה הציונות מתכנה?:
על המשמר. 22 באפריל 1959.
1451 **רשות היחיד ברשות הרבים;** בשער העשור השני:
על המשמר. 12 במאי 1959.
1452 **רשות היחיד ברשות הרבים;** תכניתו של בן־גוריון לתיקון הדימוקרטיה בישראל:
על המשמר. 5 במאי 1959.
1453 **רשות היחיד ברשות הרבים;** עיסקת הנשק:
על המשמר. 5 ביולי 1959.
1454 **״הנתיב הפולני״:**
על המשמר. 10 ביולי 1959.
1455 **רשות היחיד ברשות הרבים;** ה״התפרעויות״:

על המשמר. 31 ביולי 1959.
1456 רשות היחיד ברשות הרבים; תקופת השיחות:
על המשמר. 14 באוגוסט 1959.
1457 רשות היחיד ברשות הרבים; אל נשכח את העיקר:
על המשמר. 11 בספטמבר 1959.
1458 רשות היחיד ברשות הרבים; יום יבוא . . . :
על המשמר. 2 באוקטובר 1959.
1459 רשות היחיד ברשות הרבים; הקרב האחרון:
על המשמר. 23 באוקטובר 1959.
1460 רשות היחיד ברשות הרבים; לא אמרו "כן לזקן":
על המשמר. 13 בנובמבר 1959.
1461 רשות היחיד ברשות הרבים; בעיית הפליטים:
על המשמר. 27 בנובמבר 1959.
1462 רשות היחיד ברשות הרבים; יש לגולל את התמונה כולה:
על המשמר. 11 בדצמבר 1959.
1463 מבחינתי; מפא"י נהפכת ל"מפלגת העם":
למרחב. 21 בדצמבר 1959.
1464 רשות הייחד ברשות הרבים; על הציונות ועל ההסתדרות הציונית (עם פתיחת המושב של הועד הפועל הציוני):
על המשמר. 28 בדצמבר 1959.

תש"ך

1465 הפגנה רכתי ותגובתנו:
על המשמר. 11 בינואר 1960.
1466 מבחינתי; על חידוש הדנאציפיקציה ועל חידוש הגאולה הלאומית:
למרחב. 15 בינואר 1960.
1467 איפה ואיפה:
למרחב. 10 בפברואר 1960.
1468 דבר בעיתו:
על המשמר. 12 בפברואר 1960.
1469 מסע נועז:
על המשמר. 11 במארס 1960.
1470 שיחות עם ידידים:
למרחב. 18 במארס 1960.
1471 במבחן המעשה:
על המשמר. 25 במארס 1960.
1472 ה"הפרדה" בדרום אפריקה והיהודים:
על המשמר. 8 באפריל 1960.
1473 הגאולה המדינית בלי משיח:
על המשמר. 11, 15 באפריל 1960.
1474 35 שנה לאוניברסיטה העברית — מדע לעומת סטיכיה:
למרחב. 15 באפריל 1960.
1475 רשות היחיד ברשות הרבים; הטרגדיה (תיאודור הרצל — מאה שנים להולדתו):
על המשמר. 29 באפריל 1960.
1476 מפלט הנתיבה למדינת היהודים:
למרחב. 29 באפריל 1960.
1477 רשות היחיד ברשות הרבים; יש מקום לחרדה וספיקות:
על המשמר. 15 במאי 1960.
1478 אכן, מה שיגורנו. . . :
למרחב. 23 במאי 1960.
1479 היחיד ברשות הרבים; הדרך לא תמה:
על המשמר. 27 במאי 1960.
1480 רשות היחיד ברשות הרבים; גאולה בלי משיח:
על המשמר. 31 במאי; 3 ביוני 1960.
1481 רשות היחיד ברשות הרבים; סופה של תקופה:
על המשמר. 17 ביוני 1960.
1482 זוהי חיותנו:
למרחב. 24 ביוני 1960.
1483 מכתב למערכת (דברי תודה על הברכות שהגיעו אליו עם נטיעת היער על שמו, בהגיעו לגבורות):
על המשמר. 29 ביוני 1960.
1484 רשות היחיד ברשות הרבים; בכל חומר הדין והצדק:
על המשמר. 1 ביולי 1960.
1485 רשות היחיד ברשות הרבים; הנוער העייף והמשתעמם:
על המשמר. 15 ביולי 1960.
1486 רשות היחיד ברשות הרבים; המדינה — מטרה ומכשיר למטרות:
על המשמר. 19 באוגוסט 1960.
1487 יהודים וישראלים:
למרחב. 26 באוגוסט 1960.
1488 ממלכתיות:
למרחב. 21 בספטמבר 1960.
1489 רשות היחיד ברשות הרבים; אלף שנות פולין (מעין סיכום היסטורי):
על המשמר. 21, 30 בספטמבר 1960.
1490 התפיסה ההיסטורית של שמעון דובנוב:
למרחב. 16 באוקטובר 1960.
1491 רשות היחיד ברשות הרבים; תעלומת האחריות לעסק ביש:
על המשמר. 30 באוקטובר 1960.
1492 רשות היחיד ברשות הרבים; אין זה ענין של הקבלות:
על המשמר. 11 בנובמבר 1960.
1493 רשות היחיד ברשות הרבים; סימנים מעידים:
על המשמר. 27 בנובמבר 1960.
1494 רשות היחיד ברשות הרבים; מה רוצה בן־גוריון? :
על המשמר. 6 בדצמבר 1960.
1495 רשות היחיד ברשות הרבים; לקראת הקונגרס הכ"ה: א. בעיית המטרה הסופית:
על המשמר. 18 בדצמבר 1960.
1496 רשות היחיד ברשות הרבים; עם הקונגרס הציוני הכ"ה: ב. המאבק על השלטון בתפוצות:
על המשמר. 27 בדצמבר 1960.
1497 נאום בוכוח הכללי בקונגרס הציוני הכ"ה, ישיבה ששית
דו"ח הקונגרס הציוני הכ"ה, ירושלים, תשכ"א (ע' 162—166)
1498 פון די זכרונות: אין בוך: "יידן אין פלאַצק" — שלמה גרינשפאן. ניו־יארק 1960. ע' 85—95.

תשכ"א

1499 היסטוריון של עם עולם (שמעון דובנוב).
העבר. רבעון. תשכ"א חוב' ח. ע' 3—9.
1500 רשות היחיד ברשות הרבים; אכן, נפלאים הדרכים! :
על המשמר. 3 בינואר 1961.
1501 רשות היחיד ברשות הרבים; יחיאל צ'לנוב (להעלאת עצמותיו לישראל):
על המשמר. 16 בינואר 1961.
1502 רשות היחיד ברשות הרבים; לשם מה הענויים והאנדרלמוסיה? :
על המשמר. 29 בינואר 1961.
1503 רשות היחיד ברשות הרבים; מהי הברירה באמת? :
על המשמר. 17 בפברואר 1961.
1504 רשות היחיד ברשות הרבים; באין חוקת יסוד:
על המשמר. 3 במארס 1961.
1505 רשות היחיד ברשות הרבים; יוזמתו של הנשיא:
על המשמר. 10 במארס 1961.
1506 חלקם של היהודים בתנועת הרפורמציה בפולין; רופאים יהודים מפורסמים:
על המשמר. 9 באפריל 1961.
1507 רשות היחיד ברשות הרבים; מוכי הפחד:
על המשמר. 14 באפריל 1961.
1508 רשות היחיד ברשות הרבים: מתוך שפע מאורעות היסטוריים:
על המשמר. 2 במאי 1961.
1509 רשות היחיד ברשות הרבים; אין תחליף להסתדרות הציונית:
על המשמר. 15 במאי 1961.
1510 סימנים מדאיגים:

למרחב. 19 במאי 1961.

1511 רשות היחיד ברשות הרבים; בשולי משפט אייכמן:
על המשמר. 29 במאי 1961, 9 ביוני 1961.

1512 רשות היחיד ברשות הרבים; מדוע ולמה? :
על המשמר. 24 ביולי 1961.

1513 רשות היחיד ברשות הרבים; בעיית האמון:
על המשמר. 29 ביוני 1961.

1514 רשות היחיד ברשות הרבים; האמנם עד כדי כך יזלזלו בבוחר?:
על המשמר. 7 ביולי 1961.

1515 רשות היחיד ברשות הרבים; החזירו את האמון!:
על המשמר. 4 באוגוסט 1961.

1516 רשות היחיד ברשות הרבים; במה האסון למדינה? :
על המשמר. 24 באוגוסט 1961.

1517 רשות היחיד ברשות הרבים; כ"ה שנות הקונגרס היהודי העולמי (א—ד):
על המשמר. 10, 22 בספטמבר; 1, 15 באוקטובר 1961.

1518 רשות היחיד ברשות הרבים; דרוש לנו חוק של הענקת אזרחות:
על המשמר. 17 בנובמבר 1961.

1519 רשות היחיד ברשות הרבים; על סף התקפה רבתי:
על המשמר. 8 בדצמבר 1961.

1520 רשות היחיד ברשות הרבים; גזר־הדין:
על המשמר. 22 בדצמבר 1961.

תשכ"ב

1521 לאחר שמונים שנה (היסטוריון פולני על הפרעות ברוסיה, ב־1881—1882):
העבר. תשכ"ב. חוב' ט. ע' 26—38.

1522 איך נעלמה העתונות היומית העברית ברוסיה ובפולין:
ספר השנה של העתונאים. תשכ"ב. ע' 206—210.

1523 רשות היחיד ברשות הרבים; התקפה לכל אורך החזית:
על המשמר. 5 בינואר 1962.

1524 רשות היחיד ברשות הרבים; המדיניות כלפי המיעוט הערבי:
על המשמר. 19 בינואר 1962.

1525 רשות היחיד ברשות הרבים; שאלה ותשובה בצדה:
על המשמר. 2 בפברואר 1962.

1526 רשות היחיד ברשות הרבים; מי יהיה השעיר לעזאזל?:
על המשמר. 16 בפברואר 1962.

1527 רשות היחיד ברשות הרבים; תעלומות הנצחון:
על המשמר. 26 בפברואר 1962.

1528 על "הצפירה" (100 שנה להיוסדה):
על המשמר. דף לספרות ולאמנות. 16, 30 במארס 1962, 18 באפריל 1962.

1529 פרשיות בתולדות "הצפירה":
על המשמר. 24 באפריל 1962.

1530 רשות היחיד ברשות הרבים; דרך חייו של אברהם הרצפלד:
על המשמר. 11, 21 במאי 1962.

1531 רשות היחיד ברשות הרבים; ימי הרצפלד בפתח־תקוה ובגליל:
על המשמר. 3 ביוני 1962.

1532 לזכר נעדרים: ד"ר ג'ורג' הלפרין (שלושים למותו):
על המשמר. 9 ביולי 1962.

1533 רשות היחיד ברשות הרבים; כשהממשלה מפירה חוק . . . :
על המשמר. 10 באוגוסט 1962.

1534 רשות היחיד ברשות הרבים; כיבוש החלל ותחיית האידיאל:
על המשמר. 29 באוגוסט 1962.

1935 רשות היחיד ברשות הרבים; אומץ, עוז רוח וזהירות:
על המשמר. 7 בספטמבר 1962.

1536 רשות היחיד ברשות הרבים; הלואי יתגברו הסימנים הטובים:
על המשמר. 28 בספטמבר 1962.

1537 רשות היחיד ברשות הרבים; תחיקה דתית:
על המשמר. 19 באוקטובר 1962.

1538 רשות הרבים ברשות היחיד; לא תפריד:
על המשמר. 26 באוקטובר 1962.

1539 חיים וייצמן: חלקו בהצהרת בלפור (10 שנים לפטירתו):
על המשמר. 2 בנובמבר 1962.

1540 תקופת הסערה:
למרחב. 9 בנובמבר 1962.

1541 בצל החורבן והשואה:
על המשמר. 23 בנובמבר 1962.

1542 רשות היחיד ברשות הרבים; כשהנשיא משולל כוח והשפעה:
על המשמר. 2 בדצמבר 1962.

1543 שני נאומים בויכוח על הפליטים:
למרחב. 14 בדצמבר 1962.

1544 רשות היחיד ברשות הרבים; הראשונים — אם המושבות:
על המשמר. 21 בדצמבר 1962.

1545 רשות היחיד ברשות הרבים; מדינת החשמונאים ומדינת ישראל:
על המשמר. 28 בדצמבר 1962.

1546 פון מיין ווינקל: א פראַגע און דער ענטפער:
לעצטע נייעס. 2 פעברואר 1962.

1547 פון מיין ווינקל: סודות פון נצחון:
לעצטע נייעס. 2 מערץ 1962.

1548 פון מיין ווינקל; שמואל יעקב יאצקאן:
לעצטע נייעס. 9, 16, 23 מערץ 1962.

1549 פון מיין ווינקל; וועגן דער "הצפירה", הונדערט יאָר נאָך איר גרינדונג:
לעצטע נייעס. 6, 13, 18, 20 אפריל 1962.

1550 פון מיין ווינקל; רעכט אויף זעלבסט פאַרטיידיקונג:
לעצטע נייעס. 4 מאי 1962.

1551 פון מיין ווינקל; מען פלעכט פאר אונדז א שטריק:
לעצטע נייעס. 11 מאי 1962.

1552 פון מיין ווינקל; די עליה און איר אַנטוויקלונג:
לעצטע נייעס. 25 מאי 1962.

1553 פון מיין ווינקל; אַקציעס פון רעטונג און התיישבות:
לעצטע נייעס. 7, 15, 22 יוני 1962.

1554 פון מיין ווינקל; גלייכבאַרעכטיקונג און גלייכשטעלונג:
לעצטע נייעס. 29 יוני 1962.

1555 פון מיין ווינקל; איז דען מעגלעך אַסימילאַציע פון יידן? :
לעצטע נייעס. 6, 13, 20, 27 יולי 1962.

1556 פון מיין ווינקל; ווי אזוי וויצמאַן האט זיך צעקושט מיט הרב ריינעס:
לעצטע נייעס. 10 אוגוסט 1962.

1557 פון מיין ווינקל; ס'ווערט שוין ערנסט:
לעצטע נייעס. 17 אווגוסט 1962.

1558 פון מיין ווינקל; פילפאַרביקייט יאָ, אבער נישט קיין אַסימי־לירנדע טענדענצן:
לעצטע נייעס. 24 אווגוסט 1962.

1559 פון מיין ווינקל; מען דאַרף אויפלעבן דעם אידעאַל:
לעצטע נייעס. 31 אווגוסט 1962.

1560 דת און לשון:
לעצטע נייעס. 7 סעפטעמבער 1962.

1561 דער זיבניעריקער קריג:
לעצטע נייעס. 2 אקטאבער 1962.

תשכ"ג

1562 ילדותי:
בתוך: ספר פלונסק והסביבה, יד וזכר לקהילות שנחרבו. [תל־אביב] ארגון יוצאי פלונסק בישראל. תשכ"ג — 1963. ע' 86—95.

1563 בעיית הפליטים והסדר־שלום:
למרחב. 13 בינואר 1963.

1564 רשות היחיד ברשות הרבים; בשולי קריאתו של בן־אהרן:
על המשמר. 18 בינואר 1962.

1565 רשות היחיד ברשות הרבים; למודי נסיון אנו והלב אינו שקט:
על המשמר. 27 בינואר 1963.

1566 קורבן החיים — יותר מאשר גורם בהם (על יבגני יבטושנקו):

על המשמר. 8 בפברואר 1963.

1567 **רשות היחיד ברשות הרבים**; עם ההכרעה בענין הממשל הצבאי:
על המשמר. 22 בפברואר 1963.

1568 **ההתנגשות עם החיים**:
למרחב. 1 במארס 1963.

1569 **רשות היחיד ברשות הרבים**; הקיימת אנטישמיות בברית המועצות? :
על המשמר. 10 במארס 1963.

1570 **רשות היחיד ברשות הרבים**; מי מקצץ כנפי הציונות:
על המשמר. 26 במארס 1963.

1571 **רשות היחיד ברשות הרבים**; עליה מתמדת מארגנטינה:
על המשמר. 12 באפריל 1963.

1572 **רשות היחיד ברשות הרבים**; אחר חמש־עשרה שנה:
על המשמר. 28 באפריל 1963.

1573 **רשות היחיד ברשות הרבים**; איחודן של מדינות ערב:
על המשמר. 19 במאי 1963.

1574 **מבחונתי**: על השלום הערבי והדבק המאחד:
למרחב. 28 במאי 1963.

1575 **רשות היחיד ברשות הרבים**: מדוע ולשם מה? :
על המשמר. 11 ביוני 1963.

1576 **העתונות היהודית באימפריה הרוסית ובפולין המחודשת**:
על המשמר. 26 ביולי 1963.

1577 **מבחינתי**; שהשמחה במעונו:
למרחב. 16 באוגוסט 1963.

1578 **בימי מלחמת העולם הראשונה**:
על המשמר. 21 באוגוסט 1963.

1579 **מבחינתי**; לא רק העליה מכרעת:
למרחב. 18 בספטמבר 1963.

1580 **רשות היחיד ברשות הרבים**; מדינת הלכה — או מדינת חוק? :
על המשמר. 18 בספטמבר 1963.

1581 **מבחינתי**; על המצב של היהודים בברית המועצות:
למרחב. 2 באוקטובר 1963.

1582 **רשות היחיד ברשות הרבים**; היחס בין הדת והמדינה — על הפרק:
על המשמר. 9 באוקטובר 1963.

1583 **רשות היחיד ברשות הרבים**; זה קרה בשנת 1943:
על המשמר. 8 בנובמבר 1963.

1584 **מבחינתי**; "מיתוס המדבר חי ותוסס":
למרחב. 22 בנובמבר 1963.

1585 **רשות היחיד ברשות הרבים**; ו . . . זהו גורלנו
על המשמר. 21, 27 בנובמבר 1963.

1586 **רשות היחיד ברשות הרבים**; השומר הצעיר — מאירגון צופי למפלגה:
על המשמר. גליון יובל השוה"צ: 29 בנובמבר 1963.

1587 **רשות היחיד ברשות הרבים**; על "מדיניות נבונה":
על המשמר. 20 בדצמבר 1963.

1588 **מבחינתי**; טוב במאוחר . . . :
למרחב. 30 בדצמבר 1963.

1589 **42 יאָר הסתדרות**:
לעצטע נייעס. 11 יאנואר 1963.

1590 **נאָך דער סעסיע פון אַקציאָנס־קאָמיטעט**:
לעצטע נייעס. 28 מערץ, 5 אפריל 1963.

1591 **נאָך 15 יאָר**:
לעצטע נייעס. 25 אפריל 1963.

1592 **פאַרוואָס און צוליב וואָס?** :
לעצטע נייעס. 1 יוני 1963.

1593 **די דריי פּראָגנטן**:
לעצטע נייעס. 18 יולי 1963.

1594 **נאָר נישט פאַרשקלאַפּט ווערן פון אילוזיעס**:
לעצטע נייעס. 26 יולי 1963.

1595 **יונגע און אַלטע**:
לעצטע נייעס. 9 אווגוסט 1963.

1596 **השמחה במעונגו**:
לעצטע נייעס. 16 אווגוסט 1963.

1597 **א סוף צום סקילה־שפיל**:
לעצטע נייעס. 23 אווגוסט 1963.

1598 **א דאָפּלטער קאַמף**:
לעצטע נייעס. 6 סעפטעמבער 1963.

1599 **חבר פעילי המחנה התורתי . . . אין ישראל**:
לעצטע נייעס. 13 סעפטעמבער 1963.

1600 **צו האָבן מיר געקענט אנדערש האַנדלען?** :
לעצטע נייעס. 18 סעפטעמבער 1963.

1601 **טענות און תשובות**:
לעצטע נייעס. 27 סעפטעמבער 1963.

1602 **און דאָס איז אונזער גורל**:
לעצטע נייעס. 15, 18, 19 נאוועמבער 1963.

1603 **א פלאַן צו לייזן אַן אנגעווייטיקט פּראָבלעם**:
לעצטע נייעס. 8 נאוועמבער 1963.

1604 **ווי א דונער פון צעשיינטן הימל**:
לעצטע נייעס. 29 נאוועמבער 1963.

1605 **וועגן א"קלוגע פאָליטיק"** (I—II):
לעצטע נייעס. 13, 15 דעצעמבער 1963.

1606 **די טראַגעדיע פון די חשמונאים**:
לעצטע נייעס. 22 דעצעמבער 1963.

תשכ"ד

1607 **מווארשה עד הלסינגפורס** (שלוש ועידות ראשונות של ציוני רוסיה);
בתוך: קציר, קובץ לקורות התנועה הציונית ברוסיה (תל־אביב, מסדה, תשכ"ד). ע' 21—42.

1608 **רשות היחיד ברשות הרבים**; במקום מכתב ברכה [לסימפוזיון בחיפה ליובל השומר הצעיר]:
על המשמר. 17 בינואר 1964.

1609 **מבחינתי**; התשובה לא נתנה:
למרחב. 24 בינואר 1964.

1610 **רשות היחיד ברשות הרבים**; "לא נשב בחיבוק ידיים":
על המשמר. 31 בינואר 1964.

1611 **רשות היחיד ברשות הרבים**; אגדת חייו ויצירתו של סבא גדול; מכתביו האחרונים של א. ציזלינג ז"ל:
על המשמר. 26 בפברואר 1964.

1612 **מבחינתי**; החוק וההלכה:
למרחב. 6 במארס 1964.

1613 **רשות היחיד ברשות הרבים**; מוטב אי יציבות הממשלה מאשר שלטון יחיד:
על המשמר. 20 במארס 1964.

1614 **מבחינתי**; תיווך חובה ובוררות חובה:
למרחב. 27 במארס 1964.

1615 **הרצל לא קבל משכורת מהתנועה** (דברים ליד שולחן מרובע):
מעריב. 27 במארס 1964.

1616 **רשות היחיד ברשות הרבים**; 50 שנותיה האחרונות של יהדות פולין:
על המשמר. 9 באפריל 1964.

1617 **רשות היחיד ברשות הרבים**; כיצד נלחם בהתבוללות:
על המשמר. 15 באפריל 1964.

1618 **מבחינתי**; זכרונות מופלאים:
למרחב. 19 באפריל 1964.

1619 **מבחינתי**; מקורה של ההגנה:
למרחב. 30 באפריל 1964.

1620 **רשות היחיד ברשות הרבים**; במלחמת העולם הראשונה: (יהודי פולין בשנות 1914—1964):
על המשמר. 4 במאי 1964.

1621 **רשות היחיד ברשות הרבים**; תחת שלטון הכיבוש הגרמני:
על המשמר. 14 במאי 1964.

1622 **רשות היחיד ברשות הרבים**; יהדות פולין ב־50 השנים האחרו־

נות: "החברה היהודית הדתית":
על המשמר. 22 במאי 1964.
1623 רשות היחיד ברשות הרבים; יהדות פולין ב־50 השנים האחרו־
נות: גאליציה המזרחית מכריזה על כינון מלכות אוקראינה:
על המשמר. 4 ביוני 1964.
1624 מבחינתי; ילמדנו רבנו:
למרחב. 8 ביוני 1964.
1625 רשות היחיד ברשות הרבים; 50 שנותיה האחרונות של יהדות פולין (1914—1964): בתום מלחמת העולם הראשונה:
1626 רשות היחיד ברשות הרבים; הועידה המוקדמת של ההסתדרות הציונית [בפולין]:
על המשמר. 2 ביולי 1964.
1627 מבחינתי; השבת השחורה:
למרחב. 3 ביולי 1964.
1628 רשות היחיד ברשות הרבים; הסיעה היהודית בסיים הראשון:
על המשמר. 13 ביולי 1964.
1629 מבחינתי; יואל בראנד — שליח השואה:
למרחב. 24 ביולי 1964.
1630 רשות היחיד ברשות הרבים; המאבק סביב חוזה המיעוטים:
על המשמר. 10 באוגוסט 1964.
1631 רשות היחיד ברשות הרבים; חוזה המיעוטים וסעיפיו:
על המשמר. 20 באוגוסט 1964.
1632 מבחינתי; "שמע ישראל, גורלנו גורל אחד" (בשולי הסימפוזיון הישראלי־היהודי־האמריקני):
למרחב. 21 באוגוסט 1964.
1633 רשות היחיד ברשות הרבים; הפירצה הראשונה:
על המשמר. 28 באוגוסט 1964.
1634 רשות היחיד ברשות הרבים; דו־קיום בשלום או הפרדה בין הדת והמדינה:
על המשמר. 6 בספטמבר 1964.
1635 מבחינתי; אילו היה זה אמת! . . . :
למרחב. 11 בספטמבר 1964.
1636 רשות היחיד ברשות הרבים; במאבק להגשמת חוזה המיעוטים:
על המשמר. 14 בספטמבר 1964.
1637 רשות היחיד ברשות הרבים; על החי בעבר ועל החי במחר:
על המשמר. 25 בספטמבר 1964.
1638 מבחינתי; מארקוב השלישי:
למרחב. 25 בספטמבר 1964.
1639 רשות היחיד ברשות הרבים; מלחמה לא תהיה, אבל — "לישראל אין מקום":
על המשמר. 13 באוקטובר 1964.
1640 רשות היחיד ברשות הרבים; המועצה הלאומית בסיים ומחוצה לו:
על המשמר. 2 בנובמבר 1964.
1641 מבחינתי; "עסקי ביש" ומתן ההוראה:
למרחב. 27 בנובמבר 1964.
1642 רשות היחיד ברשות הרבים; על סף עצרת או"ם:
על המשמר. 29 בנובמבר 1964.
1643 רשות היחיד ברשות הרבים; ועדות בין לאומיות חוקרות את מצב יהודי פולין:
על המשמר. 10 בדצמבר 1964.
1644 רשות היחיד ברשות הרבים; נסתם הגולל:
על המשמר. 18 בדצמבר 1964.
1645 מבחינתי; פירושן של מלים:
למרחב. 25 בדצמבר 1964.
1645א דבריו בקונגרס הציוני הכ"ו
הקונגרס הציוני הכ"ו, ירושלים, תשכ"ה — 1964
(ע' 111—113)
1646 ווער שטיפט ווענען? :
לעצטע נייעס. 7 פעברואר 1964.
לעצטע בריוו און א דערציילונג פאר אייניקלאך: דארט.
1647 געזעץ און הלכה:
לעצטע נייעס. 6 מערץ 1964.
1648 מאיר גראסמאן ז"ל:
לעצטע נייעס. 31 יולי 1964.
1649 מאמע־לשון און קינדער לשון:
לעצטע נייעס. 7 אווגוסט 1964.
1650 די אנטשיידונג:
לעצטע נייעס. 14 אווגוסט 1964.
1651 שמע ישראל אונזער גורל איז איין זארג:
לעצטע נייעס. 21 באווגוסט 1964.
1652 וואס איז מאראליש? :
לעצטע נייעס. 11 סעפטעמבער 1964.
1653 ווען דאס וואלט געווען אמת! :
1654 לעצטע 50 יאר פון פוילישן יידנטום:
לעצטע נייעס. 10, 17, 24 אפריל; 30 אקטאבער 1964.
1655 הרצליה פייערט איר 40־טן יובל:
לעצטע נייעס. 20 נאוועמבער 1964.
1656 די "עסקי־ביש" און דאס נעבן דעם באפעל:
לעצטע נייעס. 27, 29 נאוועמבער 1964.
1657 אינטערנאציאנאלע דעלעגאציעס פארן פויליש־יידישן באצי־הונג: לעצטע נייעס. 4 דעצעמבער 1964.
1658 פארשאטן דעם גרוב:
לעצטע נייעס. 18 דעצעמבער 1964.

תשכ"ה

1659 רשות היחיד ברשות הרבים; הבטחת קיומה של מדינתנו קודמת לכול:
על המשמר. 14 בינואר 1965.
1660 מבחינתי; הספר הלבן הראשון:
למרחב. 5 בפברואר 1965.
1661 50 השנים האחרונות בתולדות יהודי פולין — מול התקדמות צבא רוסיה המועצתית:
על המשמר. 11, 15 בפברואר 1965.
1662 מבחינתי; "ללא השהייה וללא חיפזון":
למרחב. 31 במארס 1965.
1663 רשות היחיד ברשות הרבים; יפתח בדורו כשמואל בדורו:
על המשמר. 12 במארס 1965.
1664 רשות היחיד ברשות הרבים; למול גלות וטמיעה, מולדת ומדינה:
על המשמר. 16 באפריל 1965.
1665 מבחינתי; הגיעה השעה הנכספת?
למרחב. 5 במאי 1965.
1666 רשות היחיד ברשות הרבים; משא ומתן שנפסק:
על המשמר. 27 במאי 1965.
1667 רשות היחיד ברשות הרבים; "עוד יש זמן, נוכיחו!":
על המשמר. 14 ביוני 1965.
1668 רשות היחיד ברשות הרבים; המאבק על הענקת אזרחות פולנית ל"ליטואקים":
על המשמר. 2 ביולי 1965.
1669 רשות היחיד ברשות הרבים; רשימה נפרדת בבחירות ללא פרישה ממפא"י:
על המשמר. 9 ביולי 1965.
1670 מבחינתי; בלי מקח וממכר בתחיקה דתית:
למרחב. 23 ביולי 1965.
1671 יהודי פולין בין שתי מלחמות עולם: המאבק נגד איסור עבודת יום ראשון:
על המשמר. 29 ביולי 1965.
1672 מבחינתי; ממלכתיות:
למרחב. 20 באוגוסט 1965.
1673 רשות היחיד ברשות הרבים; היהודים חלוצי המיעוטים הלאומיים:
על המשמר. 31 באוגוסט 1965.
1674 נצחון גרש המיעוטים:
על המשמר. 23 בספטמבר 1965.
1675 רשות היחיד ברשות הרבים; על חלוציות מגשימה ורדיפה אחר

מיליונים:
על המשמר. 26 בספטמבר 1965.
1676 מבחינתי; בעוד חמש־עשרה שנים . . . :
למרחב. 26 בספטמבר 1965.
1677 יהודי פולין בין שתי מלחמות עולם: רצח הנשיא נרוטוביץ ותככי שיקורסקי:
על המשמר. 7 באוקטובר 1965.
1678 רשות היחיד ברשות הרבים; לשם מה ומדוע? :
על המשמר. 22 באוקטובר 1965.
1679 במקום גרש המיעוטים — התפשרות עם הממשלה:
על המשמר. 9 בנובמבר 1965.
1680 מבחינתי; נצחון הליכוד:
למרחב. 12 בנובמבר 1965.
1681 רשות היחיד ברשות הרבים; טדי קולק בונה גיטו לשלומי אמוני ישראל:
על המשמר. 22 בנובמבר 1965.
1682 ממשלת פולין מוליכה את היהודים שולל:
על המשמר. 23 בדצמבר 1965.
1683 רשות היחיד ברשות הרבים; "אם מדינתנו לא תהיה מדינת התורה, תהיה מדינת ההפקר":
על המשמר. 31 בדצמבר 1965.
1684 מיטן פנים צום גלות־יידענטום:
לעצטע נייעס. 15 יאנואר 1965.
1685 נאך דא צייט, מיר וועלן דערווייזן:
לעצטע נייעס. 11 יוני 1965.
1686 אין העברעיש זעט עס אויס אנדערש:
לעצטע נייעס. 18 יוני 1965.
1687 דער גרויסער מאקטיער (בן גוריון):
לעצטע נייעס. 16 יולי 1965.
1688 זכרונות — און וואס דארף מען לערנען פון זיי? :
לעצטע נייעס. 30 יולי 1965.
1689 צו האט מען געקענט אפשטעלן די יידן פארטיליגונג:
לעצטע נייעס. 27 אווגוסט 1965.
1690 פארוואס האט מען נישט געקענט? :
לעצטע נייעס. 3 סעפטעמבער 1965.
1691 די צייט ברענגט:
לעצטע נייעס. 26 סעפטעמבער 1965.
1692 לאמיר טראכטן וועגן שלום:
לעצטע נייעס. 1 אקטאבער 1965.
1693 די מארטיראלאגיע פון יידישן פאלק:
לעצטע נייעס. 8 אקטאבער 1965.
1694 מפ"ם אינם וואל־געראנגל:
לעצטע נייעס. 5 נאוועמבער 1965.
1695 אונטערן צייכן פון קאנסאלידאציע:
לעצטע נייעס. 14 נאוועמבער 1965.
1696 בויער פון געטא פאר די שלומי אמוני ישראל:
לעצטע נייעס. 19 נאוועמבער 1965.
1697 פארערט א ייד א קלארן ענטפער (I—II):
לעצטע נייעס. 3, 5, 10, 24, 31 דעצעמבער 1965.
1697a *The Rise of the Jewish Resistancc Movement* (lectures with source Material Anniversary of the Ghetto Revolts) Issued by the Organisation Departement of the World Zion Organ. Jerusalem, March 1965.

תשכ"ו

1698 מבחינתי; החג והועידה:
למרחב. 2 בינואר 1966.
1699 אחרי הפיכת פילסודסקי:
על המשמר. 17 בינואר 1966.
1700 מבחינתי; לקחו של הסכם:
למרחב. 28 בינואר 1966.
1701 רשות היחיד ברשות הרבים; "על ההסתדרות הציונית להתחסל":
על המשמר. 23 בינואר 1966.
1702 50 השנים של יהדות פולין; הקרע בין פילסודסקי והשמאל:
על המשמר. 1 בפברואר 1966.
1703 50 השנים של יהדות פולין; הדיקטאטורה המשתלטת:
על המשמר. 14 בפברואר 1966.
1704 50 השנים של יהדות פולין; סוף ה"סיים" השלישי:
על המשמר. 21 בפברואר 1966.
1705 יהודי פולין ב־50 השנים האחרונות; תמורות בהסתדרות הציונית:
על המשמר. 31 במארס 1966.
1706 רשות היחיד ברשות הרבים; המדינה והגולה, היהדות והציונות:
על המשמר. 4 באפריל 1966.
1707 יהודי פולין ב־50 השנים האחרונות; בעקבות משבר העליה הרביעית:
על המשמר. 7 באפריל 1966.
1708 "שלטון ה"אגודה" ועליית ה"בונד"":
על המשמר. 5 במאי 1966.
1709 רשות היחיד ברשות הרבים; תסבוכת שלא היתה כמותה:
על המשמר. 6 ביוני 1966.
1710 יהודי פולין בין שתי מלחמות עולם; חינוך ותרבות ביישוב היהודי פולני:
על המשמר. 30 ביוני 1966.
1711 יהודי פולין בין שתי מלחמות עולם; התנגשות בשאלת העברית:
על המשמר. 14 ביולי 1966.
1712 יהודי פולין בין שתי מלחמות עולם; התפתחות מזורזת של מוסדות הציבור:
על המשמר. 28 ביולי 1966.
1713 יהודי פולין בין שתי מלחמות עולם; מצב היהודים בימי עליית היטלר לשלטון בגרמניה:
על המשמר. 23 באוגוסט 1966.
1714 פארערט א ייד א קלארן ענטפער (II):
לעצטע נייעס. 7 יאנואר 1966.
1715 די ציוניסטישע ארגאניזאציע דארף זיך ליקווידירן:
לעצטע נייעס. 21 יאנואר 1966.
1716 נאר מען שטויסט אפ (I—II):
לעצטע נייעס. 4 פעברואר 1966.
1717 פאליטישע מאזאיק:
לעצטע נייעס. 21 פעברואר 1966.
1718 און דאך וועט מקויים ווערן! :
לעצטע נייעס. 18 מערץ 1966.
1719 יעקב לעשטשינסקי איז געשטארבן:
לעצטע נייעס. 25 מערץ 1966.
1720 די מדינה און דער גלות:
לעצטע נייעס. 4 אפריל 1966.
1721 אינעם ברען פון "משבר":
לעצטע נייעס. 27 מאי 1966.
1722 א גרויסער פלאנטער:
לעצטע נייעס. 5 יוני 1966.
1723 רשות היחיד ברשות הרבים; "הרצל תיכנן מדינה ורוטשילדים קנו את הכנסת":
על המשמר. 6 בספטמבר 1966.
1724 יהודי פולין בין שתי מלחמות עולם; ברית ידידות עם גרמניה הנאצית:
על המשמר. 20 בספטמבר 1966.
1725 רשות היחיד ברשות הרבים; כלום גורל ישראל למלא תפקיד של "מכשיר"? :
על המשמר. 14 בנובמבר 1966.
1726 רשות היחיד ברשות הרבים; היכן הטעות?
על המשמר. 29 בנובמבר 1966.
1727 יהודי פולין בין שתי מלחמות שלם; חידוש הפוגרומים וחוק השחיטה:
על המשמר. 1 בדצמבר 1966.
1728 יהודי פולין בין שתי מלחמות עולם; נסגר המעגל:

על המשמר. 13 בדצמבר 1966.
1729 יידן — דער איינציקער אויסנאם אין ראטנפארבאנד:
לעצטע נייעס. 10 יוני 1966.
1730 אויפן שוועל פון גרויסע געשעענישן:
לעצטע נייעס. 17 יוני 1966.
1731 פרינציפ־גאנצהייט פון לאנד:
לעצטע נייעס. 3 יולי 1966.
1732 צוואנציק יאר נאכן שווארצן שבת:
לעצטע נייעס. 15 יולי 1966.
1733 אויפן ראנד פון יידישן גורל:
לעצטע נייעס. 26 אווגוסט 1966.
1734 הערצל האט נישט פלאנירט:
לעצטע נייעס. 11 סעפטעמבער 1966.
1735 דער פרולאריזם און דער הערשנדער פאלק:
לעצטע נייעס. 23, 25 סעפטעמבער 1966.
1736 ווען עס איז נישטא קיין צוטרוי:
לעצטע נייעס. 14, 21, 28 אקטאבער 1966.
1737 צוריק צו דער וואל־רעפארם:
לעצטע נייעס. 4 נאוועמבער 1966.
1738 וואו איז דער טעות? :
לעצטע נייעס. 1 דעצעמבער 1966.
1739 אין די מלבושים איז זי געפאלן אין קבר:
לעצטע נייעס. 9 דעצעמבער 1966.
1740 צו וואס אפפרישן אלטע ספקות? :
לעצטע נייעס. 16 דעצעמבער 1966.
1741 ביז וואס די זאך איז דערגאנגען:
לעצטע נייעס. 28 דעצעמבער 1966.
1742 סענאטאר משה קערנער:
לעצטע נייעס. 3 נאוועמבער, 30 דעצעמבער 1966.

תשכ"ז

1743 לדמותו של אלכסנדר גולדשטיין:
העבר. רבעון. תשכ"ז. ספר יד׳. ע׳ 88—92.
1744 רשות היחיד ברשות הרבים; "הסוברניות המוגבלת" והעדר חוקת יסוד:
על המשמר. 24 בינואר 1967.
1745 רשות היחיד ברשות הרבים; מה ילד יום? :
על המשמר. 30 בפברואר 1967.
1746 רשות היחיד ברשות הרבים; שתי מלחמות ושתי מהפכות:
על המשמר. 27 במארס; 6 באפריל 1967.
1747 רשות היחיד ברשות הרבים; ואולי יקבלו הצעת ראש ממשלתנו? . . . :
על המשמר. 18 באפריל 1967.
1748 רשות היחיד ברשות הרבים; המערכה המשולבת שהביאה לכינון מדינתנו:
על המשמר. 17 במאי 1967.
1749 רשות היחיד ברשות הרבים; במחיצתו של משה שרת (שנתיים למותו):
על המשמר. 24 ביולי 1967.
1750 כשלון משולש:
למרחב. 10 ביולי 1967.
1751 רשות היחיד ברשות הרבים; מדינה יהודית בחלקה של ארץ ישראל:
על המשמר. 3 באוגוסט 1967.
1752 רשות היחיד ברשות הרבים; "אנטומיה של השקר":
על המשמר. 23 באוגוסט 1967.
1753 רשות היחיד ברשות הרבים; 70 שנות הקונגרסים הציוניים:
על המשמר. 7 בספטמבר 1967.
1754 רשות היחיד ברשות הרבים; פגישות הרצל עם הקיסר וילהלם:
על המשמר. 26 בספטמבר 1967.
1755 מבחינתי; מה רוצה ב. ג. הפעם? :
למרחב. 29 בספטמבר 1967.

1756 יהודי פולין ב־50 השנים האחרונות: פילסודסקי, תקומת פולין והיהודים:
על המשמר. 7 בדצמבר 1967.
1757 מבחינתי; שיחה עם בורוכוב:
למרחב. 22 בדצמבר 1967.
1758 סענאטאר משה קערנער:
לעצטע נייעס. 6, 12 יאנואר 1967.
1759 די באגרענעצטע סוווערעניטעט:
לעצטע נייעס. 29 יאנואר 1967.
1760 בן־גוריונס נייער געדאנק:
לעצטע נייעס. 2 פעברואר 1967.
1761 בן־גוריון קעגן בן־גוריון:
לעצטע נייעס. 3, 10 פעברואר 1967.
1762 וואס וועט ברענגען דער מארגן? :
לעצטע נייעס. 17 פעברואר 1967.
1763 מיר ווייסן נאך נישט וואס עס קען פאסירן:
לעצטע נייעס. 24 פעברואר 1967.
1764 אין זכות פון פארייניקטע משפחות:
לעצטע נייעס. 3 מערץ 1967.
1765 "אויסראטן" און דערנאך צעטיילן? :
לעצטע נייעס. 12 מערץ 1967.
1766 צוויי מלחמות, צוויי רעוואלוציעס:
לעצטע נייעס 17, 24, 26 מערץ 1967.
1767 מצרים און ישראל:
לעצטע נייעס. 31 מערץ 1967.
1768 אפשר וועלן די אראבער אננעמען אשכולס פארשלאג:
לעצטע נייעס. 14 אפריל 1967.
1769 דער בלוט־באנד פון די יידן פון אייראפא:
לעצטע נייעס. 14 מאי 1967.
1770 באנייאונג פון ירושלים־פראבלעם:
לעצטע נייעס. 22 מאי 1967.
1771 פון טיפענישן שלאגט דאס לויטערע וואסער:
לעצטע נייעס. 16 יוני 1967.
1772 אין דער פרעמד קאן א ייד נישט זיין פריי:
לעצטע נייעס. 25 יוני 1967.
1773 וועניגסטנס א מיליאן נייע עולים:
לעצטע נייעס. 14 יולי 1967.
1774 דער פאליטיקער:
לעצטע נייעס. 28 יולי 1967.
1775 און אזוי האט עס זיך אנגעהויבן:
לעצטע נייעס. 4 אווגוסט 1967.
1776 70 יאר ציוניסטישע קאנגרעסן:
לעצטע נייעס. 8, 10, 29 סעפטעמבער 1967.
1777 דער איינציקער אויסוועג:
לעצטע נייעס. 18 אקטאבער 1967.
1778 די התלהבות נאך דער באלפור־דעקלאראציע:
לעצטע נייעס. 3 נאוועמבער 1967.
1779 50 יאר נאך דער באלפור־דעקלאראציע:
לעצטע נייעס. 5 נאוועמבער 1967.
1780 פילסודסקי, קערענסקי, לענין און סטאלין:
לעצטע נייעס. 1 דעצעמבער 1967.
1781 יוזעף פילסודסקי:
לעצטע נייעס. 11, 15 דעצעמבער 1967.
1782 א געשפרעך מיט באראכאוון:
לעצטע ניעס. 25 דעצעמבער 1967.
1783 אנטאני סלאנימסקי:
לעצטע נייעס. 29 דעצעמבער 1967.

תשכ"ח

1784 יהודי פולין בין שתי מלחמות עולם; שנוי מהות, כמובן:
על המשמר. 11 בינואר 1968.

1785 פילסודסקי גובר על יריביו:
על המשמר. 28 בינואר 1968.
1786 פילסודסקי משתלט על הסיים:
על המשמר. 5 בפברואר 1968.
1787 רשות היחיד ברשות הרבים; בשולי הועידה הכלכלית הגדולה — אילי הפיננסים היהודים אז ועתה:
על המשמר. 15 באפריל 1968.
1788 רשות היחיד ברשות הרבים; בוער במזרח ובמערב:
על המשמר. 20 במאי 1968.
1789 רשות היחיד ברשות הרבים; לאחר השנה הראשונה:
על המשמר. 4 ביוני 1968.
1790 רשותה היחיד ברשות הרבים; בין מדינה לבין תנועת ציון:
על המשמר. 18, 25 ביוני 1968.
1791 רשות היחיד ברשות הרבים; ועידת "היהדות המתקדמת":
על המשמר. 18 ביולי 1968.
1792 רשות היחיד ברשות הרבים; חלקי במפעלו של ויצמן:
על המשמר. 29 ביולי 1968.
1793 רשות היחיד ברשות הרבים; מימי "קדימה" עד לישיבות בועד לעניני פולין:
על המשמר. 4, בספטמבר 1968.
1794 רשות היחיד ברשות הרבים; חייו של יואל גולדה וקורבנו:
על המשמר. 9 באוקטובר 1968.
1795 רשות היחיד ברשות הרבים; יואל גולדה בין בוני קרים היהודית:
על המשמר. 22 באוקטובר 1968.
1796 רשות היחיד ברשות הרבים; סוף דרכו של יואל גולדה:
על המשמר. 12 בנובמבר 1968.
1797 רשות היחיד ברשות הרבים; הטרגדיות של מנהיגים יהודיים שהלכו לעולמם:
על המשמר. 4 בדצמבר 1968.
1798 רשות היחיד ברשות הרבים; הרהורים לאורן של שתי מסיבות:
על המשמר. 23 בדצמבר 1968.
1798א א געשפרעך מיט באראכאוון, ביים 7־טן ציוניסטישן קאנגרעס, באזעל
הסתדרות און מדינה. טבת־אדר תשכ״ח, יאנואר־מערץ 1968 ע׳ 47—48.
1799 אן ענדערונג — אין דעם אינהאלט:
לעצטע נייעס. 5 יאנואר 1968.
1800 קאמף פאר דער וועלט־הערשאפט:
לעצטע נייעס. 14, 19, 26 יאנואר 1968; 2, 4 פעברואר 1968.
1801 א געווירבל פון שטורעמס:
לעצטע נייעס. 18 פעברואר 1968.
1802 א אפענער בריוו צו מיין שעף־רעדאקטאר:
לעצטע נייעס. 23 פעברואר 1968; 1, 3 מערץ 1968.
1803 פאראנטווארטלעך זענען די ציוניסטן:
לעצטע נייעס. 22 מערץ 1968.
1804 נאך די קאנפערענץ פון די פינאנסיסטן:
לעצטע נייעס. 14 אפריל 1968.
1805 אין פוילן טוט זיך מיט די יידן:
לעצטע נייעס. 26 אפריל 1968.
1806 פון גן־שמואל צום מצער:
לעצטע נייעס. 10 מאי 1968.
1807 עס ברענט אין מזרח און אין מערב:
לעצטע נייעס. 17 מאי 1968.
1808 צווישן דער מדינה און דער ציוניסטישער באוועגונג:
לעצטע נייעס. 14, 21 יוני 1968.
1809 וועלט־ציוניזם:
לעצטע נייעס. 28 יוני 1968.
1810 דער "שפין־ציוניזם":
לעצטע נייעס. 8, 15, 22 נאוועמבער; 6 דעצעמבער 1968.
1811 ווען מען ווערט עלטער מיט א יאר:
לעצטע נייעס. 13 דעצעמבער 1968.

תשכ״ט

1812 רשות היחיד ברשות הרבים; השלישיה: בריה״מ, גנראל דה־גול, הנשיא נאצר:
על המשמר. 29 בינואר 1969.
1813 רשות היחיד ברשות הרבים; מלוי אשכול עד גולדה מאיר:
על המשמר. 23 במארס 1969.
1814 רשות היחיד ברשות הרבים; ההזמנה למשא־ומתן:
על המשמר. 6 ביוני 1969.
1815 אבא שלי:
על המשמר. 21 בנובמבר 1969.
1816 דער דריילינג — רוסלאנד — דה גול — נאצער:
לעצטע נייעס. 24 יאנואר 1969.
מילואים ל"ביבליוגראפיה" (ש. לחובר)

מאמרים על יצחק גרינבוים ז״ל

(בעתונות אחרי פטירתו)

אגרס, אליהו.
1817 יצחק גרינבוים — האגדה והסמל:
דבר. ה אלול תש״ל — 9 בספטמבר 1970.
אומר.
1818 יצחק גרינבוים למנוחות (בגן שמואל):
אומר. ט אלול תש״ל — 10 בספטמבר.
ארזי, ר.
1819 יצחק גרינבוים — מנהיג ודבר:
על המשמר. 9 בספטמבר 1970.
הארץ.
1820 מת יצחק גרינבוים:
הארץ. ז אלול, תש״ל — 8 בספטמבר 1970.
בר תקוה, ברוך.
1821 יצחק גרינבוים ז״ל עם פליטי השואה:
בצרון. תשל״א. שנה לב. חוב׳ א (287). ע׳ 50—51.
פורסם קודם ב"תמורות" אדר א׳ תש״ל — פברואר 1970. מס׳ 1 (488).
גוטספורכט, דוד.
1822 יצחק גרינבוים — ודורו:
למרחב. 11 בספטמבר 1970.
ז. [כאי], דוד.
1823 מן היומן: יצחק גרינבוים:
דבר. י אלול תש״ל — 11 בספטמבר 1970.
ידיעות אחרונות.
1824 יצחק גרינבוים הלך בשנתו ה־91 (האיש שהיה לאגדה עוד בחייו):
ידיעות אחרונות, 8.9.1970.
יידישע צייטונג.
1825 יצחק גרינבוים ז״ל:
יידישע צייטונג. 11.9.1970.
ישראל שטימע.
1826 יצחק גרינבוים ז״ל:
ישראל שטימע. יארגאנג 14, נומ. 18 (666) 16.9.1970.
כנען, חביב.
1827 המנהיג שמרד במוסכמות (יצחק גרינבוים ראש יהודי פולין ושר הפנים הישראלי הראשון):
הארץ. ט אלול תש״ל — 10 בספטמבר 1970.
למרחב.
1828 מת יצחק גרינבוים:
למרחב. ז אלול תש״ל — 8 בספטמבר 1970.
1829 יצחק גרינבוים למנוחות — בגן שמואל:
למרחב. ט אלול תש״ל — 10 בספטמבר 1970.
לעצטע נייעס.

1830 געשטארבן יצחק גרינבוים:
לעצטע נייעס, 8.9.1970.

1831 יצחק גרינבוים צו אייביקער רו:
לעצטע נייעס, 10.9.1970.
מעריב.

1832 הלווייתו של יצחק גרינבוים ז"ל תתקיים מחר בגן-שמואל (המנהיג הציוני הותיק של יהדות פולין, שר הפנים הראשון של ישראל, מת אמש בגיל 91):
מעריב, 8.9.1970.
סנה, משה.

1833 שלושה דברים על יצחק גרינבוים:
דבר. י אלול תש"ל — 11 בספטמבר 1970.
על המשמר.

1834 יצחק גרינבוים ז"ל
פאלקסבלאט. אוגוסט-סעפטעמבער 1970

1835 יצחק גרינבוים איננו:
על המשמר. ז אלול תש"ל — 8 בספטמבר 1970.

1836 יצחק גרינבוים הובא למנוחות:
על המשמר. ט אלול תש"ל — 10 בספטמבר 1970.
עמית, יעקב.

1837 המשעול המתרחב והבקעה הצרה (הרהורים עם מותו של יצחק גרינבוים):
על המשמר. 11 בספטמבר 1970.
צאנין, מ.

1838 יצחק גרינבוים ז"ל:
לעצטע נייעס. 8.9.1970.
(סקיצן צום פארטרעט פון יצחק גרינבוים):
לעצטע נייעס 11.9.1970.
רון, משה

1839 די גרינבוים — טראגעדיע:
לעצטע נייעס. 16.9.1970.

1840 Yitzhak Gruenbaum to by buried today:
The Jerusalem Post. September 9, 1970.
L' Information

1841 Yitzhak Grinbaum conduit a sa dernière demeure:
L'information D'Israel. September 10, 1970.
Uj Kelet

1842 Aki meg eleteben łegenda lett Yicchak Grünbaum — A lengyel zsidaśag vezéregyénisége.
/Ma helyezik örök nyugalomra Gán Smpél kibucban/;
Uj Kelet, Tel-Aviv, 9.9.1970.
Viata Noastra (חיינו)

1843 Itzhak Gruenbaum ז"ל
Viata Noastra, 8.9.1970
V. N. :חתום
Rostal I.

1844 Odszedł przywódca żydowstwa polskiego:
Nowiny Kurier, 9 września 1970 r.
Наша Страна

1845 Ицхак Гринбаум
Наша Страна, Тель-Авив
10 Сентября 1970 Но. 130

1846 "אדעסער קאמיטעט"
דער פריינד, ווארשע, כ"ז טבת תרע"ב 17 יאנואר 1912
(חתום: י. קנאי)

1847 אויף דער טאגעס-ארדנונג
דער פריינד ה' שבט, יאנואר 1912
(נומ' 9, 10)

1848 א גוטע בשורה
דער פריינד י"א שבט תרע"ב, 30 יאנואר 1912
(נומ. 15. חתום: י. ג.)

1849 איינזאם!
דער פריינד, י"ז שבט תרע"ב, 5 פעברואר 1912, נומ. 12

1850 די פויליש-רומענישע פשרה
דער פריינד, י"ט שבט תרע"ב, נומ. 22

1851 די געמיינדע וואהלען און די פוילישע פרעסע
דער פריינד, כ"א שבט תרע"ב, 9 פעברואר 1912, נו' 24

1852 רעאלע פאליטיק
רעד פריינד, כ"ז שבט תרע"ב 12 פעברואר 1912

1853 מיין ענטפער
דער פריינד, כ"ו שבט תרע"ב, 14 פעברואר 1912, נו' 28

1854 קרעדיט-קאאפעראטיווען
דער פריינד, כ"ח שבט תרע"ב, 16 פעברואר 1918 חתום: י. ג.

1855 יודן אין ווארשוי
דער פריינד, ג' אדר תרע"ב, 21 פעברואר 1910, נו' 34

1856 די פוילישע "לינקע" און די יודען
דער פריינד, ט' אדר תרע"ב, נו' 39

1857 "וואלטן מיר די מאכט געהאט"
דער פריינד, כ"ג אדר תרע"ב, 12 מערץ 1912, נו' 50

1858 ס'איז דאך דא א גרענעץ
דער פריינד, כ"ה אדר תרע"ב, 14 מערץ 1912, נו' 52

1859 פון דומע אין סאוויעט
דער פריינד, א' ניסן תרע"ב, 19 מערץ 1912, נו' 56

1860 דאס אונערווארטעטע
דער פריינד, ב' ניסן תרע"ב, 20 מערץ 1912, נו' 68 חתום: י. ג.

1861 א נייע קראפט
דער פריינד, י"ז ניסן תרע"ב, 4 אפריל 1912, נו' 68

1862 פאר די וואהלען אין דער 4-טער דומע
דער פריינד, 12 אפריל 1912. נו' 72

1863 בשעת'ן קאמפף (פון וואהלען אין דער ווארשעווער גמינע)
דער פריינד, ו' אייר תרע"ב, 23 אפריל 1912, נו' 81

1864 די קללה
דער פריינד. ח' אייר תרע"ב. 25 אפריל 1912. נו' 83.
(חתום: י. ג.)

1865 דער "פאסטעמפ"
דער פריינד. ט אייר תרע"ב, 26 אפריל 1912 נומ. 84

1866 ניט געלונגען
דער פריינד. טז אייר תרע"ב. 3 מאי 1912. נומ. 90

1867 צום סך-הכל
דער פריינד. כ אייר תרע"ב, 7 מאי 1912. נומ. 93

1868 בארבאריזם
דער פריינד. כא אייר תרע"ב, 8 מאי 1912. נומ. 94

1869 די בעשולדיגונג
דער פריינד. כג אייר תרע"ב, 10 מאי 1912. נומ. 96

1870 דער "פוילישער ציוניזם"
דער פריינד. א סיון תרע"ב, נומ. 102

1871 דער ערשטער בעווייז
דער פריינד. ד סיון תרע"ב, 20 מאי 1912. נומ. 104

1872 סט.א.ק. און זיין פוילישער פאסטעמפ
דער פריינד. י סיון תרע"ב, 26 מאי 1912. נומ. 107

1873 נאך די וואהלען אין דער 4-טער דומע
דער פריינד. טז סיון תרע"ב, 31 מאי 1912. נומ. 112

1874 פון ווינקעל ארויס
דער פריינד. יח סיון תרע"ב, 3 יוני 1912. נומ. 114. חתום: י. ג. (וועגן קאטאוויצער פארקאנפערענץ פון דער ארטאקסיע)

1875 "דעת" ווארש; יודישער בילדונגס-פעראיין "דעת" — "וויעדזא")
דער פריינד. כ סיון תרע"ב, 5 יוני 1912. נומ. 116. חתום: י. ג.

1876 מאזורען דייטשע יודען פאליקען
דער פריינד. כח סיון תרע"ב, נומ. 123. חתום: י. ג.

1877 אנטיסעמיטיזם און יודענפיינדשאפט
דער פריינד. א תמוז תרע"ב, 16 יוני 1912. נומ. 125

1878 ווי הייסט דאס?
דער פריינד. ג תמוז תרע"ב, 18 יוני 1912. נומ. 127 חתום: י. ג.

1879 **א פערטיגער ענטפער**
דער פריינד. ה תמוז תרע"ב, 20 יוני 1912. נומ. 129
1880 **ניט געלונגען**
דער פריינד. ו תמוז תרע"ב, 21 יוני 1912. נומ. 130
1881 **דער לעצטער אקארד**
דער פריינד. יא תמוז תרע"ב, 26 יוני 1912. נומ. 134 חתום: י. ג.
1882 **די יודיש פוילישע יוגענד**
דער פריינד. טו תמוז תרע"ב, 30 יוני 1912. נומ. 137
1883 **אפשר א פלאן?**
דער פריינד. כז תמוז תרע"ב. 11 יולי 1912 נומ. 146. חתום: י.ג.
1884 **די אונטערשטע שורה** (וועגן א בעזונדערע קוריע פאר יודען)
דער פריינד. כה תמוז תרע"ב. 10 יולי 1912. נומ. 144
1885 **א שריט ווייטער**
דער פריינד. כז תמוז תרע"ב 11 יולי 1912 נומ. 146. חתום: י. ג.
1886 **אלע גרייטען זיך אויף מירמוזען זיין גרייט**
היינט. 1 יאנואר 1937. נומ. 1
1887 **נאך דרייסיג יאהר** (פון העלסינגפארסער צוזאמענפאהר)
היינט. 8 יאנואר 1937. נומ. 7
1888 **נאכן אפפאהר פון דער קעניגליכער קאמיסיע**
היינט. 29 יאנואר 1937. נומ. 25
1889 **וואו ליגט איצט דער שווערפונקט פון קאמפף**
היינט. 5 פעברואר 1937. נומ. 31
1890 **ווידער דאס ארבייטס-פראבלעם**
היינט. 19 פעברואר 1937. נומ. 43
1891 **נאך וועגן דעם ארבייטס-פראבלעם**
היינט. 26 פעברואר 1937. נומ. 49
1892 **אויף דער וואך**
היינט. 5 מערץ 1937. נומ. 83
1893 **ינזער אוניווערזיטעט**
היינט. 12 מערץ 1937. נומ. 61
1894 **די נייע קרבנות אין ארץ-ישראל**
היינט. 19 מערץ 1937 נומ. 67
1895 **געטא**
היינט. 26 מערץ 1937. נומ. 73
1896 **נייע ווענדונג**
היינט; (אפריל); נומ. 83
1897 **פון ניר-דוד ביז גן-שמואל**
היינט. 23 באפריל 1937, נומ. 95
1898 **דער אידען-שטאט ווערט אקטועל**
היינט. 7 מאי 1937. נומ. 107
1899 **פאליטיק און קאלאניזאציע**
היינט. 14 מאי 1937. נומ. 113
1900 **ערשטער צייכען**
היינט. 28 מאי 1937. נומ. 123
1901 **פונדערווייטענס**
היינט. 18 יוני 1937. נומ. 132
1902 **געגנריך באריסאוויטש פליאסבערג**
היינט. 11 יוני 1937. נומ. 135
1903 **דער פרילישער אנטיסעמיטיזם**
היינט. 17 יוני 1937. נומ. 141
1904 **מלוכה'שע פונקציעס פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע** (צו די פראבלעמען פון צוואנציגסטען קאנגרעס)
היינט, 25 יוני 1937. נומ. 147
1905 **דער כאר וואס פערהילכט אונז אלעמען**
היינט. 7 יאנואר 1938. נומ. 6

1906 **דומעניען אין דער רייהע**
היינט. 14 יאנואר 1938. נומ. 11
1907 **די נייע לאנגע נאדעס וויים-בוך**
היינט. 21 יאנואר 1938. נומ. 18
קיין לאנדאן)
1908 **א גייער אקט פון דער דראמע** (צום פרעז. ווייצמאנ'ס רייזע
היינט. 11 פעברואר 1938. נומ. 36
1909 **ווידער "ליטוואקעס" פונדערווייטענס)**
היינט. 18 פעברואר 1938. נומ. 18
1910 **סער ארטור וואו קאפ איז אוועק**
היינט. 11 מערץ 1938. נומ. 60
1911 **די געשעהענישען אין עסטרייך**, און די סעסיע פון אקציאנס-קאמיטעט
היינט. 16 מערץ 1938. נומ. 64
1912 **א פאר פראגען אויף דער טאג-ארדנונג**
היינט. 18 מערץ 1938. נומ. 66
1913 **אין א בעפעלטען גערעגנגעל**
היינט. 21 מערץ 1938. נומ. 77
1914 **צו א קאטאסטראפע מוז מען אויך האבען מזל;**
היינט. 6 מאי 1938. נומ. 105
1915 **א נייע תקופה אין אונזער אויפריכטונגס-ארבייט**
היינט 13 מאי 1938. נומ. 111
1916 **די טעכנישע קאמיסיע**
היינט. 27 מאי 1938. נומ. 123
1917 **פון נתניה ביז טירת-צבי** (א שפאציר איבער א פאר פונקטען אין א"י)
היינט. 20 מאי 1938. נומ. 117
1918 **הגלילה** (אנ'פענער בריף צו די ציוניסטישע עסקנים)
היינט. 3 יוני 1938. נומ. 129
1919 **דער פחד פאר'ן אנטיסעמיטיזם**
היינט. 10 יוני 1938. נומ. 133
1920 **דער מאדיארישער עקספערימענט**
היינט 17 יוני 1938. נומ. 139
1921 **די בעסטע אילוסטראציע**
היינט 8 יולי 1938, נומ. 138
1922 **"... און איר האט עס געוואלט!"**
היינט. 22 יולי 1938. נומ. 169
1923 **מיר שטעהען אין פייער פון מלחמה**
היינט. 29 יולי 1938. נומ. 175
1924 **ארץ-ישראל אין פלאמען**
היינט. 12 אויגוסט 1938. נומ. 187
1925 **די טיילונגס-קאמיסיע איז אוועק**
היינט. 19 אויגוסט 1938. נומ. 193
1926 **אנ'אפענער בריף צו חבר הארטגלאס**
היינט 26 אויגוסט 1938. נומ. 199
1927 **איטאליען**
היינט. 19 סעפטעמבער 1938. נומ. 211
1928 **כופר הישוב און כופר העם**
טאג. 18 נאוועמבער 1938 נומ א 144 *
1929 **ארץ-ישראל, קאלאניזאציע, עמיגראציע**
טאג. 18 נאוועמבער 1938. נומ. א 144 *
1930 **צוויי מינים אנטיסעמיטיזם**
טאג. 23 דעצעמבער 1938. נומ. 47א
1931 **פאר די געשפרעכען**
טאג. 30 דעצעמבער 1938. נומ. 80א

* "דער טאג" הופיע בגלל החרמת ה"היינט" ע"י הממשלה הפולנית.

גן שמואל 2/XII-63

ג׳ברלס היקר! קיבלתי מכתבך ושמחתי שמצאת את
[illegible] ששלחתי בימי [illegible] מתוך שמצאת
אותו [illegible]. בכלל גם [illegible] קלונות [illegible]
[illegible] הבולשביקים [illegible], [illegible]
ונפסק את כל הקרואות לאספה [illegible] מהן [illegible]
[illegible] הרופ. [illegible] רומניה, [illegible]
[illegible] הברזל [illegible] מהונגריה, [illegible]
[illegible] רק פרק אחד [illegible] את [illegible]
[illegible] והמשלוח [illegible]. [illegible]
[illegible] של [illegible] נתקבלו [illegible] הקלונות רומניה
והונגריה [illegible] אחת על בודפשט. רק [illegible]
[illegible] של [illegible] את בודפשט [illegible] הפסקת המשלוחים
[illegible]. אולם לא [illegible] הדברים [illegible] רק [illegible].
[illegible] של [illegible] של [illegible]
[illegible] גם [illegible] הבולשביקים עד אוגוסט — [illegible]
של שנת 1918. בחודש הקלונות של 1918 [illegible] סגר
את הקהילה הדימוקרטיות [illegible] על [illegible]
בדרך [illegible], [illegible] בין הבולשביקים, פרסמתי מאמר כי
[illegible] את [illegible] של [illegible] והגרה [illegible]
באמת עד קבלת זכויותיהם האזרחיות של היהודים. על מאמרי זה לא באה
כל תגובה. [illegible] של [illegible] את [illegible] של המחלקה היהודית [illegible]
[illegible] סטלין [illegible]. היו [illegible], [illegible]
[illegible] וכולם [illegible]
[illegible] זכויותיהם האזרחיות של היהודים. כמו כן [illegible],
[illegible], מה היה סופו של [illegible] מדוע ומתי נעלם.
[illegible] היהודי [illegible] את הספרים
[illegible] היהודי [illegible]

כתב־ידו של יצחק גרינבוים (1963, גן־שמואל)

יצחק גרינבוים

דור במבחן

בהוצאת
הנהלת ההסתדרות הציונית
ומוסד ביאליק

יצחק גרינבוים

מלחמות יהודי פולניה

תרע״ג–ת״ש

תש״א
הוצאת ״הברית״ \ ירושלים–תל־אביב

עתונים, קבצים וספרים שי. גריינבוים השתתף בהם
(בסדר א״ב)

אנציקלופדיה של גלויות, (ירושלים). אידישע וועלט (1913), אונזער וועג (ניו־יארק). אורלוגין, ארבעים שנה (קובץ). הארץ, אתחלתא דגאולה (קובץ). בדרך (תרצ״ב, צ״ג). בצרון. במה (תל־אביב). בלעטער פאר ידישע דעמאגראפיע (1925). די גאלדענע קייט, הגלגל (ירושלים). הדואר (ניו־יארק). דבר. דפים לחקר השואה. הד הזמן. הזמן (וילנא). הזמן (תל־אביב). הייגט. הסתדרות און מדינה (ניו־יארק). דער חודש (1921). טאג (ניו־יארק). דער טאג (ווארשע). טעלעגראף (1905, ווארשע). היום (ווארשה). היום (ירושלים). די ידישע קהילה (ווארשע, 1919) דאס יוִדישע פאלק (1907, 1908, 1914, 1918). דער יוד (1901). כנסת לזכר ח. נ. ביאליק. לוח אחיאסף (תרפ״ג). למרחב. לעצטע נייעס. מאזנים. ישראל לשנת העשור (מאסף). מעריב. סנה (ורשה, תרפ״ט). ספר אידלסון. ספר מוצקין. ספר סוקולוב. ספר הזוועות. העבר (תל־אביב). על המשמר (זאמעלבלאט, וארשה). על המשמר (תל־אביב). העובד הציוני. העולם. עתון היום, (ירושלים). העם (מוסקבה). עליה (א־ה, תרצ״ד—תרצ״ו, ירושלים). פאלקסבלאט (ווילנע, 1908). פאלק און לאנד (1910). פעטראגראדער טאגבלאט (1917, 1918). דער פריינד (1911, 1912). הצופה (תל־אביב). ציון (תרס״ז). ציוניסטישע בלעטער. ציוניסטישע זאמעלביכער. צייטווייליגער ידישער נאציאנאלראט (זאמלונג). הצפירה, (שבועון, תרע״ט). הצפירה. די קאנסטיטוציע פון 17 מערץ. הקונגרס הציוני השנים־עשר (דו״ח). הקונגרס הציוני העשרים (דו״ח). הקונגרס הציוני העשרים ואחד (דו״ח). הקונגרס הציוני העשרים ושניים (דו״ח). הקונגרס הציוני העשרים ושלושה (דו״ח). הקונגרס הציוני העשרים וארבעה (דו״ח). הקונגרס הציוני העשרים וחמשה (דו״ח). קמה (קובץ, תש״ה). השילוח (תרס״ג—תרס״ה). תו שין טית (שנתון ״דבר״). תרבות (ורשה).

Вестник еврейской общины (1914)
Еврейская жизнь (1915, 1916, 1917)
Разсвет (1914, 1915)
Саффрут
Glos Zydowski
Nowe-Slōwo
Safruss
Wschód
Życie żydowskie
Stenographisches Protokoll des XII Zionist. Kongresses.
Stenographisches Protokoll des XIII Zionist. Kongresses.

ב.

אחריתה של יהדות פולין

בית הכנסת האחרון בווארשה
(נאזשיק־שול)

אריה טרטקובר

הפרק האחרון

(יהדות פולין 1945—1970)

א. הערות מבוא

איש לא ידע בדיוק מה היה מספרם של יהודי פולין עם סיום תקופת השואה, ואיש לא ידע מה מספרם הנכון כיום. הקרי־טריונים הרגילים שבהם משתמשים בעיקר במפקדי האוכלו־סייה, וגם בהערכות רשמיות או בעלות אופי פרטי (אמונת הנפקדים, לאומיותם, שפתם וכו') אין לסמוך עליהם במקרה זה בגלל טעמים שעוד ידובר עליהם להלן; ואילו קריטריונים אחרים פחות או יותר מהימנים כמעט ואינם קיימים. תוך הערכה שאינה מתיימרת להיות יותר מהערכה סתם, אפשר להניח שאם נצרף לאלה שנמצאו על אדמת פולין עם שחרורה, את הפליטים שחזרו כעבור זמן מה מברית המועצות, הרי נגיע למספר של בערך רבע מליון נפש; ואילו היום, כלומר ברא־שית שנות השבעים לא נשארו מהם אלא קצת יותר מעשרת אלפים; כלומר שאוכלוסיית יהודי פולין שמלכתחילה היתה רק החלק השלושה עשר בהשואה עם המצב לפני המלחמה, ירדה שוב לחלק העשרים וחמשה מזה במשך תקופת זמן של פחות מדור אחד. זהו תהליך קדחתני של חיסול שלא רבים כמוהו בתולדות החברה.

שתי שאלות עקריות הניצבות בפנינו במסגרת מחקר זה, הן איפוא: א) מדוע נתקיים תהליך זה? ב) מה היו גורלם ודרכי חייהם של אלה שישבו על אדמת פולין בתקופת זמן זו? (קיים כמובן קשר רב בין שתי השאלות). לא ידובר איפוא כאן על הציבור הגדול של יוצאי פולין בארצות אחרות (בעיקר בישראל, בארצות הברית ובארגנטינה), שמספרם אפילו אם יושם לב רק לאלה שהכרת "פולניותם" (בעיקר קשרים עם מקומותיהם הקודמים או יותר נכון, עם האוכלו־סייה היהודית במקומותיהם) נשארה אתם וקובעת עד היום לא מעט בחייהם, עלה מלכתחילה פי כמה על היושבים בפו־לין גופא, ואליהם נצטרפו, הפעם בעיקר תוך עלייה לישראל, שוב עשרות אלפים ואף למעלה מזה בתקופה הנידונה: גורלם והישגיהם הם פרק מיוחד, חשוב ומעניין לכשעצמו, אולם לא כאן המקום לדון בו. רק היושבים על אדמת פולין גופא ישמשו איפוא כנושא למאמר זה, שאף הוא הוכן בקוים עיקריים בלבד, בהשאירו מקום לכמה וכמה מחקרים נוספים להתגדר בו.

ועוד נוסיף שתי הערות ביחס לחלוקת התקופה שעליה מדובר כאן וביחס למקורות שעמדו לרשותנו בהכנת המחקר. אף אם המדובר כאמור בתקופה של פחות מדור אחד, גם היא רחוקה מלהיות תקופה אחידה. יש להבדיל בה לפחות בין ארבע תקופות משנה, שתכופות תהום פעורה ביניהן: הראשונה שנמשכה מסיום מלחמת העולם השנייה ועד בערך במחצית השנייה של שנת 1948, שאז נדמה היה כאילו מוקמים מחדש חיי הציבור היהודי, בעיקר החיים החברתיים והתר־בותיים, כפי שהיו לפני המלחמה, הפעם אמנם במסגרת מדינה ליברלית למדי, שאמרה להבטיח זכויות שוות לכל תושביה, ובמיוחד אמרה להתגבר על המארה של שנאת ישראל בשנים הקודמות; השנייה מן הזמן ההוא ועד מחצית שנת 1956, שהיא התקופה של השתלטות קומוניסטית על כל החיים בארץ, ושל משטר קשה, בדומה למשטר הסטאליניסטי בברית המו־עצות בימים ההם (שם הוא נמשך כידוע עד מותו של סטאלין בשנת 1953); השלישית תקופה של ליברליזציה מסויימת עד בערך סוף שנת 1966 או ראשית 1967, שאמנם נצטמצמה מאד בהמשך הימים, מבלי לפגוע בכל זאת בחיי הציבור היהודי ובזכויותיו; ואילו האחרונה והקשה ביותר בערך ממחצית שנת 1967 עד היום, שהיא תקופה של מדיניות אנטישמית קשה, ושל דחיקת רגלי היהודים מכל עמדות של משמעות, ובו בזמן תקופה של בריחה (אולי יותר נכון להגיד של גירוש) של היהודים מן הארץ, שכתוצאה מזה גדל פי כמה תהליך החיסול, שכמה וכמה סימניו נודעו כבר בשנים הקודמות, וכמעט ונסתיים, אם לא יושם לב לכמה אלפים עלובים שעוד נשארו, ואף מהם רובם בודאי חושבים ללכת בעקבות הבורחים, פרט לקומץ קומוניסטים מושבעים או אנשים שבגלל גילם או סבות אחרות אין להם תקוה להסתדר בחוץ לארץ.

לפי חלוקה זו יינתן התאור בפרקים הבאים; ועוד נוסיף כאמור הערה ביחס למקורות. בניגוד לתקופות הקודמות, ובמיוחד התקופה שבין מלחמה ומלחמה שאז עמדו לרשותנו מקורות חשובים, בין אם המדובר במקורות רשמיים או מטעם הציבור היהודי, נצטמצם מאד חומר מסוג זה ביחס לתקופה הנידונה, ועד כמה שהוא בכל זאת קיים, שומה עלינו להשת־מש בו תוך זהירות רבה. מפקדי האוכלוסייה שבשנים הקוד־מות (המדובר בעיקר על המפקדים משנות 1921 ו־1931) שימשו מקור נכבד לא רק מבחינה דימוגראפית, אלא גם כלכלית וחברתית, כי היהודים הופיעו אז כקבוצה בפני עצמה ביחס לאמונתם, ולרוב גם ביחס ללאומיותם ולשונם, — כמעט ואין להשתמש לצרכינו בתקופה הנידונה, שכן הקריטריון הדתי נעלם במפקדים, וערכו של הקרטריון הלאומי

ועוד יותר הלשוני, עד כמה שמשתמשים בו בכלל[1], ירד פלאים עם הטמיעה הלשונית הגוברת בקרב יהודי פולין, מהם רובם משתמשים כיום בשפה הפולנית בניגוד למצב שלפני המלחמה. אין גם להשתמש אלא תוך זהירות רבה בהוצאות רשמיות אחרות, שבהן לרוב חסרה גישה אוביקטיבית, אם בגלל טיבו של המשטר או בגלל מאמציו להסתיר בפני עיני העולם המצב האמיתי של היהודים, והמדיניות ביחס לציבור זה, ביחוד בזמן האחרון. הוא הדבר ביחס למקורות יהודיים בפולין גופא. פרט לתת־תקופה הראשונה שאז היה קיים עדין במידה ניכרת החופש האזרחי וחופש של בטוי, הרי בשאר התקופות מה שנתפרסם, לרוב נתפרסם מטעם גופים תלויים לגמרי מן המפלגה הקומוניסטית או בהשראתם. על גישה אוביקטיבית או תמונה פחות או יותר שלמה כמעט ואין לדבר בתנאים אלה, ויש שהתמונה מסתרסת לגמרי, כפי שקרה בעיקר בתת־תקופה השנייה, או כנעשה היום. יש איפוא להשתמש במקורות אלה כאמור בזהירות רבה, ויש להוסיף עליהם במידה הרבה יותר גדולה מכפי שקרה בשנים הקודמות, מה שנתפרסם בחוץ לארץ, אם על ידי אנשים שבקרו בפולין או שיצאו את הארץ, ואף כאן חסרה תכופות גישה אוביקטיבית, ובולט הכוון השלילי, הפעם בניגוד לקודם, כוון אנטי־קומוניסטי. לפיכך מחקרים שהוכנו עד כה והם בעלי ערך מדעי־אוביקטיבי, כמעט ואפשר למנותם על אצבעות הידים (דוגמות חשובות מסוג זה הם מחקריהם של דב וינריב ושל יוסף שכטמן המצוטטים להלן) ויש להתחשב בכך בכל מחקר נוסף בתחום זה.

ב. עם השחרור. השיקום והחופש האזרחי

שני הסימנים הבולטים בחיי הציבור היהודי בשנים שעליהן מדובר כאן, הם מצד אחד הקמת החיים מחדש אחרי החרבן בימי הכיבוש הנאצי, ומן הצד השני התנאים שבהם נתקיים

1 במפקד האוכלוסין שנערך בפברואר שנת 1946 צורפו היהודים עם מיעוטים לאומיים אחרים לקבוצה אחת, ואילו במפקד שנערך בדצמבר שנת 1950 לא נשאלו הנפקדים ללאומיותם, דתם ושפתם (לפי הרצאתו של י. אוסיפוב "הסטטיסטיקה של יהודי פולין" בקונגרס העולמי השלישי למדעי היהדות בירושלים תשכ"א, שנתפרסמה בספר "עם ישראל בדורנו", קובץ הרצאות, ירושלים תשכ"ד, עמ. 8—13). דבר זה נכון גם ביחס למפקדים בשנים הבאות, ואם נעשו נסיונות בעלי ערך מדעי לקבוע את מספרם של יהודי פולין, הוטל עליהם להשתמש במקורות אחרים, כגון דינים וחשבונות של משרדי הממשלה לעניני פנים או של המיליציה (המשטרה) הפולנית שערכם פרובלמטי למדי. על קשיים אלה מתעכב במיוחד הסופר הפולני קבילצקי במחקרו המקודש למיעוטים הלאומיים בפולין (Andrzy Kwilecki, Mniejszcści Narodowe w Polsce Ludowej. Kultura i Spoleczeństwo, Tom VII, Nr. 4, Warszawa, Pazdziernik-Grudzień 1963, pp. 85—103). יש במאמר זה הרבה ידיעות על מספר היהודים, על ארגונם ועל מוסדותיהם (בין השאר גם על בתי־הספר שלהם), אולם המחבר עצמו מזהיר שלא להגזים בערכם ואכן אזהרה זו מוצדקת למדי. יצויין כדוגמה שאת מספר הרפטריאנטים היהודים מברית המועצות בשנות הארבעים הוא מעריך כחמשים אלף בלבד, בעוד אשר המספר הנכון היה פי שלש או אפילו פי ארבע מזה: כמו כן הוא מכניס את בתי־הספר היהודיים לסוג של בתי־ספר בשפת הוראה זרה, אף אם המחקר שלו הוכן בשנות הששים, שאז כבר כולם עברו לשפת ההוראה הפולנית, פרט ללימוד שפת יידיש. אמנם ביחס למספר היהודים בשנים ההן, הערכתו מתקרבת הרבה יותר לאמת ועוד ידובר על כך להלן.

תהליך זה, ושאפשר לסמנם כתנאי חופש אזרחי ברור למדי. דרושה אמנם הסתייגות לא מעטה ביחס לשני הסימנים גם יחד, ובעיקר ביחס לראשון. נכון שנעשו בשנים ההן כמה וכמה נסיונות להקים מחדש את חיי האוכלוסייה היהודית, ושבנסיונות אלה היו שותפים הציבור היהודי גופא (תוך עזרה רבה שהוגשה לו מטעם יהודי חוץ לארץ, בעיקר יהודי אמריקה) וגם השלטונות הפולניים; אולם פעולה זו נתקיימה בתנאים שלא נבאו לה הצלחה רבה מלכתחילה, ועוד נסתבכו בהמשך הימים במקום להשתנות לטובה.

נתחיל בפרשת הדימוגרפיה. מספר היהודים שנמצאו על אדמת פולין עם שחרור הארץ, לא עלה על אילו עשרות אלפים. הם נתגייסו בעיקר מבין תושבי מחנות העבודה וההשמדה שהגרמנים לא הספיקו לחסלם לפני נסיגתם, ומתוך אלה שהצליחו להתחבא בימי הכיבוש, בעיקר בערים הגדולות. לפי הערכה מכסימלית שני סוגים אלה גם יחד נתקרבו לחמשים אלף, אמנם מבלי לקחת בחשבון את האנשים (ומספרם כנראה לא היה קטן; הוא נערך בכמה וכמה אלפים), שבימי השואה עשו עצמם כפולנים, בכדי להציל עצמם מגירוש וממות, ומהם רבים שמרו על "פולניותם" זו גם אחרי המלחמה, אם מתוך פחד שעוד נשאר אתם, או בגלל נימוקים אחרים[2]. לאוכלוסייה יהודית זו נצטרפו עד מהרה השבים לארצם מברית המועצות לפי חוזי הרפטריאציה שנחתמו תחילה בין ממשלת פולין (או הועד לשחרור לאומי כפי שהיא נקראה אז) לבין הקהיליות המועצתיות של רוסיה הלבנה, ליטא ואוקראינה בספטמבר שנת 1944, וכעבור זמן מה עם ממשלת ברית המועצות בתור שכזו ביולי שנת 1945. לפי חוזים אלה הורשו פולנים וגם יהודים בעלי אזרחות פולנית לפני המלחמה לשוב לארצם. מספר היהודים שנרשמו לרפטריאציה לפי אמנות אלה והגיעו לפולין, היה ניכר מאד, עד כדי מאה ושמונים אלף; הוא עלה איפוא כמעט פי ארבע על האוכלוסייה היהודית "המקורית", עד שבסופו של דבר האוכלוסיה היהודית כולה על אדמת פולין נתקרבה לרבע מליון. אמנם ממדים אלה לא היו אלא ענין של תקופת מעבר בלבד, שכן הרפטריאנטים רובם לא נשארו בפולין, אלא יצאו את הארץ אם מיד או כעבור זמן מה, בדרכם למערב, לרוב למחנות העקורים בגרמניה ואוסטריה תוך תקוה שיעלה בידם להגיע בדרך זו לא"י. נימוק זה, כלומר אהבת ציון היה לו אז (ובמידה רבה גם בשנים הבאות) ערך רב ביותר על יד הנימוק השני והויא אי־רצונם של היהודים להשאר על אדמה רוויה דם יהודי; ועוד נתווסף עד מהרה, כפי שיוסבר להלן, השלישי, כלומר האנטישמיות של האוכלוסייה הפולנית. מכאן חלקם העצום של יהודי פולין בתנועה "הבלתי־חוקית" (כלומר על אף הפקודות מטעם השלטונות המנדטוריים שאמרו לנעול שערי הארץ בפני עלייה יהודית נוספת) לא"י או "הבריחה", כפי שקראו לה בימים ההם[3]. תנועה זו נתקיימה במשך כל

2 ראה על הטרגדיה של אנשים אלה, שהיו שרויים בדאגה תמידית פן יתגלה מוצאם היהודי, ובכל זאת קשה היה להם במקרים רבים להתגבר על מצוקתם הנפשית, ספרו של זרובבל: "בארג חורבן, קאפיטלען פולין", בוענאס איירעס 1946, פרק שלושה: שווער צן זיין א ייד אין פוילן, עמ' 27—34.

3 על הבריחה בכלל ועל מקומם של יהודי פולין בה, קיימת ספרות רבה; סיכום טוב ניתן בספר: Yehuda Bauer, Flight and Rescue: Brichah, New York 1970.

השנים שעליהן מדובר כאן, עד שנשארו בסוף שנות הארבעים לא יותר משבעים עד שמונים אלף יהודים ונודעו גם הערכות יותר צנועות [4].

תמורות יסוד חלו גם בחלוקת אוכלוסייה זו לפי המקומות שבהם ישבה. בניגוד למצב העניינים בשנים שלפני המלחמה, שאז האוכלוסייה היהודית היתה מפוזרת על שטח הארץ כולה, לא רק בערים, אלא גם במאות עיירות קטנות ובמידת מה גם בכפרים, היא נתרכזה עכשו רובה בחלקים מסויימים של הארץ בלבד, בעיקר במחוזות שעברו לרשות פולין מידי גרמניה, וכאן שוב בראש וראשונה במחוז שלזיה התחתונה, שלשם הופנה זרם הרפטריאנטים מלכתחילה. המדיניות של שלטונות פולין בכוונה את זרם הרפטריאנטים היהודים למחוז זה, שנתרוקן מתושביו הגרמנים הקודמים, היתה כנראה תוצאה של פחד, פן תגביר התישבות היהודים במקומות אחרים את האנטישמיות בקרב האוכלוסייה הפולנית; היהודים עצמם תלו אמנם תקוות רבות בתנועה זו בראותם בכך האפשרות הניתנת להם להקים ישוב יהודי צפוף בפולין, כאין מהדורה חדשה של בירובידזשן, הפעם על אדמת פולין [5]. נוסף על מחוז זה קמו ישובים יהודיים, כל אחד בן כמה אלפי נפש בכמה ערים גדולות, כגון וארשה, לודז, קרקוב, שטטין ועוד. לעומת זאת נעלמה כליל האוכלוסייה היהודית בעיירות, ומה גם שהמחוזות שבהם נתרכזה לפני המלחמה רובם עברו עכשו לרשותה של ברית המועצות; לא נודעה גם אוכלוסייה יהודית חקלאית, פרט לכמה עשרות משפחות. נשתנתה גם, כפי שנאמר כבר, תנועת האוכלוסייה היהודית. אמנם גם בתקופה הקודמת תפשה ההגירה מקום חשוב למדי בחיי האוכלוסייה היהודית, לאין ערוך יותר חשוב מאשר באוכלוסייה כולה [6]; אולם מה שקרה אז הוא במספרים יחסיים כאין וכאפס לעומת ההגירה בשנים שעליהן מדובר כאן, ושלבשה במשך זמן מה אופי של בריחה המונית מן הארץ, אם בהסכמתם (המפורשת או שניתנה תוך שתיקה) של השלטונות, ופעמים אף נגד רצונם. כבר בשנה הראשונה לשחרור הארץ, עד סוף 1945, יצאו אותה קרוב ל־25 אלף יהודים; ואילו שנה אחרי כן, בעיקר בהשפעת האנטישמיות הפולנית שהגיעה אז לשיא, גדל המספר פי ששה עד כדי 150 אלף בשנה זו בלבד; גם בשנים הבאות נמשכה

4 נודעו אמנם גם הערכות יותר גבוהות. בועידה הארצית שנתקיימה בסוף שנת 1947 מטעם הועד המרכזי של יהודי פולין, דובר על מאה אלף יהודים שישבו אז כאילו בפולין (Jewish Life in Poland, Polish Ressarch and Information Service New York, January 1948, pp. 1—2), אולם הערכה זו בעלת אופי הפגנתי, היתה כנראה רחוקה למדי מן האמת.

5 ראה על תקוות אלה ועל התכניות הקשורות בכך, שרובן לא זכו להגשמה, ספרו של יעקב עגיט מראשי ישוב זה בימים ההם: "צו א ניי לעבן" (צוויי יאר יידישער ישוב אין נידערש־לעזיע), ווראצלאוו 1947, 82 עמ' המחבר עצמו עלה לישראל כעבור זמן מה.

6 ראה הסיכום של ההגירה היהודית מפולין בתקופה שבין שתי המלחמות בספרי שנתפרסם מטעם המכון לעניני המיעוטים הלאומיים שבועות מספר לפני פרץ המלחמה:.Arie Tartakower, Emigracja Żydowska z Polski. Instytut Badah Spraw Narodowościowych, Warszswa 1939, 61p. ראה גם ספרי: אריה טארטאקאווער, יידישע עמיגראציע און יידישע עמיגראַציע־פאליטיק, ווילנע 1939, פרק 3. מספר 1: פוילן, עמ. 30—43

התנועה, אף אם ממדיה ירדו במידת מה [7]. תנועה בעלת ממדים יחסיים כאלה לא נודעה בתולדות יהודי פולין, ואף לא בתולדות ישראל בכלל פרט ליוצאים מעטים מן הכלל.

נוכח תנועה עצומה זו, שהטביעה מלכתחילה אופי של תקופת מעבר על הנעשה באוכלוסייה היהודית בימים ההם, לכאורה לא רב היה ערכן של הבעיות החברתיות והתרבותיות. ולא הוא. ראשית כל, אף אם היציאה נמשכה בלי הרף, ממדיה כאמור ירדו כעבור זמן מה, עד שאפשר היה לדבר על מצב מסויים של יציבות; והשנית אף בגבולות מצומצמים אלה נתגלו בחיי היהודים כמה וכמה תופעות הראויות לתשומת לב לא קטנה. נשתנה במידה רבה מעמדם הכלכלי. אמנם גם עכשו חלק גדול של האוכלוסייה, וייתכן אף האוכלוסייה רובה נזדקקה לעזרה מן החוץ, בכדי שתוכל להתקיים, כשם שנזדקקה בשנים שלפני המלחמה; אולם שעה שאז הגורם העיקרי בירידתם הכלכלית של היהודים היתה מדיניות ההפליה שהתנהלה נגדם בכל תחומי החיים, הנה עכשו העוני בא בעיקר כתוצאת החרבן בימי הכיבוש שהורגש במידה לא קטנה בחיי האוכלוסייה כולה, אף אם היהודים סבלו מזה לאין ערוך יותר; ושעה שלפני המלחמה הוטל על הציבור היהודי לדאוג לנצרכיו בכוחותיו הוא בלבד, הנה עכשיו נוסף לכך בלטה למדי העזרה מטעם השלטונות שלא הפלו בין היהודים לבין שאר חלקי האוכלוסייה. דבר זה השפיע השפעתו הרבה גם במבנה המקצועי של האוכלוסייה היהודית. אמנם גם עכשו תפשה המלאכה (עם התעשייה) המקום בראש (לעומת ממדי המסחר שירדו מאד מלכתחילה), אולם בו בזמן גדל מאד חלקם של היהודים כעובדים בתעשייה הגדולה ובשרות פומבי על סוגיו השונים, כפי שתעיד הטבלה הבאה מהמחצית השנייה של שנות הארבעים: [8]

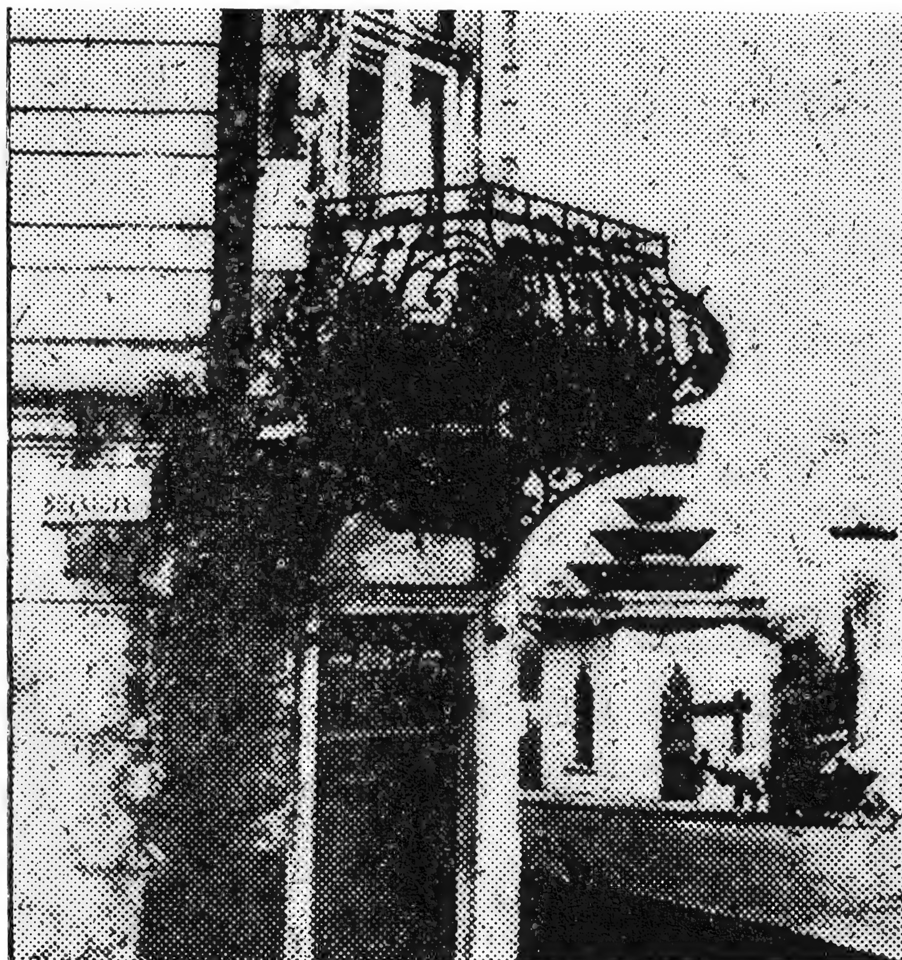
המבנה המקצועי של אוכלוסיית יהודי פולין בסוף שנת 1948

המקצוע	המספר המוחלט של העוסקים בו	אחוז
תעשייה	17,080	46
מסחר	4,380	11
תחבורה	523	1
שרות פומבי	6,879	19
חינוך ותרבות	1,842	5
בריאות ועזרה סוציאלית	3,540	10
חקלאות	677	2
שאר המקצועות	2,033	6
סך הכל	36,954	100

7 ראה על הגירת היהודים מפולין אחרי מלחמת העולם השנייה, מאמרי: Arieh Tartakower, The Migrations of Polish Jews in Recent Times. American World Federation of Polish Jews, Yearbook I. New York 1964, pp. 7—46.

8 הטבלה־הוכנה מטעם הועד המרכזי של יהודי פולין ונתפרסמה בכתב־עת שלו "דאס נייע לעבן" מיום 13 בדצמבר שנת 1948; מצוטטת כאן לפי מחקרו של וינריב: Bernard D. Weinryb, Poland. "The Jews in the Soviet Satellites", Syracuse, Syracuse University Press, Sponsored by the American Jewish Committee 1953. עמ' 275.

ועוד יותר בולט כוון זה במספרים על חלוקתם המקצועית של היהודים במחוז שלזיה התחתונה, שנתפרסמו בערך באותו זמן ומטעם אותו מוסד [9]. לפי מקור זה עסקו 25% מבין יהודי מחוז זה בעבודה בתעשייה ובמכרות, 25% בעבודה בקואו־פרטיבים ליצירה, 21% בפקידות, 12% במלאכה, 6% במסחר ו3% בחקלאות.

השלט בפולנית, בפינת רחוב, בעיר צ׳אנז׳, מורה: ״רחוב בית הכנסת״. (כיום לא נותר יהודי בעיר)

תוך התפתחות זו בחייו הכלכליים של הציבור היהודי עלה מאד מקומה של הקואופרציה בתחום המלאכה והתעשייה. נסיונות מסוג זה נעשו גם בתקופת הקודמת בין מלחמה ומל־חמה, אולם כולם נסתימו בכשלון כעבור זמן מה; ואילו עכשו גדל בהרבה מספר הקואופרטיבים ורובם הצליחו להתקיים וגם להקים ארגון משלהם על אף התנאים הקשים בכלכלת הארץ כולה שצריך היה להקימה מהריסותיה. המספר הכללי של הקואופרטיבים ליצירה עלה בסוף שנת 1948 עד כדי מאתים ועשרים, שהעסיקו תשעת אלפים עובדים, רובם במחוזות המערב [10].

ויהיה ערכן של תמורות אלה אשר יהיה, לא הן הטביעו חותמן העיקרי בחיי האוכלוסייה היהודית בימים ההם, אלא המדיניות והחברתיות, ובמידה לא קטנה גם אלה שחלו בתחום החיים התרבותיים. המשטר שהוקם בארץ עם שחרורה, ואשר הדגיש אפיו הדימוקראטי, אף אם בלטה בו מלכתחילה השפ־עתם הרבה של הקומוניסטים, הכריז מיד על רצונו לתקן את העוול המזוצע שנעשה לציבור היהודי בימי הכיבוש הנאצי ולעשות חלקו בשיקום חייהם של היהודים, וגם לשמר בקפד־נות על העקרון של זכויותיהם השוות בכל התחומים. הכרוז הראשון ברוח זו נתפרסם מטעם הוועד הפולני הלאומי ביולי שנת 1944 עוד לפני שחרור הארץ, ותכנו הועבר בצורה יותר רחבה לידיעת הציבור כולו בהצהרת הממשלה הפולנית האר־

9 לפי: Jewish Life in Poland, May 1949.

10 המספרים לפי: Jewish Life in Poland, May 1949. סך הכל ממצב הקואופרטיבים בשנת 1947 נתפרסם ב״דאס נייע לעבן״ מיום 15 באפריל שנת 1947, שאז אמנם הם נתקלו בקשיים רבים בגלל חוסר חומר גלמי וחוסר הון חוזר מספיק (ראה תאור קשיים אלה בספר: Jacob Pat, Ashes and Fire, New York 1947, Worker's Cooperatives, pp. 37—42) המצב נשתפר מאד כעבור זמן מה.

עית בינואר שנת 1945 [11]. כעבור זמן מה באה הצהרה שנייה מסוג זה שהיתה מופנית הפעם כלפי הציבור היהודי בכל העולם באמצעות ההסתדרות הציונית העולמית והקונגרס היהודי העולמי שקיימו שניהם כינוסיהם בלונדון במחצית השנייה של שנת 1945. במכתב שהועבר לכינוסים אלה (המכתב נמסר למשלחת יהודי פולין לשני הכינוסים) הודגש רצונם של השלטונות בפולין ליצור תנאים שיאפשרו ליהודי לחיות בשלום על אדמת פולין, ובו בזמן לא לשים כל מכשולים בדרכם של אלה האומרים לצאת את הארץ [12]. ואמנם בכוון זה התנהלה המדיניות של הממשלה, תכופות — ואולי אפילו לרוב — נגד רצונם של שכבות רחבות באוכלוסייה הפולנית שטרם נשתחררו מן האנטישמיות הקודמת (כיסוד העיקרי לה שימשו הפעם הטענות בדבר מספרם המופרז כאילו של היהודים בשרות פומבי על סוגיו השונים, כולל הצבא) ולא חסרו גם מקרים של מעשי אלימות נגד האוכלוסייה היהודית, שהגיעו לשיא בפרעות בעיר קילצה ביולי שנת 1946, שבהן נרצחו 41 יהודים ע״י ההמון המוסת [13]. בכל זאת השלטונות לא נרתעו בפני מעשים מסוג זה ולא היו מוכנים לקבלם ללא תגובה. מאבק קשה הוכרז נגד האנטישמיות, וכל האחראים לתעמולת שנאה נגד היהודים או למעשי אלימות נגדם הובאו בפני כס המשפט ונענשו לרוב בכל חומרת הדין (כך הוטל פסק דין של מוות נגד ראשי הפורעים בקילצה וגם הוצא לפועל); ועמדה אמיצה זו תרמה תרומה רבה לטיהור האוירה בארץ, לפחות במשך זמן מה.

השלטונות גם לא התערבו בנעשה בחייהם הפנימיים של היהודים בהשאירם להם האפשרות להתארגן כרצונם ולדאוג לצרכיהם החברתיים והתרבותיים, ואף הגישו להם עזרה לא מעטה בשני התחומים גם יחד. העקרון של קהילה דתית בעלת מעמד פומבי ששימש כיסוד באירגונם של יהודי פולין בשנים הקודמות אמנם לא נתקבל מחדש, אף אם ניתנה האפשרות לאלה שנזדקקו לכך למען סיפוק צרכיהם הדתיים, להקים קהילות משלהם ולדאוג גם לחינוכם הדתי של ילדיהם. מספר קהילות כאלה בסוף שנת 1947 הגיע עד כדי שמונים וחמש שדאגו בעיקר להחזקת בתי-כנסת (קרוב לשבעים בימים ההם) ומוסדות חינוך דתי (עשרים מוסדות תלמוד-תורה שלושים מוסדות לחינוך דתי משלים עבור ילדים שקיבלו חינוכם הכללי

11 הצהרה זו נתפרסמה בעתון ״דאס נייע לעבן״, גליון 17 מיום 28 בספטמבר שנת 1945.

12 גם הצהרה זו נתפרסמה בחוברת ״דאס נייע לעבן״ שעליה מדובר בהערה הקודמת.

13 הפרעות בקילצה בשנת 1946 מצאו הד רב בציבוריות היהודית בפולין גופא ובחוץ לארץ. ראה בעיקר התאור הניתן בספרו של ש. שניידערמאן: ״צווישן שרעק און האפנונג״ בוענאס איירעס 1947, פרק 5: דער אמת וועגן קיעלץ, עמ. 90—119. מדובר שם על אזלת יד של השלטונות במקום שלא ידעו (ואולי גם לא רצו) להגן על היהודים, ועל התערבותם המידית של השלטונות המרכזיים תוך הבאת הפורעים בפני כס המשפט, שתשעה מהם נידונו למות. התעמולה האנטישמית בפולין בימים ההם מתוארת במחקרו של וינריב (ראה עליו הערה 8), פרק 6 Antisemitism, pp. 247—253. ראה גם ספרו של חיים שאשקעס: פולין—1946, בוענאס איירעס 1946, הפרק: פאשיסטישער טעראר, עמ. 162—170. לדעתו של המחבר היו בודאי לפחות שבעים אחוז של האוכלוסייה הפולנית בוחרים במשטר אנדקי ונאצי, לו ניתנה להם האפשרות להביע דעתם החפשית.

במוסדות פומביים, עם מספר כללי של 1500 תלמידים; עד סוף שנת 1949 גדל מספר מוסדות תלמוד תורה עד ארבעים ושנים [14]. בכל זאת לא הקהילות והמוסדות שלהן היו עכשו העיקר, כי אם הועד המרכזי של יהודי פולין שהוקם מיד עם שחרור הארץ כנציגות משותפת של כל המפלגות היהודיות עם סניפים משלו כמעט בכל המקומות של ישוב יהודי, וקיבל בידיו הנהלת עניני הציבור היהודי, פרט לענייני דת; בהמשך הימים נצטרף אליו גם איגוד הקהילות הדתיות, אמנם תוך שמירה על חופש פעילותו. הגורם העיקרי בועד זה היו המפלגות הציוניות ומבין שורותיהן נבחר גם יושב ראש הועד (תחילה ד״ר זומרשטיין ואחריו ד״ר ברמן); אמנם מלכתחילה בלטה שם גם השפעת הקומוניסטים והיא גדלה מאד בהמשך הימים. כל המפלגות היו חופשיות לפעול כרוחן, וכמעט כולן פרסמו גם עתונים משלהן. כמו כן ניתנה לציבור היהודי האפשרות לשמר על הקשרים עם בני האומה בארצות אחרות. ארגוני העזרה מחוץ לארץ, בעיקר ועד הסיוע האמריקני (ה״ג׳וינט״) ו״אורט״ חידשו מיד פעולתם בפולין תוך הכרה מלאה וגם עזרה מוסרית מטעם השלטונות; כמו כן נתקיימו הקשרים עם ההסתדרות הציונית העולמית ועם הקונגרס היהודי העולמי; נתחדשה גם פעולתם של מוסדות העזרה למהגרים, כלומר של המשרד הארצי-ישראלי כממונה על עניני העליה לא״י, וחברת ההגירה היהודית (״האיאס״) שדאגה לעניני ההגירה לארצות אחרות.

הסעיף העיקרי בפעולתו של הועד המרכזי נוסף על עניני עזרה סוציאלית, שתפשו מקום נכבד נוכח החרבן של ימי השואה, וכעבור זמן מה נוכח הצורך לדאוג לגורלם של החוזרים לפולין, היוו בכל זאת עניני תרבות וחינוך; כשותפים בפעולה זו נודעו גם כמה וכמה ארגונים אחרים. יהדות פולין המשיכה מבחינה זו המסורת של הדורות הקודמים (שלא הוזנחה אגב גם בגיהנום של ימי השואה), אולם בניגוד לתקופה שבין שתי המלחמות לא נתקלה הפעם בכל קשיים מצד השלטונות ונהפוך הוא, תכופות נהנתה מעזרתם. אף אם בתי-הספר הפומביים מכל הסוגים נפתחו עכשו בפני תלמידים יהודים ללא הפלייה ביניהם לבין ילדי שאר האוכלוסייה, הוקמה גם רשת רחבה של מוסדות חינוכיים עבור ילדי ישראל בשפה ההוראה היהודית והעברית, ואילו לחינוכם הדתי של הילדים דאגו כאמור מוסדות חינוך מטעם היהדות החרדה. בתי-ספר אלה הוקמו מטעם ארגונים שונים, אולם מלכתחילה נתקיימו גם מוסדות חינוכיים מטעם הועד המרכזי, שמספרם גדל בהרבה בהמשך הימים, ורובם נהנו מסיוע חומרי מטעם השלטונות. בסוף שנת 1946 עלה מספר בתי-הספר מטעם הועד המרכזי (כמעט כולם בשפת ההוראה היהודית) עד כדי 35 ובהם 2734 תלמידים, ועל ידם נתקיימו 11 בתי-ספר בשפת ההוראה העברית עם 905 תלמידים, ומוסדות תלמוד-תורה שעליהם דובר לעיל; נתקיימו גם 11 בתי-ספר מקצועיים מטעם ״אורט״ עם 365 תלמידים [15]. ושוב הוקדשה תשומת לב רבה לשאר עניני תרבות. פעולת חקר חשובה בתחום השואה נעשתה

14 המספרים לפי: Jewish Life in Poland, January 1948, September 1949.

15 המספרים לפי הדינים וחשבונות של ועד הסיוע האמריקני, שתמך כמעט בכל מוסדות אלה. ראה בעיקר הסיכום הניתן בכתב-עת מטעם מוסד זה: JDC Review, Voluma III, Nr. 17, May 9, 1947.

תחילה מטעם הועדה ההיסטורית המרכזית שהוקמה בלובלין בשנת 1944 והועברה כעבור זמן מה ללודז; ממנה קם המכון ההיסטורי היהודי בוארשה כמוסד בעל אופי פומבי מסונף לאקדמיה הפולנית למדעים. גם הפעולה בתחום התיאטרון שהיתה תחילה מפוצלת הוכתרה בהקמת התיאטרון הממשלתי היהודי בוארשה בעל רמה אמנותית חשובה. ושוב נתארגנו כמעט בכל מקומות הישוב היהודי אגודות לאמנות ולספורט, ספריות וקלובים, שרובם נהנו מעזרתו של הועד המרכזי, והצליחו לרכז סביבם חלקים גדולים של האוכלוסיה היהודית.

ג. ההשתלטות הקומוניסטית

המעבר ממשטר פחות או יותר דימוקראטי שבו הורגשה אמנם מלכתחילה השפעתה הרבה של ברית המועצות, למשטר קומוניסטי ברור ונוקשה, נתקיים בפולין, כפי שנתקיים בשאר הארצות של הגוש המועצתי, אף אם היו לו במקרה זה כמה סימנים מיוחדים משלו. בסופו של דבר העבירו הקומוניסטים את רסן הענינים לגמרי לידיהם תוך ביטול שאר המפלגות או דחיקתן הצידה, ותוך ביטול החופש ויהא גם יחסי שהורגש בשנים הקודמות.

בית כנסת בקרקוב

כך נמשכה איפוא בכל התחומים פעילות רבה ופוריה שהיתה עתידה לכאורה לחדש ימיה של האוכלוסיה היהודית על אדמת פולין, ויהא גם בממדים מצומצמים. אולם כעבור שנים מספר בא מפנה שהשפיע מיד השפעתו ההורסת וביטל הרבה מן ההישגים של השנים הקודמות.

התפתחות זו נתקיימה במסגרת החיים היהודיים לא פחות ואפילו יותר מאשר בחיים החברתיים הכלליים, שכן הקומוניסטים היהודיים גם כאן היו בין הקופצים בראש, בעלותם תכופות על חבריהם הפולנים. הסימנים הראשונים של המדיניות החדשה נתגלו עוד בשנת 1948, כאשר הקומוניסטים התחילו

לדחוק את רגלי המפלגות הציוניות בהנהלת עניני הציבור היהודי; ואילו כעבור זמן מה באה ההתדרדרות שהגיעה לשיא בראשית שנות החמישים. בזו אחר זו נתבטלו כל המפלגות עד שנשארה לבסוף המפלגה הקומוניסטית בלבד כמנצחת על העניינים. כאמתלה לביטול המפלגות הציוניות שימשה עליית מנהיגיהן; ואילו ב"בונד" הכריזו מספר מנהיגיו על האיחוד עם המפלגה הקומוניסטית תוך דחיקת רגליהם של אלה שלא היו מוכנים להכנע ל"קורס החדש". בו בזמן נפסקו הקשרים עם הציבור היהודי בארצות אחרות. מוסדות הסיוע הפסיקו פעולתם לפי הוראת השלטונות הפולניים שהודיעו על נכונותם ויכלתם לדאוג לכל הנצרכים בארץ מבלי להזקק לעזרה מן החוץ; נפסקו גם הקשרים עם הקונגרס היהודי העולמי לכאורה בגלל תמיכתו "במדיניות האימפריאליסטית המערבית" וסירובו לשתף פעולה עם הועד לעניני שלום מטעם המפלגות הקומוניסטיות. במקום המדיניות הקודמת בכל התחומים באה עכשו מדיניות קומוניסטית ברורה, בין אם הוכרז עליה בגלוי או שנתקיימה למעשה.

דבר זה הורגש כאמור בכל תחומי החיים, אף אם לביטוי העיקרי זכה בתחום החיים הציבוריים מזה ובחיי תרבות מזה. מיד הוכרז על מאבק קשה נגד הגירת היהודים בכלל ונגד עלייתם לישראל בפרט, תוך סתירה מוזרה למדי בין מדיניות זו לבין מדיניותם של השלטונות הפולניים, שלא מנעו יציאת היהודים פרט לתקופת מעבר קצרה למדי. עם הכרזת השלטונות בסוף שנת 1949 שלפיה ניתנה ליהודים הזכות להרשם לעלייה לישראל, באה מיד האזהרה החמורה מטעם הועד המרכזי שהנהלתו בינתים כולה עברה לידי הקומוניסטים, שלא לצאת את פולין, והדברים הגיעו עד כדי איומים כלפי אלה שנרשמו ומניעת תעודות מהם שנדרשו להגשת הרשיונות; הם הצליחו גם לגייס עזרתה של המפלגה הקומוניסטית הפולנית בתעמולה זו, כאן הכריעה בלי ספק שנאת ציון של הקומוניסטים היהודים, שבה שוב לא היו שותפים השלטונות בניגוד לנעשה בשאר הארצות של הגוש המועצתי. ואמנם על אף אזהרותיהם של הקומוניסטים ומאמציהם לבלום את העלייה, היא נמשכה כמעט במשך כל התקופה וזכתה לממדים חשובים למדי[16]. המנהיגות הקומוניסטית היהודית היתה אמנם מעונינת להעלים בפני עיני העולם עובדות אלה, ומכאן בין השאר באו הערכות הרבה יותר גבוהות של ממדי האוכלוסיה היהודית מכפי שהיו באמת. בחוברת תעמולה שנתפרסמה מטעם האיגוד הציבורי־תרבותי של יהודי פולין, שעליו עוד ידובר להלן, במחצית שנות החמישים בכמה לשונות, בין השאר גם בעברית[17], מדובר על שבעים עד שמונים אלף יהודים, היושבים כאילו על אדמת פולין בתנאים טובים ביותר. החוברת מדברת על כל התופעות בחיי ציבור זה, על פעילותו בכל ענפי התעשייה, על הרשת הרחבה של הקואופרטיבים ליצירה (מבלי להזכיר לגמרי שקואופרטיביים אלה רובם הלך להם לאיבוד אפיים היהודי), על

16 לפי הנתונים הרשמיים של ממשלת ישראל עלו מפולין לישראל בשנים 1950—1956, כלומר בערך התקופה שעליה מדובר כאן 32,032 איש ואשה, כלומר לפחות שליש האוכלוסייה היהודית בפולין בימים ההם, וייתכן מאד שהחלק היה עוד יותר גבוה (המספרים לפי מחקרי שעליו מדובר בהערה 7).

17 האוכלוסייה היהודית בפולין העממית. הוצאה ע"י האיגוד הציבורי־תרבותי של יהודי פולין, וארשה (1955?), עמ. 29.

פעילות רבה בתחום החיים החברתיים והתרבותיים ועוד; ואילו על הגירת היהודים ועל העלייה לישראל אין למצא שם אף מילה. ועוד הרחיקה לכת חוברת תעמולתית אחרת שנתפרסמה בערך באותו זמן, שוב מטעם איגוד זה[18], המתארת את הגן־עדן בפולין כולה ובחיי היהודים בפרט, בניגוד למצב שהיה קיים לפני המלחמה ובניגוד למצב הקיים בארצות המערב, וביחוד בניגוד למצב בישראל, ששם שוררת כידוע אבטלה והפועל מרויח שם רק מחצית ממה שהרויח בשנות השלושים. יש בדברים אלה משום אזהרה רבתי בפני העלייה לישראל, שוב מבלי להגיד מלה על הממדים הממשיים של תנועה זו. תעמולה זו נגד ההגירה מפולין בכלל ובמיוחד נגד העלייה לא פסקה במשך כל השנים ההן; לא פסקו גם הטענות על גורלם המר של העולים בישראל ועל מאות או אפילו אלפים, שפנו כביכול לקונסוליות הפולניות ובקשו לאפשר להם לחזור למולדתם הפולנית[19].

עד כאן עניני "המדיניות החדשה" בתחום הגורלי של תנועת האוכלוסייה היהודית. בתחום החיים הכלכליים זכתה מדיניות זו לביטויה העיקרי במאמצים לבטל כל ארגון מיוחד של היהודים, לא רק בתנועה המקצועית, ששם ארגון כזה לא היה קיים מלכתחילה, אלא ובעיקר בתחום הקואופרציה. אפיים היהודי של הקואופרטיבים נחלש יותר ויותר עם קבלת חברים לא־יהודים, ולבסוף נתבטל גם הארגון המיוחד והוטל עליהם להתמזג עם התנועה הקואופרטיבית הפולנית. אולם לאין ערוך יותר בלטה ה"ריאורגניזציה" בתחום חיי חברה ותרבות. נשתנה תחילה הרכב הועד היהודי המרכזי תוך צירוף נציגי מוסדות שונים, כמעט תמיד קומוניסטים עד שהרוב ממילא עבר לידיהם ומה גם שמפלגות אחרות כאמור נתבטלו כמעט כולן. וגם דבר זה לא סיפק רצונם, וכעבור זמן מה הוכרז על ביטול הועד המרכזי ואילו במקומו הוקם "ארגון ציבורי תרבותי של יהודי פולין", מבוסס בחברות אינדיבידואלית בכדי להבליט על ידי כך שאין צורך בגופים מדיניים פרט למפלגה הקומוניסטית, ושיהדות פולין גם אינה זקוקה לפעילות מדינית עצמית כי צרכים מיוחדים משלה יש לה רק בתחום התרבות[20]. איגוד זה הוקם בצורתו המקורית כחברה לתרבות יהודית בשנת 1947 וזכה להתפתחות מהירה; בשנת 1949 היו לו כבר 53 סניפים משלו עם 7200 חברים; עד סוף השנה ההיא, שאז נתקימה ועידתו הארצית הראשונה גדל מספר החברים עד כדי 15 אלף. בועידה זו, שלמעשה היתה כבר כולה ועידה קומוניסטית, הוכרז על מאבק נגד "לאומנות" יהודית ונגד הציונות, ועל הכרה בתרבות "פרוגרסיבית" בלבד, כלומר זו המתנהלת ברוחה של המפלגה הקומוניסטית; הועידה גם יצאה בתוקף נגד כל מדיניות של "כלל־ישראל", כלומר בעיקר נגד קשרים עם היהודים בשאר הארצות, שבמקום זה יש להשתלב ב"מולדת

18 ע. גאלדפינגער, די יידישע באפעלקערונג אין די רייען פון נאציאנאלן פראנט. פארלאג "יידיש בוך", ווארשע 1952, עמ. 61

19 ראה על אלפים אלה שכאילו נרשמו לירידה מישראל לפולין: Jewish Life in Poland, October 1950.

20 כדאי אמנם להעיר שארגונים מסוג זה ועל כל פנים בעלי שם דומה הוקמו גם בקרב מיעוטים לאומיים אחרים בפולין בזמן ההוא. ראה על כך מחקרו של קבילצקי, שעליו מדובר בהערה 1, הפרק: Życie Kulturalne, pp. 92—95.

הסוציאליסטית הפולנית" בלבד[21]. בהתאם לכך פסק מלהופיע בטאונו של הועד המרכזי והעתון הקומוניסטי "פאלקסשטימע" נהפך לעתונם היחידי של יהודי פולין, נוסף על כמה כתבי עת אחרים, ספרותיים ומדעיים שאף הם לבשו יותר ויותר אופי קומוניסטי פחות או יותר ברור. האיגוד הצליח לפי נתונים משלו — לרכש מספר רב של החברים באוכלוסייה היהודית: כשנים עשר אלף בראשית שנות החמישים שיחד עם בני משפחותיהם הם היוו הרוב באוכלוסייה זו; אולם ראשי האיגוד עצמם הודו בכך כי רק חלק קטן מבין החברים שותף למעשה בפעולותיו, ואילו הרוב הסתפק בחברות פסיבית בלבד, מה שבודאי היה הולם רוחה של האוכלוסייה היהודית בימים ההם. מקום רב בפעולתו הוקדש לתעמולה נגד הציונות ונגד מדינת ישראל, שוב בניגוד למדיניותה של ממשלת פולין ושל ראשי האוכלוסיה הפולנית, שאפילו בימים הקשים של המשטר הסטאליניסטי ושל משפטי ראוה בברית המועצות גופא ובארצות אחרות של הגוש המועצתי נזהרו שלא ללכת בעקבותיהם, וגילו יחס אוביקטיבי, פעמים אפילו אוהד כלפי מדינת ישראל[22].

הכוון הקומוניסטי הנוקשה על כל הכרוך בו השפיע מיד השפעתו גם בפעילותו התרבותית של האיגוד ובפעולת המוסדות התלויים בו, בראש וראשונה איפוא המכון ההיסטורי היהודי והתיאטרון היהודי הממשלתי. רשת בתי־הספר מיסודו של הועד המרכזי (22 מוסדות מבין 32 שנתקימו אז בפולין עם מספר כללי של 3600 תלמידים)[23] עברה לרשות המדינה עוד בסוף שנת 1948, אמנם תוך שמירה על תכנית הלימודים משלה, שבה גדל יותר ויותר מקומה של השפה הפולנית כשפת ההוראה, ונצטמצם יותר ויותר מקומה של יידיש עד שהוגבל לבסוף ללימוד שפה זו וללמוד ההיסטוריה היהודית בלבד; ואילו מוסדות חינוכיים מחוץ לרשת זו, בעיקר איפוא בתי־הספר בשפת ההוראה העברית נתחסלו בזה אחר זה כתוצאת לחץ שהופעל נגדם בדרכים שונות. נשארה אמנם פעילותו הערה של האיגוד בתחומים אחרים של חיי תרבות, בעיקר בהוצאת ספרים ובהקמת קלובים יהודיים ואגודות לאמנות ולספורט במקומות רבים; ואף פעילות זו רובה לבשה אופי קומוניסטי פחות או יותר ברור. אופי זה בלט גם בפעולתו של המכון ההיסטורי היהודי עד כדי זיוף המקורות, בכדי להבליט הפעילות הקומוניסטית בימי השואה וביחוד במרי נגד הצורר, שהיא היתה בו כאילו העיקר. גם התיאטרון הממשלתי היהודי נהפך יותר ויותר לשופרה של תעמולה קומוניסטית, אף אם ניסה לשמר על רמתו האמנותית.

כך נהפכו איפוא השנים ההן לשנים של התנונות גוברת מבחינה חברתית ומוסרית שנפסקה רק עם התהליך הכללי של המאורעות במדיניות הפולנית.

21 הדין וחשבון על ועידה זו נתפרסם בספר מיוחד: באריכט פון לאנדצוזאמענפאר פון דער ידישער קולטור־געזעלשאפט אין פוילן, ווראצלאוו 1949, 16.10—14, ווארשע (ללא תאריך), עמ' 84.

22 כדאי לצטט כדוגמה שבמחצית שנת 1948, מיד עם הקמת מדינת ישראל, החליט איגוד הסופרים הפולנים להעביר לה ברכתו ולמחות נגד פלישת הצבאות של המדינות הערביות (לפי: Jewish Life in Poland, July 1949).

23 לפי: Jewish Life in Poland, October 1948.

ד. הליברליזציה

פולין לא היתה המדינה היחידה ואף לא הראשונה בשורת הארצות שאמרו להתשחרר מן העול הקשה של האפיטרופסות מטעם ברית המועצות, אף לאחר שבמדינה ההיא גופא נתגלו סימני ההקלה עם מותו של סטאלין. אף אם לא ניקח בחשבון את יוגוסלביה, שעשתה זאת שנים רבות לפני כן, הרי קידמה לתסיסה הרבה במחצית שנות החמישים, שבעקבותיה קם משטר חדש בפולין (או באה כעבור זמן מה) אותה התפתחות בכמה וכמה ארצות אחרות (הונגריה, רומניה, צ'כוסלובקיה). בכל זאת היו, על ידי הסימנים המשותפים גם כמה וכמה מיוחדים לארץ זו, שהשפעתם הורגשה גם בתחום החיים של הציבור היהודי. התסיסה בפולין היה לה בראש וראשונה על יד גורמיה החברתיים (בעיקר השאיפה לרמת חיים יותר גבוהה במקום הרמה העלובה בשנים ההן) אופי לאומי ברור; השחרור מן האפיטרופסות הרוסית מובנו במקרה זה היה שחרור מעול של מדינה ששעבדה את הארץ במשך כמה וכמה דורות, והורגשה כאחד מאויביו העיקרים של העם הפולני. השנית, ובקשר עם זה, הורגשה כאן יותר השאיפה להתקרבות לעולם המערב, שבו ראו הפולנים גם בדורות הקודמים שותף במאבק לשחרור ארצם, ושאיפה זו נתנה אותותיה הנאמנים גם בקטע היהודי. שכן בין הגורמים המערביים שהקשרים אתם הוקמו מיד אחרי המלחמה והופסקו רק בעטיו של המשטר הקומוניסטי, תפשו מוסדות יהודיים מקום נכבד. כך קרה איפוא שגם עכשו המשטר החדש בשמרו על הקו הקודם (ושהבדיל גם אז הבדל רב בין פולין לבין ברית המועצות) של יחס אוהד כלפי האוכלוסייה היהודית, ובמידה לא קטנה גם כלפי מדינת ישראל, הסכים מיד לחידוש פעולתם של מוסדות יהודיים מן המערב (בעיקר של ועד הסיוע האמריקני ושל „אורט") והביט בעין יפה על הידוק הקשרים עם האוכלוסייה היהודית בארצות המערב, בראש וראשונה עם הקונגרס היהודי העולמי; בו בזמן הוא המשיך, שוב בניגוד לנעשה בברית המועצות, את המסורת של המאבק באנטישמיות שסימניה גברו בזמן הראשון באוכלוסיה הפולנית כאחת התוצאות הלא־רצויות של תהליך הליברליזציה[24]. אפילו בתהליך החיסול של המשטר הקודם שבין מנהיגיו תפשו כמה אנשים ממוצא יהודי מקום נכבד, וכולם גורשו עכשו מעמדותיהם, ואחדים אף נידונו למאסר של שנים רבות, נזהרו השלטונות, פן יקום הרושם כאילו יש בכך כונה אנטי־יהודית כלשהי.

כאמור הורגשה השפעת דברים אלה מיד בחיי האוכלוסייה היהודית. כאילו תחת מגע של מטה קסם נעלמה התעמולה האנטי־מערבית, האנטי־ציונית והאנטי־ישראלית מטעם המוסדות היהודיים הרשמיים, ובמקומה בא יחס אובייקטיבי, תכופות אפילו אוהד; ולעומת זאת נתגלה יחס בקרתי כלפי

24 על צמיחתה הרבה של האנטישמיות בקרב האוכלוסייה הפולנית בראשית ימי ה"ליברליזציה" ועל גילוייה, ראה מאמרי: אריה טרטקובר, מגילת יהודי פולין, "גשר", אלול תשי"ז (ספטמבר 1957), עמ' 5—14, שנכתב אחרי בקורי בפולין בימים ההם. מתעכב על כך גם א. רייס במאמרו: פולין תחת שלטונו של גומולקה. "גשר", ניסן תשי"ז (אפריל 1957), עמ' 33—39. גם האיגוד של יהודי פולין ראה בכך אחד הסימנים המדאיגים בחיי הארץ ודרש התערבותם של השלטונות, שאמנם באה כעבור זמן מה.

הנעשה בברית המועצות, וביחוד כלפי מדיניותה האנטי־יהודית. דוקא הקומוניסטים היהודים בפולין, שרבים מהם ידעו על הנעשה שם כבר בשנים הקודמות, אולם לא העיזו וגם לא היו מוכנים לגלות זאת ברבים, עשו זאת עכשו בהסבירם בין השאר שהמדיניות האנטי־יהודית בברית המועצות צמחה כבר במחצית השנייה של שנות השלושים; הם גם היו בין הראשונים שגילו את סוד גורלם של ראשי הסופרים היהודים בברית המועצות שנרצחו לפי פקודתו של סטאלין, והוקיעו פשע זה כלפי עם ועדה (מה שגרם אגב עד מהרה לתגובת השלטונות המועצתיים שיצאו בתוקף נגד "השמצה אנטי־מועצתית" זו ואסרו בין השאר הפצת העתונות היהודית־פולנית בארצם).

כשם שהתמורות הקודמות בסוף שנות הארבעים נתנו אותותיהן בכל תחומי החיים, כן עשו החדשות במחצית השנייה של שנות החמישים, אלא שהכוון עכשו היה הפוך. התעמולה הקומוניסטית הקודמת נגד הגירת היהודים בכלל ונגד עלייתם לישראל בפרט נעלמה. השלטונות הפולניים המשיכו המדיניות של אי־התערבות בענינים מסוג זה, והמנהיגות היהודית הרשמית אמרה גם היא עכשו אמן. כך גדל איפוא זרם היוצאים והגיע לשיא חדש במחצית השנייה של שנות החמישים [25], אמנם בו בזמן נתחדשה גם "הרפטריאציה" מברית המועצות לפי הסכם חדש בין פולין לבין ברית המועצות, אולם הפעם הגיעו משם אלפים אחדים בלבד [26], שלא הספיקו לסתם את החלל הנוצר על ידי העלייה, עד שבסופו של דבר ירדה האוכלוסייה היהודית לממדים של לא יותר משלושים אלף, לאין ערוך פחות מאוכלוסית שאר המיעוטים בפולין בעיקר המיעוט הבילו־רוסי והאוקראיני [27].

נעלמה גם השאיפה הקדחתנית הקודמת לטשטש המיוחד בכלכלה היהודית שכקרבן לה נפלה בעיקר הקואופרציה היצרנית; שוב הוקמו קואופרטיבים מסוג זה, הפעם בעיקר עבור החוזרים מברית המועצות; מספרם בהמשך הימים עלה עד כדי שמונה עשרה שבהם מצאו מקור עבודה ופרנסה קרוב לאלפיים איש. הקואופרטיבים כולם הוקמו ביזמתו של האיגוד של יהודי פולין וכולם שמרו על קשרים ארגוניים אתו. איש לא חשב עכשו לבטלם או לצמצם היקף פעולתם, איש גם לא חשב לפגוע באפיים היהודי; הם נהפכו לאחת התופעות החשובות בחיי הציבור היהודי.

גם הפעם העיקר היו התמורות החברתיות והתרבותיות. נסתיימה התקופה של השתלטות קומוניסטית מוחלטת ושל

25 אין בידינו מספרים רשמיים על העלייה לישראל מפולין בשנים ההן, שכן החל בשנת 1956 חדלו השלטונות הישראליים מטעמים מדיניים לפרסם מספרי העלייה לפי ארצות; אולם המספרים שנודעו ממקורות אחרים היו ניכרים מאד, ביחוד בזמן הראשון. רק בשנת 1957 עלו מפולין למעלה משלושים אלף נפש. בשנים הבאות אמנם ירדו המספרים בהרבה.

26 יוסף שכטמן במאמרו: יהדות פולין כיום, "גשר" סיון תשכ"ג (יוני 1963), עמ' 83—91, העריך את מספר "הרפטריאנטים" היהודים שהגיעו מברית המועצות לפולין בשנים 1956—1959 כאלף ותשע מאות; אולם המספר הנכון היה הרבה יותר גבוה.

27 לפי העתון הפולני Życie Warszawy מיום 12 בדצמבר 1963 ישבו אז בפולין 31 אלף יהודים לעומת 180 אלף אוקראינים ו־165 רוסים לבנים. מספרים אלה ניתנים גם ע"י קבילצקי במאמרו (הערה 1), המצטט כמקור את המיניסטריון הפולני לעניני פנים, ועוד כמה מקורות אחרים.

בדלנות בפרשת היחסים עם שאר חלקי האומה. עתונם המרכזי של יהודי פולין חדל מלהתפרסם כבטאון המפלגה הקומוניסטית ולבש אופי כלל־יהודי; על יד הידיעות על הנעשה בפולין נתפרסמו עכשו גם ידיעות לא מעטות על חיי היהודים בארצות אחרות, ובין השאר גם על הנעשה בישראל, לרוב בדרך אוביקטיבית, ופעמים כאמור גם תוך אהדה. נכונותם של שלטונות פולין לאפשר מחדש פעילותם של מוסדות חוץ לעזרה סוציאלית, נתקלה לא רק בהסכמתם, אלא אף באהדתם המלאה של ראשי האיגוד היהודי; בו בזמן נתחדשו הקשרים עם הקונגרס היהודי העולמי שנציגיו בקרו בפולין כמה פעמים, ואילו נציגי האיגוד השתתפו כ"משקיפים" במושבי הקונגרס בהביעם שם דעתה של יהדות פולין, כפי שהם הבינו אותה. הכוון החדש זכה לביטוי מידי גם במוסדות האיגוד והנתונים בהשפעתו. בבתי־הספר היהודיים, שמספרם אמנם ירד בהרבה כתוצאת ההגירה [28] הוקדשה עכשו תשומת לב הרבה יותר ללימוד המקצועות היהודיים ולהכשרת מורים למקצועות אלה. גבר גם מאד הקשר עם הציבור היהודי בארצות אחרות בשאר תחומי פעולתו של האיגוד, ביחוד בהפצת כתבי עת משלו ובהוצאת ספרים ביידיש שעלתה לממדים חשובים. אם לפי הדין והחשבון של הוצאה זו (יידיש־בוך) היא הצליחה עד מחצית שנת 1965 לפרסם 110 ספרים במליון וחצי עתקים, ואם בממוצע כל ספר בעל ערך נדפס בשלושת אלפים עותקים, וזאת על אף הטמיעה הלשונית הגוברת באוכלוסייה היהודית, הרי דבר זה נתאפשר במידה רבה הודות להפצת ספרים אלה בעשרים וארבע ארצות בעולם פרט לפולין [29]. תמורות חשובות חלו גם בפעולתם של מוסדות אחרים, בראש וראשונה של המכון ההיסטורי היהודי, שזנח את מדיניותו הקודמת של הבלטת מקומה של התנועה הקומוניסטית, אפילו על חשבון האמת ההיסטורית (דבר זה בלט בעיקר בתאור המאורעות בימי השואה וכאן שוב בתאור העמידה היהודית מול הצורר הנאצי) ועבר יותר ויותר לפעילות מדעית אובייקטיבית, ואף הוא הספיק לגבש קשריו עם מוסדות חקר בארצות אחרות, ביניהם בראש וראשונה עם המוסדות בישראל; נציגיו גם השתתפו בכינוסים העולמיים למדעי היהדות שנתקיימו בירושלים [30].

שתי תופעות אלה גם יחד: מצד אחד המדיניות הליברלית (לפחות יחסית) של השלטונות בכלל ובעניני הציבור היהודי בפרט, ומן הצד השני התפתחות הענינים שהעמיקה הכרתם

28 קבילצקי (הערה 1) קובע לפי מקורות פולניים רשמיים את מספר בתי־הספר היהודיים בשנת 1961 כששה בתי־ספר עממיים עם 1030 תלמידים ושלושה בתי־ספר תיכונים (ליציאונים) עם 240 תלמידים, סך הכל איפוא תשעה בתי־ספר עם 1270 תלמידים. אמנם מדובר כאן רק על בתי־ספר שנכללו ברשת בתי־הספר של הממשלה, מבלי לשים לב למוסדותיה החינוכיים של היהדות החרדה.

29 המספרים לפי המאמר: ד' ספרד, נוסח פולין. "גשר", אלול תשכ"ה, (ספטמבר 1965), עמ' 50—54 (המאמר הוא תרגום מן הנוסח המקורי ביידיש, שנפרסם בכתב־העת "יידישע שריפטן" מטעם האיגוד של יהודי פולין).

30 ראה על תמורות אלה בפעולתו של המכון ההיסטורי היהודי המאמר של מנהלו, פרופ' ברל מרק שנתפרסם ב"גשר", ניסן תש"ך (אפריל 1960), עמ' 89—95. המחבר מודה שהשנים של המשטר הסטאליניסטי בפולין אצלו מרוחן לרעה בפעולתו של המכון, ושעכשו הוא שוקד על תיקונים של פגמים אלה.

הלאומית של יהודי פולין והגבירה הקשרים ביניהם לבין חלקי האומה בארצות אחרות — נמשכו בערך עד סוף שנת 1966; ואילו אחרי כן פרץ משבר קשה בשני הכוונים גם יחד, שהספיק עד מהרה להרוס את ההשיגים של השנים הקודמות ולקרב החיסול הסופי של החיים היהודיים על אדמת פולין.

ה. הקומוניזם הלאומני. אנטישמיות רשמית משתוללת. החיסול

אין ספק שהסימן הבולט ביותר במדיניות הפולנית ביחס ליהודים בשנים האחרונות היא האנטישמיות בין שהמדובר באנטישמיות גלוייה או מוסוית בצורות שונות (בעיקר כמאבק נגד "הציונות"); ואין ספק שתופעה זו היא שקבעה את גורלה של האוכלוסיה היהודית, שאפשר בודאי לסמנו כגורל סופי. בכל זאת טעות תהיה להניח כאילו ניצבים אנו בפני אותה תופעה שנודעה יפה בארץ זו בדורות הקודמים וזכתה לשיא דוקא בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השנייה. אכן יש באנטישמיות הגסה שהצליחה במשך חדשים מספר להרוס כמעט כל מה שהוקם אחרי ימי השואה, לא מעט מן האטביזם האנטישמי הפולני; אולם לא הוא שקבע את תהליך הענינים, ועל כל פנים לא הוא בלבד, והראיה שמדיניות זו על אף אפיה הגס והבולט לא הצליחה — לפחות לפי שעה — לחדור לחוגים רחבים של האוכלוסיה ואפשר בודאי לסמנה כמדי־ניות רשמית בלבד ביוזמת השלטונות וביוזמת המפלגה הקומו־ניסטית ללא השתתפות פעילה של האוכלוסיה, ואפילו ללא הד ניכר בה, פרט למקרים בודדים. ברור איפוא שהנעשה בתחום זה נקבע בראש וראשונה ע"י המאבק הפנימי במפלגה השלטת, והיהודים הם ששימשו גם הפעם, כפי ששימשו לא אחת בתהליך הדורות, כשעיר לעזאזל, אלא שהתופעה בולטת הפעם יותר, כי נצטרפה בכל זאת גם האנטישמיות הפולנית "הרגילה".

ואכן קשה היה וכן נשאר עד היום מאבק פנימי זה, ויספיק לסכמו כאן במלים מספר. הכוון הלאומי (או יותר נכון הלאו־מני) במפלגה הקומוניסטית הפולנית, שכנציגיו העיקריים מופיעים מי שנשארו בפולין בימי הכיבוש הנאצי, בניגוד לחלק השני של המנהיגות, שמצא אז מקלט בברית המועצות ושם הוכשר לקראת תפקידיו אחרי המלחמה — נתגייס להתקפה בשנים האחרונות בנצלו בין השאר הקשיים הכלכליים שבהם נתונה הארץ, והוא שבחר באנטישמיות כאחד המכשירים החשובים במאבק על השלטון, מבלי להתקל דוקא בתחום זה בהתנגדות של ממש מצד הזרם השולט, ונהפוך הוא, גם זרם זה הלך עד מהרה בעקבותיו; האטביזם האנטישמי הפולני פעל כאן בודאי פעולתו, ומה גם שאפשר היה לקוות לעידוד מצד ברית המועצות, שהמשטר השולט היה מאד מעונין בתמיכתה [31].

כך נתגבש איפוא יותר ויותר הכוון שהוביל לקראת המדי־ניות האנטישמית. הסימנים הראשונים ברורים למדי נתגלו במחצית שנות הששים, כאשר פשטו השמועות על פיטורי

31 המאבק הפנימי במפלגה הקומוניסטית הפולנית על כל תוצאותיו כולל האנטישמיות, סוכם יפה במאמר: A. Ross Johnson, Poland: End of an Era. Problems of Communism, January-February 1970, pp. 28—40. המבוסס בעיקר בבדיקת העתונות הקומוניסטית בפולין גופא.

יהודים מעמדות מפתח בהנהלת עניני המדינה ובמוסדות השכלה גבוהה, ועל ההכנות לקראת "טיהורים" בממדים הרבה יותר רחבים העתידים לבא [32]. בכל זאת פרץ המשבר בכל תקפו רק במחצית השנייה של שנת 1967 כתוצאה של שני מאורעות, לכאורה ללא קשר בין מאורע ומאורע, אולם הקשר נוצר עד מהרה בתהליך המדיניות הפולנית. הראשון היתה מלחמת ששת הימים בישראל. הנצחון של הצבא הישראלי עורר תחילה אהדה רבה ואפילו גל של התלהבות בחוגים רחבים של הציבוריות הפולנית (כולל חוגי הצבא) לא רק בשל הגבורה היהודית שזכתה כאן לבטוי מזהיר, אלא יען כי הוא פגע בכבודה של ברית המועצות, שניצבה מאחורי המדינות הערביות (ביחוד מאחורי מצרים), והעם הפולני רובו שומר עד היום על רגשות בוז ושנאה כלפיה; אולם עד מהרה יצאו השלטונות ביד חזקה נגד תופעות אלה ונצטרפו לתעמולה האנטי־ישראלית הכללית בארצות הגוש המועצתי, שממנה ועד כוון אנטישמי היה צעד אחד בלבד, בעקר בתנאי פולין על ירושתה האנטישמית הרבה. ועוד נצטרף כאמור מאורע שני, והן מהומות הסטודנטים תחילה באוניברסיטה של וארשה, ואחרי כן גם במוסדות השכלה גבוהה במקומות אחרים, שהיו מכוונות נגד המשטר הקיים, וביחוד נגד קשריו עם ברית המועצות, ומצאו תמיכה רבה בחוגי האינטליגנציה (בעיקר בחוגי סופרים). לדיכוי מרד זה גייס המשטר, נוסף על חברי המפלגה הקומוניסטית, חוגים רחבים של פועלים, וכאן שימשה לו האנטישמיות כמכשיר יעיל ביותר. מיד הופצו שמועות על חלקם הגדול כביכול של יהודים במרד הסטודנטים ועל כך שהמורדים תכופות הם בני פקידים גבוהים ממוצא יהודי (שמותיהם של אנשים אלה נמסרו תכופות כדוגמת הנעשה בברית המועצות בניסוחם היהודי הקודם במקום השמות הפולניים החדשים) או של עסקנים יהודים קומוניסטים, ושיש לראות במעשיהם ביטוי נאמן של "קשר ציוני" האומר לערער את מעמדה של פולין [33]. תעמולה זו שהסימן הממשי לקראתה ניתן על ידי ראשי השלטון פנתה מלכתחילה נגד האוכלוסיה היהודית כולה או רובה ובעקבותיה באה הצהרתו הידועה של

32 ראה על תופעות אלה שניבאו ההתפרצות האנטישמית העתידה לבא, המאמר של יוסף שכטמן, שעליו מדובר בהערה 26. בצורה עוד יותר ברורה מתוארת התפתחות זו במאמר: Paul Landvai, Poland. The Party and the Jews. Commentary, September 1968, pp. 56—66. המאמר נכתב אמנם כבר אחרי פרץ המשבר בצורתו החריפה, אולם חלק ניכר בו מוקדש לתקופה "הטרם־היסטורית", כלומר לתסיסה האנטי־יהודית, שהורגשה בשורות המפלגה הקומוניסטית הפולנית כבר בשנים הקודמות.

33 תאור מדוייק של הקשר בין מהומות הסטודנטים לבין התעמולה האנטישמית או יותר נכון של הדרכים שבהן השתמשה תעמולה זו, בכדי לנצלן לצרכיה היא, ניתן בחוברת מטעם המכון לעני־נים יהודיים על יד הקונגרס היהודי העולמי: The Student Unrest in Poland and the Anti-Jewish and Anti-Zionist Campaign, London, April 1968, 35 p. בחוברת שנייה מטעם אותו מכון ניתנת רשימת האנשים שהודחו עד אז מעמדותיהם, אם בשרות המדינה ובמוסדות תרבות או במפלגה הקומוניסטית. רשימה זו מכילה מאה וחמשים שמות, והיא רחוקה מלהיות שלמה, שכן לא על כל מקרים מסוג זה נודע בחוץ לארץ; ועוד נמסרו בחוברת זו השמות של כמה וכמה "מועמדים" לגירוש בעיקר מבין היהודים בצמרת המפלגה הקומוניסטית, העתיד להתקיים בזמן הקרוב: The Anti-Jewish and Anti-Zionist Campaign in Poland. II, London, July 1968, 32 p.

המזכיר הכללי של המפלגה הקומוניסטית הפולנית וראש ממשלת פולין במרץ שנת 1948, שלפיה יש לחלק את יהודי פולין לשלושה סוגים, מהם הראשון הקשור כולו בישראל מבלי לדאוג לעניני פולין, השני הם אנשים אדישים סתם, ורק במקום השלישי ניצבת הקבוצה של אנשים בעלי הכרה פולנית צרופה; מכאן נבעה ממילא המסקנה שגם היא זכתה להגדרה ברורה בנאום זה: יש להפטר מן הקבוצה הראשונה במהירות האפשרית, כלומר לאפשר יציאתם לישראל (או להכריחם שיצאו) ואת הקבוצה השנייה יש להרחיק מכל השפעה בעניני הארץ; רק ביחס לשלישית אין מקום להפלייה בינה לבין שאר חלקי העם הפולני. ואולם המדיניות הפולנית הממשית לא התחשבה הרבה בחלוקה זו וביחוד לא בחוליתה השלישית. הרחקת היהודים מעמדות בשרות המדינה ובמוסדות תרבותיים (בעיקר מעמדות במוסדות ההשכלה הגבוהה) שהגיעה עד מהרה לממדים של מאות, פגעה במקרים רבים, ואולי אפילו ברוב המקרים באנשים שהכרתם הפולנית ונאמנותם לעניני המדינה ולעניני המפלגה הקומוניסטית לא היתה בגדר של ספק, עד שבסופו של דבר היהודים כולם, פרט ליוצאים מעטים מן הכלל, נעלמו מהנהלת עניני המדינה והמפלגה ומכל עמדות בעלות חשיבות ציבורית או מדעית. המפוטרים יש שגורשו מעמדותיהם ללא פיצוי כלשהו ויש שהוכרחו לצאת בדימוס מבלי לשים לב לגילם ולכשרונותיהם; נתגלה אגב בהזדמנות זו שהיו בידי השלטונות רשימות מדוייקות של פקידים גבוהים ושל אנשי מדע ממוצא יהודי, שהוכנו כבר בשנים הקודמות ובהן השתמשו עכשו בתהליך "הטיהורים".

אפילו מבחינה עקרונית לא היו מוכנים ראשי הקומוניזם הפולני לקבל את העמדה שלפיה יש להבדיל בין פטריוטים פולנים וקומוניסטים נאמנים בקרב האוכלוסייה היהודית לבין שאר חלקיה. בעצם ימי הטיהורים נתפרסם מאמר של אחד מראשי המפלגה והממונה על עניני תרבות בה, שלפיו הקומוניזם של היהודים הוא מסוג אחר, פחות בהרבה מבחינה חברתית־מוסרית מן הקומוניזם של הפולנים; שעה שהפולנים עוברים לשורות התנועה הקומוניסטית בגלל נימוקים חברתיים ההולמים השקפת עולמם, הרי היהודים עושים זאת בראותם בקומוניזם גורם נכבד במאבק באנטישמיות, כלומר בגלל נימוקים אופורטוניסטיים. כאן איפוא הוקמה מחיצה ברורה וקשה בין יהודים ופולנים, וממילא נבעה המסקנה שיש להגביל עד המינימום חלקם של היהודים בהנהלת עניני הארץ, אפילו של אלה המדגישים נאמנותם הפולנית והקומוניסטית[34]. ולא היה מאמר זה שמצא הד רב בציבוריות הפולנית, אלא חוליה אחת בלבד, אמנם אחת החשובות בספרות הרחבה שצצה בין לילה ואמרה לבסס את המדיניות החדשה מבחינה מחשבתית כביכול. לא היה כתב עת בפולין שלא הקדיש תשומת לב לבעייה זו, ואף חוברות וספרים נתפרסמו לרוב בכדי להסביר את הסכנה הצפוייה כאילו לפולין מן "הציונות", ותוך כדי כך

34 Andrzej Werblan, Geneza Konfliktu המאמר נתפרסם ב־Miesięcznik Literacki בכתב־עת מן החשובים בפולין מחודש יוני שנת 1968. ראה גם ניתוח הדברים שנאמרו שם במאמר: S. J. Roth, The Theory of Polish Communist Antisemitism. "Bulletin on Soviet-Jewish Affairs", Nr. 2, London, .July 1968, pp. 1—12

עברו לתעמולה אנטישמית פחות או יותר גלוייה[35]. אחד הסימנים האפיניים של ספרות זו ביחוד לאחר שדעת הקהל בעולם קמה נגד הנעשה בפולין, היה להוכיח כי "ההשמצה האנטי־פולנית" לא זו בלבד שאין לה יסודות של ממש, אלא היא גם מתעלמת מן העזרה הרבה שהוגשה כאילו על ידי הפולנים ליהודים בימי השואה, ונהפוך הוא היא טוענת שהפולנים לקחו חלק בטבח היהודים בימים ההם. כמעט כל התקפה אנטי־יהודית היתה עכשו מלווה טענות מסוג זה שתפקידן הגלוי או המסווה, היה להוכיח עד כמה היהודים הם כפויי טובה, ובו בזמן לבסס מעמדה המוסרי של פולין בעיני דעת הקהל. שלושה או יותר נכון ארבעה גורמים אלה של המבצע האנטי־שמי בפולין, שכאמור הגיע לשיא בשנת 1968, אף אם הוכן כבר בשנות הקודמות: החכוכים בפנים המפלגה הקומוניסטית, מלחמת ששת הימים, מהומות הסטודנטים והאנטישמיות הפולנית "האטביסטית" — כה נקשרו זה בזה, עד שכמעט ואין להפריד בין הדבקים, אף אם במחנה החוקרים יש הנוטים להדגיש במיוחד גורם זה או אחר, ובמיוחד נתחלקו הדעות ביחס להשפעתו של הגורם הראשון והאחרון. יש הרואים את הסבה בה"א הידיעה במשבר הפנימי במפלגה הקומוניסטית, ולעומתם אחרים שלדעתם הירושה האנטישמית של השנים והדורות הקודמים היא שבסופו של דבר קבעה, גם במקרה זה, את התפתחות הענינים[36].

35 כדוגמות טובות של ספרות מסוג זה כדאי לצטט ספרו של איש הבולשת הפולנית (שהוסר אמנם כעבור זמן מה מכהונתו) Tadeusz Walichnowski, Izrael a N. R. F., Wydanie Trzecie Uzupelnione, Warszawa 1968, 233 p. הוא השם של גרמניה המערבית (N. R. F.). שעבורו המחבר הוסמך כדוקטור של האוניברסיטה הורשאית (גם זה דבר אפייני להלך הרוחות בפולין של היום), ושוב הספר: Władysław Kmitowski, Syjonizm, jego geneza, charakter polityczny i antypolskie oblicze שנתפרסם בלודז בשנת 1968.

36 ראה כדוגמות חשובות של שתי עמדות אלה, הסותרות במידת מה זו את זו, אף אם אין הבדל רב במסקנותיהן, שהרי שתיהן מודות במקומה הרב של האנטישמיות במדיניות הפולנית של היום, מאמריהם מצד אחד של אחד מגדולי המדע הפולני בשנים האחרונות, הסוציולוג זיגמונט באומן, שאף הוא נפל כקרבן הטיהורים, כי גורש ממעמדו כפרופסור באוניברסיטה בוארשה (ז. באומן, הפתרון הסופי. "גשר", טבת תשכ"ט (דצמבר 1968), עמ. 7—15; המאמר נתפרסם גם בנוסח אנגלי, דומה מאד לנוסח העברי: Zygmunt Bauman, The End of Polish Jewry — a sociological review. "Bulletin on Soviet and East European Jewish Affairs London, January 1960, pp. 3—8); ומן הצד השני המאמר של דוד ספרד, מראשי האיגוד של יהודי פולין ומזכירו הכללי במשך שנים רבות, שאף הוא יצא את פולין (או יותר נכון גורש משם) בעקבות הטיהורים האחרונים (ד. ספרד, וועגן די פויליש—יידישע צווישן—באציאונגען נאך דער צווייטער וועלט מלחמה. "יארבוך, וועלט־פעדעראציע פון פוילישע יידן", ג', תשל"א (1970), עמ. 369—385). בעוד אשר הראשון רואה את העיקר הגדול בהתפתחות הענינים בקרב המפלגה הקומוניסטית הפולנית, ולדעתו האנטישמיות הנוכחית הבאה לפי השראה מלמעלה, היא בחינת מכשיר בלבד במאבק הפנימי במפלגה זו ללא קשר כלשהו עם בעיות יהודיות כלשהן — הרי השני מעביר את נקודת הכובד לאנטישמיות כתופעה בעלת משמעות מוחלטת בפני עצמה, והוא נוטה לראות הקבלה רבה בין הנעשה בפולין לבין האנטישמיות בברית המועצות; הוא שולל את הדעה, כאילו מלחמת ששת הימים או מהומות הסטודנטים הביאו בעקבותיהם את המדיניות הנוכחית בפולין, וכאילו

מדיניות אטישמיות זו שבגסותה עלתה אפילו על הנעשה בברית המועצות, פנתה עד מהרה גם נגד מוסדותיו של הציבור היהודי. ראשי האיגוד של יהודי פולין רובם הוסרו מעמדו־תיהם כבלתי־ראויים לאמונם של השלטונות, ואחרים נתמנו במקומם, שאפשר היה לקוות, כי יהיו מכשירים יעילים בהג־שמת "הקורס החדש"; הוא הדבר ביחס למוסדות אחרים, בעיקר המכון ההיסטורי היהודי והתיאטרון הממשלתי היהודי, שגם כאן הוחלפו ראשי המוסדות באחרים מהימנים יותר. השלטונות גם דאגו לכך להעביר חלק הגון של התעודות ברשות המכון לרשותם הם, בכדי שאפשר יהיה לנצלם בשעת צורך לטובתם הם.

מכאן ממילא מובילה הדרך לבדיקת השפעתם של מאורעות אלה בחיי האוכלוסייה היהודית. ההשפעה הבלתי־אמצעית והבולטת ביותר הורגשה בתחום ההגירה. אף אם כבר בשנים הקודמות ירד מספר יהודי פולין עד כדי שלושים אלף ואף פחות מזה, גדל עכשו פי כמה זרם היוצאים את הארץ, אפילו מבין הקומוניסטים היהודים, שרבים מהם נושלו מעמדותיהם ונשארו ללא מטה לחם. השלטונות לא זו בלבד שלא ניסו למנוע תנועה זו, אלא עודדו אותה, ואף אם להלכה הוגבלה תקופת היציאה עד למועד מסויים, לא הקפידו בכך גם לאחר מכן. לעומת זאת הוטלו על היוצאים גזירות רבות (כגון העברת דירותיהם לידי פולנים ושיפוצן על חשבון היוצאים, החזרת ההוצאות של חינוך ילדיהם בבתי־ספר ממשלתיים, כולל האוניברסיטות וכו') ונאסר עליהם להוציא הונם מן הארץ תוך בדיקות בצורה חמורה ביותר ומליאת עלבונות. המהגרים שמספרם עד מהרה גדל לממדים של אלפים, פנו לארצות הסמוכות, בעיקר לארצות בלטיות, שנהגו בהם מידה יפה של הכנסת אורחים; בצורה מופתית עשתה זאת בעיקר דנמרק תוך דאגה ביד רחבה לקיומם של הפליטים ולהכשרתם לקראת חייהם הבאים, ואף בשבדיה נעשה לא מעט בתחום זה. היו בין המהגרים גם לא מעטים שמלכתחילה או כעבור זמן מה פנו לארצות מעבר לים, בעיקר לארצות הברית או לקנדה, אולם מעטים בלבד בחרו בישראל הרחוקה להם מבחינה הרגשתית, שכן רובם נתגייסו משכבות מתבוללים פחות או יותר קיצוניים או משורות קומוניסטיות (שמות אלה במקרים רבים היו שמות נרדפים); יש גם שהססו לעלות תוך פחד לצאת לארץ הנתונה במלחמה או תוך חוסר אמון שיצליחו להסתדר שם.

וכשם שלא הרבה נשאר ממסורת יהודי פולין שאהבת ציון היתה אחד מסימניה הבולטים, בהכרת אנשי הגירה זו, הא־רונה בזרמים הגדולים שיצאו את הארץ, כן לא נשאר מן המסורת של מאבק, תכופות מאבק של גבורה, על כבוד העם ועל זכויותיו, במחנה העלוב של אילו אלפים היושבים שם עדיין. עלוב המחנה בשני המובנים גם יחד: במספרו ובמעמדו המוסרי. סך הכל יושבים היום בפולין לא הרבה יותר מעשרת אלפים יהודים (הערכות מכסימליות מדברות על שנים עשר

בשנים הקודמות של "ליברליזציה" היה קיים יחס של אהדה ליהודים ורצון כן להאבק באנטישמיות; הממונים על המדיניות של פולין בימים ההם לא הקדישו תשומת לב של ממש לבעיית היהודים, וכאשר באה ההזדמנות לעשות זאת, נקטו מיד במדי־ניות האנטישמית ללא הבדל של ממש בתחום זה ביניהם לבין האנטישמים במחנה הקומוניסטים "הלאומיים".

אלף), אם לא נקח בחשבון את המסתירים תוך מאמץ רב, שעלה בהרבה בשנים האחרונות, את מוצאם היהודי, שעליהם דובר בראשית מאמר זה ואיש לא יקבע בדיוק את מספרם. בניגוד לעמדת האוכלוסייה היהודית, כולל הקומונסטים, בשאר הארצות של הגוש המועצתי, שגם עליה הוטל לא אחת לשתות את קבעת כוס התרעלה של רדיפות והפלייה, והם בכל זאת ברוב המקרים ידעו לשמר על כבודם, ויש שהשיבו המלחמה שערה, או במקרה הרע ידעו להביע את שבנפשם תוך שתיקה (הדוגמה החשובה בימינו הם יהודי צ'כוסלובקיה, אולם במידה לא קטנה נכון דבר זה גם ביחס לתגובתם של יהודי הונגריה ורומניה בשנים הקודמות, מבלי לדבר על עמדתם של יהודי יוגוסלביה, האומרת כולה כבוד לציבור קטן זה), אין זכר לכך בעמדתה של המנהיגות כביכול של מה שנשאר מן הציבור היהודי על אדמת פולין. בימים הקשים ביותר של תעמולה אנטישמית ושל גירושים המוניים של היהודים מעמדותיהם ומפולין בכלל, כלומר בעיקר בשנים 1968—1969, האנשים שעמדו אז בראש האיגוד של יהודי פולין לא זו בלבד שלא העיזו להרים קולם נגד העוול שזעק תכופות עד לב השמים. כי אם להיפך תמכו ב"מבצע" זה תוך הדגשת פטריוטיותם הפולנית והקומוניסטית, ואף הם היו שותפים במסע הצלב נגד "הציונים" אף אם הקרבנות רק אתמול היו חבריהם; וכאשר העם היהודי ברחבי העולם ואתו חלקים לא קטנים בדעת הקהל כולו בעולם, קמו נגד המדיניות האנטישמית הגסה של שלטו־נות פולין ודרשו להפסיקה, נתגייסו אף הם יחד עם המנהיגות הקומוניסטית הפולנית למלחמה נגד "ההשמצה האנטי־פולנית". ואם נמצאו אז בארץ גופא אנשים בודדים שיצאו נגד עוול זה ובמיוחד נסתיגו ממסע הצלב נגד אנשים שרק אתמול ניצבו בשורות הראשונות של המפלגה הקומוניסטית ובין לילה הוכרזו כ"ציונים" בגלל מוצאם היהודי — הרי הם נמצאו בקרב הפולנים בלבד; איש מן המנהיגות היהודית לא העיז ללכת בעקבותיהם או אפילו להגיד מלה טובה עליהם [37].

ירידה זו מכל הבחינות ובעיקר מבחינה מוסרית, משתקפת גם בפעולתו של האיגוד ובפעולת המוסדות התלויים בו. עתונו המרכזי, השבועון "פאלקסשטימע" (לפני המאורעות של השנים האחרונות הוא הופיע ארבע פעמים בשבוע), המתפרסם ביידיש ובפולנית, משקף בנאמנות עמדתם של המוסדות הפולניים הרשמיים (גם עמדתם האנטי־ציונית והאנטי־ישראלית) מבלי לסתות ממנה ימין או שמאל; ביחס לענינים היהודיים בארץ הוא מנסה בעיקר להוכיח כאילו הכל נמשך "כשורה", אף אם מן המתפרסם בעתון גופא אפשר ללמד על ממדי הירידה בתחום זה [38]. מזמן לזמן מתפרסמות

37 כדאי לצטט כדוגמה, אחת הרבות מסוג זה, את הגליון של "פאלקסשטימע", עתונו של איגוד יהודי פולין מיום 6 באפריל 1968, שבו נתפרסם דין וחשבון מן המושב של הועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הפולנית. במושב זה יצא אחד הצירים נגד מדיניות ההפלייה הפוגעת בקומוניסטים נאמנים בגלל מוצאם היהודי. העתון מפרסם דברים אלה יחד עם שאר הדברים שנאמרו במושב מבלי להקדיש להם אף הערה אחת, לא מטעם המערכת ולא מטעם האיגוד בתור שכזה!

38 ראה כדוגמה המאמר של יוסף סובלמן בחלקו הפולני של העתון מיום 10 בפברואר 1968, שממנו מתברר כי מבין 26 סניפי האיגוד הקיימים עדיין, רק בתשעה מתנהלת פעולה תרבותית של ממש.—

בעתון ידיעות על קואופרטיבים בודדים, שקשה ללמד מהם על אפיים היהודי של מוסדות אלה, ונהפוך הוא מתברר תכופות שאין לדבר על ענין יהודי כלשהו בפעולתם ואין אפילו לדעת, אם המדובר במוסדות יהודיים או שמא הם פתוחים גם בפני לא־יהודים, כפי שקרה בתקופה הקודמת של חיסול הקואופרציה היצרנית בראשית שנות החמשים. הוא הדבר ביחס לבתי־הספר היהודיים. בניגוד לשמועות שנתפשטו בחוץ לארץ כאילו מוסדות אלה כולם נתחסלו, מתברר מן הכתבות הבודדות בעתון זה ששנים או שלושה מהם כנראה ממשיכים פעולתם, אף אם יהדותם זוכה לביטוי רק בכמה שעות מוקדשות לשפת יידיש, ואילו בשפת ההוראה ובתכנית הלימודים פרט ליוצא אחד זה מן הכלל אין כל הבדל ביניהם לבין שאר מוסדות החינוך בארץ. נמשכת גם לפי שעה פעולתם של המכון ההיסטורי היהודי ושל התיאטרון הממשלתי היהודי, אף אם מן ההנהלה הקודמת של מוסדות אלה לא נשאר כלום או כמעט כלום, ועובדיהם העיקריים יצאו את הארץ.

כמה זמן תימשך גסיסה זו, קשה לנבא. הכוון האנטישמי הגס במדיניות הפולנית בסוף שנות הששים, פסק במידת מה בזמן האחרון, אם בגלל זה שהשלטונות נרתעו בפני התגובה בדעת הציבור היהודי ותכופות גם לא יהודי בעולם (כולל המפלגות הקומוניסטיות בכמה וכמה ארצות) או בגלל העובדה שאחרי הגירושים ההמוניים הקודמים כמעט ולא נשארו כבר יהודים בעמדות של ממש אם בשרות המדינה או במוסדות אחרים, ושוב אין את מי לגרש. ירד גם זרם היוצאים את הארץ, כי גם כאן כבר נצטמצם מאד מספר המועמדים; כמה אלפים שנשארו עדיין בפולין רובם הם אנשים שבגלל גילם או בגלל סבות אחרות אינם מסוגלים להסתדר בארצות אחרות ומוטב להם לשבת במקום, על אף מה שעבר עליהם ועל הציבור היהודי כולו בשנים האחרונות; וגם מספר זה ירד בלי ספק בשנים הבאות אם בגלל הגירה נוספת או בגלל סבות טבעיות.

כך מסתיימת איפוא ההיסטוריה היהודית בת אלף שנים על אדמת פולין. לאמתו של דבר היא נסתיימה כבר בימי השואה עם השיא של הסבל היהודי מזה ושל גבורה יהודית מזה. מה שבא אחרי כן, לא היה לו בשנים הטובות — ומספר שנים אלה היה קטן למדי — ערך מיוחד בהשוואה עם הדורות הקודמים; אמנם במשך זמן מה בלטה היזמה, בעיקר בתחום חיי תרבות, ואף זה חלף עם הרוח בטרגדיה ובעלבון של השנים האחרונות. תפקיד אחד נשאר היום בלבד: להציל מה שאפשר להציל מן הירושה של הדורות הקודמים על אדמת פולין פן ילך לאבוד בעטיים של השלטונות (ואולי גם בעטייה של המנהיגות היהודית הנוכחית), והוא בודאי יידרש להשלמת התמונה של החיים הגדולים (וגם של הסבל הגדול) במאות הקודמות. —

ד״ר יוסף קערמיש

די ענדגילטיקע צעשטערונג פון ווארשעווער געטא

אין ליכט פון דייטשע געהיימע דאָקומענטן

עס אונטערליגט שוין נישט היינט צו טאג קיין שום ספק, אז מיט דער פארניכטונג פונעם אייראָפּעישן יידנטום האבן אָנ־געפירט די העכסטע פאקטארן פון דריטן רייך, אז מיט דעם ענין, וועלכן מ׳האט געהאלטן פאר א יסודותדיקסטן און סאמע וויכטיקסטן פאר דער היטלער—מלוכה האבן זיך מתעסק געווען די סאמע אנפירנדיקע פערזענלעכקייטן ווי: היטלער, הימלער, געריננ, געבעלס, קאלטענברונער, היידריך א. א.

א ספעציעלער אפטייל 4 B IV פונם הויפּטזיכערקייטסאמט (ר. ס. ה. א.) פון רייך — Reichssicherheitshauptamt (R. S. H. A.) מיט אייכמאַן בראש, האט זיך פארנומען מיט רעאליזירן און פראקטישער דורכפירונג פון די פלענער, וואס זיינען באארבעט געווארן דורכן אויבנדערמאנטן ״מוחות־טרעסט״ פון היטלער—דייטשלאנד.

אין עצם געגומען, האט מען אממערסטן אויפמערקזאמקייט געווידמעט דעם מזרח־אייראָפּעישן יידנטום און קודם־כל דעם פוילישן, וואס איז באקאנט געווען פון זיין מעכטיקער דינאמישקייט און קאלאסאלן שעפערישן כוח און שוונג, וועלכע האבן געשטראלט אויף אנדערע אייראָפּעישע יידישע צענטערס און קיבוצים אין דער גארער וועלט — אין דער ערשטער ריי אויף ארץ־ישראל.

אז פון דעם צושטאנד האט מען זיך אין בערלין אפגעגעבן א געהעריקן דין־וחשבון זאגט עדות דער פאקט, אז דער הויפט־זיכערקייטסאמט פון רייך האט שוין אין אקטאבער 1940 פארווערט די פוילישע יידן צו עמיגרירן פון דער גענעראל־גובערניע ווייל ווי מען האט דאס אפגעשאצט אין ר. ס. ה. א. באטייט די עמיגראציע פון די מזרח־יידן ״דעם גייסטיקן ווידערגעבורט און קאנצענטראציע פונם צפון־אמעריקאנישן יידנטום״.

אין די דאזיקע באדינגונגען קאנען מיר פארשטיין, פארוואס האט זיך דער ליקווידאציע־פראצעס אין דער פארם פון אויסראטונג און ״איבערבאזעצונג־אקציעס״ אנגעהויבן אויף די מזרח־געביטן און האט קודם־כל געטראפן די פוילישע יידן.

עם זענען דערגאנגען צו אונדז א גאנצע ריי געהיימע דאקו־מענטן פון הימלערן, וואס שטאמען פון זיין ארכיוו און וואס באציען זיך צום גורל פון ווארשעווער געטא.

מיט דער פראגע פון אומברענגען די פוילישע יידן (און בכלל די אייראָפּעישע) האט זיך פארנומען דער רייכספירער פון ס״ס, און פאליציי היינריך הימלער, וואס האט באזוכט פערזענלעך כמעט אלע פארניכטונגס־לאגערן, קאנטראלירנדיק ווי עס ארבעטן די טויט־פאבריקן און געבנדיק אויפן ארט זיינע אנווייזונגען. באזונדערס האט זיך הימלער ״אינטערע־סירט״ מיטן גורל פון ווארשעווער געטא, ווו ער האט דורכגע־פירט א פערזענלעכע אינספעקציע דעם 9 יאנואר 1943, געצייל־טע טעג פאר דער יאנואר־״אקציע״. דעם דאזיקן טאג איז הימלער אין דער באגלייטונג פון זיין ענגערן שטאב און 4 פאנצערקעס מיט אנגעשטעלטע אין אלע זייטן קאראבינען־לופעס דורכגעפארן דעם שטח פון געטא, וויזיטירנדיק די 2 גרעסטע מאגאזינען (פון 15 פאראנענע) פון דער א. ג. ״ווער־טערפאסונג״ — א ס״ס־אונטערנעמונג וואס האט זיך פארנומען מיט דעם צונויפזאמלען און צוריבן דעם גאנצן פארמעגן, וואס איז געבליבן אין געטא נאך די העכער 300.000 יידן ארויסגעפירטע אין זומער 1942.

אזוי האט הימלער שוין אין אנהויב אקטאבער 1942 פאר־אָרדנט דעם העכערן ס״ס און פאליציי־פירער פון דער גענע־ראל־גובערניע דעם ס״ס־אבערגרופנפירער קריגער, ווי אויך דעם שעף פון ווירטשאפטלעך־אדמיניסטראטיוון הויפטאמט פון ס״ס (Wirtschaftsverwaltungshauptamt), דעם ס״ס אבער־גרופנפירער פאהל, צונויפברענגען אין קאנץ־לאגערן אין ווארשע און לובלין אלע יידישע ארבעטער וואס זענען געווען באשעפטיקט אין שניידער, שוסטער און טישלער־שאפן. גלייכ־צייטיק האט דער רייכספירער פון ס״ס באפוילן די בהד־רגהדיקע עלימינירונג פון יידן, וואס ארבעטן אין באוואפנונגס־פאבריקן און אין פאבריקן פון אויטאס וכדומה. אין דער ערשטער פאזע פונם דאזיקן עלימינירונגס־פראצעס האט מען געדארפט צונויפזאמלען די דערמאנטע קאטעגאריעס יידישע ארבעטער אין באזונדערע האלעס פון דער געגעבענער אונטערנעמונג, אין דער וויטערדיקער — זיי צונויפנעמען אין פארמאכטע אנשטאלטן בדרך אויסטויש פון באזונדערע האלע־באזאצונגען. אויף אזא אופן האט הימלער געוואלט קאנצענטרירן אלע יידישע ארבעטער — ספעציאליסטן פון דער גאנצער גענעראל־גובערניע, אין עטלעכע אנשטאלטן, וואס זיינען גלייכצייטיק קאנצענטראציע־לאגערן.

ס׳וואלט אבער געווען א טעות צו מיינען, אז הימלער האט געוואלט בלויז דאס.

אין זיין געהיימען כתב פון 9־טן אקטאבער 1942 צו זיינע נאענטסטע מיטארבעטער ס״ס־גענעראל פאהל, קריגער, גלאבאצניק, ר. ס. ה. א. און ס״ס־אבערגרופנפירער וואלף האט

הימלער די זאַך קלאָר און אָפן אוועקגעשטעלט און געגעבן צו פאַרשטיין, אַז דער ציל פון זײַנע פּלענער איז די לעצטגילטיקע ליקווידאַציע. מ׳דאַרף זיך באַמיען, האָט ער באַפוילן זײַנע מיטאַרבעטער, צו פאַרטרעטן די ייִדישע אַרבעטס־כּוחות מיט פּאָליאַקן, ווײַל — ״אַ געוויסן טאָג דאַרפן די ייִדן בהסכּם מיטן ווּנטש פון פירער (היטלער) פאַרשווינדן אויך פון דאָרטן״ (פון די קאַנץ־לאַגערן).

בשעת זײַן נישט־גערעכטן באַזוך אין וואַרשע אין דער ערשטער העלפט יאַנואַר 1943 האָט הימלער באַפוילן אויסצודריקן זײַן פאַרוווּנדערונג דורך דער פאַרמיטלונג פון אָבערשט פּרעטעטער פון דער מיליטערישער וואָפן־אינספּעקציע (Heeresruestungsinspektion) דעם גענעראַל־לײַטענאַנט שינדלער, דעם שעף פון באַוואָפנונג־ און אַרמײ־פאַרזאָרג־אַנשטאַלטן אויפן שטח פון דער גענעראַל־גובערניע פאַרוואָס באַדינגונגען האָט דער רײַכספירער ס״ס באַפוילן אַ תּיכּפדיקע אַרויסשיקונג פון 16.000 ייִדן אין קאַנץ־לאַגערן, קודם־כּל אין לובלינער קרײַז. הימלער האָט אויף אַלע קעגן־אַרגומענטן אַז די קריגס־אינדוסטריע וועט דערפון לײַדן, געהאַט אַ תּשובֿה, אַז אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן וועט די אַרבעט־פּראָדוקטיוויקייט לחלוטין נישט ווערן געמינערט, דאַקעגן וועלן פאַלן די פּראָדוקציע־הוצאות.

בהסכּם מיט הימלערס באַפעל צו קריגער האָט מען נאָכהער געדאַרפט שפּעטסטנס ביזן 15־טן פעברואַר איבערבאַזעצן אין לאַגערן אַ רײ קלענערע פאַבריקן פון געטאָ, וואָס האָבן פּראָדוצירט מאַשין־ אָדער אַעראָפּלאַן־טיילן. די איבעריקע ״ווירקלעכע אײַזן־איבעראַרבעטונגס־אַנשטאַלטן״ האָט מען וואָס גיכער געדאַרפט צונויפּברענגען ווו־נישט־איז אין דער גענ. גובערניע מ׳זאָל קאָנען אײַנאָרדנען איין פאַבריק מיט עטלעכט

נאָך דער אַקציע

זײַנע, הימלערס, דיספּאָזיציעס בנוגע ייִדן זײַנען נישט געוואָרן אויסגעפירט. ס׳האָט זיך דער רײַכספירער געכעסט הלמאַי עס זײַנען נאָך פאַרבליבן אין וואַרשע, לויט זײַנע ידיעות 40.000 ייִדן (לויט אָפיציעלע דאַטן, און באמת קרוב 60.000). מ׳האָט וואָס־אַן־אמת געגרייט אַ פרישע ״אַקציע״ אין געטאָ, וואָס האָט געזאָלט אײַנשלינגען 8.000 קרבנות, אָבער ס׳האָבן נאָך אַלץ געדאַרפט פאַרבלײַבן 32.000 ייִדן, וואָס האָבן געאַרבעט אין די אַ. ג. מלחמה־פאַבריקן, דערין אַ קימאַ־לן פון 24.110 אַרבעטנדיקע אין דער טעקסטיל־ און פוטער־אינדוסטריע, ספּעציעל אין דער פירמע וואַלטער צ. טעבענס. אין אָט אַזעלכע אָפּטיילן, וווּ די אַרבעטער וואָלטן באַשטאַנען אויסשליסלעך פון ייִדן, אַמשטרענגסטן געהיטן און איזאָלירט.

בעת זײַן אינספּעקציע אין געטאָ האָט הימלער זיך פאַראינטערעסירט מיט די פּריוואַטע דײַטשע פירמעס, וואָס האָבן אַזוי לאַנג שוין פּאַראַזיטירט אויפן אומגליק פון געטאָ. ער האָט געגעבן דעם הויפּטזיכערקײַטסאַמט פון רײַך אינסטרוקציעס געניי צו קאָנטראָלירן די געשעפטן און רווחים פון דער פירמע וואַלטער צ. טעבענס, דעם ״גאַרניסט־באַזיצנדיקן מאַן״, וואָס איז געוואָרן במשך פון 3 יאָר אַ פאַרמעגלעכער פירמע־אײַגנטימער, אויב נישט קיין מיליאָנער בלויז צוליב דעם,

"וואס מיר, די מלוכה, — ווי דער רייכס־פירער ס״ס האט זיך אויסגעדריקט — האבן אים געליפערט ביליקע יידישע ארבעטס־הענט". הימלער האָט באפוילן "א תיכּפדיקע אויסשליסונג פון די פריוואטע פירמעס". זיינע וויטערדיקע רייד זיינען געווען: "כ׳האלט פאר אומבאדינגט נויטיק און וויכטיק צו באמיען זיך, אז די יעניקע באלעבאטים, וואס מאכן זיך פאר אומפאר־טרעטבאר, זאלן וואס שנעלער ווערן גענומען אין מיליטער און געשיקט אויפן פראנט".

קריגער האט באקומען אן אפשריפט פונם גאנצן אויבן־דערמאנטן באפעל מיט דער דיספאזיציע צו מעלדן זיין אדורכ־פירונג.

דערווייל זיינען אין ווארשעווער געטא פארגעקומען געשעע־נישן פון גרויסער חשיבות וואס האבן צונישט געמאכט דעם גאנצן פלאן פון הימלערן. במשך פון דער יאנואר־"אקציע" (18־טן יאנואר — 21־טן יאנואר 1943), זיינען עטלעכע גרופן פון דער יידישער קאמפס־ארגאניזאציע ארויסגעטרעטן אין באוואפנטן ווידערשטאנד. ס׳איז געקומען צו די ערשטע גאסן־קאמפן ביי עק ניסקע און זאמענהאף — גאס ווי אויך צו א ריי גרעסערע באוואפנטע ארויסטרעטונגען אין הייזער אויף זאמענהאף, מוראנאווסקע, מילע און פראנציסקאנער. מחמת דעם נישט־דערווארטן ווידערשטאנד זיינען די דייטשן געווען געצווונגען איבערצורייסן די "אקציע", וועלכע האט בסך־הכל געבראכט צו דער "דעפארטאציע" קיין טרעבלינקע 6.500 יידן.

מ׳קאן זיך לייכט משער זיין ווי אזוי הימלער האט אויפגע־נומען די ידיעה וועגן ערשטן באוואפנטן ווידערשטאנד־אקט אין ווארשעווער געטא. ס׳זאגט וועגן דעם עדות דער אונדז באוווסטער באפעל זיינער פון 16־טן פעברואר צום געג. פאהל. אינם דאזיקן באפעל הייסט ער בפירוש גרינדן אין געטא א קאנצענטראציע־לאגער, אין וועלכן עס דארפן קאנצענטרירט ווערן אלע יידן פון ווארשע. דאס ארבעטן אין פריוואטע פאב־ריקן איז פאר יידן פארבאטן. דער לאגער צוזאמען מיט זיינע פאבריקן און איינוווינער דארף ווערן וואס גיכער איבערגע־טראגן קיין לובלין און אומגעגנט.

אין בריוו געשריבן דעם זעלביקן טאג צו קריגערן האט דער רייכספירער פון ס״ס און פאליציי אנטפלעקט זיין אמתן פרצוף. די דעפארטאציע פון די ווארשעווער יידן האט ער געהאלטן פאר נויטווענדיק "אין קענגנפאל — ווי ער האט זיך אויסגעדרוקט — וועלן מיר קיין מאל נישט בארויקן ווארשע". מחמת זיכער־קייט־טעמים" האט ער געהייסן אויסארבעטן א פלאן פון צעשטערן דעם ווארשעווער געטא. אין שייכות מיט דעם באפעל האט מען אין הימלערס שטאב באטראכט די פראגע פון אראָפּ־ברענגען פון נירנבערג א ספעציעלע סאפערן אפטיילונג מיט דער אויפגאבע צו צעשטערן די געטא.

ערשט נאכן איבערבאזעצן זיינע איינוווינער, די "אונטער־מענטשן" אין קאנץ־לאגערן — מיט אזא לשון האט הימלער גערעדט — וועלן קאנען פארשווינדן פון דער ערד־אויבערפלאך די ביזאיצטיקע ווינפלעצער פאר דער איבער האלב־מיליאניקער יידישער באפעלקערונג פון ווארשעווער געטא, וואס וואלטן, לויט זיין מיינונג, סיי ווי נישט געווען אנטשפרעכנדיק פאר די דייטשן.

אויף דעם דאזיקן אופן האט געדארפט פארקלענערט ווערן דער שטח פון דער מיליאנען־שטאט ווארשע, וואס איז אין הימלערס אויגן געווען "א מסוכנדיקער פלאץ פון צעפאלונג און מרידה".

אט ווי הימלער האט זיך געוואלט נוקם זיין פארן באוואפנטן יאנואר־אקט פון ווארשעווער געטא!

אבער אויך די ווארשעווער יידן האבן נאך די בארימטע יאנואר־טעג געווונען צוטרוי און גלויבן אין די אייגענע כוחות. כאטש זיי האבן נישט געקאנט הימלערס געהיימע באפעלן, האבן זיי אבער גוט תופס געווען די פארברעכערישע דייטשע פלענער און באשלאסן מיט אלע קרעפטן צו שטעלן א ווידער־שטאנד. ס׳האבן נישט געהאט קיין שום פעולה די באמיאונגען פון די דייטשע פאבריק־באלעבאטים, וועלכע זיינען נישט געגאנגען אויפן פראנט, דאקעגן זיינען זיי באנוצט געווארן אדורכצופירן צווישן די יידישע שאָפּ־ארבעטער א ברייט פארמאסטענע פראפאגאנדע־אקציע פאר פרייוויליקן ארויספאר. די יידישע קאמף־ארגאניזאציע, וואס איז שוין דאן־צו־טאג געווען כמעט דער איינציקער דעה־זאגער אין געטא, האט זיך ענערגיש אנטקעגנגעשטעלט די דייטשע פארארדענונגען, מיט רעכט האלטנדיק אז, דאס איבערבאזעצן זיך פרייוויליק איז נישט עפעס אנדערש ווי אן אומבאדינגטער אומקום פון געטא".

די יידישע קאמף־ארגאניזאציע, ווי דער ארגאניזאטאר פונם אקטיוון און פאסיוון ווידערשטאנד האט מאביליזירט די ארבע־טער־מאסן אין געטא און צוגעגרייט די פארטיידיקונג במשך פון לאנגע וואכן פון איבערמענטשלעכער אינטענסיווער אר־בעט.

אזוי ארום האט נאך דאס ווארשעווער געטא כאטש אויס־געבלוטיקט און פילפאך דעצימירט נאך 2 ליקווידאציע־אקציעס, זיך געפילט בכוח אין לויף פון א לאנגער צייט צו נישט מאכן הימלערס פארברעכערישע און טייוולאנישע פלענער.

די דייטשן האבן אבער באשלאסן פאר יעדן פרייז צו ליקווי־דירן דאס ווארשעווער געטא. פאָן זאמערן, דער ס״ס — און פאליציי־פירער פון ווארשעווער דיסטריקט, האט זיך במשך פון עטלעכע וואכן געגרייט צו א דריי־טאגיקער גרויסער "אקציע" קעגן דער יידישער באפעלקערונג, וואס האט געזאלט פולשטענדיק עוקר־מן־השורש־זיין די יידן פון ווארשע און לחלוטין צעשטערן דאס געטא.

אין רעזולטאט פון לאנג־דויערנדיקע קאמפן קעגן געטא, אין רעזולטאט פון ברייט פארמאסטענע אפעראציעס קעגן די העראָישע יידישע פארטיידיקער מיט שווערד און פייער און קודם־כל מיט פייער, איז דער יידישער וווין־פערטל לחלוטין חרוב געווארן. דאס דאזיקע פארניכטונגס־ווערק האבן די דייטשן אדורכגעפירט א דאנק אומברחמנותדיקער אנווענדונג פון שטארקע מאטאריזירטע כוחות בראש מיט דעם ס״ס — גענעראל יירגן שטראפ, איינעם פון די גרעסטע קריגס־פארברעכער און היטלערס מקורבים. דער דאזיקער פריש־נאמינירטער ס״ס־און פאליציי־פירער פון ווארשעווער דיס־טריקט האט באקומען פון הימלערן די שליחות מיט דער גאנצער קראפט ארויסטרעטן קעגן דעם בונטארישן געטא און דאס "מיט דער גרעסטער שטרענגקייט און ריקזיכטסלאזיקייט".

"כ׳האב זיך אנטשלאסן" — האט געשריבן שטראפ אין זיין אלגעמיינעם ראפארט וועגן דערדריקן דעם יידישן אויפשטאנד פון 16־טן מאי — "צו פארניכטן דעם יידישן וווין־פערטל

דורך אונטערצינדן יעדן איינציקן (הייזער) בלאָק, איינשליסנדיק אויך די וווין־בלאָקן נאָענט פון די באוואפנונגס־פאבריקן".

די דאזיקע צעשטערערישע שריפה־אקציע האָט זיך אנגעהויבן פון סיסטעמאטישע אונטערצינדונגען פון שאַפּן, נאך וועלכע עס זיינען געקומען פלאנמעסיקע שריפות פון גאנצע גאסן — הויז נאך הויז. פון טאג־צו־טאג איז דער פייער־רינג געווארן ענגער און ענגער ארום די טיילן געטא, וואס האבן זיך פארטיידיקט.

אין לעצטן סך־הכל איז פון געטא געבליבן איין גרויסע חורבה. בלויז ווו־נישט־ווו זיינען נאך געשטאנען רעשטלעך מויערן.

דעם 2־טן יוני 1943 האָט קריגער איבערגעשיקט הימלערן א געהיימען בריוו מיט שטראפס ענד־ראפארט וועגן אנטייל פון ס"ס און פאליציי אין דער "אקציע", וואס איז געווארן אין ווארשעווער געטא דורכגעפירט במשך פון 19־טן אפריל ביז דעם 16־טן מאי 1943. בעתן ראפּאָרטירן וועגן ברעכן דעם ידישן ווידערשטאנד און פולשטענדיקער צעשטערונג פון געטא האט שטראפ נישט פארגעסן מודיע צו זיין, אז אלץ וואָס האט געהאט וועלכן־נישט ווערט איז געווארן ארויסגעפירט

די יידישע גאס נאלעווקי אין ווארשע פאר דער מלחמה

דייטשע סאָלדאטן פאר די חורבות פון ווארשעווער געטאָ, 1943

און פארזיכערט. פאר א טראפיי האט ער אויך באטראכט די מיליאנען ציגל, שטיינער, אייזן־ברוך און אנדערע מאטעריאלן. ער האט פארגעשלאגן איבערצומאכן די תפיסה אויף דזיעלנע גאס פאר א קאנץ־לאגער. די לאגעריסטן האבן זיך געדארפט פארנעמען מיט צונויפקלייבן די דערמאנטע מאטעריאלן.

בתשובה האט דער רייכספירער ס"ס דעם 11־טן יוני אנגענומען שטראפס פארשלאג. קריגער און שטראפ האבן געדארפט פערזענלעך אפהיטן, אז "דער שטח פון געוועזענעם געטא זאל ווערן אויסגעגליכן מיט דער ערד", אז יעדער קעלער און קאנאל זאל ווערן פארשאטן. הימלער האט באפוילן נאכן פארענדיקן די צעשטערונג־ און פארוויסטונג־ארבעטן איינארדנען אויפן געביט פון געוועזענעם געטא א גרויסן פארק.

בזה האופן האבן זיך די דייטשן געוואלט נוקם זיין אויף די געטא־מויערן פאר די גבורה פון זיינע איינוווינער!

די "טעכנישע" אדורכפירונג פון דער פאראָרדנונג האט הימלער איבערגעגעבן דעם שעף פון "ווירטשאפט־פערוואלטונגס־הויפטאמט" פון ס"ס דעם גענ. פאהל, וואס האט שוין דעם 23־טן יולי געקאנט מעלדן הימלערן וועגן דער גרינדונג אין ווארשעווער געטא א קאנץ־לאגער ("געזשעווקע") און וועגן אריינברענגען דארטן דעם 19־טן יולי די ערשטע 300 אסירים. פאהל האט ווייטער ראפארטירט, אז די ארבעטן אין געוועזענעם געטא ווערן געפירט אין גענויער פארשטענדיקונג מיט דעם ס"ס און פאליצײ־פירער פון ווארשעווער דיסטריקט גענעראל שטראָפּ. די פארגרעסערונג פון דער צאל לאגעריסטן ביז 10.000 האט געדארפט געשען שנעל נאכן אויסבויען ווייטערדיקע וווין־ערטער. אלס קאמענדאנט פון לאַגער איז געווארן באשטימט דער ס"ס אבערשטורמפירער געקע, וואס האט רייַדנדיק מיט געג. פאהלס לשון "באקומען פראקטיק" אין קאנץ־לאגער מאטהאוזען.

אין לאגער "געזשעווקע" זענען פארפייניקט געווארן מיט אלערליי מיתות משונות רעשטלעך ווארשעווער יידן, ווי אויך יידן פון האלאנד, בעלגיע, גריכנלאנד, יוגאסלאוויע און אונגארן. דעם 19־יולי 1943, זענען דא אומגעבראכט געווארן 300 ווארשעווער יידן, כלומרשטע בירגער פון דרום אמעריקאנישע לענדער.

די לייטערס פון אמטייל פון "ווירטשאפטספארוואלטונגס־הויפטאמט" פון ס"ס בריגאדעפירער געג. ד"ר אינזש. קאמלער און ס"ס הויפטשטורמפירער פרינצל פלעגן סיסטעמאַטיש אינפארמירן הימלערן וועגן די ארבעטן ביים "אויסגלייכן דעם ווארשעווער געטאָ".

בהסכם מיטן פלאן האט געזאלט אויסגעגליכן ווערן דער אויבערפלאך פון 180 העקטאר פונם אלגעמיינעם געטא־שטח (320 העקטאר). ס'האט געזאלט צעשטערט ווערן 12 מיליאנען

קוביק־מעטער פארבויטן רוים און צירקא 2.640.000 קוביק־מעטער מויערן. אין פארשטענדיקונג מיט דער בוימאכט האבן פאלגנדיקע אונטערנעמונגען געדארפט דורכפירן די צעשטערונגס־ארבעטן אין געטא: „ווילי קיימער" ווארשע, און „בערלינישע באאוגעזעלשאפט" בערלין (אונטער דער לייטונג פון דער פירמע „מערקלע" (אסטראַוואַ־ווארטלאנד) און „אסט־דייטשע טיפבאאן", געזעלשאפט מיט באגרענעצטער האפט נאַאומבורגן באבער. די דאזיקע פירמעס האבן זיך מתחייב געווען צו צעשטערן און ארויספירן 4.500 קוביק־מעטער טעגלעך.

דאס צעשטערן די חורבות איז אנגעגאנגען במשך פון לאנגע חדשים ביים באנוצן מאדערנע מאשינען און איינארדנונגען. ס'איז אויך געווארן אינסטאלירט א זייטן־ליניע פון דער באן פארן ארויספירן פון געטא מאטעריאלן און גרוז.

די צעשטערונגס־ארבעטן, וואס זיינען געווארן ארגאניזירט אין אזא ברייטן פארנעם, האבן געדויערט כמעט א יאר, ביזן אויגוסט־אויפשטאנד 1944.

ביזן 15־טן אקטאבער 1943 האט מען צו די דאזיקע ארבעטן באנוצט 1.500 ארעסטאנטן, 545 געדונגענע ארבעטער (400 פאליאקן און 145 דייטשן) און פאלגנדיקע איינריכטונגען: 10 באגערס, 15 קמ. רעלסן, 400 וואגאנעטקעס, 20 לאקאמאטיוון.

די הוצאות פון די דאזיקע ארבעטן, וואס האבן געזאלט פארענדיקט ווערן דעם 1 טן אויגוסט 1944 זיינען געווען בארעכנט אויף 150,000.000 מארק, דאקעגן דער ווערט פון די צוריק באקומענע מאטעריאלן איז געווען געשאצט אויף צירקא 5,000.000 מארק. די ארבעטס־קאסטן האבן געהאט פאלגנדיקע פאזיציעס; צעשטערן 12 מיליאן קוביק־מעטער פארבויטן רוים צוזאמען מיטן אויסבויען דעם בנין פון קאנץ־לאגער — 138 מיליאן מארק, דאס ארויספירן 1,100.000 קוביק־מעטער גרוז, 8,8 מיליאן מארק, דאס אויסגלייכן מיט דער ערד 120 העקטאר, ד. ה. א קימא־לן פון 1.540.000 קוביק־מעטער מויערן, דאס העכערן דעם שטח־ניוואָ מיט 1,2 מעטער, דאס באמיסטיקן מיטן אפפאל פון שטאט, אש און עקסקרעמענטן און נאכהער באזייען — 1,200.000 מארק (30 העקטאר איז געווען באשטימט פאר א קאנץ־לאגער און צירקא 20 העקטאר אויף א וועג); בוי־איינריכטונגען, לייגן רעלסן און דער שפעטערדיקער דעמאנטאזש פון די רעלסן — 2 מיליאן מארק.

ביז העלפט פעברואר 1944 איז געווארן צעשטערט 3.750.000 קוביק־מעטער פארבויטן רוים (חודשלעכער דורכשניט — 1.770.000 קוביק־מעטער). אין פארלויף פון דער צייט האט מען צונויפגעזאמלט פון די חורבות 13.000.000 ציגל, 2.900 טאן אייזן־ברוך, 210 טאן נוצבארן אייזן ווי אויך 71 טאן קופער, מעש און בליי־ברוך. אנהויב 1944 האט מען ביי די ארבעטן באשעפטיקט 2.040 אסירים, 1426 פאליאקן און 58 דייטשן.

די ארבעטן האבן זיך פארצויגן מחמת דוחק אין קאמפלעטע איינריכטונגען און נישט־פארענדיקן די זייטן־ליניע דורך דער „אסט־באן". מ'האט מוותר געווען אויף בויען א באדייטנדיקן חלק פון לאגער וואס איז געווען פאראויסגעזען אין דער ערשטער ווערסיע פון פלאן, און דערפאר האָט מען רעזיגנירט פון באשעפטיקן 10.000 לאגעריסטן, פראיעקטירנדיק בלויז איינארדנען 5.000 ארעסטאנטן אין צוויי לאגער־אפשניטן, וואס האבן געהאלטן ביים ווערן פארענדיקט.

וועגן מצב פון די ארבעטן אויפן געטא־שטח זענען ווייטער פאראן געהיימע באריכטן צו הימלערן פון 19־טן אפריל און 10־טן יוני 1944. דער לעצטער ראפארט האט געבראכט ידיעות וועגן פאנאנדערנעמען און עקספלאדירן ארום 10 מיליאן קוביק־מעטער פארבויטן רוים און וועגן פארזיכערן 34.000.000 שטיק ציגל, 805 טאן פארשיידענע מעטאלן, 1300 טאן נוצבארן אייזן און 6004 טאן אייזן־ברוך. אין אפריל 1944 זיינען געווען באשעפטיקט 2180 ארעסטאנטן, 2430 פאליאקן, 65 דייטשן.

ווייטערדיקע דייטשע דאקומענטן אין דעם דאזיקן ענין זענען אונדז דערווייל נישט באקאנט. דער לעצטער פון זיי איז דער טעלעגראם פון גענ. קאמלער צום פערזענלעכן שטאב פון פירער, פון 29־טן יולי, וועלכער מאכט באקאנט, אז די ארבעטן אין געטא האט מען געמוזט איבעררייסן, מחמת איבערטראגן די צענטראלע בוי־לייטונג פון ווארשע קיין קוטנע לויטן באפעל פונם העכערן ס"ס־און פאליציי־פירער.

דער אויסברוך פון אויפשטאנד אין ווארשע פון 1־טן אויגוסט 1944 האט אוממעגלעך געמאכט דעם המשך פון די צענעמונגס־ און די ניוועלירונג־ארבעטן.

אין רעזולטאט פון דער לאנג־דויערנדיקער, אינטענסיווער און צעשטערערישער ארבעט, פונעם נישט־געהערטן אין דער געשיכטע פארברעכן, האט דאס יידישע ווארשע נאכן פארענדיקן פון דער מלחמה מיט זיך פארגעשטעלט איין גרויסן הויפן חורבות, צווישן וועלכע עס האבן זיך געצויגן נאר דא־און־דארטן טיפע וועג־טאלן.

דאקומענטן

דאקומענט נר. 1

הימלער צום גענעראל קווארטירמייסטער וואגנער און טיפפעלסקירך

פאליציי־קאמענדאנט־ארט
9.10.1942

דער רייכספירער ס. ס.
לויף־נומער " " 31,22,42

געהיים

אין שייכות מיטן בריוו פון קאמענדאנט פון מיליטער־שטח אין גענ. גוב. צו דער הויפט־קאמאנדאנטור פון ווערמאכט בנוגע דאס פארטרעטן יידישע ארבעטס־כוחות דורך פאליאקן בין איך מוסיף ווי ס'פאלגט:

1) דער ס. ס. — אבערגרופנפירער קריגער און ס. ס. אבערגרופנפירער פאהל האבן פון מיר באקומען די פאראָרדנונג צונויפצוזאמלען אין קאנצ־לאגערן אויפן ארט ד. ה. אין ווארשע און לובלין אלע אזוי גערופענע ארבעטער פון דער מלחמה־אינדוסטריע, וועלכע ארבעטן פאקטיש אין שניידער־, שוסטער און טישלער־שאפן. דאס מיליטער דארף אונדז געבן באשטעלונגען און מיר גאראנטירן די ליפערונג פון נויטיקע הלבשה. כ'האב אויך פארארדנט ארויסצוטרעטן מיט דער גאנצער שטרענגקייט קעגן די אלע וואס טוען אונטערן דעק־מאנטל פון די אינטערעסן פון דער באוואפנונג־אינדוסטריע שטיצן די יידן אין זייערע אינטערעסן.

2) די יידן, וואס ארבעטן פאקטיש אין באוואפנונגס

פאבריקן, אלזא אין פאבריקן פון כלי־זין, אויטאס וכדומה דארפן פון דארטן בהדרגהדיק עלימינירט ווערן. אין דער ערשטער פאזע דארף מען זיי צונויפזאמלען אין באזונדערע פאבריקס־האלעס. אין דער ווייטערדיקער פאזע דארף מען מעגלעך גיך קאנצענטרירן אין געשלאסענע פאבריקן בדרך אויסטויש פון די דאזיקע באזונדערע האלע־באזאצונגען. אויף אזא־מין־אופן וואלטן מיר געהאט אין דער געג. גוב. בלויז עטלעכע געשלאסענע פאבריקן, וואס וואלטן גלייכצייטיק געווען קאנצענטראציע־לאגערן.

3) נאכהער וועלן מיר שטרעבן צו פארטרעטן די יידישע ארבעטער־כוחות דורך פאליאקן און שאפן אין מזרח־טייל פון דער געג. גוב. אנשטאט א גרעסערע צאל קלענערע פאבריקן, עטלעכע גרויסע יידישע פאבריקן־קאנץ־לאגערן. אבער א געוויסן טאג, בהסכם מיט דעם פירערס ווונטשן, דארפן די יידן אויך פון דארט פארשווינדן.

אונטערגעשריבן ה. הימלער

פארטייל־שליסל

1. ס. ס.—א. ג.—פירער פאהל
2. ס. ס.—א. ג.— ״ קריגער
3. ס. ס. בריגאדענפירער גלאבאצניק
4. רייכסזיכערהייטסהויפטאמט
5. ס. ס.—א. ג.—פירער וואלף

באגלויביקט:

בראנדט

ס. ס. א. ס. ב.—פירער

(דריי עקזעמפלארן פארן געג. קווארטירמייסטער וואגנער און אונטערפאלק. טיפעלסקירך).

דאקומענט נומ. 2

הימלער צו קריגערן פון זיין פעלד־קאמאנדע־ארט, יאנואר 1943

פערזענלעכער שטאב פונם רייכספירער ס. ס.

דער רייכספירער ס. ס.

לויף — נומער

פעלד־קאמאנדע־ארט 11.1.1943

געהיים

טייערער קריגער!

אייערנעכטן בין איך געווען אין ווארשע. כ׳האב דיר נישט צו וויסן געגעבן, ווייל כ׳האב נישט געוווסט אויף זיכער, צי כ׳וועל דארטן זיין. כ׳האב זיך געהייסן אראפברענגען א דאר־טיקן מענטשן פון דער ״העערעס־ריסטונג־אינספעקציאן״, א געוויסן פאלקאוויק פרעטעטער.

אין ווארשע געפינט זיך נאך א קימא־לן פון 40.000 יידן. אין די נאנטסטע טעג וועט מען אפשיקן 8.000. 32.000 געפי־נען זיך נאך אין דער אזוי גערופענער באוואפנונגס־אינדוס־טריע, און ספעציעל אין דער פירמע וואלטער ק. טעבענס־קאמאנדיט־געזעלשאפט אין ווארשע.

כ׳האב געהייסן פאלק. פרעטעטער מודיע זיין דעם באוואפ־נונגס־אינספעקטאר געג. לייטענאנט שינדלער, אז כ׳ווונדער זיך זייער, וואס מיינע דיספאזיציעס בנוגע יידן זיינען נישט געווארן אויסגעפירט.

כ׳האב אלזא באשטימט נאך איין טערמין ביזן 15־טן פעב־רואר 1943, ביז וועלכן ס׳דארפן ווערן אויסגעפירט פאלגנדיקע זאכן:

1) תיכפדיקע עלימינירונג פון פריוואטע פירמעס. כ׳האלט פאר אומבאדינגט נויטיק און וויכטיק צו באמיען זיך, אז די יעניקע באלעבאטים, וועלכע האבן געמאכט, אז מ׳זאל זיך אויפן ארט אן זיי נישט קענען באגיין, זאלן וואס שנעלער ווערן גענומען אין מיליטער און געשיקט אויפן פראנט.

2) דער רייכס־זיכערהייטס־הויפטאמט דארף מיט דער הילף פון רעוויזארן גענוי בודק זיין די געשעפטן און רווחים פון דער פירמע וואלטער ק. טעבענס־קאמאנדיט־געזעלשאפט אין ווארשע. אויב איך בין זיך נישט טועה, איז דער גארנישט־באזיצנדיקער מאן געווארן אין משך פון 3 יאר א פארמעגלעכער פירמעבאלעבאס, אויב נישט קיין מיליאנער, בלויז צוליב דעם, וואס מיר, די מלוכה — האבן געליפערט אים ביליקע יידישע ארבעטס־הענט.

3) תיכפדיקע איבערפירונג פון גאנצע 16.000 יידן אין א קאנצענטראציע־לאגער ליבערשט אין לובלינער קרייז. די באוואפנונגס־אינספעקציע באקומט א גאראנטיע, אז דאס אלץ הן וואס שייך צייט, און הן וואס שייך כמות וועט ווי ביז איצט אויך ווייטער ווערן פראדוצירט און געליפערט. כ׳מיין אויך, אז דאס וועט אויספאלן ביליקער.

4) דאס זעלביקע איז אויך נוגע א ריי קלענערע פאבריקן אין געטא, וואס פראדוצירן מאשין־ און אעראפלאן־טיילן, וועל־כע קאנען אויך אויסגעפירט ווערן אין לאגער.

5) די איבעריקע ווירקלעכע אייזן־איבערארבעטונגס־אנש־טאלטן דארף מען וואס גיכער צונויפברענגען ווו־נישט־איז אין געג. גוב. מ׳זאל קאנען איינארדענען איין פאבריק מיט עטלעכע אפטיילן און די ארבעטער זאלן באשטיין אויסשליסלעך פון יידן אמשטרענגסטנס געהיטן און איזאלירט.

כ׳בעט דאס דורכצופירן און מיר וועגן דעם צו מעלדן.

הייל היטלער!

אונטערשריפט ה. הימלער

אונטערשריפט

ס. ס. אבערשטורמבאנפירער

אפשריפטן באקומען:

1. רייכסזיכערהייטסהויפטאמט
2. ס. ס. אבערגרופנפירער פאהל

דעם ס. ס. אבערגרופנפירער וואלף צו קענטניש.

דאקומענט נומ. 3

הימלער צום שעף פון ווירטשאפטספערוואלטונגסהויפטאמט ס. ס. אבערגרופנפירער פאהל פון פעלד־קאמאנדא־ארט 16־טער פעברואר 1943

פערזענלעכער שטאב פונם רייכספירער ס. ס.

ארכיוו נומער אקט געהיים 343

רייכספירער ס.ס.

אויף נומער 43, 32, 38

פעלד־קאמאנדאנט־ארט

16־טן פעברואר 1943

געהיים

צום שעף פון ווירטשאפטספערוואלטונגסהויפטאמט ס. ס.
ס. ס. אבערגרופנפירער פאהל.

בערלין

1) איך פאראָרדן צו שאפן א קאנצענטראציע־לאגער אין ווארשעווער־געטאָ.

2) אין דעם דאזיקן לאגער דארפן ווערן צונויפגעבראכט אלע יידן, וואס געפינען זיך אין ווארשע. ארבעטן אין פריוואטע פאבריקן איז פאר יידן פארבאטן.

3) די ביז־איצטיקע פריוואטע פאבריקן פון ווארשעווער געטאָ דארפן ווערן איבערגעפירט אין דעם קאנצענטראציע־לאגער (מלוכה־פאבריקן).

4) דער גאנצער ווארשעווער קאנצענטראציע־לאגער מיט אלע זיינע איינוווינער דארף וואס שנעלער איבערגעפירט ווערן קיין לובלין און אומגעגנט בתנאי אבער, אז די פראדוק־ציע וועט נישט ליידן.

אונטערשריפט: הימלער

איבערשיקן צו קענטניש דעם ס. ס. — א. ג. — פירער קריגער קיין קראקע.
אונטערשריפט בראנדט, ס. ס. — א. ש. ב. — פירער

דאקומענט נומ. 4

דער רייכספירער ס. ס.
לויף־נומער 43, 33, 38

פעלד־קאמאנדאנט־ארט
16־טן פעברואר 1943
פערזענלעכער שטאב פונם רייכספירער ס. ס.
ארכיוו
נר. אקט. געהיים 343

געהיים

צום הערן ס. ס־און פאליציי־פירער — מזרח, ס. ס. אבערגרו־פנפירער קריגער

קראָקע

מחמת זיכערקייט ־ טעמים פאראָרדן איך צו צעשטערן דעם ווארשעווער געטאָ נאכן איבערפירן דעם קאנצענטראציאָנס־לאגער. ס׳דארפן ווערן פארהאלטן אלע נאך נוצלעכע הייזער, טיילן און אנדערע מינים מאטעריאלן.

הן די צעשטערונג פון געטאָ און הן די איבערפירונג פון קאנץ־לאגער זיינען נויטווענדיק, ווייל אין קעגנפאל וועלן מיר קיינמאל נישט בארואיקן ווארשע און אין פאל, ווען דער געטאָ וועט פארבלייבן, וועט מען נישט קאנען אויסראטן די פאר־ברעכערישקייט.

כ׳בעט, מיר פארשטעלן אן אלגעמיינעם פלאן וועגן דער געטאָ־צעשטערונג. מ׳דארף לכל־הדעות דערגרייכן דאס, אז פון דער ערד־אויבערפלאך זאלן פארשווינדן די ביזאיצטיקע וווין־ערטער פאר 500.000 אונטערמענטשן, וואס וואלטן אין קיין פאל נישט געטויגט פאר דייטשן, און אויך דאס, אז די מיליאנען־שטאט ווארשע וואס איז נאך אלץ א מסוכנדיקער ארט פון צעפאלונג און מרידה, זאל פארקלענערט ווערן.

אונטערשריפט: הימלער

2) דער שעף פון זיכערקייט־פאליציי און ס. ד. באקומט אן אפ־שריפט און נעמט עס צו קענטניש.

א. א.

אונטערשריפט:
ס. ס. — א. ש. ב. פירער

דאקומענט נומ. 5

געהיים 43, 32, 8
אנגעבן ביי דער תשובה
שטעמפל
קראקע 1943.6.2
בנין פון דער רעגירונג

געהיים

נוגע: ענד־ראפארט וועגן אקציע געטאָ־ווארשע
בשייכות:
ביילאגע. 1.
צום
רייכספירער ס. ס. און שעף פון דער דייטשער פאליציי היינריך הימלער.

בערלין ס. וו. 1

רייכספירער!

בייגעלייגט שיק איך אייך איבער דעם ענד־ראפארט פונעם בריגאדעפירער ס. ס. און גענ. — מאיאר פון דער פאליציי שטראָפ וועגן אנטייל פון ס. ס. און פאליציי אין דער אפריי־ניקונגסאקציע, וואס איז געווארן דורכגעפירט אין ווארשעווער געטאָ במשך פון 19־טן אפריל ביזן 16־טן מאי 1943.

הייל היטלער
אונטערשריפט:
(—) קריגער
ס. ס. — א. ג. — פירער
פאליציי־גענעראל

דאקומענט נומ. 6

רייכספירער ס. ס. פון פעלד־קאמאנדע־ארט 11־טן יוני 1943
רייכסיפרער ס. ס. פון פעלד־אפשטעל־ארט
דעם 11־טן יוני 1943

1) צום שעף פון ס. ס. ווירטשאפטספערוואלטונגסהויפטאמט
2) צום שעף פון דער זיכערקייטספאליציי און ס. ד.

כ׳פאראָרדן: צו פארוואנדלען די תפיסה אויף דזיעלנע גאס אינם געוועזענעם ווארשעווער געטאָ אין א קאנצענטראציע־לאגער. די ארעסטאנטן וועלן האבן די אויפגאבע צו קלייבן און סדרן מיליאנען ציגל, אייזן־ברוך און אנדערע מאטער־יאלן, וועלכע געפינען זיך אינם געוועזענעם געטאָ. די תפיסה־ניקעס, וואס ווערן באנוצט צו דער דאזיקער ארבעט דארפן זיך געפינען אונטער א ספעציעלער אויפזיכט.

דער העכערער ס. ס. און פאליציי־פירער־מזרח און ס. ס.

און פאליציי־פירער ווארשע דארפן אפהיטן, אז דער שטאט־שטח פונם געוועזענעם געטא זאל ווערן פולקאם ניוועלירט. יעדער קעלער און יעדער קאנאל דארפן ווערן פארשאטן. נאכן פארענדיקן די ארבעטן דארף מען אויף דעם דאזיקן געביט אָנשיטן ערד און איינאָרדענען א גרויסן פארק.

3) צו דער ידיעה פונם העכערן ס. ס. — און פאליציי פירער־מזרח / קריגער / ווי אויך

4) ס. ס. — און פאליציי־פירער־ווארשע / שטראָאָפּ /

דאקומענט נומ. 7

רייכספירער ס. ס. און שעף פון דער דייטשער פאליציי

ס. ס. — ווירטשאפטספערוואלטונגסהויפטאמט

ארטיקער טעלעפאן 61—57—76

צווישן־שטאטישער טעלעפאן 01—51—76

בערלין דעם 23־טן יולי 1943

ליכטערפעלדע־וועסט

נוגע: איינאָרדנען א קאנץ־לאגער אין געוועזענעם ווארשע־געטא

צום בריוו: באפעל פון 11־טן יוני 1943

צום רייכספירער ס. ס.

בערלין ק. וו. 11

פרינץ־אלברעכט־גאס נר. 8

רייכספירער!

איך מעלדע, אז דער קאנצענטראציע־לאגער איז געגרינדעט געווארן אין ווארשעווער געטא דעם 19־טן יולי 1943.

אלס לאגער־קאמענדאנט האב איך באשטימט דעם ס. ס. — אבערשטורמפירער געקע, וואס האט די לעצטע חדשים באקומען פראקטיק אין קאנצענטראציע־לאגער מאטהאאוזען.

בהסכם מיטן באפעל וועלן די ארעסטאנטן ווערן באנוצט צו באזייטיקן און זאמלען מאטעריאלן. די פארגרעסערונג פון דער צאל תפיסהניקעס וועט קומען שנעל, נאכן אויסבויען ווייטערדיקע וווין־ערטער. די ארבעטן אין געוועזענעם געטא ווערן געפירט אין גענויער פארשטענדיקונג מיטן ס. ס. — און פאליציי־פירער אין ווארשעווער דיסטריקט ס. ס. בריגאדע־פירער שטראָאָפּ.

אונטערשריפט: פאהל

ס. ס. — א. ג. — פירער און גענ־ס. ס.

דאקומענט נומ. 8

ס. ס. ווירטשאפטספארוואלטונגסהויפטאמט

ארט־טעלעפאן 765261

טעלעפאן מחוץ דער שטאט 768101

דיקטאנדאָ־סימן: CV/4-Sq 38/11/Pr/W

בערלין, 29 אקטאבער 1943

ליכטערפעלדע — וועסט

שטעמפל: פערזענלעכער שטאב פון

רייכספירער, קארעספאנדענץ־פארוואלטונג

אקט נומ. געהיים / 343

נוגע: אויסגלייכונג פון ווארשעווער געטא

ביילאגע: 1

צום רייכספירער ס. ס.

בערלין S W 11

פרינץ־אלברעכט־גאס 8

רייכספירער!

בייגעלייגט שיק איך אייך איבער א ראפארט וועגן די ארויסגעגעבענע ביז איצט פאראָרדנונגען בנוגע דעם אויסגלייכן דעם / שטח פון / ווארשעווער געטא.

הייל היטלער

אונטערגעשריבן: פאהל,

ס. ס. אבערגרופענפירער און גענעראל

דער וואפען ס. ס.

דאקומענט נומ. 9

ס. ס. ווירטשאפטס־פארוואלטונגסהויפטאמט,

בערלין 29 אקטאבער 1943

שטעמפל: פערזענלעכער שטאב פון רייכספירער

אקט נומ. געהיים / 343

ר א פ א ר ט

וועגן די ביז איצט ארויסגעגעבענע פאראָרדענונגען בנוגע דעם אויסגלייכן דעם / שטח פון / ווארשעווער געטא.

באריכט־אפגעבער: ס. ס. בריגאדעפירער ד״ר אינזש. קאממלער

ס. ס. הויפטשטורמפירער פרינצל

1) **אמטלעכע איניציאטיוו**

דער רייכספירער ס. ס. האט באפוילן דעם 11 יוני 1943 דאס אויסגלייכן דעם שטח פון ווארשעווער געטא. די טעכנישע דורכפירונג פון דער פאראָרדנונג איז געווארן איבערגעגעבן דעם ס. ס. ווירטשאפטס־פארוואלטונגסהויפטאמט, אפטיילונג C. דאס צושטעלן פון אסירים פירט אדורך די אפטיילונג B.

2) **ארט און תוקף פון די פאראָרדנונגען.**

דער ווארשעווער געטא פארנעמט א שטח פון 320 העקטאר. פון דער דאזיקער אויבערפלאך האט מען ביז איצט אפגעגעבן דער ציוויל־פארוואלטונג 120 העקטאר. די פארניכטעטע אויבערפלאך, וואס דארף ווערן אויסגעגליכן, באטרעפט 180 העקטאר.

די געביידעס וואס מען דארף צעשטערן, נעמען ארום 12 מיליאן קוביק מעטער פון פארבויטן שטח. עס דארפן ווערן צעשטערט צירקא 2.640.000 קוביק מעטער מויערן.

אין די געביידעס זאלן זיך געפינען גרעסערע סכומים פון ברוך־אייזן.

3) **די ארויסגעגעבענע פאראָרדנונגען**

כדי דעמאנטירן און ארויספירן די צונויפגעזאמלטע מאטעריאלן זענען ארויסגעגעבן געווארן פאלגנדיקע פאראָרדנונגען.

בוי GB

עס איז ארויסבאקומען געווארן פון רייכסמיניסטער שפעער פאלגנדיקער פארצוג־נומער אלס דרינגנדיקער: גענעראל־גווערנאמענט: 1. 43 Z up

פירמעס

בהסכם מיט "GB באו" "הויפטאויסשוס באו" זענען די ווייטערדיקע פירמעס באשעפטיקט געווארן / ביי ארבעטן אין געטא / — אונטער דער לייטונג פון דער פירמע מערקלער אסטראָווא (ווארטעגאו), "אסטדייטשישע טיפבאו" געזעלשאפט מיט באגרענעצטער האפטונג נאומבורג באבער — וויללי קיימער, ווארשע, בערלינער בויגעזעלשאפט, בערלין.

די דערמאנטע פירמעס האבן אויף זיך גענומען די התחייבות צו צעשטערן און ארויספירן 4.500 קוביק מעטער טעגלעך.

ביז דעם 15 אקטאבער 1943 האָט מען באנוצט פאלגנדיקע איינריכטונגען:

10 באגערס

15 קמ. רעלסן

400 וואגאנעטקעס

20 לאקאמאטיוון.

היות ווי ס'איז נישט מעגלעך דאס באזארגן די דערמאנטע מאשינען מיט ברענשטאף, האט מען 80% איבערגעשטעלט אויף פארע און עלעקטריציטעט, 20% אויף ראפע. די נויטיקע דיזל-מאשינען האט מען פארזיכערט אלס רעזערוו.

אין איצטיקן מאמענט ווערן געפירט אונטערהאנדלונגען מיט דער "אסט-באן" מכוח אדורכפירן אויפן שטח פון געטא, וואס דארף צעשטערט ווערן, א נארמאלן באן-וועג און אזוי ארום דערמעגלעכן דאס ארויספירן די צעשטערטע מאסיוון צום אוממיטלבארן נוצן פון דער "אסט-באן".

צו דער ארבעט האט מען ביז איצט באנוצט 1500 ארעסטאַנטן. גלייך נאכן אנקומען פון די איינריכטונגען דארף מען באשעפטיקן 2.000 אסירים. אויסער דעם ארבעטן אלס געדונגענע ארבעטער 145 דייטשן און 400 פאליאקן. די פירמעס וועלן באשעפטיקן אין דער נאנטסטער צייט 240 געשולטע ארבעטער און מאשיניסטן, 30 טישלער-מייסטערס, 30 מענטשן פון טעכנישן און האנדלס-פערסאנאל.

כדי אופצונעמען די ארעסטאנטן וועט איינגעארדנט ווערן אויפן שטח פון געטא א קאנצענטראציע-לאגער.

דער בוי פון לאגער וועט ווערן פארענדיקט אין 3 אפשניטן:

1. בוי אפשניט ביזן 15 נאוועמבער 1943
2. " " ביזן 31 יאנואר 1944
3. " " ביזן 28 פעברואר 1944

די טעגלעכע ארבעטס-אויסגעביקייט פון די באשעפטיקטע פירמעס ביי דעם איצטיקן מצב פון מאשינען-אינווענטאר און ארבעטס-כוחות דארף באטרעפן 4.500 קוביק-מעטער. ביים באריקזיכטיקן די צייט פון פלאנירטן פארענדיקן / די ארבעטן / דעם 1.8.44, וועט דאס באטרעפן דעם קיילעכדיקן סכום פון 1.100.000 קוביק-מעטער צענומענע מויערן.

דער רעשט 1.540.000 קוביק-מעטער מויער דארף אין משך פון דער צייט אויסגעגליכן ווערן מיט דער ערד. נאכן אראפרעכענען 30 העקטאר אויף דעם קאנצענטראציע-לאגער און ארום 20 העקטאר אויף וועגן, וועט דער שטח געהעכערט ווערן מיט די מאסן פון גרוז אויף א 1,20 מעטער. דער גרוז דארף ווערן באדעקט מיט אפפאלן פון דער שטאט, מיט אש און צואה, און דאן פארזייט.

די קאסטן פון די ארבעטן ווערן געשאצט אויף א קיילעכדיקן סכום פון 150 מיליאן. די סומע אנטהאלט אין זיך פאלגענדיקע

פאזיציעס:

1. די צעשטערונג פון 12 מיליאן קוביק-מעטער פארבויטן שטח אריינרעכנדיק דאס אויפבויען א קאנצענטראציע-לאגער צי 11,50 מארק — 138,000.000
2. דאס ארויספירן א 1,100.000 קוביק מעטער גרוז צו 8 מארק — 8,800.000
3. דאס אויסגלייכן פון 120 העקטאר, דאס באדעקן ווי אויבן געשריבן און דאס פארזייען צו 10.000 מארק פאר העקטאר 1,200.000
4. בוי-איינריכטונגען, דאס פאנאנדערלייגן די רעלסן און דאן דאס אראפנעמען זיי 2,000.000

דער ווערט פון די ארויסבאקומענע מאטעריאלן ווערט געשאצט אויף 5 מיליאן מארק. צוליב די ספעציפישע באדינגונגען אויפן שטח פון ווארשע קען מען נישט רעכענען אויפן באקומען דעם גלייכווערט אין געלט, מחמת דאס ארגאניזירן פון ארויספירן / די מאטעריאלן / דורך מיליטער-לייט אדער ציווילע מענטשן איז מעגלעך נאר פאר אומזיסטער ליפערונג פון די דאזיקע מאטעריאלן.

אונטערגעשריבן: פאהל

דאקומענט נומ. 10

ס. ס. ווירטשאפטס-פארוואלטונגסהויפטאמט, בערלין דעם 13 פעברואר 44

באריכט

וועגן גאנג פון די ארבעטן ביים צעשטערן דעם ווארשעווער געטא.

באריכט-אפגעבער: ס. ס. גרופנפירער און גענעראל פון וואפן ס. ס. ד"ר אינזש. קאממלער, ס. ס. שטורמבאנפירער פרינצל.

1. **די אויסגעפירטע ארבעטן**

צום צעשטערן איז באשטימט ס"ה 12 מיליאן קוביק-מעטער פארבויטן שטח. פון דעם האט מען ביז איצטער צעשטערט 3,750.000 קוביק-מעטער. דער חודשלעכער דורכשניט באטרעפט איצט 1.770.000 קוביק-מעטער.

פון גרוז זענען צונויפגעזאמלט געווארן די ווייטערדיקע מאטעריאלן:

13,6 מיליאנען ציגל

2,900 טאן ברוך-אייזן

210 טאן פארברויך-אייזן

71 טאן נישט אייזערנע מעטאלן — קופפער, מעש און בליי-ברוך.

2. **די באשעפטיקטע ארבעטס-כוחות**

דייטשן 58

פאליאקן 1.246

אסירים 2.040

צוזאמען 3.344

3. **דער צוגעשטעלטער מאשינען-פארק דורך די באשעפטיקטע פירמעס**

7 באגערס; עס ארבעטן 4, דער רעשט געפינט זיך אין מאנטאזש

18 שלעפער

360 וואגאנעטקעס

19.1 קמ. רעלסן

וואס שייך באגרעס, וואגאנעטקעס און שלעפערס, האט מען מחמת טראנספּראַט־שוועריקייטן נישט דערגרייכט די פלאנירטע ציפערן. די ביים אנהויב נויטיקע צאל רעלסן איז איבער־געשטיגן געווארן מיט 4,1 ק"מ.

4. **דאס ארויספירן פון צעשטערטע מאטעריאלן**

דאס ארויספירן פון גרוז קומט פאר נאר טיילווייז, מחמת פון איין זייט באזיצן נישט די באשעפטיקטע אונטערנעמער קיין קאמפלעטן אינווענטאר, פון דער צווייטער זייט האט נאך די "אסטבאן" נישט פארענדיקט דעם בוי פון דער זייטן־ראמפע. דאס ארויספירן מיט דער הילף פון טראמווייען האט געמוזט ווערן אפגעשטעלט, ווארעם צוליבן פארמאכן דעם לאגער, איז אין אויגנבליק נישט פאראן קיין אסירים צו דער ארבעט.

5. **דער בוי פון קאנצענטראציע־לאגער**

דער ערשטער בוי־אפשניט איז פארענדיקט אויף 95%

דער צווייטער " " " " 60%

פון אויספארטיקן דעם 3־טן בוי־אפשניט האט מען רעזיגנירט מחמת עס וועלן באשעפטיקט ווערן במקום 10.000 נאר 5.000 אסירים, וועלכע מען וועט קאנען איינקווארטירן אין ערשטן און צווייטן אפשניט. פון באשעפטיקן [ווייטערדיקע] 5.000 אסירים האט מען רעזיגנירט מחמת עס האט זיך ארויסגעוויזן פאר מעגלעך דאס באשעפטיקן 1.200 פאליאקן.

6. **טערמין**

דער טערמין ביזן 1 אויגוסט 1944 וועט ווערן איינגעהאלטן אויב עס גייט וועגן א לחלוטינדיקן דעמאנטאזש ד. ה. אויפרייסן די הייזער. דאס אפטראנספארטירן פון גרוז וועט נישט מעגלעך זיין, אין הסכם מיט דעם וואס איז שוין געזאגט געווארן אין לעצטן באריכט. די איבערגעבליבענע מאסן גרוז וועלן ווערן אויסגעגליכן אויפן ארט און וועלן ווי ווייט מעגלעך ווערן צוגעדעקט מיט אש און פעקאליען, און פארזייט.

אונטערשריפט: פאהל

דאקומענט 11

בערלין 19 אפריל 1944

ס. ס. ווירטשאפטס־פארוואלטונגסהויפּטאמט

CV/4—GG—38/11/Fz/Do

געהיים 773—B

געהיים

באריכט

וועגן גאנג פון די ארבעטן איבערן צעשטערן פון ווארשעווער געטא.

באריכט־אפגעבער: ס"ס גרופנפירער און גענעראל לייטנאנט פון וואפן ס"ס ד"ר אינזש. קאממלער.

1. **די אויסגעפירטע ארבעטן**

צום צעשטערן איז באשטימט בערך 12 מיליאן קוביק־מעטער פארבויטן שטח. פון דעם איז צעשטערט און אויפגעריסן געווארן 6,730.000 קוביק־מעטער. פון דעמאנטאזש זענען ביז איצט אפגעליפערט געווארן פאלגנדיקע מאטעריאלן:

22,5 מילאן ציגל;

5006 טאן ברוך־אייזן, וואס איז טיילווייז פארמאגאזינירט און טיילווייז תיכף צוגעשטעלט געווארן צום איבערארבעטן;

645 טאן פארברויכס־אייזן, וואס איז פארמאגאזינירט געווארן;

76 טאן קופער, מעש און בליי־ברוך.

2. **די באשעפטיקטע ארבעט־כוחות.**

65 דייטשן (רייכס־דייטשן)

2.430 פאליאקן

2.180 אסירים

4.675 צוזאמען

3. **אינווענטאר, וואס איז ביז איצט צוגעשטעלט געווארן דורך די אנגאזשירטע פירמעס:**

13 באגערס, ארבעטן 7, דער רעשט אין מאנטאזש

22 שלעפערס

420 וואגאנעטקעס

28,7 קמ. רעלסן, פון וועלכע ס'זענען אויסגעלייגט געווארן 16,5 ק"מ, [פארבליבן] צום אויסלייגן: 12,2 ק"מ.

צוליבן מאנגלהאפטן טראנספארט פעלט די באזונדערע פיר־מעס נאך אלץ טייל פון זייער גרויסן אינווענטאר. אזוי ארום קאן ער נישט אין זיין גאנצקייט אריינגעצויגן ווערן אין דער ארבעט.

4. **דאס ארויספירן דעם אויפגעריסענעם מאטעריאל**

52.000 קוביק מעטער גרוז אויף מיסטהויפנס

8.000 קוביק מעטער גרוז זענען ארויסגעפירט געווארן מיט די טראמווייען און באן.

אין שייכות מיטן שליסן דעם לאגער פעלן אויס אסירים צום לאדעווען, האט מען געמוזט צייטווייליק אפשטעלן דאס ארויס־פירן דעם גרוז מיטן טראמוויי. אויך דאס ארויספירן דעם גרוז מיט דער "אסט־באן" איז אפגעשטעלט געווארן צוליב דעם, וואס עס ווערט איצט אדורכגעפירט אין א גרויסן מאשטאב דאס איבערבויען רעספעקטיוו דאס פארלענגערן פון דער זייטן־ראמפע.

דאס אפטראנספארטירן פון גרוז איז געווארן ברייטער פאנאדערגעבויט. די טעגלעכע אויסגעביקייט באטרעפט לעת עתה 1.100 קוביק מעטער גרוז.

5. **דער בוי פון קאנצענטראציע־לאגער**

דער 1־טער בוי־אפשניט איז אויסגעפארטיקט געווארן אויף 98%

דער 2־טער אפשניט איז אויסגעפארטיקט געווארן אויף 75%

פון אויספארטיקן דעם 3־טן בוי־אפשניט האט מען רעזיגנירט, אין הסכם מיט דעם וואס ס'איז פארגעשטעלט געווארן אין לעצטן באריכט.

6. **טערמין**

דער טערמין ביזן 1 אויגוסט 44 וועט ווערן איינגעהאלטן אויב עס גייט וועגן גאנצן דעמאנטאזש, ד. ה. אויפרייסן די הייזער. דאס ארויספירן פון גרוז וועט נישט זיין מעגלעך אינגאנצן, ווי דאס איז שוין פעסטגעשטעלט געווארן אין פריערדיקן באריכט. א טייל פון איבערגעבליבענעם גרוז וועט אזוי ארום ווערן אויסגעגליכן אויפן ארט און ווי ווייט מעגלעך צוגעדעקט מיט אש און צואה און פארזייט. צוליב דער דויערנדיקער נאך אלץ קוואראנטאנגע אין לאגער קאן מען נישט באשעפטיקן א אנטשפרעכנדיקע צאל אסירים ווי ארבעטס־כוחות. דער דאזי־

קער מחסור ווערט דערווייל אויסגעפילט דורך דער פארגרע־סערטער באשעפטיקונג פון פוילישע ארבעטס־כוחות.

אויסגעשטעלט אין בערלין דעם 19 אפריל 1944

ס״ס — ווירטשאפטס־פארוואלטונגסהויפטאמט.

שעף פון אפטייל C

אונטערשריפט

ס״ס גרופנפירער און גענעראל לייטנאנט פון וואפן ס״ס

דאקומענט נומ. 12

בערלין 10 יוני 1944

ס״ס ווירטשאפטס־פארוואלטונגסהויפטאמט

געהיים

באריכט

וועגן מצב פון די ארבעטן אויפן פארשלאסענעם געביט פון ווארשע.

באריכט אפגעגעבער: ס״ס גרופנפירער און גענעראל־לייטנאנט פון וואפן ס״ס ד״ר אינזש. קאממלער.

1. **דורכגעפירטע ארבעטן**

צום צעשטערן איז באשטימט ס״ה ארום 12 מיליאן קוביק מעטער פארבויטן שטח. ביז איצט איז פונאנדערגענומען און אויפגעריסן געווארן ארום 10 מיליאן קוביק־מעטער. ביזן 1 יוני 44 זענען פארזיכערט געווארן די ווייטערדיקע מאטעריאלן:

34.000 ציגל

805 טאן מעטאל (קופער, מעש, בליי־ברוך)

1.300 טאן פארברויכס־אייזן אויפן לאגער

6.004 טאן אייזן־ברוך, טיילווייז אויפן לאגער, טיילווייז אפגע־געבן צום איבעראַרבעטן.

2. **די באשעפטיקטע ארבעטער־כוחות**

צוליבן מאנגל פון אסירים אין א גענוגנדיקער צאל האט מען באשעפטיקט אונטערנעמונגען, וואס דיספאנירן מיט פוילישע און פרעמדע ארבעט־כוחות.

34 דייטשן (רייכסדייטשן)

2.845 פאליאקן

צוזאמען 2.879 (1.796 האנדארבעטער)

3. **דער באנוצטער אינווענטאר**

7 באגערס מיט דאמפ־קראפט

1 באגער מיט עלעקטרישע קראפט

ניי מאנטירטע

1 דיזל — באגער

18 שלעפערס — 4

555 וואגאנעטן — 135

294 ק״מ רעלסן + 12,9

עס איז נאך אלץ א מאנגל אין א גענוגנדיקער צאל ברענ־שטאפן, אזוי אז א טייל פון פאראנענעם איינוועטאר ווי שלע־פערס און באגערס וועלן נישט קאנען ווערן באנוצט.

4. **ארויספירן פון געשפרענגטן מאטעריאל**

105.000 קוביק מעטער גרוז אויף מיסט־הויפנס + 53.000

26.400 " " איז ארויסגעפירט געווארן מיטן טראמוויי און באן + 18.400.

דאס אנגעהויבענע ארויספירן פון גרוז מיטן טראמוויי האט געמוזט אפגעשטעלט ווערן צוליבן מאנגל פון אסירים און שומרים. עס איז ווידער באנייט געווארן דאס ארויספירן מיט דער באן און באטרעפט אין איצטיקן מאמענט 800 קוביק מעטער טעגלעך. מיר האבן בדעה צו העכערן די טעגלעכע אויסגעביקייט ביז 2.000 קוביק מעטער. דאס ארויספירן אויף די מיסטהויפנס קומט פאר דורך 4 ראמפעס, די פערטע וועט קאנען ווערן באנוצט פון דער העלפט יוני.

5. **דער בוי פון קאנצענטראציע לאגער**

דער קאנצענטראציע־לאגער איז איצט פארטיק צום באנוצן און וועט ווערן בקרוב גענוצלעך באזעצט.

6. **טערמין**

דער טערמין ביז צום 1 אויגוסט וועט קאנען ווערן איינגע־האלטן ביים באנוצן א צוגאב־צאל אסירים. אין חודש מאי האט מען בכלל נישט געקאנט באשעפטיקן אסירים צוליב דער קוואראנטאנע אין ווארשעווער לאגער.

דער מאנגל אין אסירים ווערט לעת עתה ווערן אויסגעפילט דורך א פארגרעסערטער באשעפטיקונג פון פוילישע ארבעטער־כוחות.

די איצטיקע אויסגעביקייט אין דער הויך פון 3.050 קוביק מעטער קאן ווערן געהעכערט ביז 8.000 קוביק־מעטער ביי דער פארגרעסערטער באשעפטיקונג פון די אסירים.

אויסגעשטעלט אין בערלין דעם 10 יוני 1944

ס״ס ווירטשאפטס־פארוואלטונגסהויפטאמט

שעף פון אפטיילונג C

אונטערשריפט

ס״ס אבערגרופנפירער און גענעראל לייטנאנט דער וואפן ס״ס

דאקומענט נומ. 13

טעלעגראם

געהיים 9076 29 / 7 1700 SWVS

געהיים נומ. Geh. 368 / 17 / 44

צום פערזענלעכן שטאב פון רייכספירער ס״ס שטאנדארטענ־פירער ד״ר בראנדט בערלין SW 11, פרינץ־אלברעכט־גאס 8

בוגע: צעשטערונג פון ווארשעווער געטא.

טייערער קאלעגע ד״ר בראנדט. לויטן ראפארט פון דער צענטראל־בוי־אנפירערשאפט אין ווארשע, מוז זי זיך איצט אויפן באפעל פון העכערן ס״ס און פאליצייפירער אריבער־טראגן קיין קוטנע, אזוי אז די ארבעטן אין ווארשעווער געטא האבן געמוזט ווערן אפגעשטעלט. דער דעמאנטאזש וואלט פראקטיש געקאנט אויסגעפירט ווערן אין טערמין, די ארבעטן ביים אויסגלייכן דעם שטח וואלטן דאקעגן נישט געקאנט פארענדיקט ווערן. ביטע וועגן דעם מעלדן דעם רייכספירער ס״ס.

הייל היטלער, אייער קאממלער

SS W V H / Wirtschaftsverwaltunghauptamt / Berlin

ישראל בן־דב

פוילישער אנטיסעמיטיזם אין די יארן 1939—1946

נאך אין דער צייט ווען פוילן איז געווען צעטיילט צווישן די דריי גרויסמאכטן, האט ראמאן דמאווסקי נישט געזען דעם שונא פון פוילן אין צארישן אימפעריאליזם, נאר אין די יידן. זיין פארטיי, די נאציאנאלע דעמאקראציע (ענדעציע) האט אויף איר פאן אנגעשריבן אלס הויפט־לאזונג דעם קאמף קעגן יידן.

אט די דאזיקע פארטיי, די ענדעציע איז ביזן סוף געווען די הויפט־טרעגערין פון די אנטיסעמיטישע אידייען אין פוילן. טאג איין, טאג אויס פלעגן אירע פילצאליקע צייטונגען פארשפרייטן אנטיסעמיטישן גיפט צווישן די מאסן.

צווישן פוילישן און היטלעריסטישן אנטיסעמיטיזם איז געווען אן אונטערשייד. טראץ דעם אכזריות פון פוילישן אנטיסעמיטיזם האט ער זיך נישט געשטעלט די אויפגאבע אויסצוהרגענען די פוילישע יידן. צווישן די אנטי־יידישע לאזונגען פאר דער מלחמה זענען געווען אזעלכע ווי "פוילן פאר פאליאקן!", "פאר א פוילן אן יידן", "יידן זענען פיינט פון פוילן", "יידן קיין פאלעסטינע!".

די לאזונג וועגן יידן־אויסראטונג האבן מיט זיך געבראכט די דייטשן, ווען זיי האבן אקופירט אייראפע. ביי אלע אונטערוואכטע פעלקער האבן זיי געזוכט שותפים צום פארברעכן לגבי די יידן. געווען פעלקער, וואס האבן זיך ממש אנטקעגנגעשטעלט דער דאזיקער פאליטיק פון באצווינגער. עס איז געגוג צו דערמאנען די דענער, וועלכע האבן אין דער לעצטער מינוט געראטעוועט די יידן פון דעפארטאציע, עוואקוירנדיק זיי אין איין נאכט קיין שוועדן.

אנדערש האט אויסגעזען די לאגע און אנדערע זענען געווען די באדינגונגען אין פוילן, ווו די אנטי־יידישע טראדיציע האט געלאזט טיפעווארצלען און ווו געבעלסעס אנטיסעמיטישע רעדעס האבן געפונען א גינסטיק אויער. די דייטשן איז געגאנגען אין אנטוואפענען און נייטראליזירן דאס פוילישע פאלק, מאכן עס גלייכגילטיק צום גורל פון די יידן און געווינען מיטבאטייליקטע, צוהעלפער. די אנטי־יידישע פראקטיק האט געדארפט פארוואנדלען די פאליאקן פון בלוטיקע שונאים אין פארבינדעטע פונעם דייטשן רייך.

די אונטערערדישע קאמוניסטישע צייטונג "נאווע דראגי" האט וועגן דעם דאזיקן ענין געשריבן: ... "מיט פארשיידענע וועגן דערגרייכט די היטלעריסטישע פראפאגאנדע צו דער אמווינציקסטן ווידערשטאנדספעיקער טייל פון אונדזער געזעלשאפט. זי באצויבערט די יוגנט מיט די דערגרייכונגען פון ברוטאלן כוח, ציט צו מיט חנפענען זיך צו זייערע נידעריקסטע אינסטינקטן, אטאקירט אויף אן אידעאלאגישן אופן. אט דער שטורעם פון דער זייט מאכט א דראענדיקן דורכברוך אין פראנט פון אונדזער ציווילן קאמף, ווייל ער טרעפט אין דער שוואכסטער פאזיציע. עס עקזיסטירט — צום באדויערן — א פארשטענדיקונגס־בריק צווישן א טייל פון אונדזער געזעלשאפט און דעם אקופאנט. דאס איז צוו. אנד. די "יידן־פראגע". אויף דעם פלאך געפינען מיר זיך מיטן פיינט אין א בשותפותדיקער ריי, מיר נעמען איבער זיינע מעטאדן, מיר ווערן אנגעשטעקט מיט זיין קראנקער פסיכיק. נישט לאנג האט זיך אויף דער אלייע יערזאלימסקע צונויפגעזאמלט א המון ארום צוויי קליינע יינגלעך פון געטא, וועלכע האבן בוכשטעבלעך געחלשט פון הונגער. צווישן המון איז געשטאנען א יינגל אפשר צען יאר אלט און האט זיך צוגעקוקט. ווען א דורכגייער האט דערלאנגט די הונגעריקע קינדער 50 גראשן, האט זיך דער יינגל אויפגערעגט: "וואס טוט איר, דאס זענען דאך יידן!..." און די געדענקבארע אנטיסעמיטישע ארויסטרעטונגען ארום פסח פון פארגאנגענעם יאר, אין וועלכע עס האט אקטיוו אנטייל גענומען די פוילישע יוגנט... און די פוילישע קינדער, וועלכע בארויבן יידישע קינדער ביי די טויערן פון געטא, ווען זיי קערן זיך צוריק מיט אויסגעבעטלטע עסנווארג. און די פיר יאטן, די גימנאזיסטן, וועלכע האבן צוזאמען מיט די געסטאפאווצעס געראבעוועט אין יידישע הייזער אין געטא..."

אין י. 1942 איז דערשינען א בראשור, ארויסגעגעבן אין אקופירטן פוילן דורך די אנטיסעמיטן פון "נארא". אין דער בראשור, וועלכע ציילט 167 זייטן, ווערט צוו. אנד. געזאגט.

"דער געמיינזאמער פעלער פון ביידע פריערדיקע פוילישע קאנסטיטוציעס איז געווען דאס, וואס זיי האבן געגעבן גלייכע פאליטישע רעכט אלע איינוווינער, אלזא אויך די נאציאנאלע מינדערהייטן. די איינציקע אייגנטלעכע און נישט פחדנותדיקע לייזונג איז צו געבן פאליטישע רעכט בלויז א פאליאק. די יידן וועלן באטראכט ווערן אלס אויסלענדער."

"צו וואס פאר א פוילן גייען מיר" — אונטער אזא קעפל האט די צייטונג "זשעטשפאספאליטא פאלסקא" פון 22־טן יאנואר 1942 געשריבן, אז זי איז מסכים מיט דער רעגירונגס־דעקלאראציע וועגן רעכט פאר נאציאנאלע מינדערהייטן, זי האט אבער צוגעגעבן פון זיך, אויסרעכענדיק א ריי וויכטיקע ענינים צום דערלידיקן אין צוקונפטיקן פוילן:

"...דאס רעגולירן די יידן-פראגע אויף אזא אופן, עס זאל זיין אין איינקלאנג מיט די קריסטלעכע טראדיציעס פון דער פוילישער פאליטיק, אבער גלייכצייטיק אזוי, אז זי זאל אויפהערן צו זיין א סיבה, וועלכע מאכט פון אונדז א צעקאלעטשעט פאלק, וואס האט טיפע ליידן פון דעם, אז די דיספאזיציע אין פיל געביטן פון אונדזער ווירטשאפטלעכן און קולטורעלן לעבן ליגט אין פרעמדע הענט".

וואס פאר א שטעלונג האט פארנומען די לינקע און דעמאקראטישע אונטערערדישע פרעסע? די "זא נאשאן אי וואשאן וואלנאשטש" ("פאר אונדזער און אייער פרייהייט"): "לאמיר זאגן אפן, אז די פוילישע לינקע און דעמאקראטישע אונטערערדישע פרעסע האט פארשוויגן דעם ענין אנטיסעמיטיזם, זי האט אים נישט געווידמעט א געהעריק ארט. זי האט נישט געווארנט די פוילישע געזעלשאפטלעכקייט פאר די פארברעכערישע אידעאלאגישע פאסטקעס".

מיט דער קאארדינאציע פון די פראקטישע שריט קעגן יידן, וועלכע האבן זיך ארויסגעריסן פון די נאציסטישע הענט האט זיך פארנומען "אנטיק" — די פוילישע אנטיקאמוניסטישע אגענטור.

עס קאן זיך דא שטעלן א פראגע, וואס פאר א שייכות האט דער פוילשער אנטיקאמוניזם צו דער יידן-אויסראטונג.

די פאליאקן האבן גרויסע און בארעכטיקטע טענות צו רוסלאנד: צו אלע נאציאנאלע קאטאסטראפעס פון פוילן האבן די רוסישע הערשער שטענדיק צוגעלייגט א האנט. די שנאה צו רוסלאנד געהערט צו די פוילישע טראדיציעס און זי איז נאך פארשטארקט געווארן נאך דעם זיג פון דער באלשעוויסטישער רעוואלוציע אין י. 1917. דאס פוילישע טיף רעליגיעזע קאטוילישע פאלק האט געזען אין אטעיסטישן באלשעוויזם נאך איין געפאר פאר זיין קיום. פוילן האט זיך געהאלטן פאר א פארפאסטן פון קריסטנטום. אט די שנאה צו רוסלאנד און צום קאמוניזם האט דערנענטערט די פוילישע עפנטלעכע מיינונג צו דייטשלאנד. פון דאנען נעמט זיך דער פלירט צווישן די פוילישע מלוכה-מענער מיט היטלערן און גערינגן, און די אפמאכן, וועלכע מען האט געשלאסן צווישן פוילן און דייטשלאנד ביז 1939. די פוילישע אנטיסעמיטישע און רעאקציאנערע עלעמענטן, קעגנעדיק די אנטיקאמוניסטישע שטימונגען פון די פאליאקן, האבן עס אויסגענוצט אין קאמף קעגן יידן. "נידעוי מיט דער זשידא-קאמונע!" איז געווען איינע פון די פאפולערסטע לאזונגען פון אלע אנטיסעמיטישע גרופירונגען. דאס אידענטיפיצירן די יידן מיט די קאמוניסטן האט געהאט צוויי עיקר-צילן: אוועקשטעלן די יידן אויף איין פלאך מיט די גרעסטע נאציאנאלע און אידעאלאגישע שונאים פון פוילישן פאלק און — מיט דער רויטער פלאכטע פון קאמוניזם בארעכטיקן די אנטי-יידישע וואקכאנאליע אין פוילן. און די דאזיקע פאליטיש-אידעאלאגישע לאזונגען האבן געהאט א ווירקונג אויף דעם פוילישן פאלק.

"אנטיק" האט זיך געפונען בארופן צו קאארדינירן דעם קאמף קעגן די לינקע גרופירונגען און דעם קאמף קעגן די יידן. דער ארגאניזאטאר פון "אנטיק" איז געווען הענריק גלאס — איינער פון די פוילישע הויפט-"ספעצן" פון אנטיקאמוניזם. אין די דרייסיקער יארן האט די אגענטור מיטגעארבעט מיטן היטלעריסטישן אנטיקאמינטערן. פון א באשיידענער אינסטיטוציע, וואס האט באארבעט אנטיקאמוניסטישע פראפאגאנדע-מאטעריאלן אין די יארן 1939—1940, איז "אנטיק" אין י. 1943 אויסגעוואקסן צו אן אינסטאנץ, וואס האט קאארדינירט די קעמערלעך פון דער הויפט-קאמאנדע פון א. ק., נ. ס. ז. און דער רעגירונגס-דעלעגאטור בנוגע דעם אויספארשן און אויפדעקן די טעטיקייט פון דער קאמוניסטישער פ. פ. ר. און "גווארדיא לודאווא" און פון אנדערע לינקע פארטייען און ארגאניזאציעס.

"אנטיק" באצייכנט די יידן אלס קאמוניסטן און רופט צו פארניכטן זיי און אויך אלע וואס העלפן זיי. אין 1940 יאר האט ער גערופן פעסטצושטעלן וועלכער קאמוניסט איז א ייד. אין יאר 1941 באצייכנט "אנטיק" די געטאס אלס נעסט פון קאמוניזם. אין יאר 1942 האט ער אונטערשטיצט די מאסן-פארניכטונג און איז דערגאנגען ביז צום פארפאלגן איינצלנע יידן, וועלכע האבן זיך אויסבאהאלטן נאך דער ליקווידירונג פון געטא.

גלאס האט באשריבן די מאסן-שחיטות פון די יידן אין ליטע, ווייסרוסלאנד און אוקראינע. אויפקלערנדיק די דייטשישע שטעלונג צו דער פראגע, האט ער געמאכט פאלגנדיקע אויספירן:

"עס האט זיך ארויסגעוויזן, אז מען קאן אויף א גרינגן אופן און אן א גרויסן אפקלאנג, דערצו נאך ביי דער אפענער אדער באהאלטענער צושטימונג פון דער ארטיקער באפעלקערונג ליקווידירן די ריזיקע מאסן יידן. און דעריבער איז אין מאמענט, ווען עס איז שוין פולשטענדיק קלאר געווארן, אז דער קריג וועט זיך ענדיקן אדער מיט א פולן נצחון, אדער מיט א פולשטענדיקער מפלה, אנגענומען געווארן א באשלוס, אז מען מוז ליקווידירן דאס גאנצע אייראפעישע יידנטום, כדי דאס פראבלעם זאל זיין געלייזט אין פאל פון א נצחון און עס זאלן פעלן די שרעקלעכע נקמה-נעמער אין פאל פון א מפלה".

נישט אלע זענען אבער אין לאנד געווען איינפארשטאנדן מיט גלאס און מיטן "אנטיק". אין פוילן וואקסט דער ווידערשטאנד קעגן אקופאנט. דער פוילישער לינקער פליגל ווייזט אן אין זיינע אויסגאבעס, אז דאס פארניכטן די יידן איז א פארשפיל צו דער פארניכטונג פון אנדערע פעלקער, וועלכע דאס "הארן-פאלק" האט אויסגעוויילט אלס ווייטערדיקע קרבנות אויפן וועג צו דער וועלט-הערשאפט. די קאנספיראטיווע קאמוניסטישע פ. פ. ר. רופט דאס פאלק צו וואכזאמקייט בנוגע דעם פעלקער-מארד, פארלאנגט קאנסעקווענט צו געבן די פארפאלגטע הילף און ראטעווען די פארמשפטע פון אומקום. גלייכצייטיק רופט די פפר אויך די יידן צו ארגאניזירן א באוואפנטן ווידערשטאנד, וואס איז דער איינציקער וועג, כדי אויפצוהאלטן דעם פיינטס פארברעכערישע אקציע.

אין הארבסט 1942 ווערט געגרינדעט די "זשעגאטא" (ראט צו העלפן יידן). אין איר באשטאנד גייען אריין פארשטייער פון פארטייען און ארגאניזאציעס, וואס געהערן צום ר. י. נ. (ראדא יעדנאשטשי נאראדאווי — ראט פון נאצי־

אנאלער איינהייט) — סאציאליסטן, דעמאקראטן, פויערים־טוער, קאטאליקער. „זשעגאטא" הויבט אן איר הומאני־טארע טעטיקייט לטובת די יידן, וועלכע האבן זיך געפונען אויף דער ארישער זייט. יידן ווערן איינגעאָרדנט אין מעלי־נעס (באהעלטענישן), מען שטעלט פאר זיי צו באשפייזונג און דאקומענטן, כדי זיי צו לעגאליזירן.

אין דער זעלבער צייט פראפאגירט „אנטיק" אזעלכע מיינונגען: „יידן פירן אן מיט דער פפר (פאלסקא פארטיא ראבאטניטשא) און מיט דער רפפס (ראבאטניטשא פאלסקא פארטיא סאָציאליסטיטשנא), אינספּירירן זייער טעטיקייט וואס איז א נישט פוילישע, ווייל זיי שטערן דער ענטגילטיקער לייזונג פון דער יידן־פראגע — די סיבה פון פוילנס שוואכ־קייט אין יאר 1939".

„אנטיק" בארעכטיקט די טעטיקייט פון די שמאלצאָווני־קעס און האלט, אז די יידן־אויסראטונג איז א קאמף מיטן קאמוניזם: „דאס ווארשעווער געטא איז עד היום דאס זיצארט פון קאמוניסטישן צענטער אין פוילן. צווישן די קאמוניסטישע אגענטן, וואס דרייען זיך איבערן לאנד, זענען פאראן א סך יידן, וואס מאסקירן זיך אלס פאליאקן, אוק־ראינער, ווייסרוסן אדער רוסן. די יידישע אינטעליגענץ איז נישט ווייניקער קאמוניסטיש און פיינטלעך געשטימט צו פוילן, ווי דער יידישער פראלעטאריאט. פאליטיש נעמען קאמוניסטן די יידן אין שוץ און זאגן זיי צו אין צוקונפ־טיקן פוילן — וואס לויט זייערע פלענער דארף עס זיין קאמוניסטיש — נישט נאר גלייכבארעכטיקונג, נאר אויך א פירנדיקע פאזיציע. עס מוז דערמאנט ווערן די שטע־לונג פון דער יידישער מאסע אין די טראגישע טעג פון הארבסט 1939 און שפעטער אונטער באלשעוויסטישער אקו־פאציע. אנטיסעמיטיזם איז ווייטער אן אויסערגעוויינלעך ווירקזאם געווער אין קאמף מיטן קאמוניזם".

כמעט אין אלע דאקומענטן פון „אנטיק"־ארכיוו קומט אויף צום אויסדרוק דאס טאדלען די אלע כוחות, וועלכע פרובירן נעמען יידן אין שוץ.

און וועגן די היטלעריסטן שרייבט גלאס: „די היטלע־ריסטן מוזן זיך פארטיידיקן מיט דער הילף פון מיידאנעק, טרעבלינקע און אשוויענטשים קעגן זייער מעטשיקסטן און פארביסנעם שונא — קעגן די יידן". לויט גלאסן זענען די ניצול־געווארענע רעשטלעך פון אייראפעישן יידנטום א פאטענציעל געפאר פאר אייראפע בשעת דער מלחמה און ספּעציעל אין פאל פון דייטשלאנדס מפּלה.

דער רעזולטאט פון דער אידעאלאגישער און ארגאניזא־ציאנעלער טעטיקייט פון „אנטיק" איז געווען א פאטאלער פאר די יידן. די טעארעטישע קאנצעפּציעס פון „אנטיק" זענען געווען פארפליכטנדיק אפילו פאר דער דעלעגאטור פון דער עמיגראציע־רעגירונג און פאר דער א. ק.

ספעציעל געשאפענע קמערלעך האבן געפירט זייער פאר־ברעכערישע טעטיקייט אין אלע ראיאנען פון לאנד, אין די שטעט און דערפער. זיי פארשן נאך די יידן, פארפאלגן זיי. דאס זעלבע באציט זיך צו פאליאקן, וועלכע זאגן זיך נישט אפ דעם יידן צו העלפן.

אזא איז געווען די לאגע אין גאנצן לאנד: נישט נאר די דייטשן האבן גענויכעט, נישט נאר די דייטשן האבן געפירט די יאגד — אין שטעט און דערפער האבן קינדער און דערוואקסענע גענומען אנטייל אין דעם דאזיקן געיעג. פאר דענונציירן א ייד האבן די דייטשן געצאָלט: 5 ליטער שנאפס, 2 קילא צוקער, 2 קילא מארמעלאד און 500 זלאטעס מזומן. אין פיל ערטער האבן די שמאלצאווניקעס אדער „פאטריאטן" אויסגעפירט די זעלבע אַרבעט פאר: א קילא צוקער אדער א פעקל מאכארקע פאר א קאפ. נישט שטענדיק האט מען אבער געמוזט נעמען דעם שכר פון דיי־טשע הענט. עס זענען געווען א סך וואס האבן אליין אויס־געפירט דעם מארד און פארשטייט זיך, אליין בארויבט אלץ וואס דער ייד האט נאך פארמאגט. די דייטשן האבן פאר־ניכטעט דאס רוב פון ידישן פאלק, די פאליאקן האבן געמארדעט די ניצולים. זיי האבן עס געטאן אויף די וועגן, אין די באהעלטענישן וואס די יידן האבן געפונען ביי גוטע באקאנטע אדער ביי פריינטלעכע פויערים (אומזיסט אדער פאר געלט). שמאלצאָווניקעס האבן געראסירט אומע־טום. און געטאן האבן עס נישט נאר סתם שאנטאזשיסטן, אונטערוועלט־מענטשן. ווייל אויך דורך דער מערהייט פון דער פוילישער פאליטישער קאנספּיראציע זענען יידן גע־זוכט געווארן צום אומברענגען. „אנטיק" האט געהאט די אונטערשטיצונג פון 24 פוילישע פארטייען און ארגאניזא־ציעס פון ר. י. נ., צווישן זיי: סאנאציע, ענדעקעס, די הויפּט־קאמאנדע פון א. ק., רעכטע פ. פ. ס. א"אנד.

נאך דעם ליקווידירן פון געטא האבן די ראיאָן־קעמער־לעך פון גאנצן לאנד געשיקט מעלדונגען און סיטואציע־באריכטן צו דער אנפירערשאפט פון א. ק. אט איז א פראגמענט פון אזא מעלדונג:

„סיטואציע־באריכט וועגן דער טעטיקייט פון די דעס־טרוקטיווע ארגאניזאציעס פאר אויגוסט און סעפטעמבער 1943 יאר אין קרייז סאקאלאוו, אונטערגעשריבן „קרוק" (פסעוודאנים פון וואצלאוו זשעפעצקי, אגענט פון דער דעלע־גאטור פון דער פוילישער רעגירונג אין לאנדאן). די יידן באהאלטן זיך אויס אין היגן געביט אין זאמבראווער, פשע־זשדזשעצער, רעפקאווער און קאראטשעווער וועלדער. היינט צו טאג ציילט מען אויף דעם געביט נאך ביי העכער 300 יידן, אין דער מערהייט זענען עס יונגע און דערצו מענער, 90% קאמוניסטן. נאך דעם אטענטאט אויף טרעבלינקע, וואס ווערט פארשריבן אויף אן אנדער ארט, זענען די יידן דורך זיי (ד. ה. דורך די אנטלאפענע פון טרעבלינקע) פארשטארקט געווארן, גלייכצייטיק האט זיך פארבעסערט זייער מאטעריעלע לאגע, ווייל די יידן האבן ארויס־געטראגן פון טרעבלינקע א סך גאלד און צירונג".

ענלעכע און אנדערע באריכטן פון אנדערע שטעט. „רא־פאל" — דער קריפּטאנים פון אויסשפּיר־קעמערל פון נ. ס. ז. גיט איבער פאר נאוועמבער און דעצעמבער 1943: „קיין יידן, אויסער די וואס נעמען אנטייל אין דער אקציע פון „גווארדיא לודאווא", טרעפט מען נישט".

סיטואציע־באריכט פון דער וואיעוואדישער קאָמענדע פון א. ק. אין גאווראלין, דאטירט: 30 דעצעמבער 1943. עס שרייבן „זשיוויצא" און „סלוצקי", מיטארבעטער פון קאנטר־אויסשפּיר־דינסט פון א. ק.

„אין באצירק עקזיסטירן נישט קיין יידן, חוץ אינדיווי־

דועלע פאלן פון אויסבאהאלטן זיך, אדער אנטיילנעמער אין באנדעס. עס איז פעסטגעשטעלט געווארן, אז עטלעכע צענדליקער יידן פון היגן פאוויאט געפינען זיך אין ווארשע. זיי האלטן די פארבינדונג מיטן היגן געביט דורך דעם געוועזענעם גאווראלינער בורמישטש, פאסניטשעק. ער באמיט זיך אויך צו ארגאניזירן אן אפוטרופסות־קאמיטעט פאר יידן און באזונדער פאר זייערע קינדער. פאסניטשעק געפינט זיך שטענדיק אין ווארשע און שטעלט דארט איין פארבינדונגען מיט יידן. לויט באשטעטיקטע ידיעות שטייט פאסניטשעק צוזאמען מיט א גרופע יידן אין פארבינדונג מיט פפר״.

אומעטום חזרט זיך איבער די זעלבע טעזע: יידן זענען קאמוניסטן, די וואס העלפן זיי זענען אויך קאמוניסטן, אדער געלטגייציקע פאליאקן און נישט קיין פאטריאטן.

אין באריכט פון לובלינער ״קעדיוו״ (דיווערסיע־אפטיילונג פון א. ק.) פאר יוני און יולי 1943 מעלדעט ״עדווארד״ (פסעודאנים פון דעם שעף פון אויסשפיר־קעמערל):

״די אקציעס פון דעראבערן געווער: פון 3־טן יוני ביזן 12־טן יולי זענען אויפן געביט פון באצירק פולאוו ליקווידירט געווארן 4 גרופן באנדעס. עס זענען דערשאסן געווארן ארום 20 באנדיטן. אין באצירק כעלם, קראסניסטאוו, וולאדאווע, זענען ליקווידירט געווארן 2 יידישע באנדעס. 7 זענען דערהרגעט געווארן. אין די פאוויאטן ראדזין און ביאלע האט מען ליקווידירט 9 יידן און 9 דיווערסאנטן. אט די אלע אקציעס האבן אריינגעבראכט א געוויסן סכום באוואפענונג און דערצו א באדייטנדיקע בארויקונג אויפן געביט״.

אזעלכע דאקומענטן פארמאגט דער ״אנטיק״־ארכיוו זייער א סך.

דער פאקט, וואס אין מאמענט פון פוילנס באפרייונג האבן זיך אויף איר טעריטאריע געפונען טויזנטער געראטעוועטע יידן, זאגט עדות וועגן דער אויסערגעוויינלעכער מסירת־נפשדיקער הילף לטובת די פארפאלגטע יידן מצד א באדייטנדיקער צאל ערלעכע פוילישע מענטשן פון פארשיידענע גרופן און קרייזן, וואס האבן אידענטיפיצירט די טעטיקייט פון ״אנטיק״ מיט דער היטלעריסטישער טעטיקייט און זענען אליין געווען אויסגעשטעלט אויף דער פארברעכערישער מסירה און מארד־טעטיקייט פון ״אנטיק״ און ענלעכע פארמאציעס.

וועגן די פויליש־יידישע באציונגען בעת דער אקופאציע, אדער בעסער געזאגט, וועגן דער באציונג פון פאליאקן צום געטא, שרייבט עמאנועל רינגעלבלום (וועגן דער אויסזידלונגס־אקציע אין יולי — סעפטעמבער 1942): ״אויף דער ארישער זייט האט מען זיך דעמלט אויסגעדריקט זייער שלעכט וועגן די ווארשעווער יידן, מען האט זיי פאראורטיילט, פארגעווארפן פחדנות, מאנגל אין נאציאנאלער ווירדע. פארוואס האט איר נישט פארטיידיקט? פארוואס געגאנגען ווי שעפסן צו דער שחיטה? מיר וואלטן זיך נישט געלאזט...״

דער מחבר קלערט אויף די סיבות: ״זינט עטלעכע חדשים האט די יידישע געזעלשאפט געפאדערט פון די פוילישע רעגירונגס־פאקטארן געווער פארן געטא. נאך לאנגע, זייער לאנגע באמיונגען האבן מיר עס באקומען אין אזא מינימאלער צאל, און חוץ לזה אין אזא געמיינער קוואליטעט, אז עס איז נישט געווען מעגלעך אונטערצונעמען וועלכע נישט איז פארטיידיקונגס־אקציע. אין משך פון 44 טעג האט געדויערט די אויסזידלונגס־אקציע און פונעם ארישן צד איז נישט געווען קיין שום אפקלאנג, א טויבע שטומקייט האט געהערשט אויף דער ארישער זייט אין אנזיכט פון דער דראמע, וואס האט זיך אפגעשפילט פאר די אויגן פון הונדערטער טויזנטער פאליאקן. עס איז נישט געווען קיין שום אויפרוף מצד דער רעגירונג (לאנדאנער עמיגראציע־רעגירונג), וואס זאל רופן צו פארטיידיקונג, נישט געווען קיין טרייסט־ווארט. נישט געווען אפילו קיין צוזאג פון הילף, אפילו מאראלישער...״

״אויב עס גייט אין באזארגן דאס געטא אין געווער, האבן די מיליטערישע קרייזן פארנומען א נעגאטיווע שטעלונג, וועלכע האט זיך נישט געענדערט ביזן היינטיקן טאג. אין שיין רעדאגירטע רעזאלוציעס האט מען געפריידיקט, אז דער חוב פון די מיליטערישע פאקטארן איז צו העלפן, באוואפענען דאס געטא צום קאמף קעגן אקופאנט. אין דער פראקטיק זענען די באשלוסן געבליבן אויפן פאפיר...״

נאך דער אויסזידלונגס־אקציע אין יאנואר 1943, בעת וועלכער די יידן האבן געשטעלט אן אקטיוון ווידערשטאנד און אויף 10.000 אויסגעזידלטע זענען געווען איבער טויזנט דערשאסענע אויף די גאסן פון געטא, שרייבט רינגעלבלום:

״דאס אלץ (דער ווידערשטאנד) האט אבער נישט געהאט קיין ווירקונג אויף דער ענדערונג פון דער באציונג פון די רעגירונגס־פאקטארן צו די יידן אין הינזיכט פון ווידערשטאנד. נישט געקוקט אויף די אומאויפהערלעכע אפעלן מצד די יידן האט מען צוגעשטעלט געווער אין אן אפטייקערישער צאל...״

אזוי האט אויסגעזען די לאגע פאר דעם געטא־אויפשטאנד פון 9־טן אפריל 1943. בעתן אויפשטאנד גופא האט זיך די באציונג עטוואס געענדערט לטובת. מען האט אפילו גערופן צו דערטיילן הילף די יידן. און דאס פאלק? אט וואס רינגעלבלום שרייבט.

״ווען די גוטע גייסטער האבן אפעלירט צו דער פוילישער באפעלקערונג זי זאל אויסבאהאלטן יידן, האבן די ״בייזע רוחות״ אין געשטאלט פון באנדעס שמאלצאווניקעס, פאליציי־אגענטן און פאליציי אין מונדירן זיך געווארפן אויף די געטא־פליטים, ווי היענעס אויף א פגר. דאס געטא איז געשטאנען אין פלאמען, מען האט דארט לעבעדיקערהייט געברענט די געכאפטע קרבנות, עס האט כסדר געהילכט די געקנאלעריי פון די מיט דינאמיט אויפגעריסענע בונקערס און אט די מנובלים און אויסווורפן האבן געפראוועט געיעגן אויף יידן...״

די אפריל־אקציע, דאס דייטשישע אכזריות, די פארטיידיקונג פון געטא, דאס ברענען הייזער און מענטשן — זענען געווען די טעמע פון טאג אין די גאסן, טראמווייען אא״וו. מיר ברענגען א ריי אזעלכע אויטענטישע שמועסן. א פרומע אלטע באבע: ״בעת דער גרויסער וואך (די וואך פארן קריסטלעכן פסח) האבן די יידן פארפייניקט קריסטוסן.

אין דער גרויסער וואָך ווערן די יידן פאַרפייַנקט דורך די דייטשן". א 70־יעריקער גלח: "עס איז גוט געשען. די יידן האָבן אין געטאָ געהאט א גרויסע מיליטערישע קראַפט. ווען זיי וואלטן עס נישט געווענדעט קעגן די דייטשן, וואָלטן זיי עס פאַרנוצט קעגן אונדז". א געשפרעך אין טראַמוויי: "די קליינע יידעלעך ברענט מען, און די גרויסע רעגירן אין אמעריקע און נאָך דער מלחמה וועלן זיי מיט אונדז רעגירן". א קליינבירגערלעכע באַלעבאָסטע: "עס איז א מורא צו קוקן, וואָס עס קומט פאָר אין געטאָ, שרעקלעכע זאכן. און אפשר איז גוט, וואָס עס איז אזוי געשען. די יידן זויגן אונדזער בלוט. זיי האָבן געזאָגט: איר וואָלט געוואָלט האָבן פוילן אָן יידן, האָט איר יידן אָן פוילן". צוויי סוחרים פון גזשיבאָווער פלאַץ: איינער באַדויערט, וואָס צוליב די שריפות אין געטאָ וועט דאָס צוקונפטיקע פוילן א סך פארלירן, א סך מלוכה־אייגנטום איז אוועק מיטן רויך. זאָגט אויף דעם דער צווייטער: "באַדויער נישט, דאָס געטאָ איז געווען א שטינקנדיקער ראַיאָן און עס איז גוט געשען וואָס מיר האָבן עס נישט מער. מיר וועלן אויפבויען דעם ראַיאָן א סך שענער, רייִנער, אָבער שוין אָן יידן". א לערערין, א פאַרזעסענע מויד: "דער מענטש האָט רחמנות אויף א קאַץ, אָבער א ייד איז דאָך אויך א מענטש, הגם ער איז א ייד". ווען זי האָט אָבער אינצווישן באַקומען א בריוו פון א קרובה פון דעם מיידאַנקער לאַגער, בכן די יידישע קריגס־געפאַנגענע באַגייען זיך שלעכט מיט די פּאָליאַקן, האָט זי געזאָגט: "איך באַדויער די יידן, אָבער איצט, ווען זייערע ברידער באַגייען זיך אזוי שלעכט מיט אונדזערע, זאָלן זיי די דייטשן אויסשחטן ביז איינעם". אן אָ. נ. ר. חברהמאַן האָט קורץ און שאַרף פאָרמולירט זיין אני מאמין בנוגע דער אַפּריל־אַקציע. "עס איז נאָך ווייניק, וואָס מען ברענט די זשידעס". א צווייטער מענטשנפרעסער האָט עס פאָרמולירט נאָך קירצער: "עס ברענען וואַנצן".

בנוגע הילף, וואָס דאָס געטאָ האָט פאַרלאַנגט פון דער אַרישער זייט: א פרוי פון א קאַפּיטאַן, א פּאָסט־באַאַמטין: "פאַר דער מלחמה האָבן די יידן שפּיאָנירט לטובת די שונאים און איצט פאָדערן די אויסוואורפן פון אונדז הילף. עס איז נישטאָ פאַר וועמען צו פאַרגיסן בלוט". א פּ. פּ. ס. מיטגליד: "די אָרגאַניזאַציע איז נישט צוגעגרייט צום באַוואָפנטן ארויסטריט. מיר פילן מיט מיט די יידן אין זייער טראַגישער לאַגע. מען דאַרף זיי צושטעלן געווער, אָבער אקטיווע צוזאַמענאַרבעט איז נישט מעגלעך. לשם א העכערער זאַך, לשם דער זאַך פון אומאָפּהענגיקייט מוזן אלע ליידן. די פּאַרטיי מוז אויסקלייבן א באַקוועמען פאַר איר מאָמענט פון קאַמף, און זיך נישט ריכטן מיט א סענטימענט, אפילו מיט דעם סאַמע איידלסטן (?)". נאָבעלע יחידים זענען געווען אויפגעבראַכט, ווען מען גייט גלייכגילטיק פאַרביי אזא גרויסע טראַגעדיע, וואָס שפּילט זיך אָפּ פאַר דער גאַנצער באַפעלקערונג: "מיר לעבן ווייטער נאָרמאַל, ווי עס וואָלט גאָרנישט געשען. מיר עסן געשמאַק אָוונטברויט און דערנאָך גייען מיר ארויס אויפן באַלקאָן צו זען די פייער־פלאַמען אין געטאָ. מיר הערן דאָס געקנאַל פון די אויפרייס־באָמבעס און דינאַמיט, מיט וועלכן מען צעזעצט הייזער און בונקערס — און מיר שווייגן".

אין געטאָ האָט זיך בכלל געהערט אן אַנטיסעמיטישער טאָן, א צופרידנקייט, אז וואַרשע איז סוף־כל־סוף געוואָרן "יודענפריי", אז די סאַמע דרייסטע חלומות פון די אַנטיסעמיטן וועגן וואַרשע אָן יידן זענען מקוים געוואָרן. אייניגע האָבן אויסגעדריקט בקול רם זייער צופרידנקייט, וואָס די דייטשן האָבן אויסגעפירט די שמוציקע אַרבעט פון אויסמאָרדן די יידן, אַנדערע האָבן עס געזאָגט אויף א דיסקרעטן אופן. מען האָט אויסגעדריקט מיטלייד אין דעם זין, אז "הגם די דערמאָרדעטע זענען יידן, זענען זיי דאָך מענטשן". מען באַדויערט מער די פאַרברענטע הייזער ווי די לעבעדיקערהייט געברענטע מענטשן. די שמחה פון דעם "אויסרייניקן" וואַרשע פון די יידן האָט נאָר קאַליע געמאַכט די מורא פאַרן מאָרגן; די מורא, אז נאָכן ליקווידירן די יידן וועלן זיך די דייטשן נעמען צו די פּאָליאַקן. וועגן דעם וואָס די יידן האָבן ארויסגעהאָנגען פּוילישע פענער, האָבן די אַנטיסעמיטן געזאָגט אַט וואָס: "זיי ווילן געפעלן ווערן די פּאָליאַקן; די אַנטיסעמיטן האָבן געריבן די אויגן פון שטוינונג, אז יידן זענען אומשטאַנד צו פאַרטיידיקן זיך און שיסן, אז זיי האָבן געשטעלט ווידערשטאַנד דעם שונא..."

אין דער זעלבער צייט אין דער פּוילישער עמיגראַציע־רעגירונג אין לאָנדאָן: דער גענעראַל וולאַדיסלאַוו שיקאָרסקי איז נישט געווען באַשמוצט מיט דער "אָוושעם"־פּאָליטיק לגבי די יידן. ער איז געווען אן אמתער קרבן פון רעזשים, לאַנגע יאָרן געווען א פּאָליטישער עמיגראַנט אין פראַנקרייך, און דאָך איז די אַנטיסעמיטישע טראַדיציע, ווי א שטן געקומען אויך אהער און געווירקט, נישט געקוקט, וואָס אין דעמאָקראַטישן ענגלאַנד זענען אזעלכע שטימונגען געווען לגמרי פרעמד. און עס דאַרף פעסטגעשטעלט ווערן, אז וואָלט די לאָנדאָנער פּוילישע רעגירונג געוואָלט קעגנווירקן דער יידן־אויסראָטונג, האָט זי געקאָנט זייער פיל אויפטאָן, און א סך טויזנטער און צענדליקער טויזנטער יידן וואָלטן געבליבן לעבן.

ד"ר שוואַרצבאַרט, דער פאָרשטייער פון פּוילישן יידנטום אין פּוילישן נאַציאָנאַל־ראַט (אין לאָנדאָן) האָט אין זיין רעדע, געהאַלטן דעם 17־טן מערץ 1942, באַרירט דעם דאָזיקן ענין. ער האָט געזאָגט:

..."עס וואָלט פון אונדזער זייט געווען א שטרויספּאָליטיק, ווען מיר פאַרמאַכן די אויגן אויפן פאַקט, אז אזוי אין לאַנד ווי אויך דאָ זענען פאַראַן געזעלשאַפטלעכע קרייזן, וואָס זייען אומווילן צווישן דער פּוילישער און יידישער געזעלשאַפטלעכקייט. די אונטערערדישע פּרעסע, דער אויסדרוק פון דער גרויסער וויטאַליטעט פון דער פּוילישער געזעלשאַפט אין לאַנד, די פּרעסע וועלכע דערגייט אויך צו אונדז דאָ, אַנטהאַלט צום באַדויערן אויך א ריי אַרטיקלען מיט אַנטי־יידישן אינהאַלט. איך וויל עס נישט גענעראַליזירן, איך ווייס, אז דער פּוילישער אַרבעטער איז נישט קיין אַנטיסעמיט. איך ווייס, אז דער פּוילישער פּויער — טראָץ דעם פעסטשטעלן פון הער וואַנגראַווסקי, וועלכער האָט אויסגעשטעלט א קעגנזעצלעכע צייגעניש דער גאַנצער פּוילישער געזעלשאַפטלעכקייט — איז נישט קיין

אנטיסעמיט. עס זענען אָבער פאראן אנטיסעמיטישע אקציעס אין א געוויסן סעקטאָר, און מיין פאָדערונג צו דער רעגירונג, אין איינקלאנג מיט דער רעגירונגס־דעקלאראציע פון 24 פעברואר 1942 איז: ווירקן קעגן דעם; איך וויל נישט גענעראַליזירן, אויב אָבער אויף דער עמיגראציע באווייזט זיך א צייטונג פון נישט קיין גרויסער וואָג, אָבער די פאַקטאָ טאָלערירט, ווערט פארשפרייט צווישן דער ארמיי, גייט זיך פאנאנדער אין זייער א סך עקזעמפליארן, וועלכע האָט אין נומ. 3 — אין וואָס פאר א בלינדקייט, אין וואָס פאר א פאָליטישן דאַלטאָניזם, אין וואָס פאר א נישט פארשטענדעניש פאר די לעבנס־וויכטיקע אינטערעסן פון היינטיקן פוילן, געשריבן אויף דער צווייטער זייט: „דער יידן־פראָבלעם און דער אוקראַינישער, אונדזערע צוויי צום מיינסטן אָנגעווייטאָגטע ענינים ווערן אין שווערע קאָנוווליסעס רייף צו זייער ענטגילטיקער לייזונג. אזוי פיל פון גאָט. און וואָס האָבן מיר אליין געטאָן?"

אויב דאָ האָט זיך געקאָנט געפינען כאָטש אפילו א קליינער טייל פון דער פוילישער געזעלשאפט, וועלכער באטראכט היטלערן פאר א געטלעך געצייג אין דער דערפאָלגרייכער דערליידיקונג פון אוקראַינישן און יידישן פראָבלעם, איז — הויכער ראט! — די פליכט פון דער רעגירונג אויף א געהעריקן אופן ארויסצוטרעטן קעגן דעם. דער גיפט פארסמט פוילישע נשמות און ווי א באקציל צעלייגט ער זיין אָרגאַניזם. מען דארף אויך נעמען אין אכט, אז דער טייל (די ענדעקעס) איז איצט אריין אין אויסלענדישן קאָמיטעט פון נאציאָנאלן לאגער..."

די ענדעקישע אויסגאַבעס, און נישט נאָר די ענדעקישע, אומלעגאלע אין אָקופּירטן לאנד, לעגאלע אין ענגלאנד און אין אנדערע לענדער, האָבן געגאָסן גיפט אויף די פארפאָלגטע יידן. ד"ר שווארצבארט און א. זיגלבוים האָבן גערעדט אין נאציאָנאל־ראט, אָבער אין דער פּראקטיק האָט זיך גאָרנישט געענדערט. וועגן צוגאנג פון די עמיגראנטישע פוילישע קרייזן צו דער יידן־פראגע זאָגט קלאָר דער מעמאָריאל, וועלכן סטעפאן ווייז אין שפיץ פון א דעלעגאציע, אין נאָמען פון קאָנגרעס פון די אמעריקאנער יידן האָט איבערגעגעבן דעם גענ. וול. שיקאָרסקי בעת זיין באזוך אין די פאראייניקטע שטאטן דעם 17־טן יוני 1941.

ס. וויז האָט פארגעלייגט:

1) אָננעמען שריט מצד דער רעגירונג כדי צו צוימען די אנטיסעמיטישע פּראָפּאגאנדע אין דער פוילישער ארמיי און צווישן דער ציווילער פוילישער באפעלקערונג, וועלכע געפינט זיך אין אויסלאנד. 2) באוויליקן די פּאָליאקן און ספּעציעל די וואָס ווינען אויפן געביט פון די פאראייניקטע שטאטן צו א געהעריקער צוזאמענארבעט מיט די יידישע אָרגאניזאציעס און פאָרמולירן די פּרינציפּן פון דער פּאָליטיק אויפצובויען פוילן אויף גלייכע יסודות און די זעלבע גלייכע רעכט פאר אלע איינוווינער. 3) ארויסגעבן א דעקלאראציע, וועלכע זאל צו נישט מאכן די גאנצקייט פון דער געזעצגעבונג און פאראָרדענונגען, וועלכע האָבן אריינגעפירט די אונטערשיידן צווישן איין בירגער און דעם צווייטן. 4) פארעפנטלעכן אן אָפיציעלע דערקלערונג פון פרעמיער פון דער פוילישער רעגירונג אין גלות, וועלכע זאל פארזיכערן די יידישע בירגער נאָך דער מלחמה א פולשטענדיקע גלייכהייט לגבי דעם געזעץ אזוי אין היניכט פון ציווילע רעכט ווי געזעלשאפטלעכע...

כדי עס זאָל זיך באווייזן אן אָפיציעלער דאָקומענט וועגן גלייכע רעכט פאר די בירגער פון פוילן האָט מען געדארפט ווארטן כמעט א יאָר, ביז צו דער דעקלאראציע פון דער רעגירונג אויף דער דערעפענונג פון דעם נאציאָנאל־ראט, וועלכע איז פאָרגעקומען דעם 22־טן פעברואר 1942.

אויך אין בעלגיע געפינט זיך אין יענער צייט א באדייטנדיקע גרופּע פוילישע עמיגראנטן. פליסט אויך פון דאָרט דער אנטי־יידישער סם. סוף 1942 איז דערשינען א בראָשור אָנגעשריבן דורכן גלח יאצעק פשיגאָדא א. נ. „מיט פּאָליאקן אין בעלגיע". דער מחבר צייכנט אָן דעם פראָגראם פונעם נייעם פוילן נאָך דער באפרייונג. פארשטייט זיך, אז דאָס וועט דארפן זיין א ניי, געזונט פּאָליטיש, אידעאָלאָגיש און ווירטשאפטלעך פוילן, אין וועלכן פּאָליאקן וועלן איבערנעמען אויך דעם האנדל, האנטווערק, און אנדערע ענלעכע פּאָזיציעס. און די יידן? יאָ, פאר זיי האָט ער אויך א פּראָגראם: „די יידן (נאָך דעם צונעמען ביי זיי די מעגלעכקייט פון פרנסה) דארף מען לאָזן צו רו. זאָלן זיי זיך אליין זאָרגן פאר זייער צוקונפט. זיי האָבן געלט — זייער גאָט, אלזאָ קענען זיי זיך איינאָרדענען און וועלן זיך אומעטום איינאָרדענען ביי א גוטן ווילן. און ציי דען האָבן מיר שוין נישט גענוג געהונגערט? אָבער זיי דראָט עס לגמרי נישט".

און גלייך נאָך דער טעזע, גיט דער גייסטלעכער צו: „מיר דארפן וויסן, אז מיר דארפן ליב האָבן מענטשן, דערייבער אויך גאָטס באשעפענישן, די יידן, אָבער גלייכצייטיק פארניכטן, פארניכטן זייערע אָנשטעקנדיקע פעלערן אין דער פארטיידיקונג פון העכערן ווערט, נעמלעך, די אזוי בלוטיק געקויפטע צוקונפט פון אונדזער פאָלק".

אויפן גרונט פונעם אָפּמאך צווישן דער עמיגראנטישער פוילישער רעגירונג מיט סטאלינען, איז דורך דער סאָוועטישער מאכט דערקלערט געוואָרן אן אמנעסטיע פאר די דעפּאָרטירטע פוילישע בירגער (אויך יידן). עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס פאָרמירן פוילישע אָפּטיילונגען (5 דיוויזיעס) אונטער דער אָנפירונג פון גענעראל אנדערס. יידן, פוילישע בירגער האָבן גענומען ציען דאָרט, ווו עס זענען אנטשטאנען די מיליטערישע לאגערן.

אָבער די טענדענץ פון דער דאָזיקער ארמיי איז געווען נישט אָנצונעמען קיין יידן, און אויב מען האָט שוין יאָ גענומען א טייל פון די יידישע פרייוויליקע, האָט מען זיך צו זיי באצויגן מיט האס און שפּאָט.

עס דערציילט אן עדות: ווען די ארמיי איז עוואקואירט געוואָרן אויפן נאָענטן מזרח, האָט זיך דער אנטיסעמיטיזם פילפאכיק פארגרעסערט. אין דער אָרטשאפט קאטובענצע זענען פאר יידישע זעלנער געשאפן געוואָרן באזונדערע באראקן — א מין געטאָ. דער דאָזיקער צושטאנד איז נישט נאָר טאָלערירט געווען דורך דער אָנפירערשפט, נאָר נאָך מער: דער ראסן־האס איז אָפיציעל פּראָקלאמירט געוואָרן

דורכן געגן. אנדרעס אין זיין רעדע געהאלטן נאָך אין יאָר 1942 אין טעהעראן, ווו ער האָט אָפן גערעדט וועגן דער וויכטיקייט פטור צו ווערן פון דעם "איבעריקן באגאזש". געמיינט האָט ער יידן און אנדערע נאציאָנאלע מינדערהייטן, ווי אוקראַינער, ווייסרוסן. ער האָט אויך געגעבן צו פארשטיין, אז עס געפינען זיך ביי אונדז אזעלכע עלעמענטן, מיט וועלכע מיר וועלן זיך אן עצה געבן. אין די זעלנערישע קאזארמעס באוויזן זיך אויפשריפטן: "נידער מיט די יידן!" "יידן זענען קאָמוניסטן!". שלאָגן און באליידיקן יידן ווערט א טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. דאָס וואָרט ייד איז די טעמע פון דיסקוסיעס אין די קאסינאָס און זעלנערישע באראקן, דערביי רעדט מען הויך וועגן דעם אז נאָך דעם קומען צוריק אין לאנד, דארף מען אלע ־עבן געבליבענע יידן אויסשחטן ווי די הינט. אין דער עפנטלעכער מיינונג אין דער וועלט האָט דאָס ארויסגערופן א געוואלדיקן שטורעם און געהאט אפילו אן אָפקלאנג אין דעם ענגלישן פאַרלאמענט.

אן אנדערער פריוויליקער פון דער דאַזיקער ארמיי, מגר. ב. קארמאן האָט געשריבן: "אין די דיוויזיעס און פאַלקן ווערן געשאפן ריין יידישע גרופעס, וועלכע ווערן ספּעציעל שלעכט באהאנדלט און דערנערט. ביסלעכווייז ווערן פיל יידן פון אנדערס ארמיי באזייטיקט".

בלויז א טייל פון דער דאַזיקער ארמיי האָט זיך פאַרמירט אין רוסלאנד. אויך אין אנדערע לענדער, ווו עס איז געווען א צאָלרייכע פוילישע עמיגראציע, זענען פאַרמירט געוואָרן אָפּטיילונגען. די דיוויזיעס פון ראטנפארבאנד זענען עוואקואירט געוואָרן אויפן נאָענטן מזרח — אויף די געביטן פון ענגלישן מאנדאט. זיי האָבן זיך אויך געפונען אין פארשיידענע שטעט פון ארץ ישראל. פון דאנעט איז א טייל פונעם מיליטער איבערגעוואָרפן געוואָרן קיין איטאליע, ווו ער האָט זיך אויסגעצייכנט אין דער שלאכט ביי מאָנטע קאסינאָ. ס'איז איבעריק צו זאָגן, אז טראָץ דעם אנטיסעמיטיזם האָבן יידישע זעלנער גענומען אָנטייל אין דער דאזיקער היסטארישער שלאכט. אָבער אויך דאָ זענען זיי נישט געווען פריי פון דיסקרימינאציעס.

"א צוג וואָס האָט געפירט יידישע פליטים קיין דרום־איטאליע, איז פארהאלטן געוואָרן דורך די אנדערסאָווצעס, וועלכע האָבן ארויסגעוואָרפן די יידן פון די וואגאָנען. די אנטיסעמיטישע אָנפאלער האָבן געצוווּנגען דעם מאשיניסט, ער זאָל פאָרן ווייטער און די יידן זענען געבליבן אין פרייעם פעלד".

אויך אין ארץ ישראל האָבן סטאציאָנירט אָפּטיילונגען פון דער דאָזיקער ארמיי:

"תל־אביב. אין רחובות זענען צוויי יידן דערהרגעט געוואָרן דורך פויליש־פאשיסטישע אנדערס־לייט. אין צוזאמענהאנג מיט דעם הערשט א שטארקע שטימונג קעגן די אנדערס־לייט צווישן דער יידישער באפעלקערונג. די שטימונג האָט אָנגענומען שארפע פאָרמען, אזוי ווייט אז די בריטישע פאָליציי האָט ארויסגעפירט אונטער באוואָפנטער שוץ די צוויי הונדערט אנדערס־זעלנער פון רחובות און זיי איבערגעפירט קיין יפו און טיילוויז אין א לאגער אין באעכארא. אויף דער לוויה פון די יידישע קרבנות האָט מען געטראָגן טראנספארענטן מיט אויפשריפטן: "דאָס זענען קרבנות פון דער אנדערס־קליקע, מיר פאָדערן ארויסשיקן פון ארץ ישראל די פוילישע פאשיסטן!".

דאָס איז נישט דער איינציקער פאל פון דערמאָרדן יידן דורך די זעלנער פון דער פוילישער ארמיי אין ארץ ישראל. אין דעם ענין איז פאראן אן אָפיציעלער בריוו פון פוילישן אויסערן־מיניסטעריום פון דער עמיגראנטישער רעגירונג אין לאָנדאָן צו ד"ר שווארצבארט, דאטירט דעם 13־טן מערץ 1943, וועלכער דערמאָנט צוו. אנד וועגן אינצידענטן וואס זענען פארגעקומען צווישן די זעלנער און דער באפעלקערונג אין תל־אביב, וועגן א מאָרד איבער א יידן און וועגן א משפט, אין וועלכן דער מערדער איז פאראורטיילט געוואָרן דורכן פעלד־געריכט אויף 5 יאָר תפיסה.

און שוין נאָך דער מלחמה: "ירושלים. ווי מאָדנע און פאראדאקסאל דאס זאל נישט קלינגען, איז עס דאך אמת: אין סאמע הארץ פון יידישן ארץ ישראל, אין ירושלים, האבן די אנדערס־לייט איינגעאָרדנט א טרויער־אקאדעמיע און א מעסע נאכן אנדענק פון די 9 קעלצער פאגראָמשטשיקעס, וואָס זענען פארמשפט געווארן צום טויט. די ענגלישע אדמיניסטראציע האט זיי דערצו נישט געשטערט".

דער אנטיסעמיטיזם אין דער ארמיי פון גענעראל אנדערס האט דערפירט צו דעם, אז יידישע זעלנער האבן געבראָכן די מיליטערישע דיסציפלין, פארלאזט די רייען און פארלאנגט מען זאל זיי איבערטראגן אין דער ענגלישער ארמיי. אין דעם דאזיקן ענין האט געמוזט נעמען א ווארט דער פארטיידיקונגס־מיניסטער דיוויזיע־גענעראל מ. קוקיעל.

"זעלנער! — האט ער געשריבן אין זיין ווענדונג צום מיליטער — עס האט פאסירט אין די פוילישע באוואפנטע קרעפטן אן אויסערגעוויינלעכער פאקט פון גרופנווייזן פארלאזן די רייען פון מיליטער דורך א געוויסע צאל זעלנער — יידן, פון ערשטן קארפוס. דער הויפטאָנפירער האט באשלאסן צו באזייטיקן די גרופע זעלנער פון די רייען פון די פוילישע באוואפנטע קרעפטן און איבערגעבן זיי אין בריטישן מיליטער.

קיין שום פערזענלעכע אומאנגענעמלעכקייטן, אמתע צי כלומרשטע, באפרייען נישט פון אויספירן דעם גרונטיקן זעלנערישן חוב. אין באצוג צו זעלנער — יידן, וועלכע האבן זיך נישט אנגעשלאסן אין דער אומגעזעצלעכער אקציע און זענען געבליבן ביי זייערע פליכטן — ווייזט ארויס, זעלנער, א גרעסערע חברישע גינציקייט, כדי זיי זאלן זיך פילן פולבארעכטיקטע מיטגלידער פון דער זעלנערשער משפחה".

דער דאזיקער באפעל רעדט נישט גענויער, ער רעדט נישט גארנישט וועגן די סיבות פון פארברעכן, און די ווערטער "פערזענלעכע אומאנגענעמלעכקייטן אמתע צי כלומרשטע", לאזן פארשיידן טראכטן. דער זין פון זיינע רייד איז אזעלכער, אז שולדיק זענען די "דעזערטערן".

וועגן דעם האט אויך גענומען א ווארט די רעפּרעזענטאנץ פון די פוילישע יידן אין לאנדאן. אבער די לאגע האט זיך נישט געענדערט. די יידישע זעלנער האבן געלעבט אין אטמאספער פון אנטיסעמיטיזם און באליידיקונג

Ministerstwo Obrony Narodowej
Biuro Ministra - Wydział Polit.
L.dz.2345/W.Pol./44

Poniższy rozkaz Dowódcy odczytają przed frontem we wszystkich Oddziałach

Żołnierze!

Zaszedł niezwykły w Polskich Siłach Zbrojnych fakt grupowego opuszczenia szeregów wojska przez pewną ilość żołnierzy-Żydów I.Korpusu. Wódz Naczelny postanowił usunąć tę grupę żołnierzy-Żydów z szeregów Polskich Sił Zbrojnych i oddać ich do wojska brytyjskiego.

Jest obowiązkiem obywatelskim każdego żołnierza służyć wiernie Rzeczpospolitej, służyć z honorem i gorliwością, z odwagą i poświęceniem w szeregach Sił Zbrojnych.

Żadne przykrości osobiste, prawdziwe czy rzekome, nie zwalniają od wypełnienia tego podstawowego obowiązku.

Obowiązki te spoczywają na każdym obywatelu Rzeczypospolitej, bez różnicy wiary i narodowości.

Na tym stanowisku stanęli też wszyscy polityczni przedstawiciele Żydowstwa polskiego, potępiając fakt dezercji i żądając od swych współwyznawców wypełnienia powinności wojskowej w Wojsku Polskim.

W stosunku do winnych zastosowano prawo łaski. Ale zastosowanie go w tym wypadku nie może być przyjęte, jako obietnica bezkarności na przyszłość dla innych,którzyby knowali podobne przestępcze zamiary.

Na przyszłość nikt nie może się spodziewać bezkarności za przestępstwo samowolnego opuszczenia szeregów Armii Polskiej. Ktokolwiek dopuściłby do siebie, choćby przelotnie, taką myśl niech wie zgóry że czeka go za takie przestępstwo kara przewidziana przez surowe prawo dla dezerterów w czasie wojny.

Przypominam nadto, że według obowiązujących ustaw polskich dezercja w czasie wojny pociąga za sobą stratę obywatelstwa polskiego przez dezertera, a może pociągnąć również pozbawienie obywatelstwa jego rodziny. Te skutki swego postępowania odczuje winny po powrocie do Kraju.

W stosunku do Żołnierzy Żydów, którzy nie przyłączyli się do występnej akcji i pozostali wierni swej powinności - okażcie Żołnierze tym większą koleżeńską życzliwość, aby czuli się pełnoprawnymi członkami naszej żołnierskiej rodziny.

Minister Obrony Narodowej

M.Kukiel
gen.dywizji

dnia 13 marca, 1944 r.

Nr 25/o4

דער באפעל פון פארטיידיקונגס־מיניסטער מ. קוקיעל, וועגן א גרופע יידישע זעלנער, וועלכע האָבן פארלאָזט דאָס פוילישע מיליטער

און דעריבער האט דאס פארלאזן די רייען פונעם מיליטער געדויערט. עס האט אנגעהויבן ארבעטן א פעלד־געריכט, פאר וועלכן עס זענען אוועקגעשטעלט געווארן די יידישע זעלנער. די געריכט־פארהאנדלונגען זענען פארגעקומען דעם 19, 20, און 21־טן אפריל 1944 י.

חיים ביסטינגער, געב. אין הרוביעשאוו אין יאר 1914, ארויסגעפירט דורך די באלשעוויקן קיין רוסלאנד, איז דארט אריינגעטראטן אין דער אנדערס־ארמיי. באשולדיקט פון די פאראגראפן 43 און 46 פון מיליטערישן קאדעקס. אנערקענט זיך נישט פאר שולדיק. ער שטעלט פעסט, אז ער האט געהאנדלט אין איינקלאנג מט זיין געוויסן: "איך בין א זעלנער און וויל זיין א זעלנער, איך וויל זיך איבערטראגן אין ענגלישן מיליטער צוליב דער אויסער־געווינלעכער אטמאספער, וועלכע הערשט דא".

אויף דער פאדערונג פארצושטעלן פאקטן שטעלט ער פעסט, אז אויפן שאפערן־קורס האט מען אים שטענדיק באליידיקט מיטן צונאמען "פארשיווי זשיד". ער האט אויך געהאט אן אינצידענט מיטן קאפראל וואיטשיק, וועלכער האט אים געשלאגן שרייענדיק: "א זונה איז דיין מאמע, דו פארשיווער ייד!" די ארומיקע צושויער האבן וואיטשי־קן בארואיקט און זיין תשובה איז געווען: "א שאד, וואס איך האב אים נישט געשטעכן".

דער יידישער זעלנער האט נישט אריינגעטראגן קיין אנ־קלאגע אין געריכט ווייל ער האט מורא געהאט פאר נקמה. די דעציזיע צו פארלאזן די פוילישע ארמיי האט ער אנגע־נומען אליין, נישט מיט דער ערשטער אנטלאָפענער גרופע, ווייל ער האָט נישט געוווסט צי זיי ווילן גיין אין ענגלישן מיליטער, צי אין ציוויל. די מיינונג וועגן דעם באשולדיק־

טן חיים ביסטינגער מצד די קאמאנדירן זיינע איז א גוטע: אן ערנסטער, פלייסיקער, לאיאלער, מיט א גוטן ווילן. אין אנהייב פון דער פארהאנדלונג האט ער זיך אפגעזאגט פון א פארטיידיקער, דערקלערנדיק אז דאס וועט סיי ווי סיי נישט העלפן.

דער אורטייל: 1 יאר תפיסה. די מאטיוון פון דער קלענסטער שטראף, וועלכע איז פארגעזען פאר דעזערציע: דאס געריכט קוועסטיאנירט נישט דעם גוטן ווילן פון באשולדיקטן, נעמט אין אכט זיין כאראקטעריסטיק, באַשטראפט אים פאר א ביישפיל.

איזאק לעשמיאן, גאב. אין יאר 1911 אין לאדזש. איז אריינגעפאלן אין רוסישער געפאנגגנשאפט אלס פוילישער זעלנער, שיסער פון 31־טן קאניאקאווער פאַלק. אין רוסלאנד איז ער פארמשפט געווארן אויף 5 יאר תפיסה פאר אפזאגן זיך צו נעמען א סאוויעטישן פאספארט. ער גיט נישט גערן קיין דערקלערונגען. ער שטעלט פעסט, אז די אטמאספער אין פוילישן מיליטער איז געווען נישט צום איבערטראגן. ד״ר שווארצבארט האט צוגעזאגט צו אינטערווענירן, אבער ער האט גארנישט אויפגעטאן. לעשמיאן גיט נישט אן קיין איינצלהייטן פון שלעכטן טראקטירן, ער שטעלט פעסט, אז דאס זענען זאכן אין אלגעמיין גוט באקאנטע. אורטייל: א יאר מיט זעקס חדשים תפיסה.

וואלטער יולוסבערגער, געב. 1920 אין קרולעווסקאַהוטא, פארהייראט, א סטודענט פון פאליטעכניקום אין ענגלאנד, ארויסגעפארן פון פוילן אין יאנואר 1939. אין י. 1940 אריינגעטראטן אין דער פוילישער ארמיי. פריער האט ער זיך באמיט אנצוקומען אין דער ענגלישער ארמיי. אבער אן דערפאלג. אין דער פוילישער ארמיי איז ער אריינגעטראטן אלס פרייוויליקער, פול מיט בעסטן ווילן. ער שטרייכט אונטער, אז כאטש ער האט זיך געמאלדן אין פוילישן קאנסולאט אין יאנואר 1940, האט מען אים אנגענומען ערשט אין נאוועמבער. ער קלאגט זיך אויף כסדרדיקן שלעכטען באציען זיך צו אים מצד די קאלעגן און אפיצערן. „שטענדיק בין איך געווען א זשיד, צייטנווייז א פארשיווער זשיד, און ווען נישט ווען א קאמוניסט״. ער ברענגט א ריי פאקטן. דער שיסער לאווינסקי האט זיך אויסגעדרוקט: „צייט, אז היטלער זאל קומען קיין לאנדאן און אויפהענגען די ענגלענדער, שקאטן און דעם זונהזון ד״ר שווארצבארט״. טראץ דער אנקלאגע פון וואלטער יולוסבערגער איז לאווינסקי נישט באשטראפט געווארן. דער קאלעגע גראס האט געזאגט צו אים: „דו פארשיווער ייד, פארעטער פון פאטערלאנד!״ ער האט זיך געמעלדן צום ראפארט, אבער זיין אנקלאגע איז נישט אנגענומען געווארן. יולוסבערגער דערציילט ווייטער, אז דער קאפראל שיוועק האט בשעת א ראדיא־אודיציע וועגן קאמף אין ווארשעווער געטא, דערקלערט: „היטלער דארף אויסהרגענען אלע יידן, אנדערש וועלן מיר עס טון״. אויף דער פראגע פון פארזיצער, וואס פאר א פראצענט — לויט זיין מיינונג — איז פאראן אנטיסעמיטן און פילאסעמיטן אין פוילישן מיליטער, האט ער געענטפערט: 95 צו 5 פראצענט. די אומאויפהערלעכע דיסקרימינאציע האט ביי אים ארויסגערופן א נערוון־דערשיטערונג און אין שייכות

מיט דעם האט ער באקומען 3 וואכן אורלויב. נאכן צוריקקערן זיך האט זיך גארנישט געענדערט. אא״וו, אא״וו.

דאס מאל האט מען געמישפט 21 זעלנער. וויפל זענען פארמישפט געווארן אין אנדערע טערמינען?

נאך דער באפרייונג

דאס פוילישער פאלק גרויסט זיך מיט דעם, וואס עס האט נישט ארויסגעגעבן פון זיך קיין קוויזלינג. אין פוילן איז נישט געווען קיין קאלאבאראציע־רעגירונג ווי אין איינקיע אנדערע לענדער פון אייראפע. דאס זעלבע פוילישע פאלק קאן אבער נישט זאגן, אז לגבי דער יידןאויסראטונג האט עס ריינע הענט און א ריין געוויסן. די גרעסטע טייל פון פוילישן פאלק האט צוגעשטימט מיט די מערדער פון די יידן — איינגעהאלטן א נייטראלע פאזיציע. א סך פאַליאקן האבן געהאלפן דירעקט אין דער מארד־ארבעט.

און די פאליאקן וואס האבן זיך יא פארנומען מיט דערטיילן הילף די גערודפטע יידן — איז זייער גורל, דער גורל פון די רעטער, אין פיל פאלן געווען ענלעך צום יידישן גורל. זיי פלעגן אכזריותדיק אומגעבראכט ווערן דורך די אייגענע באוואפנטע מיטבירגער.

פון איין זייט האבן זיי געהאט קעגן זיך די דייטשן, פון דער צווייטער זייט די „פאטריאטן״ פון וואלד, וועלכע האבן גערעדט אין נאמען פון דער לאנדאנער פוילישער עמיגראציע־רעגירונג דורך איר דעלעגאטור אין לאנד. דעריבער דערמאנען מיר מיטן גאנצן ירעת־הכבוד די קאַוואלסקיס און לענטשיצקיס, וועלכע האָבן געראטעוועט יידן און איינגעשטעלט פאר זיי דאס לעבן.

אין יאָר 1944, מיט יעדן טריט, וואָס עס האָבן זיך דערנענטערט די סאָוויעטישע ארמייען, איז געוואקסן דער אומרו פארן חשבון, פארן דין, וואָס קאָן קומען. דער פחד און דער ווילן זיך צוצוגרטיין אן אליבי האָט אָפגעהאלטן פאר דענונציאציעס און די אלע וואָס האָבן געהאָלפן די יידן, האָבן זיך דערפילט זיכערער.

אין דער צווייטער העלפט פון יאָר 1944 הויבט זיך אָן דאָס באפרייען די פוילישע ערד פון היטלעריסטישן אָקופאנט דורך דער סאָוויעטישער ארמיי און דורך די פוילישע אָפטיילונגען אונטער דער אָנפירונג פון גענעראל בערלינג. כעלם, די כעלמער ערד האט די ערשטע אויפגענומען די זיגרייכע מיליטערן, געווען איז עס דעם 20־טן יולי 1944.

און איצט — אן איראָניע פון יידישן גורל: באפרייטע פון ערגסטן געפאר זענען דאך די ניצולים ווייטער נישט זיכער מיטן לעבן.

די זיגרייכע ארמיי און אירע אָנהענגער האָבן זיך תיכף גענומען איינפירן אָרדענונג. די אָנוועזנהייט פון סאָוויעטישער ארמיי האָט געהאט א דעצידירנדיקן איינפלוס אויף דער צוקונפט פון לאנד. די מאכט האָבן איבערגענומען די פוילישע קאָמוניסטן און זייערע ווייניקע פארבינדעטע פון אנדערע פארטייען. עס איז פארעפנטלעכט געוואָרן דער „מאניפעסט פון פוילישן קאָמיטעט פאר נאציאָנאלער באַפרייונג״, אין וועלכן מיר לייענען צווו. אנד. „יידן מוז

גאראנטירט ווערן דאָס צוריקגעבן זיי אלע זייערע רעכט, וואָס די דייטשן האָבן זיי צוגערויבט, און געבן זיי לעגאלע און פאקטישע פרייהייט".

די יידישע שארית-הפליטה, וואָס האָט זיך אומגעקערט פון די באפרייטע טויט-לאגערן: מיידאנעק, שפעטער אָשווענטשים, שטוטהאָף און אנדערע — שאטנס פון מענטשן, וואָס די ברוינע מערדער האָבן נישט באוויזן אומצוברענגען, די ווייניקע וואָס זענען ארויס פון די באהעלטענישן, די וואָס האָבן געקעמפט אין די רייען פון פארטיזאנער, דורכגעמאכט דעם קאמפס-וועג פון לעניגראַד און די הונדערטער טויזנטער, וועלכע זענען געוועזן צעזייט און צעשפרייט אין סיביר און איבער די ווייטסטע ווינקעלעך פון רוסלאנד — זיי האָבן אלע טיף געגלויבט, אז די ווערטער פון יולי-מאניפעסט וועלן מיט דער גאנצער פינקטלעכקייט אויסגעפירט ווערן, אז דאָס נייע פוילן וועט פארריכטן די עוולות, וואָס די יידן האָבן געהאט אויסצושטיין אין פארמלחמהדיקן פוילן און בעת דער מלחמה, אויב עס האָט ככלל געקאָנט זיין א רייד וועגן פארריכטן דאָס וואָס איז געשען.

די ווירקלעכקייט איז אָבער געווען אזעלכע, אז צווישן די יידן האָט געהערשט אומרו און — פחד.

אין כעלם זענען געראטעוועט געוואָרן 15 יידן, וועלכע די דייטשן האָבן אויסגענוצט צו פארשיידענע ספעציאליסטישע ארבעטן. זיי האָבן זיך געפינען אין דער תפיסה, פון דאָרט האָט מען זיי יעדן טאג געפירט צו דער ארבעט. געבליבן לעבן זענען זיי א דאנק דעם אינסטינקט — עס איז זיי געלונגען צו אנטלויפן ווען די דייטשן האָבן זיך שוין געגרייט צו פארלאָזן די שטאָט. די אנטרונענע יידן זענען געזעסן באהאלטן דריי טעג אין א פינצטערן קעלער אונטער א חרוב הויז, הונגעריקע, דורשטיקע און שמוציקע. דעם דריטן טאָג איז איינער פון זיי ארויס זען וואָס עס טוט זיך און...

"ער איז צוגעגאנגען צום רויטארמייער און דערציילט, אז דאָ געפינען זיך 15 יידן. דער רויטארמייער האָט זיי געהייסן פארלאָזן דעם קעלער און האָט דערקלערט, אז מ׳ר זענען פריי..."

דער אָפגעראטעוועטער איסר זילבער שרייבט וועגן דאָזיקן טאָג, וועגן ערשטן טאָג פון פרייהייט: "איך בין גלייך ארויס אין שטאָט מיט שלמה ברוסטמאַן. דעם ערשטן קבלת פנים האָב איך געהאָט פון די פאָליאקן וועלכע האָבן אונדז אויפגענומען מיט שפּאָט און געשריי. "עס זענען שוין ווידער דאָ די זשידקעס, מען האָט זיי נאָך נישט אלע אויסגעשניטן".

לובלין איז געווען די ערשטע גרויסע שטאָט, וואָס איז באפרייט געוואָרן און דאָ האָבן זיך אָנגעהויבן אָרגאניזירן די מאכט-אָרגאנען און מלוכה-אינסטיטוציעס. דאָ, אָביעקטיוו גענומען, האָט די לאגע געדארפט זיין א גינסטיקערע פאר יידן און די זיכערקייט א גרעסערע. אָבער... עס שרייבט וועגן דעם דער באקאנטער היסטאָריקער פון תקופת השואה, נחמן בלומענטאל: ..." פון די קליינע שטעטלעך, פון פראָווינץ האָבן אָנגעהויבן קומען טרויעריקע בשורות אז ווי באלד עס באווייזט זיך דאָרט א ייד, ווערט ער אויף א געהיימען אופן דערהרגעט.

די דאָזיקע ידיעות האָבן זיך גענומען מערן און באלד האָט זיך די מגפה איבערגעטראָגן אין לובלין גופא. אין מיטן שטאָט איז געפאלן א ייד, א פוילישער אָפיציר. אין צענטער שטאָט, ביי זיך אין שטוב, אויף קרולעווסקי-גאַס איז דערשאָסן געוואָרן לייב פעלהענדלער, איינער פון די אָרגאניזאטאָרן פון אויפשטאנד אין סאָביבאָר".

די רעגירונג, וועלכע האָט ערשט געהאלטן ביים אָרגאניזירן זיך, איז נאָך געווען צו שוואך, זי זאָל מיט א מאָל קענען אָפשטעלן די דאָזיקע מערדערישע טעטיקייט.

דער פחד וואָס האָט באהערשט די יידן איז געווען כאַראקטעריסטיש נישט נאָר פאר דעם יאָר 1944, ווען בלויז א טייל פון דער פוילישער ערד איז געווען פריי פון אָקופאנט (מזרח ביז צו דער ווייסל) — דער זעלבער אומרו האָט באגלייט די יידן אין 1945 נאָך דער ענטגילטיקער קאפיטולאציע פון די דייטשע ארמייען, און אין י. 1946.

פחד, אומזיכערקייט און אומרו פון דער שארית-הפליטה דרינגען ארויס פון די צענדליקער טויזנטער גבית-עדות אָנגעשריבענע דורך די על-פי-נס געראטעוועטע. די יידן האָבן פארלאָזט כמעט אלע קלענערע שטעטלעך, ווו עס האָט זיי געדראָט דער טויט, און זיך קאָנצענטרירט אין עטלעכע גרעסערע צענטערס. אין י. 1946 זענען אין גרעסערע שטעט געשאפן געוואָרן יידישע באוואָפנטע גרופעס, וועלכע האָבן געדארפט פארטיידיקן דאָס יידישע לעבן.

די פאָלקס-דעמאָקראטישע מאכט אין פוילן האָט אין אירע באציונגען צו די יידן פון סאמע אנהויב אָן ארויסגעוויזן א נישט קאָנסעקווענטקייט, א צוריקגעהאלטנקייט און אפילו צביעות. דאָס אלץ איז געקומען צום אויסדרוק אין פארשיידענע דערקלערונגען און דעקלאראציעס פון די מאכט-אָרגאנען און אָנפירנדיקע פערזענלעכקייטן, אָנהויבנדיק פון פוילישן קאָמיטעט פאר נאציאָנאלער באפרייונג (פ. ק. וו. נ.) פון זיין ערשטן מאניפעסט — ביז צום סוף, ד. ה. ביז די יידן האָבן פארלאָזט פוילן. עס איז געווען א טראגישער אונטערשייד צווישן די דעקלאראציעס און דער פראקטיק. אָט די דאָזיקע קעגנזעצלעכע עלעמענטן פון דער מלוכה-פּאָליטיק האָבן געהאט זייער טראגישע פאָלגן פאר די יידן. אין מאניפעסט פון 1944 איז געשריבן: "צוריקקערן אלע דעמאָקראטישע פרייהייטן און גלייכהייט פון אלע בירגער אָן אונטערשייד פון ראסע, גלויבן און נאציאָנאליטעט". וועגן יידן ווערט דאָרט געזאָגט: "די יידן וואָס זענען בארבאריש געמאָרדעט געוואָרן דורך דעם אָקופאנט, וועט גאראנטירט ווערן דער אויפבוי פון זייער עקזיסטענץ, ווי אויך די רעכטלעכע און פאקטישע גלייכבארעכטיקונג".

בעת דער דערעפענונג פון דער ערשטער סעסיע פון נאציאָנאלן לאנד-ראט אין לובלין, דעם 15-טן אויגוסט 1944 איז איינשטימיק אנגענומען געוואָרן א פראָגראם-דעקלאראציע, אין וועלכער מיר לייענען: "דער נאציאָנאלער לאנד-ראט (קראיאָווא ראדא נאראָדאָווא) טאדלט ווי אמשארפסטן דאָס אויפרייצן נאציאָנאלע אָדער רעליגיעזע אנטאגאָניזמען. אין באפרייטן פוילן איז נישטאָ קיין אָרט אויף רציחות, רויב און ראסן-האס, וואָס ווערן פאָרגעזעצט נאָכן פארטרייבן דעם מערדערישן אָקופאנט, דורך זיינע

אגענטורן. אין דעמאָקראַטישן פּוילן וועט זיין פרייהייט, גלייכהייט, זיכערקייט, פולע בירגערלעכע רעכט און פאַרזיכערונג פון עקאָנאָמישער עקזיסטענץ פאַר אלע אָן אויסנאַם בירגער".

אויף דער צווייטער סעסיע פון זעלבן ראַט, דעם 11־טן סעפּטעמבער 1944 איז אין עקספּאָזע פון פּאָרזיצער פון פּוילישן קאָמיטעט פאַר נאַציאָנאַלער באַפרייונג פאָרמולירט געוואָרן די שטעלונג פון דער רעגירונג לגבי דער יידישער באַפעלקערונג אויפן פאָלגנדיקן אופן: "דער ביים לעבן געבליבענער יידישער באַפעלקערונג וועט גאַראַנטירט ווערן די פולע גלייכבאַרעכטיקונג. די עוולות, וועלכע דער אָקופּאַנט האָט געטאָן דער באַפעלקערונג, דאָס פולשטענדיקע באַרויבן זיי פון האָב און גוטס, וועט אין די ראַמען פון די מעגלעכקייטן פאַרריכט ווערן".

כמעט אויף יעדער זיצונג פון ראַט, נישט זעלטן אויף די רעגירונגס־זיצונגען זענען אָנגענומען געוואָרן דעקלאַראַציעס, אין וועלכע מען האָט די יידן נישט פאַרגעסן. ווען מיר אַנאַליזירן דעם אינהאַלט פון אלע צוזאָגן געמאַכטע די יידן, מוזן מיר פעסטשטעלן, אַז ווען דאָס וואָלטן נישט געווען בלויז פוסטע רייד, וואָלטן די יידן אין רו און זיכערקייט געקענט אויפבויען זייער נייע היים אין פּוילן. אָבער צווישן די ווערטער און טאַטן איז געווען א תחום. די מאָרדן אויף די יידן האָבן זיך נישט אָפּגעשטעלט. נאָך יעדער כוואַליע פון הריגות איז געקומען א פרישע דעקלאַראַציע און ווידער אַן דעקונג, ווייל פּראַקטיש איז גאָרנישט געטאָן געוואָרן, כדי א סוף צו מאַכן צום יידן־מאָרד.

מען האָט געהרגעט די ניצול געבליבענע אין אלע שטעט און שטעטלעך. פאַרברעכערישע באַנדעס פלעגן רעווידירן די צוגן און אַרויסשלעפּן פון די וואַגאָנען יידישע פּאַסאַזשירן, הרגענען זיי — און געווען זענען עס נישט אייַנצלנע פאַלן, געווען איז עס א מאַסן־דערשיינונג.

ווינצענטי זשימאָווסקי, דער אַמאָל באַרימטער פּוילישער פּובליציסט, מיטגליד פון דער ליטעראַטור־אַקאַדעמיע, אין יאָר 1944 מיניסטער פאַר קולטור און קונסט, שפּעטער (1945) מיניסטער פאַר אויסערן־ענינים, האָט זיך אויסגעדריקט אין א שמועס מיט יאַנאַס טורקאָוו: "יאָ, היטלער האָט געפונען ביי אונדזן אין לאַנד א גלענצנדיק צוגעגרייטן באָדן פון אונדזערע רעאַקציאָנערע עלעמענטן פון פאַר דער מלחמה. ער האָט אין זיי געפונען געטרייע שותפים. גאָט צו דאַנקען, וואָס אונדזער פאָלק האָט אויך געהאַט צו פאַרצייכענען פיל קרבנות־גרייטקייט, אָפּפערוויליקייט לגבי די יידישע מיטבירגער".

די לאַגע פון די פּוילישע יידן אין יענער צייט קאָן כאַראַקטעריזירן דער אויפרוף, וואָס איז דעמלט פאַרשפּרייט געוואָרן דורך דער פּוילישער אונטערערדישער באַוועגונג אויף די באַפרייטע פּוילישע געביטן: "...קיינמאָל האָבן די יידן אין פּוילן נישט געזוכט און נישט געפונען קיין געמיינזאַמע פּלאַטפאָרם מיטן פּוילישן פאָלק. דער ייד האָט קיינמאָל ערלעך נישט אָפּגעגעבן זיינע כוחות און מעגלעכקייטן צו דינען די, וואָס האָבן אים אַריינגענומען אין זייער היים. זיי האָבן שטענדיק אונטערגעשטראָכן זייער עטנישע אַנדערשקייט און גייסטיקע פרעמדקייט. צוזאַמען מיט אונדז, הגם צוליב גאַנץ אַנדערע מאָטיוון, זענען יידן פאַרפאָלגט געוואָרן און האָבן געליטן שוידערלעכע קלעפּ, וועלכע האָבן זיי אָפּגעווישט פון דער אויבערפלאַך פון דער ערד. אינערגעץ זענען זיי אָבער נישט אומגעקומען פאַר פּוילן. זיי זענען אומגעקומען פון דייטשישער פאַראַכטונג צו זיי. ס'זענען קיינמאָל נישט פאַראַן קיין רעזולטאַטן אָן סיבות, וואָס פירן דערצו. די דורותדיקע נעמעזיס איז זיך נוקם און לאָזט נישט איבער קיין נישט געדעקטע חשבונות. אויב זיי, די יידן וועלן נישט אָפּטרעטן פון דעם וועג, וואָס זיי האָבן אומגליקלעכערהייט ווידער אויסגעקליבן — דאָס דינען פרעמדע קעגן פּאָליאַקן — וועט זיי טרעפן א שווערע שטראָף! עס וועלן זיי דעמלט נישט העלפן און נישט ראַטעווען זייערע געענדערטע פאַלשע נעמען, זייערע איינגעהאַנדלטע פּוילישע מעטריקעס, א ל ע זענען זיי אונדז ב א ק א נ ט! דורך פּאָליאַקן וועלן זיי אויסגעפונען און דעמאַסקירט ווערן. זיי וועלן געשטעלט ווערן פאַרן מישפּט פון פּוילישן פאָלק!!!"

די אַנטיסעמיטישע טעראָר־כוואַליע האָט דערגרייכט איר הויך־פּונקט אין י. 1946, צוויי יאָר נאָך דעם פאַרעפנטלעכן דעם יולי־מאַניפעסט. סיסטעמאַטיש ווערן די יידן פאַרטריבן פון זייערע היימען. סיסטעמאַטיש קומען פאַר מאָרד־אָנפאַלן אין אלע שטעט און שטעטלעך, ווו עס געפינען זיך יידן. די פאַרפאָלגטע און איבערגעשראָקענע טראָגן זיך איבער קיין וואַרשע, לאָדזש, קאַטאָוויץ, קראָקע, ביאַליסטאָק, שטשעטשין און וראָצלאַוו, אָבער אויך דאָ פאַלן יעדן טאָג קרבנות.

אין נומער 2 פון "דאָס נייע לעבן" פון 19 אַפּריל 1945 איז אָפּגעדרוקט א קאָמוניקאַט פון צ. ק. פון די יידן אין פּוילן. מיר לייענען אין אים צוו. אַנד.: "...די זעלבע כוחות פון דער פּוילישער רעאַקציע, וואָס זענען פאַר דער קריג געווען אַגענטורן פון פאַשיזם, ראַסיזם און אַנטיסעמיטיזם, וואָס האָבן בעת דער אָקופּאַציע זיך אַנטקעגנגעשטעלט דעם באַוואָפנטן ווידערשטאַנד קעגן די דייטשן — האָבן געמאָרדעט און מאָרדן ווייטער די קעמפער פאַר א דעמאָקראַטיש און גערעכט פּוילן, די זעלבע כוחות האָבן רעאַליזירט און רעאַליזירן ווייטער דעם היטלעריסטישן פּלאַן פון פאַרניכטן דאָס פּוילישע יידנטום. דאָס באַשטעטיקט נישט־צווייידייטיק דער פאַקט, וואָס אין פאַרלויף פון די לעצטע צוויי יאָר האָבן די באַנדעס געמאָרדעט כמעט אין גאַנצן לאַנד..."

ד"ר עמיל זאָמערשטיין, דער פאָרזיצער פון יידישן קאָמיטעט און דעפּוטאַט אויף דער אַכטער סעסיע פון לאַנדישן נאַציאָנאַל־ראַט, האָט געזאָגט צוו. אַנד.: "מיר שאַצן אָפּ די היינטיקע לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג נישט נאָר לויט די מאָרדן וואָס ווערן אויסגעפירט אויף יידן. מיר שטעלן פעסט אַז דאָס קומט נאָך פאָר, אַז די מאָרדן חזרן זיך כסדר איבער. אויף דער פריערדיקער סעסיע אין מאַי האָב איך אָנגעגעבן ציפערן, פון יענער צייט אָן קומען צו אַלץ נייע קרבנות אין א גאַנצע ריי געגנטן, פון פּשעדבאָזש אָדער סוכעדניעוו, פון זאַראַניע אָדער וויערזשבניק, פון זאַבלודאָווע אָדער סאָכאָוואָליע, צי פון טשענ־

סטאכאוו, צי פון טארנאג־אד אדער פון אנדערע געגנטן. איך וויל אונטערשטרייכן געוויסע כאראקטעריסטישע אייג־צלהייטן. עס קערן זיך אום קרבנות פון הילעריסטישע לאגערן, פון אשוויענטשים, א טאג, צוויי זוכן זיי זייערע פאמיליעס און קומען אום. אזוי איז געווען אין פשעד־בוזש. און ווייסט איר, דעפוטאטן, ווער עס איז אומגעקומען אין פשעדבוזש? אפשר מיינט איר אז ספעקולאנטן? ניין. ס'איז אומגעקומאן א שניידער, א שאפער, א שניידערין, א צווייטע שניידערין, עס איז אומגעקומען א קינד, וואס איז געבוירן געווארן דעם 2־טן יוני 1939 י. קורץ פאר דער מלחמה. דאס ווערט אלץ איבערגעחזרט אין לובלין, אין דער גרויסער וואיעוואדישער שטאט. אין שפיטאל פון די שאריטקעס זענען געלעגן צוויי קראנקע יידן. 10 א זייגער אין אוונט זענען אריינגעפאלן צוויי פארשוינען, ס'איז נישט באוווסט וויאזוי זיי זענען אריין, און אין שפי־טאל אויף די שפיטאל־בעטן האבן זיי דערמארדעט ד' צוויי קראנקע. דאס זענען שרעקלעכע זאכן. די אומדירעקטע אינטערווענץ וועגן דעם ענין געהערט נישט צום הויכן הויז און צו דער געזעלשאפט, נאר צו די זיכערהייטס־אר־גאנען, צו די געריכטן, צו דער פראָקוראטור. מיר מאכן אָבער אויפמערקזאם, אז צווישן די עלעמענטן אויף די ני־דעריקע שטאפלען פון דער מיליץ אָדער זיכערהייטס־אָרגא־נען זענען פאראן פארשוינען, וואָס האָבן זיך אריינגעגנבעט פון רעאקציע־לאגער, וועלכע פאראליזירן די פאראָרדע־נונגען פון דער העכערער מאכט. אזא איז די לאגע — עס איז נישט פאראן איצט קיין מעגלעכקייט פון אָפענעם קאמף, עס איז נישט פאראן קיין אָפענער פאשיסטישער אָדער היט־לעריסטישער פראָנט פון רעאקציע...

...מיר קוקן אויף דער לאגע פון דער יידישער באפעל־קערונג נישט נאָר פון שטאנדפונקט פון זיכערקייט, לעבן און אייגנטום, נאָר אויך פון שטאנדפונקט פון דער אטמאָספער. און די אטמאָספער איז א פארסמטע. לעצטנס האָט מען זיך געכאפט פאר אזא מיטל: אין זשעשאָוו האָט מען געלאָזט אין גאנג דאָס אלטע מעשהלע וועגן ריטועלן מאָרד, די גאנ־צע יידישע באפעלקערונג איז טעראָריזירט געוואָרן און האָט פארלאָזט די וואָעוואָדישע שטאָט זשעשאָוו. וואָס פאָדערן מיר? מיר פאָדערן נישט אזוי פיל פון דער רעגירונג, ווי פון דער פוילישער געזעלשאפט, אז די אטמאָספער, אז דאָס היטלעריסטיש מיסט זאָל אויסגעקערט ווערן, מען זאָל איינמאָל פאר אלע מאָל מיט דעם פארענדיקן. עס זאָל רעאליזירט ווערן דאָס, וואָס איז היינט געזאָגט געוואָרן אין דער דעקלאראציע, אז עס זענען נישט פאראן קיין נאציאָ־נאלע אָדער רעליגיעזע אונטערשיידן, אז יעדער בירגער האָט דאָס רעכט זיך פילן אלס גלייכבארעכטיקטער, אז ער זאָל האָבן דאָס רעכט אויף פולער אכטונג פון זיין מענטש־לעכער און נאציאָנאלער ווירדע, אז נישט די פאמילע אָדער געזיכטס־שטריכן דארפן דעצידירן וועגן זיין פרייהייט און זיכערקייט, וועגן זיין ווירטשאפטלעכער און סאָציאלער לאגע, וועגן דער מעגלעכקייט פון פרייעם באוועגן זיך".

ווי עס דרינגט ארויס פון דער דאָזיקער רעדע, איז צוגעקו־מען א נייער געפערלעכער פאקטאָר אין דער טעגלעכער פראקטיק פון רדיפות, העצן און מאָרדן: עלילת דם.

שבת דעם 11־טן אויגוסט 1945, ווען די סינאגאָגע אויף מיאָדאָווא 27 אין קראָקע איז געווען פול מיט יידן, וואָס זענען געקומען דאווענען, איז זי באפאלן געוואָרן דורך א גרופע כוליגאנעס, וועלכע האָבן אָנגעהויבן צו באווארפן דעם בנין מיט שטיינער. ווען איינער פון די באנדיטן איז פארהאלטן געוואָרן, האָט זיך דער צעיושטער המון געוואָרפן אויף דעם יידישן זאמל־פונקט אויף מיאָדאָווא 26, און זיך געלאָזט איבער די יידישע וווינונגען שלאָגנדיק און רויבנ־דיק. יידישע דורכגייער זענען געוואָרן באפאלן. אויך יידן אין מונדירן פון פוילישן מיליטער זענען נישט געשוינט געוואָרן. אויף דער וואלניצע האָבן די רוצחים דערשאָסן די 55־יאָריקע פרוי בערגער און שווער פארוואונדעט אנדערע 5 יידן. ביי דער עלעקטראָווניע האָט א כוליגאן צעפלעט דעם קאָפ א יידישער פרוי. דער המון האָט זיך אריינגעריסן אין דער סינאגאָגע, די ספרי־תורות ארויסגעשלעפט אויף דער גאס און געמאכט אן אויטאָ־דא־פע. די סינאגאָגע גופא האָבן זיי אונטערגעצינדן פון אינעווייניק.

ווי עס איז פעסטגעשטעלט געוואָרן, איז די פראָוואָקאציע געווען צוגעגרייט פריער. די אדרעסן פון די יידישע הייזער האָבן די פארברעכער געהאט אויף א ספעציעלער ליסטע.

דער 14־יאָריקער צייטונגס־פארקויפער סטאניסלאוו ניאק האָט בעת דער אויספאָרשונג דערציילט, אז איינער א מאן, אָנגעטאָן אין א מיליטערישן מונדיר האָט אים געהייסן אריינ־גיין אין דער סינאגאָגע און ארויסלויפן מיט א געוואלד: „ראטעוועט, יידן האָבן מיך געוואָלט הרגענען!", און שרייען, אז ער האָט געזען אין דער סינאגאָגע א דערמאָרדעט קריסט־לעך קינד.

בעתן איינשטילן דעם המון, איז דאָס מיליטער און די מיליץ צוויי מאָל באשאָסן געוואָרן פון די הייזער אויף פאָד־זשעטשנא 5 און פון דיעטלא 16.

אויף די קראָקעווער גאסן האָבן זיך באוויזן אָפטיילונגען פון רוסישן מיליטער, וואָס האָבן גלייך אָפגעשטעלט דעם פאָגראם. מען דארף דאָ באמערקן, אז די סאָוויעטישע אָפ־טיילונגען, וועלכע זענען ארויס אין די גאסן אינטערווענירן און פארטיידיקן די יידן, זענען באשטאנען לרוב פון יידישע זעלנער. זיי האָבן געקעמפט מיט מסירת־נפש און לסוף צע־טריבן די באנדיטן.

צווישן די דעלעגאציעס פון דער יידישער געזעלשאפט, וועלכע האָבן אינטערווענירט ביי באזונדערע מיניסטאָרן, איז אויך איינע פון זיי געווען ביי דעם מיניסטער פאר עפנט־לעכער אדמיניסטראציע, ד"ר קיערניק. דער מיניסטער האָט נישט ארויסגעוויזן קיין באזונדערן אינטערעס פאר יידישע ענינים. אויף דער באמערקונג, אז לויט די אינפאָרמאציעס, וועלכע דער יידישער קאָמיטעט פארמאָגט, ווערן אויף די קאָנפערענצן פון דער פויערים־פארטיי אָנגענומען אנטי־סעמיטישע רעזאָלוציעס, ענטפערט דער מיניסטער, אז דאָס איז נישט אמת. די ענינים — האָט ער געזאָגט — זענען נישט קיין אָביעקט פון אונדזערע פארינטערעסירונגען. אונדז אינ־טערעסירט מער די אגראר־רעפאָרם און די וואלן. צום סוף האָט דער מיניסטער דערקלערט, אז די וועלכע באטייליקן זיך אין אנטי־יידישע עקסצעסן, וועלן באשטראָפט ווערן.

די אינטערווענצן פון יידישע מנהיגים האָבן נישט געהאט

קיין השפעה. וואָס פאר א רעזולטאטן האָט געקאָנט געבן די אינטערווענץ ביים מיניסטער קיערניק, ווען ער אליין איז געווען א פארביסענער אנטיסעמיט און האָט זיך מיט דעם לגמרי נישט אויסבאהאלטן.

יאנאס טורקאָוו שרייבט וועגן דעם אין זיין בוך: „בעת איינער פון מיינע פארהאנדלונגען מיט די מלוכה־פירער איז מיר אויסגעקומען צו רעדן מיטן מיניסטער פאר עפנטלעכער אדמיניסטראציע, ד״ר וול. קיערניק, וועגן דער פּאָגראָם־כוואליע, וואָס האָט ארומגעכאפּט דאָס גאנצע לאנד און וואָס דראָט אויסצוראָטן די רעשטלעך ניצול־געוואָרענע פון די גאז־קאמערן. קיערניק האָט מיר געזאָגט: „די דאָזיקע פראגע ליגט נישט אין מיין קאָמפּעטענץ. מיך אינטערעסירן איצט די לאנד־רעפאָרמען און דער פּראָבלעם צו פארבעסערן דעם לעבנס־סטאנדארט פון די פויערים״.

„אָבער מיר ווייסן, הער מיניסטער — האָט אים געענטפערט טורקאָוו — אז איר האָט א גרויסע השפעה אויף דער פויערים־מאסע און אייער וואָרט וואָלט געקאָנט לינדערן א ביסל די אנטי־יידישע שטימונגען צווישן זיי. אָט האָבן מיר ידיעות, אז אויף א מאסן־מיטינג, וואָס איז אפּגעהאלטן געוואָרן אין דעמביצע נעבן קראָקע, האָט איינער פון די רעדנער זיך באנוצט מיט אנטיסעמיטישע אויסדרוקן. דאָס קאָן נישט העלפן מילדער מאכן די אנטי־יידישע שטימונגען...״

„איך האָב וועגן דעם נישט געהערט״ — האָט קיערניק געענטפערט. און יאנאס טורקאָוו גיט צו, אז דער דערמאָנטער רעדנער אין דעמביצע איז געווען טאקע קיערניק בכבודו ובעצמו.

נאָך דעם דאָזיקן שמועס איז טורקאָוו אוועק מיטן טעקסט פון קיערניקס רעדע צום זיכערהייטס־מיניסטער סטאניסלאוו ראדקיעוויטש. דער מיניסטער האָט אים געענטפערט: „וואָס ווילט איר, איך זאָל ארעסטירן קיערניקן? ער איז דאָך א מיניסטער פון אונדזער רעגירונג. עס וועט, ליידער, נעמען א סך צייט, ביז מען וועט איבערדערציען דעם טייל פון דער פוילישער באפעלקערונג, וואָס איז אָנגעשטעקט מיט אנטי־סעמיטיזם״.

„הייסט עס — האָט טורקאָוו געזאָגט — אז ביז מען וועט זיי איבערדערציען, דארפן מיר דערווייל זיין רואיק און צוקוקן זיך ביז מען וועט אויסמאָרדן דעם לעצטן ייד?״

„וואָס־זשע ווילט איר? — האָט אויסגערופן ראדקיעוויטש — איך זאָל פארשיקן אויפן סיביר 18 מיליאָן פּאָליאַקן?״

דער מיניסטער ראדקיעוויטש האָט כמעט געטראָפן אין פינטל: 18 מיליאָן — דאָס גאנצע פוילישער פאָלק איז געווען שטארק פארבונדן מיט דער אנטיסעמיטישער טראדיציע. און דער ענטפער פון קאָמוניסטישן מיניסטער האָט נישט געקאָנט אָנזאָגן קיין ראדיקאלע ענדערונג אין דער פראגע.

אָבער אין די פוילישע שפּיצן האָט זיך פאָרט א ריר געטאָן, מען האָט געמוזט נעמען א וואָרט, און דאָס א דאנק דעם רושם, וואָס די בלוטיקע אנטי־יידישע עקסצעסן האָבן געמאכט אין דער וועלט, און קודם־כל אין אמעריקע. פוילן האָט זיך זייער געניטיקט אין אויסלענדישער הילף און איצט האָט דאָס געקאָנט זיין א שטערונג די הילף צו באקומען. עמנועל סעללער, דער ניו־יאָרקער פארשטייער אין רעפּרעזענטאנטן־הויז האָט דערקלערט: „די ידיעות וועגן די אנטיסעמיטישע פּאָגראָמען רופן ביי אונדז ארויס א טיפן באדויער. עס איז קלאָר, אז די רעגירונג, וואָס וואָלט טאָלערירט די היטלעריסטישע מעטאָדן לגבי דער יידישער באפעלקערונג, וואָלט נישט געקאָנט רעכענען אויף דער סימפּאטיע פון דער אמעריקאנער געזעלשאפט״.

דער מיטגליד פון דער סענאט־קאָמיסיע פאר אויסערלעכע ענינים, סענאטאָר פעפּער האָט דערקלערט: „מיר, אמעריקאנער זענען דערשיטערט פון דער ידיעה וועגן די אנטיסעמיטישע ארויסטרעטונגען אין קראָקע. די אמעריקאנער עפנטלעכקייט איז ביי דער מיינונג, אז בלויז דער פאקט, אז עס איז געווען מעגלעך אָנצופאלן אויף א נאציאנאלער

עס־קא (ספּעציעלע קאָמיסיע) יידישע זעלבשוץ קעגן אנטיסעמיטישע באנדעס, 1946

מינדערהייט, שטעלט מיט זיך פאַר אן ערנסטע סכנה און וועקט ביי אונדז פארשטענדלעכע זאָרג. אנטיסעמיטיזם באַדייט א סוף צו אלע גערעכטע יסודות און גרויסע אידעאַלן, פאר וועלכע מען האָט געקעמפט אין דער מלחמה".

דער קראַקעווער "דזשענניק פּאַלסקי" האָט מיטגעטיילט, אז דער דירעקטאָר פון אונרראַ הערבערט לעהמאַן האָט אָפּגערופן זיין וויזיט אין פוילן צוליב די אנטי-יידישע עקסצעסן אין קראקע. די צייטונג האט איבערגעגעבן, אז אין אמעריקע קומען פאר פראטעסט-מיטינגען קעגן די אנטי-יידישע געשעענישן און שרייבט: "אט דאס זענען די רעזולטאטן פון דער טעטיקייט פון הייפעלע רעאקציאנערן, וואס אויף דעם חשבון פון פוילישן פרעסטיזש און אינטערעסן פון פוילן אויפן אינערנאציאנאלן פארום, ווילן זיי געבן צו וויסן וועגן זייער עקזיסטענץ".

די קרייז-קאָמיסיע פון די פּראָפעסיאָנעלע פאראיינען אין קראקע האט אין שייכות מיט דעם ארויסגעשיקט פאלגנדיקע דעפעשע צום דירעקטאר לעהמאן: "פאר די קראקעווער געשעענישן קאן נישט זיין פאראנטוואָרטלעך פוילן. דער קראקעווער ארבעטער-קלאס האט זיך אפגערעכנט מיט די פארברעכער. מיר בעטן צו ענדערן די דעציזיע און קומען קיין פוילן".

א פאזיטיווע דערשיינונג מצד דער רעגירונג אין ענין פון באשיצן די געראטעוועטע יידן איז געווען דער באפעל פון קאמענדאנט פון דער מיליץ, גענעראל בריגאדי וויטאַלד (פראנצישעק יוזשוויאק), ארויסגעגעבן צו דער מיליץ אין לאנד: 1) אין אלע פאלן פון אנטיסעמיטישע אויסגעפירטע אדער פלאנירטע אנפאלן, דארף מען אדורכפירן אן אויספארשונג און קלאר מאכן די סיבות. אין פאל פון א מארד, וועלכער האט נישט געהאט קיין רויבערישן גרונט און איז געקומען אין רעזולטאט פון רעאקציאנערן אנטיסעמיטיזם, אויסזוכן אויסער די מערדער די איבעריקע פערזאנען, וואס פירן אן מיט דער העצה. 2) אין די ארטשאפטן, וואס זענען באוווינט דורך דער יידישער באפעלקערונג, ארגאניזירן אן אופן ווי אזוי צו אלארמירן מיליץ-אפטיילונגען בעת אן אנפאל. באפעלן די פאטראלן פון מיליץ, אז בעתן אויספירן זייער דינסט, זאלן זיי ספעציעל לייגן אכט אויף דער זיכערקייט פון די יידישע משפחות אין די ראיאנען און ווען מען וועט דאס דארפן — תיכף קומען צו הילף. 3) יעדער פונקציאנאר פון דער בירגער-מיליץ טרעט ארויס אומעטום אין שוץ פון דער יידישער באפעלקערונג, דארט ווו עס ווערט באדראט דאס לעבן, אדער פארמעגן.

אבער אויך דער דאזיקער באפעל האט נישט אפגעשטעלט די מארד-כוואליע, וועלכע האט דערגרייכט איר הויכפונקט אין יוני און יולי 1946.

אין קעלץ האט זיך פאראייניקט קעגן די יידן דער גאנצער המון, אלע שיכטן פון דער פוילישער געזעלשאפט. קליין און גרויס, פרויען און מענער, פראסטאקעס און געבילדעטע, גלויביקע און פריידענקער, מונדירטע און ציווילע. צוויי הונדערט יידישע משפחות האבן געהאט קעגן זיך צענדליקער טויזנטער צעיושעטע בלוטדורשטיקע שונאים, א טייל פון זיי אין מונדירן, מיט ביקסן, א טייל מיט קורץ געווער, און דער המון מיט שטיינער, שטעקנס, מיט מעסער — אלע קעגן די געציילטע אומבאהאלפענע, אויפן גנאד פון דער ווילדער מאסע געלאזענע יידן. און דער רעזולטאט: העכער 100 יידישע קרבנות, געהרגעטע און פארוואונדעטע.

דעם הויפט-אנגריף האט דער המון געמאכט אויף דער "יידישער פעסטונג" אויף פלאנטי 7, דא האט זיך געפונען דער יידישער קאמיטעט, די רעליגיעזע קהילה און א קיבוץ פון "איחוד הציוני". פאר אט דעם בנין האבן זיך פארזאמלט די מערדער, דא זענען זיי געקומען זוכן "די דערמארדעטע פוילישע קינדער".

די באלאגערטע האבן כסדר טעלעפאנירט אין דער או. ב. (זיכערהייטס-אמט) און אין דער מיליץ, צו די פוילישער און רוסישע מיליטערישע אפטיילונגען, אבער דאס איז געווען א רוף אין מדבר. די פוילישע אמטן האבן צוגעזאגט צו העלפן, זיי האבן צוגעזאגט באלד צו קומען, מען האט זיי אבער נישט געזען. די רוסישע אפיצירן האבן זיך פארענטפערט, אז זיי קענען נישט קומען מיט אן אינטערווענץ, ווייל זיי האבן נישט קיין פוילישע מונדירן; אויב זיי וועלן קומען אין רוסישע מונדירן, וועט מען זאגן, אז רוסן טרעטן ארויס קעגן פוילישע ארבעטער. אויף די הילפס-רופן איז דאך ענדלעך געקומען די מיליץ. דער עד-רואה יחיאל אלפערט, דער מיטגליד פון קאמיטעט-פארוואלטונג האט זיי אליין געזען אין פענצטער און האט זיך דערפרייט, אבער די מיליציאנערן זענען באלד נעלם געווארן.

11 א זייגער פאר מיטאג האבן זיך דערהערט שאסן, דער עדות איז געווען זיכער, אז דאס זענען געקומען זעלנער כדי צו פארטרייבן דעם המון, אז מען שיסט אין דער לופטן, כדי די פארפאלגער אפצושרעקן — און אויך דאס איז געווען א טעות. מיט א דורכנעמענדיקן פייף בלייבט שטעקן א קויל אין וואנט פון ביורא-צימער. ס'איז נישטא קיין רעטונג. פארן ארייגאנג אין בנין שטייט א יונגע פוילישע פרוי און שרייט היסטעריש: "גוט אייך! איר האט דערהרגעט יעזוסן און איצט ווילן מיר אייך באצאלן! גענוג האט איר געטרונקען אונדזער בלוט!" אין א האלבע שעה שפעטער איז אין ביורא פון קאמיטעט ארייגעלאפן א חברה פון קיבוץ מיט א געשריי: "מען הרגעט אין קיבוץ!" דער פארזיצער פון קאמיטעט ד"ר קאהאנע און דער עדות י. אלפערט זענען ארויסגעלאפן אין קארידאר, אויפן צווייטן שטאק. זיי האבן נאך נישט פארשטאנען וואס עס איז געשען, אויף די טרעפ זענען געשטאנען זעלנער מיט ביקסן, אויך אין קיבוץ זענען געווען זעלנער, זיי זענען עס אריין אין ערשטן צימער פון קיבוץ מיט א ביקס-פייער. צוויי מיידלעך זענען ארויסגעוואָרפן געוואָרן דורכן פענצטער אויף דער גאס. און אזוי האט זיך אנגעהויבן די הריגה.

נישט אלע יידן פון פלאנטי 7 זענען געפאלן טויט. א פאדפאלקאווניק אין א פוילישן מונדיר, וועלכער האט גערעדט פויליש מיט א שלעכטן אקצענט, האט אויפן הויף געגעבן באפעלן די זעלנער און האט אויף א לאסט-אויטא ארויסגעפירט פון באדראטן פלאץ אזויפיל מענטשן וויפל ער האט געקאַנט. מען האָט זיי צוגעפירט צו די בנינים פון זיכערהייטסאמט. אבער די אנדערע...

די מערדער האבן זיך צעשפרייט איבער דער שטאט, מען האט ארויסגעשלעפט יידן פון די וווינונגען און בעסטיאליש

געמאָרדעט, מען האט מאלטרעטירט די דורכגייער אין גאס. די סטראַטעגן פון דער שחיטה האבן פארשטאנען, אז געוויס וועלן יידן פרוּוון אנטלויפן פון שטאט מיט דער באן און זיי האבן אפגעהאלטן נאך איין זיג — מען האט געמאָרדעט אויפן וואקזאל, אין די וואגאנען, אויף די סטאציעס.

דער גערעטעוועטער ייד יעקב קליימאן האט דערציילט: ווי נאר דער צוג האט זיך אפגעשטעלט, האט אַ באנדע פון עטלעכע הונדערט יונגע כוליגאנעס אנגעהויבן זוכן יידן אין די וואגאנען. די געפונענע זענען בלוטיק צעשלאגן געווארן, אויך אים האבן די כוליגאנעס ארויסגעווארפן פון צוג, אבער עטלעכע זעלנער וואס זענען געפארן אין זעלבן צוג האבן אים און נאך פינף יידן ארויסגעריסן פון זייערע הענט און אפגעפירט ביז סקארזשיסקא.

דער ניצול־געווארענער ייד ליבהאבער איז געווען אַן עדות ווי אויף דער סטאציע פשטשאקאוו, 10 קמ. פון קעלץ האבן כוליגאנעס אראפגעשלעפט פון צוג א יידישע פרוי און זי געהרגעט אויפן ארט. יעקב אלעקסאנדראוויטש, א קעלצער ייד מיט א "גוטן" אויסזען, האט זיך יענעם קריטישן טאג געפונען צווישן המון אויף דער צענטראלער גאס שענקעוויטשא. פארן פארזאמלטן המון איז געשטאנען א מענטש אין בגדים פון א קאטוילישן גלח און האט געהאלטן אן אונטער־העצערישע דרשה. אלעקסאנדראוויטש אנטלויפט צום וואקזאל, אויפן וועג זעט ער ווי עטלעכע כוליגאנעס דערהרגענען מיט שטעקנס א יידן. דער קרבן איז שוין געלעגן אין א באַוווסטלאָזן צושטאנד, אין א קאלוזשע בלוט און די רוצחים האבן נאך אלץ נישט אפגעלאזט אים און כסדר געשלאגן.

דער סך־הכל פון דער שחיטה: 47 טויטע (41 דערהרגעט אויפן ארט, 6 געשטארבן אין די שפיטעלער), אריבער 50 פארוווּנדעטע.

די פוילישע פרעסע־אגענטור האט איבערגעגעבן, אז די זיכערהייטס־ארגאנען האבן ארעסטירט 62 פאגראמשטשיקעס. ווייטערדיקע ארעסטן קומען פאר. צווישן אנדערע איז אויך ארעסטירט געווארן א גרופע פונקציאנארן פון דער פאלקס־מיליץ. די מיליציאנערן אין שפיץ מיטן אפיציר וולאדיסלאוו בלאכוט האבן עס אויפגעפאדערט די יידן צו עפענען די פאר־באריקאדירטע טיר פון בנין אויף פלאנטי 7, זיי האבן אנט־וואפנט די עטלעכע יידן, וואס האבן געהאט קורץ־געווער. דערנאך האבן זיי זיך ארויסגעוויזן פאר פשוטע מערדער. עס איז אויך ארעסטירט געווארן דער פארטרעטער פון וואיע־ווּאדישן קאמענדאנט פון דער פאלקס־מיליץ, מאיאר גוויאז־

צווייטער יאָרגאַנג פרייז 3 זל.

№ 23 48)

ŁODŹ, 12.VII.1946 לאָדזש,

אַדרעס פון רעדאַקציע און אַדמיניסטראַציע

Adres Redakcji i Administracji:

Łódź, ul. Narutowicza 32 m. 10

TELEFONY: 144-52 141-06. sk. poczt. 47

טעלעגראַמען־אַדרעס: „Najlebn"

אַבאָנאַמענט־פרייז

א חודש 20 זל. א קװאַרטאַל 60 זל.

אין אױסלאַנד: א דאָלאַר א חודש.

געלט איבערווייזן:

Bank „Społem" konto 41

P. K. O. konto 241.

DOS NAJE LEBN

(Nowe Życie)

דאָס נייע לעבן

וואכנשריפט

די קדושים פון קעלצער פאגראם

אייזענבערג

אַלבירט

ברוך ישראל

גוטווורצעל פאַליא

גורשטויך ביילא

גערטנער ביילע

דוטשקא פלוטראַ (קינד)

האַרענדארף לייזער

ווזדעלער

וויינבערג

ווײנטרויב אברהם, פאָדפאָרוטשניק

וויינריב, קאַפיטאַן

טעלעמבוים נתן

ד"ר כהנא סעווערין, תארזיצער פון יידישן קאמיטעט, פארטיזאנער

מאַראוויעץ משה

מיקאלאווסקי מענדל

סאַמבאַרסקי

סאַקאַלאָווסקי יחיאל

פלוטנא שלום

פראשאווסקאַ אסתר

פרייס יצחק, פאָרוטשניק

פיינקוכען

פיש רעגינאַ

פיש אדאַש

פרידמאַן בערל

קאַס

קאַרפ שמואל, סערזשאַנט

קערש הערשל

קערש ש.

ראַבינדארף

רייזמאַן

שולמאַנאָוויטש ז.

שומאַכער פאַניאַ

B 2969 אָשוויענטשים

7 נעמען – אומבאַקאַנט

ת. נ. צ. ב. ה.

דאוויטש, וואס האט אין א גרויסער מאס געטראגן די אחריות פאר די בלוטיקע געשעענישן.

עס זענען פארגעקומען ארעסטן און א מישפט פארן שטאנדגעריכט. 9 פון די בעסטיאלישע מערדער האבן באקומען טויטשטראף און זענען אויפגעהאַנגען געווארן. שפעטער זענען אינסצעניזירט געווארן פראטעסט־מיטינגען און פארזאמלונגען, וואס האבן געטאדלט דעם פאגראם און די פאגראמשטשיקעס. דאקעגן איז צו אונדז דערגאנגען א נישט אפיציעלע און נישט קאנטראלירטע ידיעה, אז די קראנקן־שוועסטער פונעם שפיטאל אין וועלכן עס זענען אין לאדזש געבראכט געווארן די פארוואונדעטע יידן, האבן זיך אפגעזאגט זיי צו באדינען.

און ווען עס זענען אין גאנצן לאנד פארגעקומען פראטעסט־מיטינגען קעגן די קעלצער מערדער, האט דער קלער אלץ געשוויגן, פונקט ווי דער פאגראם וואלט פארגעקומען אויף דער לבנה. אין דעם ענין האט זיך ארויסגעזאגט דער פרעמיער מיניסטער אסובקא־מאראווסקי, וועלכער האט דירעקט באשולדיקט די גלחים. אויף דער באשולדיקונג האט געענטפערט דער ארגאן פון וואטיקאן "אסערוואטארע ראמאנא" פאלגנדיק: "דער גלח פון קעלץ קאטשמארעק, דער קארדינאל סאפיעהא און דער פוילישער קלער קאנען נישט אפזאגן צו פאראורטיילן די מעשים, וועלכע די קירכע און די עוואנגעליע האבן שטענדיק פאראורטיילט. אבער אויב מיר וועלן דענקען לאגיש, האט מען דעם קעלצער בישוף, דעם קראקעווער ארציבישוף און די פוילישע גלחים געבעטן צו פאראורטיילן עפעס אזוינס, וואס האט נישט קיין שייכות צו זייערע פונקציעס, עפעס וואס האט געקאנט — אונטער דער מאסקע פון אפגעבן גערעכטיקייט די קרבנות פון מארד — ווערן די סיבה פון אומגערעכטיקייט אין באצוג צו אנדערע קרבנות, וועלכע מען וואלט געדארפט מקריב זיין. ווי עס וואלט נישט געווען דער זשעסט פון פאראורטיילונג מצד דעם קלער, וואלט דאס געווען אן אריינמישן זיך אין א לאגע, אין וועלכער די קירך דארף זיך נישט אריינמישן".

די פאריזער "הומאניטע" האט געשריבן: "קיינמאל האט די קאטוילישע קירך אין פוילן נישט פאראורטיילט די אנטיסעמיטישע פראפאגאנדע אין די אנטי־יידישע אנפאלן. דער קאמענדאנט פון קעלץ האט געבעטן די גלחים צו אינטערווענירן, כדי אויסצומיידן א בלוט־פארגיסונג, אבער זיי האבן גארנישט געוואלט טאן. עס איז צוגעגרייט געווארן א צווייטער פאגראם אין טשענסטאכאוו, אין סאמע צענטער פון פוילישן קלער. טאקע אין טשענסטאכאוו האבן די פוילישע בישקופן עטלעכע טעג פריער פארעפנטלעכט א ווענדונג צו די גלויביקע, וועלכע איז געווען פאר די באנדיטן א דערמוטיקונג. אויך דער "מאנטשעסטער גארדיען" איז ארויס מיט א שארפן פארוואורף קעגן קארדינאל הלאנד, דעם העכסטן גייסטלעכן פון דער קאטוילישער קירך אין פוילן. די צייטונג האט געשריבן: "א סך מענטשן, וועלכע גיבן זיך אפ א דין וחשבון פון דעם גרויסן איינפלוס וואס די קאטוילישע קירך איבט אויס אויף די מאסן, האבן געגלויבט, אז קארדינאל הלאנד וועט ארויסטרעטן מיט א דערקלערונג, וואס וועט באַרואיקן די צעהיצטע געמיטער. מיט דער האפענונג האט זיך די פוילישער ליגע צום קאמף קעגן ראסיזם געווענדעט צו הלאנדן. אויך די אפיציעלע פוילישע קרייזן לייקענען נישט, אז א שנעלע און ענערגישע ארויסטרעטונג פון קארדינאל הלאנד וואלט פארשפאַרט דער רעגירונג אנצונעמען שטרענגע מיטלען און וואלט געראטוועט מענטשלעכע לעבנס פון ביידע זייטן".

וועגן דער באציונג פון קלער צו די יידן־מארדן אין פוילן האט געשריבן דער ארגאן פון דער סאציאליסטישער פארטיי אין איטאליע, "אוואנטי", וועלכער האט פארעפנטלעכט די דערקלערונג פון עקזעקוטיוו פון יידישן וועלט־קאנגרעס, וואס פראטעסטירט קעגן דער שטעלונג פון קארדינאל הלאנד צו די קעלצער מערדער און וואס טרעט ארויס קעגן דער שטעלונג פון וואטיקאן. דעם "אוואנטי" האט געענטפערט דער ארגאן פון פויפסט "אסערוואטארע ראמאנא" מיט אן ארטיקל, אין וועלכן עס ווערט געזאגט, אז דער קעלצער פאגראם איז א "ריין פאליטישער ענין". דער "אסערוואטארע ראמאנא" האט דערקלערט, אז עס האבן נישט קיין רעכט צו פראטעסטירן קעגן פאגראמען די, וואס לייגן אונטער באמבעס אונטערן האטעל "קעניג דוד" אין ירושלים. די איטאליענישע דעמאקראטישע פרעסע איז געווען אויסער זיך פון אט דעם פארגלייך.

ווען א יידישע דעלעגאציע האט זיך געווענדן צום דעמלטדיקן בישוף און שפעטערדן קארדינאל ווישינסקי ער זאל זיך סאלידאריזירן מיטן פראטעסט קעגן פאגראם אין קעלץ, האט ווישינסקי געענטפערט, אז דער ביילים־פראצעס האט נאך נישט באוויזן, אז יידן באנוצן נישט קיין בלוט אויף מצות.

דער קאטוילישער קלער, וועלכער האט ביז היינט א גרויסע השפעה אויף דער פוילישער געזעלשאפט, איז געווען קאנסעקווענט אנטיסעמיטיש (מיט קליינע אויסנאמען) ביז, בעת און נאך דער אקופאציע. זיין ווירקונג האט דאס באאיינפלוסט און באווירקט די מערהייט פון פוילישן פאלק צוצושטימען מיט דער פאליטיק פון דער יידן־אויסראטונג בשעת דער אקופאציע.

עס האבן זיך דעם פוילישן אנטיסעמיטיזם אין יענע יארן אנטקעגנגעשטעלט די ארבעטער־פארטייען פפס., קפפ און אנדערע קלענערע גרופן. זיי האבן אבער נישט געהאט קיין גרויסע איינפלוסן אויף דעם פאלק. זיי זענען פשוט פארשריגן געווארן אלס יידישע משורתים, אדער אלס "זשידא־קאמונא".

דער סך־הכל פון באהאנדלען די טעמע פון פוילישן אנטיסעמיטיזם אין יענע יארן איז אזעלכער:

די פאגראמען אויף יידן אין פארמלחמהדיקן פוילן האבן נישט אנגעטראפן אויף קיין ווירקזאמען ווידערשטאנד.

די היטלעריסטישע אויסראטונגס־פאליטיק האט בעת דער אקופאציע באקומען די צושטימונג פון דער איבערוויגנדיקער מערהייט פון פוילישן פאלק.

און נאך דער מלחמה איז ניט געווען ווער עס זאָל אפשטעלן די בלוטיקע מארד־אקטן און פאגראמען אויף די יידן, וואס האבן זיך על־פי־נס אפגעראטעוועט פון דער היטלעריסטישער סכנה.

אזא איז דער ביטערער אמת פון איין קאפיטל אין דער געשיכטע פון די פוילישע יידן.

י. ביאלאָסטאָצקי

יידישע הילפס־ארבעט אין פוילן

ווארשע, דאָס יידישע ווארשע האָט אין דער צווייטער העלפט פון י. 1943 אויפגעהערט צו עקזיסטירן. אויף די הונדערטער גאסן און געסלעך פון געוועזענעם געטאָ איז פארבליבן דער שטומער עדות — חורבות.

שנעל און אכזריותדיק, ביי דער שטילער צושטימונג פון פיל מיליאָנען בירגער, האָבן די נאציסטן דורכגעפירט זייער פארניכטונגס־ארבעט. דאָס יידישע פאָלק האָט געליטן א ריזיקן פארלוסט: זעקס מיליאָן מארטירער און העלדן זענען אומגעקומען. דער אייראָפעישער קאָנטינענט איז אבער נישט געבליבן "יידן־ריין". א הייפל האָט זיך דאָך אָפגעראטעוועט און דערלעבט דעם אויסגעגארטן שלום.

אויף די גאסן פון באפרייטע שטעט, קודם כל פון פוילן האָבן זיך אָנגעהויבן צו באווייזן די ניצול געוואָרענע. קליין אין געווען זייער צאָל און נעבעכדיק זייער אויסזען.

שוין די ערשטע פון זיי האָבן אין לובלין געשאפן זייער אָרגאניזאציע: דעם יידישן קאָמיטעט. זיי האָבן אָנגעהויבן א געזעלשאפטלעכע טעטיקייט לטובת אנדערע לעבן־געבליבענע יידן פון פוילן און נישט נאָר פון פוילן. דער דאָזיקער לובלינער קאָמיטעט וועט שפעטער ווערן א באזע פון וועלכער עס וועט אנטשטיין דער צענטראל־קאָמיטעט פון די פוילישע יידן.

דער צענטראל־קאָמיטעט פון די פוילישע יידן, בראש מיט ד"ר עמיל זאָמערשטיין, דעם באקאנטן פארמלחמהדיקן לאנגיאָריקן סיים־דעפוטאט און איצט (י. 1944) מיטגליד פון דער פוילישער רעגירונג (פ.ק.וו.נ. — פאָלסקי קאָמיטעט וויזוואָלעניא נאראָדאָוועגאָ: יידיש: פוילישער קאָמיטעט פאר נאציאָנאלער באפרייונג) האָט אָנגעהויבן זיין טעטיקייט אין שווערע באדינגונגען און מיט באשיידענע מעגלעכקייטן. די פראָוויזאָרישע פוילישע רעגירונג האָט נאָך דעמלט אליין נישט פיל פארמאָגט און ביים בעסטן ווילן נישט געקאָנט געבן אפילו קיין באשיידענע הילף די געראטעוועטע יידן. קיין הילף פון דער פרייער וועלט איז נאָך נישט געווען און האָט נאָך נישט געקאָנט זיין. די מלחמה האָט נאָך געדויערט. דער וועג צו פוילן האָט געפירט דורך פערסיע און רוסלאנד, דערביי איז דער וועג ביז פערסיע אויך נישט געווען קיין זיכערער.

און גענויטיקט זיך אין הילף האָבן די אלע, וואָס זענען געקומען פון די לאַגערן, די וואָס זענען געקומען פון וואלד, די וואָס זענען ארויס פון די באהעלטענישן און די וואָס זענען אָפגעראטעוועט געוואָרן דורך דער אָרטיקער באפעלקערונג. זיי זענען געווען קראנק, אָפגעריסן, באָרוועס און אָן מיטלען צו לעבן, זיי האָבן נישט געהאט ווו אוועקצולייגן דעם קאָפּ.

די אלגעמיינע לאגע אויף די שוין באפרייטע פוילישע געביטן איז געווען א טראגישע. די אינדוסטריע א פארניכטעטע, די אגראר־ווירטשאפט דעוואסטירט, דער מלוכה־אפאראט א נישט־אָרגאניזירטער, די זיכערקייט פון דער באפעלקערונג און באזונדערס פון די יידן — א באדראָטע אויף טריט און שריט. עס זענען דאָ שוין נישט געווען קיין דייטשן. אָבער יידיש בלוט האָט זיך ווייטער געגאָסן. נישט זעלטן האָבן אויך געליטן די, וואָס האָבן די יידן געראטעוועט. אין לאנד האָבן זיך אָנגעהויבן שווערע אינערלעכע קאמפן צווישן פארשיידענע פּאָליטישע גרופּירונגען.

די לאגע האָט געצוווּנגען דעם קאָמוניסטישן פוילישן קאָמיטעט פאר נאציאָנאלער באפרייונג צו ווארפן א בליק אויף מערב און באטראכטן פאר א נוצלעכע זאך די באוועגונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין דער וועלט לטובת די יידן אין פוילן. דער ציל איז געווען א פשוטער: געניסן פון יידישע געלטער כדי צו לינדערן די נויט פון די מאסן.

אן אנדערן קוק אויפן ענין האט געהאט סטאלין און דאס האָט אפגעשלעפט און פאשווערט די הילף פאר דער שארית הפליטה. דער סאָוויעטישער אָנפירונג איז געגאנגען אין די פּאָליטישע פאָלגן פון אזא הילף — דאָס האָט געקאָנט קרעפטיקן די אזוי אויך שטארקע טראדיציאָנעלע סימפאטיעס פון די פּאָליאקן צו די מערב־מלוכות, און דאָס איז רוסלאנד נישט געווען אויף דער האנט. דער ראטנפארבאנד האָט דעמלט געמאכט א זשעסט: אריינגעשיקט קיין פוילן אַ טראנספּאָרט מיט שפּייז. די דאָזיקע הילף איז אָבער געווען ווי א טראָפּן אין ים פון די באדערפעניש. ווייניק האָבן דערפון גענאָסן די יידן. נאָך פינף יאָר מלחמה האָט רוסלאנד אליין זיך גענויטיקט אין הילף.

אין ווארשע, צוזאמען מיט פּראגע זענען גאנץ געבליבן ארום 15 פּראָצ. הייזער. אָט דער דאָזיקער בארג חורבות איז אין יאנואר 1945 י. באפרייט געוואָרן דורך די סאָוויעטישע קרעפטן. דעם 28־טן פעבּרואר 1945 טראָגט זיך איבער דער צ. ק. פון די פוילישע יידן פון לובלין קיין ווארשע־פּראגע. ערשט דאָ האָט זיך פאנאנדערגעוויקלט א ברייטע טעטיקייט לטובת די געראטעוועטע.

די שארית הפליטה

די פון אומקום געראטעוועטע יידן האָבן גלייך נאָך דער באפרייונג געפּרוּווט זיך באזעצן אין די שטעט און שטעטלעך פון פוילן, אין וועלכע זיי האָבן געלעבט פאר דער מלחמה. אין זייערע געוועזענע וווינערטער, ווו זיי זענען געבוירן און דערצויגן געוואָרן, האָט מען זיי נישט אויפגענומען מיט בלומען. פיל פון די געראטעוועטע האָבן פאר זייער נאַיווקייט אין אָפּשאצן די לאגע — באצאָלט מיטן לעבן. די היטלעריסטישע מערדער זענען שוין נישט געווען, אָבער עס זענען פארבליבן זייערע פוילישע נאָכפאָלגער, סיי אָרגאניזירטע ווי נ. ס. ז. (נאראָדאָווע שילי

זבראָינע — נאַציאָנאַלע באוואָפנטע כוחות), ס׳יי נישט אָר־גאַניזירטע — סתם באַנדיטן און מערדער. א ייד, וועלכער איז געקומען אין שטעטל, האָט געשטערט זייער זיכער־קייט: אין קאָן איז געשטאַנען דאָס צוגערויבטע פאַרמעגן. אנשטאָט עס אָפּגעבן דעם אייגנטימער, איז בעסער געווען פון אים פּטור צו ווערן. עס האָט נישט געהאָלפן, אז דער צענטראַל־קאָמיטעט פון די יידן האָט כסדר אינטערווענירט ביי די מאכט־אָרגאַנען; דער מערדער האָט געלויערט, עס זענען געפאַלן קרבנות.

קליינע שטעטלעך זענען שנעל געוואָרן ״יודען־ריין״. די געראַטעוועטע יידן האָבן זיך אָנגעהויבן צו קאָנצענטרירן אין גרעסערע שטעט, ווו די זיכערקייט איז געווען א גרעסערע.

די אַלגעמיינע צאָל יידן וועלכע האָבן זיך ב׳יז צום 1־טן מאַי 1945 פאַרשריבן אין צ. ק. פון די יידן אין פּוילן און אין די אָרטיקע קאָמיטעטן, האָט באַטראָפן 42.662.

אין די גרויסע צענטערס איז די צאָל יידן שנעל געוואַקסן. שוין דעם 1־טן יולי 1945 זענען אין לאָדזש געווען 20.438 יידן, צווישן זיי 10.226 צוריקגעקומענע פון די לאַגערן; די איבעריקע זענען געווען פון רוסלאַנד (דעמאָביליזירטע זעלנער, אינוואַלידן, פּאַרטיזאַנער) אָדער מענטשן וועלכע האָבן איבערגעלעבט די מלחמה אַלס מכלומרשטע אַריער.

א נייע דערשיינונג אין יידישן לעבן אין פּוילן איז געווען נידערשלעזיע. די היטלעריסטן האָבן דאָ איינגעאָרדנט לאַגערן פאַר שקלאַפן־אַרבעט. א טייל צווישן די דאָזיקע שקלאַפן זענען אויך געווען יידן פון אַנדערע לענדער.

א טייל פון די פּוילישע יידן, וועלכע האָבן נאָך דער באַפרייונג נישט געהאַט וווהין זיך אומצוקערן, זענען געבליבן אויפן אָרט און דאָ גענומען איינאָרדענען די נייע היים. זייער צאָל האָט צו דער דאָזיקער צייט באַטראָפן אַרום 8.000.

פאָלגנדיקע ציפערן אילוסטרירן דעם שנעלן וווּקס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין די פּוילישע שטעט:

שטאָט	צאָל יידן אויפן 31.12.1945	צאָל יידן אויפן 30.06.1946
ביאַליסטאָק	820	1.567
בידגאָשטש	465	658
טשענסטאָכאָוו	1.417	2.167
גדאַנסק	1.286	2.138
קאַטאָוויץ	19.116	25.587
קראָקע	13.141	18.297
לובלין	4.553	6.662
לאָדזש	38.171	56.738
פּויזן	224	343
פּשעמישל	526	768
שטשעטשין	100	30.951
וואַרשע	18.047	23.410
וולאָצלאַוועק	580	966
ווראצלאַוו	7.993	69.993
	106.439	240.245

דער שנעלער וווקס פון דער צאָל יידן איז געקומען אין רעזולטאַט פון דער רעפּאַטריאַציע פון פּוילישע בירגער פ׳ן דעם ראַטנפאַרבאַנד, אין די ראַמען פון וועלכער עס האָבן זיך אומגעקערט קיין פּוילן קרוב 140.000 יידן. די רעפּאַ־טריאַציע האָט געדויערט פון פעברואַר ביז יולי 1946 י. דער גרעסטער שטראָם פון רעפּאַטריאַנטן פאַלט אויס אויף די חדשים מאַי און יוני, עס פלעגן דעמלט אָנקומען דריי ביז פיר טויזנט מענטשן טעגלעך.

באַזונדער שווער האָט די מלחמה געטראָפן די קינדער. די צאָל געראַטעוועטע איז געווען א מינימאַלע און זייער צושטאַנד א נעבעכדיקער.

ווען גאַנץ פּוילן איז באַפרייט געוואָרן, דער׳ין אויך אויבער־ און נידערשלעזיע, האָט מען (סוף פון 1945 י.) געשאַצט די צאָל פון אָפּגעראַטעוועטע קינדער אויף 5.000. די דאָזיקע צאָל איז אָבער נישט גענוי, ווייל עס זענען געווען פאַלן ווען א קינד איז געווען פאַרשריבן מער ווי איין מאָל. עס איז אויך כדאַי צו געדענקען, אַז ביים סוף פון יאָר 1945 איז שוין געווען א געוויסע צאָל רעפּאַטריאַנטן פון רוסלאַנד, דער׳ין אויך משפחות מיט קינדער.

די אָפּטיילונג פון צ. ק. ״הילף פאַר קינדער״ מיט וועל־כער עס האָט אָנגעפירט די פרוי ד״ר סימכאָוויטש, האָט פעסטגעשטעלט אַז די צאָל קייַלעכדיקע אָדער האַלבע יתו־מים האָט באַטראָפן 1.130.

האָט מען קודם געמוזט שאַפן א דאַך איבערן קאָפּ פאַר די יתומים און זייער אָפּט אויך פאַר די האַלבע יתומים. מ׳האָט געמוזט ראַטעווען דאָס געזונט פון די קינדער. טו־בערקולאָז און אוויטאַמינאָזע זענען געווען אַן אָפּטע דער־שיינונג. אין קראָקע, ווו עס איז די ערשטע צייט געקומען די גרעסטע צאָל קינדער, האָבן די ניצול געוואָרענע פון די טויט־לאַגערן יידישע דאָקטוירים אָרגאַניזירט סאַניטאַר־פּונקטן, אין וועלכע מען האָט דערטיילט הילף טאָג און נאַכט.

ביי די לאָדזשער יידישע קינדער האָט געהערשט טובער־קולאָז; בלויז געציילטע זענען נעווען פאַרהעלטנישמעסיק געזונט. אויך דאָ איז אָרגאַניזירט געוואָרן א געזונטהייטס־אַמט אונטער דער לייטונג פון ד״ר קרינסקי.

דער מצב פון דער דערוואַקסענער יידישער באַפעלקערונג איז נישט געווען א סך בעסער. אָט ווי עס שילדערט די לאַגע פון די יידישע רעפּאַטריאַנטן דער באַריכט פון צ. ק. פון די יידן אין פּוילן — א באַריכט פאַרן ערשטן האַלבן יאָר 1946: ״דאָס רוב יידן איז געקומען אין לאַנד מאַטעריעל מער אויסגעשעפּט ווי אַנדערע רעפּאַטריאַנטן. די לאַגע פון די יידישע רעפּאַטריאַנטן איז געווען ערגער נאָך דערמיט, וואָס בדרך כלל זענען זיי נישט צוריקגעקומען אין זייערע היימען, זיי האָבן אין פּוילן נישט געהאַט קיין קרובים און באַקאַנטע, ביי וועלכע זיי וואָלטן געקאָנט האָבן אַן אָנשפּאַר אין דער ערשטער צייט נאָך זייער צוריקקומען״.

דער געזונט־צושטאַנד פון דער יידישער באַפעלקערונג איז אין אַלגעמיין געווען א שלעכטער. די לאַגע איז נאָך פאַרערגערט געוואָרן דורך דעם, וואָס די רעפּאַטריאַציע האָט פאַקטיש געדויערט א דריי, פיר חדשים און אין דער דאָזיקער קורצער צייט האָט מען געדאַרפט איינאָר־דענען א 140 טויזנט מענטשן. פון דעם אַלעם דרינגט אַרויס די קאָלאָסאַלע אויפגאַבע פון דער אָרגאַניזירטער יידישער באַפעלקערונג אין הינזיכט פון אַלזייטיקער הילף און סאָציאַלער שוץ.

די טעטיקייט אויפן דאָזיקן געביט טיילט זיך אויף פיר תקופות:

1949—1944

דאָס איז דער צייט־אָפשניט, אין וועלכן די הילפס־ארבעט לטובת דער שארית הפליטה האָט זיך שנעל אנטוויקלט און האָט ארומגענומען זייער ברייטע קרייזן. זי האָט אָבער לאנג נישט געדויערט, זי איז איבערגעריסן געוואָרן דורך די מאכט־אָרגאנען אין דריטן קווארטל 1949. עס איז דעמלט פארווערט געוואָרן די ווייטערדיקע טעטיקייט פון די יידישע וועלט־אָרגאניזאציעס: "דזשאָינט", "אָרט" און "טאָז".

1957—1950

אין דער דאָזיקער צייט האָט עס געהייסן, אז די מלוכה האָט איבערגענומען די זאָרג איבער אלע באדערפענישן פון דער יידישער באפעלקערונג. אָבער די הילפס־ארבעט פון די יידישע קאָמיטעטן איז נישט איבערגעריסן געוואָרן, כאָטש מען האָט זי געפירט אין זייער א באשרענקטער מאָס, מיט שטארק באגרענעצטע מיטלען, וועלכע מען האָט געמוזט אליין שאפן.

1967—1957

די באנייונג פון דער ארבעט פון די יידישע וועלט־ארגאניזאציעס אין פוילן: "דזשאָינט", "טאָז" און "ארט". די ערשטע צוויי אונטער דעם נאָמען "צענטראלע יידישע הילפס־קאָמיסיע אין ווארשע". בלויז דער "ארט" איז פארבליבן ביי זיין טראדיציאָנעלן נאָמען, אָן א שלייער... אין די דאָזיקע יאָרן האָט זיך ווייטער אנטוויקלט א באדייטנדיקע הילפס־טעטיקייט אויף פארשיידענע געביטן.

נאָך דעם 1967 י. איז ווידער פארווערט געוואָרן די הילפס־ארבעט און די יידן און ספעציעל די יידישע געזעלשאפטלעכע אָרגאניזאציעס זענען באצייכנט געוואָרן אלס 5־טע קאָלאָנע. און נאָך א מאָל, כאָטש אין א זייער באשיידענער פאָרם איז אָרגאניזירט געוואָרן די הילפס־ארבעט פאר די אלטע, אומפארמעגלכע און נויט־ליידנדיקע יידן.

דאָס אָרגאניזירן די סאָציאַלע הילף

דער יידישער קאָמיטעט אין לובלין האָט אין 1944 יאָר אָנגעהויבן זיין ארבעט מיט אָרגאניזירן א היים פאר די אכט קינדער, וואָס זענען אָפגעראטעוועט געוואָרן אין לאגער מיידאנעק. דאָס איז געווען די ערשטע יידישע קינדערהיים אין פוילן נאָך דער מלחמה, זי האָט זיך געפינען אין בנין פון רויטן קרייץ ביי דער ווישניסקי־גאס נומ. 3.

אין 1944 האָבן אָבער געפעלט די עלעמענטארסטע מיטלען — די גאנצע טעטיקייט האָט זיך געשטיצט אויף די קליינע סובווענצן פון דער מלוכה. דער "דזשאָינט" האָט ערשט באנייט זיין ארבעט.

די יידן אויף דער גאנצער וועלט האָבן געוואָלט וואָס שנעלער שטעלן אויף די פיס זייערע געראטעוועטע ברידער. דער צענטראַל־קאָמיטעט פון די יידן אין לובלין האָט באקומען הונדערטער טעלגראמען פון יידישע אָרגאַניזאַציעס און פערזענלעכקייטן, וועלכע האָבן געאיילט מיט הילף, געזוכט א וועג די הילף זאָל קענען דערגרייכן.

אָט זענען עטלעכע כאראקטעריסטישע טעלעגראמען, אָנגעקומענע אין י. 1944 קיין לובלין דורך מאָסקווע.

יצחק גרינבוים: "מיר האָבן ארויסגעשיקט צום מארשאל סטאלין קיין מאָסקווע פאָלגנדיקע טעלעגראמע: צוזאמען מיט אלע פאראייניקטע פעלקער פרייען מיר זיך הארציק מיט די גלאָררייכע זיגן פון דער רויטער ארמיי אין דער בייער אָפענסיווע. דערהאלטן שוידערלעכע באריכטן וועגן די אָפטרעטנדיקע דייטשן וואָס פירן כסדר דורך מאסן־מאָרדן איבער יידן אין די קאלכאויוונס און קרעמאטאָריעס פון די טויטלאגערס אָשוויענטשים און בירקענאו. כדי אָפצושטעלן די ארגאניזירטע מאסן־מאָרדן וואלטן מיר, מיטן גאנצן דרך ארץ, פאָרגעלייגט, אז די לאגערס זאָלן ווירקזאם באָמבארדירט ווערן דורך דעם רויטן לופטפלאָט. דאָס וואָלט אויך דערמעגלעכט פיל יידן, וואָס זענען אין געפאר פון א זיכערן טויט אין די דאָזיקע לאגערס, צו אנטלויפן און פאראייניקן זיך מיט די אנטינאצישע כוחות. אין נאָמען פון די מיליאָנען יידן, וואָס זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאציס, בעטן מיר אייך צו טאָן דאָס מעגלעכסטע נישט צו דערלאָזן צו דער מאסן־אויסראָטונג פון די פארבליבענע יידן, וואָס געפינען זין נאָך אין די הענט פון שונא".

יצחק גרינבוימס צווייטע דעפעשע: "מיר האָפן בקרוב ארויסצושיקן טראנספאָרטן פאר די יידן פון די באפרייטע געביטן פון פוילן, הגם איר האָט ביז איצט נישט באשטעטיקט צי איר האָט דערהאלטן אונדזער ערשטן טראנספאָרט דורך טעהעראן. מיר בעטן אונדז מודיע צו זיין צי עס וואָלט מעגלעך געווען צו שיקן סחורה דורך די פאָרטן פון שווארצן ים. מיר זענען שטארק באאומרואיקט איבערן גורל פון די יידן, וואָס געפינען זיך אין לאָדזשער געטאָ און אין די ארבעטס־לאגערן אין אויבערשלעזיע. מיר האָפן, אז איר טוט אלץ, כדי נישט צו דערלאָזן צו קיין שחיטה. מיט אומגעדולד ווארטן מיר אויף אייער ענטפער אויף דער דאָזיקער און אויף דער פריערדיקער טעלעגראמע".

יעזשי פאנסקי אין נאָמען פון דער שוועדישער סעקציע פון יידישן וועלט־קאָנגרעס און יוסף ביכאָווסקי, דער פארשטייער פון דער פעדעראציע פון פוילישע יידן אין שוועדן האָבן צו וויסן געטאָן וועגן ארויסגעשיקטע טראנספאָרטן מלבושים און מעדיקאמענטן.

טעלעגראפירט האָבן אויך: ד"ר יוסף טענענבוים אין נאָמען פון דער פעדעראציע פון פוילישע יידן אין אמעריקע; סאמועל וואהל — אין נאָמען פון די ווארשעווער יידן אין ניו־יאָרק; ל. טארנאָפּאָליער — אין נאָמען פון די פוילישע יידן אין ארגענטינע; ד"ר סאמועל עדעלמאן — אין נאָמען פון די פוילישע יידן אין פאריז; ד"ר נחום גאָלדמאן און פיל אנדערע.

עס איז נאָך אָנגעגאנגען אן אכזריותדיקער קאמף אויף די פראָנטן, און דורך ימען און אקעאנען, דורך טעהעראן און רוסלאנד זענען אָנגעקומען די ערשטע טראנספאָרטן קיין לובלין. עס פלעגט טרעפן, אז א טייל טראנספאָרטן זענען פארלוירן געוואָרן אין רוסלאנד. די מאכט־אָרגאנען פלעגן זיי פארהאלטן פאר דעם "פארבאנד פון פוילישע פאטריאָטן".

אט איז א קורצע רשימה פון טראנספארטן געשיקטע דורך יידישע ארגאניזאציעס אין אויסלאנד, לויט דער ריי פון זייער אנקומען קיין פוילן: פון שוועדן — 39 קאסטנס מעדיקאמענטן.

פון ארץ ישראל 9 קאסטנס מעדיקאמענטן.
פון אמעריקע דורך טעהעראן: 55 קאסטנס.
פון שווייץ, "אזע": 170 קאסטנס.

טראנספארטן צוגעשיקטע דורך דעם רויטן קרייץ:

פון שווייץ און אמעריקע: 72
פון פאריז, "אזע": 81
פון יידישן וועלט־קאנגרעס: 4
פון אינטערנאצ. רויטן קרייץ: 59
פון "דזשאינט": 40

אפגענומען פון ד"ר ווייכערט אין קראקע: 52.
צוזאמען 581 קאסטנס מעדיקאמענטן.

די דאזיקע הילף האט געהאט א קאלאסאלע באדייטונג פאר דער שארית הפליטה. ערשט איצט האט דאס רוב אפגעראטעוועטע פון די לאגערן געקאנט אראפווארן פון זיך די לאגער־קליידער (פאשאקעס) און די אלטע שמאטעס, וועלכע זיי האבן געטראגן אויף זיך אין די באהעלטענישן, אין וואלד, צי אין דער רוסישער ארמיי. די מעדיקאמענטן האבן געהאלפן שטעלן אויף די פיס די קראנקע און שוואכע.

די צאל פון נויט־באדערפטיקע האט אין יאר 1944 באטראפן מער ווי צוואנציק טויזנט פערזאן. מיטן ארויסטרייבן די דייטשן פון די ווייטערדיקע טיילן פון לאנד, זענען צוגעקומען ניצולים און די באדערפענישן זענען שנעל געוואקסן. עס האט זיך געפאדערט א ברייטע גוט ארגאניזירטע הילפס־ארבעט אין עטלעכע ריכטונגען, מיטן ציל אריינצופירן די מענטשן אין א נארמאל לעבן, צוריקגעווינען זיי פאר דער געזעלשאפט.

דאס לייזן די דאזיקע פראגע האבן גענומען אויף זיך איניקע ארגאניזאציעס, וועלכע האבן רעאקטיווירט זייער טעטיקייט.

דער צענטראל־קאמיטעט פון די יידן אין פוילן האט זיך איבערגעטראגן קיין ווארשע און רעארגאניזירט. צו די מיטגלידער פון דער פארוואלטונג (ד"ר עמיל זאמערשטיין, ד"ר ש. חערשהארן, ס. ביטער, מ. זאנשיין, מ. קאסאווער ציביה לובעטקין, ד"ר אדאלף בערמאן, ש. גראיעק, יוסף סק, און פ. זעליצקי) זענען צוגעקומען: יצחק צוקערמאן, שקליאר און סאלא פישגרונד.

צווישן די עלף דעפארטאמענטן פון צ. ק. זענען געווען עטלעכע, וואס האבן געהאט פאר אן אויפגאבע ארגאניזירן און פארטיילן סאציאלע הילף. דאס זענען געווען:

דעפארטאמענט פאר סאציאלער הילף,
הילף פאר קינדער
הילף פאר יוגנטלעכע,
געזונטהייטס־וועזן,
פראדוקטיוויזאציע,
רעפאטריאציע.

א זייער וויכטיקע באדייטונג פאר דער גאנצער הילפס־ארבעט האט געהאט דאס ארגאניזירן אויף דאס נײַ די טעטיקייט פון "דזשאינט". אין פוילן, צווישן די אפגעראטעוועטע האט זיך געפונען דער דירעקטאר פון "דזשאינט" אין דער פארמלחמהדיקער ווארשע — דוד גוזשיק. ער האט גענומען ארגאניזירן די ארבעט, עס איז אים אבער נישט באשערט געווען צו אנטוויקלען די טעטיקייט אזוי ווי ער האט עס געוואלט און פלאנירט. בעת זיין נסיעה כדי אנצובינדן די נויטיקע קאנטאקטן אין אויסלאנד, איז איבער דער טשעכאסלאוואקישער טעריטאריע געשען אן אייראפלאן־קאטאסטראפע און דוד גוזשיק, וועלכער האט זיך געפונען צווישן די פאסאזשירן, איז אומגעקומען. צוזאמען מיט אים האבן ארגאניזירט די "דזשאינט"־טעטיקייט ד"ר א. בערמאן, גיטלער־בארסקי, אדוו. מ. ווארם און פרוי אסטראווסקא, א מיטארבעטערין פון "דזשאינט" אין די יארן פאר דער מלחמה.

עס איז צוגעטראטן צו דער ארבעט דער "טאז".

עס האט זיך רעאקטיוויזירט דער "ארט", וועלכער האט געהאט א גרויס פעלד פאר זיין ארבעט. עס איז געגאנגען צוו. אנד. אין אויספילן דעם בלויז, וואס די יארן פון מלחמה האבן איבערגעלאזט אין דער אנטוויקלונג פון דער יוגנט. איצט, נאך דעם קריג זענען שוין די דאזיקע יונגע מענטשן געווען פארשפעטיקטע צו נארמאלע שולן, זיי האבן נישט געהאט קיין פאך־בילדונג און נישט קיין פאך־צוגרייטונג. און דאס איז געווען די אויפגאבע פון "ארט": אויסשולן זיי, און בכלל די ארבעטספעיקע מענטשן, וועלכע האבן נישט פארמאגט קיין בארוף, זיי זאלן קאנען געפינען זייער ארט אין די אקטועלע ווירטשאפטלעכע באדינגונגען, וואס זענען אנטשטאנען אין פוילן.

אלע די דאזיקע יידישע ארגאניזאציעס זענען נישט געווען אפגעריסן איינע פון דער צווייטער, זיי האבן מיט זיך מיטגעארבעט, איינע האט דערגענצט די טעטיקייט פון דער צווייטער.

איינער פון די סאמע שווערסטע פראבלעמען אין יענער צייט (1944—1945) איז געווען פארזיכערן א דאך איבערן קאפ די היימלאזע יידן, וועלכע האבן זיך גענומען גרופירן קודם־כל אין די גרעסערע שטעט. די צווייטע נישט לייכטערע אויפגאבע: צו פארזארגן זיי מיט ארבעט און מיט א זיכער שטיקל ברויט. די דאזיקע פראבלעמען זענען געווען דרינגנדיק שוין אין יאר 1944, זיי האבן זיך נאך מער פארשארפט אין 1945 און דערגרייכט זייער הויך אין דער ערשטער העלפט פון 1946, ווען מיט דער רעפאטריאציע פונעם ראטנפאבאנד זענען צוריקגעקומען אומגעפער 150 טויזנט יידן, וועלכע האבן נישט געהאט קיין אדרעס.

ווי עס האט אויסגעזען אין דער ערשטער העלפט 1945 די פראגע פון וווינונגען פאר יידן, קאן מען אורטיילן פון פאקט, וועלכן עס גיט איבער יאנאס טורקאוו אין זיין בוך "נאך דער באפרייאונג". די געקומענע יידן האבן גענאסן פון א "ספעציעלער" באהאנדלונג מצד דעם ווארשעווער וווינונגס־אמט, וועלכער האט פאר זיי נישט געגעבן קיין צוטיילונגען אפילו אויף א ווינקל, ווייל א דירה איז שוין אפגערעדט. יידן האבן געגעכטיקט אויף די גאסן און געווען איז א

קאַלטער ווינטער. אין די דאָזיקע באַדינגונגען האָבן זיך יידן איינגעקוואַטירט אין א הויז א חורבה, אָן טירן און פענצטער, אָן וואַסער און ליכט, אויף דער טאַרגאָווע גאַס. די דאָזיקע געבײַדע איז נאָך געשטאַנען נאָר א דאַנק דעם, וואָס דער פּראָסט האָט צוזאַמענגעשמידט אירע ווענט. דאָס הויז האָבן די יידן אָנגערופן ״האָטעל״. דער פרילינג אין יאָר 1945 איז געקומען פרי און מיט אים די טראַגעדיע:

״א מויער (א וואַנט) פון דער געבײַדע איז איינגעפאַלן און אונטער די חורבות זענען פאַרבליבן העכער צען דערהרגעטע און פאַרוואונדעטע מענער און פרויען — מענטשן, וואָס האָבן אין שווערסטע באַדינגונגען איבערגעלעבט די מלחמה און צוריקגעקומען אהיים. צוליב דיסקרימינאַציע פון די פּוילישע מאַגיסטראַט-אָנגעשטעלטע, האָבן זיי דאָ געפינען דעם טויט. נאָך דער דאָזיקער קאַטאַסטראָפע זענען די לעבן געבליבענע זיך צעלאָפן און געזוכט אן אָרט צו נעכטיקן אין די קעלערס און אין פאַרברענטע קראָמען אָדער אויף די שטיגן פון פרעמדע הייזער״.

אָט די שרעקלעכע קאַטאַסטראָפע און די אומשולדיקע קרבנות האָבן גערירט דאָס געוויסן פון שטאָט-באַלעבאַטים און פאַרשנעלערט דאָס איינאָרדענען די היימלאָזע. איצט האָט שוין די רעגירונג געפונען פאָנדן און מיטלען פאַר דעם צוועק.

אין לאַנד ווערן אָרגאַניזירט די ערשטע פליטים-היימען און פאָלקס-קיכן, שפּעטער אויך עס-האַלעס. טויזנטער יידן באַקומען א ריין געלעגער און א הייס מאַלצייט.

עס האָט זיך אָנגעהויבן די געלט- און מלבושים-שטיצע. עס הויבט אָן צו ווירקן די קאָנסטרוקטיווע הילף פון פּראָדוקטיוויזאַציע-אָפּטיילונג ביים צ. ק. פון די יידן אין פּוילן. ביסלעכווייז זענען געוואַקסן די פאָנדן אויף הילפס-צוועקן: פון אָנהויב באַשיידענע, פון די רעגירונגס-מקורות, נאָך דעם אַלץ גרעסערע פון די יידן אין דער וועלט דורך דעם ״דזשאָינט״-קאָמיטעט, וועלכער האָט געפונען זיין זיצאָרט אין וואַרשע אויף כאַטשימסקי-גאַס נומ. 18.

פליטים-היימען

אָנהייב 1945 י. איז אָרגאַניזירט געוואָרן די נעץ פון פליטים-הייזער, וועלכע האָבן באַלד דערגרייכט די ציפער פון 5.270 בעטן. אין משך פון דער צייט איז די צאָל ערטער אין די דאָזיקע היימען געוואַקסן. עס איז נישט פאַראַן קיין גענויע ציפערן וועגן דער צאָל מענטשן, וואָס האָבן גענאָסן פון די נאַכטלעגערס אין י. 1945. אין חודש יוני 1946 האָבן פון די נאַכטלעגער-הייזער גענאָסן 12.488 מענטשן.

די פליטים-הייזער האָבן געדינט די געקומענע יידן בלויז אויף א קורצער צייט, ביז זיי האָבן באַקומען א וווינונג.

די פליטים-הייזער האָבן שנעל אָפּגעשפּילט זייער ראָל און ווען זיי זענען שוין נישט געווען נויטיק, זענען זיי געוואָרן ליקווידירט.

פאָלקס-קיכן און עס-האַלעס

די נעץ פון פאָלקס-קיכן האָט זיך אָרגאַניזירט אין יאָר 1945 און האָט אַרומגענומען אַלע שטעט, אין וועלכע עס האָט זיך פאַרהאַלטן א גרעסערע צאָל יידן. וועגן זייער באַדייטונג איז איבעריק צו רעדן. די קיכן פלעגן יעדן חודש ארויסגעבן אומגעפער 75.000 מאַלצייטן. פיל קיכן פלעגן ארויסגעבן דריי מאַלצייטן טעגלעך.

עס פלעגן פון זיי געניסן אין דער ערשטער ריי די פליטים, אויך די באַאַמטע פון די יידישע אינסטיטוציעס און סתם מענטשן וואָס האָבן נישט געוווינט אין די פליטים-הייזער, טיילמאָל אויסלענדישע יידן וועלכע זענען געווען אין די לאַגערן און איצט האָבן זיי זיך געפונען אין וועג צו זיך אהיים, קיין אונגאַרן אָדער סלאָוואַקיע.

שפּעטער האָבן די קיכן ארויסגעגעבן בלויז צו איין מאַלצייט טעגלעך — מיטאָג.

1946

אין יאנואר זענען	ארויסגעגעבן געווארן	99.455	מאלצייטן
״ פעברואר	״	90.412	״
״ מערץ	״	319.258	״
״ אפריל	״	450.054	״
״ מאי	״	569.517	״
״ יוני	״	366.986	״
	צוזאמען	1.895,682	״

אייניקע כאראקטעריסטישע ציפערן פון באזונדערע צענטערס
(שטעט).

ביאליסטאק	יאנואר 1946	6.300 מאלצ.	יולי	17.400	צוזאמ. 6 מאנאטן	87.000 מאלצ.
קאטאוויץ	״	26.861	יוני	80.699	״	284.663
קראקע	״	25.543	״	45.367	״	169.215
לאדזש	״	18.295	״	33.552	״	196.971
ווארשע	״	156	״	18.757	״	40.399
ווראצלאוו	מערץ ״	184.000	״	77.778	״	865.778

אויך די פאָלקס-קיכן האָבן זיך שנעל איבערגעלעבט און פאַרלוירן זייער באַדייטונג, די יידן, וואָס האָבן זיך איינגעאָרדנט, האָבן גענומען ווירטשאַפטן ביי זיך אין דער היים. און אחוץ דעם: נאָכן דערגרייכן איר גרעסטע צאָל אין דער העלפט פון י. 1946, האָט די יידישע באַפעלקערונג אָנגעהויבן כסדר זיך צו פאַרקלענערן — אין צוזאַמענהאַנג מיט דער עמיגראַציע. ביסלעכווייז זענען די פאָלקס-קיכן ליקווידירט געוואָרן.

א פיל מער סטאַבילן כאַראַקטער האָט געטראָגן די הילף אין געלט, שפּייז און קליידונג. אין יאָר 1945 האָבן ארום

35.000 ייִדן באַקומען שפייז-פעקלעך, קליידער און שיך, וואָס זענען אָנגעקומען פון אויסלאַנד. די וואָס האָבן זיך גענויטיקט, האָבן אויך באַקומען מעדיקאַמענטן.

אין ערשטן האַלבן יאָר 1946 האָבן די פאָנדן אויף סאָציאַלער שוץ באַטראָפן:

זענען נישט געווען קיין מעגלעכקייטן צו באַפרידיקן אַלע באַדערפענישן פון די פעטענטן.

אין יאָר 1947 און אין די שפעטערדיקע יאָרן (ביז 1950) זענען די קריטעריעס כסדר פאַרשאַרפט געוואָרן. עס האָט זיך געביטן די לאַגע. אויב אין די ערשטע צייטן נאָך דער

סאָציאַלע שוץ אין אַלגעמיין (אין קינדער און יוגנט):		23.974.122 זל
אין דעם: געלט אויף שטיצע	13.439.963 זל	
פאַלקס-קיכן	9.237.533	
נאַכטלעגער-הייזער	1.296.625	
קינדער שוץ אין אַלגעמיין		24.233.910 זל
אין דעם: קינדערהיימען	18.065.469	
אָפענע און האַלב אָפענע הילף	6.168.441	
יוגנט פאַרזאָרגונג אין אַלגעמיין		2.889.123
אין דעם: סטיפענדיעס	1.813.408	
שול-וועזן	1.516.193	
צוזאַמען אויף דער סאָציאַלער שוץ פאַרן יאָר 1946 אַ סומע פון	51.097.155 זל	

אין דער שפעטערדיקער צייט זענען די געלטער אויף דער סאָציאַלער הילף געוואָרן קלענער אין צוזאַמענהאַנג דערמיט, וואָס די ייִדן האָבן זיך איינגעאָרדנט אויף אַרבעט און האָבן באַקומען וווינונגען. אויך די פאָנדן אויף אויסצוהאַלטן די קינדער-אַנשטאַלטן זענען פון יאָר צו יאָר פאַרקלענערט געוואָרן — אַ טייל פון די קאָסטן איז אַרויפגעוואָרפן געוואָרן אויף די אַרבעטנדיקע עלטערן. בלויז די קינדערהיימען זענען אינגאַנצן אויסגעהאַלטן געווען דורך דער סאָציאַלער שוץ.

הילף אין שפייז און מלבושים

פון דער דאָזיקער הילף האָבן זייער אָפט גענאָסן אויך מענטשן, וועלכע זענען אין גרונט גענומען, געווען איינגעאָרדנט ד. ה. געהאַט אַ וווינונג און אַרבעט. דאָס דאָזיקע געביט פון הילף איז דורכגעגאַנגען אַן ענדערונג, וועלכע קאָן באַצייכנט ווערן פאָלגנדיק: אין יאָר 1944 זענען די מעגלעכקייטן געווען זייער קליינע און גענויטיקט זיך אין הילף האָבן כמעט אַלע אָפגעראַטעוועטע. אין יאָר 1945 זענען געוואַקסן די מעגלעכקייטן צו באַפרידיקן די באַדערפענישן, עס איז אָבער אויך געוואַקסן די צאָל באַדערפטיקע און עס איז שוין אויך געווען אַ געוויסע גרופע, וואָס האָט זיך אין דער דאָזיקער הילף נישט גענויטיקט: מענטשן, וועלכע אַרבעטנדיק אין פאַרשיידענע אונטערנעמונגען און אינסטיטוציעס, האָבן דאָרט באַקומען צוטיילונגען און האָבן נישט געדאַרפט אָנקומען צו דער סאָציאַלער הילף.

אין 1946 י. האָבן פון דער סאָציאַלער הילף גענאָסן אין דער ערשטער ריי די רעפאַטריאַנטן. לגבי אַלע אַנדערע האָט מען אָנגעהויבן איינפירן באַשרענקונגען. בדרך-כלל האָט אָבער דעצידירט דער מצב, די לאַגע פון די מענטשן וועלכע האָבן זיך גענויטיקט אין הילף. מען האָט גענומען אין באַטראַכט דעם געזונט-צושטאַנד, די וווינונגס-באַדינגונגען אאַ"וו. די באַגרענעצונגען האָט מען געמוזט איינפירן, ווייל עס

מלחמה האָבן מענטשן ביי זייער בעסטן ווילן נישט געקאָנט זיך איינאָרדענען — זענען שוין אין יאָרן 1947 און 1948 געשאַפן געוואָרן די מעגלעכקייטן צו באַקומען אַרבעט און פירן אַ נאָרמאַל לעבן. די וואָס האָבן עס נישט געטאָן, האָבן הייסט עס, אַרויסגעוויזן אַ שלעכטן ווילן און האָבן אויף הילף פון דער סאָציאַלער שוץ נישט געקאָנט רעכענען. האָבן די שפייז- און מלבושים-פעקלעך (נאָכן יאָר 1946) באַקומען כמעט בלויז אַרבעטנדיקע, וועלכע האָבן פון זייער לוין נאָך נישט געקאָנט אויסלעבן.

אין יאָר 1945 האָבן פון דער שפייז-הילף גענאָסן עטלעכע צענדליקער טויזנט ייִדן.

אין 1946, בלויז אין ערשטן האַלבן יאָר האָבן פון דער דאָזיקער הילף גענאָסן 123.849 מענטשן, אין דעם 91.349 רעפאַטריאַנטן.

ענלעך האָט זיך פאָרגעשטעלט די הילף אין פאָרם פון מלבושים-צוטיילונגען. דאָ דאַרף אָבער גענומען ווערן אין אַכט, אַז מיט מלבושים האָט מען קודם-כל געדאַרפט באַזאָרגן די פאַרמאַכטע אַנשטאַלטן פאַר קינדער און אַלטע מענטשן. די דאָזיקע הילף איז געוואַקסן צוזאַמען מיטן וווקס פון דער צאָל טראַנספּאָרטן, וועלכע זענען אָנגעקומען פון אויסלאַנד. עס איז אָנצונעמען, אַז אין יאָר 1945 זענען באַקליידט געוואָרן אַלע, וועלכע האָבן זיך גענויטיקט.

אין ערשטן האַלבן יאָר 1946 האָבן פון קליידער-צוטיילונגען גענאָסן 78.056 מענטשן.

געלט-שטיצע

סוף 1945 ד. ה. פאַר דער רעפאַטריאַציע פון רוסלאַנד, האָבן פון דער געלט-הילף גענאָסן אַרום 10 טויזנט ייִדן. אין סוף יוני 1946 האָבן פון דער זעלבער הילף גענאָסן 35.072 נויט-באַדערפטיקע. נאָך דעם אַבסאָרבירן די רעפאַטריאַנטן איז די געלט-שטיצע רעדוצירט געוואָרן בלויז צו דרינגענדיקע פאַלן. די פאָרם פון דרינגענדיקער הילף איז געווען אָנגעוואַנדן אויך אין די שפעטערדיקע יאָרן, ביז צום

סוף פון 1967 און עקזיסטירט נאָך מסתמא אויך הייַנט ביי דעם הייפּל ייִדן, וואָס זענען נאָך אין פּוילן.

אין לאָדש האָט א ייִד, וועלכער איז געקומען פון לאַגער אָדער פון וואַלד, באַקומען: 50 זל מזומן

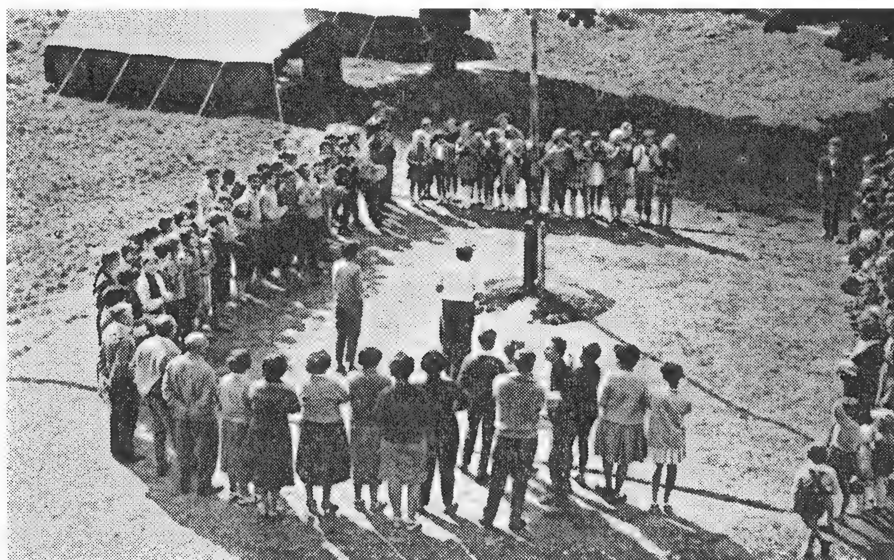
א מלבוש

א שפּייז-פּעקל

א געלעגער אין פּליטים-הויז (ביז ער האָט באַקומען א דירה).

אויף אַן ענלעכן אופן האָבן פאַרטיילט די הילף אויך אַלע אַנדערע ייִדישע קאָמיטעטן אין פּוילן. מען דאַרף אויך נעמען אין אַכט, אַז די מענטשן האָבן אויך באַקומען אינדי-ווידועלע שטיצע פון זייערע קרובים אין אויסלאַנד. א באַדייטנדיקע הילף האָבן אויך מיט זיך פאַרגעשטעלט די פּילצאָליקע טראַנספּאָרטן מיט מלבושים און געלט-איבער-ווייזונגען, געשיקטע דורך פאַרשיידענע לאַנדסמאַנשאַפן פון אויסלאַנד.

מיט א באַזונדערער זאָרג זענען אַרומגענומען געוואָרן די זקנים. די וואָגיקסטע פאָרם הילף פאַר זיי איז געווען דער מושב-זקנים, אין וועלכן דער עלטערער מענטש האָט באַ-קומען אַלץ, וואָס ער האָט געדאַרפט.

זומער-קאָלאָניע אין מאַריאַנאָוועק (ביי קאַטאָוויץ), 1963

זקנים-הייזער זענען אָרגאַניזירט געוואָרן אין פאַרשיידענע שטעט פון לאַנד, צוו. אנד. אין ביאַליסטאָק, לאָדזש, קראָקע, שטשעטשין, וואַרשע. די אַלטע מענטשן האָבן דאָרט גענאָסן פון פולער אויסהאַלטונג, באַקליידונג, מעדיצינישער אויפ-זיכט.

אָבער נישט אַלע אַלטע מענטשן האָבן געוואָלט זייַן אין מושב-זקנים און די דאָזיקע אַנשטאַלטן האָבן אויך נישט געקאָנט אַריינעמען אַלע פּאָטענציעלע קאַנדידאַטן. אויך אויסער דעם זקנים-הויז זענען זיי אַרומגענומען געוואָרן מיט דער ווייטגייענדיקער שוץ, אפילו דעמלט, ווען דאָס זענען געווען מענטשן וועלכע האָבן געהאַט נאָענטע אָדער ווייטערע קרובים אין לאַנד.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן זענען ליקווידירט געוואָרן אייניקע קלענערע זקנים-הייזער. דאַקעגן זענען זיי פאַר-בליבן אין די גרויסע שטעט און דאָרט זענען קאָנצענטרירט געוואָרן די אַלטע מענטשן פון גאַנצן לאַנד.

אין שוץ פון גראַטעוועטן קינד

די ערשטע וועזנטלעכע הילף פאַר קינדער איז געווען דאָס אָרגאַניזירן קינדער-אַנשטאַלטן, קודם-כל קינדערהיימען. שפּעטער איז אויסגעוואַקסן א נעץ פון האַלב-אינטערנאַטן (פּאַרשולן), קינדער-גערטנער, זויג-היימען אד"ג.

אין באַפרייטן לובלין ווערט אָרגאַניזירט א קינדערהיים, וועלכע נעמט אַריין 145 קינדער. די דאָזיקע היים, מיט וועל-כער עס האָט אָנגעפירט ד"ר מאַריאַ שולדנפריי און שפּעטער פּרוי נאַטאַנבליט, איז צוליב זיכערהייטס-טעמים איבער-געטראַגן געוואָרן קיין דזשערזשאָניאָוו אין נידערשלעזיע.

די קינדערהיים אין זאַגזשעביע (נעבן פּאַלעניץ) האָט אַריינגענומען 140 קינדער, עס האָט מיט איר אָנגעפירט דער דערציער זעלמאַנאָווסקי און דער ד"ר בייער.

אין העלענוועק (נעבן לאָדזש) איז געגרינדעט געוואָרן א קינדערהיים פאַר 120 קינדער. כאָזשעוו (אויבערשלעזיע) האָט געהאַט א היים פאַר 80 קינדער. אין דער קינדער-היים אין פּשעמישל זענען געווען 60 קינדער, אין טשענס-טאָכאָוו 60, אין ביעלסקאָ 10, אין שטשירק 50 און אין זאַ-קאָפּאַנע 100 קינדער.

פון הייל-אַנשטאַלט אין ראַבקאַ האָבן געגאָסן הונדערט ייִדישע קינדער. פון דער אָטוואָצקער סאַנאַטאָריע פאַר טו-בערקולאָז-קראַנקע — 35 קינדער.

קינדער וועלכע האָבן נישט גענאָסן פון דער א. ג. פאַר-

מאכטער הילף אין די קינדערהיימען און אינטערנאטן, זענען ארומגענומען געוואָרן מיט דער אָפענער הילף אין פארשיידענע פאָרמען, צוגעפּאסטע צו דער פאראנענער לאגע, צו די פאראנענע באדינגונגען.

די שילער פון די יידישע שולן האָבן אין שול באקומען באשפייזונג: פרישטיק און מיטאָג. זיי האָבן אין פאר־לויף פון יאָר באקומען זומער־ און ווינטער־קליידונג. די גאָר שוואכע קינדער האָבן זיך געפונען אונטער א ספּעציעלער מעדיצינישער השגחה און אין פאל ווען דאָס איז געווען נויטיק, האָבן זיי גענאָסן פון סאנאטאָרישער היילונג.

די קינדער אין די שולן זענען באהאנדלט געוואָרן דורך א מעדיצינישן פּערסאָנאל וועלכן עס האָט אָרגאניזירט דער "טאז". א וויכטיקע באדייטונג האָבן געהאט די זומער־קאָלאָניעס, וועלכע דער "טאז" פלעגט ארגאניזירן פאר אלע שילער אין דער צייט פון די זומער־פעריעס.

אין די יידישע ישובים איז אָרגאניזירט געוואָרן א נעץ פון האלב־אינטערנאטן, אנדערש גערופן: פאָרשולן. אין די דאָזיקע אנשטאלטן האָבן געפונען אָן אָרט קינדער פון 3 ביז 7 יאָר. פון דער פאָרשול פלעגן די קינדער אָנקומען אין ערשטן קלאס פון דער שול צוגעגרייטע גייסטיק און פּראקטיש צום לערנען.

אין די האלב־אינטערנאטן האָבן די קינדער גענאָסן פון באשפייזונג און אין די ראמען פון די מעגלעכקייטן אויך פון באקליידונג. דעם אָוונט און די נאכט פלעגן די דאָזיקע קינדער פארברענגען אין דער היים ביי די עלטערן.

אן ענלעכע אויפגאבע האָבן געהאט די קינדער־גערטנער, וועלכע זענען אנטשטאנען אין פארשיידענע שטעט מיט א גרעסערער צאָל יידישע איינוווינער. דאָ פלעגן זיך די קליינע קינדער געפינען פון אינדערפרי ביז נאָך מיטאָג. הויפּטזעכ־לעך זענען עס געווען קינדער פון משפחות אין וועלכע די עלטערן זענען געווען באשעפטיקט און האבן נישט געקאָנט ווידמען דעם קינד די נויטיקע צייט און אויפמערקזאמקייט.

אין א גאנצע ריי גרעסערע יידישע ישובים זענען אָרגאני־זירט געוואָרן זויגלינג־היימען פאר קינדער ביז דריי יאָר.

א סך קינדער וועלכע האָבן נישט גענאָסן פון די אָרגאני־זירטע קינדער־אנשטאלטן, פלעגן באקומען ענלעכע הילף אין די יידישע קאָמיטעטן.

עס זענען אויך געווען קינדער, וואָס האָבן נישט גענאָסן פון קיין שום הילף, וועלכע עס האָבן אָרגאניזירט די יוגנט־אָפּטיילונגען. דאָס זענען געווען קינדער פון עלטערן, וועל־כע האָבן געארבעט אין פארשיידענע מלוכישע אינסטיטו־ציעס און זיך באמיט צו־האלטן וואָס ווייטער פון די יידישע אָרגאניזאציעס. זיי האָבן געגלויבט, אז זייער קאָפּ און זייערע לעבנס־באדינגונגען וועלן זיין זיכערער ווען זי וועלן אָנגיין פאר פּאָליאקן.

מען דארף פעסטשטעלן אז די פארשיידענע פאָרמען פון אָרגאניזירטער הילף האָבן געראטעוועט די קינדער פון פול־שטענדיקער אָדער טיילווייזער פיזישער דעגענעראציע.

וועגן פארנעם פון דער הילף זאָגן עדות פאָלגנדיקע ציפערן: די צאָל קינדער וואָס האָבן גענאָסן פון דער שוץ האָט צום סוף פון יאָר 1945 באטראָפן מער ווי 5.000 און דעם 30־טן יוני 1946 — 20.095. די אלגעמיינע צאָל יידישע קינדער און יוגנטלעכע אין לאנד האָט דעמלט באטראָפן 46.200.

אויך די שילער פון מיטל־שולן און סטודענטן האָבן גענאָסן פון סאָציאלער הילף, וועלכע האָט אויך אויף דעם געביט געהאט א פארשיידנארטיקן כאראקטער. צו די הילפס־פאָר־מען האָבן געהערט: בורסעס פאר שילער און סטודענטן, ווו דער יוגנטלעכער האָט געהאט צו זיין פארפיגונג אלץ, וואָס איז נויטיק געווען צו פירן א נאָרמאל שילער־לעבן. די סטודענטן זענען דאָ געווען פארזאָרגט מיט עסן און האָבן געוווינט אין איינגעאָרדנטע צימערן, זיי האָבן גענאָסן פון בורסע־קלוב, ביבליאָטעק און לייען־זאל.

ייִדישע קינדער־קאָלאָניע אין שאַניאַווע, 1949

אנדערע יוגנטלעכע וועלכע האָבן געהאט א היים און נישט געפונען קיין אָרט אין די בורסעס, האָבן גענאָסן פון סטיפענדיעס (קרוב 40 פראָצ. פון דער יוגנט) און אנדערע פאָרמען הילף.

אנשטאלטן פאר קינדער אין עלטער פון 1־טן ביז 14־טן יאָר צום סוף פון 1945 און אויפן 30־טן יוני 1946.

ארט	1־טער יאַנואַר 1946 צאָל אַנ־שטאַלטן	1־טער יאַנואַר 1946 צאָל קינדער	30־טער יוני 1946 צאָל אנשט.	30־טער יוני 1946 צאָל קינדער
טשענסטאָכאָוו	1	39	1	39
קאַטאָוויץ	2	161	2	254
קראָקע	1	100	1	166
לאָדזש	1	87	1	187
פשעמישל	1	52	1	34
וואַרשע	3	221	3	287
ווראָצלאַוו	1	89	2	168
צוזאַמען:	10	749	11	1.135

די צאָל אנשטאלטן און די צאָל קינדער וועלכע האָבן פון זיי גענאָסן, איז נישט געווען קיין סטאטישע, פונקט ווי עס איז נישט געווען סטאטיש די יידישע באפעלקערונג אין פוילן. ווי לאנג אין דער געגעבענער שטאָט איז געווען א גענוגנדיקע צאָל קינדער, האָבן עקזיסטירט די אנשטאלטן. אויב די צאָל איז געפאלן אָדער די זיכערקייט איז געווען א באדראָטע, האָט מען אנשטאלטן ליקווידירט אָדער איבערגעטראָגן אויף אן אנדער זיכער אָרט, אזוי ווי דאָס איז געשען מיט דער לובלינער קינדערהיים. עס זענען אויך געווען פאלן, ווען גאנצע קינדערהיימען האָבן פארלאָזט פוילן, כדי אויסער די גרענעצן צו זוכן זיכערקייט און באדינגונגען צום לעבן. דאָס רוב פון זיי האָבן זיך שפעטער געפונען אין מדינת ישראל.

אנדערע פאָרמען פון הילף

נאָך צוויי פאָרמען פון דער הילפס־ארבעט מוזן מיר דאָ באטראכטן: הילף פון "דזשאָינט" פאר פראָדוקטיוויזאציע־צוועקן און הילף ביים פאראייניקן זיך מיט משפחות אויסער די גערנעצן פון פוילן.

עס איז שוין פריער דערמאָנט געוואָרן, אז דער ציל פון דער הילפסטעטיקט איז געווען געווינען דעם גרעסטעוועטן יידן פאר דער געזעלשאפט, נישט מאכן אים פאר אַ שנאָרער, וואָס לעבט פון קיצבה. פארקערט: העלפן אים ווערן א פולווערטיקער מענטש, וואָס זאָל צוריק אויפבויען זיין היים. כדי דאָס דערגרייכן, האָט מען געמוזט אָרגאניזירן באשעפטיקונג, געבן ארבעט די ארבעטספעיקע. אין דער פראקטיק האָט עס געהייסן העלפן דעם מענטשן זיך איינאָרדענען אויף ארבעט אין פריוואטע און מלוכישע אונטערנעמונגען, העלפן אויסגעפינען דעם ארבעטס־פלאץ, און ווען עס האָט זיך געפאָדערט — לערנען אים א מלאכה.

צוליב דעם מאנגל אין ארבעטס־פלעצער האָט מען געמוזט שאפן אייגענע קאָאָפעראטיווע אונטערנעמונגען. פאר האנטווערקער זענען דערטיילט געוואָרן הלוואות אויף צו שאפן ווארשטאטן. אָס די הילף איז פון אָנהויב רעאליזירט געוואָרן דורך דער פראדוקטיוויזאציע־אָפטיילונג פון צענטראל־קאָמיטעט פון די יידן אין פוילן. שפעטער האָט די דאָזיקע ווירטשאפטלעכע אויפגאבע איבערגענומען די יידישע ווירטשאפט־צענטראלע "סאָלידארנאשטש". די פינאנסיעלע אָפעראציעס האָט דורכגעפירט דער "יידישער באנק פאר פראָדוקטיוויזאציע".

אין ביאליסטאָק זענען אין יאָר 1945 געגרינדעט געוואָרן די ערשטע פיר יידישע קאָאָפעראטיוון אין פוילן. צו דעם צוועק זענען אויסגענוצט געוואָרן געלטער, וועלכע עס האָבן געשיקט די ביאליסטאָקער לאנדסמאנשאפטן פון פאראייניקטע שטאטן און ארגענטינע. דאָס זענען געווען: די בעקער־קאָאָפעראטיוו "פראצא", מעטאל־קאָאָפעראטיוו "מעטאל", די שניידער־קאָאָפעראטיוו "סאלאָן מאָד" און דער שוסטער־קאָאָפעראטיוו "באָטיווין". די דאָזיקע קאָאָפעראטיוון זענען אויסגעוואקסן צו באדייטנדיקע אונטערנעמונגען און עקזיסטירן ביזן היינטיקן טאָג, מיט דעם איינעם אונטערשייד, אז היינט זענען שוין אין זיי קיין יידן נישט פאראן.

אין 1948/49 האָבן די קאָאָפעראטיוון אויסגעבויט אן אייגן בנין אין צענטער פון דער שטאָט, אויף קילינסקיעגאָ־גאס. אין די ביאליסטאָקער קאָאָפעראטיוון האָבן באקומען באשעפטיקונג פיל צענדליקער יידישע האנטווערקער.

די פאָרם פון אָרגאניזירן קאָאָפעראטיוון האָט זיך שנעל אָנגענומען. אין ערשטן האלבן יאָר 1946 זענען שוין אין גאנץ פוילן געווען 106 יידישע קאָאָפעראטיוון מיט 2.387 באשעפטיקטע. בלויז אין שטשעטשין זענען אין 1946 אָרגאניזירט געוואָרן 16 קאָאָפעראטיוון, אין וועלכע עס האָבן באקומען באשעפטיקונג מער ווי 500 פערזאָן. אין לאָדזש — 9 קאָאָפערטיוון מיט קנאפע 200 באשעפטיקטע; אין ווארשע 6 קאָאָפעראטיוון אא"וו.

אין ערשטן האלבן יאָר 1946 האָבן די קאָאָפעראטיוון באקומען פון דער פראָדוקטיוויזאציע־אָפטיילונג הלוואות אויף א סומע פון 6.717.000 זל.

די יידישע קאָאָפעראטיווע באוועגונג האָט זיך שנעל אנטוויקלט און אין י. 1949 האָבן שוין געארבעט קאָאָפעראטיווע אונטערנעמונגען מיט פיל הונדערט באשעפיקטע, צ. ב. דער קאָאָפעראטיוו א. נ. "22 יולי" אין שטשעטישין און "אָלגין" און ווראָצלאוו. דאָס זענען געווען גוט איינגעאָרדנטע, מעכאניזירטע שניידער־, שוסטער־, טריקאָטאזש־ אָדער טעקסטיל־פאבריקן, וועלכע ארבעטן אין פוילן ביז היינט, אָבער שוין אָן יידישע ארבעטער, אָן יידישע אָנגעשטעלטע.

גלייכצייטיק זענען געשטיצט געוואָרן די פריוואטע האנטווערקער־ווארשטאטן. אין דער זעלבער צייט ווען עס זענען שוין פאראן געווען די 106 יידישע קאָאָפעראטיוון, האָבן געארבעט 988 פריוואטע ווארשטאטן מיט 1124 באשעפטיקטע און אויף זייער איינאָרדענען איז פארווענדעט געוואָרן א סכום פון 10.087.000 זלאטעס. דאס דאזיקע געלט האָבן די האנטווערקער באקומען אין דער פארם פון לאנגטערמיניקע הלוואות. סיי די קאלעקטיווע אונטערנעמונגען, סיי די פריוואטע האבן זייער גוט פראספערירט. דער אינערלעכער מארק איז נאך דער מלחמה געווען אויסגעהונגערט און אלע סחורות פלעגן ווערן אויספארקויפט, אפילו ווען די פראדוקציע איז נישט געווען פון דער בעסטער קוואליטעט.

אין יאר 1946 איז אויך ארגאניזירט געווארן די יידישע ווירטשאפטס־צענטראלע "סאלידארנאשטש", וועלכע האט זיך

פארנומען מיט אפנעמען די פראדוקציע, פארקויפן זי אין אונטערנעמונגען פאר דעטאל. „סאלידארנאשטש" האט אויך באזארגט די קאָאפעראַטיוון מיט רוי-מאטעריאלן.

אין שטשעטשינער ראיאן, אין די דערפער קאניא-גורא און אוסטאווא, און אויך אין נידערשלעזיע זענען ארגאניזירט געווארן לאנדווירטשאפלעכע קאאפעראטיוון. יידן האבן אויך איבערגענומען פיל פריוואטע ערד-ווירטשאפטן און האבן געארבעט מיט גרויס דערפאלג.

דעם 1-טן אויגוסט 1946 האט די צאל פון יידן באשעפטיקטע אין דער אינדוסטריע (אריינגערעכנט קוילן-גרובנס), אין אינדיווידועלן און קאאפעראטיוון האנטווערק און אין דער לאנדווירטשאפט, באטראפן צוזאמען:

נידערשלעזיע	17.000
אויבערשלעזיע	6.000
שטשעטשין	3.800
קראקע	2.500
לאדזש	6.000
ווארשע	3.200
אנדערע ערטער	5.200
צוזאמען	43.700

אלע ארבעטנדיקע יידן האבן גענאסן פון דער סאציאלער הילף דירעקט אדער אומדירעקט. מיט דער צייט האט זיך באמערקט א פראצעס פון כסדרדיקער פארקלענערונג פון דער צאל ארבעטנדיקע אין די מלוכישע פאבריקן און אונטערנעמונגען, דאקעגן איז געוואקסן דער א. ג. קאאפעראטיווער סעקטאָר. אויך די פריוואטע ווארשטאטן האבן זיך ביסלעכוויז ליקווידירט, זייערע אייגנטימער זענען אריבערגעגאנגען ארבעטן אין קאאפערטיוון, אדער זיי זענען ארויסגעפארן פון פוילן.

אין 1949 י. האָט שוין אין די יידישע אונטערנעמונגען געארבעט א באשיידענע צאל נישט-יידן. שפעטער זענען די נישט-יידישע ארבעטער און אנגעשטעלטע געווארן א דעצידירנדיקער פאקטאר אין די דאזיקע אונטערנעמונגען, וועלכע זענען אויפגעבויט געווארן פאר יידיש געלט.

א גרויסע באדייטונג האט פאר דער שארית הפליטה געהאט די טעטיקייט פון „ארט". טויזנטער יידן יונגע און אלטע, מענער און פרויען, האבן זיך געלערנט אויף די פאך-קורסן אדער אין די שולן פון „ארט". דא האבן זיי באקומען די צוגרייטונג אין פיל פאכן, וועלכע זענען געווען ווייט פון אזוי גערופענע טראדיציאנעלע יידישע מלאכות. אזוי ארום זענען יידן אריין ארבעטן אין אלע אן אונטערשייד, אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען און אין בוי-וועזן. א גאר גרויסע ראל האט אפגעשפילט דער מעטאד פון א. ג. בייווארשטאטדיקער שולונג. דער ייד האט באקומען די אויסשולונג אין א פאבריק, און דארט פלעגט ער בלייבן ארבעטן. אין דער צייט פון לערנען זיך די ארבעט, האט דער „ארט" אים פארזיכערט אן אינסטרוקטאר און געצאלט א סטיפענדיע אזוי לאנג, ביז דער מענטש האט שוין געקאנט ארבעטן זעלבשטענדיק און פארדינען אויפן לעבן.

וואס איז געשען מיט די פילצאליקע קינדער- און יוגנט-אנשטאלטן? ווען דעם 1-טן סעפטעמבער 1949 איז פארעפנטלעכט געווארן דער טרויעריק בארימטער „קאמוניקאט פון מיניסטעריום פאר אדמיניסטראציע-ענינים", וועלכער האט פארווערט די טעטיקייט פון די ציוניסטישע פארטייען און ארגאניזאציעס, איז אויך געקומען א סוף צו דער זעלבשטענדיקער ארבעט פון די יידישע בילדונגס-ארגאניזאציעס. געהייסן האט עס, אז די פוילישע מלוכה נעמט איבער די זארג פאר די יידישע אינסטיטוציעס. די דאזיקע „זארג" איז ארגאניזירט געווארן אויף אזא אופן, אז קורץ נאך דעם האבן שוין נישט עקזיסטירט די יידישע פארשולן. דאס זעלבע איז געשען מיט די אנדערע קינדער-אינסטיטוציעס, מיט די זויגלינגהיימען, קינדער-גארטנס א"אנד.

די יידישע שולן, סיי די גרונטיקע, סיי די מיטעלע זענען ארויס פון אונטער דער דעצידירנדיקער השגחה פון דער בילדונגס-אפטיילונג פון יידישן פארבאנד. דעצידירט האט דאס בילדונגס-מיניסטעריום און די געגעבענע שול-אינספעקטאראַטן. יידיש האט אויפגעהערט צו דאמינירן אין די יידישע שולן. מען האט עטוואס געלערנט די יידישע שפראך, ליטעראטור און געשיכטע, דאס זענען שוין אבער געווען צוגאבלעכע און נישט הויפט-קעגנשטאנדן, דערביי איז די צאל לערן-שעהן כסדר פארקלענערט געווארן.

הילף ביים פאראייניקן זיך מיט משפחות אויסער די גרענעצן פון פוילן

איינע פון די עיקר-אויפגאבן, וועלכע האט זיך געשטעלט דער צענטראל-קאמיטעט פון די יידן אין פוילן גלייך נאך דער מלחמה איז געווען: גרינדן אן אפטיילונג, וואס זאל זיך פארנעמען מיט אלע עמיגראציע-ענינים, געבן די נויטיקע אינפארמאציעס, העלפן דערליידיקן די פארמאליטעטן א"וו. אט די דאזיקע אפטיילונג איז געשאפן געווארן אין ערשטן קווארטל 1946, און זי האט אנטוויקלט א לעבהאפטיקע טעטיקייט. די אויפגאבן פון דער אפטיילונג זענען געווען: „רעפרעזענטירן די יידישע באפעלקערונג אין אלע עמיגראציע-ענינים אין די פוילישע מלוכה-אמטן און אין די קאנסולאטן פון פרעמדע מלוכות; געבן מאטעריעלע הילף און דערליידיקן אלערליי פאספארט- און וויזע-פארמאליטעטן פאר מענטשן, וואס באמיען זיך ארויספארן קיין אויסלאנד; שטיין אין ענגע צוזאמענארבעט מיטן אויסערן-מיניסטעריום. דאס אויסערן-מיניסטעריום נעמט אן ביטעס וועגן אויסלענדישע פעסער אויסשליסלעך אויפן סמך פון באשטעטיקונגען פון דער עמיגראציע-אפטיילונג ביים צ. ק. די באשטעטיקונגען זאגן עדות וועגן דער יידישער נאציאנאליטעט פון די פערזאנען, וועלכע גרייטן זיך ארויספאָרן. די עמיגראציע-אפטיילונג קאארדינירט איר ארבעט מיט דער טעטיקייט פון „היאס", פאלעסטינע-אמט און „דזשאינט".

אין משך פון עטלעכע חדשים ביז דעם 30-טן יוני 1946 זענען ארויסגעגעבן געוואָרן 7.700 באשטעטיקונגען צום אויסערן-מיניסטעריום. דורך דער פארמיטלונג פון דער עמיגראציע-אפטיילונג זענען אפגעגעבן געווארן אין די געהעריקע אמטן 838 ווענדונגען וועגן ארויסגעבן אויסלענדישע פעסער.

אזוי פיל האט וועגן דער אפטיילונג געשריבן דער באריכט פון צ. ק.; שפעטער, נאך דעם קעלצער פאגראם איז

דער דראנג צו עמיגראציע געווען אזוי גרויס, אז די אפטיילונג האט פאקטיש פארלוירן דעם קאנטראל איבער דעם ענין.

די הילף ביים פאראייניקן זיך מיט די משפחות אין אויסלאנד, איז באשטאנען נישט נאָר אין ארויסגעבן באשטעטיקונגען און העלפן באקומען דעם אויסלענדישן פאס. דער עמיגראנט האט אויך באקומען רייזע־הוצאות (פון ״היאס״ און ״דזשאינט״), אויך פיל לאנדסמאנשאפטן האבן דערטיילט הילף אויף דעם דאזיקן צוועק.

אין ביאליסטאק פלעגט מען דעם ארויספארנדיקן יידן געבן א שטיצע ביז 5.000 זלאטעס. דאס זעלבע איז אויך געווען פראקטיצירט דורך אנדערע לאנדסמאנשאפטן.

אין דער ערשטער צייט האבן די אפטיילונגען אויסגעפירט זייער ארבעט בשלימות. אבער מיט דער צייט האט זי פארלוירן איר אמתע באדייטונג. אין דער ערשטער ריי איז עס געקומען אין רעזולטאט פון די עמיגראציע־באגרענעצונגען, וועלכע עס האט איינגעפירט די רעגירונג, אויף דעם האבן אויך געהאט אן איינפלוס מיטגלידער פון צ. ק. (קאמוניסטן), וואס זענען פון אנהויב געווען גלייכגילטיק צו דער עמיגראציע, און שפעטער זענען זיי געווארן אירע קעגנער.

די, וועלכע האבן פארלאזט פוילן ביזן סוף 1949, האבן גענאסן פון הילף. מיט דער ליקווידאציע פון ״דזשאינט״ איז די הילף איבערגעריסן געווארן.

1950 — 1957

אין י. 1950 איז מיט איין מאל איבערגעריסן געווארן די גאנצע הילפס־ארבעט פון די יידישע קאמיטעטן. די פוילישע רעגירונג האט אויף א באליידיקנדיקן אופן פארווארט די טעטיקייט פון ״דזשאינט״. די מאכט־ארגאנען האבן עס מאטיווירט צוו. אנד. מיט דעם, אז אזוי ווי די יידן זענען פולבארעכטיקטע פוילישע בירגער, דארפן די נויטבאדערפטיקע פון זיי געניסן פון דער נארמאלער הילפס־נעץ אין לאנד, ד. ה. פון דער ״אפיעקא ספאלעטשנא״ אין געגעבענעם וווינארט. א געוויסע צאל יידן, וואס האבן נישט געהאט קיין אנדערע ברירה, האבן זיך געוואנדן צו דער סאציאלער הילף פון שטאט־ראט און פון דארט באקומען שטיצע. אבער כדי די דאזיקע שטיצע צו באקומען, האט מען געדארפט זיין א קבצן אין זיבן פאלעס, דאס הייסט נישט פארמאגן קיין שום מעגלעכקייט צו פארדינען און נישט האבן קיינעם, וועלכער זאל קענען שטיצן דעם פעטענט. וואס האבן אבער געדארפט טאן די אלע יידן, וועלכע האבן זיך אליין נישט געקאנט קיין עצה געבן און פון מאטעריעלער שטיצע פון דער ״אַפיעקא ספאלעטשנא״ האבן זיי נישט געקאנט געניסן, ווייל זייער מצב האט נישט אנטשפראכן די פארפליכטנדיקע קריטעריעס? דער רעאָרגאניזירטער יידישער קאמיטעט האט זיך אפיציעל מער מיט דער הילפס־ארבעט נישט פארנומען. אבער פאקטיש איז די הילפס־טעטיקייט נישט אפגעשטעלט געווארן, זי האט איצט אנגענומען גאנץ אנדערע פארמען.

איך האב שוין דערמאנט וועגן דער גרויסער נעץ קאאָפעראטיווע אונטערנעמונגען, וועלכע זענען אָרגאניזירט געווארן פאר יידן און פאר יידיש געלט. איצט איז די באדייטונג פון די דאזיקע אונטערנעמונגען אויסגעוואקסן,

ווייל אלע נויטבאדערפטיקע יידן האבן דארט געמוזט באקומען אן ארבעטס־ארט. פאר עלטערע מענטשן און שוואכע האט מען אויסגעזוכט אלע מעגלעכע לייכטע באשעפטיקונגען. פיל מענער און פרויען האט מען אין די פאבריקלעך און ווארשטאטן אויסגעלערנט אויסצופירן א געוויסן טייל פון ארבעטס־פראצעס, צ. ב. ביי בייטל־מאכעריי, ביים פראדוצירן לעדער־גאלאנטעריע, ביי שיסטעריי, שניידעריי, טריקאטאזש. פיל עלטערע יידן זענען איינגעארדנט געווארן ארבעטן אלס וועכטער און פארטיערן. דאס איז געווען א וועזנטלעכע הילף, כאטש קיין גרויסע פארדינסטן זענען דערביי נישט געווען. צום לוין איז אבער צוגעקומען אומזיסטע מעדיצינישע הילף, רפאות, פון צייט צו צייט אויך סאנאטאריע־היילונג.

דערטיילן הילף אויף אזא אופן איז אויך נישט געווען פון די פשוטע זאכן, ווייל דאס צונעמען צו דער ארבעט מענטשן, וועלכע זענען נישט געווען פעיק צו דער ארבעט דירעקט ביי דער פראדוקציע, האט אנגעטראפן אויף שוועריקייטן.

די דאזיקע הילף איז אבער אין משך פון דער צייט געווארן אלץ קלענער. די סיבה איז געווען א פשוטע: די יידישע אנפירער זענען ביסלעכווייז באזייטיקט געווארן פון זייערע פאסטנס, און די פוילישע האבן לגמרי נישט געטראכט צו טאן גוטס פאר די יידן. די צאל יידישע ארבעטער אין די קאאפעראטיוון האט זיך באדייטנדיק פארקלענערט, ביז די קאאפעראטיוון האבן אינגאנצן פארלוירן זייער יידישן כאראקטער.

עס זענען געווען פיל פאלן ווען יידן האָבן זיך גענויטיקט אין *דרינגנדיקער* הילף. דאס פלעגט זיין אין אומגליקס־פאלן, פלוצימדיקע קראנקהייטן אד״ג. קיין פאנדן אויף דעם צוועק האט שוין איצט דער יידישער קולטור־געזעלשאפטלעכער פארבאנד נישט פארמאגט. אבער העלפן האט מען געמוזט; איז מען דעריבער איבערגעגאנגען צום אלטן אויסגעפרווטן יידישן מעטאד פון שאפן געלט ביי די פארמעגלעכע פאר די נויטבאדערפטיקע. און עס דארף אונטערגעשטראכן ווערן, אז דער דאזיקער מעטאד פלעגט נישט פארפירן, ספעציעל ווען מיט זאמלען דאס געלט פלעגן זיך פארנעמען טוער, צו וועלכע מען האט געהאט צוטרוי. די טוער פלעגן זיך אין דער מערהייט רעקרוטירן פון די קרייזן ביי דער יידישער רעליגיעזער קהילה.

אט די פאָרם פון דרינגנדיקער הילף האט געדויערט ביזן 1957 יאר, ד. ה. ביז עס איז ווידער באנייט געווארן די ארבעט פון ״דזשאינט״ אין פוילן, אבער אויך דעמלט איז זי אינגאנצן נישט אפגעשטעלט געווארן.

מען דארף דא אויך זאגן א גוט ווארט וועגן די פרויען־קאמיסיעס, וועלכע זענען געווען טעטיק ביים קולטור־געזעלשאפטלעכן פארבאנד פון די יידן אין פוילן. די פרויען זענען געווען אומדערמידלעך ביים שאפן פאנדן אויף הילפס־צוועקן. זיי האבן אויך ארומגערינגלט מיט זארג די קראנקע אין שפיטאלן און אויך אויסער די שפיטאלן. די דאזיקע הילף איז גאר נישט צום אפשאצן.

פיל נויטבאדערפטיקע יידן האבן גענאסן פון דער כשרער קיך ביי דער רעליגיעזער קהילה. זיין פלעגן דארט באקו־

מען מיטאג פאר א מינימאלן אפצאל אדער אומזיסט.

די קהילה האט אויך פארטיילט געלט-הילף. עס איז כדאי אונטערצושטרייכן, אז אויף דעם צוועק האט די רעליגיעזע קאנגרעגאציע געהאט מיטלען אויך דעמלט, ווען דער קולטור-געזעלשאפטלעכער פארבאנד האט שוין נישט פארמאגט גארנישט.

אין די יארן צווישן 1950—1957, כאטש דער "דזשאינט" איז אין פוילן נישט געווען טעטיק, האבן דאך א סך נויטבאדערפטיקע יידן באקומען פון אים הילף דורך דער פאסט; באזונדערס נאך דעם ווי פוילן האט ארגאניזירט אין אויסלאנד די אפטיילונגען פון באנק פ. ק. א. (פאלסקא קאסא אפיעקי). דורך דעם דאזיקן באנק פלעגן פון צייט צו צייט אנקומען איבערווייזונגען צו 20 דאלאר פאר דער אדער יענער ארעמער משפחה.

א געוויסע צאל יידן האבן אויך באקומען הילף אין דער ישראל-אמבאסאדע אין ווארשע, אויף קשיוויצקי-גאס.

1957 — 1967

דער א. ג. פוילישער אקטאבער פון 1956, וועלכער האט צוריקגעבראכט צו דער מאכט וולאדיסלאוו גאמולקאן מיט זיינע נאענטסטע פארערער, איז נישט אדורך אן איינפלוס אויף דעם יידישן לעבן. פון סאמע אויבן האט א בלאז געטאן מיט אן אנטיסעמיטישן ווינט. שוין עטוואס פריער האט דער דעמלטדיקער ערשטער סעקרעטאר פון דער פוילישער פאראייניקטער ארבעטער-פארטיי, עדווארד אכאב אנגעוויזן אויף דער נויטיקייט צו "רעגולירן די קאדרן". מיט פשוטע ווערטער געזאגט: קאנטראלירן צי עס איז נישט דא צו פיל יידן אויף אנפירנדיקע שטעלעס אין פאבריקן און אינסטיטוציעס.

אויף דעם פארטיי-פלענום אין י. 1956 איז דער טרעגער פון אנטיסעמיטיזם געווארן זענאָן נאוואק, וועלכער האט אויסגעלייגט, וואס עס באדייט די "רעגולאציע". די נידעריקערע שטאפלען פון דער געזעלשאפט האבן גיך פארשטאנען אט דעם ווונק און עס האט זיך אנגעהויבן א מאסן-רעגולירונג, אין וועלכער טויזנטער יידן זענען געבליבן אן ארבעט, אן פרנסה.

פיל מענטשן, וועלכע האבן זיך צוגעקוקט צום דאזיקן ספעקטאקל פון דער ווייט, פון דער אנדערער זייט גרענעץ, האבן געהאַט א טעות מיינענדיק, אז מען האט דעמלט באזייטיקט בלויז יידן, וואס האבן פארנומען הויכע פאסטנס אין דער מלוכה-אדמיניסטראציע, אין פארטיי-אפאראט צי אין דער ווירטשאפט. פיל מער האבן געליטן פשוטע ארבעטס-מענטשן און אנגעשטעלטע, באַלמעלאָכעס — זיי זענען ארויסגעווארפן געווארן אפילו פון אזעלכע אונטערנעמונגען, וועלכע זיי האבן אליין פריער געבויט פאר יידיש געלט. איצט זענען זיי געבליבן אן ארבעט.

מער ווייניקער אין דער זעלבער צייט האבן זיך אומגעקערט פון ראטנפארבאנד מער ווי א האלבער מיליאן בירגער, צווישן זיי ארום 20 טויזנט יידן. דאס האט פארגרעסערט דעם שוין ביז איצט גרויסן מאנגל אין וווינונגען און אין ארבעטס-פלעצער.

איינער פון די מיטלען צו לינדערן די לאגע איז געווען דאס ענדערן די שטעלונג צום עמיגראציע-פראבלעם. יידן האבן איצט געקאנט באקומען א דערלויבעניש צו פארלאזן פוילן — און זיי האבן די דאָזיקע מעגלעכקייט אויסגענוצט. די עמיגראציע פון יידן האט אנגענומען א מאסן-פארם. עס זענען ארויסגעפארן נישט בלויז די אלטע איינגעזעסענע, נאר אויך די נייגעקומענע; זיי פלעגן גלייך פון די רעפאטריאציע-פונקטן פארלאזן דאס לאנד. מען קען אננעמען, אז כמעט 3/4 פון די נייע יידישע רעפאטריאנטן זענען ארויסגעפארן קיין אויסלאנד.

דער "דזשאינט" האט באנייט זיין טעטיקייט אין דער צווייטער העלפט פון 1957 יאר, דורך דער געשאפענער אין ווארשע צענטראלער יידישער הילפס-קאמיסיע. עס האט זיך אויך רעאקטיווירט דער "ארט", וועלכער האט אנגעהויבן די פאך-שולונג. אין די ראמען פון דער צענטראלער הילפס-קאמיסיע איז אויך ארגאניזירט געווארן מעדיצינישע הילף פאר דער יידישער באפעלקערונג.

אויף אזא אופן איז ווארשע ווידער געווארן דער צענטער פון דער יידישער הילפס-טעטיקייט אין גאנץ פוילן.

א ביז גאר וויכטיקער שריט פון דער צענטראלער הילפס-קאמיסיע איז געווען דאס איינפירן א סטאבילע מאנאטלעכע הילף פאר אלטע לייט, קראנקע און אינוואלידן. אין דער יידישער סביבה זענען געווען פיל איינזאמע זקנים, וועלכע האבן געמוזט אויסקומען פון דער נישטיקער רענטע, וואס זיי האבן באקומען פון דער מלוכה. די נידעריקסטע אינוואלידן-רענטע (דריטע גרופע) האט צו יענער צייט באטראפן ארום 400 זלאטעס. אין דער זעלבער צייט האט אן איינזאמער מענטש געדארפט אויף אויסהאלטן זיך און וווינונג מינדעסטנס 1.000 זלאטעס א חודש.

אין דער ערשטער צייט האט אן אלטער מאן, אן אינוואליד אדער סתם אן ארעמאן געקאנט באקומען פון דער הילפס-קאמיסיע ביז 500 זלאטעס מאנאטלעך, אפהענגיק פון זיינע באדינגונגען און באדערפענישן. די דאזיקע סומע איז שפעטער געפאלן ביז 300 זל, און צום סוף, ווען די פאנדן זענען שוין געווען זייער באגרענעצט — ביז 150 זל.

מיט דער דאזיקער שטאבילער הילף זענען געווען ארומגענומען ארום 5.000 מענטשן אין גאנצן לאנד. בלויז אין ווארשע האבן פון איר גענאסן אריבער 2.000 פערזאָן.

פון דער דאזיקער הילף האבן אבער נישט געקאנט געניסן קיין ארבעטנדיקע. די קאמיסיע איז ארויסגעגאנגען פון שטאנדפונקט, אז זי איז נישט בארופן צו אינגערירן אין לוין-סיסטעם פון דער פוילישער מלוכה.

פון זאכן-צוטיילונגען האט די יידישע באפעלקערונג גענאסן אין דאזיקן צייט-אפשניט בלויז איין מאל. דאס איז געווען אין ערשטן קווארטל 1958 י. די זאכן זענען געווען גענוצטע און האבן קיין גרויסן ווערט נישט געהאט. עס זענען געווען פאלן, אז מענטשן האבן זיך אפגעזאגט זיי צו נעמען.

אין דער דאזיקער צייט האט די הילפס-קאמיסיע אויפגעשטעלט אין ווארשע אויף זאקראטשימסקי-גאס א פרעכטיקן מושב-זקנים. דא האבן געפינען אן ארט 120 אלטע לייט פון גאנצן לאנד — מענער און פרויען. די באדינגונגען, וועלכע זענען דא געשאפן געווארן, זענען געווען ממש

קאמפאָרטאבלע. אין גערוימע, פיין אויסמעבלירטע צימערן האבן געוווינט צו צוויי פענסיאָנערן, זיי האבן געהאט צו זייער פארפיגונג א גוטע קיך, א פארוויילונגס־זאל, טעלע־וויזיע, פרעסע.

יעדער זקן האט אויך באקומען טאשן־געלט (150 זל מאנאטלעך).

דער בנין האט נישט געקאנט ארייננעמען אלע אלטע לייט, דעריבער איז צוגעבויט געוואָרן נאך איין פליגל מיט צימערן פאַר ווייטערע 50 מענטשן. אבער יידן האבן שוין דארט קיין ארט נישט געפונען, ווייל דער ווארשעווער שטאָט־ראט האט אויסגענוצט א פארטל: דאס געזעץ וועגן נישט צושרייבן אין ווארשע קיין צוגעקומענע איינוווינער פון אנדערע שטעט. אזוי ארום האבן די נייע צימערן פאר־נומען נישט־יידן.

די פענסיאָנערן האבן זיך געפונען אונטער דער אויפזיכט פון צוויי דאקטוירים און עטלעכע קראנקן־שוועסטער. עס זענען אויך געווען אלטע קראנקע מענטשן, וואס האבן גענאסן פון דער פולער באדינונג, ווייל זיי זענען שוין נישט געווען בכוח אליין זיך צו באדינען.

קאאפעראטיוו "דאבראביט", 1965

די פינאנסיעלע מיטלען אויף אויסהאלטן דעם מושב־זקנים זענען געקומען פון צוויי קוואלן: א טייל איינוווינער פון דעם זקנים־הויז האבן באקומען עלטער־רענטע פון דער סאציאלער אפטיילונג ביי די נציאָנאל־ראטן — און דאס געלט פלעגט איצט ווערן איבערגעוויזן אויף די הוצאות פון הויז. דאס פארבעסערן די באשפייזונג און דאס דערגאנצן די געהאלטן פון די אנגעשטעלטע האט פינאנסירט די צענטראלע יידישע הילפס־קאמיסיע.

אויף איינמאליקע שטיצעס און אויף סטאבילער הילף פאר אלטע, קראנקע און אינוואלידן איז אויסגעגעבן גע־וואָרן ארום 9 מיליאָן זלאטעס יערלעך.

עס האט זיך געשאפן א נויטיקייט צו ארגאניזירן אר־בעטס־פלעצער פאר די אלע יידן, וועלכע זענען צוליב דער אנטיסעמיטישער כוואליע פארבליבן אָן ארבעט.

דאס ארגאניזירן די נייע ארבעט־קאאפעראטיוון האט זיך אנגעהויבן שוין אין יאר 1957, אנטוויקלט האבן זיי זיך, ווען עס זענען אנגעקומען די פאנדן פון "דזשאינט". די גרעסטע צאל אונטערנעמונגען איז אנטשטאנען אין וואר־שע, נאכדעם אין ווראצלאוו, לאדזש, שטשעטשין, זשארי, ביטאם, ליגניץ, דעשערזשאניאוו א"אנד. בסך הכל 16 קאא־פעראטיוון.

אין ווארשע איז אנטשטאנען די קאאפעראטיווע אונ־טערנעמונג "אפטימא" וועלכע האט פראדוצירט מענער־גאלאנטעריע; פון איר האבן זיך שפעטער אפגעטיילט פאך־גרופן, וועלכע האבן געשאפן אייגענע זעלבשטענ־דיקע קאאפעראטיוון. "אפטימא" האט געמאכט אן אומזאץ פון מיליאנען זלאטעס יערלעך. "אדראדזעניע" האט פרא־דוצירט אטראקציאנעלע סחורות פון קינסטלעכע שטאפן און פלאסטיק.

אויף קרעדיטאָווע גאס אין ווארשע איז ארגאניזירט גע־ווארן א קאאפעראטיווער רעסטאראן "אמיקא". דאס איז געווען א באדייטנדיקע אונטערנעמונג, וואס האט גע־האט א גרויסן אנזע אין דער שטאט. די אונטערנעמונג האט געפירט א יידישע קיך, האט באשעפטיקט א סך יידישע אר־בעטער און האט גוט פראספערירט.

די קאאפעראטיוו "טלומאטש" האט זיך פארנומען מיט איבערזעצונגען פון און אויף פארשיידענע שפראכן. עס האבן דא געארבעט פיל געלערנטע און אויך טעכנישע כוחות, זיי האבן געהאט גרויס דערפאלג אין דער ארבעט.

אין לאדזש האט אנגעהויבן ארבעטן די פיל־בראנזשיקע קאאפעראטיוו "פארמעדיא", וועלכע האט באשעפטיקט א

פאר הונדערט מענטשן און האט זיך פון יאר צו יאר פארגרעסערט. אין ווראצלאוו זענען געשאפן געווארן עט־לעכע קאאפעראטיוון.

אין אלע יידישע קאאפעראטיוון אין לאנד זענען אין יענער צייט געווען באשעפטיקט מער ווי טויזנט מענטשן.

דער בודזשעט פון יידישן קולטור־געזעלשאפטלעכן פאר באנד איז רעדוצירט געווארן ביז א מינימום און די מאכט־ארגאנען האבן אנגעוויזן אויף די קאאפעראטיוון, ווי אויף איינעם פון די קוואלן, פון וועלכע דער פארבאנד דאַרף שעפן זיין בודזשעט.

די קאאפעראטיוון — מיט קליינע אויסנאמען — האבן זיך גוט אנטוויקלט און האָבן געבראכט הכנסה. קלאָר, אז דער דערפאלג איז געווען מעגלעך א דאנק דער הילף פון "דזשאינט". בעת עס איז ליקווידירט געוואָרן די הילפס־קאמיסיע אין י. 1967, זענען די קאאפעראטיוון שולדיק געבליבן מער ווי 7 מיליאן זל, באקומענע אין פארם פון הלוואות.

ביים גרינדן און ביי דער טעטיקייט פון די קאאפעראטיוון האט געהאלפן דער "ארט", וועלכער האט ארגאניזירט פאך־קורסן, כדי אויסצולערנען אדער איבערקוואליפיצירן די קאנדידאטן צו דער ארבעט.

דער "ארט" האט אויך אימפארטירט פון אויסלאנד פאר־שיידענע מאטריאלן פאר די קאאפעראטיוון — מאטעריאלן, וועלכע האבן געהאט א גרויסן נאכפרעג אין לאנד, צ. ב. סקאי, פארשיידענע סינטעטישע געוועבן און פלאסטיק. די דאזיקע רוישטאפן האבן געהאלפן שנעל אריינדריינגען אויפן מארק און דערגרייכן רווחים.

די קאאפעראטיוון אונטער דער אפוטרופסות פון יידישן קולטור־געזעלשאפטלעכן פארבאַנד האבן געהערט צו דעם אלגעמיינעם קאאפעראטיוו־סיסטעם אין לאנד. לויטן סטאטוט האבן 80% מיטגלידער פון א יידישן קאאפעראטיוו געדארפט זיין מיטגלידער פון יידישן קולטור־געזעלשאפטלעכן פאר־באנד. 20% פון ריינעם פארדינסט איז איבערגעוויזן געווארן דעם פארבאנד אויף זיין טעטיקייט. דאס האט באטראפן ארום אנדערטהאלבן מיליאן זל א יאר. דער דערפאלג פון די קאאפעראטיוון האט אין א גרויסער מאס פארזיכערט דעם קיום פון פארבאנד.

דער פארבאנד האט אויך געשאפן צוויי אייגענע אונ־טערנעמונגען: איינע אין ווראצלאוו, די צווייטע אין וואַרשע. די ווראצלאווער בוי־אונטערנעמונג האט נישט פראספערירט און נאך א פאר יאר האט זי געמוזט ווערן ליקווידירט. ענלעך איז געשען מיט דעם וואַרשעווער פאבריקל פון פלאסטיק־אויסארבעטונגען. דער פארבאנד האט דא געמוזט דעקן א באדייטנדיקן דעפיציט. ביידע אונטערנעמונגען זענען פאר־וואנדלט געווארן אין קאאפעראטיוון.

פון די ארבעטס־אונטערנעמונגען, וועלכע דער פארבאנד האָט אָרגאניזירט האָבן געלעבט (צוזאמען מיט די משפחה־מיטגלידער) אריבער 5 000 נפשות.

דער גורל פון די קאָאפעראטיוון, וועלכע זענען געגרינ־דעט געוואָרן נאָך דעם 1957 יאָר איז געווען ענלעך צו יענע, וואס זענען אנטשטאנען אין ערשטן פעריאָד נאָך דער מלחמה. נאָך די אנטיסעמיטישע געשעענישן אין 1967 האָט זיך געפונען א געזעץ וואָס האָט באַזייטיקט דעם פאר־באנד פון די אונטערנעמונגען. דאָס גאנצע פארמעגן איז ווידער אריינגעפאלן אין פרעמדע הענט. אין אייניקע פון די קאאפעראטיוון האָבן אפילו געהאט אן אָרט אנטיסעמיטישע האנדלונגען.

אין יאר 1956, מיטן נייעם קורס אויפן ווירטשאפלעכן געביט, האט ווידער אויפגעלעבט דאָס האנטווערק. עס זענען אנטשטאנען עטלעכע הונדערט פריוואטע ווארשטאטן, און אויך זיי איז געקומען צו הילף דער פארבאנד, דורך דער ווירטשאפטס־אפטיילונג ביי דער הויפט־פארוואלטונג. האנט־ווערקער, וועלכע האָבן געדארפט אויסשטאטן דעם וואר־שטאט, האָבן באקומען הלוואות, וועלכע האָבן דערגרייכט ביז 15.000 זל, אין אויסנאמס־פאלן אפילו מער. פיל האנט־ווערקער האָבן באקומען די נויטיקע מאשינען פון אויס־לאנד דורך דער פארמיטלונג פון דער הילפס־קאָמיסיע און דעם "ארט". דאָס זעלבע איז געווען מיט אטראקציאָנעלע אויסלענדישע רוישטאָפן. און כאָטש די פרייזן פון די אימ־פאָרטירטע מאשינען און מאטעריאלן זענען געווען הויכע, האָט די סחורה געהאט א זיכערן אָפּזאץ.

פאר 10 יאָר ארבעט זענען אויף דעם דאָזיקן צוועק צוגעטיילט געוואָרן הלוואות אויף א סומע פון ארום 6 מיליאָן זלאָטעס.

אין די דאָזיקע יאָרן צווישן 1957 און 1967 איז די הילפס־ארבעט פון יידישן פארבאנד געווען פונקט אזוי פיל־זייטיק ווי ביז צום 1949 י. אויפן געביט פון הילף פאַר קינ־דער האָט מען ווידער איינגעפירט די דערנערונג אין די יידישע שולן, מען האָט געשטיצט די פאראינטערעסירונגס־קרייזלעך. אין די ראמען פון די דאָזיקע קרייזן האָבן די קינדער זיך פארנומען מיט נייען, העפטן, שטריקן, די יינג־לעך האָבן זיך פארנומען מיט סטאָלעריי, שלאָסעריי, ראדיאָ־טעכניק, פאָטאָגראפיע א. אנד. אנדערע קרייזן פלעגן ארויס־טרעטן מיט קאָנצערטן און פאָרשטעלונגען.

די צענטראלע יידישע הילפס־קאָמיסיע האָט אויף דעם צוועק אויסגעגעבן 120 טויזנט זל מאָנאטלעך — אין די לעצטע יאָרן פון איר עקזיסטענץ בלויז 50 טויזנט. די קרייזלעך האָבן ארומגענומען 400 קינדער.

אויך אין די יוגנט־קלובן האָט זיך אנטוויקלט זייער אן אקטיווע ארבעט אויפן געביט פון פאראינטעריסרונגס־קרייזן. דער פעכער פון די פאראינטערעסירונג איז געווען א גרוי־סער, דער פראָגראם האָט זיך געשטיצט אויף יידישער לי־טעראטור, געשיכטע, שפראך־קורסן, מוזיק, געזאנג, כאָרע־אָגראפיע. מיט דער ארבעט האָבן זיך פארנומען קוואליפי־צירטע אינסטרוקטאָרן.

פון די דאָזיקע קלובן זענען אויסגעוואקסן: ליגניצער מוזיקאליש־וואָקאלישער אנסאמבל און דער לאָדזשער אנ־סאמבל. ביידע האָבן מיט גרויס דערפאָלג קאָנצערטירט נישט נאָר אין פוילן, נאָר אויך אין פראנקרייך.

די דאָזיקע טעטיקייט האָט געקאָסט יערלעך צוויי ביז דריי מיליאָן זל.

אין 1953 י. זענען אויפסניי איינגעפירט געוואָרן די זומער־קאָלאָניעס פאר יוגנט און סטודענטן. עס האָבן פון זיי גענאָסן 3 ביז 4 טויזנט קינדער און יוגנטלעכע. דער יער־

לעכער בודזשעט אויף דעם צוועק האָט באַטראָפֿן 5 מ ל אָן זל — פֿון דעם האָט 3/5 געדעקט דער "דזשאָינט".

די צענטראַלע יידישע הילפֿס־קאָמיסיע האָט באַשטימט סטיפּענדיעס פֿאַר אַרום 300 יידישע סטודענטן.

די געזעלשאַפֿטלעכע אַרבעט פֿאַר קינדער און יוגנט איז געווען אַ ווירקזאַמע דאַמבע קעגן דער אַסימילאַציע פֿון יונגן דור.

צום סוף דאַרף מען נאָך דערמאָנען די מעדיצינישע הילף, וועלכע איז באַשטאַנען אין פֿאַרזאָרגן אומזיסטיקע רפֿואות פֿאַר די קראַנקע. אויב עס האָט זיך גענויטיקט, פֿלעגט מען אויך באַקומען מעדיקאַמענטן פֿון אויסלאַנד.

1967 י.

די הילפֿס־טעטיקייט איז ליקווידירט געוואָרן. דער דאָקומענט מיטן באַשלוס פֿון אינערן־מיניסטעריום איז איבערגעגעבן געוואָרן די יידישע טוער אין אויגוסט 1967. מיר האָבן זיך מיט אים באַקענט אויף דער ספּעציעלער באַראַטונג אין סאָפּאָט, ווו עס האָבן זיך געפֿונען אויף אָפּרו די טוער פֿון פֿאַרבאַנד. די מאַכט־אָרגאַנען האָבן געגעבן אַ 3־חדשימדיקן טערמין צו ליקווידירן אַלע אַגענדעס. אַן ענלעכן דאָקומענט האָט דאָס בילדונגס־מיניסטעריום איבערגעגעבן דער אָנפֿירונג פֿון "אָרט". אין דער זעלבער צייט האָט אויך געדאַרפֿט ליקווידירט ווערן די ווירטשאַפֿטלעכע קאָמיסיע ביי דער הויפּט־פֿאַרוואַלטונג פֿון פֿאַרבאַנד.

און אַזוי איז עס געשען. די מאַכט־אָרגאַנען האָבן אפֿילו נישט דערלויבט אויסצוצאָלן אַנטשעדיקונג די אַרבעטער און אָנגעשטעלטע פֿאַר 10 יאָר אַרבעט.

די מאַכט־אָרגאַנען האָבן אָפּגעשאַלט, אַז יידישע הילפֿס־

אינסטיטוציעס האָבן אויסגעפֿירט זייער אַרבעט און זענען מער נישט נויטיק. אויב עס זענען פֿאַראַן נויטבאַדערפֿטיקע, דאַרפֿן זיי באַקומען די מעגלעכע שטיצע פֿון דער אָפּטיילונג פֿאַר סאָציאַלער שוץ ביי די אָרטיקע נאַציאָנאַל־ראַטן.

די דאָזיקע אָפֿיציעלע אָנווייזונג האָט אָבער נישט אויסגעהאַלטן אין דער פּראַקטיק. מיר, די יידישע כלל־טוער האָבן געקאָנט די מענטשן, מיר האָבן געוווּסט ווער עס נויטיקט זיך אין הילף און די הילפֿס־אַרבעט איז פֿאָרגעזעצט געוואָרן אין אַ נייער פֿאָרם. דאָס איז איצט געווען אַ פֿאַרטיידיקונג, אַ זעלבסט־פֿאַרטיידיקונג פֿון יידישן ישוב קעגן דער גזירה. דעם ענין האָבן אין זייערע הענט גענומען די פּראָווינץ־קאָמיסיעס ביים פֿאַרבאַנד און ווי ביז איצט, איז אויך ווייטער אַן איינזאַמער קראַנקער נישט פֿאַרלאָזט געוואָרן. מען האָט אליין געשאַפֿן פֿאָנדן, די פֿאַרמעגלעכע יידן האָבן זיך נישט אָפּגעזאָגט צו שפּענדן אויף דעם צוועק. עס זענען אפֿילו געווען אַזעלכע, וואָס האָבן דעקלאַרירט אַ סטאַבילע מאָנאַטלעכע באַשטייערונג פֿאַר דעם דאָזיקן צוועק.

היינט, צווישן די עטלעכע טויזנט יידן, וואָס זענען נאָך געבליבן אין פּוילן, געפֿינט זיך אַ געוויסע צאָל פֿון יענע, וואָס האָבן גענאָסן פֿון דער הילף און נויטיקן זיך אויך היינט אין הילף. זיי האָבן זיך נישט אַנטשלאָסן צו פֿאַרלאָזן פּוילן, מורא האָבנדיק אַז זיי וועלן זיך נישט קיין עצה געבן אויסער די גרענעצן פֿון לאַנד, ווייל זיי זענען אַלט, קראַנק און שוואַך. אָט אַזוי, האַלט זיי די נישטיקע רענטע צוגעבונדן צו פּוילן, ווו אַ ייד פֿילט זיך היינט פֿרעמד און פֿאַרפֿאַלגט און ווו עס איז שוין היינט כמעט נישטאָ וועמען צו זאָגן אַ יידיש וואָרט.

ש. קרקובסקי

יהודים במאבק המזויין על וארשה

וארשה היתה העיר היחידה בפולין, שבה מצא יחסית חלק ניכר מהיהודים מחבוא באזורים האריים. מלבד וארשה מוצאים אנחנו מספר מועט של יהודים, המסתתרים בין הפולנים, גם בקרקוב ובלובלין, בעוד אשר בכל הערים הפולניות האחרות, לאחר חיסול הגיטאות המקומיים, לא נשארו יהודים כלל; לכל היותר הסתתרו יהודים בודדים.

הסיבה העיקרית של המעמד המיוחד הזה של וארשה היא, בצד האופי שלה כמטרופולין, העובדה, שוארשה היוותה מרכז של תנועת ההתנגדות. לכאן הגיעו באופן בלתי חוקי מאות אנשים פעילים של המחתרת הפולנית. כאן היה קל יותר יחסית להצטייד בתעודות מזוייפות, לשכור חדר בלתי ליגאלי, לפעמים אפילו למצוא עבודה, המאפשרת קיום עצמאי. כאן קל היה יותר מבכל מקום אחר לקיים כלפי הסביבה חיים שיגרתיים. כמו כן, בוארשה הסתתרו לא רק יהודים מוארשה אלא גם פליטים מהרבה ערי־שדה, כמו למשל קיאֶלץ, ראַדום, סאַנדו־מיר, ואפילו מלבוב הרחוקה.

קשה כיום לקבוע, אפילו בקירוב, כמה יהודים הסתתרו בתקו־פות שונות באזורים האריים של וארשה. עמנואל רינגלבלום מעריך את מספר היהודים, שהסתתרו בוארשה לאחר דיכוי מרד גיטו וארשה, בסביבות 15,000 [1]. לפי נתונים של הוועד הלאומי היהודי נמצאו במאי 1944 בטיפולו קרוב ל־5,000 יהודים, שהסתתרו בוארשה [2].

דומה, שהנתונים, הבאים משני המקורות המוזכרים לעיל, הינם מופרזים. לרינגלבלום לא היו אפשרויות אובייקטיביות לביצוע אפילו הערכה שטחית של מספר היהודים, המתגוררים בוארשה באופן בלתי־חוקי. כמו־כן נראה מוגזם מספר האנשים שנהנו מסעד של הוועד הלאומי היהודי. על כך, שמספר היהודים, שהצליחו במשך תקופה ארוכה להתקיים בחלק הארי של וארשה, היה צנוע במידה ניכרת ממה שמוסר רינגלבלום, ניתן להסיק לפי מספר הניצולים שנרשמו לאחר המלחמה מתוך יהודי וארשה [3]. יש גם לזכור, שתנאי ההסתתרות בוארשה, למ־רות שהיו נוחים יותר מאשר בערי השדה, היו גם הם קשים במידה מרובה. הסביבה העויינת בדרך כלל, המספר הרב של מלשינים, שהיו עורכים צייד על יהודים מסתתרים לשם סחיטת דמי־כופר, היחס האנטי־יהודי הקיצוני של חלק מהמחתרת הפולנית ושל חלק מעיתונות המחתרת — כל זה יצר איום עצום הן בשביל היהודים המבקשים מחסה כמו גם בשביל הנציגים המועטים של האוכלוסייה הפולנית, אשר החליטו לסכן את חייהם ואת חיי משפחותיהם בשביל להגיש עזרה לחבריהם היהודים.

בשעת הקמת הגיטו הוארשאי בנובמבר 1940 התעלם מספר לא גדול של יהודים מההוראות של הכובש ההיטלראי. היו אלה בעיקר יהודים מתבוללים לחלוטין, שהיו להם קשרים מצויינים עם האוכלוסייה הפולנית ולעיתים קרובות היו גם בעלי אמצעים כספיים מתאימים, שאיפשרו להם שכירת דירה חדשה בשביל לנתק את הקשר עם הסביבה, שבה עלולים היו שכניהם הקודמים לגלות לגרמנים את מוצאם היהודי. אולם, הרוב הגדול של היהודים המתבוללים ואפילו של המומרים (או כפי שהעדיפו לקרוא לעצמם נוצרים־ממוצא־יהודי) לא מצאו תנאים להסתדר באופן בלתי ליגאלי בצד הארי ונאלצו לחלוק בגיטו עם שאר יהודי וארשה את גורלם המשותף [4].

אלה, אשר הלכו לגיטו, מתוך שהיו אנוסים לחיות חיים מחתרתיים — היוו חומר טוב ביותר בשביל עבודת המחתרת. משום כך אנו מוצאים אנשים מפלג זה בכל תנועות המחתרת הפולניות, הן האזרחיות והן הצבאיות, להוציא את התנועות האנטישמיות המובהקות. רבים מהם מגיעים במרוצת הזמן לעמדות חשובות במחתרת הפולנית המזויינת.

בתוך הארמייה קראיובה (צבא המדינה) מילאו תפקיד חשוב קצינים ממוצא יהודי, כמו: מפקד המודיעין של משרד המודיעין והתעמולה יַנ׳ מאקובייצקי וכן סגנו המהנדס לודביג וידרשאל, ממוצא יהודי היה גם המפקד של קורפוס הביטחון (תנועת מחתרת צבאית, שהיתה קשורה בקבוצות דמוקראטיות), אלוף־משנה אנדז׳יי פאַטריקובסקי (טאַרנאַבה).

תפקיד חשוב יותר מילאו יהודים בתנועות שמאלניות צבאיות של המחתרת הפולנית, שהיו קשורות בתנועות פוליטיות של הפ.פ.ס. שמלפני המלחמה וכן של פ.פ.ר., שהיתה למעשה המפלגה הפולנית הקומוניסטית.

אחד המארגנים החשובים ביותר, ולאחר מכן מפקד הארגון הלוחם הפולני הסוציאליסטי, היה לאַשאַק ראַבאַ. תפקיד חשוב

1 Emanuel Ringelblum: Stosunki polsko-żydowskie w czasie drugiej wojny światowej, כתב־יד בארכיון יד־ושם, מיקרו־פילם JM/1537, עמ׳ 124.

2 דו״ח של הוועד הלאומי היהודי מ־24.5.1944, ארכיון יד־ושם: 0־6/31.

3 מסקנות אלו אפשר להסיק על־סמך כרטסת הניצולים הנרשמים אחרי מלהע״ע ה־וו בוועדות היהודיות בפולין. כרטסה זו נמצאת עתה בארכיון של המכון ההיסטורי היהודי בוואַרשה.

4 על מצבם של אותם אנשים ראה: Ludwik Hirsfeld: Historia jednego życia, Warszawa 1946.

בתנועה זו מילאו גם יהודים אחרים ובראש וראשונה איללה גאַנאַחוב וכן מיאֶצ׳יסלאַב פאֶרשט (זה האחרון עבר אחר־כך לגוורדייה העממית, שאורגנה על־ידי הקומוניסטים).

בקרב המארגנים הראשונים של הגוורדייה העממית (גוורדייה לוּדוֹבה) באזור וארשה היו היהודים הבאים: איגנאצי רוזנפאַרב (רוֹב נאַרבּוּט) — לאחר מכן מפקד של יחידות הפרטיזנים ואלוף־משנה בצבא הפולני; חנקה שפירא סַביצקה — שהיתה המנהיגה של הארגון הקומוניסטי של הלוחמים הצעירים והמארגנת הראשית של קבוצות הלוחמים ג.ל. — ז.ו.מ. (ZWM — G.L.) ולבסוף ואנדה זֶ׳לֶאנצ׳יק (דז׳יולה), גם היא אחת המארגנות הראשיות של מחתרת קומוניסטית לוחמת בוארשה.

לאחר פרוץ המלחמה בין גרמניה לרוסיה וחדירתם של הגרמנים לביאַלורוסיה המערבית ולאוקראינה, חוזרים לוארשה מספר פעילים שמאלניים פוליטיים, אשר עזבו את וארשה בספטמבר 39 ושהו עד אז בעיקר בביאליסטוק, לבוב והסביבה הקרובה.

החל מסוף 1941 הצניחו אווירונים סובייטיים על שטחי פולין שורה של פעילים פולנים קומוניסטים במטרה לפתח פעילות אנטי־היטלרית בפולין. רובם הגיעו לוארשה. בתוך אלה שהגיעו לוארשה בדרך זו היתה קבוצה של יהודים, אשר מילאו במרוצת הזמן תפקיד חשוב ביותר במחתרת הלוחמת, שאורגנה על־ידי הקומוניסטים. עם האנשים הבולטים בקבוצה זו יש למנות את פאַוואֶל פינדר, יאַנינה בּיֶאר, מאַריה קאמיֶניֶצקה־רוטקאָביץ׳, מיֶצ׳יסלאַב הימן, סאבינה גולדשלאַק (יאַדוויגה לוּדווינסקה), אליהו מוזס (אנדז׳יי שמידט). רק האחרון מתוך אלה עבר אל הגיטו ובו מילא תפקיד חשוב בארגון הפעילות האנטי־פאשיסטית. האחרים פעלו בצד הארי של העיר. פאוול פינדר היה בתקופה מנובמבר 1942 עד נובמבר 1943 המזכיר הראשון של הוועד המרכזי של מפלגת הפועלים הפולנית. בתפקיד זה הוא היה אחד המארגנים החשובים ביותר של הגווארדייה העממית. בנובמבר 1943 הוא נתפס על־ידי הגיסטאפו, נעצר בבית־הסוהר הורשאי "פאַוויאַק" ולאחר מכן נורה למוות ב־26 ביולי 1944 [5]. יאַנינה בּיֶאר, לאחר פעילות קצרה בוארשה, נצטוותה לעבור ללבוב ולאחר מכן ללודז׳, מקום שם היתה באת־כח הוועד המרכזי של ה־פ.פ.ר., לארגון פעילות מחתרתית באזור ההוא. לאחר שנקראה בחזרה לוארשה הוטל עליה לארגן שתי יחידות של נשים לוחמות. ב־17 ביוני 1944 היא נתפסה על־ידי הגיסטאפו וזמן קצר לאחר מכן הוצאה להורג [6]. מאריה קאַמיֶניֶצקה ומיאֶצ׳יסלאב הימן קיימו קשר רדיו בין הועד המרכזי של ה־פ.פ.ר. ובין מוסקווה.

החל מאביב 1942 הננו עדים לתופעה של בריחה מהגיטו לצד הארי, ובריחה זו נמשכת במאמצים מחודשים מפעם לפעם עד לדיכוי מרד הגיטו במאי 1943. מלבד זאת, מאות יהודים מערי השדה, לאחר בריחתם בזמן חיסול הגיטאות שם, מתגנבים לוארשה ומתגברים את האוכלוסייה היהודית המסתתרת שם, בצד הארי. פליטי הגיטאות מהווים בדרך כלל טיפוס יהודי שונה מאלה שהצליחו מלכתחילה להתארגן בצד הארי ולהתחמק מהליכה לגיטו. אלה הם בעיקר אנשים, הקשורים קשרים חזקים להמון היהודי, שהיה מתחסל והולך בגיטאות ובמחנות; אלה הם יהודים בעלי תחושה יהודית לאומית, שונים מהיהודים המתבוללים. רובם של אלה, לאחר שמצאו להם מקלט בצד הארי, מחפשים לא רק אפשרות למאבק עם הפולש ההיטלרי אלא גם תנאים להגשת עזרה לאחיהם, שעדיין נשארו בגיטאות ובמחנות.

בקרב פליטי הגיטאות מכריע מספרם של האנשים הצעירים. בהצלחת ההתארגנות בצד הארי קובע בעיקר המראה החיצוני, היגוי פולני ללא דופי, תפילה קאתולית שנלמדה במהירות האפשרית. לעיתים קרובות גורם קובע הוא גם אמצעים כספיים.

מספר גדול מהפליטים תיגבר במרוצת הזמן את המחתרת הפולנית. מאידך, במקרים אחרים נעשתה הבריחה כבר לאחר התקשרות מוקדמת עם תנועה פולנית מחתרתית, זו או אחרת. רבים מקרב פליטי הגיטו מילאו תפקיד חשוב במחתרת הפולנית הצבאית בשטח וארשה.

בגוואַרדיה לודובה הגיעו לעמדה חשובה הלוחמים היהודים הבאים: מנשה (אנסטאזי) מאטיבייצקי — לאחר מכן קצין המפקדה הוורשאית של האַרמייה לוּדוֹבה (הצבא העממי); מיכאל יאווֹרסקי — מדריך במפקדה הראשית של הארמייה לודובה לעניני מיקוש ולאחר מכן אלוף־משנה בצבא הפולני; רישארד נאַזאראֶביץ׳ — מארגן של קבוצות לוחמים בוארשה, באזור וולה; הלגה ווֹלינסקה — מנהלת המשרד הראשי של הארמייה לודוֹבה. את השירות הרפואי־סניטרי של הארמייה לודוֹבה בוארשה תיגברו בראש ובעיקר יהודים. עם המארגנים הראשיים של שירות זה נמנו: בר (הנריק), מלוֹדז׳אנובסקי, סטאניסלאב שרפינסקי (פליקס מארגוליס), אלפרד קלאפטן־דומברובסקי [7].

עשרות פליטים מהגיטאות נתקבלו עם הזמן גם ליחידות של הארמייה קראיובה בבירה, ומילאו כאן בדרך כלל תפקידים של לוחמים מן השורה. עם זאת, גם כאן ממלאים חלק מהם במרוצת הזמן תפקידים חשובים ביותר. כך, למשל, מופנה עמנואל זינגר, לאחר היכנסו לארמייה קראיובה, לאחד התאים החשובים והרגישים ביותר, דהיינו — ליחידה לקבלת נשק וציוד מוצנחים, שהגיעו מאנגליה [8].

לאחר הגירוש הגדול מהגיטו הוארשאי לטרבלינקה, בקייץ 1942, כאשר האירגונים המחתרתיים של הגיטו החלו עושים הכנות קדחתניות להתנגדות פעילה עם נשק ביד, נוצרת גם בצד הארי של וארשה מחתרת צבאית יהודית. מפקדי הארגון הצבאי היהודי ושל הארגון היהודי הלוחם פיתחו בצד הארי פעילות אינטנסיבית, שמטרתה היתה לרכוש בחשאי נשק ולהעבירו לגיטו. בין הפעילים המחתרתיים היהודים הראשונים בצד הארי יש למנות בראש וראשונה את אריה וילנר, שפעל מטעם הארגון היהודי הלוחם (ZOB).

לאחר דיכוי מרד הגיטו עוברים חלק מהלוחמים, שהצליחו לחמוק מוארשה, לפעילות פרטיזאנית. יצחק צוקרמן, שהיה מפקד הארגון היהודי הלוחם במקומו של מרדכי אנילביץ׳ שנפל, עשה נסיונות ליצור גדוד יהודי לוחם מתוך שרידי היהודים. הארגון הצבאי הלוחם פעל בצד הארי במגע הדוק עם

5 Dowództwo Główne GLi AL, Zbiór dokumentów zlat 1942-1944, Warszawa 1967, p. 394

6 שם, עמ' 389.

7 סטניסלב סארפינסקי, עדות בארכיון יד־ושם: 0־3/3405.

8 עמנואל זינגר, עדות בארכיון יד־ושם: 0־3/822.

הוועד היהודי הלאומי, אשר פיתח פעילות ענפה חשאית בשטח הגשת עזרה ליהודים מסתתרים.

כשם שקשה לקבוע כמה יהודים הסתתרו באזורים הארייים של וארשה בשנות הכיבוש ההיטלרי, כך גם אי אפשר לקבוע את מספר היהודים, שהיו חברים באירגונים פולניים חשאיים בוארשה. עם זאת, אין ספק שהמדובר כאן במאות לוחמים יהודים. חלק גדול מהם נתקבלו לשורות הארמייה קראיובה בתור פולנים. כמעט תמיד אחד התנאים ההכרחיים היה העלמת המוצא היהודי לא רק בפני הסביבה, אלא גם בפני חברים לנשק במחתרת, ואפילו בפני הפיקוד. על־פי־רוב, פולני, חבר הארמייה קראיובה, שעזר לידידו היהודי להתקבל לעבודת המחתרת, לא גילה לאף אחד באירגון שלו, אפילו לא למפקדיו, את מוצאו הלאומי של היהודי בן־חסותו, שהוגש כמועמד לפעילות מחתרתית.

כך, למשל, גוייס החייל של הארמייה קראיובה שהוזכר לפני כן, עמנואל זינגר, לעבודה מסוכנת ביותר ביחידת ציוד מוצנח לונדון—וארשה על־ידי הקצין של הארמייה קראיובה, הסרן סטאניסלב לוּבצ׳ינסקי (אנדז׳יי), אשר עזר ליהודים מתוך יוזמה עצמית. אותו קצין עצמו גייס לעבודה מחתרתית יהודים אחדים נוספים — את מאיר (מאריאַן) בֶּלֶר, את מטילדה בלר וכן את בינקה וינדרייך. עם זאת, תנאי־בל־יעבור היה העלמה קפדנית של יהודותם, הן מחבריהם לנשק במחתרת והן מן הפיקוד [9].

עיקרון זה היה מחוייב־המציאות אפילו בתנועות הפולניות השמאליות. על כך כותב בין היתר אפרים קראסוּצקי, אשר הסתתר בוארשה תחת השם קאז׳ימיאֶז׳ באַן.

"שכני היה איזה מהנדס קֶרשיס. הוא ידע על הסתתרותי וקישר אותי עם המהנדס קֶנדז׳רסקי, אשר פעל בארמייה קראיובה... קיבלו אותי לאחר היסוסים קצרים והוצבתי לארגון הסוציאליסטי הלוחם... השתייכתי לקבוצה שבה הייתי היהודי היחיד. לפעמים נפגשנו עם קבוצות אחרות. (הקבוצה של קראסוצקי לקחה חלק לעיתים קרובות בפעולות חבלה ברכבות על־ידי העתקת פסי־רכבת באזור וארשה. — הערה שלי. ש.ק.) הייתי רואה לפעמים ביניהם פנים יהודיות, אבל אף אחד לא שאל על כך את רעהו מאומה. הטוב ביותר היה לא לדעת... זה היה העיקרון" [10].

קראַסוּצקי נתמנה במרוצת הזמן למפקד יחידה, שמנתה עשרה אנשים. תודות למעמדו החדש יכול היה לגייס לתנועה את ידידו המסתתר אדם רוּברוּבין. אבל גם במקרה זה אף אחד מחבריו לא הוכנס בסוד הדברים על מוצאו הלאומי של החבר החדש של התנועה. מצב דברים כזה היה קיים בארגון הסוצי־אליסטי הלוחם, שמפקדו היה, עד למותו בסוף 1943, הלוחם ממוצא יהודי לאַשֶק ראַבּה (מת בנסיבות בלתי ברורות), ושבו נמצאו הרבה לוחמים יהודים. חמורה הרבה יותר היתה הקונספירציה הלאומית ביחידות אחרות של הארמייה קראיובה.

קונספירציה זו היתה הכרחית לא רק בשל האווירה האנטי־שמית של חלק גדול מהאוכלוסיה של וארשה הפולנית, אלא גם בשל האנטישמיות הקיצונית שנתגלתה לעיתים קרובות בקרב אנשי המחתרת. יתרה מזו, קבוצות אחדות של המחתרת הפול־

9 שם.
10 אפרים קרסוצקי, עדות בארכיון יד־ושם: 0־3/1335.

נית, שפעלו באזור וארשה, לא נרתעו אפילו מביצוע מעשי רצח של יהודים, שנתגלו באירגוני המחתרת הפולנית.

על היתקלות באווירה אנטישמית, הן בקרב האוכלוסיה והן בארגונים המחתרתיים עצמם, הננו קוראים בזכרונות ובדינים וחשבונות של חברי מחתרת, יהודים וכן פולנים. נצטמצם למספר דוגמאות.

סטפן קוֹזאַצקי, לוחם מחתרת פולני, מספר בכתב־העדות שלו, שפורסם בספר תחת הכותרת "אנשי מאַזוֹבשאַ" (על החיים בשנות הכיבוש ההיטלרי בפרברי וארשה), כדלקמן:

"לא היו אלה זמנים שקטים. שינאה של שכנים, שערוריות שהיו פורצות על לא כלום בין נצים וצופים, הסתיימו לפעמים בהלשנה בפני שלטונות הכיבוש, בנוסח האהוב על האספסוף: "אדוני, הם מסתירים יהודים" [11].

הלוחם היהודי של הגווארדיה לודובה, אלפרד קלאַפטֶן (במחתרת הוא נקרא יאן דומברובסקי), כותב:

"בשום מקום לא יכולתי לגור זמן רב. תמיד נמצא מישהו, שהיה מוכן להסגיר אותי. או שזה היה איש המשטרה הכחולה [12], או אזרח פולני — כולם תבעו דמי־כופר. תמיד הייתי נאלץ לקנות את חירותי [13] ...".

מגיפת ההסגרה נתנה את אותותיה כלפי כל היהודים שהת־גוררו בחלק הארי, כמעט כלפי כל היהודים חברי המחתרת הפולנית, אפילו כלפי אלה שנמצאו בעמדות פיקוד במחתרת הפולנית. למשל, הלנה באַליצקה־קוֹזלוֹבסקה מציינת עובדה של נסיון סחיטה ממארגנת ומפקדת ארגון הלוחמות הצעירות, חנקה שפירא־סביצקה בשל יהודותה [14].

עובדות אפייניות על גורלם של יהודים, חברי מחתרת פולנית באזור וארשה, מביא יהיאל צֶילוֹן, שברח בינואר 1943 מסנדו־מיר לוארשה. כאן, תודות לעזרה של אחד מידידיו הפולנים, הצליח לקשור קשרים עם הארמייה קראיובה והתקבל למחלקה של הסגן אור. מובן מאליו, שאף אחד במחלקה לא ידע שחברם החדש הינו יהודי. צילון כותב:

"בימים הראשונים של אפריל 1943 בא אלי חברי לספסל הלימודים, בשם בוגוסלאב רומאַנסקי, מסנדומיר, שנודע לו שאני מתגורר על־פי תעודות מזוייפות בוארשה, הציג בפני תמונה שלי, שעליה הופעתי עם סרט על זרועי וניסה לסחוט ממני דמי־כופר... לאחר מכן חזרו ונשנו נסיונות הסחיטה... כיוון שלא הייתי מסוגל לספק את הדרישות של כל הסחטנים ומכיוון שידעתי שהעמדה הרשמית של עיתונות המחתרת של הארמייה קראיובה התנגדה לתופעה זו, שעשתה תופעה שכיחה מאוד וטרדנית, פניתי למפקד היחידה שלנו, סגן אור. הודיתי בפניו שאני יהודי וביקשתי ממנו עזרה בשביל לגלות את הסחטנים ולמסור אותם למשפט הארגון שלנו. הייתי בטוח, שהוא לא יסרב להגיש לי עזרה, מכיוון שכבר עבדתי בארגון קרוב לשנה, ביצעתי פעולות נועזות רבות, עליתי בדרגה והיה אלי אימון מלא. ברם, בתשובה על דברי אמר הסגן אור, שכל זה הוא

11 Stefan Kozicki: Ludzie Warszawy, Warszawa 1964
12 המשטרה הכחולה — השם הנפוץ של המשטרה הפולנית אשר שיתפה פעולה עם הנאצים בעת מלחה"ע ה־וו.
13 אלפרד קלפטן, עדות בארכיון יד־ושם: 0־3/1276.
14 Helena Kozłowska: Hanka, Warszawa 1962, p. 158

בעיה אישית שלי, ומאחר שהודיתי בפניו על מוצאי היהודי הוא מבקש שאעזוב מייד את היחידה ואסתלק" [15].

באותו הקשר מזכיר צילון את גורלו של חבר הא.ק., הידוע בשם "משצ׳יווי" (הנוקם):

..."הוא היה מוותיקי המלחמה הפולנית-סובייטית משנת 1920. היו לו כמה וכמה אותות הצטיינות. עד המלחמה עבד במשטרה הפולנית. היה ממוצא יהודי, ולפני עשרים שנה המיר את דתו לדת הקאתולית... בפקודת מפקד הפלוגה הוצא נגדו פסק-דין מוות, רק משום כך שכפי שנודע היה ממוצא יהודי. מבצעי הרצח השפל השקו את חברם בשיכר ודקרו אותו בסכיניהם ברובע גרוחוב ליד התחנה הסופית של הטראם, ליד ווֹלאָ מיינדזיז׳אֶצקאָ. היה זה באמצע 1943" [16].

להדים נרחבים זכה בשעתו דבר הרצח, על-ידי חברי הכוחות הלוחמים הלאומיים (Narodowe Siły Zbrojne), של שני מפקדים גבוהים של הפיקוד הראשי של הא.ק., שנזכרו כבר קודם — יאָז׳י מאקובייצקי ולודביק וידרשאל. הסיבה היחידה לרצח היתה מוצאם היהודי של שני הקצינים המוזכרים לעיל. את סיבת הרצח גילה הציר לשעבר של ממשלת פולין בגולה, סטאֶפאן קורבונסקי [17].

למרות התנאים הבלתי נוחים יחסית האלו, כשהם נרדפים לא רק בשל היותם לוחמי מחתרת, אלא בעיקר — ובעצם אך ורק — בשל לאומיותם, וזאת לא רק על ידי הכובש ההיטלרי אלא גם על-ידי קבוצות שונות של האוכלוסיה הפולנית — הצליחו הלוחמים היהודים ליטול חלק בפעולות לחימה שונות באזור הבירה הפולנית. להד הגדול ביותר זכו הפעולות הצבאיות, שנעשו על-ידי יחידות-פשיטה מובחרות של הגווארדייה לודובה, שהפכו אחר-כך למעין "קבוצת מומחים" (לתפקידים מיוחדים) של פיקוד הגווארדייה לודובה. עם הפעולות החשובות במיוחד שבוצעו על-ידי קבוצות אלו יש למנות: את הפעולה ב-24 לאוקטובר 1942, שהתבטאה בהנחתת מכה בשלוש נקודות של העיר (מסעדה בשביל הגרמנים "מֶטרופּוֹל" בבית הנתיבות הראשי; בית-הדפוס של עיתון הכיבוש בשפה הפולנית "נוֹבי קוּריֶר ווארשאוסקי"; והמועדון האקסקלוסיבי של הקצינים הגרמנים "קפה-קלוב"); התקפת פצצות על קולנוע גרמני Kammerspiele Lichttheater ב-17 לינואר 1943; האקציה על הבנק "ספּוֹלֶם" ב-14 למאי 1943. בכל הפעולות האלו מילאו היהודים תפקיד ראשון במעלה בהוותם מחצית הלוחמים, שנטלו חלק בפעולות אלו. בהתקפה על בית-הדפוס של ה"נובי קוּריֶר ווארשאוסקי" ב-24 לאוקטובר 1942 פיקד מיאֶצ׳יסלאב פאַרשט, שהוזכר כבר לעיל, הידוע בכינויו "מלוט" (פטיש). משנתפס לאחר זמן על-ידי הגיסטאפו, עונה קשות בשעת החקירה [18]. יאן וישינסקי (ויגה) נטל חלק בכל הפעולות של קבוצות המומחים ובמשך זמן מה היה גם מפקדן. הוא נפל בקרב בספטמבר 1943 [19].

15 חיל צילון, עדות בארכיון יד-ושם, M-1/E-815/685.
16 שם.
17 Stefan Korboński: W imieniu Rzecypospolitej, Paris 1954.
18 Jerzy Teodor Duracz: Zamach na Cafe Club — מאמר בעיתון "Nasz Głos", מס' 265, מ-28.10.1967.
19 "Dowództwo Główne GL i AL", ibidem, p. 424

בפעולות הקבוצות המיוחדות הצטיינו במיוחד וזכו לציון של פיקוד המטה גם הלוחמות היהודיות, שנטלו חלק בפעולות קרביות שונות — ניוטה טייטלבַאום (ונדה ויטוויצקה) והלנה ווֹלינסקה (לנה). הראשונה בהן נאסרה על-ידי הגסטאפו ונרצחה בספטמבר 1943.

בקשר לפרוץ מרד גיטו וארשה החליט פיקוד הגוורדייה לודובה לבצע שורה של פעולות לחימה בעלות אופי הפגנתי לאות הזדהות עם הגיטו הלוחם. הפעולה העיקרית בוצעה ב-23 לאפריל על-ידי שתי קבוצות לוחמים של הגוורדייה לודובה בפיקודם של הנריק שטרנהלט ויז׳י לרנר (לרצקי) — שניהם לוחמים יהודים. הפעולה בפיקודו של לרנר לא הצליחה. על סיבות אי-ההצלחה מוסר הלוחם הפולני של הגוורדייה לודובה, רומן לאֶנצ׳יצקי:

"נצטווינו לתפוס מכונית ולהתקיף מתוכה עמדות משמר לשם הינתקות מהירה ממקום ההתנגשות... המפקד (לרנר), הנהג ועוד שניים נוספים עברו ברחוב חלודנה לשם מציאת מכונית. לפתע רץ לקראתם איזה בריון והחל תובע מהמפקד, שהיה ממוצא יהודי, דמי כופר באיום שימסור אותו לידי הגרמנים, אם לא ישלמו לו. המפקד שלף אקדח ונתן לסחטן "כופר". חברי ההרוג החלו קוראים לעזרה. המפקד הנבוך, במקום לברוח לאיזור הפולני, נמלט לגיטו. יתרת יחידתו נסוגה בכיוון הפוך. אזי החל המפקד לירות, בהפילו שני ז׳נדרמים, שחסמו את דרכו. הוא נכנס בתוך השער והתגונן עד לכדור האחרון. כשהשוטרים פרצו את השער, פוצץ את עצמו ברימון" [20].

בדומה ללרנר, גם לוחמים יהודים אחרים, שנחשפו והוקפו על ידי הנאצים באזורים פולניים, גילו התנגדות אישית ונפלו במלחמת-יחיד עם הגרמנים.

על מותו של מייצ׳יסלאב היימאן אנחנו למדים מתוך זכרונותיה של מקשרת הוועד המרכזי של ה-פ.פ.ר. — אירנה פרקובסקה. היא כותבת:

"...ב-9 בפברואר 1943 הוא הגיע למקום מפגש בז׳ורא-בייא, בקרבת כיכר שלושת הצלבים. הוא נכנס לחנות קרובה לצרכי חשמל. כעבור רגע נחפז לברוח החוצה. אחריו רדף בצעקות אזרח אחד ועימו מספר גרמנים במדים. מייטק (מייצ׳יסלאב היימאן) הצליח לקפוץ לתוך כירכרה חולפת פנויה. התפתחו חילופי יריות. או אז קפץ מתוך הכירכרה ומצא מחסה מאחורי קיוסק פינתי לסיגריות. משם המשיך בחילוף-יריות עם הגרמנים ומנעם להתקרב אליו. בכדור האחרון איבד את עצמו לדעת" [21].

בנסיבות דומות הוקפה על-ידי סוכני הגיסטאפו, בעת ביצוע משימה קרבית ב-18 במרץ 1943, חנקה שפירא, יחד עם שני חברים נוספים של הגווארדייה לודובה. בעקבות חילוף היריות נפצעה קשה חנקה שפירא ונפלה לידי הגיסטאפו. למחרת, ב-19 במרץ, נפטרה מפצעיה בבית-הכלא "פאוויאק" [22].

בקרב יחיד עם חיילים גרמנים נפלו ברחובות הארים של

20 Roman Łęczycki: Wspomnienia warszawskich peperowców, Warszawa 1962, p. 355
21 Jrena Perkowska: Wspomnienia Łączniczki, Warszawa 1967, p. 96
22 "PPR, Kronika, styczeń 1942 — maj 1945", Warszawa 1962, p. 79

וארשה גם חברים רבים של הארגון היהודי הלוחם. המקרה הטראגי הראשון אירע בקיץ 1943 (את התאריך המדוייק לא הצלחנו לקבוע). בביתו של פולני, סטיפאן פוקרובקא, ברחוב ואשינגטון 80, צריכה היתה להתקיים פגישה של חברי הארגון היהודי הצבאי עם ספק נשק שנועד לפלוגה יהודית של פרטי־זנים, שפעלה ביערות וישקוב. בשל מעשה בגידה הופיעו במקום המפגש סוכני גיסטאפו. בעקבות חילופי היריות שהתפתחו נפל הלוחם של הארגון היהודי הלוחם, טוביה שיינגוט. סטיפאן פוקרובקא, שהגיש ליהודים עזרה ללא מניעים אישיים, איבד עצמו לדעת, כדי שלא יפול בידי האויב [23].

בסוף 1943 הוקפה בבית ברחוב ברוז'נה 14 קבוצה של יהודים מהארגון הלוחם, שבה נמצאו חברים אחדים של ״השומר הצעיר״ (בתוכם אישה אחת), ששמותיהם לא נתבררו לנו, וכן אחד מפעילי הבונד — זיגמונט איגלה. בקרם עם הגרמנים נפלו כולם [24]. קצת מאוחר יותר נפל בקרב בודד עם הגרמנים פעיל אחר של הבונד, חבר הארגון היהודי הלוחם — זלמן פרידריך [25].

אין ספק שמספר היהודים שנפלו בקרב ברחובות באזורים הפולניים של וארשה עולה על כמה עשרות נפש. עם זאת, אין אפשרות לקבוע את הפרטים המדוייקים. שמותיהם של מרבית הלוחמים נשתכחו, ועל פעולותיהם לא נשתמרו שום עדויות בכתב.

להשתתפות המונית של יהודים במאבק המזויין באזורים הפולניים של וארשה הגיעו הדברים עם פרוץ המרד הפולני, ב־1 לאוגוסט 1944. ההתקוממות הזאת, שהוכנה ואורגנה על־ידי הארמייה קראיובה, הקיפה בתחילתה את מרבית הרבעים של וארשה שבגדה המערבית של הנהר. הפיקוד של הארמייה קראיובה לא הצליח לעורר התקוממות באיזור המזרחי של ואר־שה — בפראגה — וכן לא ברבעים אחדים מערביים, כמו למשל אוקנצ'יא, מארימונט. ברבעים מערביים אחרים — אוחוטה, וולה — דוכאה ההתקוממות כבר כעבור ימים אחדים.

ההיסטוריוגראפיה הפולנית הקדישה מקום רב להתקוממות זאת, לסיבות התפרצותה וכן גם לאספקטים הפוליטיים והצב־איים שלה. בקרב ההיסטוריונים מקובלת הדעה, שההתקוממות היתה תוצאה של שיקולים פוליטיים מוטעים. ההתקוממות זאת הביאה סבל רב על האוכלוסיה הפולנית האזרחית של וארשה, גרמה לחורבנה של העיר ולקרבנות אדם רבים, ועם זאת לא השיגה שום מטרה פוליטית או צבאית, מאלו שהציבו לעצמם פיקוד הארמייה קראיובה וההנהגה הפוליטית של המחתרת הפולנית. לדעתו של אחד ההיסטוריונים הפולניים של התקופה החדישה, פובוג־מאלינובסקי, ההחלטה על התחלת פעולות הלחימה היא עדות לצרות־האופק הפוליטית של האישים הראשיים של ממשלת פולין בגולה וכן של הפיקוד הכפוף לה במחתרת הפולנית. בקשר לכך כותב פובוג־מאלינובסקי:

״את האנשים שבידיהם ההכרעה, הן בקרב הממשלה בלונ־דון והן בצמרת המחתרת בפולין הדריך מקרה זה או אחר, אך בשום פנים לא רצון האוכלוסיה. ההתקוממות בווארשה פרצה, משום שעל כך החליטו מיקולאיצ'יק, קוואפינסקי, בור־קומורובסקי, פלצ'ינסקי, יאנובסקי. קרוב לוודאי, שההתקוממות לא היתה פורצת, אילו היתה ההכרעה בידיהם של רובצקי וסוסנקובסקי״ [26].

ההתקוממות של וארשה ב־1944 היתה, ללא ספק, לא רק תוצאה של שיקולים פוליטיים מוטעים; היא היתה גם מנקודת ראות צבאית פעולה הרת־אסון, ונוהלה בצורה פאטאלית. עם זאת, גילו בימי הקרבות, הן המתקוממים והן האוכלוסייה של וארשה כולה, רוח של הקרבה עצמית וגבורה.

להתקוממות הצטרפו בהמוניהם גם יהודים, שהסתתרו בואר־שה. חלק מהם, שכבר קודם היו קשורים עם הקושרים הפולניים המחתרתיים גוייסו ליחידותיהם. אחרים, שעד עתה לא היו קשורים עם המחתרת, הצטרפו למאבק מרצונם החפשי עם פרוץ ההתקוממות ונתקבלו או ליחידות הקרביות או ליחידות הביצו־רים או ליחידות העזר. קבוצה של הארגון היהודי הלוחם הקימה יחידה לוחמת נפרדת במסגרת הארמייה לודובה. יחידה יהודית אחרת היתה מורכבת מאסירים משוחררים ממחנה־ריכוז, שבשטח חורבות הגיטו, שנודע בשם גאַנשובקה.

מפקד הארמייה קראיובה, הגנרל בור־קומורובסקי, העריך, שמספר היהודים שנטלו חלק במאבק הגיע לסביבות אלף איש. לא מן הנמנע, שמספרם היה רב יותר. על־כל־פנים, אין עוררין על כך, שבהתקוממות השתתף באופן ישיר חלק ניכר מהיהודים, שהסתתרו עד כה בחלק הארי של וארשה.

לתשומת לב מיוחדת ראויה השתתפותם בהתקוממות של אסירים לשעבר של גאַנשובקה. מחנה הריכוז, המכונה גאנשו־בקה, הוקם באוגוסט 1943 בתור סניף של מחנה־הריכוז מאַיד־נאַק, שגם ממנו הועברו אלפי יהודים אחדים. במחצית השניה של יולי 1944 נמצאו עדיין במחנה זה קרוב ל־4000 אסירים. היה זה כאשר החלו הגרמנים בפינוי המחנה, בעקבות התקרבו־תה של המתקפה של הצבא האדום בכיוון לוארשה. ברגע פרוץ ההתקוממות בוארשה לא הגיע עדיין הפינוי של המחנה הזה לסיומו. במחנה נשארו עדיין קרוב ל־400 אסירים, מלבד עשרות אחדות בקבוצות עבודה, שעבדו מחוץ למחנה. מלבד זאת, מספר ידוע של פליטים מהמחנה ושל יהודים שברחו מבית־הסוהר ב״פאוויאק״ — הסתתרו בחורבות של הגיטו ההרוס [27].

קבוצת האסירים הראשונה, שעבדה ביחידת עבודה מחוץ למחנה, באומשלאגפלאץ לשעבר, שממנו היו מעבירים לפני שנתיים מאות אלפים יהודים מוארשה למוות בטראֶבלינקה, שוחררה על־ידי יחידת מתקוממים כבר בשעה הראשונה לפרוץ ההתקוממות. היו אלה בעיקר יהודים מהונגריה, יהודים אחדים מבלגיה ומצרפת וכן יהודי פולני, ישראל חיים גולדשטיין, אשר תיאר את תולדות האסירים בגאנשובקה בספרו הידוע ״השבעה בבונקר״.

בימים הראשונים של ההתקוממות היו מועסקים האסירים היהודים המשוחררים בבניית בריקאדות בשביל המתקוממים.

23 ולאדקה (פייגל) פלטל־מינדזיז'צקי: משני עברי החומה — זכרונות של קשרית, בית לוחמי הגיטאות 1962, עמ' 14.

24 Bernard Goldstein: Stars bear witness, London 1950 p. 220

25 שם, עמ' 239.

26 Władysław Pobóg-Malinowski: Najnowsza historia polityczna Polski, tom III, London 960, p. 627-628

27 Tatiana Berenstein, Adam Rutkowski: Obóz koncetracyjny dla Żydów w Warszawie (1943-1944) מאמר שפורסם בכתב־העת "Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego", nr 62/1967, p. 3-22

קבוצת אסירי מחנה "גנשובקה", מיד אחרי שיחרורם, ביום 5.8.1944.
כל האסירים המשוחררים הצטרפו למורדי וארשה

את העבודה הזאת היו מבצעים תחת אש חזקה של הגרמנים. לאחר זאת חולקו רובם בין יחידות לוחמים שונות של הארמייה קראיובה. הראשון מתוך קבוצה זו, שנפל בקרב, היה יהודי צרפתי — דוד אדלמאן [28].

ב־5 באוגוסט הוטל על הפלוגות הקרביות של הגדוד של "זושקה" ושל הגדוד "ויגרה", שנסוגו בלחץ הגרמנים מהרובע וולה, לאחר קרבות נואשים בחלק זה של העיר, להבקיע להם דרך לעיר הישנה. הדרך חצתה את המחנה של גאנשה. אי לזאת, הכרח היה לחסל תחילה את המשמר הגרמני של המחנה. באופן זה הגיע לידי התנגשות, שהביאה לשחרורם של 348 אסירים יהודים שנמצאו במחנה, בתוכם 24 נשים. בין המשוחררים היו אזרחים פולניים, רומניים, הונגריים, יווניים, בלגיים וצרפתיים. על כך כותב מפקד הארמייה קראיובה, הגנרל בור־קומורובסקי:

"עם פרוץ ההתקוממות ריכזו השומרים הגרמניים את האסירים בצריף אחד, ציוו עליהם להשתטח על הארץ, כשפניהם אל הקרקע, ובהשגיחם עליהם בנשק דרוך לא הרשו להם לקום ואפילו לא לזוז ממקומם. הם הצהירו בפני היהודים האומללים, שבמקרה של התקרבות המת־קוממים, הם יוצאו להורג ללא דחייה. ההתקפה שלנו על מחנה הריכוז הצילה את חייהם של מאות יהודים אחדות רק תודות לכך שניהלנו אותה מאחורי טנק, שנתפס יום לפני כן מידי הגרמנים. המשמר של המחנה לא חשב שבטנק הגרמני המתקרב נמצא צוות פולני, וכך הצלחנו להפתיעם. המחנה נכבש והשומרים קיבלו את המגיע להם עבור התעללותם באסירים האומללים. בקרב 350 היהודים המשוחררים היו 326 גברים ו־24 נשים, מהם 89 אזרחים פולנים ו־261 רומנים, יוונים, הולנדים וצרפתים... הם לא הוצאו להורג עד כה משום שהיו בעלי מקצוע. לבושים בבגדי נייר צבועים בפסים הם נראו טראגיים ועם זאת גרוטסקיים. הם היו צנומים מאוד וחלשים בשל ההרעבה. לידיעה שהם שוב חפשיים צהלו משמחה. אלה שהיה להם די כוח לכך התחננו שיקבלו אותם לארמייה קראיובה בתור בעלי מקצוע או אפילו כחיילים מן השורה. יהודי יווני אחד נטל מייד תפקיד של קלע באחד הטנקים. רבים אחרים העסקנו בבתי־מלאכה לנשק ולתחמושת" [29].

תיאור דומה של שחרור מהמחנה ושל תגובת האסירים המשוחררים הננו מוצאים בתיאור של אחד ממשתתפי ההתקפה על המחנה, סגן־המשנה של הארמייה קראיובה — טאַדאוש זוכוביץ׳:

"ב־5 באוגוסט 1944 — כותב זוכוביץ׳ — בשעת התקו־ממות וארשה, כבשו יחידות הפלוגה "רודה" של גדוד "זושקה" של הארמייה קראיובה, בהתקפה רבת־גבורה, את מחנה־העונשין המכונה "גאַנשובקה", שנמצא בשטח הגיטו לשעבר, ושחררו 350 יהודים.

"המחנה היה מורכב משורה של צריפי־עץ צבועים בצבע ירוק. הוא היה מוקף בחומת ביטון גבוהה, עם מגדלי־שמירה ומכונות־יריה. שער ברזל כבד היווה את הכניסה היחידה לשטח המחנה. בבית־חומה לבן נמצא המשמר של ה־ס.ס. ושל האוקראינים.

"כאשר פרץ טנק "פנתר", שנפל לידינו, דרך בקע בחומה, והתקדמנו מאחורי מגינו האדיר לעבר הבונקרים שבשטח גאנשובקה, הגיעה לאזנינו קריאת שמחה אדירה בשפה הגרמנית. הגרמנים היו סבורים שזהו טנק שלהם, אבל

28 חיים גאָלדשטיין: זיבן אין א בונקער, וארשה 1962, עמ׳ 119—120; 128; 236—235.

29 Tadeusz Bôr-Komorowski: Armia Podziemna, London 1949, p. 241-242

התאכזבו עד מהרה. הטנק התקדם קירבה רבה ביותר ושילח פגז בבונקר, שנהרס בו במקום. מכל עבר החלו ניתכות יריות של מכונות־יריה והחלו מתפוצצים רימונים, שעליהם השיבונו ביריות מכוונות היטב, וכך כבשנו את העמדות הגרמניות. למרות ההתנגדות העקשנית של הגרמנים, התקדמנו כל העת תודות לאש של הפנתר. עוד טרם פסקה המולת הקרב וטרטור מכונות היריה, כשמתוך העשן והאבק החלו מופיעות דמויות מוזרות לבושות בבגדי־פסים. היו אלה יהודים. כעבור רגע קצר של היסוס וחוסר החלטה הם התנפלו לעברנו ובבליל של שפות החלו מביעים את אסירות־תודתם... הם סיפרו שהצלנו אותם ממוות, משום שהגרמנים עמדו להוציאם להורג ברגעים הקרובים. כשהתקרב מפקד המבצע, הסרן אנדז'יי מוֹרוֹ, אל ההמון שהתאסף סביב וליהודים נודע עם מי יש להם ענין, לא היה קץ לקריאות השמחה וההידד. היהודים המאוששים הציגו לנו שאלות שונות. הכל הביעו את רצונם הכן ליטול חלק, יחד איתנו, בקרבות עם האוייב השנוא. כל אחד שיבח את מקצועיותו. האחד קרא, שהוא מכונאי; האחר, שהוא חשמלאי; עוד אחר, שהוא טבח... מתוך היהודים המתנדבים, שהיו מכונאים או אלקטרו־טכנאים, הוקמה כיתת שירות לטנקים (היו לנו שלושה טנקים במצב תקין). מכונאים יהודים אחרים צורפו לבתי־מלאכה לתיקון נשק, שקויימו בבית־הספר של "קינגה הקדושה", ברחוב אוֹקוֹפּוֹבה, בפיקודו של סגן־המשנה רפאל. מרבית היהודים המשוחררים ביצעו עבודות עזר, כמו הובלת מים, העברת פצועים, העברת מדי־שלל וכן ריהוט שונה שעשוי להביא תועלת ישירה ללוחמים. הם כולם קיבלו סרטי לוחמים ונהיו שווי זכויות עם החיילים של הארמייה קראיובה. למעלה מעשרה לוחמים צעירים וחזקים יותר, שהביעו את רצונם לקחת חלק בלתי־אמצעי בקרבות, צורפו ליחידות הלוחמים ועם נשק ביד לחמו שכם אחד אתנו. הם כולם גילו תעוזה, כוח התמדה ונכונות הקרבה עצמית" 30.

ראוי לציין, שבהתנעת הטנק, תודות לו הצליחה ההתקפה על המחנה, לקחה חלק בלתי אמצעי קבוצת יהודים, פליטי בית־הסוהר פאוויאק, שצורפו לארמייה קראיובה ביום הראשון להתקוממות. על כך מוסר מי שלקח חלק בהתקוממות, אסיר בית־הסוהר "פאוויאק", שמואל גוטשטאט:

"לאחר בריחתי מה'פאוויאק' הסתתרתי יחד עם עוד תשעה יהודים אחרים במשך שמונה ימים בבית־הקברות הסמוך. באמצעות שומר בית־הקברות קיימנו קשר עם העולם החיצוני. באחד לאוגוסט 1944 שמענו קולות יריות. היה זה פרוץ ההתקוממות של הפולנים בוארשה. התייצבנו מרצוננו החפשי לפלוגה של סרן טוֹפּוֹלניצקי. פלוגה זו הצליחה להשתלט על הטנק הגרמני הראשון. אולם, אי אפשר היה להתניע את הטנק בשל ליקוי במערכת החשמל. למזלנו, היינו בתוך הפלוגה גם ארבעה חשמלאים יהודים. מסרו לידינו לתקן במהירות האפשרית את הטנק והצלחנו להתניעו. הפעולה הראשונה שבה הוא נטל חלק היתה ההתקפה על מחנה הריכוז ברחוב גאֶנשה, שבו עדיין נשארו בחיים 400 אסירים יהודים, האחרונים — בעלי־המקצוע.

הטנק פרץ לשטח המחנה, לאחר שהבקיע את החומה מצד רחוב אוקוֹפּוֹבה. אנשי הס.ס. ברחו בבהלה. לשמחת המשוחררים לא היה גבול. המתקוממים מסרו לידיהם נשק וצירפו אותם לשורותיהם. קרוב ל־100 מהאסירים המשוחררים האלו נלחמו אחר־כך בפלוגה של טוֹפּוֹלניצקי. אני עצמי השתתפתי בקרבות הבאים באזור רחוב אוקוֹפּוֹבה..." 31.

במרוצת הלחימה של המתקוממים הועברו מפעם לפעם יותר ויותר אסירים משוחררים של המחנה ברחוב גאֶנשיה, שבתחילה צורפו ליחידות־העזר, ליחידות קרביות שונות. מאוחר יותר אורגנה מקרב יהודים אלה הבריגדה היהודית, אשר לחמה במסגרת הצבא העממי. יהודים אלה לחמו בגבורה יוצאת מן הכלל ובהקרבה עצמית מאין כמוה.

הקצין של הארמייה קראיובה, שכבר הוזכר לעיל, טאדאוש זוכוביץ', מוסר פרטים על פעולה קרבית של אחד מהאסירים המשוחררים ביום הרביעי לאחר שחרורו. לצערי, לא הצלחנו לוודא את שמו של אותו יהודי לוחם. ז'וכוביץ' כותב עליו כך:

"הנני זוכר את העובדה של התקפה, בסביבות התשיעי לאוגוסט, של שלושה טנקים גרמניים, מצד רחוב פּוֹבּוֹנסקוֹבסקה. בהצטלבות עם הרחוב אוקוֹפּוֹבה הוצא מכלל שימוש אחד הטנקים על־ידי יריה קולעת של הפיאט שלנו (יורה־פגזים ללוחמה בטנקים ולפיצוץ בונקרים). צוות הטנק הגרמני, שקפץ מתוכו, נפל מיריות כדורינו. שני הטנקים האחרים נסוגו במעלה רחוב פּוֹבּוֹנסקוֹבסקה תוך יריקת אש מכונות־יריה. מפקד הקטע, רב־סרן, (מוסר הדברים מתכוון כאן למפקד היחידה "ברודה 53", רב־סרן יאן קאיוש אנדז'ייבסקי; יחידת "ברודה 53" הגנה על האיזור בין הרחובות אוקופובה ופובונסקובקה; ליחידת הלוחמים הזאת השתייך הגדוד "זושקה", הנזכר לעיל. — הערת ש.ק.) צעק: 'מי יכול להיכנס לתוך הטנק הפגוע, להפנות את התותח ולפגוע בטנקים הנסוגים?' אל תוך הטנק הבלתי־מסוכן עוד בשבילנו קפץ כמו חתול אחד מהיהודים שלנו ומייד הוא נמצא בתוך הצריח. עקבנו בנשימה עצורה כיצד לאט לאט מתחיל קנה־התותח להסתובב יחד עם הצריח. הטנקים הנסוגים כבר נמצאים רחוק — 200—300 מטרים. אז לפתע שמענו הדף אוויר עצום ולהבת אש פרצה מקנה התותח. היבטנו לפנינו והנה אחד מהטנקים הנסוגים מהווה כבר גוש של ברזל בוער. האחר הצליח לברוח. היהודי שלנו, עם פנים קורנות ועם שפתיים קפוצות משנאה, יוצא מהטנק — מנצח. לקראתו רץ מפקד הקטע, הרב־סרן, ומנשק אותו על שתי לחייו ואחר כך מצמיד לו ליהודי על חזהו את צלב "וירטוטי מיליטארי" שלו. הננו מוחאים לו כף ומביעים לפניו את איחולינו..." 32.

בהמשך סיפורו כותב זוכוביץ':

"במרוצת הזמן הוכרענו בהדרגה על־ידי עדיפות חיל־האוויר של האוייב. מולה עברנו לעיר הישנה, מפני

30 טאדאוש זוכוביץ, עדות מס' 5678 בארכיון של המכון ההיסטורי היהודי בוורשה.

31 "ספר יזכור ראדום", עורך א. ש. שטיין, תל־אביב 1961, עמ' 24.

32 טאדאוש זוכוביץ, שם.

שברובע צ׳רניאַקוב התנהל אז קרב־הגבורה האחרון של הגדיד "זושקה" ושל הגדוד הסמוך לו "פאַראַסול". בקרבות אלה, בצד הלוחמים שלנו, נפלו גם יהודים" [33].

על שירותיו הקרביים של לוחם יהודי אחר מוסר הלוחם הפולני של הארמייה קראיובה פיוטר סטאַכאָביץ׳:

"שירות עצום הגישו לנו מורי־הדרך המנוסים שלנו בתעלות, וביניהם הצטיין במיוחד חבר הארגון היהודי הלוחם, רב־טוראי הנריק פוזנאַנסקי ("ביסטרי"), שגם הוא שוחרר ממחנה הריכוז ברחוב גאַנשיה. בשעת מרד הגיטו היה מעביר נשק ומזון בשביל היהודים הלוחמים. ימים אחדים לפני בואו של "פראסול" העביר את הפיקוד הראשי של הארמייה קראיובה עם האלוף בור, כעבור שעות אחדות העביר את "פיקוד הצפון" עם אלוף־משנה "ואַחנובסקי", ולבסוף את שארית יחידת "פאַראַסול", מהמשמר העורפי של "יחידת הצפון". כך עבר ה־31 באוגוסט...".

בהמשך הסיפור שלו מספר סטאַכביץ׳ על מותו של "ביסטרי", שנפל בקרבות על צ׳אַרניאַקוב [34].

גם שמואל גוטשטאַט מספר על השתתפות יהודים בהעברת יחידות מתקוממים בדרך הקשה של תעלות־הביוב מרובע אחד של העיר למשנהו:

"כשנאלצנו לעזוב את עמדותינו ברחוב קוז׳לה — כותב גוטשטאַט — נסוגונו בכיוון כיכר קראַשינסקי. כאן קיבלתי פקודה להעביר את היחידה הראשונה של 800 איש דרך תעלות הביוב אל כיכר נפוליאון. את הצעדה הזאת לא אשכח לעולם. במשך 5 שעות צעדנו בתוך התעלות, שבהן הגיע סחי התעלות עד למתניים. לאחר מכן תפסנו עמדות בבית ברחוב ז׳אַלנה 8. הבית הופגז וקרוב ל־200 איש נספו. שוב ניצלתי בנס. מתוך קבוצת עשרת הבורחים שלנו מן ה"פאוויאק" כבר נשארנו רק 4. לבסוף הגענו לרחוב צ׳אַרניאַקובסקה. שם התנהלו קרבות קשים" [35].

במשוחררי מחנה האסירים מרחוב גאַנשיה טיפל המהנדס סרן פליקס ציווינסקי — קצין האספקה של הגדוד "ויגרה". מתוך מחסני הגדוד חילק ציווינסקי למשוחררים מזון ולחלק מהם גם בגדים. איש זה, שצויין לאחר המלחמה על־ידי "יד־ושם" באות הכבוד של אחד מחסידי אומות העולם, הסתיר לאחר פרוץ המרד, מתוך יוזמה עצמית, וללא כל עזרה של שום ארגון, 26 יהודים. עם פרוץ ההתקוממות, כאשר בתור קצין של הארמייה קראיובה נקרא אל הגדוד שלו, גייס ציווינסקי אל הגדודים של המתקוממים את כל היהודים שהסתיר, פרט לאחדים קשישים יותר. לפי יוזמתו, לאחר שיחרור המחנה בגאַנשיה, הוקמה מתוך חלק מהשבויים ומתוך היהודים שציווינסקי הסתיר, מחלקת לוחמים יהודית, אשר צורפה לגדוד "ויגרה". כמפקד המחלקה היהודית מונה שמואל (סטאַניסלאַב) קאַניגסוויין, מתאגרף לשעבר של מועדון הספורט "מכבי" ורב־סמל לשעבר של צבא פולין שלפני המלחמה, שהסתתר אצל ציווינסקי. לפי עדות של חייל של מחלקה זו ושל האסיר לשעבר של גאַנשיה, אַרנו הֶרמאַנוביץ׳, צורפו בסך הכל למחלקה היהודית 40—50 אסירים של מחנה־הריכוז [36]. מספר הלוחמים של היחידה פחת במרוצת הקרבות בעקבות האבידות. ציווינסקי מדבר על 18 יהודים שבמחלקה — זהו בוודאי המצב האחרון של המחלקה, לפני כניעת המתקוממים [37].

ניתן כיום לקבוע רק שמות אחדים של חיילי המחלקה היהודית שבתוך הגדוד "ויגרה". היו אלה, מלבד המפקד שמואל קאַניגסוויין, יהודים יוונים: יוסף נחמיה, סאַמי אַרדיטי, יעקב מלאך, יעקב פארנוטה, יהודי בשם ברוך [38]. פיוטר סטאַכביץ׳ מזכיר מלבד זאת לוחם יהודי ביחידה היהודית בשם פאַבל, קצין לשעבר בחיל השריון של הצבא ההונגרי. הוא נפל בקרבות בצ׳אַרניאַקוב, שעה שהיה ממונה על תיפעול של "פיאט" [39]. ציווינסקי מזכיר גם את יעקב פינקלשטיין, ריבק, את המקשרות מאַריה מוֹדזאַלאַבסקה, אורשולה רובינשטיין וכן את האחות רגינה קאַניגסוויין. המחלקה היהודית הגנה על העמדה בקרבת הכנסייה על שם יוחנן הקדוש בעיר הישנה וסבלה בתוך כך אבידות כבדות. לאחר מכן לחמה יחידה זו עד לכניעת המתקוממים בצ׳אַרניאַקוב.

יחידת לוחמים יהודית נוספת, שלקחה חלק בהתקוממות, היתה כיתה, שהורכבה מחברי הארגון היהודי הלוחם. מפקד היחידה היה מפקד הארגון היהודי הלוחם — יצחק צוקרמן. כיתה זו השתייכה למחלקה השניה של הפלוגה השלישית של הארמייה לודובה והגנה על העמדות ברחוב הגשר, מצד הוויסלה.

לא כל אלה שהסתתרו בוארשה מקרב הלוחמים של הארגון היהודי הלוחם הצליחו למצוא קשר עם מפקד הארגון היהודי הלוחם וללחום בשורות היחידה היהודית. על התוכניות של ההתקוממות לא קיבל פיקוד המחתרת היהודית בוארשה שום ידיעה מוקדמת. גם הפקיד הוארשאי של הארמייה לודובה לא היה מעודכן בדבר ההחלטה של הארמייה קראיובה על התחלת ההתקוממות. ברגע פרוץ ההתקוממות השתדל מפקד הארגון היהודי הלוחם, צוקרמן, להתקשר עם מפקד הארמייה קראיובה ולהקים יחידה יהודית בצד הארמייה קראיובה. אולם, הוא נתקל בסירוב. רק אחר ימים אחדים, כאשר הוחל בגיוס חפוז של היחידות המועטות של לוחמי הארמייה לודובה בוארשה, עלה בידי צוקרמן להקים קשר עם פיקוד הארמייה לודובה, שקיבל ברצון את ההצעה בדבר הקמת יחידת לוחמים יהודית במסגרת הארמייה לודובה.

פיקוד הארגון היהודי הלוחם הוציא קריאה לאוכלוסיה היהודית של וארשה וקרא לה להשתתפות מירבית בהתקוממות הפולנית. בשורות הארמייה לודובה, מלבד הכיתה היהודית, לחמו גם יהודים נוספים. עם זאת, קשה לקבוע בדיוק את מספר הלוחמים. חלק מהם נמנו עם המארגנים הראשיים של יחידות הארמייה לודובה בימי ההתקוממות. מן הראוי כאן למנות בראש וראשונה את הסרן מאטיבייצקי, חבר הפיקוד הוארשאי של הארמייה לודובה, אשר נפל ב־26 לאוגוסט 1944 בעת הקרבות בעיר הישנה (לאחר מותו הועלה לדרגת רב־סרן), וכן את הלנה קוזלובסקה, שהשתייכה למה שנקרא

33 שם.
34 "Wojskowy Przegląd Historyczny" nr. 3-4/1963, p. 349.
35 "ספר יזכור ראדום", שם.
36 אַרנו הרמנוביץ׳, עדות בארכיון העבודה: 3־VII/123.
37 פליקס ציווינסקי, עדות מס׳ 6297 בארכיון של המכון ההיסטורי היהודי בוואַרשה.
38 יוסף נחמיה, עדות בארכיון יד־ושם: 0־3/2692.
39 "Wojskowy Przeglad Historyczny", loc. cit.

"השלישיה המפלגתית המרכזית", שהיוותה למעשה את הפיקוד המדיני של יחידות הארמייה לודובה, שנטלו חלק בהתקוממות.

עם זאת, מרבית היהודים שלקחו חלק בהתקוממות לחמו בשורות הארמייה קראיובה, חלק מהם אפילו בתפקידים פיקו־דיים. אולם, להוציא את האסירים לשעבר של מחנה גאנשיה ואת החיילים של המחלקה היהודית, כמעט כל האחרים הופיעו כפולנים, בהסתירם בקפידה את יהדותם, וזאת אפילו — ואולי בעיקר — לפני חבריהם לנשק הפולנים. אלה שנפלו בקרבות נקברו בשמותיהם השאולים, אותם נשאו בעת הסתתרם, בתור פולנים קתולים. אף אחד לא דאג לגלות את זהותו האמיתית של היהודי הלוחם, אפילו לאחר מותו בשדה הקרב. העלמה כמעט מוחלטת זו של המוצא הלאומי מתייחסת לכולם, גם לקצינים וגם לחיילים פשוטים. לשם הבהרת הבעיה, אביא כמה דוגמאות.

מפקד הגדוד "אודוואט", שמנה בסביבות 500 איש (גדוד זה, שהשתייך ליחידת "לאסי חוינובסקיא", היה ידוע גם בשם גדוד "גז'אגוז'" — ש.ק.), היה קצין יהודי בשם שמואל גוטמן, שהופיע בשם גז'אגוז' גודלאבסקי. אף אחד מתוך 500 החיילים של הגדוד שלו, בתוך זה אף הלוחמים היהודים, לא ידע שמפקדם הוא יהודי [40].

הוא הדבר לגבי צדוק פלורמאן, אשר פיקד על פלוגה. הוא הופיע תחת השם השאול טאדיאוש קאניובסקי, ואנשי הפלוגה שלו, לרבות לוחמיה היהודים, לא ידעו מה הוא מוצאו הלאומי [41].

לוחם אחר של ההתקוממות, מיאצ'יסלאב פוקס, שלחם ביחידת "סוקול", מסר, שבאופן רשמי שירתו ביחידה זו שני יהודים — אחד סרן ואחד סגן. כמה יהודים נוספים, מלבד שני קצינים אלה, היו ביחידת "סוקול" — זאת לא ידע וגם לא העז לדעת אף אחד.

העלמת המוצא היהודי נגעה גם לאנשי השורה. כך, למשל, נודע מרדכי זילברברג — בשם הנריק מאלינובסקי [42]. שמעון יופה נפל ביום הראשון של ההתקוממות בתור מיאצ'יסלאב מאשלאק, אלכסנדר מרכוס נפל, ביחידה "ויקטור" בז'וליבוז' בשם מרקובסקי [43]. יוסף קופלוביץ', אשר נפצע בשעת הקרבות, השתמש בשם יוזף שליבקא [44]. היהודי הצעיר, אולאק ציפר, לחם בפלוגת הנוער "שארא שאראגי" בתור יאן פיאצוך [45].

רק לפעמים, גילו יהודים לעצמם, ולעתים רחוקות יותר לאחיהם-לנשק הפולנים, את מוצאם הלומי. על מקרה אחד כזה מספר הלוחם חיים גולדשטיין, אשר בספרו "השבעה בבונקר" מתאר בין היתר את המצב הקשה, שבו נמצאה הפלוגה שלו בשעת אחת ההתקפות של הגרמנים על עמדות המתקוממים. מפקד היחידה, קצין בדרגת סגן, הודה, שהמצב הוא חסר תקווה ויש להיכנע. הלוחמים היהודים שנמצאו ביחידתו ידעו, שבשבילם כניעה פירושה מוות בטוח. אי לזאת, עוד לפני שמישהו הספיק לעמוד על פשר המצב, התפרץ אחד המתקוממים, סטאניסלאב ז'אלאזו, בקריאה "הורה" בכיוון עמדת הגרמנים, בהמטירו עליהם אש שוטפת מאקדוחו האוטו־מטי. אחריו הלכו שישה לוחמים נוספים של הפלוגה, שהיו ידועים בתור יהודים. בעקבותיהם התפרצו גם חיילים אחרים של היחידה להתקפה. הגרמנים המופתעים החלו נסוגים. מפקד הפלוגה ניצל את המצב שנוצר ונתן פקודת נסיגה דרך הפירצה שנוצרה בשורות הגרמנים המקיפות את היחידה. בהתקפה על העמדות הגרמניות נהרגו 3 מתקוממים, בתוכם 2 יהודים. המתקוממים נסוגו בכיוון העיר הישנה, אל הרחוב דלוגה. כאן, בנוכחות כל החיילים, הוקרא דו"ח המודה לסטא־ניסלאב ז'אלאזו על גילוי הגבורה שלו, שהציל את הפלוגה. לאחר מעמד חגיגי זה התוודה ז'אלאזו, לתמהונם של שאר היהודים, שהוא יהודי, שברח מגיטו וארשה ולאחר זמן מה הצטרף בתור פולני לארמייה קראיובה, תודות למכרה פולניה. זמן קצר אחר כך, סטאניסלאב ז'אלאזו (את שמו האמיתי לא הצלחנו לוודא) נפל בקרב [46].

אפילו אותם יהודים, שבשל מראה-פניהם השמי לא הסתירו את יהדותם, השתדלו להישאר בצל, לא לגלות את הטראגדיה האישית שלהם לפני סביבתם. על אחד ממקרים טיפוסיים רבים מספר פולני, חייל בארמייה קראיובה, ויטולד בארטניצקי, בספרו "זכרונות חיילים של גדוד ז'ושקה". בארטניצקי כותב:

"קובה לא שירת אף פעם בצבא, הוא ממעט בדיבור, אי לזאת מעט מאוד אני יודע עליו. מוזר — אני נותן עכשיו לעצמי דין וחשבון על כך — אינני יודע אפילו מה שמו, האם יש לו בעולם מישהו ממשפחתו? לא שאלתי על כך לא אותו, לא יהודים אחרים מחבריו, שלחמו יחד איתנו. עד עכשיו כמעט שלא יכולתי להעלות שאלה כזאת על דל שפתי. הם עצמם אף פעם לא הזכירו זאת כלל. החלטתי שברגע שנצא להחלפת כוח, אשאל על כך את קובה, אבקש אותו שיאמר לי את שמו. אין עוד כל צורך בקונספירציה".

אבל, ברטניצקי לא הספיק כבר להגשים את החלטתו. בהמשך סיפורו הוא כותב:

"שולחים אותנו בכיוון בית ברחוב קשונז'אנצה 7. אנו תופסים עמדות בתעלות-הקשר העמוקות. כאן נופל קובה. אפילו לא הספקתי לשאול אותו לשמו" [47].

הסיבה להעלמת המוצא היהודי, לאחר פרוץ ההתקוממות, וההסתייגות מהסביבה, אפילו בפני חברים לנשק, היתה האנטי־שמיות המורגשת היטב, שהייתה מושרשת הן בקרב חלק גדול מהאוכלוסיה הפולנית של וארשה והן בקרב החיילים של צבא המתקוממים. על תופעות של אנטישמיות כזאת אנו למדים ממקורות שונים, הן יהודיים והן פולניים.

מיאצ'יסלאב פוקס, איש ההתקוממות המוזכר לעיל, מתאר בצורה כזאת את יחס האוכלוסיה הפולנית כלפי היהודים המתגלים או היוצאים מתוך המחבואים, ברגע פרוץ ההתקו־ממות:

"אנשים הראו עליהם באצבע, לא גילו כלפיהם שום השתתפות בצער, היו לגמרי אדישים כלפיהם. פניהם הביעו תמיהה, על שהם בכלל הצליחו להחזיק מעמד, ושמו אותם לצחוק. ניתן היה להרגיש ברעל השנאה, שהטביעו בהם הגרמנים. בשל היחס השלילי הזה של האוכלוסיה

40 עיתון "פארווערטס" מ־16.12.1949.
41 "הפולני הטוב — יהודי היה", מאמר בעתון "מעריב" מ־15.4.1969.
42 "יידישע שריפטן", וארשה, אפריל 1968, מס' 4/245, עמ' 3.
43 זיגמונט ריטל, עדות בארכיון יד־ושם: 0־3/3156.
44 איטה קופלוביץ', עדות בארכיון יד־ושם: 0־3/1590.
45 אלינה גראלאבסקה, עדות בארכיון יד־ושם: 0־3/1617.

46 חיים גולדשטיין, "זיבן אין א בונקער", עמ' 124—121.
47 Witold Bartnicki: Pamiętniki Zołniezy baonu Zośka, Warszawa 1970, p. 369-376

הפולנית, מתו עד פרוץ ההתקוממות יהודים רבים מאוד״ [48].

על תופעות דומות מוסרת לוחמת ההתקוממות אירֵנָה פַאלֶנקֶר:

״...למרות שז׳וליבוז׳ לא היה שייך לגרמנים, אלא למתקוממים הפולנים, צריך היה גם להבא להשגיח היטב, שלא לגלות את המוצא היהודי, משום שהתגובה של האוכלוסיה הפולנית עלולה היתה להיות בשביל היהודים המסתתרים פאטאלית״ [49].

הפולניה האצילה, הֶלנה קרוֹקוֹביאַצקה, הסתירה יהודים בתוך ביתה ברחוב מוֹקוֹטוֹבסקה. ברגע פרוץ ההתקוממות יצאו היהודים המסתתרים מתוך מחבואם, מתוך הנחה שהסכנה חלפה. על תגובת הסביבה מוסרת קרוקוביאַצקה:

״ראשון הגיב שומר הבית. הוא ירק לעברי ואמר: ׳טפו, חשבתי שאת עלמה מכובדת, והנה זו מסתירה אצלה יהודים...׳ לאיזור שלנו נקלעה איזו קבוצת מתקוממים מוולה. מייד נודע להם איזו פולניה בלתי נאמנה הנני. שניים מהם פרצו לתוך ביתנו והחלו בוזזים אותו. שדדו מזון, שהוכן לזמן ההתקוממות, לקחו את כל הלבנים וכן ציוד של חדר האוכל. מלבד זאת, אחד מהם עוד איים עלי, שברגע שיחשיך הוא ישלם לי כגמולי, על שהסתרתי יהודים״.

האנטישמיות של האוכלוסיה לא נשארה בלי השפעה על הלך־הרוחות בקרב יחידות הלוחמים. הלך־הרוח האנטי־יהודי חדר אפילו ליחידות שהיו נתונות להשפעה של השמאל, ולעיתים קרובות היה גורם לתקריות רציניות.

שלושה לוחמים יהודים מהארגון היהודי הלוחם, שהסתתרו בוארשה — יעקב פוּטֶרמילך, ברוך שפיגל והמהנדס ברוניסלאַב טוֹפּאַז — מתוך שלא יכלו לאחר פרוץ ההתקוממות להתקשר עם חבריהם בארגון היהודי הלוחם, פנו אל הפיקוד של הארמייה קראיובה בבקשה לצרפם אליהם. הם הופנו אל פלוגה, שמפקדה היה במקרה צדוק פּלוֹרמאַן, המוזכר לעיל. לפי דבריו של פלורמאַן, התנגדו חיילי פלוגתו לצירופם של היהודים בתואנה, שיהודים הם מיותרים, ושבכלל — אפשר לשחרר את פולין בלי עזרת יהודים. במקרה זה נתקבלו שלושת חברי הארגון היהודי הלוחם לפלוגה רק הודות למאמציו החזקים של מפקד הפלוגה, שעליו לא ידעו חייליו, שהוא עצמו יהודי [51].

על מקרה אחר, מסובך ביותר, כותב ב־״יומנו של מתקומם״, שנוהל בזמן ההתקוממות ופורסם לאחר המלחמה, הסרן ואַצלאַב זאגורסקי (לאַך גז׳יבובסקי), מפקד הגדוד השני של הארמייה קראיובה באוגדה ״חרוֹברי 2״. התקרית אירעה בקשר לסמל יהודי, שכינויו היה ״איגרה״. על נסיבות הצטרפותו של איגרה להתקוממות כותב זאַגורסקי בראשית יומנו:

״מקרב גברים צעירים אחדים, שניצלו אמש מהוצאה־להורג בירייה בכיכר השוק (Hale Targowe), התייצבו שניים הבוקר וביקשו לקבלם ליחידה, שהצילה אותם. האחד יש לו קרוב לוודאי השכלה אוניברסיטאית, אבל הוא מציג את עצמו בתור סמל ונוטל לעצמו את הכינוי ״איגרה״. הוא מצביע על המפה, בהבנה רבה, על הבונקרים הגרמניים החדשים ונקודות־הירי, שאותן בנו אזרחים במשך שלושה ימים, לאחר שנאספו בכוח מרחוב באַד־נאַרסקה ומאַרייאַנשטאַט ומוסר פרטים ענייניים על מספר הגרמנים ומיקומם, על ציודם בנשק וכן הוא מונה את מעשי הפשע שלהם, שהוא היה עד להם״ [52].

לאחר ימים אחדים רושם סרן זאגורסקי ביומנו כך:

״לאחר שנפל אתמול הצוער ״בליסקאוויצה״, מקבל את הפיקוד על כיתתו הסמל ״איגרה״. תוך יומיים הוא רכש לעצמו את האימון ואת הסמכות בקרב חבריו לנשק״.

אולם, כעבור זמן קצר מתרחשת התקרית. זאגורסקי רושם ביומנו:

״הבוקר ציפתה לי שוב בעיה מאוד לא נעימה. הסמל איגרה ביקש אותי לשחרר אותו מהשירות. הוא לא רצה למסור שום נימוקים... ללא קושי נודע לי במה המדובר. ״איגרה״ הוא יהודי. לא רק שלא ידעתי על כך, אלא אפילו לא העליתי זאת על דעתי. במראהו, בהתנהגותו, כמו גם בהיגויו קשה היה להבחין בסימנים כלשהם למוצא שמי. על שם משפחה אף אחד לא שאל. לא ידוע באיזה אופן גילו את ״סודו״ צעירים שצורפו לפני זמן קצר ליחידתו. הם שאלו אותו ישירות, ללא פניות...

״מרגע זה לא היה לאיגרה אף רגע של שקט. הבחורים סיפרו בנוכחותו בדיחות עוקצניות ביותר על יהודים. כאילו לא שמו לב בכלל לנוכחותו, ניהלו שיחות מכוונות היטב כלפיו. ״איגרה״ סבל, והם שיחקו עימו כמו חתול עם עכבר. הנני מברר, מי הם הבחורים, שיזמו ואירגנו את המשחק חסר־הרחמים הזה, ואני קורא להם ללשכתי. הנני אומר להם, שהם רשאים לאהוב או לא לאהוב יהודים — זה עניינם הפרטי — אולם, בשום אופן ובשום צורה לא אסבול בגדוד שלי גילויים של אנטישמיות או של גזענות. הנני מספר להם על יהודים, שלוחמים בשורות שלנו לא רק מהרגע הראשון של ההתקוממות, אלא שעוד זמן רב לפני ההתקוממות קשר אותנו המאבק המשותף המחתרתי. הנני מתאר לפניהם, כיצד ״איגרה״, שניצל על־ידי יחידת־משמר שלנו מתוך קבוצה של שבויים אזרחיים שהוצאו להורג בכיכר מירובסקי, התייצב מייד יחד איתנו למאבק ועד כמה תרם להחזקת רחוב גז׳יבובסקי בידינו, בתנאים הקשים ביותר. הבחורים מקשיבים ברצינות, מודים שהצדק איתי, אומרים שאין להם שום דבר נגד יהודים אחרים, שהם אוהבים את האַנאַק ואת סטאַשאַק, שמעריכים את הצוער לוֹלאַק, אבל... מדוע הוא לא רצה לומר לנו שהוא יהודי, כשהוא יהודי?

״הנני מגייס נימוקים, כדי להסביר את התנהגותו של ״איגרה״ וכדי להוכיח להם את חוסר ההיגיון שבהתנהגותם. לשיחה מצטרפים אלכסנדר, באַשיה, וישלאַנסקי. הבחורים מסכימים לכול, אבל הם גם מנענעים בראשם להסכמה על טענה אחת, שעליה חוזר בעקשנות אחד מהם ללא הרף: — אינני רוצה שיהודי יהיה המפקד שלי.

48 מיאֶצ׳יסלב פוקס, עדות בארכיון יד־ושם: 0־16/450.

49 אירנה פאַלנקר, עדות בארכיון יד־ושם: 0־3/1285.

50 הלנה קוז׳אַניובסקה־קרוקוביאַצקה, עדות בארכיון יד־ושם: 0־3/2518.

51 ראה הערה 41, לעיל.

52 Wacław Zagórski: Wicher wolności — dziennik powstańca, London 1957, p. 81

53 שם, עמ׳ 95.

Obok regularnych grup partyzanckich działają liczne, dając się bardzo we znaki ludności, bandy żydowskie i żydowsko-chłopskie, w których też jest sporo byłych jeńców bolszewickich. Bandy te uprawiają rozbój i rabunek, napadają na dwory, mordują właścicieli, przeprowadzają samosądy. Składają się one z 60 % Żydów zbiegłych z ghetta i z chłopów, którzy bądź musieli z jakichś powodów uciekać z domów, bądź przyłączyli się do nich wskutek nędzy. Dochodzi do nich pewna ilość wałęsających się od ubiegłego roku żołnierzy bolszewickich i jeńców, którym lepiej smakuje rabunek, niż pobyt w oddziałach partyzanckich. Bandy te liczą po 20 - 30 ludzi, nie mają regularnego uzbrojenia, są jednak postrachem ludności. Szczególnie bandy żydowskie słyną z okrucieństwa.

Główne miejsce pobytu większych oddziałów partyzanckich to puszcza Rudnicka, Bersztańska, Nalibocka.

Pomiędzy Niemcami a oddziałami partyzantów wytworzył się pewien sposób współżycia, polegający na wzajemnym unikaniu się, a w razie nieoczekiwanego spotkania - niezaczepiania się wzajemnie. Organizowane z oddziałami policji litewskiej i białoruskiej obławy zwykle dają bardzo nikły rezultat.

קטע דו״ח סודי של המחתרת הפולנית על עריקת חיילים יהודים (מס׳ 1/43), בחוזר של המיניסטריון לעניני פנים של ממשלת פולין בגולה, לונדון 30.4.1943 (מס׳ 2142/43 א׳) והנה התרגום:

... בצד קבוצות פרטיזנים סדירים, פועלות כנופיות יהודיות, ושל אכרים ויהודים יחד, הנראים למדי בין התושבים, וביניהם רבים שהיו בין השבויים הבולשביקים. אנשי הכנופיות האלו עוסקים ברצח ושוד, מתנפלים על החוות, רוצחים את בעליהן, מקימים בתי־דין מתוכם. בכנופיות 60% יהודים שברחו מן הגיטו, ואיכרים חיילים ושבויים בולשביקים, המשוטטים עוד מן השנה שעברה, המעדיפים שוד וביזה מאשר להמצא בגדודי־פרטיזנים. הכנופיות הן של 20—30 איש, אין להם תחמושת סדירה, אך הם מטילים אימה על האוכלוסין. ביחוד נודעות הכנופיות היהודיות באכזריותן.

מקומות הריכוז של קבוצות הפרטיזנים הגדולות הם יערות רודניקי, ברשטנסקא, נאליבוקה.

בין הגרמנים וקבוצות הפרטיזנים התפתח דו־קיום מסויים, המבוסס על התעלמות הדדית — ובמקרה של עימות בלתי־צפויה — התחמקות הדדית. החיפושים, הנעשים יחד עם יחידות המשטרה הליטאית והביילורוסית, מביאות בדרך כלל לתוצאות זעומות ביותר.

״הנני קרוב כבר להחלטה להעביר אותו ליחידת עתודה, אבל ״איגרה״ מתעקש גם הוא ולמרות הכל עומד על בקשתו בדבר שיחרור מוחלט מהצבא. הוא סבור, שכך יהיה טוב יותר גם לו וגם ליחידה. הוא גם אינו רוצה להצטרף ליחידה אחרת. הוא שואף להקדיש את כוחותיו לארגון עזרה לשרידי האוכלוסיה היהודית, המסתתרים בוארשה המשוחררת.

״חבל לי על ״איגרה״. הוא היה חייל אמיץ וסמל למופת. אולם, בהתאם לעיקרון המקובל, הנני משחרר אותו משירות לפי דרישתו העצמית״ [54].

סרן זאגורסקי, ללא ספק, לא היה אנטישמי. ההיפך הוא הנכון. ברם, בדומה לרבים כמותו, בעלי השקפות ליבראליות ואוהדי הסובלנות הלאומית, נאלץ היה לסגת מפני ההשפעה המכרעת של אנשי הבליעל, שנמצאו ביחידות מתקוממים שונות. הגדוד, אשר עליו פיקד זאגורסקי, היה מרכב בעיקרו מסוציאליסטים. עם זאת, קיבלו לגדוד הזה גם הרבה חברים של הכוחות המזויינים הלאומיים. יתרה מזו, הגדוד הסמוך של ״חרוברי 2״ וכן גם הפיקוד היו במידה גדולה בידי יסודות לאומניים קיצוניים. דבר זה השתקף במצבם של היהודים אפילו באוגדה של זאגורסקי, שבה הכריע מספרם של חברי המפלגה

54 שם, עמ׳ 213.

הפולנית הסוציאליסטית. מצב היהודים ביחידות מתקוממים אחרות היה הרבה יותר גרוע. באווירה של אנטישמיות, ששררה הן בקרב האוכלוסיה האזרחית והן בקרב היחידות הלוחמות, החלו מתרבים המקרים של מעשי רצח של יהודים — אזרחים כמו גם חיילים של צבא ההתקוממות. בימים הראשונים של ההתקוממות היו קבוצות אנטישמיות קיצוניות, בעיקר אנשים שבאו מתוך הכוחות המזויינים הלאומיים, רוצחים יהודים שיצאו ממחבואיהם והחלו מתגלים [55]. מאוחר יותר המצב קצת השתפר. בעיתונות של המתקוממים החלו מופיעים מאמרים, שגינו את מעשי הפשע שבוצעו על־ידי פולנים על היהודים. המצב הורע שוב באופן קיצוני ביותר עם התקרבות ההתקוממות לסופה, בד בבד עם התרופפות המשמעת ביחידות המתקוממים[56]. קרבנות מעשי הרצח האלו היו יהודים רבים — הן אזרחים והן מקרב הלוחמים בשורות המתקוממים. מוסר על כך פרטים חיים גולדשטיין:

״רובם המכריע של הפולנים הלוחמים היו הוגנים כלפי היהודים והיו אפילו מקרים של גילויי ידידות כנה. עם זאת, היו גם כאלה, אף שהם היו מעטים, שרצחו יהודים״ [57].

55 מיאצ׳יסלב פוקס, שם.

56 על התרופפות המשמעת ביחידות המתקוממים הפולנים, ראה: Stefan Korboński: W imieniu Rzeczypospolitej, p. 372.

57 חיים גולדשטיין, ״זיבן אין א בונקער״, עמ׳ 118.

הערותיו של גולדשטיין הינן נכונות במידה מסויימת. עם זאת, הטראגדיה של היהודים בשעת ההתקוממות של וארשה התבטאה בכך שהרוב ההוגן, ואפילו אלו שגילו יחס של אהדה, לא גילו כל פעילות של ממש נוכח היסודות הלאומניים הקיצוניים, שהיו רוצחים יהודים.

בזכרונותיו מתאר גולדשטיין מקרה אחד, שקרה בשעת בנייה של באריקאדה ברחוב מיודובה, על־ידי אסירים יהודים, ששוחררו זה עתה ממחנה הריכוז ברחוב גאנשיה. כל המשוחררים היו עדיין בלבוש־הפסים של אסירים של מחנות־הריכוז ההיטלרי. תוך כדי בניית הבאריקאדה שמעו העובדים פתאום צעקות — "יהודים, יהודים, לעזאזל!" ומייד לאחר הצעקות נשמעו יריות. שני יהודים בלבוש־פסים נפלו מתים. הרוצחים צעקו — "איננו צריכים יהודים. את כולם יש לירות למוות!". פולנים אחרים התערבו בעניין והצליחו בדרך נס להציל מידי המתנפלים האנטישמיים את האסירים־לשעבר, שעבדו לטובת ההתקוממות [58].

במקום אחר בסיפורו מביא גולדשטיין מקרה, שקרה שעה שמחלקתו שהתה מאחורי קו־האש לתקופת מנוחה קצרה באיזור רחוב מלאָווסקה. גולדשטיין דיבר עם מפקדו, קצין בדרגת סגן. לפתע הם שמעו יריות מאקדח אוטומטי. הם הביטו סביבם. על הכביש שכב אדם גוסס בלבוש של מתקומם. על ידו שכב שני, אשר באותו רגע העביר לידו השנייה תת־מקלע, שמתוכו רצח לפני רגע בצורה נבזית את אחיו־לנשק — לוחם־ההתקוממות. בראותו את הסגן ההוא הצטחק, הצדיע ואמר: "לעזאזל, זה היה יהודי!" הסגן הביט לעבר גולדשטיין והחל מתנצל: "מה יכול אני לעשות? הוא איננו שייך ליחידתי. אינני יכול לעשות דבר". אותו סגן לא היה בעצמו אנטישמי. אבל, לא היה לו די אומץ־לב כדי לצאת נגד מעשי הפשע של יחידה שכנה, כשהדבר היה נוגע ליהודים [59].

ולאַדקה מיאַנדזיז׳אַצקה מתארת מקרה של רצח, אשר קרה ביום החמישי של ההתקוממות, בבית עובדי הרכבת, בפינת הרחובות ז׳אַלאַזנה וחמיאַלנה. מספר יהודים השתדלו למצוא בבית זה מקלט מפני הפגזים המתפוצצים בעת ההפגזה הארטילרית של הגרמנים. שלושה מהם, בעלי חזות פנים יהודית, נעצרו על־ידי משמר הז׳אַנדרמרייה של הארמייה קראיובה. נאמר להם, שבפולין המשוחררת אין מקום ליהודים. המשמר פתח באש. בו במקום נפל מת יהושע סלומון. לוטאַק פרידמן נפצע, אבל הצליח לברוח. גם חברו, בשם אַלק, הצליח לברוח [60].

איש אחר מאנשי ההתקוממות, אפרים קראַסוצקי, מביא עובדה של רצח שני יהודים על־ידי חיילים של הארמייה קראיובה בבית ברחוב זלוטה 2 [61]. חברת ההתקוממות, אַלינה גראַלאַבסקה, אשר פעלה במחתרת הארמייה קראיובה עוד לפני פרוץ ההתקוממות, מתארת אירועים שהתרחשו בשבועות האחרונים של ההתקוממות:

"כתוצאה מהתפוצצות פצצה בקרבת מקום לקולנוע "פאַלאַדיום" זז ממקומו אחד הקירות במרתף "פאַלאַדיום", שבו התגוררה היחידה שלנו. לעינינו נתגלתה לפתע קבוצת יהודים שהסתתרה שם, למעלה מעשרה אנשים — בעיקר

58 שם, עמ׳ 126—125.
59 שם.
60 וולאדקה פלטל, שם, עמ׳ 278.
61 ראה הערה 10.

גברים. כולם היו במצב איום, כחושים, בלתי מגולחים, מזוקנים, במצב של אפיסת־כוחות מוחלטת. כיצד הגיעו לשם — קשה לדעת. דומה שמישהו סגר עליהם את החומה. כפי הנראה, מישהו סיפק להם מזון, כיוון שמצאנו שם, אפילו אז (באמצע ספטמבר, בשבוע השביעי של ההתקוממות) קופסות אחדות של שימורים.

ביחידה התעורר זעם עצום. רוצח איום, איש שפל, כמעט אנאלפאבית, בעל הכינוי "רישארד", חייל הארמייה קראיובה מהיחידה שמצאה את קבוצת היהודים, קרא: 'לירות בהם!' נשמעו גם קולות דומים נוספים, אבל "רישארד" צעק יותר מכולם [62].

רק תודות להתערבות הנמרצת של גראַלאַבסקה, אשר חבריה לנשק לא חשדו בה שהיא יהודיה, ניצלה קבוצת היהודים, והדברים לא הגיעו הפעם לכלל רצח המוני.

הסרן ואַצלאַב זאַגורסקי, שהוזכר כבר קודם, מתאר רצח שבוצע על שבע יהודיות, ביוזמתו של סרן ואַצלאַב סטריקובסקי (כינויו "האַל"), מפקד הגדוד הראשון של יחידות "חרוברי 2". (גדוד זה נמצא בשכנות לגדוד של זאַגורסקי).

יום אחד שמע זאַגורסקי יריות מכיוון חשוד באיזור הריסות הגיטו לשעבר. הוא הלך לשם בלוויית יחידת משמר, בשביל לברר את סיבת היריות הבלתי מובנות. בין זאַגורסקי ובין אישה זקנה אחת, שנקרתה בדרכו, הגיע לחילוף שאלות ותשובות. הנני מוסר בזאת מלה במלה את דברי זאַגורסקי:

"סבתא, האם שמעה סבתא יריות?"

— שמעתי, שמעתי.

"איפוא ירו?"

— אה, שם. היא מראה באצבעה על מוצא ממקום מחבוא...

"האם סבתא ראתה מי ירה?"

— שמעתי, שמעתי. חיילים.

"איזה חיילים?"

— שלנו, חיילים שלנו. חיילים טובים...

במחבוא שהצביעה עליו מצא סרן זאַגורסקי את הגוויות של שבע יהודיות, שזה עתה נורו למוות. ברור היה שאת מעשי הרצח ביצעו חיילים של הגדוד הראשון. סרן זאַגורסקי התייצב לפני מפקד הגדוד הזה, ואצלאב סטריקובסקי, כדי לברר את נסיבות הרצח. גם את השיחה הזאת של שני המפקדים כדאי להביא מלה במלה, כפי שמוסר אותה זאַגורסקי:

"האם שמעתם את היריות בגיטו?" — שאל זאגורסקי את סטריקובסקי.

— שמעתי. את מי שם הוצאתם להורג?

"אנחנו? באנו במרוצה הנה כדי לברר מה קרה. ועל דעתכם כלל לא עלה לשלוח כמה אנשים כדי לברר את הדבר?"

— הירגע, הירגע־נא, סרן... אילו שלחתי אנשים לכל מקום שממנו מגיעות יריות, היינו מתרוצצים ללא־הרף. סבור הייתי ששוב הינכם מוציאים את מישהו להורג, או שאתם מאמנים את ההרמון שלכם.

"אבל, הלא זהו הקטע שלכם, לא שלי", הנני משמיע באזניו בזעם גובר.

62 אלינה גראַלאַבסקה, שם.
63 Wacław Zagôrski, שם, עמ׳ 289—287.

— לכל אחד ישנה הרשות להיכנס לקטע שלנו. כל אחד מתקבל בעין יפה, להוציא את הגרמנים.

"מסתבר שלא כולם. לך ותראה את אורחיך. בבונקר שוכבות גוויות של שבע יהודיות שדודות ורצוחות".

— אם גוויות, הרי שלא יברחו. מה זה נוגע לנו? מוטב שתיכנס איתי פנימה. השעה כשרה בהחלט בשביל לאכול משהו. יהודיות אתה אומר? ובכן, שיטפלו בהן אנשי חברא קדישא.

לא היה זה מקרה הרצח היחיד, שבוצע על־ידי חייליו של סרן סטריקובסקי. הוכח גם רצח שבוצע ב־10 בספטמבר על־ידי קבוצה של 8 חיילים של הגדוד הראשון בפיקודו של סגן אוקשאַייה על 14 יהודים, שהתגוררו בבית ברחוב פרוסטה 4. בין הנרצחים היו: עורך הדין יאַז׳י גוטמן, אשתו מאַלאַניה לבית האַספל, בנם בן העשר רישארד, איגנאַצי בורשטיין, אשתו אסתר לבית קנאַסטאַר, בתם בת ה־12 נעמי, אַנקה קנאַסטאַר, אחותה של אסתר בורשטיין, צאַשיה בורשטיין ובתה בת ה־17 מאַרישה, המהנדס טאַדיאוש אורלובסקי, טאַציה שקלאַר, אשתו של רופא־השיניים שיינפלד וילדה בת 10, ששמה בלתי ידוע. רופא־השיניים שיינפלד, שהיה באותו בית והצליח לברוח ממקום הרצח, הגיע ללשכתו של הסרן סטריקובסקי, שנמצא אז בבית ברחוב צאַגלאַנה 7 וביקשו להתערב נגד המתקיפים. מאין היה לו לדעת, שהרצח בוצע בידיעתו של מפקד הגדוד? בפקודתו של סטריקובסקי נורה שיינפלד למוות[64]. לרשימת מעשי הרצח המוכחים, שבוצעו על־ידי מתקוממים פולנים בשעת ההתקוממות, שייך גם הרצח של 30 יהודים ברחוב דלוגה 25, שבוצע על־ידי יחידה של כוחות הלחימה הלאומיים מהעיר הישנה, וכן רצח בבית־חולים־של־שדה, שהוקם ברחוב זלוטה 22. כאן נרצח מנהל בית־החולים — יהודי. לדעתו של ההיסטוריון הידוע, פרופסור ברל מאַרק, נרצחו בסך הכל בזמן ההתקוממות של וארשה על־ידי יחידות של הארמייה קראיובה קרוב ל־500 יהודים[66], שהם אחוז גבוה למדי של היהודים שש־הו באותו זמן בשטח וארשה. לא ידוע וקשה לקבוע את מספר היהודים, שנפלו במאבק נגד הגרמנים בתקופת ההתקוממות.

בימים הראשונים של ספטמבר החלה ההתקוממות להתקרב לקראת קיצה. הגרמנים כבשו בחזרה את מרבית האזורים מידי המתקוממים. המצב של צבא המתקוממים וכן של האוכלוסיה האזרחית נעשה גרוע מיום ליום. אולם, לפני שההתקוממות החלה לגמרי לדעוך, אירעו התרחשויות אשר למשך זמן קצר עוררו תקווה, אם כי, כפי שהתברר מאוחר יותר, בלתי־מבוססת.

ב־10 לספטמבר התקרבו לוארשה, מצד מזרח ומצד דרום־מערב, יחידות של הגייס ה־47 של הצבא האדום. התנהלו קרבות על החלק המזרחי של וארשה שבצד הימני של הוויסלה — על פראגה. שיקולים מדיניים תבעו שיתופן בקרב על בירת פולין גם של יחידות של הארמייה הפולנית הראשונה, שאורגנה

64 יאַנאַס טורקאָוו: אין קאַמף פאַרן לעבן, בועַנאָס־איירעס 1949, ע׳ 407—406.

65 Bernard Mark: Walka i zagłada warszawskiego getta, Warszawa 1959, p. 468

66 בער מארק: דער ווארשעווער אויפשטאנד פון אוגוסט־סעפטעמ־בער 1944 און די טראגעדיע פון די ווארשעווער יידן, מאמר בעיתון "פאָלקס־שטימע", וארשה, מס׳ 125(987), מ־10.8.1954.

בשטחי ברית־המועצות. צבא זה היה מורכב באותו זמן מ־4 דיוויזיות של חיל־רגלים ומשורה של יחידות עזר. הראשונה שנכנסה לקרב על פראגה היתה הדיוויזיה הראשונה של חיל־הרגלים. לאחר 4 ימי קרבות, הוכחדו הכוחות הגרמניים שב־פראגה כליל, וכל החלק המזרחי של וארשה עבר לידי הכוחות הסובייטיים והפולניים. בידי 4 דיוויזיות פולניות נמסרה האח־זקה של החזית שעל הוויסלה, בקטע של פראגה. באותו זמן, בגדה המערבית, דעכה ההתקוממות באזורים המרכזיים של וארשה. קשה היה לחיילים הפולניים להסתכל באפס מעשה בטבח ובהרס, שבוצע כעת כמעט לעיניהם, בריחוק של מאות מטרים אחדות מעמדות הקרב שלהם עצמם. בלילה אור ל־15 או ל־16 בספטמבר, ללא תמיכה מספקת של תותחנות ושל חיל־אוויר וללא הסכמת פיקוד החזית, החלה החטיבה התשיעית של הרגלים לחצות את הוויסלה באיזור צ׳ארניאַקוב, שבו עדיין גילו המתקוממים התנגדות לגרמנים. יומיים אחר־כך חצתה את הוויסלה החטיבה השישית של חיל־הרגלים ברובע זוליבוז׳, שגם הוא עדיין הוחזק על־ידי המתקוממים. ב־19 בספטמבר ניסתה לחצות את הנהר בקטע המרכזי החטיבה השמינית של חיל־הרגלים. נסיונות אלה נסתיימו בכישלון. שלוש החטיבות המוזכרות הצליחו רק לזמן קצר להתבצר בנקודות הכבושות. המשך ההעברה של צבא פולני לגדה המערבית של הנהר הושם לאל על־ידי הגרמנים. החטיבות שהצליחו לחצות את הנהר לחופו המערבי לא הצליחו להגיש עזרה ממשית למתקוממים. הן סבלו אבידות כבדות ומפקד הצבא הפולני, האלוף בארלינג, החליט להסיג את היחידות המנותצות של החטיבות האלה בחזרה לגדה המזרחית. כאן, בגדה המזרחית של הוויסלה, התייצבה החזית ונתקיימה עד לרגע שהרוסים החלו במיתקפה הגדולה בכיוון זה — ב־16 בינואר 1945.

בארבע החטיבות הפולניות המוזכרות לעיל, שנסתבכו בקר־בות בחוף המערבי של וארשה, וכן בנסיונות לתפוס עמדות בחוף המערבי, היוו היהודים אחוז ניכר (לפחות 10%). שכן, היו אלה יהודים ברובם, אזרחי פולין, אשר בחדשים הראשונים של המלחמה נמלטו למזרח, לברית־המועצות. רבים מהם היו כבר חיילים מנוסים, נטלו חלק במלחמת פולין־גרמניה בספ־טמבר 1939 וכן בקרבות עם הגרמנים, בשנים 1941—1943, בשורות הצבא האדום. קשה לקבוע בדיוק את המספר המדוייק של חיילים יהודיים, שלקחו חלק באותו זמן בקרבות על וארשה. לפי נתונים רשמיים היו ב־4 הדיוויזיות הפולניות לפני התחלת הקרבות על וארשה 2,300 חיילים יהודיים, מתוך זה 154 קצי־נים[67]. 1,000 יהודים נוספים היו — לפי נתונים רשמיים — ביחידות עזר וסיוע שונות. ברם, הנתונים הרשמיים הם נמוכים בהרבה מכפי שזה היה במציאות. למעשה, היה מספר החיילים היהודים גדול לפחות פי שניים. מתוך מניעים פוליטיים השתמ־שו מארגניה של הארמייה הפולנית הראשונה בברית־המועצות בצורה מוגזמת בסיסמאות לאומניות — מתוך רצון לשכנע את כלל הפולנים, שהצבא המוקם בברית המועצות הינו לא פחות לאומי, פולני, מאשר היחידות הכפופות לממשלת פולין בגולה, אשר ישבה אז בלונדון. בקחתו בחשבון את האנטי־שמיות העמוקה שהיתה טבועה בקרב חלק ניכר של האוכלוסיה

67 "Z Dziejow Ludowego Woiska Polskiego" Warszawa 1965, p. 121

הפולנית, השתדל הפיקוד של הארמייה הפולנית הראשונה להעלים את המספר הנכון של החיילים היהודים, שלחמו בשו־רות הצבא הפולני. הופעל לחץ, כדי להשפיע על הרבה חיילים יהודים, שיחליפו את שמותיהם בעלי צליל יהודי או עברי בשמות פולניים. לחצים אלה מתייחסים בעיקר לגבי קצינים, אבל גם הרבה חיילים פשוטים יהודים נרשמו כפולנים.

עם זאת, חלק מהיהודים שמרו על שמותיהם בעלי הצליל היהודי הבולט. כמו כן, הננו מוצאים עשרות שמות יהודיים ברשימת הנופלים, ברשימת המצטיינים וברשימת אלה שזכו לעיטורים. על־כל־פנים, אי אפשר לקבוע את המספר המדוייק של החיילים היהודיים שנפלו במלחמה על וארשה. רשימה חל־קית של אלה שנפלו בקרבות על וארשה הנני מצרף בסוף. ברם, יש לזכור, שהמספר המדוייק של אלה שנפלו הוא פי כמה רב יותר. יהודים רבים נפלו בעיקר בקרבות על תפיסת עמדות בחטיבות הרגלים 6, 8, 9. עד כמה גבוהות היו אבידותיהם בהן, מעיד, בין היתר, דין וחשבון של סופר פולני והיסטוריון צבאי ידוע, אלוף־משנה זביגנייאב זאלוסקי. במשך הקרבות

קבוצת קצינים מפיקוד החטיבה מס׳ 10 של הצבא הפולני בזמן הקרבות על וארשה. ביניהם קצינים יהודיים, מימין לשמאל (1) לזר עיצס, (4) ישראל צוואימן, (5) יצחק בוקסרמן

על וארשה שירת זאלוסקי בחטיבת הרגלים ה־9. הנה מה שהוא כותב על היהודים, שלחמו ביחידה שלו:

"בפלוגה השמינית של קלעים של חטיבה תשע של חיל־רגלים, שבה שירתי, היו, מתוך 110 חיילים, 12—15 יהודים. מתוך 7 קצינים — 1 יהודי, מפקד המחלקה השנייה של הקלעים. אנשי שורה וסמלים יהודים מילאו תפקידים שונים — אחד היה חובש, האחר היה פקיד, שניים היו חייטים, שלושה היו סמלים קרביים, אחרים היו קלעים של מכונות־יריה, רובאים, אחד היה קלע מצטיין... לאחר מכן בחזית...

ממש בראשית הקרבות נפל הקשיש שבהם, סגנו של מפקד המחלקה. הוא נכנס ראשון בפתח הבית ברחוב אידז׳קובסקי (בפראגה), שדרכו צריכה היתה לעבור המחלקה שלו. אחד, חייט, העלה באש טנק. שני — פצוע — סחב את מפקדו הגוסס מתוך הבית הבוער. החובש נשאר עם הפצו־עים, הגן עליהם עד טיפת דמו האחרונה ונרצח על־ידי אנשי הס.ס. מצ׳ארניאקוב חזרו שלושה: מהחזית, לאחר התשיעי במאי 1945 — אחד. עוד אחד נתגלה אחרי המל־חמה פצוע בצ׳ארניאקוב, אדם בגיל העמידה, בעל פנים אריות. הוא הולבש בלבוש אזרחי והועבר דרך העיירה פרושקוב, על־ידי נשים וארשאיות בלתי ידועות" [68]. הפלו־גה שבה שירת זאלוסקי לא היתה יוצאת מן הכלל מבחינה זאת. מצב דומה היה בכל שאר הפלוגות של החטיבה התשיעית של חיל־הרגלים. דומה היתה גם ההשתתפות של יהודים בפלוגות של חטיבות אחרות של הארמייה הפולנית הראשונה, בהבדל אחד — שבחטיבות האחרות האבידות היו קטנות יותר. חטיבה תשע סבלה את האבי־דות הכבדות ביותר בשל הפעולות הבלתי מוצלחות באיזור צ׳ארניאקוב. על גילויי הגבורה של חיילים יהודיים מעידים בין היתר דינים וחשבונות, שנתפרסמו בזמן הקרבות על וארשה ואשר נקראו פרסומי־התהילה [69]. בכל אחד מהביו־לטינים האלה אנחנו קוראים על פעולות קרביות של חיילים יהודים.

הננו מביאים בזאת דוגמאות אחדות מני רבות.

בביולטין־התהילה מספר 1 מוזכרות פעולות קרביות של חיילים יהודים: סרן זיסמאן, סרן פאכנאר והטוראי לאסטאר.

68 Zbigiew Załuski: Przepustka do historü, Warszawa 1966, p. 195

69 פורסם חלקית בכתב־עת: "Wojskowy Przegląd Historyczny" nr 1-2/1965, p. 709-728

סרן זיסמאן, חייל מנוסה, שלקח חלק במלחמת האזרחים בספרד, היה בשעת הקרבות על וארשה מפקד הפלוגה התשיעית של החטיבה הראשונה. ב־10 בספטמבר הוא נפצע בשעת התקפה על העמדות הגרמניות. למרות זאת, על אף פציעתו, לא עזב את הפלוגה וניהל את הקרב עד סופו. רופא החטיבה, סרן פאָכנאַר פינה במו ידיו, תחת אש כבדה של האויב, את הפצועים מהקווים הקדמיים.

בביולטין מספר 2 מוזכר הרב־טוראי הוֹרניקאָר, מַש״ק מן החטיבה השלישית, שבאומץ ליבו האישי משך אחריו את כל הפלוגה להתקפה על פראגה. בקרבות על פראגה הציתו רב־טוראי זה, יחד עם חיילים נוספים, שני טנקים גרמניים מטיפוס ״פאֶרדינַנד״ והשמידו 4 עמדות מכונות־יריה גרמניות [70].

בביולטין־התהילה מספר 3, מיום 21 בספטמבר, אנחנו קוראים:

״סגן־משנה גינצבורג נפצע קשה. מעמדת החבישה, לאחר טיפול ראשוני, מכוונים אותו לבית־החולים. אבל הוא איננו מסתפק בהשתתפותו בקרב עד כה. הוא רוצה יחד עם אחרים להגיש עזרה לוארשה. הוא בורח איפוא מבית־החולים ומתייצב בקו הראשון אצל מפקדו״.

באותו ביולטין עצמו אנחנו קוראים על חייל יהודי אחר:

״הקלע גוט שימש בתור נהג. בשעת הקרבות ביקש בדמעות בעיניו לשלוח אותו לקו הראשון, ולבסוף הוא מקבל את ההעברה. מאושר הוא פועל במקומות המסוכנים ביותר בתפקידי קישור. בשעת ביצוע משימה מסוכנת הוא נופל שדוד מכדור של גרמנים״.

בביולטין־התהילה הבא, מספר 4, מיום 23 בספטמבר, אנחנו קוראים על הקצין היהודי מֶנדל:

״לאחר נפילת מפקד הפיקוד הועבר מפקד יחידת־קלעים למיפקדה. את מקומו ממלא קצין פוליטי צעיר, סגן־משנה מֶנדל. הוא מוליך את בחוריו להתקפה, ראשון מטיל את עצמו לתוך מערבולת קרבות הרחוב, והוא בין הראשונים שעובר עם פלוגתו לחוף המערבי של הוויסלה. לאחר הקרב אומרים עליו פקודיו: 'עם מפקד כזה יש טעם ללכת לקרב'״.

באותו ביולטין עצמו מתוארת גם התקפה רבת־גבורה על הפרבר אוטראָט, שבוצע על־ידי פלוגה בפיקודו של קצין יהודי אחר באַראַנהָאוּט.

שורה ארוכה של שמות יהודיים, של חיילי־שורה ושל קצינים, שהצטיינו בקרבות על וארשה אנו מוצאים גם בעלוני־התהילה הבאים, בדו״חות על פעולות קרב וכן גם בתיאורים מקוריים שונים, שנתפרסמו בפולין לאחר המלחמה, הן פרסומים מדעיים הן פרסומים פופולאריים. כך, למשל, אנחנו קוראים ברבעון מקצועי צבאי־היסטורי על סרן עמנואל שטוֹקמן, רופא של חטיבת־הרגלים השישית, שהשתתף בקרבות נגד הפאשיזם עוד בזמן מלחמת־האזרחים בספרד.

״הוא הצטיין בקרבות בשעת חציית הוויסלה ליד פולאַווי, וכן בראש־הגשר וארקה־מאגנושב, בארגנו, תחת אש האויב, עזרה ופינוי של פצועים. בעד שירותיו הצבאיים הוא קיבל עיטור־תהילה. בלילה אור ל־19 בספטמבר 1944, יחד עם

70 Józef Guterman, Zenon Welfeld: Trzeci berliński — Zdziejów 3 Berlińskiego pułku piechoty, Warszawa 1966, p 188

חיילים מהגדוד השני של החטיבה השישית של חיל־הרגלים, הבקיע לעצמו דרך לקטע ז׳וליבוז׳, שבו, בקרבות נועזים שנמשכו ימים אחדים, לא רק אירגן את הפינוי והגיש עזרה לפצועים, אלא גם לקח חלק פעיל בקרבות. הוא הציל את חייהם של הרבה חיילים. פצוע קשה הוא טבע ליד פאַלצווויזנה, ב־21 בספטמבר, בשעת הפינוי לגדה המערבית של הוויסלה״ [71].

במקום אחר אנחנו מוצאים תיאור מותה של היהודיה לוצינה הֶרץ, שמבצעיה הקרביים תוארו בהרחבה בפולניה בשנים הראשונות אחרי המלחמה. לוצינה הֶרץ היתה קצינה בגדוד־סער, שמתפקידו היה לתמוך בפרטיזאנים, שפעלו מאחורי קווי הצבא הגרמני. באביב 1944 היא הוצנחה לפעולה פרטיזאנית ביערות פאַרצ׳אֶב וזכתה לתהילה יוצאת מן הכלל. לאחר שיחרור האיזור הזה והתחברותם של הפרטיזאנים עם הצבא הסדיר היא מונתה לסגנית מפקד פלוגת הקלעים של החטיבה התשיעית של חיל הרגלים. ב־17 בספטמבר, בעת מעבר לרובע צ׳אֶרניאַקוב, נפצעה קשה בשתי רגליה. היא מתה מפצעיה ב־22 בספטמבר. סרן לוצינה הרץ עוטרה בעיטור הקרב הפולני הגבוה ביותר של צלב גרונוואַלד [72].

ולבסוף, גם זאת אך ורק לשם דוגמה, עוד ציטטה אחת מרבות מתוך מונוגראפיה של החטיבה, היסטוריה פוֹפולארית של החטיבה השישית של חיל־הרגלים:

״סגן־משנה ברודאָצקי, הרב־טוראי פישמן והתותחן איגלה (שני האחרונים הם יהודים — ש.ק.) נמצאו בגזרה בתור תותחנים של יחידת תצפית קדמית של גדוד התותחנים השני. ב־21 בספטמבר, כשהוא פצוע מקליעים אחדים של מכונת־יריה של האויב, נפל רב־סמל ברודאצקי, והרב־טוראי פישמן נפצע. תחנת־השידור שלו עלולה היתה ליפול בידי הגרמנים המתקיפים. אולם טוראי־ראשון פישמן הטיל במאמץ אחרון רימון, שכתוצאה ממנו הוא נהרג בהשמידו בעת ובעונה אחת את תחנת השידור״ [73].

ראויים לציון מיוחד מספר רב יחסית של קצינים יהודים, מפקדי פלוגות וגדודים קרביים. מבחינה זו, יחידות האַרמייה הראשונה נבדלו בצורה בולטת מהצבא הפולני של התקופה שלפני המלחמה או של מלחמת גרמניה־פולין בספטמבר 1939 וכן מיחידות פולניות שלחמו במערב, שבהן, בשל ההפליה, אחוז היהודים בקרב הקצינים, בעיקר בקווים, היה כמעט אפסי. עובדה היא, שבצבא הפולני, שהתארגן בשטחי ברית־המועצות בשנים 1943—1944, קיבלו בייתר רצון יהודים לבתי־הספר לקצינים, שאורגנו בחופזה. משום כך, בזמן הקרבות על וארשה, הננו מוצאים הרבה יהודים בדרגות הנמוכות של הפיקוד. (בדרגות הגבוהות היה הפיקוד על הגייס הפולני ה־ו נתון, בעיקר, בידי קצינים סובייטיים, רובם קצינים מקצועיים של הצבא האדום ממוצא פולני.) על כל פנים, עד כה לא היה בתולדות פולין אחוז כה גדול של יהודים, שהיו מפקדים קרביים. מהעדר נתונים מדוייקים הנני מוסר במקום זה רשימה בלתי־מלאה של יהודים, מפקדים בקווים של שלוש חטיבות בלבד — חטיבות הרגלים 3, 4, ו־5 [74].

71 "Wojskowy Przegląd Historyczny" nr 1-2/1965, p. 769.
72 "Wojskowy Przegląd Historyczny" nr 3-4/1963, p. 543.
73 Józef Margulies: W szóstym pułku, Warszawa 1958, p. 147
74 הרשימה עובדה על־סמך מקורות ארכיוניים ופירסומים שונים.

מפקד הגדוד השני בחטיבת הרגלים 5 היה סרן (לאחר מכן רב־סרן) משה דאַנציס.

מפקדי פלוגות חיל־הרגלים היו: סגן משנה יעקב בּרוך, סגן משנה יעקב פייטלוביץ', סגן יעקב גאַרמאַן, וסרן אהרון אורלינסקי. בין שאר מפקדי הפלוגות נמנו: מפקד הפלוגה — סגן אלטר סראַברניקאַמיאַן, מפקד פלוגת מכונות־יריה כבדות — סגן משנה יעקב איידאַלהייט, מפקד פלוגת הנדסאים — סרן בּוריס היימאַן, ומפקד סוללת תותחים חטיבתית — סגן יצחק כץ.

בקרב מפקדי המחלקות היו:

מפקדי מחלקות הקלעים סגני־המשנה פראַנצ'ישאַק אַטאַנבּרג, מאקס שפינאַר וכן סגני־המשנה רובין אַייזן, ברנרד פלאַם, דוד יאַז'אַמבסקי, לאַזאַ' יאחימוביץ, שלום פישמן, סמואל ליברמן, הנריק בראַנילוטן, יוסף מרגוליס, פייביש פוקס, מיכל גרוסמאַן, יעקב סלומון, לרציאַן צימרמן, בנימין מאַרגנשטראַוס, אוסקאַר הַלפרן, דוד קאַרשנבּלאַט.

מפקדי המחלקות של מכונות יריה כבדות: סגן משנה איסאַר קופלֶר וכן סגני־המשנה: שלום קוס, יאַן ליפאַר, ליאון אַרליך.

מפקדי מחלקות של תותחנים סגני־משנה: יעקב לבקוביץ, איזידור ואַלדשטיין וכן סגני־המשנה מיכל קופאַרוואַסר ואדם אַדלסבֶּרג.

מפקדי מחלקות של סוללות אנטי־טנקיות — סגני־המשנה יוסף לודאַן וישראל רוזאַ.

מפקדי מחלקות תותחנים — סגני־המשנה אברהם גראַנדשטיין וליאון לונסקי.

המצב בשלוש החטיבות שהוזכרו לעיל לא היה בשום פנים יוצא מגדר הרגיל, במידה שמדובר על ההשתתפות והתיפקוד בהם של החייל והקצין היהודי. עם זאת, הפרטים הבלתי שלמים המובאים בזה צריכים לתת תמונה כללית של השתתפות החייל היהודי בקרבות על שיחרור הצד המזרחי של וארשה, בספטמבר 1944.

בה במידה ששיחרור הצד המזרחי של וארשה הוקדם ונסתיים בהצלחה יחסית, הרי שהנסיון לבוא לעזרתם של המתקוממים, שעדיין לחמו ברבעים מרכזיים אחדים של וארשה בגדה המערבית של הוויסלה, נסתיים בשואה מלאה. לאחר נסיגת החטיבות המוכות (חטיבות־הרגלים 6, 8, 9) מהעמדות הכבושות לעבר הגדה הימנית של הוויסלה, נמוגו כל התקוות שעדיין טופחו על־ידי יחידות המתקוממים. בסוף ספטמבר באה מפלה מוחלטת. בשניים לאוקטובר הארמיה קראיובה נכנעה. בהתאם לתכתיב של המנצחים צריכה היתה להתבצע נסיגה מוחלטת מוואַרשה שבגדה השמאלית, שנכבשה מחדש על־ידי חיילי־היטלר. האוכלוסיה הפולנית של וארשה נאלצה להתמסר לשבט ולחסד לידי החיילים הנאצים, ללא כל ביטחון, שהמפונים — בהתאם להבטחה של המנצחים — אכן יועברו למחנות־שבויים ולמחנות עבודה, או שמא יועברו למחנות־ריכוז ולמחנות השמדה. מצב־הרוח בקרב המפונים והמצב הכללי והאווירה בעיר הזכירו במידה מרובה את הטראגדיה של גיטו וארשה בשעת השילוח לטראבלינקה בקיץ 1942.

על דרך ביצוע הפינוי ועל הלך־הרוח של האוכלוסיה מוסר גוטה וילנר:

"הקרונות היו קרונות־בהמות — פתוחים, גבוהים מאוד. עד מהרה הם התמלאו אנשים. הם נדחסו בצפיפות, האחד בצד האחר בעמידה, משום שלישיבה לא הספיק המקום. ניתן היה לשמוע צעקות, בכי ודברי תרעומת. לאחר אטימת הקרונות החלה הרכבת לזוז ממקומה. לאן ולשם מה? — נעלם אחד גדול. אחדים החלו צועקים: 'מובילים אותנו לתעשיית הסבון. לתנורים. כמו את היהודים — להשמדה'. בעת העצירות במחנות היה אי־מי בעל לב רחום משליך לנו פנימה לתוך הקרון עגבניות או תפוחים. האנשים היו מתנפלים על־כך כמו חיות טרף. מוכנים לנקר את העיניים זה לזה".

לפעמים היה מישהו מהמתקוממים, בראותו את המהלך האכזרי של הפינוי, יוזם ניסיון של התנגדות חסרת־תכלית, שנסתיימה תמיד בצורה טראגית. על מקרה אחד כזה כותב ההיסטוריון הפולני לאַסלאב בּארטאַלסקי:

"... מרביתם של אלה שהופנו לדבורקובה נורו למוות. כפי הנראה, מישהו מהמתקוממים — מי בעצם יוכל לדעת זאת אל נכון — צעק: 'לא ניתן לרצוח אותנו כמו את היהודים'. והתנפל בידיים ריקות על החיילים ההיטלריים. היה זה כפי הנראה סגן־משנה "גוראל", מפקד פלוגת פרשים. הגרמנים החלו לרצוח. 150 מתקוממים, בעיקר מהפלוגות ב' 1 וב' 2 וכן מקרב הפרשים — שילמו בחייהם בעד נסיון־המרי הזה"[76].

כך נסתיימה התקוממות, שנוזמה על־ידי הארגון הצבאי החזק — הארמיה קראיובה — שלקראתה התכוננה במשך כמעט 4 שנים, שהיו בידיה אמצעים עצומים, גדולים לאין־שיעור מאלה שהיו בידי מורדי גיטו וארשה. יחסית, היה גם המצב הצבאי באירופה שונה לאין ערוך בזמן מרד גיטו וארשה ובזמן ההתקוממות הפולנית. אך חוסר־האונים נוכח הכוחות העודפים של ההיטלריסטים היה בשני המקרים זהה.

עם זאת, חרף החששות הקודרים של מרבית האוכלוסיה הפולנית של וארשה, לא היו לגרמנים כל כוונות של השמדה לגבי האוכלוסיה הפולנית. רק מעטים מתושבי וארשה שולחו למחנה־הריכוז באושוויץ. אלה, אשר נטלו חלק פעיל בקרבות, היחס כלפיהם היה כמו אל שבויי־מלחמה, והם הופנו למחנות שבויים. את האחרים שילחו למחנות־עבודה שונים. ברם, הרוב הובל למחנה־מעבר בפרושקוב, שממנו שיחררו אחר־כך את כולם ופיזרו אותם בכפרים ובעיירות של החלק המערבי של גליל וארשה.

שונה היה גורלם של היהודים. אלה שנתגלתה יהדותם או שהוסגרו, נורו למוות בו במקום. כך למשל, ביום הכניעה, 2 לאוקטובר, ירו החיילים הגרמנים למוות בכיכר קראשינסקי עשרות יהודים מתוך השבויים לשעבר של "גנשובקה", שנטלו חלק בהתקוממות[77]. היהודים, הן חיילי צבא המתקוממים, והן האזרחים — חיפשו דרכי הצלה שונות. מרביתם עזבו את וארשה, בנסותם להתערבב בתוך האוכלוסיה הפולנית האזרחית או לחזור לתוך מחנות־שבויים בתורת פולנים. גורלם היה כגורל הפולנים — כל עוד הצליחו להסתיר את מוצאם

75 גוטה וילנר, עדות בארכיון יד־ושם: 0־3/395.

76 Lesław Bartelski: Powstanie warszawskie, Warszawa 1965, p. 320

77 ראה הערה 27.

היהודי. במקרה האחר היו בדרך כלל מוסגרים על־ידי האנטישמים המקומיים. כך, למשל, קיפח את חייו אחד מצעירי המשתתפים בהתקוממות, סטאניסלאב ציפר בן ה־16, שנשא את השם המחתרתי דאמבובסקי. משנתגלה במחנה המעבר פרושקוב שהוא יהודי, הוא נורה למוות[78].

האנטישמיות של הסביבה פגעה קשות ביהודים, פליטי ווארשה, שלאחר 5 שנים של גיהינום נאצי עשו את כל המאמצים כדי להילחם על חייהם, בקוותם שחידוש המיתקפה המשחררת של הצבא האדום הינו רק שאלה של ימים ספורים. על אווירת האנטישמיות הכללית ששררה אז כותב מיאצ׳יסלאב פוקס:

״לפני פרושקוב קפצתי מתוך הקרון. לנתי אצל איכר ואחר כך נסעתי לאשנה פודקובה. קיבלו אותי בלבביות גדולה. היה זה מקום מושבה של הארמייה קראיובה. ראו בי אחד משלהם וגילו לפני את כל סודותיהם. האנטישמיות בקרבם היתה איומה. הנושא היחיד שעליו היו מתדיינים — היה היהודים״[79].

אף על פי כן, גם בסביבה עויינת זו, כמו במקומות אחרים, ניתן היה למצוא גם מישהו הגון. כאשר מישהו הביע את החשד שפוקס הוא יהודי, הציל אותו סרן אחד, שבהבינו את הסכנה הגדולה הצפוייה לפוקס, הכריז שהוא מכיר אותו מזמן רב בתור ״פולני אמיתי וטוב״.

אותה אנטישמיות איומה הטביעה את חותמה גם בהרבה מחנות־שבויים, שאליהם שולחו משתתפי ההתקוממות. הרופא שהוזכר כבר לעיל, אלפרד קלאפטאן, שלאחר כשלון ההתקוממות שולח למחנה שבויי־מלחמה בסנדהוסטאל, כותב:

״הרופא הראשי שם היה דוקטור אדם באבארסקי. היה זה האיש היחיד במחנה, שגיליתי לפניו את מוצאי... בקרב שבויי המלחמה במחנה שלנו היו קבוצות של א.ק., היו גם קבוצות של נ.ס.ז. (כוחות מזויינים לאומיים). במקרה נמצאו שם שני לאומניים, אשר מתפקידם היה לחלק את המרק. ברגע מסויים הבחנתי שזה או אחר מתוך השבויים חוזר בידיים ריקות, מבלי שיקבל מרק. ניגשתי אל המחלק ושאלתי אותו מה פשר הדבר. ׳אלה הם יהודים, ענו לי, ומשום כך לא נתנו להם מרק׳. — ׳שימו לב, אמרתי, בקרוב יגיעו לכאן האמריקאים, הדבר ייוודע להם, יפרסמו זאת בעיתונות ועלולה להיות שערוריה׳. דברי נשאו פרי״[80].

אי־אלה יהודים ניסו לעבור לצד המזרחי של הוויסלה, שהיה תפוס על־ידי צבאות ברית־המועצות והצבא הפולני. הדבר עלה, ב־26 בספטמבר, ממש לפני כניעת המתקוממים, בידי ארבעה יהודים, משתתפי ההתקוממות, אסירים לשעבר של ״גאנשובקה״. אחד מהם היה עורך־דין משאדמיוגרוד, בלע חאראפ. שמותיהם של האחרים אינם ידועים. 4 אלה היו עדי הראיה היחידים של האפופיאה הטראגית של היהודים בשעת ההתקוממות הפולנית בווארשה[81].

קרוב ל־500 יהודים, בתוכם הרבה ממשתתפי ההתקוממות, החליטו להישאר בווארשה ההרוסה ולהסתתר בבונקרים שהוכנו

78 אלינה גראלאבסקה, שם.
79 מיאצ׳יסלב פוקס, שם.
80 קלפטן, ראה הערה 13.
81 "Udział Żydów w Powstaniu Warszawskim", מאמר בעיתון "Głos Ludu", nr 6, 9.1.1945

בחופזה בתוך הריסות העיר[82]. בשביל רבים מהם היציאה מהעיר יחד עם האוכלוסייה הפולנית פירושה היה — מוות בטוח, משום שעלולים היו בקלות להכיר אותם כיהודים בשל חזותם השמית. ההישארות בבונקר השאירה את התקווה להחזיק מעמד עד לחידוש המתקפה על־ידי הסובייטים. כמו־כן, במקרה של גילוי הבונקר אפשר היה לגלות התנגדות וליפול בקרב, במקום למות חסר־אונים בידי נוכלים. אלה, אשר הסתתרו בבונקרים, נשארו הדיירים היחידים של וארשה שבגדה השמאלית, לאחר פינויה של כל האוכלוסיה שלה בימים הראשונים של אוקטובר 1944. ״וארשה הפכה לעיר־רפאים״, כותב ברנארד גולדששיין. ״מלבד היהודים, שהסתתרו בבונקרים תת־קרקעיים, לא היו כאן שום דיירים. בחדשים אלה הפכה בירת פולין לעיר יהודית״[88]. נשארו אי־אלו פרטים על חלק מהבונקרים האלה.

קבוצה של הארגון היהודי הלוחם, עם יצחק צוקרמן וצביה לובטקין בראש, הסתתרה זמן מה בבונקר ברחוב פרומיק, שמתוכו הצליחו כעבור זמן מה, תודות לעזרתה של המחתרת הפולנית, לעבור לפודקובה לאשנא, ושם נשארו עד לשחרור[83].

קבוצה אחרת של חברי הארגון הצבאי היהודי הסתתרה בבונקר בפינת הרחובות סוסנובה ו־שיאננא. כאן היו בין האחרים ולאדקה מיאנדזיז׳אצקא, שפרה מזל, ברוך שפיגל וחייקה באלחאטובסקא.

בבונקר אחר, ברחוב וספולנא 26, הסתתרו 29 יהודים, בתוכם אחדים מפעילי הציבור — בארנארד גולדשטיין ודוד גוז׳יק, שפיגלמן ויעקב ווַרניק (שברחו לווארשה לאחר ההתקוממות בטרבלינקה), יהודי יווני אחד, שבוי לשעבר של ״גאנשובקה״, ועוד משתתפים אחדים בהתקוממות וארשה[84].

קבוצת משתתפי ההתקוממות מהמחלקה היהודית של שמואל קאניגסוויין הסתתרה יחד עם קאניגסוויין בתוך הריסות העיר הישנה בפינת הרחובות קילינסקי—קשיבא קולו[85].

חיים גולדשטיין מתאר, ב״שבעה בבונקר״, את החיים בבונקר, ברחוב פראנצ׳ישקאנסקא 8, של קבוצה של 6 יהודים, בתוכם משתתפי קרבות ההתקוממות, ופולני אחד, כומר, גם הוא משתתף ההתקוממות[86]. באותו ספר עצמו מתאר גולדשטיין פגישה עם קבוצה אחרת של 10 יהודים מזויינים, מתקוממים לשעבר, אשר לחמו בשורות הארמיה לודובה, ולאחר הכניעה הסתתרו בבונקר ברחוב קוזלא. גולדשטיין זוכר רק שני שמות — ואסרמן והורביץ. קבוצה זו נתגלתה על־ידי החיילים ונפלה לאחר קרב קצר.

בסך הכל נתגלו קרוב למחצית הבונקרים הקיימים. לדעתו של ברנארד גולדשטיין, רק 200 מתוך 500 היהודים המסתתרים החזיקו מעמד עד ליום שחרורה של וארשה, ב־17 בינואר 1945[87], שכן וארשה היתה איזור של קרבות. כאן בנו הגרמנים את קו ההגנה הראשון שלהם ומסע השיסוי של החיילים הגרמניים השפיע בצורה קיצונית על מצבם של היהודים המסתתרים. הבונקר הראשון נתגלה ונהרס כבר ב־27 לאוקטובר. בבונקר

82 Bernard Goldstein, שם, עמ׳ 262—276.
83 על גורלה של הקבוצה הזו ראה ספרו של טוביה בוז׳יקובסקי, בין קירות נופלים, תל־אביב 1964.
84 Bernard Goldstein, שם, עמ׳ 269.
85 ציווינסקי, שם.
86 ״זיבן אין א בונקער״, שם.
87 Bernard Goldstein, שם, עמ׳ 276.

זה נפלו 7 יהודים (בתוך זה 3 אזרחים הונגריים) תוך גילוי התנגדות מזויינת [88].

ב־12 בינואר 1945 החלה המיתקפה, שכל־כך ציפו לה, של הצבא האדום. בדומה לְמה שקרה בספטמבר 1944, בעת הקרבות על הגדה המזרחית של וארשה, כך גם עכשיו, מסיבות פוליטיות, נמסר שיחרורה של וארשה ליחידות של הצבא הפולני. ב־17 בינואר, לאחר שבירת התנגדות חלשה של הגרמנים, חדרו לוארשה אותן חטיבות עצמן של הגייס הפולני ה־ו, אשר לפני 4 חדשים לחמו על הגדה המזרחית של וארשה. לתוך וארשה נכנסו גם אלפים אחדים של חיילים יהודים. הם לקחו חלק בשיחרור הריסות העיר, שבה, עוד רק לפני 6 שנים, גרו למעלה מ־400,000 יהודים; עיר אשר היתה זמן רב המרכז היהודי הגדול ביותר באירופה. על הריסות וארשה התרחשו פגישות טראגיות ביותר של חיילים יתומים, אשר לחמו והקיזו את דמם למען שיחרור הארץ אשר הפכה בשבילם לבית־קברות, עם אותם שרידים מעטים של 200 יהודים שיצאו מהבונקרים — הנציגים היחידים הניצולים של יהדות וארשה שמנתה כמעט חצי מיליון נפש. על פגישה אחת כזאת מספר הרב־סרן היהודי מאקסימיליאַן קאַסטאַלאַנסקי:

"בעקבות המיתקפה של ינואר מצאתי את עצמי בתוך וארשה. את צעדי הראשונים כיוונתי לעבר הגיטו ההרוס. בלכתי ברחוב ניגש אלי איזה בן־אדם ושאל: 'עמך ?' לא ידעתי מה פירוש הדבר. איש שיחי הפנה אלי איפוא שאלה ישירה, אם אני יהודי. איש זה הוליך אותי לרחוב אחד הרוס לחלוטין, ובדרכים עקלקלות, בינות להריסות, הכניס אותי לתוך בונקר, ששימש מסתור מפני הגרמנים. מכרי המקרי סיפר לי, באיזה אופן הצליח להינצל מהשמדה. בבונקר זה הסתתרו 18 נפשות. הבונקר היה מסודר בצורה מופלאה ומצוייד היטב. היהודים המסתתרים בו היו להם בין־היתר רימונים מתוצרת עצמית. הם הסתתרו במקום זה 4 חדשים" [89].

תרגם מפולנית: מרדכי יואלי

נספח

רשימה חלקית של הנופלים מקרב היהודים שלחמו על וארשה, חיילי חטיבות חיל־הרגלים של הארמייה הפולנית הראשונה, חטיבות 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8 [90].

רב־טוראי דניאֶסטרובסקי נתן, בן מיכאל
סגן־משנה קורץ נוחים, בן הירש
סמל לאַנדסמן איגנאצי, בן הירש
טוראי אוֹברמן ישעיה, בן ליב
רב־טוראי רייכמן יעקב, בן אשר
טוראי שטראַוּבּר יעקב, בן מאיר
סגן זילברשפיץ מיאֶצ׳יסלאַב, בן הירש
רב־טוראי אייזנברג יוסף, בן ישראל
טוראי ראשון אלטבאום אלכסנדר, בן יעקב
רב־סמל ראשון פרידמן מאַריאַן, בן פֶליקס.
רב־טוראי גוטרמן־לבקוביץ משה, בן מרקוס
רב־טוראי הלר פינקוס, בן שמואל
טוראי קאופמן אברהם, בן יעקב
טוראי ראשון קלאַפּר הנריק, בן משה
סגן־משנה לופטגלאַס יצחק, בן משה
טוראי רוזנבלום ישראל, בן שמואל
רב־טוראי שוֹפוֹרש שמעון, בן אלימלך
טוראי שוואַץ מיאֶצ׳יסלאַב, בן עמנואל
תותחן שוואַץ סטאַניסלאַב, בן עמנואל
טוראי ויניצקי אביגדור, בן שמעון
טוראי זיגלאר הֶרמאַן, בן שמואל
טוראי ליכטאַנצווייג אדם, בן שיע
רב־סמל פרידמן יוליוּש, בן יעקב
רב־טוראי כץ יחזקאל, בן יוסף
טוראי קורן יעקב, בן שלמה
טוראי אוֹסבּרוּך זיסקינד, בן יעקב
סגן־משנה יאַכימוֹביץ לָזַר, בן יעקב
סמל פינגרהוּט מרקוס, בן וולף
טוראי שְפּיר יודקו, בן נוחים
סגן־משנה בראַזֶליטַן הנריק, בן יעקב
טוראי בּאַראַנקאַוויץ' פינקוס, בן אברהם
טוראי בורר יצחק, בן נתן
טוראי צ׳אֶרטוק אדם, בן מרדכי
סגן־משנה פיקס משה, בן לייב
טוראי פרידמן רחמיל, בן אלתר
טוראי גיטליב חונה, בן יואל
רב־טוראי גראוּמן דוד, בן נתן
טוראי יעקוּבּוֹבסקי מיכאל, בן דוד
טוראי ראשון מיצנר ישראל, בן שלמה
רב־סמל פיק ליאון, בן אברהם
רב־טוראי אייזמן מאיר, בן נסים
טוראי אַלטמן יעקב, בן אברהם
טוראי בּאַרשצ׳וק נוח, בן שמואל
רב־טוראי בּיאַלאַבסקי זיגמונד, בן שלמה
טוראי צבי הירש, בן שלמה
טוראי צ׳מיאַל מיכאל, בן הירש
רב־טוראי פלדנשטיין ישעיה, בן משה
רב־טוראי פירשט נתן, בן יצחק
טוראי פלוראֶנשטיין יוסף, בן שמואל
טוראי הֶרבסט דוד, בן משה
טוראי הֶרצברג יחזקאל, בן זליג
טוראי קאצ׳קה מיכאל, בן מרדכי
טוראי קימאַלהאַלטר משה, בן יעקב
טוראי קוֹרנפלד איזידור, בן דוד
טוראי קראל יעקב, בן ברקו
טוראי לייב חיים, בן יעקב
טוראי לאַז׳ינסקי יוסף, בן נחום
טוראי מישאַק יחיאל, בן מאיר
רב־סמל מיטלמאַן שלמה, בן מאיר
רב־טוראי פלמאַן ישעיה, בן שלמה
טוראי פילה מאטיס, בן אלתר

88 מסמך נירנברג, NOKW-2636.
89 מקסימיליאן קאשטלנסקי, עדות בארכיון יד־ושם: 0־3/1793.
90 הרשימה עובדת על־סמך מקורות ארכיוניים ופירסומים שונים.

רב־טוראי רומאַנקאָביץ חיים, בן יצחק
טוראי שאַראַצקי דוד, בן הירש
טוראי סקאַראַצקי איציק, בן לייב
סמל סוסנוביֵץ זיגמונד, בן ברקו
טוראי שאַראַדזקי דוד, בן הירש
טוראי שוסטר הרמן, בן אהרן
רב־סמל שווארץ שמעון, בן יעקב
טוראי שוואַרצברג שמואל, בן בלום
טוראי וויניגרודזקי אפרים, בן אליעזר
טוראי זאַגטרייגר שלמה, בן מאיר
טוראי ראשון קוצ׳אֶר פרידריק, בן יעקב
רב־טוראי לאַנדווירט אליהו, בן יעקב
טוראי בקר שמעון, בן יוסף
טוראי בורנשטיין וולף, בן אלתר
רב־טוראי בורנשטיין טוביאַש, בן דוד
טוראי בורנשטיין הירש, בן יעקב
טוראי פילר הירש, בן חיים
רב־טוראי פולגר יוסף, בן דוד
טוראי גאַלאֶר מאַריאַן, בן שמואל
רב־טוראי גינצל יעקב, בן דוד
טוראי גינגולד זומר, בן שאול
רב־טוראי גרינבאום יהודה, בן גרשון
טוראי גרוסמן אפרים, בן אהרון
טוראי גרוס חיים, בן דוד
טוראי גרינשטיין לייב, בן שמעון
רב־טוראי האַלר יצחק, בן יעקב
טוראי יאן סלומון, בן ברקו
טוראי יוסין שפסיל, בן יהודה
טוראי ראשון קאַוור דוד, בן מרדכי
טוראי ראשון קליימאן מאַתיאוש, בן אברהם
רב־טוראי לאַוף אוסקאַר, בן זכריה
רב־טוראי לאֶדרפאַרב משה, בן אליאש
רב־טוראי לייטאֶנברג דוד, בן נתן
סגן־משנה לווין גבריאל, בן גרשון

רב־טוראי ראבינוביץ ליאון, בן פינקוס
טוראי רוטשטיין לייזר, בן חיים
טוראי רוזנבלאט אהרון, בן אברהם
טוראי רוזנצווייג חיים, בן עקיבא
טוראי רוזנצווייג שמואל, בן ישראל
טוראי רימלר בנימין, בן אליאש
טוראי זומאֶרשטיין הנריק, בן גצל
טוראי זומאֶרשטיין משה, בן בונים
טוראי זומאֶרשטיין שעיה, בן בונים
טוראי פיניה, בן מרדכי
טוראי שניידר שמעון, בן דוד
סרן שטוקמאַן עמנואל, בן מיכאל
טוראי שווארצפוטר פינקוס, בן שמעון
טוראי טננבאַום שעיה, בן יעקב
טוראי צימרשפיץ אברהם, בן שמואל
סגן־משנה אֶרליך ליאון, בן רובין
סמל פוגל בֶּר, בן וולף
טוראי פולגנבאום גדליה, בן יעקב
טוראי גרינברג שעיה, בן גרשון
טוראי גרינפאַס לייב, בן חיים
טוראי קורון מיכאל, בן דוד
טוראי מגאַדז׳י יאַן, בן שמואל
טוראי אוסטרוביה יהודה, בן כתריאל
טוראי פינקצ׳אֶבסקי פינקוס, בן אברהם
טוראי ראַפאַלוביץ׳ אברהם, בן לייב
רב־טוראי סטוחליק משה
טוראי סוקאֶניק נוחים, בן אשר
רב־טוראי שצ׳ופאַק ישראל, בן יעקב
טוראי שמולביץ׳ יחזקאל, בן אברהם
טוראי שטיקל לייזר, בן שלמה
סמל שטוספוגל אדם, בן ישראל
טוראי שוסטר יצחק, בן מרקוס
טוראי וואַסרטרוגר קלמן, בן ברקו
טוראי זלמן ישראל

אברהם רוזנמן

האיחוד בפולין בשנים 1944—1950

בשנתיים האחרונות עזבו את פולין שרידי היהודים האחרונים, בכך הסתיים פרק בתולדות היהדות, שעוד רבות ייחקר בו וייכתב עליו.

במאמר זה, ברצוננו לתאר תקופה קצרה מאוד יחסית, של מספר שנים, מיד לאחר מלחמת העולם השנייה, שבה נעשה המאמץ האחרון לחדש את התנועה הציונית בפולין, במטרה אחת ויחידה: לאפשר לשרידי היהדות להגשים את כמיהתם לעליה.

נתאר כאן את ראשית ההתארגנות ואת המשכה, אופיה של הפעילות הזאת ומסגרותיה, את המכשולים, שעליהם היה צורך להתגבר, ואת הסיום שנכפה עלינו, ואשר היווה את סיומה של הפעילות היהודית בפולין.

נרמוז בקצרה על המשמעות של התקופה ושל הפעילות שהתנהלה, אך את הערכתה נשאיר להיסטוריונים...

הרקע להקמת האיחוד

מלחמת העולם השנייה — הרצחנית שבין המלחמות — התקרבה לסיומה. אנו, קומץ קטן של ניצולים יהודיים, חסרי אשליות ותקוות, פרט לתקווה היחידה, הכמיהה הציונית הנצחית, יכולנו סוף סוף לצאת לאור השמש, לאור העולם, בפולין המזרחית דאז, המשוחררת.

ברור היה לכל אחד מאיתנו ולכולנו גם יחד, שמתוך המבול האיום של דם ופשע, בו שטפו הנאצים את יבשת אירופה, יצאנו אנשים אחרים. הובהרה לנו האמת הגדולה על הזהות המלאה של גורל כל אחד מאיתנו עם גורל עמנו, והפכה למניע הבלעדי, בכל מחשבותינו ופעולותינו.

המסקנה הפשוטה וההגיונית היתה יכולה להיות רק אחת: הדאגה ליחיד — לעצמו או לזולת — יכולה לבוא, אך ורק אחרי הדאגה לכלל, לעם ישראל כולו.

מסקנה זו, עוד לפני שהתבהרה לנו, הניעה אותנו לפעילות לזיהוי חיי הפרט עם החיים הפוליטיים של העם כולו, ומתוך כך למאמץ למען המשך המסכת האחידה, רבה התהילה, של הציונות העממית של יהודי פולין, ולא במסגרת מפלגתית מפוצלת. מסכת זו מצאה את ביטויה, בין שתי מלחמות העולם, בפעילות ענפה ונועזת בהנהגתו של יצחק גרינבוים.

חידוש המסורת הציונית של יהדות פולין ושל הסתדרותה הציונית, שניהלה את כל הפעולות למען ארץ־ישראל ושעמדה

הוועידה הראשונה של "האיחוד", ורוצלב, 1946

בעת ובעונה אחת בראש המאבק לזכויות המיעוט היהודי, לאחר השואה, בא לידי ביטוי, כבר בתחילתו, באיחוד כל שרידי יהדות פולין בגוף אחד, באיחוד ממשי, שקם לא מתוך שיקולים פוליטיים קרים ומחושבים, אלא מדחף עמוק, שקשר את כל הניצולים בקשר הדוק מאד.

אידיאולוגיה ציונית מחודשת זאת, דיברה אל לבם ומוחם של כל יהודי פולין. קשה מאד היום, בשנות השבעים שלנו בארץ, לתאר את רגשותיהם ומהלך מחשבותיהם של השרידים האלה, הבודדים והמבודדים, שעה שהיו נופלים איש אל זרועות רעהו, שעה שנפגשו, אחרי המבול, וכשנתגלה יהודי נוסף, עוד ניצול. אט אט נבטו התחלות של חיים מחדש, חיי שותפות של משפחה, שעל אף הכל נאלצה, להתנצל על עצם עובדת השארותה בחיים.

בימים ההם היתה ההרגשה, שפולין היא בית קברות גדול אחד, כה חזקה, כה מוחשית, שאיש מאיתנו לא יכול היה להעלות על דעתו, שאפשר להמשיך ולחיות עוד על אדמה זו.

רעיון שיבת ציון, שמכבר פעם בלבותינו, הפך לממשי,

הוועד המרכזי של ה״איחוד״ והוועד המחוזי של וארשה, 1949.
מימין ליד השולחן: ד״ר לאזר, מיכאל קוסובר, ד״ר צבי פינס, השני משמאל עומד — אברהם רווזנמן

חיוני ומובן מאליו. בלעדיו לא ראינו צידוק להמשך קיומנו הפיזי; וחדורי הכרה עמוקה זו ראינו צורך לעשות הכל, כדי להגשים את חלומנו הלאומי ללא דיחוי.

דפוס חדש לפעילות ציונית

האיחוד היה כה טבעי ומובן מעצמו, כה הכרחי, ששום הבדלי השקפות — גם אילו היו קיימים כאלה — לא היה בכוחם לער־ערו. הוא נבע מהמסקנה ההגיונית היחידה, שיכולנו להסיק מעברנו הקרוב.

לא היה שום טעם עוד, ולכן גם לא נעשה שום נסיון, לחזור אל אותן המסגרות המרובות שמלפני השואה. המסגרות ההן נראו בעינינו, שרידי המיליונים, מגוחכות, כמעט ראויות לגנאי. היה זה בלתי אפשרי להמשיך ולהתנהג, כאילו לא קרה דבר, כאילו שכחנו ולא למדנו מאומה.

רעיון ה״איחוד״ לא נולד בראשו של מנהיג, הוא צמח באופן ספונטני מלמטה ובמקומות שונים, בעת ובעונה אחת, והקיף את רוב רובה של האוכלוסיה היהודית, ובמקומות רבים אפילו את כולה.

הפעילות היתה רבה וקדחתנית. צריך היה למלא, ולו באופן חלקי, את החסר, והרי חסר היה הכל.

נוצר מצב של מפלגה אחת, ללא פריפריה של מפלגה, ללא חברות פסיבית, כי הכל היו פעילים, הכל היו משתייכים.

מצב מיוחד זה, של אידיליה נמשך כל עוד היתה אוכלוסיתה היהודית של פולין מורכבת ברובה מניצולי השואה, מצומצמת במספרה, ומה שלא פחות חשוב — מרוחקת יחסית מן ההשפעות של החיים המפלגתיים הפוליטיים בארץ־ישראל.

כשנתיים לאחר סיום מלחמת העולם השנייה וכתוצאה מהרפ־טריאציה של אזרחי פולין, גם יהודים, מברית המועצות, גדלה האוכלוסיה היהודית בפולין ל־100 אלף בקירוב. גם התחזקו ההשפעות החיצוניות, שפעלו בקרב יהדות זאת, ובעיקר השפעות של גורמים מהיישוב בארץ־ישראל. בעיניהם היתה התופעה של ״איחוד״ ציוני־אידיאולוגי, מוזרה, ולא השכילו להבינה.

גם גידול האוכלוסיה היהודית, ובעיקר כתוצאה מפעילות ״מיובאת״ זאת, עבר על תנועת ״האיחוד״ תהליך של פרטי־קולריזציה, שלא נבע מהמצב במקום. על אף כל ההשפעות המקומיות והמיובאות נשארה ״התאחדות הציונים הדמוקרטיים איחוד״, כפי שהיתה נקראת, הסתדרותם של רוב היהודים בפולין והכוח הלאומי היחידי, בעל אחריות יהודית כללית, שפעל מ־1944 ועד ינואר 1950, מועד שבו החלה לפעול הוועדה לחיסול ה״איחוד״.

היעד העיקרי

במשך תקופה זאת, התארגנו חברי ה"איחוד" במקומות שונים, ב־95 סניפים עצמאיים וב־12 חוגים. בשנת 1948 היו באירגון כ־15,000 חברים מאורגנים, ומאוחר יותר כ־27,000. מספר זה נופל, בכמה אלפים בלבד, ממספר החברים בהסתדרות הציונית בפולין, סמוך למלחמת העולם השנייה.

בזמנים כתיקונם מהווים: מספר סניפים פעילים, חברים רשו־מים ואינטנסיביות הפעולה, מודדים להצלחה או לכישלון. אומנם גם אנו עסקנו בכל האמור — אך מדדנו את ההשגים, לפי מודד הפוך, והוא — מספר הסניפים שחוסלו, לאחר העברת חבריהם לישראל. מעבר לכל פעילות שוטפת, ראתה התנועה את תפקידה העיקרי, באיר־גון היציאה מפולין.

ולא היה זה תפקיד פשוט. התחזקה והלכה השפעתם של אלה, שעיקר עניינם היה למנוע את היציאה. מאידך, החלישה במקצת את כוח המשיכה העצום, לאחר תום המלחמה, העובדה ששערי הארץ היו סגורים, שהמצב במחנות הפזורים באירופה בדרך לישראל, היה קשה, וגם המצב הכלכלי בארץ.

היציבות היחסית בפולין, לאחר שהתחזק המשטר הקומוניסטי וחדלו הרציחות, השפיעה גם היא להחלשת הנכונות לאחוז שוב במקל הנדודים. גם הפוגרומים, הרציחות בדרכים וברכבות, השוד והרצח, אף הם פסקו כמעט לחלוטין. במקביל החלה התעמולה למניעת יציאתם של היהודים, בהשפעתם של קומו־ניסטים יהודיים ובונדיסטים. אלה ואלה הגבירו את הלחץ נגד הפעילות לשם עליה לא"י.

הפעילות האנטי־ציונית

יש להניח שכאן פעלו לא מניעים אידיאולוגיים בלבד, אלא, ואולי בעיקר, מניעים של אינטרס אישי של המנהיגות הקומו־ניסטית היהודית. מנהיגות זאת, שלא היה לה את מי להנהיג בתוך האוכלוסיה היהודית, לא יכלה בנקל להיקלט בין הפולנים. רבים מבין בעלי התפקידים הבולטים והחשובים בצמרת המנהי־גות הקומוניסטית, היו בעלי הסיכויים הפחותים יחסית להקלט, דבר שדחף אותם לפעלתנותם הנמרצת נגד העליה. הם חששו להישאר בודדים, מיותמים וחסרי ערך, כענף כרות מעמם, שהתכחשו לו. במרוצת הזמן הפכה פעלתנותם למסוכנת ממש, שאינה בוחלת בשום אמצעי.

למנהיגים הפולניים לא היה נוח, שחבריהם היהודיים הבולטים בהנהגה, נידחקים לקרן זווית. לכן הירשו להם לעשות, בקרן זווית זו, את העולה על רוחם.

המנהיגות הקומוניסטית היהודית קיבלה סמכויות נרחבות בפעילותה, בקרב האוכלוסיה היהודית, וניצלה אותן, לפי מיטב המסורת ה"יבסקיה".

בתנאים הקשים האלה של פולין הסטליניסטית, כאשר הדוג־מה של ברית המועצות שימשה למופת והיתה מחייבת, היה עלינו לנהל את המאבק בקרב האוכלוסיה היהודית, שעמדה מבפנים בלחץ כבד של היבסקים ומבחוץ בלחץ המגמות האנטי־ציוניות, במוסדות המפלגה השלטת.

המשך הפעילות הציונית

במאמרים בעתונות, בנאומים, באסיפות ופעולות ארגון היתה מטרה לעודד, לנחם, להדק את האמונה ואת הקשר לעם היהודי ולארגן את היציאה בכל הדרכים ובכל התנאים.

ב־1946 מציינים באסיפות־עם גדולות את היובל להופעת ספרו של הרצל "מדינת היהודים" ועשר שנים למותו של נחום סוקולוב. בסניפים מארגנים מסיבות של "עונג שבת", הזוכות להשתתפות ערה ביותר. בזמן הקונגרס הכ"ב הננו מוציאים הוצאה מיוחדת יומית, אשר נחטפת ממש על ידי הקוראים ובה ידיעות על המתרחש בקונגרס. עיתונים באידיש ופולנית

יצחק גרינבוים בין שרידי יהדות פולין, 1946

מהווים בטאונים של התנועה ועל ידם מסונפות הוצאות ספרים, אשר מוצאות לאור ספרים על מאורעות שונים. בהוצאה כזאת הופיע גם העתון המצויר "Na Strazy" וספר על תולדות הציונות.

ב־1947 בא יצחק גרינבוים לבקר אותנו, ביקור שהיווה עבורנו חוויה בלתי נשכחת. זכינו לשמוע דברים גאים ודברי אמת, שלאף אחד לא היה האומץ לאומרם.

התחדש שוב הקשר עם האירגונים הציוניים והיהודיים ברחבי העולם ובעיקר בארץ ישראל. אזרחים רבים מגיעים אלינו. בדרך לישראל, באוסטריה ואיטליה מארגנים חברינו את שארית הפליטה תחת סיסמת ה"איחוד". הם פעילים גם במחנות בגרמניה ובתנועה בצרפת. בכל מקום הם נושאים איתם את הלהט הציוני לפעילות מאחדת, אשר מסלקת מחיצות מיותרות ומזיקות.

מחוץ ל"איחוד", הסתדרות האם, מתארגנת תנועה "הנוער הציוני" ב־80 קיבוצים להכשרה, אירגון לוחמים במאבק, הסתדרות אקדמאים עם קיבוץ, "ויצו" ו"מכבי"; פעילים ועדים אזוריים וועדי סניפים. אוספים כספים למען קרנות שונות. בפעולות קרן הקיימת, קרן היסוד ו"כדרכנו בקודש" אנו תופ־שים את המקום הראשון. במספר מקומות הננו הפעילים היחידים. אנו מארגנים קורסים לעברית, מושבות קיץ, בתי הבראה, ספריות כיאה לעם הספר ואף בית ספר יומי, שפעל תקופה מסוימת.

בתנועה הציונית המפולגת, הננו נושאי הדגל הציוני המאחד. באין הסתדרות אחידה, אנו נלחמים לביצוע החלטת הקונגרס הציוני על הקמת פדרציה של כל האירגונים הציוניים. הננו יוזמים פעולות משותפות בעניינים ציוניים וכלליים, כגון: ההופעה לפני הוועדה האנגלו־אמריקאית, הצעות פרו־ציוניות בוועד המרכזי של יהודי פולין, אירגון מחאה נגד משטר הספר־הלבן, הגשת התביעה להקמת מדינה יהודית בפני ועדת האו"ם, פעולה דיפלומטית למען תמיכת פולין בהצעה להקמת המדינה.

לאחר ההחלטה על הקמת המדינה, הננו יוזמים מפעל איסוף כספים לטובת הישוב הלוחם. עם פרוץ מלחמת השיחרור בארץ, יוזם הוועד המרכזי של ה"איחוד" פעולה לאיסוף תרופות ומכשירים רפואיים.

פעילות יהודית מקומית

על אף העמדת שיבת ציון במרכז פעילותנו, לא יכולנו להזניח את הצד של הפעילות היהודית המקומית וחידשנו אותה. חברינו היו בין הראשונים, שהציעו את הקמת הוועד המרכזי של יהודי פולין, לפי דוגמת הוועד הלאומי, שהוקם בפולין, מיד אחרי שיחרורה, ב־1918, ביוזמת גרינבוים. בהתחשב בתנאים המיוחדים, בהם נמצאו אז יהודי פולין, אחרי השואה, הצענו גם להקים בנק לפרודוקטיוויזציה, אשר מילא תפקיד חשוב בהכנסת היהודים לעבודה פרודוקטיבית. בגלל סיבות, קשורות במצב העדין בפולין, ניהלו, גם הקיבוצים שלנו להכשרה, את פעילותם, תחת הכותרת של "נקודות פרודוקטיביזציה". בתוך הוועד המרכזי של יהודי פולין ניהלנו את המאבק העיקבי לצירוף הוועד אל הקונגרס היהודי העולמי, עד שזכינו להצלחה.

מאוחר יותר, כאשר הקומוניסטים היהודיים החליטו, כתוצאה מהחרפת הלחץ של המשטר הסטליניסטי, לנתק את הקשר עם הקונגרס היהודי, היינו מוקיעים בגלוי צעד זה, כפגיעה באינ־טרס הלאומי.

מאות מחברינו עבדו בתפקידים שונים, וביניהם גם מרכזיים, בוועדים המקומיים והמחוזיים, ועשו זאת במסירות ובהקרבה.

בתנאים הקיימים בפולין, זה לא היה פשוט. עם הקמת מדינת ישראל החריף המאבק, כאשר נעשה מאמץ לשים טריס, בין מדינת ישראל (שהוקמה גם הודות לעמדת ברית המועצות), לבין התנועה הציונית "המשרתת" את האימפריאליזם. בתקופה מאוחרת יותר גם מדינת ישראל נהפכה ל"ייצור אימפריאליסטי".

המשמעות של ה"איחוד"

נסיון האיחוד היה חשוב לאלה, שהתנסו בו. הוא חדר לחוגים שונים של אוהדי ישראל, וגם לא היה לשווא, מבחינת השפעתו, בהמשך המאבק.

מבחינה זאת הוא היה חלוץ הרעיון הציוני.

חיסולו של ה"איחוד" כמוהו כסיום של כמעט אלף שנות היסטוריה של יהדות פולין המפוארת.

באין תנועה ציונית אין חיים יהודיים, בעיקר במדינה כמו פולין, בה עמדו הציונים בראש כל הפעילות היהודית המאורגנת. עם סיום הפעולה הציונית הסתיימו החיים היהודיים המאורגנים. הקומוניסטים היהודיים, עושי דברו של המשטר, ניסו עוד להמשיך, אך המציאות הוכיחה את הסילוף שבמעשיהם.

פולין, שהיתה פעם העריסה של יהדות אירופה והתיחסה ליהודים בהכנסת אורחים, סיימה בצורה כזאת את קשריה עם היהדות, עם ישראל ועם העם היהודי.

זכות קיומו של העם הפולני כעם מובטחת. באם תעמוד לו זכות אחרת, הרי תהיה זאת הזכות, שעל אדמתו, נוצרה והתפ־תחה הציונות, אשר השפיעה וממשיכה את השפעתה על חיי היהודים בעולם כולו, גם לאחר שפולין נותרה ללא יהודים.

נספח

כרוז של ה״איחוד״ בפולין

אונזער געשיכטע איז געשריבן מיט בלוט

הארציקער רוף פון ״איחוד״

א קורצע צייט טיילט אונז, ווען אומעט, גרויל האבן געהאנגען איבער די הימלען פון אייראפע און איבערהויפט פון מיטל־אייראפע. געברענגט דער מענטשהייט הונגער, נויט און טויט. אפגעמעקט זענען געווארן הונדערטער ישובים, ארויסגעריסן מיטן ווארצל דאס יידישע לעבן און אפגעמעקט.

געענדערט האט זיך די מאפע פון אייראפע; געענדערט האט זיך אויך דאס ארט פסיכישע און אידייען־געדאנקען נאך פינף שווערע יארן, גרויזאמע בלוטיקע דייטשע אקאפאציע, קומען מיר היינט צום ערשטן מאל צום אויסדרוק אין שריפט צו אונזערע חברים אין דער גארער וועלט. היינט שטייען מיר פאר אלס דאכלאזע, היימלאזע, פאמיליעלאזע. מידע, אבער נישט איינגעבראכענע; דערשראקענע אבער נישט רעזיגנירטע זענען מיר ארויס מיט א ניי ווארט, מיט נייע באגריפן ״איחוד״, וואס איז אן אויסדרוק פון דער צייט, אפצושאפן אלע ביז איצטיקע נישט־געזונטע פראקציע־באריערן אין ציוניזם, שטעלן דעם פרימאט די שאפונג פון דער יידישער מלוכה, נישט פאר קלאסן און פראקציעס, נאר דעם גאנצן פאלק.

און פונקט אזוי גוט ווי אונזער גרעסטער פיינט, וואס האט נישט זיינס גלייכן און פרעצעדענס אין דער געשיכטע האט נישט געמאכט קיין אונטערשיד צווישן ציוניסטן און נישט־ציוניסטן, סאציאליסטן און נישט־סאציאליסטן, נאר אלס יידן אונז געפירט אין די קרעמאטאריומס פון טרעבלינקע, מיידאנעק, אוישוויץ א. אנד. און דארט אונז ליקווידירט.

אין די לעצטע טרויריקע טראגישע מינוטן פון זייער לעבן, האבן אונזערע קדושים דורך די ברייטע אויפגעריסענע מיילער אויסגעשריגן די לעצטע פראטעסט־ווערטער, וועלכע זענען געווען געווענדן צו דער גאנצער ציוויליזירטער וועלט: פארוואס?

פארוואס קומט אונז דאס? און צו אונז די ווערטער — נעמט נקמה! מאכט נישט מער דעם היסטארישן פעלער, וואס מיר האבן געמאכט! שאפט און בויט נישט מער אין די דיאס־פארע לענדער, נאר בויט און שאפט אן אייגן מלוכהשן לעבן אין ארץ־ישראל.

מיר, דער אוואנגארד פון דער באגייסטער ציוניסטישע באוועגונג ״איחוד״ אין פוילן פארוואנדלען זיך און ווערן די טרובאדארן פון איר, בכדי צי ווארענען די יידן אין אמריקע, לאנדאן, אויסטראליע, ארגענטינע און אנדערע לענדער, וואס האבן געהאט דאס גליק נישט ליקווידירט ווערן און אויסגעמעקט ווערן, איבערגעבן זיי די צוואה, וואס מיר האבן באקומען פון אונזערע נאנסטע, טייערסטע קדושים, וואס מיר האבן פארלוירן, אז זיי זאלן מער נישט מאכן דעם היסטארישן פעלער, וואס זיי האבן געמאכט, ווייל נאך א צווייטן קאטאקליזם וועט די לאגע זיין א פיעל טרויעריקע. מיר זענען אן אויסנאם־פאלק, אונזער געשיכטע איז נישט געשריבן ווי ביי אנדערע פעלקער מיט טינט, נאר זי איז געשריבן און ווערט ווייטער דורך שוויס און בלוט.

מיר שטעלן נישט אונזערע מארטירער־העלדן, די קדושים, קיין מאנומענטן פון בעטאן און אייזן. דער גרעסטער מאנומענט וועט פאר זיי זיין הייליק און הערלעך אפצעהייטן און דורכצופירן זייער צוואה.

נספח

מכתבו של י. גרינבוים לחברי ״האחוד״ בוארשה, 1945

(בזמן שהותו בלונדון)

טייערע חברים! איך שרייב צו אייך, ווייל איך קאָן ניט אבזאגען די חברים וסא האבן מיך ווענען דעם געבעטן. איך האָב אויף קיין איין מאמענט וועגען אייך ניט פארגעסן. תמיד זענען מיינע געדאנקען, מיינע געפיהלען מיט אייך, אין די שווערסטע און אויך אין דערהויבענסטע מאמענטן פון דעם אידישען לעבען, פון אייער לעבען, אין די פינצטערע צייטען פון דער מלחמה און אָקופאציע. אבער איך האב נישט געהאט קיינמאל דעם מוט אייך צו שרייבען. וואס האב איך געקאנט אייך זאגען? אייך מארטירער און קעמפער פון דער ווייטענס?

כ׳האב מיך בעטייליגט אין דער רעטונגס ארבייט, אבער וואס האט זי, די דאזיקע ארבייט געקאנט אויפטהון. דער חורבן איז געווען אזוי אונגעהויער, אזוי געשפענסטהאפט, און די גרויסע פרייע דעמאקראטישע וועלט אזוי גלייכגילטיק, אזוי קאלט, אונענדליך קאלט, אז מיר האבען געהאט תמיד דאס געפיהל, אז מיר שלאגען דעם קאפ אין אן מויער.

וואס האבן מיר געקאנט זאגען? אז מיר האבען געראטעוועט טויזנדער ווען אומגעשלאכטעט געווארן מיליאנען? כ׳האב ניט געהאט די דרייסקייט אויפצוהייבן די אויגען און קוקען אין

אייערע אויגען, וואָס האבען אבגעשפיגעלט די ליידען און יסורים, דאס ראנגעלניש, די קאמפען, די גבורות. איך האב געקאנט שרייבען וועגען אייך, אבער ניט געהאט די העזה צו שרייבען צו אייך.

עס זענען אבער געקומען חברים, וואס האבן זיך געראטעוועט, וואס האבען זיך געשטעלט ביים רודער, אין די שווערסטע געפעהרלעכסטע צייטען און האבען אויפגעפאדערט מיך א פאר ווערטער צו שרייבן אייך. איך טהו עס און וויל אייך נאר זאגען, אז איך בין מיט אייך און וועל אלע כוחות מיינע ווייטער ווידמען פאר אייך מיינע טייערע חברים, ברידער און שוועסטער, אזוי ווי פריהער, קאָנט איהר ווייטער אויף מיר רעכענען. איך האָב מורא צו זאגען, אז נאך שווערע־שווערע צייטען וועט איהר איבערלעבען. אבער זאלט איהר וויסען — מיט אייך איז די ציוניסטישע — די אידישע וועלט. מיט אייך אין אלע אומשטענדן וועל איך זיין, מיטליידן, מיטארבייטען.

אייער י. גרינבוים

ממכתבו של יצחק גרינבוים אל חברי ה"איחוד", אחרי תום מלחמת העולם השנייה

יוחנן כהן

הבריחה הגדולה מפולין

1947—1945

יהדות פולין לאחר השואה

שלושה וחצי מליון נפש, ובתוכם למעלה ממיליון ילדים, מנה הקיבוץ היהודי בפולין ערב מלחמת העולם השניה.

כאשר מוגר הצורר ומכונת ההשמדה נעצרה, לא נותרו על אדמת פולין המשוחררת, אלא כ־שמונים אלף יהודים ומהם כששה עד שבעת אלפים ילדים.

מעולם לא היתה משמעות של המושג "גיא ההריגה" על כל זוועותיו יותר מוחשית, מאשר באותם הימים. אם חזה יחזקאל בעיני רוחו את "הבקעה והיא מלאה עצמות" הרי היתה נבואתו הולמת את פולין אחרי המלחמה. אם שרד אי פעם רק יהודי "אחד מעיר" — הרי קרה הדבר בפולין של 1945.

עם תום המלחמה יצאו שרידי היהודים מהבונקרים, ממעבה היערות ומהמחנות. הדחף הראשון אצל כל אחד ואחד מהם, שהתרגל מעט לנס השיחרור, היה — לקום ולחפש, שמא ימצא מישהו מבני משפחתו. ולא היה כוח בעולם, שהיה יכול לעצור בעד האנשים האלה, שברי־כלי וצללי בן־אדם, לעבור מאות קילומטרים, תוך סכנות רבות, לתור כל פינה, להפוך כל אבן, בחיפושים אחרי יקיריהם שנעלמו. אולם כאשר היה האיש מגיע לבסוף, לאחר תלאות אין ספור, לעירו, היה מוצא את ביתו הרוס או שרוף. וכשהיה קורה, שמצא את ביתו שלם, אך בין כתליו יושבים דייריו הפולניים, המביטים באורח הבלתי־קרוא בעין נוטרת איבה, היה עוקר היהודי את רגליו, חוקר ושואל, נודד ומחפש, מחטט, מחפש כל רמז אפשרי, כדי לגלות היכן הם עיקבות ילדיו, אשתו, הוריו. וכאשר כלו כל תקוותיו, ידע, שהנה הוא נשאר בעצם ערירי ועזוב לנפשו, כאותו עמוד בטון יחידי שנשאר בין חורבות הגיטו השרוף. אז היה עוזב אותו לפתע מכוח הדחף הבלתי־נדלה, והאיש היה שואל את נפשו: "למה זה נשארתי דווקא אני בחיים ?"

עתונאי ישראלי, שהגיע לביקור בפולין, בשנת 1946, וסייר בין חורבות גיטו וארשה, מתאר את אשר ראה:

"נתקלנו באיש צעיר, עטוף בלויי סחבות, שהשתטח על צרור אבנים, חיבק אותן כחבק אם את תינוקה, הטיח בהן ראשו ולא פסק מלקונן: אלי, אלי, למה עזבת אותם? ולמה הצלתני לראות כל זה?! עמדנו כמאובנים. מי הוא האיש? על מה הוא מקונן? בן לוויתי סיפר לי, כי זה יהודי ורשאי, מוכר שרוכים וסיגריות ליד הגן הסאכסי ושמו שמואל מונסקי, או בלונסקי. הוא ניצל בדרך נס. כשבא האיש לאחר גירוש הגרמנים לראות את ביתו ומצאהו ככל שאר בתי הסביבה, ללא שריד וזכר, הוחרד ונזדעזע עד כדי כך, שלא היה לו כל רצון יותר לשוב אל האחים החיים, ומאז הוא מבקר כאן מזמן לזמן, משתטח על המקום ומקונן על החורבן". (שמעון סאמט: "בבואי למחרת" עמ' 41).

ואם הדבר הראשון, לאחר השיחרור, היה אחד ואחיד אצל כולם, לא כן היתה התגובה שבאה אחריו. כששרידי היהודים נוכחו לדעת, שאין עוד מה ואת מי לחפש בין החורבות. אז התחילו לשאול את עצמם: ומה הלאה ? והתשובות היו שונות.

הניצולים — שרידי השואה

אך בטרם נעמוד על מהותן של התשובות האלו נזכיר רק, שמה שקרוי היה "שארית הפליטה" לא היה קיבוץ הומוגני. ניתן היה להבחין בחמש קבוצות עיקריות: שרידי המחנות, שרידי הגיטאות, נושאי הניירות האריים, פרטיזנים וראשוני הרפטריא־נטים מברה"מ. על כולם עברו מוראות השואה והגורל התאכזר בכולם, אולם מלחמתם על עצם הישארותם בחיים, שונה היתה ביער מזו שבמחנה, במסווה של פולני, שונה מזו בתוך הגיטו. תכונותיהם, נוהגיהם, ואורח חייהם של כל האנשים האלה, שבעזרתם ניצלו במשך ימי השואה, דבקו בהם גם לאחר השיחרור.

הדיעה שלפיה קמה שארית הפליטה עם שיחרורה כאיש אחד, כדי לעלות לארץ ישראל — אינה אלא אגדה יפה. לאחר שנסתיים ה"אקסודוס" הגדול מ־1946 והמצב נתגבש, נשארו בפולין עוד כמה רבבות יהודים. כאשר ב־1957 איפשר משטרו של גומולקה עליה נוספת, הגיעו ארצה למעלה מ־35.000 יהודים, ואילו המדיניות "האנטי־ציונית", אשר החלה להשתולל בפולין, לאחר מלחמת ששת הימים, הביאה לגרושם של כ־15.000 יהודים נוספים.

אכן, ניתן לומר, כי השנים 1945—1947 היוו מפנה דרמטי ומהפכני ביותר בחיי שרידיה של יהדות פולין. הרוב הגיב באופן ובצורה כמעט אחידה — האנשים החלו נוטשים אותה הארץ, אליה הגיעו אבות־אבותיהם לפני אלף שנים, ושבה עברה עליהם עתה הטרגדיה האיומה שהסתכמה במותם האכזרי של שלושה מיליון מאחיהם.

רבים היו שרוים במצב־רוח משונה, שאחר כך השפיע על אורח־חייהם שהלך ונדרדר. היתה זאת אווירה של "אכול ושתה כי מחר נמות", כפי שמתנו, מתו ומתים סביבנו

* מחבר המאמר יצא מהארץ בקיץ 1945 בשליחות "המוסד" לאיר־גון הבריחה מפולין וחזר ארצה בראשית 1947. במשך שהותו בפולין פעל הן במרכז והן באיזורי הגבול.
המאמר מבוסס בעיקרו על דו"ח מסכם מפעולות הבריחה, אשר נרשם ע"י המחבר ונשמר מאז שובו ב"ארכיון־ההגנה".

היום, אתמול, שלשום. שימחת השיחרור, על רקע של זוועות העבר; המסקנה הסופית על אפסות ערך החיים ושל ערך כלשהו לעומת ההערכה המוגזמת לכוח ולכסף שמקנה כוח; כל אלה חברו יחדיו ודחפו לא מעטים לדרכי חיים נלוזות.

מבין אלה, שנותרו בחיים בזכות "תעודות אריות" היו רבים, אשר שמחו להסיר מעל פניהם את המסיכה הכבדה מנשוא, שהצילה את חייהם, ולשוב לחיק עמם. אבל היו גם לא מעטים, אשר החליטו להשאר בעורם השאול. היו כאלה שנתרגלו לתפקידם, שנתאקלמו בסביבתם, נתבוללו כליל, נישאו לפולניות (או לפולנים), הפכו נוצרים לכל דבר ואפילו לא גילו לילדיהם את סוד יהדותם. היו כאלה, שנהגו כך מתוך אינרציה ונוחיות והיו שאמרו לעצמם: די, סבלנו מספיק מנטל היהדות — הגיעה העת להשתחרר ממנו ולשחרר את ילדינו. ההסוואה נהפכה לטבע. היו שהלכו בדרך זו עד הסוף, תוך טישטוש מלא של זהותם היהודית, והיו שהסתפקו בהחלפת שמם בלבד.

"עניין השמות הנוצריים המדומים הפך לפרשת כאב וחרפה גם יחד. אין לדבר עוד על הצד המגוחך שבדבר, מבחינת הרושם החיצוני, כאשר, למשל, יעקב זליגסון (עובדה!) קורא לעצמו דווקא יאן' זאמויסקי, לפי שם שושלת נסיכים, מדינאים ובעלי־אחוזות פולניים במשך דורות; או אם מלכה כץ קוראת לעצמה מאריה בוניפארטרסקה. אך דווקא עובדה זו משמשת עתה גורם חדש לרדיפת היהודים. כי האנטישמים והמוני העם הפולני בכלל אינם רוצים בשותפות זו של שמות המשפחה". (ש. סאמט: "בבואי למחרת" — עמ' 52).

ובצדם של אלה הופיעו מתבוללים "נושאי דגלים". גם לפני המלחמה נמצאה בקרב יהודי פולין שיכבה דקה של מתבוללים מדעת, שראו עצמם בשר מבשרה של תרבות פולין. הרדיפות בשנות השלושים והמלחמה שמו קץ אכזרי לאשליותיהם. אולם, לא כולם נרפאו; התבוללות חדשה התעוררה אחרי המלחמה, עם כינון "הוועד הפולני לשיחרור הלאומי" (ביולי 1944), ועם כניסת הצבא האדום והגייס הפולני המסונף לו, לשטחי פולין. בראשית הרפטריאציה, התחילו לחזור מברית־המועצות גם יהודים לא מעטים מנאמני מוסקווה (המדובר, כמובן, באלה שמזלם שיחק להם, והם לא נפלו קורבן לטיהורים סטליניסטיים, כמרביתם של הקומוניסטים היהודיים מפולין. היו ביניהם גם צעירים שאפתניים ומוכשרים, אשר שיחרור פולין ומשטרה החדש פתחו לפניהם אופקים ואפשרויות חדשים.

לראשונה בתולדות פולין הופיעו על אדמתה קצינים גם בכירים, ממוצא יהודי. ביניהם קצינים מיחידות קרביות, שעברו את מסלול הקרבות ממוסקווה מערבה. קצינים רבים היו בשרותי הביטחון וביחידות לחינוך פוליטי. מיעוטם גאים ביהדותם ורואים במעמדם ובתפקידם מצווה לאומית ושליחות נקמה בצורר, אך רובם קריירסיטים, המשתדלים להעלים יהדותם ולשרת את פולין כשליחי המהפיכה הפרולטרית וכמשרתיה.

בשביל רוב הפולנים, אשר במשך מאות בשנים, הורגלו וחונכו לבזות את היהודי, לראות בו פחדן מוג־לב ובריה שפלה, היתה הופעת הקצינים האלה עטורי אותות הצטיינות ונועלים מגפיים נוצצים, בבחינת חילול השם, חילול המולדת וסיבה מספקת, כדי לראות במשטר החדש מכשיר בידי ה"ז'ידו־קומונה". בעיני יהודים לא מעטים לעומת זאת, עוררה תופעה זו זיק תקווה לחיים חדשים בזכויות של שיוויון מלא.

המשטר החדש ויחסו ליהודים

ואומנם המשטר החדש היה זקוק באותם הימים לאקטיבה יהודית נאמנה בשורות הצבא והממשל, ולתמיכה צבורית מכל צד שלא יבוא.

עם שחרור העיר לובלין, ביולי 1944, נתארגן "הוועד הפולני לשיחרור לאומי" (P.K.W.N), אשר בינואר 1945 הפך ל"ממשלה זמנית", עדיין לא היתה זו ממשלה קומוניסטית, אלא מעין חזית עממית, המורכבת מקומוניסטים "מפלגת הפועלים הפולנית" (P.P.R.), סוציאליסטים (P.P.S.), איכרים (P.S.L.) בראשות מיקולייצ'יק, קאתולים ודמוקרטים. כל אשר עיניו היו פקוחות הבין, שאין זה אלא שלב מעבר, שבעיקבותיו תבוא השתלטות קומוניסטית מלאה.

השינאה לרוסים, המושרשת בקרב העם הפולני, לא נעלמה ולא נחלשה, גם כאשר הצבא האדום והגייס הפולני המסונף לו, התקדמו מערבה ושיחררו את פולין מהכיבוש הנאצי. על הזיכרונות ההיסטוריים מהמאה הקודמת ועל החינוך הקאתולי והאנטי־קומוניסטי, נוסף עוד הזיכרון הרענן של חלוקת פולין האחרונה, שבוצעה ב־1939 על ידי סטלין והיטלר במשותף. השמועות על רצח אלפי קצינים פולניים ביערות קאטין, בידי הצבא האדום, הוסיפו את שלהן לליבוי השנאה, כמו כן העמידה מנגד, בלי להתערב של הצבא האדום, מעבר לנהר ויסלה, כאשר הגרמנים דיכאו את המרד הפולני בווארשה. שרידיו של "צבא הארץ" (A.K.), בפיקודם של גנרלים של צבא פולין הישן, הימני בכל הלך מחשבתו (בניגוד ל"צבא העם" A.L., הנתון להשפעת הקומוניסטים ואנשי השמאל), לא היה מוכן לקבל את מרותה של הממשלה הזמנית. התמיכה העממית, שמצאו אנשי A.K. בציבור, עודדה אותם לפעולות מחתרת וחבלה. ביודעם את נפש עמם, הם ניצלו את האנטישמיות לניגוח השלטון. (מטרה חביבה לחיציהם שימשו שני חברי הממשלה הזמנית, מנהיגים קומוניסטיים ותיקים, ממוצא יהודי ושונאי ציון מובהקים — יעקב ברמן והילארי מינץ.).

בתוקף נסיבות אלו, נוצרה, בימים הראשונים של פולין המשוחררת, ברית לא כתובה בין היהודים לבין השילטון החדש. דובריו הראשיים נשאו נאומים על ברית־דמים, שנכרתה בין פולנים לבין יהודים, בימי הכיבוש ועל עתידם המשותף במולדת עכשיו. השלטונות החלו לנהל תעמולה נמרצת בקרב היהודים "לחיים חדשים בפולין המשוחררת", וזאת באמצעות קומוניסטים יהודיים, שרידי ה"בונד" ונציגיהם ב"קומיטט (הוועד המרכזי) היהודי", ומדפי העיתון "דאס נייע לעבן" (חיים חדשים). אוסובקה־מורבסקי וראש לשכת העיתונות שלו, בולסלב דרובנר פירסמו הצהרה, בה הבטיחו "חופש, שוויון והגנה על חיי היהודים". הובטחה וגם ניתנה עזרה לשיקום בתי־מלאכה וקואופרטיבים יהודיים וליישוב עיירות במערב, ב"שטחים המשוחררים", מהם גורשו המוני הגרמנים. כאמור, היה בכל אלה רצון השלטון החדש והחלש עדיין להפוך מירב התועלת מכשרונותיהם, נסיונם ואולי גם נאמנותם של שרידי היהודים. עם זאת פעלו גם אצל אחדים מאנשי ההנהגה הפולנית החדשה רגשות סולידריות כנים, שנתחשלו תוך מאבק וסבל משותף בימי המלחמה.

על רקע זה לא ייפלא, שחלק בין שארית הפליטה, מרוב סבל נטה להתפתות לחזון של "העולם החדש" ולאשליות, שהצמיחה תופעת הקצונה היהודית, ענודת סמלי הנשר הפולני.

״אנוח קצת — אמרו איש לרעהו — אמכור משארית הרכוש, אחפש עוד בני משפחה, אולי נשארו בחיים״. וכאשר דובר איתם על בריחה היו עונים: ״די בריחע וועט ניט אנטלויפען״ (הברי־חה לא תברח). (אפרים דקל: ״בנתיבי הבריחה״ — עמ׳ 31).

ואומנם בקיץ 1945 נתרכזו בוורוצלב (ברסלאו), באיזור שלזיה־התחתית (״השטחים המשוחררים״), למעלה מ־20.000 יהודים, אשר היו צריכים, לפי תוכנית השלטונות, לשמש יסוד ובסיס לריכוז, שעמד עוד לגדול ב־1946, עם הרפטריאציה הגדולה מברית־המועצות.

תגובת המוני היהודים — בריחה

אולם, כל אלה שמנינו עד כה המבלים ימיהם מתוך התפרקות שלאחר השואה, הממשיכים להעלים מקור מחצבתם, המתבול־לים מתוך אופטורטוניזם ורדיפה אחרי קאריירה, או מתוך הנמ־קה אידיאלוגית, ולבסוף אלה המהססים לזוז ומעדיפים לבנות מחדש חייהם ובתיהם ההרוסים על אדמת פולין — כל אלה, בסיכומו של חשבון, לא היוו, אלא אחוז קטן יחסית, מול המוני היהודים, אשר נקעה נפשם מפולין ותושביה. המוני היהודים החליטו — לא החליטו, כי אם הקדימו ״נעשה״ ל״נשמע״ ועשו דרכם מפולין, עקובת דם יהודי, מערבה ודרומה. (באמרנו המוני היהודים, אל לנו לשכוח, שלמעשה נשארו אתנו אחרי השואה רק כמה רבבות לכל היותר). יהודים אלה, ולא הנשארים והמהססים, הטביעו את חותמם על גורלו של הקיבוץ היהודי הזה כולו, והפכו לאחד המנופים הגדולים לתקומת ישראל.

הם הם, שעשו את ה״בריחה״.

מה היה הכוח, אשר הניע רבבות יהודים לקום ולנדוד על פני אירופה, לגנוב גבולות, להסתכן, להאבק עם רשויות זרים, לחיות חיי ארעי ב״נקודות״, בדרכים, ולאחר מכן לעלות על ספינות מעפילים רעועות ? האם צעדו בראשו של ציבור זה מנהיגים רמי־קומה ? האם היתה הבריחה פרי חינוך ציוני ממושך ושיכנוע אידיאלוגי ?

לפני המלחמה היתה יהדות פולין מצבר עצום של הציונות. אישים דגולים, כמו יצחק גרינבוים, עמדו בראשה. מפלגות ציוניות נלחמו על נפש ההמונים. רשת בתי ספר עבריים הקנתה ערכי תרבות, סיפרות והיסטוריה לרבבות צעירים. תנועות נוער וקיבוצי הכשרה שימשו בסיסים לחינוך ציוני ולעליה. קונגרסים, ועידות, אסיפות־עם, מחנות קיץ, מפעלי הקק״ל, מכירות שקלים ומאבקים ציבוריים — ציינו את חייה התוססים של היהדות והציונות הפולנית. אך לכלל עזיבת פולין ועליה המונית לא הגיעו הדברים, ולא רק בגלל מדיניותה של ממשלת המנדט.

והנה, לאחר שהכל נהרס, לאחר שיהדות פולין נשארה שדודה ומרוסקת, ממנהיגיה הדגולים לא נותר כמעט אף אחד כדי להנהיגה, דווקא אז קם בהם הכוח, בשרידים העייפים, לקום וללכת.

מה היה הכוח שדחף אותם לכך ?

ראשית, כאמור, היו חוזרים היהודים למקומותיהם ולא היו מוצאים עוד שריד ממשפחתם ועברם. ערי פולין ששקקו פעם חיים יהודיים היו ״יודען־ריין״ ואדמת פולין היתה לבית־קברות גדול. כך קרה שהחוזרים לא מצאו עוז בנפשם להישאר במקום שהזכיר להם יומם ולילה את השואה הנוראה.

שנית — האינסטינקט הלאומי נתחדד בימי השואה. היהודי למד לדעת, כי חייו בין הגויים, ולו גם הטובים שביניהם, לא יהיו עוד חיים לעולם. אותם מאות חסידי אומות העולם, שנזדהרו על ידי מעשיהם באפילה הנוראה של ימי המלחמה, היו אך כטיפה בים. היהודי למד להכיר את השינאה של הגוי, המלשין בפני הנאצים בעבור נזיד עדשים על היהודי המתחבא. הוא הכיר את הפרטיזן הגוי, השודד או הרוצח את חברו לנשק — הפרטיזן היהודי, את ההמון הפולני הצוהל להשמדת שרידי הגיטו. היהודים נשתחררו מאשליות ומחלומות פז. עכשיו קרא להם יצר הקיום הלאומי, שלא להתפתות עוד לאשליות וגם לא להבטחות, אשר השלטון ושליחיו, עושי דברו ואופורטו־ניסטים למיניהם, היו מפזרים מסביב. היהודים, ברובם המכריע לא רצו לבטוח בנדיבים ועוד פחות מזה לסמוך על נדיבותם של גויי הארץ הזאת שהיתה לגיא ההריגה.

כיוון שלא מצאו עוד את יקיריהם וקרוביהם, היו מחפשים עתה קירבתו של יהודי, באשר הוא יהודי. היו מנסים לבדוק תחילה, האם הנקרה על דרכם והנראה כיהודי, אומנם מבני בריתנו הוא. ״עמכו ?״ (עמך ?) — זו היתה שאלת הצופן שנאמרה בלחש מאיש לאיש, כשהיו נפגשים. שאלה זו נהפכה גם לסיסמת הזדהות יהודית בפולין של 1945.

היהודים חיפשו ביטחון בין יהודים ושאפו לאחדות ולכוח יהודי. לאלה מביניהם, שהציונות היתה אמונתם עוד מלפני המלחמה, הדרך היתה ברורה. החזון הציוני, האמונה בתחיית ישראל, הבטחון כי יום יבוא ומדינת היהודים תקום על תלה — היו להם סם־החיים בכל מוראות ימי השואה. ועם השיחרור, אך טבעי היה בשבילם, כי עתה יש להגשים את הרעיון הלכה למעשה ולאלתר.

אך גם לאחרים, ארץ ישראל הרחוקה שימשה קרן־אור באפילה. גם לעובדה, שהישוב היהודי בארץ ניצל מזוועות השואה, וסערת המלחמה פסחה עליו, נודע כוח־משיכה מסתורי כמעט.

האנטישמיות הפולנית

מלבד זה, פעלה האנטישמיות הפולנית כמניע ישיר וכמגיע לבריחה.

בדו״ח שרשמתי לאחר סיום שליחותי בפולין, באפריל 1947, נאמר בין השאר :

״ערב צאתי את הארץ, באוגוסט 1945 נודע לי דבר הפוגרום שנערך בקרקוב. זו היתה האזהרה הראשונה, שארס האנטי־שמיות מחלחל עדיין עמוק בתוך נשמות הפולנים. נתברר לכל, שמפלת הנאצים וכינון משטרים חדשים במדינות המשוחררות לא זו בלבד שלא עקרו מן השורש את היצרים האנטישמיים, אלא אף לא הצליחו לעצור את התפרצותם. ברם, מה שראיתי בעיני בעת שהותי הממושכת בפולין עבר על כל המשוער. טרם צאתי ידעתי, כי לא במקרה הקים היטלר את מחנות ההשמדה הגדולים דוקא בערי פולין ; הפולנים היו המסייעים הראשיים במיבצע ההשמדה. לפי מה שראיתי, סבורני שהמושג ״אנטישמיות״ לא הולם עוד את יחס הפולנים לשארית־הפליטה היהודית. במושג ״אנטי״ יש משהו מריח הויכוחים הפרלמנ־טריים של המאה ה־19, מתביעות פוליטיות המכוונות להצרת זכויות היהודים, ובמקרים הדרסטיים ביותר — מהפגנות סטו־דנטים והשתוללותם בין חומות אוניברסיטאות וורשה ולבוב.

מה חיוור המושג הזה בימינו! היום אין עוד מסחר יהודי, שיש להפריעו; אין עוד סכנה של "ייהוד" התרבות הפולנית וחייה החברתיים של המדינה. היום יחס הפולני ליהודי מתבטא באותו פסוק, שאתה שומעו על כל צעד ושעל: "היטלר לא הספיק לסיים את המלאכה". והמסקנה המעשית: "הבה נסיימה!" שנאת־היהודים בפולין של היום משוללת כל יסוד פרוגרמאטי־אידיאולוגי, כמו שנשאה אותו, כביכול, האנטישמיות לפני המלחמה. היא מושרשת כולה ביצרים אפלים ונושאת אופי רצחני גרידא. על שרשיה הקודמים של האנטישמיות הפולנית נוספו שלושה גורמים חשובים: שניים פסיכולוגיים ואחד חמרי. ראשית, הגוי התרגל למחשבה, כי דם יהודי הוא הפקר ומותר לשפכו כמים. רציחת יהודי אינה מעוררת בו כל הרהורים ויסורי מצפון אנושי. הוא הסתגל לכך, כאשר הסתגל האדם לשחיטות בהמות. שנית, גורם האכזבה: סבורים היו הפולנים, כי סו"ס נפטרו מהיהודים — ולפתע שוב "מוצפת" פולין ע"י יהודים, החוזרים ממחנות גרמניים ומרוסיה. והגורם השלישי: בימי המלחמה ולאחריה חלה תמורה רצינית במיבנה החברתי ובנטיות הפסיכולוגיות של האוכלוסיה הפולנית. הפולנים נעשו בחלקם הניכר עם של סוחרים ומבריחי סחורות. אחרי המלחמה, רבים מהם רכשו לעצמם את החנויות, שהיו שייכות ליהודים. יש ויהודי בודד חוזר ותובע לעצמו את מקום־עבודתו הקודם. הפחד מפני "היורשים" והשנאה השרשית משתלבים יחדיו.

ודאי משפיעים עוד גורמים. המאבק הפוליטי הפנימי בפולין (אופוזיציה במחתרת, הסתה נגד השלטונות) ללא ספק מוסיף שמן על המדורה האנטישמית. מכל מקום ברור, שהאנטישמיות החדשה בפולין מקיפה שכבות רחבות של העם הפולני, פרט לשכבה דקה, אשר למזלנו אוחזת בהגה השלטון במדינה ומנסה למנוע בעד התפרצות היצרים.

חיי יהודים נתונים בסכנה יום־יום, ברכבת, באוטובוס, ברחוב ובבית. מאות יהודים נשלכו מקרונות, הוצאו ממכוניות ציבוריות, נרצחו לעיני הנוסעים האדישים, נפלו שדודים ברחובות ערים, נורו ממארב...".

כאמור, ניהלו השלטונות המרכזיים מאבק נימרץ נגד הכנופיות האנטישמיות — לא מאהבת מרדכי, כי אם בשל רצונם לחסל את ארגוני המחתרת הימנית.

אולם, עד אשר נתגבשה ונתבססה שליטתה של הממשלה, הצליחו הגל האנטישמי והכנופיות המזויינות להפיל חללים יהודיים לרוב.

לפי דו"ח ממשלתי סודי, שלא פורסם, נרצחו מנובמבר 1944, מועד שיחרור האזורים הפולניים במזרח ועד אוקטובר 1945, בערים שונות בפולין, בדרכים, ברכבות — 315 יהודים, ואילו לפי הערכות לא־רשמיות מספר הנרצחים היה קרוב ל־600. הפוגרום בקרקוב (אוגוסט 1945) היה, כאמור, אחד התמרורים הזועקים ביותר. שנת 1946 לא היתה פחות חמורה. ואין כל ספק, כי השתוללות האנטישמיות הרצחנית נתנה דחיפה גדולה לבריחה.

מה בין בריחה ל"בריחה"?

בהתחלה היתה הבריחה פשוטה כמשמעה — בריחה מהמשך הרדיפה האנטישמית, בריחה מהעבר המזועזע, בריחה מאשליות. באוזני ישראלים רבים היה למונח זה של "בריחה", צליל צורמני, משפיל ומרגיז. ישראלי של ימי המאבק בבריטים, של ימי הזעם והחרון על מה שקרה בגולה, לא אהב את המושג "בריחה". בארץ דיברו אז על "הצלה" ו"העפלה". אולם לגבי יהודי פולין היתה זו קודם כל בריחה מן העבר ומן ההווה גם יחד. ואומנם, מבלי לדעת איך, היכן ומי הטביע את השם — דבר וודאי הוא, ששורשיו נעוצים במציאות היהודית של פולין שלאחר השואה. ה"בריחה" לא היתה ולא נוצרה כתנועה רעיונית, לא מנהיגים דגולים ומוכרים עמדו בראשה. היא צמחה ככורח החיים ממש.

הבריחה הפכה לתנועה של הגשמת הציונות, בתנאים ובאמצעים מהפכניים, אשר השואה מזה, והמאבק המדיני מזה, חייבום.

כמה אלפי יהודים, מספרם המדויק לא ידוע, החלו לברוח מפולין, כבר בראשית ימי שיחרורה, בעזרתם של מבריחים. עם התקדמות הצבא האדום פנה חלק ניכר מבריחה "פרטית" זו לגרמניה, דרך עיר־הנמל הצפונית, שטטין.

אולם בריחה זו לא היא, שהטביעה חותמה על האקסודוס היהודי מפולין, לא מבחינה כמותית ולא מהותית. מה שהפך את בריחת יהודי פולין ל"בריחה", מה שהפך אותה לתנועה של שלילה טוטאלית של הגלות למען חיוב המולדת, נתן לה את המצפן, הכיוון והדגל — היו תנועות־הנוער החלוציות.

לגבי אנשי התנועות פירושה של "בריחה" היה ברור וחד־משמעי: הליכה לארץ־ישראל, דרך כל גבול, פתוח או חסום, ביבשה ובים, פריצת כל מחסום, כולל מחסומי "הספר הלבן". לגביהם היה זה אך המשך טבעי למפעלי העזרה ההדדית וההצלה בגיטאות, לפעולות ההתנגדות והמרד בגיטאות ובמחנות, ללחימה בשורות הפרטיזנים וביחידות צבאיות.

ראשיתה של ה"בריחה" ניתן לגלות עוד בימי המלחמה, באותה קבוצת צעירים מתנועת "הנוער הציוני" באיזור זגלמביה (קטוביץ, סוסנוביץ, ביסקו), אשר אירגנו מחתרת לוחמת ותוך כדי ביצוע שורת פעולות נועזות נגד הגרמנים, הצליחו ברובם להבקיע להם דרך לארץ־ישראל, בראשית 1944 *. וכאשר נמוג עשן הקרבות והשרידים החלו להתגבש, היו אנשי תנועות הנוער, אלה אשר ידעו לתרגם את הכאב, היאוש והרצון לבריחה של שארית הפליטה, לתנועת עם, החותרת אל חופיה של המולדת.

ניתן לחלק את תופעת הבריחה לארבע תקופות עיקריות:

א. מראשית ימי השיחרור, קיץ 1944 (באיזורים שהיו בעבר איזוריה המזרחיים של פולין) ועד לימי סתיו 1945. להלן נקרא לתקופה זו — "תקופת הבראשית".
ב. מסתיו 1945 ועד יולי 1946 — להלן "תקופת ההתארגנות".
ג. מאוגוסט 1946 עד לאוקטובר 1946 — להלן תקופת "יציאת פולין".
ד. מאוקטובר 1946 ועד ראשית 1947 להלן "השלבים האחרונים".

תקופת הבראשית

עם שיחרור רובנה, וילנה, (עריה של פולין מלפני המלחמה) ולובלין התחילו חברי תנועות הנוער, פרטיזנים, לוחמי הגיטאות להתקבץ, לחפש איש את חבריו, להתאגד ולהתלכד.

* תיאור מרתק מקורותיה של קבוצה זו מצוי בספרה של פרדקה מזיא: "רעים בסער", הוצ. "יד ושם".

אפרים דקל, מי שהיה מפקד הבריחה באירופה החל מסתיו 1946, כותב בספרו המקיף:

„הראשונים שהתעוררו והתאוששו היו הפרטיזנים, שבמלחמתם בנאצים מצאו תנחומים לאסון שפקד אותם ואת משפחותיהם. בקרב הפרטיזנים יוצאי התנועות החלוציות נמצא חבר פעילים שהניחו את היסודות לארגון ה״הצלה״, והתחילו לחפש אחר יהודים שעדיין חסו בצלם של שמות בלתי־יהודיים ועדיין היססו להתגלות כיהודים. הפרטיזנים היהודים, שארית הפליטה, שיתפו עצמם במסירות באיסוף אלפי הגוויות שעוד התגוללו בקרבת העיר, בשדות ובחורשות, ונתנו ידם להבאתן לקבורה. פעולתם זו הגבירה את מידת האמון ששארית הפליטה רחשה להם, אימון שהיה רב־ערך לפעולה באותם ימים ראשונים לשחרור, בטרם הוצבו דפוסי שלטון יציבים.
בעצם אותם ימי השחרור, בעוד מתינו מונחים לפנינו, הונחו היסודות ל״בריחה״. בשעת אזכרה בבית־הקברות, מיד לאחר ההספדים שהביאו גם קציני־צבא גבוהים לדמעות פנה קצין סוביטי בכיר אל חברנו ס. ולחש לו: ״אני יודע שהתארגנתם להבריח את שארית היהודים מכאן. הצליחו! אם תידרש לכם עזרה — פנו אלי ואתן לכם ״קומנדירובקה״ (צוי־תנועה) ותוכלו לנוע בכל מקום, ולעשות את המלאכה״. (״בנתיבי הבריחה״ — ע׳ 55).

העיר רובנה שוחררה ע״י הצבא האדום וחטיבת הפרטיזנים בפברואר 1944, ומבחינה כרונולוגית ניתן לראות בה את עריסתה של תנועת ה״בריחה״. בין משחררי העיר היו מאות פרטיזנים יהודיים; הם מצאו בעיר, אשר מנתה לפני המלחמה כ־20.000 תושבים יהודיים, לא יותר מ־200 ניצולים.

אחד הפרטיזנים, אליעזר לידובסקי, חניך תנועת ״דרור״, אירגן סביבו כמניין חברים, אשר במסווה של הקמת קואופרטיב, החלו בפעולות עזרה הדדית, סיוע לניצולים וחיפוש ילדים יהודיים. במאי 1944 קיימה הקבוצה, באישור השלטונות הסובייטיים, אזכרה על קבר־אחים של 20.000 יהודי רובנה. לידובסקי קרא לנטישת גיא־ההריגה ובנין חיים חדשים. היה זה רמז, אשר הובן היטב ע״י קהל המתאבלים.

הקבוצה ברובנה הלכה וגדלה וכל מי שזכר גירסת נעוריו מתנועת נוער ציונית, או מבתי־ספר של ״תרבות״ ראה את מקומו בתוכה. באביב 1944 החלו פעיליה לחפש דרכים להתקשר לצ׳רנוביץ ולבוקרשט והצליחו בכך. שם יצרו מגע עם תנועות הנוער ואח״כ גם עם שליחי ״המוסד״, שפעלו בבוקרשט.

הרכוז השני להתארגנות הבריחה קם בווילנה, אשר שוחררה ביולי 1944. במקום נתרכזה קבוצה של פרטיזנים ופעילי תנועות (רוז׳קה קורצ׳ק, חיים לזר, ד״ר אמרנט, אבא קובנר, ניסן רזניק, יצחק קובלסקי ועוד). בצאתם מן היערות, החליטו לרכז מאמציהם לאירגון הבריחה היהודית, תחילה לפולין ומשם הלאה, דרומה. שליחים הצליחו לקשור קשרים עם אנשי רובנה, לבוב, צ׳רנוביץ, קובנה. גם מרובנה וגם מווילנה יצאו שליחים לבריה״מ לחפש חברי תנועות, לעודד יציאתם, לקשור קשרים. צסיה רוזנברג, אשר בימי הכיבוש הנאצי מילאה לא פעם שליחויות מסוכנות, יצאה לדרך, כדי למצוא חברים באסיה התיכונית, ובדרך מקרה גילתה אותם במוסקווה. יצחק רייכמן (״פשה״) יצא מרובנה לקיוב.

„חנקה אזרובה נשלחה ב־1945 במדי קצינה פולנית לברית־המועצות, היא נעצרה במוסקווה, הביאו אותה בפני קצין בכיר, יהודי. הצליחה להשתחרר, חזרה אחרי שעלה בידה ליצור קשר עם פעילים של כל התנועות.״ (דוד מלר — מדור התיעוד בע״פ ליד מכון יהדות בת־זמננו).

משבוע לשבוע הלכה ונתחזקה ההכרה, כי יש לחזק את שרידי השואה בהחלטתם לנטוש את אדמת פולין, רוויית הדמים ולברוח לעבר חופי המולדת הרחוקה. בדיונים ובוויכוחים ממושכים נתגבשה הדעה, כי חרף מגמות, שיקולים וחשבונות היסטוריים נוקבים (כגון נקמה בגרמנים), יש לשים על ראש כל המאווים את הבריחה ולהפוך בריחת בודדים וקבוצות חלוצים לנדידת העם כולו. דעה זו הפכה להחלטה, כאשר התאספו ראשי קבוצות רובנה ווילנה בלובלין, אחרי שיחרורה.

הוועד היהודי המרכזי

זמן־מה לאחר שנתכוננה הממשלה הזמנית של פולין הוקם ״ועד יהודי מרכזי״ ובראשו מנהיג ציוני ותיק ד״ר אמיל זומרשטיין (הוא מונה גם לתת־שר לעיניני פיצויים ואחד התפקידים הראשונים שהוטלו עליו, היה לצאת בראש משלחת יהודית לארצות־הברית ו״לגייס״ שם מימון לשיקום שארית־הפליטה. בין מלוויו לשליחות זו היו גם קומוניסט ובונדאי, אשר פרשו לפני יהודי ארצות הברית יריעה ורודה על עתיד היהודים בפולין ה״חדשה״). כשם שממשלת פולין היתה עדיין בשלב של ״קואליציה מתקדמת״ — כך גם לא היתה לשלטונות כל ברירה, אלא להעניק ב״וועד היהודי״ מקום ניכר לכוחות ציוניים .לצדו של ד״ר זומרשטיין כיהן כמזכיר ז. זאליצקי, קומוניסט, אך הגזבר היה מ. זוננשיין, עסקן ציוני ותיק. הוועד היה מורכב מחמישה קומוניסטים, שלושה אנשי ה״בונד״, ארבעה נציגי ה״איחוד״ (שהורכב בעיקר מחוגי הציונים הכלליים על גוניהם ומחוגי המזרחי), ארבעה נציגי ה״ליגה״ תנועת א״י העובדת, שני נציגים של ״פועלי ציון שמאל״ וכן נציגי פרטיזנים ו״הארגון היהודי הלוחם״. על חבריו הציוניים נימנו בין השאר: יצחק צוקרמן, ד״ר אדולף ברמן, מנדל קוסובר, י. סאק, ליאון סלפטר, ס. גראייק, הרב ד״ר ד. כהנא (רב צבאי ראשי). היתה זו נציגות מכובדת, והשלטון הפולני של אותם הימים היה אוהד ונוטה לסייע. החברים הציוניים בוועד המרכזי ייצגו בכבוד ובאומץ, הראוי לשבח בתנאים דאז, את העיניין הלאומי ואת רעיון עלית שארית־הפליטה לארץ־ישראל. אולם המגבלות היו רבות. כל נסיון, לחרוג אל מעבר לפעולות קליטת החוזרים מהמחנות ומברית־המועצות, או מפעולות סעד ושיקום כלכלי ישיר וגיוס עזרת ה״ג׳וינט״, היה ניתקל בחומת התנגדות מצד החברים היבסקיים בוועד. (במשך תקופה מסויימת גם אנשי פועלי־ציון שמאל התנגדו לתנועת היציאה). הגורמים הפולניים וגם הסוביטיים היו נכונים לסייע במידת־מה לתנועת ההתעוררות היהודית. הדי מאבקו של הישוב בשלטון המנדטורי הגיעו אותם לכך, והעיתונות נתנה כסוי נרחב למבצעי ההגנה וגם למבצעי ״אצ״ל״ ו״לח״י״. ראשיתה של התמיכה הסובייטית בתוכנית החלוקה נעוצה באותם הימים. אולם הקומוניסטים והבונדאים בוועד היו יוצאים מגדרם, כדי להוכיח נאמנותם למולדת הפולנית, לגנות נסיונות ה״עריקה״ ולקרוא להתיישבות היהודים בשטחים ה״משחוררים״ בשלזיה, ליצירת מעין בירובידז׳ן נוסח פולין החדשה. זה נטל כמובן, מן ״הוועד היהודי המרכזי״ את כושר ההנהגה, שהיתה דרושה אז ליהודי פולין.

ה"קואורדינציה" בלובלין

למזלה של שארית־הפליטה בפולין נתאספו אז בלובלין, כמסופר לעיל, ראשי קבוצות רובנה ווילנה, ואליהם נצטרפו ראשוני הרפטריאנטים מברית־המועצות ("האסיאתיים") ושרידי הלוח־מים מגיטו וארשה. בצד ה"ועד היהודי המרכזי" קמה מנהיגות צעירה, חלוצית, שלא היתה כבולה במהלכיה במגבלות שהוז־כרו לעיל. אנשים כגון: צביה לובטקין ויצחק צוקרמן, מראשי המרד של גיטו וארשה, אבא קובנר — ממנהיגי "השומר הצעיר", אליעזר לידובסקי "דרור", ניסן רזניק ודוד מלר — ממפקדי הפרטיזנים וממייסדי "איחוד הנוער הציוני" ואחרים — הניחו יסוד לאירגון הבריחה ול"קואורדינציה" בין התנועות החלוציות לביצוע משימה זו.

כיוון הבריחה היה תחילה לרומניה, משם נדדו האנשים להונגריה, אוסטריה ואיטליה(גם ליוגוסלביה) אל חופי הים.

בסוף אפריל 1945 הגיעו שליחיה הראשונים של הקואורדי־נציה הפולנית אל טרוויסיו, שם חנו יחידותיה של הבריגדה היהודית. בסוף יוני אותה שנה הגיעו לשם ראשי הבריחה: ל. ברנשטיין, ח. לזר, א. לידובסקי, א. קובנר ונ. רזניק. נוצר קשר חי בין "הבריחה" הפולנית לבין אנשי "המוסד", המרכז לגולה וחיילי הבריגדה, שעסקו בהצלה והעפלה.

החודשים הראשונים בפעולת הבריחה הצטיינו בעיקר בהש־תלבותה בתהליך של נדודי העמים והאוכלוסין, שציין את התקופה. מיד לאחר שיחרורם, היו, שבויים ועצירי־מלחמה עקורים, גולים ואסירי מחנות־העבודה, פולנים, צרפתים, יוונים, רוסים ובני שאר העמים, נודדים מרחקים — מי ברגל ומי ברכב, עם ובלי תעודות, כדי לשוב לארצותיהם ולבתיהם. תהליך זה הקיף כ־30 מיליון איש. תנועת רפטריאציה המונית, ספונטנית ומאורגנת, נתחוללה באירופה, וידי אנשי הצלב־האדום היו מלאות עבודה.

אולם הרפטריאציה של עם אחד, אשר סבל יותר מכל העמים, נמנעה בתוקף חוקי "הספר הלבן" הבריטי, וכך הוכרחה ה"בריחה" לתחבל תחבולות והיהודים נאלצו להיהפך ל"רומנים" ול"יוונים".

"היוונים"

אבא גפן מפעילי ה"בריחה", מספר בספרו "פורצי המחסומים" (עמ' 14):

"היתה זו תקופה שפליטים, עקורים ונידחים עברו באירופה מארץ לארץ. האנדרולמוסיה היתה גדולה מאוד והעדר סדר בביקורת־הגבולות איפשר מעבר באמצעות תעודות שונות. טובות מכולן היו התעודות היווניות, עם אישורו, כביכול, של קצין־העיר הסובייטי. כי השפה היוונית לא היתה ידועה בארצות מרכז אירופה, ומה עוד שדוברי שפה זו פטורים היו מלדעת את לשונות מרכז אירופה, וכך יכלו להתחמק מתשובה — אם על־ידי שתיקה ואם על־ידי דיבור בעברית, יוונית כביכול. על־מנת להציגנו כ"יוונים מלידה" לימדונו אנשי ה"בריחה" גם כמה מלים יווניות, כגון: "קלי־מירה" — בוקר טוב, "קלי ספרה" — ערב טוב...

יצאנו לתחנת הרכבת, כשאנו פוחדים פחד רב שמא נפגוש בקבוצת יוונים אמיתיים או באדם דובר יוונית, וכל מסענו ייכשל. אם כי סופר לנו כי היו מקרים שקבוצות "יווניות" כמונו נפגשו בגבול עם יוונים אמיתיים, אלא ששומרי־הגבול השתכנעו שאנשינו הם היוונים ואילו היוונים האמיתיים — הם־הם מתחפשים, המנסים להבריח את הגבול".

על מקרה מסוג זה מספר מנחם שמולוביץ' (מפעילי הבריחה):

"יום אחד אירע שברדתו עם חבורת ה"יוונים" מן הרכבת ראה על הרציף קציני־גבול פולניים ולידם אדם לבוש אזרחית. והנה שמעו את אחד הקצינים אומר לחברו: "מצויין! בחור זה טוען שהוא יווני? הנה היוונים באים! תהיה לנו הזדמנות לזהות את האיש ולדעת האם יווני הוא, כפי טענתו. או פולני מתחפש.

הרוצה לנטוש את מולדתו". רצינו בכל לב לעזור לבחור דנן, אך מה יכולנו לעשות? אוצר המלים היווניות שבפינו דל היה והדיבור העברי עם יווני אמיתי עלול לסכן את כל הפעולה! — לא היתה ברירה. לבקשת הקצינים הפולנים נשלח אחד מהחבריה לאותו אדם, לשוחח עמו. חברנו פנה אל אותו איש במשפט "יווני" טהור: "יקום פורקן מן שמיא חינא וחיסדא". מובן שאותו יווני לא הבין מאומה מן הנאמר. כשראו הפולנים שאינו מבין יוונית "אמיתית", פנה אליו אחד מהם, בפולנית צחה, ואמר לו בזו הלשון: "שמע־נא, לא תוסיף עוד לרמות אותנו לטעון שאינך פולני ואינך שומע את השפה הפולנית — שפתך. הללו הם יוונים אמיתיים החוזרים לארצם, בידיהם תעודות הצלב האדום עם "פצ'אטי" ("חותמת סוביטית"). ואילו אתה, פולני אתה, הרוצה לברוח מארצו! מוטב לך שתקום ברצונך הטוב ותחזור ברכבת, אחרת אאלץ לאסור אותך ולהחזירך בכוח". ("בנתיבי הבריחה", מאת א. דקל — עמ' 65).

התקופה ה"יוונית", וכמוה התקופה "הרומנית", ה"יוגוסלבית" ו"הבולגרית" הניבו לא רק חוויות, לעתים משעשעות ולעתים של מתח, אלא גם תוצאות של ממש. עד מאי 1945 עברו בשיטה זו קרוב ל־3000 איש, בקבוצות של 15—10, מקרקוב (שם היה אותה שעה מרכז ה"בריחה"), קרוסנו (שם ריכז את הפעולה משה מאירי, "בן") סאנוק, זבז'דוביצה, דרך הרי הקרפטים לסלובקיה, הונגריה ורומניה.

"הרפטריאציה היוונית" היתה מבוססת על תעודות וניירות מזוייפים. אישורים של "הצלב־האדום הבינלאומי", רשיונות נסיעה סוביטיים עם חותמות מרשימות בגודלן — בכל אלה צויידו קבוצות "הרפטריאנטים". בית־המלאכה לניירות אלה שכן תחילה בקרקוב ולאחר מכן, בסתיו 1945 עבר ללודז. באמצעים פרימיטיביים ביותר הגיעו מספר בחורים מוכשרים במיוחד לתוצאות מרשימות. לעזר רב היו גם קצינים יהודיים אחדים מהצבא האדום, שהצליחו להעמיד לרשות ה"בריחה" טפסים שונים ורבים במיספר.

"למרות הרצינות שבעבודתנו לא יכולנו להימנע לעתים, מקור־טוב הומור, ולעתים אף ממעשי קונדס. בתוך התעודה, בטור "עיסוקו ומקצועו של בעל התעודה", היו חברים רושמים את האותיות .B.G או .J.Z וכדומה. שפירושן ההיתולי הוא "בריחה געשעפטען" (עסקי בריחה"), או "דישע צרות" (צרות יהודיות). תעודות אלו עברו את הגבולות הלוך וחזור והו־טבעו בחותמות של נקודות־הגבול הרבות והשונות שהיו עוברים בהן. בשעה ששומרי הגבולות עיינו בתעודות וראו טפסים רשמיים ושלל חותמות, קיבלום כתעודות כשרות. היו קוריוזים שהביאו לבדיחות־דעת, אך יש גם שגרמו לתקלות. יש שהוחלפו תעודות נשים בתעודות גברים, אם מפאת חוסר תעודות אחרות אותה שעה או בגלל טעות מקרית, וכאשר האנשים נתפסו עמן בגבולות נגרמו לנו קשיים, מאסרים ומשפטים". ("בנתיבי הבריחה", א. דקל, עמ' 551).

בנוסף על שיטת "הרפטריאציה" אורגנו גם קבוצות של צעירים בעיקר, למעבר "הגבול הירוק", כלומר — חציתו באורח בלתי־ליגלי. בשבילים נסתרים ובעזרת מבריחים מקצועיים משני עברי הגבול, הצליח מספר אנשים גם בדרך זו. (היו גם מקרים של מעשי תרמית ובגידה, מצד המבריחים). בתקופה מאוחרת יותר למדו בחורי "הבריחה" בעצמם את השבילים

והם היו המובילים. המהומה הכללית בגבולות אירופה היתה עדיין בעיצומה, הפיקוח רופף ועונת האביב והקיץ נוחה למעבר. גם משמרות גבול סוביטיים לא הקפידו במיוחד, בעבור בקבוק וודקה, שעון־יד ובעיקר סיגריות אמריקניות, היו מוכנים לעצום עין, ואפילו שתיים. לא זו בלבד: קרה שקצין סובייטי, שבשעת מעשה נתגלתה, לאנשינו ואולי גם לו לעצמו, יהדותו — סייע בפועל ובכל לב.

מספר היוצאים ביולי 1945 נסתכם ב־4600.

"מרכז הפרודוקטיביזציה"

כבסיס למפעל ה"בריחה" שימשו תנועות הנוער ובמיוחד ריכוזי חבריה ב"קיבוצים". קיבוצים אלה לא היו קיבוצי־הכשרה במובן המקובל של ערב המלחמה, אלא קיבוצי־עליה. את הבסיס החומרי סיפק ה"ג'וינט" ואילו על הצד הרוחני, החברתי והרעיוני הופקדו מדריכים, שנשאו איתם את הזכרונות מימי נעוריהם ב"קני" התנועות שלפני המלחמה. בקיבוצים נערכו סמינריונים, חוגים ללימוד עברית ולפי האפשרות — אורגנו בתי־מלאכה וקורסים מקצועיים. אולם, המגמה והאווירה ששל־טה בהם, היתה מכוונת לא לשהייה במקום, כי אם ליציאה, ובהקדם.

בריחת "עמך" ישראל

אולם ה"בריחה" מראשיתה הקיפה לא קיבוצים בלבד. בתקופת היציאה ההמונית (בקיץ 1946) הקיבוצים היוו מיעוט בקרב היוצאים, אך גם בזמנים קשים יותר דאגו אנשי הבריחה ל"כלל ישראל", תוך נקיטת אמצעי זהירות שנתחייבו מאופייה הבלתי־לגלי של הפעולה. מי שהביע רצונו לצאת למסע ולאחר שעמדו על טיבו, צוייד ב"פתק" מתאים וב"סיסמא" והצטרף ליוצאים.

היסודות הארגוניים שהונחו אז לפעולת הבריחה היו אלה: תחילה היו יוצאים מטעם ה"בריחה" שליחי תנועות לעבר הגבולות, לברר אפשרויות המעבר, "לרחרח" אם ניתן ל"הס־תדר" עם שומרי־הגבול ולמקם את "הנקודות". בדרך כלל נמצא בית, מרווח למדי, מרוחק ממקום יישוב וקרוב למדי לגבול. ב"נקודה" היתה מתרכזת קבוצת היוצאים ומחכה לאות כדי לצאת לדרך. כאשר נקודה או דרך מסויימת היו מתגלות ע"י השלטונות, או נפסלות (בלשון מקצועית "נשרפות"), היה מתחיל חיפוש אחרי דרך אלטרניבית, ו"נקודה" חדשה התארגנה.

בלובלין הוקמה, כאמור, "קואורדינציה" בין התנועות החלו־ציות לביצוע פעולות הבריחה. המונח לכשעצמו מורה על פשרה מסויימת בין שתי מגמות, שהיו קיימות אז בקרב העושים במלאכה — מגמת הליכוד והאחדות מזה ומגמת הפירוד המפ־לגתי מזה.

השואה, אשר במוראותיה נעלמו כלא־היו ניגודים ממשיים ומדומים בין היהודים, דיקדוקים, התפלספות אידיאולוגית וניגודי דעות מפלגתיים — הניעו את שרידיה להתאחד. ואומנם, שאיפה זו מצאה ביטוייה, לא רק מבחינה מילולית, אלא גם אירגונית, בנסיונות חוזרים ונשנים לגבור על מסגרות קודמות ולחתור לאחדות מירבית.

מסגרות שונות, כגון: "האיחוד", "הליגה", פח"ח (פרטיזנים, חיילים, חלוצים) "נוחם" (נוער חלוצי מאוחד) — היו הפועל היוצא של השאיפה הזאת.

אבא קובנר, חניך הציונות המעמדית, הוא אשר הרים את דגל "אחדות הגורל היהודי". בכוח ביטויו השירי העז אמר: "בגיטאות לא הבחינו הרוצחים בין יהודי ליהודי".

גישה דומה הביע דוד מלר, ממייסדי "האיחוד":

"אחר כל מה שעבר עלינו אין מקום — בכל אופן לא בגולה — לא למפלגות ולא לאירגונים, הקומץ היהודי שנשאר צריך להתאחד לאירגון אחד, שמטרתו לחסל את הגולה ולעלות". (המקור: מדור התיעוד בע"פ ליד מכון יהדות בת זמננו).

אולם מגמות ושאיפות אלו לא החזיקו מעמד זמן רב. חכוכים והרגשות קיפוח, מוצדקות או מדומות, על רקע "המפ־תח" ו"המכסה" למספר היוצאים בדרכי הבריחה, תקציבים וכד' הביאו "בתקופה מסויימת" לפעילות נפרדת גם בשטח חיוני זה. "הקואורדינציה" הפכה למעשה למוסד תיאום — וגם זאת בדוחק.

מדבריו של צבי נצר:

"בהתחלה לא היתה הבריחה בפולין מאוחדת. עסקו בזה שני גושים: גוש ארץ ישראל העובדת (הליגה) וגוש הנוער הציוני — עקיבא (איחוד). כל גוש עבד לחוד, היו לו נקודות מעבר משלו, אפאראט משלו, פוליטיקה משלו. ההתנגשויות היו רבות. לא היה מקום למצב כזה", (מתוך "ארכיון ההגנה").

מאמץ גדול לתיקון המצב נעשה בכנס הציוני בלונדון, שנערך באוגוסט 1945. לכנס זה יצאה משלחת של שארית־הפליטה (א. זומרשטיין, חייקה גרוסמן, דוד מלר, יצחק צוקרמן וליאון סלפטר) ונתקבלה בהתרגשות על ידי משתתפיו. יצחק גרינבוים הטיל את מלוא משקלו, כמנהיג יהודי פולין וכיו"ר "ועד ההצלה של הסוכנות היהודית", ובהשפעתו ניצלה "הקואורדי־נציה" והנהגת "הבריחה" הושתתה על בסיס פריטטי בין נציגי האיחוד והליגה.

תרומה נוספת ומכרעת למגמה זו — של פעולה מלוכדת ועל־מפלגתית בשטח הבריחה, תרמו שליחי "המוסד", שהגיעו לפולין בסתיו 1945.

שליחי "המוסד"

המחשבה על שליחות לפולין לא נולדה עם סיום המלחמה. הידיעות על המתרחש בגיא־ההריגה החלו להסתנן לארץ עוד ב־1942 ולקבל אישורן ב־1943. הזעזוע היה נורא והרגשת חוסר־האונים גדולה שבעתיים. המחשבה מה ניתן לעשות כדי להציל, לגונן, לארגן ללחימה ניקרה בלב רבים ולא נתנה מנוח.

הד לאותם הלבטים אנו מוצאים ברשימותיו של מי שהיה מפקד "הבריחה" בפולין, איסר בן צבי ז"ל.

"...הפגישה במזכירות חבר הקבוצות בגניגר בקיץ 1943. הימים ימי אל־עלמין. הדיכאון בישוב רב והבריות סבורים שכיבוש הארץ בידי הגרמנים ממשמש ובא. באותה פגישה בגניגר שדנה בנושא "במה נקדם את פני הרעה", ניגש אלי יוסף ברפל ושאלני אם אהיה מוכן להצטרף לקבוצת אנשים, המתכוננת לצאת לטהרן על מנת לחדור משם בדרכים כשרות ובלתי כשרות לרוסיה. כבר אז נתקבלו ידיעות בדבר ריכוזים של יהודים, שברחו מאימת הגרמנים מפולניה, מליטא ומלטביה. נודע שהריכוזים נמצאים בקווקז, אוזבקיסטן וגם באורל. הכוונה היתה ליצור גשר, שבו יעברו יהודים אלה מרוסיה לטהרן. כעבור זמן קצר נשלחתי לקורס שהתקיים בתל־יוסף שמטרתו היתה להכשיר אנשים לשליחות המיוחדת...

הקורס נסתיים... אך הקריאה ליציאה לא באה, משום מה.

כעבור זמן קרא לי אליהו גולומב ושאל אותי מה תהיה תשובתי אם אוזמן להצטרף לפעולת הכנה של צנחנים לפולין. תשובתי היתה חיובית... אולם גם תוכנית זו נתבטלה. השערתי היתה, כי הבריטים התנגדו לכלול את פולין בין הארצות שאליהן יש לצנוח. מי יודע איזו החלטה גורלית היתה זאת. אין לי ספק, שאילו היו צונחים מספר ישראלים לפולין, כמו לשאר המקומות, היה ביכולתם להשפיע השפעה עמוקה על יהודי פולין להתנגד לנאצים בכל אתר ואתר ולא לשגות באשליות... כל הענין שקע.

עד שבאחד מימי אוגוסט 1945 הוזמנתי לבוא לבנין מועצת הפועלות ברחוב אלנבי..." (מתוך עזובונו — ברשותה האדיבה של גב' עדה בן־צבי).

ואכן בבניין זה, הצמוד לבניין הוועד־הפועל, תחת השלט התמים ו"בחסותה" של מועצת הפועלות, שכן מטה "המוסד". "המוסד", היה זרועה של ההגנה לנושא עליה ב' ובראשו עמד שאול אביגור (אז מאירוב).

מכאן נשלחו לאירגון הבריחה מפולין שלושה שליחים: איסר בן־צבי ("שמעון"), חבר קב' מעלה־החמישה, יוחנן כהן ("גדעון") חבר קב' תל־יצחק וצבי נצר (אז מלניצר, "אלכסנדר") חבר קב' אלונים. כל אחד מהם עשה דרכו בנפרד בהפרשי זמן של שבועות מספר. הם עזבו את הארץ באורח בלתי־לגלי, בספינות קטנות, שחזרו לאיטליה לאחר הורדת מעפילים בארץ. לאחר הגיעם לאיטליה עשו את דרכם, מקצתה במדי הבריגדה ומקצתה כפליטים, דרך אוסטריה, הונגריה, צ'כוס־לובקיה. המסע ארך כחודש וחצי. "שמעון" הגיע לפולין בספ־טמבר 1945, "גדעון" בתחילת אוקטובר, "אלכסנדר" — בנוב־מבר. הנחה והדריך אותם מרדכי סורקיס, איש־הבריגדה שישב בגראץ, אוסטריה, ומשם פיקד על פעולות הבריחה באירופה. סוד בואם וזהותם נימסר אך למעטים מבין מנהיגי התנועות במקום. בכל זמן שהותם ופעולתם הקפידו השלושה על כללי המחתרת, כולל החלפת שמות, מקומות מגורים, וגם פרטי הופעה חיצונית. איש לא ידע אל נכון, באותם הימים, כיצד יתייחסו שלטונות פולין, המגלים יותר ויותר את תלותם בברית־המועצות, אל האירגונים הציוניים, לאירגון "הבריחה" ובמיוחד לארצישראלים, שהוחדרו לפולין באורח לא־חוקי ובמטרה אירגונית ומדינית מוגדרת.

שליחותם של השלושה, שנמשכה עד 1947 (אלכסנדר המשיך עד מרס 1947), היתה קודש לעניין "הבריחה". בתוקף יעודם זה ומעמדם המיוחד, כשליחי הארץ ו"המוסד", הם הטביעו חותם עמוק על הפעולה, אשר החלה כמתואר, עוד לפני בואם. בעיקר, הביאה שליחות זו לליכוד כל הגורמים. כל התנועות והקואורדינציה קיבלו כדבר טבעי ומובן מאליו, שהשליחים "האלמונים" יהיו המדריכים והעומדים בראש המפעל.

במשך שנת 1946 הגיעו לפולין גם שליחים לפעולה בקרב תנועות הנוער ונציגה הרשמי של הסוכנות היהודית, ד"ר ישי. נערכו גם ביקורים רשמיים של משלחת ישובית (רשיש, לויטה, זילברפרב, ד"ר קורץ), ובנפרד של אהרן ציזלינג ושל משה קול.

רוחה של ארץ ישראל החלה מנשבת ביתר שאת בקרב שארית הפליטה.

ביקורה של משלחת הבריגדה

כחוויה בלתי־נשכחת היה ביקורה של משלחת הבריגדה, בדצמבר 1945.

גם בשבילי היתה הפגישה בנכר עם חיילי ישראל מאורע מרגש. מה עוד בשביל יהודי מקרב שארית־הפליטה! זוכרני — הלכתי עם חבר המשלחת, מרה (מאיר) אנטין (נפל במלחמת השחרור בקרב על הגנת ניצנים) ברחובותיה המושלגים של לודז', ואף כי היתה זו שעת ערב והאפלולית כבר ירדה, ריתקה דמותו התמירה, מדיו ובמיוחד סמל הבריגדה היהודית על שרוולו, את מבטיהם המשתאים של העוברים ושבים. והלב רחב מגאווה על הופעה זו של חייל יהודי מארץ־ישראל על אדמת פולין. כשהגענו לאולם, בו נערכה האסיפה עם המשלחת, שררה שם אווירת "היינו כחולמים". הנוכחים, יוצאי מחנות־המוות הנאציים, מחנות־הכפייה הסובייטיים, אנשים שהסתתרו בבונקרים וביערות, ראו עכשיו בקירבם את חייליה של ארץ־ישראל, את שליחי העוצמה, הגאולה והנקמה היהודית. הידיים נגעו במגן־דוד, התפור לשרוול ה"בַּטֶל־דְרֶס" והעיניים נוצצו ואורו וגם הזילו דימעה.

תקופת ההתארגנות

ראשית־דבר גובשו העקרונות התנועתיים והארגוניים של הפעולה. בתיאום עם הנהגות התנועות סוכם:

א. לאסור על אירגונים ותנועות לנהל פעולת בריחה עצמאית (והיו עדיין תופעות כאלו, אם כי בממדים מצומ־צמים); לבסס את הפעולה בהנהגת המשלחת הישראלית על החלוקה הפריטטית הקיימת, לצרף (כחברים שלא מן המניין) גם נציגי בית"ר ואגודת־ישראל. סעיף אחרון זה, אף כי נתקבל תחילה בהתנגדות מסויימת — במיוחד מאחר שלתנועות אלו לא היה מעמד מוכר בפולין — הצדיק עצמו. פרץ לסקר וחבריו מבית"ר והן אנשי אגו"י הוכיחו מסירותם וצירופם העמיק את אחדות העשייה.

ב. לעבד תכנית תלת־חדשית ולפעול לפיה.

ג. לרכז צוות פעילים, המומלצים ע"י התנועות, שיתחייבו לעסוק אך ורק בעיניין הבריחה, ולהפעילם לפי תוכנית מסודרת.

ד. לחלק את הפעולה לפי שלושה אזורים: אזור הצפון (המרכז בשטטין), דרום־מערב (המרכז בוורוצלב) דרום־מזרח (המרכז בקטוביץ). בכל אחד משלושת מקומות אלה הוקמו ועדות אזוריות (מורכבות בכל מקום מנציגים של שלוש תנועות שונות). ועדות אלו, מתפקידן היה לפקח על הפעולה באזורן. המרכז הארצי נקבע בלודז', עיר שבה היה גם הריכוז היהודי הגדול ביותר.

ביסודו של דבר לא היו בכך חידושים מהפכניים, אולם נקבעו דפוסים מגובשים יותר, הן אירגוניים והן כספיים. לסעיף אחרון זה נודעה חשיבות מרובה, כי הסכומים, בהם "גילגלה" הבריחה, היו רציניים למדי וגדלו מדי חודש בחודשו. היה צורך להעביר כסף לפולין מחוץ לגבולותיה, להמירו במטבע מקומי, לממן הוצאות וכיו"ב. גם למען הסדר הטוב וגם כדי למנוע כל סטייה אפשרית מטוהר מידות ונוהגים, הוקדשה תשומת־לב מירבית לנושא זה.

"בית המלאכה" לניירות שוכן בלודז', הורחב בכוח אדם ובאמצעים טכניים והתוצאות "שובבו עין".

הוכנס שימוש בצופן ("קודים"), הן לגבי שמות הפעילים והן לגבי מונחים אחרים. למשלחת קראו "משפחה", מעבר הגבול הפך ל"טיול", מרכז הבריחה כונה "הוועדה החקלאית" להסתדרות העובדים קראו "גולדה" ולסוכנות "דוד". לדולר

מרכז ה"בריחה" בפולין, 1946

"אלכסנדר" עם גנרל פולני וקציניו, אוגוסט 1946

"סטפן" (על שמו של ס. וייז) ואילו למארק הגרמני — "אדולף".

גם ערים פולניות זכו לשמות חדשים: וארשה היתה ל"קן", לודז ל"מעון", קטוביץ — "סניף", שטטין — "חזיר", קרקוב — "חדר", ברלין — "מרתף". צ'כיה היתה ל"מהר"ל", הונגריה — "הגר" ואיטליה — "בנימין", ועוד כהנה וכהנה.

ההקפדה על הצופן וכללי הקונספירציה לא היתה נטולת חשיבות מעשית ובוודאי לא היה בכך רצון להעתיק נוהגי ההגנה למציאות פולנית. אולם, כפי שהוכיחו המאורעות, היה צורך חיוני, הן להישמר בפני מלשינים ושונאים מקרב הייב־סקציה המקומית, והן לשמור על עצמאותו, אי־תלותו ואלמו־ניותו של הגרעין הפעיל, לבל יעשו בו השלטונות כטוב בעיניהם, כאשר מדיניותם תמצא זאת לנכון. שיטה זו עזרה במידת־מה למנוע מאסרים והתנכלות מצד השלטונות (ומקרי המאסרים היו לא מעטים, במיוחד בשלהי 1945 ובתחילת 1946*) וגם סייעה לשיחרור האסירים.

התנועות החלוציות שימשו בסיס עיקרי לפעולות הבריחה; הן שסיפקו את הפעילים ואת גרעיני היוצאים. אולם המצב ששרר קודם לכן, לפיו כל פעיל וחבר הנהגת התנועה ראה עצמו כעוסק עצמאי בבריחה, הופסק. הוקם חבר פעילים, ששרשיו בתנועות, אך עיסוקו ב"בריחה". תשומת־לב מיוחדת הוקדשה לנעשה בקיבוצים ובבתי־הילדים, שהחלו להתארגן, אף הם בחסותה של הקואורדינציה. נעשה בהם עבודה חינוכית נמרצת, בה נטלו חלק גם השליחים; נערכו סמינריונים רעיוניים; לא הוזנחה גם הכשרה גופנית, ובאותם הקיבוצים, שהשלטונות העמידו לרשותם מספר כלי־נשק להגנה עצמית (בפני הפור־עים האנטישמיים), התקיימו גם שיעורים בשימוש בנשק.

שיטת אירגון הבריחה הלכה ונשתכללה. המפעל כולו נישא על כתפיהם של כ־200 צעירים וצעירות, בחלקם פרטיזנים לשעבר, וכולם למודי נסיון־חיים־ומאבק מימי המלחמה. מקצתם הועברו במשך הזמן לפעולות ה"בריחה" בארצות אחרות — צ'כוסלובקיה, אוסטריה, גרמניה ואיטליה — ומקצתם יצאו עם קיבוציהם לדרך. את מקומם מילאו אחרים. על־פי רוב נשארו ה"בריח'ניקים" באיזור־פעולה מסויים חודשים מספר והיו מחליפים את "מקום עבודתם", או משום ש"נסתבכו" עם משמ־רות הגבול, או כדי להתרענן ולא "להעלות חלודה" במקום אחד.

על אופיים של האנשים ועל עבודתם מסופר מפי אברהם שדה, שפעל בוולבז'יך.

"במקום אחד היינו עוברים בשביל ולמטה היינו רואים את האור בנקודת חיל־הספר. לא פעם היה קורה שדווקא במקום ההוא התחיל תינוק בוכה ואז היו מתחילים לנבוח הכלבים של החיילים. לא קשה לתאר את מצב הפעילים ברגע כזה. הם ידעו מה צפוי להם... בוקר אחד בא אברהם מ. ואמר, שאם בטרנספורטים הבאים יהיו ילדים או תנוקות, הוא לא יוביל אותם. סיפרו לי שבלילה, כאשר אברהם היה עם טרנספורט של למעלה ממאה איש מעל תחנת חיל־הספר, התחילו כמה תינוקות לבכות. הדבר היה בליל גשם והיה קשה לאדם מבוגר לטפס בהרים בבוץ. כמובן, זה השפיע עליו קשה מאוד.
אחרי כמה ימים החלטנו לשלוח טרנספורט נוסף. לקחנו עוד שתי מכוניות ויצאנו עם מאה יהודים. קרוב לגבול השגנו טרנס־פורט אחר, מיהרתי לראות את אברהם, נדהמתי לראותו בראש הצועדים ובידו ישן תינוק. אברהם, שאלתי, מה קרה? עזוב שטר יות, הוא ענה לי, וכי מה לעשות עם מהגר פוליטי זה? לזרוק אותו?" (מתוך "ארכיון ההגנה").

האנשים העוסקים במלאכה קדושה זו החלו להפך ליחידה, לנושא שליחות משותפת. הם נהגו לקרוא לעצמם "בריח'ניקים" ובכל אחד ואחת מהם (כי לא מעטות היו הבחורות), היה יותר מקורטוב של מסירות־ללא־גבול, הרפתקנות, תושיה ודבי־קות במטרה. הכרתי וראיתי רבים מהם — ותקצר היריעה להזכיר שמותיהם ומעלליהם במצבים שונים ומשונים, עושים לילות כימים בשדות ובשבילי הרים, סוחבים ילדים על גבם, מעודדים, מסייעים לכושלים, "מסתדרים" עם שומרי הגבולות ואם הופנה נגדם רובה של החייל היו ניצבים נכחו בפוזה דרמ־טית, (אומץ־לב או הימור?) וצועקים: "ירה! ירה! היטלר לא הספיק, אולי אתה, גיבור ברית המועצות, תצליח במקומו!". ועם כל הכישרון להשלות, לזיוף תעודות, לשיחוד מבריחים ושוטרים, עם סכומי־כסף שהופקדו בידיהם — נשארו ה"בריח'־ניקים" נאמנים, מסורים, ישרים ולוחמים מלחמת עמם.

וכך תיאר אותם ד"ר עזריאל קרליבך:

"ארשת פניהם לא תעיד בהם שיהודים הם — במגפיהם הגבוהים, בכובעיהם המעוכים, בהילוכם המפושק, בדיבורם הגרוני, בבטחון העצמי שבכל תנועותיהם.
היום הם כאן ומחר שם. מופיעים באישון לילה ודופקים איתות־סיסמה בתריס של בית־איכר ביער; יושבים באמצע היום במסבאה מפוקפקת ושותים וודקה מכוסות־מים גדולות עם קציני בולשת שיכורים; מזיעים בתא־טלפון דחוס ומוסרים בעצבנות ובעברית רהוטה לאחת מבירות אירופה הרחוקות משהו על ספר יקר וחשוב, שיש לשמור עליו מכל משמר, וזאת כדי שישתחרר מישהו ממאסרו של מישהו.
בולשים ותרים. נעלמים ומופיעים כעושי־להטים. רגע יושבים ליד הגה המכונית ודוהרים, רגע הם יורדים ושורכים ברגל עשרה קילומטרים, עשרים, שלושים בלילה אחד. נוסעים בקרון שינה נוח ואי־שם קופצים והינם עומדים על גדות נהר ומודדים מה הרוחב, מה הגיאות, מתי אפשר לחצות." ("הצופה" 29.5.1947)

חיפושי דרך

לאורך גבולותיה — המערבי והדרומי של פולין פעלו בשנות 1945—1947 כעשרים "נקודות" מעבר.

תחילה היו יוצאים סיירים לחפש דרכי מעבר וגישה, לבדוק סדרי השמירה בגבולות, לעמוד על הלכי הרוח בקרב האוכלו־סיה, לקשור קשרים ראשונים, לבדוק האפשרות לשכירת מתקנים מתאימים, שישמשו כ"נקודות". על סמך דיווחיהם והצעותיהם היתה מתקבלת החלטה במרכז והיו יוצאות קבוצות ראשונות, במספרים מצומצמים, כדי לבחון את הדרך הלכה (או הליכה) למעשה.

בפתק קטן, מבפרואר 1946, המצוי בעזבונו של איסר בן־צבי ונשלח מאחד הסיירים, כתוב לאמור:

"ישנה דרך מפרידלנד לצ'כיה.
(הצד הפולני הוא Friedland, הצד הצ'כי — Kamionka) מפרידלנד הולכים בשביל בכיוון קמיונקה 4 ק"מ. מגיעים לנקודה, שמובילה לעמק ומשם ליער על גבעה (היער — מצד ימין), הולכים קילומטר אחד עם היער והוא נגמר. ממשיכים ימינה ומגיעים לשדות עם גבעות. ממשיכים שמאלה קילומטר אחד ומגיעים ליער גדול. לא נכנסים בו, פונים שמאלה קילומטר אחד ומגיעים לקמיונקה. ממשיכים 5 ק"מ ברגל לאולשטיין".

* גם כותב שורות אלו "זכה" לבלות שתי תקופות מאסר וחקירות נמרצות — אחת בקטוביץ והשנייה במורבסקה־־אוסטרבה (צ'כוס־לובקיה).

לאחר בחירת דרך והפעלתה, היו מיד נערכים חיפושים וגישושים במגמה למצוא דרך אלטרנטיבית באותו האיזור. (וזאת בלי לחכות עד ש"תישרף" הדרך הראשונה, כפי שהיה נהוג קודם). ואומנם, מדי־פעם, כאשר הדרך הזאת היתה "נשרפת", ניתן היה לעבור במהירות לדרך השנייה, לחסוך בכך זמן ומאמצים.

איזור א׳

כאמור, חולקה הפעולה בין שלושה איזורים. באיזור א׳ (הצפוני) המרכז היה בעיר־הנמל־שטטין (אשר בלשוננו זכתה לכנוי "חזיר"). במשך כל תקופת הפעילות היה שם מקום רב־מעללים ותוצאות. הבריחה פעלה שם בשיטות ואמצעים מגוונים. "הטרנ־ספורטים" היו יוצאים מערבה, לכיוון ברלין, באמצעי תובלה שונים: תחילה במשאיות של הצבא האדום שכורות ע"י הבריחה על־פי "הסדרים" מיוחדים. "לפני המכונית היתה נוסעת מכונית פרטית של "הבריחה" ובודקת את השטח לפני "הטרנספורט."

(מ. קרבצ׳יק — מדור התיעוד בע"פ ליד מכון יהדות בת זמננו).

פרט למשאיות השתמשנו גם ברכבות, באסודות ובסירות...

נקודות קטנות יותר פעלו דרומית משטטין — בזאשיקי ("פרה") ובז׳ארי ("רפת").

היהודים יצאו משם או בתור "רפטריאנטים", ילידי גרמניה כביכול, או בתור "משא" דומם, במשאיות מכוסות אברזין.

סכנות לא מעטות ארבו ליוצאים ולמפקדיהם באיזור זה. והבחורים והבחורות, שעמדו בראש פעולה זו, סיכנו את עצמם יום־יום ולילה־לילה.

באפריל ובמאי 1946 החלו הרוסים להפריע לתנועת היציאה משטטין, לא רק מתוך כוונה לפגוע ב"בריחה", כי אם מרצונם לשים קץ לפעולות הברחה, ששיגשגו באותו איזור. במחצית אפריל נעצרו 60 איש בדרכם משטטין, ולאחר שבילו במעצר ימים מספר הוחזרו לפולין.

מכה רצינית הוכתה ה"בריחה" ב־5 במאי 1946. אותו לילה יצאו משטטין שתי משאיות מכוסות ובהן יהודים יוצאי ליטא, שה"בריחה" העבירה אותם תחילה לפולין. בפרבר העיר נעצרו המכוניות ע"י חיילים רוסיים ויושביהן הורדו ונעצרו. כעבור זמן־מה שוחררו כולם, פרט לאיש ה"בריחה" יוסף מלר. ליוסף היו "הרשעות" קודמות אצל הנ.ק.וו.ד. שידע גם על שליחותו הקודמת ללבוב. הוא נדון לעשר שנות מאסר, אותן עשה במחנה וורקוטה.

ב־15 בספטמבר אותה שנה, בעטיה של הלשנה, נעצרו שוב שלש משאיות ואחד מאנשי ה"בריחה", יוסף איזיקובסקי נאסר ונשלח למאסר 11 שנים בסיביר.

אסון כבד פקד את ה"בריחה", כאשר, באוגוסט 1946, ירו חיילים סובייטיים על אסדה שיצאה מנמל שטטין ואחד הכדורים פגע ביוסף נוסנבאום ז"ל, אחד ממפקדי אותו טרנספורט.

כל אותן המכות והאסונות, וגם תקלות חמורות פחות, לא מנעו ולא עצרו את זרם הבריחה מאיזור א׳.

איזור ב׳

איזור זה שהקיף את הגבול הדרומי והדרום־מערבי של פולין היה הגדול ביותר מבחינה גיאוגרפית, המגוון ביותר במובן טופוגרפי, עשיר במעברי הרים, יערות, אמצעי־תחבורה ודרכי־מעבר. מכאן יצאו הטרנספורטים הן מערבה — לגרמניה, והן דרומה — לצ׳כוסלובקיה. המרכז שכן בעיר ורוצלב, ואילו נקו־דות המעבר היו בגלייביץ ("נחל"), לובאן ("לייבל"), פרידלנד ("אלון"), וולבז׳יך ("יער"), קלדזקו ("כפר"), ועוד.

זרם היוצאים "היוונים" (בעלי השמות המצלצלים, כגון: "נעבעכוס", "ראשהשניתיס" וכיו"ב) גמשך דרך זבז׳ידוביצה לסלובקיה, עד אוקטובר, ונובמבר 1945. אולם סודה של השיטה, שנוצלה ביעילות במשך חודשים אחדים, החל להתגלות ולא היה מנוס, אלא לוותר עליה. התחלה ההליכה דרך "גבולות ירוקים", במיוחד מוולבז׳יך, קלדזקו וקודובה אל מעבר לגבול הצ׳כי. אורך הגבול בגיזרה זו, איפשר שימוש בדרכים אלטר־נטיביות, במקרה של צורך או תקלה. אולם חודשי החורף הלכו והקשו יותר ויותר על התנועה. גם השמירה בגבולות נעשתה קפדנית ומאורגנת יותר ומדי חודש בחודשו היתה קבוצה אחת או שתיים נתפסת ונתונה במאסר. הקשה היה חדש מרס 1946, כאשר נאסרו 4 קבוצות, ביניהן אחת שמנתה כ־100 איש.

באותה תקופה כתב "שמעון":

> "אנו סובלים בכל יום שני וחמשי פאנצ׳רים. זה נעשה ללחם חוקנו — התרגלנו כבר ואין זה מפחיד. למרות הכל העבודה לא שבתה ליום אחד. כעת אנו מעבירים כ־100 איש ליום ואנו מקווים להגיע ליותר".

לא חסרו גם מומנטים מעודדים. טוביה כהן, מפעילי ה"בריחה" מספר ביומנו:

> "אפריל — יהודים שנאסרו שוחררו בעזרת קולונל סובייטי, אשר גילה יחס אוהד ביותר. הוא נתגלה כיהודי, בעל לב חם. גילינו לפניו את מהות תפקידי ה"בריחה" וההצלה. דמעות עמדו בעיניו והוא גילה, כי אביו היה "חובב־ציון" ברוסיה. הבטיח עזרתו בכל, ובשנית שיחרר 20 איש ממאסר".

בשאר המקרים היה "פדיון השבויים", קרי שחרור העצירים קשור בדרך כלל בהסדרים כספיים עם "אנשי החוק" או קציני משמר הגבול.

איזור ג׳

האיזור השתרע בחלקה הדרומי־מזרחי של פולין. המרכז שכן בקטוביץ ונקודות המעבר העיקריות מוקמו בנובי־סונץ ("סנ־קה") וקרוסנו ("חדש"). מכאן החלה תנועת "היוונים" לרומניה ועם הפסקתה נאלצה ה"בריחה" לנסות את המעברים בהרי הטטרי. שבילי הרים, מקומות מרפא, פסגות ומראות־נוף עוצרי הנשימה — אשר שימשו לפני המלחמה מסלולי טיולים צופים, בסיסים למחנות תנועתיים ומקומות־קייט ליהודים אמידים — הפכו עתה למסלולי העפלה ותקוה לאנשי ה"בריחה". כל עוד הקבוצה היתה מורכבת מבני נוער, חברי קיבוצים, פרטיזנים לשעבר וכיו"ב — היה המעבר הלילי של 20—15 ק"מ בהרים מבצע קשה, אך ניתן לבצוע. אולם כמה נסיונות להעביר בדר־כים אלו נשים וגברים בגיל שלושים־ארבעים, מהם מטופלים בילדים, רבים עמוסים במטען החורג מה"תקן" המותר (תרמיל גב או מזוודה קטנה) — נסיונות מסוג זה היו למאמץ על־אנושי, הן בשביל ההולכים ובמיוחד בשביל המלווים.

והרי מעשה המסופר על ידי מנחם שמואלביץ׳:

> "בנקודת קריניצה היתה הפעולה, נוסף לקשיים טכניים, כרוכה גם בסכנת נפשות. את הגבול היינו מבריחים בלילות. עם רדת הערב היינו מגיעים עד סמוך לגבול ועם התעבות החשיכה היינו עוברים את ההרים, דרך הליכה של 7—6 שעות. רבים לא

עצרו כוח ללכת מרחק כזה והתעלפו בדרך. קרה ואשה הרה כרעה ללדת בשעת המעבר הקשה בהרים. — אך המפליא בדבר — היא נחה זמן־מה, קמה והמשיכה ללכת. לילד קראו "גבול", כי נולד על קו הגבול ממש" (מתוך "ארכיון ההגנה").

היה זה מחזה נורא־הוד במלוא משמעותו של בטוי זה. נורא — בחזותך בשורת בני אדם, נשים, גברים, פעוטות על גבם או בזרועותיהם, משרכים דרכם במעלה ההר, מתנשמים בכבדות, כושלים מדי פעם, מהסים בכי תנוקות, פן יישמע ע"י שומרי הגבול, ועם זאת מחזה מלא הוד ומעורר התרגשות — שרידי עם, המעפילים מחיי עבדות לחיי בני־חורין.

החורף מנע המשכה של דרך זו והיא נתחדשה עם הפשרת השלגים. שוב נתארגנו קבוצות המעפילים בהרים. ושוב החלה הצעדה על כל הקשיים הכרוכים בה. לא רק קשיים, אלא גם קורבנות.

המכה החמורה ביותר ניתכה על תנועת ה"בריחה" ב־3 במאי 1946. אותו יום (שהוא במקרה או לא במקרה יום חגה הלאומי של פולין), ארבה לקבוצת "גורדוניה", שהיתה בדרכה מנובי־סונץ' דרומה, יחידת המחתרת הלאומנית, .A.K מתוך 26 חברי הקבוצה נהרגו 13 — יתרם נפצעו.

השמועה על רצח אנשי "גורדוניה" פשטה חיש מהר ברחבי פולין, אולם היא גרמה לא להפסקת ה"בריחה", אלא להמרצתה. למחרת הרצח יצאה קבוצה שנייה לדרך. בנוסף על הקבוצות המאורגנות, גבר גם זרם הבריחה הבלתי־מאורגנת, ה"פרטית". במחצית הראשונה של מאי עברו את הגבול הצ'כי בעזרת מבריחים מקצועיים כאלף יהודים. לחץ היהודים ליציאה הלך וגבר, אך גם הקשיים בגבולות הלכו וגדלו.

באחת הישיבות של מרכז "הבריחה", העלה "שמעון", הצעה לארגן מצעד של 10.000—15.000 יהודים, שינסו לחצות באופן גלוי והפגנתי את הגבול הצ'כי — אולם לאחר שיקול הוחלט לגנוז את ההצעה.

על קשיים אלה נוספו באירגון "הבריחה" עוד צרות. לא חסרו הרפתקנים, ספסרים ורודפי־בצע יהודיים שבדרכי מרמה ניצלו תמימותם של יהודים רבים ולהיטותם לצאת את פולין. לא זו בלבד שגזלו מהם את כספם, אלא לפעמים היו משאירים קרבנותיהם באמצע הלילה בין הגבולות. "הבריחה" המאורגנת סבלה הרבה מכך, במיוחד כאשר השלטונות הפולניים לא דקדקו להבחין בין העושים במלאכה.

והיו בעיות נוספות עליהן מספר צבי נצר:

"היתה בעיה של ספקולנטים. עשרות וגם מאות ספסרים יהודיים, אשר היו מגיעים בדרכי "הבריחה" לגרמניה, מוכרים ואלוטה מפולין, קונים עורות וחוזרים בדרך הרפטריאציה לפולין. ידענו שמקרים בודדים עלולים לסכן את כל מפעלנו ונלחמנו בכל רוחנו בגילויים אלה.

והיו כנופיות של פולנים, שרצו לברוח מפני השלטון וניסו להשתמש בדרכי יציאתנו ובמקרים בודדים נמצאו גם יהודים, שנתנו ידם לכך ומסרו לנוצרים תעודות של יהודים. אף כאן התאכזרנו ונקטנו בכל אמצעי הזהירות, כדי למנוע, ולו גם מקרה אחד של הסתננות זרה". (מתוך "ארכיון ההגנה").

השמועה על תיקוני הגבול

בדו"ח מסכם שלי כתבתי: "בחודש יוני 1946 חל מפנה. באותו הזמן חלו כמה מאורעות מדיניים בעולם, אשר השפיעו בעקיפין ובמישרין על התפתחות העיניינים בתנועת ה"בריחה". בפריס נערכה פגישת מיניסטרי־החוץ של בעלות הברית. אחת הבעיות, שעמדה על הפרק בדיונים, היתה בעיית תיקון הגבול הצ'כי־פולני. נפוצה סברה, כי לצ'כים יוחזר איזור קלדזקו־קודובה. באותו זמן (ליתר דיוק ב־26.6.46) נתן הגנרל מק־גרני, המפקד האמריקני בגרמניה את הסכמתו (בהשפעת רבי פיליפ ברנשטיין, ששימש כיועצו לעניינים יהודיים) להתיר כניסתם של 40.000 פליטים יהודיים לאיזור האמריקני, וזאת במשך 3 חדשים. (המכסה שנקבעה קודם לכן היתה 5000 לחודש.).

השמועה על תיקוני־גבול אפשריים המריצה כמה אלפים מיהודי פולין להתרכז באותה הסביבה, מתוך תקווה, כי הגבול יועתק והם יימצאו, באופן אוטומטי, בתחומי המדינה הצ'כית. העניינים התפתחו בכיוון אחר, לא כתקוות היהודים. אולם הממשלה הצ'כית גיאותה לפתוח את גבולה לפני פליטי פולין, לאחר שהובטח כי היהודים לא יישארו בצ'כוסלובקיה, אלא ימשיכו את דרכם (וזאת על סמך אישורו של גנרל מק־גרני). המעבר צריך היה להיעשות על חשבון אונרר"א.

באחד הלילות נפתח הגבול הצ'כי. הגבול הפולני היה עוד סגור וה"בריחה" פעלה בדרכים "ירוקות", בשבילים נסתרים, או תוך הסדר חלקי עם קציני הגבול. בצד הצ'כי לא היו כל קשיים.

שמע הדבר נתפשט חיש מהר בכל רחבי המדינה. היהודים זרמו אל הגבול. בחודש יוני יצאו למעלה מ־11.000 איש".

הבריחה והגורמים הזרים

בתיאור הדברים עלינו להזכיר אמת פשוטה: "הבריחה" לא פעלה בחלל ריק מבחינה מדינית ובינלאומית.

מבין כל הגורמים המדיניים שעמדו על דרכה, או שבהם נסתייעה להשגת מטרותיה, נזכיר ארבעה בלבד: הבריטים, האמריקנים, הצ'כים והפולנים.

הבריטים

תנועת ההעפלה והבריחה היא תוצאה של נעילת שערי הארץ ע"פ "הספר הלבן" ומדיניותו העויינת ליהודים ולציונות של א. בווין. במאבקו נגד מדיניות זו, ראה הישוב היהודי בא"י, יהודים, בעליה ב' ("הבלתי־ליגלית") הן מטרה לעצמה (עלית יהודים בזכות הכרעתו של העם היהודי וחרף המחסומים), והן אמצעי רב־עוצמה להשגת שתי מטרות: לקעקוע יסודות "הספר הלבן" בכוח העליה ה"בלתי־ליגלית" ולגיוס דעת־קהל בין־לאומית נגד מדיניות, החוסמת שערי מולדת בפני נצולי השואה.

הפליטים היהודיים והמעפילים, שנעו לחופי הארץ מכל ארצות אירופה, לא זו בלבד שראו במדיניות הבריטית עוול ואי־צדק, אלא בעיניהם היתה מדיניותו של בווין המשכו של הנאציזם. חוקיה הגבירו בהם את הלהט לגבור על כל המכשולים ונכונות להקריב קורבנות, אם הדבר ידרש.כך ליכדה מדיניות ה"ספר הלבן" את רוח העם וגרמה לתנופה הולכת וגוברת של הבריחה וההעפלה.

תקוותה של ממשלת בריטניה לצנן את הלך־הרוח הפרו־ציוני ששרר בארה"ב, ע"י הקמת ועדת־חקירה משותפת, אף היא נכזבה והתוצאות עוד הגבירו את לחצה של דעת־הקהל הבינ־לאומית ולחצם של הפליטים היהודיים.

ממשלת בריטניה, המנוסה בהקמת "ועדות חקירה" שונות

לבעיית א״י, יזמה בנובמבר 1945 הקמתה של ועדה אנגלו־אמריקנית, אשר מתפקידה היה להציע, תוך 4 חדשים, הצעה לפתרון בעיית א״י ובעיית הפליטים היהודיים. וזאת, כאשר אטלי ובווין קבעו הנחה, שאלו הן שתי בעיות, שאין לקשור ביניהן, שהרי ארץ־ישראל אינה מסוגלת לפתור את בעיית הפליטים.

(עם הקמת הוועדה אמר ד״ר ח. וייצמן: ״על קברם של מיליוני קדושים אומרים עתה להקים מציבה של ועדת חקירה חדשה. מה תחקור ועדה זו ולא נחקר עוד?״).

אולם המסקנה, אליה הגיעה הוועדה, גרמה זעזוע לממשלת הליבור. בדו״ח, שהיא פרסמה ב־22.4.46, נכללה בין השאר המלצה להתיר עלייה מיידית של 100.000 פליטים יהודיים לא״י.

אין כל ספק, כי הוועדה הגיעה למסקנה זו אחרי מפגשה והתרשמותה הבלתי אמצעית מהוויית שארית הפליטה היהודית. בבקוריהם במחנות העקורים (D.P.) בגרמניה ובאוסטריה — בהם נתרכזו כבר אז כ־100.000 איש, ובפגישותיה עם ריכוזי היהודים בצ׳כוסלובקיה ובפולין, בהפגנה המרשימה של 20.000 יהודים בלודז, ראו חברי הוועדה לא רק שרידי שואה אומללים, אלא שרידי שואה השואפים לחירות ומולדת.

במשאל שערכה U.N.R.R.A בקרב 19.311 יהודים — הביעו 96,8% מהם רצונם לעלות ורק 393 רצו להגר לארה״ב. חברי הוועדה זועזעו בעת פגישתם עם ראשי יהדות פולין, כאשר על השולחן הונחה קופסה שחורה, שהכילה אפרם של לוחמי הגיטו. במעמד זה אמר יצחק צוקרמן (״אנטק״), ממפקדי הגיטו:

> ״העולם הולך לקראת שלום; לנו אין שלום. העולם הולך לקראת מנוחה, לנו אין מנוחה. אנחנו נעים ונדים. אנחנו צללי רפאים. איננו רוצים להיות עוד נעים ונדים וצללי רפאים. גם אנו רוצים שלום ומנוחה ואם מפריעים לנו, נפר את ההפרעות; ואם אין נותנים לנו לעלות לארצנו — עלה נעה למרות כל החוקים הבלתי־חוקיים. הילחם נילחם בגזירות ונוכל להן״.

בעת פגישתם עם ד״ר זומרשטיין שמעו חברי הוועדה מפי המנהיג הישיש דברים אלה:

> ״המציאות המרה בין זרים־אויבים והתשוקה להיות חופשיים ועצמאיים ככל העמים — אלה הגורמים המכריעים, ועליכם, חברי הוועדה, לירד לעומקה של הבעיה, כדי שתוכלו באחד הימים לומר: ידינו כתבו דף כבוד בספר התקומה של ארץ־ישראל ועם ישראל״.

חברי הוועדה התרשמו עמוקות ומסקנותיהם היו פרי התרשמות זו. במובן זה מילאו שרידי השואה תפקיד מדיני מכריע בתקופה מכריעה של המאבק על פתיחת שערי הארץ וכינון המדינה.

אין פלא, שסוכנים בריטיים, במדים ובלי מדים שרצו, תרו, בלשו וניסו להפריע לתנועת הבריחה מפולין ומשאר הארצות אל מחנות העקורים ואל חופי הים התיכון. ״הבריחה״ היתה מוצגת בפני הציבור האנגלי כמעשה ידיהם של בריונים וטרוריסטים. העיתון הלונדוני Daily Mail מ־16.8.46 טען, כי פעילי ״הבריחה״ דומים לנאצים צעירים ב״שחצנותם הגזענית וביומרותיהם״. דיפלומטים בריטיים הפעילו לחצים על עמיתיהם הרוסיים ברומניה ובפולין, על צ׳כים, פולנים ואיטלקים, כדי לשים קץ לבריחה. אך במיוחד לא חסכה ממשלת בריטניה כל מאמץ, כדי להשפיע על האמריקנים.

האמריקנים

פעולות ״הבריחה״, שמחוץ לגבולות פולין, חורגות ממסגרת מאמר זה. אולם בנקודה זו אין מנוס ממתן תשובה תמציתית לשאלה: מה קרה עם האנשים מרגע שעברו את גבול פולין? גורל ״הבריחה״ היה תלוי בטיב צעדיהם הבאים.

כאמור, ״הבריחה״ נסתייעה בעובדת נדידת פליטים כללית, אשר הציפה דרכי אירופה בכל הכיוונים. למעלה מ־30 מיליון איש היו נתונים בתהליכי הרפטריאציה, מהם כ־7 מיליון שבויי מלחמה ופועלי כפייה, כ־10 מיליון גרמנים שחזרו או גורשו לגרמניה וכ־15 מיליון בני עמים אחרים.

זרם הפליטים היהודים נשתלב בצורות שונות בנדידה זו. אולם גם כאשר נפתחו מחסומי הגבולות בפניהם, התחילו כעבור חודשים מספר להתעורר שאלות חמורות בקשר לשהייתם והתרכזותם בארצות המעבר במספרים הולכים וגדלים. המצבור העיקרי היה בגרמניה, ובמיוחד באיזור הכיבוש האמריקני. בנכונותם של האמריקנים לקיים, לטפל, לקלוט את הפליטים היהודיים היה תלוי המשך פעולתה של ״הבריחה״.

שיחרור מחנות ההשמדה ע״י חיילי ארצות־הברית והמראה הנורא שנתגלה לעיניהם — הטביעו חותם בל־ימחה גם על תודעת הצבור האמריקני בבית, שמאז ראה חובה לעצמו להקל על סבלם של הפליטים היהודיים. הרגשה זו שימשה בסיס מוצק לתביעתה של היהדות והציונות והבטיחה לה תמיכה.

אולם תרגום האהדה הצבורית למעשה של יום־יום — ולדאגה לגורל הפליטים, נפל על שכם הצבא המוצב בגרמניה, ובאורח טבעי ובמשך הזמן, החל להתקל בקשיים אצל המבצעים בדרגים הנמוכים.

בחודשים הראשונים שלאחר המלחמה ראה צבא הכיבוש האמריקני בעקורים היהודיים, השוהים במחנות בגרמניה, נושא לטיפולה של U.N.R.RA. הזעזוע הנורא, שהיה מנת חלקם של החיילים, המשחררים את המחנות, החל מפנה את מקומו לרגשות פחות הומאניים, ולעתים גם מהולים וניזונים מדעות אנטישמיות.

(הגנרל הבריטי, Morgan שהיה ראש U.N.R.R.A., מצא לנכון להשיח לבו במסיבת עתונאים, בינואר 1946, והצהיר בין היתר, כי אין כל סימן לאנטישמיות בפולין, כי היהודים בברלין מסתובבים שבעים וכיסיהם מלאים כסף, וכי היהודים עומדים להיהפך לכוח, שישליט רצונו על העולם.).

הטיפול בפליטים קיבל יותר ויותר אופי שיגרתי, ביורוקרטי ונוקשה. בקורת, שנמתחה על־כך בארה״ב הניעה את הנשיא טרומן לשלוח ועדת חקירה, שפעולתה הביאה לשיפורים, ליתר אוטונומיה במחנות וגם לגישה אוהדת לשאיפות העליה של העקורים. אולם כללים אלה חלו על אותם העקורים היהודיים בלבד, אשר כבר שהו אותה שעה בגרמניה. כאשר באוגוסט 1945 ניסתה קבוצה של 150 יהודים להסתנן מפולין לאיזור האמריקני החזירום החיילים האמריקניים לפי פקודתו של הגנרל פטון, תוך שימוש באלימות. מאורע זה עורר שוב סערה ציבורית בארה״ב.

זמן מה לאחר מכן, ב־18.10.1945, נפגש דוד בן־גוריון עם הגנרל אייזנהאור ועם הגנרל וולטר בדל־סמיט בפרנקפורט והם נענו בצורה חיובית להצעותיו. באותה שיחה ובתזכיר, שהגיש להם בן־גוריון, לא זו בלבד שעמד על מתן רשות מצד צבא ארצות־הברית לכניסת יהודי פולין לגרמניה, אלא הציע גם לקבוע איזור מיוחד בדרום־גרמניה להקמת מחנות־מעבר,

בהם תינתן אוטונומיה ליהודים ותנאים להכשרה רוחנית, גופנית וצבאית. המחשבה המדינית, שהדריכה את בן־גוריון היתה, לרכז תחת שלטון אמריקני בגרמניה כרבע מיליון פליטים, אשר קיומם יעורר ויגביר לחצים אמריקניים על ממשלת בריטניה.

בדצמבר 1945 נפלה הכרעה בוואשינגטון וניתן אישור בעל־פה להתיר כניסה מוגבלת (כ־5000 איש לחודש) לאיזור האמריקני. הדבר איפשר זרימת רבבות פליטים מפולין (שמספרם חרג בהרבה מעבר למכסה הנ"ל) לגרמניה, ובמיוחד לאיזור האמריקני. מחנות העקורים (.D.P) הפכו למאגר העיקרי של תנועת ההעפלה. משם, והן מאוסטריה ומארצות הבלקן, עשו היהודים דרכם, בסיוע "הבריחה" ואנשי הבריגדה, אל חופי הים התיכון.

הצ׳כוסלובקים

צ׳כוסלובקיה שימשה ארץ־מעבר רבת חשיבות. דרומה, דרך ברטיסלבה הלכו הטרנספורטים לאוסטריה ומשם לגרמניה או לאיטליה. מערבה הובילה הדרך ישירות לגרמניה. מבחינה גיאוגרפית החזיקו הצ׳כוסלובקים בידיהם את אחד המפתחות החשובים ביותר.

המסורת הליברלית, שאת המשכיותה סימל שר־החוץ, יאן מסריק, בנו של מייסד הרפובליקה, ההרכב־הקואליציוני של הממשלה, שעדיין היה של קומוניסטים, סוציאליסטים וליברלים, ימי המאבק האנטי־נאצי, שבו נטלו היהודים חלק פעיל — כל הגורמים הללו סייעו לתנועת "הבריחה". מנהיגים מדיניים, קצינים ופקידים הביטו מבעד לאצבעות, קומוניסטים יהודיים ולא־יהודיים הגישו לא פעם עזרה.

החל מנובמבר 1945 הטילו הצ׳כים הגבלות מסוימות. כוונתן היתה לאפשר מעבר הטרנספורטים, אולם תוך מניעת השתהותם בצ׳כוסלובקיה. עם זאת הסכימו לספק אוכל ואמצעי תחבורה וגם פתחו מעברים דרך שתי נקודות גבול (Nachod, As). כך התנהלו העניינים עד יוני—יולי 1946. אותו הזמן החלה זרימת היהודים במספרים גדולים, עובדה אשר העמידה את ממשלת צ׳כוסלובקיה בפני מצב מדיני עדין, וגם בפני קשיים מינהליים וכספיים רציניים.

הצ׳כים הסתמכו על התחייבות שנטל על עצמו, נציג U.N.R.R.A בצ׳כוסלובקיה, ד"ר אלפן ריס Alfan Rees והניחו, כי יפוצו בעד הוצאותיהם. בעיניין זה ציפתה להם אכזבה עם בואה של מנהלת U.N.R.R.A באירופה, הגב׳ מרי גיבונס, אשר התכחשה מכל וכל להתחייבות כספית כל־שהיא. התקרית כמעט וחיבלה ב"בריחה". בהתערבותם המיידית והפעילה של ראשי ה"ג׳וינט" באירופה ובארה"ב, ג. יעקובסון ויוסף שווארץ, הופעלו גורמים רבים, אשר השפיעו על הנהלת .U.N.R.R.A להחזיר לממשלת צ׳כוסלובקיה חלק מהוצאותיה.

אף כי המאבק האנטי־בריטי של היישוב זכה לאהדת הצבור הצ׳כוסלובקי, לחצו הבריטים על ממשלת פראג לשים מכשולים על דרך "הבריחה". על כך קיים ד"ר נ. גולדמן שיחה ממושכת עם יאן מסריק. מסריק לא זו בלבד שנשאר נאמן לעקרונותיו, אלא גם עמד בדיון הממשלה על המשך הגבולות הפתוחים בפני הבריחה היהודית ואף איים בהתפטרות, אם המדיניות תופרע. בסיום הדיון החליטה ממשלת צ׳כוסלובקיה לא לסטות ממדיניותה, בתנאי שאדמתה תשמש למעבר בלבד *.

הפולנים

כיצד התייחסו הפולנים לתופעת "הבריחה"? בדו"ח המסכם משנת 1947, כתבתי:

"על קנקנה של שאלה זו תהינו מהתחלת העבודה. מתוך זהירות ביססנו את עבודתנו ואת הארגון על יסודות קונספירטיביים. ברם, ברור היה לנו, שהבריחה מפולין איננה סיכה הניתנת להיטמן בערימת קש. המפעל היה יותר מדי כללי, עממי, פתוח לכול, כדי שאפשר יהיה לשמור על סודיות מוחלטת. מתוך כך שמרנו בעיקר על המוסדות הבאים במגע ישיר עם הציבור.
היה לנו יסוד לחשוש לתגובה הן מצד האלמנטים הקומוניסטיים היהודיים (שיגיבו מטעמים "פרינציפיוניים") והן מצד של־טונות המדינה, שלא ישלימו עם קיום ארגון "הזורע אנדרלמוסיה".
היה לנו ברור, שיש בכוחה של הממשלה לגלות את פעולתנו ושיטותיה וגם לשתקה. והנה, במשך כל הזמן לא נפגשנו בתגו־בות מעין אלה. אומנם היו קשיים, מאסרים, חקירות, חיפושים; נגרם סבל ליהודים ולקבוצות, אבל אלה נעשו רק במחוזות הספר, או ע"י שלטונות גליל או מחוז זה או אחר, ללא קשר להוראות מהשלטון המרכזי — לעתים סתם מתוך מגמה אנטישמית להציק ולהזיק. העניינים האלה היו מסתיימים ומסתדרים ללא תקלות מיוחדות. המאסרים ארכו שבועות מספר לכל היותר. ע"י שוחד אפשר היה "להסתדר" — והשלטון המרכזי הסתכל בכל הענין "מבעד לאצבעות", אם כי לא מתוך רצון מיוחד. האלמנטים היהודיים של המפלגה השלטת היו נתונים במבוכה, בין הסדן והפטיש, בין תיאוריות מזה ומציאות מזה. היה ברור לכל, שהבריחה היהודית מפולין חורגת ממסגרת תיאוריות והיא ענין של הצלה ממש. הכרה זו גברה בעיקר לאחר מאורעות קילצה, שזעזעו עמוק את הציבוריות היהודית".

אך עוד לפני הדיון בפרשת קילצה (Kielce), מן הראוי להזכיר עובדה, אשר יש בה כדי להבהיר את תופעת "הבריחה" וגם את יחסם של השלטונות. המדובר ב"רפטריאציה" יהודית מברית־המועצות.

הריפטריאציה הגדולה מברה"מ

ב־20 ביוני 1945 הגיע לפולין מברק מאת ברל מרק בשם "ועד יהודי פולין" בברית־המועצות ובו נאמר, כי במסגרת הסכם הרפטריאציה של נתיני פולין, שנחתם בין ממשלות ברה"מ ופולין "לא יופלו יהודים לרעה".

ההערכות על מספר יהודי פולין, שנמצאו בברה"מ בתום המלחמה, נעו בין רבע לחצי מליון. מאלה נירשמו ליציאה מברה"מ כ־150.000. מספר זה שעליו אפשר היה להוסיף 70.000—80.000 יהודים, שישבו כבר בפולין, בישר שינוי מהותי ולא כמותי בלבד.

על "רפטריאציה" יהודית זו כתב באותו זמן "שמעון":

"השמועות הרבות על דבר הרפטריאציה של יהודים פולנים מרוסיה הסוביטית הולכות ומתגשמות. לא ידענו מה צפון בהגירה זו ולאילו ממדים היא עתידה להתפתח. ציפינו לה תוך דריכות, ועשינו את כל ההכנות לקראתה. חיזקנו את נקודותינו בגבולות על־ידי החברים שהבאנו מארץ זו קודם לכן; תודות לגל חלוצי זה שנרתם לפעולה יכולנו לעמוד בקליטת נחשולי־האדם הגדולים שהחלו זורמים אלינו.

* על יחסם של הצ׳כים יעיד סיפור מעשה זה: בנקודת המעבר שבגבול נעצר טרנספורט שנע במשאית. לאחר התערבותם של אנשי "הבריחה" ביטל הקולונל הצ׳כי הממונה על הגיזרה את צו־המעצר, באומרו: "כיוון שעברו את הגבול במשאית הרי זה בסדר. האיסור שנקבע, אחרי התערבות האנגלים, מתייחס רק לרכבות.

קבוצת רפאטריאנטים יהודים מברית המועצות

נקודת מעבר (Nachod) בגבול פולין־צ׳כיה. המחסום מורם והמכונית עם שרידי השואה עומדת לעבור את הגבול

"משחהלה הרפטריאציה — היא גאתה והלכה, והגיעה להיקף ממלכתי. באמצעותה הגיעו כ־150.000 יהודים מרוסיה. הם באו בקרונות ובשיירות. הם נהרו מכל הכיוונים — מרוסיה, מאוק־ראינה ומאסיה — שם בילו את שנות־המלחמה. בין הבאים היו משפחות מטופלות בילדים ותינוקות רבים, ושרידי היהדות בפולין, ששיכלו את ילדיהם בימי השלטון הנאצי, ראו לפניהם פתאום יהדות חדשה, בעלת פרצוף אנושי שונה. בפולין נותרו אנשי־מחנות, אנשי־יער, פרטיזנים וחילים לשעבר, גלמודים וערירים כולם; ואילו כאן נהרו ובאו משפחות עמוסות בילדים, למודי עוני ורק מעטים מאד בעלי רכוש.

"ההכנות שנעשו לקליטת הרפטריאציה לא עמדו במבחן הצרכים הגדולים של ההמונים שבאו. הזרימה כוונה לשלזיה־התחתית שצורפה לפולין תמורת שטח־הספר המזרחי, שעבר לברית־המועצות. בחוגים יהודיים מסויימים צצו אילוזיות על "מדינה יהודית", כביכול שתוקם בשלזיה, ותהא מעין בירוביג'אן פול־נית. אבל חלומות אלה התנדפו עד מהרה. היו טרנספורטים של יהודים וגם של לא־יהודים. כושר הקליטה שם היה מותנה בקצב היציאה של הגרמנים, שגורשו מחבל ארץ זה, וקשה היה לַוסת את הזרם הגדול.

"משנבצר לקלוט כאן את כל הבאים, הוחלט להוציא חלק מהם לשטטין שעל חוף־הים הבלטי, והג'וינט השקיע אז מדי חודש בחודש רבבות דולרים בקליטה. היהודים נמשכו משום־מה יותר לשלזיה, וכשהיו מפנים שיירות צפונה, היו מהם שניסו לשחד את נהג־הקטר שיסיעם לשלזיה...

...מיד עם עברם את הגבול הפולני נתקלו המוני היהודים בגל איום של שנאה מצד האוכלוסיה. לעיני הפולנים, שדימו בנפשם, שהנה כבר נפטרו מן היהודים לעולמי־עד, צצו פתאום רבבות יהודים הנוהרים בקרונות, בזה אחר זה. רכבות היהודים בעברן בכפרים, נרגמו לעתים באבנים.היתה זו מהלומה איומה לבאים. במקומותיהם הקודמים ידעו יהודים אלה מצוקה כלכלית קשה, אבל כבודם האנושי, כיהודים, נשמר שם, ופתאום, בפגישה עם ה'מולדת' בא הקץ להרגשה זו. היהודים נדהמו ונבוכו. לקבלת פנים כזאת לא פיללו.

"קשי הקליטה היה איום. מעגל־החיים הקיים לא היה מסוגל לקלוט את הגל הגדול... התנאים האוביקטיביים שמו לאַל מאמצים כבירים. מיליוני דולרים הושקעו לצרכי הפרודוקטי־ביזציה, אבל קרקע לא היתה לכך, לא במציאות החיים, ובעיקר לא בנפש האדם היהודי. היהודים שנדדו ובאו הנה לא התכוננו כלל להיקלט כאן, כי, כאמור, ראו את פולין רק כתחנת־מעבר.
"התנועה החלוצית במעט אנשיה התאזרה עוז לקלוט את הגל הגדול של האנשים הצעירים. ההכנות נעשו עוד על סף הזרימה. קיבוצי־הכשרה למאות הוקמו בערים ובעיירות. נזרעו גרעינים קולטים לעם רב...

...המוני היהודים שלא נקלטו במסגרת החלוצית התרכזו מסביב לקומיטטים בבתי־מחסה, בצפיפות איומה. בקסרקטינים גדולים שוכנו רבים יחדיו, 5—6 משפחות בחדר, פינה למשפחה, על ילדיה, תינוקותיה ומטלטליה. החיים ברשות הרבים — הפקר. זו היתה המציאות הקולטת לאחר חודש של טלטול בדרכים. לרוב היו האנשים שבורים ורצוצים גם מבחינה מוסרית. התור, השיכון האיום, המחיה על קיצבה — זו היתה מנת־חלקם.

אך איום מכל — היהודים ילידי פולין נתקלו בפולין ריקה מיהו־דים. גם לאחר ששמע את כל פרטי הטבח והשואה, לא תיאר לעצמו היהודי הפולני שחזר ל"מולדתו" את גודל האסון ושיעורו, עד שלא ראה זאת במו־עיניו. וכשפקד יהודי את עיירתו וראה את החורבן ואת העזובה, וראה את ביתו עזוב ומשמים, או מאוכלס נוצרים היושבים לבטח ונהנים מן הגזילה — הנקל לתאר מה התרחש בלבו. הגויים עוינים, פניהם ועיניהם בוהות במשטמה על היהודי שהעז להציץ לכאן".

(מתוך "נתיבי הבריחה", א. דקל, עמ' 26—29).

פוגרום קילצה

על השתוללות האנטישמיות בפולין ועל שורשיה כבר עמדנו קודם. אין כל ספק, כי הרפטריאציה מברית־המועצות והופעת רבבות יהודים נוספים, שימשה כדלק לשלהבת היצרים האנטי־יהודיים. נגישות, עלבונות, תקיפות, רציחת בודדים ליוו את הרפטריאנטים(קשה למצוא מונח נלעג ומעליב יותר ממונח זה, שפירושו — השבים למולדת. אכן, קבלת־פנים נאה הכינו ליהודי פולין, השבים ל"מולדתם". אין פלא, כי כ־2000 מהם שבו על עיקבותיהם וחזרו לברית־המועצות).

זוכרני, כי בכל מסעי באותם הימים והלילות בפולין לא נפרדתי מאקדח, וכן גם עשו שאר פעילי "הבריחה". האנטי־שמיות בפולין־שלאחר־המלחמה הגיעה לנקודת־שיא.

הדבר קרה (הנוסח מזכיר את ימי־הביניים) בעיירה שבדרום פולין ושמה — שייזכר לדראון־עולם — קילצה (Kielce). פעם היה בה ישוב יהודי חי ותוסס. בשנת 1946 חיו שם 200 יהודים בקרב 50.000 פולנים.

על אשר התרחש שם כתב הרב ד"ר דוד כהנא ב"הצופה" מיום 6.7.56:

"בחמישי בשבת, ב־4 ביולי 1946 קרה הדבר. בשעות הבוקר עבר את רחובות העיר ילד בן 8 בשם הנריק בלאשצ'אק עם אביו וסיפר לכל העוברים ושבים, שהיהודים החזיקוהו ועינו אותו יומיים במרתף מסויים ברחוב פלאנטי 7, במטרה להרגו ולמצוץ את דמו. הוא סיפר כיצד ניצל בנס וכיצד הצליח להמלט מצפורני היהודים הרוצחים. השמועה עשתה לה כנפיים ובמשך כמה שעות עברה את כל העיר מן הקצה עד הקצה.
בשעה 10 בבוקר התקהל המון עצום, שמנה תחילה כמה מאות איש והגיע בשעות הצוהרים לקהל של אלפים, ברחוב פלאנטי על יד הבית מס. 7.
בקילצה העיר התגורו אז 250 יהודים, מהם ניצולי שואה וגם אלה שחזרו מרוסיה. רובם השתכנו ברח' פלאנטי מס. 7, בית הוועד היהודי ובית קיבוץ "איחוד".
המארגנים הסתובבו בין הקהל, הסיתו אותו להסתער על הבית ולהרוג את היהודים בהשמיעם סיסמאות "מות ליהודים! מות למרצחי ילדינו! נשלים את מלאכתו של היטלר!"
היהודים הסתגרו בבית, חסמו את כל הפתחים והחלונות והתכוננו להתגונן על חייהם במעט הנשק שהיה בידם. בשעה 12 בערך הגיעה קבוצה של מיליציאנטים,בראשותו של סמל־משטרה וולאדיסלאו בלאכוט, שנישלחה במטרה לפזר את ההמון ולהרגיע את הרוחות. בלאכוט פנה ליהודים בקריאה לפתוח את השער ולתת לו ולעוזריו להכנס. היהודים הנצורים נשמו לרווחה, חשבו הנה בא המציל, אבל לתמהונם ואכזבתם פקד עליהם בלאכוט למסור לידו את הנשק ולרדת למטה, לחצר.
כפי שהעלתה החקירה היה בלאכוט השוטר היחידי, שנישלח באמת מטעם המשטרה. "עוזריו" היו רוצחים פשוטים שהתחפשו במדים. כשסרבו היהודים לרדת התחיל בלאכוט להכות ברובהו בראשם באמרו: "הגרמנים לא הספיקו לחסל אתכם, אבל אנחנו נחסל אתכם". משניתן האות ע"י בלאכוט הסתער ההמון על הבית, פרצו את הדלתות, את תריסי החלונות, נכנסו פנימה והתחילו להכות, להרוג ולמגר כל מה שבא לידם, מי באקדח, מי ביד ומי בגזרי עץ ואבן ומטילי־ברזל שהוכנו והובאו, כנראה, עוד בשעות בוקר מוקדמות.
בעת ובעונה אחת פשטו ההמונים בכל רחובות העיר, הוציאו יהודים מבתיהם והרגום במקום. המון רב הסתער על תחנת הרכבת ובדק כל רכבת שניכנסה לקילצה. אנשים אשר הכרת פניהם ענתה בהם, כי יהודים המה הוצאו מהקרונות ונהרגו בצורה מחרידה לעיני כל הקהל. רק לפנות ערב הצליחו כוחות הביטחון, שהגיעו במיוחד מלודז' להשתלט על הפורעים...
...33 גוויות של גברים נשים וטף זוהו, מקצתם ע"י עדים

וקרובים ומקצתם לפי המסמכים אשר נמצאו בבגדיהן. מלבד אלה היו עוד 8 גוויות מרוסקות, אשר לא זוהו ונקברו כאלמונים. ביניהן גוויה אחת עם מספר מחנה אושויץ על זרועה — ב2969. שישה מתו מפצעיהם בבית־חולים שבוע אחרי ההלוויה. בסך הכל 47 קורבנות.

ב־11 ביולי הועמדה לדין בפני בית־דין צבאי מיוחד הקבוצה הראשונה של הפורעים...

11 פסקי דין מוות הוציא בית הדין הצבאי באותו יום.

...בלי בושה ומלאה עקיצות נגד העם היהודי היתה הודעתו של ראש הכנסיה הקאתולית בפולין, הקארדינל הלונד. לאחר לחץ מצד עתונאי־חוץ, פירסם הקרדינל גלוי־דעת בו נאמר: הכנסיה הקאתולית בפולין מתנגדת לרצח כלשהו ומגנה אותו מבלי להתחשב בסיבותיו ובמקורו. בנוגע לרצח היהודים בקילצה חושב הקרדינל, שהסיבה לכך לא היתה שנאתו של העם הפולני ליהודים. לא היה כאן מקום לאנטישמיות בכלל. בסוף ההודעה המעורפלת נאמר, שהקרדינל מתנגד לחלקו של העם היהודי בחברה הפולנית. יותר מדי יהודים בעמדות מפתח של הממשלה, יותר מדי פקידים גבוהים, יותר מדי קצינים בצבא. בכך גילה הקרדינל את פרצופו האמיתי, כאילו מצדיק את הפורעים, הם פעלו בהתאם לקו שהותווה ע״י הכנסיה הקתולית. אל ליהודים להתערב בחייהם הפנימיים של הנוצרים״.

47 יהודים הרוגים בקילצה וכ־30 נוספים באיזור שמסביב לה — זה היה קציר הדמים של עלילת־הדם נוסח פולין 1946.

המאורע גרם זעזוע לא רק ליהודים, אלא גם לשלטונות. אף כי ניתן היה שוב לטעון (ואומנם ניסו זאת, אם כי בקול רפה, כמה קומוניסטים קשוחים ממוצא יהודי), כי היה זה מעשה נוסף של הריאקציה הפוליטית והקלריקלית, וההמון שימש אך כלי־שרת עיוור בידיה — גברה בכל זאת בקרב השלטון המחשבה הריאליסטית. המסקנה, אליה הגיעו, היתה, כי לטובת היהודים, לטובת השלטון ולטובת פולין — מוטב להחיש את יציאת היהודים, ובמקום לשים מכשולים על דרכה — להקל עליה.

השעה לשיחה גלויה ומכרעת בנושא זה היתה בשלה. האיש המתאים ביותר לכך היה יצחק צוקרמן (״אנטק״), שנהנה מהערכה ויחס של כבוד מצד ראשי השלטון. הוא וד״ר אדולף ברמן התייצבו בפני שר ההגנה דאז, המרשל מריאן ספיכלסקי והגיעו אתו להסדר שקבע:

הגבול הפולני ייפתח למעבר קבוצות מאורגנות,דרך נקודות שייקבעו בתנאים הבאים:

א. עזרת הפולנים תישמר בסוד ולא ינתנו שום הוכחות, כי ממשלת פולין מעורבת בכך, או שהסכימה ליציאת היהודים (משרד־החוץ הפולני היה נתון ללחצים בריטיים ואנשי הצבא וה־.U.B (שירות הביטחון) פעלו למעשה תוך העלמת העינין ממשרד־החוץ).

ב. על המארגנים היהודיים האחריות, כי בין היוצאים לא יסתננו פולנים, אויבי השלטון ומשתפי פעולה עם הנאצים.

ג.. יש להקפיד כי היוצאים לא יטלו איתם מטבע זר.

ד. יש לפעול נגד יציאה בלתי־לגלית באמצעות מבריחים.

בהסדר לא נקבעה שום הגבלה לגבי מספר היוצאים. לגבי פרק הזמן הוסכם על חודש־חודשיים. במו״מ זה השתתפו צוקרמן וברמן, כנציגי הוועד היהודי המרכזי. אירגון ״הבריחה״ לא הוזכר, כמובן, בעת השיחה בשמו המפורש. מיד לאחר מכן נערכה ישיבת מרכז ״הבריחה״, בה נקבע צבי נצר (״אלכסנדר״) כמקשר עם השלטונות הפולניים. תפקידו הראשון היה להפגש עם גנראל צ׳רבינסקי (שנתמנה לכך ע״י ספיכלסקי) ולקבוע איתו את הסידורים המעשיים. ״אלכסנדר״ הופיע בפני הגנרל

קבוצת יהודים יוצאת בדרכי ה״בריחה״

כנציג "פועלי־ציון, מפלגת הפועלים היהודיים המאוחדת". והוא יצא עם שני רב־סרנים פולניים לגבול. בתיאום איתם נקבעו קודובה, סלונים וגרודק כמרכזים, קלדזקו וולבז׳יך כמקומות־ריכוז ופרידלנד כנקודת־מעבר. כן נקבעו הדרכים בהן יעברו הטרנספורטים. היוצאים יצוידו בתעודה קולקטיבית, שתישא חותמת מוסכמת וזו תשמש מעין "ויזה" של "הבריחה".

"יציאת פולין"

מיד ניגשנו לעבודה קדחתנית. המשימה היתה לארגן יציאת 50.000 איש במשך חודשיים.

באמצעות התנועות גוייסו פעילים נוספים. תוך יומיים נתבצעה ריאורגניזציה של המנגנון. צריך היה להפוך את "אנשי היער" ו"המבריחים" שלנו לעובדים רשמיים למחצה. לרבים מהם גרם המעבר הפתאומי לקשיים פסיכולוגיים, בדומה למעבר שאירע לאחר שנים מספר, כאשר אנשי הפלמ״ח עברו לצה״ל.

על אותם הימים כתב "אלכסנדר", שחלקו במיבצע כולו היה גדול:

"היינו כמה בחורים צעירים, שהוטל עליהם תפקיד רב ועצום. היה עלינו להקים בתי־מעבר, מטבחים לגדולים ולילדים, להכין פחם, מכוניות. עבודתנו היתה בנויה על משרדי רישום, קשר עם חיילים, מנגנון אשר לא בנקל קם ולא מיד. ואם כי חלפה הסכנה להיאסר ולהיפגע עדיין היו הקשיים מרובים. אלפי אנשים צריכים היו לחכות בבתי מעבר שבוע ולעתים שבועיים, בתנאים שלא היו נוחים ביותר, למרות העזרה שהוגשה מ־ג׳וינט" ומוסדות אחרים. אף המצב הסניטרי הדאיג אותנו, הקמנו תחנה לבדיקה רפואית, דרכה עברו כל הבאים". (צ.מ. "מבפנים" כרך י״ג 1948).

בעזרת ה"ג׳וינט" הוכנו מספר מבנים בקלדזקו ובוולבז׳יך, שיכלו לאכסן כ־4000 איש, וצוידו במרכזי מזון, במיטות ושמיכות לאיכסון העוברים.

מדי בוקר היו יוצאות מכוניות ורכבות אל נקודות הגבול, וראו־נא פלא — מחסומי הגבול היו מתרוממים בידי חיילים פולניים, לאחר בקורת התעודות והחפצים.

כך החל פרק חדש, בלתי רגיל, עשיר במעללים ובתוצאות. "הבריחה" סימלה, באותם הימים יותר מאשר אי־פעם, את הציונות כ"מדינה בדרך". במשמעותה המילולית של הגדרה זו. המוני בית־ישראל נעו בדרך אל המדינה המובטחת. אפילו "קונסולים" היו לה, למדינה זו שבדרך. כי הנה כך תיאר את בחורי "הבריחה" של אותם הימים עזריאל קרליבך:

"בחור אחד שכזה, מסורבל, נמוך־קומה, בחליפתו הקרועה, בסודר ישן על צווארו, בלי עניבה ובלי כובע, — הוא שנתן פאספורטים לאלף יהודים, לאלפיים ולשלושת אלפים בבת אחת. בעמדו אי־שם בשדה, בהישענו אי־שם במזנון במסעדה. במחי־עט אחד. קרע מתוך פנקסו פיסת־נייר קטנה ורשם עליה בעפרון: "ולא יישן שומר ישראל", או "אשרי יושבי ביתך" או איזו סיסמה דומה אחרת, ומישהו הצניע את הפתק במקום שהצניע וזאת היתה הדרכיה שבתוקפה עברו מאות יהודים ממדינה למדינה, בכל רחבי אירופה.

קונסולים של המדינה הנמצאת תמיד בדרך, רק בדרך. שירות קונסולארי שחותמותיו קריצת עינים ותקיעת־כף. אזרחות עם מנודה — פסוק מהתנ״ך. בני אדם שאיש אינו רוצה להגן עליהם, הויזה — אחוות ישראל.

והמוני המוניות, שבטים שלימים, בני אדם שאיש אינו מכיר לא בהם, לא בשמותיהם, לא בנתינותם, רבבות ש"באופן חוקי" אינם קיימים כלל — עוברים את הגבול בבטחון, בשקט, בראש מורם. אחד מהם מצניע בכיסו פסוק מהתנ״ך. יש להם פספורט יהודי". ("הצופה" מ־29.5.1947).

במקביל להסדר שפעל בדרום הוסיפה "הבריחה" לפעול גם בצפון, בשטטין. בעיר נתרכזו אותה העת כ־20.000 יהודים. וכפי שכבר הוזכר התנהלה משם תנועה עצומה במסווה של "רפטריאנטים" ממוצא גרמני.

כך הושגה המשימה ובמשך יולי ואוגוסט 1946 יצאו את פולין בדרכי "הבריחה" 50.000 נפש — גברים נשים וטף.

כל המבצע נתאפשר גם הודות להסכמתה של ממשלת צ׳כוסלובקיה להתיר מעבר הפליטים וגם הודות להסכמתם של האמריקנים להגדיל את מיכסת הנכנסים לתחומי גרמניה.

הבריחה במספרים

המספרים המובאים כאן מכילים את סיפור "הבריחה" על עליותיו ומורדותיו, כפי שתואר, מיולי 1945 ועד נובמבר 1946.

חודש	שנה	מספר היוצאים
יולי	1945	4600
אוגוסט		9870
ספטמבר		6475
אוקטובר		4760
נובמבר		3520
דצמבר		3550
		ס״ה 33275
ינואר	1946	412
פברואר		960
מרס		800
אפריל		1098
מאי		3502
יוני		11000
יולי		19000
אוגוסט		30722
ספטמבר		11101
אוקטובר		2670
		ס״ה 78267

המספרים כוללים:

חברי קבוצים	33.598
ילדים	6.901
משפחות ובודדים	71.001
	ס״ה 111.540

ולפי נקודת היציאה:

איזור א:	חזיר	23.100
	רפת	300
	פרה	120
		ס״ה 23.520
איזור ב:	יער	21.935
	גדר	1.200
	לייבל	705
	אלון	200
	מצ׳יק	105
	חוף	180
	נחל	755
	כפר	43.600
		ס״ה 68.680
איזור ג:	סניף	14.440
	חדש	4.002
	סנקה	898
		ס״ה 19.340
		ס״ה 111.540

מספרי החודשים הבאים מצביעים על ירידה ניכרת:

נובמבר	1946	2550
דצמבר		1900
ינואר	1947	1030
פברואר		1700

ב־22 בפברואר 1947 — 8 חדשים מאז הפעלת ההסדר — הודיעו שלטונות פולין על סגירת הגבולות. מאותו התאריך נכנסה יציאת יהודי פולין למסלול רשמי, הנקבע ע״י הליכים מקובלים בין שלטונות פולין ונציגות הסוכנות היהודית בוורשה.

ועדת המזרח

פרק מיוחד, שטרם הגיעה העת לגולל אותו בשלמותו, מהווה פרשת "ועדת המזרח", שהוקמה בראשית 1946. אותו הזמן עוד לא היה ברור לגמרי, אם הרפטריאציה מברית־המועצות אומנם תתבצע, ואם כן — מה יהיה היקפה. היתה גם דאגה רבה, פן הידיעה על הרפטריאציה כלל לא תגיע אל רבים מן הפעילים הציוניים, אשר היו כלואים במחנות־העבודה. הוועדה תיכננה, איפוא, מספר פעולות, ע״י "מרכז הבריחה" אשר מתנדבים יצאו לבצען. מקצתן הצליחו, אך מקצתן גררו אחריהן מאסרים וגם קורבנות אדם.

גנה קלס, קופל סקופ, ירחמיאל ינובסקי נאסרו בברית־המועצות ונידונו לתקופות מאסר ארוכות. לובה שיצא ללטביה והספיק להעביר משם מאות יהודים למקום היעד, נאסר יום אחד ומת במאסר.

דוד פומרנץ, שיצא לבר״המ ונדד אלפי קילומטרים, כדי להציל חברו ממחנה עבודה, נתפס, נישלח לצפון הרחוק ושם ניספה.

בספרו של יהושע א. גלבוע "לשמור לנצח" אנו קוראים בין השאר:

"כעבור הרבה שנים שמעתי מפיו של יוסף, כי מוסדות ה"בריחה" ופעיליה העלו "ענייני" בהרבה ישיבות ופגישות, אבל חסרו להם פרטים על אודותי. ותוך כל הגישושים "מה לעשות, ואיך, ומיז" — נזדמן להם דויד, שידע — ממכתבים ומקשרים שונים — יותר מאחרים על מצבי וקדח בתשוקה לפעול למעני. יוסף סיפר לי, כי כבר בפגישה ראשונה של אנשי־ה"בריחה" עם דויד הוחלפו דברים על הצורך בהצלתי ונרמז לו, כי קיימת "תכנית". כאשר נשאל, אם יהיה מוכן לתת יד — השיב ללא היסוס: מוכן! ה"בריחה" ציידה את דויד בהוראות ובאמצעים והוא יצא לדרך — אל אקטיובינסק... עמו יצא עוד בחור, שלא־מהתנועה, בבחינת "מקצועי".

...עוד בטרם שמעתי על תכניותיו של דויד לגבי, נתמלאתי השתאות והערצה להעזה שבשליחות זאת ולעצם אירגונה של הפגישה. הוא בא אלי ממרחק של אלפי מילין — מפולין. לבוש היה מדים של סמל־זוטר מהצבא האדום, ענוד הרבה אותות־הצטיינות. נסתבר, הוא בא לאקטיובינסק על־פי תעודת־שליחות (קומאנדירובקה) מטעם יחידת־צבא סובייטית. שחנתה בפולין, יחד אתו בא עוד בחור (שלא היכרתיו ולא ראיתיו), אף הוא במדים — בדרגת סמל בכיר. היו להם כמה כתובות בעיר, דויד החל לחפש דרך אלי — והנה נכנס ממש ללוע־הארי.

תכניתו: היתה בידו "קומאנדירובקה" נוספת בשבילי, על שם בדוי, ותלבושת צבאית מלאה למעני: בעוד ימים מספר אופיע גם אני בדמות קצין או תת־קצין... דויד דיבר אתי על שיחוד־משמרות, על חיתוך גדרות־התיל, על קניית תעודת־מוות בשבילי ועל חטיפת גווייתי בשעת הובלתי לקבורה — ועוד פעולות ממין זה...

...לאחר שדויד עזב את אקטיובינסק, הגיע בשלום ללבוב. הוא הלך אל דירתו של מוליק. מוליק היה מפעילי ה"בריחה" ודירתו היתה — "כתובת". אולם מוליק עצמו כבר לא היה בדירה. הוא נאסר. והדירה־ה"כתובת" נהפכה למלכודת. שלושה ימים שכנו שם אנשי־נ.ק.וו.ד., ומי שבא נצטווה מיד: ידיים למעלה! לדירתו של מוליק, בהעדר בעל־הבית, נכנסו עשרות אנשים, מבקשי־עצה ומחפשי־דרך — נכנסו ושוב לא יצאו. ולאחר־מכן הובלו למאסר. כך נהפך הבית שברחוב לסיה אוקראינקה (ע״ש משוררת אוקראינית), בית רווי כמיהות־שיחרור נעלות — ל"פרוז־דור" שלפני "טרקליני" בתי־כלא ומחנות...

...לאחר חדשי־כלא נערך בלבוב משפטם של דויד, מוליק, מנשה ועוד חברים, שהיו קשורים בבית שברחוב "לסיה אוקראי־נקה". הם נשפטו ע״י טריבונאל צבאי, בהתאם למצב־החרום שהוכרז באזור, מחמת פעילותן החתרנית של כנופיות־הבנדרו־בצים...

...לא היה קהל־מהצד באולם־המשפט. אבל הנאשמים נאבקו עם השופטים. נשיא־בית־הדין היה משסע אותם, אך קשה היה להשתיקם...

...וכאשר נסתיים המשפט וכל אחד מהחברים־הנאשמים קיבל חלקו ושוב נפגשו בתא אחד, יחד עם עוד עשרות אנשים, ביניהם בנדרובצים וכמרים־קנאים, צייר דויד על קיר־הכלא מגן־דויד וידיים פרושות כמו לברכת־כוהנים — ומתחתם נרשמה אותה שבועה החקוקה בלב: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני". כל ערב היו עומדים החברים נוכח ציור־הקיר הזה, המוסווה ומוסתר מעינא־בישא, ושרים בלחש את "התקווה"...

...מסוף 1950 נמצא דויד במחנה־משטר־מיוחד בתחנת־אינטה, שכינויו היה "מינלאג". לאחר פרק־זמן של עבודה מפרכת, נתמנה ל"דיספצ׳ר" — ממונה על התחבורה (הקשורה בעבודות־המיכרות) — והוקל לו. אלא שלא האריך ימים בתפקיד זה: "הורידו" אותו. אולם דויד נתחבב על סביבתו ובעלי־השפעה מקורבים אליו השתדלו, שלא "יפול" מחדש ל"עבודות כלליות". אז נתמנה ל"גאזומיירשצ׳יק" — מודד־הגאז. היה יורד למיכרות, מצוייד בפנס ובמכשירים, ותפקידו היה למדוד ולהשגיח, שהגאזים התת־קרקעיים לא יגיעו לנקודת־התפוצצות...

...יום אחד עלה דויד לקרונית־פחם שעשתה דרכה "החוצה". גושי־פחם נערמו עליו וחתכו בבשרו. גירסה אחת אומרת: תאונה שהאיש אינו אשם בה. ויש גירסה, כי היה זה מעשה ידיהם של אסירים ליטאים, רשעים אנטישמיים, מאנשי־אמונם ועושי־דברם הסאדיסטיים של הנאצים בימי המלחמה: בעבור הקרונית עם דויד על פני עמדות־העבודה שלהם, זרקו עליו גושי־פחם. בין כה וכה, דויד הועבר לבית־החולים ונותח, אך המוות הכריעו.

מוליק, כאשר נשתחרר מהמחנה, לא הורשה לצאת מהסביבה. הוטלה עליו (כעל חברים אחרים) מעין "גלות". אך חפשי היה לנוע באזור. הוא התחקה על עקבותיו האחרונים של דויד. הוא בא לאינטה ופגש יהודי רוסי, שגם־כן המשיך חייו כגולה לאחר שריצה את גזר־המאסר — ורצה המקרה, כי אותו יהודי ליווה את דויד בדרכו האחרונה: הוא הועסק במחנה בבריגאדה־של־קברנים... היהודי לא יכול היה לעצור בעד דמעותיו, כאשר נזכר וסיפר על ה"הלוויה" הזאת. עד־ההלוויה אמר, כי הוא חרט מגן־דויד על ה"בירקה" (לוחית־עץ), שאותה נוהגים לתקוע על תלולית־העפר המכסה על אסיר מת ובה נרשם מספרו... (עמ׳ 226—231).

הצלת ילדים

הצלת ילדים יהודיים, גאולתם מידי הפולנים והברחתם, היתה אחת הפרשיות המרגשות ביותר, רוויות כאב, יתמות ועם זאת — תקוות לעתיד. (פרקים מאלפים ומרטיטים מצויים בספרו של אפרים דקל "שרידי חרב", הוצ. משרד הבטחון).

ממליון וחצי ילדים יהודיים באירופה (מחוץ לברית־המועצות)

בשנת 1939 נותרו בחיים לאחר המלחמה כ־150.000 בלבד. בתזכיר שהוגש לאו"ם בחתימתו של אדוארד וורבורג נאמר:

"הם (הילדים הניצולים) ניצלו הודות לישיבתם במקומות סתר יחד עם הוריהם, או תודות למפלט שמצאו אצל משפחות ומוסדות נוצריים. מספר זעום של ילדים ניצל ממוות במחנות הריכוז והעבודה בגרמניה. ההשמדה ההמונית של היהודים הניחה רבבות ילדים יתומים. רבים נותרו ללא קרוב ומודע. כל הילדים שתו מקובעת כוס התרעלה של עינויים גופניים ונפשיים, מחמת היפרדם ממשפחותיהם, מראה הוריהם הגוססים לעיניהם, או מפחד שייגלו ויישלחו למוות. מרבית הילדים ירודי המשקל, רבים מוכי שחפת וזקוקים לטיפול רפואי מיוחד. רבבות הילדים הללו לא קיבלו כמעט כל חינוך בתקופת נדודיהם או מחבואיהם..."

יהודיה שהצליחה להתחבא בתור נזירה עם בתה בת ארבע וחצי שנה

זה היה המצב באירופה בכללה. בגיא ההריגה של פולין, ובמיוחד מיד עם תום המלחמה, היתה התמונה מזעזעת עוד יותר.

באפריל 1945 נפוצו ידיעות, כי בפולין נותרו כחמישה עד שישה אלפים ילדים, רובם ככולם יתומים. מספר זה גדל, עם תחילת 1946, עד 18.000 (כולל ילדים עם משפחות), הודות לרפטריאציה מברית־המועצות. האלפים המעטים, שעליהם נודע ב־1945, לא קל היה לאתרם ולגלותם. חלקם עדיין המשיכו לחיות במנזרים או בבתי נוצרים, שאספו אותם, או שקיבלום מידי הוריהם היהודיים, אשר בדרך זו רצו להציל ילדיהם ממוות בטוח.

הגופים היהודיים החלו לפעול מיד לאחר המלחמה לגילוי ילדים אלה, להצלתם, להחזרתם לחיק משפחותיהם, (אם ניצלו) ולחיק היהדות ולהעלותם ארצה. הוקמו בתי־ילדים בכמה ערים, בהם נאספו מאות יתומים יהודיים. ה"ג'וינט" הושיט עזרה יעילה ונדיבה. גם התנועות החלוציות החלו בפעולות חיפוש הילדים ופדיונם. הפעולה התפתחה עם בואו של לייבל גולדברג, חבר יגור, אשר במסירות למופת עשה להצלת הילדים. הוקמה "קואורדינציה" של כל התנועות (בין נציגיהם שרה נשמית, מנחם קונדה ועוד) ובתיאום עם "הבריחה" ובסיוע כספי ניכר של "ועד ההצלה של הסוכנות היהודית" ו"הג'וינט" נפדו מאות ילדים.

מבצע זה היה כרוך בכאב־לב לא מעט, בטרגדיות אנושיות וגם במאבק עם גורמים כנסיתיים ועם מספר פולנים חסרי מצפון. היו מנזרים וכומרים שסירבו להחזיר ילדים, בטענה שהם נטבלו לנצרות. היו איכרים פולניים, שהחזיקו את הילדים במשקיהם, בנצלם אותם לעבודות מפרכות, ובבוא אנשינו אליהם ניסו לסחוט כסף ככל שדמיונם העלה. הקואורדינציה והבריחה נהגו בדרכי שכנוע ומתן פדיון כספי, תוך מקוח קשה. אולם היו גם מקרים, בהם נקטו שיטות אחרות, חריפות יותר ויעילות. לא פעם גם קרה שבין הילדים ומאמציהם־מציליהם נוצרו קשרים רגשיים של ממש וההתנגדות לניתוק היתה עמוקה וכנה. היו מקרים. בהם ההורים היהודיים האמיתיים באו לבקש את ילדם והילד סירב להענות. שליחי ה"קואורדינציה" לא אמרו נואש בשום מקרה והשקיעו מאמצי רגש, תבונה, שכנוע וגם נקטו באמצעים למען ההצלה. אולם כאשר נפדה הילד, לא תמו הבעיות. כמה שנים במנזר, או בבית האיכר הספיקו כדי להשריש בנשמות הרכות את השינאה ליהודי וליהדות, ורק בעבודה חנוכית מסורה, בהרבה רגש, סבלנות ותבונה הצליחו העוסקים במלאכה קדושה זו להשיב בנים ובנות לגבולם.

היה מחזה מרגש ומעודד לראות את עשרות בתי הילדים שהוקמו, בעיקר בשלזיה, ובהם מאות ילדים, מטופחים, נקיים, עוסקים בלימוד, במשחק ובמלאכה, שרים שירי ארץ־ישראל, צוחקים — לראשונה אחרי שש שנות גהינום — ולאחר כמה חודשי החלמה והכנה, עולים בדרכי "הבריחה".

"נלוויתי פעם לחבורת ילדים. בקצות העיר שטטין, בסביבה הרוסה ועזובה רוכזו הילדים וציפו. בחצות לילה ניגש האוטו שלנו. שני בחורים עמדו בקצות הרחוב, מזה ומזה להשגיח ולראות אם אין עובר פטרול צבאי, במשך דקות מספר הועלו הילדים על האוטו — דחוסים וצפופים, כ־60 ילד. מן החלון השקפתי וראיתי כיצד הילדים הקטנים, בני 10—15 נעים במשמעת מופתית כחיילים קטנים. עד מהרה היו כולם מכונסים בפנים, מכוסים אברזין. לא נתנו שינה לעפעפיהם וציפו לידיעה שאפשר לזוז". (מתוך "ארכיון ההגנה").

בשטח זה של הצלת הילדים, רבות היו הבחורות, אשר פעלן הפך לאגדה, כמו "מרישה" פליישר, לנה קיכלר, חסיה בילצקה ורבות, רבות אחרות. על מעשיהן מספרים היום בארץ רבים, אשר אותם הן הצילו, חינכו והעלו.

תרומת "הבריחה" לכינון המדינה ובניינה

במאמר העוסק בנושא "הבריחה הגדולה מפולין בשנות 1945—1947". השתדלנו לא לחרוג ממסגרת זו, אף כי "הבריחה" הפולנית היתה קטע חשוב ביותר של תנועה רחבה יותר ונעזרת בגורמים שונים. ה"בריחה" בפולין גם לא נסתגרה בתוך עצמה, אלא מעצם טבעה, הזינה גם ארצות שכנות.

"הבריחה", כפי שנאמר, היתה אחות תאומה לעלייה ב', ושתיהן בנותיו של "המוסד", שהוקם למטרה זו ע"י ההגנה. שאול אביגור (מאירוב דאז) ניצח על המלאכה. באירופה מונה, ב־1945, כמפקד "הבריחה" איש הבריגדה, מרדכי סורקיס. הסוכנות היהודית הדריכה, ע"י מהלכים מדיניים, את המדיניות הכללית של הנדידה היהודית, ואילו "ועד ההצלה של הסוכנות היהודית", בראשותו של יצחק גרינבוים, שימש כמקור כספי ראשי תקופה ממושכת. כניסת ה"ג'וינט" לפעולות ההצלה והבריחה הזרימה אמצעים כספיים. ה"ג'וינט" דאג גם לקשרים מדיניים, שרק אזרחים אמריקניים — העטורים באותה תקופה בהילת הניצחון ובדולארים — יכלו לקשרם. אנשי ה"ג'וינט" ראו בעיניין "הבריחה" לא פעילות פילנטרופית־ביורוקרטית, אלא עסקו במלאכה בכל חום לבם היהודי. לא הם בלבד — אלא כמוהם גם עשרות קצינים יהודיים ורבנים צבאיים אמרי־קניים שהגיעו, או נקלעו לפולין ולדרכי "הבריחה". תפקיד מיוחד מילא, "המרכז לגולה" של הבריגדה, אשר נחלץ ראשון לפעולות הצלה באירופה. גם בשביל פולין המרוחקת שימשה הבריגדה כתובת לראשוני "הבריחה", סמל ומקור השראה.

היתה זו שעה גדולה לאחדות ולסולידריות יהודית, כאשר ניצולי השואה, שליחים מהארץ, אנשי הבריגדה וחיילים יהודיים אמריקניים וסובייטיים שיתפו פעולה להצלת יהודים ולהצלחת "הבריחה".

כבר עמדנו על אופיו ומעלליו של ציבור "הבריח'ניקים", אותם מאות שנשאו על כתפיהם וגבם את המפעל כולו. "הבריחה" הפולנית הוציאה מקירבה ושיגרה מאנשיה ופעיליה גם לארצות השכנות: צ'כוסלובקיה, אוסטריה, גרמניה, איטליה. לא יכולנו להזכיר את כל אלה, שנתנו ממיטב כוחם ורוחם לבריחה, ורק על קצה המזלג הזכרנו פרשיות ומספר שמות, המדגימים את פעולות "הקולקטיב" כולו. (ובאשר לשמות — עד עצם היום הזה יש, והבריח'ניקים הנפגשים ברחוב מברכים איש את רעהו בשמות המחתרתיים של אותם הימים.) היתה בציבור זה מזיגה נפלאה של נאמנות ציונית, הרפתקנות, תעוזה, כושר אילתור ודביקות במשימה. הם היו, כדברי ע. קרליבך "הקונסולים" של המדינה בדרך, אך גם הרבה למעלה מזה: פורצי גבולות; נושאי תינוקות ומשא על גבם; מושיטי יד עוזרת לכושלים במסע; דיפלומטים במשא־ומתן עם שוטרי הגבולות ומבריחים; אבות, אחים ומפקדים כאחד.

ובאמרנו "הם" — הכוונה גם להן, לאותן בחורות, שנטלו חלק שווה בשווה עם הבחורים, ובמקרים לא מעטים, גם פקדו עליהם. בתקופה הקשה והקדחתנית ביותר של יציאת פולין ההמונית הוטל תפקיד הפיקוד על הנקודה בקלדזקו על כתפיה של לובה גלר והיא נשאה אותו בהצלחה ובכבוד. שנייה שינברג (כיום גרינגרוס) היתה הרוח החיה בקודובה. כשרונם ומסירותם של כל אלה איפשרו הצלחתה האירגונית של "הבריחה".

אולם, השותף העיקרי והראשי לתנועת "הבריחה" היו אותם רבבות היהודים, אשר כדברי לנין "הצביעו ברגליהם". אותם שרידי השואה, אשר למדו את לקחה האכזרי וגמרו אומר לצאת מעבדות לחירות, בכל מחיר, בכל תנאי, בכל דרך.

"הבריחה" מפולין פתחה פרק חדש בתולדות הציונות והיישוב, פרק של עליית־מצוקה המונית. היא שאבה את תעוזתה "חוצפתה" ותוקפה המוסרי כלפי הבריטים, הפולנים ושאר הגויים, מהשואה, שעמים אלה היו שותפים לה בצורה זו או אחרת. בתוקף כוחה זה, ובהיותה תנועת מיואשים וחסרי־כל, היתה לה "לבריחה" עוצמה מדינית ומשקל ממדרגה ראשונה במאבקה של הציונות על כינון המדינה. ודי להזכיר הופעתם של יהודי פולין בפני הוועדה האנגלו־אמריקנית; נדודיהם דרך הגבולות אל חופי הים התיכון; לחצם במחנות העקורים על זכות העליה; הפלגתם בספינות המעפילים ומאבקם נגד חוקי "הספר הלבן". לגביהם — היתה זו דרך יחידה לגאולה ולתחיה אנושית ולאומית. לגבי היישוב בארץ, שמנה אז פחות מ־700.000 נפש ועמד בשיא המאבק המדיני, היוותה הבריחה וההעפלה של רבבות יהודים עידוד ותוספת כוח של ממש.

ואומנם, העולים מפולין עברו את כל שלבי המסלול, רב המכשולים: ספינות העפלה, ספינות הגירוש, מחנות בארץ ובקפריסין. רבים מהם לחמו ביחידות גח"ל (גיוס חו"ל). לא מעטים נתנו את חייהם בקרבות על הדרך לירושלים, בשדות לטרון, בערבות הנגב.

הרבה מים זרמו מאז בירדן, במוביל הארצי וגם בסואץ. הארץ גדלה ורחבה ועל כולם עברו ימים גדולים. בניהם של אנשי הבריחה וההעפלה הספיקו כבר להלחם את מלחמת ששת הימים ולאגור מלאי חוויות משל עצמם. ואילו האבות עצמם — משתייכים כבר על אלה, המכונים בעגה הישראלית "כשבאת־ניקים" — לאמור אלה המבוססים והמסודרים כבר, התורמים איש בשיטחו ולפי יכולתו לבניין המדינה והנזכרים תמיד בימים עברו. אלה המספרים לעולים זה מקרוב באו (לרוב במטוסים, עם דרכונים כשרים, ובפי אחדים מהם תלונות על מיקום הדירות המוקצות להם ע"י משרד הקליטה) — על נס־יונותיהם הם "כשבאו" — על ההעפלה, על המעברות, הפחונים, הבדונים, הצנע, העבודות היזומות, הקיפוחים, והפרוטקציות. והכל בחיוך אבהי מעט ומתוך אותה שורשיות ישראלית, שבינ־תיים צמחה בקרבם, מתוך גאווה על ההשתייכות לזה העם ולזאת הארץ, ומתוך תקווה כי "יהיה טוב".

שמעון

לא ניתן לסיים מאמר זה, מבלי להקדיש, ולו רק שורות, לאיש, אשר ניצח על המלאכה והלך מאתנו בעודו במיטב שנותיו — "שמעון", הוא איסר בן צבי ז"ל.

באזכרה שנתקיימה בשלושים למותו אמר עליו ח"כ מרדכי סורקיס:

"הצו היה להציל יהודים, להוציאם מפולין, כי אורבת להם סכנה. אשרינו כי זכינו אז, ואיסר נרתם למלאכה. הוא דחף ולחץ לא לדחות אף יום את היציאה. סיכן עצמו לא פעם במילוי תפקידו ותמיד היה שלם עם עצמו... איסר היה איש תנועה מובהק — שלם עם עצמו, ידיד לחבריו, אוהב יהודים, אוהב אדם. עם בואו לפולין נעלמו הסכסוכים והמריבות, הוא ידע ללכד את כולם לעשייה בהתלהבותו, מסירותו וקסמו האישי. איסר בן־צבי, — "שמעון" היה אחד החיילים המסורים והנאמנים ביותר לעמנו".

משה קול

בעיירות פוליסיה

הקן של תנועת "השומר הלאומי", שהיה אח"כ "הנוער הצי־יוני" בפוליסיה, היה מרכז הגליל מצד אחד והיה לו מעמד חשוב בתנועה הפולנית בכלל. פוליסיה נחשבה כמרכז החלק העברי של התנועה בהשוואה לגלילים אחרים בהם שלטה השפה הפולנית.

הקן בפינסק בלט, איפוא, בעבריותו ובתודעתו היהודית. ועל הכל — בחבר מנהלים, מחנכים ומדריכים, בוגרי הגימ־נסיה "תרבות" בפינסק ובוגרי בתי־הספר העממיים של "תר־בות" — קן אשר תבע מן התנועה בפולין ובעיקר מההנהגה הראשית בוורשה, להגביר את היסודות העבריים ולהעמיק את הערכים של התודעה היהודית. הוא תבע לתת מכוחותיו למרכז התנועה בפולין ואף נעשה הדבר בתחילה ע"י חבר אחד שהיה נבחר להנהגה הראשית ועובר לפעולה בוואראשה; לאחר עליי־תי הגיע המרכז לידי מצב, שרבים מבין חברי ההנהגה הראשית באו מפינסק, רובנה ווילנה.

לפני בואי לפעול בוואראשה הרחבתי את הפעילות התנועתית בקיני פוליסיה, עסקתי בעבודה צנועה מחוזית־גלילית זו. באתי במגע עם החיים היהודיים בעיירות, היתה זאת תקופה סוערת בחיים היהודיים. המצב הכלכלי היה רע, האנטי־שמיות התרחבה והלכה. ברחוב היהודי נתנו את אותותיהם הפעילות המפלגתית, המאבקים והוויכוחים בין התנועות היהו־דיות, הציוניות והאנטי־ציוניות. בקנים של "הנוער־הציוני" נתרכזו חוגים של נוער לומד ועובד, בני "עמך" לכל שכבותיו, שמצאו במעון התנועה את האור וההחמימות ואת התקווה לעתיד.

מובן, כי באותן עיירות שהיו קיימים בהן בתי ספר עב־ריים, היתה עבודתנו החינוכית קלה יותר, מכיון שאת ההש־כלה העברית הבסיסית העניקו בית־הספר ומוריו הציונים.

הנהגת הגליל בפינסק סיפקה חומר ותכניות לימודים בש־כבות של הגילים השונים. היינו מקיימים סמינרים, כינוסים ואף במות לויכוחים עם תנועות־נוער אחרות. נערכה התח־רות בין כל התנועות לפעולה למען הקרן־הקימת־לישראל, וכן פעלנו למען תנועת "תרבות". הבוגרים נכנסו בגיל 18 להסתדרויות הציוניות הכלליות, והפיחו בהן רוח נעורים. בנינו את "החלוץ הכלל ציוני" שהוציא את בוגרינו להכשרה, מכיון שלא מצאנו שפה משותפת עם "החלוץ הכללי" שבתוכו היו מרוכזים בוגרי תנועות הנוער הסוציאליסטיות. השתדלנו לחדור לכל בית יהודי, משכנו ילדים ובני נוער מ"חדרים", מישיבות, מסביבה מתבוללת, ולא פעם נאבקנו על קיומנו ועל גידולנו לעשות נפשות לתנועתנו, בעיירות שבהן היתה השפעה חזקה של הרבנים והגבאים של בתי־הכנסת, לא תמיד הסתכלו בעין יפה על פעילותנו. טיפחנו בקרב התנועה את אהבת ישראל ואת הכבוד לערכים יהודיים מסורתיים, אך היינו תנועת נוער חפשית, שאינה מתערבת בתחום חיי הדת והמקיימת פעילות תנועתית גם בשבתות ובחגים, ובימי המ־נוחה, שהחניכים היו פנויים בהם מלימודים ואף מעבודה. רבים מחניכינו היו מן "הנוער העובד" ויום השבת היה היום היחידי שיכלו להתפנות בו לפעילות חינוכית, תרבותית ותנועתית. הם היו באים גם לשיחות ולפגישות בערבים, אחרי יום של עבודה או לימודים, ומקצתם — אחרי מתן שעורים ראו בתנועה עליית־נשמה והיו גאים על התנועה. בימי ל"ג בעומר והגיגות היינו יוצאים בתהלוכות, לובשים חולצות לבנות ועניבות כחולות על דגלי־הקן.

בעיירה מוטול, שם נולד חיים ויצמן, נוכחתי פעם בתה־לוכה כזאת של ל"ג בעומר, כאשר הקן כולו צעד לקראת הבית שם נולד נשיא ההסתדרות הציונית, בית בנוי עץ ברחוב הראשי הארוך והלא־מרוצף. לא זו בלבד שהדגל הכחול־לבן התנוסס בראש, אפילו זנבו של הסוס, עליו רכב ראש־התנועה, מקושט היה בסרטים של נייר כחולים־לבנים; כולם עמדו על־יד הבית ושרו את "התקוה" בהתרגשות גדולה.

היינו יוצאים למחנות קיץ גליליים במורוצ'נה, באיוונקי, בסוסנובקה ושוהים שבועות בחיק הטבע במסגרת של חיים צופיים.

כראש הגליל הייתי נוסע רבות. היו עיירות שהגעתי אליהן באנית־קיטור ויש שעשיתי דרכי בעגלות, ברכבת, או בעגלת־חורף, כאשר השלג כיסה את כל הדרכים. בעיקר גדלו הסכנות בעונת הפשרת השלגים.

באחת הנסיעות מהעיירה דוידגרודק לסטולין, יצאנו ארבעה אנשים בעגלה רתומה לסוס, ובינינו שתי נשים מבוגרות, ונוסף אלינו — העגלון. נסענו בדרך־לא־דרך כל הלילה, ועם בוקר הגענו לתחנת הרכבת של סטולין, ומשם לפינסק. כש־חזרתי הביתה לא יכולתי להניע יד שנקעה באותו לילה הר־פתקני. פעם אחד ירדתי בשלוש לפנות בוקר בחוף מאנית־הקיטור והלכתי שלוש שעות ברגל בדרך שלא הכרתי כדי להגיע לעיירה לחווה. עם בוקר נודע בעיירה שהגעתי בשבת והרב השמיע דברי קיטרוג נגדי בבית־הכנסת ואסר על הפגי־שה אתי. אך אספת הקן נתקיימה לפנות ערב, לאחר התרג־שויות וויכוחים רבים בעיירה שהיתה ציונית ברובה המכריע וכבר ביקרתי בה כמה פעמים.

לעיירה מוטול אי־אפשר היה להגיע ברכבת בכלל. היה צורך לנסוע ברכבת לתחנת ייאנוב; בעיירה זאת היה קיים

קן חשוב של התנועה. מכאן המשכתי בעגלת־חורף, ובקיץ — בעגלה רגילה. הכבישים בעיירות פוליסיה לא היו סלולים עדיין והיה צורך לנסוע בדרך־לא־דרך על פני עיירות ולסמוך על בעלי־העגלה הלא־יהודיים, על יושרם והגינותם. פעם, בסביבות ולודימז' ווליניסק, נמצאתי בסכנת־נפשות בנסיעה כזאת.

כמה חוויות היו לי בביקורים בעיירות ובקשר עם פעילי התנועה: **דוידגרודק** היתה העיירה הקרובה ביותר לגבול של ברית־המועצות. הנסיעה מפינסק לעיירה זאת התנהלה כל הלילה באנית־קיטור על הפינה והפריפיט. בדוידגרודק קיים היה בית־ספר "תרבות" נפלא בתוך בית־עץ גדול. מנהלו היה מר ראובן מישלוב, שעלה אחר־כך לארץ וחי בחיפה. בית־ספר זה נתון היה להשפעת ההסתדרות הציונית הכללית ו"הנוער־הציוני" תפס בו מקום חשוב. בראש הקן התנועתי עמדה הנהגה של בנות והבולטות ביניה — מרים סלובודניק, מאשה בורוכין ופרומה פינקלשטיין, אולם בראש הקן עמד יוסף רזניק — שוחט ז"ל. לא פעם שרר "ברגז" בין ראש הקן ובין הנהגתו, אולם מכיון שהיה בן יחיד בין הרבה בנות, ויתרו לו לרוב ולא אחת הוטל עלי לתווך ביניהם, כדי להסדיר את היחסים. הקן היה מסודר להפליא, היתה בו פעילות ציונית גדולה. דיבור עברי נשמע בחוצות העיירה ונדמה, שרוב יהודי דוידגרודק הודיעו בימי משאל־העם בפולין ששפתם עברית. כאן הקפידו מאוד על הצורה הצופית ועל הביטוי החיצוני ולא רק על הערכים העברים שהקנו לחניכים.

בסטולין הוקם לאחר עלייתי קן של "הנוער־הציוני". הר־ביתי בביקורים בעיירה **לחבה** שהיתה בדרך מפינסק לדויד־גרודק, ובה קן תנועתי חזק שבראשו עמדו חברים כמו מישה מורבצ'יק, סימה סלוצקי, האחים כצמן, חיים אשר דולגופיאטי (מיכאלי), ורבים אחרים. בלחבה היתה השפעת בית־הכנסת והרב חזקה יותר, והיה קיים בעיירה בית־ספר "יבנה". אנשי "הנוער־הציוני" בנו יחד עם חברי "החלוץ הכלל־ציוני" את ההסתדרות הציונית הכללית, היו אחראים לפעולה למען הקרן־הקימת לישראל וקרן־היסוד, הקימו את הספריה "תר־בות" והכניסו רוח עברית חלוצית לעיירה. החינוך התנועתי לא הכזיב, כי אנשי לחבה היו הראשונים למרוד נגד הנאצים בתקופת הכיבוש הגרמני. פרשה מפוארת זאת כתובה בספר שיצא לאור על־ידי "האנציקלופדיה של גלויות" "ראשונים למרד" על קהילת לחבה.

בעיירה **לונינץ** היתה פעולת הקן התנועתי חלשה. היתה הסתדרות ציונית כללית חזקה, והיתה תנועת "בית"ר" פעילה.

ואשר לקנים מפינסק מערבה בדרך לוורשה:

בתחנה הראשונה היתה **יאנוב**. כאן היה לנו קן חזק ויפה. זוכרני שהתארחתי בבית צמח פורטנוי, שהיה ראש הקן (שהיה מראשי ההסתדרות הציונית והמגבית במכסיקו). בתקופה יותר מאוחרת, עמד בראש הקן נחמיה קצ'יקוביץ'.

מיאנוב הובילה הדרך אל מוטול. כאן עמד בראש הקן שלמה אונגרמן, שהשפעה רבה נודעה ממנו בעיירה, שכל כולה לא היתה אלא רחוב אחד ארוך. באחד הביקורים במוטול, באחד במאי, היתה אספה במועדון התנועתי, פתאום באה משטרה שחשדה בנו, שאנו מקיימים אספה מהפכנית באותו יום. החניכים שלי, בראותם את השוטרים מרחוק, קפצו דרך החלונות והדלתות וברחו, אני נשארתי לבדי. מובן, הבהלה היתה מוגזמת וללא יסוד, אולם היא הוכיחה על רוח החששות והפחדים.

בעיירה מוטול, שקראו לה גם "מוטלה", היו יחסים טובים למדי בין היהודים והנוצרים, כמו ברוב העיירות. התנועות הציוניות נתנו את ה"טון" בעיירה, והרצון של בני הדור היהודי המתבגר היה — לצאת מהעיירה ואף מפולין בכלל.

בקרתי בקן הצעיר והקטן של התנועה **בדרוהיצ'ין** שבראשו עמד, נדמה לי, בחור צעיר בשם ביז'דזסקי. ביקרתי גם **בבריסק־דליטא**, שהיתה עיר ואם בישראל, ומתוכה יצאו אנשים מר־כזיים לתנועה הציונית ולמפלגות בפולין. באותה תקופה עמד בראש "בית"ר" בבריסק־דליטא מנחם ביגין.

בחומסק ובקוברין לא היו קנים לתנועתנו. בבריסק־דליטא היה הקן של תנועתנו קטן, ובראשו החבר פיטרושקה. באותה תקופה התנהל הויכוח הגדול בתנועה הציונית על הרחבת הסוכנות היהודית, והציונים הכלליים מפולגים היו בין אנשי "עת לבנות" שתמכו בחיים וייצמן ובין אנשי "על המשמר" שבראשם עמד יצחק גרינבוים. לגבי המדיניות הלאומית היהו־דית בפולין נטה הרוב המכריע של היהודים אחרי גרינבוים, אולם לא כן לגבי שאלת הרחבת הסוכנות היהודית. חלק גדול מן הציונים היו מחסידי וייצמן, ובן עירנו, ד"ר יהושע גוטליב, שהיה מראשי הציונים בפולין, עתונאי מחונן, פליטוניסט ברוך־כשרונות, כבש לבבות למען "עת לבנות".

בפינסק ובעיירות פוליסיה התהלכו תמיד אגדות על צעירו־תו של חיים וייצמן, על ראשיתו במוטלה, על תקופת לימודיו בפינסק והיתה מעין לויאליות לוייצמן, שגם יצחק גרינבוים לא יכול היה להתגבר עליה. כולנו היינו גאים בוייצמן שעמד בראש ההסתדרות הציונית ונשא בעול העיקרי לקידום הבית הלאומי כבן־בריתם של החלוצים — האיש שנתן לנו את הצ־הרת־בלפור ושהביא למיפנה הגדול בתולדות הציונות.

לא אשכח את היום משנודע על הצהרת־בלפור בעירנו; הייתי אז ילד והיטב זכורה לי האספה הגדולה בבית־הכנסת הגדול בפינסק לציון המאורע וההתלהבות שהקיפה את יהודי פינסק וסביבתה. המאורע השני, שקשור בחיים וייצמן, היה ב־1925 כשנפתחה האוניברסיטה העברית על הר־הצופים, בהשתתפותו של לורד בלפור. כולנו למדנו את פרשת תולדות חייו של חיים וייצמן מילדותו. מורים, שהכירוהו מצעירותו סיפרו על הימים ההם והורים הפליגו בשיחות רבות על בית וייצמן בפינסק. כמובן שמוטלה, עיירתו של וייצמן, היתה כולה מוקסמת עקב העובדה שממנה יצא "מלך היהודים", גואל עמו.

הבוגרים בתנועתנו שהגיעו לפעילות בהסתדרות הציונית, היו מחולקים בדעותיהם ביחס למדיניות הציונית כלפי ממשלת המנדט, בשאלת הרחבת הסוכנות. קראנו עתונות מארץ־ישראל, ספגנו תרבות עברית, "בלענו" ספרים עבריים שהו־פיעו בארץ. הויכוחים עמדו תמיד על רמה ולכל שיחה היינו צריכים להתכונן כראוי. לא פיגרנו אחרי המסורת המפוארת של ציונות פינסק, שהמשיכה את תנועת חובבי־ציון והשתדלנו להעניק לתנועה בקני הגליל את מיטב הערכים, הידע, והר־גשת הסולידאריות היהודית הלאומית.

חניכי בתנועה בפוליסיה המשיכו את המסורת הזאת לאחר שעברתי לפעילות בוורשה ועליתי לארץ. הם היו שולחים לי

את החוזרים שהיו מדפיסים בשכפול בעט כחול. היינו עושים זאת בלילות, לאחר אסיפות, לאחר הרצאות, לאחר ישיבות, עד שעות הבוקר. היתה זאת תקופה מלאה מתח, אך מאושרת. לא היה אף רגע פנוי; תמיד בעיות, נסיעות, הרצאות, שיחות.

כל העיירות הללו, על יהודיהן, ישיבותיהן, קהילותיהן, בתי־כנסת שלהן, בתי־הספר, תנועות הנוער, המפלגות, הבנ־קים, קופות גמילות־חסדים, מוסדות הכנסת־אורחים, בתי־יתומים ומוסדות תרבות וחינוך — כולן אינן עוד. הנאצים השמידו את העם, לא השאירו שריד ופליט. רק בודדים ברחו ונשארו בחיים ומעטים שהעיזו ללחום ולהצטרף לתנועת הפר־טיזנים או לפרוץ את חומות הגיטו ולהבעירו, כמו בעיירה לחבה.

אכן, כל אותם החיים היהודיים התוססים ועשירי התוכן נמ־חקו על ידי רוצחי עמנו. אלה שלא עלו אינם עוד ורק שרידים הגיעו אלינו. מעטים ובודדים שניצלו נמצאים בארצות אחרות מעבר לים.

ספק אם יש עוד כיום בעיירות פוליסיה זכר לקהילות יהו־דיות. ישנה קהילה קטנה בפינסק, אולם רובה לא מיהודי פינסק, אלא כמה יהודים שנתאספו לאחר השואה ונשארו שם. כל קהילה של פוליסיה יש לה נציגים בישראל, מעטים או רבים, והם רק שרידים. אלה הוציאו, ומשתדלים עוד להוציא, ספרי עדות, יד לקהילות, זכרון לחיים היהודיים במקומות אלה. יש שהספרים מקיפים ומוצלחים, ויש שהשטחיות נתנה בהם את אותותיה.

אולם, גם כל מי שיקרא ויעיין בספרים הללו וילמד בהם, לא יוכל להרגיש את מה שהיה במציאות. את החיים היהודיים הרב־גוונים ואת כל יצירת־הדורות־הרבים שהוכחדה.

כיום, כשאני נזכר בשנים של נסיעותי בעיירות פוליסיה, אני מלא הוקרה לכל, אשר נתנו לי את הזכות והאפשרות להכ־יר את העיירות הללו. מראותיהן של עיירות פוליסיה והק־הילות היהודיות בתוכן, וקיני התנועה בעיירות, חרותות בזכרוני ובלבי וכך תישארנה תמיד.

אכן, התנועה של "הנוער־הציוני" בפוליסיה נתנה את תרו־מתה החשובה לבנין תנועתנו בארץ ולהכוונתה לדרכים ברי־אים ולאפיקים נכונים. לא הכזבנו בימים ההם. אלה שעלו לארץ־ישראל ובנו את ביתם כאן, מלאו את חובתם הלאומית והחלוצית וברובם המכריע נשארו נאמנים לעקרונות שטיפחנו יחדיו בימים ההם, בימי ילדותנו ובחרותנו, בימים של התמי־מות, הרעננות והשלמות הנפשית.

ירושלים, 16 באוגוסט 1966.

2. פינסק

באתי בקיץ 1939 לביתי בפינסק, לא מצאתי את אבי, שהיה בנלנצ׳וב, על־יד לובלין. המצב הכלכלי של משפחתנו בפינסק התערער במידה רבה, ולא הספיק לקיום המשפחה. אבי כבר היה בגיל 58 והשיבה למקצוע, כרופא־שניים, שמעולם כמעט לא השתמש בו, תבעה ממנו מאמץ רב. לא עלה על דעתי, כי יהיה זה ביקורי האחרון. אמא היתה בחנות, ובבית שררה אוירה עצובה. הורי לא הקשיבו לעצותי לחסל את העסק ולמכור את הבתים בפינסק כדי לעלות לארץ־ישראל. תמיד הייתי שומע את "הפזמון" כי "ערך הבתים ירוד והמצב יש־תנה לטובה ואז ימכרו". אחותי פולה ז"ל, רצתה אף היא לעלות לארץ ברשיון־עליה לבית־הספר החקלאי בנהלל.

העסק בפינסק היה למעשה מעורער, ההכנסה קטנה ומתפר־נסים היו ממכירת הסחורה שנותרה ו"אוכלים את הקרן".

החיים בפינסק באותה תקופה היו עצובים. המסים הועלו מאוד ע"י השלטונות. הורגשה המדיניות האנטישמית שהת־בטאה גם בשטח הכלכלי.

הביקורים בפינסק היו לי תמיד לחוויה גדולה: לראות את בני משפחתי, להיפגש עם חברי בתנועת "הנוער הציוני" ובהס־תדרות הציונית ולבוא במגע עם ידידים וחברים מילדות ומנוער. הרגשתי עצבות ודכאון בכל מקום. רק בשטח מפעלי "תר־בות" היתה התעוררות, שנוסף לבית הספר העממי העברי, שהתקיים בפינסק ליד הגימנסיה "תרבות", נפתח עוד בית־ספר עממי בקרלין, וביחד הגיע מספר התלמידים ל־1200. היה זה כיבוש חשוב של התנועה העברית בפינסק, אולם רק לזמן קצר. הציונים שלטו בקהילה והשפעתם עדיין היתה ני־כרת בחיים הציבוריים, אולם מדיניות מפלגת הסאנאציה הפו־לנית נתנה את אותותיה בקרבה אליה יהודים, שהיו מוכנים לשתף אתה פעולה ולוותר על עצמאותם במדיניות הלאומית.

בקן "הנוער הציוני" בפינסק התנהלו עוד הענינים ברמה גבוהה. הקן היה מלא ילדים ובני־נוער והחיים תוססים. היה זה אחד הקנים החשובים והטובים של תנועת "הנוער הציוני" בפולין כולה. בכל שנה הייתי פוגש צוותים חדשים של מד־ריכים ומנהלים שקיבלו את האחריות על הפעולה בקן, בג־דודים ובפלוגות לאחר שקודמיהם יצאו להכשרה או עלו. גם הנהלת הגליל של פוליסיה, של חברי הקן הפינסקאי, היתה אקטיבית ושמרה על הקשרים עם הקנים באיזור ובמחוז. במסירות גדולה נבנתה התנועה בפוליסיה ומרכזה היה תמיד בפינסק. מכתבי־החוזר לקני הגליל, שהודפסו בשכפול, הוסיפו להופיע, עם תכניות חינוכיות ולימודיות. היתה נחת־רוח לראות את חניכי, כשהם נושאים באחריות לקן שהצ־טיין בעבודה למען הקרן־הקימת ושבוגריו היו פעילים בהס־תדרות הציונית המקומית. הפעילות של תנועות הנוער הציו־ניות בגימנסיה פחתה והואטה, נסתמן שוני רב מאז היו מפכים בתוך בנין הגימנסיה חיים תנועתיים וחלוציים למופת. אפשר שהמפקחים על הגימנסיה מטעם השלטונות שמו לב ועין יותר על הנעשה פנימה. מבחינת הרמה הפדגוגית והלימודית היה המצב בגימנסיה טוב מאוד. מנהלה, דוד אלפר ז"ל, וחבר המורים, עשו כאן כמיטב יכולתם. המפלגות והתנועות השו־נות המשיכו להתקיים כמו בעבר. לעומת ההדלדלות של האוכ־לוסיה היהודית, התחזקה האוכלוסיה הפולנית שגדלה בעיר ועמה עלתה המתיחות בין שתיהן. הגילויים האנטישמיים בפולין, לאחר הפוגרום בפשיטק, נתנו את אותותיהם בכל מקום; כלפי היהודים בלטו הקיפוחים והנגישות. מדיניות זו הגבירה את הפעילות בקרב התנועות המהפכניות, ה"בונד"

והקומוניסטים מצד אחד, והתנועות הציוניות והחלוציות מצד שני. רבים רצו לעזוב את פולין, ובעיקר הדור הצעיר שלא ראה עתיד לעצמו. אולם האפשרויות לצאת את פולין היו מעטות. ארצות הגירה רבות לא היו ומדיניות הספר־הלבן נתגשמה והלכה בארץ־ישראל עם הגבלת העלייה. שנים ישבו חלוצים והתנוונו בקיבוצי הכשרה בלי תקווה. באותו זמן כבר התחילה עליית המעפילים וגם בתנועתנו התארגנה פעו־לה עצמאית עקב המקומות המעטים שמרכז החלוץ בוואַרשה מוכן היה להעמיד לרשותנו.

הכל הרגישו שהמצב בפולין הולך ורע. עננים כיסו את שמי אירופה עם גידול הנאציזם בגרמניה וריבוי התנועות האנטישמיות בכל ארצות אירופה. המתיחות בין האוכלוסיה היהודית והפולנית גברה מאוד, וגם עלו לשיא המאבקים הפ־נימיים בתוך ההסתדרות הציונית העולמית ביחס למדיניות התנועה וההנהלה לגבי בריטניה הגדולה וממשלתה שמעלה בהצהרת בלפור ובהבטחותיה.

אותן השנים היו גם שנות המאורעות בארץ. יום יום הגיעו ידיעות על הרוגים ופצועים בישובים אך איש לא היסס מלע־לות ולעבוד בארץ־ישראל, במקום להמשיך ולשבת בפולין ללא תקווה וללא סיכוי, ובעיר פינסק היתה הקהילה היהודית ללא מוצא. במקרים רבים החשידו השלטונות הפולניים ביהו־דים בפינסק, שהיתה בשטחי ה״קְרֵסים״, האיזור המזרחי הגובל עם ברית־המועצות, והמתיחות בינה ובין פולין נתעצמה והל־כה. נציגות היהודים במועצת העיריה בפינסק ירדה מאוד בגלל קומבינציות בחוק הבחירות העירוני, שנעשה בכוונה לדחוק את רגליהם של היהודים מהשפעה בעיר. ה״סיים״ והסינאט ״התכו״ את אזורי הבחירות בצורה שהישוב היהודי היה מבו־טל במספרו. היה זמן ובפינסק שימש יהודי כסגן ראש־עיריה, והוא ד״ר אלעזר ברגמן, אולם הימים ההם עברו וחלפו. פינסק היתה אחת מהערים המעטות בפולין שרוב האוכלוסיה בה היה יהודי; ולעתים הגיע עד 85%. מבחינה זאת חלה הרעה. היתה הזרמה מתמדת של אוכלוסיה פולנית לפקידות הממשל־תית והעירונית מחלקי פולין אחרים וכן צורפו כפרים שע״י העיר לשטח שיפוטה.

להלכה היתה קהילה אחת של פינסק וקרלין יחד. בכל זאת המשיכו גם בשנת 1939 לקיים מוסדות צדקה נפרדים לפינסק ולקרלין. החיים היהודיים הציבוריים היו בירידה, הורגשה התרוששות של האוכלוסיה היהודית. אכן, היהודים ידעו תמיד ״להסתדר״, להמשיך את קיומם ולהסתגל למצבים חדשים למרות הגזירות. גם בתקופה שבין מלחמת העולם הראשונה ועד ייצוב המצב בפינסק על ידי המשטר הפולני זוכר אני ימים קשים בפינסק, כאשר עברה ״מיד ליד״, מצבא אחד לשני, המ־ציאות היתה מאלה סכנות. יהודי פינסק התאוששו תמיד והמ־שיכו לבנות את מוסדות קהילתם, את ארגוניהם ואת עסקיהם.

כשעזבתי את בית הורי בדרך לוואַרשה, ולקונגרס הציוני בג׳ניבה, לא יכולתי לתאר לעצמי שלא אזכה לראות עוד את בני משפחתי, את כל חברי וידידי, ושקהילת פינסק תוכחד ותושמד יחד עם קהילות ישראל האחרות ע״י הנאצים בשיתוף האוכלוסיה הלא־יהודית המקומית.

אחרי פרוץ מלחמת העולם השנייה, כשהצבא האדום זז מערבה ונכנס לפינסק, נשמתי אמנם לרווחה, כי חשבתי ע״י כך יינצלו יהודי פינסק, ובתוכם בני משפחתי, אולם ידעתי שבשבילי נחסמה בינתיים האפשרות להיפגש אתם, ומי יודע מתי עוד יתאפשר דבר זה. איטליה, שטרם נכנסה למלחמה, נתנה לנו אפשרות מעבר, וכך יכולנו לחזור לארץ. לא יכולנו להעלות על הדעת שתפרוץ המלחמה בין גרמניה ורוסיה וכי הנאצים יכבשו את כל השטחים האלה וישמידו את היהודים ללא רחמים. המשכתי בקשרים עם בית הורי בפינסק כשהיתה תחת השלטון הסובייטי. אמא כמעט לא כתבה והבינותי שהיתה מדוכאה מאוד במצב החדש ובגלל העובדה שסיכויינו להיפגש פחתו. אמי ואחותי גורשו בתור משפחה ״בורגנית״, ליאנוב שע״י פינסק, שם התקיימו בקושי. שמעתי שרצו לגרש אותם לסיביר, אך התחננו להישאר והצ־ליחו, ולכן גם לא ניצלו. כאשר היו בגיטו, תחת הכיבוש הגר־מני, לא יכולתי להשיג כל קשר אליהן. לעומת זאת קיימתי קשר עם אבי שבינתיים עבר מנלנצ׳וב להתגורר בוואַרשה אצל קרובים.

ביקורי ב־1939 היה, איפוא, לא רק ביקור אחרון וסופי, אלא גם הזדמנות אחרונה לראות את היקרים לי ביותר ואת קהילת פינסק שהיתה התוססת והיוצרת, עיר ואם בישראל, מרכז יהודי רב עלילות ורב חוויות, שמקום מיוחד לו בתולדו־תיהן של תנועות רבות בעמנו, ובראש ובראשונה בתולדות התנועה הציונית.

כשאני מעלה היום שורות אלו, 26 שנים לאחר הביקור בפינסק, ולאחר הכל שעבר בימי השואה ובימי הגבורה והמאבק, ולאחר העלילות שחיינו אותן פה בארץ וכשאני מנסה לסכם את הפרק על חיינו בפינסק, אני יכול לומר: אשרי שזכיתי לחיות בקהילה זאת ולספוג את הרוח של בית הורי, בית־ספרי, בית־הכנסת בו התפללתי, הרחובות בהם התהלכתי, הסביבה שהטביעה עלי את חותמה, מורי וחברי בהסתדרות הציונית, את כל מה שקיבלתי מהם משך התקופה הראשונה הזאת בחיי, שהטביעה עלי את חותמה לתמיד, ושכל הבא לאחריה לא היה אלא בזכותה.

משה קול

בקורים בפולין אחרי השואה

הזעזוע העמוק הראשון, בפגישה פנים אל פנים עם השואה, בא עלי מקץ מלחמת העולם השניה, לאחר שנתגלתה הטראגדיה האיומה, שעברה על יהדות פולין ועל יהדות אירופה כולה. זה היה בלונדון, ב־1945 בפגישה עם משלחת שארית היהדות והציונות מפולין, בשעת הכינוס הציוני הראשון שנערך שם, לאחר המלחמה. כל מי שנכח באותו מעמד לא ישכח עוד את ההתרגשות הגדולה, שקמה כאשר נכנס לאולם ד״ר אמיל זומרשטיין, הזקן, כשהוא צולע מעט ונשען על מקלו. אנשי המשלחת סיפרו על כל שהתרחש בפולין בימי המלחמה. העובדות הנוראות כשלעצמן כבר נודעו לרבים מאתנו עוד קודם, אבל אינה דומה ידיעה המגיעה ממרחקים לשיחה ישירה פנים אל פנים עם אנשים חיים, אשר גוללו את פרשת הזוועות, שעברו על הקיבוץ היהודי הגדול ביותר באירופה. בסיפור על שארית הפליטה, שהחלה לצאת מן המרתפים והבונקרים, מעליות הגג וממעבה היַערות ואשר הגיעה מברית המועצות לפולין, תפסו מקום מיוחד קיבוצי ההכשרה ובתי הילדים למאותיהם. בבתי הילדים נאספו, קודם לכל, יתומים וילדים שלא נודע דבר על הוריהם ומשפחותיהם. סיפורי החברים בלונדון, מיכאל קוסובר, דוד מלר, ליאון סלפטר, אלתר גרסון וחבריהם מהמשלחת הציונית ונחמן ורטהיים ממשלחת הפרטיזנים, היו רק מעין הקדמה למה שעתיד היה להתגלות לפני עיני, כעבור שנה, בביקורי בפולין.

בראשית 1946 החליטה הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים לשגר משלחת ישובית לעידוד שארית הפליטה היהודית בפולין. כשמונים אלף יהודים ניצולי הגיטאות, מחנות הריכוז, פארטיזנים, או יהודים שהגיעו כחיילים של הצבא הפולני המשחרר, היו אז בפולין. אפשר שמספרם האמיתי הגיע למאה אלף, אך לא כולם העזו לגלות את יהדותם, רבים היו רשומים כפולנים, והם חששו לנקמה מצד שכניהם הפולנים. מאידך, החלה באותם הימים הרפטריאציה של תושבי פולין מברית המועצות.

החלו להגיע רכבות עם אלפי חוזרים מסיביריה ושטחים אחרים, וביניהם יהודים רבים. מספר היהודים בפולין גדל איפוא מיום ליום.

תפקיד המשלחת מארץ־ישראל היה להביא עידוד ועזרה, לסייע בארגון מחדש של התנועה הציונית ותנועת הנוער והחלוץ, לחדש את הקשר ההדוק שהיה קיים בין יהדות פולין והישוב הארצישראלי. הממשלה הפולנית הסכימה לארח את המשלחת ולעזור לה במילוי שליחותה. זה היה סימן טוב לנו, מעין הבטחה בלתי רשמית על יחס חיובי לציונות ולעליה.

ברגשות מעורבים יצאנו לדרך. מצד אחד חרדנו להפגש עם החורבן הנורא של קהילות ישראל שהכרנו מקרוב, מצד שני שאפנו להפגש עם השרידים, להביא להם תנחומים ולחזקם לקראת העליה לארץ־ישראל. בפסח תש״ו הטיס אותנו אוירון צבאי צרפתי מפאריס לוארשה. יחד אתי היו באוירון שמואל אפשטיין ז״ל ומשה ארם. כן הגיעו לפנינו ישראל ברזילי ז״ל וחברים אחרים.

בדרך חנה האוירון בברלין, שם היינו צריכים ללון. הנציגות הפולנית שם טיפלה בנו, שיכנה אותנו ללינה בבית גרמני. טיילנו בחוצות ברלין וראינו את ההריסות, ראינו את הגרמנים מלקטים זנבות סיגריות ברחוב, על־יד המסעדות של צבאות הכיבוש. ראינו את הנשים הגרמניות מסתכלות מתוך פחד וחנופה בפני הזרים. בדירה שבה סודרנו, הבחינה האשה

שריפת גוויות במחנה אושוויץ

הגרמניה במצות שהיו אתנו, והבינה שאנו יהודים, מיד החלה לספר לנו כמה יהודים הצילה היא ושכמותה, ואילו דברים נוראים עשו חיילי הצבא האדום... קשה היה לנו לדבר אתה. בכל גרמני ראינו רוצח אחינו ואחיותינו. שאלנו אם ידעו, היא ושכניה, מה התרחש בתאי הגזים, וכמובן שהתשובה היתה ש"איש לא ידע דבר".

בבוקר השכם מיהרנו לצאת את ארץ הדמים ולאחר שעתיים של טיסה ראינו מחלון האוירון את וארשה העיר שחייתי ובקרתי בה שנים רבות כשפעלתי במרכז תנועת "הנוער הציוני", והיא הרוסה כליל. החורבן היה הרבה יותר גדול מאשר בברלין. אולם מזעזע מכל היתה הפגישה עם אחינו וחברינו. קשה לתאר מה הרגיש כל אחד מאתנו כשדרכה רגלינו בעיר, שנפרדנו ממנה ב־1939 ומאות אלפים יהודים בתוכה.

בדומיה, ומתוך אלם עמדנו בגיטו החרב, שבו לא נשאר בית אחד שלם. חברים הובילו אותי והראו את הרחובות שזכרתי כה יפה, מקום שם גרתי והתהלכתי במשך שנים; בתים ורחובות ששמשו מרכזי תנועת "הנוער־הציוני" ו"החלוץ הכלל ציוני", הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית, בתי הקרנות הלאומיות וכו'.

איום היה מחזה החרבות. חברים קבעו, שאם יחפרו במקומות אלה ויפנו את הלבנים והקירות יגלו ודאי גופות, תעודות, דברי־ערך חשובים, אולם זוהי עבודה לשנים רבות. ראינו את שטח מלחמת הגיטו, מקום שהורם בו לאחרונה דגלנו על ידי גיבורי הגיטו. רק כאן יכולת לתפוס את מה שהתרחש בעבר הלא רחוק במקום קדוש זה.

הסתובבתי ברחובות, עברתי ליד בית הכנסת הגדול ברחוב טלומצקי, הלכתי למקומות היקרים לי ביותר, לרחוב ניזקה ולבית שממנו כתב לי אבי לאחרונה ב־1942. בבית זה גרה משפחת דוד אמי מרדכי קפלן ז"ל, מו"ל ידוע בפולין מראשי הוצאות "תושיה" ו"צענטראל". חיפשתי במרתפים שבהם התגוללו ניירות וכלים שבורים, חשבתי, אולי אמצא שריד וזכר לעבר היקר. הכל היה שומם, ריק, קר, זר. יהדות פולין החיונית, עתירת נכסי התרבות, בעלת המוסדות הרבים והיפים, הכל היה כלא היה. רק בית האקדמאים היהודים מעבר לנהר ויסלה עמד שלם, והיה תפוס על ידי השלטונות. שאר הבתים והמוסדות לא נשאר מהם אלא קיר ערום, אבן על אבן, או שלא נשארו מהם שריד וזכר בכלל.

וכך היה עגום מצבם של שרידי היהדות, הפחד היה נסוך על כל פנים, הדכאון היה רב. מי לא איבד את משפחתו? מי לא חיפש את קרוביו? המשרדים של הג'וינט ושל הועד היהודי המרכזי היו הכתובות לחיפוש קרובים, וכל אחד חיפש בלב מכווץ ורועד: שמא ימצא קרוב או גואל. היהודים פחדו לנסוע למקומות מוצאם, שם בילו את מיטב שנות חייהם. אלה שירשו את בתיהם או שהיו שותפים לרוצחים, משראו יהודי הבא לתבוע את שלו, או של משפחתו, רצחוהו, ללא רחמים. מעטים היו אלה שהסבירו פנים ונאותו להחזיר את הגזילה. הפולנים היו בטוחים שהיהודים כבר לא ישובו, והם קיבלו ברוגז כל יהודי שחזר. הממשלה הפולנית ניסתה, אמנם, לעזור ליהודים, אולם באותם הימים לא יכלה לעשות הרבה. בכל יום שמעו על רציחות חדשות, יהודים פחדו לנסוע ברכבות שמא יזרקום מהקרון. אנשי המחתרת של א.ק. (Armia Krajowa) שלחמו בשלטון הפולני הקיים, היו עוצרים רכבות, את החיילים ופקידי הממשלה היו פושטים ערומים ולוקחים מהם את הכל, ואת היהודים היו רוצחים בו במקום. באותם הימים עברתי במכונית, בלוויית חברים ששמרו עלי, את רוב הקהילות החדשות שהוקמו, נאמתי בעשרות אסיפות בפני אלפים ורבבות, נפגשתי עם שרידי עמנו, ראיתי את העינים הדומעות והנרגשות כשסיפרתי על הישוב, על השתתפותו במלחמה נגד הצורר, ומאבקו על

אפר הקדושים באגם ליד המחנה בירקנאו

עצמאותו המדינית. יהודים שחזרו מיערות או מסיביר ולא ידעו מה היה אתנו בימי המלחמה, שאלו לקרובים ולמכרים. מי שהיה לו קרוב או מכר בא"י, שלח באמצעותי פתקאות ומכתבים באין כתובת. שרידי משפחות חיפשו דרך להתאחד מחדש. בכל מקום ראיתי את החרבות. לודז' היתה בחלקה שלמה, אולם הגיטו היה הרוס כמעט כולו. נסעתי פעם אחת ברכבת מלודז' לוארשה ושמעתי את השיחות רוויות השנאה על היהודים.

ברור היה שהעם הפולני היה שותף פעיל להשמדת היהודים; לא במקרה בחר היטלר בפולין כמרכז ההשמדה. נסעתי לאושביץ, עמדתי במשרפות שבחלקן נהרסו, ראיתי גלי־עצמות, מצאתי שרשרת נחושת עם שם בתוך האפר, כאן הושמדו מיליונים. לא ניתן לי אז לנסוע ללובלין ולמיידנק כי המתיחות במדינה הלכה וגברה, אולם נסעתי לשלזיה העליונה והתחתונה, שסופחו לפולין החדשה, ושלתוכן הביאו את הרפטריאנטים מסס"ר ויישובם במקום הגרמנים שגורשו. ראיתי את הגרמנים המגורשים ומטלטליהם בידיהם. הם עזבו את הדירות, לקחו אתם רק דברים קלים, אולם לא היה כל דמיון בין גירוש זה לגירוש היהודים. את היהודים גרשו לתאי הגאזים, ואת הגרמנים — לגרמניה...

היו יהודים שהשלו את עצמם, כי יוכלו לשוב ולעבוד או לסחור בפולין. היו יהודים, וביניהם קציני צבא, שהמשיכו לרקוד במסעדה של מלון "פולוניה" בוארשה, והשתדלו לשכוח שלא רחוק ממקום זה התחולל קרב הגיטו ההיסטורי. הממשלה הפולנית החדשה ניסתה לעודד אשליות אצל היהודים ורצתה שיתיישבו בשלזיה. אולם רובם המכריע של היהודים הבינו, ויותר הרגישו, שבארץ זאת, שהפכה בית־קברות גדול לעם היהודי באירופה, לא יוכלו לחיות. היה זה למעלה מכוח יהודי להתרגל למחשבה לחיות מחדש בפולין. כאן נזכר יום יום בבני משפחתו שאינם, כאן הפכו חייו לסיוט עקב העבר וההווה גם יחדיו. קשה היה גם להפגש עם פולנים ולשאול אותם מה עשו בימים ההם, האם לא ידעו על מה שהתרחש בארצם. כל ימי שהותי בפולין היו לי כימי יזכור ממושכים, שעלי לדובב בהם "אל מלא רחמים"... לא יכולתי לתאר לעצמי שאחי וחברי יחיו בגיא הריגה זה. ואכן רובם התכוננו לצאת. איש לא דיבר על כך בקול רם. אולם כל אחד עשה את חשבון המחר: לברוח, לעבור את הגבול, למהר להגיע לארץ־ישראל או למערב אירופה, ולו לפחות לצ'כוסלובקיה ולמחנות בגרמניה ובאיטליה.

הממשלה הפולנית ידעה על המתרחש בקרב היהודים השרידים. היא השלימה עם הבריחה, היא הבינה שאין זה בכח אנוש לחיות בבית הקברות של משפחתו. רק היהודים הקומוניסטים ניסו ללחום בתופעה זאת. ניסיתי להסביר להם שזהו מאבק שוא, ביקשתי שירשו לי להוציא את בתי היתומים, את ילדי השרידים, אך הם טענו שברצונם לחנכם בפולין להיות "לוחמים למען השלום". הם הפריעו גם לפעולה לגאול ילדים יתומים ממשפחות פולניות על ידי חיפושים ותשלום. הם לא רצו שנעורר יותר מדי את שאלת העבר ואת הענין היהודי, הם רצו להשכיח.

בוארשה נודע לי על פעולת ה"קואורדינאציה", כלומר: מוסד משותף לכל תנועות הנוער הציוניות שהיווה מעין סניף ל"ועד ההצלה" בירושלים בראשותו של יצחק גרינבוים. הרוח החיה במוסד היה לייבל גולדברג מיגור. המוסד עסק בהצלת ילדים יהודיים מידי משפחות נוצריות, מנזרים ומכל מקום, שנמצא בו ילד יהודי אשר ניתן להצילו ולהחזירו לעמו. לרשות המוסד הזה הועמד גם תקציב מסויים. יש שהמוסד נדרש לשלם דמי כלכלתו והחזקתו של הילד, במשך כל אותן השנים שהיה אצל המשפחה הנוצרית, אך לא כל מחזיקי ילדים יהודיים דרשו זאת. היו גם משפחות נוצריות שהצילו ילדי יהודים, ולא ביקשו שום תמורה, ובאו מעצמם למסור את הניצולים לקרובים. באחד הבתים, בהם נאספו הילדים על ידי ה"קואורדינציה", מצאתי ילדים קטנים, חיוורי־פנים, שפחד המוות בִּיצבץ מעיניהם. הם היוו חלק מן המציאות העלובה, שנתגלתה, בימים ההם, בקרב שארית הפליטה. בווארשה גרו רק יהודים מעטים מאד; כולם התרכזו מעברו השני של נהר הוויסלה. שם גם היה מקומם של קיבוצי ההכשרה. מדוע נקראו הללו "קיבוצי הכשרה", אינני יודע? בעצם היו אלה כמה בתים, שהתרכזו בהם אנשים בני 18 עד 30 ומעלה מזה. הואיל ולא היה להם בית משפחה כל־שהוא, היו להם בתים אלה מעין תחליף, כאן אכלו ולעתים רחוקות גם עבדו. כל תקוותם היתה לצאת את פולין במהרה. הג'ונט האמריקאי הוא שכילכל בתי מבוגרים אלה כשם שהיה מקיים את בתי הילדים. אכן, ה"קואורדינציה" מהווה פרק מיוחד במינו, בתולדות גאולת ילדי ישראל לאחר השואה. ראשי פרק זה רשומים ומצויים ב"בית יצחק קצנלסון" בקיבוץ לוחמי הגיטאות. לא מעט גנוז גם בארכיונים של עלית־הנוער. לעיני אלה הזוכרים את התקופה הזאת, ניצבים אותם הילדים כמו חיים. הנה ילד, שביקש לחזור למינזר ולכנסיה; ילד, שהמשיך להתפלל ל"אם הקדושה" ולבנה, בוקר וערב. ואותו ילד, שהלבישוהו "ארבע־כנפות" והוא בכה על ה"מגבת", שהטילו עליו לשאתה. כל ילד — הריהו פרק מיוחד של הצלה, נושא מותח לספר. בבתים אלה בעצם לא היו כל ה"בתים", שנתקיימו אז בפולין. היו ילדים שהגיעו מברית המועצות כריפאטריאנטים. יש שבאו בלי הורים, או עם הורים וקרובים, או התארגנו בבתי־ילדים בברית־המועצות, וכך עברו בצוותא משם לפולין.

אותה שנה, שנת 1946, היתה שנת הריפאטריאציה ההמונית מברית־המועצות לפולין. מאות אלפים, שגלו לשם, עם פרוץ המלחמה העולמית השניה וניצלו, חזרו עתה ברכבות מסיביר ומשאר פלכי ברית־המועצות. כשנעצרו הרכבות הללו בתחנות הרכבת, היו יוצאים הנוסעים מהקרונות ושאלו כל איש שפגשו פרטים כלשהם על קרובים.

האנשים היו מכוסי זוהמה, חולים, לבושי קרעים, רוב הרכבות האלה הופנו על ידי שלטונות פולין לשלזיה. באתי לשלזיה העליונה, לבקר בבתי־הילדים ובקיבוצי ההכשרה. ליוו אותי בבקורי אלה זאב שטרפינקל, דן גורן (גרינשפאן), יהודה קופלביץ' וא. רוסטל ובשלזיה התחתונה הצטרפו דוד מלר והלל זיידל ראשי תנועת "הנוער הציוני־עקיבא". היו שם שני טיפוסים של בתי־ילדים. הסוג האחד: בתים של תנועות נוער ציוניות. בימים ההם כבר פעלה משלחת ראשונה מן הארץ, שעסקה ב"בריחה", ובה השתתפו יוחנן כהן מקיבוץ תל־יצחק, שליח "הנוער־הציוני" שנקרא שם "גדעון", ואיסר בן־צבי מקבוצת מעלה־החמשה שנקרא שם "שמעון". הם ארגנו את פעילי ה"בריחה" במקום, שעבדו אתם. אחר־כך הגיעו מן הארץ שליחים נוספים לפעולה בתנועות הנוער הציוניות, שהתארגנו מחדש. והסוג השני: בתי־ילדים שנוהלו על־ידי הועד המרכזי של יהודי פולין, הנתון בידי הקומוניסטים היהו־

ילדים ניצולים אשר נאספו ועומדים לצאת את פולין

דיים, אם כי הללו היוו מיעוט בתוך שארית הפליטה. אכן, היו אלה שני טיפוסים שונים של בתי־ילדים. אל בתי־הילדים של תנועות הנוער הציוניות, השתדלו האחראים להם, להחדיר משהו מן האוירה של ארץ־ישראל, ולספר לילדים הפעוטים ולנוער על חלום העליה ועל החיים בארץ; ואילו בבתיו של "הועד המרכזי", דובר הרבה מאוד על פולין החדשה ועל העולם הנבנה על חורבות ההיטלריזם; ארץ־ישראל כמעט ולא הוזכרה בהם כלל. עד מהרה התברר, כי גורלם של הילדים המתגוררים בשני סוגי בתים אלה, היה שונה לגמרי זה מזה. בבתים הציוניים טופח הרעיון לעזוב מהר ככל האפשר את פולין יחד עם הילדים, על אף הסכנה שבדבר. הממשלה הפולנית עצמה, כביכול, את עיניה ועשתה רושם כלא־רואה. הועד המרכזי הקומוניסטי של יהודי פולין, האשים את תנועות הנוער הציוניות בגניבת ילדים מ"בתיו" ובשימוש לרעה בהחזקת בתי־הילדים. החלו החשדות ורבו ההאשמות ההדדיות. היו מקרים, שהורים באו לבתים ומסרו לשם ילדיהם בהודיעם, שילדים אלה הם יתומים. כיוון שהמקום בבתים היה מצומצם, לא קיבלו ילדים שהוריהם היו בחיים. מה עשו אבות ואמהות שלא יכלו לקיים ילדיהם? הם הפכו אותם ל"יתומים". ידוע לנו מה היה ההמשך; הרבה הורים, מבין אלה שעלו לאחר מכן ארצה, התחילו לחפש את ילדיהם וקשה היה לגלותם, כי הילדים נקראו בשמות אחרים, למען לא יתגלה סודם. במקרה אחד הגיע הדבר עד לבית־המשפט, והמקרה הזה הוא כשלעצמו ספור מזעזע מאוד. עליה זו של ילדים, נקראה בשם "עליה ד'", כשהילדים באו צמודים למשפחות אחרות ונקראו בשמותיהן, יש שהשם הנכון נרשם בצד ויש שלא נרשם כל שם נוסף.

בתי הילדים בשלזיה היו במצב טוב למדי. בימים ההם, בשלזיה, הייתי עד־ראיה ליציאת הגרמנים, אשר נדרשו לפנות מערבה. פולין רצתה להפטר מן הגרמנים, בהתאם להסכם יאלטה. בבתי הגרמנים האלה סידרנו את בתי־הילדים.

הארונות, בבתי הגרמנים שנעזבו, היו מלאים מכל טוב. הרהרתי בלבי: הנה הגרמנים הללו הובילו למוות את היהודים: ומי יודע כמה מן הטוב הזה שהשאירו עתה, בצאתם את פולין, ב־1946, כמה ממנו שייך לאותם היהודים? בתי־הילדים בשלזיה היו כולם מוקפים גינות. הממשלה הפולנית נתנה מרצון את הבתים למטרה זו; הג'וינט סיפק את כל הדרוש לכלכלתם ועלית־הנוער החלה אז, דרך פאריס וארץ־ישראל, לקשור את קשריה עם הילדים ומדריכיהם. מספרם של הבתים האלה הגיע לכמה עשרות. בכל בית ובית התכוננו לעליה. השאלה, שעמדה לפניהם, היתה רק: מתי? רוב בתי ה"תנועות" הוצאו עם "הבריחה" בשנות 1947—1948. ב־1949 ביקרתי שנית בפולין. פניתי, בשם עלית־הנוער, לועד המרכזי היהודי. ידעתי שרוב בתי התנועות עברו כבר לגרמניה, צרפת, איטליה, וקפריסין. באתי לווארשה אחרי ביקורי במחנות קפריסין, כיו"ר הועד הישובי למען גולי קפריסין. שם, בקפריסין נפגשתי עם יוצאי הבתים של ה"קואורדינציה". היה נהיר לי כל המתרחש באירופה בימים ההם וידעתי, כי בפולין נשארו רק בתי־הילדים של "הועד המרכזי". בווארשה כבר נמצא ציר מדינת־ישראל, ישראל ברזילי. הוא ניהל שיחות עם הממשלה הפולנית על יציאת הילדים האלה. אותו זמן בקשתי לקבל את שארית הילדים תחת חסותה של עלית־הנוער, אבל נכשלתי כשלון מוחלט, לאו דווקא משום התנגדותם של הפולנים. הם, כאמור, עשו עצמם עוד ב־1946 וב־1947 כלא רואים ולא מבינים דבר, כיוון שידעו, כי קשה לילדים יהודים לחיות בארץ שהיתה בית־הקברות הגדול של הוריהם. השלטונות הפולנים אף ראו שהיהודים שחזרו מברית המועצות יצרו בעיה יהודית חדשה וחששו מפניה. שמעתי, בשעת נסיעה ברכבות את הפולנים טוענים: "לוקחים מאתנו את הסוסים ושולחים לנו את היהודים"... גם שארית הפליטה היתה מלאה חשדות והאשמות, מי שיתף פעולה עם מי בתקופת הכיבוש, ומי התנגד לצורר. היו אלה ימי התחלת ההתקפה על הסופרים היהודים בברית המועצות, ימי חשדות ועצבנות. גם מי שהעיז לבקר אצלי במלון, חשש לפתוח את פיו, שמא הותקנו בחדר מכשירי־האזנה. גם בלכתם עמי בחוץ טענו, שעוקבים אחרינו. ב־1946, הודיעוני אנשי

הועד המרכזי היהודי, שפולין תהיה פתוחה לפני תמיד. על הודעה זו חזר בפני ב־1947 סגן יו״ר הועד המרכזי, הקומוניסט היהודי ביטר, כשנפגשתי אתו במקרה בשדה־תעופה אחד במערב, בדרכי לישיבת הועד הפועל הציוני.

שאלתי, מה ״זכות״ היא שנפלה בחלקי לשמוע הצהרה כזו, והוא ענה:

״משום שהיית בין מייסדי הועד הראשון לידידות פולנית־ישראלית, לצד ממשלת לובלין, ב־1945 בארץ־ישראל״. על כן, חשבתי, שבזכות ״המעמד״ המיוחד הזה, יחזירו לידי גם את הילדים. נחלתי אכזבה; הילדים לא נמסרו אז לידי. באתי ל״ועד המרכזי״ בווארשה ומייד עמדתי על המבוכה שבה נמצאו חבריו. נוכח המתרחש אז בברית־המועצות ורדיפת ״הקוסמו־פוליטים״ חששו, כנראה, גם הם לבשרם. הם אמרו לי: ״אינך עוד אותו איש, שהיית ב־1946, גם המדינה שלך אינה עוד אותה מדינה״. עניתי, שב־1946 לא היתה עוד מדינת ישראל בעולם. מייד הראו לי מסמך איום ונורא: ב״דבר השבוע״ נתפרסמה תמונה המראה את טכס הפתיחה של כפר הנוער ״רמת הדסה־סאלד״, ליד טבעון. בתמונה נראה עומד לימיני הרב הראשי י. א. הלוי הרצוג זצ״ל ומשמאלי השגריר האמריקאי הראשון ג׳יימס מק־דונלד ז״ל. אמר סגן יו״ר הועד היהודי: ״אתה נמצא בחברתה של הריאקציה הקלריקאלית מצד אחד והאימפריאליסטית מצד שני וכיצד תקבל מאתנו ילדים? אנו נחנך אותם כאן בפולין להיות לוחמים גדולים למען השלום״. אמרתי לו: ״אם יהיו בישראל, הרי לא זו בלבד שיהיו לוחמים למען השלום אלא יחיו גם באוירה של חופש״. הוא ענה: ״אנו העולם הלוחם למען השלום ואתם נרתמתם לעגלת העולם הרוצה במלחמה ולכן אינכם יכולים לקבל את הילדים שיהיו בעתיד אזרחי פולין. אנו בונים פה עולם חדש״. צירנו ברזילי אמר לי, שהתקוות לקבל את הילדים קלושות מאד. כשנפגשתי עם אנשי ״הועד״, לפני יציאתי את פולין, הזהרתי אותם על החטא הגדול שהם חוטאים בגלל סירובם למסור לידינו את מאות הילדים היהודיים. גם ברזילי התערב ולא הצליח. אחד ״המנהיגים״ אמר, כי אנשי ״השומר הצעיר״ הם הטיטואיסטים הישראלים. אז כבר היה מקובל מושג זה כגנאי. יצאתי מפולין בהודעה, שלעולם לא נוותר על יתומי עמנו ועל עלייתם לישראל. נחלתי כשלון; פולין זו היתה שונה מזו שראיתי לאחר המלחמה ב־1946 וגם היהודים שנשארו בה היו שונים: קומוניסטים, פחדנים, עצבניים וחוששים לגורלם למחר. אכן, לא פסקנו לתבוע את עלייתם של הילדים האלה. חברי בעלית־הנוער יודעים על המאבק שניהלנו באמצעות תזכירים, ארגונים בינלאומיים ועוד, כדי לעורר את דעת הקהל העולמית לטובתנו.

אמרנו שהילדים האלה לא יישארו בשום פנים שם, ואמנם שריד מעט זה החל, בסופו של דבר, לבוא אלינו.

בימי ״מהפכת אוקטובר״ הפולנית של ולדיסלב גומולקה ב־1956 היו בווארשה אזניים יותר קשובות לדעת הקהל במערב. פניתי לגברת אלינור רוזבלט שהיתה פטרונית עולמית של עלית־הנוער ובקשתי התערבותה. כן הפעלתי את הארגונים למען הילד שהייתי פעיל בהם, והם: ״הארגון הבינלאומי של

משה קול ורעיתו עם יתומים משרידי השואה, בעליתם ארצה

קהיליות ילדים" בחסות אונסקו ו"הארגון הבינלאומי למען הילד" שמרכזו בג'נבה. ארגנתי לחץ דעת-קהל רחבה בארה"ב ובמערב-אירופה למען קבלת יתומי השואה היהודים לישראל.

ב-1956 קיימתי פגישה בתל-אביב עם הצייר הפולני זיגפריד וולניאק, בה השתתף גם העתונאי אדוארד רוסטל, שהיה מראשי "האחוד" בשלזיה העליונה אחרי מלחמת-העולם-השניה. גוללתי בפני הציר את פרשת היתומים היהודיים בפולין שנמצאים עדיין במשפחות נוצריות ובעיקר אלה שבבתי-הילדים שהם ברשות הועד המרכזי היהודי. תבעתי לאפשר ליתומים הללו לעלות לישראל ולבנות כאן את חייהם בעזרת עלית-הנוער. ביקשתי גם לאפשר את החיפושים של יתומים יהודיים במשפחות נוצריות. הציר וולניאק התייחס באהדה למשאלותי והסביר ש"יותר קל להעביר את בתי-הילדים מאשר לחפש עתה ילדים במשפחות, שהרי הם גדלו בינתיים והתקשרו אל המשפחות הללו". בינתיים עזב הציר וולניאק את ישראל ובמקומו נתמנה מיופה-כוח של ממשלת פולין יוזף סלוביקובסקי. וולניאק קיבל מינוי כשגריר פולין בקמבודיה (אח"כ עלה לגדולה והיה סגן שר-החוץ, ונהרג באופן אכזרי בשדה-התעופה של קרצ'י, בתקרית הידועה שהיתה שם ב-1970). המשכתי את הקשר עם המיופה כוח סלוביקובסקי ובאופן מקביל הפעלתי את הלחצים בדעת-הקהל העולמית. בראשית 1957 הודיע לי המיופה-כוח סלוביקובסקי שיש לו הודעה חשובה מאד בשבילי על גורל בתי-הילדים. כולנו היינו מאד נרגשים לשמוע את הבשורות. הזמנתי את מר סלוביקובסקי למוסד החינוכי ע"ש ד"ר בן-ציון מוסינזון במגדיאל לביקור חגיגי, בו נוכחו גם מנהל המחלקה למזרח-אירופה במשרד החוץ, אריה אשל ז"ל, סגנו דוב סתת, שהיה אח"כ שגריר ישראל בפולין, העתונאי רוסטל ויו"ר התאחדות עולי פולין בישראל, המהנדס אנשל רייס, יו"ר הקורטוריון של המוסד במגדיאל שמואל זקיף ז"ל, הקונסול של פולין בתל-אביב מר טומצ'יק, וחברי הנהלת עלית-הנוער.

בסעודה החגיגית במגדיאל הודיע מר סלוביקובסקי ש"תתחיל עלייתם של היתומים היהודיים מפולין שהוריהם נספו במלחמת העולם השניה, וששת היתומים הראשונים מבית-היתומים בקרקוב, עומדים כבר לעלות". מר סלוביקובסקי הדגיש כי אינו יכול לקבוע את מספר היתומים שיועלו וכן את התאריכים לעלייתם, אולם "הוא הוסמך על ידי ממשלתו להודיע על החלטתה לאפשר עלייה זאת מתוך גישה הומניטרית כדי לאפשר ליתומים יהודיים, רובם קרבנות הרשע הנאצי, לעלות לישראל ולקבל בה חינוך יהודי, למען עמם ומולדתם" *.

מסרתי במעמד זה על המו"מ שניהלתי עם הצירות הפולנית למען העלאתם של היתומים היהודיים שמספרם בבתי-היתומים

* פרטים על המעמד נתפרסמו בשעתו ב"דפים" של עלית הנוער, גליון 9—10 אב תשט"ז — יולי 1956. במאמר מערכת הגיב העתון "על המשמר" על המעמד הזה וכתב בין השאר: "צעדה זה של ממשלת פולין מוכיח על רוח הידידות המציינת יחסה של פולין לישראל... הפקדת היתומים הללו למטרות חינוך ושיקום בידי מדינת ישראל מוכיחה כי ממשלת פולין רואה את מדינת ישראל כמייצגת את זכות האבהות כלפי יתומים יהודיים. מר סלובי-קובסקי ליווה את הודעתו בכמה דברי הסבר... הוא הטעים כי פולין מרוצה על שבני נוער אלה יתחנכו על ידי עלית-הנוער לחיים פרודוקטיביים וברוח האידיאלים ההומניים של אהבת האדם ואהבת השלום בין העמים".

השונים הוא לפחות כ-500. הודיתי לממשלת פולין על החלטתה ההומניטרית וגם מסרתי שתישלח איגרת מיוחדת של תודה לוורשה. ציינתי את היחס האוהד של הציר וולניאק ושל המיופה-כוח סלוביקובסקי.

מר אריה אשל הביע אף הוא את הערכתו לצעד זה של ממשלת פולין. המהנדס רייס הביא את ברכת האגודה לקשרי ידידות ישראל-פולין. במעמד ההוא שמעו, כי ממשלת פולין אישרה לעת-עתה אשרות יציאה לששים יתומים יהודיים.

כמובן, שצירות ישראל בפולין עזרה להעלות את היתומים מבתי-הילדים והם החלו להגיע לישראל. אני זוכר את הפגישה עם הקבוצה הגדולה של הילדים מבית-הילדים בקרקוב על סיפון האניה בנמל-חיפה ב-1957. באתי עם רעיתי לקבל אותם ואתי היו עובדי עלית-הנוער מחיפה, שמואל פרסלר ואריה רייפלר. היתומים היו בני גילים שונים, מהם — שהתבגרו. הם רעדו מפחד והסתירו את פניהם מן הצלמים. בקושי רב שכנענו אותם שאין להם מה לפחד מפנינו ושאנו מאושרים, שזכינו לראותם במדינת-ישראל לאחר שנים של מאבק על זכות עלייתם.

היה ברור לנו, שלא נוכל לקלוט אותם בעלית-הנוער במסגרות רגילות, ובפרט שכמה מהם כבר עברו את גיל עלית-הנוער. את הצעירים יותר קלטנו בקיבוץ נוה-איתן בעמק בית-שאן, שכמה מחבריו, מייסדי המשק, עלו בשעתם מקרקוב. ואמנם מצאו ילדים אלה בית נאמן בנוה-איתן. את המבוגרים היינו צריכים לקלוט באופן אינדיבידואלי במוסדות, במשפחות, בהכשרה מקצועית, בהכוונה אישית, כי רבים מהם היו מתוסבכים ולא היו קלים לטיפול. 1957 היתה השנה העיקרית של עליית הילדים הללו. ב-5 ביולי 1958 נערך ברמת-הדסה כינוס בוגרי בתי-הילדים מפולין שעלו ארצה בשנתיים האחרונות. בכינוס השתתפו כ-70 צעירים וצעירות וכן מחנכים מבתי-הילדים שעלו בינתיים ארצה. התברר שרבים מן הילדים לא ידעו פרטים כל-שהם על מוצאם ומשפחתם. הם התחנכו מגיל רך במשפחות נוצריות או בבתי-יתומים ברוסיה ובגמר המלחמה סודרו בבתי-ילדים בפולין, בקרקוב, בלודז' ובערים אחרות. אלה שהגיעו אלינו היו רק חלק, גל ראשון, ויכולנו לראות את ההבדל הגדול ביניהם ובין אלה מחבריהם שזכו לעלות עד 1949, כשנסגרו שערי היציאה מפולין. אלה שגדלו כאן בישראל במשקים ובמוסדות, היו מעורים בחיי הארץ ופצעי השואה החלו להגליד אצלם; אלה שבאו עתה מפולין, רוח הגלות, שנאת ישראל מפולין והשואה האיומה, נתנו בהם את אותותיהם. סידרנו אותם באולפנים שונים בקיבוצים, ובערים. אולם, התברר שמטרתם היחידה היתה לרכוש מקצוע ולהמשיך בלימודים, בעיקר היה מדהים חוסר הבטחון העצמי שלהם. על הקיבוץ הסתכלו כעל מין קולחוז או סובחוז, ואמרו שזהו "גן-עדן לטפשים". הם טענו כי בפולניה ובדמוקרטיות העממיות קיימת אפשרות ללמוד בתנאים קלים יחסית ועל חשבון המדינה, לעומת זאת הם מצאו כאן בישראל חופש לפרט שאין לו זכר בארץ ממנה באו. הם השתדלו לשכוח את השלילי של הגולה, אולם עדיין היו מלאים טענות כרימון. קרן אור כמעט יחידה שפעמה בכינוס באה מארבע צעירים וצעירה אחת שהספיקו בינתיים להתגייס לצה"ל. הם רק טענו שאין להם בית לאן לבוא בזמן החופשות. הטוב היה שכולם דיברו באופן חופשי ואלה שהיו בנוה-איתן היו המאושרים ביותר. הם השמיעו דברים

כנים ונוקבים, מהם השתמעו חבלי הקליטה שלהם, שהיתה אטית. תוך התלבטויות החלו ללמוד את השפה העברית ושאפו לבנות את עתידם. במסיבת הסיום של הכינוס שאלו: מתי ניפגש שוב? [1]

החברים שטיפלו בהם בעלית הנוער עמדו אתי בקשר אישי, כי רציתי לעקוב אחרי דרכי הקליטה שלהם, שהרי סוג זה של קליטה וטיפול אינדיבידואלי לגבי המתבגרים ביניהם, היה חריג לעומת המציאות והעקרונות של עלית־הנוער.

השגתי בשביל חלק מהם מילגות מיוחדות והיה צורך בהתערבויות שונות במוסדות, במקומות־עבודה ובבתי־ספר, כדי שיגלו הבנה כלפיהם ויעזרו להם להשתרש במולדתם. ב־29 באוגוסט 1959 התקיים במוסד החינוכי נוה־הדסה הכינוס השני של בוגרי בתי־הילדים מפולין, בהשתתפות 80 צעירים וצעירות, עובדי עלית־הנוער ומחנכיהם לשעבר של הילדים שעלו אף הם מפולין. האוירה בכינוס היתה שונה מזו של הראשון. רק בודדים מבין המשתתפים דיברו עדיין פולנית ומעטים מהם התלוננו עוד על קשיים מיוחדים או חוסר סידור. נראה, כי במשך השנה התקדמה מאד השתרשותם בארץ. כמה מהם הקימו בינתיים משפחות. חלק ניכר היה בשירות צה"ל ואחרים עדיין למדו או הסתדרו בעבודה. עלית־הנוער ולשכתי הוסיפו לשמש כתובת לצעירים אלה כדי לעזור בשיקום, בהמלצה להשגת עבודה או כניסה לבתי־ספר מקצועיים או טכניים ב"אורט". היו ביניהם מקרים אחדים די־קשים. אם במיפגש הראשון העלו רוב המשתתפים בעיות אישיות קשות תוך ביקורת על דרכי קליטתם, הרי הפעם נשאה הפגישה אופי של שבת־אחים גם יחד, והם ראו את עצמם כחלק מאוכלוסית הארץ. באוירה חגיגית של ליל־שבת קיבלו אותם ילדי נוה־הדסה במקהלה ומנהל המוסד נחום מנלזון בירך אותם מקרב־לב. היה זה מיפגש של שמחה מהול קצת בעצב, שלא יישכח מהר אצלם. השפיעה גם העובדה, שעדיין לא כולם הגיעו לארץ ושחבריהם עדיין נמצאים בפולין.

שמענו פרקים מאלפים על קליטתם והשתרשותם, והילדים מנוה־איתן שוב הודו למשק על המאמצים להכשרתם. התלמידים בטכניון ובאוניברסיטה עוררו את בעית קיומם והוצאות לימודיהם; המשרתים בצה"ל הוזמנו בלבביות להתארח בימי חופש אצל החברים שכבר בנו בתים והגיעו לשיכון. רגש של סולידריות פעם בכנס. הגב' מְסלובסקה מחיפה, עם החברים אריה רייפלר ואהרון רימוני, המשיכו כל הזמן להתעניין בכל אחד ואחד מהם ודיווחו לי לעתים קרובות. במאמציה של הגב ב. סובול־מְסלובסקה עם קבוצת בוגרי בתי־הילדים הופיעה ב־1966 חוברת בפולנית בשם: "החיים שלנו". באותה חוברת כותב אחד הצעירים "אני מקנא בחברי שעלו לְפָני לישראל. הם אמנם לא עלו בסולם ההשכלה כמונו בפולין, אולם היום הם אזרחי ישראל בלי תסביכים, אוהבים את המולדת ואת העם, וזה הרי אושר גדול. אמנם אלה שעלו לפנינו הם שזכו". כיום כולם כבר אנשים מבוגרים ועומדים ברשות עצמם, שמצאו בישראל בית נאמן. לפני כמה שנים יזמה הגב' מסלובסקה ואחדים מהם לקיים כנוס נוסף; היו מהם שהתנגדו, באמרם

1 פרטים נתפרסמו על ידי אהרון רימוני שהיה מהמטפלים בהם ביחד עם אריה רייפלר והגב ב. סובול־יגינה מסלובסקה ב"דפים" של עלית הנוער גליון 64 מנחם־אב — יולי 1958.

שברצונם לשכוח את העבר. אין ספק, זהו אחד הפרקים בעלית הנוער בשדה־החינוך והשיקום, שהיה מיוחד במינו. רק חבל שלא כולם באו אלינו.

תביעתנו השניה אל הציר וולניאק לאפשר חיפוש יתומים במשפחות נוצריות, לא נתאפשרה.

אלה שנשארו בפולין לבדם אולי עזבו אותה בשנתיים האחרונות, כשגברה האנטישמיות ושארית יהודי פולין יצאה לדנמרק או לארצות אחרות. בפולין גברה האנטישמיות האדומה וגם היהודים שהסתירו את יהדותם סבלו קשות. אחרי אלף שנים של תולדות יהדות פולין הגיע הפרק לסיומו במצב טראגי, וממשלת פולין הקומוניסטית שגילתה מיד לאחר השואה הבנה לשארית הפליטה ולזכויות עלייתה, הפכה לגרועה שבין הדימוקרטיות העממיות. אני זוכר את הביקור של ברל מארק ז"ל, ראש המכון ההיסטורי היהודי. טענתי כלפיו קשות על הזיופים שנעשו במסמכים היסטוריים בפולין, כדי לטשטש את עקבות הגבורה היהודית הציונית והלאומית בזמן הכבוש הנאצי מצד אחד ואת שיתוף הפעולה שבין פולנים ונאצים להשמדת היהודים מצד שני. הוא אמר, שזה לא יחזור עוד, והדברים יתוקנו, אולם מארק מת והמציאות בפולין היתה עוד יותר גרועה בשנים האחרונות מאשר ב־1949, כשרדפו את ה"קוסמופוליטים" היהודים.

אני זוכר את הביקור של יו"ר הועד היהודי ויו"ר ועד בית־היתומים בקרקוב. לאחר שביקר בכפר־הנוער אלוני־יצחק ונפגש עם בוגרי בתי־היתומים, כאן, הוא הביע צער עמוק על אשר הקומוניסטים היהודים לא נתנו לילדים הללו לעלות בשנות 1948—1949, כי הוא נוכח לדעת מה העניקה עלית־הנוער לחניכיה, לעומת המציאות העגומה בה היה נתון בית־הילדים היהודי בקרקוב. כל אלה הם עתה פרשיות העבר. אני זוכר שאמרתי לזַבְּרְיַ'ש — ראש הקומוניסטים היהודים בפולין, שהיתה לו אחות בחיפה, ש"לא ירוק ולא יגדף את מדינת־ישראל שמא יבוא לבקש עוד רשות לעלות ולמצוא את תיקונו בישראל"... הימים הללו אמנם באו באופן טראגי ואכזרי. הקומוניסטים היהודים היו אלה שנשלחו למאסר בפולין, בניהם גורשו מהאוניברסיטאות, הם פוטרו ממשרות ממשלתיות ובשקט התחילו להסתנן אלינו. מקצת מהם עדיין יושב בדנמרק ובמקומות אחרים ומחפש את ישועתו בגלויות אחרות. גם נשואי־התערובת שביניהם ואפילו אותם ששינו את שמותיהם כדי לטשטש כל עקבות יהודיים, לא ניצלו מרדיפת האנטישמים הפולנים האדומים. בוארשה הושמעו האשמות נגד מדינת־ישראל שאפילו בדימוקרטיות עממיות אחרות לא שמעו כאלו: כאן בפולין, בה התקיים שיתוף־הפעולה בין פולנים רבים ונאצים בהשמדת מיליונים יהודים, צעקו עלינו, על הישראלים, שאנו נאצים ביחסינו אל הערבים. עד כדי כך ביקשו לעצמם אנשי השלטון הפולני להתבזות. וכתם זה לא יימחק מעליהם לעולם. הפרשיות המכוערות של היחס אל היהודים המעטים טשטשו את הפרשיות היפות של התקופה לאחר מלחמת העולם השניה, כשנתנו ליהודים לעלות, לקיים קיבוצי־הכשרה ובתי־ילדים, והבינו שאין אפשרות ליהודים לבנות את ביתם מחדש ליד מחנות־הגאזים לשעבר ובתי־הקברות של משפחותיהם.

ירושלים 26.9.71

שיח ילדים נצולים*

זוסיה מספרת

נולדתי בפשמישל ב־11 לנובמבר שנת 1936.

בפשמישל גרנו ברחוב סטשיצה 3. כשפרצה המלחמה הייתי בת 3. לפני כניסת הגרמנים לפשמישל הופצצה העיר, לכן היינו במרתף שהיה מלא מים.

בימים הראשונים לאחר כניסתם לעיר הוצאו הגרמנים מהבתים את כל האינטליגנציה היהודית וגרשו אותה לבית־הקברות כדי להוציאם להורג. הייתי שם, בין היתר, עם משפחתי וכבר עמדנו ליד הקיר יחד עם אלה שנורו אחר־כך. ברגע האחרון, הצלחנו לברוח וכך נצלנו, הייתי ילדה קטנה ולא הבנתי דברים רבים שקרו אז. מדוע רוצחים אותנו, מה זאת אומרת "יהודי", מדוע הורגים את היהודים. אחר כך באו הסוביטים — את התאריך איני זוכרת. כעבור שנתיים הלכו הסוביטים ונכנסו שוב הגרמנים, בשנת 1941, לשטחי פולין. הקימו גיטו בשביל היהודים ונאלצנו, איפוא, לעקור לשם, אל דירה קטנה וצרה.

אבי עבד ואותי ואת אמי הסתיר במקומות שונים מפני הגרמנים כמו מפני המשטרה היהודית. היתה זו תקופה איומה של טלטולים תמידיים וחסרת ישע. חיינו בפחד מת־מיד, כי ערכו כל הזמן מצודים, פעם על הילדים, פעם על מחוסרי העבודה, פעם על הזקנים וכו׳. במהלך המצוד בשנת 1943 (את היום איני זוכרת) קבעו שאבי יועבר לטשֶבנה. אמי הלכה אתו מרצונה ואותי השאירו ההורים בגיטו אצל מכרים ואלה מסרו אותי באותו היום למנזר בפשמישל.

הרגשתי שם בנוח. הלכתי לגן, למדתי שעורי דת והתקשר־תי מאוד אל נזירות אחדות. סוף סוף מצאתי בית, בו ישנתי ואכלתי ובו הייתי חיים מסודרים. אף על פי שלא ידעתי בברור מה זאת אומרת להיות יהודיה, ידעתי שהנני.

לא סבלתי במנזר, כי הנזירות אהבו אותי והתיחסו אלי יפה. הייתי שם עד סוף שנת 1944. בתום המלחמה באה נציגת הועד היהודי ותבעה שימסרו אותי לבית הילד היהודי. בכיתי. לא רציתי להפרד מהנזירות, אצלן הרגשתי כמו בבית. פחדתי משינויים. כבר איני זוכרת איך קרה שמצאתי את עצמי בבית הילד היהודי בפשמישל.

אם לקחו אותי בכוח או בערמה, איני יודעת. איני זוכרת. הייתי בידים טובות ודואגות, המנהלת אהבה אותי ולכן הסת־גלתי במהרה. היו לי הרבה חברות בנות גילי כמו: טוניה, מוסיה, אירקה, אלא, אֶריק. התחלתי ללכת לבית־ספר, לכיתה השניה, לקרוא ידעתי כבר קודם.

כשסיימתי את הכיתה השלישית והרביעית, העבירו את בית הילדים שלנו לצ׳סטוכוב וגם שם היה לי טוב. בצ׳סטוכוב הייתי רק שנה ומצאתי שם משפחה שטפלה בי, משפחת וקסלר, שהיתה מסורה לי מאוד. הם הזמינו אותי אליהם לעתים קרובות והרגשתי אצלם כמו בבית.

בשנת 1948 חיסלו את בית־הילד בצ׳סטוכוב בגלל מספר הילדים המועט ואותנו העבירו לקרקוב לבית הילד ברחוב אגוסטינסקה־בוצ׳נה 1.

בקרקוב סיימתי בית־ספר עממי יהודי ואחר כך בית־ספר לחנוך.

הייתי בורחת מהבדידות, אני אוהבת חברה. בבית־הילד היו לי חברות וחברים והיה לי טוב. בשנת 1950 מצאתי אפוט־רופסית בדמותה של גב׳ מ. עמה אני עומדת בקשרים עד היום. לאחר שעמדתי בבחינות הבגרות והגעתי לבגרות היה עלי לעזוב את בית הילד, דבר שהכאיב לי. התחלתי ללמוד בבית ספר גבוה לחנוך, גרתי בבית־הספר והתידדתי עם חברות חדשות. מצאתי ענין בלמודים והתקימתי מסטיפנדיה. זה התאים לי והעלה אותי על דרך העצמאות. כעבור זמן קצר התאקלמתי בסביבה החדשה.

בשנת 1956, לקראת סוף שנת הלימודים הראשונה, עלתה האפשרות לנסוע לישראל. קבלתי זאת בשמחה רבה. בעומק נשמתי סבלתי תמיד בגלל אבדן הורי והיתה לי תרעומת לאדמה שבה אירע הדבר. סבורה הייתי שישראל היא מקומם של כל היהודים.

קשה היה לי להפרד מהטבע והתרבות הפולניים, מחברותי ומחברי החדשים ומעל לכל מהלמודים שלא רציתי לזנוח — אבל למרות זה נסעתי לישראל.

היינו קבוצת הנוער האחרונה. יצאנו מפולין ב־21.3.1957. נסענו ברכבת דרך אוסטריה ואיטליה ובגנואה בילינו חמשה ימים בסיורים, דבר שהותיר זכרונות יפים. הנסיעה היתה נעימה מאוד. יחד עם קבוצת ילדים מרומא הגעתי לישראל באוירון. היה זה ב־29 למרץ שנת 1957.

סיפורה של דניאלה שילקרט

אבי, יחאל שילקרט, היה עורך דין. אמי, רחל לבית אלכסנדרוביץ, היתה מורה. לאחר הקמת הגיטו עבור האוכ־לוסיה היהודית עברנו לשם.

בשנת 1941 לקח אותי פרופסור ס. מידי הורי ומהגטו והשאיר אותי תחת השם ינינה בוגוצקה אצל משפחת סטחורסקי, שנורתה על ידי הגיסטפו לאחר שנתגלתה יהדותם.

ברגע האחרון שלפני המות הורתה לי גברת ס. לכרוע על ברכי לפני האיקונין ולהתפלל. אנשי הגיסטפו האמי־נו שאני ילדה פולניה. סוכן המשטרה שאסר את משפחת סטחורסקי לקח אותי לביתו. בזמן ההוא עבדה אצלו, כעוזרת בית, לולה ל. שמסרה אותי לידי שוערת הבית ואח״כ למנזר, בו שהיתי עד סוף המלחמה.

מצד אחד היתה, איפוא, מלחמה איומה ומעשי אכזריות שאין להשיגם כנגד בני אדם ומן הצד השני הייתי אני, ילדה שאינה מבינה דבר, קרבן חסר מגן.

מטולטלת מאנשים אל אנשים, מהגטו לצד הארי, מדירה יפה לחדר המרתף של שוער הבית, אל מנזר ואל בית הילד נשאר לי מילדותי זכרון של פחד, חוסר בטחון, ומצב מתמיד של תמהון ואי־הבנה.

* מתוך אוסף סיפורים בעריכת ר. סובול־מסלובסקה "Naszezycie" 1966, חיפה.

זכרוני מגיע אל התקופה בה שהיתי במנזר. חייתי אז באוירה של ריקנות וחוסר רגש מוחלט מצד הסביבה. לא היה לי אל מי לפנות כדי לקבל עצה, עזרה, והבהרת הענינים שהפרידו בחומה עוינת ביני לבין שאר העולם.

דבר אחד ידעתי — איני חשובה לאיש. דבר אחד חשתי — כל אחד הוא אויב שלי. אלא שלא הבנתי מדוע כך הוא, לא יכולתי לתפוש את ההבדל בין יהודי, פולני או גרמני.

אבל כאשר הנזירות והחברות מן המנזר קראו לי בהתנכלור־יותיהן, בבוז "יהודיה" הבנתי שאני דבר מה גרוע מהן וסבלתי מכך.

בתום המלחמה עזבתי את המנזר. מאז הייתי בבית הילד בסרודבורוב.

רק שם נודע לי טעם הצחוק והמשחק וטעם חיי השיתוף עם חברים וחברות, ילדים כמוני. ידעתי ששמי יניגה בוגוצקה אינני אמיתי ומאוד רציתי להודע אודות הורי וילדותי, אבל איש לא יכול היה להבהיר לי זאת.

בשנת 1952 עברתי יחד עם בית הילד מסרודבורוב לקרקוב. במסגרת החדשה התנהלו החיים ללא שנויים גדולים.

ב־30 לדצמבר שנת 1956 — כמה אני זוכרת תאריך זה ששינה באורח פתאומי את חיי והעניק לי אישיות חדשה.

פרופסור ס. שחזר לפולין ומצא אותי הבהיר לי את קורות ילדותי, מסר את שמי האמיתי, ספר על הורי.

בבת אחת נענו מכל רחבי העולם קרוביהם וידידיהם של ההורים, הייתי מקבלת מכתבים ברוח לבבית מאוד, אנשים שהיו זרים עד כה הזמינו אותי לבתיהם.

שוב איני בודדה, רוצים אותי, מחכים לי.

ואח"כ היתה הנסיעה עם קבוצת ילדים מבית הילד לישראל.

סַלֶק מספר

שמי סלומון אלברט. את אחי ואחיותי איני זוכר, אבל אני יודע שהיו לי אחים תאומים ואחות מבוגרת יותר. אני זוכר רק את הורי ואת סבתי הזקנה — שמה היה לנדאו.

עד פרוץ המלחמה גרתי עם הורי בטומשוב. לפני כניסת הגרמנים ברחו היהודים מעירנו לשטחי רוסיה מפחד הגרמנים. נסענו עם ההורים לזולצ'וב ואחר־כך לסביבות לבוב.

בקיץ של שנת 1941 נכנסו הגרמנים ללבוב. אספו אז מספר עצום של יהודים ורצחו אותם ברחוב לוצקוגו (Lackiego) ליד בית הסוהר ובמקומות אחרים. אותנו לקחו אל המחנה ברחוב ינובסקה. הצלחנו אז להמלט מהמחנה ואח"כ הגענו לזברז' שבמחוז טרנופול. בזברז' עבד אבי עבודה גופנית ואני שהייתי ילד בן 9 עזרתי בבית, כי לקחו את אמי בשעת מצוד (Akcja). זה היה כבר המצוד השלישי שעבר עלי. אני זוכר איך אבי התפרץ כשהוא נושם בכבדות וצועק: "ילדים, לברוח לאן שתצליחו, כי יש מצוד", דהרתי בכל כוחי אל מעבר לגבעה. גרמני ירה אחרי אבל החטיא. הסתתרתי בבית־נים וביליתי שם את כל היום. בערב מצא אותי גרמני, אבל הוא רחם עלי והרשה לי לחזור הביתה. ביתנו היה הרוס, ההורים לא היו, לכן הלכתי אל מכרים. כעבור שלושה ימים חזר אבא הביתה ובאותו היום קבלנו ידיעה מיהודי אחד שברח מהמשלוח בו היתה אמי. הוא ראה אותה יחד עם הילדים שנסעו למידאנק. אמי לא רצתה להפרד מהילדים ומסרה לנו שנציל את עצמנו. אלה היו המלים האחרונות ששמענו אודותיה.

בשנת 1943 הקימו את הגיטו. שם עברו עלי 7 מצודים אחרי אלה הנועדים למשלוח. כולם היו איומים. רדפו אחרינו וירו בנו בדרך. באחד המצודים האלה הסתתרנו בדיר עם החזירים, על הגללים. בבקר גרש אותנו בעל־הבית שחשש להסתכן. אפילו שם לא נמצא מקום עבורנו.

בזמן חסול הגיטו הסתתרנו בבצות ליד הנחל, שם בלינו יום שלם. אחר־כך הלכנו אל הכפר ובמשך 11 חדשים נדדנו בנאות הדשא, ביערות, בחפירות ובעליות גג.

תקופת נדודינו זו שהיתה מלאה כל מיני סכנות, אינה משה מזכרוני עד היום. אני לא יכול לשמוח ולחיות חיים חסרי דאגה כמו אלה שלא ידעו זאת. נותרו בי לתמיד הכאב והגעגועים לילדות שלא היתה לי, להורים ולמשפחה. הפחד והיאוש היו מלווינו הבלתי־נפרדים. בלילות היינו יוצאים, אני ואבי, לחפש מזון שנתנו לנו בדרך כלל כנדבה. הייתי, פעמים אחדות, יחד עם אבי קרוב למות. פעם ירו אחרינו הגרמנים, כשהבחינו בנו על פסי הרכבת, אבל הצלחנו לברוח אל היער הקרוב. אחר כך הסתתרנו בשדה תבואה וכך עברו עלינו שני ימים ושני לילות, ללא מים וללא מזון. הייתי חלש ולא יכולתי אפילו להזדקף. רציתי לשתות אבל לא היו מים. קשה לדמיין יסורים אלה למי שלא עבר אותם על בשרו.

בפעם אחרת חג מעלינו אוירון. הטיס הבחין שאנו מס־תתרים בין השיחים וירה לעברנו אבל לא פגע. פעם שלישית —, זה היה בחורף, — ואני זוכר את הלילה האפל והנורא כשברחתי עם אבי, חסר נשימה מהגורן שבו התחבאנו, כי הגרמנים פרצו לשם. הם הציתו את הגורן מתוך הנחה שמתחבאים שם יהודים. ברחנו בכוון היער ואף על פי שבדרך ראו אותנו אכרים, הם לא עצרונו בגלל יחס אוהד ובכך סייעו לבריחתנו.

רעב, עלוב ומלא כנים מצא אותי יום השחרור בשנת 1944. ניצלנו. הודות לכך שהתקדמנו עם החזית מזברז' ללבוב. הקרבות בקטע זה של החזית ארכו ששה שבועות. לא היה לנו מקום מחבוא ולכן השתרכנו אחרי הצבא הרוסי שספק לנו מזון. את אבא לקחו לצבא ואני נותרתי לבד בין החיילים. כעבור שלושה ימים חזר אבא ונסענו במכונית אספקה ללבוב ואח"כ לקרקוב. בדוחק ששרר אבדתי את אבא והתישבתי כשאני ממרר בבכי ברחוב סטרוביסלנה, פינת פזמיסקה. הייתי אז בן 11.

נגשה אלי גברת אחת ושאלה למה אני בוכה? היתה זו האחראית (?) לטפול בילד, גברת מרים מרינסקה. ספרתי לה הכל והיא טפלה בי ולקחה אותי אל הועד היהודי שכבר פעל בקרקוב. התחנכתי בבית הילד היהודי בקרקוב עד שנת 1954, בלי שום קרובים או ידידים של הורי. בית הילד היה לי כבית המשפחה. סיימתי בית־ספר עממי ובית־ספר מקצועי. לא הרגשתי אנטישמיות בפולין. עד שנת 1957 לא חשבתי על עליה לישראל. בבית הילד לא חנכו אותנו ברוח זו. אבל כשהודיעו על עליה, הצטרפתי אל שאר הנוער ויצאתי מפולין ב־19 לאפריל שנת 1957.

כתריאל כץ

על חורבותיה של יהדות פולין

(מתוך יומנו של ציר ישראל בפולין)

ורשה, 28 בספטמבר 1956

לבני המשפחה שלום,

השבוע הגשתי את כתב האמנה לנשיא פולין, ועתה אנו מתחילים להכנס למסלול חיים "רגיל".

אכן, אל יהיה מיבצע ההגשה קל בעיניכם. זהו ענין לגמרי לא פשוט, אלא קשור בדקדוקי טקס מעובדים עד לפרטי־פרטים. ביום הקבוע, רבע שעה לפני שעת האפס (בדיוק!), מגיעה מכונית הנשיא אליך הביתה וראש הטקס מציג את עצמו (לא חשוב שכבר הכרת אותו קודם!) ומודיע שהוא מזמין אותך לראיון אצל הנשיא (לא חשוב שאתה יודע ממילא ומקודם שזוהי ולא אחרת מטרת הביקור רבע שעה לפני שעת האפס). אתה כמובן מודה על ההזמנה, מגניב מבט אחרון לפני הראי על שני סרחי המקטורן המזדנבים אחריך, נוטל בזהירות את הצילינדר המיועד להחזיק ביד ולא לכיסוי הראש, לופת את זוג הכסיות שאף הן מיועדות להחזיק ביד ולא לכיסוי הידיים, ויוצא מהבית לקראת המאורע, שבמשך השעה הקרובה, נועדת להיות בו השחקן הראשי.

המכונית עושה את דרכה, כשדגל הנשיא מתנופף עליה והמסלול פתוח לתנועה. בדיוק בשעה היעודה אתה מגיע לבית הנשיאות ומתחיל לצעוד בלוויית ראש הטקס לעבר פלוגת הכבוד של צבא פולין הערוכה למופת. מפקד הפלוגה יוצא לקראתך, קופץ לדום, מצדיע ומודיע כי פלוגתו ערוכה לכבודך וכו' וכו'. תזמורת של הצבא הפולני מנגנת את "התקווה"! אתה סוקר את הפלוגה לאורכה. ברגע מסויים (קבוע מראש) נפסקת הנגינה ואתה מתחיל לצעוד לעבר בית הנשיאות, כשלשמאלך ראש הטקס המלומד והמנוסה.

בפתח הבית מקביל את פניך מנהל לשכת הנשיא. אתה נפרד כאן מהצילינדר ומהכסיות עד תום הראיון אצל הנשיא. אתה עובר עם בני לווייתך לאולם קבלה ראשון, ושם מקביל את פניך מזכיר הנשיאות. לחיצות ידיים, והמזכיר מבקש רשות להודיע לנשיא על בואך. אתה ניצב לפני דלת הכניסה לאולם הטקסים, שמשמאלך ראש הטקס ומאחוריך בני לוויתך. הדלת נפתחת ואתה נכנס דרכה. אותה שעה (בדיוק) נפתחת גם הדלת שממול (במרחק של ארבעים מטר) והנשיא נכנס דרכה, בלווית שר־החוץ ומזכיר־הנשיאות.

שום דבר לא הושאר ליד המקרה. כמצוות צירים מלומדה אתה יודע, כי עליך להתקדם דרך השטיח הראשון שלפניך ושכאשר תגיע לקיצהו תימצא בדיוק בשליש האולם. ממולך יעשה הנשיא בדיוק אותו דבר, וייעצר בצד שלו בדיוק בקצה השטיח המקביל, ויימצא בקצה השלישי של האולם מזה.

כסבור היית שהנשיא יודע לשם מה נקרא לאולם הטקסים, וכי הוא יודע שהאיש הניצב ממולו במקטורן המזדנב ובמכנסי הפסים הוא ציר ישראל? לא חשוב! את שמך ותוארך יכריז ראש הטקס ובקול רם הנשמע מקצה האולם עד סופו. ומשהוכרזו אל תהיה אדיב יתר על המידה ואל תרוץ לקראת הנשיא ביד מושטת! הכל נקבע קודם בטקס! עליך להישאר על מקומך (בקצה השטיח הראשון!) ולברך את הנשיא בהנעת ראש קלה. תהיה סמוך ובטוח שגם הנשיא יברכך בהנעת ראש מקצה השטיח שמולך. ככתוב בספר הטקסים, ששיננת לפני שיצאת לנתיב הצירים הזה.

עתה עליך להוציא מן הכיס את הנאום שלך. אתה רשאי לנאום בצרפתית, בפולנית או בשפת מדינתך. אתה יכול בשקט לנאום בעברית! התרגום ממילא נמסר כמה ימים קודם לכן לשר החוץ. כדי שהנשיא יוכל לקבל בעוד מועד משר החינוך את נוסח התשובה שהוא (הנשיא) ינאם.

סיימת את נאומך הקצר והידידותי, אתה נוטל מידי אחד ממלוויך את כתב האמנה ומתחיל לפסוע לעבר הנשיא. גם הנשיא מתחיל לפסוע לקראתך. וראה זה פלא: בדיוק באמצע האולם (נקודת הציון: העיגול שברצפת הפסיפס) אתם נפגשים, מושיטים ידיים לברכה, והנשיא מקבל את כתב האמנה. מיד לאחר מכן הוא נסוג שלושה צעדים ופותח בנאום התשובה הקצר והידידותי. אח"כ אתה מציג לפניו את בני לווייתך והוא מציג לפניך את שר החוץ ואת מזכיר הנשיאות (לא חשוב שהכרת אותם כבר קודם!) ולמרות שזו לך הפעם הראשונה בחייך להגיש כתב אמנה, אתה יודע לבטח שעכשיו תוזמן לראיון בחדרו של הנשיא בנוכחות שר החוץ ושהראיון ימשך כעשרים דקה (ככתוב בספר הטקסים, ששיננת לפני שיצאת לדרך קשה זו).

הואיל והראיון אצל הנשיא מתנהל בשש עיניים ומוגדר כראיון "פרטי", לא תדרשו ממני שאמסור את תכנו. העיקר, שגם עשרים דקות אלה עוברות בשלום... והסרט מתחיל להתגלגל אחרורנית. אתה יוצא מחדרי הנשיא אל אולם הטקסים, שם מצטרפים אליך בני לווייתך, שם אתה נפרד

משר־החוץ ועובר לחדר אחר, ושם אתה נפרד ממזכיר־הנשיאות ומקבל בחזרה את הצילינדר ואת הכסיות (טוב שהשוער זוכר כי השארת אותם במלתחה, שהרי אתה בודאי היית שוכח אותם!). אתה יוצא החוצה, לחצר, וסוקר שוב בצעדים מדודים את פלוגת הכבוד לצלילי ההימנון של המדינה המארחת. אתה מצדיע לדגל הפלוגה, אתה מרגיש את קרבתו האבהית של ראש הטקס משמאלך, אתה נכנס שוב למכונית שנס הנשיא מתנופף עליה ואתה יוצא בחזרה לביתך כשמבטך "תופש" על המדרכה שממול את בני מש־פחתך ואת משפחות עובדי הצירות שבאו לחזות בטקס ומחפש לשוא את אותם ההמונים של יהודי וארשה (מאות אלפים!) שהיו נוהרים לחזות במאורע, אילו התקיים בחיי־הם. אכן, הם אינם חוזים בך. אבל אתה, אתה חוזה בהם, על כל צעד ושעל, בלכתך ברחוב כאחד האנשים ובצעדך כציר ישראל לאורך פלוגה מצבא פולין המצדיעה למדינה היהודית ומנגנת את "התקווה".

חסל סדר הגשת כתב האמנה. אולם בשבילך לא הסתיים היום החגיגי עד אם נצבת דום עם סגל הצירות לפני האנדרטה של לוחמי הגיטו והתייחדת עם זכרם של קרבנות השואה וגבוריה — אנדרטה נשגבה שוממה ומיותמת אשר עוד מעט ותיבלע כליל בתוך שדרות של שיכונים חדשים, מתפשטים, מהסים, מכסים.

וידויו של סופר (7 ביוני 1957)

פגישה עם אדולף רודניצקי, הסופר שהוא פולני כל כך בהרגשתו ויהודי כל כך ביצירתו. לפני שנסע לאיטליה, קבע־נו שנפגש, חזר, ונפגשו. האיש רצוץ, נפש סדוקה, וסדקים רבים בה. הציץ למערב — ונפגם. חזר הביתה, למזרח — ונפגע. במערב הדהימה וקוממה אותו הקלות שבה השתחררו חבריו לשעבר, הקומוניסטים שהיגרו לבירות אירופה, מה־קשר הנפשי שלהם עם פולין. בשובו — נפגע על ידי אוירת התיסכול, האדישות וחוסר האונים שאחזה בחבריו הסופרים,

אידה קאמינסקה ומיכאל רייסקי, במחזה "ברוך מאמסטרדם"

ככל שמתרחקים ימי אוקטובר 1956 שהעלו את גומולקה לשלטון, רודניצקי שקוע בעצבות עמוקה, עצבות משתקת, סיגנון שיחתו — קינה. אין פלא ששיחתנו אינה קולחת.

הוא נסע לאיטליה. האם יסע גם לישראל? תשובתו — התחמקות. הוא מתוודה שהוא מפחד מפני ביקור בישראל, את העולמות שהקים לעצמו בעבר היא עלולה לסתור, וחד־שים לא תקים לו. אכן, ליבו של סופר דגול זה, המפעם עם להט אמונתם של גיבורי סיפוריו, הקומוניסטים היהודים טהורי האמונה מימים עברו, שותת דם.

בעט סופר ברוכה הוא חרט את מרי ליבו, את מבוכתו:

"השתייכותו הלאומית של סופר נקבעת אך ורק על ידי הלשון שהוא יוצר בה. כל קנה מידה אחר הוא אנטי־הומאניטרי. כסופר אינני נתון בבדידות. כסופר אין לי על מה להתאונן. אך כאדם אני מאבד את הקרקע תחת רגלי, אני מאבד זכות קיום, תוכן חיים. הם הופכים לבלתי נחוצים. איני יודע יהודים מה הם. אינני מבין תופעה זו. ההיסטוריה של היהודים היא היסטוריה של עם שניסה לעקוף חוק טבע אחד, חוק הקרקע העצמית. כיום יודע כבר כל אדם, שהטבע אינו מרשה לעקוף את חוקיו. הוא נוקם נקמה אכזרית בעוקפים. מדי יום ביומו אני מוצא את עצמי עם פחות ידידים, פחות מכרים, פחות קשרים. נדמה לי שמצב זה נגזר עלי, עד הסוף. שחוק ההיסטוריה: סופר מהקשורים ביותר לנושאים יהודיים נשאר לירושה לעם שהוא מן האנטישמיים ביותר. וסופר זה אני הוא. אלה שהחליפו את מולדתם עשו משהו הנובע ממסתורין האופי של עמנו הנודד הנצחי, מאותו האופי שנגדו אני מנסה להתמרד. אני חי בהרגשת בגידה שבבגדתי כלפי כוחות העמוקים משכלי, כוחות נקמניים ואכזריים. אני חי בהרגשת בגידה כלפי היעוד שלי. אני מהלך כמי בלע רעל. אני מרגיש בדם טרי על זרוע שנכרתה מזרוע הכלל".

"אחרונים על החומה" — בפולין

20 ביולי 1957

אירחתי את אידה קאמינסקה הנוסעת לישראל לביקור משפחתי.

משיחתי עם אידה ועם בעלה מלמן מתברר כי נחושה החל־טתם להישאר "האחרונים על החומה". זו אצלם הרגשת יעוד. אולם האם עצם ההרגשה של "האחרונים על החומה" אינו מעיד שבנבכי הכרתם מכרסמת כבר ידיעה כי הקרקע נשמטת מתחת לתיאטרון היהודי ותהיה הממשלה הפולנית מוכנה לסעוד אותו בתמיכה כספית ובעידוד רוחני כאשר יהיו? עם זאת, נדמה לי כי ראשי התיאטרון היהודי מסרבים ביודעין לחוש את צו הגורל. ואמנם, מבחינה אישית שלהם זהו גורל מר ואכזרי שיחייב אותם לחשוב על הצורך להקים את בימתם מחדש ומחוץ לפולין.

הכתובת בגיר

16 בינואר 1958

הלכתי אצל האנדרטה של מורדי הגיטו, לראות איך היא עומדת ברטיבות החורף.

לא נגרם לה נזק. היא עומדת בשיממונה, כמו שעמדה קודם. הדמויות החטובות במתכת קשה לא איבדו מאומה מהבעתן המרשימה. רק על הבסיס מאבן השוהם מצאתי שלוש מלים כתובות בגיר לבן: "אלה הם יהודים".

כתב יד בלתי מהוקצע. בוודאי כתב ידו של ילד מהשיכונים החדשים שניבנו על חורבות הגיטו. בוודאי ילד ממשפחת פועלים פולנים, אולי גם חברי המפלגה. ספק אם היה בחיים כאשר האנדרטה הוקמה, והיא כבר צורמת לו...

והיתה לעיני כתובת זו החקוקה בגיר לכתובת אש.

בשנת ה־15 למרד הגיטו

20 באפריל 1958

יום הזכרון החמשה־עשר למרד גיטו וארשה נערך השנה ברוב עם ומשלחות. במוצאי שבת של התשעה־עשר באפ־ריל הונחו, לאור לפידים, עשרות רבות של זרים למר־גלות אנדרטת הגיטו, כשמחלקת צבא דוגלת את נשקה. בין הזרים גם זר של צירות ישראל, שהונח על ידי הציר והסגל הישראלי, וזר מקובץ לוחמי הגיטאות, שהונח על ידי צביה לובטקין, כשלצידה צועדים ילדיהם של עובדי צירות ישראל.

במיפקד האזכרה שנערך בטקס צבאי הוזכרו גם חיילי הבריגדה היהודית בצפון אפריקה. קול קורא לאנשי הרצון הטוב בעולם, להתנגד לחימוש גרמניה המערבית, הוקרא בשבע שפות (לפי הסדר — פולנית, אידיש עברית, רוסית, צרפתית, אנגלית וספרדית). הטקס, שנכחו בו כששת אלפים איש, היה גם להפגנה נגד גזענות, אנטישמיות ומלחמה.

ביום ראשון, 20 באפריל, נערכה עצרת באולם הגדול ביותר בווארשה, אולם הקונגרסים שבארמון התרבות. קהל בן ארבעת אלפים, ביניהם כאלפיים יהודים שהגיעו מערי שדה, מילא את האולם בישיבה ובעמידה, ורבים נאלצו לחזור מחוסר מקום.

פתח ראש־העיר בהודעה קצרה שעשרות מברקים ממוסדות ואישים מכל העולם הגיעו לעצרת וציין במיוחד, לקול מחיאות כפיים סוערות, שהגיע מברק מנשיא מדינת ישראל. נוסח המברק לא הוקרא. בנאומו עמד ראש העיר על מור־אות ההשמדה, על גילויי המרד והגבורה של לוחמי הגיטו, ועל העזרה שאנשי מצפון מן העם הפולני הגישו ליהודים הנצורים. הוא קרא לעמים להתנגד למלחמה ולחימוש גרמ־ניה המערבית. אחרי נאומו של סמוליאר באידיש ואורח מצרפת בצרפתית, הרצה פרופסור ברל מארק. בהרצאתו נסקרו, בין השאר, הן השתתפותן הפעילה של תנועות הנוער החלוצי במרד ובארגונו, הן השתתפותם של הבריגדה היהודית והצנחנים מארץ ישראל במלחמה נגד האויב הנאצי. כן הזכיר המרצה את חג־העשור של מדינת ישראל ואיחל לה שיגשוג בשלום ובבטחון בקהל העמים שוחרי שלום.

העצרת נסתיימה בתכנית אמנותית רבת עצב ורושם. מקהלת הצבא הפולני שרה את שיר הגיטו של מרדכי גבירטיג "העיירה בוערת", באידיש. אנשי התיאטרון היהודי הממלכתי העלו מסכת משירי יצחק קצנלסון, פרץ מרקיש ואחרים.

טקס הנחת הזרים ועצרת הזכרון, למרות המגמה של מארגניהם להדגיש בהם אופי מדיני קומוניסטי, היו למפגני אבל כל־ישראלים רבי רושם. אולם בחלל נישאה ההרגשה שזהו אולי אקט אחרון, על סף התחסלותה של שארית

יהדות פולין כציבור בעל ממדים ובעל פרצוף יהודי עצמאי.

פתק העתון שנטמן בטרבלינקה

23 באפריל 1958

אתמול ב־22 באפריל נסעתי לטרבלינקה, ללוות את צביה לובטקין מקבוץ לוחמי הגיטאות שהוזמנה להשתתף בטקס הנחת אבן־היסוד למצבת זכרון שם. זה היה ביקורי הראשון בטרבלינקה. במקום לא נשאר שום שריד של מבני המחנה ומתקניו. שדה, רחב ידיים, שמקומות מסויימים נראים בו ככתמים שאינם מצמיחים ירק. אלה הם קברות ההמונים של השרופים באש. בשדה צלמוות זה היו נתקלות רגלי בעצמות אדם חרוכות, סחוס גולגלות, והרבה הרבה פרוטיזות של שיניים תותבות שאודם שעוותן הבהיק בשמש מבעד לעפר. במקומות אחדים נראים סימנים גלויים המעידים שלא מזמן חפרו בהם. המלווה שלי גילה לי כי "מחפשי אוצרות" מגיעים הנה עדיין מכל קצוות הארץ ומנסים מזלם בחפירה. אלה אינם שוכחים לפקוד את ישימון הקברים הזה.

השלטון בפולין דאג שבטקס הנחת אבן־היסוד למצבה יופיע גם קהל. הכרוז עבר בכפרים הסמוכים והודיע על המאורע העומד להתרחש, והמון רב של ילדים ונשים נהר למקום. ילדים ונשים מאותם הכפרים, שאחד מהנוכחים בטקס הצביע לפני על גגות הרעפים של בתיהם והסביר לי, שבעליהם התעשרו מפני שעשו עסקים עם הרוצחים שבמחנה טרבלינקה, מקבלים את הביזה ומספקים תמורתה יי"ש וזונות.

הטקס היה קצר. כמה נאומים, כמה זרים. נציג "האגודה היהודית לתרבות" קרא את מגילת הקלף שנכתבה פולנית ואידיש. אחר כך גילגל אותה והושיט אותה לנציג המכון ההיסטורי היהודי, שהחזיק בתיק עור שחור את גליל הנחושת שנועד להיות מיכל לקלף. עמדתי במקרה בין השניים, ואני שומע שנציג הועד אומר לנציג המכון: "יש לך אולי עתון? אני רוצה לעטוף בו את הגליל כך שהקהל הכפרי יחשוב שהקלף הושם בעתון. אם יראו שהושם במיכל מתכת מבריקה, הם עלולים לבוא בלילה ולהוציאו". אכן, אם במרוצת הדורות יבואו ארכיאולוגים לחפור באדמת טרבלינקה ויחשפו מגילת קלף הנתונה במיכל נחושת ויוגיעו את מוחם מדוע נמצא המיכל עטוף בעתון מ־21 באפריל 1958, ישמש נא רישום זה ביומני פתר החידה...

הטקס העגום התקרב לסיומו. נציג האגודה היהודית לתרבות בקש לכבד את ראשי המשלחות בהנחת לבנים לסתימת היסוד. הוא הושיט את הלבנה הראשונה לעבר קצין פולני שייצג בטקס את השלטונות. אולם קצין פולני אחר, ממארגני הטקס, רמז לו שבטקס זה מן הראוי להקדים את ציר ישראל. וכך היה... בזכותו של הקצין הפולני הניח את הלבנה הראשונה ציר ישראל.

אברהם רוזנמן

רשמי ביקור בפולין — 1972

קרקוב

בזמן בקור בקרקוב, נצלתי את ההזדמנות והבעתי את רצוני לבקר בבית־הכנסת. נציג באקדמיה למדעים הציע לי לבקר בבית־הכנסת ברחוב שרוקה, שנהפך למוזיאון. הסברתי שאין לי ענין מיוחד לבקר במוזיאון, אלא שאני מעונין בפגישה עם יהודים, ואני מוכן ללכת לבית־כנסת או לכל מקום אחר למטרה זאת. הוסבר לי, שברחוב שרוקה קיים גם בית־כנסת פעיל, בית־תפילה קטן וכאשר נכנסתי לפרוזדור של בית־הכנסת, הנמצא בחלק האחורי של החצר, פגשתי כמניין יהודים ואשה אחת, יושבים ליד שולחן. ליבי נצבט בראותם... רובם בגיל הזקנה ומעלה, אולם היו גם כמה צעירים, אשר נראו לי מבוגרים מגילם. ברכתי אותם באידיש, בקשתי כפה והתישבתי ליד השולחן. באולם השתררה דממה, שהפסקתיה בשאלה: הנכם וודאי מעוניינים לדעת "מניין יהודי בא"? וכאשר ראיתי שאף אחד אינו מעיז אף לנחש זאת, זרקתי את "הפצצה": אני מישראל. היתה מבוכה מוחלטת, אחדים הביטו אלי באי־אמון, אחדים — בניצוץ של סיפוק ותקווה. ספרתי על מטרת בואי לפולין, והשבתי לשאלות, כגון: איך השגתי את הוויזה, מה אני עושה בארץ, כמה זמן אשאר ועוד שאלות מסוג זה. בין היהודים הנוכחים, אשר התייחסו אלי באהדה רבה מאד, היה אחד שנראה לי מוזר, והוא שאל, אם מטרת בואי לכאן אינה קשורה בעשיית נפשות למען העלייה לארץ. עניתי: שאם כי אני חושב שמקומם של היהודים במדינת ישראל אין לי נגדו כלום, שהוא ישאר בפולין אם הוא רוצה בכך. "אם השתדלתי להגיע לכאן הרי עשיתי זאת לא רק בגלל הצורך לראות יהודים ולשוחח אתם בארץ אשר בעבר לא צריך היה לחפשם בנרות — אלא, וזה העיקר — מפני שחשבתי שהיהודים פה יהיו מעוניינים להפגש עם ישראלי ולקבל דרישת שלום חמה מהארץ, שאין הם יכולים לקיים אתה קשרים באופן חופשי".

דברי נתקבלו בהסכמה כללית ואז החלו להמטיר עלי שאלות על המלחמה ועל החיים בארץ. אחד שאל אותי על קרוביו ברמת־גן, ושני — מה כותב כעת עגנון. כאשר עניתי שעגנון הלך כבר לעולמו לפני כשנתיים כמעט, לא האמין לי, שהרי לא הודיעו זאת בעיתונות המקומית. האיש היה כולו מזועזע; היתכן שלא יכתבו על מותו של חתן פרס־נובל לספרות? הרי אין זה אדם רגיל!

הבעתי את רצוני לבקר גם בבית־כנסת שהפך להיות למוזיאון, ונאמר לי שלא יתכן לבקר במבנה בגלל השיפוצים היסודיים שעושים בו. הם דברו באהדה והערכה רבה על מנהל המוזיאון הפולני, שאף ספג תרבות ישראל. הלכתי בלווי אחד היהודים שהתנדב לכך לבקר בבית־הקברות שברחוב מיודובה.

בקרקוב אי־אפשר להכיר שהיה כאן רק לפני דור ישוב יהודי תוסס, חלק היהדות הגליצאית המפוארת נשארה רק בבית־הקברות היהודי. הלכתי בין הקברים, מהם שחודשו ומהם — מוזנחים מאד. נזכרתי בביקורי סמוך למלחמת העולם השנייה, כאשר בעיר היו רבבות של יהודים, ובבקורי מיד לאחר סיום מלחמת העולם השניה, כאשר בעיר היה ישוב ארעי, כמה אלפי יהודים מניצולי השואה שפניהם לישראל; כעת, לאחר מלחמת ששת הימים, כאשר בעיר כמה עשרות יהודים ופניהם... אבוי, יהודים מחוסרי פנים הם.

וארשה

עלי לאמר דבר אכזרי עד מאוד. קרה לה נס לוארשה: היא נהרסה בזמן המלחמה ונותרו ממנה רק 15% עם סיום המלחמה. השאר היה הרס טוטאלי, שאי אפשר היה לזהות בו את הרחובות הידועים כל כך (השכונה היהודית), או הרס שנשארו בו הרחובות, אך קשה היה לזהות את הבתים (בחלקים הלא־יהודים של העיר).

קברניטי המדינה הפולנית, שהחליטו שאין להעביר את הבירה הפולנית למקום אחר, אלא לבנותה במקום ההרוס — קבלו החלטה נועזת, ממש המצביעה גם על אומץ ליבה של מנהיגות זו. המשמעות המעשית היתה לנקות עיר שלימה מהריסות ולבנות מחדש עיר שלימה. בשנה הזאת — הראו לנו בגאווה מוצדקת, ראש העיר והמהנדס הראשי של העיריה — וארשה הגיעה לאוכלוסיה שהיתה בה לפני ההרס הגרמני, דהיינו 1,3 מליון תושבים, כאשר שטחה הוא פי שלושה משטח וארשה שנהרסה. ומה נעשה? נבנתה עיר חדשה, חדישה עם רחובות ראשיים רחבים ורבי מסלולים, עם שטחים רבים זרועים דשא ומקושטים בפרחים. בסיורי מוארשה ובחזרה דרך קרקוב, קלץ, קטוביץ, צ'נסטוכובה ופיוטרוב, ניתן היה לראות את ההתקדמות האיטית שחלה בערים ההן, ולהבין שהמאמץ של וארשה הינו מאמץ של האומה — כמובן יש לראות בכך הצדקה לגבי עיר הבירה שסבלה כה רבות. במצודה של העיר, בעומקה נעשה שפוץ יסודי, עם סיומו תושלם הבניה של אחד האזורים היפים של וארשה, רחוב מרטלקובסקה הידוע, המחולק כעת לשני חלקים ע"י ככר־הקונסטיטוציה. בשדרות־ירושלים הוקמה ככר המצעדים הענקית ובמרכזה ארמון התרבות והמדע, שהוקם בשנים

1952—1955 כשי של ברית־המועצות לפולין, גובהו 234 מטר, ומספר חדריו 3288. בארמון נמצאים גם משרדי האקדמיה הפולנית למדעים, אולמי תערוכות, ארבע תיאטרונים, 4 בתי קולנוע, מוזיאון הטכניקה וארמון הנוער. מהקומה ה־20 נראית פנורמה רחבה של וארשה, אך המסתכל מן ה״פנורמה״ על הבנין אינו יכול להנות הנאה אסטטית, המבנה מגושם ואינו משתלב בסביבה. על חורבות ככר הבנקים, ליד מקום השכונה היהודית, נמצא ככר דז׳רז׳ינסקי, ובו פסל גדול של האציל הפולני אשר הניח את היסודות למנגנון המשטרה החשאית הסוביטית — הג. פ. או., הגלגול של הק. ג. ב.

בסביבה זאת נמצא מוזיאון ״לתולדות התנועה הפולנית המהפכנית״, בארסנל — המוזיאון הארכיאולוגי. בבנין נמצא ״מוזיאון לנין״ ולא רחוק ממנו ״המכון ההיסטורי היהודי״ ובו אוסף עשיר המוקדש למרטירולוגיה והמאבק היהודי.

בתכנית הסיור היה כלול גם ביקור בגיטו, לאחר שהנחתי זר פרחים ע״י הפסל, העומד ליד ככר שוממה, לזכר לוחמי הגיטאות, הסתובבתי באותה שכונה, הכל כך ידועה לי מלפני עשרות שנים; ניסיתי לזהות את הרחובות המוכרים, וזכרונות מעולם אחר, טראגי והירואי, השתלטו עלי לחלוטין — הלכתי לאורך רחוב מרדכי אנילוויץ, ונגשתי לבית־הקברות

בית כנסת מן המאה ה־17 בעיר לוסקא. פולין, בדומה לבית הכנסת בקרקוב משמש אף הוא היום כמוזיאון

היהודי, שהוא המקום החי היחידי באותו אזור, שבו התחוללה הטרגדיה הגדולה ביותר בעולם.

אושביץ

במסגרת הסיור הגענו לאושביץ. זה היה ביום א', ואולם ההמתנה של מוזיאון אושביץ היה מלא מבקרים, מהם בסיורים מאורגנים של תלמידים, ארגונים מקצועיים והרבה מאד חיילים. המדריכה של קבוצתנו, כבת 40 — הסבירה את המוצגים בשפה צרפתית רהוטה, לא משוחררת מדרמטיות, שבנסיבות אלה לא היתה כמעט מורגשת. המורגש והכואב, בעיקר למבקר הישראלי מנצולי השואה, הוא הנסיון הברור להתעלם מהשואה היהודית. לפי שפת ההסבר של המדריכה, הגיעו לאושביץ אזרחים מפולין, הונגריה, צרפת וארצות אירופה אחרות. אחר־כך היא הפסיקה בכלל להשתמש במונח "אזרחים" ודיברה ביתר פשטות: פולנים, הונגרים, צרפתים, כאשר כל הצילומים על הקירות הם תצלומי יהודים.

נאמר לנו שהמקום זוכה למבקרים רבים בכל ימות השבוע, וההתרשמות היא, כמובן, מזעזעת. ממשלת פולין הקימה את המוזיאון בהבטיחה בקורים רבים בו. אך אין לסלוח את הנסיון לטשטש את שואת היהודים כעם ולהטביע, להפכה לשואת עמים אחרים. הדבר נעשה ע"י יצירת מכנה משותף בין ההשמדה הטוטאלית של עם אחד לבין חיסול אסירים פוליטיים, שבויים, בני־ערובה וסתם קורבנות חפים מפשע של עמים אחרים, לפי העקרון "רצח למען רצח", שהנאצים הביאו אותו לשיאים. בנסיון זה מתבטא סילוף ההיסטוריה הן בהמעטת הפשעים (כאשר לא מוצגים הפשעים נגד היהודים) והן כאשר מנסים לכלול גם עמים אחרים בקטגוריה אחת עם היהודים. — התופעה קשורה כמובן בהתאמת ההיסטוריה לצרכים של עכשיו: אם הישראלים הם הנאצים של היום, ורק כך אנו מוצגים בארצות מזרח־אירופה, הרי צריך שהקשר ייראה משכנע יותר.

המדריכה הסבירה את אושביץ, ורק דרך אגב הזכירה את בירקנאו — בית־הקברות היהודי הגדול. בבירקנאו אין מרבים לבקר, כדי להתחנך מן הנראה לעין. פרשתי מקבוצתי בגלל ההסברים המרגיזים, והלכתי לחפש את הסימנים להשמדת העם היהודי. הם מעטים מאד. רק שמות יהודים על המזוודות, טלית גדולה וכמה טליתות־קטנות. על הערימות הגדולות של שערות, מברשות־שיניים ונעליים לא רשומים השמות. כמה חברים מן הקבוצה נגשו אלי ולחצו את ידי. איטלקי אחד שואל פשוט: האם לא זיהית בין התמונות הרבות מישהו מקרובי המשפחה? אנו עוברים בדממה מביתן לביתן, אך עוברים מבלי להכנס, לאחד הביתנים שעליו מתנוסס שלט: "המרטירולוגיה של היהודים". שאלתי את המדריכה אם אי־אפשר להכנס כאן? והיא ענתה שאין לה מפתח — אבל אם אני עומד על כך, ואולי יהיו עוד אחרים, היא מוכנה להשיג את המפתחות. בינתיים התרחקנו מן הביתן והלכנו בכוון הקרמטוריום, שכל אחד מן המשתתפים מוכן לראות. אחד הפולנים שבקבוצה לחש דברים באוזני המדריכה, כפי הנראה, עלי, והיא התחילה לקרוא לאחד השמשים, שישיג את המפתח לביתן היהודי. כאשר היינו כבר מרוחקים כ־200 מטר מן הביתן בגשם שוטף, הגיעה השמשית עם המפתח והמדריכה שאלה מי מוכן ללכת לביתן היהודי. מתוך קבוצה של 20 איש נמצא רק אחד שהיה מוכן להצטרף אלי, זה היה ראש המשלחת של פורטוגל, חבר הפרלמנט, אחד המתכננים הבכירים של ארצו. הייתי אסיר תודה לו על הצטרפותו אלי לבקור, כאות סולדריות מצדו אתי. בזמן הסיור הסברתי לו את המוצגים המתחילים בהצגה היסטורית של האנטישמיות. שתחילתה בשריפת ספרים וסופה — בשרפת אנשים חיים. הביתן מבטא מעט יחסית לאלה המודעים. הפורטוגזי היה מזועזע. כאשר יצאנו הוא אמר לי: "זה דבר נורא מה שעשו הגרמנים ויש לעשות הכל כדי שלא ישנו דברים כאלה. אני עושה את הכל בארצי כדי להלחם בתופעות היכולות להביא להחייאת הנאציזם, אבל — מלחמה כזאת יש לנהל בקנה מידה בינלאומי, כי ישנם לצערי מקומות בהם מחזיקים אנשים במחנות, כמו למשל את הפלשתינאים בישראל". לא האמנתי למשמע אזני. זאת היא המסקנה שהוציא האיש, שהיה ללא ספק איש ישר וכן. ניסיתי להסביר לו, מה גדולה ונוראה טעותו, ואיזה עוול הוא עשה לאמת. בראותו את הזדעזעותי מהאנלוגיה שנוצרה אצלו, כך היה נדמה לי — קבל את הסברי על בעיית הפליטים הערביים.

הסיור נגמר, נכנסים לאוטובוסים, כל אחד והענינים הקטנים שלו. פרופסור מאיטליה — מוצא לנכון לגשת אלי, ולספר לי איך השפיע הבקור עליו ועל אשתו, שאל פרטים על משפחתי ואני מספר לו דברים על המשפחה שלי הגדולה שאיננה עוד. הגענו בצהרים לקטוביץ והכל חוזר למסלולו הרגיל. העצבים מתוחים עד הקצה. היה נדמה לי שאוכל להחזיק מעמד, ולא הצלחתי. החלטתי לוותר על הבקור בעיר בה נולדתי, ובה חייתי ובה היה ישוב יהודי גדול. מספרים, שהעיר מתפתחת יפה ובלי יהודים הצליחה כבר להכפיל את אוכלוסיתה, לעומת המספר שהיה לפני מלחמת העולם השניה. אולם אינני מסוגל לראות את בית הקברות בעירי.

למחרת הביקור באושביץ עזבתי את פולין בדרכי חזרה לישראל. פקידי שדה־התעופה היו נאבקים עם הדרכון שלי, טפלו בי בחיוך, מעבר לנימוס הרגיל. ההזדמנות שנתנה להם לטפל בדרכון ישראלי הוא בשבילם — פולנים אופטימיסטים מלידה — כאות להתפתחות רצויה, אשר תפתח את מולדתם לבאי העולם האחר ואת העולם האחר בשבילם, האשלייה הנעימה של כל פולני.

יוסף קלארמן

יהודי־פולין האחרונים

בעוזבי את פולין בשנת 1939 היתה בה יהדות גאה, בת שלושה וחצי מיליון נפש; ומיכלול של בתי־ספר, ישיבות, תיאטראות ומוסדות יהודיים אחרים. בקיץ 1972, מצאתי בה כששת אלפים יהודים, להלכה, ופחות מזה למעשה.

אלו יהודי־פולין האחרונים, והם נחלקים לשלושה סוגים:

אלה שנטמעו בקרב הגויים ושכחו את יהדותם. מיספרם המדוייק אינו ידוע, אבל הוא הולך וגדל מיום ליום.

היהודים המאורגנים ב"קולטור פארבאנד" — המוסד היהודי הרישמי המוכר על־ידי השילטונות, הממנים את פעולותיו, מועדוניו, שבועונו ותיאטרונו. כיום עומד בראש האירגון יהודי חסר־יהדות, בעל עבר עשיר בשירות הבטחון הפולני. כאלפיים חברי האירגון סופגים תעמולה קומוניסטית מסלפת ומסולפת. השבועון "פאלקס שטימע", ונספח לו מוסף פולני, היה ידוע בהתקפותיו הארסיות על ישראל עוד בימי עורכו הקודם, אשר מצא מיקלט בישראל דווקא. כיום עומד בראשו איש נעים־הליכות ושמו שמואל טנגבלאט. אך, התעמולה הארסית לא פגה.

אירגון "הקהילות הקדושות בפולין", שבראשו עומד יצחק פרנקל מלודז׳. בגוף זה מאורגנים כאלפיים יהודים בעלי זיקה למסורת ולדת. בעשרה מ־19 סניפיו ישנם מיטבחים כשרים לנצרכים. ישנה מאפיה מכאנית לאפיית מצות, שהכינה כשישה טון מצות בחג־הפסח האחרון. אולם, בפולין כולה אין רב, בית־ספר יהודי, או "חדר". בלוח־השנה של האירגון מצאתי קרן־אור יחידה: ליד התאריך ה׳ באייר מצויינות מלים אלה: "חג־העצמאות של מדינת ישראל".

נתקלתי בראשונה בריקנות הגדולה של עולם יהודי פולין, כאשר באתי לראות את מחזהו של שלום עליכם "הזכייה הגדו־לה", שהוצג בידי "התיאטרון הממלכתי היהודי על שם אסתר־רחל קאמינסקה". בתמימותי האמנתי, כי לאחר היעדרו הממושך של התיאטרון מווארשה ינהרו היהודים להצגה בהמוניהם. לתדהמתי מצאתי באולם 11 איש בלבד, כולל עובדים של התיאטרון ותיירים יהודים מברוקלין. ארבעה מהם הצטיידו באוזניות והאזינו להצגה בתרגום פולני.

על הבמה הופיעו 23 שחקנים, ביניהם היו לא־יהודים. האווירה ששרה במקום הפכה את הקומדיה לטראגדיה תהומית.

השריד היחיד כמעט של ווארשה היהודית הוא בית־הכנסת על שם נאזשיק־אל ברח׳ טברדה 6, ליד בית "הקהילות הקדו־שות". הוא ניצל אך ורק מפני שהגרמנים הפכוהו למחסן־תבן. בימי חול סגור בית־כנסת זה על מסגר, ואילו בשבתות מתכנסים בו מניין, או שניים.

בקרתי בבית־הכנסת ביולי 1972, ובלבי זכרונות עברו המפואר. 13 המתפללים הקשישים כיבדוני בעלייה לתורה, ואילו אני כיבדתים ב"קידוש".

"מה נשמע שם?" — שאלני באידיש אחד המתפללים.

הכוונה היתה ברורה. פתחתי, איפוא, וסיפרתי להם על המתרחש בישראל.

"אם כן", אמרו בחמימות, "נשתה 'לחיים'!"

אחד הנאספים לא שתה עימנו. היה זה ענק, בעל זקן ארוך, חבוש כובע. הוא ניגש אלי ושאל בגרמנית למקום ממנו באתי. בשומעו כי באתי מירושלים, שאל:

"האם אתה צדיק מירושלים?"

"לא", אמרתי, "אני יהודי פשוט".

"חבל", אמר בנימת־אכזבה, "אילו היית צדיק, הייתי מתוודה בפניך".

מאוחר יותר הוסבר לי טיבו של תמהוני זה. הוא נאצי לשעבר, המבקש לכפר על פשעיו. הוא לן ברחובות, מסגף את עצמו, מקדים לבוא אל בית־הכנסת ומאחר לצאת ממנו.

בית־העלמין ברחוב גנשא קיים עוד בווארשה. בתקופה הנא־צית נותצו ונהרסו כמה מצבות, והקהלה אספה אז מצבות של גדולי־תורה, רבנים, מנהיגים ציוניים, אמנים וסופרים ביניהם — קברו של ד״ר זמנהוף, אסתר־רחל קמינסקא, ואוהל הסופרים פרץ, אנסקי, דענזון; וקבר חדש של אברהם מורבסקי אחרון אמני־התיאטרון בפולין שנפטר לפני שנים מספר. עירית ווארשה עושה הכנות להרוס קטע של בית־העלמין, כדי לסלול מסלה לאוטובוסים לאורך רחוב גנשא. ראש הקהילה משתדל, לבטל את רוע הגזירה, אולם, אם לא תבוא תגובה של ארגונים בין־לאומיים, נראה הדבר, שהתכנית תצא לפועל. ויגיעו עוד גזירות רעות כאלו. כמו בוורוצלב (ברסלאוו) שהעיריה מתכננת לעשות את בית־הכנסת היהודי לאולפן של קולנוע.

"המכון ההיסטורי היהודי על שם רינגלבלום" המנוהל בידי יהודי מתבולל ושמו ד״ר מריאן פוקס, הינו המוסד הרישמי הכותב את דפי תולדותיה האחרונים של הקהילה הגוססת. כאשר ביקרתי במכון, השמיע בן־לוויתי את שיר הפרטיזאנים הנודע — "אל נא תאמר כי זו דרכי האחרונה" — והוסיף:

"בשובך לישראל תוכל לייחס אלינו שיר זה, בשינוי קל, ולומר. 'אימרו כי זו דרכם האחרונה!'".

בעיני האיש ניקוו דמעות.

ב־5 ביוני, יום־השנה החמישי לשיחרור נחלת אבותינו, ניצבתי מול אנדרטת מורדי גיטו ווארשה. שרידי הגיטו עצמו נקברו לנצח מתחת לשורות של בניינים חדשים.

אותה שעה נזכרתי במסורת יהודית ישנה נושנה: היציאה

לבית־העלמין לפני כל טקס כלולות, כדי להזמין קרובי משפחה שנפטרו לבוא ולהשתתף בשמחה. כוח טמיר דחפני להזמין את גיבורי הגיטו לטקס הכלולות של עם־ישראל עם ארץ אבותיו — טקס ההתנחלות של נח״ל־סיני.

ביום א׳, יצאתי עם ראש הקהילה, מר פרנקל, ורעייתו, למחנה־ההשמדה מאידאנק. השלטונות הפולניים הפכו את המקום למוזיאון מחריד, שכל סיסמתו היא: לראות — ולא לשכוח!

הנראה לעיני המבקר במאידאנק הינו מעל ומעבר לכל התיאורים המושמעים, או הכתובים, של השואה. הסיור על פני 62 צריפי־המחנה הינו חוויה הצורבת את המוח ואת הלב גם יחד.

החזקתי מעמד עד לצריף ה־35 במיספר. כאשר ראיתי בצריף זה רבבות נעליים — נעלי ילדים יהודיים שנרצחו ונשרפו — פקע כחי. לא יכולתי להמשיך במסע־האימים.

בשער־היציאה הוזמנתי לחתום בפנקס־האורחים. עטי רשם כמו מאליו: ״אל נקמות, הופע מייד!״

אותה שעה היתה בי תשוקה אחת ויחידה: לצאת משם. לצאת מן המחנה, לצאת מפולין. לצאת — במהירות האפשרית.

חינוך ותרבות בפולין העממית

אברהם ויין

המכון היהודי ההיסטורי בוורשה

בין מוסדות התרבות היהודיים שנוסדו בפולין שלאחר מלחמת העולם השנייה בלט ביחוד המכון היהודי ההיסטורי אשר בפעולתו המדעית, בפירסומיו ובאוספיו קנה לו שם, לא רק בגבולות פולין ובקרב היישוב היהודי שבה, אלא יצא לו מוניטין כאחד ממוסדות החשובים לחקר השואה והגבורה ולחקר תולדות ישראל שהתקיימו בתקופה זו ובארצות הגולה.

כל זמן קיומו היה המכון שותף לגורל היישוב היהודי המקומי, מפעליו ודרכי פעולתו שיקפו את הלכי הרוח שלאחר מלחמת העולם השנייה ואת יחס המשטר ליהודי פולין. המכון נוסד והמשיך את קיומו הפעיל במשך למעלה מ־25 שנים בתנאים של תמורות וזעזועים פרמננטיים במשטר הפוליטי השורר בפולין, בתנאים של שינויים מרחיקי לכת במבנה הכלכלי של ארץ זו ושל שינויים במדיניותם המדעית־התרבותית של שליטיה. במשך כל התקופה הזאת מצאה את ביטויה מגמת השלטונות בפולין העממית לבטל את מעמד היהודים כמיעוט לאומי, אם על ידי הגירה או על ידי טמיעה, להגביל את חייהם הציבוריים והתרבותיים ולחסל את חייהם הפוליטיים. ומאידך היו אותם השלטונות מעוניינים לקיים מוסדות יהודיים לא רק משום שהדוקטרינה המוצהרת חייבה אותם לכך כל זמן "שהאוכלוסייה היהודית תזדקק להם", שלא גם בגלל החשיבות שנודעה לקיומם "כלפי חוץ" ובעיקר בתקופת קצרה של הליברליזציה של המשטר ועשה את עצמו אז כפוזל לכיוון העולם החופשי. מסיבה זאת ניתנה אפשרות פעולה, לעתים (בתקופות הליברליזציה) אף רבת היקף, ל"איגוד היהודי לפעולות חברה ותרבות", למוסדות חינוך יהודיים, למועדונים, לתיאטרון, לעיתונות, להוצאות ספרים וכמובן גם למכון היהודי ההיסטורי. במשך חצי יובל האחרון עברו על הישוב היהודי בפולין, וכתוצאה מכך גם על מוסדותיו הציבוריים והתרבותיים, משבר אחר משבר והפרידו ביניהם שנים מעטות של קפאון המצב הנותר מתקופת המשבר האחרון. כל משבר שהיוו אותם הגורמים החיצוניים היה מלווה בתסיסה פנימית בקרב האוכ־לוסיה היהודית. המוני העם ובתוכם גם מרבית העסקנים הציבוריים והפעילים בתחום התרבות והמדע בחרו להם מוצא ביציאה מפולין (רובם עלו לארץ ישראל ולאחר קום המדינה לישראל) והנותרים בפולין חיכו "עד שיעבור הזעם", הסתגלו לתנאים החדשים ולפעמים אף הרחיבו את פעולתם בתקופת הסטגנציה הקצרה שבאה אחרי המשבר. כעבור שנים מעטות חזר הגלגל והנותרים שוב עמדו בפני השאלה: "לאן", בתקופה הראשונה אחרי קום פולין העממית לתחייה (1944) ועד שהיא הפכה לגרורת בריה"מ (סוף שנת 1948) נוסד והתפתח המכון היהודי ההיסטורי בוורשה. היוזמים הראשונים של הקמת המוסד (קבוצה זעירה של היסטוריונים משארית הפליטה) עשו את מלאכתם באווירה של תסיסה, שאחזה את פולין עקב המאבק על השלטון, הסתת המחתרת הימנית נגד ניצולי השואה (רצח היהודים בכפרים ובעיירות, ברכבות; הפרעות בקראקוב ובקילצה). שיבה המונית מברית המועצות ויציאת אלפים ורבבות למערב אירופה ולישראל.

המכון נוסד כ"וועדה מרכזית יהודית היסטורית" באוגוסט 1944 בלובלין כמעט לאחר שיחרורה. בשנת 1945 היא הועברה ללודז' (לבירתה הבלתי רשמית של פולין דאז) ובסוף שנת 1947 לוורשה, שם היא התמקמה בבניינו של המכון למדעי היהדות לשעבר, אשר ברחוב טלומצקה, שנבנה כמעט מחדש בכספי הג'וינט" אחר ששרפוהו הנאצים. באותו הזמן הפכה גם הוועדה ההיסטורית המרכזית למכון היהודי ההיסטורי בוורשה. בתחילת התקופה הזאת ראו מנהל הוועדה והמכון פ. פרידמן ואחריו נ. בלומנטל ושאר העובדים (י. קרמיש, א. אייזנבאך, מ. בורביץ', י. טרונק, ר. גרבר, י. וולף, ו. יאסני, א. רוטקובסקי, ט. ברנשטיין וש. דאטנר) את משימתו העיק־רית של המוסד באסוף תיעוד על תקופת השואה ואיסוף (מיסמכים ועדויות) האודים המוצלים מארכיונים, מוזיאונים וספריות היהודיות שהושמדו בעקביות ובאכזריות על ידי הנאצים ושמירתם לדורות. אולם כבר אז ניצנץ ונתגבש הרעיון, שיחד עם זאת יש לגשת מיד לפירסום התעודות ולחקר מדעי של תקופת השואה. בלובלין, בתקופה קצרה יחסית, הצטמצמה פעולת הוועדה בעיקר לאיסוף תעודות גרמניות וגביית עדויות מניצולי הגיטאות והמחנות, מלוחמי הגיטאות ומפרטיזנים. כעבור זמן־מה הועברה הוועדה ללודז' ושם חיש הסתעפה פעולתה ורבתה. נוסדו סניפים של הוועדה בערים שו־נות בארץ (וורשה, ורוצלאב, שצ'צין, לובלין, קאטוביץ, ביא־ליסטוק, קראקוב, דז'יירז'ונוב, סוסנוביץ) והם שתרמו רבות לאיסוף החומר התעודתי והמוזיאלי ולגביית עדויות.

בלודז' נצטבר בוועדה אוסף ארכיוני ניכר וכמו כן חפצים מוזיאליים נדירים והספרייה גדלה עד לארבעת אלפים כרכים, נעשו אף הניסיונות הראשונים בתיוק ובקיטלוג החומר, בד בבד ניגשו עובדי הוועדה להכנת הפירסומים הראשונים ולהוצ־אתם לאור. בשנות 1946, 1947 הופיעו בדפוס בלודז', קראקוב וורשה אוספי תעודות, יומנים, זכרונות מתקופת השואה, אוספי עדויות ואף חוברות עם מחקרים מדעיים.

שלב חשוב בהתפתחות העבודה המדעית של הוועדה ואח"כ של המכון בוורשה יש לראות בהוצאת הביטאון של המכון,

הרבעון "בלעטער פאר געשיכטע", ביידיש; כתב עת זה אמור היה להמשיך במסורת של קבוצת ההיסטוריונים הצעירים "יונג היסטאריקער", שפעלה בפולין בתקופה של בין שתי המלחמות.

בשנים 1948—1949 פקד משבר חמור את המכון. אחר קום מדינת ישראל יצאו רוב העובדים המדעים של המכון את פולין, בהגיעם למסקנה שאי אפשר להמשיך בעבודתם בתנאי הסטאליניזציה הממשמשת ובאה, בתנאי ניתוק כמעט מוחלט ממרכזי ההיסטוריוגרפיה היהודית בעולם. מאידך, סברו הנותרים במכון שחרף התנאים הקשים כן אפשר לבצע את משימתו העקרית של המוסד, דהיינו חקר תקופת השואה והנצחת הגבורה היהודית וזאת משום קירבת המקום והגישה הנוחה למקורות. הם קיוו שבהמשיכם בעבודתם יסייעו לקומם את חורבותיה של יהדות פולין והרוסות תרבותה. הם סברו, כי אין לנתק את יהדות פולין משלשלת הדורות ועל אף האכזבות הראשונות ממגמותיהם של שלטונות פולין היו חדורי אמונה, כי דווקא באמצעות הסוציאליזם תתאפשר פריחה לכל תרבות לאומית ובתוכן גם ליהדות.

בעיצומה של הסטאליניזאציה (בשנות 1949—1952) חוסל הוועד המרכזי של יהודי פולין ונאסרה פעילותן של המפלגות הפוליטיות באוכלוסיה היהודית. חיסול מוסדות התרבות היהודים בבריה"מ, רצח הסופרים היהודים ו"פרשת הרופאים", עוררו הד רב בפולין. הבולשת הגבירה את פיקוחה על מוסדות תרבות יהודיים. והמפלגה השלטת כיוונה את פעולתם לנתיב אידיאולוגי־סטאליניסטי. מעתה נועדו מחקרי המכון וכל פעולתו המדעית והפופולארית להמחיש את הסיסמה הידועה, כי ניתן לפתח תרבות "שתוכנה סוציאליסטי וצורתה לאומית". על המכון הוטל ממילא להתאים את המחקר ההיסטורי להיסטוריוגראפיה הפולנית הכללית (וכמובן גם לזו של בריה"מ), שהייתה, כידוע תלויה בתנאים פוליטיים, במיפנים בקו השלטונות, בהחרפת הצנזורה וכדומה; ואילו התאמת העבודה המדעית של המכון לזרמי ההיסטוריוגראפיה היהודית נתקלה בקשיים בגלל בידודם של הישוב היהודי ושל המכון והקשר הלקוי ואף חוסר קשר מוחלט עם מוסדות יהודיים בעולם. צוות החוקרים, שאליו הצטרפו עובדים חדשים (א. קופפר, ד. דומברובסקה, א. קוביאק) בראשותו של המנהל החדש של המכון ב. מרק, שנאלץ להסתגל לתנאים החדשים של הצנזורה המוגברת והאוטוצנזורה, ידע להמשיך בעבודתו התקינה של המכון ואף להרחיב את תחומי מחקריו ואת מסגרתם הכרונולוגית (עובדי המכון התחילו עוסקים גם בחקר קורות ישראל בפולין שלפני תקופת השואה). כמו כן המשיכו באיסוף החומר הארכיוני, המוזיאלי הביבליוגראפי ובסידורו. בתקופה הזאת גדל פי כמה מספר הפריטים והכרכים בספריית המכון. חלק מהעובדים המשיך בהכנת החומר התעודתי נגד הפושעים הנאציים. בעבודה זו התחיל המכון עוד בתקופתו הלובלינית. החומר סופק לבתי דין בפולין ומחוצה לה וסייע רבות לתביעה במשפטים שנערכו נגד הפושעים. לעתים תכופות הופיעו עובדי המכון כמומחים בבתי דין.

ב־1951 נוסד הרבעון Biuletyn Zydovskiego Instytutu Historycznego כבטאונו הראשי של המכון. הופעתו הסדירה של כתב־עת זה נמשכה עד סוף שנת 1970.

מטעמים האמורים לעיל מימנה הממשלה את המכון, אולם תקציבו היה מוגבל כדי מילוי צורכי העבודה המדעית (בעיקר מימון הפירסומים שהצוות היה מסוגל להכין) והתחזקת האוספים במצב תקין, אם כי לזכותם של השלטונות יש להדגיש, שהתקציבים שהוענקו למכון עלו על אלה שהוענקו למוסדות פולניים דומים.

מ 1951 ובכל זמן המשך קיומו של המכון היה הפיקוח על פעולותיו נתון בידי האקדמיה הפולנית למדעים ורבים מחבריה או עובדיה ראו בעין טובה את התפתחותו של המכון וסייעו בפעולתו הסדירה.

בתקופת הליברליזציה שחלה בפולין אחרי מותו של סטאלין (בין שנות 1954—1964 וביחוד אחר הגיעו של גומולקה ומקורביו לשלטון (סוף שנת 1956) שוב היה על המכון להתגבר על המשבר שתקף את יהדות פולין (תופעות של אנטישמיות גלויה בקרב ההמונים והמנגנון המפלגתי, יציאה המונית של היהודים ובתוכם עובדי המכון ואהדיו) ובשנים הראשונות של תקופת הליברליזציה ידע המוסד אף יציבות יחסית בעבודתו.

לצוות עובדי המכון הצטרפו חוקרים חדשים: מ. צ'רניכוב־אסטור, א. ויין, י. מורגנשטרן, ר. פופס, ר. אורבאך.

בשנים 1959—1966 העניק הג'וינט כספים למוסדות יהודיים בפולין והמכון השתמש בתמיכה להכנסת שיפור מה במצבו. הכספים הוצאו להוצאת כתבי עת וספרים, לרכישת חפצים מוזיאליים ובעיקר לאינוונטריזציה (רישום וצילום) של שרידי בתי עלמין, בתי כנסת, אתרים היסטוריים וכו' שנותרו ברחבי פולין. צוות החוקרים בראשותו של ב. מרק הצליח בתקופה זו להתנער מהסטאליניזם, לעסוק בחקירה חופשית יחסית, לשלב לצוות חוקרים מחוץ למוסד, לפרסם אף מחקרים של מחברים היושבים מחוץ לגבולות פולין (בישראל, בריה"מ, בולגריה, ארה"ב, רומניה); חודשו הקשרים של המכון עם מרכזי ההיסטוריוגרפיה היהודית בחו"ל, הוחלפו דעות וחומרים, המכון הפך להיות כעין "כתובת" לכל הזקוק לה בפולין וליהודים (חוקרים וסתם יהודים) שמחוץ לגבולותיה.

אבל לא ארכו שנים והופיעו בשנים 1964—1966 הניצנים הראשונים של משבר חדש המתקרב ובא, אשר הגיע לשיאו בזמן שלאחר מלחמת ששת הימים ושהתגבר עוד יותר אחר מהומות הסטודנטים (במארס 1968) והתבטא במבצע אנטישמי גלוי של השלטונות הפולניים, מבצע שרבים כמוהו לא ידעו תולדותיה של יהדות פולין. על התקופה הזו ידובר בהרחבה בסוף המאמר, היא נמשכת עד היום הזה (עד עת כתיבת המאמר). במשך כחצי יובל שנות קיומו של המכון נצטברו בו כפרי עבודתם של עובדיו וחוקריו אוצרות רבים ושל אוספים שונים והופיעו עשרות ספרים ומאמרי מחקר למאות: הוכנו והופיעו אוספי תעודות בהוצאות נפרדות ובבטאוניו של המכון. להלן יתארו אוספי הארכיון, הספרייה והמוזיאון (לפי המצב שקיים היה בסוף שנת 1968).

הארכיון

בארכיון שלושה מדורים ראשיים: א) תעודות על תולדות יהודי פולין עד 1939; ב) תעודות ומסמכים מתקופת השואה (הגדול במדורים); ג) תעודות שהופקדו במכון ע"י מוסדות יהודיים, אשר פעלו בפולין שלאחר מלחמת העולם השנייה. (ד) תעודות על תולדות יהודי פולין עד 1939. מדור זה כולל את החטיבות הבאות:

קהילות: האוסף מכיל שרידי תעודות מקהילות: קראקוב,

לובלין, לבוב, צ׳נסטוכוב פוזן, וקהילות קטנות יותר מפולין רבתי. וארשה. קהילות מערים קטנות שבמחוזות לובלין קיילץ ולודז׳, וכן מברלין, וינה, גלייוויץ, ורוצלאב, ביטום ומערים ועיירות בשלזיה התחתונה.

בין התעודות תקנות של קהילות ודו״חות על תקציבים; ובעיקר, נתונים ובתוכם פנקסים על חברות ועל מוסדות ציבוריים, שפעלו על־יד הקהילות או במסגרתן. המסגרת הכרונולוגית של התעודות היא השנים 1800—1939 (חלק זעיר מהן מן המחצית השניה של המאה ה־18).

חיבורים לתואר שני M.A.: אוסף של מחקרים על תולדות ישראל ועל תולדות הספרות והאמנות היהודית. בתקופה שבין שתי המלחמות נערכו מחקרים אלה ע״י סטודנטים יהודיים של האוניברסיטה בווארשה, ובעיקר של תלמידי בית מדרשו של פרופ׳ מ. בלבן.

תעודות מהסמינר התיאולוגי בברסלאו: אוסף של כמה מאות מחקרים ומאמרים, שנכתבו בידי תלמידי הסמינר והוגשו כעבודות דוקטוראט.

״תנועת הפועלים״: זכרונותיהם של ותיקים בתנועת הפועלים (רובם יהודים) וכן קטעי עיתונות של השנים 1918—1939.

(ב) תעודות ומסמכים מתקופת השואה. להלן פירוט החטיבות העיקריות של המדור:

״רומקובסקי״: תעודות מלשכתו של יו״ר מועצת היהודים וכן תעודות מגיטו לודז׳, לרבות תעודות זהות, כרטיסי הרשמה ותעודות עבודה של יושבי הגיטו הנ״ל. התיעוד של מינהלת הגיטו הנ״ל הוא כמעט שלם.

גיטו פרוואלטונג (המינהלה הגרמנית של הגיטו): תעודות ותיקים מלשכת הממונה על גיטו לודז׳, ובהן: תעודות הנוגעות לחיים הכלכליים של הגיטו, דו״חות היודנראט לשלטונות הגרמניים, חליפת מכתבים עם מפעלים גרמניים, ונתונים הנוגעים לגירוש היהודים.

״רינגלבלום I״ ״עונג שבת״: תעודות שנאספו בידי ע. רינגלבלום וחבריו בתקופת השואה בגיטו וארשה. מכיל בין השאר: העתקי מודעות, שפורסמו מטעם שלטונות הכיבוש הגרמיג והיודנראטים; מעיתונות המחתרת היהודית; עדויות של יושבי הגיטו על המצב בגיטו וארשה ובשאר הישובים היהודיים, יומנים, יצירות ספרותיות מקוריות; רשימות, מחקרים וכתבי יד של עסקני ציבור אחרים. החומר שבחטיבה זו נמצא בהריסות גיטו וארשה בשנת 1946.

״רינגלבלום II״: חלקו השני של ארכיונו של רינגלבלום ו״עונג שבת״ שנמצא בהריסות גיטו וארשה בשנת 1950. הוא מכיל חומר דומה לזה שב״רינגלבלום I״.

״יא״ס״ (J.U.S.): תעודות מלשכת העזרה הסוציאלית היהודית״, המכילות נתונים דמוגראפיים על רוב היישובים היהודיים בגנראל־גוברנמאן וידיעות על מצבם של יושבי הגיטאות על גורלם של הפליטים ועל הגירושים.

״ג׳וינט״: תעודות על פעולותיהם של סניפי הג׳וינט בגנראל־גוברנמאן (1939—1941); מסמכים על העזרה, שהגיש הג׳וינט בעת ההיא, ידיעות סטאטיסטיות על האוכלוסייה היהודית ופרטים על הפליטים עד שנת 1941.

״היודנראטים״: תעודות היודנראטים בביאליסטוק־(Bialystok), בנדין (Będzin)״ סוסנוביץ (Sosnowiec), קראקוב (שאלונים שהוגשו לשלטונות הנאציים לקבלת תעודות־זהות); בלובלין, וראדום (Radom) (תעודות זהות של יושבי הגיטו); בווארשה ובזאמושץ׳ (Zamość); חליפת מכתבים בין מועצת היהודים לבין שלטונות הנאציים; הוראות ודו״חות של המחלקות השונות של היודנראטים.

״קרימינאל פוליציי ליצמאנשטאט״ (משטרה פלילית): תעודות של המשטרה בגיטו לודז׳, ובהן נתונים וידיעות על החרמת רכוש יהודי בגיטו הנ״ל בשנים 1940—1941.

״אוארסוואלד״: חלק מתעודות הלשכה של היינץ אוארסואלד, הקומיסאר המפקח על גיטו וארשה, לרבות חליפת מכתבים בין הקומיסאר לבין מועצת היהודים ובינו לבין שלטונות הנאציים; נתונים סטאטיסטיים וידיעות על החרמת רכוש בווארשה ושדידת הון יהודי; על עבודת הכפייה של יושבי הגיטו והודעות המשטרה הפלילית (Kripo) על הבורחים והמבריחים מהגיטו.

״ריסטונגס־אונד טרויהאנדגזולשטאפט״ (Rüstungs-und Treuhandgesellschaft): חלק מתעודות ״המשרד הנאצי, לחימוש ולניהול נכסים״ שפעל בלודז׳, ובו נתונים על החרמת רכוש יהודי בלודז׳ בתקופה הראשונה של המלחמה.

״תעודות גרמניות״: אוסף פראגמנטארי של תעודות ששרדו ממשרדים נאציים שונים בפולין מערים: חלם (Chelm), קוטנו (Kutno), בלכאטוב (Belchatów), צ׳נסטוכוב (Czestochowa), אוסטרוב מאזוביצקי (Ostrów Mazowiceki). באוסף בין השאר נתונים על גירושי יהודים והשמדתם.

״מפות ושרטוטים״: אוסף של כ־100 מפות, תוכניות ושירטוטים של גיטו לודז׳; סכימות על אירגון המועצה היהודית בלודז׳; תיאורים על התוצרת והתפוקה התעשייתית בגיטו לודז׳ ווארשה.

״פושעי מלחמה נאציים״: דו״חות מכמה מאות משפטים, אשר נערכו נגד נאצים, וכרטסת המכילה אלפי שמות של פושעים נאציים (הכרטסת הוכנה על ידי עובדי המכון).

״מודעות צבוריות״: אוסף של מודעות ופקודות, אשר פורסמו בעת השואה מטעם השלטונות הגרמניים.

״תעודות המחתרת בגיטו וארשה״: אוסף של דו״חות מימי המרד בגיטו; עדויות שנכתבו בעת המאורעות; העתקי דו״חות של האירגון היהודי הלוחם (Z.Q.B.); חלק מארכיון ה״בונד״ בגיטו וארשה; שרידי תעודות של ״הוועד היהודי הלאומי״ (ביניהם מחקרו של ע. רינגלבלום: ״היחסים בין היהודים והפולנים במלחמת העולם השנייה״ וכו׳).

״חטיבת תמרוץ״: תעודות מהארכיון המחתרתי בגיטו ביאליסטוק.

״רופאי שיניים״: תיקים אישיים של רופאי שיניים יהודיים (בייחוד מקראקוב ומהסביבה) משנות 1940—1942.

״כרטסת של שבויי־מלחמה יהודיים״: מכילה כרטיסים אישיים עם צילומים של שבויי מלחמה (שנלחמו בצבא הפולני נגד הגרמנים בספטמבר 1939) ושל עצורי מחנה השבויים בלובלין (ברחוב ליפובא — Lipowa).

״אוסף מכתבים״: מכתבים אשר שלחו שבויים יהודים בשנת 1939 אל השגרירות הסובייטית ברייך השלישי בבקשת רשות הגירה לבריה״מ.

״רשימת האסירים במחנה היהודים ״האסאג״ (״HASAG״) בצ׳נסטוכוב. הרשימה הוכנה אחרי המלחמה.

״כרטסת של הרכוש היהודי״ שהוחרם בידי הנאצים בלובלין.

"שירים": אוסף של שירים, אשר נכתבו באידיש, עברית ופולנית בידי יושבי הגיטאות ואסירי המחנות בתקופת השואה.

"רשימות של אסירי מחנות ההשמדה": אוסף רשימות אשר הוכנו אחרי המלחמה בידי אסירים ממחנות אושוויץ, פלאשוב (Plaszow), בוכנוואלד (Buchenwald), גרוס־רוזן (Gross-Rosen).

"שאלונים של רשות הזכרון הלאומית הפולנית (Instytut Pamięci Narodowej): באוסף זה מצויים, בין השאר, נתונים וידיעות על קברי אחים ומקומות שבהם נערך הרג המוני ביהודי פולין (בערים, בעיירות וביערות).

"בית־דין חברתי": תעודות ממשפטים שנערכו בשנים 1946—1947 בבית דין חברתי־יהודי נגד יהודים החשודים בשיתוף פעולה עם הנאציים או בהתנהגותם החורגת מערכי מוסר המקובלים בחברה.

"עדויות": אוסף של כ־6.500 עדויות, שנגבו בשנים 1944—1968 מאת ניצולי השואה, מאת אנשי המחתרת היהודית ומאת הלא יהודים שהצילו יהודים והגישו להם עזרה בעת השואה. (מרביתן של העדויות מהשנים 1944—1947).

"יומנים": כ־250 יומנים, שרובם נכתבו בימי השואה (ובתוכם יומני ענק כשל ע. רינגלבלום, א. קפלן, ד. שייראגובייק ועוד).

(ג) תעודות שהופקדו במכון ע"י מוסדות יהודיים, אשר פעלו בפולין שלאחר מלחמת העולם השנייה. מדור זה כולל את החטיבות הבאות: "תולדות היהודים בפולין שלאחר 1944": אוסף של תעודות ומסמכים השייכים למוסדות יהודיים, אשר פעלו בתקופות מסויימות בפולין העממית.

"הוועד המרכזי של יהודי פולין": החטיבה מכילה את התיעוד הכמעט מלא של הוועד המרכזי ושל סניפיו בערי השדה. היא מכילה גם כרטסת של כ־150.000 יהודים, מניצולי השואה או מאלה שחזרו מבריה"מ, אשר מילאו שאלונים ונרשמו בוועדים היהודיים בשנים 1944—1948. גם השאלונים מצויים בחטיבה זו.

יתר החטיבות הן של ה"אורט", ה"ג'וינט", והמפלגות הציוניות, שפעלו בפולין עד 1950. כמו כן נמסר למכון היהודי ההיסטורי חלק מתיעודו של ה"אגוד היהודי לענייני חברה ותרבות בפולין" ושל סניפיו בערי השדה. כדי לתאר את כמות החומר התעודתי שבארכיון, די לציין שהוא הושם כמעט במחצית אולמיו של המכון, החל מהמרתף וגמור בקומה ג', עברית, רוסית וצרפתית. החומר תוייק, מויין ברובו. התעודות סודרו, קוטלגו, הוכנו כרטסות ומפתחות שונים המקלים על הגישה אליהן. רק חלק זעיר מחטיבות צולם וזאת מחוסר אמצעים כספיים ומפאת המחסור בעובדים מומחים. המקרופילמים שמורים במדור המקרופילמים שבארכיון. מלבד אלה שמורים במדור למעלה מאלפיים סרטים מקרופילמים מתיקים וחטיבות שלמות מארכיונים ממשלתיים ומחוזיים בפולין ובהן תעודות לתולדות היהודים בפולין. אורכם הכולל של הסרטים הוא כמה קילומטרים. עותקים ממרבית הסרטים שבאוסף המיקרופילמים נמסרו למרכזי ההיסטוריוגרפיה היהודית שבעולם (בעיקר ל"יד ושם", לאוניברסיטה העברית בירושלים, ל"ייווא" בניו יורק וכו').

חבל שמפאת המחסור באמצעים כספיים לא ננקטו כל האמצעים הדרושים לשימור החומר הנדיר שבארכיון.

הספרייה

בספריית המכון שלושה מדורים:

(א) אוסף ספרים ובו כ־45.000 ספרים מקוטלגים וזולתם עוד כ־20.000 פריטים של ספרים ובעיקר דופליקאטים שטרם קוטלגו ומויינו.

הספרים מקיפים את כל התחומים במדעי היהדות: המקרא, התלמוד, הספרות הלאומית, הרבנות, תולדות ישראל והתפתחות האמונות והדעת; לקסיקוגראפיה; אמנות ישראל, הספרות היפה החילונית של היהודים בלשונות שונות וכמו כן הוצאות מדעיות ופופולאריות שמחבריהם הם יהודים. ספרות השואה מהווה חלק ניכר מאוסף זה. לא מבוטל גם האוסף של ספרות אנטישמית ושל היטלריקה בפרט בספרייה. נדירים ויקרי ערך הם הספרים העתיקים (שנדפסו לפני שנת 1800 ושחלקם הלא מבוטל הופיע במאה ה־17); מספרם מגיע עד למעלה מ־7.000 כרכים. על פיהם אפשר לשחזר בשלמותה את הגיאוגראפיה של ההוצאות ובתי הדפוס היהודיים באירופה ובארצות האימפריה האותומנית בתקופה זו.

מבחינת השפה מייצגת הספרייה, מלבד שתי לשונות הלאומיות (עברית יידיש), את כל השפות של עמי התרבות.

(ב) אוסף של כתבי עת, אחד העשירים שבספריות היהודיות בעולם. בין השאר באוסף קומפלטים שלמים של ה"מאספים", "בעאבאכטער אן דער ווייכסעל" (1823—1824), ו"סולאמיט" (1808—1837), שנתונים שלמים של "המגיד", "המליץ", "הזמן", "פריינד", "הצפירה", "דער יוד"; שנתון נדיר מאד של שבועון ווארשאי "ווארשעווער יידישע צייטונג" (1867—1868), "אלגעמיינע צייטונג דעס יודנטומס" (1837—1913); כתבי עת שהוצאו לאור ע"י המחלקה היהודית של האקדמיה למדעים בביאלורוסיה, ועוד. ראויים לציון עלונים וכתבי פלסתר מהמאה ה־19 ותחילת המאה ה־20 (ובתוכם הוצאות, חוברות וכרוזים של ה"בונד" ותנועות מהפכניות אחרות) עשירה למדי העתונות של התקופה שבין שתי המלחמות ובה: אוספים שלמים של העיתונים "היינט", "מאמענט", "פאלקס־צייטונג", "לאדזשער טאגבלאט" (השנתונים 1917—1920, 1927—1933), אוסף שלם של עתוני צהריים שהופיעו בווארשה: "דער ווארשעווער ראדיא", "הייניטיגע נייעס" ו"אונדזער עקספרעס". באוסף מצויים גם שנתונים שלמים של העתונות שהופיעו בערי השדה ביידיש ובפולנית (בלבוב, קראקוב, ראדום, וילנא, ביאליסטוק, בריסק, ולוצלאבק וערים אחרות) באוסף מצויים גם כמעט כל השבועונים הירחונים, הרבעונים והשנתונים שהופיעו במאה העשרים בפולין ומחוצה לה. יש לציין שאי שם יש ליקויים בכמה הוצאות.

האוסף מונה למעלה מ־2.500 פריטים.

יש לציין ששני המדורים האלה מסודרים אומנם וממויינים בחלקם, אולם החומר לא שמור לפי כללי השימור המודרניים כגון חיטוי כימי ומכני וכו', וזאת מחוסר כספים רבים הדרושים לכך.

(ג) אוסף של כתבי יד (למעלה מ־1.100 לרבות התכתבות המונה אלפי עמודים). ברובו הוא נצטבר במכון בכל מיני דרכים, והוא כולל שרדים מאוספים שונים של: ספריית הקהילה היהודית בוינה ובברלין, המכללה התיאולוגית בוינה והסמינר התיאולוגי בברסלאו. במרוצת הזמן נרכשו על ידי המכון כ"י שנכתבו ונשתמרו בגנזי ספרים שונים בפולין,

צר המקום כדי לנקוב בשמותיהם של כל פריטי האוסף החשוב הזה. נסתפק לכן אך בהדגמת חלק מהם:

(א) ספרות ההלכה

"מחזור ויטרי" לר' שמחה ויטרי, כתוב על גבי קלף (כנראה במאה ה־12).

"עמודי גולה" — ספר מצוות קטן לר' יצחק מקורבויל, הועתק בידי אליהו בר מנחם וורמסי בשנת 1396.

ספרי שו"ת ופוסקים של רבני איטליה וספרד מהמאות 16 ו־18, וגם של גדולי תורה כר' עקיבא אייגר, ר' אפרים זלמן מרגולית, ר' ישראל ליפשיץ ועוד.

(ב) ספרי "אגדה" ו"דרוש"

ספר "פענח" למגילת אסתר כתוב על גבי קלף בידי ר' שבתי הלוי מאסקולו בשנת 1396.

"נסתר ספר רות" לר' יצחק בן יוסף מצפון אפריקה, נכתב על גבי קלף במאה ה־14.

הגדה של פסח שנכתבה וקושטה בציורים במחצית הראשונה של המאה ה־14.

(ג) דת — פילוסופיה

"מלמד תלמידים" לר' יעקב ב"ר אבא מרי אנטולי כתוב על גבי קלף.

"חיזוק אמונה לר' יצחק בן אברהם טראקי (קראי), הועתק בידי ר' שמאל די קאסריס בשנת 1595.

חיבורו של ר' יהודה אריה די מודינא.

חיבוריו של ר' אברהם אבן עזרא (הועתק במאה ה־16).

"אוצר נחמד" לכוזרי לר' ישראל זאמאשץ — נכתב ע"י תלמידו משה מענדלסאן.

(ד) בלשנות עברית

"כליל היופי" לר' אהרן בעל המחבר. הועתק בשנת 1581.

"ספר הרכבה" לר' אליהו בחור.

"באור מלות ההגיון" למשה מנדלסון עם הערותיו של יצחק סאטאנוב.

(ה) אסטרונומיה

"כנפי נשרים", "שש כנפים" לר' עמנואל ב"ר יעקב, הועתק בידי ר. פנחס צבי ב"ר נתנאל בשנת 1475.

"יסוד עולם" לר' יצחק ישראל.

"יסודות התכונה" לר' יעקב בר אבא אנטולו.

"באור לוחות" לר' אברהם זכותא.

(ו) קבלה וחסידות

בתוכם: כ"י של המקובלים ר' אברהם אבולעפיה, ר' מנחם לונזאנו, כתבי האר"י, ולמעלה ממאה כתבי חב"ד.

(ז) חוכמת היהדות

חיבורים של אליקים כרמולי, אליעזר לאודסהוט, מאיר פרידמן (איש שלום) יעלינק ועוד.

(ח) פנקסים

פנקס מדינת מעהרין מהמאה ה־18.

פנקס פוזן.

פנקס חברה קדישא מזאמושץ" (מהמאה 18 ו־19).

(ט) הספרות של הקראים

נר אלוהים", תשובתו של יש"ר מקנדיה לתלמידו הקראי.

"דוד מרדכי" לר' מרדכי מקראסני־אסטראווא.

חיבורים על עיבור וקידוש החודש, בחלקם הועתק בידי שמחה יצחק קלמן בשנת 1756.

(י) כ"י שונים

מגילות אסתר מאיטליה מתקופת הרנסאנס המאוחר מקושטת בציורים.

ספרי תנ"ך כתובים על גבי קלף ובתוכם תנ"ך שלם שנכתב בארץ ישראל בשנת 1646.

קטע מכתביו של אלדד הדני כתוב על גבי קלף לכל המאוחר במאה ה־10.

(כ) תיקי התכתבות

מכתבים ואגרות מזמנו של שבתי צבי ובתוכם מכתבו של נתן העזתי לרבני ונציה, מכתבו של ר' יעקב ששפורטס.

התכתבותה של קהילת ויניציה ושל קהילת וינה מהמאה ה־17.

תיק קורספודנציה של ר' שלמה רוזנטאל ובתוכו מכתביו של ר' שלמה טייב ראפאפארט (שי"ר), של ר' יעקב שמואל מרגיו (יש"ר).

מכתביו של יעקב בער לעווינזאן.

תיק קורספונדנציה של מאיר פרידמאן (וינה) ובתוכו מכתביו של שד"ל, של ר' אייזיק הערש וייס, שאול פנחס רבינוביץ, ראובן בריינין, שמעון ברנפלד, אחד העם ועוד אחרים.

הקורספונדנציה של א. לאנדסהוט ובתוכה מכתביהם של צונץ וגרץ.

תיקי קורספודנציה של זכריה פרנקל, שלמה מונק, וואלף ערענקראנץ, שמעון ברנפלד (התכתבותו עם עורכי "השלח" ו"הצבי"), ש. דובנוב, אייזענשטיין (אוצר ישראל), בערדי־צ'בסקי ועוד אחרים. אוסף כ"י של המכון סודר קוטלג ומויין בעיקרו בידי עובד המכון א. קופפר בשיתוף פעולה עם פרופ' סטרלצין מהמכון למדעי המזרח בוורשה, הם גם שהכינו קטלוג מדעי ובחלק פרסמוהו. בשנות 1966—1967 עבר האוסף היטוי כימי ומכני שנעשה ע"י מומחים.

המוזיאון

במוזיאון של המכון יצירות אמנותיות, מעשה ידיהם של אמנים יהודים, או שנושאם הווי יהודי ויהודים (מאות תמונות מכל הסוגים, פסלים וחפצי אמנות). התמונות והפיסול מייצגים כמעט את כל בכירי האמנים היהודים אשר יצרו בפולין ובארצות אירופה ושקנו להם שם בעולם וצר כאן המקום לנקוב בשמותיהם הרשומים בכל הוצאות הלקסיקוגראפיה של אמנות, כדי רק לציין שמצויות באוסף יצירות נדירות ואף יחידות במינן של אמנים מפורסמים ואף של עלומי שם וכמו כן עממיים, שעת יצירתם היא תקופת השואה ולפעמים אף הנושא שלהן הוא התקופה הזאת.

נשמר במוזיאון אוסף יקר־מציאות של תשמישי קדושה: עצי־חיים, ידיות, כתרים, רימונים, מנורות וחנוכיות, נרתיקים לאתרוגים ומגילות, גביעים לקידוש ולהבדלה וקופסות בשמים

עשויים מכסף וממתכות אחרות או מעץ מלאכת מחשבת. בהם חפצים מן המאות 18—19 שהוחרמו בידי הגרמנים מבתי כנסת ובתי מדרש, ממוזיאונים ומבתים פרטיים כמעט בכל ארצות אירופה, ובתוכם גם חפצים מקהלות ספרדיות שבאי־טליה, חפצי אמנות אלה נתגלגלו בכל מיני דרכים לפולין ונרכשו בידי המכון.

במוזיאון גם מזכרות מגיטאות וממחנות ההשמדה כגון כסף מגיטו לודז׳, מלבושים של אסירי המחנות, יריעות מספרי תורה ודפי ספרים, טליתות ותפילין ודפי ספרים שחוללו בידי הפושעים הנאצים והמשתתפים פעולה עמהם, עפר ממקומות הטבח ההמוני ועוד חפצים האמורים להנציח את זכרם של הקדושים והגבורים (כגון כלי נשק של המורדים בגיטאות, הציונים לשבח שהוענקו לגבורי המרד ולפרטיזאנים שנפלו חלל בקרב וכו׳).

בין האוספים חפצים המזכירים את ההווי היהודי בתקופה שלפני השואה (כגון הלבוש המסורתי היהודי, כורסאות ומק־לות של אדמו״רים וכו׳) וכמו כן תצלומים (לאלפים).

במוזיאון אוסף נדיר של תצלומים מתקופת השואה (אלה האחרונים צולמו ברובם בידי הגרמנים ומהווים גם תיעוד חשוב לחקר השואה לרבות ערכם האיקונוגראפי).

בשנים 1957—1966 אירגן המוזיאון בכספי הג׳וינט צילום שרידי בתי עלמין ובתי תפילה יהודיים ושאר אתרים היסטו־ריים יהודיים שנותרו לפליטה בפולין וכתוצאה מכך נצטברו במוזיאון אלפי תצלומים מסוג זה. במשך שנות קיומו של המוזיאון הכינו עובדי המוזיאון תערוכות שונות המוקדשות לשואה וגבורה. בתערוכות ביקרו אלפים ורבבות מפולין ומחו״ל. כמה מהתערוכות הוקדשו לאמנות יהודית, כמו כן הכינו עובדי המויזאון תערוכות ניידות שהוצגו בארצות אירופה ואמריקה.

עבודה מדעית (עבודת המחקר, פופולאריזאציה, פירסומים).

בשנת 1944—1968 הועסקו בעבודה מדעית במכון כ־20 איש. עד סוף שנת 1968 יצאו לאור למעלה מ־35 ספרי מחקר, אוספי תעודות וחוברות מפרי עטם, בהוצאת המכון והוצאות אחרות. נושאי כל הפירסומים הם השואה והגבורה או תולדות עם ישראל בפולין בתקופות קדומות יותר, החל מימי הביניים וגמור במאה ה־19 וה־20. לנושאים הנ״ל היו כפופים גם המחקרים וכמו כן אוספי תעודות, זכרונות ויומ־נים ואף אוספי פרוזה ושירה. אולם מרבית המחקרים וכן פירסומים אחרים הופיעו בבטאונו של המכון. בשנת 1969 יצא לאור הכרך ה־17 של ״בלעטער פאר געשיכטע״ ובתחילת שנת 1969 חוברת ה־69 של ״הביולטין של המכון היהודי ההיס־טורי״ (בפולנית). ה״ביולטין״ האחרון בסידרה הופיע בשנת 1970. כתבי־העת הנ״ל הכילו למעלה מ־1800 גליונות דפוס.

בשני כתבי־עת אלה פורסמו למעלה מ־270 מאמרים ומחק־רים מדעיים מקוריים, וכן כ־120 אוספי תעודות, יומנים וזכ־רונות לרבות הערכות ורשימות ביבליוגראפיות רבות. כ־80 אחוז מן המחקרים המקוריים עובדו והוכנו לדפוס ע״י עובדי המכון. הוא הדין גם בנוגע להכנת פירסומים אחרים כגון תעודות, יומנים, זכרונות (עיבודם המדעי, הכנת מבוא וכו׳), וגם לכתיבת הערכות מדעיות ואינפורמאטיוויות. הנהלת המוס־ ומערכת כתבי העת ידעו לעניין חוקרים (יהודים ופולנים) עובדי מחקר באוניברסיטאות ובמוסדות מחקר אחרים בפולין לשתוף פעולה עם המכון, לעסוק בחקר תולדות ישראל ולפרסם את פרי עטם בהוצאות המכון. מטעם החוקרים האלה הופיעו בכתבי העת של המכוו מחקרים ופירסומים אחרים רבים. עלה גם בידי הנהלת המכון והמערכת לעניין בעבודת המכון חוקרים אזרחי חוץ (מישראל, ארה״ב, בריה״מ, בארץ ישראל, רוסיה ארה״ב, בולגריה, ועוד לחוקרים מארצות הגוש המזרחי הייתה זאת ההזדמנות היחידה לעסוק במחקר ולראות את פרי מלאכתם מופיע בדפוס).

בפירסומים הרבים (לרבות תעודות יומנים, זכרונות עדויות ואף לקטי ספרות) ניסו עובדי המכון ליישב כמה בעיות חשו־בות של תקופת השואה, כגון: תהליך חיסולם של המוני היהודים יושבי הגיטאות ומחנות ההשמדה בשטחי פולין; האספקטים השונים של מדיניות הרייך השלישי ב״פיתרון הסופי״ (האנטישמיות כמכשיר־עזר של מדינות החוץ הגר־מנית, החרמת הרכוש היהודי ושדידתו בכל שלבי הכיבוש, ניצול כוח האדם בגיטאות ובמחנות הריכוז וההשמדה וכו׳), היהודים ב״צד הארי״, היחסים בין היהודים והפולנים בתקופת הכיבוש הנאצי, פעולותם של חסידי אומות העולם. תשומת לב מיוחדת הוקדשה לגילויי ההתנגדות והמרי של היהודים בתקופת השואה (המרד בגיטאות, התנועה הפרטיזאנית היהו־דית, השתתפותם של יהודים בגדודי הפרטיזאנים הפולניים, הרוסיים וכו׳ המרידות במחנות ריכוז ועוד) בשנים האחרונות הוחל גם בחקר תנאי החיים בגיטאות (התנאים הסוציאליים, חיי הצבור והתרבות).

ובנוגע לחקר תקופות קודמות, הקיפה המסגרת הכרונולוגית של המחקרים את כמעט אלף שנות קיומו של היישוב היהודי בפולין והמסגרת העניינית של הנושאים הקיפה את חיי הכלכלה, המאבק עבור זכויות, החיים הפנימיים של הקהילות, התרבות והאמנות והדעות של יהדות פולין בימי הביניים וביחוד בראשיתה של התקופה החדשה (סוף המאה ה 18 והמאה ה 19) יש להדגיש, כי אומנם מטעמים ברורים נקבעו מחוץ מסגרת פעולותיו של המכון והרוח המנחה אותן. אולם הודות לעזרתם של חוגים ליבראליים בקרב המדענים הפולנים ואף בקרב המנגנון הממשלתי והמפלגתי, יכול היה המכון לשמור בתקופות מסוימות על עצמאותו ועל אי אלו יסודות של יוזמה ופעולה מדעית ובתקופות של משבר על הקיום ממש.

בכל זאת אין להעלם מן העובדה שהמצב הנ״ל השפיע לא במעט על בחירת הנושאים למחקר ועל גישתם המדעית של העובדים. כתוצאה מכך הופיעו (על יד מחקרים רציניים וחשובים) למשל, בהוצאת המכון מאמרים פאנגוריים בנוסח ״הנותן תשועה״ על סטאלין ועל גילויו הגאוניים בבלשנות, בכלכלה וכו׳ וכמו כן מאמרים דומים על פעולתם וחייהם של המנהיגים הפולניים. המאמרים הנ״ל מתבלטים לעתים קרובות לעיני הקורא כמס שפתיים גרידא של העורכים, אולם לעתים גם כפרי האוטוצנזורה.

בתקופת הסטאליניסטית הועלה על נס חלקם של הקומוניס־טים היהודיים במרידות ובמחתרת, ולעומת זאת נידחו לקרן זוית מורדי הגיטאות מקרב המפלגות הציוניות והבונדאים. ליחס דומה זכתה העמדה שנקטו אירגוני המחתרת הפולניים כלפי היהודים. לחקר הבעייה המסובכת של פעולת ה״יודנרא־טים״ ושל ״המשטרה היהודית״ בגיטאות, ניגשו לפעמים בנוסח סכימתי של ״שחור לבן״. בתנאים הקיימים, הוצאו לאור אוספי

תעודות מקוצצים ומקוטעים בחלקם. יומנו של ע. רינגלבלום קוצץ במהדורתו הראשונה (הושמטו ממנו קטעים הפוגעים כביכול בכבודם של הפולנים ושל בעלי בריתה ואפוטרופסיה של פולין העממית, הסובייטים. את יומנו של ז. ליוונטל (איש הזונדרקומאנדו באושוויץ) נאלצו להדפיס ב"ביולטין", אף בשנת 1967, בהשמטת דברי ביקורת של המחבר על האסירים הסובייטים ועל הנהגת המחתרת הפולנית, כדי לא לפגוע בקו המדיני השורר גם אז בפולין.

במאמרים או במהדורות חדשות של ספרים משנות ה"ליברא־ליזאציה" יכלו עובדי המכון להרחיק חלק גדול מסילופים אלה ורוב השיבושים אכן תוקנו. במהדורת השנייה הופיע יומנו של ע. רינגלבלום בשלמותו בלי השמטות (הוצאת "יידיש בוך", ווארשה 1961). כשעמדו להוציא את היומן הנ"ל בשפה פולנית וכשנדרשו עובדי המכון על ידי חוגים מסוימים להשמיט קטעים "בלתי נוחים" להם, מאנו לעשות את הדבר ועמדו בסירובם.

בתקופה הסטאליניסטית הובלט תפקידם של אנשי השמאל ושל "מעמד העמלים" בהצלת יהודים ואילו פעולתם של "האל־מנטים הבורגניים" בשטח זה, כמעט שלא הוזכרה. בשנים 1956—1966 השתנה היחס אל ממשלת פולין הגולה מזמן המלחמה. הודגשו אז מגמות של "חזית לאומית מאוחדת", ובפירסומי המכון יכלו כבר להופיע שמות של חסידי אומות העולם שהשתייכו לחוגי המחתרת הכפופה לממשלה הגולה או לשכבות המצויות מחוץ ל"מעמד העמלים".

עם כל זאת, ועל אף התמורות, נשאר בעינו תמיד ה"טאבו" ביחס לאותם הפולנים, ששיתפו פעולה עם הנאצים בהסגרת יהודים מסתתרים.

כדאי לציין כאן, שעובדי המחלקה המדעית של המכון ידעו מלבד עבודתם המדעית הישירה להתפנות ללקסיביוגראפיה (וכתבו בידיהם אלפי ערכים במדע היהדות), לפופולאריזאציה (עשרות ומאות מאמרים בעתונות והרצאות פומביות במועדונים יהודיים ובמוסדות פולניים). המכון שימש כמקור לייעוץ מדעי בתחום מדע היהדות למוסדות מדע פולניים בכל רחבי הארץ.

בשנים 1964—1966 ניכרו סימנים של המשבר הקרב. השל־טונות הממונים על המכון החלו לבודדו ממוסדות המדע היהודיים שמחוץ לפולין. משלוחי ספרים ועיתונים מחו"ל הוחרמו לעתים באופן שרירותי, על מכתבי המכון הוטל פיקוח, משלוח מקרופילמים לחו"ל הופסק, ונאסרה השתתפותם של העובדים בכנסים מדעיים בחו"ל (בעיקר בישראל). באותה שעה נערמו קשיים ומכשולים אף בעבודה המדעית; על עובדי המכון הטילו הממונים (וטעמם הברור עמהם) להזדרז ולסיים את רישום אוספיו. מטעם משרד מבקר המדינה ומשרדים ממשלתיים אחרים נשלחו מבקרים למוסד, הקשיים בהנהלת המכון נתרבו ונשתררה בו אווירה עגומה. בשנתיים האחרונות לפני מותו (בשנת 1966) חלה ב. מארק, מנהל המכון (נעשה סגי־נהור) ומחלתו הוסיפה על הגורמים שהכבידו על המוסד. התנאים בהם עבד המכון העיקו על ליבו של ב. מארק והוא נאסף אל עמיו בראותו את ראשית שקיעתו של המוסד.

מלא מקומו א. אייזנבך עמד בראשותו של המכון בתקופה הקשה ביותר בשנות קיומו ובכל זאת ניסה הוא ושאר עובדי המכון להמשיך בעבודתו התקינה.

אחרי מלחמת ששת הימים, כאשר מנהיגי פולין הצהירו בפומבי על מאבקם ב"ציונים" וב"ציונות", נחשבו יהודי פולין כ"גייס החמישי". לגורמים שונים ניתן בזה אות להתקיף גם את המכון היהודי. בעיתונות החלו להופיע מאמרים של אלמונים או של "מדענים" (לזכותם של אנשי מדע האמיתיים, יש לציין שרובם לא רק שלא השתתפו במבצע, אלא אף במקרים רבים הביעו את אהדתם למכון ולפעולתו) שהשמיצו את המכון ועובדיו וטפלו עליהם שקרים חסרי שחר. טענו, בין היתר, שלא נהגו בעבר לחקור ולפרסם ברבים את העזרה הרבה שהושיטו הפולנים בתקופת השואה ליהודי פולין, שהם מעבי־רים לחו"ל תעודות מזוייפות ומסולפות, המשמשות חומר להשמצת העם הפולני שמאז ומתמיד היה נקי מאנטישמיות כלשהי, וכי אינם מגינים על כבוד העם הפולני שהושמץ ע"י התעמולה הציונית בחוץ לארץ. במאמרים בעתונות הוכרזו עובדי המכון כ"לאומניים", "ציונים" ופעולתו של המכון כזרה לרוח ההיסטוריוגראפיה הפולנית וכסרה מהדמוקראטיה המת־קדמת ומנוגדת לאינטרסים הלאומיים של העם הפולני".

באותה העת הגבירה הצנזורה את פיקוחה על פירסומי המכון ואף נעשו נסיונות מטעם השלטונות לסחוט מצוות העובדים הצהרות נגד "התוקפנות הציונית והישראלית. נמצאו גם מו"לים ומוסדות שהעזו "להזמין" באופן פרובוקאטיבי אצל עובדי המכון מאמרים ו"מחקרים" בנושאים, כגון: "שיתוף הפעולה בין הציונים לגרמנים בתקופת הכיבוש הנאצי"; "המועצות היהודיות והמשטרה היהודית בגיטאות כמשתפי פעולה עם הגרמנים בחיסול האוכלוסייה היהודית בעת השואה", וכו'. בפני עובדי המכון נחסמה כל דרך ואפשרות להכחיש ברבים את ההשמצות ולהגיב בפומבי על השקרים והכזבים. להשמצות ולהחרמות נצטרפו אף ממונים אחדים מטעם האקדמיה למדעים (פרופ' צ'יישלאק) ומטעם ה"וועדה לחקר פשעי הנאצים" (ד"ר פיליכובסקי).

ביוני 1968 הוצאו מן המכון חטיבות שלמות והועברו לאר־כיונים ממשלתיים ואזוריים. יש וראו בצעד זה שלב ראשון בתוכנית לפיזור החומר התעודתי שבמכון היהודי ואף לחיסולו.

כאשר נוכחו עובדי המכון לדעת, כי המוסד עלול בסופו של הדבר להפוך ממוסד יהודי למכשיר תעמולה אנטי יהודי, התפטרו ברובם ואף עזבו את פולין.

בשנת 1969 מונה כמנהל המכון ש. דאטנר, אולם (לפי הידיעות המהימנות) הוא חיש נוכח לדעת שבתנאים הקיימים ונוכח מגמותיהם של השלטונות אין לקיים את המכון כמוסד יהודי ובשנת 1970 התפטר ממשרתו. המכון היהודי ההיסטורי בוורשה נכנס לתקופה חדשה והלואי שלא לתקופת נעילה שלו.

ביבליוגראפיה:

1) כרטסת חטיבות הארכיון של המכון היהודי בוורשה המשוחזרת על ידי עובדיו לשעבר והמצוייה כעת בארכיון "יד ושם" בירושלים; A־16.
2) "בלעטער פאר געשיכטע", כרכים 1—17, ווארשה 1948—1969.
3) Biuletyn Zydowskiego Instytutu Historycznego חוברות 1—70, ווארשה 1951—1970.
4) ידיעות, ביולעטין פון יידישן היסטורישן אינסטיטוט אין פולין, ווארשע נאוועמבר 1949.
5) ידיעות (כנ"ל), ווארשע, נאוועמבער 1950.
6) אדאם רוטקאווסקי, דער יידישער היסטורישער אינסטיטוט אין ווארשע נאוועמבער 1949.
למדעי היהדות, כב ירושלים תשכ"ט.

ד. ספרד

יידישע קולטור־אַרבעט אין פּוילן

די יידישע קולטור־טעטיקייט אין פּוילן נאָך דער באַפרייונג פון דער נאַצישער אָקופּאַציע האָט זיך געשטאַלטיקט אונטער דער השפּעה פון אַ גאַנצער ריי זיך קעגנווירקנדיקע מאָמענטן. אייניקע פון זיי זענען געווען אַ רעזולטאַט פון ניי־אנטשטאַנענעם רעזשים. אַנדערע — פון דעם מצב און פון די באַדינגונגען, אין וועלכע עס האָט זיך דעמלט געפונען דער טראַגיש־קליינער רעשט פון אומגעבראַכטן יידנטום.

די דאָזיקע מאָמענטן האָבן געווירקט גלייכצייטיק פון סאַמע אָנהייב, ווען די ערשטע אָפּגעראַטעוועטע יידן האָבן זיך פון די וועלדער, פון די בונקערס און פון די לאַגערן דערשלעפּט אין יאָר 1944 צו דער באַפרייטער שטאָט לובלין, דאָס זיך־אָרט פון "פּוילישן קאָמיטעט פאַר נאַציאָנאַלער באַפרייונג". די זעלבע מאָמענטן האָבן אויך געווירקט ווייטער ביז אין יאָר 1968, ווען אין רעזולטאַט פון דער אָפן־אַנטיסעמיטישער קאַמפּאַניע פון די אָנפירער פון דער פּוילישער פאַראייניקטער אַרבעטער־פּאַרטיי און פון דער פּוילישער רעגירונג, האָט דאָס רוב יידן, וועלכע האָבן נאָר געהאַט די מעגלעכקייט, אַלס פּראָטעסט זיך אָפּגעזאָגט פון דער פּוילישער בירגערשאַפט און פאַרלאָזט פּוילן.

וועלכע־זשע זענען געווען די דאָזיקע מאָמענטן, וועלכע האָבן גלייכצייטיק סטימולירט און קעגנגעווירקט דער יידישער קולטור־שאַפונג אויף דער פּוילישער ערד נאָך דער קאַשמאַרער קאַטאַסטראָפע?

דאָס איז געווען, ערשטנס, די אָפיציעלע דערקלערונג פון דער נייער מאַכט וועגן דער פּאָליטישער, עקאָנאָמישער און בירגערלעכער גלייכבאַרעכטיקונג פון די יידן און וועגן די מעגלעכקייטן זיי זאָלן זיך קענען אויסלעבן נאַציאָנאַל אין זייער שפּראַך און קולטור.

אָבער די דאָזיקע דערקלערונגען האָבן נישט געשטימט מיט דער פּראַקטיק לגבי די יידן אין לאַנד פון גרויסן שכן, וואָס אַ דאַנק אים איז אנטשטאַנען דאָס נייע פּוילן און אין זיין זכות האָט עס עקזיסטירט.

דאָס אַלץ איז טאַקע נאָך פאַרגעקומען מיט אייניקע יאָר פ אַ ר דעם מאָנסטרעזן בלוט־בלבול אויף די יידישע דאָקטוירים און פ אַ ר דעם מאָרד פון די יידישע שרייבער און קולטור־טוער אין ראַטנפאַרבאַנד, אָבער שוין נאָך דער ליקווידאַציע פון אַלע יידישע לער־אַנשטאַלטן, נאָכן שליסן פון אַלע יידישע קלובן און נאָך אַ גאַנצער ריי אַרעסטן און מאָרדן פון יידישע שרייבער און טוער פון קיעוו, כאַרקאָוו, מינסק אאַ.

עס האָבן, פאַרשטייט זיך, נישט געקאָנט עקזיסטירן קיין שום ווידעראַנאַנדן צווישן פּוילן און איר פּראָטעקטאָר אין קיין שום הינזיכטן און אויך נישט אין הינזיכט פון צוגאַנג צו יידן און צום יידן־פּראָבלעם. סטאַלין האָט לגבי זיינע וואַסאַלן נישט געדולדעט קיין שום וואַריאַנטן. דאָך, נעמענדיק אין באַטראַכט אַ גאַנצע ריי אומשטענדן, האָט מען אין סאַמע אָנהויב געמוזט דערלויבן געוויסע טאַקטישע אונטערשיידן אין אייניקע געביטן. אָבער בלויז אויף אַ באַשטימטע צייט, און דאָס אויך נאָר אויסערלעך, פאַר דער וועלט.

ערשט שפּעטער, אין ליכט פון דערפאַרונגען און פאַקטן, איז געוואָרן קלאָר, אַז שוין פון דער ערשטער מינוט, צוגלייך מיט די פייערלעכע דערקלערונגען און צוזאָגן פון פרייען נאַציאָנאַלן אויסלעבן זיך, צוגלייך מיטן רוישיקן פּראָקלאַמירן די נייע נאַציאָנאַליטעטן־פּאָליטיק פון סאָציאַליסטישן פּוילן, האָט אין הינטערגרונט סיסטעמאַטיש און צילגעווענדט געווירקט אַ טענדענץ פון באַגרענעצן און איינשרומפּן די דאָזיקע ספערע פון נאַציאָנאַלן אויסלעבן זיך אין דער סביבה פון די מינדערהייטן בכלל און פון דער יידישער מינדערהייט בפרט, ביז זי וועט אינגאַנצן זיך אויפלייזן.

געפינען די לעזונג אין דער אויפלעזונג — דאָס איז דער תוך פון דער סטאַלינישער פּאָליטיק לגבי די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן, ווען אפילו זי ווערט געפירט נישט מיט די זעלבע ברוטאַלע און פאַרברעכערישע מיטלען ווי בימי סטאַלין.

דער דאָזיקער אינערלעך קאָנטראָווערסיווער פּראָצעס האָט שטאַרק קאָמפּליצירט די יידישע קולטור־אַרבעט אין איצטיקן פּוילן, באַשווערט די קעגנזייטיקע באַציונגען צווישן די יידישע טוער און דער מאַכט, געפאָדערט סטאַביל דיפּלאָמאַטישע גענג פון ביידע צדדים, אָדער פּשוטער גערעדט, געשאַפן אַזאַ לאַגע, אַז ביידע צדדים האָבן געזאָגט איינס און געטאָן עפּעס אַנדערש.

גאָר אין אָנהייב האָט דאָס געהייסן מיספאַרשטענדענישן, שפּעטער — אונטערשיידן אין צוגאַנג און באַנעם פון באַגריף נאַציאָנאַלע קולטור, ערשט צום סאַמע סוף איז געוואָרן אינגאַנצן קלאָר: דאָס זענען אַבסאָלוט קעגנ־

זעצלעכע הנחות, ווי נאָר קעגנזעצלעך עס קאָנען זיין די באַגריפן פון אַן אינערלעכער זעלבשטענדיקער אַנטוויקלונג און פון אַ בהדרגהדיקן אונטערגאַנג.

אָבער ווי שוין דערמאָנט אין סאַמע אָנהייב, האָט נישט בלויז דער דרויסנדיקער פאַקטאָר משפיע געווען אויף דער יידישער קולטור־אַרבעט אין איצטיקן פוילן. נישט קיין קלענערע השפעה האָט אויך געהאַט דער מצב אין דער יידישער סביבה פון יענער צייט.

דער סטאַבילער צושטאַנד פון אויסוואַנדערונגען, וועלכע האָבן פון צייט צו צייט אָנגענומען אַ מאַסן־כאַראַקטער, ווי אין דער העלפט פון די 40־קער יאָרן באַלד נאָך דער באַפרייונג, ווען פאַרשיידענע אונטערערדישע רעאַקציאָנערע מחנות פאַליאַקן, אָדער סתם באַנדעס אָנגערופענע מיט ליבשאַפט דורך דעם פאָלק "די יינגלעך פון וואַלד", האָבן דורכגעפירט הונדערטער מאָרדן און רציחות איבער יידן, נאָר וואָס געקומענע פון לאַגערן, פון באַהעלטענישן, פון פוילישן מיליטער...

דעסגלייכן די פּאָליטישע מאַסן־אויסוואַנדערונג אין סוף פון די 40־קער יאָרן אין רעזולטאַט פון דער ליקווידאַציע פון אַלע, אויסער קאָמוניסטישער, ריכטונגען אויף דער יידישער גאַס אין נאָוועמבער 1949.

און די דריטע אויסוואַנדערונג פון אַן ערך 45 טויזנט יידן אין סוף פון די 50־קער יאָרן אין רעזולטאַט פון די אויפגעדעקטע רציחות איבער די יידישע שרייבער און דעם בלוט־בלבול אויף די יידישע דאָקטוירים אין ראַטנפאַרבאַנד, ווי אויך מחמת דעם אויפגעקומענעם ראַסיסטישן פּראָבלעם פון "נאַציאָנאַלע קאַדרען" אין פוילן אין איינקלאַנג מיט וולאַדיסלאַוו גאָמולקאַס טעאָריע וועגן אַ מאָנאָליט פויליש פאָלק.

דער דאָזיקער אומרויִקער צושטאַנד פון נישט איינגעזעסנקייט און צייטווייליקייט האָט פאַקטיש קיינמאָל נישט אויפגעהערט און ער האָט אויך עקזיסטירט צווישן איין מאַסן־אויסוואַנדערונג און דער צווייטער. דער אונטערשייד איז אין תוך געווען גיכער אַ קוואַנטיטאַטיווער, כאָטש אויסערלעך האָט זיך טיילמאָל געדאַכט, אַז דאָס לעבן האָט זיך סטאַביליזירט.

אַ קליינער טייל פון פאַרגליבטע אין נייעם סדר האָט טאַקע אַזוי געפילט אין באַשטימטע צייט־אָפּשניטן פון רעלאַטיווער רו, איינרעדנדיק זיך אַליין אַ זיכערקייט פון קומענדיקע טעג מיט אַ נערוועזקייט פון מענטשן, וואָס שטעלן זייער גאַנץ פאַרמעגן אויף דער לעצטער קאַרט, ווייל הינטער זיי האָט שוין געפינצטערט דער תהום, וואָס האָט איינגעשלונגען די קרוין פון סאָוויעטישן יידנטום.

אָבער דער רוב מנין ובנין פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פוילן, כאָטש זי האָט אַפילו אין איר טראַגישער פאַרשניטנקייט אַ שפּיל געטאָן פון צייט צו צייט מיט פילקאָליריקער שעפערישקייט, אָבער מיט פילקאָליריקייט פון האַרבסטיקע בלעטער, וואָס דאָס מינדסטע ווינטל מאַכט זיי פליִען אין אַלע זייטן פון דער וועלט.

די סיבות פון דעם צושטאַנד זענען געווען: די פוילישע ערד, וועלכע איז געווען דורכגעזאַפּט מיט יידיש בלוט;

די באַציִונג פון טויזנטער פאַליאַקן צו דעם יידישן אומגליק און צו די יידישע קרבנות בשעת דער אָקופּאַציע;

די שוידערלעכע מאָרדן שוין נאָך דער באַפרייונג, וועלכע האָבן דערגרייכט זייער הויכפּונקט אין קראָקעווער און קיעלצער פּאָגראָמען;

דער אַנטיסעמיטיזם אין ראַטנפאַרבאַנד, וועלכער האָט אָנגענומען אַזעלכע גרויליקע פאָרמען, ווי דער מאָרד פון די שרייבער און דער בלוט־בלבול אויף די יידישע דאָקטוירים.

די אַנטיסעמיטישע עקסצעסן אין דער צווייטער העלפט פון די 50־קער יאָרן מיטן קומען פון גאָמולקאַן צו דער מאַכט, דאָס באַזייטיקן די יידן פון אַלע העכערע אַמטן אין מיליטער, אין דער פּאַרטיי, אין דער מלוכהשער אַדמיניסטראַציע אאַוו.

און דאָך איז אַפילו אין אַזעלכע אומשטענדן אַנטשטאַנען אַ דינאַמישע און פּראָפּאָרציאָנעל צו דער קליינער צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג גענוג רייכע און פילזייטיקע יידישע קולטור־אַרבעט, וועלכע האָט געפונען איר קאָנקרעטן אויסדרוק אין אַ גאַנצע ריי וויכטיקע אינסטיטוציעס און טעטיקייטן.

עס האָט זיך געשאַפן אַ סטאַביל יידיש טעאַטער, וואָס איז געווען נישט בלויז אַ פאַרוויילונגס־אָרט, כאָטש אין יענער סיטואַציע, אין וועלכער עס האָבן זיך געפונען די יידן אין פוילן אין די ערשטע יאָרן איז פאַרוויילונג אויך געווען אַ גרויסע מאָראַלישע און פשוט פיזיאָלאָגישע נויטווענדיקייט. אָבער דאָס טעאַטער האָט זיך פון סאַמע אָנהויב געשטעלט אויפגאַבן פון קולטור־היסטאָרישן באַדייט אין זין פון אַרויסהייבן אין גייסט פון י. ל. פרץ דאָס שיינע און דערהויבענע אין דער יידישער פאַרגאַנגענהייט, ווייזן די יידישע גבורה אין אַלע אירע אַנטפּלעקונגען און ווי ווייט מעגלעך אַנטוויקלען דעם קינסטלערישן ניוואָ.

עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ יידישער פאַרלאַג "יידיש בוך", וועלכער האָט עקזיסטירט פון 1947 ביז 1968, אַרויסגעבנדיק סיסטעמאַטיש פון 200 ביז 250 דרוק־בויגן יערלעך, פאַרשפּרייטנדיק זיינע אויסגאַבן לויט אַ סיסטעם פון סטאַבילע אַבאָנענטן. כמעט יעדער דריטער ייד אין פוילן איז געווען אַן אַבאָנענט פון יידישן בוך.

דער פאַרלאַג האָט זיך געשטעלט אַ דרייאיקע אויפגאַבע: 1) אַרויסגעבן די בעלעטריסטישע און מעמואַריסטישע ווערק פון רינגעלבלום־אַרכיוו, ווי אויך אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צו דעם דאָזיקן פּעריאָד פון אומקום און גבורה 2) באַנייען די אויסגאַבן פון דער יידישער קלאַסישער און נאָך־קלאַסישער ליטעראַטור און די ווערטפולע ביכער פון צווישן ביידע וועלט־מלחמות, און 3) דערמעגלעכן יעדן היינטצייטיקן יידישן שרייבער פון פוילן צו פאַרעפנטלעכן זיינע שאַפונגען.

אין משך פון די איבער צוואַנציק יאָר פון זיין עקזיסטענץ האָט דער פאַרלאַג אַרויסגעגעבן איבער 300 פּאָזיציעס. דער פאַרשפּרייט פון יעדן בוך האָט דורכגעמאַכט גוואַלדיקע וואַקלונגען — פון קנאַפּע 1000 ביז די 50־קער יאָרן, 5000 בערך אין דער ערשטער העלפט פון די 50־קער, סוף

די 50־קער בלויז עטלעכע הונדערט און אין די 60־קער ביז 1967 ווידער אַן ערך 2000. די דאָזיקע וואַקלונגען זענען געווען אָפּהענגיק פון דער צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע האָט דורכגעמאַכט כסדרדיקע ענדערונגען.

עס איז דערשינען אַ צייטונג 4 מאָל אין דער וואָך — די "פאָלקס־שטימע", וועלכע איז אין די לעצטע יאָרן געווען דער אָרגאַן פון "קולטור־געזעלשאַפטלעכן פאַרבאַנד" און אַ חודשלעכער ליטעראַרישער זשורנאַל "יידישע שריפטן", ווי דער אָרגאַן פון דער יידישער שרייבער־גרופּע אין פוילן.

דער יידישער היסטאָרישער אינסטיטוט האָט געפירט אַ פאָרשונגס־אַרבעט וועגן דער צייט פון אומקום און גבורה פון פוילישן יידנטום און אַרויסגעגעבן אַ גאַנצע ריי וויכטיקע דאָקומענטן — זאַמלונגען, די "כתבים פון געטאָ" פון עמנועל רינגעלבלום, אייניקע בעלעטריסטישע און מעמואַריסטישע ווערק פון רינגעלבלום־אַרכיוו און אַ גאַנצע ריי אָריגינעלע געשיכטלעכע אַרבעטן פון די מיטאַרבעטער פון אינסטיטוט.

ביי דעם אינסטיטוט געפינט זיך אויך אַ רייכע יודאַיסטישע ביבליאָטעק מיט הונדערטער מאַנוסקריפּטן פון דער רבנישער ליטעראַטור, אָנהייבנדיק פון מיטלאַלטער ביז אין דער נייסטער צייט, ווי אויך זעלטענע כתב־ידן פון גרויסער געשיכטלעכער באַדייטונג.

דער אינסטיטוט פאַרמאָגט אויך אַ רייכן מוזיי פון בילדער פון גרויסע יידישע מאָלער און סינאַגאָגישע אַנטיקן.

ביי די קלובן פון קולטור־געזעלשאַפטלעכן פאַרבאַנד אין די עטלעכע און צוואַנציק שטעט און שטעטלעך, ווו עס האָבן זיך געפונען יידן האָט עקזיסטירט אַן אַמאַטאָרן־באַוועגונג, וועלכע האָט פאַרמאָגט אירע כאָרן, דראַמקרייזן, אָרקעסטערס, אין וועלכע עס האָבן גענומען אָנטייל ביז טויזנט מיטגלידער.

אין די 60־קער יאָרן האָט דער קולטור־געזעלשאַפטלעכער פאַרבאַנד מיט דער הילף פון "דזשאָינט" געשאַפן זומער־קאָלאָניעס פאַר יוגנט, פון וועלכע עס האָבן גענאָסן ביז אַ 3000 יידישע יוגנטלעכע און אויך אַ יוגנטלעכע אַמאַטאָרן באַוועגונג, וואָס אירע קרייזן פון טאַנץ און געזאַנג האָבן אויף אַלע יערלעכע לאַנד־פעסטיוואַלן פאַרנומען די ערשטע ערטער.

דער קולטור־געזעלשאַפטלעכער פאַרבאַנד האָט אויך געפירט אַ ברייטע קולטור־אויפקלערערישע אַרבעט, שאַפנדיק לייענער־קרייזן, פאָלקס־אוניווערסיטעטן און איינאָרדנדיק שעפערישע אָוונטן פון די יידישע שרייבער, רעפעראַטן און לעקציעס איבער יידישער געשיכטע און יידישער ליטעראַטור.

די חשיבות פון דער יידישער קולטור־טעטיקייט אין משך פון די לעצטע 25 יאָר אין פוילן באַשטייט נישט בלויז אין דעם, וואָס דער דאָזיקער פעריאָד איז וואַרשיינלעך דער לעצטער רינג אין דער קולטור־געשיכטע פון פוילישן יידנטום. איר עיקר באַשטייט אָן שום ספק אין דעם, וואָס סיי די סיבות פון איר אַנטשטיין, סיי דער כאַראַקטעריסטישער פּראָצעס פון איר אַנטוויקלונג, סיי די סיבות פון איר אונטערגאַנג זענען טיף באַלערנדיק פאַר די לאַנגדויערנדיקע און אזוי אָפט פאַרביסענע שטרייטן, וועלכע זענען אויפגעקומען צוזאַמען מיט דעם רענעסאַנס פון די מאָדערנע נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע אידעען ביים יידישן פאָלק.

זייער פיל האָבן געהאָפט צו שאַפן אין די תפוצות אַ זעלבשטענדיקע יידישע קולטור מיט פערספּעקטיוון אויף אַן אומבאַגרענעצטער צייט.

אַנדערע ווידער האָבן געשטרעבט צו אַסימילירן זיך מיט דער אַרומיקער באַפעלקערונג און געגלויבט, אַז דאָס וועט קאָנען ווערן דערגרייכט אויף הונדערט פּראָצענט.

נאָך אַלע פּרוּוון אין די ביידע קעגנזעצלעכע ריכטונגען אין פאַרשיידענע צייטן און ביי פאַרשיידענע רעזשימען האָט די דערפאַרונג אין די סאָציאַליסטישע לענדער פאַר די לעצטע 50 יאָר געגעבן אין דער הינזיכט דעם קלאָרסטן און איינדייטיקסטן ענטפער.

אין די דאָזיקע לענדער האָבן זיך אויסגעפּרוּווט ביידע ריכטונגען אין הסכם מיטן ערשטיקן לענינישן לאָזונג פון "אין אונס" — פון פרייער אַסימילאַציע און פרייען נאַציאָנאַלן אויסלעבן זיך. כ׳רעד דאָ נישט וועגן דעם אינהאַלט פון נאַציאָנאַלן אויסלעבן זיך, נאָר וועגן דעם פּרינציפּ.

נאָר ווען נאָך די קאַשמאַרנע היטלערישע יאָרן איז דער דאָזיקער "אין אונס" פון דער קאָמוניסטישער נאַציאָנאַליטעטן־פּאָליטיק געבראַכט געוואָרן צוזאַמען מיטן קאָמוניזם גופא קיין פוילן, ווי אַ מתנה אויך פאַר דעם טראַגישן רעשט פון פוילישן יידנטום, איז ער געווען שוין נישט מער ווי אַ נאָמען, אויסגעהוילט פון יעדן אינהאַלט, אַ מאַסקע פאַר דעם סטאַלינישן פּסק־דין אויף יידישקייט.

צוערשט האָט מען געקאָנט גיין פריי אויף איינעם פון די ביידע וועגן, ווי עמעצער האָט געוואָלט. נאָר, ערשטנס, איז געווען אַן אויג, וואָס האָט געקוקט און אָפּגעשאַצט יעדן גאַנג און, צווייטנס, האָט פון לכתחילה איין וועג באַדאַרפט ווערן אַלץ שמעלער און שמעלער און דער צווייטער פאַרקערט זיך אַלץ אויסברייטערן.

דער לאָזונג פון פרייען אויסוואַל אין לענינישן גייסט איז דערגאַנגען צו אַ פאַרפעקטער פערפידיע, אַז ער האָט אָפיציעל געגאָלטן אָפילו אין יענער צייט, ווען מען האָט אַרויפגעלייגט אַ חרם אויף דער יידישער קולטור און מען האָט אויסגעמאָרדעט אירע שעפער.

די טויטע נפשות פון גאָגאָלן האָבן זיך אין סטאַלינישן רוסלאַנד פאַרוואַנדלט אין טויטע ווערטער, מיט וועלכע מען האָט זיך באַנוצט, וועלכע אַלע האָבן נאָכגעזאָגט, אָבער וואָס אין דער אמתן האָבן זיי באַדייט דאָס פּונקט פאַרקערטע.

אין פוילן, ווי אין די צוואַנציקער יאָרן אין ראַטנפאַרבאַנד, האָט זיך עס אָנגעהויבן פון סטימולירנדיקע איניציאַטיוון פאַר דער יידישער קולטור און אויך פון קאָנקרעטע אונטערשטיצונגען.

נאָר אָפילו אין דער יידישער סביבה גופא איז פון סאַמע אָנהייב די דאָזיקע פּאָליטיק פון דער פוילישער רעגירונג אויפגענומען געוואָרן פאַרשיידן און אויסגעטייטשט געוואָרן פאַרשיידן.

א טייל האָט באַטראַכט די דאָזיקע פּאָליטיק אויסשליסלעך ווי אַ צייטווייליק־פּאָזיטיוון און נויטווענדיקן פאַקטאָר פאַר דער נייער אָרדענונג.

און אַ צווייטער טייל האָט געמיינט ערנסט מיט דער יידישער קולטור ווי אַ זאַך אַן און פאַר זיך. עס האָט אויסגעזען לכתחילה ווי א ריין עמאַנציפּאַנעלער ענין, ווי אַן ענין פון פּערזענלעכער דערציונג, ווייל די ביידע גרופּן האָבן זיך נישט געטיילט לויט דער פּאַרטייאישער אָנגעהעריקייט.

אבער מיט דער צייט זענען געוואָרן אַלץ בולטער זייערע פּרינציפּיעל פאַרשיידענע צוגאַנגען צו די סאַמע וועזנטלעכסטע פראַגן פון דער יידישער קולטור.

אויף דער ערשטער גרופּע — לאָמיר זי אָנרופן: נאַציאָנאַל־ניהיליסטישע — האָט זיך געשטיצט די אינערלעכע טענדענץ פון דער אָנפירונג פון דער "פּוילישער פּאַראייניקטער אַרבעטער פּאַרטיי" איינצושרומפּן אַלץ מער און מער די ריין יידישע אַרבעט און אַריינברענגען אין איר וואָס מער פּוילישע עלעמענטן — שפּראַכלעך און מעריטאָריש.

אַלס ביישפּיל וועלן מיר נעמען די יידישע שול. אויף א זיצונג פון "צענטראַל קאָמיטעט פון די יידן אין פּוילן" אין חודש יולי 1945 איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן יידישע שולן מיט דער יידישער אונטערריכטס־שפּראַך און מיט דעם לימוד פון העברעישער שפּראַך אַלס אָבליגאַטאָרישע אין אַלע שולן. דאָס גלייכן באַשליסט די לערער־באַראַטונג פון 24.5.46, אַז די אונטערריכטס־שפּראַך פון ערשטן קלאַס אָן וועט זיין יידיש, פון צווייטן קלאַס פּויליש, און פון דער צווייטער העלפט פון צווייטן קלאַס — העברעיש מיט דער ספרדישער הברה.

אויך אין די באַשלוסן פון דער ערשטער לערער־קאָנפערענץ, וועלכע איז פאָרגעקומען פון 1־טן ביזן 4־טן נאָוועמבער 1946, ליינען מיר: עס דאַרף תיכף פאַרווירקלעכט ווערן אין דער פולער מאָס דער פּרינציפּ פון דער יידישער אונטערריכטס־שפּראַך מיט אַ ברייטן לימוד פון העברעיש לויטן פּראָגראַם פון "צענטראַל קאָמיטעט פון די יידן אין פּוילן".

אין די ערשטע עטלעכע יאָרן זענען די אויבן דערמאָנטע אָנגענומענע ריכטליניעס פאַר דער יידישער שול סיי דורכן געזעלשאַפטלעכן פאַקטאָר, סיי דורך די לערער, מער ווייניקער אָפּגעהיט געוואָרן. העברעיש האָט מען אָנגעהויבן לערנען ערשט פון 4־טן קלאַס, אָבער דער פּרינציפּ איז געוואָרן איינגעהיט, פּונקט ווי עס איז אָפּגעהיט געוואָרן דער פּרינציפּ פון יידיש אַלס אונטערריכטס־שפּראַך. אָבער שוין אין 49־טן יאָר אויף דער לאַנד־באַראַטונג פון די יידישע לערער און קולטור־טוער ערב דעם דערשיינען פון די צוויי פאַראָרדענונגען פון בילדונגס־מיניסטעריום פון 12־טן אַפּריל און פון 17 יוני וועגן פאַרמלוכהשן די יידישע שולן, ווערט געמאַכט דער ערשטער אָנגריף אויף דעם יידיש לימוד אַלס אונטערריכטס־שפּאַרך. העברעיש ווידער האָט נאָך פון פריער אָנגעהויבן פאַרשווינדן פון איין שול נאָך דער צווייטער ווי פון זיך אַליין, כלומרשט אונטערן אויסרייד, אַז עס פעלן אויס לערער.

אין געראַנגל פאַר אזא אַדער אנדער אויסזען פון דער יידישער שול, פּונקט ווי פון אַ גאַנצער ריי אנדערע קולטור־געביטן, איז דאָס קינד נישט אָנגערופן געוואָרן ביי דעם נאָמען. כלומרשט האָט די דיסקוסיע זיך געפירט אונטערן צייכן פון אַ מער ריכטיקע רעאַליזירונג פון מאַרקסיסטיש־לעניניסטישן צוגאַנג צום נאַציאָנאַלן פּראָבלעם. אָבער אין תוך איז דאָס געווען א געראַנגל פאַר, אָדער קעגן דער עקזיסטענץ פון אַ יידישער נאַציאָנאַלער אייגנאַרט.

דאָס יידישע קינד — האָבן געטענהט די "ניהיליסטן" — הערט היינט נישט קיין יידיש נישט אין גאַס, נישט אין הויף און נישט אפילו ביי זיך אין שטוב. דאָס אָנהויבן לערנען מיט דעם יידיש ווי אַן אונטערריכטס־שפּראַך פון ערשטן יאָר וועט זיך אָפּשפּיגלען אויף זיין באַווייזלעכקייט, איז אַנטי־פּעדאַגאָגיש, און העברעיש איז בכלל א שאָד די צייט, בעסער וועלכע עס איז פאַרשפּרייטע אייראָפּעישע שפּראַך.

און די "נאַציאָנאַלע" האָבן אָפּגעענטפערט. ווייל דאָס קינד הערט נישט אין ערגעץ קיין יידיש, דאַרף מען ערשט לערנען מיט אים וואָס מער אין שול. און אָן העברעיש איז קיין יידיש נישט מעגלעך צו לערנען.

ביידע צדדים האָבן געוווסט אין וואָס עס גייט, נאָר די ערשטע האָבן זיך נישט געוואָלט דעמאַסקירן פאַר דער יידישער באַפעלקערונג, פאַר וועלכע יידישע קולטור און יידישע טראַדיציע איז נאָך דער קאַטאַסטראָפע נאָך געוואָרן טייערער, נאָענטער און הייליקער. און די צווייטע האָבן זיך נישט געוואָלט דעמאַסקירן פאַר דער מאַכט, וועלכע האָט אין סטיל פון דער סטאַלינישער דיאַלעקטיק געהאַלטן, אַז די ליקווידאַציע פון די דאָזיקע "עלעמענטן" אין דער שול, פּונקט ווי ענלעכע אין אַנדערע געביטן, באַצייכנט דעם איבערגאַנג צו א העכערן עטאַפּ.

דאָס פאַרמלוכהשן די יידישע שול האָט פאַרענדיקט דעם דאָזיקן איבערגאַנג, "באַפרייענדיק די שול אין א גרויסער מאָס פון אַ סך נאַציאָנאַליסטישע אָנוווקסן".

אבער איינגיכן איז אויך געוואָרן קלאָר, אַז די "עלעמענטן", אַרום וועלכע עס איז אָנגעגאַנגען די דיסקוסיע, זענען דאָס עלעמענטאַרסטע פאַר יעדער נאַציאָנאַלער שול. נאָך דעם, ווי מען האָט זיך פון זיי באַפרייט, האָט מען זיך אויך אָנגעהויבן באַפרייען פון דער יידישער געשיכטע, אַלס אַ באַזונדער לימוד, "דערהייבנדיק" זי צו אַן אָרגאַנישן טייל פון דער אַלגעמיינער געשיכטע. שפּעטער בלויז צו אַן אונטערגעאָרדנטע ביילאַגע צו דער געשיכטע פון פּוילן.

דער אַנטוויקלונגס־פּראָצעס פון דער יידישער שול אין פּוילן איז געבראַכט בלויז אַלס ביישפּיל.

מער ווייניקער אויף דעם זעלביקן אופן זענען פאָרגעקומען, אַדער האָבן באַדאַרפט פאָרקומען אין דער נאָענטער צוקונפט די פּראָצעסן אין אַלע אנדערע געביטן פון דער קולטור־טעטיקייט אין דער יידישער סביבה. דער דאָזיקער אופן האָט געטראָגן אַ שיינעם נאָמען — "נאַציאָנאַל לויט דער פאָרם און סאָציאַליסטיש לויטן אינהאַלט".

אויב אבער מען זאָל נעמען אין באַטראַכט, אז אין רעזולטאַט פון סטאַלינס באַרימטער רעדע גלייך נאָך דעם זיג איבער היטלער־דייטשלאַנד וועגן דער גרויסקייט פון רוסישן

פאלק האט סאציאליזם אנגעהויבן באדייטן דאס אלץ וואס איז גוט און נוצלעך פאר רוסלאנד; שפעטער איידער נאך כרושטשאווס אויפטריט קעגן די שיינע מעשים פון סטאלינען און נאך די בונטן פון באזונדערע סאטעליטן־מלוכות קעגן מאסקווע, האט סאציאליזם אנגעהויבן באדייטן דאס אלץ וואס איז גוט אין יעדער סאציאליסטישער מדינה פאר דער הערשנדיקער נאציע — דאן וועט ווערן קלאר ווהין אזא "נאציאנאלע פארם" אויסגעהוילט פון אינהאלט איז געווען מסוגל צו דערפירן און ווהין זי האט טאקע דערפירט.

די פלוצלימדיקע ליקווידאציע פון די וועזנטלעכסטע יידישע קולטור־טעטיקייטן אין פוילן אין יאר 1968, האט נאר למראית־עין אויסגעזען פלוצימדיק. אין דער ווירקלעכקייט איז דאס געווען א פראצעס, וועלכער איז אנגעוואקסן בהדרגהדיק און וועלכער האט זיך ביי א פאסיקער געלעגנהייט בלויז אנטפלעקט.

די דאזיקע געלעגנהייט איז געווען דער אינערלעכער קאמף פאר מאכט און די שאוויניסטישע אינטערעסן פון א גרויסמאכטישער אויסערן־פאליטיק.

פאר זיי בײדע האט דער ייד — סיי דער נאציאנאלער און סיי דער אסימילירטער — געקאנט דינען ווי אלעמאל און אומעטום אלס גוטער בליץ־אפלייטער און אלס שעיר־לעזאזל.

ביידע זיך באקעמפנדיקע צדדים — די גאמולקא־גרופע און די אזוי גערופענע פארטיזאנער־גרופע — האבן געזוכט פאפולערקייט מיט דער הילף פון יידן־שנאה.

ביידע האבן געזוכט אונטערשטיצונג אין זייער שאוויניסטישער אויסערלעכער גרויס־פאליטיק דורך אריבערטראגן די קאמפן פון די ווייטע מזרח־פראנטן, וואס קיין שום פאליאק האט נישט פארשטאנען און פארשטייט ווייטער נישט, וואס פארא שייכות זיי האבן מיט זייערע טאג־טעגלעכע פוילישע אינטערעסן — צו די יידן אין זייער אייגענער מדינה, אנשפארנדיק זיך אויף דער אויסגעפרוווטער הנחה, אז ווען מען שרייט: שלאגט יידן! זוכט קיינער נישט צו פארשטיין געוויי פארוואס.

אויף דער דאזיקער סטאדיע אין שוין מער נישט וויכטיק קיין איינצלנער פרט, מעג ער האבן איבערגעשטיגן מיט זיין אנטי־יידישקייט פיל קלאסיש־אנטיסעמיטישע.

למשל די גזרה פון 1968 וועגן איבערזעצן אויף פויליש יעדן מאנוסקריפט, וואס פרעטענדירט צו באווייזן זיך אין דרוק, ווארשיינלעך צוליב דעם, וואס אין נייעם אינטערנאציאנאליסטישן פוילן האט זיך נישט געפונען קיין איין ייד, צו וועלכן מען האט געקאנט האבן צוטרוי.

אפילו דער דאזיקער בולטער פאקט, צו וועלכן עס האבן זיך נישט דערטראכט אפילו די צארישע אדער ענדעקישע צענזארן, איז נישט אזוי וויכטיק, ווי דער אלגעמיינער פאקט, אז אויך אין דער קאמוניסטישער פארמאציע קאנען די יידן נישט געפינען קיין מנוחה נישט אין נאציאנאלן אויסלעבן זיך, נישט אין אסימילאציע. די אנהענגער פון די ביידע וועגן ווערן אויפגערופן צו דער תוכחה, ווערן פא־משפט אויף נע־ונד.

דער אויסוועג צו "באהעפטן זיך מיט דער סאציאליסטישער נאציע" און אין איר פארשווינדן, ווי דאס האבן דיסקרעט פראפאגירט די קאמוניסטן אין די ערשטע יארן, האט אין קאנפראנטאציע מיט דער ווירקלעכקייט אבסאלוט באנקראטירט. אונטער דעם פסעוודאנים "ציוניסטן" זענען באשולדיקט געווארן ווי פרעמדע, אדער ווי א פינפטע קאלאנע, אלע יידן אן אויסנאם, אמת, נישט מיט ווערטער, נאר מיט מעשים.

די יידישע יוגנט־קלובן זענען געווארן געשלאסן ווי "נעסטן פון ציוניזם"; די יידישע פרעסע איז געווארן געמשפט דערפאר, ווייל זי האט נישט פראפאגירט דעם דעמאלטיקן יושרדיקן פלאן פון שוקיירין און דעם היינטיקן פון די אלע מינים על־פאטאכס, אז די יידן פון ישראל זאלן מיט פרייד זיך לאזן אריינווארפן אין ים; פון די יידישע איינזאמע אינוואלידן און זקנים האט מען צוגענומען יעדע הילף, ווייל זי האט געשטאמט פון "דזשאינט" וועלכער איז ווי באוווסט אן אגענטור פון ציוניזם און אמעריקאנער אימפעריאליזם; מחמת דעם זעלבן טעם האט מען אויך ליקווידירט די זומער־קאלאניעס פאר דער יידישער יוגנט; די אמאטארישע באוועגונג; דאס יידישע זקנים־הויז און אנדערער יידישע הייזער, וועלכע זענען אויפגעבויט געווארן פאר די געלטער פון "דזשאינט" און אנדערע יידישע אויסלענדישע ארגאניזאציעס, דעסגלייכן די יידישע קאאפעראטיוון, וועלכע זענען אויפגעשטעלט געווארן פאר די זעלבע געלטער, האט מען "אויפגעהויבן" צו דער מדרגה פון אלגעמיינע הייזער און אלגעמיינע קאאפעראטיוון, איבערענטפערנדיק זיי דער סאציאליסטישער מאכט.

אבער אויך די יידן, וועלכע האבן אפגעגעבן זייער גאנצע צייט, ענערגיע און פעיקייטן אויסשליסלעך דעם פוילישן פאלק, און אפילו די וואס האבן ארויפגעצויגן אויף זיך פוילישע נעמען, פוילישע פנימער און פוילישע תנועות, כדי מען זאל אפילו זייער אפשטאם נישט דערקענען — אויך זיי זענען נישט געווארן געשוינט אין יום־הדין. דער פוילישער גייסט באוואפנט מיט דער מארקסיסטישער דיאלעקטיק האט דערזען אויף די הויכע אמטן, אויף וועלכע זיי האבן זיך געפונען, זייערע אינערלעכע כוונות צו פארקויפן פוילן די ציוניסטן און באצייטנס אפגעראטעוועט דאס פאטערלאנד.

דאס זענען טראגישע פאקטן, סיי פאר די, וואס זענען דורך די פאקטן געווארן געטראפן, סיי פאר די וואס האבן די פאקטן געשאפן, ליקווידירנדיק דערמיט אין דער ערשטער ריי זיך אליין.

אבער ווי א געשיכטלעכע דערפארונג זענען זיי באלערנדיק און טראגן אין זיך א ווייטגייענדיקן מוסר־השכל, וואס צווינגט פיל זיך צו פארטראכטן פונסניי איבער די וועזנטלעכסטע פראבלעמען פון דער יידישער עקזיסטענץ.

ק. סעגאל

יידישע מחברים אין דער פוילישער מאדערנער ליטעראטור

דאס יידישע לעבן אין פוילן איז נאך דעם 1967 יאר אריין אין א פאזע פון גיכער, קינסטלעך דורך דער מלוכה און דורך דעם אנטיסעמיטישן פארטיי־קורס צוגעאיילטער, ליקווידאציע. דער דאזיקער אנטיסעמיטישער קורס, וועלכער האט זיך צוערשט שעמעוודיק פארשטעלט און באווארנט מיט א שלייער פון מכלומרשטן אידעאלאגישן קאמף בלויז קעגן ציוניזם, האט זיך גאַר גיך דעמאסקירט און אנגענומען אן אפענעם כאראקטער פון א גענעראלער "רייניקונג" אויף אלע געביטן פון ווירטשאפטלעכן, פאליטישן און קולטור־רעלן לעבן: "באפרייען זיך פון פרעמדע איינפלוסן, באפרייען זיך פון פרעמדע ווערטן." — אזא איז געווען די לאָזונג, גענויער געזאגט: איינע פון די לאזונגען מיט וועלכע עס האבן זיך באנוצט די אידעאָלאָגן און אנפירער פון דער הערשנדיקער פארטיי אין פוילן. זיי זענען געווען איבערצייגט, אז באנוצן זיך מיט דער דאזיקער לאזונג וועט זיין ווירקזאמער, ווי צו רעדן וועגן ציוניזם, ווייל זייער א קליינע צאל פון די פוילישע בירגער, פון דער פוילישער געזעלשאפט האט געוווסט וואס עס איז ציוניזם. זיי האבן געהאפט, אז אויב מען וועט רעדן וועגן פ ר ע מ ד ע איינפלוסן — און זיין וועט עס דאך במילא קלאר, אז מען רעדט וועגן יידן — וועט זיך אזא לאזונג אננעמען ביי א גרויסן חלק פון דער פאטריאטיש געשטימטער באפעלקערונג.

און כאטש א גרויסער טייל פון דער פוילישער געזעלשאפט, ספעציעל די אינטעלעקטואלן האבן זיך געשעמט פאר דער דאזיקער פראפאגאנדע, זענען דאך אפילו אויפן געביט פון ליטעראטור און קונסט פובליצירט געווארן אפהאנדלונגען, אין וועלכע די מענטשן פון גאמולקאס און מאטשארס רעזשים האבן נישט נאר קאמפראמיטירט דעם גוטן שם פון א שרייבער, נאר אויך געגרייכט צו פאראדאקסאלע דערקלערונגען און באהויפטונגען, וועלכע זענען נישט געווען אנגעמבאר פאר קיין שום ערלעכן איטעליגענטן פּאָליאק. (די באמערקונגען וועגן דער אנטי־יידישער פראפאגאנדע באגרענעץ איך דא בלויז צו די ענינים, וואס זענען פארבונדן מיט ליטעראטור. אויף אנדערע געביטן פון געזעלשאפטלעכן לעבן, אין דער טעגלעכער און פאליטישער פרעסע איז די דאזיקע פראפאגאנדע געוועזן א ווולגארע און זי האט זיך באנוצט מיט מעטאדן און ארגומענטן נישט זעלטן איבערחזרטע פון היטלעריסטישן רעפערטואר).

אזוי האב איך צ. ב. אין איינעם פון די ליטעראַרישע זשורנאלן באגעגנט אין י. 1968 אן ארטיקל פון א יונגן קריטיקער, פארטרויונגס־מענטש פון דער פארטיי אין דעם פוילישן שרייבער־פארבאנד, אין וועלכן דער מחבר האט דערקלערט, אז נישט געקוקט אויף דעם גרויסן שם, וואס יוליאן ט ו ו י ם האט זיך דערווארבן, איז דאך זיין שאפונג א פרעמדע פאר דעם פוילישן פאלק, פרעמד אין נאציאנאלן זין, ווייט פון דער נאציאנאלער טראדיציע אא״ו.

די דאזיקע טעזע פון "נאציאנאלן מומחה" האט זיך אבער נישט איבערחזרט אין קיין שום אנדערע פאבליקאציעס און ביי קיין שום אנדערן ליטעראטור־קריטיקער. זי האט זיך נישט געקאנט אננעמען, ווייל דער ליגנט וואס האט אין איר געשטעקט, איז געווען צופיל בולט נישט נאר פאר די פראפעסיאנעלע שרייבער, נאר אויך פאר דעם דורכשניטלעכן פוילישן לייענער. טווים איז געווען אין זיין שפראך און אין זיין דמיון און, פארשטייט זיך, אויך אין זיין אינהאלט דורכויס פויליש. זיין שאפונג איז א מוסטער פון פוילישער מאדערנער פאעזיע, מען קען זאגן: אן אידעאל פון פאעטיק. דערביי איז ער, יוליאן טווים, געווען א זעלטענען קענער פון דער אלט־פוילישער פילאלאגיע און פון פאלקלאר. א קענער פון דער אלט־פוילישער דיכטונג, איז ער געווען איינער פון אירע באנייער אין זין פון ווארט און פארם און אין זין פון וואָרט־שעפערישקייט.

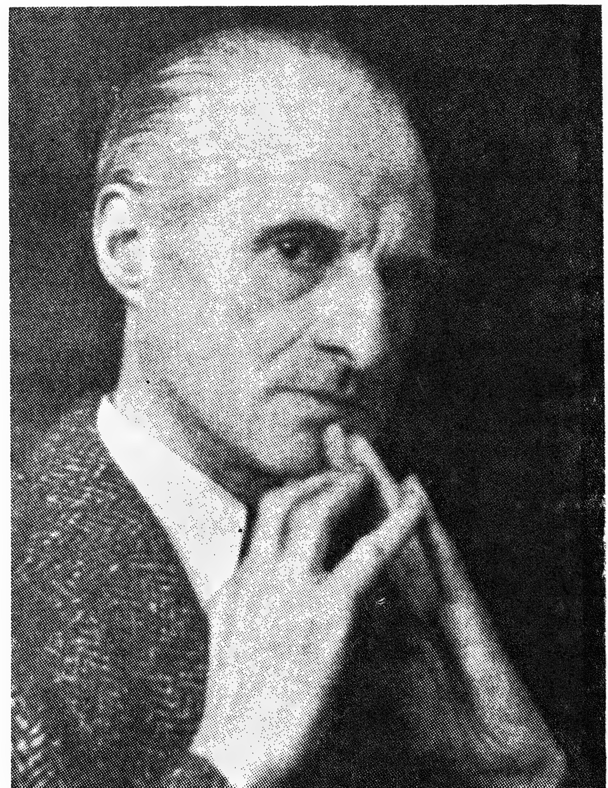
די טעאריע וועגן דער מכלומרשטער פרעמדקייט פון טווימס פּאָעזיע אין דער פוילישער ליטעראטור (אויך פון אנטאני ס ל א נ י מ ס ק י ס שאפונג) איז אבער נישט גאנץ ניי. מיט כמעט פערציק יאר צוריק, ד. ה. פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה האבן אויך די ענדעקישע צייטונגען אטאקירט די דאזיקע צוויי יידיש־אפשטאמיקע דיכטער פאר זייערע ליבעראלע ארויסטרעטונגען און פאר זייער יידישן אפשטאם — און באנוצט האבן זיי זיך מיט דער זעלבער ארגומענטאציע פון פ ר ע מ ד ע ע ל ע מ ע נ ט ן. אזוי צום ביישפיל האט איינער פון די אטאקירנדיקע געפרווט באוויזן, אז טווים האט ליב אין זיין מעטאפאריק צו באניצן זיך מיט אזעלכע ווערטער ווי "ג א ל ד", "זילבער", "איידלשטיינער" — ווייל ער איז דאך א ייד און יידן האבן ליב גאלד...

נישט געקוקט אויף אזעלכע און ענלעכע אטאקעס פאר דעם 1939 י. און נאך דעם 1967 י. איז דאך יוליאן טווים

פארבליבן אין דער ערשטער ריי פון די פוילישע נאציאָ־נאלע פּאעטן. די קינסטלערישע ווערטן פון זיין שאפונג זענען נאך אלץ אין דער פוילישער מאדערנער פּאעזיע די גרעסטע, און זיינע ביכער זענען פיל מער פּאפּולער ווי די ביכער פון זיינע קאלעגן נישט־יידן.

אבער די טעזע וועגן דער מכלומרשטער פרעמדקייט פון טווימס פּאעזיע אין דער פוילישער ליטעראטור, פארלאנגט מען זאל איר ווידמען נאך א פּאר ווערטער אויפן דאָזיקן אָרט. וועגן דער דאָזיקער פרעמדקייט איז מיר אויסגעקומען צו הערן אויך אין ישראל א פּאר פּאראלגעמיינערונגען, וועלכע זענען געווען אזוי פארמולירט, אז זיי קענען אריינברענגען דעם יידישן לייענער אין א מיספארשטענ־דעניש, אין א טעות.

אויף איינער א ליטעראַרישער סעודה אין ירושלים האָט מען גערעדט וועגן יידישע מחברים אין דער היינטיקער פוילישער ליטעראטור און איינער פון די אנטיילנעמער האָט ארויסגעזאָגט א מיינונג, אז אויב די יידיש־אפּשטאַ־מיקע מחברים אין דער פוילישער ליטעראטור האבן ביים

יוליאַן טווים

פוילישן לייענער דאס הייסט ביי דער פוילישער געזעל־שאפט נושא־חן געווען און דעראבערט זיך א שם, געווארן פּאפּולער — איז עס נאר דערפאר, ווייל זיי האבן אַריינגע־בראכט אין דער פוילישער ליטעראטור דעם עלעמענט פון פרעמדקייט און עקזאָטיק, זיי האבן אזוי צו זאגן פארפּוי־לישט דעם יידישן אופן פון דענקען, פון שרייבן, פון רעדן, פון לאכן און וויינען א"וו. און דער דאזיקער פרעמדער אופן און פרעמדער שטייגער האט געוועקט פאראינטערע־סירונג ביים פוילישן לייענער. דאס האט געזאלט זיין די סיבה, אז די יידישע מחברים זענען אין דער פוילישער ליטעראטור געווען טאלערירט, צי אפילו אנערקענט.

די דאזיקע טעזע איז גענוג פאראדאקסאל בכדי נישט צו דיסקוטירן וועגן איר. פונקט אזוי פאראדאקסאל וואלט געווען צו דערקלערן, אז אַפּאָלינער איז דערפאר געווען אנטדעקעריש אין דער פראנצויזישער ליטעראטור און קאָנ־ראַד אין דער ענגלישער, ווייל זיי האבן אריינגעבראכט פרעמדע, פוילישע עלעמענטן — איינער אין דער פראנצוי־זישער דיכטונג, דער צווייטער אין דער ענגלישער פּראָזע.

אויב עס גייט וועגן דער מאדערנער פוילישער פּאעזיע נאך און אויך פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה, וויל איך דערמאנען, אז צווישן צענדליקער אנגעזענע פּאעטן פון דער דאזיקער עפּאכע, זענען צוממייסטן געווען פויליש אין זין פון דער נאציאנאלער שפּראך דווקא יוליאן טווים און באלעסלאוו לעשמיאן.

לעשמיאנס דיכטונג איז אזוי פויליש, אז זי איז פשוט נישט צום איבערזעצן אויף אנדערע שפּראכן, אפילו נישט אויף די אנדערע סלאווישע שפּראכן. לעשמיאן האט באוויזן צו טאָן מיט דער פוילישער שפּראך דאס זעלבע, וואס עס טוען מיט דער בויגעוודיקער דייטשישער שפּראך די דייטשע פּאעטן: שאפן נייע באגריפן, גרייכן צום סאמע קוואל פון דער שפּראך, מאדערניזירן דעם אלטן פאלקס־טימלעכן ווערבאלן אוצר, צוזאמענשמעלצן אים מיט דעם היינטיקן לעקסיקאן. דאס פוילישע ווארט איז ביי לעש־מיאנען געווארן בייגיק, עלאסטיש, מאלעריש און פארביק. עס האט עס נישט באוויזן צו טאן קיין שום אנדערער פוילישער דיכטער פאר אים און אויך נישט נאך אים.

אויב די יידישע מחברים האבן זיך דערוואָרבן אן אָרט און בכלל א בכבודיק אָרט אין דער פוילישער ליטעראַ־טור, איז עס נישט צוליב דער מכלומרשטער אנדערש־קייט — ווייל אנדערש פון יעדן אנדערן איז און דאַרף זיין יעדער שרייבער אין יעדער שרייבערישער סביבה אויף דער וועלט און אין יעדער שפּראך, מיט וועלכער ער באנוצט זיך.

אנדערש פון אנדערע דאַרף זיין יעדע פען, וואס נעמט זיך שאפן ליטעראַטור. לאמיר־זשע נישט קאמפּליצירן דאס, וואס ס'איז פשוט: די יידן אין דער פוילישער לי־טעראַטור האבן זיך דעראבערט אן אָרט נישט צוליב דעם, אז זיי טראכטן אדער שרייבן אויף א פרעמדן אופן, נאר צוליב די קינסטלערישע ווערטן פון זייערע ביכער.

בכדי ס'זאל נישט זיין קיין מיספארשטענדעניש, באנוץ איך זיך מיטן באגריף פון א יידישן מחבר אין דער פוילישער ליטעראַטור — ווייל עס איז פאראן נישט נאר א ווערבאלער, נאר אן עיקרדיקער אונטערשייד צווי־שן יידישן שרייבער און יידישן מחבר, וועלכער באטייליקט זיך אין שאפן פון ליטעראַרישע ווערטן אין א פרעמדער נישט נאציאנאלער שפּראך. א יידישער שרייבער שרייבט אין איינער אדער אין בידע פון זיינע נאציאנאלע לשו־נות: יידיש, העברעיש. דעם יידן וועלכער שרייבט אין אן

אנדער שפראך וועלן מיר דא אנרופן מיטן באגריף "יידישער מחבר".

נאך דער דאזיקער באמערקונג פארבלייבט אונדז בלויז נאך אויפצוקלערן, ווער עס איז א יידישער מחבר אין דער דאזיקער פרעמדער שפראך — אין געגעבענעם פאל אין פויליש. אנדערש געזאגט: מי ומי יהודי? וועלכן שרייבער אין דער פוילישער ליטעראטור זאלן מיר באטראכטן פאר א ייד? יעדן, וואס איז געבוירן א ייד, דאס הייסט פון יידישע עלטערן? צי בלויז דעם, וואס האלט זיך פאר א ייד, אדער סאלידאריזירט זיך מיט דעם יידישן פאלק, דעמלט ווען דאס דאזיקע פאלק שטייט פאר א נסיון, אזוי ווי עס האט געטאן יוליאן טוווים אין דער צייט פון מלחמה, ווען דאס יידישע פאלק אין אייראפע איז געווען אין געפאר, אין פארפאלגונג, אין אומקום.

איז אבער פאראן א פאל אן ענלעכער און גלייכצייטיק א דורכויס אנדערער: אנטאני סלאנימסקי, דער זון פון א משומד, דער ניהיליסט, וועלכער איז שוין אליין געבוירן געווארן אלס פאליאק, אלס קריסט — אבער האט זיך קיינמאל פאר א קריסט נישט געהאלטן. דער זעלבער סלאנימסקי, וועלכער האט מיט פיל הארציקייט געשריבן וועגן דער יידישער גאס, אבער ביי די פוילישע יידן און ספעציעל ביי די יידן אין ווארשע איז ער תמיד געווען דער גוי, כאטש אין דער זעלבער צייט האבן אים די פוילישע רעאקציאנערע קרייזן געהאלטן פאר א ייד.

דאס האט מען וועגן סלאנימסקין דערציילט דעם כאראקטעריסטישן אנעקדאט, אז ווען ער איז צוגעגאנגען צו א יידישן צייטונג־פארקויפער און האט ביי אים פארלאנגט דעם "נאש פשעגלאנד" (א יידישע צייטונג אין דער פוילישער שפראך), האט דער ייד אויף אים א קוק געטאן און דערקענענדיק סלאנימסקין האט ער געזאגט: "דאס איז נישט אייער פשעגלאנד, דאס איז אונדזער פשעגלאנד." האט זיך סלאנימסקי געזאלט באליידיקן און איז צוגעגאנגען צו א קריסטלעכן צייטונג־פארקויפער און האט פארלאנגט: "גיב מיר דעם וואש פשעגלאנד". האט דער קריסט דערקאנט סלאנימסקין און האט געענטפערט: "ס'איז נישט אונדזער פשעגלאנד, ס'איז אייער יידישער פשעגלאנד"...

ביי אלע אטאקעס אויף סלאנימסקין מצד די רעאקציאנערע קרייזן, סיי פאר דער מלחמה סיי אין סאציאליסטישן פוילן, האט ער ביי פיל געלעגנהייטן אונטערגעשטראכן — און ער טוט עס ביז היינט — אז ער איז זעליק סלאנימסקיס, דעם באקאנטן תלמיד־חכמס אייניקל. זיינע דעקלאראציעס וועגן זיין נאציאנאלער צוגעהעריקייט אדער וועגן זיין רעליגיעזן לאיציזם, האבן תמיד דעם וועלטלעכן כאראקטער: סלאנימסקי דער אייראפייער, נישט קיין ייד, כאטש פון א רבנישער משפחה און נישט קיין קריסט, כאטש א זון פון משומד.

ליריש אין דער דיכטונג, ליבעראל אין די אנשוויונגען, סארקאסטיש און איראניש אין זיין פובליציסטיק, איז ער תמיד געווען דער אַנפאַן טעריבל פון דער פוילישער ליטעראטור. דער, וואס שטייט אנטקעגן דער גאנצער וועלט: קעגן דעם פוילישן בורזשואזן רעזשים פאר דער מלחמה, קעגן דעם באלשעוויזם, קעגן דעם פוילישן טראדיציאנעלן און מאדערנעם אנטיסעמיטיזם, אבער אויך קעגן דעם וואס איז קאנסערוואטיוו אדער פארקריפלט ביי די יידן. ער איז קעגן דער פוילישער פאליטישער עמיגראציע נאך דער מלחמה, ווייל די דאזיקע קרייזן זענען אין דער מערהייט רעאקציאנער. ער איז אבער נישט קיין אנהענגער פון דער פאלקס־דעמאקראטיע און פארשאפט זיך א פארביסענעם שונא אין דער פערזאן פון וולאדיסלאוו גאמולקא, וועלכער מאכט נישט קיין סוד פון זיין האס צו סלאנימסקין און באזייטיקט אים כמעט אויף אן אדמיניסטראטיוון אופן פון דער פאַרזיצערשאפט אין פוילישן ליטעראטן־פארבאנד.

ווער־זשע איז סלאנימסקי? א ייד צי א גוי?

אין איינער פון זיינע דערציילונגען (דרך אגב דארף מען דא זאגן, אז ער באנוצט זיך זייער זעלטן מיט בעלעטריסטיק) שילדערט ער אויף איראנישן סארקאסטישן אופן א מעשה וועגן א ווארשעווער יידישן שניידער, ביי וועלכן עס איז געשען א נס. א מלאך פון הימל איז אראפגעקומען בכדי צו ראטעווען אים פון די גוישע הענט — די זאך קומט פאר אין עטלעכע און צוואנציק יאר נאך דער מלחמה און דער נס איז א גראַטעסקאַלער: דער שניידער האט קאליע געמאכט א פאר הויזן, וועלכע עס האט ביי אים באשטעלט איינער א גרויסער אקטיאר, צו דער פרעמיערע פון א פארשטעלונג, וועלכע דארף פארקומען אין עטלעכע שעה ארום. דער אקטיאר איז א כעסן און וועט דעם שניידער הרגענען. און גאט האט דערהערט דעם שניידערס תפילה און דעם שניידערס פחד און האט געשיקט א שליח פון הימל, וועלכער האט די הויזן פארראכטן און דער שניידער איז ארויס מיטן לעבן פון נסיון.

און סלאנימסקי פרעגט זיך מיט די ווערטער פון דעם יידישן בעל־מלאכה: ס'טייטש, צוליב א פאר גוישע הויזן האט זיך מטריח געווען א מלאך פון הימל, און ווו איז געווען דער דאזיקער מלאך, ווען זעקס מיליאן יידן האט מען אומגעבראכט אין דעם דייטשן גהינום?

ווער פון די יידישע מחברים אין פוילן איז א ייד? נישט תמיד איז די שאלה א פשוטע און נישט תמיד איז פשוט אויף איר צו ענטפערן; ווי אזוי דארף מען דא באהאנדלען דעם טאלאנטירטן און אנגעזעענעם דיכטער, דראמאטורג און פראזאיקער ראמאן בראנדשטעטער, וועלכער איז געווען א ייד און איצט איז ער א פרומער קאטאליקער? דער זעלבער בראנדשטעטער, וועלכער איז געווען א מיטארבעטער פון דער פראגרעסיווער ליטעראַרישער פרעסע אין פוילן פאר דער מלחמה. און וועמענס פיעסע מען האט נאך אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אויפגעפירט אויף דער בינע אין ארץ ישראל, ווו ער האט זיך געפינען אין די רייען פון דער פוילישער ארמיי פון גענעראל אנדערס.

בראנדשטעטער איז היינט א דעקלארירטער קריסט און די טעמאטיק פון זיין שאפונג איז א יידיש־קריסטלעכע. פונקט ווי דער דייטש ראלף האכהוט, האט אויך ראמאן בראנדשטעטער אנגעשריבן א פיעסע געווידמעט דער ראל פון קריסטנטום אין דער צייט ווען מען האט געהרגעט יידן. אבער להיפך צו האכהוט, וועלכער באשולדיקט די קריסטלעכע וועלט מיט דעם דעמאלטדיקן פויפסט פאולוס

דעם צוועלפטן, איז ביי בראנדשטעטערן דער סך הכל פון די דאזיקע חשבונות א פאזיטיווער, א גינסטיקער פאר דעם קריסטנטום. בראנדשטעטער ברענגט ארויס דאס מסירות־נפש פון דעם קריסטלעכן גלח, וועלכער גייט ארויס פון קאנפליקט "יידן, דייטשן, קריסטן" א זיגער, ער דער־פילט זיין פליכט לגבי דעם פארפאלגטן יידן, כאטש ער ווייסט, אז ער וועט מוזן באצאלן מיטן אייגענעם לעבן. ער ראטעוועט דעם כבוד פון דער קריסטלעכער לערע וועגן פעלקער־ליבע.

בראנדשטעטער דער קריסט איז אויך דער מחבר פון א דריי־בענדיק ווערק, געווידמעט דעם לעבן פון ישו הנוצרי — דאס דאזיקע בוך איז אנגעשפיקעוועט מיט גאנצע זייט־לעך העברעישע מאקאראניזמען.

שרייב איך דא וועגן דער דערשיינונג "בראנדשטעטער" דרך אגב, פונקט ווי דרך אגב קומט מיר אויס צו דערמא־נען אן אנדערן מחבר, וועלכער האט אן ענלעכע ביאגרא־פיע: מיעטשיסלאוו ראמאן פרענקעל. פאר דער מלחמה איז ער געווען איינער פון די מיטארבעטער אין די בארימ־טע "וויאדאמאשטשי ליטעראצקיע" — א צייטונג, וועלכע איז געווען אן ארגאן פון דעם פוילישן ליבעראלן געדאנק. עס פארלאנגט זיך דא צו דערמאנען מ. ר. פרענקלען, כאטשבי צוליב זיין בוך "דער בלינדער פאסאזשיר", וועלכער איז דערשינען אין די פופציקער יארן און האט געמאכט א גרויסן און נעגאטיוון רושם ביי די פוילישע לייענער. פרענקעל האט דא באשולדיקט נישט נאר די פוילישע "שמאלצאווניקעס", וועלכע האבן פארקויפט דעם פארהאלטענעם ייד פאר א קילא שמאלץ צי פאר א קילא צוקער — ער באשולדיקט די גאנצע פוילישע געזעלשאפט פאר איר גלייכגילטיקייט, פאר איר פאסיווקייט. ער באשול־דיקט די אלע, וועלכע האבן דעם יידן קיין שלעכטס נישט געטאן, אבער — אויך נישט קיין גוטס.

פאר דעם פראזעליט מ. ר. פרענקעל איז די מלחמה דערפארונג געווארן א סטימול צום אומקערן זיך צו דער יידישקייט — אפשר נישט אין רעליגיעזן זין פון ווארט, נאר אין אלע אנדערע הינזיכטן. אין די פופציקער יאָרן איז ער נאך ארויסגעטראָטן אויף יידישע ליטעראַרישע אַוונטן און גערעדט צום יידישן עולם יידיש, וועגן שלום־עליכמען און בכלל וועגן דער יידישער ליטעראטור.

צו די דאזיקע ליטעראַרישע ווערק, וועלכע האבן נאך דער צווייטער וועלט־מלחמה דערגרייכט א גאר גרויסן דערפאלג אין פוילן, געהערן די "צימרינג־קראַמען" פון ברונאָ שולץ.

ער אליין האט שוין דעם דאזיקן דערפאלג נישט דער־לעבט. ער איז אומגעקומען אין דראהאביטש אין יאר 1942. עס זענען באקאנט געוויסע פרטים וועגן זיין טויט. א דייטשער אפיצער, וועלכער האט געהאט סענטימענט פאר ברונא שולץ אלס פלאסטיקער (שולץ איז אויך געווען א מאלער און האט געלערנט מאלעריי אין דער דראהאבי־טשער מיטעלער שול; ער האט אויך איבערגעלאזט נאך זיך א קאלעקציע אינטערעסאנטע צייכענונגען, וועלכע דערמאנען א ביסל די בארימטע סעריע "קאַפּריטשיאָס" פון פראנטשעסקא גאָיאַ) האט אים אין משך פון א געווי־סער צייט באשיצט, נישט דערלויבט אים ארויסצושיקן אין לאגער. אין א געוויסן טאג האט דער זעלבער דייטש דערהרגעט אן אנדערן ייד, וועלכער איז געווען באשוצט דורך אן אנדערן דייטש. און דא איז מקוים געווארן דאס אמאליקע טראגישע שפריכווארט: דו האסט געהרגעט מיין ייד, וועל איך הרגענען דיין ייד. ברונא שולץ איז דער־שאסן געווארן — אזא איז געווען דער נקמה־אקט פון איין דייטש קעגן דעם צווייטן.

פארוואס איז די פאראינטערעסירונג צו די שאפונגען פון ברונא שולץ געקומען אזוי שפעט? עס האט דא פאסירט אן ענלעכע זאך ווי מיט דעם ווערק פון דזשעמס דזשאָיס "אוליסעס", אדער ווי מיט דער ליטערארישער ירו־שה פון פראנץ קאפקא. אויך די דאזיקע צוויי מחברים און אויך ברונא שולץ זענען מיט זייערע שאפונגען ארויס פון דער ליטערארישער מאניערע פון זייער צייט. עס זענען געווען ווערק, וועלכע האבן געהאט א ווירקונג אויפן אינהאלט און אויף דער געשטאלט פון דער צוקונפטיקער ליטעראטור, און עס האט געמוזט דויערן א פּאָר יאָרצענדליקער ביז זיי זענען דערקענט און אנערקענט געווארן אויף דער וועלט. איך מיין דא — דאס אוועקגיין פון דעם רעאליס־טישן אופן פון שילדערן. אין די דרייסיקער יאָרן איז עס געווען נישט אננעמבאר פאר דעם לייענער און אלגעמיין גענומען אויך נישט אננעמבאר פאר דער קריטיק.

ברונא שולץ שאפט אין זיין פראזע א שארפע קא־

ברונאָ שולץ

ריקאטור פון דער ווירקלעכקייט, פארגרעסערט דאס לעכערלעכע און נעגאטיווע, ווייזט דעם מום דורך א פארגרעסערונג־גלאז. אזא איז זיין שרייבן, אזעלכע זענען זיינע צייכענונגען, פארטרעטן פון מענטשן מיט גרויסע קעפּ און קליינינקע קערפּערס, אדער פארקערט. ער, דער יידישער אינטעלעקטואל מיטן קינסטלערישן דמיון, דער איינוווינער פון דער גאליציאנער פּראווינץ, זעט זיין קליינבירגערלעכע אומגעבונג אין א קרומען שפּיגל: די יידישע שטאט מיט מענטשן פארלוירענע אין א תוהו־ובוהו, מיט מענטשן בענקנדיקע, בלאנדזשענדיקע, טרוימענדיקע, פארליבטע אין דמיונות, ארומגעהילטע אין א נעפּל פון משוגעת, אדער פון אומהיילבארן אינפאנטיליזם. דאס האט שוין גארנישט צו טאן מיט רעאליזם. דאס איז א וועלט פון מאשקעראַנען, א וועלט פון מענטשן ערנסטע וועלכע פירן זיך אויף ווי קינדער, אדער א וועלט פון משוגעים וועלכע פּרוון זיך אויפפירן ווי נארמאלע מענטשן. ביז אין א געוויסן טאג קומט א שטארקער ווינט און טראגט עמיצן פון זיי אוועק צוזאמען מיטן הארבסטיקן בלעטערפאל — ערגעץ ווייט און הויך, ביז ער ווערט פארשוואונדן אין חלל.

טריב זענען זיי, די דערציילונגען און די העלדן פון ברונא שולץ און די דאזיקע פינצטערע טריבקייט מאכט זיי ענלעך צו דער ליטעראטור פון פראנץ קאפקא. אנדערש זענען זיי — און דאך איז פאראן אין זיי די בשותפותדיקע טריבע אטמאספער פון צוויי מחברים, וועמענס ביאגראפיעס זענען אין געוויסע פרטים ענלעך. ביידע זענען זיי געווען יידן און ביידע האבן זיי געשטאמט פון דער זעלבער פראַנץ יוספס אימפעריע. כדאי צו דערמאנען, אז שולץ איז געווען דער ערשטער איבערזעצער פון פראנץ קאפקא אויף פויליש. ער האט נעמלעך איבערזעצט אויף פויליש דעם ראַמאן „פּראָצעס".

די שאפונגען פון ברונא שולץ זענען סוררעאליסטיש — אין פרטים, אין איינצלהייטן האט מען דעם איינדרוק, אז די באזונדערע געשטאלטן זענען רעאל, אבער ווען מיר זעען זיי אין לעבן און אין ווירקן, אין זייער דענקען, איז עס אן אקציע וואס קומט פאר ווי אין אַ וויסטן חלום, אין אן אומעטיקן חלום. דאס אוממעגלעכע און נישט לאגישע פארפלעכט זיך מיט דעם ווירקלעכן — דאס וואס האט זיך מיט עטלעכע יארצענדליקער שפּעטער אנגענומען אין דער וועלט־ליטעראטור און אין מאלעריי. און אין דעם שטעקט דאס פרעקורסארישע פון ברונא שולצס שרייבן. מיט זיינע עטלעכע הונדערט זייטלעך, וואס ער האט אנגעשריבן, האט ער פארנומען אן אנגעזעען ארט צווישן יענע מחברים, וועלכע האבן — באנוצנדיק זיך מיט די ווערטער פון הישפּאנישן שרייבער מיגועל דע אונאַמונא — אנגעהויבן דעם פּראצעס פון דעסטרוקציע, פון צעשמעטערן די קלאסישע פארם פון א ראמאן, פון א דערציילונג, צי פון א נאוועלע.

די פאַרשער, די ביאגראפן און קריטיקער פון ברונא שולץ שטעלן זיך אפּ אויף זיין כאראקטעריסטיק, זוכנדיק אין איר די גרענעצן פון אזא און נישט אנדערער שאפונג זיינער. ער איז געווען א מענטש אן איינזאמער, א שעמעוודיקער און פארמאכטער, מיט פיל קאמפּלעקסן לגבי פרויען, צו וועלכע ער האט זיך זעלטן דערנענטערט. די

סטאניסלאוו וויגאַדזקי

וואס האבן אים געקאנט, דערציילן אז ער האט תמיד געמאכט דעם איינדרוק פון א מענטשן, וועלכער לעבט פון אן אומפארשטענדלעכן צופאל גראד דא און נישט ערגעץ אנדערש. און דווקא אין דער דאזיקער און נישט אין אן אנדער צייט.

א גרויסן צושטייער צו דער היינטצייטיקער פוילישער ליטעראטור בילדן די לידער און די פּראזע פון סטאניסלאוו וויגאדזקי. געבוירן אין י. 1907 האט ער אין די דרייסיקער יארן דעביוטירט מיט א באנד לידער ארויסגעגעבענע אין מאסקווע. ער איז אין יענער צייט געווען אן אקטיוויסט פון דער פוילישער קאמוניסטישער פארטיי, געווען פארפאלגט דורך דער פוילישער פאליציי און געזעסן אין תפיסה.

די לידער־זאמלונגען און נאוועלן, וועלכע ער האט נאך דער מלחמה געשריבן, זענען געווידמעט הויפּטזעכלעך דער יידישער אקופּאציע־טעמאטיק, און דווקא האבן די דאזיקע ווערק געשאפן אים א גרויסע פּאפּולערקייט אין פוילן. נישט געקוקט דערויף, אז וויגאדזקי האט זיך נישט געהאַלטן ביים שאַבלאָן, וועלכן עס האט געפּרוווט אנווארפן דער דעמלט הערשנדיקער אין פוילן פּרינציפּ פון סאציאליסטישן רעאליזם. כ'מיין, אז עס וועט נישט שאדטן דא צו דערמאנען, וואס דער דאזיקער סאציאליסטישער רעאליזם האט פארלאנגט: פאַרשטעלן די ווירקלעכקייט מיט רעאליסטישע מיטלען, אבער נישט דווקא אזוי ווי

זי איז אין אמתן געווען, נאר אזוי ווי זי וואלט געדארפט זיין, ווען דאס ווירקן פון מענטשן וואלט געווען אין הסכם מיטן קאמוניסטישן פראגראם, מיטן קאמוניסטישן הומאניזם או"וו. די סאצ־רעאליסטן זענען ארויסגעגאנגען פון שטאנדפונקט, אז אזא אופן פון שילדערן וועט דערציען די מענטשהייט און מינדעסטנס דעם לייענער אין גייסט פון רעזשים־פראגראם. אזוי ארומעט איז פארמולירט געווארן א הכשר אויף פארפוצן די רעאלע ווירקלעכקייט, א הכשר — אויף ליגנט.

אין דער יידישער טעמאטיק, אין דער טעמאטיק פון דער אקופאציע־צייט, האט די סאצרעאליסטישע טענדענץ פארלאנגט פון שרייבער ארויסצוברענגען אין א נישט אמתדיקער פראפארץ די פאזיטיווע שטעלונג פון פוילישן פאלק לגבי די יידן, דערמאנען און שילדערן, אז פוילישע בירגער האבן געשיצט און געראטעוועט יידן, אז דאס פוילישע פאלק איז פון דער דאזיקער צייט ארויס מיט כבוד. אויב עס זענען פאראן געווען געשטאלטן נעגאטיווע אין יענער צייט, איז זייער שלעכטער טאט געווען פארבונדן מיט זייער קלאסן־אפשטאם, זיי זענען מסתמא געווען קליינבירגער אדער האבן געהערט צו די באזיצנדיקע קלאסן.

פון וויגאדזקיס רייכער שאפונג איז געדרינגען, אז ער האט דעם סאצ־רעאליסטישן פראגראם אין דער יידישער טעמאטיק נישט אקצעפטירט. די יידישע העלדן זיינע, פארלוירענע און איינזאמע אין דער שעה פון גרויסן נסיון, הילפלאזע — אזעלכע זענען זיי. וויגאדזקי מאכט אין זייער נאמען א דין וחשבון מיט די דייטשן — און אויך מיטן פוילישן פאלק, און אויך מיט דער גאנצער וועלט.

וויגאדזקיס רעאליזם איז אין דעם פאל געווען אן ערלעכער אן אויספארשונג־רעכטער. אט זענען די פאקטן, אזא אין פון א ריכטער, אדער גענויער געזאגט — אין דער ראָל פון אן אויספארשונג־ריכטער. אט זענען די פאקטן, אזא איז געווען די מענטשלעכע אכזריות, אזא איז געווען די מענטשלעכע גלייכגילטיקייט, אזעלכע זענען געווען די נעוטראלע "מיט ריינע הענט", וואס האבן קיינעם נישט געטאן קיין שלעכטס — אבער אויך קיין גוטס האבן זיי קיינעם נישט געטאן. אזעלכע זענען די באווייזן, און זאל די וועלט ארויסגעבן דעם אורטייל, אויב עס איז נאך פאראן אויף דער וועלט א מענטשלעך געוויסן.

און וויגאדזקי האלט, אז דאס מענטשלעכע געוויסן איז דאך יא פאראן און אז עס איז אויך געווען דעלמט, אין יענע פינצטערע צייטן. אויך דעמלט פלעגט מען טרעפן עמעצן, וואס האט געוואלט ראטעווען דעם כבוד פון דער וועלט און דעם כבוד פון פוילישן פאָלק, ווייל אפילו דייטשן זענען דאך געווען, כאטש זעלטן, וואס האבן געוואלט ראטעווען דעם כבוד פון דייטשן פאלק שטעלנדיק דאס אייגענע לעבן אין קאן בכדי צו ראטעווען א יידיש לעבן. איידער מען האט גענומען בויען די טויט־לאגערן פון אשוויענטשים און מיידאנעק, האט מען דאך שוין אפגעהאקט די קעפ פון די דייטשע אנטיפאשיסטן אין די שטעט און אין די לאגערן פון דריטן רייך.

וויגאדזקיס פאבולארע ראדיא־סצענארן און מאנאדראמעס זענען געווען פיל מאל טראנסמיטירט אין די ראדיא־ און טעלעוויזיע־פראגראמען, און כאטש זייער אמת איז אפטמאל געווען א ביטערער, האבן זיי געהאט א גרויסן און פאזיטיוון אפקלאנג אין דער פוילישער געזעלשאפט.

אזא איז געווען די הויפט־ריכטונג אין דער טעמאטיק פון וויגאדזקיס שאפונג. אין די פאעטישע שאפונגען דאמינירט דער עלעגישער טאן — דער יזכור, דער קדיש ביי די אויוונס פון מיידאנעק.

מען דארף נאך דא אפמערקן די איבערזעצערישע טעטיקייט פון וויגאדזקין. זיינע איבערזעצונגען פון שלום־עליכם, פון דוד בערגעלזאן, ווענדראף א"אנד.

נאך די אנטי־יידישע געשעענישן אין פוילן אין יאר 1967, איז וויגאדזקי געווען דער ערשטער שרייבער, וואס איז ארויסגעפארן קיין ישראל. דא האט ער ארויסגעגעבן צוו. אנד. דעם ראמאן "פארהאלטן צו דער אויספארשונג". דאס דאזיקע בוך איז געווען איינס פון די 40 ביכער, וועלכע זענען אין יאר 1957 קאנפיסקירט געווארן דורך דער ווארשעווער צענזור. דאס בוך איז ארויס אין ישראל אין דער איבערזעצונג אויף עברית, און כמעט גלייכצייטיק איז עס דערשינען אין דער אריגינעלער פוילישער ווערסיע אין פאריז, און אויך אין דער דייטשער איבערזעצונג אין דייטשלאנד.

"פארהאלטן צו דער אויספארשונג" איז א גרויסע באשולדיקונג קעגן דעם פאליצייאישן סיסטעם אין פוילן, קעגן דער טראגישער אוממענטשלעכער פראצעדור, וועלכע איז איבערגענומען געווארן בירושה נאך די סטאליניסטישע אינקוויזיטארן אין ראטנפארבאנד.

כמעט אין אלע ביכער פון יידישע מחברים אין פוילן קומט צום אויסדרוק די גרויזאמע איינזאמקייט פון ייד אין דער שעה פון גרויסן נסיון. איינזאמקייט — אין דארף און אין דער שטאט, צווישן אינטעלעקטואלן און צווישן דעם פשוטן המון. טיילמאל האט עמעצער געהאט מזל און אנגעטראפן א קריסט, וואס האט זיך פון דעם איינזאמען און פראסקריבירטן נישט אפגערוקט, נישט אנטלאפן פון אים, נאר להיפוך: דערלאנגט די האנט, געשטעלט זיך אויף דער זייט פון פארפאלגטן. דער וואס האט אזא פריינט אין יענע צייטן געפונען, דער איז געווען גליקלעך, דער קריסטלעכער פריינט איז געווען דער עדות, אז די וועלט איז נאך א וועלט, אז עס זענען נאך נישט אונטערגעגאנגען אלע מאראלע ווערטן פון מענטשלעכן מין. אבער נישט א יעדן איז אזא גליק געווען באשערט.

און אויב זיי זענען געווען אזוי זייער איינזאם, די פוילישע יידן — איז עס אפשר דערפאר, ווייל זיי זענען דא תמיד געווען פרעמד — קולטורעל פרעמד, געזעלשאפטלעך פרעמד, גלויביקע פון א פרעמדער רעליגיע? אפשר דערפאר, ווייל זיי האבן זיך נישט געקאנט, צי נישט געוואלט אסימילירן?

פאוועל הערץ האט אין זיי ראמאן "סעדאן" געגעבן א פסיכאלאגישן אנאליז דווקא פון יענע יידישע קרייזן אין פוילן, וועלכע האבן זיך יא אסימילירט, אדער זענען שוין געווען אסימילאנטן פון צווייטן צי פון דריטן דור. מען קאן אין זיין בוך געפינען טיפן פון משומדים פון יעדן באקאנטן זשאנר אין דער יידישער געשיכטע. מענטשן וואס

אנטלויפן פאר יעדן רמז וועגן זייער יידישער אפשטאמונג. משומדים און אסימילאנטן מיט גרויסע פארדינסטן פאר דעם פוילישן פאלק און פאר דעם פוילישן לאנד. און אויך אנדערע משומדים, אזעלכע וואס עס איז אין זיי פארבליבן א פונק פון סענטימענט פאר יידן. און אויך אזעלכע וואס האבן מיט שטאלץ געטראגן דעם טיטל פון באראָן, וועלכן זייערע זיידעס האבן מסתמא מיט גרויס מי און פאר א סך געלט דערווארבן אין פראנץ יוספס צייטן.

א טייל פון זיי האט געהערט צו די העכערע צען טויזנט אין דער פוילישער געזעלשאפט צווישן די יארן 1918—1939. און נישט אלע פון זיי האבן זיך גענומען צום הארצן די אנטי־יידישע געשעענישן פון די דרייסיקער יארן, די דעמאנסטראציעס פון דער פאשיסטישער יוגנט אונטער דער אנפירונג פון דעם טרויעריק בארימטן באלעסלאוו פיאסעצקי. נישט אלע פון די דאזיקע אסימילאנטן האבן זיך פארטראכט ערנסט וועגן דער אייגענער צוקונפט, הערנדיק וועגן די אוואנטורעס אויף די אוניווערסיטעטן, ווען מען האט די יידישע סטודענטן נישט אריינגעלאזט אין די לערנזאלן, אדער געצוווּנגען זיי, צו זעצן זיך אויף די לינקע זייט פון זאל. אבער אין א געוויסן טאג — אין א געוויסן טאג האט מען אויך זיי געגעבן צו דערפילן דעם טעם פון פארפאלגונג, און עס איז דעמלט קלאר געווארן, אז דער פאנצער פון אסימילאציע, וואס האט זיי ביז איצט געשיצט, איז נישט געווען אויס מעטאל, נאר אויס פאפיר, אויס שטרוי. איז אויב די פולע גייסטיקע און פארמעלא אסימילאציע העלפט נישט, אויב דער שמד האט נישט געהאלפן — וואס קאן יא העלפן? וואס קאן יא באשיצן דעם יידן — ווייל אט האבן מיר דאך באקומען דעם וויי־פולן באווייז, די וויי־פולע לעקציע, אז אנטקעגן זייער אייגענעם ווילן און אנטקעגן זייער אייגענער איבערצייגונג, זענען זיי פאַרט געבליבן יידן אין די אויגן פון פאשיסטן, און אפילו אויך אין די אויגן פון פוילישן אדל און פון פוילישן קליינבירגערטום.

עס דערנענטערט זיך דאס יאר 1939, דער טראגישער סעפטעמבער. די העלדן פון פאוועל הערצס ראמאן געפינען זיך אין א געזעלשאפט פון פוילישע פריצים — פריינט זענען דא אלע, די אסימילירטע, אדער געוועזענע יידן און אויך די פוילישע אדעליקע. און עס הייבט זיך אן די צייט פון נסיון. עס דערנעטערן זיך די דייטשן, זיי זענען שוין ביי דער פוילישער גרענעץ, זיי האבן שוין איבערגעטראטן די גרענעץ. ווער ס'לעבט אויף דער פוילישער ערד איז פול מיט אומרו און פחד. זיי, די אדעלע, טראכטן אריין, זיי זוכן א מאדוס וויוועגדי אויף דער נאענטער צוקונפט — אויך די דייטשן זענען דאך פריצים, זיי ווערלן זיך שוין פארשטענדיקן.

און פלוצים דערמאנען זיי זיך, אז עס זענען צווישן זיי פאראן אויך פריצים און אדליקע פון צווייטער קאטעגאריע: יידן. גייען די משומדים פון פאוועל הערצס ראמאן אנטקעגן דעם גרויסן געפאר און אנטקעגן זייער גורל איינזאם, מיטן געפיל פון מפלה. זיי לעבן אדורך זייער סעדאַן. (סעדאן איז א שטעטל אין פראנקרייך, ווו די פראנצויזן האבן געליטן זייער גרויסע מפלה פון דער דייטשער ארמיי אין יאר 1870).

ביים סוף פון די זעכציקער יארן איז דער ראמאן ”סעדאן” ווידער געווארן אקטועל צוליב דער אנטיסעמיטישער פראפאגאנדע פון די מלוכישע און פארטיי־קרייזן. באלעסלאוו פיאסעצקי, וועלכן מיר דערקענען אין הערצס ראמאן, ווען ער פירט אן מיט א סטודענטישער פאשיסטישער דעמאנסטראציע אין ווארשע אין די דרייסיקער יארן, פיאסעצקי וועלכער האט דעמלט געטראגן א ברוינעם מונדיר מיט א האקנקרייץ אויפן אָרעם, איז ביי גאמולקאס הערשאפט געווארן א פארטרויונגס־מאן פון דער רעגירונג און פון דער הערשנדיקער פוילישער ארבעטער־פארטיי. און די יידן, וואס האבן זיך מיט זייערע פאליטישע אנשויונגען אוועקגעשטעלט אויף דער אזוי גערופענער אינער־טערנאציאליסטישער, דאס הייסט אסימילאטארישער פאזיציע, האבן ווידער און נאָך א מאָל אדורכגעלבעט די זעלבע מפלה, וועלכע פאוועל הערץ האט באצייכנט מיטן נאמען ”סעדאן”.

מיט אן אנדערן אספעקט פון דער יידישער איינזאמקייט הייבט זיך אן דער ראמאן ”סאַמסאָן” פון קאזימיעזש ב ר א נ ד י ס.

דאס דאזיקע בוך, וואס איז אין משך פון עטלעכע און צוואנציק יאר דערשינען אין פוילן אין פיל אויפלאגעס, פארנעמט א רעפרעזענטאטיוו ארט צווישן די ליטערארישע ווערק, וואס שילדערן די יידישע טראגעדיע אין דער צייט פון אשוויענטשים. דאס בוך איז געשריבן דורך אַ שרייבער, וועלכער איז א מייסטער אין דער פוילישער שפראך, און געשריבן איז עס אזוי, אז קיין שום נישט־ייד וואלט עס נישט באוויזן. דער לייענער זאל מיך נישט שלעכט פארשטיין: מען מוז נישט זיין דווקא א ייד, בכדי צו שרייבן וועגן יידישן גורל. מען מוז נישט זיין דווקא א נעגער בכדי צו שילדערן די פראבלעמען פון די אפריקאנער פעלקער. אבער ביי דער גאנצער, אפילו צוממייסטן סובטעלער אינטואיציע פון א גוטן שרייבער, איז דאך אוממעגלעך ”פון דרויסן” צו שילדערן אויף אזא אופן די אלע ניואנסן פון יידישע ליידן, אנטוישונגען, האפענונגען, אלע ניואנסן פון פארצווייפלונג און דערוואַרטונג, אדער אין אנדערע סיטואציעס: די אלע ניואנסן פון יידישן גוטן ווילן, וועלכע זענען נישט אנגענומען געווארן. בראנדיס שילדערט דאס אלץ אין זיינע ראמאנען ”סאמסאן”, ”אנטיגאנא”, ”די אומבאזיגטע שטאט”.

די יידישע איינזאמקייט אין דער שעה פון אומקום איז ביי אים א המשך פון די שטימונגען אין די דרייסיקער יארן. זיין העלד איז איינזאם שוין א סך פריער, אפשר איז ער תמיד געווען איינזאם מיט זיין יידישן נאמען, מיט זיין סעמיטישן אויסזע, מיט זיינע שווארצע האר, מיט זיין יידישער ארעמער מאמע, וועלכע וויל אים דערציען און אויסבילדן אויף א דאקטער. א וואנט פון פרעמדקייט איז ארום אים, פון פרעמדקייט און גלייכגילטיקייט. ער איז א צעבראכענער מענטש נאך איידער די דייטשן זענען אריינגעקומען.

ס'וועקן זיך ביי דער דאזיקער אפשאצונג רעפלעקסיעס אויפן ראנד פון בוך: דווקא א שרייבער האט עס געהאלטן פאר נויטיק אונטערצושטרייכן אז די פסיכישע פרעדיס־

פאזיציע פון די פוילישע יידן איז געווען אן אפגעשוואכ־
טע, א שוין צעבראכענע פריער, בכדי צו קענען פאר־
טראגן זייער גורל אנדערש, ווי זיי האבן אים פאר־
טראגן. נאך מער: די ביאגראפיע פון בראנדיסעס העלד איז
אזא טראגישע שוין אין די יארן ביז 1939 אז מיר דער־
ווארטן נישט פון אים קיין שום קאמף, קיין ווידערשטאנד,
קיין שום העלדישקייט. און דאך — דאך וועט יעקב גאלד
קעמפן, איבער די אייגענע כוחות; ער וועט מיטרייסן
אנדערע צום קאמף און אנדערע וועלן אים מיטרייסן צום
קאמף, און ער וועט אין דאזיקן קאמף אומקומען אזוי ווי
שמשון הגיבור — ארומגערינגלט דורך די שונאים, וועט
ער באגיין זעלבסטמארד.

די טרילאגיע פון קאזימיעזש בראנדיס איז א ליטעראַ־
רישע כראניק פון דער אקופאציע־צייט אין פוילן. דער
גרויסער עפישער טאלאנט פון מחבר האט באוויזן צו
שאפן א ווערק, וואס איז אמתדיק און הומאניש. אויף אן
עפישן אופן נעמט עס ארום די גרויסע נאציאנאלע און
מענטשלעכע טראגעדיע, וואס האט זיך פאנאנדערגע־
שפילט אויף דער פוילישער ערד.

בראנדיס האט אין א ריי ראמאנען און אין זיין רייכער
ליטעראַרישער פובליציסטיק פארנומען זיך אויך מיט
אקטועלע כלל־פוילישע און אויך נאציאנאל־פוילישע עני־
נים. ער האט געשריבן א סך וועגן ווירטשאפטלעכע,
פאליטישע און קולטורעלע פראבלעמען פון היינטיקן
פוילן, און זיין קריטישער צוגאנג צו די נעגאטיווע
דערשיינונגען פון געזעלשאפטלעכן לעבן האָט אים
פארשאפט א סך סימפאטיע פון די לייענער און אויך א
ביסל שונאים צווישן די רעזשים־קריטיקער, פארטייאישע
אנפירער או״ו. אבער אויב ס'איז אמת, אז ביי יעדן
שרייבער אדער מינדעסטנס ביי א טייל פון זיי, רעכנט זיך
בלויז איין גרויס ווערק, איז עס ביי בראנדיסן די טרי־
לאגיע וועגן דער מלחמה־צייט. עס זענען אין די דאַ־
זיקע ביכער פאראן פשוט מייסטערהאפטע קאפּיטלען
געווידמעט דער יידישער מארטירערשאפט. קריטיקער האָבן
די דאזיקע קאפיטלען באצייכנט מיט אזעלכע מער ווייניקער
ווערטער: בראנדיסעס העלדן, פונקט ווי די אויפשטענדלער
פון ווארשעווער געטא, האבן געראטעוועט דעם יידישן כבוד.
כ'מיין אז ס'איז דא אין דער דאזיקער פארמולירונג פאר־
אן א גראבע באליידיקנדיקע מיספארשטענדעניש. נישט די
יידן האבן געדארפט דארט פארטיידיקן זייער כבוד,
ווייל דער יידישער כבוד איז נישט געווען באדראט.
באדראָט איז געווען דאס יידישע לעבן. דער סלאָגאן,
אז עס האבן געדארפט פארטיידיקן זייער כבוד די
אומשולדיק געמארדעטע, די הילפלאזע, צעבראכענע און
שוואכע, געטריבענע צום טויט — דער דאזיקער סלאגאן
איז א פארדריסלעכער. אין ווארשעווער געטא האבן זיי
געקעמפט — ווייל עס איז דארט געווען די דאזיקע מי־
נימאלע מעגלעכקייט צו שטאַרבן אזוי ווי עס איז גע־
שטארבן שמשון. אבער צי הייסט עס, אז דארט וווּ עס
זענען אומגעקומען הונדערטער טויזנטער און מיליאנען,
און זיי האבן נישט געהאט די דאזיקע מינימאלע מעגלעכ־
קייטן צום קאמף אדער דעם מינימאלן כוח צו שטעלן ווי־
דערשטאנד — זענען זיי אומגעקומען אן כבוד? און ווי־
דער: ווער האט עס געדארפט פארטיידיקן זיין כבוד —
נישט דער מערדער, נישט זיין געהילף, נישט דער נעו־
טראלער און פאסיווער צושויער — נאר דווקא דער קרבן?

אנדערש, אויף א מער אינדיווידואליסטישן אופן באַ־
האנדלט די יידישע טראגעדיע אדאלף רודניצקי. אויב
בראנדיס איז א מוסטער פון אן עפישן פראזאיקער, איז
רודניצקי אין זיין פראזע א ליריקער — אויב ס'איז דער־
לויבט זיך צו באנוצן מיטן ווארט ליריק אין דער פּראַ־
זאטארישער שאפונג. רודניצקי אין בדרך כלל דער שיל־
דערער פון דער יידישער טראגעדיע דורך די איבערלעבונ־
גען פון יחיד. אין זיינע דערציילונגען באוויזן זיך מענ־
טשן, וואס האבן אדורכגעלעבט פארשיידענע מדורי גהינום
און זענען פון אים ארויס לעבעדיק. אבער צי קאן מען
ארויס פון גהינום אין א נישט דעפארמירטער קאָנדיציע?
צי קאן מען ארויס פון גהינום און אטעמען אזוי ווי עס
אטעמען אנדערע מענטשן, וועלכע זענען דארטן נישט גע־
ווען, וועלכע האבן נישט געזען? נישט געפילט דעם
ריח פון געברענטע גופים, נישט געפילט דעם פחד פארן
טויט, נישט בייגעוווינט די שריפה פון געטא און נישט
געזען מיט די אייגענע אויגן די גופימלעך פון קינדער,
וואס האבן זיך געוואלגערט אין די גאסן?

רודניצקיס יידישע העלדן האבן — ענלעך צו די העלדן
פון העברעישן שרייבער אהרן אפעלפעלד — ארויסגע־
טראגן פון דער לאגער־עפאכע א טיפן אומהיילבארן פסיכישן
דעפעקט. אפעלפעלד שילדערט דעם דאזיקן דעפעקט אין
פארם פון א גרויסער מעטאפאריק. רודניצקיס ליטעראַ־
רישער מעטאד איז א רעאליסטיש־פסיכאלאגישער. זיינע
העלדן טראגן זיך ארום מיט די כאראקטער־שטריכן פון
אנדערשקייט, זיי זענען פארוואונדעט און זייערע וואונדן
היילן זיך נישט. און די שווערסטע וואונד איז די איינזאַמ־
קייט. די איינזאמקייט פון יונגן מענטש אדער פון א זקן,
וואס איז ארויס מיט זיינע דערפארונגען און מיט זיינע
קאמפלעקסן פון לאגער, פון געטא, פון א באהעלטעניש,
אדער פון וואלד און איצט פרווט ער אנטלויפן פון זיך,
פון דער געלער לאטע, פון יידישן נאמען; אדער בלייבנ־
דיק ביים יידישן נאמען זוכט ער אן אָנלען, אן אנשפּאר,
אן אונטערשטיצונג, ווי א שוואכע געוויקס וואס פלעכט
ארום אירע ארעמס ארום א שטארקן בוים. אבער נישט
תמיד גיט די דאזיקע סימביאזע גוטע עפעקטן. איינזאמקייט
בלייבט איינזאמקייט. די איינזאמקייט דויערט. מיט דער
דאזיקער פסיכאלאגישער אינטראספעקציע איז דורכגע־
דרונגען רודניצקיס פראזע. און אויך זיינע עסייען, אין
וועלכע די פראבלעמען פון דער היינטצייטיקייט ווערן אנאַ־
ליזירט שארף און קריטיש — אויפן געביט פון געזעל־
שאפטלעכן לעבן, קולטור, קונסט אד״ג. און עס איז קלאר אז
אין אונדזערע צייטן מוזן די דאזיקע באטראכטונגען דער־
פירן צו דער זעלבער קאנקלוזיע, צו וועלכער עס דער־
גייען שרייבער און פילאזאפן (כאטש אפשר נישט אלע)
אויך אין דער א. ג. מערבדיקער פרייער וועלט: די אלגע־
מיינע פאריינזאמקייט פון יחיד לגבי דער געזעלשאפט, לגבי
דער מלוכה, דער גרויסער טעכניק או״ו. אבער דאס איז

שוין אן אנדערע טעמע, נישט פאר דעם דאזיקן עסיי.

מען דארף אויך פעסטשטעלן אז די גאנצע שאפונג רודניצקיס איז געווידמעט הויפטזעכלעך דער יידישער טעמאטיק, אנהייבנדיק שוין פון די ערשטע נאוועלן געשריבענע אין די דרייסיקער יארן.

לייענענדיק עטלעכע הונדערט זייטלעך פון זיינע נאוועלן געשריבענע אין פארשיידענע פעריאדן, באקומט מען א בילד פון א יידיש דור, וואס זיין איינציק שטרעבן, זיין איינציקער באגער איז געווען דערגרייכן דאס אלגעמיין מענטשלעכע רעכט — נישט פאנאנדערטיילן דעם באגריף ייד פון דעם באגריף מענטש, אפמעקן די פאראנענע באליידיקנדיקע גרענעץ צווישן די דאזיקע צוויי ווערטער. אבער נישט רודניצקי, נישט קיין שום אנדערער שרייבער האט נישט געקאנט פעסטשטעלן, אז דער דאזיקער באגער איז מקיום געווארן אין פוילן.

זיי, די לעבן־געבליבענע יידן, די אפגעראטעוועטע פון גהינום, די אנטרונענע פונעם מלאך־המות, די אויפגעשטאנענע תחית־המתים — צי איז זיי באמת געלונגען צו אנטלויפן פון קאלעד־אויוון? האבן זיי דאס טאקע איבערגעלאזט הינטער זיך — דעם פארפאלגער, דעם מערדער, דעם צייכן פון סוואסטיק, קיינס צייכן?

יאדוויגא קאזלאווסקא־פישלאווא, אליין א געוועזענע קאצעטלערין פון טערעזיענשטאדט, גיט אין איר פראזע א נעגאטיווע תשובה אויף דער דאזיקער פראגע.

איר בוך „טראמאנטאנא" (יידיש: דער ווינט וואס בלאזט פון די בערג) איז אן אונטערשטיצונג פון דער טעזע, אז קיינעם איז נישט געלונגען צו באפרייען זיך פון יענעם קאשמאר, קיינער איז נישט אימשטאנד צו באווירקן זיין זכרון ער זאל קענען און וועלן פארגעסן. קיינער איז נישט בכוח צו פארווישן פון אונטער די וויעס דאס בילד פון די רויכנדיקע קוימענס, קיינער איז נישט אימשטאנד פאנאנדערצוטרייבן דעם גערוך פון פארברענטע מענטשלעכע ביינער. קיינער איז נישט אנטלאפן פון לאגער, קיינער איז פון לאגער נישט באפרייט געווארן. אמת: זיי זענען נישט פארבליבן אין לאגער, אבער דער לאגער איז פארבליבן אין זיי. זיי טראגן אים ארום אין זיך אומעטום ווו זיי זענען, אומעטום ווו זיי גייען — תמיד, אפשר ביז צו דער שעה פון גסיסה.

די העלדין פון „טראמאנטאנא" וויל נישט, ווייל זי קען נישט — לעבן אין לאנד, ווו עס איז אומגעבראכט געווארן דאס יידישע פאלק. זי גלייבט: אין דער ווייטער פרייער וועלט, דארט ווו עס לעבן מענטשן נישט געשטרויכלטע דורך דעם עבר, פרייע פון קאמפלעקסן — דארט, נאר דארט צווישן מענטשן קיינמאל נישט געשלאגענע, קיינמאל נישט באליידיקטע און נישט באדראטע, נאר דארט וועט זי קענען פארגעסן וועגן דער פארגאנגענהייט, דארט וועט זי קענען אפהאקן די אלע נישט זעבארע אבער פאראנענע פעדים און שטריק, וואס באהעפטן זי מיט דער פארגאנגענער צייט.

און זי פארט פון לאנד צו לאנד, זי וואנדערט דורך אייראפע, דורך שטעט און לענדער, זי איז נאך גענוג יונג בכדי צו קענען פילן דעם לעבנס־דורשט, און זי גייט מיט אפענע ארעמס, א זוכנדיקע, א בענקנדיקע. אבער אין זיך — אין הארצן און אין מוח, אין זיך — אין אלע חושים אירע טראגט זי מיט זיך דעם שווערן באלאסט: דעם לאגער. זי וועט זיך שוין פון אים קיינמאל נישט באפרייען. אין יעדן מאן וועט זי זען דעם היטלעריסט, וועלכער האט זי פארפאלגט. אין יעדער שטאט וועט זי דערקענען א רעמיניסצענץ, א קליינינקע אדער א גרויסע, א דערמאנונג — פון יענע שטעט, וועלכע זענען פארוואנדלט געווארן אין פאבריקן פון טויט. זי איז פארשפילט. זי איז ארויס א לעבעדיקע דורך די לאגער־טויערן, אבער זי איז שוין נישט בכוח צו געניסן פון דער פרייהייט. ווייל די לאגערן און תפיסות און אויוונס זענען איצט נישט ארום איר — אין איר זענען זיי איצט ארגאניש אין איר לייב און נשמה זענען זיי ארייננגעוואקסן. קען מען אנטלויפן פון זיך? קען מען זיך פון זיך אליין באפרייען?

אן ענלעכע קינסטלעריש־פסיכאלאגישע קאנצעפציע פון דער געטא און לאגער־טעמאטיק באגעגענען מיר ביי דעם יידישן מחבר יאן קורטשאב. אינעם בוך „וואס איז א מענטש?" באשרייבט ער צוו. אנד. א לאגער ווו עס זענען געווען יידן, א לאגער דאס מאל נישט אויף דער פוילישער טעריטאריע, נאר אין דייטשלאנד ערב דער באפרייונג. די מענטשן זענען שוין אויסגעמאטערט ביז צו דער גרענעץ פון די מענטשלעכע מעגלעכקייטן. מענטשן שטארבן איצט מאסנווייז — זיי זענען דא צוזאמענגעטריבן געווארן פון פיל באראקן אין איין איינציקן, אין לעצטן באראק, זיי האבן שוין נישט קיין לופט צום אטעמען. פון צייט צו צייט טראגט מען ארויס, אדער בעסער געזאגט: מען טראגט נישט, נאר איבער די קעפ גיט מען איבער פון האנט צו האנט דעם טויטן קערפער און ווען ער געפינט זיך שוין ביי דער שוועל, עפנט מען אויף א ווײלע די טיר און דעמלט גייט אריין א ביסל לופט פון דרויסן. און פון דער ווייטן טראגן זיך די דעטאנאציעס, עס הערט זיך דאס שווערע ברומען פון די אליאנטישע אייראפלאנען, די אמעריקאנער זענען שוין גאר נאענט, די פרייהייט דערנענטערט זיך. בלויז אויסדויערן, אויסדויערן נאך א מינוט, נאך א שעה, אפשר נאך עטלעכע שעה. די פרייהייט איז נאענט — אבער צי וועט מען זי דערלעבן? וועמען נאך וועט אויספעלן לופט צום אטעמען? וועמענס הארץ וועט נישט אויסהאלטן? וועמענס לונגען? און אויב די דייטשן וועלן אונטערלייגן א באמבע אונטער דעם באראק? אפשר וועלן זיי אונטערצינדן די דאזיקע פיר ווענט אויס אויסגעטרוקנטע ברעטלעך?

די האפענונג ראנגלט זיך מיט דער פארצווייפלונג. אבער אומעטום, זענען פאראן מענטשן גייסטיק שטארקע, וואס ווירקן צוציענדיק לגבי אנדערע מענטשן. אט איז איינער פון זיי — קורטשאבס אויסגעטראכטער פאבולארער העלד. אפשר איז ער גאר נישט אויסגעטראכט, מסתמא זענען געווען אזעלכע. יעדער גוטער אדער שטארקער, יעדער שוואכער, יעדער שלעכטער, יעדער איידעלער, יעדער נידערטרעכטיקער — אין יענעם גהינום האבן דאך געמוזט עקזיסטירן אלע ניואנסן פון מענטשלעכע כאראקטערן.

קורטשאבס העלד איז שטארק. ער זייעט ארום זיך די געבענטשטע איבערצייגונג, אז מען דארף האפן און גלייבן אין דעם גוטן סוף פון בייזן שפיל, פון בייזן חלום. מען דארף זיך אויפפירן אזוי, ווי מען זאל זיין איבערצייגט, אז מען וועט לעבן און אז מען וועט איבערלעבן. אזוי דארף מען זיך אויפפירן, נישט געקוקט אויף דער רעאלער ווירקלעכקייט, נישט געקוקט דערויף, אז מען וועט אפשר אומקומען נאך היינט, נאך אין דער דאזיקער שעה.

אזוי טראכט און אזא איבערצייגונג פארשפרייט ארום זיך קורטשאבס העלד. און געבענטשט איז די דאזיקע ווירקונג, ווייל זי דערמוטיקט דעמלט ווען מען עסט קארטאפל־שאלן ארויסגעצויגענע פון די פעקאליעס, קארטאפל־שאלן געשוואנקענע אין דער אייגענער השתנה אדער אין דעם חברס השתנה.

קורטשאבס העלד איז א ייד א גייסטיקער און פיזישער גיבור. אבער ווען עס קומט די אויסגעבענקטע און אויסגעוויינטע שעה פון באפרייונג, ווען די דייטשן ביי דער טיר פון קאמער פארלאזן זייער פאסטן און עס פארן אריין אויפן לאגער־הויף די אמעריקאנער אויטאס מיט פרייהייט, מיט ברויט, מיט כל טוב, דעמלט... לויפן יידן ארויס פונעם באראק, ווער עס קען דער לויפט, און ווער עס קען נישט לויפן, דער פויזעט — יידן פרייען זיך, יידן וויינען פאר פרייד, יידן עסן ברויט און טרינקען מילך פון די אמעריקאנער קיך־אויטאס, יידן זענען שיכור פון פרייהייט, פון גליק, פון נצחון.

און ער? דער גיבור פון יאן קורטשאבס דערציילונג, וואס האט אין אלע סיטואציעס געהאט גענוג כוח צו שטארקן אנדערע און צו שפייזן זיי מיט האפענונג? וויאזוי האט ער אויפגענומען די פרייהייט?

דער גיבור מיטן נאמען קאַן איז געלעגן איינער אליין אויף דער לייזיקער פריטשע אין פוסטן באראק און האט געוויינט. ער איז לאנג נישט ארויסגעגאנגען צו דער ליכטיקער זון באגריסן דעם ערשטן טאג פון דער פרייהייט. ער האט געוויינט. ער האט נישט געוויינט ווען מען האט ארום אים געהרגעט, און אויך נישט דעמלט, ווען עס האט זיך געדאכט, אז דער פאלגנדיקער צום טויט איז ער אליין. ער האט געוויינט ערשט איצט, אין פוסטן באראק, אין דער שעה פון באפרייונג און ער האט נישט געפילט אין זיך קיין שום פונק פון פרייד. אזוי האט אים געשילדערט דער פוילישער שרייבער, דער ייד יאן קורטשאב.

ביי פיל, כמעט ביי אלע יידישע שרייבער וועלכע האבן געשריבן אין דער פוילישער שפראך טרעט ארויס די טענדענץ צו פאראייביקן דאס בילד פון דעם אומגעקומיעם יידישן לעבן אין פוילן. טיילמאל איז עס א קליין שטעטל אין דער ליטע צי אין גאליציע, טיילמאל איז עס די גרויסשטעטיקע יידישע סביבה אין לאָדזש צי אין ווארשע. פארשטייט זיך, אז עס קומט דא מער אדער ווייניקער צום אויסדרוק די גאנצע רייכקייט פון יידישן קולטורעלן און רעליגיעזן לעבן פון דער יידישער קהילה, און גלייכצייטיק די אידעישע צעשפליטערונג מיט אלע אינערלעכע קאנפליקטן, מיט אלע זייערע ניואנסן. ציוניזם און — אסימילאציע, פרומקייט און — אפיקורסות, געטריישאפט צו דער אמונה און די יצר־הרע צו פרעמדע געטער, השכלה און — פאנאטיזם, וואס וויל נישט גיין אויף קיין שום קאמפראמיס מיט דער עפאכע. פילפארביק איז זי געווען, די דאזיקע פארגאנגענע וועלט. פון דער צייט־פערספעקטיוו נעמט זי זיך אונדז אויס ווי א גרויסע רוישיקע בינע, ווו עס טרעטן ארויס אקטיארן פול מיט העלדישער אידעישקייט.

אזעלכע זענען זיי צוו. אנד. אין ראמאן פון יוליאן סטריקאווסקי ″שטימען אין דער פינצטערניש″.

אבער אויב מיר רעדן וועגן דער פארשוואונדענער יידישער וועלט אין פוילן, וועגן פארשוואונדענעם יידישן שטייגער, וועלכער האט כאראקטעריזירט די דאזיקע עפאכע, שטעלט זיך די פראגע: ווען איז אייגנטלעך דער דאזיקער שטייגער בטול געווארן? ווו איז די דאזיקע צייט־גרענעץ, וואס טיילט אפ צוויי עפאכעס? ווו ענדיקט זיך דאס אלטע, ווו הייבט זיך אן דאס נייע? ווען האט זיך אנגעהויבן די ערדציטערניש, וועלכע האט חרוב געמאכט אונדזער פעסטונג, אונדזער פילדורותדיקע ירושה? צי איז עס געווען דער סוף פון דער ערשטער, אדער דער אנהייב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה? איז עס פארגעקומען אין טאג, ווען עס האבן אנגעהויבן רויכערן די קוימענס פון אשוויענטשים? אדער — אפשר נאך פריער? און צום סוף: צי איז עס בלויז א פראבלעם פאר היסטאריקער, צי אויך פאר יעדן ייד, און בפרט פאר א ייד א שרייבער?

אדאלף רודניצקי און יוליאן סטריקאווסקי קענען די דאזיקע אומגעקומענע וועלט, זיי זענען אין איר געבוירן און אויפגעוואקסן.

פון איינעם פון לעצטע ראמאנען זיינע א. נ. ″אויסטעריא″, דרינגט ארויס י. סטריקאווסקיס טעזע, אז וועלטן גייען אליין נישט אונטער; יעדע ערדציטערניש, דאס הייסט יעדע מלחמה ברענגט דעם אונטערגאנג פון איין עפאכע, אויך דעמלט ווען יידן זענען גאר ניט קיין צד אין דער דאזיקער קריג — דאָך זענען זיי די ערשטע אנטיילנעמער אין דער מפלה.

סטריקאווסקי, דער באזינגער און דער קדיש־זאגער פון דעם יידנטום פון פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האט אין דאזיקן ראמאן באשריבן איין טאג פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, דעם ערשטן טאג, אין א קליין יידיש שטעטל ביי דער דעמלטדיקער רוסיש־עסטרייכער גרענעץ. פון מזרח קומט אן די ידיעה, אז די קאזאקן צי רוסן זענען שוין אריבער די גרענעץ און דערנענטערן זיך צום שטעטל — נאך עטלעכע שעה און זיי וועלן דא זיין, זי וועלן אייננעמען די שטאט. די יידישע באפעלקערונג נעמט אויף די דאזיקע ידיעה מיט א פארשטענדלעכן פחד. יידן פארלאזן דאס שטעטל — מען באהאלט זיך אין א יידישער קרעטשמע, אין אן אויסטעריע, ווו דער גאסטפריינטלעכער בעל־אכסניה געפינט פאר יעדן איינציקן פליט אן ארט.

האט זיי דא דער יידישער גורל און דער פחד פאר די מאַסקאַלן געבראכט אונטער איין דאך — רייכע און ארעמע, יונגע און אלטע, פרומע און ″אויפגעקלערטע″, מענער און פרויען — א מיניאטור פון א גאנצער געזעלשאפט,

אפשר א מיניאטור פון א גאנץ פאלק. און אט די דאזיקע באגעגעניש אין אנבליק פון דראענדיקן געפאר צעזעצט אין משך פון איין מעת־לעת (ווייל אזוי לאנג דויערט די אקציע פון ראמאן) די גאנצע סאלידע טראדיציאנעלע סטרוק־טור פון דער גאנצער עדה. עס פארשווינדט פלוצים דער כבוד פון ארעמע צו רייכע, דער כבוד פארוואנדלט זיך אין א לייכטשעצונג, ווייל מען זעט דאך איצט בפירוש אז עס איז געגנוג איין שאס פון אן ארמאטע, עס איז גענונג א טאג פון מלחמה, און שוין שטייען אלע אין אנבליק פון דעם זעלבן גלייכן שטערבלעכן געפאר. און באלד ווערט אויך נעלם די גאנצע פרומ־קייט — אט גיט מען זיך שוין א ליצענץ אויף פאר־שיידענע געבאטן און פארבאטען, עס וואקלט זיך די אלטע פעסטונג פון יידישער מאראליטעט, פון יידישן מינהג. די געטרייע און ביז איצט פרומע פרוי וואגט זיך איצט צו פאראטן איר מאן — פארשטייט זיך, אז זי טוט עס צום ערשטן מאל אין איר לעבן. זי טוט עס אין דער ערשטער שעה פון דער גרויסער מלחמה — אין א זומער־נאכט פון יאר 1914, און דאס איז לויט סטריקאווסקין, דער סוף פון א פארמאציע פון יידישע דורות אין פוילן. אבער נישט נאר די פלוצימדיקע דעסטרוקציע פון אן אונטערגייענדיקער וועלט איז דער אינהאלט און דער פינאל פון דאזיקן ראמאן. דער פינאל — ווי אין אלע מלחמות — איז דער טויט. און די ערשטע וואס מען פירט זיי צו דער עקזעקוציע, זענען, פארשטייט זיך — יידן. סטריקאווסקי לאזט אבער זיין אלטן העלד — דעם קרעטשמער — נישט זיין איינזאם אין דער שעה פון שטאר־בן. ער פלעכט צוזאמען די האנט פון דעם ייד מיט דער האנט פון א גלח — אמאל, אין די קינדעריארן זענען זיי געווען צוויי פריינט און איצט אין דער שעה פון סכנה דערוועקט זיך אין זיי די אמאליקע פריינטשאפט. ביידע גייען זיי פרייוויליק אנטקעגן דעם גרעסטן און לעצטן געפאר — דער ייד א קרבן, דער קריסטלעכער גייסטלעכער ווי א סימבאל פון פעלקערפריינטשאפט. לא־מיר צוגעבן פון זיך: ווי א זעלטענער סימבאל.

עס זענען דא ארומגערעדט געווארן אין א גרויסן קיצור בלויז געוויסע אספעקטן פון יוליאן סטריקאוו־סקיס שאפונג — אייגנטלעך בלויז דער יידישער אספעקט, בלויז א טייל פון זיין יידישער טעמאטיק. פונקט ווי עס זענען ארומגערעדט געווארן בלויז געוויסע אויסשניטן פון דער יידישער טעמאטיק ביי בראנדיסן, רודניצקין, וויגאדזקין.

סיי די אויבן דערמאנטע, סיי אנדערע יידישע מחברים אין פוילן, האבן אין א גרעסערער אדער קלענערער מאס רעאגירט אין זייערע ראמאנען און דערציילונגען אויך אויף אנדערע פראבלעמען פון עבר און פון דער קעגנ־ווארט.

ביי בראנדיסן איז עס די עסייאיסטיק און די פרוון צו שילדערן די קעגנווארט פון סאציאליסטישן פוילן — און מען דארף אונטערשטרייכן, אז עס זענען דארט ארויסגעבראכט געווארן אויך קריטישע מיינונגען וועגן דעם וואס איז אין יענע יארן און אויף יענעם אָרט מעגלעך געווען צוליב צענזוראלע סיבות צו קריטיקירן. ווי באוווסט, איז די דאזיקע קריטיק דערלויבט געווען לגבי געזעלשאפטלעכע דערשיינונגען און פערזענלעכ־קייטן, ביז צו א געוויסער אדמיניסטראטיווער מדרגה, אויב זי האט נישט אטאקירט די אנגענומענע און פאר־פליכטנדיקע אידעאלאגישע דאָגמעס. בכלל זענען עס אבער געווען קרבנות מצד דעם שרייבער — קרבנות אויפן מזבח פון דער פאראנגענער פאליטישער קאניונק־טור און אויפן מזבח פון די פארטייאיש־מלוכישע פאר־לאנגען. נישט אין אלע ביכער פון דעם דאזיקן זשאנר, ד. ה. ניט אין אלע ביכער וועגן דער היינטצייטיקייט איז אין דער זעלבער מאס געלונגען דעם אדער יענעם מחבר ארויסצוגיין מיט כבוד, אבער אויך נישט אלע ביכער פון דעם דאזיקן מין זענען געווען אַן אמתדיקע קינסטלערישע ווערטן.

די יידישע טעמאטיק איז אויך נישט געווען די אויס־שליסלעכע ביי א. רודניצקי — די דאזיקע אויסשליס־לעכקייט וואלט איבעריקנס געווען א נישט נאטירלעכע זאך. דער שרייבער רודניצקי פונקט ווי יעדער אנדערער יידישער און נישט יידישער שרייבער רעאגירט דאך אויך אויף די סאציאליגישע, שטייגערישע, קולטורעלע צי פאליטישע דערשיינונגען ארום זיך בכלל. פונקט ווי א סך פוילישע שרייבער האבן געשריבן וועגן דער יידישער טראגעדיע, אזוי האבן אויך די יידישע מחברים רעאגירט און גענומען ווארט אין דעם אלגעמיינעם פוילישן לעבן.

ביי וויגאדזקין פארפלעכט זיך די יידישע טעמא־טיק זייער אפט מיט דער פאבולאריזירטער געשיכטע פון דער פוילישער ארבעטער־באוועגונג, מיט דער פוי־לישער רעוואלוציאנערער באוועגונג. זיינע דערציילונגען וועגן דער תפיסה, זיינע דערציילונגען פון די יידישע און נישט יידישע קאמוניסטן זענען א מוסטער פון גוטער פראזע.

סטריקאווסקי האט דער דאזיקער טעמע געווידמעט א גרויסן ראמאן א. נ. "די שווארצע רויז" — געבויט אויף אויטענטישע פרטים פון דער יוגנטלעכער קאמוניסטי־שער באוועגונג אין לעמבערג. דאס בוך האט אויסגעדרוקט אן אפעטעאז פון דער העלדישקייט פון יונגע קאמוניסטן אין די דרייסיקער יארן. דורך די קאמוניסטן אין פוילן איז עס אויפגענומען געווארן מיט געוויסע באוואָרעניש לגבי דער אויטענטישקייט פון פערסאנאזש און פון פאקטן.

די אויבן דערמאנטע נעמען בילדן א גרופע יידיש־אפשטאמיקע מחברים, יידישע מחברים וועלכע האבן אפ־געשפילט א געוויסע ראל אין דער פוילישער מא־דערנער ליטעראטור, אין דער פוילישער נייעסטער ליטעראטור. עס וואלט געווען אוממעגלעך ארומצורעדן, אדער אפילו בלויז מאכן א רשימה פון אלע יידישע מחברים אין פוילן. פיל פון זיי האבן געענדערט די נעמען, אנדערע האבן זיך, אזוי צו זאגן, אפגעהאקט פון דעם יידישן שטאם, ביי נאך אנדערע קומט נישט צום אויסדרוק די יידישע טעמאטיק, אדער זיי האבן אויסגעוואנדערט פון פוילן פריער.

אין די זעכציקער יארן האט דעביוטירט אין דער פוילישער שפראך אן אקטיאר פון יידישן ווארשעווער טעאטער, הענריק גרינבערג — ער האט ארויס־געגעבן א בוך דערציילונגען, א קליינעם ראמאן א. נ. "די יידישע מלחמה" און א זאמלונג לידער. דאס לעצטע ביכל איז — דרך אגב — ארויס אין קריסטלעכן פארלאג "פאקס". די ביידע פראזע־ביכער זענען געווידמעט דער געטא־טעמאטיק, ביידע זענען זיי זייער ווארעם אויפ־גענומען געווארן דורך די פוילישע לייענער און דורך דער פוילישער קריטיק.

א גרויסן צושטייער צו דער פוילישער ליטעראטור האט בייגעטראגן וולאדזימיעזש סלאבאדניק, מיט זיינע איבערזעצונגען פון דער רוסישער קלאסישער לי־טעראטור; וויקטאר ווארשילסקי איז געווען איינ־ער פון די אידעאלאגישע פאעטן, ער האט אויך איבער־זעצט פון רוסיש. צו די איבערזעצער פון דער מערב־ליטעראטור האט געהערט איגנאצי שענפעלד.

אין דער בעלעטריסטיק דארף מען נאך דערמאנען קריס־טינא זשיוווולסקא.

אין דער פאעזיע האט פארנומען אן אנגעזען ארט אר־נאלד סלוצקי, וועלכער האט באוויזן צו קאנצענטרירן ארום זיך א סך יונגע דיכער פון גאנץ פוילן און באאיינ־פלוסן זיי אין דער ריכטונג פון דער מאדערניסטישער פאעזיע.

אין דער ליטעראטור־קריטיק האט פארונמען אן אנגעזען ארט ארטור סאנדאוער.

אויף א באדייטנדיקן אופן זענען רעפרעזענטירט יידישע מחברים אין דער סאטירישער פאעזיע און בכלל אין דער סאטירע (יוסף פרוטקאווסקי, לודוויק גורסקי, הארצי סאפרין) און אין ראדיא־און טעלעוויזיע־דרא־מאטורגיע (סט. וויגאדזקי, נח ווערצהייזער, ק. סע־גאל).

מען דארף דא צום סוף דערמאנען צוויי דיכטער: מיע־טשיסלאוו יאסטרון און אדאם וואזשיק, וועלכע האבן זיך נישט אנגאזשירט בדרך כלל אין דער יידישער טעמאטיק. וואזשיק איז נאך דער מלחמה געווען איינער פון די הויפט־ארגאניזאטארן פון ליטעראַרישן לעבן אין פוילן, איינער פון די אידעאלאגן פון דער דאזיקער לי־טעראטור. שפעטער איז ער אריבער אויף די אזוי גערופענע רעוויזיאניסטישע פאזיציעס, אויף אפיקורסישע כאזיציעס און האט צוליב דער קריטיק פון דער פוילישער ווירקלעכ־קייט, פארשאפט זיך א פארביסענעם שונא אין דער פער־זאן פון וולאדיסלאוו גאמולקא.

צווישן די יידישער מחברים, וועלכע זענען דא דערמאנט געווארן, זענען געווען צוויי, וועלכע האבן געשריבן סיי־יידיש, סיי פויליש: הארצי סאפרין און קלמן סעגאל. עס זענען אויך געווען פאלן, אז מחברים יידיש־שרייבנדיקע זענען אריבער אויף דער פוילישער שפראך, ווייל די פאר־לעגערישע פארהעלטענישן זענען געווען מער ליבעראל אין די פוילישע פארלאגן.

צי און אין וואסארער מאס זענען די יידיש־שרייבנדיקע מחברים, אדער בעסער געזאגט: צי זענען זייערע ליטערא־רישע שאפונגען אויף יידישע טעמעס געווען אנגענומען און אקצעפטירט, צי זענען זיי געווען געלעזן דורך דעם פוילישן לייענער? די תשובה אויף דער דאזיקער פראגע איז א פּאַזיטיווע, כאטש זי קאן זיך ארויסנעמען פאראדאקסאל. די יידישע מחברים האבן דאך געשריבן צוו. אנד. וועגן דער יידישער טראגעדיע — און קאנקרעטער געזאגט: וועגן דער גלייכגילטיקייט פון דער פוילישער געזעלשאפט, פון דעם גרעסטן איר טייל לגבי דעם יידישן אומקום. ווי־זשע האט עס געקאנט פאסירן, אז די דאזיקע מחברים זענען דאך געווען פאפולער און זענען ביז היינט אפט באליבט ביי די פוילישע לייענער פון פארשיידענע סאציאלע גרופעס, סיי ביי ארבע־טער, סיי ביי אינטעליגענטן. אפשר שטעקט די תשובה אינעם פאקט, אז די אלגעמיינע קאנצעפציע פון יעדן שרייבער, סיי פון דעם יידיש־אפשטאמיקן, סיי פון דעם קריסט, סיי אין פוי־לן, סיי אין אנדערע לענדער — די אלגעמיינע הומאנישע קאנ־צעפציע ביים שילדערן יענע צייט איז: פאראייביקן דעם אנדענק פון קדושים, ווארענען די וועלט פארן געפאר פון פאשיזם, באשולדיקן און אויפטרייסלען. און גלייכצייטיק דערהייבן צו א סימבאל דעם גוטן ווילן פון יעדן מענטשן אויף דער וועלט און בפרט אין יענע לענדער ווו דער רוצח איז געווען דער הערשער — דערהייבן צו א סימבאל יעדן פונק פון מענטשלעכער גוטסקייט, יעדע אויסגע־שטרעקטע פריינטלעכע האנט פון פארטיידיקער, נישט גע־קוקט דערויף, אז פארפאלגער זענען געווען א סך און אז די גוטע מענטשן אין סדום זענען געווען זעלטן. אבער זיי זענען דאך פארט געווען און דעם איינציקן גערעכטן, טאר מען דאך נישט באשולדיקן, אז ער איז געווען דער

נח ווערצהייזער

אײנציקער. נישט דער גוטער יחיד איז דאך פאראנט־װארטלעך פאר דעם שלעכטן כלל. דער גוטע גלח, דער גוטער פויער, דער אינטעליגענט צי א פשוטער ארבע־טער — די דאזיקע יחידים האבן געראטעוועט דעם כבוד פון זייער פאלק און דעם כבוד פון דער וועלט. אזא איז געווען די קאנצעפציע פון די דאזיקע ווערק, וואס יידישע מחברים האבן געשריבן. און זי איז געווען נישט נאר אנגענעמבאר, נאר אויך סאטיספאקציאנירנדיק, גענוגטוענדיק פאר דעם פוילישן לייענער, פאר דער פוילישער געזעל־שאפט.

דער ליטעראַרישער צושטייער פון די יידישע מחברים צו דער פוילישער ליטעראטור איז א וואגיקער. ביי יעדן פון די דערמאנטע נעמען האט דאס פעסטגעשטעלט די פוילישע קריטיק, סיי אין פוילן, סיי אין די פויליש־עמיגראנטישע קרייזן, צוליב די הומאניסטישע און קינסט־לערישע אלגעמיין־מענטשלעכע ווערטן. אין פיל פאלן האבן די מחברים דערגרייכט דעם סאמע העכסטן ראפי־נירטן אופן פון באנוצן זיך מיט דער פוילישער שפראך און האבן די מעגלעכקייטן פון פוילישן ווארט דערפירט צו מייסטערשאפט.

די יידישע מחברים האבן אויפגענומען אין זייערע ווערק א וויכוח מיט דער פוילישער געזעלשאפט און מיט דער וועלט וועגן דער צוממייסטן געפערלעכער און אוממענטש־לעכער דערשיינונג, וועלכע הייסט ראסן־שנאה. אין א לאנד וווּ אנטיסעמיטיזם איז א געוויסע טראדיציע, האבן זיי באווירקט דעם מאסן־לייענער אנצונעמען, אדער מינ־דעסטנס צו פארטראכטן זיך איבער דער טעזע, וואס עס האט אזוי קאנקרעט דעפינירט זשאן פאל סארטער: „...די באציונג צו יידן, ווו עס זאל נישט זיין אויף דער וועלט, איז אן אויסדרוק פון אייער אייגענער רייפקייט און קולטור...“

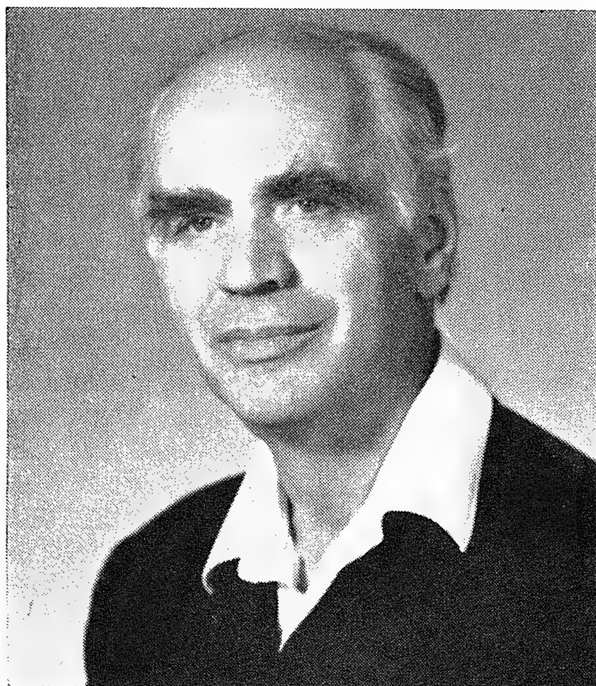
און איך מיין, אז ס'איז בארעכטיקט צו זאגן, אז די יידישע מחברים אין פוילן האבן באוויזן מיט זייערע שאפונגען אריינצודרינגען אין געוויסן פון א סך טוי־זנטער לייענער. דאס האט זיך באשטעטיקט אין די יארן 1967—1969, ווען די גאנצע פוילישע אפיצעלע פראפא־גאנדע האט גערופן צו יידן־האס, און דער דאזיקער רוף איז פון דער גאנצער פוילישער באפעלקערונג געווארן גרינג־געשאצט. די פראפאגאנדע קעגן יידן איז דורכן פוילישן פאלק נישט אנגענומען געווארן, נישט גע־ווארן אקצעפטירט. מוז דא געזאגט ווערן, אז צווישן די פאקטארן, וועלכע האבן גורם געווען דווקא אזא און נישט אנדערע שטעלונג פון די פאליאקן, האט אויך געמוזט ווירקן די העכער צוואנציק־יאריקע ארבעט פון די יידי־שע פאעטן און פראזאיקער. די שיינע ליטעראטור איז אימשטאנד טיפער אריינצודרינגען אין דער מענטשלעכער נשמה און איבערקערן זי — דערציען און פאראיידלען. דארט, אין פוילן איז עס געווען א נוצלעכע און נויטיקע זאך אויפן געביט פון באציונג צו יידן.

אין משך פון י. 1967—1969 אלס רעזולטאט פון דע־ אנטי־יידישער און אנטי־ישראלדיקער פראפאגאנדע האבן פארלאזט פוילן א צוויי צענדליק יידישע מחברים. אייניקע פון זיי זענען געקומען קיין ישראל: סטאניסלאוו ווי־גאדזקי, נח ווערצהייזער, קלמן סעגאל. די איבערזעצערין אננא דרעזנער איז עולה געווען פריער, אין די פופציקער יארן.

אינעם ארטיקל „יידישע מחברים אין דער מאדערנער פוילישער ליטעראטור“ פון קלמן סגל, איז, פארשטייט זיך, נישט אויס־גערעכנט דער מחבר פון ארטיקל גופא, וואס איז אליין א באדייטנ־דיקער שריפטשטעלער אין דער פוילישער ליטעראטור. דערגענצן מיר דעריבער דעם אויבנדערמאנטן ארטיקל מיט א כאראקטעריסטיק איבער קלמן סגל, געשריבן פון נחמן ראפפ.

רעדאקציע

אין דער פאקסימיליע פון די ווערק פון קלמן סגל, געדרוקט אין דער פוילישער צייטונג „וויעטשור“, אין יאר 1956, געפינט זיך, צווישן די דערשינענע פוילישע ווערק פון קלמן סגל, אויך דאס ביכל „לידער“ געדרוקט מיט יידישע אותיות. דאס איז דאס ערשטע לידער־בוך פון קלמן סגל, געשריבן און ארויסגעגעבן אין יידיש. גלייך נאך דעם הייבט זיך אן די דערשיינונג „קלמן סגל, דער פראזאיקער“. צי האט דעם יידישן דיכטער קלמן סגל געלאקט די „ברייטע פוילישע גאס“? אדער אימעצן פון דעם שמאלן יידיש־ליטעראַרישן פעלד אין נאך־מלחמהדיקן פוילן האט פארפעלט ברייטהארציקייט צוצולאזן דעם יידישן דיכטער קלמן סגל צום ליטער־ארישן עמוד? אונדז זעט אויס אז די לעצטע ווערסיע פאר א ריכטיקע. אזוי צי אזוי, איז דער יידישער שרייבער קלמן סגל „געווארפן געווארן“ דער פוילישער ליטעראטור,

קלמן סעגאל

אוןביידע צדדים, סיי דער שרייבער און סיי די פוילישע ליטעראטור האבן געהאט פון זיך נישט ווייניק נחת.

אבער קלמן סגל איז קיינמאל נישט געווארן קיין פוילישער שרייבער, אין זין פון אפזאגן זיך פון יידישער טעמאטיק און איר יידישער טראקטירונג. דאס פוילישע לשון וואס קלמן סגל האט אין אים געשריבן, דערגייט ביי אים ביז פערפעקציע, וואס נישט איין פוילישער שרייבער מעג אים מקנא זיין. דאך איז ער געבליבן אין אלע זיינע פוילישע ווערק דער יידישער שרייבער, דער שרייבער־ייד, וואס באשרייבט דאס לעבן פון זיינע ברידער יידן אויף דער פוילישער ערד, אין שטעטל אין גאליציע, יידן אויפן דארף, יידן בעת דער בלוטיקער דייטשער אקופאציע, שארפער פוילישער אנטיסעמיטיזם פון פאר און נאך דער מלחמה, לייגנדיק דעם שווערן טראפ אויפן פוילישן אנטיסעמיטיזם טאקע נאך דער מלחמה, פוילישע חסידי אומות העולם, וואס דערשיינען ביי קלמן סגל ווי קליינע ליכטיקע פונקטן אויפןברייטן פינצטערן פאן פון אלגעמיינעם אנטיסעמיטיזם — דאס איז די טעמאטיק, וואס קלמן סעגאל האט אריינגעבראכט אין דער פוילישער ליטעראטור נאך דער צווייטער וועלט־מלחמה. אזעלכע ווערק פון קלמן סגל ווי ״דער טויט פון דעם ארכיוואר״, אדער ״די געליבטע פון סדום״, פירן דעם פוילישן לייענער אין דער ריכטונג פון פולשטענ־דיקער אידענטיפיקאציע מיט דער טעמע, טיפאזש און קינסטלערישן באנעם פון מחבר.

לייענענדיק די ווערק פון קלמן סגל — און אין משך פון קארגע צוואנציק יאר האט ער ארויסגעגעבן 19 ביכער אין דער פוילישער שפראך — באקומען מיר דעם איינדרוק, אז קלמן סגל האט זיך נישט געגעבן די מינדסטע מי צו דערשיינען פארן פוילישן לייענער ווי א פאליאק. פארקערט, אלע זיינע ווערק שפרודלען מיט יידישער און יידישלעכער סעמאנטיק. רירנדיק, ביז מיטלייד, לייענען מיר אין זיין בוך ״דער טויט פון ארכיוואר״, דעם אויס־טייטש פארן פוילישן לייענער, דעם טיף־יידישן באגריף פון כולו זכאי כולו חייב. און ווי אזעלכן, ווי א יידישן שרייבער, א ווירטואז אין פוילישן לשון, האט אים אויפ־גענומען די פוילישע ליטעראטור־קריטיק, שרייבנדיק וועגן אים: ״קלמן סגל איז א שרייבער אן קאמפלעקסן. ער שרייבט פריי וועגן אנטיסעמיטיזם וואס הערשט ביי אונדז אין לאנד, און מאנט נישט פאר זיך קיין פריווילעגיעס אין נאמען פון געלן מגן דוד״. ״ער קומט צו אונדז מיט דער יידישער טעמאטיק פון שטעטל און אזעלכן נעמען מיר אים אויף מיט אנערקענונג״.

דאס איז דער פארדינסט פון קלמן סגל, וואס איז אריין א דרייסטער און יידיש־שטאלצער אין דער פוילישער ליטעראטור, באררייכערט זי מיט יידישער טעמאטיק, אין גייסט פון דורכויס ידישן דענקען און פילן.

פאר די העכער צוואנציק יאר פון זיין לעבן אין פוילן נאך דער מלחמה, איז קלמן סעגאל געווען פון די סאמע פרוכטבארסטע שרייבער. אין די דאזיקע יארן האט ער אויך געשריבן סטאביל ראדיא־הערשפילן און טעלעוויזיע פראגראמען, וואס האבן געהאט א נישט קלענערן דער־פאלג ווי זיינע ראמענען און דערציילונגען, וואס האבן געפונען א ברייטן און טיפן אפקלאנג ביים פוילישן לייענער.

ד. ספרד

יידישע ליטעראַרישע טעטיקייט אין פּוילן

אין די יאָרן 1946—1968

אין ערשטן נומער "יידישע שריפטן" פון נאָוועמבער 1946, וועלכע האָבן אָנגעהויבן דערשיינען אין לאָדזש, ווערט דערציילט, אַז "אַ קליינע גרופּע שרייבער און זשורנאַליסטן האָבן זיך צונויפגעזאַמלט דעם 23־טן אָקטאָבער 1944 אין שטוב פון שרייבער לייב ראָכמאַן אין לובלין און אויסגעאַרבעט אַ מעמאָראַנדום צום פּוילישן "קאָמיטעט פאַר נאַציאָנאַלער באַפרייונג". צומאָרגנס איז אַוועק אַ דעלעגאַציע אין באַשטאַנד פון יאַנאַס טורקאָוו, גזשעגאָזש יאַשונסקי און מיכאל האָפמאַן צום פּרעזעס פון פּ. ק. וו. נ., וועלכער האָט אַסיגנירט די ערשטע הונדערט טויזנט זל. אויף שאַפן אַ "פאַראיין פון יידישע ליטעראַטן און זשורנאַליסטן".

די אויפגאַבעס, וועלכע דער פאַראיין האָט אויף זיך געשטעלט, זענען געווען פאָלגנדיקע: אַ) איינאָרדענען אוידיציעס פאַר אויסלאַנד, ב) גרינדן אַ יידישע פּרעסע־אַגענטור און ג) שאַפן אַ קאָמיסיע צו זאַמלען היסטאָרישע מאַטעריאַלן, פון וועלכער ס'איז שפּעטער אויסגעוואַקסן "די צענטראַלע היסטאָרישע קאָמיסיע ביים צ. ק. פון די יידן אין פּוילן" און דערנאָך "דער יידישער היסטאָרישער אינסטיטוט".

אין יאַנואַר 1945 איז דער פאַראיין פון די יידישע ליטעראַטן און זשורנאַליסטן איבערגעפאָרן קיין לאָדזש. דעם 24־טן מערץ 1945 האָט דער צייטווייליקער צ. ק. פון די יידן אין פּוילן באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אַ יידישע צייטונג א. נ. "דאָס נייע לעבן", וואָס האָט אָנגעהויבן דערשיינען אַלס וואָכנצייטונג דעם 10־טן אַפּריל 1945, און איר ערשטע רעדאַקציע איז באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע פּערזאָנען: ד"ר א. בערמאַן (לינקע פּ. צ.), ד"ר ע. זאָמערשטיין (אַלגעמיינע ציוניסטן), יאַנאַס טורקאָוו (שרייבער־פאַראיין), ג. יאַשונסקי ("בונד"), מ. מירסקי (פּ. פּ. ר.) און ד"ר סאַק (רעכטע פּ. צ.).

כאַראַקטעריסטיש זיינען די אַרטיקלען פון דעם ערשטן נומער — ד"ר ע. זאָמערשטיין — "מיר ווילן און וועלן לעבן"; מ. מירסקי — "פאַר אַ ניי לעבן"; ד"ר מ. בערמאַן: — "מיר בויען ווידער"; ד"ר פיליפּ פרידמאַן — "אונדזער היסטאָרישע אויפגאַבע" און א. וו.

אין די דאָזיקע ערשטע טראַגישע און פאַרצַתומטע טעג האָבן נאָך אַלע יידישע פּאַרטייען געוווינט אונטער איין דאַך. די עטלעכע על־פּי־נס אָפּגעראַטעוועטע שרייבער, אַקטיאָרן, זשורנאַליסטן, היסטאָריקער האָבן געשאַפן איין מנין. דער פאַרנאַנדערטייל אויף באַזונדערע געביטן האָט זיך אָנגעהויבן ערשט מיטן קומען פון גרעסערע גרופּעס יידן פון ראַטנפאַרבאַנד און, באַזונדערס, נאָך דער ערשטער רעפּאַטריאַציע פון פּוילישע יידן פון ראַטנפאַרבאַנד, וועלכע האָט זיך געענדיקט אין יוני 1946 און מיט וועלכער עס זיינען געקומען גרופּעס קינסטלער פון אַלע געביטן.

פון די יידישע שרייבער האָבן זיך צוריקגעקערט לייב אָליצקי, מאַטעס אָליצקי, ישראל אַשנדאָרף, י. אָקרוטני, וו. ה. איוואַן, מרדכי אַלעי, נחום באָמזע, פּסח בינעצקי, ש. בערלינסקי, נתן בלומענטאַל, חיים גראַדע, משה גראָסמאַן, יצחק גוטערמאַן, בינעם העלער, ד. האָפנונג, אלחנן וואָגלער, מ. וואַלדמאַן, יוסף וואָלף, אברהם זאַק, רייזל זשיכלינסקי, י. זאָנשיין, מ. זאַלצמאַן, יצחק טורקאָוו־גרודבערג, יצחק יאַנאַסאָוויטש, ש. לאַסטיק, בערל מאַרק, ל. מאָרגנטוי, מ. מירסקי, מענדל מאַן, ב. מאַסענזשניק, מ. נודעלמאַן, אברהם סוצקעווער, הערשל סמאָליאַר, דוד ספּאַרד, קלמן סעגאַל, יוסף סאַנדעל, יהודה עלבערג, לאה פינקעלשטיין, יצחק פּערלאָוו, ח. ש. פוקס, פּ. פריד, אפרים קאַגאַנאָווסקי, רחל קאָרן, י. קייטלמאַן, משה קנאַפּהייס, לייבל קופּערשמידט, שמערקע קאַטשערגינסקי, ב. קוטשער, נחמן ראַפּ, הדסה רובין, מ. רייזמאַן, יוסף רובינשטיין, משה שקליאַר. אין פּוילן גופא האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט רחל אויערבאַך, יאַנאַס טורקאָוו, ד"ר יוסף קערמיש, לייב ראָכמאַן, ישעיהו שפּיגעל, א. שעדלעצקי — צוזאַמען איבער 60 מענטשן.

די מיינונג פון די שרייבער וועגן דעם ווייטערדיקן המשך פון אַ יידישן ישוב אין פּוילן, נאָך דעם ווי ס'איז געוואָרן באַוווסט דער קאָשמאַרער אומקום פון פּוילישן יידנטום דורך די נאַציס און די פּאַסיווע און אַקטיווע מיטהילף פון די פּאָליאַקן — איז געווען פולשטענדיק געטיילט. די מערהייט איז געווען ביי דער מיינונג פון דעם רוב יידן, אַז מען קען מער נישט בויען קיין יידישן ישוב אויף דער ערד, וועלכע איז דורכגעזאַפּט מיט יידיש בלוט, און צווישן אַ באַפעלקערונג, וואָס אַ גרויסער טייל פון איר האָט זיך צוגעקוקט צו די גרויליקע רציחות מיט באַוויליקונג און אַ קליינער האָט זיך אַפילו אין זיי דירעקט באַטייליקט.

די דאָזיקע מערהייט איז געוואָרן אַן אנהענגערין פון דעם פּאָפּולערן לאָזונג אין יענער צייט: פון "יציאת פּוילן", אָדער אַפילו פון "יציאת אייראָפּע". פון צווישן די שרייבער האָט אַ גאַנצע ריי באַקאַנטע דיכטער און פּראָזאיקער טאַקע גלייך פאַרלאָזט פּוילן, ווי מענדל מאַן, חיים גראַדע, אברהם סוצקעווער, שמערקע קאַטשערגינסקי, י. קייטלמאַן, לייב ראָכמאַן,

נחמן ראַפּ, א. שעדלעצקי און נאָך אַנדערע ווידער, זייענדיק אין פּרינציפּ מסכים מיט די ערשטע, האָבן דאָך אָפּגעוואָרט נאָך א פּאָר יאָר און זייער אַרויספאָר איז פאָרגעקומען אין פעריאָד פון דער צווייטער גרויסער איסוואַנדערונג פון די יידן פון פוילן אין סוף פון די פערציקער יאָרן, צו וועלכער עס האָט גורם געווען דירעקט די ליקווידאַציע פון אלע נישט־קאָמוניסטישע יידישע פּאַרטייען *.

אויסער די צוויי גרופּעס איז נאָך געווען א דריטע, וועלכע איז באַשטאַנען פון שרייבער, וואָס האָבן פאַר דער מלחמה געהערט צו דער „לינקער שרייבער־גרופּע", אָדער זיך גערעכנט פאַר אירע סימפּאַטיקער.

די דאָזיקע גרופּע איז געווען ביי דער מיינונג, אַז ביי די געענדערטע באַדינגונגען אין פוילן, ווען די נייע סאָציאַליסטישע רעגירונג האָט פּראָקלאַמירט די רעכט פון דער יידישער באַפעלקערונג זיך אויסצולעבן נאַציאָנאַל און גלייכצייטיק זיין אַבסאָלוט גלייכבארעכטיקטע בירגער אין פּאָליטישן און אין עקאָנאָמישן זין, איז נישט נאָר פאַראַן די מעגלעכקייט, נאָר עס איז אַפילו א נאַציאָנאַלער חוב צוריק אויפצושטעלן א יידישן ישוב אין פוילן. אַזאַ ישוב וועט דינען אַלס דער בעסטער ענטפער אַלע אַנטיסעמיטן, אַז ביי זייער גרעסטער בעסטיאַלישקייט וועט זיך זיי נישט איינגעבן צו פאַרניכטן דאָס יידישע פאָלק און אַפילו נישט קיין איין יידישן ישוב פון דעם פאַרנעם וואָס פוילן.

די דאָזיקע לעצטע מיינונג האָט אַנטשפּראָכן אין יענעם פעריאָד דער אָפיציעלער שטעלונג, וועלכע האָט מכמה טעמים געוואָלט געווינען די סימפּאַטיע פון דער מערב־וועלט.

מיטן אָנקומען פון קנאַפּע 200 טויזנט פוילישע יידן פון ראַטנפאַרבאַנד האָבן זיך געשאַפן צוויי צענטערס פון יידישער קולטור־שאַפונג; לאָדזש און וראַצלאַוו.

אין לאָדזש האָבן זיך קאָנצענטרירט די צייטשריפטן פון אַלע ריכטונגען, דער „פאַראיין פון די יידישע ליטעראַטן און זשורנאַליסטן", דער „אַרטיסטן־פאַראיין", „די צענטראַלע היסטאָרישע קאָמיסיע", און אין 1947 אויך דער פאַרלאַג „יידיש־בוך", די ליטעראַרישע חודש־שריפט „יידישע שריפטן", דאָס פּרעזידיום פון דער „קולטור־געזעלשאַפט", דאָס זיץ־אָרט פון יידישן טעאַטער.

אין נידערשלעזיען, אין דזיערזשאָניאָוו (ריכבאַך) איז געשאַפן געוואָרן נאָך אין סוף פון 1945 „די יידישע געזעלשאַפט פאַר קולטור און קונסט", וועלכע איז איבערגעגאַנגען צוזאַמען מיט דעם נידערשלעזישן וואָיעוואָדישן קאָמיטעט קיין וראָצלאַוו, דאָס נידערשלעזישע יידישע טעאַטער (פון דעצעמבער 1946 ביז 1949), א צענטראַלע יידישע ביבליאָטעק מיט 32 אָפּטיילונגען, א באַוועגלעכער יידישער פאָלקס־אוניווערסיטעט, א יידישער פאַרלאַג מיט אַן אייגענער דרוקעריי, וועלכער האָט אַרויסגעגעבן א צוויי־וועכנטלעכע צייטונג אויף דער יידישער שפּראַך א. נ. „נידערשלעזיע" און אין דער פוילישער שפּראַך „נאָווע זשיציע" מיט א טיראַזש פון 10 טויזנט עקזעמפּלאַרן. אין וראַצלאַוו איז אויך פאָרגעקומען אין דעצעמבער 1946 די ערשטע יידישע קולטור־

* דער קאָמוניקאַט וועגן ליקווידירן אַלע פּאָליטישע ריכטונגען אין דער יידישער סביבה איז דערשינען אין נאָוועמבער 1949.

קאָנפערענץ, פאַר וועלכער עס זיינען פאָרגעקומען 130 פאַרזאַמלונגען מיטן אָנטייל פון 25 טויזנט יידן און אויף וועלכע עס זיינען אָנוועזנד געווען 400 דעלעגאַטן פון נידערשלעזיע גופא, אויסער געסט פון אַלע גרעסערע שטעט אין פוילן.

אין וואַרשע האָט זיך געפונען צו יענער צייט בלויז דאָס פּרעזידיום פון „צענטראַל־קאָמיטעט פון די יידן אין פוילן", וועלכער האָט אויסגעקליבן זיין זיץ־אָרט אין חורבן וואַרשע סיי צוליב פּראַקטישע טעמים, כדי צו זיין נאָענט פון די דעצידירנדיקע מלוכהשע פאַקטאָרן, סיי צוליב פּרעסטיזש־דעמאָנסטראַטיווע טעמים.

ווען מען זאָל זיך אָבער שאַפן א בילד וועגן דעם יידישן לעבן אין פוילן אין די ערשטע פּאָר יאָר נאָך דער באַפרייונג אויפן סמך פון דער סטאַטיסטיק, וועלכע מיר געפינען אין דער דעמלטדיקער פּרעסע, וועגן פאַרשיידענע געזעלשאַפטלעכע, ווירטשאַפטלעכע און קולטור־אינסטיטוציעס, וואָס זיינען אַנטשטאַנען אין די גרעסערע שטעט פון קאָנגרעס־פוילן, באַזונדערס אין לאָדזש, ווי אויך אין נידער־און אויבער־שלעזיע, וואָלט דאָס געווען א געפעלשט בילד. די דעצידירנדיקע און כאַראַקטעריסטישע מאָמענטן פון יענע יאָרן — די יאָרן פון קעלצער און קראָקעווער פּאָגראָמען און פון אומאויפהערלעכע רציחות איבער יידן טאָג־טעגלעך אין צענדליקער שטעט און שטעטלעך פון פוילן — זיינען געווען נישט דאָס אויפקומען פון אַזעלכע אָדער אַנדערע אינסטיטוציעס, ווי די יידישע קאָמיטעטן, אָפּטיילונגען פון „אָרט", „טאָז", „דזשאַינט", קינדער־ און זקנים־הייזער, שפּיטאָלן, קיכן, שולן, דראַמקרייזן, כאָרן און ד. גל., נאָר דאָס קורצע לעבן פון די דאָזיקע אינסטיטוציעס, וועלכע זיינען נאָך געציילטע טעג אָדער חדשים פאַרשוואונדן געוואָרן מחמת דעם גרויסן און אומאויפהערלעכן שטראָם פון אויסוואַנדערער, וועלכע זיינען די נעכט אויסגעזעסן מיט צעפּלאַטערטע און דערשראָקענע הערצער אויף די פעקלעך, און אין די טעג געצויגן אין די טויזנטער צו די גרענעצן. פוילן איז געווען ווי אַן איבערוואַנדערונגס־פּונקט, אויף וועלכן יעדן טאָג באַוויזן זיך נייע פּנימער, און די פאַרהעלטנישמעסיק קליינע גרופּע פּאָליטישע, געזעלשאַפטלעכע און קולטור־טוער, וועלכע זיינען געווען אָריענטירט צו בלייבן, האָבן אויסגעזען ווי באַאַמטע אויף א וואָקזאַל.

אין דער דאָזיקער סיטואַציע איז דער גייסטיקער מצב פון די שרייבער און קולטור־טוער געווען א טיף־טראַגישער, כמעט אַן אויסוועגלאָזער. פון די חורבות און בערג מיט ציגל האָבן זיי נאָכגעקוקט זעקס מיליאָן אויסגעשאָכטענע יידן, און זיי האָבן נישט געהאַט אַפילו וועמען צו זאָגן: זיי געטרייסט, מיין פאָלק, ווייל ס'איז מער קיין פאָלק נישט געווען. די טויזנטער יידן, וועלכע זיינען טאָג־טעגלעך געקומען פון ראַטנפאַרבאַנד, פון באַהעלטענישן, פון מיליטער, צי פון די פּאַרטיזאַנער, האָבן נאָך נישט פאַרגעשטעלט מיט זיך קיין שום אָרגאַניזירטן ציבור. דאָס זיינען געווען עלנטע רעשטן פון אַן אויסגעהרגעט פאָלק.

די דאָזיקע שטימונגען זיינען געקומען צום אויסדרוק אויף דער פאַרזאַמלונג פון יידישן ליטעראַטן־ און זשורנאַליסטן־פאַראיין, וועלכע איז פאָרגעקומען אין לאָדזש דעם 10־טן מערץ 1946.

„די ערשטע גרויסע דיסקוסיע איז געווען קודם־כל א זוכעניש פון דעם הויפּט־טראַקט, פון דער אָריענטיר־ליכט, — שרייבט ב. מארק, — וואס זיינען יידן — א גייסטיק פאראייניקטע גרופּע פון שבטים, אפּגעטיילט דורך גרענעץ־ און שפּראַך־מחיצות, צי א וועלט־פאָלק. ווו געפינען זיך אצינד, נאָך דער שוידערלעכער קאַטאסטראָפע פון פוילישן יידנטום, די העגעמאָנישע צענטערן פון יידישן לעבן — אין אמעריקע, אין ארץ־ישראל, אין ראטנפאַרבאנד ? וווהין גראַוויטירן די געפילן פון די לעבן געבליבענע אייראָפּעישע יידן ? ווו האלט עס ביי אונדז מיטן געדאנק פון מלכות־ישראל, און צי האָט די יידישע קולטור א צוקונפט אין דעם אָדער יענעם לאנד פון אונדזער היסטאָרישן וואנדער? . . .״

געוויסע אנטיילנעמער פון דער דיסקוסיע האבן געפּרוווט זוכן א מיסיע פארן באשיידענעם יידישן קיבוץ אין פוילין. בעסער געזאָגט — פאר דער יידיש־פוילישער ליטעראטור. אנדערע — צו לייזן דאָס פּראבלעם פון דער שארית־הפליטה דורך א היים־צענטער אין ארץ־ישראל. טייל דיסקוטאנטן האבן באטאָנט, אז איינס שליסט אויס דאס צווייטע, טייל — אז דאָס זיינען צוויי אויסשטראַלונגען פון איין זעלבסט־דערהאלטונגס־באגער פון דעם יידישן וועלט־פאלק. פון דעם, צי עס איז ריכטיק די ערשטע הנחה, צי די צווייטע, דרינגען ארויס די גרונט־אויפגאבן פון אונדזער ליטעראטור אין נייעם פוילן. . .

„פאר די שרייבער שטייט די ריזיקע אויפגאבע — פאראייביקן די יידישע געשטאלטן און טיפּן, וועלכע זיינען אוועק אויף שטענדיק, אויפלעבן אין דער ליטעראטור א ישוב, פון וועלכן עס איז אפילו קיין בארג אש ניט געבליבן ; אויסזינגען סיי דאָס געווין, וואָס דאַרף אָפּהילכן אויף א מהלך פון א סך וויטערדיקע דורות, סיי דעם גרויסן עפּאָס פון ווידערשטאנד אין זיין טיפער טראגיק און ביישפּיללאזער העראָיק ; געבן א בילד פון די וועגן פון יידישן וואנדער אין משך פון די זעקס יאָר און אויסזוכן די שטריכן, די קאנטורן, און די טענדענצן פון דעם באנייטן ישוב אויף די חורבות פון פוילן״.

ווי עס איז צו זען פון דער דאָזיקער עסייאיסטישער רעלאַציע פון ב. מארק, האָט די קליינע גרופּע יידישע שרייבער אָפּגעשפּיגלט דעם געדאנקען־גאנג, פאראינטערעסירונגען און מיינונגס־פארשידנהייטן, וועלכע האָבן געהערשט צו יענער צייט צווישן דער יידישער באפעלקערונג. די דאָזיקע מיינונגס־פארשידנהייטן האבן אויך אנטשפּראָכן די פּערזענלעכע האַנדלונגען פון די שרייבער, פון וועלכע א גרויסער טייל האָט איניגיכן פארלאָזט פוילן אויף שטענדיק, א צווייטער איז נאָך געבליבן אויף דערווייל, און א דריטער האָט אויפריכטיק געגלויבט אין דער מעגלעכקייט פון המשך, דערמוטיקט דורך די דעמלטדיקע מלוכהשע דעקלאראציעס וועגן דער אלזייטיקער גלייכבארעכטיקונג פון די יידישע בירגער אין אלע געביטן און אין אלע היניזיכטן. די דאָזיקע לעצטע גרופּע שרייבער האָט אָנגעהויבן אנטוויקלען אן אינטענסיוו קולטור־שעפערישלעבן, אָנשפּארנדיק זיך אויף אייניקע גרונט־הנחות און גרונט־אויפגאבן. נעמלעך : אז קיין שום יידישער קיבוץ אויף דער גאָרער וועלט האָט נישט פארמאָגט אזא טיף פארוואָרצלטע און גייסטיק רייכע יידיש־שעפערישע קולטור־טראדיציע, אז אויף דער פוילישער ערד איז פארגעקומען דער העראָישער געטאָ־אויפשטאנד, וועלכער דאַרף געפינען זיין געשטאלטיקונג אין דער ליטעראטור און קונסט, און אז עס פאדערן פאראייביקן זייער אנדענק די מיליאָנען אומגעקומענע יידן.

פון א וויטערער פּערספּעקטיוו פארלירן די אויבנדערמאנטע מיינונגס־פארשיידנהייטן צווישן די שרייבער זייער דעמלטדיקע חשיבות. די נאציאנאלע אויפגאבן פון דער יידישער ליטעראטור זיינען איבער אָרט און צייט. ווי פארשידן עס זאלן נישט האָבן געווען די מיינונגען און סטילן פון דער רעשט אָפּגעראטעוועטע יידישע שרייבער אין יענע בראשית־דיקע טעג נאָכן מבול און ווי קעגנזעצלעך זאָלן נישט האָבן זיך פונאנדערגעגאנגען זייערע וועגן, זיינען זיי דאך אלע פארבליבן אין פארכישופטן קרייז פון זייער פאָלק. מיט וואס פאר א שטראָם און אין וועלכער ריכטונג א פיש זאל נישט שווימען, בלייבט ער אלץ אינעם טייך.

אָנהויב 1947 איז ביים פארלאג „דאס נייע לעבן״ געשאפן געוואָרן „די קליינע ביבליאטעק״, וועלכע האט זיך געשטעלט פאר אן אויפגאבע ארויסגעבן פּראָזע, פּאָעזיע און קריטיק אין קליינע העפטן פון צוויי ביז דריי בויגן. און שוין אין ערשטן יאָר פון זיין עקזיסטענץ, אין יאָר 1947, האָט דער פארלאג ארויסגעגעבן 7 העפטן, נאר אין הסכם מיטן פּלאן — קליינע אויסגאבן, אלע צוזאמען 35 בויגן. אין 1948 גיט ארויס דער פארלאג נאָר 6 העפטן, אָבער פיל גרעסערע — צוזאמען 44 בויגן.

אין יאָר 1949 האָט „די קליינע ביבליאָטעק״ זיך פארוואנדלט אין דעם זעלבשטענדיקן פארלאג „יידיש־בוך״, וועלכער האָט די ארויסגעבערישע טעטיקייט אויסגעברייטערט אויף פיר סעקטאָרן : אָריגינעלע שאפונגען (פּאָעזיע, פּראָזע און קריטיק), שאפונגען פון שרייבער אין געטאָ, געשיכטע און איבערזעצונגען. די אנטוויקלונג פון פארלאג איז געגאנגען בהדרגהדיק פאָרויס. שוין אין 1949 דערשיינען 9 העפטן און אין 1950 — 11 העפטן.

אָבער גראָד אין דעם יאָר האָט דאָס יידישע שאפן אין פוילן דורכגעמאכט צוויי ערנסטע קריזיסן, וועלכע האָבן געהאט זייער ווירקונג ביז אין אָנהויב פון די זעכציקער יארן. איינער איז געווען פון א ריין מאטעריעלן כאראקטער, דער פּלוצעם פארקלענערטער טיראזש מחמת דעם מאסן־ארויספאָר פון מער ווי א דריטל פון דער יידישער באפעלקערונג, דער עיקר — קיין ישראל. דער צווייטער האָט געטראָגן א ריין אידעיש־פּאָליטישן כאראקטער, וועלכער איז באשטאנען אין דעם באהערשן צו דער דאָזיקער צייט דורך דעם סטאליניזם דאס גאנצע לעבן אין פוילן — דאָס פּארטייאישע, פּאָליטישע, עקאָנאָמישע און די קולטור אין אלע אירע זשאנרען. אין דער ליטעראטור און קונסט, וועלכער ס׳איז געגעבן געוואָרן אין פוילן ביז דעמלט א געוויסע פרייהייט אין זין פון מעטאָדיק און ריכטונג, האָט אָנגעהויבן פארפליכטן דער ווולגארער סאָציאליסטישער רעאליזם, ווי ער איז געקומען צום אויסדרוק אין דעם רעפעראט פון זשדאנאָוון אויפן פּארטייאישן אקטיוו בעתן שרייבער־צוזאמענפאר אין לענינגראד אין 1946. די דעקרעטירונג וועגן סכעמאטישן און מעכאנישן אריבערטראָגן די יסודות פון דער דעמלטדיקער סטאליניסטישער פּארטייאישער פּאָליטיק אויף דעם געביט פון קינסטלערישן שאפן איז נישט בלויז געווען אַן־און־פאַר זיך עפּעס קעגנזעצלעכעס צום וועזן פון קונסט. עס איז אויך נישט געווען אין איינקלאנג מיט די שטימונגען אין דער סביבה פון די יידישע שרייבער נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה. די מאסן־שחיטה פון יידישן פאָלק דורך היטלערן און נישט ווייניק מיטהעלפער אויך פון

אזעלכע פעלקער, וועלכע האבן שוין געהאט היגטער זיך צענדליקער יאָרן פון סאוויעטישער דערציונג, האָט זיך נישט געלאָזט אויסטייטשן מיט די סכעמאטישע פאָרמולעס פון קלאסנקאמף. עם האט זיך געפילט די נויטווענדיקייט צו באטראכטן דאס גאנצע אזוי געוופענע ידן־פראבלעם פונסניי — גאר פון אן אנדער שטאנדפונקט און גאָר אויף אנדערע יסודות.

די ידישע שרייבער פון פוילן, וועלכע האבן זיך אָפגעראטעוועט אין ראטנפארבאנד און וועלכע האָבן געהאט די געלעגנהייט זיך צו טרעפן מיט די סאָוויעטיש־יידישע גרויסע פראָזאיקער און דיכטער אין מינסק, לעמבערג, ביאליסטאק און אין די לעצטע יאָרן פון דער מלחמה — אויך אין מאסקווע, זיינען נישט בלויז נישט געווען באווירקט פון זיי אין דער ריכטונג פון דערשטיקן זייער מיטגעבראכטע פון פוילן יידישקייט, נאָר פארקערט — זי איינצוהיטן און פלעגן. מען קען זיך פאָרשטעלן די פסיכישע צעטומלונג פון דער קליינער גרופע, וועלכע איז פון די דאָזיקע שרייבער נאָך פארבליבן אין פוילן, ווען צוזאמען מיט דער איוב־בשורה וועגן דעם ארעסט פון די ידישע שרייבער און קולטור־טוער אין מאָסקווע האבן זיי נאָך, אין הסכם מיט דער נייער קולטור־פאליטיק פון סוף פערציקער יאָרן אין פוילן, געמוזט זייערע טרויער־לידער נאָך דעם אומקום פון פוילישן ידנטום זאָגן אין נוסח פון סאציאליסטישן רעאליזם לויטן זשדאנאָווישן שולחן־ערוך.

א גרויסער טייל פון די אָנגעזעענסטע שרייבער האבן דעריבער אין די יאָרן פארלאזט פוילן צוזאמען מיט די טויזנטער מיטגלידער פון פארשיידענע ציוניסטישע ריכטונגען און פון "בונד" — אויפן סמך פון רשימות פון זייערע אָרגאניזאציעס איז זיי דערלויבט געוואָרן אויסצוואנדערן.

דאָס זענען געווען אזעלכע שרייבער, ווי ישראל אשנדארף, י. אקרוטני, נחום באָמזע, משה גראָסמאן, גוטע גוטערמאן, יצחק גוטערמאן, אלחנון וואָגלער, מ. וואלדמאן, אברהם זאק, רייזל זשיכלינסקי, יצחק יאנאסאוויטש, ח. ש. פוקס, אפרים קאגאנאווסקי, י. קוטשער, נחמן ראפ, ישעיהו שפיגל, און פיל אנדערע.

די מערהייט פון די שרייבער האָט שוין געהאט פארעפנטלעכט זייערע שאפונגען אין "יידיש־בוך" — לידער און פראָזע — אין וועלכע זיי האָבן געבראכט צום אויסדרוק זייערע שווערע איבערלעבונגען אין דער צייט פון דער מלחמה. די דאָזיקע שאפונגען זענען געווען, פארשטייט זיך, פון פארשידענער קוואליטעט, אָבער אין א גלייכער מאָס דורכגענומען פון דעם גרויסן אומגליק פון זייער פאָלק און פון א טיף נאציאָנאלן געפיל, וואָס האָט זיך געווערט קעגן יעדער גלייכשאלטונג.

פארבליבן זענען דאמאָלט אין פוילן דער עיקר די, וואס האָבן געהערט צו דער פארמלחמהדיקער לינקער שרייבער־גרופע, אָדער צו אירע סימפאטיקער. דאס זענען געווען די שרייבער בינעם העלער, יצחק טורקאָוו־גרודבערג, בערל מארק, מ. מירסקי, הערשל סמאליאר, ד. ספארד, הדסה רובין, משה שקליאר, דוד רויטענבערג, ווי אויך ל. אָליצקי, י. זאָנשיין, מ. זאלצמאן, ש. לאסטיק, קלמן סעגאל, יוסף סאנדעל, לייבל קופערשמידט און א. רייזמאן. שפעטער זענען צו די דאָזיקע שרייבער נאָך צוגעקומען פון ראטנפארבאנד ש. בעליס, מ. טעמפל און י. גוטקאוויטש און צווייי שרייבער, וועלכע האבן אנגעהויבן צו זיין ליטעראריש אקטיוו שוין אין נייעם פוילן — דער דיכטער פ. ציבולסקי און פראָזאיקער ש. שטראוס־מארקא. די שווערע איבערלעבונגען אין ראטנפארבאנד, אָפט נישט בלויז פון מאטעריעלן כאראקטער, האָט א טייל פון די שרייבער זיך באמיט אויסצוטייטשן מיט די שווערקייטן פון מלחמה, כאָטש אונטער די אויסטייטשונגען האָבן שוין געריזלט קאלטע שטראָמעלעך פון ספקות. א טייל פון די דאָזיקע שרייבער האָבן זיך באמיט פונדעסטוועגן די פרינציפן פון סאָצרעאליזם אריבערטראָגן אויך אין דער יידישער שעפערישער סביבה און אונטערוואַרפן זיי די יידישע ספעציפישע טעמאטיק פון נאָך דעם היטלער־חורבן. (אנדערע זענען דערצו געווען געצוווּנגען, אויב זיי האבן געוואלט זייערע שאפונגען פובליצירן. — באמערק. פון רעד.)

די אידעאָלאָגישע יסודות פון קינסטלערישן שאפן ווערן צו יענער צייט דעפינירט אויף פאָלגנדיקן אופן:

ערשטע פונקציע — "זיי דארפן העלפן אין פארשארפטן קלאסנקאמף איבערגעשטאלטיקן אונדזער היינטיקע פוילישע ווירקלעכקייט אין א סאָציאליסטישער", ד. ה. אז "דאָס קולטור־שאפן דארף אינטעגראל דורכגענומען ווערן מיט דער קעמפערישער אידעאָלאָגיע פון פראָלעטאריאט, דארף ברעכן יעדן פרווו אייגצוהאלטן אויפן קולטור־ און קונסט־געביט די פארמלחמהדיקע און נאכמלחמהדיקע איינפלוסן פון בורזשואזן אָדער קליינבירגערלעכן כאראקטער, דארף באקעמפן יעטוועדן מין עקלעקטיק. סמנים פון דעם אָנהויב פון דער קולטור־אָפענסיווע אין מלוכהשן מאשטאב זעען מיר צווישן אנדערן אין די לעצטע דריי צוזאמענפאָרן פון די פוילישע קולטור־שעפער: דראמאטורגן, פלאסטיקער און מוזיקער. אויף די דאָזיקע צוזאמענפאָרן איז דייטלעך און קלאָר געשטעלט געוואָרן די אויפגאבע פון איבעראָריענטירן זיך אויפן מעטאָד פון סאָציאליסטישן רעאליזם".

"אלזא רעאליזירן די אידעאָלאגישע פונקציעס פון דער דיקטאטור פון פראָלעטאריאט איז אויך די אוממיטלבארע אויפגאבע פון דער יידישער געזעלשאפט אין איר טעאָרעטישער און פראקטישער טעטיקייט".

די צווייטע פונקציע דארף באשטיין אין דעם, וואָס "ביים פאָרסירן דעם פראָצעס פון דער קולטור־רעוואָלוציע ביי אונדז אין פוילן דארף די סאציאליסטישע קולטור פון ראטנפארבאנד זיין דער מאָדעל, פון וועלכן מען דארף זיך כסדר לערנען, וועלכע דארף געלייגט ווערן אין יסוד פון דער קולטור־בויונג ביי אונדז אין לאנד, ווייל די סאָוויעטישע סאָציאליסטישע קולטור איז דער העכסטער עטאפ אין דער אנטוויקלונג פון דער קולטור פון דער מענטשלעכער געזעלשאפט פון אונדזער עפּאָכע".

די דריטע פונקציע דארף זיין "דער רעוואָלוציאָניזירנדיקער כאראקטער פון אונדזער קולטור־שאפונג, (וועלכע) דרינגט ארויס פון די אויפגאבן צו רעאליזירן די אידעאָלאָגישע פונקציעס פון דער דיקטאטור פון פראָלעטאריאט"*).

אויך אין באריכטס־רעפעראט אויף דעם זעלבן צוזאמענפאָר ווערט אונטערגעשטראָכן "דער פולשטענדיקער איבערברוך אין דער טעטיקייט פון דער קולטור־געזעלשאפט אונטער דער ווירקונג פון דער אלזייטיקער פארטיפטער דיסקוסיע אויף די פלענומס פון צענטראל־קאָמיטעט פון דער פוילישער פאראייניקטער ארבעטער־פארטיי פון 6־טן און 7־טן יולי און פון 31־טן אויגוסט ביז דעם 3־טן סעפטעמבער 1948 וועגן דעם

* באריכט פון לאנדצוזאמענפאר פון דער ייד. קולטור־געזעל. אין פוילן". פארלאג "יידיש בוך" 1949.

רעכט־נאַציאַנאַליסטישן אַפנייג אין דער פארטיי, וועלכע האבן אריינגעטראַגן א קלאַרקייט אין דער טעאַרעטישער און פראקטישער אַנווענדונג פון די גרונט־יסודות פון מארקסיזם־לעניניזם אויף אלע געביטן".

דער ענין מיטן רעכט־נאציאנאליסטישן אַפנייג, וועלכער האַט אין פוילן, פונקט ווי אין אלע אנדערע סאטעליטן־לענדער פון מאַסקווע, געהאט די אויפגאבע צו סטאליניזירן דאַס גאנצע לעבן אין לאנד, האַט געהאט א דעצידירנדיקע השפעה אויף דער יידישער קולטור־טעטיקייט, ענדערנדיק אירע פאַרמען און אינהאלט אויף אלע געביטן.

אויף דעם געביט פון ליטעראטור האט דער דאַזיקער פראַצעס געווירקט סיי אויף דער טעמאטיק, סיי אויף דעם אידעיש־קינסטלערישן צוגאנג.

וואַס איז שייך דער טעמאטיק האַבן — אנשטאט די שאַפונגען וועגן אומקום און גבורה, ווי אויך באשרייבונגען און זכרונות, וועלכע האַבן דערמאנט אין דעם טראגיש פארשניטענעם לעבן פון אמאַל — אַנגעהויבן נעמען די אויבערהאנט שאפונגען, וועלכע האַבן באדארפט אפשפיגלען "די פריידיקע ווירקלעכקייט פון היינט", רעוואַלוציאנערע טעמאטיק פון דער פארגאנגענהייט, איבערזעצונגען פון דער סאַוויעטישער סאַצרעאליסטישער ליטעראטור און... די יידישע קלאסיק, צו וועלכער — נאַך דעם ארעסט און מאַרד פון די סאַוויעטישע יידישע שעפער — עס האַט זיך איינגעשרומפן כמעט די גאנצע יידישע ליטעראטור.

וואס אנבאלאנגט ווידער דער געענדערטער אידעיש־קינסטלערישער איינשטעלונג, האַט זי אין דער יידישער סביבה זיך אויסגעדריקט קודם־כל אין באקאנטן פרינציפּ פון דער סאַצרעאליסטישער טעאַריע וועגן קריטישן צוגאנג צו ירושהדיקייט. דאַס האַט באטייט נישט בלויז סעלעקציע לגבי קינסטלערישע און בכלל קולטור־ווערטן פון דער פארגאנגענהייט אין הסכם מיטן פרינציפּ פון קלאסנקאמף, נאר אויך געהעריקע קאַמענטארן צו פיל פון די דאַזיקע ווערטן, וועלכע האַבן געענדערט זייער תוך אין דער באגערטער און צוועקמעסיקער ריכטונג. עס האַט געהייסן: באנעמען די פארגאנגענהייט אין ליכט פון דער קעגנווארט, וואַס איז אַן־און־פאַר זיך דיסקוטאבל, אַבער ווען זי ווערט נאַך דערצו קינסטלעך פארגוואלדיקט דורך א פון פאַרויס באשטימטער פאַליטישער טענדענץ, דאן איז עס מסוגל צו פארקריפלען דעם ערשטיקן אַריגינעלן אינהאלט. דער דאַזיקער מעטאַד איז אַנגעגאנגען אין דער ליטעראטור, אין טעאטער, אין דער קונסט און אין דער געשיכטע. ער האט זיך באדינט מיט דער הילף פון פאר־שיידענע פארטייטשונגען, אויסטייטשונגען, אריינטייטשונגען, מאַנטאזשן פון די ווערק פון איין שעפער, אדער פון עטלעכע און מיט ציטאטן.

די "ציטאַטאַלאַגיע" איז געוואַרן איינער פון די גרעסטע קונסט — און קונץ־ קענשאפטן, ספעציעל ציטאטן פון אנערקענטע אויטאַריטעטן. זיי האַבן נישט בלויז געשאפן דעם איינדרוק פון וויסנשאפטלעכער באגרינדונג, נאַר דער עיקר — זיי האבן אַפגענומען יעדע מעגלעכקייט פון אַפאַנירן, פון קעגנשטעלן זיך. מחמת אויב אזא און אזא אויטאַריטעט האט ארויסגעזאַגט אזא און אזא מיינונג מעג דאַס זיין אויף א געביט, אויף וועלכן דער דאַזיקער אויטאריטעט האַט נישט די מינדסטע אנונג — איז ווער וועט וואגן צו זאַגן אנדערש.

מיט דעם דאַזיקן "מעטאַד פון קריטישן צוגאנג צו דער פארגאנגענהייט" זיינען געוואַרן באלויכטן פארשיידענע גע־שטאלטן פון דער קלאסיק און געזאמלטע שאפונגען, פארטושנדיק מיט אלע מעגלעכע מיטלען דאַס קאַנקרעט־יידישע, און נאַך מער, דאַס געמיינזאם־יידישע, ארויסהייבנדיק באזונדערס דאַס אבסטראקט־ אלגעמיינע און קלאסן־אנטאגאַניסטישע, ווי די העכסטע ראנג פון מענטשלעכקייט.

דער דאַזיקער מצב האַט זיך געצויגן אין א שטייגנדיקער ליניע פון 49־טן יאַר ביז אין דעם 57־טן. ער איז בולט אַפגעשפיגלט געוואַרן אין דער טעמאטיק פון די דערשינענע ביכער און אין די שרייב־מעטאַדן, באזונדערס אין די קריטישע אַפהאנדלונגען פון יענער צייט, וועלכע זיינען געוואַרן פארעפנטלעכט אין דער "פאַלקס שטימע", אין "די יידישע שריפטן" אדער אין בוך־פאַרמאט. דער אויבערפלעכלעכסטער אריינבליק אין די דאַזיקע אויסגאבן, אַדער אין דער רשימה פון די ארויסגעגעבענע ביכער אין יענע יאַרן וועט גלייך באשטעטיקן דאַס אויבנגעזאַגטע.

אזוי, למשל, וואַס איז שייך דער טעמאטיק, זיינען ביז אין 1949 דערשינען 13 ביכער און פון זיי האַבן אן ערך 9 זיך פארנומען מיט דער געטאַ־טעמאטיק — סיי אין ליד, סיי אין פראַזע. פון 1949 דערשיינען שוין דער עיקר ווערק פון דער יידישער קלאסיק, וועלכע זיינען כשר לכל הדעות, איבערזעצונגען פון דער סאוויעטישער ליטעראטור, וועלכע איז צו יענער צייט געווען מערסטנטייל א סאצרעאליסטישע, אויסער קליינע אויסנאמען, און אייניקע שאפונגען פון די פויליש־יידישע שרייבער אויף אקטועלער טעמאטיק, ווי "פרילינג אין פוילן" פון בינעם העלער, "ביי דער ארבעט קלינגט דאס ליד" פון ל. מאַרגענטוי, "פעלדער גרינען" פון א. רייזמאן און ד. גל. עס דערשיינען אויך אין די יארן ווערק אויף רעוואלוציאנערער טעמאטיק, אדער אזעלכע, וועלכע זיינען אין גייסט פון א קריטישן צוגאנג צו דער פארגאנגענהייט, ווי "א פשוטער זעלנער" פון ה. סמאַליאר, "שרייבער און ביכער", און "שטודיען און שקיצן" פון ד. ספארד, "מיטן פנים צום מאַרגן" פון ש. לאסטיק, "פראַבלעמען פון ליטעראטור און קריטיק" פון מ. מירסקי, "אַפּקלייב", "דאַדיע קאַוואל" פון ל. אַליצקי און ד. גל.

דעם 9־טן אפריל 1951 איז פארגעקומען א ספעציעלע זיצונג פון פרעזידיום פון קולטור־געזעלשאפטלעכן פארבאנד מיט די יידישע שרייבער, זשורנאליסטן און קולטור־טוער, אויף וועלכע א סך אַנטיילנעמער האַבן געשטראַפט די יידישע ליטעראטור פאר איר נישט האלטן טראַט מיט דער נייער ווירקלעכקייט, אויך אַ טייל שרייבער גופא, וועלכע האַבן די ליטעראטור געשאפן. אייניקע פון די אנטיילנעמער פארגלייכן די יידישע ליטעראטור פון דער לעצטער צייט אין פוילן (פארשטייט זיך, אז בלויז לויט איר ריכטונג און טעמאטיק) מיט דער ליטעראטור אין ראטנפארבאנד און מיט דער פוילישער ליטעראטור, און ווייזן אַן, אז דאַרט קומט פאַר "פאראלעל מיטן שילדערן די העראַיק פון קאמף בעת דער אַקופאציע־צייט, אויך אן אויפשטייג אין דער ליטעראטור מיט א היינטצייטיקער טעמאטיק", אין דער צייט, ווען דער יידישער שרייבער "שפיגלט ניט אַפ אין זיין שאפן די היסטארישע

ענדערונגען אין אונדזער געזעלשאפט, אינעם לעבן פון די יידישע ארבעטנדיקע".

אנדערע שטעלן פעסט, אז "די לעצטנס דערשינענע יידישע ביכער אנטשפרעכן נאָך נישט פולשטענדיק אונדזער היינטצייטיקייט". אין זעלבן גייסט זאָגן זיך ארויס כמעט אלע שרייבער, א טייל גייט נאָך ווייטער, האלטנדיק, אז דאס דערנענטערן זיך צו דער נייער ווירקלעכקייט איז נאָך וויניק, מען דארף אוממיטלבאר אָנטיילנעמען אין איר, "שטיין אויף די פּאָזיציעס פון קאמף", וואָס הייסט ביים היינטיקן טאָג, שטיין אויף די פּאָזיציעס פון בויונג, און אז שרייבן וועגן דער פארגאנגענהייט האָט א זין נאָר דעמלט, ווען עס איז אזוי געשריבן, "אז עס סטימולירט די טעטיקייט פון היינט, אויב נישט האט אזא שרייבן וועגן דער פארגאנגענהייט נישט קיין ווערט". און אז "אפילו שוואכערע לידער, דערציילונגען און רעפּאָרטאזשן פון דער היינטצייטיקייט זענען פיל וויכטיקער אידער די אבסטראקטע ווערק וועגן נעכטן". עס זענען אויך געווען אזעלכע, וואָס האָבן אין זייערע אויפטריטן זיך נישט באַגנוגנט בלויז מיט אלגעמיינע עצות די שרייבער, נאר אפילו געגעבן קאָנקרעטע טעמעס.

דער לאָזונג, מיט וועלכן מען איז אומאויפהערלעך געקומען צו אלע קינסטלער, איז געווען "מיטן פנים צו אונדזער נייער ווירקלעכקייט", אָדער "צו אונדזער נייער גרויסער ווירקלעכקייט".

אין נומער 145 פון "דאָס נייע לעבן" פון 1952 איז אָפּגעדרוקט א באריכט פון א לאנד־בעראטונג פון יידישע שרייבער, אויף וועלכער דער רעפערענט שטעלט קלאָרע אויפגאבן פארן יידישן שרייבער. "עס גייט אין דעם, אז דער שרייבער זאָל אויפנעמען און פארשטיין דעם גרונט־פּראָצעס פון דער אנטוויקלונג, וואָס עס מאכט דורך אונדזער לאנד אויפן וועג צו א שענער און בעסער לעבן". אָנשפּארנדיק זיך אליין אויף א רעפעראט פון ביערוטן אויף א פלענום פון דער פארטיי, זאָגט דער רעדנער, "אז דער גרונט געדאנק פון ביערוטס רעפעראט וואָלט מען געקענט פאָרמולירן אין געציילטע ווערטער. "אין די נייע באדינגונגען — ארבעטן אויף א נייעם אופן". שילדערן דאס לעבן פון ארבעטער און פויערים, זייער טרויעריקן נעכטן און גליקלעכן היינט... אין אונדזער לעבן — זאָגט ווייטער דער רעדנער — נעסטיקן נאָך אלטע געוווינהייטן, טראדיציעס, איבערלעבענישן פון דער אלטער וועלט, א סך פון אונדז, וואס פארעכענען זיך שוין צו דעם באוווסטזיניקן טייל פון דער געזעלשאפט טראָגן נאָך אין זיך די דאָזיקע איבערלעבענישן פון נעכטן. באקעמפן זיי, אויסקאָרטשעווען אונדזערע שלעכטע געוווינהייטן און דעמאסקירן דעם בורזשוי־פאראזיט, ארויסברענגען זיין העסלעכקייט און גייציקייט — איז די אויפגאבע פון שרייבער".

מער וויניקער אין דעם גייסט האָבן זיך ארויסגעזאָגט אלע אָנטיילנעמער אין דער בעראטונג. די ראָל פון דער קונסט איז געוואָרן רעדוצירט צו א דינערן פון דער פּאָליטיק, פונקט ווי די פילאָזאָפיע אין מיטלאלטער לגבי דער טעאָלאָגיע, און דאָס א דינערין פון א באשטימטער פּאָליטיק, וועלכע האָט אויסגעשלאָסן קאטעגאָריש אלע אנדערע. אָפּהענגיק דערפון האָט זיך אלץ מער און מער רעדוצירט די ראָל פון די כשרע שעפער און אפילו פון כשרע טעמעס, שרייבן האָט מען פארשטייט זיך געקענט וועגן אלץ, אָבער יעדער סיוזשעט האָט שוין אנטהאלטן אין זיך דעם אופן פון זיין באהאנדלונג.

דער דאָזיקער מצב האָט דאָך נישט באווירקט דעם פארשפּרייט. דער טיראזש פון יידישן בוך איז געוואקסן פון יאָר צו יאָר, דערגרייכנדיק אין יאָר 1953 צו דער ריזיקער, אין פארגלייך מיט דער יידישער באפעלקערונג, צאָל פון 5314 יערלעכע אבאָנענטן (אין 1952—4500). עס איז אויך אומאויפהערלעך געשטיגן די צאָל געדרוקטע ביכער און בויגנס. אזוי, למשל, איז אין 1947 דערשינען 7 ביכער, 560 זייטן; אין 1948 — 6 ביכער, 690 זייטן; 1949 — 9 ביכער, 1128 זייטן; אין 1950 — 11 ביכער, 1498 זייטן; אין 1951 — 19 ביכער, 3590 זייטן; אין 1952 — 14 ביכער 3248 זייטן; אין 1953 — 15 ביכער, 3228 זייטן.

די סיבות פון דעם ריזיקן טיראזש אין פּראָפּאָרץ צו דער גרויס פון דער יידישער באפעלקערונג זיינען געווען פארשיידענע. איינע פון זיי איז בלי ספק געווען די ענערגישע ווערבירונגס־אקציע פון אבאָנענטן פארן יידישן בוך יעדעס יאָר, וועלכע האָט זיך פארוואנדלט שיעור נישט אין א פּאָלקס־קאמפאניע. אזוי למשל, זיינען בעת דער בוך־ווערבירונג פון 1953 דורכגעפירט געוואָרן אין 33 שטעט 110 קאָנפערענצן און 32 אוונטן מיטן אָנטייל פון יידישע שרייבער און געזעלשאפטלעכע טוער, אויף וועלכע עס זיינען געווען אָנוועזנדיק העכער 10 טויזנט מענטשן *).

די צווייטע סיבה איז געווען די אויסגעהונגערטקייט פון די פוילישע יידן נאָך א יידיש וואָרט. די קוואדראט־אותיות, אומאפּהענגיק פון זייער אינהאלט, האָבן געוועקט ווייטיקלעכע רעמיניסצענצן פארבונדענע מיט די טייערע געשטאלטן, וועלכע זיינען אויף אזא טראגישן אופן פארשווונדן.

און די דריטע סיבה איז די צוציונגס־קראפט, די קינסטלערישע און נאציאָנאלע, פון די יידישע קלאסיקער.

דער דאָזיקער מצב סיי אין קינסטלעריש־אידעאָלאָגישן זין, סיי אין אָרגאניזאציאָנעלן, האָט אָנגעהאלטן ביז העלפט פון די 50־ער יאָרן, ווען באדייטנדיקע געשעענישן האָבן געענדערט אויף א וועזנטלעכן אופן סיי די אידעאיש־קינסטלערישע איינשטעלונג, סיי דעם מאסן־פארשפּרייט פון יידישן בוך. אויף דער ערשטער ענדערונג האָבן געווירקט די אויפגעדעקטע פארברעכנס פון סטאלינען און דער אזוי גערופענער "פוילישער אָקטאָבער". אויף דער צווייטער — די מאסן־עמיגראציע פון יידן, נאָר וואָס געקומענע קיין פוילן מיט דער צווייטער רעפּאַטריאציע פון ראטנפארבאנד, צוזאמען מיט די יידן, אלטע תושבים. ווי דורך א כישוף זיינען פלוצעם אויפגעקומען נייע איינשטעלונגען און נייע פאָרמולירונגען אויף דעם געביט פון ליטעראטור.

אויף דער פארזאמלונג פון די יידישע שרייבער, וועלכע איז פאָרגעקומען דעם 20־טן מאי 1955 אין ווארשע מיטן אָנטייל פון יידישע געזעלשאפטלעכע טוער, זיינען באהאנדלט געוואָרן אזעלכע פראגן ווי 1) אויסברייטערן די פארבינדונגען מיט אלע צענטערס פון דער יידישער ליטעראטור אין דער וועלט; 2) טיפער גרייכן צו דעם געשיכטלעכן שורש פון יידישן פאָלק, און 3) אויסקלאָרן די פערספּעקטיוון, וועלכע

* "פאָלקס־שטימע" נומ. 35 פון יאָר 1953.

עפענען זיך אין שייכות מיטן גרויסן פּראָצעס פון דעמאָקראַטיזירן דאס פּאָליטיש־געזעלשאפטלעכע לעבן אין ראטנפארבאנד און אין אלע פאָלקס־דעמאָקראַטישע לענדער. אין באריכט פון דער פארזאמלונג (״פאָלקס־שטימע״ פון 26־טן מאי 1955, נומ. 85) קומען די אויבנדערמאָנטע פּראָבלעמען קלאָר און איינדייטיק צום אויסדרוק.

״אויב עס גייט וועגן דער ערשטער פראגע — זאָגט זיך אין דעם באריכט — איז דאכט זיך פאר קיינעם קיין סוד נישט, אז אין די יאָרן פון דער ״קאלטער מלחמה״ און אין דער אטמאָספער פון חשד און אומצוטרוי צו אלץ און אלעמען, וואָס קומט פון מערב, פון פארלייקענען די קולטור־ווערטן, וואָס ווערן געשאפן מחוץ דעם לאגער פון סאָציאליזם — אין דער דאזיקער אטמאָספער וואָס איז געווען א דירעקטער רעזולטאט פון די פארקריפלונגען, וועלכע עס האָט געבראכט מיט זיך דער פערזאָנען־קולט, איז אונדזער צאָלמעסיק נישט גרויסע יידישע שרייבער־גרופּע אין פוילן געווען כמעט ווי פאראיינזאמט״. אין זיין אריינפיר־וואָרט האָט בער מארק צווישן אנדערן געזאָגט אויף דער דאזיקער טעמע: ״פון איין זייט זיינען מיר א טייל פון דעם גרויסן פוילישן ליטעראַרישן לעבן, אָבער דאָס קען אונדז נישט גענוגענען. מיר קענען נישט עקזיסטירן אלס ליטעראַרישע גרופּע אָן א ברייטער פארבינדונג מיט דער יידישער ליטעראַטור אויף דער וועלט״.

״קיינער פון די דיסקוטאנטן — שרייבט זיך ווייטער אין דעם באריכט — האָט נישט געפּרוווט באשטרייטן די נויטווענדיקייט פון א גרינטלעכן איבערברוך אין דער באציונג צו דער יידישער ליטעראַטור אין אויסלאנד״...

א וויכטיקן אָרט האָבן פארנומען אויף דער פארזאמלונג די פּערספּעקטיוון אויף ווייטער אין פארבינדונג מיט די אויפדעקונגען, וואָס זיינען געמאכט געוואָרן אויף דעם צוואנציקסטן צוזאמענפאָר פון דער קאָמוניסטישער פּארטיי פון ראטנפארבאנד. נישט אלע יידישע שרייבער — האָט זיך געזאגט אין דעם באריכט — זיינען אין שטאנד בייגעקומען דעם ווייטיק פון די דאָזיקע אויפדעקונגען, פיל האָבן זיך פֿארשלאָסן אין זיך און ווילן מער גאָרנישט זען ארום, אויסער אויסזיכטלאָזיקייט. א פולשטענדיקער צוריקטריט פון אלע ביז איצטיקע פּאָזיציעס.

אין זין פון אָט דעם צוריקטריט ווערן געשריבן אין אן ארטיקל א. נ. ״אייניקע באטראכטונגען״ *) פאָלגנדיקע שורות:

״די סאמע קאָמפּליצירטע נאציאָנאלע דערשיינונגען, איינגעוואָרצלטע פון דור־דורות, זיינען טראקטירט געוואָרן טיילמאָל מעכאניש און קלאסיפיצירט געוואָרן ווי טויטע אביעקטן, וועלכע לאָזן זיך אָנגעבן אזא אָדער אנדערע סוביעקטיווע פאָרם, קענען איבערגעפארבט ווערן אויף אזא אָדער אנדער קאָליר, לויט דער פּרימיטיווער לאָגיק פון אזא אָדער אנדער אויטאָריטעט. די באקאנטע פאָרמול, אז קולטור דארף זיין נאציאָנאל אין דער פאָרם און סאָציאליסטיש אין איר אינהאלט, האָט זיך פארוואנדלט גאנץ אָפט אין אן אומאויפהערלעכן ווילקיר. דער אונטערשייד צווישן די קולטורן פון פעלקער, וואָס איז דאס סאמע וויכטיקסטע פון זייער אייגנארטיקער עקזיסטענץ, איז דורך אייניקע פארשטאנען געוואָרן אין דעם איינפאכן זין, ווי כלים פון פארשיידענער פאָרם און קאָליר, אין וועלכע מען גיסט אריין איינע און די זעלבע פליסיקייט. דאס טראגישע איז באשטאנען אין דעם, וואָס די דאזיקע ״אייניקע״ זיינען געוואָרן די הערשער נישט בלויז איבער גופים... צי איז מעגלעך געווען, אז אונדזער פּראָפּאָרציאָנעל קליינער אָפּשניט פון יידישער שאפונג אין פוילן זאָל נישט ווערן אָנגערירט פון דער דאָזיקער קרענק? אזוינס איז נישט מעגלעך געווען. מיר האָבן נישט איבערגעשניטן אלע פעדים מיט דער פארגאנגענהייט, פארקערט, מיר האָבן זיך ביי פיל זייער פעסט געהאלטן און ווייטער געשפּינט מיט זייער הילף דאָס געוועב פון אונדזער קולטור. אָבער אויך פיל וועזנטלעכס האָבן מיר ארויסגעלאָזט פון אונדזערע הענט, נישט באמערקנדיק, ווי טייער זיי זיינען דעם יידישן מענטשן און ווי נאָענט זיי זיינען צו זיין געפיל. דאָס האָט א שייכות צו סך עלעמענטן פון דער יידישער געשיכטע, צו דעם טיף איינגעוואָרצלטן פאָלקס־שטייגער פון יידישע ימים־טובים, צו דער באציונג פון גרויסע טיילן פון יידישן פאָלק צו ישראל ווי צו א יידישער מלוכה, צו דער וועזנטלעכער באדייטונג פון העברעישן עלעמענט אין דער יידישער שפּראך און צו פיל אנדערע. צי האָט דאָס אלץ געקאָנט נישט ווירקן אויף דעם כאראקטער פון אונדזער גאנצער קולטור־שאפונג, אויף אונדזער שיינער ליטעראַטור, אויף אונדזער פּרעסע, אויף דער טעטיקייט פון אונדזערע וויסנשאפטלער, אויף אונדזער פּעדאגאגישן סיסטעם?״

דאָס יאָר 1957 איז דורך די פירער פון ״קולטור־געזעלשאפטלעכן פארבאנד פון די יידן אין פוילן״ געוואָרן באצייכנט אלס דאס ״שווערע איבערגאנגס־יאָר״. נישט בלויז די איבער צוואנציק טויזנט פוילישע יידן, וועלכע זיינען געקומען פון ראטנפארבאנד מיט דער צווייטער רעפּאטריאציע האָבן נישט געטראכט צו בלייבן אין פוילן, נאָר אויך צענדליקער טויזנטער איינגעזעסענע יידן פון פריער האָבן אין רעזולטאט פון אנטיסעמיטישע געשעענישן אין א גאנצע ריי פוילישע שטעט, און באזונדערס אין רעזולטאט פון די אויפגעדעקטע פארברעכנס לגבי די יידן אין ראטנפארבאנד, באשלאָסן צו פארלאָזן פוילן. אין די דאָזיקע באדינגונגען איז ביז א מינימום געפאלן דער אינטערעס צו דער יידישער פּרעסע און צום יידישן בוך, וועמענס טיראזש איז געפאלן פון קנאפּע 5000 אויף עטלעכע הונדערט. עס האָט געמוזט דויערן א פּאָר יאָר ביז דאָס יידישע לעבן אין פוילן האָט זיך ווידער אנגעהויבן א ביסל סטאביליזירן, און די וועלכע האָבן באשלאָסן צו בלייבן, האָבן ווידער גענומען שטארקן די יידישע קולטור־ארבעט, פארשפּרייטן דאָס יידישע בוך, די יידישע צייטונג, איינאָרדענען שעפערישע אָוונטן א. ד. גל.

וועגן דעם דאָזיקן צושטאנד שרייבט אין ארטיקל א. נ. ״ערב דער פּרעסע־ און בוך־קאנפערענץ״, וועלכע האט געדארפט פארקומען דעם 25־טן יאנואר 1959, דער דירעקטאָר פון פארלאג ״יידיש־בוך״ לייב דאָמב:

״נאָך אן איבעררייס פון צוויי יאר וועט דעם 25־טן ד. ח. צונויפגערופן ווערן אין וורצלאוו די טראדיציאָנעלע יערלעכע בוך־ און פּרעסע־קאָנפערענץ... דער פאקט גופא פון צונויפרופן די דאָזיקע קאנפערענץ זאָגט עדות וועגן טיפע קוואליטאַטיווע ענדערונגען, וואס זיינען פאר דער לעצטער צייט פאָרגעקומען אין אונדזער קולטור־געזעלשאפטלעכער ארבעט... מיט רעכט האָט די אָנפירונג פון פארבאנד באטראכט פאר פארבייגייענדיקע די דערשיינונגען פון אפאטיע, אָפּשוואכונג, פארקלענערונג פון געזעלשאפטלעכער אקטיוויטעט... וועלכע זיינען אין יענער צייט אויפגעקומען און האָבן אין שייכות מיט דער צאָלמעסיקער פארקלענערונג פון יידישן ישוב אין פוילן געשטעלט אונטער א פראגעצייכן זיין עצם־עקזיסטענץ״.

אבער ״די פּאָליטיש־געזעלשאפטלעכע קאָנסאָלידאציע אין לאנד האָט זיך שטארק אויסגעווירקט אויף דער יידישער סביבה און מיטגעהאָלפן דעם פּראָצעס פון סטאביליזאציע פונעם ישוב אין פוילן״, וועלכע ״קומט בולט צום אויסדרוק אין דעם פאקט, וואָס פאר דעם פארגאנגענעם יאָר (1958)

* ״פאָלקס־שטימע״ פון 4—16 מאי 1957.

האָט זיך מער ווי פאַרטאָפּלט די צאָל שטענדיקע אבאָנענטן פון דער "פאָלקס־שטימע"... בלויז אין פאַרגלייך מיטן לעצטן קוואַרטאַל פון 1958 איז די צאָל אבאָנענטן געוואָרן פאַרגרעסערט מיט איבער 600. עס האָט זיך פאַרדרייפאַכט די צאָל אבאָנענטן פון דעם ליטעראַרישן חודש־זשורנאַל "יידישע שריפטן", וואָס דערמעגלעכט שוין זיך שטעלן די אויפגאַבע "צו דערגרייכן אין 1959 די צאָל פון 2000. דאָס גלייכן נאָך דעם שטילשטאַנד פון 1957 זיינען אין א קורצער צייט געשאַפן געוואָרן 1500 יערלעכע אבאָנענטן פאַרן "יידישן בוך" און דער טיראַזש פון זיינע אויסגאַבעס איז פאַרן יאָר 1958 אויסגעוואַקסן פון 1000—1500 פון יעדער פּאָזיציע ביז 2500—3000...

אין זעלבן גייסט פון האָפערדיקייט און עטוואָס מאַסקירטער פאַראורטיילונג פון די "דעפּעטיסטישע שטימונגען" פון פריערדיקע יאָרן, טרעטן איצט אויף בעל־פּה ובכתב די אַנדערע פירער פון פאַרבאַנד. די דאָזיקע האָפערדיקייט באַקומט באַזונדערס מער אויסדרוק און באַרעכטיקונג אין דער פייערלעכער פאָלקס־פאַרזאַמלונג אין וואַרשע דעם 2־טן מערץ 1959, און אין ענלעכע פייערונגען אין גאַנצן לאַנד לכבוד דעם 100־סטן געבוירן־טאָג פון שלום־עליכמ׳ען. דער אָנטייל אין דער דאָזיקער שלום־עליכם־פייערונג פון די אַנגעזעענסטע טוער פון דער שלום־באַוועגונג, ווי אומבערטאָ פּראַנדיני, אָסטאַפּ דלוסקי, טאַדעוש שטשאַלקאָווסקי, פון די מיטאַרבעטער פון דער ישראל־אַמבאַסאַדע בראש מיטן אַמבאַסאַדאָר רחבעם עמיר און פון א גרעסערער גרופּע פּוילישע שרייבער, די אַרויסטריטן פון פאָרזיצער פון פּוילישן שרייבער־פאַריין, דעם באַקאַנטן פּאָעט, דראַמאַטורג און פּראָזאַאיקער יאַראָסלאַוו איוואַשקעוויטש און פון די שרייבער ב. מאַרק און ד. ספּאַרד, די אומפאַרגעסלעכע אָריגינעלע אינטערפּרעטאַציע פון שלום עליכמס שאַפונגען דורך דעם באַרימטן פּוילישן שוישפּילער יאַצעק וואָשטשעראָוויטש — אַלץ צוזאַמען האָט געשאַפן דעם איינדרוק פון אן אָפּטימיסטישן סיום פון א קריטישן פּעריאָד, נאָך וועלכן עס וועט זיך אָנהייבן צוריק אן אויפשטייג.

דאָס דאָזיקע, אין א געוויסער מאָס נאָך דיסקרעטע, צוריקציען זיך פון די סקעפּטישע און "אפּיקורסישע" געדאַנקען און אַרויסזאָגונגען, פאַראורזאַכטע דורך די אויפגעדעקטע פאַרברעכנס אין ראַטנפאַרבאַנד און אַנטיסעמיטישע דערשיינונגען אין לאַנד גופא, איז געגאַנגען האַנט ביי האַנט מיט דעם נייעם אָנגריף אויף אַלע וואַקלענדיקע עלעמענטן מצד דער פּאַרטיי. כאַראַקטעריסטיש אין דער הינזיכט איז דער אָנגריף פון דער צענטראַלער פּאַרטיי־צייטונג "טריבונאַ לודו" פון 2־טן יאַנואַר 1959 אויף דעם וורצלאַווער צוזאַמענפאָר פון אַלפּוילישן ליטעראַטן־פאַריין, וועלכער איז פאָרגעקומען אין דעצעמבער 1958 און וועלכער האָט אויסגעדריקט די "באַוואָרענישן לגבי דעם אידעישן פּראָגראַם פון דער קינסטלערישער אַרבעט און קולטורעלער טעטיקייט און די מורא פאַרן צוריקקער צו דער שלעכטער פּראַקטיק... "פון דיקטירן די שעפער אײנזײטיקע און פאַראײנפאַכטע סכעמעס".

אַזוי אַרום האָט זיך אָנגעהויבן דער צוריקגאַנג פון דעם אַזוי גערופענעם "פּוילישן אָקטאָבער", וועלכער האָט גראָד די שרייבער געהאַט צו פאַרדאַנקען זייער א סך פון זיין זיג.

דאָס האָבן די שרייבער די ערשטע אים פּראָקלאַמירט, אַרויסגעטראָגן אין דער עפנטלעכקייט און מוטיק אונטערשטיצט. אָבער די נייע הערשנדיקע קליקע מיט גאָמולקאָן בראש, קומענדיק צו דער מאַכט, האָט גלייך טאַקע פון די זעלבע שרייבער זיך דערפילט באַדראָט נישט דערפאַר, וואָס די שרייבער האָבן מכלומרשט "פאַרגעסן", ווי עס האָט געשריבן די "טריבונאַ לודו", נאָר גראָד דערפאַר, וואָס זיי האָבן נישט פאַרגעסן אין נאָמען פון וועלכע אידעען זיי האָבן דעם "אָקטאָבער" פּראָקלאַמירט און אונטערשטיצט.

מיט דער סטאַביליזירונג אין דער פּאַרטייאישער סביבה האָבן די זעלבע מענטשן אָנגעהויבן ריידן מיט זייער פריערדיקער שפּראַך. דאָס גלייכן אין דער יידישער סביבה. דער ליבעראַליזם פון 57־סטן יאָר האָט אָנגעהויבן אַרויפציען אויף זיך אן אַלץ מער שטייפערע הויט, ביז ער האָט אינגאַנצן איינגעטריקנט.

דאָס איז געקומען צום אויסדרוק אויף דער לאַנד־קאָנפערענץ פון די פריינד און פאַרשפרייטער פון יידישן בוך און פּרעסע, וועלכע איז פאָרגעקומען אין יוני 1961. אין באַריכטסרעפעראַט אויף דער דאָזיקער קאָנפערענץ איז געוואָרן באַרירט צווישן אַנדערן דאָס פּראָבלעם פון די יעניקע שעפער, "וועלכע האָבן נישט געקענט פאַרשטיין דעם גאַנג פון דער מענטשלעכער געשיכטע מיט אירע אינערלעכע ווידערשפּרוכן, אז טראָץ די זיגזאַגן, וואָס זי מאַכט אָפטמאָל, גייט זי דאָך דיאַלעקטיש פאָרויס". די כאַראַקטעריסטישע אידעישע איינשטעלונג פון דער פּאַרטיי אין די פראַגן פון קונסט האָט צוריק געוווּנען איר גלייכגעוויכט און אָנגעגריפן די שרייבערישע נייגונגען צו אַבסאָלוטער פרייהייט פון וואָרט און געדאַנק, וועלכע איז איין און איינציק אין שטאַנד צו דערמעגלעכן יעדן שעפער דערפילן זיינע געזעלשאַפטלעכע און קינסטלערישע אויפגאַבן. אויך די פּאַרטיי האָט גערעדט וועגן קינסטלערישער פרייהייט, אָבער דאָס איז געווען א פרייהייט א דעטערמיניסטישע, א פון פאָרויס רעגולירטע אין באַשטימטע ראַמען, א פרייהייט פון "דערקענטער נויטווענדיקייט" לויט דער טערמינאָלאָגיע פון דער מאַטעריאַליסטישער דיאַלעקטיק.

דער דירעקטאָר פון פאַרלאַג "יידיש־בוך" לייב דאָמב גיט אָן אין זיין רעפעראַט אויף דער זעלבער קאָנפערענץ די פאָלגנדיקע ציפערן: אין משך פון די 15 יאָר פון זיין עקזיסטענץ האָט דער פאַרלאַג "יידיש־בוך" אַרויסגעגעבן 86 אָריגינעלע פּראָזע־ווערק, 16 פּראָזע־איבערזעצונגען, 5 דראַמאַטישע שאַפונגען; 46 לידער־זאַמלונגען; 61 געשיכטע־ביכער, 15 ליטעראַריש־קריטישע אַרבעטן, 27 ביכער אויף געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישע טעמעס און 9 פאַרשיידענע — צוזאַמען 265 ביכער מיט א טיראַזש פון 1 מיליאָן 300 טויזנט עקזעמפּלאַרן. דער רעדנער דערציילט אויך וועגן די קאָנטאַקטן פון "יידיש־בוך" מיט 22 לענדער, ווי ראַטנפאַרבאַנד, אַמעריקע, ישראל, אַרגענטינע, סקאַנדינאַווישע לענדער, רומעניע, פראַנקרייך, ענגלאַנד אא.

עס ווערן אויך אין אָנהויב פון די זעכציקער יאָרן געשאַפן כמעט אין אַלע אָפּטיילונגען פון קולטור־געזעלשאַפטלעכן פאַרבאַנד ליינער־קרייזן, וועלכע האָבן אַלע איין און דעם זעלבן ציל — פּאָפּולאַריזירן די קינסטלערישע ליטעראַטור, כאָטש די מעטאָדן און די פאָרמען פון דער אַרבעט זיינען אין

פאַרשיידענע שטעט פאַרשיידן. אויף דער לאַנד־באַראַטונג פון די פאָרשטייער פון די יידישע לייענער־קרייזן, וועלכע איז פאָרגעקומען אין מערץ פון 1962 יאָר, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אייניקע לייענער־קרייזן, ווי אין וואַרשע, האָבן נישט קיין סטאַבילן באַשטאַנד און זיי פאַרנעמען זיך מיט אָרגאַניזירן ליטעראַרישע אָוונטן, באַגעגענישן מיט די שרייבער, וועלכע לייענען זייערע שאַפונגען. נאָך דעם לייענען קומט פאָר אַ מיינונגס־אויסטויש. דאַקעגן אַנדערע קרייזן, ווי אין לאָדזש, למשל, האַלטן איין אַ סטאַבילע צאָל מיטגלידער, באַהאַנדלען ביכער זעלבשטענדיק, אָן דעם אָנטייל פון שרייבער. זיי באַשטימען אַליין דעם ליטעראַרישן מאַטעריאַל, לייענען אים פאָר אין קרייז און דערנאָך אַנאַליזירן זיי אים קאָלעקטיוו.

אָנשטרענגונגען פון די אָנפירנדיקע טוער צו שטאַרקן די קולטור־אַרבעט נאָך דעם ערנסטן קריזיס, האָבן געגעבן פּאָזיטיווע רעזולטאַטן, וועלכע האָבן זיך רעאַליזירט סיי אין נאָרמאַלן און סיסטעמאַטישן דערשיינען פון די ביכער, סיי אין דער מער ווייניקער אָנטשפּרעכנדיקער פון פאַרויס פאַרפּלאַנירטער אַרויסגעבערישער פּאָליטיק.

אויף דער לאַנד־קאָנפערענץ געווידמעט „20 יאָר פון יידישן געדרוקטן וואָרט“ ווערט די דאָזיקע פּאָליטיק דעפינירט אין אייניקע הויפּט־רעפעראַטן. „אונדזער אַרויסגעבערישע פּאָליטיק — האָט זיך געזאָגט אין איינעם פון זיי — האָט אַנטשפּראָכן דער קאָנצעפּציע וועלכע מיר האָבן זיך פון דער ערשטער מינוט באַוווסטזיניק געשאַפן וועגן דעם יידישן ישוב אין נייעם פּוילן. דאָס איז, ערשטנס, די פאַרבינדונג מיט דער יידישער פאָרגעשריטענער טראַדיציע דורך פאַרעפנטלעכן סיסטעמאַטיש ווערק פון אונדזער אַלטן אוצר. צווייטנס, וואָס בולטער און קלאָרער און אַלזייטיקער אַרויסברענגען די פּיין און גבורה פון די פּוילישע יידן בעת דער אָקופּאַציע. דריטנס, געפינען אונדזער אייגנאַרטיק אָרט אין דער נייער ווירקלעכקייט *).

דאָס יידישע געדרוקטע וואָרט אין פּוילן האָט זיך באַמיט צו פאַרווירקלעכן די דאָזיקע צילן. די הויפּט־אָפּטיילן פון פאַרלאַג „יידיש־בוך“ זיינען געווען: די יידישע קלאַסיק, די שאַפונגען פון דער צייט פון דער אָקופּאַציע און אָריגינעלע בעלעטריסטיק פון די היינצייטיקע פּויליש־יידישע שרייבער.

אין יאָר 1967 האָט דער פאַרלאַג „יידיש־בוך“ אָפּגעצייכנט זיין צוואַנציקיעריקע עקזיסטענץ, ווי אויך די צוואַנציקיעריקע עקזיסטענץ פון ליטעראַרישן חודש־זשורנאַל „יידישע שריפטן“.

די פייערונג איז פאָרגעקומען דעם 3־טן און 4־טן יוני 1967 אין וראָצלאַוו, ערב דעם אויסברוך פון דער זעקס־טאָגיקער מלחמה. די אַטמאָספער אַרום איז שוין געווען עלעקטריזירט, אָנגעלאָדן מיט פּולווער און די הערצער פון אַלע יידן זיינען געווען פול מיט גרויסן פחד און ציטער פאַר ישראל, פאַר די יידן, וועלכע געפינען זיך דאָרט. די דאָזיקע שטימונג האָט זיך געפילט אין זאַל צווישן די עטלעכע הונדערט דעלעגאַטן, זי איז אויך געקומען צום אויסדרוק אין הויפּט־רעפעראַט פון דער פייערונג. אין יענע טעג האָט די פּוילישע פּרעסע נאָך איינגעהיט אַ נייטראַלע באַציִונג, באַמיט זיך צו אינפאָרמירן אָביעקטיוו וואָס עס קומט פאָר אין מיטעלן מזרח. אָבער ווען די באַריכטן פון דער פייערונג האָבן זיך באַוויזן אין דער פּרעסע, דעם 21־טן יוני, האָט די פּוילישע

* „פאָלקס־שטימע“, 30 דעצעמבער 1964.

רעגירונג זיך שוין געהאַט געשטעלט אינגאַנצן אויף דער זייט פון די אַראַבער און די פּרעסע האָט איבערגעגעבן אויסשליסלעך די אינפאָרמאַציע פון קאַיר. דעריבער זיינען אַלע פריינדלעכע ווערטער פאַר ישראל אין דעם הויפּט־רעפעראַט, ווי אויך אין די אַרויסטריטן פון די דעלעגאַטן געוואָרן דורך דער צענזור אויסגעמעקט און עס זיינען געבליבן בלויז צוויטן פון געדאַנקען, וועלכע גיבן איבער די שטימונגען פון יענער צייט.

דאָס איז געווען די לעצטע פייערונג פון יידישן געדרוקטן וואָרט אין פּוילן, און עס זעט אויס איצט ממש ווי סימבאָליש, וואָס די יידישע ליטעראַטור אין נאָך־מלחמהדיקן פּוילן, וועלכע האָט איינגעהיט אַ נאַציאָנאַל געפיל און געטראָגן אין זיך די שליחות פון המשך אויף צוריק און אויף פאָרויס, האָט איר לעצטן נסיון פאַרענדיקט מיט אידענטיפיצירן זיך מיטן גאַנצן יידישן פאָלק און מיט דער יידישער מדינה. באַלד נאָך דער פייערונג איז געקומען די גזרה, וועלכע האָט פאַקטיש נישט דערמעגלעכט מער די עקזיסטענץ פון יידישן געדרוקטן וואָרט אין פּוילן. דאָס איז געווען די גזרה פון צושטעלן דער צענזור אַן איבערזעצונג פון אַלץ, וואָס ווערט געשריבן אין יידיש. אַ גזרה, וועלכע האָט נישט עקזיסטירט אין די סאַמע רעאַקציאָנערסטע פּוילישע רעזשימען. עס איז נישט געווען בלויז קיין פראַגע פון פּרעסטיזש. עס איז פּשוט נישט געווען מעגלעך צו רעאַליזירן — נישט פיזיש נישט פינאַנסיעל. עס איז געווען אַ כיטרער וואַריאַנט פון אַן אָפיציעלן פאַרבאָט. און ערשט נישט לאַנג, מיט עטלעכע וואָכן פריער, האָט צו דער פייערונג פון דער צוואַנציקיעריקער עקזיסטענץ פון פאַרלאַג צוגעשיקט זיין באַגריסונג דער מיניסטער פאַר קולטור און קונסט לוציאַן מאָטיקאַ אין פאָלגנדיקע ווערטער:

„אַמטלעכע ענינים דערמעגלעכן מיר נישט צו נעמען אָנטייל אין אייער יובילייִ. איך שיק איבער אַלע מיטאַרבעטער פון פאַרלאַג מיין באַגריסונג אין שייכות מיט אייער פּרעכטיקן יובילייִ און ווינטש ווייטערדיקע פּרוכטבאַרע אַרבעט און דערפאָלג אין פּערזענלעכן לעבן“. און דער שפּעטער טרויעריק־באַקאַנטער וויצע־מיניסטער פאַר קולטור און קונסט, קאַזשימיעזש רושינעק, האָט געשריבן: „באַגריסונגען און האַרציקע ווונטשן פאַר דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון פאַרלאַג“; און דער דעפּאַרטאַמענט־דירעקטאָר פון קולטור־מיניסטעריום, דער קולטורעלער און נאָבעלער טשעסלאַוו קאַלושני האָט אין אויפריכטיקע ווערטער געשריבן „אין שייכות מיטן 20־סטן יאָרטאָג פון פאַרלאַג „יידיש־בוך“ און דער צייטשריפט „יידישע שריפטן“ וויל איך אויך אויסדריקן די גרעסטע אָנערקענונג פאַר די ביזאיצטיקע דערגרייכונגען ביים פאַרשפּרייטן די יידישע ליטעראַטור, ווי אויך ווונטשן פון ווייטערדיקע דערפאָלגן אין דעם דאָזיקן געביט. גלייכצייטיק שיק איך איבער די בעסטע ווונטשן די אַלע, וואָס האָבן מיטגעווירקט צו דער אַנטוויקלונג פון פאַרלאַג „יידיש־בוך“ און דער צייטשריפט „יידישע שריפטן“. נעמט צו דעם אויסדרוק פון טיפער אַכטונג“.

פאַר פיל רעגירונגס־באַאַמטע, אַפילו אויף הויכע פּאָסטנס, איז די דאָזיקע גזרה, וועלכע האָט סימבאָליזירט מיט זיך דעם פּסק פון ליקווידירן די יידישע קולטור־טעטיקייט ווי אַ זעלבסטשטענדיקן, שעפערישן און אייגנאַרטיק־נאַציאָנאַלן געביט, געווען אַן איבעראַשונג. אָבער פאַר די טוער פון דער פּאַרטיי און פאַר די באַאַמטע פון אינערן־מיניסטעריום איז עס געווען אַ נאַטירלעכער סוף פון אַ לאַנג פאַרטראַכטער פּאָליטיק, כאָטש דער קריזיס האָט אויסגעבראָכן כלומרשט צוליב דעם קעגנשטעלן זיך און אַפּשלעפּן מצד דעם פּרעזי־

דיום פון ק.ג.פ. די הסכמה צו דער איינזייטיקער אומגערעכטער פּאָליטיק פון דער רעגירונג אין ישראל־אראבישן קאָנפליקט. די טוער פון דער פּארטיי און די באאמטע פון אינערן־מיניסטעריום האָבן אָנהייבנדיק פון די פופציקער יאָרן געקוקט מיט א שלעכט אויג אויף דער דאָזיקער טעטיקייט, וואָס איז לויט זייער מיינונג געפירט געוואָרן, ווי אויף להכעיס דעם ראטנפארבאנד, וועלכער האָט זי שוין פון לאנג ליקווידירט. דאָס נאטירלעכע נאציאָנאלע געפיל פון דער יידישער באפעלקערונג אין פוילן נאָך דער מלחמה, נאָך דעם פארברענען און דערשטיקן 90 פּראָצענט פון זייערע ברידער, שוועסטער, עלטערן און קינדער, האָבן זיי באצייכנט אלס שאָוויניזם, וועלכן מען האָט נאָך נישט געהאט די דרייסטקייט אנצוגרייפן דירעקט, און דעריבער זיך באמיט צו באגרענעצן מיט הונדערטער תירוצים ″רעוואָלוציאָנערע″, ″מארקסיסטישע″ און ″אינטערנאציאָנאליסטישע″. דאָס האָט געהאט א שייכות בלויז צו דער יידישער קולטור און ליטעראטור. לגבי זייערע אייגענע קולטורן און ליטעראטורן האָט יעדע ניהיליסטישע באציונג באדייט קאָסמאָפּאָליטיזם און אימפעריאליזם.

פאר גאָמולקעס קומען צו דער מאכט אין 1956 יאָר האָט די דאָזיקע שטעלונג לגבי דער יידישער קולטור געדראָט מיט א פלוצעמדיקער קאטאסטראָפע, לויט דעם ראטנפארבאנדישן מוסטער. עס האָט זיך געפילט אין אלע געביטן פון דער יידישער קולטור די טענדענץ פון איינשרומפּן, פון לאָקאליזירן, פון אָפּרייסן די אָרטיקע קולטור־טעטיקייטן פון דער צענטראלער יידישער אָנפירונג און זיי פארבינדן מיט די שטאָטראטן, וואָס האָט באדארפט הייסן — געבן זיי בעסערע מעגלעכקייטן פון אנטוויקלונג, אבער וואָס אין דער אמתן האט עס געצילט איבערצונעמען די יידישע קלובן פריער אין שותפות מיט דער פוילישער קולטור־ארבעט און שפּעטער אביסל — אין פולן באזיץ. די דאָזיקע קולטור־פּאָליטיק האָט פולשטענדיק אנטשפּראָכן די געזעלשאפטלעך־פּאָליטישע טענדענצן לגבי דער יידישער באפעלקערונג.

די פוילישע קאָמוניסטן פון נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן אפילו נישט געקענט איינגיין אויף דעם לייזונג פון דעם יידן־פּראבלעם ביי זיך אין לאנד דורך אסימילאציע צוליב צוויי טעמים. ערשטנס, האָט דער עם־קשה־עורף קיינמאל זיך נישט אסימילירט ביזן סוף. שטענדיק איז פארבליבן א קלענערע אָדער גרעסערע צאָל יידן, וואָס האָט אָדער לכתחילה נישט מסכים געווען צו אזא לייזונג, אָדער האלטנדיק שוין ביים ראנד פון אסימילירן זיך, פּלוצעם זיך צוריקגעקערט צוליב אזא אָדער אנדער סיבה צו יידישקייט. צווייטנס, האָט די פוילישע רעגירונג נישט אָנגענומען קיינמאָל די דאָזיקע לייזונג, און נאָך מער איצט נישט. צום יידן, וואָס האָט געענדערט זיין נאָמען און זיין טאטנס נאָמען, כדי אויסצומעקן יעדן שפור פון זיין אָפּשטאם, האָט די פוילישע געזעלשאפט, אפילו די קאָמוניסטישע, געהאט א פיל ערגערע און טיילמאָל אויך א פאראכטנדיקע באציונג. איז אויב נישט קיין זעלבסטשטענדיק נאציאָנאל לעבן און נישט קיין אסימילאציע — איז וואָס פאר א פאָרשלאג האָבן געקענט די קאָמוניסטישע רעזשימען פאָרלייגן ″זייערע″ יידן? זיי האָבן געקענט פאָרלייגן צוויי פאָרשלאגן, וועלכע ווערן אייגנארטיק פּראקטיצירט אין דער לעצטער צייט אין פארשיידענע פאָרמען, הארבע און מילדע, אין די קאָמוניסטישע און פאָלקסדעמאקראטישע לענדער: אָדער בלייבן א שטענדיק פארדעכטיקטע עטנישע גרופּע פון דער צווייטער קאטעגאָריע לגבי די זכויות פון אלע בירגער, אָדער — ארויספאָרן.

די שרייבער, וואָס זייער באגאבונג און פּראָפעסיע קענען נישט הויזן צוזאמען מיט נאציאָנאלער דערנידעריקונג און ווירדעלאָזיקייט, האָבן אויסגעקליבן דאָס צווייטע. אין משך פון די 25 יאָר האָבן זיי באוויזן זייער מעגלעכקייט ווידער אָנצוהייבן ציען די ″גאלדענע קייט″, כאָטש יעדער דור איז א רינג פון אן אנדער קאָליר און פון אן אנדער גרייס. די מפּלה פון זייער האָפענונג און אָנשטרענג, איז די מפּלה פון די מענטשן, וועלכע האָבן דערצו דערפירט. זייער מי איז אָבער נישט געגאנגען לאיבוד. זייערע שאפונגען און דערפארונגען וועלן ווערן באוויליקט דורך דער שר פון דער יידישער ליטעראטור. די דאָזיקע שאפונגען זיינען גאָרנישט אזוי ווייניק, פּראָפּאָרציאָנעל צו זייער צאָל, צו דער צאָל פון זייערע אָפּנעמער און צו די ספּעציפישע באדינגונגען און שוועריקייטן פון די יאָרן.

אין ציפערן שטעלט זיך פאָר דער בילאנס פונעם פארלאג במשך פון די 20 יאָר אויף פאָלגנדיקן אופן:

70 ביכער וועגן דער יידישער מארטיראָלאָגיע, געשיכטע און באפרייונגסקאמפן; 27 — פון די קלאסיקער; 95 — פּראָזע (אריגינעלע); 60 — פּאָעזיע; 21 — ליטעראטור־קריטיק; 25 — איבערזעצונגען; 11 — פאר יוגנט; 5 — דראמאטישע ווערק; 36 — אנדערע. ס״ה 350 ביכער.

אויסער דער דאָזיקער תורה שבכתב, וועלכע איז געשאפן געוואָרן בהדרגהדיק אין משך פון די 20 יאָר, האָט אויך עקזיסטירט א מין תורה שבעל־פּה אין דער פאָרם פון פארשיידענע געדענק־טעג לכבוד די יידישע קלאסיקער, וועלכע האָבן זיך פארוואנדלט אין ברייטע פאָלקס־פייערונגען אין אלע יידישע ישובים, באגלייט פון סימפּאָזיומס און שרייבער־אויפטריטן. דאָס גלייכן ″יזכור׳ס″ פון אומגעקומענע שרייבער, בעת וועלכע עס איז באהאנדלט געוואָרן זייער שעפערישער וועג. דאָס אלץ האָט נישט בלויז געשטארקט דעם בונד פון דער יידישער ליטעראטור מיטן יידישן פאָלקס־מענטש, נאָר אויך דעמאָנסטריט אירע יידישע און אלגעמיינע ווערטן כלפּי חוץ, ארויסהייבנדיק איר אייגנארטיקייט און זעלבסטשטענדיקע עקזיסטענץ, און אזוי ארום שווייגנדיק, נאָר עקשנותדיק זיך קעגנגעשטעלט די ליקווידאציע־טענדענצן, וועלכע האָבן עקזיסטירט אין די אָפיציעלע קרייזן פון דער פּארטיי און רעגירונג און אויך אין קליינע, נאָר איינפלוסרייכע גרופּן אין דער יידישער סביבה גופא.

ווארשיינלעך נישט אזא ליקווידאציע פון דער יידישער קולטור און ליטעראטור ווי אין 1968 האָבן באגערט די דאָזיקע אָפיציעלע קרייזן. זייער אידעאל איז געווען א מיתת־נשיקה מיט דער הילף פון די יידן גופא, און נישט אזא גוואלד־טויט, וואָס האָט די דאָזיקע כוונות און צילן זייערע אויפגעדעקט ביז אין גרונט.

דאס ביסעלע יידישע קולטור, וואָס זיי האבן פארהאלטן ווי אן אליבי, איז געגליכן צו א ליד פון א פליט, וואס האט שוין נישט קיין פאָרזעצונג.

שמעון קאַנץ

יידיש טעאַטער אין פּוילן

צווישן ביידע וועלט־מלחמות און די ערשטע צען יאָר נאָך דער צווייטער מלחמה

ווען מיר רעדן וועגן יידישן טעאַטער אין פּוילן און זיינע עלטערע און שפּעטערדיקע שעפער, האָבן מיר פאַר די אויגן א רייכע גאַלעריע פּאָרטרעטן פון רעזשיסערן און אקטיאָרן פון פארשיידענעם קאַליבער, גאַנצע אַנסאַמבלען, וועלכע זענען געשטאַנען אויף א הויכן קינסטלערישן ניוואָ און האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט אַן ערנסטן קולטור־פאַקטאָר. געווען אויך אַזעלכע, וואָס האָבן זיך נישט געשטעלט קיין קינסטלערישע אמביציעס. עס זענען אָבער געווען צווישן זיי קרעפטיקע אקטיאָרישע טאַלאַנטן, וואָס האָבן צוגעצוינגן א מאַסן־עולם און נישט געקוקט אויף זייער נישט געהויבע־נעם ניוואָ, האָבן זיי דאָך געהאַט זייער פאַרדינסט פאַרן ברענגען דעם יידישן עולם אין טעאַטער אַריין, פאַרן שאַפן אין פּוילן די בעסטע טעאַטער־גייערס. אומדירעקט און אין לאַנגן לויף האָט זיך אויסגעבילדעט דער ראַפינירטער געשמאַק און עס זענען אויפגעקומען ערנסטע טעאַטער־קאָלעקטיוון מיט הויך־קינסטלערישע דערגרייכונגען.

די סאַמע ערנסטסטע צווישן זיי אין וואָג און באַדייט, איז געווען די "ווילנער טרופּע", וואָס האָט זיך געשאַפן א רום פון א קינסטלערישער אינסטיטוציע און האָט אין א געוויסן זין געשפּילט א היסטאָרישע ראָל אין דער געשיכטע פון טעאַטער ביי יידן, האָט דורכגעמאַכט א שווערע אַרבעט פון טעאַטער־בילדונג און האָט צוגעצויגן די בעסטע כוחות, דערצויגן א נייעם טיפּ יידישן שוישפּילער, וואָס האָט זיך אונטערשיידט פון די אַנדערע מיט זיין אידעאישן און קינסטלערישן צוגאַנג צו טעאַטער, מיטן קאָלעקטיוון כאַראַקטער פון סצענישער קונסט, מיט דער ערנסטקייט ביים אָפּקלייבן דעם רעפּערטואַר.

די "ווילנער טרופּע" האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט א דורכ־

יידיש מלוכה־טעאַטער א. נ. פון א. ר. קאַמינסקא אין וואַרשע: גאָלדפאַדענס "צוויי קוני־לעמלס". פון רעכטס: מ. רייסקי, ר. טאַרו קאָוואַלסקא, מ. שווייליך, מ. לאַנצמאַן, לערכער, ר. קאַמינסקא, י. בערגער

אויס נייע דערשיינונג אין יידישן טעאַטער אין פוילן פון יענער צייט, האָט אויסגעפירט נישט קיין פאַרגרעבטע מעלאָדראַמעס, אָפּערעטקעס און פאַרסן, נאָר גוטע דראַמאַטורגישע שאַפונגען, ווערטפולע אָריגינעל יידישע און איבערזעצונגען, געשטעלט דעם טראָפּ אויף אַנסאַמבל־שפּיל, פאַראינטערעסירט סיי אין אינהאַלט און סיי אין דער פאָרם פון אַרויסברענגען, פון באַנוצן און אָנווענדן נייע מיטלען, נייע סצענישע לעזונגען און ריטמען, תמיד גרייט צו פאַרשיידענע סצענישע עקספּערימענטן.

דער וואַרשעווער פּעריאָד פון דער "ווילנער טרופּע" איז אָנגעפילט מיט ליידנשאַפטלעכן זוכן דעם אייגענעם שעפערישן וועג און סטיל און במילא אויך מיט ענדערונגען, קריזיסן און שפּאַלטונגען. א גרויסע השפּעה סיי אויף די שעפערישע עקספּערימענטן און זוכונגען, און סיי אויף דער קינסטלערישער אויספאָרמירונג פון די ווילנער, האָט געהאַט דער רעזשיסער דוד הערמאַן, וואָס האָט זיך געשטעלט די אויפגאַבע צו דערציען נישט נאָר א נייעם טיפּ אַקטיאָר, נאָר אויך א נייעם טיפּ צושויער, וואָס זאָל פילן א באַדערפעניש פאַר א מאָדערן יידיש טעאַטער, פאַרשטענדעניש פאַר דער טעכניק פון דער מאָדערנער שוישפּיל־קונסט.

אליין אַן אָפּשטאַמיקער פון א חסידישער סביבה האָט ער צוזאַמען מיט דער ראָמאַנטיק פון חסידיזם געזוכט אויך דעם אייראָפּעישן מאַסשטאַב. זיין גרעסטע אויפפירונג מיט די ווילנער איז געווען ש. אַנסקיס "דיבוק", אין וועלכן ער האָט אַנטדעקט אַן אוצר פון שפּיל, פון רייכע סצענישע סיטואַציעס, פון שפּרודלדיקן פאָלקלאָר און האַנדלונג. דער דערפאָלג פון דער אויפפירונג האָט אָנגענומען א וועלט־פאַרנעם.

דאָס נאָוואַטאָרישע אין "דיבוק" האָט מען אַרויסגעזען אויך אין דעם, ווי דער רעזשיסער האָט כאַראַקטעריזירט די געשטאַלטן. אברהם מאָרעווסקיס אינטערפּרעטאַציע פון מיראַפאָלער צדיק איז איבערגעוואַקסן אַלע פריערדיקע ראַמען פון א רבישער געשטאַלט אין יידישן טעאַטער. אַלע סצענעס זענען געשפּילט געוואָרן מיט א פאַרכאַפּנדיקן טעמפּעראַמענט און ריטם. הערמאַן האָט זיך באַוויזן ווי א מייסטער פון בויען מאַסן־סצענעס און קאָנען פאַרבינדן וואָרט מיט באַוועגונג, מוזיק מיט טאַנץ און ליכט.

פון די שפּעטערדיקע אויפפירונגען דאַרף דערמאָנט ווערן די קאַפּיטאַלע פאָרשטעלונג "ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק" לויטן ווערק פון י. ל. פּרץ, וואָס איז באַזירט אויף נישט־רעאַלע פּערסאָנאַזשן און געשעענישן, אַבסטראַקציעס און סימבאָלן. דוד הערמאַן האָט אויפגענומען פּרצעס פּיעסע ווי א נישט־פאַרענדיקט דראַמאַטיש ווערק, וואָס גיט דעם רעזשיסער מעגלעכקייטן פאַר א גרויסער סימבאָלישער פאַראַלגעמיינערונג, געהילט אין סיטואַציע, דורכגענומען מיטן פיבער פון פאַרגאַנגענע צייטן און שאָטנס פון היינט און נעכטן, צוגעבנדיק מוזיק, דעקאָראַציעס, קאָסטיומען.

חוץ לייב קאַדיסאָן, איינער פון די גרינדער פון דער טרופּע, געווען אַקטיאָר און רעזשיסער; דער דיכטער יעקב שטערנבערג, האָבן א וויכטיק אָרט פאַרנומען אויך די רעזשיסערן מיכאַל וויכערט און יעקב ראָטבוים. צו וויכערטס אומפאַרגעסלעכע אויפפירונגען געהערן שלום אַשס "קידוש השם", שעקספּירס "שיילאָק", מ. ליפשיצס "הערשעלע אָסטראָפּאָליער" און אהרן צייטלינס "יידן־שטאָט".

יעקב ראָטבוים האָט אַריינגעבראַכט צו די ווילנער סאָציאַל־אָנגעלאָדענעם רעפּערטואַר און פּערספּעקטיוו דעם רעאַליסטישן וועג פון טעאַטער. צום שטאַרקסטן האָט אָפּגעקלונגען זיין אויפפירונג "שריי כינע!" פון א. טרעטיאַקאָוו. ער האָט אויך אויפגעפירט מיט די ווילנער דוד בערגעלסאָנס אינסצעניזירטע נאָוועלע "דער טויבער" א. נ. "די ברויטמיל", אין וועלכער ער האָט אַרויסגעבראַכט דעם פּראָטעסט פונעם יידישן דערנידעריקטן מענטש קעגן דער סאָציאַלער אומרעכט. ראָטבוימס אויפפירונגען, באַזונדערס דער נייער וואַריאַנט פון שלום־עליכמס "200.000" מיט לידער־טעקסטן פון משה בראָדערזאָן און מוזיק פון הענעך קאָן, האָבן זיך פאַרהיט א לענגערע צייט אין רעפּערטואַר פון די ווילנער.

נאָך די ווילנער האָט דאָס צווייטע אָרט פאַרנומען דאָס וואַרשעווער יידישע קונסט־טעאַטער "וויקט", וואָס האָט ממשיך געווען די טראַדיציע פון בעסער יידישן טעאַטער, אונטער דער אָנפירונג פון זיגמונט טורקאָוו, וועלכער האָט אויך רעזשיסירט "כסא הרבנות", מאָליערס א ריי קלאַסישע קאָמעדיעס, שלום אַשס "מאָטקע גנב", לעאָניד אַנדרעיעווס "זיבן געהאָנגענע", א דראַמאַטיזאַציע פון י. אָפּאַטאָשוס ראָמאַן "הייס בלוט".

דער דערפאָלג פון זיגמונט טורקאָווס אויפפירונגען אין "וויקט" איז געווען סיי א רעזשיסערישער און סיי אַן אַקטיאָרישער. עס איז געשאַפן געוואָרן א גלענצנדיק־צונויפגעשפּילטער אַנסאַמבל. דער "וויקט" איז אויך ווייטער געבליבן געטריי דער ליניע פון א פאַרביקן רעפּערטואַר און איז געגאַנגען פון איין דערפאָלג צום אַנדערן, געשפּילט דעם אַנטדעקטן מאַנוסקריפּט פון ד"ר שלמה עטינגערס "סערקעלע", וואָס איז געשריבן געוואָרן מיט הונדערט יאָר פריער און א דאַנק דער פּאַסיקער ראָל פאַר אסתר־רחל קאַמינסקי, וועלכע האָט געשפּילט די אשת־חיל סערקעלע, איז טורקאָוון געלונגען אויסצוסטיליזירן א פאָרשטעלונג, וואָס איז געוואָרן איינער פון די אוצרות פון דער קולטור־ירושה און באַוויזן דעם אָפּשטאַם פון טעאַטער־קונסט ביי יידן מיט דורות פריער.

אין משך פון די 16 יאָר, וואָס דער "וויקט" האָט עקזיסטירט אין פאַרשיידענע וואַריאַציעס, אין פּרט פון צוזאַמענשטעל, אָרגאַניזאַציע און רעפּערטואַר, האָט ער פאַרשריבן איינס פון די שענסטע קאַפּיטלעך אין דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער. א קורצן קריזיס האָט דער "וויקט" דורכגעמאַכט נאָכן טויט פון אסתר־רחל קאַמינסקי. דערנאָך האָט ער ווידער אויפגעפירט אייניקע נייע מאַסן־פאָרשטעלונגען. דאָס מאָל אונטער דער בשותּפותדיקער לייטונג פון אידאַ קאַמינסקי און זיגמונט טורקאָוו. צו די שטאַרקסטע געהער די מאָדערניזאַציע פון אברהם גאָלדפאַדענס "לא תחמוד", מיט אַקטועלע אינטערמעדיעס פון משה בראָדערזאָן. מצד דעם טעאַטער איז עס געווען א בפירושע באַשטעטיקונג, אַז ער שפּאַנט מיט א זיכערן גלויבן אין זיינע כוחות. די פאָרשטעלונג איז געשפּילט געוואָרן אויף א גראַנדיעזער סצענישער קאָנסטרוקציע, מיט א באַלעט, אָרקעסטער און רייכער אויסשטאַטונג. אין אַנסאַמבל איז געווען א סך

יוגנט און באאיינפלוסט פון רעזשיסערס טעמפעראמענט, דרייסטקייט און באגייסטערונג האָבן די יונגע שוישפּילער איבערגעטראָגן אַט דעם ברען און התפּעלות אויף דער בינע. די עקספּרעסיאָניסטישע פאַרטראַכטונג האָט אויסגעזען ניי, געפאָדערט נייע שפּעפערישע לעזונגען און וועגן פאַרן עקספּרעסיוון אַנסאַמבל־שפּיל.

א ווייטערדיקער עטאַפּ איז געווען די אויפפירונג פון ראָמען ראָלאַנס ״די וועלף״ און נאָכן דורכפאַל פון יעקב פאַטס ״אין גאָלדן לאַנד״ איז געקומען דער דערפאָלג מיט דוד פּינסקיס ״דער אוצר״. גאָרדין, די טראַגיקאָמעדיע פון סעמיאָן יושקיעוויטש ״דעם אַרעמאַנס מזל״, אַנרי בערנשטיינס ״שמשון״, לייוויקס ״הירש לעקערט״, גאַגאָלס ״רעוויזאָר״, י. ב. נאַפּטאַלזאָנס ״דער איינציקער מענטש״ א. א.

א וויכטיקע קינסטלערישע און קולטור־געשעעניש איז געווען די אויפפירונג פון שלום עליכמס ״בלאָנדזשנדיקע שטערן״ אין דער דראַמאַטיזאַציע פון מאַרק ראַזומני מיט לידער־טעקסטן פון איציק מאַנגער און האַלפּערנס מוזיק. דערנאָך איז געקומען זלמן שניאורס ״פּאַנדרע״, וואָס איז פאַרמאָסטן געוואָרן ווי א מעכטיקער אַפּאָטעאָז פון ייִדישן ווידערשטאַנד און נאַציאָנאַלן שטאָלץ. אונטער דעם דאָזיקן קוקווינקל זענען צוגעגרייט געוואָרן די ווייטערדיקע וויכטיק־סטע פאָזיציעס פון באַנייטן ״וויקט״.

א יאָר פאַרן אויסבראָך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז געשטעלט געוואָרן גאָלדפאַדענס ״שולמית״ אין א נייער סצענישער און טעקסטועלער באַאַרבעטונג פון זיגמונט טור־קאָוו. די מוזיק איז באַאַרבעט געוואָרן פון שלמה פּריזאַמענט, מיט סטיליזירטע דעקאָראַציעס און קאָסטיומען פון פריץ קליינמאַן.

דאָס איז געווען אן ערנסטער עקזאַמען פאַרן רעזשיסער און פאַר די אַקטיאָרן. די נאַיווע לירישע געשיכטע וועגן דער הייסער ליבע פון שולמית מיט אבשלום האָט דאָ באַקומען א מאָדערנעם אינהאַלט און מחשבה. מען האָט געדאַרפט געפינען און דורכלעבן דעם שטאָלץ און קריגערישקייט, ליבע און האַס פון פרייע בירגער אין אייגענעם לאַנד. די לעגענדאַרע געשטאַלטן האָבן באַקומען א בולט ליטעראַריש־מוזיקאַלישע כאַראַקטעריסטיק. עס איז געווען א סטיליזירטע סינטעטישע פאָרשטעלונג: שפּיל, געזאַנג, באַלעט, מוזיק, פאַרביקע אויסשטאַטונג און שפּיל פון ליכט. זי האָט דערגרייכט א קינסטלערישע הויך פון א גרויסן פאַרנעם און איז געשפּילט געוואָרן אין גאַנץ פוילן, ביז א דייטשע באָמבע האָט חרוב געמאַכט דאָס ״נאָוואָטשטשי״ — טעאַטער.

אין דער זעלבער צייט האָט דער ״וויקט״ אויפגעפירט אויך אַנדערע פאָרשטעלונגען. די לעצטע גרויסע אויפפירונג איז געווען ישראל אשנדאָרפס באַאַרבעטונג פון אברהם גאָלדפאַ־דענס ״בר־כוכבא״ אין ש. פּריזאַמענטס מוזיקאַלישער באַאַרבעטונג. דאָס איז געווען א מאָנומענטאַלער נאַציאָנאַלער ייִדישער ספּעקטאַל, און איז דורכן עולם אויפגענומען געוואָרן ווי א היסטאָריש־העראָישער פאַקט, האָט גערעגט דעם ייִדישן שטאָלץ, באַוויגן צו פאַרטראַכטן זיך איבער זיין אָפּשטאַם און געשיכטע, איבער דער עקשנות און גבורה פון די אבות. דער זאַל איז פאַרהילכט געוואָרן פון אַפּלאָדיסמענטן און התלהבותדיקע אָוואַציעס.

דאָס איז געווען א רייכע און מאָנומענטאַלע אויפפירונג, וואָס האָט ווייט איבערגעשטיגן דעם דורכשניט פון ייִדישן טעאַטער אין פאַרמלחמהדיקן פוילן, און האָט געהאַט אַלע שאַנסן פאַר א לאַנג־דויערדיקן לעבן, ווען ניט דער אויסבראָך פון דער מלחמה.

פולסירנדיק ייִדיש טעאַטער־לעבן האָט זיך געשאַפן אויך אין אַנדערע שטעט אין פוילן. אין לאָדזש איז געשאַפן געוואָרן דאָס ערשטע ייִדישע מאַריאָנעטן־טעאַטער ״חד־גדיא״ אונטער דער אָנפירונג פון משה בראָדערזאָן און הענעך קאָן. עס האָבן מיטגעאַרבעט: דער שרייבער מ. ניימאַן און דער מאָלער יצחק ברוינער. די טרופּע האָט אָבער ניט געגאָסן פון קיין מיטהילף מצד דער ברייטער ייִדישער געזעלשאַפטלעכקייט און האָט נאָך א קורצער צייט אויפגעהערט צו עקזיסטירן.

אין יענער צייט האָט אין ווילנע זיך געשאַפן דאָס מאַריאָ־נעטן־טעאַטער ״מיידים״, ביי דער מיטאַרבעט פון א. באָס־טאָמסקי, לייזער וואָלף, טייטלבוים, קאַהאַן, אגוז א. א. אויך דאָס טעאַטער האָט דורכגעמאַכט קריזיסן און אויפבליען.

דאָס איז געווען אן אָנהייב פון א לעבהאַפטיקער טעטיקייט פון די ייִדישע קליינקונסט־בינעס. די ערשטע איז געווען ״אַזאַזעל״, וועמענס נשמה זענען געווען: משה בראָדערזאָן, און הענעך קאָן. עס האָבן מיטגעאַרבעט דער רעזשיסער דוד הערמאַן און דער קינסטלער הענריק בערלעווי. צום ערשטן מאָל זענען דאָ אויפגעזונגען געוואָרן די לידער פונעם פאָלקס־דיכטער מרדכי געבירטיק.

באַלד דערנאָך איז אַנטשטאַנען דער ״סמבטיון״, ווו יצחק נאָזשיק איז געווען רעזשיסער און צושטעלער פון טעקסטן. עס האָבן אויך מיטגעאַרבעט די באַקאַנטע הומאָריסטן: מ. נודלמאַן און דער לוסטיקער פּעסימיסט.

עטלעכע יאָר שפּעטער איז דער ״סמבטיון״ פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דער ״ייִדישער באַנדע״, וואָס האָט עקזיסטירט ביזן אויסבראָך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז אָבער פאַרשאָטנט געוואָרן דורכן אויסגעצייכנטן קליינקונסט־טעאַטער ״אררט״, וואָס משה בראָדערזאָן האָט געשאַפן אין לאָדזש, אין אָנהייב ווי א סטודיע, אָבער גיך אויסגעוואַקסן אין א קליינקונסט־בינע אויף א הויכן קינסטלערישן ניוואָ. זייער פאַרשיידנאַרטיקער רעפּערטואַר און זעלטענע פעיקייטן פון די רעוויו־אַקטיאָרן, האַרמאָנישע סצענישע אויסבילדונג און פיינע סצענישע איבערוואַנדלונגען מיט א סך שוווּנג, פאַנטאַ־זיע און טעאַטראַלישקייט און בעיקר דער גרויסער מורה־דרך משה בראָדערזאָן — האָבן אַרויסגערוקט דעם ״אררט״ אויפן אויבנאָן פון דער קליינקונסט־טעטיקייט.

געווען א צייט טעטיק דאָס קליינקונסט־טעאַטער ״דווקא״ אונטער דער אָנפירונג פון כתריאל ברוידע און משה שווייליך, אָן גרעסערע אַמביציעס, אויפן ניוואָ פון אן אַמאַטאָרן־טרופּע.

מער פאַרנעם האָט געהאַט דאָס קליינקונסט־טעאַטער אין ביאַליסטאָק ״גילאָרינע״, אָנגעפירט דורך וויקטאָר בעבריק און יהודה גרינהויז, האָט אָבער אויך ניט געהאַט קיין אריכות־ימים.

א ברייטערן אויסקלאַנג אין קרייזן פון דער טעאַטער־וועלט האָט געהאַט ״דאָס באַוועגלעכע דראַמאַטישע טעאַטער״ געשאַפן דורך יאַנאַס טורקאָוו, וועלכער האָט שפּעטער אַר־

גאַניזירט אין קראָקע די טעאַטער-טרופּע, וואָס האָט געטראָגן אַ געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער, פון וואַנען עס איז ארויסגעקומען די באַרימט-געוואָרענע רחל האָלצער. מיטן טעאַטער האָט מיטגעאַרבעט דער דיכטער בער האָראָוויץ. שפּעטער האָט די אָנפירונג איבערגענומען אברהם מאָרעווסקי.

יאָנאַס טורקאָוו האָט אויך אָרגאַניזירט דעם וואַרשעווער נייעם יידישן טעאַטער "וויניט", וואָס האָט געשפּילט אין "עליזעאום".

ביי דער קולטור-ליגע אין וואַרשע האָט זיך געשאַפן די טעאַטער-סטודיע אונטער דער אָנפירונג פון ד"ר מ. ווייכערט, ווו מען האָט אויך געלערנט יידישע שפּראַך און ליטעראַטור, פּאָעטיק און דיאַלעקטאָלאָגיע, יידישע און אַלגעמיינע געשיכטע, אַלגעמיינע און יידישע טעאַטער-געשיכטע, מימיק און פּלאַסטיק, ריטמיק און טאַנץ, סאָלפּעדזש און געזאַנג. עס זענען צוגעצויגן געוואָרן די בעסטע ספּעציאַליסטן, וואָס דאָס יידישע וואַרשע האָט פאַרמאָגט און נאָך עטלעכע יאָר

מאַסן-סצענע פון דער פּיעסע "מאיר עזאָפאָוויטש"

איז אויסגעוואַקסן דאָס עקספּערימענטאַלע "יונג טעאַטער", וואָס איז פון זיין ערשטן טראָט ענטוזיאַסטיש אויפגענומען געוואָרן דורכן טעאַטער-עולם. שוין די ערשטע פאָרשטעלונג "באַסטאָן" איז געוואָרן אַ רעוואָלוציע, נישט נאָר צוליב איר אָריגינעלן און אייגנאַרטיקן אופן פון לייזן די סצענישע רוים-געשטאַלטיקונג אָן אַ בינע און אָן אַ פאָרהאַנג, נאָר אויך צוליב דער התלהבות פון די יונגע שוישפּילער, וועלכע האָבן מיטגעריסן די צושויער.

די צווייטע אויפפירונג איז געווען דער גאָלדפאַדען-ספּעקטאַקל "טרופּע טאַנענצאַפּ" און האָט אויך אויפגענומען מיט דער אָריגינעלער לעזונג און קינסטלערישן שוווּנג. די ווייטערדיקע אויפפירונגען זענען געווען דערגרייכונגען אין זעלבן גייסט און געגעבן דעם "יונג-טעאַטער" חשיבות און אַנערקענונג.

געווען נאָך אויפפירונגען, וואָס האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט קינסטלעריש-שעפערישע אויפטוען, אַנסאַמבלען מיט ערנסטע שוישפּילערישע כוחות. לעבהאַפטיקייט האָבן אויך אריינגעברענגט די גאַסטשפּילן פון טאַלאַנטירטע שוישפּילער, סטאַרן פון אַמעריקע, מאָריס לאַמפּע, מאָריס שוואַרץ, מנחם רובין, רודאָלף זאַסלאַווסקי א.א.וו. פון די באַרימטע דייטשע בינע-קינסטלער: אַלעקסאַנדער גראַנאַך און קורט קאַטש.

אַ באַזונדער קאַפּיטל זענען די אָפּערעטעס, מעלאָדראַמעס און אַלערליי רעוויעס. די יידישע אָפּערע פון משה בראָדערזאָן "דוד און בת-שבע", וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן אין וואַרשע, רעזשיסירט דורך דוד הערמאַן, מוזיק פון הענעך קאָן.

*

שוין אין די ערשטע חדשים נאָכן סוף פון מלחמה האָט מען אין פּוילן אָנגעהויבן שפּילן יידיש טעאַטער. עס איז געווען די צייט, ווען איבער אַלע וועגן פון מערב-אייראָפּע האָבן זיך געבלאָנקעט די יידן, וואָס זענען ארויסגעקומען פון די דייטשע קאָנצענטראַציע-לאַגערן, פאַריתומטע, פאַראַבלטע, פּנים-אל-פּנים מיטן מוראדיקן חורבן, מיט דער קרעמאַטאָריע-שרעק, און געזוכט אַ באַדן אונטער די פיס, אַ וואַרעם ווינקל ווו צוצוטוליען דעם נאַקעטן געביין. אומעטום ווו זיי זענען געקומען, האָבן זיי געטראָפן נאָר קברים, חורבן און שנאה פון די פּאָליאַקן, וועלכע האָבן פאַרנומען די יידישע דירות. אַ גרויסער טייל פון די יידן האָט זיך דעמלט פאַרהאַלטן אין ווראָצלאַוו, און דזשערזשאָניוו, ווו עס האָבן אין יענער צייט זיך גרופּירט עטלעכע יידישע אַקטיאָרן ארום זלמן קאָלעשניקאָוו און רעניע גליקמאַן, וועלכע זענען געקומען מיטן שוישפּילערישן סטאַזש פון דער ביאַליסטאָקער "גילאָרינע". זיי זענען גלייך ארויסגעטראָטן מיט אַ רעווי-פּראָגראַם, געזאַנג און רעציטאַציע. דערנאָך איז זיי געלונגען צו אָרגאַניזירן אַן אויפפירונג פון שלום-עליכמס "טביה דער מילכיקער" און "דער בלוטיקער שפּאַס".

מיטן אָנקומען פון רעפּאַטריאַציע־שטראָם האָט זיך אַרום די יידישע קאָמיטעטן גענומען אָרגאַניזירן דאָס קולטור־געזעלשאַפטלעכע לעבן. פון סאַמאַרקאַנד איז געקומען א גרופּע אַקטיאָרן אונטער דער אָנפירונג פון משה ליפּמאַן, וועלכע האָט אין איר מערהייט זיך באַזעצט אין לאָדזש און גלייך אָנגעהויבן שפּילן טעאַטער.

א צווייטע גרופּע האָט זיך באַזעצט אין נידערשלעזיע און געשאַפן דאָס נידערשלעזישע יידישע טעאַטער אונטער דער אָנפירונג פון יצחק טורקאָוו־גרודבערג, שעפטל זאַק און יעקב קורלענדער.

ביידע אַנסאַמבלען האָבן זיך אָנגעצייכנט א ריכטליניע, וואָס האָט געדאַרפט טראָגן אַן אויסשליסלעך געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער און שטיין אויף א קינסטלערישן ניוואָ. די דעמאָלטדיקע עקאָנאָמישע לאַגע פון יידישן אַקטיאָר איז, אמת, נישט געווען קיין פויגלדיקע, אָבער די הילף פון יידישן קאָמיטעט האָט פאַרזיכערט א מינימום, אַזוי אַז מען איז נישט געווען אויסגעשטעלט נאָר אויף דער קאַסע און מען האָט זיך געקענט דערלויבן צו שטעלן קינסטלערישע פאָ־דערונגען און נישט דאַרפן אַראָפּלאָזן זיך צום געשמאַק פון ברייטן עולם.

די ערשטע פאָרשטעלונג פון דער נידערשלעזישער טרופּע איז געווען שלום־עליכמס "דער בלוטיקער שפּאַס". דער עולם אין די נידערשלעזישע שטעט און שטעטלעך איז געווען אויסגעהונגערט נאָך טעאַטער, האָט געלעכצט צו זען א גוטן שוישפּילער און געוואָלט אָנקוקן אַן עכטע טעאַטער־פאָרשטעלונג. "דער בלוטיקער שפּאַס" איז דערפאַר טאַקע אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס וואַרעמקייט. די טעאַטער־פאָרשטעלונג האָט אויך געגעבן א געלעגנהייט צו באַגעגענען זיך, דערוואַרעמען די געמיטער.

דער אַנסאַמבל האָט זיך געמוזט באַגנוגענען מיט פּיעסן פון אייזערנעם רעפּערטואַר פון יידישן טעאַטער און האָט געשפּילט יעקב גאָרדינס "כאַסיע די יתומה" און "שחיטה", רעזשיסירט דורך אייגענע כוחות: שעפטל זאַק און יעקב קורלענדער, וועלכע האָבן אינצווישן צונויפגעשטעלט אויך א קאָנצערט־פּראָגראַם, אין וועלכן עס האָבן פאַרנומען דעם אויבנאָן די לידער פון איציק פעפער, א פראַגמענט פון דוד בערגעלסאָנס א דערציילונג, א מאָנאָלאָג פון א. וועוויורקע, ווי אויך געטאָ־לידער.

אין דורכשניט איז דעמלט יעדער ספּעקטאַקל געשפּילט געוואָרן ביז 15 מאָל. אין משך פון ערשטן האַלבן יאָר פון זיין עקזיסטענץ האָט דאָס טעאַטער געגעבן איבער 60 פאָרשטעלונגען אין די פאַרשיידענע ישובים פון נידערשלעזיע, ווי: ווראָצלאַוו, ריכבאַך, וואַלבזשיך, ליגניץ, ביעלאַווע, שווידניץ, פּיאָטראָלעשע, יאַוואָר, זלאָטאָריע, זשעמביצע, יע־לעניא־גורא, קאַמיענגא־גורא, ליובאַווקע. אין אַלגעמיין האָבן די פאָרשטעלונגען פאַר אָט דער צייט געזען אַריבער 40 טויזנט צושויער.

אין יעדן גרעסערן און קלענערן ישוב זענען די יידישע קאָמיטעטן געווען די פאַקטישע אָרגאַניזאַטאָרן פון די פאָר־שטעלונגען, געהאָלפן זיי אין יעדן פּרט.

אינעם וואָיעוואָדישן קאָמיטעט, ווו עס זענען געווען פאַרטרעטן פאָרשטייער פון אַלע יידישע פּאַרטייען, האָט זיך געשאַפן א ספּעציעלע טעאַטער־קאָמיסיע, וואָס האָט דערטיילט דעם טעאַטער א מאָנאַטלעכע סובווענץ, געהאָלפן ביים צו־גרייטן א פּרעמיערע, אויסהאַלטן די הוצאות אויף דעקאָראַציעס און קאָסטיומען. פון ערנסטן באַדייט איז געווען די הילף פון דער דזשאָינט־דירעקציע אויף פוילן.

פאַרשטייט זיך, אַז דער רעפּערטואַר פון טעאַטער איז געווען אונטערגעוואָרפן דער קאָנטראָל פון דער יידישער פּאַרטיי־סעקציע ביים וואָיעוואָדישן קאָמיטעט. איר איז דער עיקר געגאַנגען, עס זאָלן זיך נישט אַריינכאַפּן קיין צו־שטאַרקע נאַציאָנאַלע עלעמענטן. עס איז אָבער דאָרט נישט געווען ווער עס זאָל אימשטאַנד זיין צו העלפן דעם טעאַטער אַנטוויקלען זיין קינסטלערישן ניוואָ און זיי האָבן זיך דעריבער געמוזט פולשטענדיק סומך־זיין אויף די טעאַטער־פאַכקענער צווישן די שוישפּילער און אָנפירונג פונעם טעאַטער.

א טראָט פאָרויס האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט דער גרויסער גאָלדפאַדען ספּעקטאַקל, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן אין שייכות מיט דער דאַטע 70 יאָר יידיש טעאַטער. עס איז דאַן אויפגעפירט געוואָרן די באַקאַנטע פאָלקסטימלעכע קאָמעדיע "צוויי קוני לעמלס". צום רעזשיסירן דעם ספּעקטאַקל האָט די אָנפירונג איינגעלאַדן אידא קאַמינסקאַ'ן, וועלכע האָט געוווינט אין לאָדזש און איז צוליב דעם צוועק ספּעציעל געקומען קיין וואָרצלאַוו. די מוזיק האָט געשריבן דער איינציקער יידישער קאָמפּאָזיטאָר, וואָס איז דאַן געווען אין פוילן, שלמה פּריזאַמענט. די באַקאַנטע באַלעט־מייסטערין יהודית בערג האָט איינשטודירט די טענץ צו דער פאָר־שטעלונג.

ערגער איז געווען מיט די דעקאָראַציעס. אין גאַנץ פוילן האָט זיך אין יענער צייט נישט געפינען קיין איין יידישער קינסטלער, וועלכן מען זאָל קענען אָנפאַרטרויען דאָס צוגרייטן דעקאָראַציעס צו א טעאַטער־פאָרשטעלונג און מען האָט דערפאַר געמוזט זיך ווענדן צום פוילישן מאָלער אַלעקסאַנדער יענדזשעיעווסקי, וועלכער האָט ווירקלעך פּראָיעקטירט פאַר־בנרייכע און בילדערישע דעקאָראַציעס.

די "צוויי קוני־לעמלס" אין דער רעזשי פון אידא קאַ־מינסקאַ האָט נישט געהערט צו די מאָדערנסטע אויפפירונגען, אָבער דווקא דאָס תמימותדיק־גאָלדפאַדענישע, וואָס איז באַזונדערס אונטערגעשטראָכן געוואָרן פון פּראָלאָג ביזן פינאַל, האָט גענומען דעם עולם, געשאַפן דעם קאָנטאַקט צווישן דער בינע און זאַל.

צום נידערשלעזישן קאָלעקטיוו האָבן געהערט די אַקטרי־סעס: געניע אמזעל, רות טאַרו־קאָוואַלסקאַ, בעטי לאַטאָוויטש, אסתר פּערלמאַן, חיהלע ראָזנטאַל; די אַקטיאָרן: שמעון אָסאָוויצקי, יצחק גרודבערג־טורקאָוו, מאַקס וואַרשאַווסקי, יוסף ווידעצקי, שעפטל זאַק, יצחק לאַטאָוויטש, קאַרל לאַ־טאָוויטש, חנן לעוונשטיין, יעקב קורלענדער, משה שוויליך.

נישט געקוקט אויפן מאָראַלישן דערפאָלג איז די הויפּט־שוועריקייט פאַר דער נאָרמאַלער אַנטוויקלונג פונעם טעאַטער געווען דער פאַקט, וואָס עס האָט אים געפעלט א היים, אַן אייגענער טעאַטער־בנין. יעדע פאָרשטעלונג איז געגרייט געוואָרן אין שווערע באַדינגונגען, וואָס האָבן צוגענומען א סך אָנשטרענגונג און געהאַמעוועט דעם שוווּנג.

אין דער זעלבער צייט האָט זיך אין נידערשלעזיע אַנטוויי־

קלט א לעבהאפטיקע קינסטלערישע זעלבסטעטיקייט פון ליבהאָבער־קרייזן. גאנץ אָפט האָבן זיי פארטראָטן די פונקציע פון א געגנט־טעאטער. אזעלכע דראמקרייזן האָבן זיך געשאפן אין ריכבאך, וואלבזשיך, ווראָצלאוו, ביעלאווע, יאוואָר, שווידניץ, ליגניץ און אנדערע נידערשלעזישע שטעטלעך.

אין אָנהייב יאָר 1947 איז אין ווראָצלאוו פאָרגעקומען דער ערשטער פעסטיוואל פון די דראמקרייזן, וואָס האָט געדארפט זיין א דעמאָנסטראציע פון שעפערישער יידישער קולטור־טעטיקייט. עס איז ווירקלעך געקומען צום אויסדרוק די געזונטע בענקשאפט פון יונגע און דערוואקסענע נאָך טעאטער־גענוס און סצענישע זעלבסטעטיקייט, אָבער ביי קיין איינעם פון די קרייזן האָט זיך נישט געשטעלט קיין שום קאָנקרעטיזירטע קינסטלערישע אויפגאבע. על־פי־רוב האָט זיך ארויסגעריסן דאָס שרייאיקע, אגיטאטאָרישע, וואָס א ריי אמאטאָרן האָבן מיט זיך מיטגעברענגט פון די סאוויעטישע פראָווינצן.

די לאָדזשער טרופע אונטער דער אָנפירונג פון משה ליפמאן און שפעטער אידא קאמינסקא, האָט דעם גרעסטן דערפאָלג געפייערט מיט בוימאנס "גליקל האמעלן" מיט אידא קאמינסקא אין דער הויפטראָל; אָבער נישט געקוקט דערויף, וואָס זי האָט פארמאָגט ערנסטע אקטיאָרישע כוחות, האָט זי נישט ארויסגעוויזן אזא לעבהאפטיקייט ווי די נידערשלעזישע גרופע. ביסלעכווייז זענען פון ביידע גרופן אָפגעפלאָסן כוחות — ארויסגעפאָרן פון פוילן און דאָס האָט לסוף געפירט צום פאראייניקן ביידע גרופן אין איין טעאטער, וואָס איז אין יאָר 1950 געוואָרן פארמלוכהשט, אונטער דער אָנפירונג פון אידא קאמינסקא.

א געוויסע צייט האָבן אין פוילן געשפילט דזשיגאַן און שומאכער מיט א קליינעם אנסאמבל. בסך הכל האָבן זיי געגעבן צוויי אָדער דריי רעווי־פראָגראמען. צומלעצגסטן האָבן זיי געשפילט דעם פראָגראם "באלעבאטיש און דעקמאָקראטיש", א שיינע פאָרשטעלונג פון יידישער קליינקונסט. אין א קורצער צייט שפעטער זענען זיי ארויסגעפאָרן פון פוילן.

אן אויפלעבונג אין יידישן טעאטער האָט אריינגעברענגט דאָס קומען פון יעקב ראָטבוים קיין פוילן. ראָטבוים געהער צום טיפ רעזשיסערן, וואָס באווייזן זיך נישט צו אָפט פארן עולם מיט אן אויפפירונג, אָבער יעדע אויפפירונג, מיט וועלכער ער איז געקומען, האָט געהאט איר וואָג און אויסדרוק. שוין די גרויסע איבערקלויבערישקייט פון טעמאטיק ביי ראָטבוימען האָט געמוזט רעגן דעם טעאטער־מענטש און דעם טעאטער־עולם. אויפגעפירט ראָבלעס "דער גרויסער נסיון", אן אריגינעלע שאפונג פון דער מאָדערנער דראמאטורגיע. דערנאָך איז געקומען זיין מאָנומענטאלע אויפפירונג "דער לויף קיין פראגאלא", אין זיין אינסצעניזאציע פון ראָמאן פונעם יידיש־פוילישן שרייבער י. סטריקאָווסקי. א פילפארביקע און הומאָרפולע איז געווען "200.000" פון שלום עליכם. ראָטבוים האָט אין איר אריינגעלייגט א סך מי און שעפערישע איגוועניץ. אויך די דאָזיקע זאך אין געווען רעזשיסערישער און שוישפילערישער דערפאָלג און האָט געהערט צו די שיינע פאָזיציעס אינעם רעפערטואר פון יידישן מלוכה־טעאטער אין פוילן, האָט זיך אָבער נישט געקאָנט פארגלייכן מיט זיגמונט טורקאָווס אויפפירונג פון שלום־עליכמס "בלאָנדזשנדיקע שטערן", מיט וועלכער עס איז געעפנט געוואָרן אין ווראָצלאוו דער טעאטער־בנין א. נ. פון אסתר־רחל קאמינסקא.

א גרויסע אויפפירונג אין דער דראמאטיזאציע און רעזשי פון יעקב ראָטבוים איז געווען "סענדער בלאנק", אין א שפילעוודיק־קאָמעדישער פאָרם, אָבער מיט א סך אויסדרוקלעכקייט פון די געשטאלטן, וואָס זענען אָפט דערגאנגען ביז שארזשירטקייט. דער דורכשניטלעכער ניוואָ פון די אקטיאָרן האָט זיך אונטער ראָטבוימס לייטונג געהויבן. דער סצענישער סטיל לאָזט זיך צומבעסטן באצייכענען ווי געאידלטער רעאליזם, ווייט פונעם סאָצרעאליזם, וואָט איז געפאָדערט געוואָרן פון די מאָסגעבנדיקע קרייזן.

ראָטבוים איז געבליבן טריי זיין טעאטראלן קרעדאָ און אפילו די סאָוויעטישע פיעסן, וואָס ער האָט רעזשיסירט, האָט ער אָפגעהיטן אין זיי דאָס טעאטראלע, וואָס ער האָט געשטעלט העכער איבערן אגיטאטאָרישן.

מער נאָכגעגעבן זיך דעם סאָצרעאליסטישן פרינציפ האָבן די יונגערע רעזשיסערן, וואָס האָבן זיך אויסגעטיילט פונעם אנסאמבל גופא. אזעלכע זענען געווען די פאָרשטעלנוגען:
"די ערשטע ליבע", אנדריי אוספיענסקי "דריי פריינד" א.א.

אין יאָר 1957 איז דער רוב יידישע אקטיאָרן עולה געווען קיין ישראל און עס האָט זיך אָנגהויבן א וועגעטאציע פון יידישן מלוכה־טעאטער אין פוילן, וועלכעס מען האָט נאָך געפרוווט דערהאלטן מיט קינסטלעכע מיטלען. מען האָט זיך אויסגעבאָרגט כוחות פון די פוילישע טעאטערס. פוילישע אקטיאָרן און אקטריסעס האָבן געשפילט יידישע ראָלן, גערעדט א צעבראָכענעם יידיש. דאָס האלט אָן ביזן הייגטיקן טאָג, אויך נאָך אידא קאמינסקא'ס ארויספאָרן קיין אמעריקע. פונקט ווי די יידישע קולטור־געזעלשאפט און נאָך עטלעכע יידישע אינסטיטוציעס, ווערט אויך דאָס יידישע טעאטער געהאלטן בלויז פאר פארבלענדן דער וועלט די אויגן, עס זאָל הייסן, אז אין פוילן עקזיסטירט נאָך יידיש געזעלשאפטלעך לעבן.

ד״ר מאַקסימיליאַן טאַוכנער

יידישע פּרעסע אין נאָכמלחמהדיקן פּוילן

עס וועט אַמאָל דאַרפן קומען א קינסטלער מיט א גרויסן טאַלאַנט צו באַשרייבן דעם וווּנדערבאַרן פאַרמעסט און די געוואַלדיקע נאַציאָנאַל־היסטאָרישע באַדייטונג פון קולטור־געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט און קאַמף, וואָס די יידישע פּאָליטישע פירער, געזעלשאַפטלעכע און פּאַרטייאישע עסקנים אין פּוילן האָבן באַלד נאָכן סוף פון דער צווייטער וועלט־מלחמה געפירט פאַר דער נאַציאָנאַלער ווידעראויפלעבונג און פאַר אָנהייבן א נייע עפּאָכע אין דער יידישער געשיכטע.

עס וועלן דאַרפן באַשריבן ווערן די יסורים פון די אָפּגעראַטעוועטע געזעלשאַפטלעכע און פּאַרטייאישע פּערזענלעכקייטן, וועלכע האָבן אין אָנבליק פון מוראדיקן חורבן געדאַרפט באַפרייען זיך און אַנדערע פונעם טעמפּן ווינקל, וווּהין עס האָט אונדז פאַרטריבן די יידישע טראַגעדיע; אַרויסרייסן זיך פון פינצטערן קאָשמאַר, באַזיגן דעם יאָמער, פאַרצווייפלונג און פאַריתומטקייט און מיט לייב און לעבן אַריינוואַרפן זיך אין דער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, ווערן די שארית הפליטה צו א ניי לעבן, פירן א ברייטע אויפקלערונג און דערציערישע אַרבעט, וועקן די שעפערישע כוחות אין יידישן לעבן און צופּאַסן זייערע אַקטיוויטעטן צו דער נייער לאַגע.

נאָך אײדער עס האָט זיך אָנגעהויבן דער גרויסער רעפּאַטריאַציע־שטראָם פון די יידן אין ראַטנפאַרבאַנד, איז אין לובלין געשאַפן געוואָרן די יידישע פּרעסע־אַגענטור, מיט וועלכער עס האָט אָנגעפירט דער באַגאַבטער זשורנאַליסט יהושע ז״ל און זי האָט שפּעטער פאָרגעזעצט איר טעטיקייט אין לאָדזש, ווו עס האָט אין יאָר 1945 אָנגעהויבן דערשיינען ״דאָס נייע לעבן״ אונטער דער רעדאַקציע פון מיכאל מירסקי.

די צייטונג, וועלכע איז אין אָנהייב דערשינען איין מאָל אין דער וואָך און אין א קורצער צייט אַרום אָנגעהויבן דערשיינען דריי מאָל אין דער וואָך, איז געשאַפן געוואָרן אַלס דער אָרגאַן פון צענטראַל־קאָמיטעט פון יידן אין פּוילן. דאָס איז געווען אין דער צייט ווען דער צענטראַלער יידישער קאָמיטעט האָט זיך איבערגעטראָגן פון לובלין קיין וואַרשע און האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט די פאַראייניקטע קערפּערשאַפט פון אַלע פּאָליטישע ריכטונגען אויף דער יידישער גאַס, כדי בשותפות העלפן שטעלן אויף די פיס די יידן, וואָס זענען אָפּגעראַטעוועט געוואָרן פונעם גרויסן חורבן. אין דאָזיקן קאָמיטעט, וועלכער האָט געהאַט זיינע אָפּטיילונגען אין די גרעסערע שטעט און אין די צוגעקומענע מערב־געביטן פון פּוילן, זענען געווען פאַרטרעטן די פאָרשטייער פון אַלע יידישע פּאַרטייען און די צייטונג האָט במילא אָפּגעשפּיגלט דעם נס פונעם אַנטשטיין פון יידישן לעבן און פון דער פּאַרטייאיש־געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, וואָס האָט ווידער גענומען שפּראָצן אין פּוילן אויף די חורבות פון דריי־מיליאָניקן יידנטום.

אינעם לאַנד פון ערשט איבערגעלעבטן מוראדיקן נאַציאָנאַלן אומגליק, זענען די יידישע קאָמוניסטן געקומען מיט זייער פּראָגראַם פון ווידעראויפבוי פון יידישן לעבן אויף דער פּוילישער ערד, וואָס האָט געדאַרפט אַריינגעמען אויך דאָס אויפלעבן די יידישע קולטור, יידיש דערציונגס־וועזן, אָבער אין אמתן געהאַט דעם ציל פון יידישער זעלבסטפאַרלייקענונג און אַסימילאַציע אין דער אַלט־באַקאַנטער פאָרם און פאַרב פון די יידישע קאָמוניסטן אין ראַטנפאַרבאַנד (יעווסעקציע).

די ציוניסטישע פּאַרטייען האָבן אין דער אַרבעט פון יידישן קאָמיטעט אַריינגעברענגט יידיש־נאַציאָנאַלן גייסט און געזעלשאַפטלעכע אחריות און טאַקע א דאַנק דער באַטייליקונג פון ציוניסטישע עסקנים מיט זייערע פּובליציסטישע אַרבעטן אין ״דאָס נייע לעבן״, האָט אין אָנהויב די צייטונג געהאַט אין א געוויסער מאָס א נאַציאָנאַלן כאַראַקטער און איז נישט דערלאָזט געוואָרן צו איגנאָרירן די שטרעבונגען פון יידישן פאָלק צום אויפבויען זיין נאַציאָנאַלע היים אין ארץ־ישראל. די ציוניסטישע פּובליציסטן האָבן געטון אַלץ, אַז די אידעע פון אויפבויען א יידישע נאַציאָנאַלע היים אין ארץ־ישראל זאָל קומען צום אויסדרוק אויף די שפּאַלטן פון דער דאָזיקער צייטונג.

דער צושטאַנד פון ״פרידלעכער קאָעקזיסטענץ״ מיט די יידישע קאָמוניסטן האָט אָבער נישט לאַנג געדויערט. מיטן גרויסן רעפּאַטריאַציע־שטראָם, וואָס האָט געברענגט קיין פּוילן ביי א פערטל מיליאָן אָפּגעראַטעוועטע יידן, האָט דאָס ערשטע אָרט אין דער טעטיקייט פון דער ציוניסטישער באַוועגונג פאַרנומען די אַקציע צו פּראָפּאַגירן און אָרגאַניזירן די יציאת פּוילן, דעם ״עקזאָדוס״ פון דער שארית הפליטה. ״דאָס נייע לעבן״, וואָס איז פאָרמעל געווען דער אָרגאַן פון יידישן צענטראַל־קאָמיטעט, האָט אָבער אין דער ווירקלעכקייט געקינדיקט די צוזאַמענאַרבעט מיט די ציו־

ניסטישע פאַרטייען און פאַרשלאָסן די שפּאַלטן פון דער צייטונג פאַר ציוניסטישער פּובליציסטיק. אין דער צייטונג איז זייט דאַן אָפן אָנגענומען געוואָרן די טעזע פון ווידער־אויפבויען דעם יידישן ישוב אין פוילן אויף דער באַזע פון דער קאָמוניסטישער אידעאָלאָגיע.

די ציוניסטישע באַוועגונג האָט דעריבער פאַר איר פּובלי־ציסטישער טעטיקייט גענויטיקט זיך אין אייגענעם וואָפן, אייגענע פּרעסע־אָרגאַנען. די ערשטע האָט דערויף רעאַגירט די אַלגעמיינע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע „איחוד" אין פוילן און באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אַן אייגענע צייטשריפט א. נ. „איחוד". אין אָנהויב איז די צייטשריפט, אונטער דער רעדאַקציע פון יוליאַן הירשהויט, דערשינען אין יידיש און אין אַ קורצער צייט אַרום אויך אין פויליש. באַלד דערנאָך איז די רעדאַקציע פון „איחוד" איבערגענומען געוואָרן דורך מאַקסימיליאַן טאוכנער.

ציוניסטישן געדאַנק, האָבן די פּובליציסטישע אַרבעטן גע־רעדט צום האַרץ און מוח פון די יידישע מאַסן און דערביי איז אין דער צייטונג געווידמעט געוואָרן אויך פיל אָרט און אויפ־מערקזאַמקייט די איבערלעבענישן פון די אָפּגעראַטעוועטע יידן פון די געטאָס און לאַגערן און זייער העלדישן קאַמף פאַרן לעבן.

אַרום דער צייטונג האָבן זיך גרופּירט יידישע שרייבער, היסטאָריקער און אויך אָנטיילנעמער אין די אויפשטאַנדן און אין די געטאָס. די צייטונג האָט אינפאָרמירט וועגן די מאָרדן פון דער פוילישער אונטערערד, אָבער דער עיקר־אויפמערקזאַמקייט איז געשענקט געוואָרן דער טעטיקייט פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין קאַמף פאַר עליה. די אַרטיקלען זענען געשריבן געוואָרן דורך פּראָמינענטע ציוניס־טישע מנהיגים, וואָס האָבן אויסגעפילט יעדן נומער מיט אַ סאָלידן און אינטערעסאַנטן אינהאַלט איבער די גרונט־

„JOHUD" פּרייז 5 זל. Luty-Marzec 1947 אדר תש״ז, פעברואַר־מערץ № 2 (18)

איחוד

ציוניסטיש־דעמאָקראַטישער אָרגאַן

חבר יצחק גרינבוים אין פוילן — ברוך הבא!

אין איינקלאַנג מיט די אידעאָלאָגישע גרונט־הנחות פון אַלגעמיינעם דעמאָקראַטישן ציוניזם, האָט „איחוד" זיך אונ־טערגענומען צו זיין אַ פרייע און מוטיקע טריבונע פאַר די אמתע יידישע זאָרגן אין יענער צייט. פאַרן פאַרטיפן די נאַציאָנאַלע שטרעבונגען אין יידישן פאָלק, פאַר אויפקלערן און סטימולירן די אידענטיפיקאַציע פון די פוילישע יידן מיטן קאַמף פון ארץ־ישראלדיקן ישוב פאַר מלוכהשער זעלבשטענדיקייט.

„איחוד" האָט פאַרנומען אַ ספּעציפישע פּאָזיציע אין דער יידישער פּובליציסטיק פון נאָכמלחמהדיקן פוילן. ווי אַן אידעאָלאָגישער אָרגאַן האָט ער געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל אינעם קאַמף פאַר די פּאָסטולאַטן פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. קאָנצענטרירנדיק זיך אַרום דעם הויפּט־ציל פון

פּראָבלעמען פון יידישן לעבן און איבערן קאַמף פון יידישן פאָלק פאַר זיין צוקונפט און די גרויסע שאַנסן פאַרן אויפבוי פון דער יידישער מדינה.

אין יאָר 1946 איז „איחוד" פאַרוואַנדלט געוואָרן אין „אָפּיניאַ", (אין דער פוילישער שפּראַך) אויך רעדאַגירט דורך מאַקסימיליאַן טאוכנער. די נייע צייטשריפט האָט מיט איר ניוואָ און ווירקונג פאַרנומען אַן אייגן און פּראָמינענט אָרט צווישן די יידיש־פוילישע פּובליקאַציעס אין פוילן. זינט איר בראשית ביזן יאָר 1950, ווען זי האָט געמוזט אָפּשטעלן איר טעטיקייט, איז „אָפּיניאַ" געשטאַנען אויף דער וואַך פון ציוניסטישן געדאַנק, געברענגט אַ רייכן אויסוואַל פון אינפאָרמאַציעס און אָפּהאַנדלונגען פון ישראלדיקן לעבן און אַקטועלע יידישע פּראָבלעמען. גלייכצייטיק איז געווידמעט

געוואָרן א סך אַרט דעם נייעם אופן פון דער יידישער אַפּאַלאַגעטיק, אין וועלכער דער צענטראַלער פּונקט איז געווען צו באַגרינדן די היסטאָרישע נויטווענדיקייט פון דער יידישער נאַציאָנאַלער שטרעבונג צו אן אייגענער מלוכה. מען דאַרף דערביי געדענקען, אז אין יענער צייט איז נישט געווען אזוי איינפאַך ארויסצוטרעטן אין פּוילן קעגן דער קאָמוניסטישער טעזע, אז דער ציוניזם איז א נאַציאָנאַליסטישע און רעאַקציאָנערע באַוועגונג. די ציוניסטישע פּובליציסטן איז אויסגעקומען צו באַנוצן זיך מיט ציטאַטן פון מאַרקס, לענין און סטאַלין, מיט וועלכע זיי האָבן באַוויזן, אז דער קאַמף פאַר א יידישער מדינה איז א נאַציאָנאַלער באַפרייונגס־קאַמף און איז דערפאַר פּונקט אזוי פּראָגרעסיוו ווי די פרייהייטסבאַוועגונגען פון אנדערע פעלקער.

א דאַנק דעם הויכן ליטעראַרישן ניוואָ איז "אַפּיניאַ" געלונגען אריינצוציען פּוילישע שרייבער, היסטאָריקער און קולטור־טוער, וועלכע האָבן אויף די שפּאַלטן פון אונדזער צייטונג געדרוקט נישט נאָר די ליטעראַרישע אַרבעטן, עסייען און פּאָעמעס, נאָר אויך ארויסזאָגונגען, אין וועלכע זיי האָבן זיך סאָלידאַריזירט מיט די יידן און זייערע נאַציאָנאַלע שטרעבונגען.

א סך אַרט איז אין "אַפּיניאַ" אָפּגעגעבן געוואָרן דער יידישער מאַרטיראָלאָגיע. א ספּעציעלער נומער געווידמעט דעם יאָרטאָג פון אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, האָט געמאַכט אן אומפאַרגעסלעכן רושם צווישן אַלע שיכטן אין דער יידישער באַפעלקערונג. ספּעציעלע אויסגאַבן זענען דערשינען צום 22־טן ציוניסטישן קאָנגרעס, וועלכער איז פאָרגעקומען אין יאָר 1946 אין באַזעל, די ספּעציעלע אויסגאַבן צום אַנטשטיין פון מדינת ישראל, אין יאָר 1948, זענען ממש צעכאַפּט געוואָרן ביזן לעצטן עקזעמפּלאַר. עס איז אין זיי געקומען צום אויסדרוק די גוואַלדיקע התלהבות, וואָס האָט ארומגענומען די אָפּגעראַטעוועטע יידן אין פּוילן. "אַפּיניאַ" איז דעמאָלט דערשינען אילוסטרירט מיט בלוי־ווייסע פענער, מיט בילדער פון ד"ר הערצל און אנדערע ציוניסטישע מנהיגים. "איחוד" איז דאַן ארויס מיטן מאַניפעסט, וואָס האָט גערופן די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג צו זאַמלען זיך ארום דער יידישער מדינה און זיין גרייט אַנטיילצונעמען אינעם רעאַליזירן די אויפגאַבן, וועלכע זענען פון דער געשיכטע געשטעלט געוואָרן פאַרן יידישן פאָלק.

א ספּעציעלע אויסגאַבע פון "אַפּיניאַ" איז דערשינען צום באַזוך פונעם גרויסן באַליבטן מנהיג יצחק גרינבוים אין פּוילן.

אין סעפּטעמבער 1949 איז דערשינען דער לעצטער נומער "אַפּיניאַ". דאָס איז געווען פאַר ראש השנה און אויף זיין פאָדערבלאַט איז געווען די אילוסטראַציע פון א ייד איינגעהילט אין א טלית, וועלכער בלאָזט שופר. דאָס איז געווען אן אויסדרוקפולער סימבאָל פאַרן זשוראַנל, וואָס האָט אין משך פון פינף יאָר געקעמפט און געפירט א מסירת־נפשדיקן געראַנגל פאַר דער נשמה פון יידישן פאָלק, דעם אזוי שווער געפּרוווטן אין די טראַגישע מלחמה־יאָרן.

די ציוניסטישע באַוועגונג אין פּוילן איז באַלד דערנאָך ליקווידירט געוואָרן. דאָס איז פאַקטיש געווען דער סוף פון דער יידישער פּרעסע אין פּוילן און גלייכצייטיק דער אָנהויב פונעם סוף פון די גרויסע און שיינע טראַדיציעס אינעם טויזנט־יאָריקן יידישן לעבן אין פּוילן.

מיטן ארויספאָר פון ערשטן שעף־רעדאַקטאָר פון "דאָס נייע לעבן", מיכאל מירסקי קיין אַמעריקע, האָט די רעדאַקציע איבערגענומען בער מאַרק ז"ל און די צייטונג איז דערשינען פיר מאָל אין דער וואָך. עס האָבן זיך גרופּירט ארום איר די שרייבער, וואָס האָבן זיך אומגעקערט פון ראַטנפאַרבאַנד. דאָס האָט אָנגעהאַלטן נאָר א קורצע צייט און די שרייבער זענען זיך צעגאַנגען צו מיטאַרבעט אין די פאַרשיידענע אויסגאַבן ביי אנדערע פּאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס. עס זענען אין יענער צייט דערשינען פאַרשיידענע פּובליקאַציעס, וואָס עס האָבן ארויסגעלאָזט כמעט אַלע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס אין משך פון די יאָרן 1946/49 און זיי האָבן געהאַט ערנסטע פאַרדינסטן פאַרן אויפקלערן און געשטאַלטיקן דעם באַוווסטזיין פון דער יידישער באַפעלקערונג. געווען אויך ערנסטע איניציאַטיוון אָבער פּונקט ווי די פאַרשיידענע ביולעטינען, בראָשורן און אנדערע אויפקלערונגסמאַטעריאַלן, זענען זיי נישט ארויס רעגלמעסיק און זענען נישט געווען אויסגערעכנט אויף א לענגערער עקזיסטענץ.

אָפּשטעלן דאַרפן מיר זיך אויף די מער־ווייניקער רעגולערע אויסגאַבן, וואָס האָבן אָנגעהאַלטן א לענגערע צייט ביזן אויפלעזן די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס אין פּוילן אין יאָר 1950. אזא אז געווען די וועכנטלעכע אויסגאַבע פון די לינקע פּועלי־ציון "די יידישע אַרבעטער צייטונג" און יוגנט־אויסגאַבע "באַפרייאונג". די "יידישע אַרבעטער צייטונג" האָט רעדאַגירט דער שרייבער ישראל אַשנדאָרף ז"ל. אין דער זעלבער צייט האָט די לינקע פּועלי־ציון ארויסגעגעבן א צייטשריפט אויך אין דער פּוילישער שפּראַך "פּשעלאָם" אונטער דער רעדאַקציע פון אַדאָלף בערמאַן. די דאָזיקע אויסגאַבן האָבן געקעמפט פאַר די פּאָסטולאַטן פון ציוניסטישן סאָציאַליזם און פּראָפּאַגירט דעם געדאַנק פון עליה. אזעלכע אין אויך געווען די צייטשריפט פון פּועלי־ציון צ. ס. "נאַשע סלאָוואָ", אונטער דער רעדאַקציע פון ה' הערצבערג.

אויף א הויכן ניוואָ איז געשטאַנען די וועכנטלעכע אויסגאַבע פון השומר הצעיר "מאָסטי", וואָס איז דערשינען אין דער פּוילישער שפּראַך. די צייטונג איז רעדאַגירט געוואָרן דורך א רעד־קאָלעגיע, וואָס האָט זיך באַמיט צו געבן דעם פּויליש־רעדנדיקן לייענער א ריכטיקע פאָרשטעלונג פון יידישע פּראָבלעמען אין פּוילן און ארץ ישראל אין גייסט פון דער אידעאָלאָגיע פון השומר הצעיר.

אין וראָצלאַוו איז ארויסגעגעבן געוואָרן דורכן וואָיעוואָדישן יידישן קאָמיטעט א וואָכנבלאַט אין פּויליש א. נ. "נאָווע זשיציע", רעדאַגירט דורך י. מ. בידערמאַן און יצחק טורקאָוו ז"ל. די אויסגאַבע האָט געצילט צו פאַרשטאַרקן די אידעע פון בויען דעם יידישן ישוב אין נידערשלעזיע, אָבער אויך דאָ האָבן די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס געפירט דעם קאַמף צו ברענגען צום אויסדרוק די שטרעבונג צו עליה און בויען די יידישע היים אין ארץ ישראל. אין דער צייטונג האָבן מיטגעאַרבעט מיט אַרטיקלען און קאָרעספּאָנ־

דענצן אויך די פאַרשטייער פון די פאַרשידענע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, וועלכע זענען געווען אַקטיוו אין נידערשלעזיע און זענען געווען פאַרטרעטן אין יידישן קאָמיטעט.

אין דער זעלבער צייט אין דערשינען אין ווראָצלאַוו די וואָכנשריפט ״נידערשלעזיע״ אונטער דער רעדאַקציע פון יצחק טורקאָוו ז״ל און שמעון קאַנץ. אין דער דאָזיקער צייטונג האָט אָפּגעקלונגען יעדעס יידישע געשעעניש אין נידערשלעזישן ישוב, וועלכער האָט אין יענער צייט אַרויסגעוויזן אַ סך דינאַמישקייט. עס האָבן זיך דאָרט באַטייליקט פאַרשטייער פון אַלע ריכטונגען און די אויסגאַבע האָט אַנטוויקלט אַ גוטע אינפאָרמיר־אַרבעט; זי איז דערשינען רעגולער ביזן יאָר 1954.

די יוגנט־אָפּטיילונג ביים צענטראַל־קאָמיטעט פון די יידן אין פּוילן, האָט אין משך פון די יאָרן 1947—1949 אַרויסגעגעבן אַן אילוסטרירטן חודש־זשורנאַל ״אויפגאַנג״, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט פּראָבלעמען פון דער יידישער יוגנט אין פּוילן און געהאַט די דורכויסיקע טענדענץ צו קאָנצענטרירן די יידישע יוגנט אין איין אָרגאַניזאַציע, אָבער מיט אַ פּאָזיטיווער באַציאונג צו דער פראַגע פון טראָגן הילף דעם קעמפנדיקן ישראל. דאָס איז געווען אין גייסט פון דער דעמאָלטיקער סאָוויעטישער אויסערן־פּאָליטיק.

אין די לעצטע יאָרן איז דער ״אויפגאַנג״ דערשינען אין יידיש און אין פּויליש, אַלץ אין קורצע קאָמענטאַרן, אין אַ בצימצומדיקער שפּראַך, ווי עס פּאַסט פאַר אַן אילוסטרירטן מאַגאַזין.

מיט מירסקיס צוריקקומען פון אַמעריקע האָט נאָך אין 1946 גענומען דערשיינען אין לאָדזש די ״יידישע פאָלקס־שטימע״ אַלס אָרגאַן פון צענטראַל־קאָמיטעט פון דער פּוילישער אַרבעטער־פּאַרטיי (פּ. פּ. ר.) אין דער יידישער שפּראַך. דאָס איז געווען אַן אויסגעשפּראָכן קאָמוניסטישע צייטונג, וואָס איז שפּעטער אין יאָר 1950 נאָכן אויפלעזן זיך פון די ציוניסטישע פּאַרטייען, צונויפגעגאָסן געוואָרן מיט דער רעדאַקציע ״דאָס נייע לעבן״ און אַ. נ. ״פאָלקס שטימע״, אונטער דער רעדאַקציע פון הערש סמאָלאַר געווען דער אָרגאַן פון דער יידישער קולטור־געזעלשאַפט, וואָס האָט פאַרנומען דאָס אָרט פון יידישן קאָמיטעט, געטראָגן אַ האָמאָגענישן קאָנפאָרמיסטישן כאַראַקטער און איז דעגראַדירט געוואָרן צו דער ראָל פון אויספירן די באַפעלן פון קאָמוניסטישן צענטראַל־קאָמיטעט.

אַ געוויסע צייט האָט דער ״בונד״ אַרויסגעגעבן די ״פאָלקס צייטונג״ ווי אַ צוויי־וועכנטלעכע אויסגאַבע, וואָס האָט געפּרוווט פּראָפּאַגירן דעם פּראָגראַם פון ״בונד״ אַזוי ווי פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, אָבער זי איז פון אָנהויב אָן געווען פאַראורטיילט אויף באַדייטונגסלאָזיקייט.

די יידישע פּרעסע אין נאָכמלחמהדיקן פּוילן האָט באַוויזן די וויטאַליטעט און קעמפערישן כוח, דעם אידעאַליזם און מוט ביים אַרויסברענגען די גרויסע שטרעבונג צו נאַציאָנאַלער אידענטיפיקאַציע, וואָס עס האָט פאַרמאָגט דער יידישער ישוב אין פּוילן.

די פילפאַרביקע יידישע פּרעסע, וועכנטלעכע און חודשלעכע אויסגאַבן, איינמאָליקע פּובליקאַציעס — האָבן אָפּגעשפּיגלט די פּערמאַנענץ פון יידישן גייסט, די עקשנות פון די פאַרשידענערליי שטרעמונגען צו דערפילן זייערע אויפגאַבן פאַר תחית המתים פון יידישן לעבן, פאַרן פאַרזיכערן דעם אָנווענד פון אונדזערע ענערגיעס אין ענגער פאַרבינדונג מיט דער אידעע פון יידישן רענעסאַנס.

באַמערקונג פון דער רעדאַקציע: די ״פאָלקס־שטימע״ דערשיינט ביז היינט איין מאָל אין דער וואָך, אַלס אָרגאַן פון יידישן קולטור־געזעלשאַפטלעכן פאַרבאַנד פון די יידן אין פּוילן. דער געוועזענער רעדאַקטאָר פון דער ״פאָלקס־שטימע״, הערש סמאָלאַר, געפינט זיך אין ישראל. דער ליטעראַרישער חודש־זשורנאַל ״יידישע שריפטן״ האָט אויפגעהערט צו דערשיינען אין י. 1968. דאַקעגן דערשיינט נאָך דער ״ביולעטין פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט״ אין וואַרשע.

ק. סעגאל

יידן אין איצטיקן פוילן

א פאר ווערטער וועגן דעם יידישן ישוב אין פוילן היינט, וועגן דעם ישוב, וואָס נעמט היינט ארום עטלעכט טויזנס אונדזערע ברידער — מיר האָבן נישט קיין גענויע סטאטיסטיק, מען שאצט זייער צאָל אויף דריי ביז פיר טויזנט נפשות, הויפטזעכלעך אין ווארשע, לאָדזש, ווראָצלאוו, קראָקע, שטשעטשין. צו עטלעכע מנינים יידן זענען פאראן אין קאטאָוויץ, סאָסנאָוויץ, ביעלסקאָ, שווידניץ, ליגניץ. אָבער אויך די דאָזיקע לאָקאליזאציע איז נישט קיין גענויע, ווייל אין צענדליקער אנדערע מקומות קאָן מען אָנטרעפן אויף איינצלנע משפחות אָדער אויף יחידים, וועלכע ווינען דאָרט אין א טראגישער איינזאמקייט. זייער עקזיסטענץ איז אן אומעטיקע און לאָזט זיך פארגלייכן מיטן גורל פון יענעם איינציקן לעצטן ייד אין דער הויפטשטאָט פון תימן, אין צנעא: ווען מען האָט פון דאָרט עוואקואירט אלע יידן און די געסלעך פון געטאָ זענען פארבליבן פוסט, האָט זיך נאָך געפונען איין איינציקער זקן, א ייד א קברן, וועלכער האָט נישט געוואָלט פארלאָזן דעם בית־עולם. „דאָ זענען פאראן דורות פון תימנער יידן, עמיץ מוז דאָך מיט זיי פארבלייבן״ — האָט ער געענטפערט, ווען מען האָט אים געפרעגט, פארוואָס ער וויל נישט אוועק צוזאמען מיט זיינע ברידער.

אין די זעכציקער יאָרן האָט מען געקאָנט באגעגענען א סך אזעלכע איינזאמע מענטשן אין די קליינע שטעטלעך פון פוילן — דאָרט ווו מען האָט געמיינט, אז קיין שום ייד איז שוין נישטאָ. זיי האָבן דאָרט וועגעטירט, כמעט תמיד זענען עס געווען מענטשן עלטערע אָדער קראנקע, וועלכע האָבן הינטער זיך געהאט תפיסות, דייטשע לאגערן אָדער רוסישע לאגערן. זיי זענען געווען צעבראָכן פיזיש, טיילמאָל אויך פסיכיש. זיי זענען נישט געווען קיין מאראנען: זיי האָבן אָפן און טיילמאָל אויף א דעמאָנסטראטיוון אופן געטראָגן זייער יידישקייט. אָפט זענען עס געווען, מענטשן, וואָס האָבן פארלוירן דעם גלויבן אין דער וועלט. זייערע געדאנקען, זייער דמיון איז געווען געוואָנדן צום עבר, צו די שאָטנס פון דער אונטערגעגאנגער וועלט — צום חורבן הייליקן אָרט, צום בית־עולם הינטער דער שטאָט.

און אזעלכע הייליקע ערטער, חרובע אָדער נאָך נישט אינגאנצן חרובע, נאָר פארלאָזטע און פאראיינזאמטע זענען פאראן כמעט אין יעדער שטאָט, אין יעדן שטעטל. און עס איז צום באדויערן, אז סיי די יידישע רעליגיעזע קאָנגרעגאציע, סיי דער קולטור־געזעלשאפטלעכער פארבאנד פון די יידן אין פוילן, האָבן נישט באוויזן אין משך פון א פערטל יאָרהונדערט צו שאפן אן אינווענטאריזאציע, א רשימה מיט באשרייבונגען און פאָטאָגראפיעס פון די יידישע הייליקע ערטער, פון די בית־עלמינס און בתי־מדרשים, אויך פון די האלב־חרובע, אין פוילן.

אין צענדליקער שטעט און הונדערטער שטעטלעך, ווו עס זענען שוין נישט פאראן קיין יידן, פארווישט די צייט און די מענטשלעכע גלייכגילטיקייט אלע שפורן פון דעם, וואָס איז דאָרט אמאָל געווען יידיש און הייליק פאר יעדן ייד — עס זיגט די פארגעסנקייט.

איך בין אמאל געקומען אין א קליין שטעטל, ווו עס איז נאָך געשטאנען א חורבה פון א מיטלאלטערלעכער שול אונטער א קופערנעם דאך, מיט טורעמס, פון וועלכע יידן פלעגן זיך אמאָל ווערן פאר די טאָטערן און מסתמא אויך פאר אנדערע שונאים; אין דאָזיקן שטעטל איז נאָך געבליבן איין איינציקע יידישע פרוי — אן אָפגעראטעוועטע פון דער מלחמה דורך אן אוקראינישן דאָקטער. זי האָט מיט אים חתונה געהאט אויף א ציווילן אופן, דאָס הייסט אָן א שמד — און זי איז נישט אוועק פון יידישקייט. און אין יענער שעה, ווען איך האָב זי באזוכט, איז גראָד געווען פרייטיק פארנאכט, איז איר אוקראינישער מאן אנגעקומען פון דער ארבעט און האָט איר דערמאנט, אז עס איז שוין צייט צו בענטשן ליכט, און זי האָט אָנגעטון אויפן קאָפּ א שווארץ זיידן טיכל און זי האָט געבענשט ליכט ביים געדעקטן שבתדיקן טיש. פאראדאָקסאל? עס איז נישט דער איינציקער פאראדאָקס צווישן די רעשטלעך פון פארשניטענעם יידישן ישוב אין פוילן.

אין דעם דאָזיקן שטעטל איז אויך פאראן אן אלטער בית־עולם מיט קברים און מצבות, וואָס האָבן שוין דריי הונדערט יאָר, מיט מצבות אין שאָטן פון פוילישע דעמבעס — דאָרט האָט מען בעת דער מלחמה אין איין טאָג אויסגעשאָסן עטלעכע טויזנט יידן. דער שטאָט־ראט האָט באשלאָסן אויסצוגלייכן דאָס אָרט, באזייטיקן די קברים און מאכן אויפן דאָזיקן אָרט א שפאציר־גאָרטן. די אלטע שול האָט געזאָלט צענומען ווערן, ווייל דווקא דער דאָזיקער פלאץ איז געווען נויטיק פאר א פאבריק.

ערשט נאָך אן אינטערווענץ דורך ראדיאָ און דורך געדרוקטן וואָרט, זענען די פלענער געענדערט געוואָרן, דער בית־עולם איז ארומגעצוימט געוואָרן מיט דראָטן, מען איז אויך צוגעטראָטן צו רעקאָנסטרואירן די שול — היינט געפינט זיך דאָרט א מוזיי פאר רעגיאָנאלער געשיכטע. מוזייען און קונסט־גאלעריעס געפינען זיך אין א גאנצע ריי שולן

אין אַנדערע שטעט. (צ. ב. אין קראָקע, זשעשווו.)

אָבער נישט אומעטום האָט דערגרייכט און געהאָלפן די אינטערוועניץ פון א זשורנאַליסט, צי פון א ייד. אין לעזשייסק האָט מען אויסגעגראָבן די מצבות, מיט וועלכע די דייטשן האָבן ברוקירט די גאַסן, און אויפגעשטעלט פון זיי א דענקמאָל. דאַקעגן אין א שטעטל אויף די אַזוי גערופענע דערַאָבערטע געביטן (פּראַבוטי), איז די שול פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א פּראַוואָסלאַוונע צערקווע.

ווער זענען זיי, די פאַרבליבענע אין פּוילן יידן, די ברידער אונדזערע, וואָס וואַרטן יעדן אָוונט ביים ראַדיאָ־אָפּנעמער אויף דעם לעבעדיקן וואָרט, אויף דעם לעבעדיקן גרוס פון ירושלים? זענען זיי רענעגאַטן, וואָס לייקענען אָפּ זייער אָפּשטאַמונג? אויך אַזאַ דערשיינונג איז געווען צו באַמערקן יאָרן־לאַנג, אָבער די וואָס האָבן געפּרוווט אַנטלויפן פון יידישקייט און באַהאַלטן זיך אונטער א פרעמדן נאָמען, און אויך די, וועלכע האָבן יאָ געטראָגן דעם יידישן נאָמען און צוליב אידעאָלאָגישע סיבות געפירט א פאַרביסענעם און נישט תמיד קאָרעקטן קאַמף קעגן יעדן ציוניסטישן געדאַנק, קעגן מדינת ישראל און קעגן עמיגראַציע קיין ישראל, דווקא די דאָזיקע זענען געווען די ערשטע און נעבעכדיקע קרבנות פון דער אַנטיסעמיטישער קאַמפּאַניע נאָך 1967. זיי געפינען זיך היינט אין פאַרשיידענע לענדער פון אייראָפּע און אַמעריקע, א טייל פון זיי איז אויך געקומען קיין ישראל אָבער נישט זיי זענען געווען דער קערן, דער עיקר, נישט זיי זענען געווען די מערהייט פון דער יידישער געזעלשאַפט אין פּוילן מיט צען יאָר צוריק און אויך נישט היינט.

עס האָבן נאָך דער מלחמה אויסגעוואַנדערט פון פּוילן עטלעכע הונדערט טויזנט יידן. איז דען א חידוש, אַז צווישן זיי האָבן זיך געפינען עטלעכע טויזנט, וואָס זייערע פּערזענלעכע, ביי יעדן איינציקן אויף אַן אַנדערן אופן קאָמפּליצירטע טראַגעדיעס, האָבן זיך אַזוי געשטאַלטיקט, אַז זיי האָבן צוליב משפּחה־סיבות, צוליב דעם עלטער אָדער געזונט־מצב, געמוזט פאַרבלייבן דאָרט, ווו זיי האָבן זייער צעבראָכן לעבן נאָך דער מלחמה באַשלאָסן צו פאַרברענגען ביז היינט. טיילמאָל האָט דאָ געווירקט די צוגעבונדנקייט צו דער ירושה, צו דער פּרנסה — אויך אין פיל אַנדערע לענדער, אפילו אין דייטשלאַנד, זעען מיר די זעלבע דערשיינונג אין עטוואָס אַנדערע וואַריאַנטן, אויך אין אַזעלכע לענדער, ווו מען זעט און הערט באַאומרואיקנדיקע סיגנאַלן און דערשיינונגען פון נייעם יידן־האַס.

נישטאָ מער קיין יידן־פּראָבלעם אין פּוילן, ווייל עס איז נישט פאַראַן קיין קאָמפּאַקטער יידישער ישוב. אין דער נאָזשיק־שול אין וואַרשע קען מען טרעפן שבת א מנין יידן, וואָס קומען דאַווענען. אויף דער פאָרשטעלונג פון וואַרשעווער מלוכישן יידישן טעאַטער קומען א צוויי מנינים צושויער, פון וועלכע די העלפט זענען נישט־יידן און הערן א סימולטאַנישע איבערזעצונג פון די דיאַלאָגן דורך ספּעציעלע טרייבלעך. די יידישע צייטונג דערשיינט אין א מינימאַלן טיראַזש — זי ברענגט ידיעות וועגן יידישן לעבן אין דער וועלט און אויך וועגן יידישן לעבן אין ישראל, זי האָט אויפגעהערט צו זיין אַן אָרגאַן פון אַנטי־ישראלדיקן קאַמף.

די דאָזיקע עטלעכע טויזנט יידן — אונדזערע ברידער — וואָס זענען פאַרבליבן אין פּוילן, בילדן א קליין אינדזל, וואָס האָט נאָך סענטימענט צום יידישקייט, אָבער האָט שוין נישט קיין כוח זיך צו אַנטוויקלען און האָט אויך שוין נישט קיין כוח זיך אַנטקעגנצושטעלן דער כוואַליע פון אַסימילאַציע. איין דור, אפשר אפילו צוויי דורות: דאָס עלטסטע און דאָס מיטעלע טוליעט זיך נאָך צו דער יידישער קאָנגרעגאַציע אָדער צום יידישן קלוב, צום יידישן מינהג. אָבער די אייניקלעך זענען שוין אַלץ מער אָפּגעפרעמדט און עס טרעפט, אַז פּסח פּראַוועט דער זיידע דעם סדר און שבועות האָט דער אייניקל חתונה אין א קירך, ביי א גלח, ביים קלאַנג פון די אָרגלען.

אָט די אַלע דערשיינונגען זענען כאַראַקטעריסטיש פאַר די קליינע רעשטלעך פון אַמאָליקן גרויסן ישוב אין פּוילן. סיי קאָסמאָפּאָליטישע אַליענאַציע ביי יונגע מענטשן, סיי די טראַגישע צוגעבונדנקייט צום יידנטום פון די אַלטע.

אָבער אויך די דאָזיקע, וועלכע דערוווייטערן זיך פון זייער נאַציאָנאַלן יידישן שטאַם (אַזוי גיך פאַרגעסט מען דאָך נישט!), אָבסערווירן אויפמערקזאַם און מיט אומרו דעם פּאָליטישן באַראָמעטער: וואָס וועט זיין מאָרגן? צי וועט זיך ווידער נישט ענדערן די אָפיציעלע באַציונג צו יידן אין דאָזיקן לאַנד? און — וואָס קומט פאָר אין ישראל? ווייל מען קאָן דאָך נישט וויסן, צי אין א געוויסן טאָג וועט זיך ווידער נישט שאַפן א סיטואַציע, אַז מען וועט דאָך אָננעמען דעם באַשלוס צו עמיגרירן...

און די יידן אין פּוילן ווייסן, אַז ווען זיי וועלן יאָ אַזאַ באַשלוס אָננעמען, וועלן מיר זיי תמיד באַגריסן מיט פאַרשטענדעניש און מיט א "ברוך הבא!".

כמעט טויזנט יאָר האָבן יידן גענומען אָנטייל אין פּוילנס געשיכטע: געהאַנדלט, געבויט, פּאַרטיידיקט, אַריינגעטראָגן מאַטעריעלע און גייסטיקע ווערטן; ביז אין א געוויסער תקופה, ביז אין אונדזער תקופה זענען זיי פאַרטיליקט געוואָרן. די געבליבענע ביים לעבן האָבן דאָס לאַנד פאַרלאָזט, זיי האָבן אויסגעוואַנדערט. דער גרויסער שטראָם פון דער יידישע עמיגראַציע באַלד נאָך דער מלחמה איז געווען אַן אידעאָלאָגישער, א ציוניסטישער און ער האָט געפירט קיין ישראל. די לעצטע עמיגראַציע פון 1967—1969 האָט בלויז טיילווייז דערגרייכט קיין ישראל. אין די זעכציקער יאָרן זענען שוין אין פּוילן קיין ציוניסטן נישט געווען. דאָס אַרויספאָרן פון פּוילן איז אין די דאָזיקע יאָרן געווען אַן ענטפער אויף דער אַנטי־ישראלדיקער פּראָפּאַגאַנדע — א בכבודיקער ענטפער. עס איז געווען א דעמאָנסטראַציע פון אידענטיפיצירן זיך מיט מדינת ישראל און מיטן פאָלק ישראל. און נאָר אַזוי דאַרף מען באַטראַכטן די לעצטע עליה פון פּוילן.

אין אַלגעמיינעם סך־הכל האָבן מיר איבערגעלאָזט אין פּוילן זייער א סך אויף אַלע געביטן פון מאַטעריעלן און גייסטיקן לעבן און שאַפן. מיר האָבן אויך איבערגעלאָזט דאָס, וואָס לאָזט זיך נישט אָפּשאַצן און אויסמעסטן — אַזוי פיל,

אז דאָס דאָזיקע לאַנד וועט אונדז קיינמאָל נישט זיין גלייכ־גילטיק: פון כמיעלניצקיס צייטן ביז צו דער העלפט פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט איז יידיש בלוט פאַרגאָסן געוואָרן אויף די פוילישע פעלדער — אין צייט פון מלחמה און אין צייט פון פרידן.

אין דאָזיקן לאַנד זענען אומגעבראַכט געוואָרן אונדזערע שוועסטער און ברידער אין אכזריותדיקער גלייכגילטיקייט און איינזאַמקייט. און אין דאָזיקן לאַנד זענען אויך געווען מענטשן זעלטענע און אידעלע, וואָס האָבן אונדז געפּרוווט ראַטעווען און טיילמאָל געראַטעוועט — אויך זיי וועלן מיר קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

דאָס וואָרט "זשיד" וועלן מיר נישט פאַרגעסן, און דאָס שטיקל ברויט, וואָס עמיץ האָט אונדז דערלאַנגט, און די האַנט וואָס האָט אַמאָל געדריקט ברידערלעך אונדזער יידישע האַנט.

מיר וועלן געדענקען דעם וואַרשעווער בית־עלמין און די אַשן אין מיידאַנעק און אין טרעבלינקע און אין אַשוויענטשים. יעדעס שטעטל, יעדעס געסל, יעדן קבר ביים וואַלד ווו עס רוען די ביינער פון דעם געהרגעטן אומבאַקאַנטן ייד — דאָס זענען אונדזערע הייליקע ערטער, אונדזערע אוצרות, וואָס לאָזן אונדז נישט בלייבן גלייכגילטיק צום דאָזיקן לאַנד.

ווילדגראָז באַוואַקסט די דאָזיקע הייליקייטן אונדזערע. פאַר די יידן פון דער גאַנצער וועלט וועלן זיי תמיד פאַרבלייבן אַן אָרט, ווו עס וועלן קומען דורות אויף קבר־אבות. אַן אָרט, ווו מען דאַרף זאָגן קדיש נאָך אַ פאַרשניטן פאָלק.

מפתח השמות

ר

ש

The volume is published with the assistance of:

Governement of Israel • Jewish Agency
Memorial Foundation for Jewish Culture

Encyclopaedia of the Jewish Diaspora

A MEMORIAL LIBRARY OF COUNTRIES AND COMMUNITIES

VOLUME XII (WARSAW 3)

Itzhak Gruenbaum Memorial Committee:

Salman Shazar, *President of Israel;* Golda Meir, *Prime Minister*
Moshe Kol, *Minister of Tourism*

I
ITZHAK GRUENBAUM
II
THE END OF POLISH JEWRY

Edited by:
Ch. Barlas, Prof. A. Tartakower, Prof. Dov Sadan

Encyclopaedia of the Jewish Diaspora, Jerusalem, 1973